

CSAPODY MIKLÓS

**A MAGYAR PEN CLUB
TÖRTÉNETE**

1926–2016

1. KÖTET

MAGYAR PEN CLUB
Budapest
2016

Szerkesztette
SZŐCS GÉZA

A képeket válogatta
CSAPODY MIKLÓS

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001182101

X 248853

Kiadja a Magyar PEN Club Kiadó

Szerkesztői tanács:
Szőcs Géza (elnök)
Farkas Wellmann Endre (főszerkesztő)
Turczy István
Temesi Ferenc

ISBN 978-963-12-5517-1

TARTALOM

Pen 90 | 9

Bevezető sorok egy magyar Pen-történethez | 11

I. A magyar Pen az alapítástól a világháborús évekig | 17

1. *A hőskor. Az alapítástól a budapesti világkongresszusig (1926–1931)* | 19

A Magyar Pen Club megalapítása | 19

Erdélyi magyar Pen-fejlemények | 26

Csehszlovákiai és jugoszláviai magyar Pen-kezdeményezések | 40

A húszas évek második felében | 46

A kongresszus vonzásában | 52

2. *Kosztolányi Dezső elnöksége és a budapesti világkongresszus (1932. május 14–20.)* | 59

Kosztolányi elnöksége | 59

A Rothermere-díj és a következmények | 65

Előzmények és előérzetek | 73

Az erdélyi magyar Pen Club | 78

Konfliktusok, kompromisszumok, Kosztolányi lemondatása | 79

Berzeviczy megválasztása | 88

A hármas elnöki tanács | 93

Kongresszus előtt | 98

Kongresszus pünkösdkor | 109

Az első nap (május 15.) | 111

A második nap (május 16.) | 112

A harmadik nap (május 17.) | 115

A negyedik nap (május 18.) | 125

Az ötödik nap (május 19.) | 128

A hatodik nap (május 20.) | 134

A világkongresszus visszhangja | 134

Kongresszus után | 138

3. *Az „új barbárság” kora. A pangás évtizede és a vészidőszak (1933–1944)* | 147

A csehszlovákiai, a romániai és a jugoszláviai magyar Pen | 150

A raguzai világkongresszus | 158

A kongresszus visszhangja | 166

A Rothermere-díj utójátéka | 169

Raguza után | 171

Magyar hazafiság és európai békevággy | 175

- Kísérletek az egység helyreállítására | 178
- A nemzetközi kapcsolatok átmeneti megélénkülése | 182
- A magyar Pen holokausztja | 187

II. A magyar Pen a demokratikus kibontakozás idején és a kommunista pártállam évtizedeiben (1945–1989) | 193

4. *A koalíciós évektől a forradalomig (1945–1956)* | 195
 - A magyar Pen újraélesztése | 195
 - Heltai Jenő elnökségének első időszaka | 203
 - A zürichi 19. világkongresszuson | 210
 - A magyar Pen konszolidációjának mérlege | 216
 - Az irodalmi élet és a Pen Club államosítása | 220
 - A Nyolcas Bizottság | 225
 - A magyar Pen működése és kapcsolata a londoni központtal a forradalomig | 235
 - Francia és angol Pen-kapcsolatok | 244
 - A magyar és a nemzetközi Pen a forradalomban | 254
5. *A kiközösítéstől a visszafogadásig. London, Tokió, Frankfurt: a magyar Pen felfüggesztése és tagságának helyreállítása (1957–1959)* | 269
 - A forradalom leverése után | 269
 - A tokiói világkongresszus felfüggesztő határozata | 280
 - Polgári, népi és kommunista írók | 286
 - A nemzetközi és a magyar Pen. David Carver és Bölöni György összecsapása | 292
 - Bölöni György és Rónai Mihály András párizsi és londoni látogatása | 306
 - Küzdelem a felfüggesztés megszüntetéseért | 321
 - A frankfurti világkongresszus előzményei | 331
 - A frankfurti kongresszus és utóhatása | 335
 - Bölöni halála után | 345
6. *Sőtér István évtizede (1960–1970)* | 355
 - A konszolidációs évek első közgyűlése | 359
 - A második felfüggesztés elkerülésétől David Carver látogatásáig | 369
 - A külföldi és a hazai írók | 384
 - A magyar Pen nemzetközi stabilizálása | 402
 - A magyar irodalom és a magyar írók külföldön | 412
 - A nemzetközi végrehajtó bizottság budapesti ülése | 428
 - Hazai és külföldi konferenciák a békés egymás mellett élés jegyében | 437
 - Olvasás és visszafagyás – a világpolitika újabb árnyai | 446
 - A „reformpolitika” vége | 465
 - „Nacionalisták” és „kozmpoliták” – a magyar Pen műfordítói programja | 472
 - Sőtér távozása | 485

7. *A Boldizsár-korszak (1970–1989)* | 491

- A magyar Pen új elnöke és régi-új programja | 491
- Együttműködés, fordítói program és konferenciák | 494
- Ellenfelek és szövetségesek itthon és külföldön | 503
- „Nemzetköziség, hazafiság, íróság” | 524
- A fordítói program eredményei és újabb vendégei | 540
- A nyolcvanas évek első „publikációs-politikai mulasztásai” és az ellenzék | 547
- Fórum, ellenfórum és írószövetségi közgyűlés | 559
- A Boldizsár-korszak mérlege | 572

III. A magyar Pen a rendszerváltozás után (1990–2016) | 577

8. *„A szabadság dzsungelében”* | 579

- A magyar Pen a politikai rendszer átalakulása idején | 579
- A rendszerváltozás: lelkesedés és csalódás | 585
- Hubay Miklós ügyvezető elnöksége | 591
- Hubay Miklós elnöksége | 610
- Odi et amo | 623
- A kilencvenes évek második felében | 633
- A 21. század | 642
- Appendix | 655

Rövidítések | 659

Irodalom | 663

Személynévmutató |

Földrajzinév-mutató |

Képek |

A 19. század közepén elveszített szabadságharcot követően annak a paradoxonnak vagyunk tanúi, hogy miközben az ország egyre jobban prosperál, eladdig elképzelhetetlen ütemben gyarapszik, polgárosul és fejlődik, egyre jobban beilleszkedve egy mind szervezettebb és szorosabb nyugat-európai kapcsolatrendszerbe a germán tartományokon túlmenően is, addig ezzel párhuzamosan a nemzet kisodródik a történelem meghatározó folyamataiból, a nagy történelmi logikákon kívülre vagy legalábbis a perifériájukra. Hiába „kezdődött a 20. század Budapesten”, hiába tűnt fel a rendkívüli koponyák szemképrázoló csillagrajzása, hiába vezették az országot általában véve tehetséges, okos, szorgalmas és hazájuk/nemzetük iránt elkötelezett politikusok, politikai elitünkben vagy a bölcsesség hiányzott, vagy a Rákóczi-Széchenyi-Kossuth formátum, a látnokok, de legalábbis a látomással rendelkező vezetők fajtája. Látnokokra ugyan nem szokás rábízni egy országot, de az sem vitás, hogy nélkülük nem lehetséges elhelyeznünk magunkat a történelem fő árammaiban. A magyar politikának megvoltak a maga Barabás Miklósei, Munkácsy Mihályai és Benczúr Gyulai, de nem voltak meg a Liszt Ferencei és Csontváry Kosztka Tivadarai. De még a Rippl-Rónai Józsefei sem. Azt akarom mondani: miközben a magyar szellem modernizálódott, politikánk és politikusaink anakronisztikusnak bizonyultak, egyáltalán nem minőséghiányosnak, de mégiscsak korszerűtlennek a nagy megmérettetésen. (Gondoljunk csak a Tiszákra.) Itt nem az a baj, hogy – mondjuk – mindenestől úgymond 19. századnak bizonyultak a 20. században. Liszt Ferenc is 19. századi volt és Kossuth is. Pontosabban: a 19. században, amikor kellett, a 19. század szavát hallották meg, s ha a 15. században születtek volna, akkor annak a kornak a szellemét, imperatívszát és logikáit ismerték volna fel és képviselték volna.

A kiegyezés után ilyen politikusaink nem voltak. Nem érezték meg, merre tart a világ. Ez vezetett Trianonhoz.

*

A trianoni sokkból lassan magához térő magyar szellemet egyebek mellett megkísértette a sértettségéből, bekerítettség- és bezárkózás-élményből, önsajnálataból táplálkozó, nem teljesen alaptalan, de értelmetlenül feltúlzott egyedül-vagyunk-érzet is.

Az erre adott egyik legszebb válasz a magyar PEN Club megszületése, a magyar literátor társadalom kollektív felelete arra a kísértésre, amit az önsajnálát és a dacos köldöknézés jelentett. Az Európához tartozni akaró és a 20. század világvalóságában való élni akarás válasza volt ez: a kezdünk új és tiszta lapot ösztönének a válasza a narcisztikus csapdákra.

Ennyit arról, hogy mit kell tudnunk a magyar írók akaratáról azzal kapcsolatban, amit politikusaink elrontottak. Meg azzal kapcsolatban, amivel a nemzet sorsát akaratlanul is zsák-

utcióba terelni akaró belső késztetések fenyegettek. Világos, egyértelmű, igenlő válasz született azzal kapcsolatban, hogy mit akarunk kezdeni magunkkal a világ új viszonyai közepette.

És tévedés volna azt gondolni, hogy ez csak vagy főleg a szemét a modern Párizsra vető értelmiség nyomására történt így. Nem – vagy nemcsak. Ennek a felismerésnek a tudatosításában és a belőle következő tennivalók megvalósításában konzervatív, olykor őskonzervatív írók is részt vettek. Ha nagyozolni akarnánk, így fogalmazhatnánk: amit a nagypolitika fél évszázadon keresztül nem volt képes észrevenni, abban most néhány író meglátta a lehetőséget, a kihívást, a feladatot, az imperatívuszt.

90 év alatt aztán sok minden történt.

Ennek a rengeteg történésnek nem lehetséges néhány bekezdésben megvonni a mérlegét – arra való maga a kiadvány – sem végigkísérni az írószervezet sorsát a század viszontagságai közepette. Mi most csak annak a ténynek az üzenetét akartuk valamelyest kibontani, természetesen csakis elnagyolva, hogy miféle előzmények után és milyen jelen idejű kontextusban született meg ez a kollektív válasz.

Egy dolgot azonban nem lehet elhallgatnunk. A magyar viszálykodás, a kilépek-visszalépek mentalitás, a pitiáner zsarolások és szomorú konfliktusok sajnos ugyancsak végigkísérték ezt a közel egy évszázadot.

Amely, bárhogy vesszük is, mégiscsak a világ egyik legrégebbi PEN-szervezete és a legrégebbi magyar írószervezet.

90 év alatt ki nem követne el hibákat is?

Szűcs Géza

Bevezető sorok egy magyar Pen-történethez

A Pen Club neve hallatán elsőként okkal gondolunk latin eredetű penna szavunkra, az azonban már a véletlen nyelvi játéka, hogy a nagy múltú világszervezet mozaikszó-neve – PEN: Poets, Essayists, Novelists – ugyancsak a régi íróeszközt idézi fel bennünk.

A nemzetközi íróársaság 1921. október 5-én Catherine Amy Dawson-Scott angol író nő kezdeményezésére alakult azzal a céllal, hogy az első világháború pusztítása után szellemileg is széttagolt Európa szembenálló nemzeteit az írók, az irodalom által hozza közelebb egymáshoz. Amint 1932 tavaszán, a budapesti 10. világkongresszus előtt Dawson-Scott mondta: „A Pen Club a békéért alakult és léte, lényege, értelme ma is: a béke áhítása, kívánása, helyesebben: küzdeni és harcolni a békéért.”¹ Robert Neumann a hetvenes években úgy emlékezett, „A PEN alapításakor, 1921-ben, a naivabbak közülünk úgy vélték, a Vilmos császári militarizmus legyőzésével egyszersmind kitört a világbéke – és a békét szavatolja is az éppen akkortájt megalakult Népszövetség. Egy Hitler nevű egyénről akkor még nem hallottunk. Igaz, alig áttekinthető, kusza állapotok uralkodtak a távoli Oroszországban, az ottani új emberek még két, vagy akár három évig is tarthatják magukat, de hát majd csak elrendeződik a dolog. Egyszóval, itt a megfelelő pillanat az egész világ íróinak nagyarányú testvériesülésére. Egy Dawson-Scott nevű regényíró néni, akit bizonyos angol körökben kedveltek, fújta meg a nemzetközi harsonát – sornytónak és első elnöknek megnyerte John Galsworthy, akinek folytatásos *Forsyte Sagáját* világszerte sokan ismerték.”²

„A Pen mamáját”, a kedves „műkedvelő hölgyet – vélte Ungvári Tamás – az avatta próféta, hogy íróknak – uraknak s hölgyeknek vegyest – alkalmaként együtt kellene vacsoráznuk. Eme íróvacsorákat karolta fel azután regényfolyamok akkor világhírű, majd a Nobel-díjjal is koszorúzott írója, John Galsworthy. Az ötlet életrevalóságát az a sebesség bizonyítja, amellyel lángelmék karolták föl. A PEN a frissen egybetákoltt béke jegyében, az első világháború után alakult 1921-ben, hogy azután tüstént maga is egy szellemi állóháború színterévé váljék.”³

¹ Beszélgetés... Dok 18.

² Nyílt levél Heinrich Böllhöz. In: *A Nagyvilág anketája...* Dok 130. A világszervezet elnökei az alapítástól máig: John Galsworthy (1921–33), Herbert George Wells (1933–36), Jules Romains (1936–41), a második világháború idején és a következő években (1941–47 között) Hu Shih, Denis Saurat, H. G. Wells, Hermon Ould, Thornton Wilder, Edward Morgan Forster, François Mauriac, Ignazio Silone. A háború után Maurice Maeterlinck (1947–49), Benedetto Croce (1949–52), Charles Morgan (1953–56), André Chamson (1956–59), Alberto Moravia (1959–62), Victor Emanuel van Vriesland (1962–65), Arthur Miller (1965–69), Pierre Emmanuel (1969–71), Heinrich Böll (1971–74), Victor Sawdon Pritchett (1974–76), Maria Vargas Llosa (1976–79), Per Wästberg (1979–86), Francis Henry King (1986–89), René Tavernier May (1989), Per Wästberg (1989. november–1990. május), Konrad György (1990–93), Ronald Harwood (1993–97), Homero Aridjis (1997–2003), Jiří Gruša (2003–2009), John Ralston Saul (2009–2015) és Jennifer Clement (2016).

³ Ungvári Tamás: *Elefántcsonttorony...*

A hetvenes évek elején Yves Gandon úgy ítélte, „Némely gyöngesség abból adódik, hogy a PEN csupán sugalmazhat valamely eszmét, csupán emlékeztethet az iránta való hűségre, kényszerítő eszközt nem alkalmazhat, amikor a szóban forgó eszmény feledésbe merül.”⁴

Tímár György tömör meghatározása szerint a nemzetközi Pen „A világ íróinak a húszas években angol kezdeményezésre létrejött szervezete, amely – alapokmányának tanúsága szerint – az egyes népek, nemzetek irodalmi kultúrájának kölcsönös közelebb hozását célozza.”⁵

A hatvanas években, amikor a szovjetek a nemzetközi Pent a világot behálózó nemzetközi kémszervezetnek tartották,⁶ a magyar klub a nyugati központok közül a belgával és a franciával, a keleti blokkból a keletnémettel és a bolgárral ápolta a legjobb kapcsolatokat. Noha a „békés egymás mellett élés” és a „fellazítás” évtizedeiben a világszervezetet Nyugat és Kelet egyaránt világpolitikai befolyásszerzésre igyekezett felhasználni, nem számítva az 1956 utáni éveket, a londoni központ a magyar klubot mindig követendő példának hozta fel, éppen kivételes irodalmi teljesítménye és eleven belső élete után.

Minden nemzeti csoport és a világszervezet valamennyi tagja azóta is az említett alapokmány, a Nemzetközi Pen Club Chartája szerint az alábbiak szellemében tartozik működni:

1.

Az irodalom, bár eredetében nemzeti jellegű, nem ismer határokat, a nemzetek közös kincse kell, hogy legyen, bármilyen politikai vagy nemzetközi zavarok esetén is.

2.

A művészi alkotások, mint az emberiség közkinccse általában, minden körülmények között, de különösen háború idején érintetlen kell, hogy maradjanak mindenféle nemzeti vagy politikai szenvedélytől.

3.

A P.E.N. tagok kötelesek mindenkor minden rendelkezésükre álló befolyásukat latba vetni a népek közötti megértés és [egymás] kölcsönös tiszteletben tartás[a] előmozdítására; megfogadják, hogy megtesznek minden tőlük telhetőt a faji, osztály- és népek közötti gyűlölet kiküszöbölésére és harcolnak az emberiség békés együttélésének eszméjéért.

⁴ *A Nagyrégió anekdota...* Dok 130.

⁵ *A PEN Budapesten.*

⁶ Révész Sándor: *Aczél és korunk* 178–179.

4.

A P.E.N. síkra száll az akadálytalan gondolatközlésért minden nemzeten belül, mind pedig a népek között és a tagok megfogadják, hogy szembeszállanak a gondolatszabadság mindenféle elnyomatásával azon ország[on] és közösségen belül, amelyben élnek. A P.E.N. síkraszáll a szabad sajtóért és szembeszáll a béke idején gyakorolt önkényes cenzúra elvével. Úgy véli, hogy a világ szükségszerű haladása egy magasabb rendű politikai és gazdasági szervezet megvalósítása érdekében elengedhetetlenné teszi kormányok, hivatalok és intézmények szabad bírálatát. Mivel pedig a szabadság önkéntes mérséklést követel, a tagok kötelezik magukat, hogy szembeszállanak a szabad sajtó olyan fogyatékosságaival, mint a politikai vagy személyes célok érdekében közölt hazug közlemények, tudatos hamisítások és a tények tudatos elferdítése.⁷

A Pent tehát eredetileg írói békeszervezetként alapították abban az időben, amikor, mint Mohácsi Jenő írta a Nyugatban, még „kövér lánggal lobogott a nemzetközi gyűlölet.”⁸ A magyar nemzeti központ öt évvel a londoni anyaklub létrejötte után, Radó Antal (1862–1944) és a Nyugat körének kezdeményezésére alakult 1926 tavaszán, Budapesten, ahol második elnökének, Kosztolányi Dezsőnek köszönhetően hat év múlva már maga rendezhette meg a szervezet világkongresszusát. Székfoglaló beszédében Kosztolányi 1930 decemberében úgy vélte, „A PEN Club a legnemesebb nemzeti alakulat, de a legnemesebb nemzetközi alakulat is.”⁹

A budapesti, és a kolozsvári, gróf Bánffy Miklós vezette, ugyancsak 1926-ban létrejött erdélyi magyar Pen az irodalom és az egyetemes emberi kultúra értékeinek tiszteletétől, a népek közeledése, a magyar hazafiság és az európai békevágyság szellemétől vezetve kezdte meg kitérőkkel, akadályokkal és meghasonlásokkal teli, közel ötven éven át a politikai hatalom által irányított tevékenységét.

A magyar Pen első elnökének az 1926–30 közötti években Radó Antal Rákosi Jenő (1842–1929) nyerte meg, akit Kosztolányi Dezső (1885–1936) követett. A Kosztolányi által Budapestre hozott világkongresszust a „hivatalos irodalom”, a konzervatív állami irodalompolitika időleges hatalomátvétele idején, 1932 májusában Berzeviczy Albert díszelnök (1853–1936) „vezényelte le”. Távozása után elnöknek még abban az évben Radó Antalt választották meg, aki öngyilkosságáig, 1944-ig különösen nehéz időkben állt a szervezet élén.

⁷ Az Ullstein Verlag ajándéka a Nemzetközi Pen Club frankfurti 30. világkongresszusa résztvevői számára. Frankfurt am Main, MCMLIX. Ullstein, Tempelhof, Berlin, 1959. A magyar Pen tulajdonában a 262. számozott pld.

⁸ *A Pen-Cine jelentősége.* Dok 4.

⁹ *Nyelv és lélek* 548–549. Teljes szövegét l. a *Kosztolányi Dezső elnöksége és a budapesti világkongresszus* c. fejezetben.

Az íróegyesület második világháború utáni újrászervezése Heltai Jenő (1871–1957) elnök és Rubinyi Mózes (1881–1965) ügyvezető nevéhez fűződik. Az irodalmi élet államosítása idején a „mindenható” Bölöni György (1882–1959) töltötte be az elnöki posztot. A politikai vezetés 1960-ban Sótér Istvánt (1913–1988) állította a magyar Pen-központ élére; az ő időszakát Boldizsár Iván (1912–1988) közel húszéves elnöksége követte.

A kommunista pártállami évtizedeket lezáró rendszerváltozás idején, az 1989–91-es években Vas István (1910–1991) töltötte be az elnöki posztot, akit „a szabadság dzsungelében” lépve az ügyvezető elnöki tiszter 1991-től viselő Hubay Miklós (1918–2011) követett. 2001-ben Görgey Gábort (*1929), Görgey 2008-as lemondása miatt Sumonyi Papp Zoltánt (*1942) választották meg. Rácz Zsuzsa 2010-es rövid főtitkársága után, 2011 óta az íróegyesület elnöke Szócs Géza (*1953).

A magyar Pen 1948–49-ig irodalmi társaságként, a kommunista berendezkedés után „társadalmi szervként”, közvetlen pártirányítással, a párt kulturális monopóliumból fakadóan az állami intézményrendszer részeként, költségvetési támogatással és államilag fenntartott apparátussal működött. Nemzetközi fórumokon, miként valamennyi hasonló testület, a szovjethez igazodó magyar külpolitika irányvonalát követte és képviselte a kulturális diplomácia eszközeivel. Politikai felügyeletét a nyolcvanas évek végéig az MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztálya, ténylegesen a legfelsőbb pártvezetés, személyesen Aczél György, formailag „állami vonalon” a Kulturális Kapcsolatok Intézete, máskor a Művelődésügyi (korábban Népművelési, később Kulturális, majd Művelődési) Minisztérium látta el.

„Társintézményei” közül mindenekelőtt a Magyar Írók Szövetségével és annak műfordítói szakosztályával, a könyvkiadók, különösen az Európával, a folyóiratok közül a Nagyvilággal és a New Hungarian Quarterlyvel, továbbá a Szerzői Jogvédő Hivatallal dolgozott szoros együttműködésben. Nemzetközi elismertségéhez sikeres és méltán híres irodalmi-szakmai munkája, tagjainak és műfordítói programja külföldi résztvevőinek közös eredményei szolgáltak alapul. Bár többszöri költözése során megsemmisült régi iratanyagának nem csekély része, a fennmaradt levelezés, utazási jelentések, összefoglalók és egyéb iratok jól dokumentálják az írószervezet nagyszabású tevékenységét, az egész világra kiterjedő nemzetközi kapcsolatait.

„Senki sem írta meg eddig – pedig izgalmas olvasmány lenne – a PEN Club történetét – állapította meg László Miklós 1968-ban. – Politika és kultúra, humánum és történelem – a XX. század utóbbi 47 esztendejének földrészeket átfogó miniatűr költői-kritikusi, de emberi biográfiája is.”¹⁰ Az elmúlt évtizedekben a kutatás feldolgozta több nemzeti központ, a közelebbiek közül az osztrák és a lengyel Pen Club történetét is.¹¹ Az alapítás kilencvenedik évfordulóján elérkezettnek látszik az ideje, hogy egy magyar Pen-történetet is a tagság, az érdeklődők és az irodalomtörténeti kutatás rendelkezésére bocsássunk. Egy olyan össze-

foglalót, amely szerzőjének szándékai szerint egyfelől igaz és méltányos, másfelől pontosan összegzi a magyar irodalom és szellemi élet eme különleges képződményének életét.

Az olvasó kimagasló irodalmi és emberi teljesítményekkel, erényekkel és gyöngeségekkel, olykor foltos jellemekkel találkozhat benne éppen úgy, mint ahogy a levéltári kutatás és a munka megírása során a szerző is találkozott velük a magyar és a világtörténelem sodrában, vagy útvesztőiben. Az események és az eredmények számbavételekor szem előtt tartottuk mindenekelőtt azt a kettősséget, melyet beiktatásakor Kosztolányi Dezső így fogalmazott meg: „kifelé egy csonka ország nem-csonka lelkét mutatni, befelé pedig [...] visszasugározni a bátor, szabad európaiságot, azt a tudatot, hogy csak a legnagyobb követelményeket támaszthatjuk önmagunkkal szemben, s csak annyiban érték a munkánk, amennyiben a világ versenyében is érték.”¹² Figyelemmel voltunk Keresztury Dezső gondolatára is, aki szerint a magyar Pen nemcsak egy nemzetközi szervezet tagja, hanem magyar csoportosulás is, egy különleges „irodalmi társulás”,¹³ valamint Boldizsár Iván felfogására, mely szerint a magyar irodalom fordítását és népszerűsítését nagy erővel folytató, pezsgő életű írószervezet nem más, mint egy jól működő „irodalmi ügynökség”.¹⁴

A magyar Pen története azonban nemcsak egy írótársaság vagy egy miniatűr „műfordításügyi minisztérium” története, hanem a modern magyar irodalomé és az irodalmi életé, művek és irányzatoké is, csoportosulásoké, érdekek és indulatoké, barátságoké és szembenállásoké. Olyan „szellemi intézménytörténet”, amelyet az alapító atyáktól és a húszas évek derekának első elnökétől a 21. század második évtizedében működő utódig a magyar történelem és a világpolitika szálai is sűrűn át- meg átszöttek.

* *

A Pen magyar és a nemzetközi szervezetének nevét a történeti és a dokumentumkötetben egyaránt sokféle, különböző szabályok szerinti, hivatalos és egyéni, korabeli általános és alkalmi írásmód szerint olvassuk. Amellett, hogy az eredeti formát mindenütt meghagytuk; a folyó szövegben a legegyszerűbb köznapi megnevezéssel élünk: magyar Pen, nemzetközi Pen. Az idézett források eredeti írásmódját másutt is érintetlenül hagytuk.

Valamennyi, a lelőhely megnevezése nélkül felhasznált forrást a Magyar Pen Club irattárából idézzük. A könyv fényképanyagának túlnyomó részét ugyaninnen, a magyar Pen fényképgyűjteményéből közöljük. E gyűjtemény több ezer darabot számlál az 1960–86 közti évtizedekből, tehát nagyjából Sótér István és Boldizsár Iván elnöksége időszakából. Szinte valamennyi fénykép olyan amatőrfeltétel, amely most jut először a nyilvánosság elé. Az szervezeti élet legfontosabb eseményeinek, a közgyűlések, találkozók, irodalmi estek, a magyar

¹⁰ *Nyelv és lélek* uo.

¹¹ *Jkr.* (1980. dec. 4.). G.m. (A továbbiakban így jelöljük a magyar Pen évi közgyűléseinek idézett jegyzőkönyveit.)

¹⁴ *Jkr.* (1982. dec. 16.). G.m.

¹⁰ *Író-diplomácia.*

¹¹ Roman Roček: *Glanz und Elend des P.E.N.* és Księga Pamiątkowa: *Polski PEN Club 1925–2005.*

Pen tagjainak és vezetőinek, ismert vendégeinek bemutatására tehát ismeretlen Pen-fényképek segítségével kerül sor.

A már csak mennyiségi okokból is erősen megrostált anyagot a Petőfi Irodalmi Múzeum Fotógyűjteményéből és a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárából egészítettük ki. A jelzés nélküli (csak a helyszín és a keletkezés idejének feltüntetésével közölt) fényképek lelőhelye a magyar Pen gyűjteménye. Bár a történeti képanyag bősége egyébként sem vetethető össze az írott forrásokéval, a válogatásnak az is fontos szempontja volt, hogy a történeti kötetben tárgyalt folyamatokat, eseményeket és fordulópontokat kövesse.

A kutatás során tőlük kapott szíves eligazításért köszönetet mondunk Balasi Ágnesnek, Cséve Annának, E. Csorba Csillának (Bp.), Dávid Gyulának (Kolozsvár), Dobozy Zsófiának, Farkas Wellmann Endrének (Bp.), Gerold Lászlónak (Újvidék), Gyarmati Györgynek (Bp.), Ilia Mihálynak (Szeged), Kántor Lajosnak (Kolozsvár), Kőrössi P. Józsefnek (Bp.), Kubassek Jánosnak (Érd), Papp Annának, Pomogáts Bélának (Bp.), Puskás Katalinnak (Érd), Sipos Ferencnek, Szécsényi Mihálynak, Szócs Gézának, Szőnyi Tamásnak, Toldi Lórántnak (Bp.), Tóth Lászlónak (Dunaszerdahely), Varga Katalinnak (Bp.) és Végh Lászlónak (Somorja).

A szerző

Budapest, 2016

I

A magyar Pen az alapítástól a második világháborúig (1926–1945)

A hősikor

Az alapítástól Kosztolányi Dezső elnökségéig
1926–1931

A Magyar Pen Club megalapítása

A Nemzetközi Pen Club csakúgy, mint az első világháborút követő évek sok hasonló kezdeményezése, írói békeszervezetként alakult meg 1921. október 5-én a délnyugat-angliai Cornwallban, Catherine Amy Dawson Scott javaslatára, Pierre Emmanuel majdani Pen-elnök szerint „abban az időben, amikor az irodalom és az európai gondolkodás még uralkodott a világ szellemi életén.”¹ A Genfben, 1920 januárjában létrejött Népszövetségről, bár a második világháború utánig, 1946-ig működött, már kevéssel alapítása után kiderült, hogy nem képes sem a versailles-i békerendszer okozta mérhetetlen károk enyhítésére, sem a régi, és a győztesek által „létrehozott” új kisebbségek jogainak szavatolására. Az általános európai békevágy öltött alakot gróf Richard Coudenhove-Calergi 1923-as páneurópai elgondolásában is, amelynek célja egy, a demokratikus államokat tömörítő államszövetség, az „Európai Népszövetség” megalkotása volt. A mozgalom első kongresszusát éppen 1926-ban Magyarországon tartották, ahol az európai egységmozgalmak föderációs és államszövetségi terveit sokan vélték utópiának, esetleg csak a távoli jövőben megvalósítható eszmének. Ennek ellenére gróf Apponyi Alberttől és Garami Ernőtől Giesswein Sándoron, gróf Károlyi Imrén át gróf Teleki Pál és Gratz Gusztáv sokan üdvözölték, jogászok és közgazdászok, egyetemi tanárok, politikusok. 1929. szeptember elején Aristide Briand francia miniszterelnök a népszövetségi közgyűlés tizedik ülésén, még a világgazdasági válság kitörése előtt mondta el nevezetes beszédét az európai egység megteremtésének parancsoló szükségességéről.²

Az egységmozgalmak 1933-ban, Hitler hatalomra jutásával a semmibe hulltak, a nemzetközi írószervezet azonban megmaradt, mert „A Pen örök, nagy összetartó erő, egység.”³ Thomas Mann szerint „A Pen értelme ez: legyen a szellem találkozóhelye és menedéke olyan időkben, amikor a nacionalista szenvedély azzal fenyeget, hogy elragadja a szíveket és összezavarja a fejeket; legyen a Pen az efölött álló erők gyűjtőhelye és a szabadság erődje.”⁴ A nemzetközi Pen első kongresszusára 1923-ban került sor Londonban, alapításának

¹ *A Nagyvilág anketja...* Dok 130.

² Az elgondolások korabeli magyar fogadtatásáról Ormos Mária: *Páneurópa és a Briand-terr.* In Uő: *Közép-Európa...* 97–114., Uő: *A gazdasági világválság...* 75–115. és Kiss Henrietta: *Páneurópa-szekció Magyarországon...*

³ *Beszélgetés Mrs. Dawson-Scott-tal...* Dok 18.

⁴ Idézi Boldizsár Iván: *Kerekasztal a Duna partján.*

félszázados évfordulóján pedig az UNESCO már a világ legrégebbi működő nemzetközi értelmiségi szervezeteként tartotta nyilván.⁵

Magyar tagegyesületének létrejöttékor, 1926 tavaszán megannyi eleven, nagy múltra visszatekintő, többnyire már a 19. század végén megalapított irodalmi-művelődési társaság működött az anyaországban és az utódállamokban. Ilyen volt a Frankenburg Irodalmi Kör (1877–1949) Sopronban, a Dugonics Társaság (1892–1952) Szegeden, Erdélyben a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság (1876–1948), Kolozsváron az Erdélyi Irodalmi Társaság (1888–1944), a kolozsvári szellemi élet egyetlen „félhivatalos” góca⁶ és az egyházak ottani irodalmi egyesületei, az aradi Kölcsey Egyesület (1891–1942), az újabb alapításúak közül a temesvári Arany János Társaság (1903–48).⁷ Ligeti Ernő szerint ezeknek az irodalmi társaságoknak az „erőtlenégei szíttették más természetű irodalmi aktivitás felvételét és szerencsére az írói kibontakozásnak útjai az irodalmi társaságok gondos megkerülésével is egyre sűrűbben adódtak.”⁸ Ligeti úgy vélte, az erdélyi magyar irodalom, amely „később ámulatba ejtette az egész négy részre tagolt magyarságot, nem új magból született, hanem egy olyan szegényes csírázából, amelyet a nyomás erői kényszerítettek dúsabb virágzásra. [...] A legtöbb erdélyi irodalmi társaság mögött már egy-egy szerény jubileum is állott. A különleges erdélyi irodalom jellegzetességének felismeréséért már nem kellett visszamenni Jósikáig vagy Kemény Zsigmondig, sőt Petelei Istvánig és Tolnai Lajosig sem.”⁹ A már Trianon után megszerveződött marosvécsi Helikon (1926–44) nem egyesületként működött, hanem az írók évenkénti találkozájaként öltött intézményi formát.¹⁰

A városi és regionális társaságok és a hasonló szerveződések mellett országos (központi) irodalmi (irodalomtörténeti) egyesületként működött Budapesten az eredetileg a névadók hagyatékának ápolására létrejött, nagy tekintélyű konzervatív Kisfaludy Társaság (1836–52) és a Petőfi Társaság (1876–44), a „hivatalos irodalom” fellegvárai, az Otthon Írók és Hírlapírók Köre (1891–48), amelynek első elnöke Rákosi Jenő volt, valamint a Magyar Irodalomtörténeti Társaság (1911). Velük szemben az Adyt és a 20. századi modernitás szellemét követő Nyugat-kör Hatvany Lajos kezdeményezte, főként a Petőfi Társaságot ellensúlyozni kívánó, rövid életű Vörösmarty Akadémia (1918–19) Babits 1925-ös újraélesztési kísérlete ellenére folytathatatlanak bizonyult.¹¹ Ezzel szemben a Vikár Béla alapította, a Penhez hasonlóan a nemzetek szellemi együttműködését elősegíteni kívánó La Fontaine Irodalmi Társaság (1920–51) még a harmincas évek nehezedő viszonyai között is élénk kiadói tevékenységet folytatott. Tagságát és részbeni utánpótlását a Nyugat holdudvara biztosította ép-

pen úgy, mint a Rubinyi Mózes által szervezett Vajda János Társaságét (1926–44, 1948–52), amelynek tagjait és rendezvényeit naplóikban, emlékirataikban a kortársak gyakran felidézik (az irodalomtörténész, nyelvész Rubinyi nemcsak a La Fontaine és a Vajda János Társaságban végzett irodalmi és szervezőmunkát, hanem a Kisfaludy és a Petőfi Társaságnak, később a Magyar Tudományos Akadémiának is tagja volt.)

„A Vajda” a harmincas években és a negyvenes évek elején a pesti „ellenzéki” (baloldali) polgárság eleven irodalmi életének műhelyeként, bemutatkozó fórumaként működött. A rendszeres programokat bonyolító társaság estjein szerzőként és előadóként, sokan szerepeltek azok közül, akik nem éltek túl a munkaszolgálatot vagy a deportálást, mint Radnóti Miklós vagy Szerb Antal, és azok közül is, akik, mint Devecseri Gábor, Major Tamás, Vas István és mások, 1945 után az irodalmi, a művészeti és a politikai élet meghatározó alakjai lettek; versmondóként többek között gyakran fellépett a körben Aczél György. Követendő példaként ezt a hagyományt idézte Sötér István is, aki 1960. márciusi elnökké választásakor azt szorgalmazta, hogy a Pen felolvasó ülései „olyan alkalmakká kell, hogy átváltozzanak, amely alkalmakkor az élő magyar irodalom a szavalóművészet, a színházi művészet érintkezők a magyar közönséggel. A PEN itt olyan hézagpótló szerepet tölthet be, mint valamikor a Vajda János és a La Fontaine Társaság, amelyek igen értéke kapcsolatot teremtettek írók és közönség között. Az Írószövetség természetesen tovább fogja végezni a maga sajátos munkáját. Nekünk nemcsak a külföldi irodalom megismertetése, hanem a magyar irodalom hazai megismertetése, a közönséggel való találkoztatása terén is vannak feladataink.”¹²

A régi nagy irodalompártoló intézmények, egyesületek azonban a húszas évekre visszahozhatatlanul elvesztették korábbi súlyukat; Szerb Antal szerint „A Kisfaludy-Társaság múmiaszerűségén nem segített az sem, hogy Hevesi Sándort, Sík Sándort és hosszas harcok után végre-végre Babits Mihályt is tagjai közé választotta. A Petőfi-Társaság még ekkora mozgalmasságig sem tud eljutni.”¹³ (Babitsot 1929 januárjában választották meg a Kisfaludy Társaság költői helyére. A történész, politikus, esztéta Berzeviczy Albert elnöki beszéde szerint Babits beválasztása meglehetősen „küzdélemmel járt”, mert „a nézetek erősen megoszlottak, nem tehetségére s irodalmi jelentőségére, hanem arra nézve, vajon eddig követett iránya s Társaságunk hagyományai között nincs-e ellentét, vajon amaz nem fenyegeti-e ezeket”, ő és a társaság tagjainak többsége azonban nem osztotta ezt az aggodalmat. Berzeviczy álláspontja szerint azokat az ellentéteket, melyek „újabb irodalmunkban dúltak s most szemlátomást enyhültek, a nemzeti összeomlást megelőző és követő idők zivatarai támasztották”, ezért „tisztelt társunk fényes tehetsége és hírneve erős segítőnk lesz hagyományainkhoz hű, de a jelen érzelmeit és a jövő feladatait elfogulatlanul mérlegelő irodalmi munkásságunkban.”¹⁴

⁵ *Jegyzőkönyv.* Készült a Magyar P.E.N. Club 1976. december 8-án megtartott jubileumi közgyűléséről. G.m. 3.

⁶ *Súly alatt a palma* 22.

⁷ A társaság tevékenységéről l. Jakabffy Elemér: *A bánági magyarság...* 148–149.

⁸ *Súly alatt a palma* 23.

⁹ Uo. 19.

¹⁰ A húszas évek erdélyi magyar irodalmi társaságainak tevékenységéről uo. 122–124.

¹¹ L. Babits Mihály: *A kettészakadt irodalom.* Dok 3.

¹² *Jegyzőkönyv a Magyar Pen Club 1960. március 23-án tartott évi rendes közgyűléséről.* G. 68–69.

¹³ *Magyar irodalomtörténet* 2. k. 240.

¹⁴ *Berzeviczy Albert elnöki üdvözlőbeszéde Babits Mihály székfoglaló r. tagboz.* In: *Babits Mihály száz esztendeje* 203–204.

A magyar Pen megszervezését a Nyugat, és korántsem csak az első nemzedék körében „már régebben vajdó” gondolat nyomán az italianista filológus, irodalomtörténész Radó Antal kezdeményezte 1926 tavaszán.¹⁵ A költő és műfordító, irodalomtörténész, szerkesztő Radó, aki 1895 óta a Kisfaludy Társaságnak rendes, a velencei Instituto Veneto-nak 1899-től levelező tagja volt, később megszüntéig a budapesti Circolo Italiano elnöke, már az Ott-hon-kör egyik alapítójaként, titkáráként, főtítkáráként is gyakorlott kulturális szervezőnek és irodalmi diplomatának bizonyult. Az íróegyesület első alapszabálya 1926. március 17-én született,¹⁶ május 3-án hagyta jóvá Scitovszky Béla, a Bethlen-kormány belügyminisztere.¹⁷

Miután Radó és társai a Nemzetközi Pen Club alapszabályát jó előre megkérték Hermon Ouldtól, a londoni Pen Club főtítkárától,¹⁸ a magyar központ hivatalos megalakulására májusban, az ez alkalomból Budapestre érkező John Galsworthy nemzetközi elnök jelenlétében került sor. A látogatás előkészületeiről Móricz Zsigmond 1926. április 23-i naplóbejegyzésében idézte fel egyik beszélgetését, amelyet a miniszterelnök feleségével, gróf Bethlen Margittal (írói nevén Szikrával), gróf Bánffy Miklóssal és báró Wlassics Gyula helyettes kultuszállamtitkárral folytatott: „Szikra jött hozzám. – Ki fogja fogadni Galsworthy-t? Semmi rendezés? Én nagyon szívesen, ha akarják. – Nem tudom, kegyelmes asszonyom, bizonyosan el van rendezve. – Nem, itt semmi sincs. – No, talán ide se fog találni. [...] Wlassics odalépett s megmondta, hogy engem akar bemutatni. Bethlenné rám nézett, mosoly nélkül, élesen.”¹⁹

A Népszava híradása szerint „Az itt időzött Galsworthy tiszteletére a Vígyszínház vasárnap [1926. május 30-án] délután előadta az illusztris angol író *Üriemberek* c. nagysikerű darabját. Az előadást, amelyen Galsworthy is megjelent a feleségével együtt és a virágokkal földíszített igazgatósági páholyban foglalt helyet, zsúfolt ház nézte végig. Az első fölvonás után a magyar színpadi szerzők nevében Heltai Jenő üdvözölte néhány meleg szóval Galsworthy-t, akit a közönség tüntető ovációban részesített. Galsworthy hétfőn [május 31-én] utazott el Budapestről.”²⁰

Germanus Gyula emlékezése szerint „Elnöknek Rákosi Jenőt, ügyvezető alelnöknek Dr. Radó Antalt választotta a közgyűlés, reprezentatív főtítkárnak Zilahy Lajost és ügyvezető titkárral, – főleg nyelvtudásom miatt, engem jelöltek ki. Én rajzoltattam meg a Magyar Pen Club akkori pecsétjét: egy könyv előtt tintatartó, benne három tollal.”²¹ Az alapszabály sze-

¹⁵ Mohácsi Jenő: *A Pen-Club jelentősége*. Dok 4.

¹⁶ *A Magyar Pen-Club Alapszabályai*. Dok 1.

¹⁷ A miniszteri engedély száma 130.377/1926. VII. Uo.

¹⁸ 1951-ben hivatalba lépett utóda, David Carver szűkszavú jellemzése szerint Hermon Ould „kitűnő egyéniség volt: költő, drámaíró, s rendkívül melegszívű, megértő, résztvevő ember. Meggyőződése, hogy elsősorban neki köszönhetjük a PEN növekedését.” *A Nagyvilág ankétja...* Dok 130.

¹⁹ Móricz Zsigmond: *Naplók 1926–1929* 47–48.

²⁰ *Galsworthy a Népszínházban*. Nsz 1926. jún. 1.

²¹ Az egyesület pecsétje és jelvénye: „Magyar Pen-Club, a közepén szárnyas lúdiróttoll.” *A Magyar Pen-Club Alapszabályai* I. fejezet 1. §. Dok 1. Germanust Galsworthy javaslatára választották ügyvezető titkárnak, l. Germanus Gyula: *Önéletrajz*. MFM Germanus-hagyaték. G. 4. d.

rint „A Magyar Pen-Club célja, hogy a londoni Pen-Clubbal és hasonló más nevű külföldi egyesületekkel való érintkezés révén előmozdítsa a magyar irodalmi termékeknek külföldön és a külföldi irodalmi termékeknek Magyarországon való ismertetését. Ez irányú működését azonban csak a lírai, elbeszélő és színi irodalom, valamint az írásművészet igényeinek megfelelő úgynevezett essay-irodalom munkáira korlátozza. A cél elérése végett igyekszik arra, hogy a magyar irodalomról külföldi lapokban és folyóiratokban hírek, bírálatok, tanulmányok jelenjenek meg, s hogy külföldön ez irányú nyilvános előadások tartassanak, akár a külföldi Pen-Clubokban, akár más irodalmi egyesületekben, főiskolákon stb. Előmozdítja, s tőle telhetőleg segíyezi is a magyar munkáknak idegen nyelvre való lefordítását és színpadra vitelét. Hasonló irányban működik, amennyiben ennek szüksége felmerül, idegen irodalmaknak Magyarországon való ismertetése dolgában is.”²²

A magyar Pen Galsworthy nemzetközi elnök személyes védnöksége alatt történt megalakítása nemcsak nagy horderejű irodalmi-közéleti esemény számba ment, hanem a világháborút követő elszigeteltségből lassan kitörő, magát a Nyugattal elfogadtató politikai vezetés számára is rendkívül fontosnak bizonyult. Bármily szerény kezdemény volt is, a magyar Pen jelentőségét gróf Bethlen István miniszterelnök és gróf Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter rögtön felismerte,²³ bár a szervezet későbbi munkája során kénytelen volt nélkülözni a kultúrpolitikai vezetés támogatását. A magyar Pen az irodalom és az európai kultúra világában járult hozzá Magyarország nemzetközi kapcsolatrendszerének kiépítéséhez, annak egyik kulturális diplomáciai elemét kínálva. Ezért, hogy az egyesületnek már a megalakulását is „óriási csatározások előzték meg: a humanista szellemű Pen Clubok világszerte »baloldaliak« voltak, aminek nagy jelentősége volt a húszas évek Magyarországon.” A Bethlen-féle konszolidációs korszak derekán a politika és a konzervatív irodalom képviselői mégis fontosnak tartották a magyar központ létrehozását, „mindenáron a maguk szószékének akarták megkaparintani a PEN-t, amelynek megszervezésével éppen »liberális« voltát, a »civilizált Nyugathoz« való tartozását akarta dokumentálni a népellenes rezsim.”²⁴

E felfogásnak a későbbiekre vonatkozó, lényegét tekintve helytálló értelmezése szerint a jobboldal Pekár Gyula vezette, és a baloldal Heltai Jenővel fémjelzett képviselői között még a megalakulás előtt lezajlott küzdelem a jobboldal győelmét hozta; az elnök Rákosi Jenő, később Kosztolányi lett, aki a nemzetközi kongresszust a magyar fővárosba hívta, nemsokára mégis lemondani kényszerült Berzeviczy Antal javára, akit végül egy bő évtizedre Radó követett. A Magyar Pen Club ellen intézett folyamatos támadásoknak egyik nyilvánvaló oka volt, hogy a szervezet számos vezetője, tisztségviselője és tagja zsidó származású volt, vagy valamelyik fővárosi, magyarországi szabadkőműves páholyhoz tartozott.

²² *A Magyar Pen-Club alapszabályai* 2–3. §.

²³ Klebelsberg 1922. jún. 16-tól volt Bethlen István kormányának (1921. ápr. 14.–1931. aug. 24.) tagja.

²⁴ Tímár György: *A PEN Budapestben*.

1926 májusában, mint Germanus fölidézte, „Miklós Andor, Az Est-lapok főszerkesztője”²⁵ ebédén látta vendégül Galsworthyt és feleségét, Rolls-Royce kocsiján felvitte a Jánoshegyi kilátóhoz, utána egy zsúfolt nézőtér előtt Heltai Jenő üdvözlő beszédet tartott a Vígyszínházban, amely után előadták a kiváló angol szerző *Üriemberek* (*Loyalties*) c. darabját. Galsworthy az igazgatói páholyból nézte végig a darabot, amit helyenként én fordítottam neki. A színészek játékától el volt ragadtatva: Hegedűs Gyula és neje, Kürtiné és Mály Gerő alakítását kitörő tapssal fogadta. Másnap Molnár Ferenc adott ebédet Zsigmond utca 20. szám alatti díszes lakásán. A két író között a beszélgetés franciául folyt, és főképpen a színház és mozi viszonyát és jövőjét ölelte fel. Molnár Ferenc szerint a színpad játékosai még nem élték bele magukat a filmjáték technikájába, amely különbözik a színpadi előadási modortól. Nagy jövőt és fejlődési lehetőséget jósolt a mozinak, ami évekkel később a hangos filmmel meg is valósult. Galsworthy bólogatva hallgatta, majd megjegyezte, hogy félő, hogy a jövőben a film ki fogja szorítani a színdarabot, mivel a film fejlődési lehetőségei korlátlanabbak.”

Miután Germanus már csak Galsworthy távozása után kapta meg a Jugoszláv Pen Club titkárának, Aleksandar Vidakovićnak azt a táviratát, amelyben Galsworthyt Belgrádba invitálta volna, Vidaković Germanust hívta kollegiális eszmecserére. Közben, mivel Zilahy Lajost teendőinek ellátásában írói munkája akadályozta, a „repräsentatív főtitkár” feladataival a közgyűlés Radó Antal javaslatára Germanus Gyulát bízta meg.²⁶ Germanus emlékezése szerint a Pesti Hírlap szerkesztőségében ő kérte fel Rákosi Jenőt, hogy „tollával álljon a Pen Club mellé, – amely már-már széthullani látszik. Rákosi eleinte habozott, talán el is volt keseredve, hogy álma a »harminc millió magyar«-ról nem valósult meg, de végül rábeszélésemre megengyhült”, sőt még azt is megígérte, hogy „hosszú vezércikkben hívja fel a kormány figyelmét a Pen Club helyzetére.”²⁷

Germanus nemcsak a jugoszláv Pannel lépett szoros, később mindkét fél számára gyümölcsözőnek bizonyult együttműködésre (bár a magyar központ nemsokára Belgráddal versengett az 1932-es nemzetközi Pen-kongresszus rendezéséért, sikerrel), hanem a bolgár Pen létrejöttében is meghatározó része volt. A sajtó 1926. október 11-én adott hírt róla, hogy „a PEN Club magyar osztályának titkára a napokban, Szófiában időzött. Tiszteletére a bolgár írók szűkebb körű vacsorát adtak, amelyen Germanus a PEN Club törekvéseinek fontosságát fejtegette. Beszédében rámutatott arra, hogy ma, amikor a háború okozta ellenséges érzület még mindig nem múlt el teljesen, a különböző országok írói közös szervezetben egyesülnek, és ilyen módon mozdítják elő a népek megbékülését és megértését.”²⁸ Germanus 1928-ban a török Pen megalapításában is részt vett Isztambulban.

A mind gyakoribb irodalmi rendezvények, meghívások, előadások, összejövetelek hamarosan élénk klubéletet eredményeztek, megteremtelve „a külföld íróival” és az európai irodalmi élettel való közvetlen kapcsolatok felvételének lehetőségét is. A magyar Pen legtöbb rendezvényét, irodalmi estjét a Fészek Klubban, a pesti írók és művészek kedvelt találkozóhelyén tartották.²⁹ Az első fontosabb, érthető módon a magyar diplomácia törekvéseivel is összhangban álló találkozóra – noha ez még nem a magyar Pen saját kezdeményezése volt – már 1926 decemberében sor került, amikor a Budapestre látogató Luigi Pirandello tiszteletére a Nemzeti Kaszinóban Petri [Petry] Pál vallás- és közoktatásügyi államtitkár adott ebédet. Az ünnepélyes alkalmon megjelent „Gróf Durini di Monza olasz követ és felesége, Luigi Pirandello, lovag Mosettig követségi attasé, Siciliano Italo tanár és lovag Di Franco, a budapesti olasz fascio delegátusa az olasz követség részéről; Kertész K. Róbert helyettes államtitkár és felesége, ifj. Wlassich Gyula báró h[elyettes] államtitkár, továbbá Marta Abba, Pirandello színtársulatának drámai hősnője, Pilotto Camillo és felesége, Salvini Guido, s székesfőváros részéről Liber Endre tanácsnok, a Nemzeti Színház részéről Hevesi Sándor, Radnai Miklós az Operaház, Sebestyén Géza, a Városi Színház igazgatója. Heltai Jenő, a Magyar Színpadi Szerzők Szövetségének elnöke, Harsányi Zsolt, a Szövetség titkára, Lengyel Menyhért, Radó Antal a PEN Club részéről; Gerevich Tibor és Zambra Alajos egyetemi tanárok a Korvin Mátyás Egyesület részéről; Tolnai Ákos, a Fészek [Klub] igazgatója, Tóth László, a Nemzeti Újság főszerkesztője és Tihamér Lajos kultuszminisztériumi osztálytanácsos.

Petri Pál államtitkár olasz nyelvű beszédében üdvözölte Pirandellót. »Az Ön művészete, kedves Mester – mondotta – nemcsak új eszméket, új tartalmat és új formát adott a fáradt európai drámának, hanem kifejezi a friss energiáiban újjászületett Itália új lendületét s útjelzője az olasz szellem európai terjedésének. Mi Önt ma nemcsak személyéért, nemcsak lángeszéért ünnepeljük, hanem azért is, mert olasz. Az Ön útját Olaszországból Magyarországra Szent Gellért, Szent István, az Anjouk és Mátyás király ideje óta oly sok olasz művész és költő tette meg, elhozva a magyar kultúrának az olasz szellem megtermékenyítő inspirációját. Nem epizód az Ön budapesti tartózkodása, hanem értékes láncszeme az olasz–magyar szellemi kapcsolatok patinás aranyláncának. Ezek a kapcsolatok a két nép között, kivált a legújabb időkben mind erőteljesebben jelentkeznek nemcsak a tudomány és a művészet terén, hanem az irodalomban, különösen pedig a drámai irodalomban. Kedves Mester! Azok a tapsok, melyek tegnap és tegnapelőtt visszhangzottak a Városi Színház nézőterén, egész Magyarország elismerését és szeretetét fejezik ki. Üritem poharamat az Ön egészségére, kitűnő színtársulatára, mely oly finom intuícióval jeleníti meg az Ön költői elképzeléseit.« A nagy hatású beszédet a jelenlévő olaszok többször szakították tapsaikkal és helyeslésekkel félbe.

²⁵ Az Est mellett a konszern adta ki a Magyarországot, a Pesti Naplót, valamint több reggeli, kora délutáni és esti megjelenésű napilapot.

²⁶ Germanus ügyvezető titkár lett.

²⁷ *Emlékezés(eim)...* Dok 2.

²⁸ MTI. *Napi hírek, tudósítások*. 1926. okt. 11. 11. kiad. OL K szek.

²⁹ FÉSZEK: Festőművészek, Építőművészek, Szobrászok Zenészek, Énekesek és Komédiások Klubja (1901-től). Móricz Zsigmond feljegyzése szerint „Mehetnek az Orthon-Körbe. Újságírók. Alig néhányval tudok szólni köztük, s érezni azt, hogy az irigység hogy kísér [...] A Fészek még rosszabb hely, színészek s idegenek, akikkel beszélni se tudok. A New Yorkban régebben volt egy író asztal, ma ott csak zuglapok szerkesztői ülnek.” *Naplók 1926–1929* 541. (1929. aug. 31.)

Pirandello az üdvözlésre meghatott hangon válaszolt. »Bár nem értem az önök nyelvét – mondotta – de azért megértjük egymást; hiszen a szavak úgysem képesek kifejezni a fogalmakat, önmagukban üresek, így tehát közömbös, vajon értjük-e őket, és éppen úgy közömbös, hogy értjük-e az idegen nyelvet. A szavak lényege az az érzés, melyek kifejeznek, s én sem akarok mást mondani szavaimmal, mint azt, hogy: Köszönöm! A kedves üdvözlő szavak elsősorban nem nekem szólnak, hanem az olasz népnek, az olasz nemzet szellemi értékének. Szólnak Olaszországnak, amely szereti Önöket, hálás Önöknek, hálás annak a magyar nemzetnek, amely Olaszországot hősiek szabadságharca idején megsegítette. Az én hazám Magyarország, mint barátjára néz; s én hazaviszem magammal Olaszországba ennek a meleg fogadtatásnak a hírét, ami ott a legnagyobb örömet fogja kelteni. Üritem poharamat a magyar nemzetre és Petri Pál államtitkára.«³⁰

Miközben a frissen létrejött írószervezet nehézségeit az intrikák és a politikai-világneveti küzdelmek, az anyagiak hiánya, az ország és az egész társadalom háború utáni, sokak számára végzetesen reménytelennek tűnő állapotai fokozták, „az elszakadt országrészek magyarsága vágyakozva nézett vissza az anyaországra, amelyben számos hazafias érzésű, szabadabb levegő után sóvárgó író megbéklyózva érezte magát a »kurzus« légkörében.”³¹ Ekkorra azonban már nemcsak az erdélyi magyar irodalom kezdett magára találni, hanem az irodalmi életet, a kultúra intézményeit megteremtő szervezőmunka is meghozta az első eredményeket. 1924 márciusa óta az erdélyi magyar irodalomnak már saját könyvkiadója volt, az írók pedig éppen 1926 júliusában tartották meg első marosvécsi találkozójukat. Sajtóhír szerint az erdélyi magyar Pen Club létrehozása már 1926 végén felmerült.³²

Erdélyi magyar Pen-fejlemények

A gróf Bánffy Miklós és báró Kemény János nevéhez fűződő marosvécsi irodalmi fórum első összejövetelét 1926 júliusában tartották. Első határozatuk első pontja ennek kimondása volt: „A romániai magyar kisebbség nemzeti jövője megköveteli, hogy vezetői a kulturális élet törekvéseire helyezték át tevékenységük súlypontját. A népnevelés, az irodalom és a művészet problémáit kell a kisebbségi élet első vonalába állítani, amelyek egyenrangúak a politikai természetű célokkal. Szükséges tehát, hogy ezek a célok és ezeknek a szellemi és erkölcsi erőknek természetes képviselői és védelmezői fokozott mértékben vonassanak be a magyarság sorsának intézésébe. Ők azok, akik a velünk együtt élő nemzetek kultúráival szakadatlan kapcsolatba állva, a legeredményesebben tudják megteremteni a békés politikai és gazdasági együttműködés feltételeit is.”³³

³⁰ MTI. *Napi hírek, tudósítások*. 1926. dec. 22. 18. kiad. OL K szek.

³¹ Germanus Gyula: i. m.

³² MTI. *Román és erdélyi magyar-német lapszemle*. 1927. aug. 16. OL K szek.

³³ *Az első belikoni találkozó jegyzőkönyve*. Marosvécs, 1926. júl. 16–18. H-ESzC I. k. 59. (12) Az írók összejöveteléről *Marosvécsen Helikon* címmel Robert K. Maurer számolt be a Klingsor c. szász folyóiratban (1926. 3. évf. 9. 367–369.), I. Ritoók János: *Kettős tiűkör* 53–55.

Az Erdélybe végleg 1926 nyarán hazatért Bánffy Miklós³⁴ irodalomszervezői, intézményteremtő munkásságának legnagyobb és tartós eredménye az 1928 májusában alapított, 1944 szeptemberéig megjelent Erdélyi Helikon, a korszak igényes és reprezentatív irodalmi folyóirata volt.³⁵ Kezdeményezése két közvetlen előzményre épült: az 1924 óta működő irodalmi könyvkiadóra és az 1926-tól állandósult marosvécsi írói fórumra. Az első az Erdélyi Szépmíves Céh, Kádár Imre, Kós Károly, Ligeti Ernő, Nyíró József, Paál Árpád és Zágoni István vállalkozása volt,³⁶ a második a Kemény János marosvécsi várkastélyában otthonra lelő írótalálkozó.³⁷

A Szépmíves Céh 1924 márciusában indult vállalkozásának Kós által megfogalmazott felhívása szerint „összeállottunk néhányan, kevesen, akik írunk, s akik ki akarjuk válogatni az Erdélyben dolgozó írók munkájának legjavát és keressük e felhívásunk szavaival azt a száz embert, akik értékelik is, de fel is ölelhetik, a megvalósulás biztos útjára vezethetik, egyben magukénak vallhatják ezt a vállalkozást és legszebb eredményeit.”³⁸ A marosvécsi helikoni összejöveteleknek, Kuncz Aladár és Bánffy Miklós elgondolásának megvalósítója Kemény János lett. Hárman állították össze „azoknak az íróknak a névsorát, (évről-évre), akiket aztán Kemény János baráti találkozóra vendégül meghívott. Első ízben 1926-ban, tehát két évvel a »Céh« megalapítása után és attól egészen függetlenül, sőt tudtán kívül.”³⁹

A találkozók megszervezése már 1924-ben felmerült, a javaslat voltaképpen Berde Mária-tól származott.⁴⁰ Akkoriban állandó helyszíneként gróf Teleki Domokos kastélya is szóba jött, miután azonban Teleki elhárította a felvetést, Bánffy és Kemény a marosvécsi helyszínben állapodott meg.⁴¹ Mikó Imre emlékei szerint „Mindenki tudta, hogy a Helikon Bánffy gondolata volt, csak Keményben öltött testet.”⁴²

³⁴ Román honosságát 1926. júl. 6-án nyerte el, l. Csapody Miklós: *Bánffy Miklós...* 39.). Hazatéréséről részletesen uo. 37–52.

³⁵ Történetéről és eszmévilágáról Pomogáts Béla: *A transzilvánizmus, művelődésszervezői tevékenységről és kapcsolatairól* újabban Filep Tamás Gusztáv: „*Mindegy, hogy a székely...*” In: *Bánffy Miklós-emlékkonferencia* 189–208. és Csapody Miklós: i. m. 26–27, 61–76.

³⁶ A Céhről és a Helikonról Kós Károly: *Fenét igyekeztem én a hosszú életre!* In: *Közéletképek* 9–17., Uő: *Erdélyi Szépmíves Céh* [1924]. In: *Kós Károly publicisztikája* 176–177. és Uő: *Erdélyi Szépmíves Céh* [1926]. Uo. 190–194. L. még *Kós Károly levele Főja Gézához*. Kolozsvár, 1967. aug. 14. In: *Kós Károly lev* 634. (522) és *Főja Géza lev* 272. (270)

³⁷ Kemény Jánosról l. *A Mecenás*.

³⁸ *Erdélyi Szépmíves Céh* [1924]. In: *Kós Károly publicisztikája* 176.

³⁹ *Kós Károly levele Főja Gézához*. Kolozsvár, 1967. aug. 14. In: *Kós Károly lev* 364. (522) és *Főja Géza lev* 272–273. (270)

⁴⁰ Ligeti Ernő: *Súly alatt a pálma* 87.

⁴¹ Minden alapot nélkülöz Sas Péter közlése, miszerint „Bonchida is lehetett volna az íróközösség Marosvécsre, Bánffy Miklós is betölthette volna Kemény János házigazdai szerepét. Hogy nem így történt, abban elsősorban édesapja, Bánffy György zsugorisága a hibás.” (*Bánffy Miklós rejtélyei*. In: *Bánffy Miklós-emlékkonferencia* 266.).

⁴² (*Bánffy Miklós emberközelben*. In Bánffy Miklós: *Emlékeimből – Huszonöt év* 349. és *A nagyúr* 143.).

Az íróközösség tagjai voltak:⁴³ Áprily Lajos (1929), Asztalos István (1942), Balázs Ferenc (1932), Bartalis János (1926), Bánffy Miklós (1926), Bárd Oszkár (1926), Berde Mária (1926), Császár Károly (1934), Dsida Jenő (1929) Endre Károly (1926), Finta Zoltán (1927), P. Gulácsy Irén (1926), Gagy László (1938), Gyallay Domokos (1926), Hunyady Sándor (1926), Járosi Andor (1934), Jékely Zoltán (1942), Kacsó Sándor (1926), Karácsony Benő (1934), Kádár Imre (1926), Kemény János (1926), Kiss Jenő (1935), Kovács Dezső (1926) Kós Károly (1928), Kuncz Aladár (1926), Lakatos Imre (1931) Ligeti Ernő (1926), Makkai László (1942), Makkai Sándor (1926), Maksay Albert (1932), Markovics Rodion (1929), Moldován Pál (1934), Molter Károly (1926), Nagy Dániel (1926), Nyíró József (1926), Olosz Lajos (1926), Ormos Iván (1932), Reményik Sándor (1926), Sipos Domokos (1926), Szabédi László (1942), Szántó György (1929), Szemlér Ferenc (1932), Szenczei László (1936), Szentimrei Jenő (1926), Szombati-Szabó István (1926), Tabéry Géza (1926), Tamási Áron (1926), Tavaszy Sándor (1934), Tompa László (1926), Vásárhelyi Z. Emil (1938), Vita Zsigmond (1942) és Wass Albert (1936).⁴⁴

1926–39 között a Helikon minden nyáron megtartotta a találkozóját, a háború után 1941-ben Kolozsváron, 1942-ben Marosvécsen, 1943–44-ben Kolozsváron gyűltek ismét össze. Az Erdélyi Helikon főszerkesztője Bánffy, írói nevén Kisbán Miklós lett, szerkesztője Áprily Lajos, 1929 júliusától Kuncz Aladár, a *Fekete kolostor* francia hadifogságból 1923-ban hazatért írója. Így lett Bánffy ambíciójából, hozzáértésével és anyagi támogatásával a Céh az erdélyi magyar irodalmi elit könyvkiadója, a Helikon pedig a folyóirata. „A helikoni irodalom-stratégia nem elhanyagolható eleme volt – tudjuk – a román és az erdélyi szász kultúra felé való hídépítés. Nem kizárólagosan az övek, a két világháború között (és azután is) sokan vallották és cselekedtek a megértés és megbecsülés programját (a »békés hódítás« – ahogy sok évtizeddel azelőtt Jókai mondta). Bánffy Miklós ebben is a helikoni írócsoport élén járt: nagy szerepe volt az ő közéleti tekintélyének például az erdélyi magyar írók 1928 tavaszi bukaresti bemutatkozásának létrejöttében, amikor pedig a Helikon a román irodalom magyar népszerűsítéséből is részt vállalt, ő írt előszót az ötkötetes Román Drámaírók Könyvtára számára [...]»⁴⁵

A helikoni írók a kortárs román irodalommal kialakítható kapcsolatok egyik járható útját a színházban látták. Ebből a megfontolásból indították el a *Román Drámaírók Könyvtárát*, amelyet az Erdélyi Helikon a romániai magyar Pen megbízásából adott ki 1934-ben.⁴⁶ A Kádár Imre fordításában, Bánffy Miklós előszavával napvilágot látott ötkötetes gyűjteményben Victor Eftimiu *Prometeus*, Ion Luca Caragiale *Az elveszett levél*, Octavian Goga *Manole mester*, Ion Minulescu *A szerelmes próbababa* és Ion Marin Sadoveanu *A mételey* című műve jelent

meg.⁴⁷ Az íróközösség és folyóirata „komoly erőfeszítéseket tett a román irodalommal való kapcsolatok megerősítéséért [...]»⁴⁸

Amikor Bánffyt már kevéssel hazatérése után azzal vádolták meg, hogy a helikoni összejöveteleket voltaképpen saját politikai céljainak leplezett elérésére sajátítja ki, az íróközösség sietett leszögezni, hogy Bánffy „mint író és [a] színészeti ügyek szakértője vett részt irodalmi tanácskozásainkon [...] a Helikon célja kizárólag irodalom- és kultúrvédelmi összejövettel volt, s az összejövettelnek olyan beállítása, hogy annak célja politikai megmozdulás lett volna, tendenciózus és rosszindulatú.”⁴⁹ Kós egyik vitairata szerint a Helikon írócsoportja „erdélyi magyar íróművészek szabad (és nem felekezeti, sem pedig világnézeti alapon való) munkaközössége, tehát nem intézmény, nem akadémia, nem irodalmi társaság, vagy egyesület. Tagjai között vannak katolikusok, reformátusok, unitáriusok, lutheránusok és zsidók, született magnások és született proletárok, vannak konzervatív, vannak radikális, sőt még radikálisabb világnézetű tagjai, vannak gazdag és vannak koldusszegény tagjai. Egyikük sem szegényli [!] származását, egyik sem veti a másik szemére a szegénységet, egyik sem irigyli a másik munkasikerét, egyik sem kérdi a másik vallását és egyik sem kifogásolja a másik politikai hitvallását.”⁵⁰

Bánffynak a tízéves évfordulón elhangzott szavai szerint „a világtörténelmi fordulat elszakította az erdélyi magyarságot a szellemi élet központjától. Így elszigetelve, magukra hagyva azonban már az első években új, addig alig ismert tehetségek lépnek az erdélyi nyilvánosság elé. Megindul a szellemi élet a háború romjain, s bár közös vonásuk már akkor is a küzdelem sorsnak komoly, talán komor háttere, mégis visszhangjaként a budapesti irodalmi csatározásoknak, még csoportokként elkülönülve indulnak meg az első vállalkozások, egyfelől modern világháramlatok után, másfelől az úgynevezett konzervatív nyomokon haladva. Néhány folyóirat is megjelenik, rövid ideig küzdve a körülmények mostohaaságával, majd elmerül, néhány könyv jelenik meg, rendszerint a szerző kiadásában, alig jutva el a különben művészetszomjas közönség kezébe, mert széjjeltagolva, ki-ki a maga szűk körében talál csupán támaszt és istápolást. Össze kellett fogni. Egyesülni kellett, világnézeti vagy irányzati különbségek félretevéseivel.”⁵¹

A helikoni találkozók résztvevő Ligeti Ernő úgy látta, „A marosvécsi gyűléseken sok szó esett a szász irodalommal való kapcsolatokról is. Zillich meghívót kapott minden helikoni gyűlésre, amelyeken nemcsak mint megfigyelő vett részt, hanem cselekvőlegesen is. Látszólagosan nagy volt a barátkozás, de néhányunknak már akkor az volt a benyomása, hogy a szász irodalom és éppen Heinrich Zillich túlságosan behúzódik a Heimatsliteratur védőfalai mögé, az ő transzilvánizmusa kizár bennünket. Kósék azonban nagyban barát-

⁴³ Zárójelben a helikoni tagság kezdetének éve.

⁴⁴ H-ESzC I. 2. k. 301.

⁴⁵ Dávid Gyula: Bánffy Miklós irodalomról, művészetről. In: Bánffy Miklós-emlékkonferencia 58. Az 1928. máj. 12-i bukaresti Helikon-estről. Uő: Bánffy Miklós műveinek román fogadtatása... In: Bánffy Miklós művészeti pályaképe 84.

⁴⁶ A Román Pen Club magyar alosztályának kiadványai. Adattár 27.

⁴⁷ Az Erdélyi Helikon bukaresti bemutatkozásáról, a Román Drámaírók Könyvtáráról és Bánffy előszaváról Dávid Gyula: Bánffy Miklós műveinek román fogadtatása... In Uő: Bánffy Miklós művészeti pályaképe... 84–85.

⁴⁸ Izsak József: Biztató példák nyomában 589.

⁴⁹ Kemény János levele Sipos Domokoshoz. Marosvécs, 1926. aug. 8. In: H-ESzC I. 1. k. 63–64. (14)

⁵⁰ Megint a Helikon. EH 1919. 1. évf. 5. 386. In: Kós Károly publicisztikája 249.

⁵¹ Az Erdélyi Helikon. In Bánffy Miklós: Emlékezések – Irodalmi és művészeti írások 399.

koztak a szászokkal és ez a barátkozás jóhiszemű is volt, hiszen [Erwin] Wittstock, [Adolf] Meschendörfer, [Otto] Folbert, [Egon] Hajek valóban igazi erdélyiek voltak és maradtak, Zillich azonban csak adoptált szász volt, aki pár év múlva visszaköltözött Németországba, és mint a nemzetiszocializmus irodalmi szemléletének egyik legjellegzetesebb képviselője keresett a maga számára most már a nagynémet gondolat megmunkálásában alkotó teret.

A magyar–szász barátkozás jegyében a Klingsor magyar, a Helikon német–szász számot adott ki, a Helikon néhány írója átrándult a szász nyelvterületekre, estélyekre, a két nemzet írói közös tervet alakítottak ki, hogy majd egymás könyveit is kölcsönösen lefordítják, de az alkut őszintén csak a Helikon váltotta be, amelynek kiadványai között Meschendörfer *Coronája* is megjelent.⁵² A kapcsolatok egyre halványodtak, noha az elgondolás helyes volt, különösen kisebbségpolitikai téren.” A szász írók mellett „A Helikon üléseire eljárókat egy [Emanoil] Bucuța nevű miniszteri tanácsos, az Astra főembere, Zillich-hel együtt ő is élvezte a szép vidéket és a vendéglátó nyájasságát, és tett is ígéretet, hogy legalább tíz erdélyi magyar író könyvét kiadja Bukarestben. Ebből sem lett semmi.”⁵³

Ami a román vendéget illeti, Bucuța 1928 nyarán, a nemzetközi Pen oslói 6. világkongresszuson az irodalmi művek szabad forgalmazásáról szóló vitában tagadta, hogy a magyar könyvek bevétele bárhol bármilyen tilalom alá esne.⁵⁴ Radó Antal, aki, noha évekig hiába harcolt, nagy érdemeket szerzett az utódállamokban való szabad magyar könyvforgalmazásért vívott küzdelemben, 1930 októberében felhívta a magyar Pen igazgatóságának figyelmét „az Institut International de Cooperation Intellectuelle bulletinjának egyik cikkére, amelyben Bucuța román író »Le Livre en Roumanie« címen a román kultúráról és a román kisebbségi viszonyokról tesz teljesen valótlan megállapításokat, átlátszó politikai célzattal. Radó felhatalmazást kér az igazgatóságtól, hogy a Magyar Nemzeti Bizottság útján bejelenthesse a genfi Népszövetségnek a Magyar Pen Club tiltakozását az ellen, hogy az Institut International de Cooperation Intellectuelle hivatalos lapjában ilyenfajta politikai reklám ízü cikkek megjelenhessenek.”⁵⁵ Az 1930. decemberi eleji ülésen Radó be is jelentette, hogy a magyar Pennek Bucuța írásai miatti, a Népszövetséghez Genfben továbbítandó tiltakozását benyújtotta a Magyar Nemzeti Tanácsnak.⁵⁶ Később Bucuța jelen volt az erdélyi magyar Pen 1932. májusi kolozsvári megalakulása céljából tartott megbeszélésen is.⁵⁷

A Helikon íróinak nemcsak a saját kiadó, majd a folyóirat megszervezésében volt döntő szerepe, hanem az erdélyi magyar képzőművészek Barabás Miklós Céhének (1929–44) létrejöttében is. Ahogy és amíg lehetett, a transzszilvanizmus szellemében tapintatos, lényegében egyoldalú kitartással ápolták szász és román irodalmi kapcsolataikat,⁵⁸ részt vettek az Erdélyi

Irodalmi Társaság újjáélesztésében, a magyar tudományosság, a színház, a népkönyvtárak, az akadémiaszerű Helikon-líceumok szervezésében, pályázatok kiírásában.⁵⁹ A szellemi-irodalmi kapcsolatok végzetessé váló egyoldalúsága annak volt következménye, hogy a Romániához csatolt magyar területek nagyszámú partiumi és bánági sváb, valamint barcasági, királyföldi szász lakossága, miután már a húszas évek elején „kivált” a magyar társadalomból, többé-kevésbé azonosulva a román többség álláspontjával, hűvös, műskor ellenséges érzülettel viseltetett a magyarság iránt.⁶⁰

A Helikon nagy sikerű erdélyi, sőt ó-királyságbeli, magyarországi, felvidéki irodalmi estélyeit mindenfelé örömmel fogadták. A román írók műveinek magyar fogadtatásával kapcsolatban Ligeti már ekkor feltette a kérdést: „Hát nem érdekes-e, hogy a Székelyföldön Hirsch Hugóné, a katolikus magyar társadalom egyik legbuzgóbb dámája, aki Csíksomlyón az »ezer székely leány« felvonulását szervezte meg, és műkedvelő gárdát toborzott össze, amellyel bejárta hétországot a maga harisnyás székelyeivel, ugyancsak ezekkel egy román író, [Victor] Eftimiu *Prometeus* című darabját mutatta be Csíkszeredában és más városokban? Trefán Leonárd, Ferenc-rendi zárdafőnök rendkívül melegen írt e darabról. Vajon elképzelhető volt-e ilyen gesztus a románság részéről?”⁶¹

Miután az Erdélyi Helikon és az erdélyi (romániai) Magyar Pen Club gondolata egyszerre született, az erdélyi magyar Pen is a Bánffy helikoni köréből kinőtt irodalmi, egyszersmind kultúrpolitikai és kisebbségvédelmi kezdeményezések sorába tartozott. Az 1927. augusztusi második marosvécsi írótalálkozón Ligeti Ernő már az íróközösség külföldi kapcsolatait „jobb kiépítésének tanulmányozására kiküldött bizottság nevében jelenti, hogy szükséges volna [...] magyar Pen Clubot szervezni Erdélyben [...]”.⁶² Az erdélyi magyar színjátszás helyzetét is megtárgyaló második összejeövetelen (amellet, hogy Bánffy bejelentette egy kamaratársulatra szóló színházi koncesszió megszerzését is) „elhatározták, hogy a romániai magyar írók érdekeit védő PEN Clubot alakítanak és egy revüszerű folyóiratot [az Erdélyi Helikont] indítanak Bánffy Miklós gróf és Áprily Lajos szerkesztésében.”⁶³

Az erdélyi magyar írók nemzetközi Penhez való csatlakozásának gondolata azt követően fogalmazódott meg, hogy a húszas évek második felében lassan és nehezen, ám végül kialakultak kapcsolataik a román és a szász írókkal, irodalommal. Többségi részről a Bukarester Tageblatt hasábjain, 1928 júliusában vetődött fel először a román írók részéről Romániai Pen Club újjáalakítása a kisebbségi írók részvételével. Ez az elgondolás azonban a homogén nemzetállam eszméjét követve a tagságot nyelvi alapról állampolgársági alapra helyezte volna. A romániai magyar, német és más nyelvű írók nem hozhattak volna létre saját tömörülést, hanem a románok szervezetében kaptak volna helyet, felvételükre személyenként került volna sor.

⁵² Ford. Kós Károly, versford. Dsida Jenő. Erdélyi Szépmíves Céh. Kolozsvár, 1933.

⁵³ *Súly alatt a pálma* 111.

⁵⁴ MTI. *Napi hírek, tudósítások*. 1928. jún. 3. 2. kiad. OL K szek.

⁵⁵ *Jegyzőkönyv a Magyar Pen Club 1930. okt. 28-i igazgatósági üléséről*. G.m. A.n.

⁵⁶ *Jegyzőkönyv a Magyar Pen Club 1930. dec. 4-i igazgatósági üléséről*. G.m. A.n.

⁵⁷ *H-ESzC lev* 1. k. 340. (179) és *Molter Károly lev* 443. (571). *Berde Mária beszámolója*... Dok 40.

⁵⁸ A szászokkal való irodalmi kapcsolatokról részletesen Ritoók János: *Kettős tiükör*.

⁵⁹ Dávid Gyula: *Kisebbségi intézményrendszerünk*... In Uő: *Erdélyi irodalom*... 61–62.

⁶⁰ Erről l. Jakabffy Elemér: *A bánági magyarság*... és Mikó Imre: *Huszonkét év*.

⁶¹ *Súly alatt a pálma* 112. Eftimiu verses drámáját Budapesten is bemutatták 1930 áprilisában.

⁶² *A második helikoni találkozó jegyzőkönyve*. Marosvécs, 1927. aug. 5–7. *H-ESzC lev* 1. k. 84. (27)

⁶³ MTI. *Magyar lapszemle*. 1927. aug. 8. OL K szek.

Ezt az elgondolást a magyar írók, eleinte a szászok is elutasították, annak ellenére, hogy kapcsolatépítési szándékukat többször hangoztatták. A nemzetközi Pen csak 1931-ben módosította úgy alapszabályát, hogy a központok ne országonként, hanem nyelvekként jöhetnek létre. Mégis, amikor 1932 márciusában a belgrádi egyetemen magyar nyelv és irodalom tanszéket létesítettek, az ottani sajtó arra kérte a szerb Pen-küldöttet, hogy a budapesti kongresszuson májusban „vessék fel azt a tervet, hogy ne az országhatárok szerint alakítsák a klubokat, mert ez az elhatározás igazságtalan, és kizárja Közép-Európa 40 milliós kisebbségeinek íróit az együttműködésből. Ne Magyarország[i], hanem magyar Pen Club legyen, és ennek lehessen tagja a Magyarország politikai határain kívül lakó magyarság írója is.”⁶⁴ Miután azonban a román politika intézkedéseit és egész kisebbségellenes légkörét nem tartották megfelelőnek az együttműködéshez, a magyarok a közeledés szándék őszinteségét jelző többségi gesztusokat vártak.

A harmadik helikoni találkozón, 1928 augusztusában, amikor a transzszilvanizmus körüli viták már javában zajlottak, Bánffy Miklós kifejtette: „A román–magyar kapcsolat kérdésében legfontosabb lépés volna a bukaresti Helikon-estély. Ennek kapcsán találkoztak [Liviu] Rebreanuval, Bucuțăval, N[ichifor]. Crainickal. Eljöttek hárman a Helikon-estélyre. Feltették bizonyos kooperáció kérdését, különösen a Pen Clubba bevonni. Azt feleltük nekik, hogy erről most még nem is beszélhetünk... Hogy mi egyébként beválasztódjunk, ezt nem fogadhatnók el. Ha a román írók és irodalmi részről valami rokonszenves gesztus történne a magyar kultúra érdekében, akkor alkalmasabb lenne erre a helyzet. Ők készítsenek elő egy előnyös hangulatot. [...]”

Ahhoz, hogy őszinte kooperáció legyen, szükséges az, hogy legyen egy minoritási szekciónk, amelynek autonómiája legyen. Ingyen nem adhatunk semmit. Kultúránknak annyi baja van. Amíg egy jobb atmoszféra ki nem alakul, addig őszinte kooperációra gondolni sem lehet. Ezt meg kell gondolni, annak elismerése mellett, hogy a román írók és kultúremberek között vannak őszintén barátságos emberek.”⁶⁵

Nichifor Crainic román költő, kritikus, újságíró, ortodox teológus (aki 1941–44 között az Antonescu-kormány propagandaminisztereként működött) nemsokára nagy vitát kiváltó cikket írt a bukaresti Curentul 1928. szeptember 18-i számában, amelyben az erdélyi magyar és szász íróknak a román Penbe való belépését sürgette.⁶⁶ Heinrich Zillich ezt felelte neki: „Éppen most olvastam a Curentul legutóbbi számában cikkét, amelyikben hozzánk fordul. Köszönöm a szívéllyességét és nagyvonalúságát sorainak, amelyek a Pen Club román szekciójáról vallott nézeteimet azonnal megváltoztatták. Most már megértettem, hogy az Önök, román írók számára is komoly eszmei célkitűzése van a klubnak. Miután ezt az Ön fejtegetései nyomán felismertem, kötelességemmé vált azoknak az aggályoknak a megmagyarázása is, amelyeket a klubba való belépésünk tekintetében eddig tápláltam. Jól meg kell értenie

bennünket – eddig túl sokszor tapasztaltuk, hogy eszményi programmal fellépő szervezetek csupán az ellenünk irányuló politikai törekvések takarójául szolgáltak.

Emberileg is kellemes számomra, hogy éppen az Ön útján értesülhettem klubjuk szelleméről, mert évek óta Önben a román élet olyan képviselőjét látom, akit lelkileg és szellemileg közel érzek magamhoz. Annál öröndetesebb, hogy most az Ön révén kerülhetek személyes kapcsolatba független román szellemekkel. Abban a reményben, hogy az Ön eszméi és tervei valamennyiünk támogatásával a Pen Clubban valósággá válnak, szabad lesz felvilágosítást kérnem arról, hogyan képzei el belépésünk véghezvitelét. Legszívesebben a tőlünk javasolt formát szeretném megvalósulva látni, vagyis a klub német, ill. magyar alosztályát, ami nyelvi okokból és az ügyintézés szempontjából is előnyös lenne.

Folyóiratomban [a Klingsor (1929–34) – CSM]⁶⁷ októberi számába cikket írtam a Pen Club kérdéséről, amelyet most, mivel az Ön cikke az egész helyzetet megváltoztatja, elhalasztok, amíg akciójának eredményét összefoglalóan a végéhez hozzáfűzhetem. Ezzel remélhetőleg az állásfoglalásnak írt cikkből a romániai Pen Club megalakulásának történeti áttekintése lesz.”⁶⁸

Áprily Lajosnak szóló levele szerint Zillich úgy vélte, Crainic „Fejtegetéseinek hangjából becsületes meggyőződés csendül ki, s ezért nem látok indítékot arra, hogy továbbra is gyanakvással viszonyuljak a Pen Club román szekciójához. Mindenesetre nem szeretném feladni követelésemet, hogy önálló kisebbségi szekciókkal lépünk be; ebben az értelemben írtam Nichifor Crainicnak [...], s rábízтам belépésünk formalitásainak indítványozását. Ha így nem akarja jóváhagyni a kisebbségi szekciót, akkor azt gondolom, hogy a kisebbségeknek a román szekción belül kevésbé elkülönült szervezése révén szembeszállhatunk tagságunk esetleges későbbi politikai felhasználásával. Jelenleg mindenesetre nincsenek különösebb aggályaink. Azt hiszem, Nichifor Crainic helyesen jellemzi a Curentulban a valóságos helyzetet. Legrosszabb esetben később, ha a Pen Clubban való részvételünket kihasználnák, együttesen ismét kiléphetnénk. Ez sokkal hatékonyabb lépés érdekeinket tekintve, mint mostani óvatosságunk, mert tényeken alapul majd, míg ma csupán be nem teljesült aggályainkat fejezzük ki.”⁶⁹

Kuncz Aladárnak az Erdélyi Helikonban kifejtett álláspontja szerint azonban „A kisebbségi írók egyetemlegesen, testületeik megválasztottjai által örömmel csatlakoznak a szekcióhoz, de előbb tudni akarják, szívesen látják-e őket? A Pen Clubban úgy, ahogy a nyugati államokban, szellemi élete kialakult programja, hogy a kisebbségi népek nyelvi és művelődési fejlődése a többségi népekéhez képest a teljes egyenjogúság alapján álljon. A Pen Club nem ismer kisebbségi iskolát, amelyet a hiányzó államsegély, a kusza rendeletek tömege, a sovinszta elfogultsággal működő értekezési rendszer végpusztulással fenyeget; a Pen Club

⁶⁴ MTL. *Délvidéki lapszemle*. 1932. márc. 29. 7. Uo.

⁶⁵ *A harmadik helikoni találkozó jegyzőkönyve*. Marosvécs, 1928. aug. 5–7. *H-ESzC* lev 1. k. 146–147. (62)

⁶⁶ Magyarul: *A Pen-klub és a kisebbségi írók*. E. 1928. szept. 30.

⁶⁷ L. Ritoók János: *A Klingsor és a hazai magyar irodalom*.

⁶⁸ *Heinrich Zillich levele Nichifor Crainichoz*. Brassó, 1928. szept. 18. *H-ESzC* lev 2. k. 353.

⁶⁹ *Heinrich Zillich levele Áprily Lajoshoz*. Brassó, 1928. szept. 18. Uo. 1. k. 153–154. (68) és Ritoók János: *Kettős tükkör* 124–125.

nem ismer külön adóval sújtott kisebbségi színházakat; a Pen Club nem hajlandó adóztatásban, a termelés fejlesztésében, a közigazgatások [helyhatóságok] önrendelkezéseiben kétféle mértéket, egyet a többségi, egyet a kisebbségi számára. Kormányok, politikai pártok ezt tehetik, az ő dolguk s az ő felelősségük, de a művészet felkentjeinek, a nagy irodalmi eszmék hitvallóinak nyíltan állást kell foglalniok mellett, hogy a kisebbségek megélhetésének, anyanyelvük és műveltségük fejlődésének az emberi jogokat százszázalékosan biztosítani kell. [...] Az irodalom fája lombozatával és virágaival nem borulhat össze a többségi irodalom fájával, míg a politikai elfogultságok fejszéje gyökereit hasogatja. [...] A Pen-klub határozott, nemes, Európa jövőjére messzire ható irodalompolitikát jelent. [...] Erős a meggyőződés, hogy a Pen-klub román szekciója részéről a kisebbségi kérdésben való nyílt és bátran humánus állásfoglalás szinte magától elvégezné azt a kiválasztódási és egységesítő folyamatot, amelyet Nichifor Crainic a szekció újjáalakításától vár, s viszont kaput tárna a kisebbségi írók számára is, amelyen át emelt fővel és sokat szenvedett szívünk egész melegevel léphetnénk be.”⁷⁰

Az MTI 1928. szeptember végi összefoglalója szerint „A Romániai Pen Clubról vezércikket a Curentul, amennyiben közli erre vonatkozólag Nichifor Crainicnak, az ismert költőnek a kisebbségi írókhoz intézett sorait. A cikkíró már az előzőekben a Gandirea című folyóiratban felszólítást intézett olyan irányban, hogy a Pen Clubban tisztára kulturális alapon, nemcsak a romániai román, hanem a kisebbségi íróknak is egyaránt tömörülniök kellene. A felszólításra német részről Heinrich Zillich válaszolt a Klingsor című szász folyóiratban, magyar részről pedig Kuncz Aladár az Erdélyi Helikonban. Ezekre felel a mostani cikk. Nichifor Crainic megérti a kisebbségi írók aggályait az egyesüléssel szemben, bár ismételt bevallja, hogy ez az egyesülés minden politikát kikapcsolva tisztára kulturális jellegű lenne. Másrészt azonban a maga részéről is meg kell [hogy] erősítse, hogy ez az egyesülés a romániai Pen Clubban jelenleg nem lehetséges. A romániai Pen Club élén ugyanis Voinescu Romulus, a sziguranca vezérigazgatója áll jelenleg, aki tudvalévőleg szintén írónak képzei magát. Éppen, mert Voinescu Romulus személye az, ami miatt a kisebbségi írók bizonyos aggállal tekintenek a romániai Pen Clubra, román részről egyenest felkérték Voinescu Romulust arra, hogy vonuljon félre, a sziguranca nagyhatalmú ura azonban ezt a legmerevebben visszautasította.”⁷¹ Zillich 1928. szeptember végén Áprilynak megerősítette egyetértését a Pen Clubba való belépés ügyében.⁷²

Áprily 1928. október 3-án küldte el Molter Károlynak Crainic írását, „mellyel Zillich és Kuncz aggódalmaira – a Pen Club kérdésében – válaszolt. A válasz a Pen Club-vitában alakuló hangulatot, nálunk néhányunknál – s Zillich értesítése szerint a szászoknál is – kedvező irányban befolyásolta.” Megjegyezte, hogy az ügyet az OMP kulturális bizottsága is tárgyalni

fogja.⁷³ Áprily még aznap a Helikon tagjainak is postázta a cikket, véleményüket kérve.⁷⁴ A Brassói Lapok egy hét múlva közölte Kacsó Sándornak a „Pen Club-kérés” taglaló, Crainicnak felelő írását. És mivel Kacsó úgy vélte, „a földobott kérdés nem pusztán irodalmi szakprobléma, amiről írók a nagyközönség kizárásával diskurálhatnak szíves és szép szavakkal – kiemeljük az »irodalmi rovatból«. Hadd legyen az, ami lényege! Legyen emberi probléma! Legyen felvágott seb, gyógyításra váró betegség, vagy emberi akarat! [...] Nichifor Crainic, a te szíves meghívásodat visszautasítani akkor sem lehet. A kisebbségi írók akkor is bevonulhatnak mellétek a Pen-klubba és eregethetnek veletek együtt színes léggömböket a maguk mulattatására. Lehet akkor a Pen-klub a nemtörődomség fellelvára, a kényelmeskedés szentélye, a szellemi kiválóság rideg elefántcsonttornya. Csak értelme és haszna nem lesz semmi, s ha kimondjuk a nevét, akkor valójában egy kényelmesen, talán fényűzően berendezett klubhelyiség tűnik fel lelki szemeink előtt, egy klubhelyiség, mondom, ahol román, magyar és szász írók örvendezve bókolnak egymásnak, hogy ilyen gyönyörű internacionális, de szűkkeblű egyetértésre jutottak.”⁷⁵

Kacsó álláspontjának erkölcsi tartalmát – írta Zillich Áprilynak – „természetesen teljes mértékben helyeselnünk kell, de amely a Nichifor Crainic cikkére írt válaszként teljesen fölösleges és ügyetlen. Crainic soraiból ugyanis az a benyomásunk támad, a román írók a maguk részéről mindent el fognak követni, hogy lehetővé tegyék együttműködésünket. Nekünk meg kell elégednünk azzal az ígéretével, hogy a Pen Club elő fogja mozdítani minden tagja kultúrájának és nyelvének védelmét. Ez politikai harcaink számára is a legnagyobb támogatás, amelyet ettől a mégiscsak nem politikai klubtól elvárhatunk. Ebben az értelemben cikket írtam, amely a következő napokban jelenik meg a Sieb[enbürgisch-]. D[eutsches]. Tageblattban, és ajánlja a szász íróknak a belépést, persze azoknak a formáknak a megvitatása után, amelyeket Nichifor Crainic javasolt számunkra.

Kacsó Sándor, az én véleményem szerint, nem csinált jó fogást cikkével. Még egyszer elmondja a Kuncztól és tőlem megállapítottakat, és nem valami helyesen értelmezi Nichifor Crainicot. Hiszen a Pen Club Nichifor Crainic elképzelése szerint nem halad majd el a fontos művelődéspolitikai kérdések mellett, de túl sok politikai problémát sem lehet belégyömszölni, a legkevésbé követelések formájában.

Számunkra Nichifor Crainic cikke után eljött az a pillanat, amikor befejezzük a vitát arról, hogy milyen legyen a romániai magyar Pen Club, és belépésünk után a klub keretében dolgozni kezdünk. Tehát tettek, nem szavak. Természetesnek tartom, hogy a Kacsó szellemi következtetéseit Crainic és a Pen Club román tagjai a gyakorlatban képviselni fogják, ha csak olyan erősek leszünk, hogy a klubon belül magunk is így tegyünk. De Kacsónak Crainichoz intézett kérdései fölöslegesek, mert Crainic már rég megadta rájuk a választ. Ezenkívül

⁷⁰ Kuncz Aladár: *A Pen-klub és a magyar kisebbségi írók*. EH 1928. 1. évf. 4. 245–248.

⁷¹ MTI. *Román és erdélyi magyar-német lapszemle*. 1928. szept. 21. 21. kiad. OL K szek.

⁷² *Heinrich Zillich levele Áprily Lajoshoz*. Brassó, 1928. szept. 24. In Ritoók János: i. m. 125–126.

⁷³ *Áprily Lajos levele Molter Károlynak*. Kolozsvár, 1928. okt. 3. In: *Molter Károly* lev. 2. k. 99–100. (409)

⁷⁴ *Áprily Lajos körlevele az Erdélyi Helikon tagjaiboz*. Cluj–Kolozsvár, 1928. okt. 3. *H–ESzC* lev. 1. k. 158–159. (73)

⁷⁵ Kacsó Sándor: *A Pen-klub és a kisebbségi írók*. BL 1928. okt. 11.

veszélyesek is, mert a vitát túl szorosan összekapcsolják a napi politikával, bár tudom, hogy Kacsó ezt nem így gondolja. Attól félek azonban, hogy fejtegetései ártani fognak belépésünk gondolatának. Hiszen a klubban tiszta légkört akarunk teremteni, amelyben mindhárom nemzet képviselői egyoldalság nélkül nyilatkozhatnak szellemi kérdésekről. Ezért is kell hinnünk a román biztosítékoknak. Az ilyen légkör eleveenségénél fogva sokkal hatékonyabb, mint programok és követelések felállításai, amelyek révén nemcsak Kacsó cikke válik termékletenné, hanem nagyon gyakran a kisebbségek politikája is.

Amint mondtam, a szekcióba való belépéssel kapcsolatban nincsenek többé kételyeink, és továbbra is követelni fogom Crainictól a kisebbségi szekciókat a román főszekción belül, de károsnak tartok minden vitát a Pen Clubban folytatandó politika homályos fogalma körül. Most meg kell kezdenünk a munkát. [...] a Pen Clubban való részvételünk semmiképpen sem akadályozza annak, hogy aktív politikával foglalkozzunk, de a Pen Club, mint olyan csupán szellemi politikát képviselhet, amint már említettem, légkört teremthet. Ezt a lehetőséget nem szabad elmulasztanunk. Nemcsak szellemileg blamálnánk magunkat Crainic cikke után, de politikailag sem lenne bölcs lépés.”⁷⁶

Kacsó emlékezésének összefoglalója szerint „Crainic meghívta a Pen Club román tagozatába a kisebbségi magyar és német írókat is. A magyarok nevében Kuncz Aladár, a németek nevében Heinrich Zillich válaszolt. Nagyon egyformán mind a kettő, hiszen akkor már kialakult a kapcsolat a Helikon és a Klingsor között, bizonyára előre megbeszélték: ne legyen ez a válasz elfogadás sem, elutasítás sem! Csak aggodalmat fejezzen ki, hogy aligha lesz gyümölcsöző egy ilyen közösködés, amikor mind a magyar, mind a német kisebbség annyira tele van sérelmekkel. Ebben a válaszban tetszett nekem az, hogy az írók azonosultak benne népükkel. Ő, ezt helyeselték! Nem helyeselték azonban, hogy Nichifor Crainic ezzel a tanáccsal akart hidat kínálni nekik az aggodalmak szakadéka fölé: Mi, írók, ne politizáljunk! Szép cikk volt a Nichifor Crainicé, érezhető volt benne a megértés is, a jóakarát is. Az sem volt kétséges előttem, hogy ő nem az ideológiai semlegesség mellett emelt szót, hanem az úgynevezett »napi politikát« akarta elhárítani az írók találkozásának útjából. Bókoltam ilyen értelemben én is előtte, de számon kértem tőle is, a másik kettőtől is az igazi, nemes politizálást, az eszmékért folyó harcot. Csak így lehet őszinte és tartós az írók találkozása. Cikkem utolsó mondata talán helyesen világítja meg azt, amit az egészszel mondani akartam: »Fenségesebb és szebb hivatást még nem osztott ki a Teremtő az embernek, mint a romániai íróknak nekik három náció egymásba roppanásából kell kinevelniök a jövő emberét.«”⁷⁷

Miután pedig „Erdély mindig haladóbb, Európa vezetőeszméi iránt mindig fogékonyabb volt, mint az anyaország”, Ligeti Ernő szerint a transzszilvanizmus is ebben az értelemben, és nem magyar–román–szász összefüggésben vált „harccá”, melynek során a „klasszikus értelemben vett erdélyi protestáns szellem küzd egyrészt a gondolat több szabadságáért, más-

részt az anyaországban kialakult ama közfelfogás ellen, hogy Erdély irodalma az állameszme fékező erejének híján skizmát követ el és túlságosan »elhajlik« a nemzeti hagyományoktól.”⁷⁸

Az erdélyi magyar Pen ügyében lezajlott eseményeket összefoglalva Jancsó Benedek úgy vélte, „Romániában úgy magyar, mint román részről többen vannak, akik azt hiszik, hogy az a viszony, amely a román kormányok hibás kisebbségi politikája következtében a román állam és a kisebbségek között állandósultnak tekinthető, sem a román államnak, sem a kisebbségeknek javára nem szolgálhat. Meg kell tehát keresni azokat az eszközöket, amelyeknek segítségével ezt a viszonyt kedvezőbbé lehet tenni. Igen sokan e két nemzet kultúrájának munkásai, tudósai, írói, művészei, sőt politikusai közül is, azok, akik hívei a radikális politikai irányzatoknak, akik a szélsőséges demokráciában látják minden politikai és társadalmi baj egyetlenes gyógyszerét, meg vannak győződve, hogy e célhoz az egymás kultúrájának kölcsönös megismerésén keresztül vezet az út. Ez a gondolat alkotja vezérfonalát annak az eszmecserének is, amely a Pen-klub keretében kifejtendő közös munkásság szükség és lehetőség voltáról folyt a román és az erdélyi kisebbségi írók között.

Tagadhatatlan, hogy két olyan nemzet között, amelyeknek vezető társadalmi rétegei egymás kultúráját kölcsönösen ismerik és becsülik, az érintkezés formái sokkal kellemesebbek és az együttműködés lehetősége biztosabbnak látszó, mint két olyan nemzet között, amelyek egymás kultúrájával szemben ismeretlenül és idegenül állanak, sőt e tájékozatlanság következtében egymást kölcsönösen lenézik. A reális politikai gondolkodás szempontjából [azonban] egyenesen hibás volna azt hinni, hogy két nemzet között az egymás kultúrájának kölcsönös ismerete és megbecsülése egymagában lehetővé tenné a politikai viszony megjavulását az esetben is, ha e két nemzet egymással egy államban úgy áll szemközt, mint államalkotó többség és másodrendű állampolgári sors viselésére ítélt kisebbség.”⁷⁹

Az erdélyi magyar írókat 1929 elején, a Helikon bukaresti felolvasó estje⁸⁰ alkalmával, Bánffyval folytatott tárgyalásai után hívta meg Emanoil Bucuța elnök a Román Pen Clubba. A belépést Bánffy öt feltételhez kötötte: „1. nem egyenként, de kollektíve, és mint a romániai Pen Club-szekció magyar kisebbségi alszekciója lépnek be. 2. a romániai Pen Club magyar kisebbségi alosztálya maga jelöli ki, illetve hívja meg a klubosztályok szerint a Clubba felveendő magyar kisebbségi írókat, akiket a romániai Pen Club-szekció köteles tagokul elfogadni. 3. a romániai Pen Club-szekció magyar kisebbségi alosztályának székhelye Kolozsvár, adminisztrációs nyelve magyar, önállóan levelezhet bármely külföldi Pen Club szekcióval. 4. a romániai Pen Club központi vezetőségében egy alelnöki és megfelelő számú vezető tisztséget igényel. 5. Az évenkénti Pen Club-kongresszusokon külön képviseletet azonban nem igényel, e kongresszusokon a romániai Pen Club-szekció hivatalosan kiküldött delegátusai a romániai írók összességét, a kisebbségi magyar írókat is beleértve, képviselik.

Ezeket a feltételeinket közöltük volt a szász írókkal is, akik akkor magukévá tették.

⁷⁶ Heinrich Zillich levele Áprily Lajoshoz. Brassó, 1928. okt. 10. *H-ESZC* I. k. 159–160. (74) és Ritoók János: i. m. 128–129.

⁷⁷ BL 1928. okt. 11. és Kacsó Sándor: *Fogy a virág...* 235–236.

⁷⁸ *Súly alatt a pálma* 102–103.

⁷⁹ *Román–magyar kulturális megértés...* 266.

⁸⁰ A rendezvényről Ligeti Ernő: *Súly alatt a pálma* 116–117.

Viszont a romániai Pen Club vezetősége e feltételeinket akkor nem fogadta el. Időközben a szász írók, a román Pen Club vezetőségének ismételt felszólítására, egyénenként beléptek a klub tagjainak sorába.

A tavalyi Pen Club kongresszus [Brüsszel, 1927] oda módosította alapszabályait, hogy az egyes országok határain belül, a kisebbségek teljesen függetlenül, külön Pen Club szekciót alapíthatnak. Így Angliában ma van angol, skót és ír, Belgiumban francia és flamand, Spanyolországban spanyol és katalán, Csehszlovákiában cseh és szlovák szekció. Az alapszabályok tehát lehetővé tették, hogy az erdélyi magyar írók megalakíthassák a maguk külön, a románnal egyenrangú, attól és minden mástól is teljesen független Club-szekciójukat. Többször időközben való, de mindig abbamaradt tárgyalások után legutóbb a múlt hónapban a romániai Pen Club elnöke, E[manoil]. Bucuța úr azzal a sürgető kéréssel fordult Bánffy Miklós gróf úrhoz, [...] szabja meg a feltételeket, melyek mellett a belépés valósággá válhatik. Bánffy Miklós úr, néhány magyar író társunkkal való megbeszélés után [...] azt az írásbeli választ adta, hogy ragaszkodik az 1929-ben megállapított feltételekhez.”⁸¹

Visszatekintve Ligeti Ernő úgy ítélte meg, az erdélyi magyar Pen „tulajdonképpen nem annak indult, ami lett belőle. A PEN Klub megalakítására irányuló első kísérlet e könyv szerzőjétől származik, aki tanulmányt írt az erdélyi magyar íróknak e nemzetközi organizációba való tömörítéséről, azzal a nyilvánvaló célzattal, hogy kisebbségünknek ablak nyitassák a külföld felé. (Ez a cél vezetett bennünket akkor is, amikor ugyancsak a Keleti Újság hasábjain felvetettük a romániai magyar népszövetségi liga megalakításának tervét is.) A PEN Klubról írott cikkemet Nichifor Crainic, a későbbi román szélsőséges nemzetiesség ideológiai megteremtője, lefordította lapjában, a Cuvântulban és egy külön cikkben válaszolt olyképpen, hogy az erdélyi magyar szellemiségnek is joga van magára öltetni a PEN Klub jelvényét, de nem, mint önálló tagozat, mert ez nem fér össze a román állameszmével. A Helikon hasábjain Kuncz Aladár kapta fel az ötletet, később ő levelezgetett is Crainickal. Így került a probléma a helikoni munkaközösség elé, amely felkérte Bánffy Miklóst, hogy tegyen lépéseket a bekapcsolódás érdekében.

Egy későbbi értekezleten, amelyet Bánffy Miklós kolozsvári lakásán tartottunk – folytatja Ligeti –, meg is alakult a PEN Klub, Bánffy Miklós lett az elnök, Berde Mária az alelnök, a két titkár Kádár Imre és Dsida Jenő. Fájdalom, ez az intézmény, amelyet nagyon sokan a nemzetközi kultúregyüttesben való képviseltetésünknek szántunk és csak ennek reményében fogadtuk el az önállóság ismérveivel bíró alosztálynak a gondolatát, nem a nagyvilág felé nyitott ablakot, a PEN Klub kizárólagosan a román–magyar közeledést szolgálta és megvallom őszintén: egyes-egyedül az ambiciózus Kádár Imrének szolgált ugródeszkeképpen.”⁸² Pomogáts Béla véleménye szerint Bánffy mellett nemcsak Ligetinek, hanem Kuncznak is volt némi szerepe abban a kezdeményezésben, amely a román Pen magyar tagozatának létrejöttét eredményezte. „Ezt a mozgalmat a kolozsvári Gîndirea című folyóirat kezdeményezte, s a magyar írók részé-

ről Kuncz és Krenner Miklós állt a román javaslat mellé. »A gondolat kézenfekvő volt – írja Kuncz *A Pen Club és a magyar kisebbségi írók* című írásában. – Ha van tér, amelyen a többségi és a kisebbségi nemzet írói találkozhatnak, úgy bizonyára a Pen Club az, amelynek éppen legfőbb célja, hogy a nemzeteket elválasztó sötét politikai vizek és örvények fölé a művészi egység aranyhídját építse meg. A román szekciónak, mielőtt a Pen Club programjának igazi lényegét magához akarta ölelni, lehetetlen volt eltekintenie attól, hogy a román állam más anyanyelvű íróit is körébe felvegye, mert hiszen e nélkül szerepét egy nemzetközi testületben úgy kezdte volna, hogy ennek az egyesületnek éppen alapeszméjét tagadja meg. Beállt volna tagnak, harcosnak egy ideális célzatú egyesülésbe, amely maga elé célul a legnagyobb világproblémák megoldását tűzi, s közben a maga talaján, a maga kísérleti földjén elmulasztotta volna e nagy problémák egyikének miniatűr kiadását megoldáshoz segíteni...

A Pen Clubnak, úgy, ahogy a nyugati államokban szellemi élete kialakult, alapvető programja, hogy a kisebbség népek nyelvi és műveltségi fejlődése a többségi népekéhez képest a teljes egyenjogúság alapján álljon. A Pen Club nem ismer kisebbségi iskolákat, amelyeket a hiányzó államsegély, a kusza rendeletek tömege, a sovíniszta elfogultsággal működő érettségi-rendszer végpusztulással fenyeget; a Pen Club nem ismer külön adóval sújtott kisebbségi színházakat; a Pen Club nem hajlandó elfogadni adóztatásban, a termelés fejlesztésében, a közigazgatások önrendelkezéseiben kétféle mértéket, egyet a többségnek s egyet a kisebbségiek számára. Kormányok, politikai pártok ezt tehetik, az ő dolguk s az ő felelősségük; de a művészet felkentjeinek, a nagy irodalmi eszmék hitvallóinak nyíltan állást kell foglalniuk amellett, hogy a kisebbségek megélhetésének, anyanyelvük és műveltségük fejlődésének az emberi jogokat száz százalékban biztosítani kell. Ezt kívánja az állam nemesebben felfogott érdeke is, de ezt kívánja feltétlenül minden nemzetközi szellemi egyesülés első és legfontosabb alapelve.»⁸³

Krenner Miklós 1931-ben, a világválság mélypontján Bánffy kolozsvári lapja, az *Ellenzék* munkatársaként fölvetette azt is: „A nemzetköziség kérdésénél önkéntelenül fölbukkan a kérdés, hogy a kulturális intézmények, felekezetek, irodalmi alakulatok miért nem tudják föltartóztatni az összeköttetések fejlesztésével, s amennyiben nincsenek meg, fölvetélével a közérdeklődés állandó lankadását? Bizonyára künn rejlik ennek a fő oka. Az első évek nagyobb pietizmusa és humánuma lassan kifulladás, mert mindenütt a külön gond ütötte föl sátrait. Ma még a nemzetközileg szervezett anyagi források nagy bőségére alapozott cionizmus is válságba keveredett! Különböző gazdasági érdekek nemzetközi összefüggésének kiépülése a második sorba tereli a szellemiség nemzetközi mozgatait. De magunkban is rejlik valami. Otthon se tudunk tágasabb munkára szövetkezni. Egyebek között semmi jelentékenyebb lépést nem tudunk tenni, hogy az erdélyi magyar hírlapírás nemzetközi szervezetekbe kapcsolódjék, a szépirodalom a Pen Clubba jusson.”⁸⁴

Az erdélyi magyar Pen felszámolására a II. Károly román király által bevezetett diktatúra kezdetén, 1938 decemberében került sor.

⁸¹ *Az Erdélyi Helikon Kiadóhivatalának körlevele.* 1932. ápr. 30. H–ESzC lev 1. k. 336–339. (178) Dok 37.

⁸² *Súly alatt a pálma* 113.

⁸³ Pomogáts Béla: *A tanulmányíró Kuncz Aladár.* In Kuncz Aladár: *Tanulmányok...* 317–318.

⁸⁴ Krenner Miklós (Spectator): *Az erdélyi írók.* In Uő: *Az erdélyi út* 82.

Amint Ligeti 1941-ben megállapította, a csehszlovákiai magyarság „szellemi és politikai élete, védekezéseinek szívóssága és minősége más volt, mint a Romániában élőké, amint-hogy más volt a román többségi rendszer is, mint a cseh többségi. De ahogyan e rendszereknek közös megegyezései voltak a kis-antant összebeszélése nélkül is a kisebbségekkel szemben, úgy lépten-nyomon a kisebbségek reagáló formája is azonosságot mutatott. Végzetesen hasonlítottak egymáshoz kisebbségi hibáink éppen úgy, mint a szükség szülte erényeink, és ha volt is egy külön erdélyi szellem, nem egyszer összetéveszthető volt a felvidéki, avagy a délvidéki szellem megnyilatkozásaival. Mindez azt mutatja, hogy az utódállamok kisebbségeinek alkataból következtek olyan életszakaszok, amelyek súlyosságán talán lehetett okos taktikával enyhíteni, de kiküszöbölni belőle a mérgező anyagot nem lehetett.”⁸⁵

A Pen-eszme megfogalmazása sokáig váratott magára a csehszlovákiai magyar „irodalomalapításnak” a románaitól, de a jugoszláviától is nagyban eltérő nehézségei között. Az elcsatolt Felvidék magyar írói a húszas években a pozsonyi és a prágai magyar sajtó jelesei karöltve a kisebbség jogi helyzetének, művelődési és irodalmi élete problémáinak legalább részbeni orvoslására a lehetséges gyógyírt nem a nemzetközi Pen eszmei, csak távolról remélhető szolidáris támogatásban vélték meglelni, hanem egyéb, kézzelfogható és közelebbi megoldásokban. Többnyire sikertelennek bizonyult próbálkozásaikat a szlovák és a cseh írókkal, társaságokkal való kapcsolat voltaképpen hiábavaló keresése kísérte.⁸⁶ Helyzetükben a délvidéki magyar írók körülményeihez viszonyítva mégis viszonylag kedvezőnek volt mondható, hogy bár ők is „a magyar periférián” éltek, számukra, ellentétben az erdélyiekkel, Budapest földrajzi, irodalmi-szellemi közelsége, de a magyar irodalom nagy és élő hagyománya is előnyt jelentett.

Természetes törekvésük volt mindenekelőtt az önálló és egységes felvidéki (szlovenszkói) magyar irodalmi élet megteremtése, minél szorosabb kapcsolatok fenntartása az anyaországgal, egyszersmind a többségekhez való közeledés, egymás értékeinek kölcsönös megismerése, valamint az európai irodalmi élet vérkeringésébe való bekapcsolódás, amit magától értetődően a nemzetközi Penbe való belépésük lett volna hivatott szolgálni. Ezeknek a kisebbségi irodalmi-közösségi céloknak a megvalósítása az új állami keretek között tőlük is hasonló, végső soron reménytelen erőfeszítéseket követelt, mint az erdélyiektől és a délvidékiektől.

Önszerveződésük első kezdeményei a húszas évek második felére estek. 1926-ban a Magyar Újságíró Szindikátus tagjai „írói alosztályt” alakítottak Trencsénteplicen, 1927-ben a kassai Kazinczy Társaság kebelében jött létre írói szakosztály harmincnégy taggal, 1930–32-ben szentiváni birtokán Szent-Ivány Józsefnek, a Magyar Nemzeti Párt vezetőjének kezdeményezésére három alkalommal került sor a magyar írók találkozására. A Szentiváni Kúria elnevezéssel tartott összejövetelek meghirdetett célja a felvidéki magyar irodalmi egységfront megteremtése volt, ténylegesen azonban – ellentétben a szerveződéshez mintának

⁸⁵ *Súly alatt a pálma* 19.

⁸⁶ A felvidéki magyar művelődési egyesületekről Fónod Zoltán: *Üzenet* 21–24.

tekintett marosvécsi fórummal⁸⁷ – politikai törekvést szolgált: résztvevőit a Magyar Nemzeti Párt és a Keresztényszocialista Párt politikájának kívánta megnyerni.⁸⁸ Bár a Móricz Zsigmond pártfogását is élvező kezdeményezés⁸⁹ nem tudta elérni önálló kisebbségi magyar írószervezet és saját kiadó felállítását, fontos szerepe volt az Új Munka (1931) és folytatása, a Magyar Írás című folyóiratok (1932–37) létrejöttében.

Miközben a Szentiváni Kúria és a Masaryk köztársasági elnök alapította, viszonylag eredményesen működő, kellőképpen mégsem kihasznált lehetőséget kínáló Csehszlovákiai Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaság (1931–36) élesen szemben állt egymással, az egyfelől baloldalinak (szabadkőművesnek, zsidó szelleműnek), másfelől a megalkuvó, bankettező „szmoking-lelkű írók nagyképző gyülekezetének” tartott Pen Clubot jobb- és baloldallal egyformán támadták. Fábry Zoltán 1931 áprilisában, a Korunkban *Pen-club* címmel közölt éles hangú kirohanásában azért kárhoztatta Móricz Zsigmondot, mert „még mindig maradt elég szusz arra, hogy saját maga, családi közlönye és munkatársai gyönyörködtetésére, e »nemes kultúra védelmében« kiálljon a frontra és felfedezze, mai napokká, csatakiáltássá avassa – a Penclubot!”

Fábry szerint a budapesti kongresszuson rövidesen nemcsak Kosztolányi, Karinthy és „az egész Baumgarten-had” fogja majd „dadogó meghatottsággal, szájtátva hallgatni” az irodalmi prominenseket. Mellettük „ott lesz az egész nemes polgári irodalmi had a maga nagykereskedőivel, szatócsaival és selyemfűúival, ott ez az egész szívósságában és kipusztíthatatlanságában imponáló kísértethad, melynek erkölcsstanát Harsányi Zsolt szerint két összetevő szabályozza: »a mesterség tisztelete és a megélhetés parancsa«, és akiket Mohácsi Jenő titkár így toboroz: »kívánatos volna, ha a magyar írók megéreznék, hogy a P. C., mely a magyar irodalom egyik legfontosabb kirohanási kapuja a külföld felé, nekik legszemélyesebb ügyük.«” Fábry úgy látta, a nemzetközi Pen látszólagos „dacolófórumát” hamarosan szétrobbantja „a belső állhatatlanság, a háborúmámoros irodalmi fasiszták. [...] Magyarországra, a magyar kultúra egyszerűen helyet kér[t], és természetesen kapott az európai osztályharc frontján. Ma még Pen-Clubnak, Európának hívják a komédiát, de lehet, hogy holnap már lehullanak az álarcok [...]”⁹⁰ Fábrynak a kongresszus szellemét, az elhangzott felszólalások némelyikét érintő dühödt jóslatát a lezajlott események nyomán igazolni látszott Gaál Gábor keserűen indulatos Korunk-értékelése, *Az elvesztett lelkiismeret* is.⁹¹

Az MTT 1931. február 17-én közölte *Radó Antal reflexiói a magyar Pen Club nevében a Nove Cechy című prágai újság támadásához* c. összefoglalóját. „A Pesti Hírlap ma Radó Antal tollából egy

⁸⁷ Ligeti Ernő szerint „Kétségtelenül a helikoni példa hatott a Felvidéken Szentiványi József képviselőre, aki meghívta a csehszlovákiai magyar írókat Szliáts fürdőbe [Szliácsfürdő, Sliac], a Szentiványi kúriára és megkísérelte, hogy a világszemléletileg a miénkhöz képest még széttagoltabb írói társadalomban megteremtse az egységet.” *Súly alatt a pálma* 169.

⁸⁸ Fónod Zoltán: *Megmozdult világban* 172. és Uő: *Üzenet* 37–39.

⁸⁹ L. Móricz Zsigmond: *Szentiváni kúria*.

⁹⁰ A szöveg Fábry összegyűjtött írásainak 3. kötetéből (1982) hiányzik. A teljes szöveget l. Dok 9.

⁹¹ Dok 72.

hosszú cikkben utasítja vissza a Nove Cechy cikkének ama állítását, hogy a magyar Pen Club is revíziós propagandát folytat, ellenben rámutat, hogy ne zavarjuk össze a fogalmakat: a magyar Pen Club a szövetségben történt megjelenésekor nyomban tiltakozott az utódállamoknak a magyar szellemi termékekkel szemben elkövetett eljárása ellen. Az 1927-i brüsszeli kongresszuson szó szerint felolvasta a cikkíró azt a cseh kormányrendeletet, amely az 1918 október után megjelent magyar könyvek behozatalát előzetes cenzúráról teszi függővé, rámutatott a fennálló román állapotokra, s erre a beszédre cseh részről senki, román részről pedig csak Bucuta, a bukaresti Pen Club titkára tett megjegyzéseket, mind amellet az akkor elnöklő Jules Romain állásfoglalásának hatása alatt a magyar indítvány, amely a szellemi termékek nemzetközi forgalmának szabadságát követelte, egyhangúlag fogadtatott el, s még a románok sem jelentettek be különvéleményt, nyilván, mert ők is belátták a magyar indítvány jogosultságát. A brüsszeli határozat azonban semmi változást nem hozott, így kényszerűség volt a magyar Pen Club számára folytatni az akciót 1928-ban, Oslóban, és 1929-ben, a bécsi kongresszuson is.

Megjegyzzi a cikkíró – folytatja a szemle –, hogy a cseh, román és szerb Pen Clubok delegáltjai, mint íróemberek, magánbeszélgetések során jobbra elismerték a magyar álláspont helyességét, de a román delegátus kívánságára mégis ki kellett hagyni azt a passzust a magyar indítványból, hogy felkéretnek az illető Pen Clubok, hogy kormányuknál közbenjárjanak. Nyíltan mellénk állni nem mertek, mert úgy látszik, odahaza kellemetlen helyzetbe jutottak volna. De a magyar indítvány elfogadását sem Oslóban, sem Bécsben meg sem kísérelték meggátolni. Elmondja aztán a cikkíró, hogy a legutóbbi varsói Pen-kongresszuson hogyan sikerült a cseheknek egy félrevezető ígérettel elhárítani a dolog további forszírozását, és hogyan maradt el Varsóban a magyar újabb indítvány, s hogy Mohácsi Jenőt a magyar Pen Club Prágába küldte, hogy ott személyesen tárgyaljon az ügyben. Annál érthetlenebb tehát, hogy a Nove cechy azt írja, hogy a magyarok Varsóban azért ültették a prágai urakat a vádlottak padjára, mert a csehek »állítólag nem eresztik be Szlovenszkóba a magyar irodalmat«. Az »állítólag« szót aztán maga a cseh újság cáfolja meg, amikor azt mondja, hogy ezzel a bojkottal a »tótók« védekeznek az »uszítók« röpiratok becsempészése ellen, amire állítólag a vallásos küldeményeket is felhasználják. Hogy az ilyen és ehhez hasonló vádak mennyire üres ráfogások, arra nézve csak egy példát említ a cikkíró, egy tekintélyes budapesti könyvkiadó cég a közelmúltban nagyobb csomag könyvet küldött postán a prágai cenzúrahivatalba, hogy ott megvizsgálják, beengedhetők-e. A cseh határállomás azzal küldte vissza Budapestre a könyveket, hogy mivel azok még meg sem cenzúráztattak, nem továbbíthatók. Ilyen tréfákkal szolgálják a cseh hatóságok a szellemi együttműködés elvét.⁹²

A magyar irodalom, kultúra, könyvek és folyóiratok elérhetőségét kedvezően látszott érinteni, hogy a csehszlovák belügyminiszter 1931. május 25-én engedélyt adott a budapesti Remény című folyóirat és néhány Athenaeum-kiadvány szlovenszkói és ruszinszkói terjesztésére. A Szentiváni Kúria, mint „a felvidéki magyar írók parlamentje”, 1931. május 20–22-i lipótszentivánfürdői második tanácskozásán „annak a reményének adott hangot,

⁹² MTI. *Magyar lapszemle*. 1931. febr. 17. 4. OL K szek.

hogy Csapek Károly író, a Pen-Club elnökének ismeretes nyilatkozata után maga a Club is a magyar könyvek behozatala tekintetében ugyanilyen állást fog foglalni”.⁹³ A Kúria foglalkozott „a Prágai Pen Klubnak a Prágában élő magyar írókhoz intézett ismételt felhívásával, melyben a magyar írókat a klubba való belépésre szólította fel. A Kúria tudomásul vette az érdekelt magyar írók abbéli kijelentését, hogy a belépés kérdésében a várakozás álláspontjára helyezkedtek s ez állásfoglalásukat azzal indokolták, hogy a magyar szellemi termékek behozatala még mindig nehézségekbe ütközik, s ezért szükségesnek tartják olyan atmoszféra megteremtését, amely az őszinte irodalmi szolidaritás alapján a Pen Klubbal való együttműködésüket lehetővé teszi. Örömmel értesül a Kúria arról, hogy a Pen Klub elnöke, Csapek Károly író a közelmúltban ebben a kérdésben a magáévá tette a magyar álláspontot és a szellemi termékek terjesztésének teljes szabadsága mellett foglalt állást. A Kúria annak a reményének ad kifejezést, hogy az elnök nyilatkozata után maga a klub is ugyanily értelem-ben fog állást foglalni, ami a kérdések megoldását lényegesen megkönnyítené.”⁹⁴

A magyar irodalom akadálytalan terjesztéséért: „a kultúracsere megvalósíthatóságáért” nemcsak a Szentiváni Kúriába tömörült csehszlovákiai magyar írók és Radó Antal harcolt éveken át Budapesten és a nemzetközi Penben. 1933–34 fordulóján a felvidéki kezdemények után Győry Dezső, az „új arcú magyarok” nemzedékének képviselője is sajtóleveleket váltott a Prágai Magyar Hírlapban Karel Čapekkal, a csehszlovák Pen akkorra leköszönt elnökével és a pozsonyi Ján Jesenskývel, a Szlovák Írók Szövetségének elnökével.⁹⁵ Hozzá hasonlóan Balogh Edgár, Borsody István, Fábry Zoltán, Peéry Rezső, Szalatnai Rezső és mások is a Csehszlovákiában élő nemzetek kulturális közeledését szorgalmazták. Győry őszinte, tisztelgően lelkes, néhol szinte alázatos hangnemű leveleire Čapektól elvben egyetértő és a nehezen született, csekély és átmeneti engedményeket eltűrő, udvariasan elutasító üzenet, Jesenskýtől „nyílt, őszinte kritikai hangot megütő” válasz érkezett.

A Csehszlovákiai Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaság, közkeletű néven a Masaryk Akadémia az alapító 80. születésnapja alkalmából és egymillió koronás adománnyával 1931. november 8-án alakult, első elnöke Orbán Gábor, főtitkára Szerényi Ferdinánd volt. Három szakosztállyal működött, Magyar Figyelő és Forum című lapjait 1933–38 között adta ki (1945-ben a Szlovák Nemzeti Tanács feloszlatta és vagyonát elkobozta). Ekkoriban Csehszlovákiában magyar Pen-kezdeményezésnek nem volt még nyoma; 1936-ban a legfontosabb magyar irodalmi szervezet a pozsonyi Toldy Kör, a komáromi Jókai Közművelődési és Múzeum Egyesület és a kassai Kazinczy Ferenc Irodalmi Társaság egyesülésével létrejött Csehszlovákiai Magyar Irodalmi Szövetség volt, amely azonban 1938-ig „a szerveződésnél tovább nem jutott”.⁹⁶

⁹³ MTI. *Csehszlovákiai és felvidéki lapszemle*. 1931. máj. 25. 28–29. Uo.

⁹⁴ *Az írók és irodalom pártolók közös munkáján épül tovább a második Szentiváni Kúria*. (A Kúria állásfoglalása). Prágai Magyar Hírlap, 1931. máj. 24. 3.

⁹⁵ Karel Čapek, Ján Jesenský és Győry Dezső a Pen Klubról. Dok 87.

⁹⁶ *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés...* 1. k. 45–46.

A Jugoszláviához csatolt területek (a Délvidék) magyar írói és publicistái, a jugoszláviai magyar irodalmi élet megszervezői és a háború folyóirat-alapítói felvidéki sorstársaikénál kedvezőtlenebb viszonyok között kezdték működésüket. Az irodalomtörténeti hagyományok részleges hiányát az új ország magyarellenos rendelkezései és a kisebbségi elszigeteltség súlyosbította. Szenteleky Kornél 1930 novemberében így tekintett vissza a húszas évekre: „Szabadságot, útlevelet nem kaphatok. A sok kísérlet és kilincselés nemcsak meddőséggel, de förtelmes dégout-val is járt. Egy cikkemért, amely a [Bács megyei] Naplóban akart megjelenni, s amelyben arról írtam, hogy milyen jó lenne menekülni a ma korszából tisztább, emberibb múltakba vagy holnapokba, az ügyesség megindította az eljárást ellenem és kijelentette, hogy könyörtelenül elkobozza azt a lapot, amelyben nevemet meglátja. Így tehát nemcsak internálva vagyok a rettenetes határok és emberek közé, hanem némaságra is vagyok ítélve, holott soha nem éreztem annyira szükségét annak, hogy szabadon szóljak, sikoltjak, sírjak, hogy elpanaszoljam azt a rengeteg tövist, türelmetlenséget és apró kis gonosztságot, ami naponta karcot, horzsol és fanyarít mindnyájunkat. A belső harcok és válságok borzalmas végletekbe sodortak: lelkes aktivitásba és mindent tagadó nihilizmusba, idegesen felkorbácsoló rajongásokba és dermedt halálvárásba, amikor csupán a nagy közöny és dermedt tespedtség bénítja meg az utolsó mozdulatot. Mohón kerestem a narkotikumokat: a zenét, a könyvet, az élményeket, a rafinált csodákat és kakukkfűszagú egyszerűségeket. Néha a biblia volt az olvasmányom, máskor mohón, dacosan tanultam angolul, egy időben nyugtalan lelkesedéssel hittem [Richard] Coudenhove-Kalergi nagyszerű könyvének,⁹⁷ hittem Páneurópában, valami nagy nemzet- és osztályközi egyesülésben, máskor a Keletet vártam, az új napot. Lassan rájöttem, hogy elveszítettem a hitemet, de nem veszítettem el kereső kedvemet, és nem tudok megmerevedni a minden mindegyben.”⁹⁸ Szenteleky később a Vajdasági Írás folytatásaként indította meg nevezetes folyóiratát, a Kalangyát (1932–44).

A magyar és a jugoszláv Pen-központ közötti, később egyre szorosabbá váló együttműködés már 1926 őszén létrejött Aleksandar Vidakovićnak előbb Galsworthy, végül Germanus Gyula Belgrádba hívó távirata nyomán. A kisebbségi és a többségi írók kapcsolatainak megteremtéséhez és fenntartásához, éppúgy, mint a Felvidéken és Erdélyben, érthetően itt sem a Pen kínálta az első, s nem is az egyetlen szerveződési keretet, eszméinek megvalósításához azonban kétségkívül a „magyar–jugoszláv relációban” jutott legközelebb. 1927 márciusában került sor Petrović Veljko zombori szerb író, 1921–23-ban oktatási kabinetminiszter budapesti látogatására, amely a magyar művészek belgrádi és a szerb művészek budapesti szereplését volt hivatva előkészíteni. Látogatásának jótékony hatású előzményeként Horthy mohácsi beszéde, „a déli szomszédal való megbékülés gondolata mély és maradandó hatást gyakorolt a közvéleményre nemcsak itthon, de Jugoszláviában is. *A szerb társadalom a*

mohácsi beszéd óta bizalommal tekint Magyarországra felé. Érdekes embertől tudtuk ezt meg – írta Az Est tudósítója. – A jugoszláv kultuszminisztérium *művészeti ügyosztályának vezetőjétől*, aki hatodik napja tartózkodik a magyar fővárosban, hogy irodalmi és művészeti kapcsolatokat teremtsen a két ország között.”⁹⁹ A belgrádi vendég megbeszélést folytatott Klebelsberg Kunó kultuszminiszterrel és Petrovics Elekkel, a Szépművészeti Múzeum igazgatójával, ezt követően pedig, mint a Szerb Pen Club küldötte, találkozott Radó Antallal.

Veljko Petrović a szerb Pen-központ elnökeként ezen túlmenően is kezdeményező nemzetközi „irodalompolitikát” folytatott. 1929 márciusában a Morgenblatt „a szerb–német kulturális közeledés újabb nagy eseményeként” jelentette Belgrádból, hogy „Petrovics Veljko közoktatásiügyi miniszteri felügyelő, a belgrádi Pen Club elnöke hivatalos látogatásra megy Berlinbe, ahol március 17–19-én a Pen Club vendégeként időzik, és fogadni fogja a Deutsche Dichterakademie és Berlin város is hivatalosan. Petrovics németül fog előadást tartani Délszlávia kultúr helyzetéről. Ezt a hivatalos szerb látogatást a német Pen Club részéről Theodor Däubler, az ismert költő, a klub elnöke fogja visszaadni Belgrádban.”¹⁰⁰ Az MTI 1929. májusi híradása szerint „A belgrádi és zágrábi Pen Club kiküldöttei kedden megérkeztek Laibachba [Ljubljánába], ahol a helyi Pen Clubbal együttes tanácskozást tartanak. A Morgenblatt szerint Petrovics referált berlini kiküldetéséről s aztán olyan heves és hosszú vitára került sor, hogy az ülés folytatását másnapra kellett halasztani. Hogy miről vitáztak, arról nem közöl semmit a lap.”¹⁰¹

A nemzetközi Pen-világ eseményeit figyelemmel kísérte a jugoszláviai magyar irodalmi kibontakozásért küzdő Szenteleky is, aki az újvidéki Reggeli Újságban, 1931 februárjában megjelent, *Az írók csonka parlamentje* című cikkében kommentálta a varsói Pen-világkongresszust. A regényírói díj alapításáról hozott határozatról megállapította, „fájdalmas hiányai vannak, mert Európa negyvenmillió kisebbségének írói nem juthatnak be ebbe a nemzetközi parlamentbe, ott sem aktív, sem passzív szerepet, jogot nem kaphatnak. Arra az eshetőségre ugyanis még gondolni sem lehet, hogy egy ország többségi írói egy idegen nyelvű, kisebbségi író regényét ajánlják a pályázatra, viszont a pályázati feltételek, az írók országonkénti felosztása lehetetlenné teszi például, hogy egy csehszlovákiai szudétánemet író Ausztria vagy Németország klubján keresztül érvényesüljön. [...]”

A PEN Klubok országonkénti felosztása hanyag és figyelmen kívül hagyás. Mistress Dawson Scott bizonyára nem tudott arról, hogy Közép- és Kelet-Európa nyelvi és kulturális határai nem kongruensek az országhatárokkal. A PEN Klub megalapítása évében, 1921-ben a kisebbségek kulturális törekvéseit asszimilációs elméletekkel üttették el, így nem csoda, ha a PEN Klub alkotmánya hiányos lett.”

Szenteleky úgy vélte, egy évtized múltán a Pen budapesti világkongresszusán végre „korrigálni lehetne ezeket a felosztási igazságtalanságokat, mert a mai formájában csak

⁹⁷ Richard Nicolaus von Coudenhove-Kalergi: *Pan-Europa*. Paneuropäischer Verlag, Wien, 1923. A mű a francia–német viszonyt Európa központi kérdéseként tárgyalta.

⁹⁸ Szenteleky Kornél levele Szattler Katinkához. Sztári Szivac, 1930. nov. 16. In: Szenteleky Kornél irodalmi levelei 392–393. (451)

⁹⁹ *A szerb irodalom és művészet baráti közeledése felénk.* Az Est, 1927. márc. 6. 4.

¹⁰⁰ MTI. *Délvidéki magyar–német lapszemle.* 1929. márc. 14. 30. OL K. szék.

¹⁰¹ Uo. 1929. máj. 16. 22. Uo.

a többségi írók nemzetközi egyesülése lehet, és ezért joggal nevezhetnők Mistress Dawson Scott alapítását az írók csonka parlamentjének.”¹⁰² A határozat vitájának folytatására az 1932. májusi budapesti kongresszuson valóban sör került.

A húszas évek második felében

Bár a frissen alapított magyar Pen első évei magától értetődően főként nemzetközi kapcsolatainak kiépítésével teltek, vezetői és tagjai nem kis gondot fordítottak az elszakított területek magyar irodalmával és az ottani többségi népek íróival való összeköttetés fenntartására is. A Pen vezető tisztségviselői és irodalmi fellépéseket vállaló kiküldöttei mindeközben gyakran megjelentek a fővárosi és a vidéki irodalmi-társadalmi élet eseményein. A szervezet korántsem csak újságíró tagjai révén ápolta sajtókapcsolatait, a tagok legtöbbje levelezett és utazott, közben nem hanyagolva el saját irodalmi munkásságát sem. Működésük során egyszerre igyekeztek minél nagyobb nyilvánosság előtt hírt adni a magyar Pen létezéséről, megerősíteni személyes külföldi és hazai kapcsolataikat, ezáltal is kellően erős pozícióra és növekvő tekintélyre szert tenni a magyar irodalmi életben.

Közgyűléseik első ismert jegyzőkönyve 1928-ból maradt fenn, abban az évben február 17-én tartották meg rendes évi összejövetelüket. Az érdemi kérdések, a folyó és protokolláris ügyek megvitatása mellett a dokumentum azt is rögzítette, hogy a nemzetközi Pen-kongresszus Budapestre „telepítésének” Radó Antal szorgalmazta, 1932-ben Kosztolányi Dezső által sikerre vitt elgondolása 1927-ben felmerült, sőt, hogy tervüket már 1929-ben is megvalósíthatónak ítélték. A közgyűlésen „Rákosi Jenő elnöklete alatt a klub számos tagja vett részt, köztük Heltai Jenő, Pekár Gyula, Nagy Emil, Harsányi Zsolt, Radó Antal, Szép Ernő, Molnár Jenő, Germanus Gyula, Bokor Malvin, Mohácsi Jenő,¹⁰³ ifjabb Wlassics Gyula báró, Ráth-Végh István.

Germanus Gyula titkári jelentése kapcsán élénk vita fejlődött ki a Magyar PEN Clubnak a külföldi PEN Clubokkal való kapcsolata és a PEN Clubok kongresszusának 1929-re Budapesten tervezett ülései tárgyában. Az ez irányban teendő előkészítő lépések megtételével Pekár Gyulát, Heltai Jenőt, ifjabb báró Wlassics Gyulát, továbbá Germanus Gyula hozzászólása után az elnökséget bízták meg. A közgyűlés egyebek közt tudomásul vette az Institut International de Cooperation Intellectuelle felszólítását és vállalta a fordítások ügyében működő szakosztályának magyarországi képviselőtét. Végül a közgyűlés az elnökség javaslatára egyhangú lelkesedéssel megválasztotta védnökének József királyi herceget, tiszteleti tagnak Klebelsberg Kunó gróf minisztert, új igazgatósági tagoknak pedig ifjabb báró Wlassics Gyulát és Kállay Miklóst.”¹⁰⁴

¹⁰² *Az írók csonka parlamentje*. Dok 8.

¹⁰³ Mohácsi *János lelke* c. verseskönyvéről (Singer és Wolfner. Bp., 1919.) Kosztolányi írt lelkes bírálatot *A Hétben* (1919. máj. 9.). In Uő: *Egy ég alatt* 418–420.

¹⁰⁴ MTI. *Napi hírek, tudósítások*. 1928. febr. 17. 26. kiad. OL K szek. Kállay Miklós költő, próza- és drámaíró, műfordító, irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő, Kálnoky László költő nagybátyja nem azonos a későbbi miniszterelnök-külgügyminiszterrel.

1928 pünkösdhétfőjén Veszprémben került sor Jánosi Gusztáv nagyprépost, címzetes püspök, jeles költő, műfordító emléktáblájának leleplezésére, melyet báró Wlassics Tibor költő, „országos elnök kezdeményezésére a Balatoni Társaság emelt közadakozásból a veszprémi vár elején levő egykori kanonoki ház falára. Az ünnepély a székesegyházban mondott szentmisével kezdődött, amelyet Kránitz Kálmán felszentelt püspök, nagyprépost pontifikált. A leleplezési ünnepélyen báró Wlassics Tibor alkalmi ódáját szavalta el nagy hatást keltve dr. Orbán Gábor előadóművész, majd dr. Sebestyén Gyula, a Balaton Társaság másodelnöke tartotta meg avatóbeszédét, amelyre az emlékművet átvevő Kránitz püspök válaszolt. A Kisfaludy Társaság részéről dr. Radó Antal, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság részéről dr. Finály Gábor, a kultuszminisztérium nevében dr. Némethy Béla beszéltek. Ezen kívül még a helybeli királydíjas dalárda is több énekszámmal szerepelt, továbbá Jánosi néhány költeményét is előadták. Az ünnepélyen még a Szent István Akadémia, a Petőfi Társaság, az Országos Pázmány Egyesület, a Corvin Mátyás Társaság, a La Fontaine Társaság, a PEN Club és a Magyar Goethe Társaság is képviseltette magát.”¹⁰⁵

A magyar Pen küldöttei 1928 júniusában, a világszervezet 6. kongresszusán már megjelentek Oslóban,¹⁰⁶ ahol „összesen huszonegy nemzet képviseltette magát. A megnyitás napjának déli óráiban Oszkár király kihallgatáson fogadta a nagygyűlés tagjait, mégpedig külön-külön mindegyik nemzet képviselőt. Magyar részről Radó Antal, a Magyar PEN Club ügyvezető alelnöke, dr. Germanus Gyula titkár és a Norvégiában élő dr. Hajdu Henrik jelent meg a király előtt.¹⁰⁷ A király igen meleg érdeklődést mutatott a magyar viszonyok iránt és különösen arról kérdezősködött, hogy mennyire ismerik Magyarországon a norvég írókat. Erről az utóbbi kérdésről egyébként Radó Antal az oslói rádióban is előadást tartott, különösen kiemelve azokat a nagyszabású ünnepélyeket, amelyeket Magyarországon az Ibsen-centenárium alkalmából rendeztek.

A nagygyűlés tárgyalásának anyagából Magyarországot különösen az a határozat érdekli, amelyet a nagygyűlés az irodalmi művek szabad forgalmának korlátozása tárgyában hozott. Radó Antal kezdeményezésére a nagygyűlés behatóan foglalkozott ezzel a kérdéssel és Benjamin Crémieux francia delegátus szövegezésében a következő határozati javaslatot fogadta el:

A Pen Clubok Szövetségének Oslóban megtartott VI. nagygyűlése újból megerősíti a szellemi művek szabad forgalmának elvét és annak az óhajának ad kifejezést, hogy tétessék a lehető legrövidebb idő alatt jelentés minden általános tilalomról, vagy minden rendszeres cenzúra-rendszabályról, amely vonatkozik bármely nyelven – főként valamely nemzeti kisebbség nyelvén – írott irodalmi munkának valamely országba való bevitelére, ottani közzétételére vagy ottani eladására. Ezt az óhajt a szellemi együttműködés intézete útján közölni fogják a népszövetséggel, az illető nemzetbeli Pen Club szervezetek útján pedig tudomására hozzák a különböző érdekelt kormányoknak.

¹⁰⁵ MTI. Uő. 1928. máj. 29. 15. kiad. Uő.

¹⁰⁶ A kongresszusról Germanus Gyula: *Emlékezés(im)...* Dok 2.

¹⁰⁷ Hajduval, Ibsen összes műveinek, továbbá Knut Hamsun, Martin Andersen Nexø, Sigrid Undset és mások fordítójával Füst Milán is levelezésben állt a '20-as–30-as években, l. FMÖL.

Noha a határozati javaslat szövegezésében kerülték azt, hogy bármely államot megnevezzenek, Bucuța román delegátus mégis találva érezte magát annál is inkább, miután az elnöklő Jules Romains francia delegátus jelezte, hogy a javaslatot magyar részről kezdeményezték. Bucuța kijelentette, hogy sehol nincs semmiféle általános tilalom magyar könyvek bevitelével szemben.

Radó Antal erre néhány kirívó esettel illusztrálta azt a politikát, amelyet az utódállamok e részben követnek.¹⁰⁸ Ami az »általános tilalmat« illeti, felolvasta és letette az elnöki asztalra Sramek cseh miniszterelnök-helyettesnek egy éppen minap megjelent, Gregorovics Miklós cseh képviselő interpellációjára adott írásos válaszát, amelyben a miniszterelnök-helyettes maga is az általános tilalom alól engedett kivételekről szól.

Ezzel a bizonyítékkal szemben a román kiküldött is feladta ellenzéki álláspontját. A nagygyűlés többek pártoló felszólalása után egyhangúan fogadta el a határozati javaslatot, amelynek kihirdetését a nagygyűlés tagjai élénk tapsal fogadták.¹⁰⁹ Az MTI 1928. decemberi tájékoztatása szerint az oslói PEN-kongresszus „másik jelentős pontja a Szellemi Együttműködés Nemzetközi Intézetének átírata volt. Ez a népszövetség által létesített, Párizsban székelő intézet ugyanis a fordítások ügyének intézésére külön szakosztályt létesített, amely – a népszövetség által jóváhagyott szabályok értelmében – az egyes országok Pen-Clubjaival fog együttműködni. Ezekről kéri a fordításra méltó munkák lajstromát, a megbízható fordítók névsorát. A fordításokra vonatkozó bibliográfiai adatokat stb. A Magyar Pen-Club már kijelentette készségét az együttműködésre és most foglalkozik a párizsi intézet által kívánt dolgok egybeállításával. Mindenekelőtt olyan hús, 1900 előtt megjelent magyar könyv címét kéri, amelyek lefordítását a Magyar Pen-Club elsősorban óhajtáná. E művek listáját Voinovich Géza alelnök már összeállította.”¹¹⁰ Az oslói kongresszuson hangzott el először javaslat a magyar Pen kizárására a hatóságilag üldözött Hatvany Lajos melletti kiállítás elmaradása miatt.

A párizsi kezdeményezés részleges sikere később mutatkozott meg, Sigrid Undset norvég író 1928-ban elnyert Nobel-díja azonban nemcsak *Kristin Lavransdatter* című történelmi trilógiáját tette világhírűvé,¹¹¹ hanem a magyar Pen egyik fő célját, a magyar irodalom külföldi megismertetését tekintve is olyan konzekvenciákkal járt, amelyeket a hazai irodalompolitika sajnálatos módon nem vont le sem akkor, sem később. A Nobel-díj magyar előzményei – Babitsnak és Berzeviczynek „a kettészakadt irodalomról” folytatott vitája,¹¹² a Nyugat és a Kisfaludy Társaság prominenseinek összecsapása – nemcsak a „hivatalos Irodalomnak” (Babits Mihály kifejezése) és a magyar Pennek az 1932-es budapesti kongresszust megelőző ütközeteit vetítették előre, hanem a már a „Rothermere-díj” körül kisvártatva bekövetkező zajos konfliktust is. Amikor ugyanis a húszas évek első felének európai irodalmában a törté-

nelmi regény műfaja mind népszerűbbé vált, rövidesen megmutatkozott a magyar Pen hazai irodalmi súlya és jelentősége is, lévén az egyetlen olyan írószervezet, melyben Keresztury Dezső későbbi ítélete szerint „a hivatalosság területéről kizárt irodalom valamelyes fórumot teremthetett magának.”¹¹³ Keresztury úgy értékelte, a húszas évek végétől „a Magyar P.E.N.-nek nemcsak nemzetközi tekintélye volt, tehát nem azt jelentette, hogy Magyarországon is megnyílt egy nemzetközi irodalmi társulás, egy fiók, hanem igen fontos magyarországi feladata is volt, mint ahogy általában meggyőződése: helyünk a világban, irodalmunk helye a világban igen nagy mértékben attól függ, hogy milyen irodalmunk helye itthon, hogyan és miképp él, virágzik, nem virágzik, hanyatlik, vagy élvez szabadságot itthon.”

A „kettészakadt irodalomról” zajló vitákban, amint Keresztury emlékeztetett rá, „az akkori ellenforradalmi, hivatalos, konzervatív, epigon – a jelzőket folytathatnám –, és hatalmon levő irodalmi csoportosulás kizárta az irodalmi életből, az irodalmi fórumokról a magyar irodalom javát. Hogy ez nemzetközi vonatkozásban mit jelentet, erre egyetlen példát hoznék fel. Azokban az években merült fel éppen Európa-szerte a történelmi regény divatja. A nagy nemzetközi díjak odaítélésében az ilyenfajta divatnak is nagy szerepe van. Ekkor éppen Sigrid Undset kapta meg az irodalmi Nobel-díjat egy igen kiváló regényével, a *Kristin Lavransdatter*rel, amely – erős csonkításokkal – magyarul is megjelent, körülbelül egy időben jelent meg, mint Magyarországon Móricz Zsigmond *Erdélye*, ami – nemzeti elfogultság nélkül kijelenthetem – magasan felette állt színvonalban a *Kristin Lavransdatter*nek. A magyar hivatalosok, akiknek joguk volt Nobel-díjra ajánlani, és akiknek volt annyi szimatjuk, hogy történelmi regénnyel kell kísérletezni, nem Móricz *Erdélyét* [az Erdély-trilógia első kötetét, a *Tündérkert*et (1922) – CSM] ajánlották, hanem Herczeg Ferenc *Az élet kapuja* című történelmi elbeszélését [1920].¹¹⁴ Természetesen *Az élet kapuja* minden sansz nélkül indult, és ha kicsit végiggondoljuk ezt a situációt, amelyben ilyen balfogás létrejöhetett, akkor láthatjuk, a P.E.N. Club Magyarországon, a magyar irodalom számára igen lényeges valami volt, az egyetlen fórum, amelyen a hivatalosság területéről kizárt irodalom valamelyes fórumot teremthetett magának. Hogy ilyenféle dolog történt, mi sem bizonyítja jobban, mint a Kosztolányi személye körül kiobbant igen gusztustalan vita, amelyben a vezető magyar irodalom igen elegánsan és nagyon határozottan, keményen viselkedett, megvédvén a P.E.N-t.”¹¹⁵

Noha Móricz *Tündérkerfjéről* valóban megállapítható, hogy minden tekintetben magasabb irodalmi értéket képvisel, mint Undsetnek a 13. századbeli Észak-Európában játszódó történelmi trilógiája, Móricz mellőzésével, általában „a huszadik század magyar klasszicizmusának”¹¹⁶ folyamatos kiszorításával a magyar irodalom európai és világjelenlétének lehetősége is behozhatatlan hátrányt szenvedett. Történt mindez annak ellenére, hogy amikor Thomas Mann 1922-ben Budapesten járt, Móriczt is meglátogatta, akkor, és 1933 nyarán is úgy

¹⁰⁸ Csehszlovákia például 1940-ig nem engedte be az erdélyi írókat, „és mint »Helikon«-t azután sem.” Ligeti Ernő: *Síly alatt a pálma* 117.

¹⁰⁹ MTI. *Napi hírek, tudósítások*. 1928. jún. 23. 2. kiad. OL K szek.

¹¹⁰ Uo. 1928. dec. 22. 19. kiad. Uo.

¹¹¹ (*Koszorú, A feleség, A kereszt*). Ford. Hajdu Henrik. Káldor Kiadó. Bp., 1932–34.

¹¹² L. Babits Mihály *A kettészakadt irodalom* c. válaszát. Dok 3.

¹¹³ Jkr. (1976. dec. 8.) 51.

¹¹⁴ L. Kollarits Krisztina: *A Nobel-díj árnyékában*.

¹¹⁵ Jkr. (1976. dec. 8.) 49–51.

¹¹⁶ Boldizsár Iván kifejezése. Uo. 6.

nyilatkozott, Móricz „az egyetlen magyar író, akinek joga van a Nobel-díjra. Radó Antalnak mondta, aki nem barátom, a másik oldalhoz tartozik.”¹¹⁷

1929-ben a Magyar Pen Club elnöke Radó Antal volt, társelnökök Babits Mihály, gróf Bethlen Margit,¹¹⁸ Harsányi Zsolt, Heltai Jenő és Voinovich Géza. Alelnökök: Bókay János, Császár Elemér, Kállay Miklós Mohácsi Jenő, Schöpflin Aladár. A főtktár tisztségét Germanus Gyula látta el, a titkári feladatokat Rubinyi Mózes. A Pen igazgatóságát, vagyis a választmányt Balassa Imre, Benedek Marcell, Bokor Malvin, Bónyi Adorján, Csathó Kálmán, Drasche Lázár Alfréd, Falu Tamás, Földes Imre, Földi Mihály, Gulácsy Irén, Hevesi Sándor, Kárpáti Aurél, Kodolányi János, Körmendi Ferenc, Lázár Béla, Márai Sándor, Móricz Zsigmond, Ráth-Végh István, Sebestyén Károly, Cs. Szabó László, Szathmáry István, Sziklay János, Szöllősi Zsigmond, Szász Zsomborné, Szép Ernő, Szudy Elemér, Vándor Iván, Vikár Béla, báró Wlassics Gyula és Zilahy Lajos alkotta.¹¹⁹ A tisztikar 1929-ben is addigi Pen-tevékenység irányvonalát folytatta; a sajtó rendre beszámolt az egyelőre csekély számban meghívott külföldi író budapesti szerepléséről, és bár az arra az évre tervezett pesti világkongresszus említésének nincs további nyoma, közgyűlésükön szóba került egy „latin sajtókongresszus” magyarországi megrendezésének terve is.

1929 februárjában Joe Pardy volt a magyar Pen vendége; „az ismert ausztráliai író, akinek sok százezer példányban megjelent *The mysterious lady* című regényét színdarabbá átdolgozva az angol színpadokon nagy sikerrel játszották, a [Nemzetközi] Pen Club meghívására Európában előadásokat tartott s London és Párizs után Berlinbe érkezett, ahonnan Budapestre is ellátogatott volna. A budapesti Pen Club ma Berlinből azt az értesítést kapta, hogy Pardy tragikus körülmények közt hirtelen meghalt. A budapesti Pen Club táviratban fejezte ki részvétét.”¹²⁰ A magyar Pen küldöttségét első elnökük, az 1929. február 8-án elhunyt Rákosi Jenő másnapi temetésén Radó Antal vezette.¹²¹

Egy 1929. április eleji sajtóhír szerint „A Pen Club bécsi kongresszusát június közepén [18–19-én] tartják. A Magyar Pen Club Radó Antal ügyvezető alelnök elnöklésével igazgatósági ülést tartott, amelyen megállapították a bécsi nemzetközi Pen Club-kongresszuson előterjesztendő indítványokat. A Magyar Pen Club felkéri mindazokat a tagjait, akik a kongresszuson részt akarnak venni, jelentkezzenek a Magyar Pen Club titkáránál, ifj. Bókay Jánosnál.”¹²²

¹¹⁷ Móricz Zsigmond: *Naplók 1930–1934* 268. (1933. jún. 5.)

¹¹⁸ „Válaszolva február hó 21-én hozzám intézett soraikra, közlöm, hogy örömmel eleget teszek a legutóbb tartott közgyűlés kívánságának és készséggel elfogadom a Magyar Pen Club igazgatóságába történt megválasztásomat.” *Gróf Bethlen Istvánné levele Radó Antalhoz, a Magyar Pen Club ügyvezető alelnökéhez*. Bp., 1929. febr. 25. G.aut.

¹¹⁹ A teljes tisztikar: *Adattár* 1.

¹²⁰ MTI. *Napi hírek, tudósítások*. 1929. febr. 1. 31. kiad. OL K szék.

¹²¹ Uo. 1929. febr. 9. 14. kiad. Uo.

¹²² MOT. 1929. ápr. 9. 9. kiad. 11. évf. 79. sz. Uo.

Valószínű, hogy a jugoszláv Pen-központok 1929. májusi ljubljana-i értekezletére éppen azért került sor, mert Kosztolányi Dezső már ekkor megfogalmazta valamelyik soron következő világkongresszus budapesti megrendezésére vonatkozó elgondolását: „A belgrádi és zágrábi Pen Club kiküldöttjei kedden [14-én] megérkeztek Laibachba, ahol a helyi Pen Clubbal együttes tanácskozást tartottak. A *Morgenblatt* szerint [Veljko] Petrovics referált berlini kiküldetéséről s aztán olyan heves és hosszú vitára került sor, hogy az ülés folytatását másnapra kellett halasztani. Hogy miről vitáztak, arról nem közölt semmit a lap.”¹²³

1929 nyarán a másik budapesti nemzetközi találkozó, a latin sajtókongresszus terve is alakot öltött. A nemzetközi Pen párizsi sajtóirodájának képviselője, Waleffe szerint „nemcsak a vérségi kapcsolat fűz sokakat a latin kultúrához, hanem ehhez a latin kultúrához tartoznak vérségi kötelék nélkül Lengyelország, Görögország, Magyarország, Egyiptom, Kanada stb. is. Éppen ezért a budapesti Pen Club meghívást intézett az idei kongresszusnak június 17–22-én Budapesten való megtartására, miután Magyarország szintén közösséget érez a latin kultúrával, hiszen a XVI. századig hivatalos nyelve is a latin volt.”¹²⁴ A latin kongresszus terve nem valósult meg, további sorsáról nincsen tudomásunk, egy 1929. június 20-i hír szerint azonban „Émile Henriot, a kiváló francia regényíró és esztéta, a *Temps* szerkesztője két nap óta Budapesten tartózkodik, mint a Magyar Pen-Club vendége. A Magyar Pen-Club tegnap a margitszigeti vendéglőben, ma pedig a Fészek-klubban látta vendégül a francia író. A Fészek-klubban adott vacsorán a többi közt volt ifj. báró Wlassich Gyula, Heltai Jenő és felesége, Hevesi Sándor és felesége, Radó Antal, Lengyel Menyhért és felesége, Héderváry Lehelné, Kosztolányi Dezső és felesége, Lipovniczky Pál külügyminisztériumi sajtóelőadó, ifj. Bókay János, a Magyar Pen-Club titkára és felesége és sokan mások.”¹²⁵

A bécsi világkongresszus végül 1929. június 24-én nyílt meg „John Galsworthy angol író elnöklésével. A tanácskozásra a világ minden részéből számos delegátus érkezett. Magyarországot több kiküldött képviseli.”¹²⁶ A Budapestről hazatért Henriot a párizsi *Le Temps* 1929. július 15-i számában „újabb cikkben számol be magyarországi benyomásairól. Ezúttal az ország kulturális helyzetét és fejlettségét ismerteti. Magyarország és Franciaország kulturális kapcsolatainak felsorolása után Henriot rendkívül meleg hangon méltatja a magyar faj kulturális erőit. A budapesti Pen Club egyik vacsorájáról beszámolva az ott megjelentekkel folytatott beszélgetés alapján csodálkozással állapítja meg, hogy a magyarok mennyire tájékozottak a francia kulturális viszonyokban, és hogy milyen kitűnően ismerik még a legmodernebb francia szellemi kitűnőségeket is. Ebben a társaságban és ebben a szellemi közösségben – teszi hozzá – a francia vendég olyan otthonosan érzi magát Budapesten, hogy teljesen megelégedik arról, hogy idegenben van, sok száz kilométerre hazájától.

¹²³ MTI. *Délvidéki magyar–német lapszemle*. 1929. máj. 16. 22. kiad. Uo.

¹²⁴ MTI. *Román és erdélyi magyar–német lapszemle*. 1929. jún. 10. 22. kiad. Uo.

¹²⁵ MTI. *Napi hírek, tudósítások*. 1929. jún. 20. 40. kiad. Uo.

¹²⁶ Uo. 1929. jún. 24. 15. kiad. Uo. A megnyitó ünnepségen Wilhelm Miklas osztrák szövetségi elnök mondott beszédet, l. MTI. *Napi hírek, tudósítások*. Osztrák lapszemle. 1929. jún. 26. 4. kiad. Uo.

Befejezésül Henriot a legnagyobb elismeréssel részletezi Klebelsberg Kunó gróf nagyszabású kultúrpolitikai programjának eddigi eredményeit és beszámol a Párizsban legközelebb megnyíló Collegium Hungaricum rendeltetéséről is.¹²⁷

1929 augusztusában Radó Antal miniszteri kitérítésben részesült, korabeli hivatalos megfogalmazásban „A kormányzó a vallás- és közoktatásügyi miniszter előterjesztésére megengedte, hogy Radó Antal írónak, a Magyar Pen-Club megalapítójának és ügyvezető alelnökének több évtizeden át kifejtett érdemes irodalmi és kulturális munkásságáért elismerését tudtul adják.”¹²⁸

Az esztendő utolsó vendége 1929 novemberében Albert Steffen svájci író, költő, festő és antropozófus volt, Rudolf Steiner követője, az általa alapított Általános Antropozófiai Társaság elnöke, aki 9-én a Magyar Pen Clubban tartott előadást; 12-én este a Fészek Klubban elhangzott felolvasását a tiszteletére rendezett bankett követte.¹²⁹

A kongresszus vonzásában

A harmincas évek elején Európát még mindig az első világháború megkésett sokkja, a földrész mély megosztottsága uralta. Kosztolányi, akinek *Elsüllyedt Európája* csak jóval halála után, 1943-ban jelent meg, már a húszas évek végén megfogalmazta, hogy „mind az írónak, mint a közönségnek időre volt szüksége, hogy magára ocsúdjon. A friss élmények még nyersegek, épp közelségünkél fogva üresek, magától értetődőek. Ahhoz, hogy megteljenek tartalommal, hogy kiszínesedjenek, hogy megérjenek, előbb kissé merülniök kell az öntudatlanba, előbb kissé el kell felejtenie őket annak, aki művésztette akarja formálni, csak aztán emlékezhet rájuk úgy, hogy az emlékezet művészi élménnyé is legyen. A közönség pedig ezen az elmúlt tizenöt esztendőn át egyszerűen az önfenntartási ösztönénél fogva nem mert visszaemlékezni a szörnyűségekre, hanem még mindenkinek volt egy be nem hantodott kedves sírja, egy be nem hegesedett sajnó sebe. Megvárta, míg az idő elfakította az életet. [...] a tömeg is csak tíz-tizenöt év múlva értette meg, hogy voltaképpen mi történt a háborúban. A robbanás iszonyú robaja csak most érkezik el a dobhártyájához.”¹³⁰

A régi háború utóhatását az új közeledtének előérzete és fokozódó félelme kísérte. A megalázott vesztesek közül csak az egyre agresszívabb Németország látszott felülkerekedni a gazdasági világválság következményein. Mindeközben a baloldal jobbára a Szovjetunió példáján és világméretű propagandagépezetének hatása alatt úgy vélte, Európa „balra tart”. E végzetes illúzió továbbélt a sztálini politika új, antifasiszta „népfronti” irányvonalának 1935-ös, megnyugtató, sőt világszerte nagy népszerűségnek örvendő meghirdetése után is, és a mindent átható európai békevágy a háborús készülődés sűrűsödő jelei ellenére is álta-

lános volt. A világkongresszusoknak ettől függetlenül a nemzetközi Pen-charta szelleméből is következően hagyományos programpontja volt a vendéglátó ország irodalma egyik legtekintélyesebb képviselőjének úgynevezett békebeszéde. Ezt a „főelőadást” Budapesten 1932-ben Babits Mihály tartotta,¹³¹ sötét jóslatai még abban évtizedben beteljesedtek, 1933-ban pedig Dubrovnikban, a náci könyvégetés után többé a nemzetközi Pen sem dughatta homokba a fejét.¹³²

A harmincas évek elején a magyar Pen már ebben az egyre veszterhesebb légkörben folytatta hazai és nemzetközi irodalomszervező tevékenységét. A vezetők és a klubtagok munkájának nagy részét a közéleti eseményeken, ünnepségeken, avatásokon és temetéseken való tisztelgő részvétel megszokott teendőinek ellátása mellett azonban már a budapesti világkongresszus előkészületei tették ki. A szervezet sokirányú, szorgos tevékenysége és sikeres kezdeményezése, a körültekintő kitartás 1930-ban ugyanis fordulatot hozott a klub életében: Kosztolányi Dezső kezdeményezésére sikerült elérni, hogy az 1932-es kongresszust valóban az akkor még csak alig hat éve működő magyar Pen-központ rendezhesse meg. Miután céljukat a világszervezet fórumain szívós munkával és nem csekély diplomáciai ügyességgel elérték, a küzdelmet immár „hazai térfélen”, a költségek biztosításáért kellett megvívniuk.

1930. január 16-án a Fészek Klubban évi rendes közgyűlést, előtte az MTI részletes tudósítása szerint igazgatósági ülést tartottak. „A közgyűlésen, amelyen Radó Antal ügyvezető elnök elnökölt, megjelent Berzeviczy Albert, Heltai Jenő, gróf Teleki Sándorné, Nagy Emil, Karinthy Frigyes és a magyar irodalmi élet még számos kiválósága.

Radó Antal bevezető beszédében ismertette azokat a kapcsolatokat, amelyeket az egyesület igazgatóságának a magyar szépirodalmi művek külföldi nyelvekre való fordítása érdekében a Párizsban székelő Szellemi Együttműködés Nemzetközi Egyesületével sikerült teremteni. A párizsi egyesület kérésére a Magyar Pen Club közölni fogja a modern magyar irodalom jelentős munkáinak névsorát és meg fogja nevezni azokat a fordítókat, akik magyar munkáknak idegen nyelvekre való fordításával szakszerűen foglalkoznak. Ifj. Bókay János felolvasta a Club működéséről szóló évi jelentést és beszámolt a bécsi nemzetközi Pen Club-kongresszus fontosabb eseményeiről. A közgyűlés jegyzőkönyvi köszönetet mondott a hatóságok mindazon vezetőinek, akik a Magyar Pen Clubot a magyar kultúráért folytatott harcaiban támogatták, így gróf Klebelsberg Kunó és Bud János minisztereknek, Sipőcz Jenő polgármesternek, Lobmayer Jenő tanácsnoknak, Zilahy Dezsőnek, az Idegenforgalmi Hivatal vezetőjének, és báró ifj. Wlassics Gyula államtitkárnak, nemkülönben Popovics Sándornak, a Nemzeti Bank elnökének. Ugyancsak jegyzőkönyvi köszönetet mondott és mély halálját fejezte ki az egyesület Berzeviczy Albertnek, aki a Magyar Pen Clubot mindenkor lelkesen támogatta törekvéseiben. A közgyűlés az egyesület vezetésével a régi igazgatóságot bízta meg azzal a változtatással, hogy az időközben megüresedett tisztségekre főtitkárrá Harsányi Zsoltot, titkárrá ifj. Bókay Jánost, ellenőrré Lányi Viktort, számvizsgálókká

¹²⁷ MTI. *Napi hírek, tudósítások*. 1929. júl. 15. 17. kiad. Uo.

¹²⁸ Uo. 1929. aug. 27. 31. kiad. Uo.

¹²⁹ MOT. 1929. nov. 9. 15. kiad. 11. évf. 256. sz. Uo.

¹³⁰ *Háború és irodalom*. In Kosztolányi Dezső: *Nyelv és lélek* 547.

¹³¹ L. Babits Mihály előadása és Uo.: *A Békéről*. Dok 58/A–B.

¹³² Havas Emil: *A tiszta ész kritikája*... Dok 84.

Molnár Jenőt, Zágon Istvánt és Rubinyi Mózes, igazgatósági tagokká Zilahy Lajost, Szép Ernőt és Mohácsi Jenőt választotta meg. Karinthy Frigyes a magyar írók műveinek idegen nyelveken való rádióközvetítéséről, Forró Pál a varsói kongresszus előkészítéséről, végül Gerő Ödön Strignovsky külföldi művészettörténésznek a fogadásában való részvételéről tett indítványt. Az indítványokat a közgyűlés egyhangúan elfogadta.”

A közgyűlést megelőző igazgatósági ülésen Radó Antal elnököt azzal bízták meg, hogy tekintve azt az ígéretet, amelyet a magyar Pen kapott az 1932-es nemzetközi világtalálkozó megrendezésére Bécsben, „tudja meg az illetékes hatóságoknál, hogy számíthat-e az egyesület anyagi és erkölcsi támogatására egy Budapesten tartandó nemzetközi Pen Club kongresszus esetén.”¹³³ Az ígéretet Bethlen István miniszterelnök tette a magyar Pen vezetőségének.

Az 1930-as 8. világkongresszus megrendezésére Varsóban került sor június 20–26. között. A hírt a magyar Pen 1930 áprilisában közölte a sajtóban azzal, hogy az érdeklődők ifj. Bókay János titkárnál jelentkezhetnek.¹³⁴ A világtalálkozón a magyar szervezet képviselőiben Bókay János, Lengyel Menyhért, Mohácsi Jenő és Radó Antal vett részt; a kongresszus Radó előterjesztésére hozott végleges döntést a 10. világkongresszus budapesti megrendezéséről.¹³⁵ A nemzetközi Pen Európa-szerte megnövekedett súlyát mutatja, hogy az MTI hírt adott arról is, hogy a varsói kongresszuson az angol Pen tagjainak megjelenése is várható.¹³⁶ A Színpadi Szerzők és Zeneszerzők Nemzetközi Szövetségének Budapesten rendezett májusi 5. kongresszusának megnyitásán gróf Klebelsberg Kunó kultuszminiszter, Sipőcz Jenő polgármester, Heltai Jenő, a Színpadi Szerzők Egyesületének elnöke és a magyar közélet más képviselői mellett a magyar Pen képviselőiben Radó Antal elnök jelent meg.¹³⁷

Az egyesület rendre megtartotta összejöveteleit, testületi ülésein a vezetők beszámoltak a folyamatban lévő ügyekről, szükség szerint határozatokat hoztak. Az igazgatóság 1930. október 28-i ülésén Bókay János ismertette a varsói Pen-kongresszus eseményeit és határozatait. „Bejelenti, hogy a kongresszus Radó Antal indítványára egyhangúan a Magyar Pen Clubot bízta meg az 1932-ik évi jubiláris kongresszus megrendezésével. Indítványát a német, angol, francia és osztrák delegátusok a legmelegebben pártolták.” Bókay közölte azt is, hogy a „nagy nemzetközi Pen Club díj” feltételeiről a budapesti kongresszus fog először dönteni, később Radó Antal számolt be arról az akcióról, amelyet a magyar Pen igazgatósága „a magyar szépirodalmi művek Csehszlovákiába való szabad bebocsátása érdekében folytatott. Radó a tavasszal levélben fordult ebben az ügyben a Cseh Pen Club igazgatóságához, mely válaszában kijelentette, hogy a maga részéről mindent el fog követni a jogtalan cenzúra beszüntetéséért és interveniálni fog a cseh kormánynál. Ez az intervenció a varsói

[kongresszusi] cseh delegátusok bejelentése szerint meg is történt és állítólag sikerrel járt. Ugyanígy informálták Prágában Mohácsi Jenőt, aki Czapekkel [Karel Čapekkel] is érintkezésbe lépett. A cseh cenzúra azonban ennek ellenére is tovább üldözi a magyar könyvet.” A jegyzőkönyv rögzítette, hogy a kultuszminisztérium akkoriban már negyedévenként 1000 pengős támogatása 800-ra csökkent.¹³⁸ A magyar Pen tagjai 1930. november végén megjelentek egyesületük első elnöke, Rákosi Jenő szobrának leleplezésén.¹³⁹

Az igazgatóság 1930. december 4-i ülésén Bókay beszámolt róla, hogy a londoni végrehajtó bizottsági ülés határozata szerint azt a magyar irodalmi művet, amellyel a magyar Pen az 1932-ben odaítélendő, Grand Prix des Pen Club elnevezésű díjra pályázni kíván, Franciaúra fordítva, negyven példányban, az 1931. júniusi hágai 9. világkongresszuson kell majd benyújtani. Az igazgatóság öttagú, e célra kiküldött bírálóbizottságának tagja Mohácsi Jenő, Radó Antal, Schöpflin Aladár, Sebestyén Károly és Voinovich Géza lett.

Tekintve, hogy a kultuszminisztérium a magyar Pen támogatásának csökkentése után az összeg teljes megvonását tervezte, „egyesületünk súlyos anyagi válságnak néz elébe. Anyagi eszközök híján képtelenek leszünk folytatni a magyar irodalom érdekében kifejtett külföldi propagandánkat, sőt még a nemzetközi Pen Club kongresszusokon sem képviselhetjük majd egyesületünket. Az igazgatóság úgy határoz, hogy csak az elnökválasztó közgyűlés után fogja megindítani akcióját az iránt, hogy új anyagi bázist teremtsen egyesületünknek, illetve, hogy biztosítsa az 1932-iki budapesti kongresszus anyagi feltételeit.” Az igazgatósági ülésen szó esett még a magyar Pen által meghívott Felix Salten osztrák író budapesti látogatásáról, arról, hogy a londoni Végrehajtó Bizottság a Varsóban elfogadott, az irodalom rádiós népszerűsítését célzó magyar javaslatát „a genfi nemzetközi iroda rádiószakosztályához” utalta, továbbá arról, hogy a fiatal osztrák írók Österreichische Litterarische Gesellschaft elnevezésű egyesülete 1930. január 24–26. között Budapesten tartja közgyűlését. Ennek megszervezésében a magyar Pen segítségét kérték; az igazgatóság azonban úgy döntött, csak az osztrák Pen egyetértésével támogatják őket.¹⁴⁰

1930. december 12-én kelt titkári jelentésében Bókay a varsói kongresszusról elmondta, hogy azon „mindössze csak négyen – Radó Antal, Lengyel Menyhért, Mohácsi Jenő és én magam – vehettünk részt, de mégis az idei kongresszus hozta a Magyar Pen Club számára a legnagyobb sikert.” Megismételte: ekkor dőlt el végleg, hogy az 1932-es jubiláris (10.) kongresszust, amelyen „először kerül eldöntésre a hallatlan jelentőségű Pen Club nagydíj”, a magyar Pen rendezheti meg. „De ennél az örvendetes tényénél még örvendesebbek azok a szokatlan és meglepő körülmények, amelyek között ezt a felhatalmazást megkaptuk. Amikor Radó Antal előterjesztette javaslatát és 1932-re Budapestre hívta a kongresszust, aggódva lestük szavainak hatását, mert tudtuk, hogy sok a versenytársunk és hogy sokan gáncsokodnak ellenünk a kulisszák mögött. De gyorsan megnyugodtunk. Radó Antalnak

¹³³ MOT. 1930. jan. 16. 2. kiad. 12. évf. 12. sz. OL K szek.

¹³⁴ Uo. 1930. máj. 16. 8. kiad. 12. évf. 110. sz. Uo.

¹³⁵ *Jelentés az 1930. évi varsói... Dok 5.*

¹³⁶ MTI. *Napi hírek, tudósítások.* 1930. ápr. 24. 13. kiad. OL K szek.

¹³⁷ MOT. 1930. máj. 28. 8. kiad. 12. évf. 120. sz. Uo.

¹³⁸ *Jegyzőkönyv a Magyar Pen Club 1930. október 28-i igazgatósági üléséről.* A.n. G.m.

¹³⁹ MOT. 1930. nov. 27. 15. kiad. 12. évf. 270. sz. OL K szek.

¹⁴⁰ *Jegyzőkönyv a Magyar Pen Club 1930. dec. 4-i igazgatósági üléséről.* A.n. G.m.

udvarias tapssal fogadott beszéde után nyomban szólásra emelkedett kitűnő barátunk, Hans Friedrich Blunck, a hamburgi Pen Club elnöke, meleg szavakkal támogatva kérésünket. Majd Blunck után Galsworthy az angolok, Jules Romain a franciák és Grete von Urbanitzky az osztrákok nevében mondott mellettünk lelkes kortes-beszédet. A varsói kongresszus egyhangú határozattal, minden vita nélkül kimondta, hogy 1932-ben Budapest lesz a Pen Clubok világkongresszusának színhelye, noha Jugoszlávia magának vindikálta a kongresszus megrendezésének jogát.”

A kongresszus egyhangú támogatással fogadta el Mohácsi Jenő „szellemes és nagy jelentőségű indítványát a különböző nemzetek szépirodalmi alkotásainak rádió útján való kicseréléséről. Én magam – mondta Bókay – a külföldi szépirodalmi műveknek Magyarországon való elterjedéséről tartottam előadást. Meg kell említenem azt az ünneplésszámba menő figyelmet, amellyel a kongresszus tagjai, de különösen a lengyelek Lengyel Menyhértet részesítették, akinek már jó néhány színdarabját játszották igen nagy sikerrel Varsóban. [...] Minket boldoggá tett ez a tüntető szeretetnyilvánítás, mert tudtuk, hogy mindaz az ünneplés, tisztelet és szeretet, amelyben részünk volt, nem nekünk szólt személy szerint, hanem a magyar irodalomnak, a magyar kultúrának, a magyar nemzetnek. Boldogan láttuk a magyar nemzetnek egyre növekvő megbecsülését, a hazánk és irodalmunk felé forduló szinte általános rokonszenvet.”

A varsói kongresszus további fontos mozzanata volt, hogy a világszervezet „»Weltpreis aller Pen Clubs« néven méreteiben és jelentőségében a Nobel-díjjal vetekedő irodalmi díjat alapított. Ezt a díjat kétévenként az összes Pen Clubok szavazatai alapján a világkongresszus ítéli oda annak a szépirodalmi munkának, amelyet a Pen Clubok többsége a legkiválóbbnak tart a világpiacon az utolsó két évben megjelent valamennyi szépirodalmi munka között. Minden Pen Club csak egyetlen művet ajánlhat az általa képviselt irodalom alkotásai közül. A »Weltpreis«-zel kitüntetett munkát nem illeti pénzjutalom; sokkal nagyobb jutalomban részesül. A Pen Clubok Világszövetsége azonnal lefordíttatja a világ valamennyi nyelvére és a kiadásról is gondoskodik. A díjnyertes munka tehát sok százezer példányban jelenik meg egy időben szerte a világon, olyan népszerűséget és anyagi hasznos biztossá írójának, amilyenről eddig író még csak nem is álmodhatott. És ami nekünk, magyaroknak a legfontosabb, az egész világ érdeklődését felkeltő Weltpreis sorsa először 1932-ben fog eldőlni a budapesti kongresszuson.” Bókay kiemelte azt is, hogy a világtalálkozó, melyen „a külföldi írói világnagyságok közül – hogy csak egy néhányat említsek – John Galsworthy, Jules Romain, Hugo Wast, Borgese, Salom Asch is részt vett, külső fényben és szellemi tartalomban messze felülmúlt minden eddigi kongresszust”, és amelynek döntése szerint a soron következő találkozóra Hágában, 1931 júniusában kerül sor, „Hága után pedig Budapest következik.”¹⁴¹

Bókay 1930. december 18-án elhangzott, az esztendő eredményeit összefoglaló beszámolója joggal állapította meg: „Egyesületünk az idén végre elérte régen kitűzött célját: sikerült elnyernie az egyik legközelebbi Nemzetközi Pen Club kongresszus megrendezésének jogát.

¹⁴¹ *Jelentés az 1930. évi varsói Nemzetközi Pen Club-kongresszusról.* Dok 5.

Ez a siker és a varsói Nemzetközi Pen Club kongresszuson elért szép eredmények [...] jelentik a legnagyobb eseményt egyesületünk idei életében.

Idén is folytattuk azt az évről-évre erősödő akciónkat, hogy külföldi barátok szerzésével újabb híveket szerezzünk a magyar irodalomnak és bővítsük a külföldi piacot a magyar írók művei számára. Sajnos e törekvésünkben szűk anyagi körülményeink nemegyszer korlátoztak. Így nem láthattunk vendégül annyi külföldi író, amennyit szerettünk volna. De a vendégszeretetünk eredményeként megjelent külföldi magyarbarát cikkek ezúttal is igazolták, hogy fáradozásaink idén sem voltak meddőek. A tavaly nálunk járt Emil Henriot és Albert Steffen cikkei, illetve Hans Friedrich Blunck Magyarországról szóló lelkes előadásai és novellisztikus karcolatai igen nagy jelentőségűek. Az elmúlt évben mindössze három külföldi író láthattunk vendégül, úgymint Hans Friedrich Blunckot, a hamburgi Pen Club hírneves elnökét, Karl Hans Strobl osztrák regényírót és Temple Lane angol írónőt. Blunck, aki hosszabb ideig volt vendégünk és kalauzolásunk mellett a Balatont és a magyar vidéket is bejárta, nagyhatású felolvasást tartott egyesületünkben, és amint azt írásai és cselekedetei mutatják, Magyarország lelkes barátjaként távozott körünkől. [...]

A magyar kultúra érdekében kifejtett munkánk tagadhatatlan eredményei buzdítanak és lelkesítenek bennünket. De őszintén be kell vallanunk, hogy önként vállalt feladatunknak csak bizonyos korlátok között tehetünk eleget mindaddig, amíg nem rendelkezünk megfelelő anyagi tőkék fölött. Költségvetésünk sajnos egyre szűkebb keretek között mozog. Biztos jövedelmünk eddig csak az a négyezer pengőről háromezer-kétszáz pengőre redukált támogatás volt, amelyet a vallás- és közoktatásügyi minisztérium részéről élveztünk. Sajnos azonban a minisztérium takarékosági programja folytán ezt a szerény összeget is komoly veszély fenyegeti. Sajnálattal kell megállapítanom azt is, hogy tízpengős tagsági díjaink csak elenyésző kis hányadban folytak be ez idén.”¹⁴²

¹⁴² *Titkári jelentés a Magyar Pen Club 1930-ik évről.* Dok 6.

**Kosztolányi Dezső elnöksége
és a budapesti világkongresszus**

1932. május 14–20.

Kosztolányi elnöksége

Kosztolányit az 1930. december 18-án tartott rendes közgyűlés választotta a Magyar Pen Club élére.¹ „Radó Antal dr. ügyvezető alelnök előterjesztette, hogy a [Nemzetközi] Pen-Club tízéves fennállásának alkalmából rendezendő jubileumi gyűlést Budapesten tartják meg, ahol először ítélik oda a Pen-Club világdíját a legjobb regénynek. Ezt a javaslatot angol részről [John] Galsworthy, a franciák részéről Jules Romains,² a németek részéről Hans Friedrich Blunck, az osztrákok részéről Grete von Urbaniczky egyhangúan elfogadták. A pályázaton minden Pen Club részt vesz egy eredeti munkával s a kitüntetett, elsőnek jelzett mű a világ összes nyelvein egyszerre jelenik meg, úgyhogy a kiadásról minden Pen Club maga gondoskodik, a tiszteletdíj azonban a szerzőt illeti meg teljes egészében.”³

Az ügyvezető alelnök éppen arra a körülményre való tekintettel, hogy az 1932-ben tartandó jubileumi gyűlés előkészítése fokozottabb munkával jár, azt indítványozta, hogy a Rákosi Jenő halálával megüresedett elnöki széket töltsék be, előterjesztette a Pen Club igazgatóságának azt a határozatát, hogy erre mind írói munkásságánál, mind egyéniségénél fogva legalkalmasabbnak tartják Kosztolányi Dezsőt. A közgyűlés erre Kosztolányi Dezsőt egyhangú lelkesedéssel elnökévé választotta. Kosztolányi elfoglalta az elnöki széket s a következő beszédet mondotta:⁴

„Barátaim, író társaim,

megindultan köszönöm ezt a rendkívüli tisztességet.

Most, hogy még új, mint valami frissen festett, csillogó holmi, gyönyörködve forgatom kezemben, s nézegetem.

¹ „Csütörtökön [1930. dec. 18-án] töltötte be a magyarországi Pen-Club a Rákosi Jenő halálával megüresedett elnöki állást, amelyre egyhangúlag Kosztolányi Dezsőt választotta.” *Kosztolányi Dezső a magyarországi Pen-Club elnöke*.

² Romains *Jóakarati emberek* c. 27 kötetes regényciklusával (1932–46), „nagy termékenységgel és sokoldalúságával igen szép életpályát futott be, tagja lett az Akadémiának, s elnöke is volt egy időben a nemzetközi PEN Clubnak, sőt, ebben a tisztségében a Budapesten rendezett kongresszuson is elnökölt, s ez alkalommal a magyar költészetnek rokonszenves kis tanulmányt is szentelt.” *Jules Romains halálára*. Nv 1972. 17. évf. 11. 1755.

³ „A Magyar Pen-Club igazgatósági üléséről kiadott tudósításban a Pen-Club világdíjra javasolt Földi-regény címe nem *Kádár Anna két lelke*, hanem *Kádár Anna lelke*.” MTL. *Napi hírek, tudósítások*. 1931. febr. 11. 41. kiad. OL K szek. Móricz szerint Földi Mihály kikényszerítette, hogy „a Pen Club az ő regényét ajánlja a világ minden nyelveire való lefordításra...” Móricz Zsigmond: *Naplók 1930–1934* 92 (1931. máj. 19.)

⁴ MTL. *Napi hírek, tudósítások*. 1930. dec. 18. 39. kiad. Uo.

De máris inkább a súlyát érzem, mint a díszét. Bevallom, kétségek is elfognak. Vajon lesz-e erőm megállni a helyemet ott, ahová az Önök bizalma vezényelt?

Azt kell tehát megmagyaráznom, hogy ennek ellenére mégis miért vállalom ezt a nehéz, felelősségteljes föladatot, mégpedig szíves-örömet és teljes lélekkel, miért merem vállalni?

Engem a PEN Club eszméje kezdettől fogva lelkesített.

Lelkesített az a gondolat, hogy a háború után, melyet a világ kis szellemei hoztak létre, végre találkoztak a világ nagy szellemei is. Lelkesített, hogy megteremtődött egy olyan hatalmas, békés egyesülés, melynek minden tagja egy-egy fejedelem. Lelkesített az, hogy a népek mai torzsalkodásában itt mindenkinek szentséges az anyanyelve. De nem kevésbé lelkesített az is, hogy ezek a népek egy általános, magasabb szellemben testvériesülnek. A PEN Club a legnemesebb nemzeti alakulat, de a legnemesebb nemzetközi alakulat is. Mindenesetre jellemzőnek tartom, hogy ez idő szerint csak két nagy európai nép maradt távol tőle: az egyik az olasz, mert nem találja eléggé nemzetinek, a másik az orosz, mert nem találja eléggé nemzetközinek. Így találkoznak az ellentétek.

Minket azonban nem riaszthat vissza ez a rugalmas, nagyon emberi dualizmus. Itt valószínűleg meg a világirodalom. Ezt a szót, amint önök tudják, Goethe írta le először, a tizenkilencedik században. Annak idején olyan forradalmi merészség volt világirodalomról ábrándozni, mint ma egy világbirodalomról, melyet egységes alapelvek tartanak össze. Sokáig valóban csak papíron, elméletekben élt a világirodalom fogalma. A PEN Club váltotta tette, a huszadik században.

Ebben a számomra nagyon ünnepélyes pillanatban nem adhatok részletes munkatervet. Csak annyit közölhetek, hogy minden tetteemben az a szép kettősség fog vezérelni: kifelé egy csonka ország nem-csonka lelkét mutatni, befelé pedig – minthogy egymást szükségtelen meggyőzni igazunkról – visszasugároztatni a bátor, szabad európaiságot, azt a tudatot, hogy csak a legnagyobb követelményeket támaszthatjuk önmagunkkal szemben, s csak annyiban érték a munkánk, amennyiben a világ versenyében is érték. Azon igyekszem majd, hogy amint ott künn a különböző népek, amelyeket gyakran életérdekek választanak el, egy asztalnál ülnék, itt is egy asztalnál foglaljanak helyet a toll igaz, értékes munkásai, bármi is a társadalmi helyzetük, bármi is a politikai hitvallásuk.⁵

Ehhez a tiszta szándékomhoz kérem támogatásukat.”⁶

„A tapssal fogadott beszéd elhangzása után a Pen Club tiszteletbeli elnökévé választotta Berzeviczy Albertet, aki a külföldi szellemi kapcsolatok kiépítésén oly sokat és fogamatosan fáradozott élete során.⁷ Mohácsi Jenő azt ajánlotta, hogy Radó Antal dr. ügyvezető alelnök

⁵ Kosztolányi egy ismeretlen címzettnek szóló levelében – miután az illető báró megígérte, kieszakozli neki, hogy Vilmos német császár Doornban kihallgatáson fogadja – ezt írta: „Szépíró vagyok, az írói világszövetség magyar osztályának, a P.E.N. Clubnak elnöke, politikával nem foglalkozom [...]” *Kosztolányi Dezső levele ismeretlen címzethez*. Bp., 1931. okt. In Uő: *Levelek – Naplók* 632. (1117)

⁶ *Nyelv és lélek* 548–549.

⁷ Berzeviczynek a Magyar Tudományos Akadémia elnökévé történt megválasztásakor Kosztolányi is gratulált, l. *Kosztolányi Dezső levele Berzeviczy Alberthez*. Bp., 1931. máj. 18. In Uő: *Levelek – Naplók* 623. (1096)

nagy érdemeit jegyzőkönyvileg örökítsék meg, aki a magyar Pen Club egyik megteremtője, s a Rákosi Jenő halálával beállott interregnumban itthon is, külföldön is maradandó eredményeket ért el. Ezt az indítványt lelkesen elfogadta a közgyűlés, amelyet azután az elnök berekesztett.”⁸ Móricz Zsigmond is örömmel és elismeréssel üdvözölte Kosztolányi megválasztását, mondván, az ő nemzedékében „is van azért, akiben van kvalitás arra, hogy vezetőnek kiálljon. Van nagyszerű nyelvtudása, [...] és van benne közéleti aktivitás. Remélem, hogy vezetése alatt a Pen Club föl fog virágozni s megtöltődik avval a tartalommal, amiért ez a keret föl van építve. Az irodalom nemzetközi kapcsolatait s együttműködését kell ennek az egyesületnek jelenteni[c] ebben az országban, ahol nincsenek igazi irodalmi közösségek.”⁹

A magyar Pen voltaképpen csupán Kosztolányi elnökké választása után vonta magára a hazai olvasóközönség, a közélet és a politika, a magyar és a nemzetközi sajtó, majd a külföldi Pen Clubok figyelmét. „Bizonyos körökben már azt sem nézték jó szemmel, hogy Kosztolányit választotta meg a Pen Club elnöknek – írta később Kodolányi János. – Az irodalmi különítmények egyik kimagasló vezéralakja, aki időről időre kirekeszti a magyar nemzet testéből a modern írók egész egyetemét, s aki lehazaárulózza, leszidja őket, sőt ellenséges államokkal való összejátszással, s a magyar állam romba döntésnek munkálásával vádolja őket, rossz néven vette, hogy az egyetlen irodalmi társaság, a Pen Club, megmaradt demokratikus és humanista szervezetnek. Mindazok, akik a hazafiságot immár évek óta kisajátítják, egyetértettek vele, természetesen. Akik a jelekből olvasni tudnak, előre érezhették a közelgő kitörés szelét. A nem annyira progresszív, mint inkább agresszív hivatalos körök rosszallása növekedett, amikor Kosztolányi elfogadta a Pen Clubok oly értelmű megállapodását, hogy kötelességüknek tartják, írókhoz méltóan, a pacifista, antiimperialista és humanista szellemben való munkálkodást. Hogyan? Pacifizmus? Humanizmus? Ez hazaárulás. Aki pacifista, az nem magyar író. Aki humanista, az nem magyar író. Magyar író csak az lehet, aki vöröskezessel a kabátujján, a front mögött tyrtajoszi hangon szól. Aki háborút követel és háborúra izgat, – itt, a fedezékben.

Kosztolányit tehát nem lehet megtérni tovább egy írói szervezet élén. A Pen Club szürke vegetálása idején még csak hagyján. De íme, itt történik valami, itt nemzetközi kongresszust rendeznek.

Hatalomba kell tehát keríteni, akárhogy is, mint az Akadémiát, mint a Kisfaludy Társaságot, mint a Petőfi Társaságot... S megkezdődött az aknamunka Kosztolányi ellen.”¹⁰

Az íróegyesület régi tervének, a világkongresszus budapesti megrendezésének előkészítését Kosztolányi, mint láttuk, már a nemzetközi Pen 1931. januári hágai 9. világkongresszusán megkezdte, amikor a magyar Pent rajta kívül Bókay János és Heltai Jenő képviselte.¹¹ Az új elnök nemzetközi irodalmi súlya, Nyugat-Európában számos nyelven olvasható műveinek

⁸ MTI. *Napi hírek, tudósítások*. 1930. dec. 18. 39. kiad. OL K. szék.

⁹ Ny 1931. 24. évf. 1. 3.

¹⁰ *A Magyar Pen Club válsága*. Dok 30.

¹¹ *Titkári jelentés a Magyar Pen Club 1931. évről*. Dok 13.

széleskörű ismertsége, irodalmi tekintélye és vonzó személyisége nagyban megkönnyítette, hogy sokakat megnyerjen az ügy támogatásának. Legfőbb célja az volt, hogy a nagy európai könyvkiadók és folyóiratok, irodalmi emberek, szerkesztők és szerzők, vagyis a tőkeerős könyvkiadás és az irodalmi világ meghatározó alakjainak figyelmét még inkább a modern magyar irodalom felé fordítsa. Jól sikerült nemzetközi debütálásában ennek megfelelően kapcsolta össze a távlatos irodalmi diplomáciát és a kongresszus Budapestre hozatalának kérdését.

A hágai világkongresszuson megtárgyalták a Pen nemzetközi regénypályázatát is, amelyre még Rákosi Jenő elnöksége idején a magyar Pen Földi Mihály *Kádár Anna lelke* című művét küldte be. Kosztolányi, bár a pályamű kiválasztásával nem értett egyet, tartózkodott tőle, hogy a nemzetközi fórumon hangot adjon ellenvéleményének. Elnöki tevékenységét az elmentések lehető elsímításával, mintsem a vita kiélezésével, a hazai sajtó haragjának fölösleges felszításával kívánta kezdeni. A nemzetközi Pen Hágában *Szózat a világ valamennyi kormányához!* címmel kiadott egy a sajtó- és szólásszabadság megsértése ellen tiltakozó, meglehetősen óvatos hangnemű elvi nyilatkozatot is, amelyet a magyar Pen részéről Kosztolányi jegyzett.

Eszerint „Mi alulírottak, tagjai vagy tiszteletbeli tagjai a P.E.N. nevű politikamentes írói világszövetségnek, amely szövetség 35 különböző nemzetbeli mintegy 4000 íróat képvisel, tisztelettel felhívjuk valamennyi kormány figyelmét a következőkre:

Időről időre megdöbbeneti és felzaklatja a világ lelkiismeretét, hogy egyik-másik országban olyan embereket sanyargatnak, akiket politikai, vagy vallási okokból vetettek börtönbe.

Szabadjon megjegyezni, hogy ilyen esetekben a kormányok különösen kötelesek ügyelni arra, hogy az emberiség törvényein sérelem ne essék.

Egyben nyomatékosan felhívjuk a kormányok figyelmét arra, hogy semmi sem kelt a világon olyan ellenérzést egy országgal szemben, mint ha tudomására jut, hogy ott sanyargatják a politikai vagy vallási foglyokat, s hogy az ilyen sanyargatások napjainkban előbb-utóbb világszerte közismertté válnak.”¹²

A kongresszusról, ahol Catherine Amy Dawson Scott, „a PEN Club anyja”, az írótársaság „alapítója, szervezője, kedélyes mamája” mellett John Galsworthy, George Duhamel és az európai irodalmi világ szinte valamennyi ismert képviselője jelen volt, Kosztolányi Dezső *Hollandia* című, a Pen-mozgalom lényegét megragadó hangulatos körkép-útirajzában számolt be a Pesti Hírlapban.¹³

A magyar Pen nemzetközi tevékenységének túlnyomó részét továbbra is nemzetközi „vendéglátó programjának” szervezése tette ki, ennek keretében 1931. április 12-én az első között Felix Salten osztrák íróat látták vendégül. A budapesti születésű Salten tiszteletére a „Magyar Pen Club, a Színpadi Szerzők Egyesülete és a Külföldi Sajtószindikátus bankettet tartott a Fészek Művészklubban, amelyen a magyar irodalmi és művészeti élet számos kiválósága vett részt. Felix Saltent legelőször Liber Endre, Budapest székesfőváros alpolgár-

mestere üdvözölte meleg szavakkal, amelyekben kifejezésre juttatta, hogy mennyire örül a főváros szülöttje látogatásának. Utána Kosztolányi Dezső a Magyar Pen Club, Harsányi Zsolt a Magyar Színpadi Szerzők Egyesülete, Lányi Zsigmond a Külföldi Sajtószindikátus nevében köszöntötte fel Felix Saltent. A kiváló író nagyszabású beszédben válaszolt, amelyben ő, fővárosunk szülötte, aki ugyan a bécsi kultúrkörhöz tartozik, Budapesthez és Magyarországhoz való ragaszkodását és szeretetét tolmácsolta. Legutoljára Calica Ferenc osztrák követ köszönte meg, hogy honfitársát Budapest székesfőváros és a magyar irodalmi világ ilyen kitüntető kedvességgel fogadta.”¹⁴

Az MTI 1931 áprilisában azt a magyar vonatkozású hírt közölte Jeruzsálemből, hogy „A palesztinai Pen Club és a szentföldi Írók és Művészek Egyesülete nagyszabású ünnepély keretében fogadta ott tartózkodásuk alkalmából Marc Chagall párizsi festőművészt, Patai József budapesti íróat és Edmond Fleg párizsi íróat. Az Ohel Sém nagyterme zsúfolásig telt meg előkelő hallgatósággal, melynek sorában megjelentek a különböző országok diplomáciai képviselői is. [Chaim Nachman] Bialik, a világhírű héber költő üdvözölte a Pen Club három nagy vendégét, méltatta mindegyiknek jelentőségét és kifejtette, hogy Palesztina, amelyben az egész világ különböző kultúrái folynak össze, örömmel köszönt minden új színt, amely az irodalmat és művészetet gazdagítja. Baras Asér, az Írók Egyesületének elnöke, Avigdor Hameiri, magyarországi származású héber költő és [Yuval Noah] Harari dr., az esztétika tanára méltatták még a vendégek irodalmi és művészeti működését. Majd Marc Chagall németül, Patai József héberül és Edmond Fleg franciául szólalt fel, megköszönve a meleg ünneplést, amely a szentföldi napokat még emlékezetesebbé teszi számukra. A háromezer főnyi hallgatóság lelkes ovációkban részesítette a vendégeket.”¹⁵

A nemrég [1930. augusztus 19-én] elhunyt Mikes Lajos költő, író, műfordító, szerkesztő 1931 júniusában kapott emléktáblát Budán,¹⁶ melyet Földi Mihály koszorúzott meg; az avatáson Móricz Zsigmond mellett megjelent az irodalmi élet több kiválósága, köztük Radó Antal a magyar Pen, Vikár Béla a La Fontaine Társaság képviselőjében.¹⁷

A gróf Bethlen Istvánt a miniszterelnöki székben 1931 nyarán követő gróf Károlyi Gyula 1931 nyarán kormányrendeletben szabályozta az újságok terjedelmét. Az új sajtóintézkedés különösen azokat az írókat sújtotta, akiknek – a fővárosi és vidéken élő írók túlnyomó részének – megélhetését hagyományosan jobbára az ottani napilapok irodalmi rovataiban megjelent írásaik biztosították.¹⁸ 1931. szeptember 18-án a Magyar Írók Egyesülete „az Otthon Írók és Hírlapírók Körében rendkívüli választmányi ülésen foglalkozott azzal a kormányrendelettel, amely a napilapok és időszaki sajtótermékek terjedelmét korlátozza. A választmányi ülésen Surányi Miklós az Írók Egyesületének elnöke elnökölt, megjelent a Pen Club képviselője.

¹⁴ MTI. *Napi hírek, tudósítások*. 1931. ápr. 13. 16. kiad. OL K szek.

¹⁵ Uo. 1931. ápr. 15. 50. kiad. Uo.

¹⁶ A Budapest XII. kerületi Hajnóczy József u. 15. sz. ház falán.

¹⁷ MOT. 1931. jún. 15. 2. kiad. 13. évf. 132. sz. Uo.

¹⁸ Gróf Károlyi Gyula 1931. aug. 24.–1932. okt. 1. között volt miniszterelnök.

¹² *A Nemzetközi Pen Club 1931. évi IX. hágai világkongresszusán elfogadott felhívás*. Dok 10.

¹³ Kosztolányi Dezső: *Hollandia*. Dok 11

seletében Kosztolányi Dezső, a Színpadi Szerzők Egyesülete képviselőjében Harsányi Zsolt, a Magyar Írók Egyesülete képviselőjében Vándor Iván egyesületi elnökök is.

Surányi Miklós benyújtotta a választmány elé azt a határozati javaslatot, melyben az egyesület, mint az írók szellemi és gazdasági érdekképviselője a napilapok és folyóiratok oldalterjedelmének korlátozásáról kiadott rendeletben a magyar írók egzisztenciájának veszélyeztetését látja, mert a lapvállalkozás a napi események regisztrálása mellett nincs többé abban a helyzetben, hogy a regény, vers, novella, irodalmi tanulmány és tudományos közlemény számára is megfelelő helyet biztosítson. A memorandum további része a rendelet gazdasági következményeivel foglalkozik, különös tekintettel a nyomdásziparra és a munkanélküliségre. Az elhangzott határozati javaslatához, melyet egyébként egyhangúlag fogadtak el, Kosztolányi Dezső a Pen Club nevében kifejti, hogy amennyiben volt pazarlás, azért nem irodalmunknak kell bűnhődnie, mely csak a szellemet pazarolta. Harsányi Zsolt a Magyar Színpadi Szerzők Egyesülete nevében csatlakozott a határozati javaslatához. Kosztolányi Dezső, Karinthy Frigyes, Harsányi Zsolt, Pakots József, Sziklay János, Kodolányi János és Halmi Bódog felszólalásai után úgy határoztak, hogy a Magyar Írók Egyesületének és a testvéregyesületeknek memorandumát az egyesületek elnökei deputációban fogják átnyújtani a miniszterelnöknek, és előszóval is kérni fogják, hogy az amúgy is válságban lévő irodalom helyzetén a rendelet visszavonásával, vagy lényegbeli módosításával enyhítsen.¹⁹

A korszak Európa-szerte ismert francia íróját, Georges Duhamelt, akivel 1931 nyarán, a hágai világkongresszuson ismerkedett meg, Kosztolányi Dezső a magyar Pen elnökeként 1931 szeptemberében hívta meg Magyarországra, előadásra kérve „a Fészek Klubban, legelőgásabb művészkörünkben.”²⁰ Az MTI híre szerint „A Magyar Pen Club meghívására Georges Duhamel francia író november 2-án, hétfő délután fél hat órakor a Magyar Tudományos Akadémia előadótermében »Az író titka« címmel felolvasást tart. A felolvasás után hétfő este kilenc órakor a kiváló francia író tiszteletére a Pen Club vacsorát ad. A felolvasásra vendégeket is szívesen látnak. Pro domo. A miniszterelnökség sajtóosztálya kéri a t. Szerkesztőségeket a fenti hír szíves átvételére.”²¹

A vendéget a Pen Clubban „Radó Antal köszöntötte franciául. Kitért „azokra a szellemi kapcsolatokra, melyek Magyarországot és Franciaországot a történelem során összefűzik. Kitért a világháborúra is, s mint mondotta, az az örök rokonszenv, ami ezt a két népet összefűzte, soha nem szűnt meg, és a magyarok a franciáknak ellenségei csak a harctéren voltak. De itt sem voltak szívbeli ellenségei. Ezután méltatta Duhamel regényírói, költői, drámaírói, kritikusai és útleírói munkásságát, komoly irodalmi értékét. Végül Duhamelről, a katonavosról beszélt, aki a háborúban a szétroncsolt emberi testeket gyógyította, műveiben pedig

¹⁹ MOT. 1931. szept. 18. 4. kiad. 13. évf. 211. sz. OL K szek.

²⁰ Kosztolányi Dezső levele Georges Duhamelhez. Bp., 1931. szept. In Uő: *Levelek – Naplók* 629–630, 1018. (1111)

²¹ MTI. *Napi hírek, tudósítások*. 1931. okt. 29. 37. kiad. OL K szek. A Duhamel előadásával kapcsolatos további kishírek: MOT. 1931. okt. 28. 10. kiad. 13. évf. 146. sz. Uo. és MTI. *Magyar lapszemle*. 1931. nov. 2. 4. kiad. Uo.

és írói munkásságával az emberi lelket gyógyítja.”²² Válaszában Duhamel elmondta, „ő régen is védte a magyarokat, s az ő igazsága a most tapasztaltakkal beigazolódott. Eddig nem sokat tudott Magyarországról, de most, hogy itt volt, és saját szemével láthatta Budapestet, megismerhette a magyarokat, látja, hogy az volt a helyes, amit előre megálmodott erről az országról és erről a népről.”²³

A budapesti világkongresszusra a francia író Radó Antal, 1932 elején Kosztolányi Dezső is meghívta: „Londoni értekezletünkön megvitattuk következő kongresszusunk műsorát. Kiemelendő a kongresszus ünnepi jellegét, mely a tizedik kongresszus lesz, vagyis jubileumi, elhatároztuk, hogy felkérünk egy kiemelkedő író, tartson előadást valamilyen irodalmi kérdéssről. A választás egyhangúlag Önre esett.”²⁴ Kosztolányi ugyanebben az időben Jules Romains-nek így írt: „most kaptam meg [Benjamin] Crémieux úr levelét, melyben közli az Ön megtisztelő szándékát, jelesen azt, hogy részt kíván venni a PEN budapesti kongresszusán. Bizonyára megkapta hivatalos meghívásunkat. Szabad legyen megismételniem a meghívást, arra kérve, hogy tiszteljen meg bennünket jelenlétével és tartson előadást valamilyen irodalmi tárgyról, esetleg *A jóakarattú emberek* című, készülő regényéről.”²⁵ Duhamelt a kongresszuson végül nem tudott részt venni; 1936 nyarán a nagybeteg Kosztolányit utoljára már a kórházban látogatta meg.

A Rothermere-díj és a következmények

Lord Rothermere vicomt, polgári nevén Harold Sidney Harmsworth ismert brit politikus, sajtómágnás, az Associated Newspapers Limited konszern tulajdonosa, Anglia egyik leggazdagabb embere Magyarország és a magyar revíziós gondolat legfőbb európai támogatója volt.²⁶ Az ugyancsak tulajdonában álló Daily Mail 1927. július 21-i számában terjedelmes cikket közölt *Hungary's Place in the Sun – Safety for Central Europe (Magyarország helye a nap alatt – Biztonságot Közép-Európának)* címmel. Kosztolányi Dezső 1931 végén utazott Londonba, ahol lapja, a Pesti Hírlap főszerkesztője, Légrády Ottó kívánságára Hortobágyi Iván közbenjárásával elérte,²⁷ hogy Rothermere 1931. november 4-én fogadja. A beszélgetés során Kosztolányi Magyarország és a magyarság Trianon utáni tragikus helyzetéről tájékoztatta,²⁸ válaszolva a magyar szellemi élet, az írók és az irodalom nehéz gazdasági körülményeit is, mire

²² L. *Jegyzőkönyv a Magyar Pen Club 1932. jan. 22-i igazgatósági üléséről*. Dok 16.

²³ MOT. 1931. nov. 2. 25. kiad. 13. évf. 248. sz. OL K szek.

²⁴ Kosztolányi Dezső levele Georges Duhamelhez. Bp., 1932. eleje. In Uő: *Levelek – Naplók* 640, 1024. (1136)

²⁵ Kosztolányi Dezső levele Jules Romains-hez. Bp., 1932. eleje. Uo. 644, 1025. (1143)

²⁶ Tevékenységéről és a Magyar Revíziós Liga működéséről Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat* 112–156.

²⁷ Kosztolányi Dezső: *Lord Rothermere-nél*. Dok 12.

²⁸ Arra, hogy a trianoni békeszerződésben meghúzott politikai határok nem felelnek meg a nyelvi-etnikaiaknak, 1931-ben Szentteleky Kornél is felhívta a figyelmet (*Az írók csonka parlamentje*. Dok 8), azzal együtt, hogy emiatt számos állam esetében egy álamon belül több nemzeti Pen Clubra van szükség (*Az Erdélyi Helikon Kiadóhivatalának körlevele*. Dok 37).

a lord két esztendőre (1931–32-re) szóló ezer fontos felajánlást tett két új magyar irodalmi mű jutalmazására. 1931. november 4-én Kosztolányi így írt feleségének: „Az első percben, amikor irodalmunk szomorú helyzetéről beszéltem, felugrott, rácsapott az asztalra, s ötszáz angol fontot adott a legjobb munka jutalmazására, mely 1931-ben jelent meg, de azután megváltoztatta elhatározását, és ezer angol fontot ajánlott fel. Könnyek toltultak szemembe.” Rothermere kívánsága az volt, hogy „Az idei díjat 1932 januárjában vagy februárjában ítéljék oda, a másodikat 1933 januárjában vagy februárjában.”²⁹

A lord egy feltételt szabott: a jutalmazottak a díj összegének tíz-tíz százalékáról mondjanak le nyomorgó író társaik javára. Az összeget illetően szükségesnek látszik annak rögzítése, hogy Rothermere az 1931-ben és 1932-ben megjelent legjobb magyar művek jutalmazására összesen ezer, tehát évi 500 fontos felajánlást tett, vagyis a két egymást követő évben egy-egy munka pályadíja 250 font volt.³⁰ Kosztolányi Dezsőné tévesen írta emlékezésében, hogy a lord kétszer évi ezer, vagyis négyszer 500 fontos jutalmat ajánlott volna. Az emlékiratában, valamint a Kosztolányi–Krúdy-levelezésben is többször felhozott tíz százalék, amelynek a nehéz sorsú írók javára való átengedését Kosztolányi maga kérte a díjazottaktól, nem a 250 fontos tényleges összegre, hanem az általa tévesen említett 500 fontra vonatkozik.³¹ 50 angol font akkoriban nagyjából ezer pengőt ért,³² a tényleges tíz százalék azonban mindössze 25 font, azaz 500 pengő körül volt.³³

Döntő körülmény, hogy a szerzők és művek kiválasztásával Rothermere lord személy szerint Kosztolányi Dezsőt bízta meg,³⁴ akit, miután anyanyelvén olvasta műveit, igen nagyra becsült (Kosztolányi 1932-ben műfordításaiért a francia Becsületrend lovagi fokozatát is megkapta Eckhardt Sándorral és Hevesi Sándorral együtt).³⁵ Hazatérve mégis – akaratlanul – racionális, jó szándékú és elegáns elhatározásával maga vetette el a viszályok magvát. Ahelyett, hogy megtartotta volna magának a kiválasztás ráruházott jogát, nagyvonalúan átadta az általa elnökölt Magyar Pen Clubnak. Amint később Kodolányi János is leírta, „feleslegesen előterjesztést tett a Pen Club igazgatóságának, javasolván, hogy küldjön ki a Pen Club egy bizottságot, amelynek feladata legyen a jutalmazásra méltó két mű kiválasztása. Az igazgatóság azonban arra az álláspontra helyezkedett”, hogy ez felesleges, mert a testület akár „egy

évet is eltölthet művek olvasásával”, ezért „Legjobb lesz, ha Kosztolányi maga választja ki a jutalmazandó műveket. Valóban, így is történt. Ő Krúdy Gyula és Móricz Zsigmond egy-egy művét ajánlotta, az igazgatóság ehhez hozzá is járult.”³⁶ Végül tehát Kosztolányi döntött, de már e zavaró előzmények után.

Kosztolányi Heltai Jenő és Lengyel Menyhért indítványára állt el javaslatától, a végső határozatot azonban a magyar Pen választmánya mondta ki. Kosztolányi azzal idézte a bajt önmagára és a Magyar Pen Clubra, hogy a revízió európai élharcosaként Magyarországon méltán köztisztletnek örvendő Rothermere szándékát és nevét ésszerűen összekapcsolta saját elgondolásával és az általa vezetett, a hivatalos konzervatív irodalompolitika által azonban baloldali liberális irányúnak tartott írószervezet célkitűzésével. A magyar Penre ugyanis helyesen és érthető módon a kormánypolitika hiába tekintett olyan eszközként, amely saját kulturális diplomáciai céljainak eléréséhez hasznosan járulhat hozzá, a konzervatív irodalompolitika képviselői kezdettől velük szemben álló baloldali csoportnak tartották. Voltaképpen ez a körülmény, majd ebből következően a jutalom nagy vihart kiváltó odaítélése vezetett a magyar Pen első, 1932–33. évi konfliktusához, melynek során 1932 májusában a konzervatívok szereztek meg maguknak az elnöki tisztet. A jutalom odaítélése mindenestre nem Kosztolányi elnöki szavával történt, hanem az igazgatóság jóváhagyásával.³⁷

Találkozójuk után, melyről Kosztolányi *Lord Rothermere-nél* című terjedelmes útirajzában számolt be,³⁸ Galsworthy ebédre hívta Hollandia, Belgium, Francia-, Német- és Magyarországot delegátusát. „Galsworthyval is sokat beszélgettem – írta feleségének. – Közvetlenül baráti. Írni fog nekem, mondotta. Tegnap felköszöntött a díszlakomán. [...] A díjról, a Rothermere-nál való beszélgetésről egy szót sem, még Lenkey [Gusztáv]nak és Bókay [János]nak sem – maradjon titkok, amíg haza nem érek.”³⁹ Galsworthytól, a „gyakorlatias álmodozótól” Kosztolányi szerint ekkor kérdezték meg, „voltaképpen mi is az értelme az írók világszövetségének? Ezt felelte: »Magam sem tudom. De azt hiszem, hogy a barátság ápolása.« [...] Ez a közvetlen emberi kapcsolat az értelme az írói világszövetségnek. A többi szólam. Végre az építészek sem építenek felhőkarcolókat a nagygyűlésükön, s a fogorvosok se húznak fogat. Emlékeket, ereklyéket gyűjtünk ilyenkor valamennyien.”⁴⁰ A díszebéd után „Késő estig tanácskozik a végrehajtó bizottság az 1932. május derekán, Budapesten tartandó tizedik, jubileumi nagygyűlés munkarendjéről. Az ülés végén bejelentem Galsworthynak és külföldi társainak Rothermere lord adományát s ők irodalmunk újabb térhódítását örömmel veszik tudomásul.”⁴¹

Az MTI-nek már 1931. december 2-i, Londonban kelt tudósítása arról tájékoztatott, hogy a díjat a legjobb művek jutalmazására a magyar Pen fogja odaítélni, „A pályázat iránt érdek-

²⁹ Kosztolányi Dezsőné: *PEN*. In Uő: *Kosztolányi Dezső* 239. A díjazottak kiválasztásában később Németh László is közreműködött, l. Füzi László: *Németh László levelei Hartmann Jánoshoz*.

³⁰ L. Kosztolányi beszámolóját: *Jegyzőkönyv a Magyar Pen Club 1932. január 22-i igazgatósági üléséről*. Dok 16.

³¹ Kosztolányi és Krúdy 1932. jan. 29-én váltott leveleit és Krúdy Kosztolányihoz írt jan. 31-i sorait l. a *Kosztolányi elnöksége és a világtalálkozó* c. fejezetben

³² Kosztolányi Dezsőné: *Kosztolányi és a Pen Club válsága* 210, 213.

³³ A díj egy jutalmazottat illető egyszeri összegében mégsem lehetünk teljesen biztosak. Az anyagi gondokkal küzdő Móricz Zsigmond ugyanis, miután 1931-ben „eltengődött karácsonyig”, 1932 májusában ezt írta: „Akkor jött a Rothermere-díj. Négyszer Pengő. Ez nagyszerűen segített. Valósággal életmentés volt.” *Naplók 1930–1934* 128. (1932. máj. 19.)

³⁴ Kosztolányi Dezsőné: *Kosztolányi Dezső* 240–243.

³⁵ *Kosztolányi Dezső levelei Franciaország budapesti követéhez, Louis-Fernand de Vienne grófhoz*. Bp., 1932. nov. 18. In Uő: *Levelek – Naplók* 674, 1034–1035. (1207)

³⁶ *A Magyar Pen Club válsága*. Dok 30.

³⁷ L. Móricz Zsigmond és Krúdy Gyula kapták... Dok 17. és Kovács László: *A Magyar Pen-klub ügye*. Dok 35.

³⁸ Dok 12.

³⁹ Kosztolányi Dezső: *Levelek – Naplók* 634. (1122)

⁴⁰ *Gyorsjényképek a PEN nagygyűléséről*. In Kosztolányi Dezső: *Ércnél maradób* 447.

⁴¹ *Lord Rothermere-nél*. Dok 12.

lődők éppen ezért forduljanak a Pen-Clubhoz, ne pedig Lord Rothermere-hez. Pro domo. Lord Rothermere kéri a magyar lapokat e hír közzétételére.⁴² December 4-én a Pen már „a következő sorok közlésére kérte fel a Magyar Távirati Irodát: Teljesen felesleges a magyar Pen-Club elnökségének könyveket és kéziratokat beküldeni, miután a Lord Rothermere-díjra (minden, a magyar könyvpiacra 1931-ben nyomtatásban megjelent szépirodalmi munka amúgy is pályázik; kéziratok pedig figyelembe nem vehetők.”⁴³

A Rothermere-jutalomra a legnagyobb magyar írók közül többen esélyesek voltak, köztük Móricz Zsigmond, Krúdy Gyula, Füst Milán és mások. A díj presztíziséért és a vele járó fontokért váratlanul heves küzdelem indult meg. Többek tülekedését az irodalmi világ találgatásai, az önjelölt és a vélhető kiválasztottokról, a Kosztolányi máris vélelmezett részrehajlásáról szóló intrikák és híresztelések kísérték. Miután az elismerés odaítélését a kikötött feltételek szerint a művek irodalmi önértékének és a szerzők szociális helyzetének szembeállítása eleve meghatározta,⁴⁴ Füst Milán már 1931 decemberében azt írta Kosztolányinak: „Hogy nem adhatod nekem a díjat, beláttam, belátom [...] Krúdynak megígérted, – de ha nem így volna is, nevem, tudom, imposszibilis. S a jövőre is az, előre belátom. Mert jól e tudom képzelni azt a zenebonát, amely az ily díjkiosztás nyomán, – előtte és utána támad. Hiszen még nem is vagy készen vele, még elég bajod lesz, el lehetsz készülve reá.” Füst a Baumgarten-díjról is előre lemondott,⁴⁵ Kosztolányi pedig már előbb megírta Krúdynak: „ma éjjel érkeztem Londonból. Nagyon fontos ügyben, amely téged különösen érdekel, azonnal beszélni szeretnék veled valahol, négyszemközt.”⁴⁶ A jutalmazást illetően Kosztolányiné férje eljárásáról megjegyezte azt is, hogy Móricz „az Ady-ügy kapcsán, de még máskor is, valósággal ellenségesen bánt vele, Krúdy Gyula eredendő közönyét teljes mértékben ismeri. Ettől a két írótól ő személy szerint soha nem várhatna semmiféle baráti szolgálatot, eszébe se jut ilyesmi.”⁴⁷

A jutalom 1931-es első két díját a magyar Pen 1932. február 5-i rendes évi közgyűlésén Móricz Zsigmond *Forr a bor* című regénye és Krúdy Gyula *Az élet álom* című novelláskötete nyerte el.⁴⁸ Özvegyének emlékei szerint Kosztolányi „Talán kis hiúságból, talán túlzott becsületérzésből, amiért a Pen-üggyel kapcsolatban utazik Londonba, és akkor keresi fel Rothermere lordot – holott erről szó sem esik, és erre semmi ok –, nem ő maga saját meg-

ítélése szerint adja a díjat a legjobb mű szerzőjének, hanem felajánlja a Pen Clubnak, hogy az döntse el, kinek jusson az akkori szegénységben és nehéz időkben rendkívül jelentős összeg. Egy választmányi ülésen – az ő ajánlatára – a díjat – Erisz almáját – kettévágják és – szavazással – felét Krúdy Gyulának, felét Móricz Zsigmondnak ítélik. Kétségtelen, hogy elsősorban ő akarja ezt így.”⁴⁹

Kosztolányi londoni utazása után írott sürgős levele szerint Krúdyra már előzőleg gondolt, s Móriczra is úgy tekintett, mint a legnagyobb élő magyar írók egyikére. A jutalom sorsát kívánságára „választmányi ülésen, szavazással döntenek el, utána mégis meglepetésszerűen fellángol a háborúság. Az irodalom cégére mögött ismét áll a politikai harc, vagyis talán ismét valami örök harc, az apák és fiúk harca. Sohasem láttam őt ilyen csüggedtnak. A sajtóban heteken át egymást éri a sok nyilatkozat, felszólalás, állásfoglalás. Herczeg Ferenc, Voinovich Géza, Pekár Gyula, Császár Elemér és Csathó Kálmán lemondanak a Pen Clubnál vállalt igazgatósági tagságukról.⁵⁰ Herczeg Ferenc egy nyilatkozatában a nyomorgó írók számára kívánja a pénzt,⁵¹ holott Rothermere lord a díjat kifejezetten az 1931. évben megjelent legjobb mű szerzőjének szánta. A lordnak ezt a kívánságát Kosztolányi Dezső hazajövet azonnal közölte a nyilvánossággal.”⁵²

A díjazás idején Móricznak az Athenaeumnál 1931-ben megjelent *Forr a bor* című regénye már két kiadást megért, Krúdynak azonban abban az évben nem jelent meg újabb munkája, a gazdasági világválság nehéz éveiben különben is csak kevés kézirat jutott kiadóhoz. Hogy a díjban Krúdy mégis részesülhessen, a közbenjárást novelláinak sürgős kiadása ügyében Kosztolányi vállalta magára. Az ismerős nyomda rohammunkában, hitelben dolgozott, a könyv első ötven példánya egy hét alatt, 1931. december 31-re készült el. Egy ismeretlennek szóló ajánlása szerint „Hosszú gyötrelmek, testi szenvedések, álmatlan éjszakák, imádkozások és káromkodások után első példánya annak a könyvnek, amely a Hungária nyomdából, Fellner és Bíró művezető urak segítségével, Kosztolányi Dezső jóátállásával napvilágra került. Bár ne szenvednének annyit olvasói a könyvnek, mint a novellák szerzője, amíg írta, kinyomtatta s kiadta könyvét. 1931. Óbuda.”⁵³ Karinthy Ferenc évtizedekkel később is úgy vélte, az *Élet álom* „a legjobb magyar novelláskötet. Talán a legjobb magyar prózakötet. És Krúdy saját költségén adta ki, hogy megkaphassa a Rothermere-díjat az év legjobb könyvéért, de hát abban az évben nem jelent meg kötete. Ezért saját költségén nyomtatta ki a Hungáriában, nem akadt rá kiadó. [...] Hát akkor miért és milyen jogon panaszkodunk?”⁵⁴

⁴² MTI. *Napi hírek, tudósítások*. 1931. dec. 2. 19. kiad. OL K szek.

⁴³ Uo. 1931. dec. 4. 24. kiad. Uo.

⁴⁴ „Irodalom és nemzet”. Herczeg Ferenc nyilatkozata. Dok 22.

⁴⁵ *Füst Milán levele Kosztolányi Dezsőhöz*. 1931. dec. 22. FMÖL 226–227. (373) A Baumgarten-díjjal kapcsolatban Babits már egy évvel korábban is megjegyezte Kosztolányinak: „Füst Milán neve, sajnos, megint nincs a névsorunkban. Jól tudod, hogy őt nem volt szükség külön emlékezetembe ajánlanod; tudod, hogy a díjra már tavaly is méltónak tartottam s változatlanul annak tartom.” *Babits Mihály levele Kosztolányi Dezsőhöz*. Bp., 1930. jan. 18. előtt. In: *Babits–Juhász–Kosztolányi levelezése* 224.

⁴⁶ *Kosztolányi Dezső levele Krúdy Gyulához*. Bp., 1931. dec. 12. In Uő: *Levelek – Naplók* 635. (1124)

⁴⁷ Kosztolányi Dezsőné: *Pen*. In Uő: *Kosztolányi Dezső* 243.

⁴⁸ *Móricz Zsigmond és Krúdy Gyula kapták...* Dok 17.

⁴⁹ Kosztolányi Dezsőné: *Pen*. In Uő: *Kosztolányi Dezső* 240–243.

⁵⁰ *Válság a magyar Pen Klubban*. Dok 19. és *Nem marad el a Pen Klubok...* Dok 20.

⁵¹ „Irodalom és nemzet”. Dok 22.

⁵² Kosztolányi Dezsőné: i. m. Uo.

⁵³ Ficzy Dénes *Habent sua fata libelli...* c. írását idézi Kelecsényi László: „Az élet álom”. A történetről Krúdy Zsuzsa: *Apám, Szindbád* 295–306. és Kosztolányi Dezsőné: *Kosztolányi és Krúdy*. In Uő: *Krúdy világa* 272–273.

⁵⁴ *Napló 1974–1991* 3. k. 78. (1975. febr. 10.)

Mihelyt kiderült, kik kapták a díjat, a konzervatív oldalon felizzott a hangulat, a hivatalos irodalom képviselői heves pergőtűzet indítottak Móricz és Krúdy ellen, megtámadva Kosztolányit is. A modern magyar irodalmat, mindenekelőtt Kosztolányit és Babitsot a harmincas évek elejének politikai jobbratolódása idején egyébként is sűrűn érték politikai sajtótámadások. Miután azonban a Rothermere-jutalom díjazottainak kiválasztását okkal neki, a magyar Pen elnökének tulajdonították, az indulatok magasra csaptak.⁵⁵ A meghatározó Pen-tagok csoportos ki-, majd visszalépése, a kongresszus-finanszírozási kormányfígereit visszavonásával fenyegető zsarolás és a hangos sajtóbotrány közepette hamarosan nyilvánvaló lett: ilyen feltételek mellett – Kosztolányi elnökségével – a támogatást nem hajlandó biztosítani a Károlyi-kormány. (A rendezés érdekében, mint majd látni fogjuk, sietős tárgyalások kezdődtek; Radó Antaltól úgy tudjuk, a konzervatív oldal, miután az elnöki tisztre sem Herczeg Ferencet, sem Pekár Gyulát nem tartotta megfelelőnek, Berzeviczy Albertet javasolta. Kosztolányi közben a magyar Pent és Magyarországot a nemzetközi megszégyenüléstől mentesítendő a kongresszus megmentése érdekében lemondott. A világtalálkozó után Berzeviczy is leköszönt. Amikor az elnökséget nem fogadta Herczeg sem, Zsolt Béla ironikusan Habsburg-Lotaringiai József Ágost főherceget hozta javaslatba, aki nem is volt a magyar Pen tagja. Így esett a végső választás ismét Berzeviczyre.

A szemben álló felek, a „jobb- és baloldali” irodalmi táborok elmérgesedett, súlyos következményekkel fenyegető összeütközése már a világkongresszus megrendezését veszélyeztette, holott Bókay János 1931 végén elhangzott titkári jelentése szerint „Egyesületünk vezetőségét minden cselekedetében ez év folyamán [is] az az igyekezet vezette, hogy minél tökéletesebben előkészítse az 1932-ben Budapesten tartandó nemzetközi Pen Club-kongresszust. Tiszteletbeli elnökünk, elnökünk, alelnökeink és titkárunk⁵⁶ több ízben eljárak az illetékes hatóságoknál, kormánynál és fővárosnál, hogy biztosítsák a kongresszusra szükséges anyagiakat és természetben való támogatást, és noha az illetékesek részéről a legmeszezebbmenő megértést és jóindulatot tapasztalták, a kérdés anyagi oldalát ez ideig a súlyos gazdasági viszonyokra való tekintettel biztosítani nem sikerült. Úgy a kormány, mint a főváros vezetősége kilátásba helyezte ugyan, hogy a kongresszus céljaira 30–30,000 pengő támogatásban részesíti egyesületünket, a kilátásba helyezett összegből mindez ideig azonban csupán 8,000 pengő folyt be a kormány részéről, amely összeget a kongresszus előkészítésével kapcsolatos hágai utunkkal és elnökünknek a londoni végrehajtó bizottságban való részvételével nagyjából kimerítettük.”⁵⁷

⁵⁵ A fontosabb cikkek közül l. *Válság a magyar Pen Klubban* (Dok 19), *Nem marad el a Pen Clubok...* (Dok 20), *Irodalom és nemzet* (Dok 21), *„Irodalom és nemzet”* (Dok 22) és *Veszélyben van...* (Dok 23).

⁵⁶ A Magyar Pen Club tiszteletbeli elnöke Berzeviczy Albert, elnöke Kosztolányi Dezső, alelnöke Heltai Jenő, Radó Antal (ügyvezető), gróf Teleki Sándorné és Voinovich Géza, főtitkára Harsányi Zsolt, titkára Mohácsi Jenő volt, l. *A Magyar Pen Club vezetősége* (Adattár 2). Az operatív titkári teendőket nemsokára ifj. Bókay János vette át.

⁵⁷ *A Nemzetközi Pen Club budapesti világkongresszus költségelszámolása*. Dok 69.

A jelentés szerint a kongresszus kellő előkészítése azt is sürgetővé tette, hogy Hágában „a szükséges propagandát elvégezhessük. Delegátusaink Kosztolányi Dezső elnök, Heltai Jenő alelnök és Bókay János titkár mindent elkövettek Hollandiában, hogy a legkiválóbb külföldi írók kongresszusunkon való részvételét biztosítsák. Ugyancsak valamennyi kiküldöttünk részt vett a kongresszusi vitákban, sőt az egyik ilyen ülésen Kosztolányi Dezső elnökölt.” Kosztolányi képviselte a magyar Pent a végrehajtó bizottság londoni ülésén is, ahol „felhasználta az alkalmat, hogy a budapesti kongresszus részleteit és tárgysorozatát a végrehajtó bizottság tagjaival megállapítsa. Kosztolányi Dezső londoni kiküldetésének öröndetes eseménye, hogy hazánk nagy barátja, Rothermere lord 1000 angol fontot ajánlott fel egyesületünknek, hogy ezzel az összeggel a Magyar Pen Club az 1932. és 1933. évben az év folyamán, a könyvpiacra megjelent magyar szépirodalmi művek legkiválóbbját megjutalmazhassa.

Anyagiak híján sajnos, ez évben csak két külföldi vendéget fogadhattunk Budapesten, Georges Duhamelt, a kiváló francia író, aki rendezésünkben nagysikerű felolvasást tartott a Tudományos Akadémián, és akinek tiszteletére bankettet rendeztünk. Ugyancsak ellátogatott hozzánk régi barátunk, Hans Friedrich Blunck, a kitűnő német író is.

Ünnepi vacsorát rendeztünk nagyérdemű ügyvezető alelnökünk, Radó Antal tiszteletére, aki ez évben ünnepelte 50 éves írói jubileumát.

Lefordítottuk francia nyelvre a grand prix-re pályázó magyar munkát, Földi Mihály *Kádár Anna két lelke* című regényét és azt a végrehajtó bizottság határozata értelmében szétküldtük valamennyi testvéregyesületünknek. [...]”⁵⁸

A magyar Pen vezetősége 1931 decemberében kérelemmel fordult Sipőcz Jenő polgármesterhez,⁵⁹ melyben a főváros anyagi hozzájárulását kérte a nemzetközi Pen budapesti világtalálkozójának megrendezéséhez: „A Magyar Pen Club évekig tartó fáradozásának eredményeképpen a Pen Clubok Világszövetsége jövő év tavaszán – június 15-től 23-ig – Budapesten tartja meg nemzetközi írói világkongresszusát. A kongresszuson mintegy 300 neves külföldi író fog részt venni. Igyekeztünk mindazokat az írói világnagyságokat megnyerni a budapesti kongresszuson való részvételle, akiknek ma döntő szavuk van a világsajtó irányításában. Bátran állíthatjuk, hogy hasonló arányú és hasonló jelentőségű írókongresszus Magyarországon, de úgyszólván az egész világon még nem volt. Növeli a jövő évi Pen Club-világkongresszus jelentőségét az a kedvező körülmény, hogy ezen a kongresszuson üli meg a Pen Club Világszövetség is tízéves fennállásának jubileumát és ezen dönt először a »Grand Prix des Pen Club«-ról, amely irodalmi díj jelentőségében vetekedni fog a Nobel-díjjal. Nemzetünknek és fővárosunknak kívántunk szolgálatot tenni akkor, amikor ezt a fontos írói világeseményt Budapest számára szereztük meg, azt remélve, hogy így napokon

⁵⁸ *Titkári jelentés a Magyar Pen Club 1931. évről* (Dok 13). Földi művének címe helyesen *Kádár Anna lelke*, vö. *Jegyzőkönyv a Magyar Pen Club 1932. január 22-i igazgatósági üléséről* (Dok 16).

⁵⁹ A nemzetközi Pen budapesti 10. világkongresszusa idején a főváros polgármestere Sipőcz Jenő (1920–34), főpolgármestere (1925–1932) Ripka Ferenc volt. Sipőcz eredetileg ügyvédként működött, a tanácsköztársaság bukása után a főváros ideiglenes kormánybiztosa, 1920-tól keresztény közszépi párti polgármestere.

keresztül Magyarországra tudjuk terelni a világsajtó figyelmét és nagysúlyú barátokat tudunk szerezni nemzetünknek.”

A kérelemben arra a korábbi megbeszélésükre (tisztelgő látogatásukra) is utaltak, melynek során a magyar Pen vezetői előzetesen tájékoztatták a kormányt a kezdeményezésről, „amely előző és mostani kormányunk részéről is a legnagyobb elismeréssel és helyesléssel találkozott.⁶⁰ Küldöttségünk – Berzeviczy Albert, Kosztolányi Dezső, Radó Antal, Harsányi Zsolt és Bókay János – annak idején felkereste Bethlen István gróf v. miniszterelnök út Ónagyméltóságát, aki a kormány nevében felerészben vállalta a kongresszus költségeinek fedezését és megígérte, hogy a feltétlenül szükséges összeg hiányzó felének fedezését a főváros részéről ki fogja eszközölni. A volt miniszterelnök Úrnak ezt az ígéretét Károlyi Gyula gróf Ónagyméltósága is teljes egészében magáévá tette és a kormány által vállalt összeg folyósítását elrendelte.” A budapesti kongresszus költségvetése előreláthatólag „a mai igen súlyos gazdasági viszonyok figyelembevételével a leghasznosabb kalkuláció mellett 62.400 pengőt tesz ki.

Szabadjon megjegyezni, hogy a Pen Clubok eddigi hasonló világkongresszusai (bécsi, varsói, hágai kongresszusok) ennél sokkal költségesebbek voltak. A Pen Club alapszabályai szerint ugyanis 94 hivatalos delegátust és tiszteletbeli vendéget, tehát összesen mintegy 150 vendéget a rendezéssel megbízott egyesületnek teljesen ingyen kell nyolc napon keresztül ellátnia, ami tetemesen megnöveli a költségeket.”

A Pen vezetői végül azt kérték a polgármestertől, hogy „a kongresszusnak nemzeti célokat és fővárosunk érdekeit szolgáló voltára való tekintettel Budapest székesfővárosa 30.000 pengővel járuljon hozzá a kongresszus költségeihez, vagyis az állammal egyenlő mértékben támogasson bennünket. Ezen összeg hiányában – saját anyagi erőnk nem lévén – képtelenek volnánk a hatalmas magyar propagandát szolgáló kongresszus megrendezésére és ezzel elmulasztanánk egy soha vissza nem térő propagatív alkalmat – nem is szólva arról, hogy a világlapokban hónapok óta beharangozott és lelkiismeretesen előkészített kongresszus lemondása mérhetetlen erkölcsi kárt jelentene nemzetünknek és alkalmat adnak ellenségeinknek arra, hogy ebből a külföldön tőkét kovácsoljanak ellenünk. Ha a budapesti kongresszust lemondanók, úgy Jugoszláviára hárulna át a kongresszus megrendezésének a joga.”⁶¹ Sipőcz Jenő hivatalának 1932. januári válasza szerint a főváros, tekintettel arra, hogy „a kongresszuson a legnevesebb írók és közőírók vesznek részt, akiknek budapesti látogatása idegenforgalmi propagandánk szempontjából kivételes jelentőségű,” a világtalálkozó megrendezésének támogatására egyelőre csupán 15.000 pengőt, vagyis a kért összeg felét, az összköltség negyed részét utalta ki az Idegenforgalmi Hivatal költségvetésének terhére.⁶² A polgármester 1932. márciusi havi jelentése csak azt rögzítette, hogy ez a hivatal foglalkozik a kongresszus előkészítésével.⁶³

⁶⁰ Gróf Károlyi Gyula kormányának vallás- és közoktatásügyi minisztere 1931. dec. 16-ig Ernst Sándor, 1931. dec. 16.–1932. okt. 1. között Karafiáth Jenő volt.

⁶¹ *A Magyar Pen Club Elnökségének beadványa Sipőcz Jenő budapesti polgármesterhez.* Dok 14.

⁶² *Budapest főváros határozata a világkongresszus támogatásáról.* Bp., 1932. jan. 14. G.

⁶³ MOT. 1932. apr. 8. 14. évf. 6. kiad. 78. OL K szek.

A rendezvény tervezett költségvetésének mintegy 62 és félezer pengőjéből egyelőre tehát mindösszesen 23 ezer pengő állt rendelkezésre. (A 60 ezer pengő körüli összeg nem volt kiugróan magas; Mohácsi Jenőnek a kongresszus után készült jelentése szerint „a három esztendő előtt lefolytatott bécsi Pen Club világkongresszus 125,000 schillingbe, vagyis 100,000 pengőbe került”, és a lengyelek is „ezelőtt két esztendővel több, mint 80,000 zlotit, vagyis 70,000 pengőt adtak ki az igen sikerült varsói kongresszusra.”⁶⁴)

A világgazdasági válság mind nehezebb viszonyai között a polgármesteri vezetés és a közgyűlés a főváros gazdálkodásának valamennyi területén erőteljes takarékosági intézkedések bevezetésére kényszerült. A fokozott pénzügyi szigor a kulturális kiadásokban, így a nemzetközi Pen-találkozó támogatásában is megmutatkozott. A hozzájárulás összegének radikális csökkentése valószínűleg nem Ripka és Sipőcz szűkmarkúságából vagy politikai tartózkodásából fakadt, hanem a Budapest gazdasági egyensúlyának biztosítását és a megsohasodott szociális problémák megoldását célzó törekvésekből.⁶⁵ A fővárosi mindennapokat egyébként is súlyos korrupciós és más közéleti botrányok kísérték, miközben a válság kelles közepén oly mértékben megnőtt az öngyilkosságok száma, hogy voltak, akik Arany János *Hídvatás* című balladáját (1877) idézték a város történetének számtalan áldozatot követelő lázas korszakából, és a napilapok külön rovatban közölték az öngyilkos „életuntak” hosszú névsorait.

Előzmények és előérzetek

A magyar Pen vezetősége 1932 elején a kongresszus előkészítését nagy reményekkel, körültekintő hazai és nemzetközi előkészítő munkával folytatta, közben azonban saját, mindjobban kiéleződő belső konfliktusaival is szembe kellett néznie. A világválság okozta gazdasági pangás és politikai bizonytalanság Európa-szerte általános elszegényedéshez vezetett, Németországban a zűrzavar elmélyülését, Hitler és pártja megerősödését hozva magával. Ellentétben a baloldal illuzórikus, felfokozott várakozásával, Nyugat-Európát egyre vérszterhesebb háborús hangulat, sőt az új háború közeli kitörésének baljós előérzete uralta. Kosztolányi a magyar Pen elnökeként is tisztában volt vele, hogy „A háború ellen hiába küzdünk jámbor béke-beszédekkel és béke-egyesületekkel, melyek rózsaszínűnek hazudják azt, ami a valóságban fekete. Nem is akkor riadok meg a háborús veszélytől, amikor a népek új fegyverkezéséről és új fojtógázak gyártásáról olvasok, hanem akkor, amikor azt tapasztalom, hogy az újságok többsége mindenütt a világon az első oldalon, vastag betűkkel, kéjesen kiszínezve a gyilkosságokat – ha egyéb anyag nem áll rendelkezésükre, legalább egy kis brazilai elgázolást, vagy egy kis újfundlandi családirtást – azért, mert olvasók milliói és milliói ezt óhajtják, ezt követelik, a bennük lakozó kegyetlen, romboló ösztönök ebben

⁶⁴ *A Nemzetközi Pen Club budapesti kongresszusának költségelszámolása.* Dok 69.

⁶⁵ *A főváros élen* 71.

lelik gyönyörűségüket.”⁶⁶ Amint kongresszusi beszédében nemsokára Babits is elmondta, „A háború borzalmairól szóló lapok inkább eltitkolt szadista ösztöneinket ébresztik fel, és ezek az ösztönök erősebbek lehetnek, mint a háború abszurditását bizonyító legkiválóbb tapasztalataink és legkiválóbb érveink.”⁶⁷

Noha Spengler *Gép és ember* című munkája csak 1932-ben jelent meg magyarul, Giesswein Sándor, Kolnay Aurél, Pauler Ákos és mások már 1920-ban hírt adtak róla, éppúgy, mint az európai „válságirodalom” többi nagy művéről, Ortega y Gasset, Jaspers filozófiájáról és a korszak többi jelentékeny európai gondolkodójának útkereséséről. Ortega híres munkáját, *A tömegek lázadását*, melynek magyar fordítása 1938-ban látott napvilágot, Halász Gábor, a második Nyugat-nemzedék esszéistája már egy évtizeddel korábban ismertette a Napkelet hasábjain.

Bár a húszas évek végére a világirodalmi mércével mérve is élvonalbeli magyar irodalom kívül rekedt a hivatalos irodalompolitikán és intézményein, az irodalmi élet igazi központja továbbra is a Nyugat volt. Irányának legfőbb alakítója Osvát Ernő halála után Babits Mihály lett, aki Fenyő Miksával, Gellért Oszkárral, Móricz Zsigmonddal és Schöppflin Aladárral a háborús kataklizma után is kitartott Ady öröksége mellett. A húszas évek derekától a folyóirat legfőbb törekvését Babits a magyar és az európai kultúrának az „új barbársággal” szembeni védelmezésében határozta meg, párbeszédet sürgetve a magyar irodalom „kettészakadásának” fölszámolására.⁶⁸

A küszöbön álló újabb európai háború előérzetében Halász Gábor is az ideológiai ellentétek mielőbbi áthidalását tartotta kívánatosnak, amikor az éledő „új humanizmus” erejében reménykedve írta: „Az irodalom is, mint az élet, standardizálódik, a napi igények elfojtanak minden magasabb rendű törekvést. De a tengerhez – Babits szép hasonlatával élve – hozzátartozik a sziget is; amikor az átlag veszedelmessé dagad, nő meg a fontossága az elitnek. Az elit problémája ma ugyanúgy az európai szellemi érdeklődés középpontjában áll, akár csak az ízlésvilág. Új humanizmus van születőben, amely a világnézeti ellentétek ellenére, a hagyományos jobb- és baloldali formulákon túl szövetségbe fogja a szellem embereit közös célok, közös ideálok megvalósítására. Erre a szövetkezésre talán nálunk van a legnagyobb szükség. Irodalmunk ma nem kétfelé szakadt, hanem száz frakcióra töredezett, amelyek alig vesznek tudomást egymás létezéséről. Hiányzik a nyugati irodalmi élet ereje: a gondolatok vérkeringése, az esszéikben, amelyeknek pedig oly nagy tradíciója van nálunk, kiforró irodalmi tudat. Hiányzik a múlt eleven átélése, a régi írók relieftelenül merednek a mai olvasókra. A szaktudomány végzi a dolgát a közönségre nem ügyelve, a közönséget nem érdekli a tudósok munkája, és nincs a kettő között közvetítő. Ájult az irodalmunk, szinte csak vegetatív funkciókban él.”⁶⁹

⁶⁶ *In politicos*. In Uő: *Próza* 48–49.

⁶⁷ *Babits Mihály előadása*. Dok 58/A.

⁶⁸ L. Babits Mihály: *A kettészakadt irodalom*. Dok 3.

⁶⁹ *A kritika mai bivatása*. In Halász Gábor: *Tiltakozó nemzedék* 1006–1007.

A magyar Pen tevékenysége Kosztolányi elnöksége előtt sem az ájult tétlenség képét mutatta, 1931 végétől azonban megélné a szervezőmunka. Az igazgatóság 1932. január 22-i ülésén Kosztolányi a nemzetközi Pen 1931. novemberi londoni végrehajtó bizottsági ülésének eseményeiről, a hágai felhívásról tájékoztatta a vezetőséget,⁷⁰ továbbá arról, hogy Földi Mihály *Kádár Anna lelke* című regényének Maxime Beaufort készítette francia fordítását beküldték a londoni Pen-központ nemzetközi pályázatára. Legfontosabb teendőjük azonban a közelgő világkongresszus előkészítése, mindenekelőtt a pénzügyi fedezet megteremtése volt. Az igazgatóság ezért felhatalmazta az elnököt, „járjon el sürgősen ebben az ügyben és kérjen döntést két héten belül” a kormánytól és a fővárostól.⁷¹ Kosztolányi beszámolt Rothermere-rel való találkozásáról, megerősítve, hogy a díjat a magyar Pen „úgy akarja kiosztani esztendőként két 250 fontos részletben, hogy ne csak az író anyagi helyzetét vegye figyelembe”, majd arról döntöttek, hogy a jutalmat az igazgatóság a február 5-i közgyűlésen ítéli oda. Schöppflin indítványára elhatározták, hogy a magyar Pen a lordnak „köszönő levelet küld, azon kívül lépéseket tesz az irányban, hogy lord Rothermere a legközelebbi közgyűlésen tiszteleti taggá választassék.”⁷²

Az ülésen elhangzottaknak megfelelően 1932. január 29-én Kosztolányi Dezső két levelet írt Krúdy Gyulának. Az elsőben kvázi hivatalos írásbeli nyilatkozatra kérte, mert miután „több oldalról az a kívánság hangzott el, hogy ebből az összegből nyomorgó fiatal írókat is segélyezzünk, szépnek találnám a gondolatot, hogy a kitüntetettek a díj 10%-áról önként lemondjanak az ő javukra. Tudom, hogy te is kész vagy erre. Légy szíves tehát engem elhatározásodról pár sorban értesíteni.”⁷³ Második levelében érveit kifejtve nyomatékosította kérését: „én ezt a jutalmat, melyet Londonból hozok, bármily csekély is, fölfogásomhoz mérten *arisztokratikus* kitüntetésnek szántam, vagyis az igaz írói érték elismerésének. Sok küzdelmembe került, míg ezt elértem. De szándékomat csakis úgy tudom keresztülvinni, ha legalább egy szemernyit juttathatok a *demokratikus*, jótekonysági szempontoknak. Épp ezért arra kérek, légy szíves hozzám pár sort intézni, akár Móricz, a másik jelölt tette, s önként ajánld föl e díj 10%-át érdemes, nagyon szegény írók támogatására. Ha ezt nem tennéd meg, félek, hogy képtelen lennék meghozatni azt a döntést, amelyhez – tudod – én ragaszkodom leginkább.”⁷⁴

Két nap múlva Krúdy eleget tett Kosztolányi felszólításának, bejelentését egy olyan kérrésszel toldva meg, amely anyagi helyzetét is megvilágította:

„Kedves Dezsőm, nemes szívű indítványodat boldogan megszavazom. Adjunk a szegény gyerekeknek a Lord fontjaiból annyit, amennyit te jónak gondolsz.

⁷⁰ *A Nemzetközi Pen Club 1931. évi IX. hágai kongresszusán elfogadott felhívás*. Dok 10.

⁷¹ Kosztolányinak az ügyben tett lépései, ezek dokumentumai nem ismereteseek

⁷² *Jegyzőkönyv a Magyar Pen Club 1932. január 22-i igazgatósági üléséről*. Dok 16.

⁷³ *Kosztolányi Dezső levele Krúdy Gyulához*. Bp., 1932. jan. 29. In Uő: *Levelek – Naplók* 643. (1141)

⁷⁴ *Kosztolányi Dezső levele Krúdy Gyulához*. Bp., 1932. jan. 29. Uo. 643. (1142)

Ellenben van egy különös, személyes kérésem, amelyet olyan bizalommal terjesztek eléd, mint eddigi kérelmeimet. Amennyiben reménységem valóra válna és a nevezett díjat megkapnám: nem szeretném azt nyilvános gyűlésen kézhez venni. Részemre igazi nagy veszély jelentene nyilvánosan ennyi pénzt mutogatni, ismervén kiéhezett hitelezőimet, olyan rohant várhatok testi épségem ellen, hogy még Óbudáig sem érhetnék el a kincssel, pedig arra itt leginkább számítanak.

Más szóval azt szeretném, ha a díjat előbb vagy utóbb az ünnepély megtörténésénél kaphatnám kézhez, hogy én disponálhassak az életem zaklatói felett, ne ők erőszakoskodjanak velem. Igaz, hogy régi, kipróbált adós vagyok, de még ennyire nem voltam eladósodva. Legalább kis pihenést szeretnék februárban a Te jóvoltodból. Azt hiszem, ez teljesíthető.

Bocsáss meg, hogy ennyire igénybe veszem gondoskodásodat, de drágalátos magaviseletteddel felhatalmaztál erre.”⁷⁵ (1933 márciusában Krúdy már maga fordult Kosztolányihoz: „Kedves Dezsőm, levelem elküldése után jutott eszembe a következő mondanivaló. Hozzád intézett levelemben nem könyöradományt kérek, az idei Rothermere-díjból, hanem csak annak az 50 (ötven) angol fontnak a kellő formák közt való visszaadását, amelyet tavaly, gazdagember állapotomban gondolkodás nélkül felajánlottam a jótékony célra, nem gondolván arra, hogy egy év múlva magam is jótékonyásra szorulok. Kedves Dezsőm, ha valaki megérti védekezésemet: Te vagy. Tépd össze tegnapi leveletem, valamint ezt is. Régi igaz híved: Krúdy Gyula.”)⁷⁶

Mint már sejthető volt, az 1932. február 5-i közgyűlés – annak is legkritikusabb, ezért legnagyobb érdeklődésre számot tartó pontja, a Rothermer-díjról meghozandó döntés – kavarta az irodalmi közélet első nagyobb, Pen körül keltett viharát. Az azonban nem volt előre látható, hogy a hivatalos irodalom és a politika hamarosan éppen ezt a kártyát fogja kijátszani a kongresszus körül kiéleződő küzdelmek során, megsarolva a „baloldali” írószervezet elnökét és íróársait, hogy az idő és az anyagiak szorításában akaratát keresztülvigye. Az első összecsapásban a konzervatív nehéztűzéség munícióját a „kettészakadt irodalom” hamis vitája kínálta, a Rothermere-jutalom kiosztása pedig irodalmi érték és szociális szükség szempontjainak szembeállításával adott kezükbe fegyvert.

A Pen február 5-i gyűlésén Kosztolányi előbb a nyelve miatt elszigetelt magyar irodalom európai elismertségének növekedéséről és a magyar szerzők iránt megtapasztalt rokonszenvről beszélt; szerinte a magyar író „többé nem bitang vándorlegény és rajongó futóbolond, s idegen íróársainktól mindenütt azt a tisztességet és becsülést kapja, mely meg is illeti azt, aki Petőfi, Madách és Bolyai földjéről érkezik.” Emlékeztetett rá, hogy a hágai világkongresszuson „a Magyar Pen Clubnak ajánlották föl az elnöki széket. A Pen Club a tizedik, jubileumi világgyűlését ebben az évben május tizenötől május húzig itt nálunk, Budapesten tartja. Galsworthy nyitja ezt meg egy beszéddel s bírjuk számos kiválóság ígéretét, Thomas Mannét, Jules Romains-ét, Georges Duhamelét, [André] Maurois-ét, hogy megtisztel bennünket

jelenlétével. Ezen az öt napon reánk tekint majd a világ szeme. Itt hirdetik ki első ízben a Pen Club regénypályázatának eredményét, itt nyújtják át a világdíj koszorúját a nyertesnek. Oly kitüntetés ez miránk nézve, melyet a mai sanyarú időkben, Európának e gyászévében sem háríthatunk el magunktól. Magyarország a kis országok közül az első, ahol találkoznak az írás fejedelmei.”

Rothermere-rel történt találkozására térve szólt a jutalomról, „amellyel újabb történetünk nemes alakja belekapcsolódott irodalmunk történetébe is”, a díjazás feltételei közt az irodalmi érték mellett arra is utalva, hogy „megannyi küszködő, támogatásra szoruló jeles írónk van s a szegénység, az ínség majdnem általános. Alig akad olyan, aki ne arca verejtékével keresné kenyerét. Még a legismertebbek, a legkiválóbbak se kivételek e tekintetben, akik látszatra talán jobb módon élnek, de tehetségük javát ők is robotmunkára kénytelenek fordítani. Sajnos, a szegénységnek nálunk nincs határa. De a kiválóságnak igenis van határa. És ezért nem engedjük magunkat irgalmassági szempontoktól vezettetni az irodalom és érték rovására. Nem alamizsnát adunk, hanem elismerést. A Magyar Pen Club elnöksége az igazgatóság hozzájárulásával a két díjat, 250–250 fontot, az idén Móricz Zsigmondnak és Krúdy Gyulának ítélte oda.” Kosztolányi indoklása szerint Móricz „emberábrázoló művészete egyedülvaló színfoltja ennek a földnek”, Krúdy pedig „a félmúlt és a régmúlt lírai álmodója, a gyermekkorba, sőt a csecsemőkorba visszanyúló, elemezhetetlenül furcsa és finom emlékekkel, melyeket csak egy született költő fejezhet ki közvetlenül. Tájai mintha örök holdfényben fürödnének. A két író tehát kiegészíti egymást, s együtt jelképezik éghajlatunkat.” Kosztolányi szerint mindketten „önszántukból kijelentették, hogy a díj tíz százalékáról lemondanak, s arra kérnek, hogy ezt az összeget érdemes, szükségét látó társaik támogatására fordítsuk.”

Végezetül magyarság és európaiság egységében jelölte meg a magyar Pen célját, amelyet az írószervezet „példátlan megpróbáltatások” közepette kell, hogy elérjen. „Irodalmi téren mégse csak vereségekről adhatunk hírt – mondta. – Seblázunk van, sajognak elmetélt, megcsontkított tagjaink. Országunk földarabolása azonban csodálatosan és tragikusan egybeesik legalább szellemi önállóságunk kialakulásával. Nem szabad felednünk, hogy a lázas fájdalmak közepette egy másik, boldog fájdalmat is őrzünk, a születés fájdalmát, mint a csecsemő, aki elszakadva köldökzsinórtól, először kénytelen lélegezni, először tódul tüdejébe a levegő metsző árama, először veszi tudomásul az élet gyötrő és nagyszerű kötelességét. Többi fájdalmaink elintézését az igazlító időre bízuk. De ezt az egy fájdalmat, mely az életé, a születés fájdalmát, mindannyiunknak örömmel kell viselnünk. Nem lehet többé visszavágyakoznunk a nemlét és gyámság nyugalmaiba. Vállalnunk kell az életet az egész világ színe előtt. Századok óta most jelentkezünk először függetlenül, mint szellemi egység. Ezért érdemes harcolnunk, ha egyelőre mellőzésben és megaláztatásban volna is részünk. A fájdalom, melyet ez okoz, már azt jelentik, hogy vagyunk. Hogy itt élünk és halnunk kell, azt létezésünkkel hirdetjük. De alkotó vágyunknak kifelé is kell törni, hogy egyesüljünk az európai szellem közösségével s irodalmunknak a népek hazájához, a nagyvilághoz kell kiáltania.”

⁷⁵ Krúdy Gyula levele Kosztolányi Dezsőhöz, Bp., 1932. jan. 31. In Kosztolányi Dezsőné: *Kosztolányi és a Pen...* 212.

⁷⁶ Kosztolányi Dezsőné: *Kosztolányi és a Pen* 212.

⁷⁷ Móricz Zsigmond és Krúdy Gyula kapták... Dok 17.

Miután a vezetőség mandátuma lejárt, megtartották a tisztújítást is; a választás nem érintette József főherceg védnöki, Berzeviczy Albert tiszteletbeli elnöki pozícióját és gróf Klebelsberg Kunó tiszteletbeli tagságát. A leköszönő tisztkart a közgyűlés Kosztolányi Dezső elnökkel és Radó Antal ügyvezető alelnökkel az élen újráválasztotta. A titkári poszton ifj. Bókay Jánost Mohácsi Jenő követte, az igazgatóságnak új tagja lett Bókay, Császár Elemér és Szúdy Elemér, igazgatósági póttag Iovag Falk Zsigmond, Germanus Gyula, Lányi Viktor és Vándor Iván, ellenőr Benedek Marcell, pénztáros Varságh János. Tiszteleti tagnak választották Rothermere lordot, Catherine Amy Dawson Scottot, John Galsworthyt, Jules Romains-t és Thomas Mannt.

Az erdélyi magyar Pen Club

Az 1932. májusi világkongresszusra nemcsak Budapesten és Londonban készültek, a magyar Pen belső helyzetének alakulását – más-más érdekből és megfontolásokból – Kolozsváron és Bukarestben is élénk figyelem kísérték. Régi baráti kapcsolataik, ritka személyes érintkezésük és sűrű levelezésük Bánffy Miklós, Kós Károly és a többi helikoni író számára is lehetővé tette, hogy első kézből értesüljenek a budapesti szembenálló felek küzdelmeiről, az erdélyi magyar Pen jövőjét tekintve lényeges fordulatokról.

Az erdélyi magyar Pen működésében 1929 után hosszú szünet következett mindaddig, amíg tevékenységüket föl nem pezsdítette hivatalos elismerésük kongresszus kínálta kedvező lehetősége és az egyre visszhangosabb pesti küzdelmek híre. Azt a már 1931-ben Krenner Miklós által is megfogalmazott célt, hogy az erdélyi magyar irodalom végre „a Pen Clubba jusson”, mindenekelőtt a budapesti Pen dinamikus szervezőmunkája, kisebb részt Bánffynak és a Helikon íróinak román kollégáikkal felvett kapcsolatai vitték egyre közelebb a megvalósuláshoz. Az erdélyi magyar Pen ügyében a kongresszus időpontjának közeledése nyilvánvalóan sürgető lépéskényszerbe hozta a Román Pen Clubot, így került sor a Bánffyval 1932 májusában megkötött kolozsvári megállapodásra.

Az erdélyi magyar Pen-fejleményeknek 1932 elején a „nagypolitika”, a két ország kapcsolatainak reménybeli javulása is kedvező hátszelet adott. *Gróf Bánffy Miklós és a román-magyar közeledés* című cikkében a bukaresti Calendarul azt adta hírül, hogy „erdélyi magyar kisebbségi körökben erős áramlat indult meg a Románia és Magyarország közötti jó viszony kiépítése érdekében. Megkülönböztetendő azonban ez a mozgalom – írja a lap – a magyar katolikusok irredenta mozgalmától, amelyet Majláth [Gusztáv Károly gróf gyulafehérvári] püspök, Gyárfás Elemér és Paál Árpád vezet az Erdélyi Lapokon keresztül, amelynek szerkesztősége Nagyváradon van, hogy ezzel is közelebb legyenek a magyar ébredőkhöz.⁷⁸ Az előbb említett mozgalom élére Bánffy Miklós gróf, Magyarország volt külügyminisztere állott, aki szükségét látja a két szomszédállam közötti lojális együttműködésnek. A két or-

szágnak közös politikai és gazdasági érdekei vannak, amelyeket csak a kölcsönös megértés és a szoros együttműködés útján lehet megvédeni és még jobban kiépíteni.”⁷⁹

A Helikon íróinak felvidéki bemutatkozása a kapcsolat megerősítése mellett ugyancsak az erdélyi magyar Pen budapesti kongresszusi pozícióinak megerősítését, nemzetközi elismerését szolgálta. Szlovenszkoí rendezvényeikre 1932 februárjában került sor, ekkor Pozsonyban tartottak nagy sikerű előadásokat Bánffy és Kemény János vezetésével,⁸⁰ nemsokára azonban a csehszlovák hatóságok tették lehetetlenné egy másik estjüket. „Hogy mi lehetett az oka a betiltásnak? – írta Kós Károly 1932. február 18-án Reményik Sándornak. – Az igazi oka – értesüléseim és kombinációim szerint – a magyarok piszkossága. Ott Szlovákiában csúfabb a világ, mint nálunk, az látom már. A magyar társadalom a maga revíziójával még ott tart, ahol mi voltunk 1920-ban. Pedig hiszen még mi sem vagyunk készen... Szinte kétségtelen, hogy a betiltást a pozsonyi »Reggel« körül csoportosult és most a »Masaryk«-akadémiában tömörült és a kormány által szubvencionált szlovákiai magyar írók szorgalmazták, sőt, kezdeményezték. A »Helikon«-turnét ugyanis a velük szemben álló és a kormánnyal szemben álló »nemzeti« magyarság emberei készítették elő, és pedig olyan nagyszerűen (hála Schubertnek), hogy valóban lázba hozták egész Szlovákiát! A közönség csudákat várt tőlünk, és a »Masaryk«-magyar írók megsejtették, hogy ott végeredményben többről lesz szó, és több csinálódik, mint egyszerűen egy irodalmi felolvasó turné. Hogy esetleg a magyar társadalom és a szellemi munkások egy olyan lökést kapnak miáltalunk, ami egészen átfordíthatja az egészségesebben, mint ahogyan volt és van, a felsőmagyarországi magyar gondolkozást, a magyarság orientációit. Ebben talán valamilyen igazságunk volt is, de a hatóság és a Masarykok is ott vétették el, hogy éppen a betiltás nyitotta meg a magyar társadalom szemét, és erre.”⁸¹

A felvidéki magyar Pen ügye 1932 júliusában még mindig ott tartott, hogy a Szentiváni Kúria harmadik tanácskozásán az egybegyűlt magyar írók a prágai Pennel való tárgyalások megkezdéséről döntöttek annak érdekében, hogy Romániához hasonlóan Csehszlovákiában is megalakulhasson a többségi nemzeti Pen Club magyar alosztálya.⁸²

Konfliktusok, kompromisszumok, Kosztolányi lemondása

Alig néhány héttel az 1932. február elején megtartott Pen-közgyűlés után a Pesti Napló február 21-i, vasárnapi számában bizakodó hangulatú, diplomatikus, baráti és humanista hangvételű „sztárinterjú” jelent meg *Beszélgetés Mrs. Dawson-Scott-tal, a Pen Club alapítójával* címmel. A hónapokkal a kongresszus előtt közölt nyilatkozat a hazai közvélemény figyelmének a májusi világtalálkozóra való előzetes felhívását szolgálta. A Pen-eszme életre hívója, aki interjúja szerint

⁷⁸ Az Ébredő Magyarok Egyesülete elnevezésű szélsőjobboidali antiszemita szervezet (1918–20) betiltása után is meghatározó politikai szerepet játszott. A folyóiratról Horváth Sz. Ferenc: *Az Erdélyi Lapok ideológiája és Uő: Elutasítás és alkalmazkodás között* 116–126.

⁷⁹ MFI. *Házi tájékoztató*. 1932. jan. 25. 24. sz. OL K szek.

⁸⁰ MFI. *Csehszlovákiai német lapszemle*. 1932. márc. 16. Uo.

⁸¹ Kós Károly levele Reményik Sándorhoz, Kolozsvár, 1932. febr. 18. In: *Kós Károly lev 284*. (234)

⁸² *A Szentiváni Kúria harmadik kongresszusa*. Magyar Írás, 1932. júl. 1. évf. 5. 404.

lelkesen készült budapesti látogatására, úgy látta, a kongresszus „valószínűleg világérdeklődésre fog számot tartani” nemcsak az írók körében, hanem, „ha valóban kihirdetjük a nagy nemzetközi Pen-díj ítéletét,” akkor a világ nagy könyvkiadó vállalatai között is: „a kiadók versengeni fognak ezekért a művekért, amelyekre maguk a világ legjobb írói ütötték rá ítéletükkel a legnagyobb dicséret bélyegét!” Mivel Dawson Scott szerint „A Pen, a toll: örök, nagy összetartó erő, egység”, a küldetését változatlanul valló világszervezet „léte, lényege, értelme ma is: a béke áhítata, kívánása, helyesebben: küzdelem és harc a békéért! És ma, amikor a világ írói – valljuk be – olyannyira elszegényedtek, azt a légkört, amely az írók életét is jobban biztosíthatja, csak a béke, az igazi béke hozhatja meg.” Remélve, hogy a májusi találkozó emlékezetes lesz Magyarország és az írók számára egyaránt, az íróhoz hozzátette: „ismerjük Magyarország nehéz helyzetét, nem kívánjuk, hogy az 1932-es budapesti kongresszus hihetetlen luxus közepette folyjék le. Tudjuk, mi van ma a világon s a fogadtatás melegét a külsőségeken túl, sőt azok hiányában is megérezzük.”⁸³

A konzervatívoknak a magyar Pen vezetéséért és a kongresszus irányításáért a kulisszák mögött indított küzdelme már Kosztolányi 1931. végi megválasztása után kezdetét vette. A hivatalos irodalom sajtótámadásai, a vádaskodások és találgatások ettől kezdve május végéig szinte naponta követték egymást; a másik fél, a „liberális baloldal” főként Az Est-lapok hasábjain hallatta a hangját. A küzdelem József főherceg 1932. február 23-án kelt, a Pen elnökségének címzett levelével lépett új szakaszba. Ekkor került elő a „Rothermere-kártya”. József királyi herceg ugyanis bejelentette, hogy miután „Herczeg Ferenc, Pekár Gyula, Császár Elemér és Csathó Kálmán súlyos okokra hivatkozva a Magyar Pen Club vezetésében nem vesznek részt és nem vállalhatnak felelősséget az igazgatóság határozataiért, én is azonosítva magam irodalmunk e kiválóságainak álláspontjával, a Magyar Pen Club védnökségéről ezennel lemondok.”⁸⁴ A „súlyos okokat” a jutalmazottak személye, a díj odaítélésének körülményei képezték, az offenzíva nyilvánvaló célja azonban Kosztolányi Dezső lemondása volt, aki a főherceg levelét „fájón olvasta”.⁸⁵

A hotrány a másnapi sajtóban robbant: Az Est szerint a magyar Pent „súlyos veszteség érte: Herczeg Ferenc, Csathó Kálmán, Pekár Gyula és Császár Elemér kilépett a klub igazgatóságából.” Távozásuk oka, hogy „Lord Rothermere irodalmi díját Kosztolányi Dezső Móricz Zsigmondnak és Krúdy Gyulának osztotta ki. Hír szerint Herczeg, Csathó, Pekár és Császár nem hajlandók azonosítani magukat azzal a Pen Klubbal, amely Móricz Zsigmond és Krúdy Gyula könyveit tartja az elmúlt esztendő legkitűnőbb irodalmi alkotásainak.” A négyek döntésük indoklására „más irányú elfoglaltságaikat” hozták fel, ám a lap cáfolta, hogy emiatt a világtalálkozó is elmaradhatna, „hiszen annak a százegynéhány világhírű írónak, aki a Pen Klubok képviselőjében kongresszust tart, igazán nem lehet fontos, hogy a vendéglátó magyar Pen klub igazgatóságában egyes írók bent vannak-e, vagy sem?”⁸⁶

⁸³ Beszélgetés Mrs. Dawson-Scott-tal... Dok 18.

⁸⁴ G.aut.

⁸⁵ Kosztolányi Dezsőné: Pen. In Uő: Kosztolányi Dezső 243.

⁸⁶ Válság a magyar Pen Klubban. Dok 19.

Az 1932. február 25-i sajtóhírek szerint Herczeget és társait Voinovich Géza alelnök követte. „Sokakban ezek a lemondások azt az aggályt ébreszthették, hogy a személyi kérdések előtérbe tolódása miatt a Pen Clubok tavaszra tervezett budapesti nemzetközi kongresszusa elmarad. Mint illetékes helyről értesültünk: erről szó sincs. A Pen Club zavartalanul folytatja tovább működését a nemzetközi kongresszus előkészítése körül.”⁸⁷ A Pester Lloyd ugyancsak február 25-én közölt tárcacikke a Magyar Tudományos Akadémia színműveket jutalmazó, abban az évben éppen Voinovichnak odaítélt Vojnits-díját és a magyar Pen Rothermere-jutalmát hozta párhuzamba, miszerint a Pen-vezetők távozása az utóbbi díjjal függ össze. „Mindkét incidensnek a napi aktualitáson túlmenő a jelentősége, mert mind a kettő azt a nálunk sajnos még mindig nem nyugvópontonra jutott kérdést veti föl, milyen irodalmat lehet »nemzetinek« nevezni, és milyen nemzeti és erkölcsi természetű követelményeket lehet az íróval szemben támasztani.” A szerző úgy vélte, „akit nálunk sajnos meggondolatlanul »nemzetietlennek« neveznek, valójában nem más, mint olyan költő, aki a kritikuseval ellentétes politikai nézeteket vall. A politikai ellentétek az irodalomból éppoly kevésbé iktathatók ki, mint a nemzeti élet más területeiről. De ezek az ellentétek egészséges szellemi ösztönű népeknél nem vezethetnek két irodalom felállításhoz. [...] sajnálatos a Magyar Pen Club kiváló tagjainak feltűnő gesztusa, akik demonstratív lemondtak”, mert a díjazással „politikailag nem értékelt egyet. Kifogásaik nem lehetnek irodalmi természetűek; elképzelhetetlen, hogy olyan előkelő irodalmi állású férfiak, mint egy Herczeg Ferenc, ne ismerjék fel egy Móricz Zsigmond vagy egy Krúdy Gyula irodalmi jelentőségét. Sajnálatos tehát ez a tüntetés, már csak azért is, mert röviddel a Pen Club világkongresszusának budapesti ülése előtt történik, mely eseménytől Magyarország a legnagyobb erkölcsi nyereséget remélheti. Hasznos dolog-e nemzeti szempontból – hogy úgy mondjuk a kultúrnépek irodalmának legelőkelőbb képviselői szeme láttára – a magyar irodalom sorainak megosztottságát dokumentálni – mely megosztottságnak egyébként épp a magyar kultúra érdekében nem szabadna léteznie?

Nincs két magyar irodalom: egy nemzeti és egy nemzetietlen, egy erkölcsös és egy erkölcstelen, éppoly kevésbé, ahogyan fajtisza és fajidegen sincsen, mely különbségtétellel még nemrégiben is történt szerencsétlen próbálkozás. Csak egy magyar irodalom van: ez azoknak a műveknek az összességéből áll, amelyekben magyar művészek az élő-emberit szívük vérével gyúrták magyar formává.”⁸⁸

Herczegnek a másnapi Pester Lloydban megjelent, Kosztolányit közvetve támadó, az általa felhozott tényeket tudatosan eltorzító, hűvös eleganciával sértő nyilatkozata szerint „Móricz és Krúdy urak irodalmi jelentőségével természetesen tökéletesen tisztában vagyok. Ami a Lord Rothermere-díjat illeti, szeretném azonban megjegyezni, hogy Magyarországon egyetlen olyan ínséget szenvedő sincs, legyen az politikai szempontból keresztény-konzervatív orientációjú vagy felőlem akár szociáldemokrata, akitől bármilyen összeget pengőben vagy font sterlingben sajnálnék.” Herczeg állítása szerint a díjat „nem, mint az irodalmi

⁸⁷ Nem marad el a Pen Clubok budapesti... Dok 20.

⁸⁸ Irodalom és nemzet. Dok 21.

érdemek általános elismerését, hanem mint szükségakciót alapították. És sajnos ismerünk olyan rendkívül tehetséges fiatal költőket, akik kétségbeejtő nyomorban élnek, ami a díjazott uraknál szerencsére nem az eset. Legalábbis egyenlő biztosan nem.”⁸⁹ A Nyugat körében és az irodalmi közéletben már nyilvánvaló volt, hogy a májusi világrendezvényért politikai (hatalmi és diplomáciai) és személyes küzdelem kezdődött.

Az Est már 1932. február 26-án megírta: „Veszélyben van a Pen Klub budapesti nemzetközi kongresszusa. A Pen Klub ügye még mindig nem jutott nyugvópontra. [...] A nyilatkozatokból és cikkekből egyre élesebben derül ki, hogy a jobboldali írók, akik elégedetlenek a Pen Klub »baloldali« vezetőségével, most tüntetőleg léptek ki, hogy a májusban Budapestre összehívandó nemzetközi Pen Klub-kongresszus előtt dokumentálják elégedetlenségüket.” Belgrád és Budapest 1931-es kongresszusi versengésére utalva a lap úgy vélte, „A magyar irodalom és az irodalmi élet szempontjából kellemetlen és káros hatása lehet Herczegék és Pekárék viselkedésének. Ha ugyanis a nemzetközi Pen Klub vezetősége látni fogja, hogy Magyarországon egyes írók és egyes irodalmi és sajtócsoporthoz tartozók tüntetnek a nemzetközi Pen Klub kongresszus ellen, akkor esetleg nem Budapesten fogják megtartani májusban ezt a kongresszust.”⁹⁰

A világgongresszus megrendezését és a magyar Pen sorsát hosszú időre eldöntő fordulat azzal az 1932. február 29-én tartott bizalmas megbeszéléssel következett be, amelyet a hivatalos irodalom képviselői és a Külügyminisztérium megbízottja tartottak, s amelyre a Pen Club részéről Radó Antal ügyvezető alelnököt hívták meg. A konzervatív irodalmi-kormányzati oldal és a magyar Pen érdeke a kongresszus megtartásában nyilvánvalóan közös volt, „kompromisszumuk” mégsem jelentett mást, mint Kosztolányi Dezső lemondását és Berzeviczy Antal megválasztását. Ennek fejében a kormány megígérte a kongresszusi költségek rá eső részének biztosítását, sőt 10 ezer pengővel történő kiegészítést.

Radó Antal Kosztolányinak még aznap elküldött levele szerint az értekezleten „Megjelent Berzeviczyn és rajtam kívül Herczeg, Csathó [Kálmán], Voinovich [Géza], Pekár [Gyula], Császár [Elemér] és a Külügyminisztérium részéről Gerevich [Zoltán].”⁹¹ Az ülést Berzeviczy nyitotta meg, röviden vázolta az ügyek állását és hangsúlyozva a Kongresszus megtörténtének fontosságát. Erre engem szólított fel, referáljak az eddig történetekről. Én elmondtam, mily régen törekszünk arra, hogy a Kongresszus Budapesten ülésezzen és, hogy a legjobb kilátásaink vannak a kongresszus nagy sikerű lefolyása dolgában. Hangsúlyoztam, milyen gúnyos röhejjel fogadták ellenségeink azt a hírt, hogy most, tíz héttel a kongresszus előtt visszaszívjuk a meghívást, és hogy ennek mennyire örülnének a jugoszlávok, akik úgyis maguknak szerették volna biztosítani a Kongresszust. Megmondtam, hogy mi respektáljuk azoknak a nézetét, akik a díj odaítélése dolgában elítélik a P[en]. C[lub].-ot, de hangsúlyoztam, hogy Te *szabály szerint*

jártál el, mert Te *szűzre* akartad bízni a döntést és csak Heltai [Jenő] és Lengyel [Menyhért] indítványára vállaltad, hogy Magad ítélsz és döntéseidet az igazgatóság elé fogod terjeszteni. Megmondtam, hogy mi azt hisszük, senki sem akarhatja a Kongresszus csúfos bukását. Sem a lemondott urak, sem mi, s legkevésbé Te, aki elnöki állásodhoz sem ragaszkodol, ha ezzel a békességet szolgálhatod. Végül kértem őket, mondják meg, mily feltételekhez kötik lemondásuk visszavonását: mi mindent megteszünk, ami teljesíthető.

Elsőnek Herczeg szólalt most fel, aki előrebocsátotta, hogy az ő és társai lemondása nem valami megrendezett tüntetés akart lenni, sőt ő nem is akarta, hogy lemondása publikáltassék. Lemondott, mert nem akart szolidaritás vállalni a P. C.-ban legutóbb történetekkel. Lépése abszolút nem irányult személyed ellen. Ő *Téged becsül és szeret*, de itt elvek harcáról van szó; arról van szó, hogy a Kongresszus is oly vezetőség alatt folyjon le, mely alatt szívesen csoportosul minden írói árnyalat. A Kongresszus elgáncsolása esze ágában sem volt; ha a megfelelő elnök áll a P. C. élén, ő is és azt hiszi társai is készséggel visszavonják a lemondást. Sem saját magát, sem pl. Pekárt nem tartja a tisztségre alkalmasnak, de Tégedet sem.

Az ennek kapcsán felmerült tárgyalás folyamán egyhangúlag az a nézet kerekedett felül, hogy *Berzeviczy vállalja el az elnöki tiszteletet*. Ő erre, nagy rábeszélés után, vállalkozott.

Gerevich most a Külügyminisztérium nevében nagy örömét fejezte ki a megoldáson, mely után semmi sem áll annak útjában, hogy a kormány és a főváros a legmesszebbmenő támogatásban részesítse a Kongresszust, 40 ezer P. költség erejéig. Berzeviczy most azt kérte, hogy melléje kongresszusi rendezőbizottság szerveztessék és kifejezte azt a reményét, hogy abban Te is részt fogsz venni. Ezt mindenki helyeselte.

Ezzel ért véget az értekezlet, melyen sikerült megmenteni a Kongresszust, bár az azzal a sokunkra nézve igen sajnálatos áldozattal járna, hogy Te távozol az egyesület éléről. Én, telefonbeszélgetésünkre hivatkozva, biztosítottam Herczeget, hogy Te rá fogod venni közelebbi barátaidat is, hogy fogadják szívesen e megoldást: azt hiszem, *Berzeviczy elnöksége alatt valamenynyien örömmel dolgozhatunk*.

Még csak azt jegyzem meg, hogy Gerevich felszólított, igen *sürgősen* tartsuk meg [az] ez ügyben összehívandó rendkívüli közgyűlést. Ha tehát, mint hiszem, magad is készséggel hozzájárulsz a súlyos krízis illetően megoldásához, írd nekem, mint ügyvezető alelnöknek, hogy bejelentésem a Közgyűlés elé terjeszthessem.”⁹²

Kosztolányi lemondását Radó az 1932. március 12-i igazgatósági ülésen jelentette be.⁹³ Amint később a magyar Pen védelmére kelő, ezzel újabb vihart kavarázó parlamenti beszédében Kéthly Anna mondta, a Pennek az a csoportja, amely a nemzetközi szervezet szellemét Magyarországon is tiszteletben tartja, Rákosi Jenő halála után azért Kosztolányit emelte az elnöki székbe, mert „A baloldal honorálta benne irodalmi érdemeit és európai műveltségét, a jobboldal honorálta a közismert és gyakran harciasan jelentkező konzervativizmusát.

⁸⁹ „Irodalom és nemzet”. Dok 22.

⁹⁰ *Veszélyben van...* Dok 23.

⁹¹ Gerevich Zoltán diplomata, miniszteri tanácsos, Gerevich Tibor művészettörténész öccse. A húszas években a Külügyminisztérium politikai hírszerző osztályának vezetője, a Szent István Akadémia tagja.

⁹² Radó Antal levele Kosztolányi Dezsőhöz. Bp., 1932. febr. 29. In Kosztolányi Dezsőné: *Kosztolányi és a Pen...* 210–211.

⁹³ *Jegyzőkönyv a Magyar Pen Club 1932. március 12-i igazgatósági üléséről*. Dok 24.

Kosztolányi készítette elő a budapesti kongresszust is és ekkor egészen meglepetésszerűen a külügyminisztérium egyik vezető funkcionáriusa néhány Pen-vezetővel együtt félreérthetetlen módon ráüzent a csoportra, illetőleg a csoport elnökére, hogy jó néven venné, ha helyét, a pozícióját átadná Berzeviczy Albertnek [...]” Hogy a figyelmeztetést nyomatékosítsák, „közölték a klubbal azt is, hogy nem számíthat az állam és a főváros részéről kedvezményekre akkor [...], ha ezt a kívánságot nem fogja teljesíteni. Ez teszi külgügyé a dolgot: milyen címen dobják bele a maguk reakciós privát játékaiknak mérlegébe a közpénzeket, hogy mernek ezzel operálni akkor, amikor egy rájuk egyáltalában nem tartozó ügyről van szó?”⁹⁴

Kosztolányiné ezzel egybevágó emlékezése szerint miután a májusi világkongresszus ügye ténylegesen veszélyben forgott, nyíltan közölték férjével, hogy „pénz csak akkor lesz, ha Berzeviczy Albertet választják meg elnöknek. Kosztolányi egy nyilatkozattal lemond, nem akarja veszélyeztetni a budapesti kongresszus ügyét. A dolog azonban ezzel nem fejeződik be, Berzeviczy Albertet ugyan megválasztják a Pen Club elnökének, válaszul azonban negyven tag kilép a Pen Clubból.

Most Berzeviczy is lemond az elnökségről, s a tavaszi kongresszust újból veszély fenyegeti. Végül is a békét a külföld előtti jó hír érdekében Kosztolányi teremti meg. Berzeviczy díszelnök lesz, a kongresszust megtartják, és Dide, mint az elnöki tanács egyik tagja, részt vesz benne. A magyar ügy érdekében elégedett képet mutat, holott mondhatatlanul fáj neki ez a hivatalos sarokba állítás.”⁹⁵

A Román Pen Clubnak a közelgő budapesti kongresszus miatt előállt lépéskényszere eközben valóban az erdélyi magyar Pen elismerésének lehetőségét kínálta, ami Bánffy Miklós és a helikoni írók szervezési teendőinek felgyorsítását is szükségessé tette. 1932. március 3-i levelében Kós is ezért fordult Kosztolányihoz, segítségét kérve:

„Kedves jó Barátom! Egy nagy kéréssem van Hozzád, melyet tudom, hogy tekintve kérésem okát és fontosságát, úgy fogsz teljesíteni, ahogy azt én kérem. Tehát: Romániának is megalakult a maga Pen Club-sectioja, de abba annak idején és a mai napig sem a magyarság, sem a szászok (velünk egyetértve) nem kapcsolódott be, miután a románok nemzeti türelmetlensége nem akarta megengedni egy befelé független, illetve autonóm magyar, illetőleg szász alszekció megalakulását, és csak egyénenként kért fel minket a romániai szekcióba való belépésre.”⁹⁶ Hosszas és kellemetlen tárgyalások folytak erről már és sokszor, mert a román írók mégis restellték azt, hogy Pen-klubjukban egyetlen magyar, vagy szász író sincsen. Ez kifelé nem vallott dicsőségükre.

Most aztán, hogy az idei Kongresszus Budapesten lesz, éppen kellemetlen helyzetbe kerültek, és ezt mindenképpen reparálni akarják. Tegnap a Bukarestben lakó Pen-klub-elnök [Emanoil Bucuța] sürgősen felkérte a most éppen Kolozsváron lévő Bánffy Miklós grófot,

mint az erdélyi magyar írók Helikonjának vezetőjét, és a Helikon nevében már évek óta a Pen-klub ügyében megbízott tárgyalásvezetőjét, hogy vasárnapra Kolozsvárra jönné, egy utolsó és reménye szerint sikeres tárgyalásra abban a tekintetben, hogy a magyar írókat bekapcsolhassa a Pen-klubba. Előre jelezte, hogy a maguk részéről belemennek egy magyar és egy szász alszekció megalakulásába, mely egy-egy elnökséget kapna az országos klubban és megfelelő képviselőket. E kisebbségi szekciók nyelve és levelezése is lehetne magyar, illetve német, belső életük autonóm volna, amibe az országos vezetőségnek beleszólása nincsen.

Miután tehát a dolog komoly, nem merünk úgy leülni tárgyalni, hogy ne ismerjük pontosan a Pen-klub szabályait, meg szervezésének minden részét, szóval mindazt, amit ismerünk kell, ha azt nem akarjuk, hogy becsapjanak. Nem szabad kevesebbet követelnünk, mint ami a Pen-klub kódexe szerint megillet maximumként. Mert utólagos reklamációkkal csak kikacagtatnók magunkat.

De ilyen Pen-klub szabályzatunk, alkotmányunk, alapszabályunk nincsen. Nem is tudunk keríteni itt. A románoktól nem kérhetünk, mert kikacagnának.

Tehát hozzád fordulunk, és kérek erdélyi írótestvéreid megbízásából és nevében, hogy egy szabályzatot postafordultával és express levélben küldj címemre, hogy vasárnapig itt lehessen. Megérted, hogy fontos és nem egyéni ügy és egyéni kérésem. Ezzel nem mernék zaklatni.

Nagyon kérünk és nagyon bízunk Benned, hogy ezt megteszed. Minden ebből felmerülő költségedet természetesen viseljük.

Előre is hálásan köszönöm úgy a magam, mint magyar és szász íróársaim nevében szíves jószágodat (a szászokat is képviseljük a románokkal szembeni megállapodás szerint).

Igaz, régi és változatlan barátsággal üdvözlő Kós Károly”⁹⁷

Kosztolányi küldeményének megérkezését Kós 1932. március 10-én írott levelében nyugtázta,⁹⁸ és még aznap Móricz Zsigmondtól is tájékoztatást kért, továbbá egy összefoglaló cikket az Erdélyi Helikon számára a Penben és a körülötte dúló harcokról, valakitől a Nyugat köréből: „A Pen-Klub körül nemrég keletkezett és még most is zajló zivatarról volna szó, ami minket természetesen érdekelne. Nem a pikantéria kedvéért, de ebben a dologban mi többet látunk, és szeretnénk tisztán látni. Természetesen mi a Ti oldalakat akarnánk látni, mert hiszen mégis csak elsősorban ezt az oldalt válladjuk inkább a magunk oldalának is. Miután a mi íróink közül egyik sincsen a dolgok lényegével tisztában, olyan ember írhatná meg ezt az irodalom-politikai tervet, aki egészen tisztában van annak minden részletével és a hátterekkel is. Arra gondoltunk, erről beszélgetve, hogy legjobb volna, ha Te valaki arravaló emberrel megíratnád ezt a dolgot a mi számunkra. Talán Nektek is szolgálatot tehetnénk ezzel és – érdekelne a dolog minket is.”⁹⁹

⁹⁴ Az országgyűlés képviselőházának 83. ülése, 1932. máj. 11. OGYN 235. és MFL. Napi hírek, tudósítások. 1932. máj. 13. 16. kiad. OL K szek.

⁹⁵ Kosztolányi Dezsőné: *Kosztolányi Dezső* 243.

⁹⁶ Részletesen l. *A hűskor* c. fejezetben.

⁹⁷ Kós Károly levele Kosztolányi Dezsőnének, Kolozsvár, 1932. márc. 3. In: *Kós Károly levelei* 286–287. (236)

⁹⁸ Uo. 288–289. (238)

⁹⁹ Kós Károly levele Móricz Zsigmondhoz, Kolozsvár, 1932. márc. 10. Uo. 289–290. (239)

Az Erdélyi Helikon 1932. április 30-án adta ki azt a körlevelet, amely a Bánffy és [Emanoil] Bucuța közti, a magyar íróknak a román Penbe való meghívásáról folytatott 1929. eleji tárgyalás felidézésével tájékoztatta az íróközösség tagjait. A feltehetően Kós Károly által fogalmazott híradás szerint „a múlt hónapban a romániai Pen Club elnöke, Bucuța úr azzal a sürgető kéréssel fordult Bánffy Miklós gróf úrhoz, mint akivel annak idején a tárgyalásokat felvette volt, hogy a romániai Pen Club kíváncsi legyen a magyar írók belépését a klub tagjai közé, szabja meg azokat a feltételeket, amelyek mellett ez valósággá válhatik. Bánffy Miklós gróf úr néhány magyar író társunkkal való megbeszélés után, bár ma már a magyar kisebbségnek joga van teljesen függetlenül megalakítani a maga Pen Club-szekcióját, azt az írásbeli választ adta a romániai Pen Club elnökségének, hogy ragaszkodik az 1929-ben megállapított feltételekhez, illetve a magyar kisebbségi írók számára a romániai Pen Club-szekció keretében autonóm alszekció megalakíthatását kötötte ki a Clubba való belépés feltételül.” Bánffy, Bucuța és Rebreanu május 5-i tárgyalásain „a május hó közepén, Budapesten összeülő Pen Club-kongresszuson való képviseltetés kérdéséről is szó lehet”, ezért kéri a címzetek sürgős válaszát, hajlandók-e a már ismert feltételek mellett a romániai Pen Club-szekció magyar kisebbségi alosztályába alapító tagként belépni.¹⁰⁰

A budapesti Pen a kebelében és a körülötte keltett vihar ellenére folytatta a kongresszusi szervezés aprómunkáját (a világtalálkozó időtartamára az Akadémia épületében többek között magyar írók műveinek könyvkiállítását tervezték Halász Gábor válogatásában).¹⁰¹

A belviszálynak legalább a tompítására irányuló közös erőfeszítéseket Kosztolányi és Radó tárgyalásai és sokirányú levelezése kísérte, miközben mindkét oldal saját érdeke és felfogása szerint tájékoztatta a londoni Pen-központot és az angol sajtót. A Pesti Napló jól értesült helyszíni tudósítója az újság 1932. március 12-i számában Galsworthyt is megszólaltatva a sajnálatos magyar irodalmi belharc londoni visszhangját foglalta össze. Forrásai szerint az ottani érdeklődés középpontjában nem a magyar Pen belső vitái állnak, hanem „azok a kétségtelenül tendenciózus és átlátszó tendenciával sietve Londonba is eljuttatott hírek, hogy a viszályok következtében a magyar közönség körében a Pen Clubok egész intézménye és szelleme ellen feltámadt hangulat miatt, a magyar Pen Club lemondta a májusi nemzetközi Pen-kongresszus rendezését.” Ez a hír a tudósítás szerint „meglehetősen nagy és kellemetlen feltűnést keltett s így a magyarországi viszálykodásnak ebben a taktikailag annyira »alkalmas« időben való kirobbantása valóban elérte azt a célt, hogy a Magyarországon már megszokott, és épp ezért feltűnést sem igen keltő irodalom-politikai vitával a külföld is kénytelen foglalkozni. [...] Bennünket a magyar klubban keletkezett, illetve felidézett viszály csak annyiban érdekel, – mondotta előttünk a Pen-mozgalom világszerte tisztelt vezére – hogy vajon ez valóban veszélyezteti-e a nemzetközi kongresszus Magyarországon

való megtartását. Azt, hogy amellet természetesen a legnagyobb empátiával és becsüléssel viseltetünk a magyar testvérklub és elsősorban annak kitűnő vezetősége iránt, talán nem is szükséges külön hangsúlyoznunk.”

Galsworthy úgy látta, ha mindazok, akik „a maguk nemzeti voltának tüntetésszerű dokumentálása kedvéért hagyták ott a magyar Pen Clubot, úgy ismernék, mint amennyire mi ismerjük azt a kiváló munkát, amelyet a magyar Pen Club vezetői a külföldi irodalmi élettel való kapcsolatukban a magyar irodalom és azon keresztül maga Magyarország érdekében kifejtettek, úgy azt hiszem, ők lennének az elsők, akik elismerésüknek és köszönetüknek adnának kifejezést ezzel a valóban gyönyörű és hatalmas munkával szemben.” A nemzetközi elnök véleménye szerint elképzelhetetlen, hogy e munka „propaganda-értékével azok is teljesen tisztában ne legyenek, akik, mint azt a hozzánk érkezett hírekből látjuk, a maguk akciójával éppen a Pen-kongresszus Budapesten való megtartását akarják a rendező magyar Pen Club részére megnehezíteni, valóban lehetetlen mással, mint gyűlölködéssel és elfogultsággal magyarázni a magyar Pen Club ellen folyó akciót.” Galsworthy és a nemzetközi Pen tagjai rokonszenvvel kísérik „a magyar csoport harcát az ellene folyó és ismétlem, meggyőződésünk és lelkiismeretünk szerint teljesen alaptalan és igazságtalan támadásokkal szemben.” A londoni központ nem tartotta valószínűnek, hogy a világkongresszus valódi vesztélyben forogna; az, hogy „néhány író, akiknek neve egyébként a Pen internacionális életében eddig teljesen ismeretlen volt, kilépett a magyar központból, bennünket mindaddig nem érint, ameddig maga a magyar központ létezik és fennáll. [...] minden remény meg is van arra, hogy a májusi budapesti kongresszus az összes eddigi Pen-kongresszusokat felülmúló fontosságú esemény lesz [...] hisszük, hogy valóban impozáns és tüntető megnyilvánulása lesz annak az egyetértésnek és együttérzésnek, amely a világ íróit a politikai atmoszféra mai robbanó feszültsége közepette is áthatja.”¹⁰²

Növelte a zavart, hogy bő hónap múlva Galsworthy „a Budapesti Hírlap vasárnapi számában nyilatkozik Kiss Ferencnek a Pesti Napló március 12-i számában a Magyar Pen Club zavarairól megjelent cikkére vonatkozóan, amely egy állítólag vele folytatott interjú tartalmazott. John Galsworthy ebben a nyilatkozatában a következőket mondja: 1/. Ő sem a pesti Napló levelezőjének, sem senki másnak semmiféle interjút nem adott. 2/. Semmiféle tudomása nem volt bármiféle egyenetlenségről a Magyar Pen-Club kebelében, mígnem kb. most egy héttel ezelőtt az angol Pen-Club titkára egészen általánosságban megemlítette előtte, hogy ott valami zavar van. Február 11. óta pedig Franciaországban tartózkodott, s a Pen-Club márciusi londoni ebédjén egyáltalában nem vett részt. 3/. A Magyar Pen-Club zavarairól, amelyekről, mint említettem, nem is tudtam, semmiféle nyilatkozatot és semmilyen irányban nem tettem. 4/. Az említett cikk végén levő idézet a Pen-mozgalom gúnyoló-írói parafrázisa ama beszédem egy részének, melyet én a múlt év novemberében a Pen-Club tizedik évfordulója alkalmából Londonban rendezett ebédén mondtam, és amely kizáróan a Pennek némely angolországi gúnyolói ellen irányul. A nyilatkozat összes többi részének

¹⁰⁰ „Az Erdélyi Helikon Kiadóhivatalának körlevele. Kolozsvár, 1932. ápr. 30. Dok 37. H-ESzC lev 1. k. 336–339. (178) és Molter Károly levelezése 2. k. 252–255, 443–444. (571)

¹⁰¹ Jakubovich Emil levele Mohácsi Jenőhöz. Bp., 1932. márc. 7. Kt. 68/1932. sz. A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára fejl. lp. G.aut.

¹⁰² Kiss Ferenc: *A magyar Pen Club viszályának visszhangja Londonban*. Dok 26.

még ennyi köze sincs hozzám, és egyszerű kitalálás, ha azt állítja, hogy azok tőlem származnak. A Budapesti Hírlap ehhez megjegyzi, hogy Kiss Ferenc nem először csinál ilyen galibát külföldi tekintélyek és előkelőségek apokrif nyilatkozataival.”¹⁰³

1932. április 22-én „Galsworthynek a Kiss Ferenc-féle Pen-Club-interjúval kapcsolatos nyilatkozatát ma a Nemzeti Újság teszi szóvá, és lenyomatja a Pester Lloyd április 13-i esti lapjában és a Budapesti Hírlapban megjelent levelét [...]”.¹⁰⁴

A hivatalosság és a Radó Antal képviselte Pen-vezetőség 1932. február 29-i egyezségének megfelelően március 12-én előbb összeült a Pen igazgatósága, ez után került sor a rendkívüli közgyűlés megtartására. Miután az igazgatósági tagok megemlékeztek az egykor a magyar Pen első elnökének kiszemelt, február 8-án elhunyt Ambrus Zoltánról, Kosztolányi lemondását Radó hivatalosan is bejelentette. A hírt, „ismervén és megértvén” az okokat, a közgyűlés „mély sajnálattal tudomásul veszi és annak a reményének ad kifejezést, hogy volt elnökünk, mint igazgatóságunk tagja, szolgálni fogja tovább tehetségével, nagy képességeivel a Magyar Pen Club nemzeti és egyetemes irodalmi szempontból oly fontos céljait.”

Lemondott a titkár, Mohácsi Jenő is, ő azonban kijelentette, „minden erejével és tehetségével továbbra is elő akarja mozdítani a Magyar Pen Clubnak, de különösen a világkongresszusnak az ügyét.” Radó Antal végül arról tájékoztatott, hogy Herczeg Ferencet, Voinovich Gézá, Pekár Gyulát és Császár Elemért követve megvált igazgatósági tagságától Drasche Lázár Alfréd is. Pekár és Voinovich időközben visszavonta döntését, „a többiek pedig azzal a nemes elhatározásukkal, hogy az igazgatósági ülésen megjelenni szívesek voltak, azt a reménységet keltik, hogy ha megkérjük őket, vonják vissza lemondásukat, kérésünknek eleget fognak tenni [...], ami megtörténvén, alelnök melegen üdvözlí őket a szereplésükkel kapcsolatban, hogy így az igazgatóság harmonikus működése megint biztosítva van.”¹⁰⁵

Berzeviczy megválasztása

Az 1932. március 12-i rendkívüli közgyűlés egyetlen napirendi pontja az új elnök megválasztása volt. A szavazás előtt Radó Antal előbb a világkongresszus perspektívájában, majd „magyar nemzeti és egyetemes irodalmi szempontból vázolja a Magyar Pen Club harmonikus munkásságának rendkívüli fontosságát, kifejti mindazokat a körülményeket, amelyek az utóbbi időben a Magyar Pen Club életében zökkenőket okoztak.” Az igazgatósági ülésen Radó szerint „Olyan férfiú személyében sikerült megállapodnunk, akinek emberi, közéleti, írói egyénisége és kvalitásai bizonyosan új, nagy célok felé viszik majd a Magyar Pen Club megfeneklett hajóját. E férfiú Berzeviczy Albert, a Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy Társaság elnöke, a Magyar Pen Clubnak is tiszteletbeli elnöke. Az ő egyhangú megválasztása díszet jelentene nemcsak a jelölthez, hanem miránk, Magyar Pen Clubra is.”

¹⁰³ MTI. *Magyar lap szemle*. 1932. ápr. 18. 5. kiad. OL K szek.

¹⁰⁴ Uo. 1932. ápr. 22. 2. kiad. Uo.

¹⁰⁵ *Jegyzőkönyv a Magyar Pen Club 1932. március 12-i igazgatósági üléséről*. Dok 24.

A nem várt fordulat akkor következett be, amikor az elnök megválasztása előtt Ignotus Pál titkos szavazást kért. Mivel a gyűlésen mindössze negyvenhatan vettek részt, ez a szám pedig az alapszabály szerint alatta maradt az összlétszám egyharmadának, kimondták, hogy határozatképtelenség miatt „a választás nem tartható meg, és azt egy újabban összehívandó közgyűlés tárgyául kell kitűznünk.” Radó egyúttal azt kérte, „ne hánytorgassák a lefolyt vizsszás eseményeket, halasszák a sértődések elintézését a Budapesten tartandó világkongresszus utáni időre és fogadják el Berzeviczy Albert közbelépését, aki hajlandó elvállalni az elnöki tisztelet.” Ignotus Pál, Márai Sándor, Zsolt Béla és Komlós Aladár Berzeviczy ellenében érvelt, mondván, nem látják benne azt a személyiséget, „aki az írók között az egységet fenn tudja tartani”, hiszen éppen ő volt az, „aki a kettészakított irodalom fogalmát felvetette és beleoltotta a magyar közönségbe. Sokkal szívesebben vennék, ha a Pen Club megmaradna Kosztolányi elnökségénél.”¹⁰⁶

Heltai Jenő, Bókay János és Lányi Viktor kiegyezést kívánt, Herczeg Ferenc pedig előadta: Berzeviczy Albert kizárólag azért vállalta az elnöki tisztelet, hogy „semmilyen komplikáció ne álljon elő a világkongresszus megnyitása körül.” Érveit az ellen-oldal azzal utasította el, nem látják be, miért van szükség Berzeviczyre ahhoz, hogy „az írók között egység jöjjön létre. Herczeg Ferenc ez után kijelentette, hogy ilyen körülmények között [...] Berzeviczy jelölését visszavonja.” Az írók jó része a közgyűlésen is „Kosztolányit kívánta újra az elnöki székbe”,¹⁰⁷ mire másnap Berzeviczy lemondott a magyar Pen tiszteletbeli elnökségéről.¹⁰⁸

A kormányzat jelöltjének nem várt balsikere láttán a „hivatalos írók” lázas szervezkedésbe fogtak. Bizalmas beszélgetések és szűk körű találkozók követték egymást, óvatos és alázatos, olykor hajbókoló levelek születtek, pletykák kaptak lábra, közben mindkét oldal újabb erőteljes fellépésre készült. Egy hét múlva Bókay János főtitkár arról tájékoztatta Négyesy Lászlót, hogy a kudarcha fulladt választás után „Március 22-én, kedden délután 6 órakor lesz a »Fészek«-ben a Pen Club elnökválasztó ülése, amelyen véglegesen eldőlt, vajon megtartjuk-e a nemzetközi kongresszust vagy sem. Berzeviczy Albertet sikerült megnyernünk arra, hogy még akkor is vállalja az elnökséget, ha a választás nem lesz egyhangú. Miután tudomásunkra jutott, hogy a Clubot robbantani akaró csoport erősen szervezkedik Berzeviczy ellen, arra kérem, hogy az ügy közérdekére és rendkívüli fontosságára való tekintettel a közgyűlésre okvetlenül eljönni szíveskedjék, nehogy esetleg kínos meglepetésnek legyünk kitéve. Nagyon lekötelné, ha barátait is teljes erővel rábeszelné, hogy jöjjenek el és foglaljanak állást Berzeviczy mellett, aki a Club békéje és fennmaradása érdekében minden tőle telhetőt eddig is elkövetett és ezután is el fog követni.”¹⁰⁹

Radó Antal Kosztolányihoz írott levele szerint a fiasco után „Schöpplin [Aladár] barátunk közölte velem, hogy felkeresték őt Földi [Mihály] és Kárpáti [Aurél] és meg akarják

¹⁰⁶ *Jegyzőkönyv a Magyar Pen Club 1932. március 12-i rendkívüli közgyűléséről*. Dok 25.

¹⁰⁷ *Eredménytelenül ért véget a Pen Club elnökválasztó közgyűlése*. Dok 27.

¹⁰⁸ MTI. *Napi hírek, tudósítások*. 1932. márc. 14. 17. OL K szek.

¹⁰⁹ *Bókay László levele Négyesy Lászlóhoz*. Bp., 1932. márc. MTAK Ms 749/34.

őt kérni egy akció támogatására, amelyet lemondásod ügyében óhajtanának megindítani. Schöpflin az akciót a leghatározottabban ellenezte, minthogy annak semmi más eredménye nem lehetne, mint Berzeviczy [Albert] visszavonulása, a kongresszus meghíúsulása és esetleg az egész Pen Club felrobbanása. Bár Schöpflinnek az a benyomása, hogy érvei hatottak a nevezett urakra: mégis Tégedet is kérlek, hogy befolyásoddal Te is igyekezzél elejét venni minden ilyenféle lépésnek.”¹¹⁰ A Hétfői Napló március 21-i összefoglalója szerint „a konzervatív írók nem tudták elviselni, hogy egy olyan nemzetközi tekintélyű club működjék Magyarországon, amely egy-egy »megbízhatatlan« modern magyar író művét 1000 fontos jutalmakkal koszorúzhassa, és »ellenőrizetlenül« dönthessen a jutalmakról, s ezért hivatalosan szólították fel Kosztolányi Dezsőt, hogy a kormány és főváros anyagi és erkölcsi támogatására a Pen-Club budapesti kongresszusával kapcsolatban csak abban az esetben számíthat, ha Kosztolányi az elnöki helyét átengedi Berzeviczy Albertnek. Kosztolányi engedett is a parancsnak, de kérdés, hogy milyen visszhangja lesz külföldön, ha Berzeviczyék fogadják majd André Daudet-t, Romain Rolland-t, Thomas Mann-t, Jules Romains-t, H. G. Wellst és a világirodalom többi nagyságait, akiknek nyíltan és kifejezetten harcos szervezete a Pen-Club, mégpedig az imperialisztikus nacionalizmus legyőzésére felélesztett világpolgár szellemi harcosa.”¹¹¹

Az 1932. március 22-i közgyűlésen „olyan mértékben fakadt ki a már hónapok óta vajdó krízis, hogy immár megszűnt csak magyar kultúrügy lenni.” A Penben zajló eseményeket belülről követő Kodolányi János úgy vélte, a tömeges kilépés után nyilvánvalóan már nem a díj körüli torzsalkodásokról, hanem közügyről van szó, sőt „Félő, hogy a Pen Club ügye nemcsak egyetemes magyar ügy, hanem európai ügy is ebben a pillanatban.”¹¹² Bár a közgyűlés Berzeviczyt választotta meg, az új elnök már másnap önérzetesen közleményben utasította vissza az elnyert tisztséget: „Felkértek a következő nyilatkozat közzétételére: Annak idejében a Magyar Pen-Clubot főként az én igyekezetem hozta létre; sikerült az irodalmi téren legellentétesebb elemeket közös működésre egyesítenem. Már akkor felajánlották nekem az elnökséget, melyet el nem fogadtam. Másodszor felajánlották Rákosi Jenő halála után. Ekkor Kosztolányi buzgó kérésére beleegyeztem abba, hogy tiszteletbeli elnökké válasszanak meg főképp tekintettel a közeledő s Budapesten tartandó világkongresszusra.

Ezen előzmények után történt, hogy a club több oszlopos tagja az elnök és igazgatóság bizonyos intézkedéseivel való elégedetlensége miatt az igazgatóságból kilépett. A clubot éppen a kongresszus küszöbén a szakadás veszélye fenyegette. Ekkor több barátom, hivatkozva Kosztolányi elnök kívánságára is, az én elnökjelöltséggemmel vélte az egyetértést és békét helyreállítani. Én kijelentettem, hogy bár előrehaladott koromban [79 évesen – CSM] ez rám nézve nagy áldozat, vállalom azt, ha valóban a közkívátnak felel meg és alkalmas a kongresszus sikerének biztosítására.

Miután a Pen Club közgyűlésén tegnap történtek föltevésém alaptalanságáról győztek meg, csak következetes maradok, amikor az ily körülmények közt reám osztott választást el nem fogadom.

Mindig a legalább kifelé egységes front előmozdítója akarván lenni – habár ezt ma úgy látszik, sokan el nem ismerik –, nem akarok elnökséggemmel, melyet igazán nem kerestem, újabb meghasonlás előidézője lenni.”¹¹³

A történetek az egységeremtésnek a hivatalos írók nyilatkozataiban hangoztatott szándékával ellentétben kisvártatva a magyar Pen kettészakadásához vezettek. Az MTI így foglalta össze az eseményeket: „A Herczeg Ferenc körül tömörült nemzeti konzervatív írók a baloldali lapok szerint a formák megsértésével elnökké választották Berzeviczy Albertet, mire a progresszív és nyugatos írók közül harmincnyolcan egy nyilatkozatot adtak ki, amelyben puccsot emlegetnek, és bejelentik, hogy a Pen Club tagjainak sorából kilépnek. A baloldali lapok a Berzeviczy-csoportra hártják a felelősséget a budapesti kongresszus esetleges fiaskójáért.”¹¹⁴ A Penből kilépők (Babits Mihály, Füst Milán, Illyés Gyula, Karinthy Frigyes, Kassák Lajos, Móricz Zsigmond, Márai Sándor és mások) nyilatkozatát, melyben a kongresszust konzervatív puccstól látják veszélyeztetve, március 23-án közölte a sajtó.¹¹⁵ A nyilatkozat első mondata a Pester Lloyd 1932. márc. 23-i számában: „A Pen néhány igazgatósági tagja hetekkel ezelőtt olyan tüntető magatartást tanúsított, amely a vezetőség által kitűnően előkészített világkongresszus sikereit nyilván veszélyeztette.”

Másnap látott napvilágot annak a híre, hogy Berzeviczy lemondott az elnökségről, Kosztolányi kilépett a Pen Clubból. „A kilépett harminckilenc íróhoz mára újabbak csatlakoztak, így többek között Révész Béla, Szabó Lőrinc, Palágyi Lajos, Révay József, Déry Tibor, Gyergyai Albert, Molnár Ákos és – a lemondott elnök – Kosztolányi Dezső.” Kosztolányi Radó Antalnak ezt írta: „Miután barátaim és kortársaim, kik úgyszólván az egész mai magyar irodalmat képviselik, kiléptek a Pen Clubból és nélkülük – elszigetelten – nem tudnék tovább dolgozni az ügyért, melyet közösen vállaltunk, magam is követem példájukat és a Pen Club tagjai közül ezennel kilépek.» Hamarosan „külön-külön tanácskozásra gyűlnek össze mind a kilépettek csoportjának, mind a Pen Club megmaradt igazgatóságának tagjai, hogy a legközelebbi teendőkről határozzanak.”¹¹⁶

A helyzetet értékelő Kodolányi János úgy látta, Herczegnek és társainak a Rothermere-díj odaítélésére való megalapozatlan és megkésett hivatkozása csak ürügyként szolgált: „Kosztolányi nem a lord intencióinak megfelelően, hanem önkényesen adta ki az ötszáz fontot, ők ezzel nem értenek egyet. Ezután következett még néhány lemondás, majd végezetül maga Kosztolányi Dezső is lemondott az elnökségről – »nem akarván személyével a kongresszus sikerét veszélyeztetni«. Lemondott, mint hitte, a béke kedvéért.

¹¹⁰ Radó Antal levele Kosztolányi Dezsőhöz. Bp., 1932. márc. In Kosztolányi Dezsőné: *Kosztolányi és a Pen...* 212.

¹¹¹ MTI. *Magyar lapszemle*. 1932. márc. 21. 6–7. OL K szek.

¹¹² *A Magyar Pen Club válsága*. Dok 30.

¹¹³ MTI. *Napi hírek, tudósítások*. 1932. márc. 23. 12. kiad. OL K szek.

¹¹⁴ MTI. *Magyar lapszemle*. 1932. márc. 23. 8. Uo.

¹¹⁵ Kosztolányi Dezsőné: *Kosztolányi és a Pen...* 211–212.

¹¹⁶ Dok 29.

De hát, ha az igazgatóságnak kifogása volt a díj odaítélésének módja ellen, miért bírta mégis Kosztolányi? Ez az egyik ellentmondás. Ha nem értett egyet a jutalmazandó művek dolgában, miért hagyta jóvá Kosztolányi előterjesztését? Ez a másik ellentmondás. És végezetül, amikor Kosztolányi is lemondott, miért jelentették ki az elégedetlenségüket hangoztató urak, hogy Kosztolányi szabályszerűen járt el, lemondásukat visszavonják, ellenben Kosztolányi lemondását elfogadásra ajánlják s a helyébe Berzeviczy Albertet kívánják megválasztani elnöknek? Ez a harmadik ellentmondás. [...] Miféle rejtélyes oka lehet annak, hogy Kosztolányi nem lehet a Pen Club elnöke, noha szabályosan járt el, noha a kongresszus előkészítésében nagy érdemei vannak, noha nemzetközi vonatkozásban alkalmas ember? Miért kellett erőszakkal ragaszkodni Berzeviczy Albert elnökségéhez, alkalmas elnök már lévén Kosztolányi személyében? Kiknek nem volt ő alkalmas, minden rátermettsége és érdeme ellenére?”¹¹⁷

A jutalom apropója, amivel a küzdelem kezdődött, Kodolányi szerint sem volt olyan „döntő ügy, hogy azzal a kongresszust veszélyeztetni lehetne [...] Ellenben a kongresszus céljaira több mint harmincezer pengőre van szükség. Nos, mihamar meg kellett értenie Kosztolányinak, hogy ő ehhez a pénzhez nem juthat hozzá. Hogy az ajtók bezárulnak előtte, hogy a kabátok begombolódnak, hogy az arcok diplomatikus merevségbe keményednek... Meg kellett értenie, hogy azok, akik az élő irodalmat lehazaárulózzák, erkölcstelennek nevezik, az ellenséges hatalmakkal való összejátszással vádolják, – nyugodt lélekkel veszélybe sodorják a nemzetközi kongresszus megtartását, vállalják azt a következményt, hogy Belgrádban ül össze a kongresszus – s mindezt ugyanakkor cselekszik, amikor folyton magyar ügyről, magyar érdekről, magyar propagandáról, magyar kultúráról és magyar igazságról szónokolnak. Teszik ugyanakkor, amikor a nyilvánosság elé lépve a nemzetközi kongresszus érdekeit hangoztatják!”

Kodolányi Jánosnak tudomása volt olyan dokumentumok létezéséről is, melyek szerint Kosztolányi Dezsőt „bizonyos helyről visszalépésre szólították fel, ellenkező esetben a pénzt aligha bocsátják rendelkezésére!”¹¹⁸ Kosztolányi pedig ahelyett, hogy igazának tudatában megmaradt volna pozícióján, hogy a nyilvánosság elé lépett volna s felvette volna a felé dobott kesztyűt, – hallgatott, lemondott. [...] A magyar irodalom valóban kettészakadt, de nem az írók szakították ketté, hanem azok, akik a tollat a hatalom gyakorlására használják. Most a Pen Club, az eddig egyetlen egyetemes magyar írószervezet harminckilenc tagja vált ki, eleget téve Pekár Gyula ama felszólításának, hogy távozzanak a színtérről. Hogy azokkal, akik ezt a szomorú kultúrhelyzetet előidézték, miként fog szóba állni Galsworthy, Felix Salten, Romain Rolland vagy Jules Romains, – nem tudjuk. Pekár, mint hírlík, beül a fogadóbizottságba s elvárja, hogy ezek az európai egyéniségek karonfogva sétáljanak vele a Halászbástyán, míg Kosztolányi, Móricz, Babits s a többiek némán bandukolnak a mellékutcákban. A kongresszus, igenis, most jutott veszedelembé... [...] akik a Pen Clubokat

képviselik szerte a világon, vannak annyira kultúremberek, hogy különbséget tudjanak tenni író és író között. S akik kiléptek, jobban ott lesznek a kongresszuson, mint azok, akik bent maradtak.”¹¹⁹

A magyar Pen Clubot elhagyók mindazonáltal nemcsak az elnök személyét tekintve, hanem még egy, számukra sorsdöntő ügyben szerettek volna dűlőre jutni a hivatalos irodalom máris győzedelmeskedni látszó képviselőivel. Ez a többször visszatérő kérdés, amely Kosztolányi maradásánál vagy távozásánál is nagyobb súllyal esett a latba, az új tagok felvételének régóta húzódó ügye volt, közelebből annak dilemmája, hogy a tagfelvétel folyamatos legyen-e, mint volt a korábbi „békeidőben”, vagy átmenetileg felfüggeszék-e a májusi világkongresszus lezajlásáig.

A kérdés különös érzékenysége abban állt, hogy az írók számára nemcsak a Pen-tagság presztízse volt fontos, hanem az is, hogy egyéb írószervezet nem lévén azokat az érdek-képviselési feladatokat is, melyeket egy írószövetség (író-szakszervezet) kellett volna, hogy ellásson, a magyar Pen vállalta magára. Az írók sanyarú egzisztenciális helyzetének enyhítésére csak 1932 májusában jött létre az IGE (az Írók Gazdasági Egyesülete) Pakots József elnök, Supka Géza főtitkár és Albrecht királyi herceg díszelnök vezetésével. Babits Mihály, Márai Sándor és mások, a magyar Pen „ellenzéki csoportja” a tagfelvétel régi (ajánlás utáni, folyamatos) gyakorlatának fenntartását kívánta, javaslatukat azonban májusi ülésén elvetette az igazgatóság,¹²⁰ az új tagok felvételét a kongresszus utáni időre ígérve.¹²¹ Parlamenti beszédében Kéthly Anna is utalt az igazgatóság arra a határozott, mégis teljesítetlen ígretére, hogy még a kongresszus előtt tagfelvétel fognak tartani.”¹²²

A hármas elnöki tanács

A válság lehető rendezésére végre 1932. március 24-én este került sor, amikor igazgatósági ülésre gyűltek össze a Fészekben a Pen „különböző pártjai”, a „bent maradtak” és a „kiléptettek” megbízottai. A történetekről Radó Antal másnap csalódottan úgy nyilatkozott, „Azt hittem, van szervezett párt, amelyiknek megvan a maga ellenjelöltje – természetesen kell, hogy tag legyen –, és megvannak a maguk követelései. Minden követelésre ráállottam. A bizalmas értekezleten azt kívánták, hogy vegyünk fel tagokat az ő táborukból a rendezőbizottságba is. Meg is szavaztuk ezt a kérést, megvolt a paktum, azután felborult ismét minden. Persze csak olyan követeléseket lehet támasztani, amelyek a lemondott igazgatósági tagokat nem sértik. Hiszen azt akarjuk, hogy azok is megmaradjanak. Kétségtelen, hogy Herczeg Ferencék állásfoglalásának is van jogosultsága.” Úgy látta, ha „nem lehet elintézni a vitás problémákat, leghelyesebb volna elhalasztani a döntést, és a kilépési elhatározásokat

¹¹⁹ Dok 30.

¹²⁰ Márai Sándor levele Radó Antalhoz. Bp., 1932. máj. 9.

¹²¹ L. Babits Mihály fogalmazványa. Dok 77.

¹²² Kéthly Anna képviselőházi felszólalása. Dok 42.

¹¹⁷ *A Magyar Pen Club válsága.* Dok 30.

¹¹⁸ Erre közvetve csak Radó Antal Kosztolányihoz 1932. febr. 29-i levele utal, l. 92. jegyzet.

felfüggeszteni a kongresszus utánra. Csináljunk treuga deit, hiszen csak öt napig lesznek Budapesten a világ írói, és május 21-én, a kongresszus bezárása utáni napon már össze lehet hívni rendkívüli közgyűlést. Addig ne csináljunk galibát. Rettenetes volna, ha további kilépések történének. Hetvenéves ember vagyok, négy hét óta se éjjelem, se nappalom – nem bírom már a harcokat. El sem tudom képzelni, hogy valaki is ezt akarná, de a végén kénytelen leszek belenyugodni abba a szörnyűségbe, hogy negyvennyolc idegen klub tagjait értesítsük arról, hogy itt mi összevesztünk egymással. [...] Legalább a kongresszus utánig függesszük fel a viszálykodást!”

A kilépettek képviselőjében a treuga dei ajánlatára Babits így válaszolt: „Az ellenzéknek valóban nincs szervezett pártja, haditerve és politikája. S ez így van jól. Írók vagyunk, és nem illik hozzánk a pártélet és a politika. De nem illik hozzánk a megalkuvás s az igazságtalanságba való megnyugvás sem. A kilépettek minden előzetes elhatározás nélkül egyéni felháborodásukban cselekedtek. Bántani senkit sem akarunk, és lépésünk nem irányul személyek ellen. Az én részemről legkevésbé Berzeviczy Albert ellen, aki a történetektől különben is távol áll. Magát a rendszert, a puccsok, a politika, a pártoskodás rendszerét perhorreszkáljuk.

Treuga dei? Nem tudom, milyen feltételek mellett csinálhatnánk meg. S nem tudom, amit most nem sikerült elintéznünk, sikerülhet-e a kongresszus után. Nem szeretnék útjába állni semminek, ami jóra vezethet, de egyelőre nem látom a lehetőségeket.”¹²³

Miután a közgyűlésen az ellenzéket megakadályozták véleménye kifejtésében, újabb hatvanegy tag lépett ki a Penből. Az akkor már a hármas elnöki tanács vezette igazgatóság vállalta ugyan, hogy még a kongresszus előtt felveszik azokat az írókat, „akiknek kihagyása feltűnő pártpolitikai vagy féltékenységi színezetű volt”,¹²⁴ ígéretüket nem teljesítették. A március 24-én bekövetkezett „döntő fordulat” ennek fényében voltaképpen olyan kompromisszumnak tetsző átmeneti félmegoldást eredményezett, amely szerint „a Pen-Clubból kilépett öt tag kilépését visszavonja. Az elnöki tisztség egyelőre betöltetlenül marad, és az ügyek vezetésére, valamint a kongresszus előkészítésére és tartamára a Magyar Pen-Club háromtagú intézőbizottságot küld ki, amelynek tagjai Herczeg Ferenc, Heltai Jenő és Kosztolányi Dezső lesz.”¹²⁵ Ez a hármas „elnöki tanács”¹²⁶ volt hivatva biztosítani, hogy a hivatalos írókat és a politikát képviselő Herczeg Ferenc, a kiegyezést szorgalmazó Heltai Jenő, és a kilépését visszavonó Kosztolányi Dezső együtt munkálkodjon a kongresszus előkészítésén.

¹²³ *Fegyverszünetet ajánl a Pen Club alelnöke a harcban álló két csoportnak.* Dok 32. A cikk Babitstól vett idézetének eredetije az OSZK Kézirattárában (III. fond 67. 1945). Az anyagban található két francia nyelvű kéziratos fogalmazvány közül az egyik idegen kéz szerint Gyergyai Alberttől származik, ez Benjamin Crémieux nemzetközi Pen-főtákar számára készült, az aláírás helyén B. M. (Babits Mihály). A másik Babits saját fogalmazványa (Dok 77), ennek melléklete a magyar Pen ellenzéki csoportjának kongresszus utáni nyilatkozata. Mindkét dokumentumot Ignó Pál kérésére azzal továbbították Crémieux-nek, hogy a nemzetközi Pen adjon helyt határozatuknak, és vonja le a „logikus következtetéseket”.

¹²⁴ *Kéthly Anna képviselőházi felszólalása.* Dok 42.

¹²⁵ MTI. *Magyar lapszemle.* 1932. márc. 25. 4. kiad. OL K szek.

¹²⁶ *Hármas elnöki tanács a Pen Club élén.* Dok 31.

A nehezen nyomon követhető, zavaros pletykáktól kísért eseményekről az erdélyi magyar Pen vezetői is igyekeztek első kézből származó értesülésekhez jutni. Miután Kós Károly megköszönte Kárpáti Aurélnak a Pen ügyeiről küldött tájékoztatóját, 1932. április 1-jén ezt felelte neki: „Végeredményben örvendünk a fegyverszünetnek, mely lehetővé teszi a kongresszus megtartását, ami ha elmarad, nemcsak botrány, de pont nekünk – nagy és pótolhatatlan veszteség.

Mert mi most javában tárgyalunk a romániai Pen-Klubbal, hogy itt egy magyar és egy százsz alszekciót alakítsunk, amely Bukarestbe megfelelő számú vezetőségi tagot delegál. Ha ebbe nem mennek bele a román írói társaságok, akkor – Budapesten meg akarjuk gyűjteni a bajukat, és azután a külön romániai magyar Pen-Klubot megalakítani.

Ez utóbbi megoldást, ha lehet (és most, hogy Budapesten lesz a kongresszus, valószínű). Hogy lehet elkerülnünk, mert a külön magyar Pen-Klub nem tudná úgy kihasználni a Pen-Klub előnyeit, itt Romániában, mint egy teljes belső függetlenséggel rendelkező magyar alosztálya a romániai EGYETLEN Pen-Klubnak. Ez amolyan erdélyi ravaszkodás, de talán most ezek a nálunk még ravaszabb rómaiak is bekapják a legyet.”¹²⁷ Közben Bánffy Miklós, Makkai Sándor és Reményik Sándor márciusi budapesti előadásai után az Ellenzék éppen a fővárosi sajtó „közönyös magatartását” tette szóvá némi csalódással: „Amilyen örömdetes, hogy az erdélyi magyar kultúra vezéreit sorozatosan meghívják előadások tartására Budapestre, ugyanolyan sérelmes, hogy a budapesti sajtó annyira nem szentel semmi figyelmet ennek, mintha csak holmi »mucsai« valamiről volna szó.”¹²⁸

A magyar Pen 1932. március 24-i kényszerű kompromisszumának lényegét, amelyet a hivatalosság saját sikereként könyvelhetett el, a legtömörebben József főherceg akkori feljegyzése fogalmazta meg. Eszerint miután „A M[agyar]. P[en]. C[lub].-ban fölmerült, de időközben ismét elsimult ellentétek annak idején arra bírták Berzeviczy Albertet, a M. Tud. Akadémia elnökét, hogy lemondjon a Clubban viselt tiszteleti elnökségről”, a Pen-tagság „egyértelmű kívánságára ma a Club vezetői, Heltai Jenő, Herczeg Ferenc és Kosztolányi Dezső, meglátogatták Berzeviczy Albertet a lakásán, és átadván az igazgatóság írásba foglalt határozatát, arra kérték, hogy vállalja továbbra is a tiszteleti elnökséget. Berzeviczy Albert, a nyert magyarázatok után, készen nyilatkozott a Club kívánságának teljesítésére. Így tehát Berzeviczy fog elnökölni a világkongresszus megnyitó ülésén és a kongresszus tagjainak tisztelgő küldöttségét is ő fogja a kormányzó úr elé vezetni.”¹²⁹

Berzeviczyt az Akadémia, a Kisfaludy és a Petőfi Társaság hivatalos körein kívül gyakran emlegették „márványökörként”; Füst Milán 1932 márciusában jegyzett naplósorai szerint „Ha király volnál, kimondhatnád azt, hogy Berzeviczy ökör? Joggal haragudnának reád, hogy mily durva és kíméletlen vagy!”¹³⁰

¹²⁷ *Kós Károly levele Kárpáti Aurélnak.* Kolozsvár, 1932. ápr. 1. In: *Kós Károly lev.* 291. (241)

¹²⁸ MTI. *Román és erdélyi magyar-német lapszemle.* 1932. márc. 16. OL K szek.

¹²⁹ K.m. 1932. márc. 24. után. József királyi herceg. K.n. Aut.

¹³⁰ *Teljes napló* 330. (1931. márc. 20.)

Amikor a magyar Pen 1970. decemberi közgyűlésén szóba került a „történelmi” világkongresszus esete, az akkor megválasztott új elnök, Boldizsár Iván Kosztolányiról elmondta: a kongresszuson „az akkori sujtásos történelem egyik grimasza következtében ő már nem volt elnök. Kifúrta, kitúrta egy közéleti férfiú, akit egy Esti Kornél-beszélyben figurázott ki. Nevét nem veszi tollára, hanem elgermanizálja, Baron Wilhelm Friedrich Eduard von Wüstenfeldnek, Sivatagmezeinek nevezi. Ez az örök elnök, a csodálatos elnök, a tulok elnök, a díszelnök, aki megnyitja az ülést, megadja a szót az előadónak, aztán nyomban álomba merül és végigalussza az előadást, ám az utolsó előtti mondatnál felébred, kinyitja a szemét és az ülést berekeszti.”¹³¹

Amint Móríc feljegyezte, Kosztolányi „az alvó elnököt karikírozta ki, elég gyáván, mert maga megijedt írás közben és igazi németet csinálni igyekezett belőle.”¹³² Az *Elnök* című elbeszélés¹³³ írója „Azon mulat, hogy milyen bohózatossá korteskedés, tülekedés folyt már kezdettől fogva a díj odaítélése körül, ki mindenki nem kérte a maga számára, és jót nevet azon, hogy egy tájékozatlan vidéki olvasónő megható levélben, anyagi segítségét ajánlja föl neki abból az alkalomból, hogy »télvíz idején« megfosztották őt a Pen Club elnöki állásától.”¹³⁴ Feszült viszonyuk azonban Kosztolányi Dezsőt már 1931-ben sem akadályozta meg, hogy a Pen elnökeként gratuláljon az MTA elnökévé újraválasztott Berzeviczynek.¹³⁵

1932. május közepén, már a kongresszusi napokban Hatvany Lajos levélben fordult Yvonne Lebas francia írónőhöz, a *Le Temps* és az *Emberi Jogok Ligája* munkatársához, Jászi Oszkár és Károlyi Mihály közeli ismerőséhez. Arra vonatkozó üzenetének továbbítását kérte, „Szende [Pál] *okvetlenül* figyelmeztesse a lapokban az írókat – avis aux écrivains –, hogy a PEN Club most megválasztott elnöke, Berzeviczy úr, aki elnöke az Akadémiának és a Kisfaludy Társaságnak is, az irodalomtól független individuum, a szellem fehérgárdistája, tudatlan tudós, s hogy aki a külföldieket fogadni fogja, Pekár Gyula, a legrosszindulatúbb s legtehetségtelenebb író, a szellem hitleristája, aki az ötvenhatszoros gyilkos Héjjas Iván barátságával kérkedik. De hisz tudja Szende magától is, mit kell írnia. S írja meg azt is, hogy a PEN Clubból Krúdy [Gyulát]t, Hatvany [Lajos]t, Ignótus [Pál]t, Kemény Simont, Dóczy [Jenőt]t, Vámbéry [Ármin]t, Bíró [Lajos]t, Balla Boriszt, Barabás Gyulát – egyszerűen minden haladó szellemet kizártak. Az ide érkező francia íróknak nem szabad interjúkat adniok, amíg velem nem beszéltek, Jules Romains-t, Luc Durtaint és [Benjamin] Crémieux-t várják. Amint megérkeztek, azonnal hívjanak fel telefonon [...]”¹³⁶

¹³¹ *Jegyzőkönyv*. Készült a Magyar P.E.N. Club 1970. december 15-én délután 4 órakor a Fészek Művészklubban megtartott évi rendes közgyűléséről. G.m. 76.

¹³² Móríc Zsigmond: *Naplók 1930–1934* 272. (1933. jún. 9.)

¹³³ A Bács megyei Napló 1933. jan. 17-i beharangozója szerint „Kosztolányi Dezső hosszabb novellája a Napló regényrovatának legközelebbi szennzációja.”

¹³⁴ *Jk.* (1970. dec. 15.) 76.

¹³⁵ *Kosztolányi Dezső levele Berzeviczy Alberthez*. Bp., 1931. máj. 18. In *Uő: Levelek – Naplók* 623. (1096)

¹³⁶ *Hatvany Lajos levele Yvette Lebas-hoz*. Bp., 1932. máj. In: *Hatvany Lajos levelei* 341, 480. (411) és Rónai Mihály András: *Hatvany Lajos három levele Yvette Lebas-hoz*. Dok 44.

A magyar Pen kompromisszumának az írószervezet 1932. április 5-i igazgatósági ülésén adtak átmeneti intézményes formát. Az ülésen Radó Antal bejelentette: Heltai Jenőt és Mohácsi Jenőt azzal bízták meg, hogy „a kilépett tagokkal tárgyalásba bocsátkozzanak Herczeg Ferenc indítványa alapján”, Heltai pedig beszámolt róla, hogy az érintettek három kívánságuk teljesüléséhez kötötték visszalépésüket. Az első a hármas elnöki tanács egybehangzó határozata, amit elfogadhatónak ítélt. A második feltétel szerint „a kivált urak kellő elégtételt akarnak szolgáltatni Berzeviczy Albertnek, aki nobilesan viselkedett és érdemtelenül került bele a Magyar Pen Club elnökválasztása körül lezajlott eseményekbe”, továbbá, hogy a Pen „egészítse ki magát egy csomó kitudó íróval, akik eddig nem tagjai. [...] Hangsúlyozta a kilépettek előtt, hogy az igazgatóságnak van egy határozata, hogy nem vesz fel új tagokat a kongresszus végéig.” Zsolt Béla és Ignótus Pál úgy tájékoztatta Schöpflin Aladárt, „abból, ha az igazgatóság a föltételek iránti kérésüket nem honorálja teljes mértékben, nem fognak kabinetkérdést csinálni”, Babits pedig arra emlékeztetett, hogy a kilépettek azt is kívánják, hogy az Intézöbizottság a Pen egyéb bizottságairól is egyhangúlag döntsön.¹³⁷

Hogy a szerinte „méltatlanul megbántott” díszelnököt úgymond visszaédesgessék, a magyar Pen vezetőségének a kongresszus megrendezéséért nem csupán színleg, hanem ízlése ellenére is mindent meg kellett tennie. Berzeviczy kiengesztelését és marasztalását Schöpflin vállalta magára; Radónak címzett sorai szerint „megbízatásomhoz híven megírtam a Berzeviczyhez intézendő felterjesztést. Kérlek, közöld ezt az illetékesekkel úgy, hogy ez csak tervezetnek tekintendő, és ha szükségesnek látszik, tetszés szerint módosítható.”¹³⁸

A kilépettek Berzeviczynek küldendő levelének kéréllő, alázatosan magyarázkodó fogalmazványát Schöpflin 1932. április 5-én írta meg. Eszerint az igazgatóság úgy látta, hogy miután a díszelnök távozása „ellentétben állana a Pen Club érdekeivel ép úgy, mint a küszöbön álló világkongresszushoz fűződő fontos közérdekkel, Nagyméltóságod közreműködését nem nélkülözheti, lemondásába nem nyugodhatik bele s ezért minden lehető megtesz arra nézve, hogy Nagyméltóságodat a Club ügyeiben való további részvételre s a díszelnöki tiszttség megtartására rábírja.” Schöpflin a kilépettek Heltai által másodikként említett feltétele (ajánlata) szerint elégtételt adott a címzettnek „korrekt és a Club békéjének előmozdítására szolgáló magatartásáért”, és felkérte a hármas elnöki tanács negyedik tagjának; mert a kilépettek „az elégtétel-adás legmesszebb menő módját tartják szükségesnek.”

Schöpflin felidézte Babits Mihálynak azt az 1932. március 25-i nyilatkozatában kifejtett álláspontját is, mely szerint „a Clubból való csoportos kilépések merőben a felmerült súrlódásokból támadt izgalom kirobbanásai voltak, azoknak Nagyméltóságod személyével vagy elnök-jelöltségével kapcsolatuk nem volt.” Végezetül a kéréllő levél megismételte Schöpflinnek, Babitsnak és Kosztolányinak azt az igazgatóság által elfogadott indítványát, hogy a Pen vezetése „ne nyugodjék bele Nagyméltóságod lemondásába, teljes bizalmának és szeretetének kifejezésével kérje meg Nagyméltóságodat annak visszavonására, s egyúttal arra

¹³⁷ *Jegyzőkönyv a Magyar Pen Club 1932. április 5-i igazgatósági üléséről*. Dok 33.

¹³⁸ *Schöpflin Aladár fogalmazványai...* Dok 34.

is, hogy a Club ügyeiben való további jóindulatú közreműködését ne vonja meg s a májusi világkongresszuson a magyar részről való elnöklést, mint a magyar kultúra erre leginkább avatott vezérférfia vállalja el.”¹³⁹

1932 áprilisában Molnár Ferencet is beválasztották a Pen igazgatóságába, amit az író tartós külföldi távolléte miatt udvariasan elutasított. Ügyvédjének levele szerint „A mélyen tisztelt Elnökség azon értesítését, hogy a Pen Club igazgatósági taggá választotta, közöltem Franciaországban tartózkodó Molnár Ferenc megbízómmal, aki arra kért, közölném a Pen Club mélyen tisztelt Elnökségével, hogy hosszú időre tervezett külföldi utazása miatt nem felelhet meg a megtisztelő officiummal járó kötelezettségnek, ezért hálásan megköszönve a megtiszteltetést, az igazgatósági tagságot nem fogadhatja el.”¹⁴⁰

Az MTT 1932. május 6-án kiadott összefoglaló visszatekintése szerint „A Magyar Pen Clubban felmerült, de időközben ismét elsimult ellentétek annakidején arra bírták Berzeviczy Albertet, a Magyar Tudományos Akadémia elnökét, hogy lemondjon a klubban viselt tiszteleti elnökségéről. A Magyar Pen Club tagjainak egyértelmű kívánságára ma a klub vezetői, Heltai Jenő, Herczeg Ferenc, Kosztolányi Dezső, Radó Antal, Harsányi Zsolt és Mohácsi Jenő meglátogatták Berzeviczy Albertet a lakásán és átadván az igazgatóság írásba foglalt határozatát, arra kérték, hogy vállalja továbbra is a tiszteleti elnökséget. Berzeviczy Albert, a nyert magyarázatok után készen nyilatkozott a klub kívánságának teljesítésére. Így tehát Berzeviczy fog elnökölni a világkongresszus megnyitó ülésén és a küldöttség tagjainak tisztelgő küldöttségét is ő vezeti majd a kormányzó elé.”¹⁴¹

Kongresszus előtt

1932. május elején Kosztolányi Dezső egy francia nyelvű, ismeretlen címzetthez írott levelében ezzel a vázlatos hangulat- és helyzetrajzzal szolgált: „Igaz, hogy a magyar PEN Klub a kongresszus előtt meglehetősen kényes helyzetbe került. Teljességgel irodalmi jellegű ellentét támadt köztünk, melynek során klubunk hatvanegy tagja elhatározta, hogy kilép a magyar PEN-ből. Később azonban közös akarattal megegyezés jött létre a csoportok között, annak érdekében, hogy biztosítsuk a kongresszus megtartását. Mint a magyar PEN egyik elnöke, az a kérésem, hogy ne vitassuk itt meg ezt a családi pörpatvart. Magunk fogjuk rendezni a kongresszus után!”¹⁴² A neves angol Shakespeare-kutatónak, Andrew Bradley irodalomtörténésznek kendőzetlenebbül számolt be az eseményekről. Sorai szerint „Ami

a PEN-ünket illeti: a felbomlás állapotában van. Hadd tájékoztassam a helyzetről. A kongresszus előtt [*olvaszatlan*] nyomására lemondtam az elnökségről, s velem együtt 61 tag – köztük kiváló írók – kilépett a Klubból. Nem forradalmárok, de liberálisok, akik ugyanolyan pacifista elveket vallanak, mint Galsworthy úr. Annak érdekében, hogy megtarthassuk a kongresszust, békét kötöttünk, minthogy a konzervatívok megígérték, hogy [*olvaszatlan*]. Nem tartották be szavukat. Következésképp kiújult a harc, s a 61 tag (és velük én) ismét kilépett a PEN-ből. A konzervatívok, akik tisztában vannak vele, hogy egyedül nem tudják kitölteni a PEN-t, megbízták egyik képviselőjüket, hogy tárgyaljon velünk. Pillanatnyilag függőben az ügy.”¹⁴³

A nagyszabású világrendezvény megfelelő előkészítését Kosztolányi Dezső, Radó Antal és társaik ebben a függő helyzetben, immár az idő egyre sürgetőbb szorításában kényszerültek folytatni. Kosztolányi továbbra is mindent megtett a sikerért, az elnöki tanács tagjaként maga is részt vett a tanácskozáson, megjelent a külföldi íróvendégek tiszteletére rendezett fogadásokon, közülük többeket otthonában is vendégül látott,¹⁴⁴ miközben személyes véleményét egyetlen gesztussal sem juttatta kifejezésre. Nem az bántotta – ahogy ellenlábasai gondolták és terjesztették róla –, hogy nem ő a magyar Pen elnöke, hanem annak a helyzetnek a megalázó kisszerűsége, amely már a Rothermere-jutalom önmagában belterjes kérdésében is megmutatkozott (az ügynek még 1933-ban is voltak utórezgései, amikor néhány budapesti lap Kosztolányit a raguzai 11. nemzetközi Pen-kongresszus „felrobbantásával” vádolta).¹⁴⁵ A történetek mindazonáltal súlyosbíthatták rákbetegségét, felesége szerint sietteték 1936. novemberi korai halálát. A kilépettek és a félreállítottak hangulatát jellemzi Füst Milán május eleji feljegyzése is: „Pen-kongresszus: – hiába, nálam alig változik valami. Még mindig nem vonulhatok hidegen vissza... nem utasíthatok el senkit magamtól. Még mindig ugyanúgy kell teljes erővel dolgoznom, hogy megnyerjem magamnak az embereket, – egy kis reménység elég ahhoz, hogy elkezdjek ágálni, bölcsekedni, – legszebb tulajdonságaimat mutatom, legfőbb okosságaimat... még szerény is vagyok – s oly koncentrált és fárasztó magamnak... olyan vagyok, mint a szirup. Ó de undorító! S mit érek el vele? Semmit. [...] Mily egyszerű a recept. – Oda kell menni az ellenfélhez s megtisztelni azzal, hogy szívességre kéri az ember. Ő a legfőbb ellenfél, – legyen most az egyszer elnéző... S az ellenfélnek dagadni kezd a kebele... (Radó Antal és én.)”¹⁴⁶

Noha a Berzeviczy elnökké választását kikényszerítő kormányzat a hivatalos irodalom képviselőin keresztül később saját vette kezébe a kongresszus irányítását, az előkészítés valamennyi szervezőmunkáját a Pen Clubnak kellett elvégeznie. Az alapos előkészületek a pénzügyi, a külföldi és a belső szervezés sokféle technikai aprómunkájával zajlottak. A sok író, kritikus, szerkesztő, Pen-munkatárs, irodalomszervező és önkéntes közreműködő több

¹³⁹ K.m. A Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda fejl. lp. A fogalmazvány Schöpflin Aladár még ugyanaznap, valószínűleg Radó Antal üv. alelnökhöz írott másik levelének melléklete.

¹⁴⁰ *Szalai Emil ügyvéd levele a Magyar Pen Club Elnökségéhez*, Mohácsi Jenő titkár címén. Bp., 1932. ápr. 13. G.aut.

¹⁴¹ MTT. *Napi hírek, tudósítások*. 1932. máj. 6. 31. kiad. OL K szek. A szöveg láthatóan József főherceg márc. 24. utáni feljegyzését vette alapul, vö. 128. jegyzet.

¹⁴² *Kosztolányi Dezső levele ismeretlen címzetthez*. Bp., 1932. máj. eleje. In Uő: *Levelek – Naplók* 652, 1029. (1163)

¹⁴³ *Kosztolányi Dezső levele Andrew Cecil Bradleyhez*. Bp., 1932. Uo. 677–678, 1036–1037. (1213)

¹⁴⁴ L. *Egy angol meg egy lengyel c. tárcáját*. Dok 68.

¹⁴⁵ I. *Az „új barhárság” kora c. fejezetben*.

¹⁴⁶ *Teljes napló* 374. (1932. máj. 1.)

hónapos vállalkozására a szellemi ünnep: a nemzetközi Pen és a Nyugat kettős jubileumának megkomponálása tette fel a koronát. A pénzügyi háttér, melynek biztosítása eredetileg Kosztolányi elnöki feladata volt, éppen az ő lemondásával automatikusan rendelkezésre állt: a rendezésnek a Pen által előzetesen több mint 60 ezer pengőre kalkulált költségeire a Miniszterelnökség sajtóirodája 11, a Külügyminisztérium 6, Budapest főváros 15, összesen 32 ezer pengőt utalt ki. (A világkongresszus összköltsége végül közel 2 ezer pengő maradvány mellett nagyjából 30 ezer pengőre rúgott.)¹⁴⁷

Kosztolányi hágai és londoni, Radó római utazásai, valamint a szükséges prágai és bécsi látogatások után a kül- és belföldi szervezőmunka oroszlanrészét – a gyorsírók, kísérők biztosítását, a nyomdai munkák előkészítését, a fontosabb meghívottak, a már bejelentkezett díszvendégek és résztvevők többnyire már 1931 végén rögzített listái alapján¹⁴⁸ – újabb, a nemzetközi és hazai protokollnak megfelelő felkérő és véglegesítő levelek kiküldése tette ki.¹⁴⁹ Időközben a nemzetközi rendezőbizottság lajstromát is összeállították.¹⁵⁰ A hazai rendezőbizottságba, melynek élére nem kis megütközést keltve Pekár Gyula került, az igazgatóság május elején Márai Sándort is megkísérelte bevonni, ő azonban elutasította Radó Antal kérését, mivel már korábban kilépett a tagfelvétel felfüggesztése miatt:

„Kedves Kollégám,

a Magyar Pen Club ügyvezető alelnöke, Radó Antal úr május 4-án kelt megtisztelő levelében arról értesít, hogy a világkongresszus rendező bizottságának tagjává választottak. Föl kell tételeznem, hogy ez a választás félreértésen alapul; mikor a M. P. C. választmánya legutóbb nem adott helyt a tagok létszámának kibővítésére vonatkozó javaslatomnak, levontam ennek az álláspontnak következményét s a magam részéről fenntartottam kilépésemet a M. P. C.-ből.

Annak idején levélben is értesítettem erről az igazgatóságot.

Ez a levelem, úgy tetszik, elkallódott; ezért most újólág van szerencsém Önt, mélyen tisztelt Kollégám, s a M. P. C. igazgatóságát tisztelettel értesíteni, hogy a Club tagjainak sorából kiléptem, s így természetesen a világkongresszus rendezőbizottságának tagsági tisztjét nem vállalhatom.

Igaz tisztelettel

készséges híve

Márai Sándor.”¹⁵¹

A hármas elnöki tanács a külföldi meghívottaknak 1932. április 18-én előbb egy általános, 22-én egy díszvendégeknek címzett levelet küldött ki. Az első szövege: „Kedves Uram, a magyar PEN Klub nagy örömeire szolgálna, ha arról értesülhetne, hogy meghívásunknak eleget

¹⁴⁷ *A Nemzetközi Pen Club budapesti kongresszusának költségelszámolása.* Dok 69.

¹⁴⁸ *A budapesti X. Pen Club világkongresszus külföldi résztvevői...* Adattár 5. és *A Nemzetközi Pen Club budapesti világkongresszusának külföldi és magyar résztvevői.* U.o. 6.

¹⁴⁹ József Attila meghívása elkerülte a szervezők figyelmét, l. Szabolcsi Miklós: *József Attila...* 1. k. 463.

¹⁵⁰ Adattár 4.

¹⁵¹ *Márai Sándor levele Radó Antalhoz.* Bp., 1932. máj. 9. K.m.

téve megtisztelti jelenlétével a PEN Klubok 1932. május 15–20. között Budapesten tartandó világkongresszusát. A magyar irodalmi körök nagy rokonszenvvel és tisztelettel övezik Önt, s rendkívül boldogok volnának, ha a kongresszus alkalmából itt üdvözölhetnénk.”¹⁵²

A második értesítés szerint, amelyet harmincegy díszvendégnek küldtek ki, „A Magyar Pen Club nagyon szerencsésnek tartaná magát, ha Ön, tisztelt XY elfogadná meghívásunkat az 1932. máj. 15–20. között tartandó Pen Club-világkongresszusra, és ellátogatna Budapestre, ahol díszvendégként üdvözölhetnénk. A magyar írók különösen sok szeretettel és tisztelettel viseltetnek az Ön személye iránt, és rendkívül örülnének, ha a Pen Club-világkongresszus alkalmával körükben üdvözölhetnék. Szíves válaszát sürgősen várjuk.”¹⁵³ Az Avigdor Hameirinek szóló felkérés:¹⁵⁴

„Kedves Kollégánk,

A Magyar Pen Club igen örülne, ha 1932. május 15-től 20-áig Budapesten tartandó Pen Club-világkongresszusára, mint

díszvendégünk

ellátogatna.

A magyar írók igen hálásak Hameiri Uramnak *Az ember tragédiája* kiváló fordításáért és azt remélik, hogy a világkongresszus alkalmával Budapesten körükben üdvözölhetik. Szíves válaszát sürgősen kéri

kiváló tisztelettel

a Magyar Pen Club Intézőbizottsága

Heltai Jenő

Herczeg Ferenc

Kosztolányi Dezső”

Az előkészítésnek végül fontos mozzanata volt a belügyminiszter 1932. április 28-i rendelete, mely szerint a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóság Magyarország vasúti, közúti és dunai határátkelő helyein, továbbá a mátyásföldi repülőtéren a világkongresszus résztvevőinek május 10–20. között vízum nélküli belépést engedélyezett a Magyar Pen Club igazolványának bemutatásával.¹⁵⁵

¹⁵² *Heltai Jenő, Herczeg Ferenc és Kosztolányi Dezső levele a Pen Club vendégeibez.* Bp., 1932. ápr. 18. In Kosztolányi Dezső: *Levelek – Naplók* 650–651, 1026. (1159)

¹⁵³ Az angol, német és francia nyelven kiküldött levél címzettjei: Salom Asch, Hans Friedrich Blunck, Johann Bojer, P. C. Bouthens, Nichifor Crainic, John Drinkwater, Jovan Ducić, Peter Egge, Ferdijnand Goetel, Octavian Goga, Julien Green, Andreas Haukland, Johannes W. Jensen, Juliusz Kaden-Brandowski, Alfred Kerr, Helmi Krohn, Hans Nüchtern, Henrik Pontoppidan, H. Robbers, Nicholas Roosevelt, Karl Hans Strobl, Jon Svensson, F. V. Toussant van Boelaere, Robert de Traz, Sigrid Undset, August Vermeylen, H. G. Wells, Franz Werfel, Casimir Wierzynski és Gustav Zuits.

¹⁵⁴ G.m. Avigdor Hameiri szül. Feuerstein Avigdor költő, író, újságíró, műfordító a kárpátaljai Ódávidházán született haszid családban, 1921-ben telepedett le Palesztinában. Művei magyarul és héberül láttak napvilágot, a palesztinai modern héber irodalom egyik első képviselője. Róla Scheiber Sándor: *Avigdor Hameiri (1886–1970).* Nv 1970. 15. évf. 7. 1117.

¹⁵⁵ *A Belügyminisztérium rendelkezése a világkongresszus külföldi vendégeinek vízumkedvezményéről.* Dok 36.

A kongresszusnak köszönhetően május első napjaiban végre küszöbön állt az önálló erdélyi magyar Pen Club létrejötte is. Bár a világszervezet 1931-ben módosított alapszabálya már független kisebbségi „Pen-szekciók” (egy országon belül több, más-más nyelvű klub) alakítását is megengedte volna, Bánffy, amint ismeretes, ragaszkodott 1929-es kikötéséhez, így 1932. május 5-én Emanoil Bucuțával, a román Pen főtítkárával, Victor Eftimiuvával és Ion Breazuval folytatott kolozsvári megbeszélésén változatlanul az autonóm magyar alközpont megalakítását szabta az erdélyi magyar írók román Penbe való belépésének feltételéül. Bánffy franciául, „az alakulat szelleméhez méltó üdvözléssel vezeti be a tárgyalást. Hisz az őszinte, jó szándékú együttműködésben, látja annak nagy erkölcsi előnyeit. Bucuța főtítkárról románul szólal fel, programot adva a nagyra hivatott tennivalókról, melyek *általában* kötelességei bármely nemzetbeli Pen Club-tagnak, majd rátér különlegesen a romániai Pen Club és az ennek alosztályaként megalakuló magyar tagozat kölcsönös programjára. A romániai írásművészetnek nagy fellendülését várja a ma egymást csak kevéssé ismerő két irodalom értékeinek kicserélésétől. Ki is jelöli az utakat, amely[ek]en az átültetés propagandájának el kell indulnia.”¹⁵⁶ Másnap MTI-hír szerint a nagyváradi sajtó arról tudósított, hogy a kolozsvári találkozó apropóján „felvidéki mintára Erdélyi Magyar Akadémia” létesül, melynek apropója a magyar és román írók kolozsvári találkozója, miután „több évi huzavona után nyélbe akarják ütni a romániai magyar írók bevonását a Pen Club világszervezetébe.”¹⁵⁷

A Román Pen Clubhoz való csatlakozásról végül a Bánffy kolozsvári Király utcai palotájában összeült zártkörű irodalmi értekezlet döntött.¹⁵⁸ A megalakulás bejelentésére a Pen-világkongresszus megnyitásának napján, 1932. május 17-én, került sor.¹⁵⁹ Június 3-i körlevelét Kós Károly már a Romániai Pen Club Magyar Alosztálya szervezőbizottsága nevében küldte író társainak. Tájékoztatója szerint „A romániai Pen Club magyar alosztálya megalapításának előkészítő munkálatai kapcsán klubunk ideiglenes szervezőbizottságának elnöke, Bánffy Miklós gróf úr megállapodott a bukaresti klubvezetőséggel abban, hogy folyó év június hó 10-én Kolozsváron a klubba való belépésre általunk meghívandó alapító tagok a központi klubvezetőség Kolozsvárra kiküldendő megbízottai jelenlétében és részvételével végleges tanácskozáson részleteiben és pontosan állapítsák meg azokat a speciális feltételeket, melyeket a bukaresti központ elvben magáévá tett, és amelyek a romániai klubközpont keretében az erdélyi magyar klub-alosztály autonómiáját biztosítják, és a közös kulturális munkát zavartalanná, a félreértéseket elkerülhetővé teszik a jövőben. Ugyanakkor tehát folyó hó 10-én a fentiek elintézése után megtörténne a magyar klub-alosztály hivatalos megalakulása is.

Miután az előkészítés kapcsán sokféle és általában még nem ismert körülménnyel, részlettel alapító tagokul meghívandó író társaink nem lehetnek tisztában, viszont szükségesnek tartjuk, hogy a központi kiküldöttek jelenlétében tartandó alakuló gyűlés tanácskozásai kap-

csán éppen a mi részünkről semmiféle egymás közötti nézeteltérés, vita elő ne fordulhasson, de a magyar írók olyan szilárd egyetértésben mutatkozhassanak be román kollégáinknak, ami megerősítse őket az eddigi tárgyalások kapcsán irányunkban megnyilvánult respektusukban, ezért szervezőbizottságunk az alapító gyűlést megelőző napon, június hó 9-én délután 4 órakor a Bánffy Miklós gróf úr lakásán tartandó bizalmas előkészítő megbeszélés megtartását határozta el.”¹⁶⁰

A körlevél címzettjeit Kós erre a megbeszélésre és a másnapi tanácskozásra hívta meg, Berde Máriának pedig ezt írta: „Bánffy Miklós gróf úr nagyon kéri, hogy éppen Mária lehetőleg jöjjön el úgy a 9-iki, de lehetőleg a 10-iki alapító gyűlésre, amikor a román írók is ott lesznek. Szükség volna Magára nemcsak azért, mert románul tud velük beszélni, de sok minden olyan személyes tulajdonsága miatt is, amit nem tudunk egyikünk sem pótolni. Ne kívánja, hogy külön én is hízelegjek, de jöjjön el: író társainak és a közös kulturális munkáink érdekében.”¹⁶¹

Az erdélyi magyar Pen Clubot tehát a kevéssel a kongresszus után, mint a nemzetközi Pen romániai magyar tagozatát (alosztályát) végre hivatalosan is megalakították. Az új kisebbségi írószervezet elnöke gróf Bánffy Miklós, alelnöke Maklai Sándor, Dózsa Endre és Berde Mária lett. Dimitrie Gusti, a Iorga-kormány közoktatásügyi minisztere az alakuló gyűlésnek üdvözlését küldte.¹⁶²

A testület létrejöttét Gaál Gábor *PEN Club Erdélyben* címmel méltánytalan és Bánffyt élesen támadó glosszával fogadta. A Korunk főszerkesztője szerint amíg „a Céh vagy a Helikon életre hívásakor az erdélyi feudalizmus csak, mint mecénás próbálkozott a színen, s csak lépésről lépésre ragadta magához a vezetést, úgy, hogy ma már mind a két alakulatban a feudalizmusé s az erdélyi magyar középosztály feudalizmust kiszolgáló szövevényeie az irányítás, addig a PEN Club életre hívásakor a feudalizmus már félretette szemérmét, s az egész alakulatot a maga képére formálta. Megfelel ez a változás annak az egyre gyorsuló folyamatnak, amit az úgynevezett erdélyi magyar kisebbségi irodalom első együttes megjelenése óta a reakció irányába tett, a progresszió kapujától a nyílt reakció homályos zugaiba.”

Gaál úgy vélte, hogy az erdélyi magyar Pen létrejöttével „egységes front” alakult a baloldali (a baloldali irodalom) ellen, mert az elnökségben „a Helikon mágnás főszerkesztője mellett már csak egy püspök, egy volt magyar alispán s egy alapítványi hölgy kaptak helyet. [...] Még azokat az írókat sem vették fel, akik az úgynevezett népek közti kultúracsere érdekében itt Erdélyben már valamit tettek, s azt az egyetlen író is saját maguk közül teljesen eldugták a »meghívott« tagok névsorában, aki nemzetközi viszonylatban, neve ismertségénél fogva reprezentálhatta volna kifelé az új alakulatot.”¹⁶³ Érthető és szükségszerű mindez. Az erdélyi

¹⁵⁶ Berde Mária beszámolója a Román Pen Club magyar alosztályának megalakításáról. Dok 40.

¹⁵⁷ MTI. Román és erdélyi magyar–német lapszemle. 1932. máj. 6. 10. OL K szek.

¹⁵⁸ Súly alatt a pálma 113. és Berde Mária beszámolója... Dok 40.

¹⁵⁹ Emanoil Bucuța román, Filippino Tommaso Marinetti olasz és Edmond Conrad csehszlovák kiadott bejelentései. Dok 47.

¹⁶⁰ Kós Károly levele Tompa Lászlóhoz [körlevél]. Kolozsvár, 1932. jún. 3. In: Kós Károly lev 296–297. (248) és Molter Károly lev 2. k. 259. (576)

¹⁶¹ Kós Károly levele Berde Máriához. Kolozsvár, 1932. jún. 3. Uo. 297. (249)

¹⁶² MTI. Román és erdélyi magyar–német lapszemle. 1932. jún. 13. OL K szek. és Berde Mária beszámolója... Dok 40.

¹⁶³ Markovits Rodiont.

magyar PEN Club elsősorban a magyarországi hivatalos magyar irodalom szája ízének akar megfelelni. Berzeviczynek és Pekárnak. Az Akadémiának és a Kisfaludy Társaságnak. [...] Az erdélyi magyar PEN Club életre hívásával az erdélyi magyar irodalomban már amúgy is elveszett lelkiismeret a legkevésbé sem kap szárnyakat. Aktivizálni a holtponzt sötét evezőseit úgysem aktivizálja.”¹⁶⁴ Ugyanebben az időben Szenteleky Kornél keserűen állapította meg, hogy Jugoszláviában „nincs semmiféle szerv, egyesület vagy testület, amely a magyar kultúra egységét ápolná, s amely a magyar írókat valahogyan összefogná. A magyar nyelvű PEN Klub éppoly délibábnak látszik, mint egy olyan folyóirat, melyben minden országbeli magyar író szóhoz jutna. A magyar kultúra szétagozódásának nem lehet gátat vetni, de talán nem is szükséges. Mert egyelőre nincs más megoldás, más életlehetőség.”¹⁶⁵ A Bács megyei Napló csak 1932 decemberében adott ki felhívást „a délszláviai magyar Pen-Club megalakítására, mint ahogy Csehszágban és Romániában már van külön magyar Pen-tagozat.”¹⁶⁶

A budapesti kongresszus aktuális főtémája az irodalom, a gondolat és a sajtó szabadságának védelmezése volt a barbárság európai térhódítása láttán, egyszersmind a magyar irodalom és a magyar írók üdvözlétének tolmácsolása a nagyvilág író számára. Minthogy a Nyugat 1908. januári alapításának negyedszázados évfordulója és a nemzetközi Pen tizedik, ugyancsak jubileumi világkongresszusa közel esett egymáshoz, a folyóirat a Pen eszmévilágának és a kortárs irodalom műveinek szentelt kettős különszámával köszöntötte az írók találkozóját. A Nyugat nevében, mely „sohasem szűnt meg harcolni a gondolatszabadságért, mint ahogy a háború alatt is a békéért”, április közepén a szerkesztő, Babits, a magyar Pen nevében Kosztolányi kért közös levélben írást a kongresszus résztvevőitől.¹⁶⁷ Szándékuk a magyar és a világirodalom eme rögtönzött gazdag antológiájával mondhatni maradéktalanul meg is valósult, és nemcsak a szépirodalmi és a szemlerovatban. Az 1932 májusára megjelent 9–10. kettős szám a kongresszus utolsó napjaiban látott napvilágot, a még így is késve beérkezett kéziratokat később közölték.

Az ünnepi összeállítás anyagát, mellyel a folyóirat európaiságát a magyar Pen íróinak közlésével is hangsúlyozni kívánták, Babits Mihály köszöntője, *A „Nyugat” és a Nyugat*, valamint Schöpfung Aladár *Az irodalom és a konzulok* című esszéje fogta keretbe.¹⁶⁸ Bevezetőjében az európaiat a magyarral „egyazon szellemalkatban pompásan egyesítő”¹⁶⁹ költő úgy vélte, „Ebben a számban a »Nyugat« vendégül látja a Nyugatot”, az a folyóirat, melynek szinte mitikus címe eleinte egy „távoli kis nép lelkének csatakiáltása, a saját tunyasága ellen”, és amelynek változatlan célja magyarságunk kiteljesítése: „A mi plántáink nyugati ég alatt magyar földből nőnek” Babits szerint „Ezt az Európát hirdeti homlokunk. S aki ismer, tudja, mily hívek

voltunk ehhez az Európához akkor is, mikor a történelmi Európa testét gyűlölet vágta ketté és vér futotta el. A Nyugat egy pillanatra sem tántorodott meg, ne vált nevéhez méltatlanná. Vér és vadság hullámaiból is csüggedetlen tartotta magasba a testvéri kultúra zászlaját.”¹⁷⁰

Schöpfung is a barbársággal szembe fordulva idézte fel a kongresszusnak az irodalom és a gondolat szabadsága védelmében hozott határozatát, amely éppen akkor született, amikor „egy magyar író a bíróság előtt állott azért a vakmerőségéért, hogy önéletrajzi könyvében hitet mert tenni olyan eszméről, amelyek ellentmondanak a ma uralmon lévő hatalom eszméinek.”¹⁷¹ Bár Kassákot felmentették, esete a József Attilával és másokkal történetekkel együtt „megmutatta, hogy az író hatósági felügyelet alatt áll, amely mindig kész lecsapni rá, ha nem a fennálló hatalmi rend és az ez által kikészített közvélemény jámbor kiszolgálója, hanem gondolkodó és ítélő lény, aki bátor és őszinte hitvallója mer lenni gondolatainak.” Schöpfung szerint „árulója mesterségének az az író, aki »caveant consules« felkiáltással biztatja a hatalmat írók ellen, ha azok vallani merik szolidaritásukat azoknak szenvedéseivel, akikből származnak. S ha valaha szükség volt az irodalom szabad és bátor hitvallására, akkor a mai korban van rá szükség, amikor az önmagához és művészetéhez hű íróé az egyetlen szó, amiben a szenvedő ember még bízhatik.”¹⁷²

A Nyugat-szám gazdag szépirodalmi anyagát John Galsworthy, André Gide, Jules Romains, Massimo Bontempelli, Siegfried Sassoon, Giuseppe Antonio Borgheze, Walter de la Mare, Ramón Gózem de la Serna, Thomas Mann, Martin Andersen Nexø, Henrik Pontoppidan, Sigrid Undset, Peter Egge, Franz Werfel, Jo van Ammers-Küller, Stefan Zweig, Johannes Semper, Schalom Asch, Jovan Ducić, Karel Čapek, František Langer, Kazimierz Wierzyński, Victor Eftimiu, Vernon Duckworth Barker és mások műveiből állították össze. A modern magyar irodalmat Babits Mihály, Erdélyi József, Füst Milán, Gellért Oszkár, Hevesi András, Illyés Gyula, Karinthy Frigyes, Kassák Lajos, Kosztolányi Dezső, Nagy Endre és Móricz Zsigmond képviselte (az összeállításból ugyanakkor hiányoztak József Attila és Radnóti Miklós versei).

A Figyelő rovatának kritikusai a friss (1930–32-ben megjelent), máris világszerte ismert művek közül az amerikai irodalomból Eugene O’Neill és Pearl S. Buck könyveit szemlézték, az angol irodalomból Harold Monro, V. Sackville-West és Naomi Mitchinson, a dán irodalomból Henrik Pontoppidan, a franciák közül Georges Duhamel és Benjamin Crémieux munkáit. Míg a jiddis irodalom szemléje Schalom Asch, a németé Stefan Zweig egy-egy művének ismertetésében merült ki, a divatos skandináv írók közül a norvégok – Sigrid Undset, Aanrud, Bojer, Duun, Egge, Kinck, Thøger Larsen és Johan Skjoldborg – regényei, elbeszélései nagyobb teret kaptak. A Nyugat olvasói által jobban ismert olasz irodalomból Gabriellis Nuntii új művét méltatták, az új orosz regényekről pedig kitekintő körképet adtak. A román irodalom Kádár Imre friss fordításával, *A havas balladával*, a szlovák Milo Ur-

¹⁶⁴ Dok 79.

¹⁶⁵ Szenteleky Kornél: *Szétforgácsolódás felé?* (A Mi Irodalmunk, 1932. jún. 5.) In Uő: *Új lehetőségek...* 117.

¹⁶⁶ MTI. *Délvidéki lapszemle*. 1932. dec. 5. 5. OL K szek.

¹⁶⁷ Babits Mihály és Kosztolányi Dezső levele Emil Isachoz. Bp., 1932. ápr. 20. előtt. In Kosztolányi Dezső: *Levelek – Naplók* 651, 1028–1029. (1160)

¹⁶⁸ Dok 38, 39.

¹⁶⁹ Ligeti Ernő: *Súly alatt a pálma* 110.

¹⁷⁰ Dok 38.

¹⁷¹ Kassák Lajos *Egy ember élete* c. önéletrajzi regényéről van szó, l. Dok 65.

¹⁷² Ny 1932. máj. 25 évf. 9–10. 618–620.

ban prózájával volt jelen az összeállításban. A szemlének Kosztolányi Emil Isachoz intézett sorai szerint Isac mellett Octavian Goga is szerzője lett volna;¹⁷³ meghívása ellenére Isac a világkongresszuson nem vett részt, késve érkezett írása a Nyugat következő számában jelent meg.¹⁷⁴ Az ünnepi kettős számot eljuttatták Rothermere-hez is, aki Móricz Zsigmond-nak köszönte meg a küldeményt.¹⁷⁵

„A kongresszus megszervezése rengeteg nehézségbe ütközött – írta Mohácsi Jenő 1932. júniusi titkári jelentésében. – A Magyar Pen Club kebelében felmerült egyenetlenségek lehetetlenné tették, hogy a kongresszust – ahogy az minden világkongresszusnál és a Pen Club kongresszusoknál is szokás – már hónapokkal előbb előkészítsük. Kongresszusi irodánkat pedig csak öt nappal a kongresszus megnyitása előtt kaptuk a Magyar Tudományos Akadémia épületében. Néhány hét alatt kellett elvégeznünk azt, amire másutt hónapok állanak rendelkezésre és néhány nap alatt teljesítettük a kongresszusi irodában azt a munkát, amelyre másutt hetek, sőt hónapok szolgáltak.”¹⁷⁶ A kormánytól kapott 17, és a főváros által kiutalt 15 ezer pengőnyi készpénzt végül Vészi Józsefnek és Herczeg Ferencnek köszönhetően sikerült kiegészíteni, aki az anyagiak ügyében „különböző faktoroknál” nagy sikerrel járt el, továbbá Vida Jenő és Chorin Ferenc segítségével, „akik jelentősebb összegekkel támogatták a Pen Club világkongresszust.”¹⁷⁷ A kormány a MÁV ingyenjegyeivel, a balatoni kirándulás költségeivel és a dohányjüvedék adományával további 15 ezer, a főváros 7 és félezer pengő értékű természetbeni hozzájárulással támogatta a világkongresszust.¹⁷⁸

Az intézőbizottság utolsó előtti kongresszusi tennivalói közé tartozott a jelentkezők teendőiről, a harminc pengős részvételi díjról, az igazolvány átvételéről és a programról tájékoztató körlevél május 10-i kibocsátása a magyar Pen tagjai számára. Eszerint a máris mintegy kétszázhetven külföldi résztvevőre számító világkongresszust „megrendezni igen nehéz volt. Nemcsak azért, mert nem rendelkezünk ama anyagi eszközök fölött, amik a múlt esztendőben még rendelkezésre álltak, hanem kiváltképp azért, mert az írók világszerte igen elszegényedtek és nehezen szánták rá magukat, hogy ebben a világgazdaságilag válságos esztendőben nagyobb útra keljenek.”¹⁷⁹ A résztvevők számára négyszáz darab zománcozott kongresszusi jelvény is készült aranyozott bronzból, névjegytartóval.¹⁸⁰ Időre

¹⁷³ Kosztolányi Dezső levele Emil Isachoz. Bp., 1932. máj. 7. In Uő: *Levelek – Naplók* 653. (1166)

¹⁷⁴ Isac, a kisebbségi színházak főfelügyelője Ligeti Ernő emlékezése szerint a kifelé európaiat mímelő, de befelé türelmetlen sovíniszta román értelmiséginek.” Magatartásáról Uő: *Súly alatt a pálma* 77–78. és Csapody Miklós: *Bánffy Miklós kettős küldetése* 513–515.

¹⁷⁵ H. S. Rothermere levele Móricz Zsigmondhoz. H. n. [London.] 1932. jún. 6. In: *Móricz Zsigmond, a Nyugat szerkesztője* 308. (236, 423).

¹⁷⁶ *A Nemzetközi Pen Club budapesti kongresszusának költségelszámolása.* Dok 69.

¹⁷⁷ *Jegyzőkönyv a Magyar Pen Club 1932. június 1-jei igazgatósági üléséről.* Dok 76.

¹⁷⁸ Dok 69.

¹⁷⁹ *A Magyar Pen Club Kongresszusi Intézőbizottságának körlevele.* Dok 41.

¹⁸⁰ A jelvényekért a Pen 800 pengőt fizetett Csajka István iparművész tanárnak. Kézírást számla. Bp., 1932. máj. 22. és Dok 69.

elkészült a Halász Gábor által a külföldi vendégek számára szervezett reprezentatív magyar könyvkiállítás is.¹⁸¹

Az írótalálkozót megelőző hetek vihar előtti csendjét hamarosan Paul Doumer francia köztársasági elnök 1932. május 7-i meggyilkolásának híre törte meg, két nappal Márai Sándor levele után pedig Kéthly Annának a magyar Pen körüli „fojtogató atmoszféráról” elmondott parlamenti felszólalása kavarta fel az indulatokat. Kéthly május 11-én elhangzott, a minőségi magyar irodalmat, a Pen kisebbségbe szorított többségét védelmébe vevő beszéde azért váltott ki nagyobb visszhangot, mert a május elejére kialakult helyzet Kosztolányi lemondatásáig visszatekintő értékelése a kormányzati zsarolást sem hagyta szó nélkül. A szociáldemokraták ismert politikusa felháborodva hozta föl, hogy a magyar Pen tagnévsora „az anyaegyesület célkitűzéseivel egyáltalán nem kvadrál”, hiszen „Ismeretlen nevű, vagy pedig főleg fajvédelmi és pártpolitikai türelmetlenségükről nevezetes írók majorizálják ennek a nemzetközi testületnek magyarországi csoportját, ami nagyon alkalmas arra, hogy diszkreditáljanak bennünket, hogy téves képet alkossanak rólunk, hogy megtévezzék a külföld közvéleményét, mintha itt az egész magyar irodalom tetőtől talpig a reakció szolgálatában állana. Azokat, akik ezzel a szellemmel szemben állanak, akik valóban európai, a Pen Clubhoz méltó szellemet képviselnek, ezeknek igen nagy részét kevés kivétellel ebbe a magyar csoportba nem vették fel.”

Kéthly úgy ítélte, „nem egészen a magyar csoport magánügye az, hogy kiket vesz fel és kik előtt csapja be a kaput, s ha az irigy kontárok olyanok előtt is elállják az utat, akik a magyar irodalomnak nem állami segítséggel és nem politikai hangulatkeltéssel dicsőséget tudtak szerezni a határokon belül és a határokon kívül is, akkor ehhez a kérdéshez igenis köze van mindenkinek, de főleg közük van azoknak, akik a Pen Clubot, annak humanizmusra és lojalitásra törekvő nemzetközi szellemét idehaza is tiszteletben akarják tartani.” Fölrótt a magyar Pen vezetőségének azt az alapszabálysértést is, hogy az előírt húsz tag, köztük Babits, Kosztolányi, Kóbor Tamás és még sokan mások hiába kérték rendkívüli közgyűlés összehívását. „A nemzetközi Pen Club azonban az írói szabadság, az írói tollszabadság őre – végezte beszédét Kéthly. – Hogyan csinálja ezt a mi csoportunk, ha tudjuk, hogy a politikai elfogultság, a cenzúra, a gondolatot megölő félelem szelleme ült belé és vette birtokba ezt a magyar csoportot? Nálunk a hivatalos írói testületek raktárában van, sajnos, a kenyér is, meg a babér is [...] ezzel segítenek annak a hivatalos cenzúrának, annak a hivatalos terrornak, amely Heródese a magyar irodalomnak.”¹⁸²

Mivel a felszólalásban egyértelmű utalás történt „a hivatalos írók”, a Külügyminisztérium diplomatája, Gerevich Zoltán és Radó Antal 1932. február 29-i egyezségére, másnap az MTT közzétette a Külügyminisztérium cáfolatát is: „A Népszava e hó 12-i számában ismerteti Kéthly Anna parlamenti felszólalását a Pen-club budapesti nemzetközi kongresszusát megelőző eseményekről. A Népszava szerint Kéthly Anna azt mondotta, hogy »hivatalos

¹⁸¹ Uo.

¹⁸² Dok 42.

állami helyről, a külügyminisztérium részéről avatkoztak a dologba», továbbá, hogy »Kosztolányi Dezsőt, a Pen-club akkori elnökét figyelmeztették, hogy jó néven vennék, ha helyét átadná Berzeviczy Albertnek. Egyébként – mondták – a Club nem számíthat sem a kormány, sem a főváros anyagi segítségére.«

A Népszava e cikkével kapcsolatban illetékes helyen megállapítják, hogy a m. kir. külügyminisztérium a magyar Pen Club ügyeibe semmilyen formában be nem avatkozott és annak vezetőségére abban az irányban, hogy akár Berzeviczy Albertet, akár mást válasszanak meg elnökül, befolyást nem gyakorolt. Még kevésbé állhat fenn az az inszINUÁCIÓ, hogy a m. kir. külügyminisztérium vagy más hivatalos állami hely az anyagi támogatás megvonásával való fenyegetéssel akart volna Berzeviczy Albert elnöksége érdekében a Pen Club vezetőre befolyást gyakorolni.¹⁸³

A Pesti Hírlap május 13-án, még ugyancsak aznap közölte a magyar Pen válasznyilatkozatát, melyhez utólag kétségkívül jól jött Schöpflin Aladár április 5-i, a Pen Berzeviczy Albertnek küldött körülményes levelének fogalmazványa.¹⁸⁴ Eszerint „A képviselőház szerdai ülésén – mint ismeretes – szóvá tették a Magyar Pen Club ügyét is. Ezzel kapcsolatban most a klub igazgatósága közli azt a levelet, amelyet az elnökválság idején Berzeviczy Alberthez intézett. A levélben az igazgatóság hangsúlyozza, hogy a klubból történt kilépések nem voltak kapcsolatban Berzeviczy személyével vagy elnöklölésével. Az igazgatóság, de maguk a tagok sem nyugodtak bele Berzeviczy lemondásába és arra kérték, hogy a klub ügyeinek intézésében továbbra is vegyen részt és a májusi világkongresszuson – magyar részről – vállalja az elnöklést.” Az MTI kommentárja szerint „a Pen vezetése a Pesti Hírlapban megjelent kommunikációjában a Schöpflin-féle levélre hivatkozva hangsúlyozza, hogy a tagság nem Berzeviczy személye ellen tiltakozott. Kéthly Anna szavai után valószínűleg a további sértődéseket igyekeztek elkerülni, a Pester Lloydban megjelent cáfolat pedig a kormányzati befolyás vádját utasította el.”¹⁸⁵

A világkongresszus előtti héten a külföldi meghívottak hozzátartozói, kísérői közül „már több madártudós bejelentette látogatását a [Madártani] Intézetben azzal a kéréssel, hogy a világhírű magyar madártelepeket is szeretnék meglátogatni.”¹⁸⁶ Május 12-én azonban már az elrabolt Lindbergh-bébi holttestének megtalálása, később pedig az éppen a kongresszus nyitónapján végrehajtott tokiói katonai puccs hírei foglalkoztatták a világlapokat és a hazai sajtót.

A Budapestre túlnyomórészt vasúton érkező vendégsereget – az egyik díszvendég, André Gide Párizstól autóval utazott¹⁸⁷ – a Nemzetközi Pen Club vezetői, a nemzeti központok hivatalos delegációi, a díszvendégek és a meghívottak, valamint a kongresszusra egyénileg jelentkezett írók alkották. A küldöttségeket a legnagyobb nyugat-európai lapoktól és a szomszéd fővárosokból érkezett tudósítók követték, számuk budapesti kollégáikkal együtt legalább negyven volt.¹⁸⁸ A családtagjaikkal, kísérővel, titkárral vagy egyedül utazó írókat egyhetes nagyszabású, túlnyomórészt fővárosi kulturális-idegenforgalmi és vidéki turisztikai programok, fogadások, estélyek, bankettek és teadélutánok, olykor külön meghívások és a legmagasabb szintű hivatalos (állami és fővárosi) protokoll alkalmai várták. Az irodalmi tanácskozás, a viták és a határozatok elfogadása ugyanakkor a kongresszus megnyitásától a záróülésig alig több mint háromszor fél napra korlátozódott.¹⁸⁹ „A kongresszusi ülések tárgysorozatán szerepel a londoni központ főtákarának jelentése, a PEN Club világdíjának odaítélése, számos neves írónak az előadása, végül eszmecsere arról, hogy milyen módon szolgálhatják a PEN Club-tagok a békét politika nélkül.”¹⁹⁰

A külföldiek többsége a nyitónapot megelőző szombaton, 1932. május 14-én érkezett, majd miután szobáikat elfoglalták a Hungáriában, a Gellértben, a Royalban, a Palace-ban és másutt, az MTA Akadémia utca 2. szám alatti székházában reggel 10-től este 8-ig regisztráltathatták magukat. Az ismerkedési estet 9 órától tartották a Fészek Klubban,¹⁹¹ ahol gróf Batthyány Gyula, gróf Bánffy Miklós, Germanus Gyula, Harsányi Zsolt, Hatvany Lili bárónő, Heltai Jenő, Herczeg Ferenc, Horváth Henrik, Karinthy Frigyes, Kosztolányi Dezső, Márkus Miksa, Mohácsi Jenő, Pekár Gyula, Radó Antal, Schöpflin Aladár, Zsolt Béla és a magyar Pen tagjai fogadták a megjelenteket. Az Est tudósítása szerint „Pillanatonként érkeztek írók, sok ismert arc világszerte elterjedt fotográfiákról, és sok ismeretlen. Mindenki jelvényt visel és a jelvénybe a legtöbben beleírták a nevüket. Idegen emberek tapintatosan egymáshoz hajolnak, olvasgatják egymás nevét. Magyar írók ismerkednek külföldiekkel.”¹⁹² A leghíresebb vendégek mellé az illető anyanyelvét jól beszélő ifjabb Pen-tagokat rendeltek (Jules Romains kísérő tolmácsa Varannai Aurél volt).¹⁹³

A legnagyobb delegációkkal, közel félszáz fővel az osztrák, harminchéttel a német, huszonnyolccal a lengyel, huszonnéggyel az angol és a szerb Pen-központ írói érkeztek, Argentínának és Svédországnak egy-egy küldötte volt. A magyar írók, a hivatalosságok és

¹⁸³ MTI. *Napi hírek, tudósítások*. 1932. máj. 13. 16. kiad. OL K szek.

¹⁸⁴ Schöpflin Aladár fogalmazványa a Magyar Pen Club Berzeviczy Alberthez intézendő leveléhez. Dok 34.

¹⁸⁵ MOT. 1932. máj. 12. 1. kiad. 14. évf. 106. sz. OL K szek.

¹⁸⁶ MTI. *Napi hírek, tudósítások*. 1932. máj. 11. 32. kiad. Uo. Jirina Tumovának, a prágai Pen Club titkárnak férje, Vladimír Tuma „a prágai egyetemen a halbiológia tanára és ezért ellátogatnak a [balatonfüredi] biológiai intézetbe, ahol egy tanársegéd kalauzolja őket végig a laboratóriumokon.” *A budapesti XI. Pen Club világkongresszus...* Adattár 5. (5/C).

¹⁸⁷ Uo. és *A Nemzetközi Pen Club budapesti világkongresszusának...* Adattár 6.

¹⁸⁸ Adattár 6.

¹⁸⁹ L. *A Nemzetközi Pen Club budapesti kongresszusának előadói...* Adattár 7.

¹⁹⁰ *A Nemzetközi Pen Club budapesti világkongresszusának programja*. Dok 43.

¹⁹¹ MOT. 1932. máj. 13. 8. kiad. 14. évf. 107. sz., Uo. 1932. máj. 14. 12. kiad. 14. évf. 108. sz. OL K szek. és Dok 43.

¹⁹² *A PEN-kongresszus résztvevői meglátogatták a Balatont...* Dok 51.

¹⁹³ Varannai Aurél: *PEN-kongresszus, 1932*. Dok 74.

családtagjaik, a hasonló összejöveteleken mindig nagy számban feltűnő bennfentes sznobok és ismeretlenek összesen mintegy százan regisztráltatták magukat. Az íróvendégek a kései romantikától a sokféle klasszicizmuson és a realizmuson át az avantgárdig és a futurista törekvésekig a kortárs világirodalomnak valamennyi irányzatát megjelentették. A politikai balszállástól a jobbszélíg terjedő tarka színpadon, mint később kiderült, a kommunistáktól a nemzetiszocialistákig és monarchistákig, a polgári demokratáktól és radikálisoktól a kereszténydemokratákig, anarchistákig, nacionalistákig, pacifistákig ugyancsak minden létező korabeli ideológia érezte hatását, azzal együtt, hogy a kongresszus alaphangját a békevágy és az írói szabadság védelmezése adta meg. „Csodálatos társaság – jellemezte Kosztolányi az egy évvel korábbi hágai gyűlésezet. – Látom őket a zöld és fehér asztalnál, tárgyalni és enni, estélyi öltözetben és meztelenül, a fürdőben, álmosan a vonatfülkében, a vidám bor mellett, a fölvonón, kirándulásokon együtt, és egyedül, amint éjszaka kószálnak ismeretlen városok utcácskáin. Minden rendű és rangú emberek, aggastyánok és süvölvények, gazdagok és szegények, világhíres senkik és ismeretlen lángelmék, rendjeles előkelőségek és éhenkórász kezdők, tehetséges öregek és tehetségtelen fiatalok, lázongó újtók és megcsontosodott maradiak, kalandorok és családanyák, nyárspolgárok és hisztériká, piperkőcök, lompos hanyagok, bohémek is, több napos mosdatlansággal és sokszor részegen, kitérdelt nadrágban, véres arccal, mert a borotválkozásnál következetesen megvágják magukat, és soha sincs idejük-kedvük letörölni a vérüket.”¹⁹⁴

A külföldi meghívottak kongresszusi sokadalmában az írók, költők és „kalandorok, irodalmi turisták” között ott voltak a legkülönbözőbb liberális, kommunista, náci és egyéb csoportok, nemzetközi szervezetek megfigyelői is, köztük minden bizonnyal annak az egész világra kiterjedt kommunista ügynökhálózatnak a tagjai, amely Lenin régi munkatársa, Willi Münzenberg irányításával számtalan nagynevű európai író is megnyerve „kulturális fronton” népszerűsítette Sztálint és a Szovjetuniót.¹⁹⁵ A budapesti világkongresszus nyilvánvalóan nem helyszíne miatt, hanem azért volt fontos Münzenberg kémhálózata számára, mert egy tekintélyes, terjeszkedő, növekvő hatású kulturális világsszervezet kommunista befolyásolását, a feltűnésmentes ügynöki munka lehetőségét kínálta Hitler hatalomra kerülése előtt alig tíz hónappal.

A világkongresszust a magyar Pen belharcai miatt egyszerre övezte felfokozott várakozás és bizonytalanság. Az intézőbizottság tagjai a példátlan nehézségek ellenére a tartalmi felkészülés, a technikai rendezés, a vendégek ellátása, az ünnepélyes alkalmak megszervezése és a magas állami protokoll terén éppen olyan jó munkát végeztek, mint a találkozót kísérő kulturális rendezvények, vagy a magyar Penben később hagyománnyá lett balatoni kirándulás tekintetében. A pünkösdi „kongresszusi nagyhét” program-naptárát a következő rendezvények, találkozók, ülések alkották:

¹⁹⁴ *Hollandia*. Dok 11.

¹⁹⁵ Münzenberg-ről és hálózatáról l. Stephen Koch: *Kettős szerepben*.

Az első nap (vasárnap, május 15.)

A világkongresszus megnyitására fél 11-kor került sor az Akadémia épületében. „A díszterem zsúfolásig megtelik. A pódiumon a klub vezetősége. Berzeviczy Albert (előtte mikrofon), [Filippo Tommaso] Marinetti, az olasz Pen Club elnöke, Benjamin Crémieux, a nagy francia esztéta, a Pen Club főtktára, Theodor Däubler, a kiváló német költő, akinek elomló szelíd fehér szakálla ellensúlyozza a mellette ülő Crémieux lobogó latin szakállának vad feketejét – és rajtuk kívül néhány lengyel és dán író. Az első sorokban a magyar hivatalos irodalom vezetői: József főherceg, gróf Bethlen Margit, Herczeg Ferenc, Pekár Gyula és a diplomáciai testület tagjai. Hátnál a terem végében álldogál Kosztolányi, Karinthy és még néhány magyar író.”¹⁹⁶

A délután folyamán a külföldi írók és magyar vendéglátóik dunai sétahajózásra indultak, este 8-kor került sor az Operaháznak a Nemzetközi Pen Club tagjai tiszteltére rendezett díszelőadására.¹⁹⁷ A *Himnusz*t a *Bánk bán* első felvonása követte (Gertrúd szerepében Basili-des Mária lépett fel, Bánkot Halmos János, Melindát Szabó Lujza, Petúrt Palló Imre, Ottót Rösler Endre, Biberachot Komáromy Pál alakította, az udvarmester szerepét Ádám Győző játszotta).¹⁹⁸ Az operarészlet „nem aratott úgynevezett »sikert«”, nem úgy, mint Kodály meg-
rövidített *Székegyháza*ja, amely még így is „Mély benyomást tett a lelkesen tapsoló vendégekre. (Galsworthy, a Pen Club elnöke, azonnal magához kérte az előadáson jelenlevő szerzőt.) Liszt *Pesti karnevál*jának előadása azonban megint csak „olyan színben tüntet fel bennünket, mintha mi Lisztben még ma sem magasztos, komoly eszményekre törő, zseniális zenei reformátort ünnepelnénk, hanem holmi mulattató táncmuzsika-szerzőt, aki azért élt és küzdött, hogy ifjaink dicsőbben verhessék össze sarkantyús csizmáikat.”¹⁹⁹

Az operaház nézőtere „előkelő képet mutatott, csupa estélyi ruha, a kongresszus külföldi tagjain kívül a főváros társadalmi életének előkelőségei a földszinten és a páholyokban, a kormányzói páholyokban Horthy Miklós és felesége, a főhercegi páholyban József kir. herceg és Augustza kir. hercegnő.”²⁰⁰ A román Pen küldöttei, [Emanoil] Bucuța és [Victor] Eftimiu este érkeztek, hárman pedig, akik csak pénteken, május 20-án érkeztek meg Pestre, le is maradtak a világkongresszus rendezvényeiről. „Az első Alexander Kaun, a kaliforniai Pen Club delegátusa. A Britannic gőzösön jött át Európába. Eredetileg a Mauritánián akart indulni, és ez is volt késésének oka. A nagy óceánjáró utas-hiány miatt nem hagyta el a kikötőt. A másik vendég Argentína női delegátusa [Luisa Israel]. Repülőgépen érkezett Budapestre Avigdor Hameiri, a jeruzsálemi Pen Club kiküldötte, de már szintén elkészt.”²⁰¹

¹⁹⁶ *A Pen Clubok budapesti világkongresszusának első három napja*. Dok 54.

¹⁹⁷ *A Nemzetközi Pen Club budapesti...* Dok 43.

¹⁹⁸ MOT. 1932. máj. 14. 14. évf. 13. kiad. 108. OL K szek.

¹⁹⁹ *Díszelőadás az Operaházban*. Dok 52.

²⁰⁰ *A Pen Clubok budapesti...* Dok 54.

²⁰¹ *Váratlanul véget ért a Pen-kongresszus*. Dok 67.

A közel háromszáz külföldi író és vendéglátóik, összesen mintegy négyszázan²⁰² reggel 9-kor balatoni kirándulásra indultak a Keleti pályaudvarról a MÁV különvonatával Balatonfüredre, ahol az állomáson „magyar ruhás leánykák, zenész és üdvözlő beszéd fogadta a vendégeket, akik ezután bevonultak a zászlókkal díszített fürdőtelepre.”²⁰³ Útközben Karinthy Frigyes „elégedetten meséli, hogy Marinettinek franciául halandzsázott és a futurista »bevette« a dolgot. Ernst Toller, a német avantgardista drámaíró néhány fiatal német költővel ül egy fülkében. A szellemi szabadság válságáról beszél, az írók üldözéséről, a német [Carl von] Ossietzky-ügyről.²⁰⁴ Később Füreden, a parton, ragyogó napfényben találkozik [Edgar von] Schmidt-Paulival, Hitler magyar származású barátjával, Bethlen István életrajzírójával.”²⁰⁵

A vendégcsereg 11.55-kor érkezett meg Balatonfüredre, ahol fél 2-kor „A Grand Hotelben remek ebédet ad a MÁV”, közben „Nagy Emil volt igazságügy-miniszter tüzes csárdást táncol”.²⁰⁶ Varannai Aurél emlékezése szerint Nagy „hirtelen felpattant az asztala mellől, odaállt a cigány elé, intett a primásnak, és olyan csúrdöngölőbe kezdett a banda duhaj kísérete közepette, hogy csak úgy ropta a vad csárdást, ujjait csattogatva, két karjával vezényelve a bandát. Ámult, bámult az egész vendégcsereg, ilyen »folklórra« ebéd közben senki sem volt felkészülve. Jules Romains a fülembe súgta: »Ez egy vad magyar?« – és bizony a legtöbb idegen nem tudta, hogy megrémüljön a látványtól, vagy élvezze a mulatságot. De azért amikor a cigány elhallgatott és Nagy Emil izzadó homlokkal visszasietett az asztalához, úgy zúgott a taps, hogy a primás újrázott volna, ha nem intik le. A hatás egyébként vegyes volt, a rendezők kissé restelkedtek, mert úgy érezték, hogy már csak a puszta, a paprika és a Rákóczi induló hiányzik az »igaz magyar« képzetéhez, de hát ezen is túlestünk.”²⁰⁷

A Balaton mellett Benjamin Crémieux az 1931-es argentinai forradalomról mesélt, amely éppen ottjártakor zajlott. „Romains magyar fordítójával, Karinthyval beszélget halkán, Margherita Sarfatti, Mussolini életrajzírónéja felírta magának a magyar írók neveit és kiejtésüket próbálgatja, Herwarth Walden, a német expresszionizmus megteremtője az olasz futurista vezérrel vitatkozik, Emil Lukács [Emil Boleslav Lukács], a szlovák költő elmondja, hogy nemsokára kiadja egy kötetben Ady verseinek szlovák fordításgyűjteményét.”²⁰⁸

²⁰² *A Nemzetközi Pen Club budapesti kongresszusának külföldi és magyar résztvevői.* Adattár 6. A szervezők előbb 213 külföldi vendég regisztráltak, mivel azonban a díszvendégek és a delegátusok száma időközben 86-ra nőtt, a résztvevők összlétszáma a dokumentumok szerint 363, a valóságban ennél jóval több volt.

²⁰³ *A Pen Clubok budapesti...* Dok 54.

²⁰⁴ Karl von Ossietzky német pacifista újságíró a Reichstag felgyújtása után letartóztatták, majd koncentrációs táborba zárták. 1935-ben nem vehette át a Nobel-békedíjat, 1938-ban rendőri őrizetben halt meg. L. 307. jegyzet.

²⁰⁵ *A PEN-kongresszus résztvevői meglátogatták...* Dok 51.

²⁰⁶ Uo.

²⁰⁷ *PEN-kongresszus, 1932.* Dok 74.

²⁰⁸ Dok 51.

Ebéd után Tihanyba, onnan Balatonföldvára hajóztak az írók,²⁰⁹ este 6-kor uzsonnáztak, végül 7-kor indultak vissza a Déli pályaudvarra.²¹⁰ A szervezet háború utáni újjáalakítása-kor, 1945 októberében Rubinyi Mózes ezt mondta: „Amidőn e pillanatban tizenkettedszer mondok a Pen Club munkásságáról beszámolót – lelki szemeim előtt azok tűnnek fel, akik elmentek. Látom az első elnököt, Rákosi Jenőt, aki élete alkonyán odaállt másnemű múltja ellenére a humánus szolgálatába s az eszmében megíjzulva szóval, tettel harcolt, nem riadva meg a börtön ridegétől sem. Látom a világ legbohémabb elnökét, Kosztolányi Dezsőt, aki homlokába hulló hajfürtjei között vidám bonómiával kacintva raccsoló beszéddel jelenti be, hogy Rothermere fontsterlingjeit hozta nélkülöző kitűnő íróink megsegítésére. Szemben ülök a Hungária szálló dísztermében az ősz Galsworthyval, közelemben Däumler, a bozontos fejű szocialista író, Dachau első mártírjainak egyike, a nagyvilág írói, amint a világszövetség alapítója szelíd, csendes hangon hirdeti a becsület, az emberség messze zengő igazságait. Tihanyban vagyunk, ott sürgölődik Mohácsi Jenő és rendelkezik Radó Antal.”²¹¹

A párizsi Havas Távirati Iroda budapesti tudósítását május 16-án a *Le Temps* közölte,²¹² Hatvany Lajos pedig, akit emigrációja után elítéltek, és akit „a Pen Club magyarországi csoportja nem tartott írónak”,²¹³ így számolt be Yvonne Lebas-nak: „[Benjamin Frédéric] Lefèvre úr, a Nouvelles Littéraires munkatársa, minden valószínűség szerint az Ön megbízásából, figyelmeztette honfitársait, hogy látogassanak meg, és miattam a PEN Clubban protestáljanak. Itt azonban a junkerek és mágánások, amint szokták, megoldozták őket, s most úgy viselkednek, mint a disznók. Tegnap tüntető tea volt nálam, száznegyvenhatan kerestek fel, csak [Benjamin] Crémieux és Jules Romain hiányzott, éppúgy, mint [Luc] Durtain.”²¹⁴ Az MTI a kongresszus utáni napokban megemlítette „a Zay-féle A Nap beszámolóját, mely szerint a Pen-Club világkongresszusának pikantériája az volt, hogy a baloldali fiatal magyar írók a destruktív Hatvany Lajos házában találkoztak a Pen-Club külföldi tagjaival.”²¹⁵

Hatvany Lajos azért panaszkodott, mert a nyugati íróvendégek jelentős része a kongresszuson gyakran elhangzott rokonszenv-nyilatkozatok ellenére nem vállalta a szolidaritást vele és a magyar írók társakkal, sőt Rónai Mihály András emlékei szerint „vígán barátkoztak a vendéglátó gavallér ellenforradalmi hatalommal és tapsolták a fasiszta olasz PEN küldöt-tét, az Akadémia nagytermében bohóckodó, füttykoncertet adó Marinettit. Mint magyar PEN-delegátus, 1958-ban Londonban emlékeztettem is erre a Nemzetközi PEN-t, amely akkor – noha végül sikertelenül – szankciókra készült ellenünk, mivel rosszkor és hirtelen fedezte fel magában azt a finnyásságot, amelyet 1932-ben nemcsak Hatvany várt volna el

²⁰⁹ *A Nemzetközi Pen Club budapesti...* Dok 43.

²¹⁰ A kirándulásról részletesen *A Pen-kongresszus izgalmas és zavaros...* Dok 53.

²¹¹ *Jegyzőkönyv a Magyar Pen Club 1945. október 5-i üléséről.* Dok 90.

²¹² MTI. *Házi tájékoztató.* 1932. máj. 16. 176. sz. OL K szek.

²¹³ Kéthly Anna képviselőházi felszólalása. Dok 42.

²¹⁴ *Hatvany Lajos levele Yvette Lebas-hoz.* Bp., 1932. máj 16. In: *Hatvany Lajos levelei* 342, 480. (412) és Rónai Mihály András: *Hatvany Lajos három levele...* Dok 44.

²¹⁵ MTI. *Csehszlovákiai és felvidéki lapsszemle.* 1932. máj. 23. 18. sz. OL K szek.

tőle. 1932-ben csak Crémieux tudta, miről van szó, s tiszteletünket méltán kiérdemelve, végül a szerint is viselkedett.”²¹⁶

Néhány nap múlva a Délvidéki Napló tudósított „a Hatvany Lajosnál rendezett garden-partyról, mely a riport szerint voltaképpen az igazi ismerkedés volt a magyar Pen-klubisták és külföldi társaik között. A baloldali irányzatú írók kérték fel Hatvanyt erre a szívességre, s ő megtette nekik, bár saját maga nem is tagja a Pen Clubnak. Az egész külföld megjelent, kivéve az olasz fasisztákat. A kerti ünnepélyen a külföldi írók leplezetlen őszinte felvilágosítást kaptak a Pen Club elnökválságának okairól. A jelenvoltak közül a cikkíró a német kommunista [Ernst] Tollert szólaltatja meg.”²¹⁷ Egy hét múlva Hatvany így írt Gerhart Hauptmann-nak: „A PEN Club nemzetközi kongresszusa éppen most zajlott le nálunk, s jóllehet, mint megvetett hazaárulót a magyar PEN Club soraiból kirekesztett, a megjelent írók szolidaritásukat azzal kívánták kifejezni, hogy 150 kolléga a különféle országokból tüntetően teán jelent meg nálam.”²¹⁸ Hatvany később úgy látta, „A PEN-ügy reám nézve végül mégis némi kis diadalka egy nemévé alakult. Crémieux felvilágosított, hogy engem a PEN-Clubba fel kellett venni, minek következtében a reakciós uraságoknak valószínűleg fel kell a sátorfájukat szedniök, s végre alakulhat itt nyugati felügyelet alatt egy minisztérium által sem tiltott haladó társaság. De az is lehet, hogy egészen másképp lesz. Francia íróknál ugyanis furfangosabbak a magyar urak.”²¹⁹

1932. május 16-án „A Pen-Clubok budapesti világkongresszusának megnyitásáról a május 15-én megjelent A Reggel és az összes hétfői lapok részletes beszámolót közölnek, Pünkösd vasárnapján pedig a Pester Lloyd vezető helyén Apponyi Albert gróf, a Pesti Hírlap vezető helyén pedig Herczeg Ferenc üdvözlik a Pen-mozgalom képviselőit Budapesten, és rámutatnak, hogy talán egy nemzet sem hozott annyi véres áldozatot az európai kultúráért, mint a magyar, és nem rajtunk múlt, hogy a magyar ifjúságnak az évszázadok során annyiszor kellett megszakítani a művelődés és a munka iskoláját a harcok miatt, de mint a múltban, a jelenben sem irányítja már nemzeti életünket, minthogy valóban kultúréletet élhessünk a kultúrnépek társaságában. A hétfői lapok beszámolója szerint a Pen-Club kongresszusát vasárnap délből, az Akadémia nagytermében Berzeviczy Albert, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke nyitotta meg, az elnöki megnyitó után Khuen-Héderváry Sándor gróf meghatalmazott miniszter a magyar kormány nevében üdvözölte a világhíres vendégeket. Mellettük az elnökségben foglalt helyet Julius Kaden-Brandowski, Emanoil Bucuța, Edmond Konrad, Theodor Däubler, Hermon Ould, Svetislav Stefanović, valamint Sipőcz Jenő polgármester.”²²⁰ Karafiáth Jenő kultuszminiszter kimentette magát.²²¹ Az elnöki

emelvényen a Pesti Hírlap szerint „Berzeviczy Albert, a kongresszus tiszteletbeli elnöke, Khuen-Héderváry Sándor nyugalmazott [külügy]miniszter, a kormány képviselője, Sipőcz Jenő polgármester, Felix Salten (osztrák), Edmund Conrad (csehszlovák), Emanoil Bucuța (román), Julius Kaden-Brandowski (lengyel), Hermon Ould (angol) központi főtítká, Svetislav Stefanović (jugoszláv), Theodor Däubler (német), Marinetti (olasz) és Benjamin Crémieux (francia) főtítká” foglaltak helyet.²²²

„Az üdvözlő szavakra Benjamin Crémieux, a francia Pen-Club főtítkára válaszolt, méltatva a Nyugat és Kelet kapujában álló magyarság kultúrjelentőségét és hivatását, majd [Filippo Tommaso] Marinetti, az olasz futurizmus vezére tolmácsolta Mussolini üdvözlését. A vendégek sorában itt vannak [John] Galsworthy, Marinetti, Jules Romain, Age Madelung, Felix Salten, Karin Michaelis és mintegy 400 főnyi kisebb-nagyobb képviselője 30 nemzet irodalmának.”²²³

A harmadik nap (kedd, május 17.)

Az első kongresszusi ülés a vendéglátó magyar és a nemzetközi Pen elnökének díszbeszédeivel 11 órakor kezdődött;²²⁴ az ünnepi alkalomból az európai nemzetek zászlóival lobogózták fel az Akadémiát. „Az ülésterem bejáratánál kedves arcú, árvalányhajás cserkészek. Szolgák. Szigorú igazoltatás, csak a Pen Club tagjai mehetnek be. (A magaslati padsorok tele vannak hölgyekkel, akiknek semmi közük a Pen Clubhoz.) Még újságírókat is csak nehezen engednek be. [Alexander] Roda-Roda fejszóvalva indignálódik: egy külföldi lap német munkatársát nem engedték be s a kongresszus első részét nem is hallgathatta...”²²⁵ Az ünnepélyes megnyitón jelen volt „József kir. herceg, a kongresszus védnöke, [Mario] Arlotta olasz követ, gróf Bánffy Miklós, aki az alakulóban levő román Pen Club magyar csoportjának kiszemelt elnöke, Nagy Emil, Herczeg Ferenc, Márkus Miksa, Kosztolányi Dezső, Heltai Jenő, Lukács György v. b. t. t., bárciházi Bárczy István államtitkár, Kertész K. Róbert, báró Wlassics Gyula, Bethlen Margit grófnő és még számosan.”²²⁶

Berzeviczynek a magyar történelem és kultúra ezer esztendején végigtekintő köszöntőjéhez a díszterem Lotz Károly-freskói szolgáltak illusztrációul. A magyar irodalom nagyjai közül azokat, mindenekelőtt Petőfit, Vörösmartyt, Aranyt, Madáchot, Katonát és Jókait hozta fel, akiknek műveit a legtöbbször fordították le idegen nyelvekre. Babits Mihálytól és az első

²¹⁶ Dok 44.

²¹⁷ MTI. *Délvidéki lapszemle*. 1932. máj. 20. 5. sz. OL K. szek.

²¹⁸ *Hatvany Lajos levele Gerhart Hauptmannhoz*. Bp., 1932. máj. 31. In: *Hatvany Lajos levelei* 343–344, 480. (414)

²¹⁹ *Hatvany Lajos levele Yvette Lebas-hoz*. Bp., 1932. máj.–jún. Uo. 344–345, 480. (415)

²²⁰ MOT. 1932. máj. 17. 14. évf. 2. kiad. 109. sz.

²²¹ *A PEN-kongresszus résztvevői meglátogatták...* Dok 51.

²²² *A Pen Clubok budapesti világkongresszusának...* Dok 54.

²²³ MTI. *Magyar lapszemle*. 1932. máj. 16. 4. Az első nap eseményeiről *A Pen-kongresszus izgalmas és zavaros...* Dok 53.

²²⁴ A nap eseményeiről *A PEN-kongresszus résztvevői meglátogatták...* (Dok 51), *A Pen-kongresszus izgalmas és zavaros...* (Dok 53), *A Pen Clubok budapesti világkongresszusának...* (Dok 54) és Kodolányi János: *Arcképek és álarcképek a Pen-kongresszuson* (Dok 63).

²²⁵ Dok 63.

²²⁶ *A Pen Clubok budapesti világkongresszusának...* Dok 54.

Nyugat-nemzedéktől élesen támadott,²²⁷ többször cáfolt álláspontját megismételve Adyról csupán annyit mondott: „Gyorsan tett szert hírnévre korán elhunyt költőnk, Ady Endre, ez a sötét génusz, a modern pesszimizmus képviselője, akit egyesek dekadensnek tartanak, [és aki] minden nemzet fiai között talált lelkes híveket és fordítókat.”

A magyar irodalom világirodalmi jelenlétét méltatva szólt a magyar írók sokszázados műfordító munkásságáról, érzékeltetve, hogy „a magyar nemzet, amelyet oly rettentő csapás ért a legutóbbi háború következtében, amely elvesztette területének és lakosságának kétharmadát, szellemi erejét érintetlenül őrizte meg. Ennél fogva azt kívánja, hogy a jövőben is a világirodalmi tevékenységben aktívan résztvevő nemzetek között tartsák számon, s úgy érezte, joga van meghívni a világ Pen Clubjait fővárosába, hogy elmélyüljenek a nemzetek közötti új szellemi kapcsolatok, amelyeket sajnos a háború sokáig megszakított, de amelyek most újra kialakulnak, mivel múlhatatlan szükségességükről mindenki meg van győződve.”²²⁸

Az időközben megérkezett John Galsworthy köszöntője azokat a vezéreszméket, amelyek a nemzetközi Pen fennmaradását biztosíthatják, és törekvéseit sikerre vihetik, a kongresszus résztvevői számára kvázi „mihez tartás végett” öt pontban foglalták össze. Első tétele volt, hogy a Pen az irodalmat művészetként képviseli, a második, hogy „az írók barátsággal és szívéllyel viseltessenek” hazájuk és a világ összes országának írói iránt, a harmadik és negyedik, hogy a Pen-tagok nem írhatnak a háború mellett, mert kötelességük az emberiség képviselése. Az ötödik pont szerint a nacionalizmus, internacionalizmus, demokrácia, arisztokrácia, imperialista, pacifista, burzsoázia és forradalmár szavak „nem fordulhatnak elő a Pennel összefüggésben”, mert a szervezetnek „semmi köze az állami vagy pártpolitikához, és nem használható fel egyetlen ország állami vagy pártérdekeinek szolgálatára sem.”²²⁹ Amint évtizedekkel később Ungvári Tamás megállapította: „A feszültségeken, sértődéseken, tiltakozásokon, lemondásokon és kivonulásokon John Galsworthy, a PEN első tíz esztendejének nemzetközi elnöke azzal próbált úrrá lenni, hogy meghirdette az elefántcsonttorony elméletét. Hűvös magaslátában tilalmi listára javasolta John Galsworthy az olyan szavakat, mint nacionalista és kozmopolita, burzsoázia vagy proletár, éppenséggel a PEN 1932-es budapesti világkongresszusán.”²³⁰

A világkongresszus első ülésén Emanoil Bucuța közlését Marinetti üdvözlője és Edmond Konrad csehszlovák Pen-delegátus „győzelmi jelentése” követte a magyar könyvek terjesztésének az ottani Pen által elért hatósági megkönnyítéséről és a Masaryk Akadémia felállításától.²³¹ (A csehszlovák kormány a budapesti kongresszus idején és azt követően a politikai napilapok és időszaki sajtó kivételével átmenetileg a magyarországi sajtótermékek terjeszté-

sét is engedélyezte Szlovákiában és Ruszinszkon).²³² Bucuța rögtön Galsworthy után sietett bejelenteni, hogy „Kolozsváron megalakult az erdélyi írók szekciója, amely Bánffy Miklóst választotta meg elnökéül. E szekció alapelvei már ismertek, és holnap előttünk is nyilvánosságra hozzák őket.”²³³ Sajtóhír szerint „Az erdélyi magyar Pen Club ellen tiltakozik a Curen-tul és a Patria. A Juventus szerint azzal kapcsolatban, hogy a budapesti Pen-kongresszuson a román Bucuța diadalmas kérdéssel jelentette be ezen alakulás román hatósági részről történt megengedését.”²³⁴ A valósághoz közelebb álló megfogalmazás szerint azonban egyelőre mégsem jött létre, csak „megalakulóban van a román Pen Club erdélyi szekciója, amelynek elnökévé Bánffy Miklós gróf van kiszemelve.”²³⁵ Egy másik sajtószemle szerint „a »Budapesti Hírlap« és több lap kiemeli, hogy a Pen Club erdélyi szakosztályának elnöke Bánffy Miklós gróf lesz.”²³⁶

A kongresszuson megjelent Victor Eftimiu drámaíró is, a román Nemzeti Színház igazgatója, Bánffy régi barátja, akit 1943 júniusában hiába keres majd Bukarestben, ahová Mihai Antonescu miniszterelnök-helyettestel hivatalos, Iuliu Maniuval a parasztpárt elnökével titkos megbeszéléseket folytatott, mert Ion Antonescu marsall internáltatta.²³⁷ A Temesvári Hírlap már a kongresszus végén „a Budapesten tudvalevőleg betegen fekvő Eftimiunak egy szenzációs beállított üzenetét közli az erdélyi magyar írókhoz, amely üzenet azonban lényegileg csak néhány bombasztikus szöveget tartalmaz a magyar–román kultúrközeledésről, azt állítva, hogy Eftimiu ennek a közeledésnek tényleges harcosa stb.”²³⁸ Amikor azonban regényei miatt Daday Lorándot a kolozsvári hadbíróság fél éves fogházra és tízéves jogvesztésre ítélte, a magyar írók közül Eftimiu kelt a védelmére,²³⁹ aki arra a kérdésre, miben áll a hazafiság, így felelt: „Ahelyett, hogy hat hónapi börtönnel sújtanak egy magyar író számunkra ellenszenves regényéért, inkább írjanak a román írók hat, nyugat-európai mértékkel mérhető román regényt. Mert a börtönbüntetés letelik, de a könyv megmarad.”²⁴⁰ Megnyilatkozása miatt a román Pen főtitkára sajtóhadjáratot indított ellene, mely odáig fajult, hogy egyik darabját levette műsoráról a Nemzeti Színház.²⁴¹ 1936-ban, amikor ismét Eftimiu lett a Román Pen Club elnöke, kifejtette azt is, hogy „Románia, ha Nyugattól földrajzilag csak három órára van is, szellemileg három évszázaddal van mögötte. A román

²²⁷ L. Babits Mihály: *A kettőszakadt irodalom*. Dok 3.

²²⁸ *Berzeviczy Albert elnöki megnyitó beszéde*. Dok 45. Francia nyelvű megnyitó szavai után Berzeviczy angolul folytatta, a magyarországi Goethe-kultuszról németül, a magyar–italiai kapcsolatokról olaszul beszélt, l. *A Pen Clubok budapesti világkongresszusának...* (Dok 54) és *A Nemzetközi Pen Club budapesti...* (Adattár 7).

²²⁹ *John Galsworthy nemzetközi Pen-elnök megnyitó beszéde*. Dok 46.

²³⁰ *Elefántcsonttorony...*

²³¹ MTI. *Magyar lapszemle*. 1932. máj. 18. 3. Uo.

²³² MTI. *Csehszlovákiai és felvidéki lapszemle*. 1932. máj. 30. 13–14. Uo.

²³³ *Emanoil Bucuța román...* Dok 47.

²³⁴ MTI. *Román és erdélyi magyar–német lapszemle*. 1932. máj. 25. 8. OL K szek.

²³⁵ MOT. 1932. máj. 17. 14. évf. 109. sz. 13. kiad. Uo.

²³⁶ MTI. *Magyar lapszemle és Román és erdélyi magyar–német lapszemle*. Uo.

²³⁷ Csapody Miklós: *Bánffy Miklós kettős küldetése* 166, 173–174, 200, 415, 420, 422, 427.

²³⁸ MTI. *Román és erdélyi magyar–német lapszemle*. 1932. máj. 21. OL K szek. Kosztolányi szerint „Eftimiu foghúztályogot kapott, egy kitűnő fogsebészünk műtétet végzett rajta, de mire a lapokból értesültem és meglátogattam őt szállodájában, már nem volt ott, felépült.” MOT. Uo. 1932. máj. 26. Uo.

²³⁹ *Eftimiu levele Daday Loránd ügyében*. MK 1935. jún. 16. 14. évf. 14. 410. Az esetről Mikó Imre: *Huszonnégy év* 154–155.

²⁴⁰ „*Jos laba de pe tricolor*”. Uo. 1936. jan. 16. 11. évf. 2. 61.

²⁴¹ *Daday Loránd körül...* Uo. 1935. dec. 1. 14. évf. 23. 643.

hatóságok nem támogatják a szellemi mozgalmakat [...], holott] az írónak az ország legszabadabb polgárának kell lennie, mert csak így tud bírálni, alkotni és vezetni.”²⁴²

Edmond Konrad felszólalása után „A politikamentes magyar sajtótermékeknek Csehszlovákiába való bebocsátásával foglalkozva A Reggel főszerkesztője, Antal Sándor azt írja többek között, hogy Konrád Ödön csehszlovák delegátus erre vonatkozó bejelentése a magyarországi írók szempontjából a budapesti Pen Club-kongresszus legnagyobb és legörvendetesebb szenzációja volt. A cikkíró bizonyosra veszi, hogy a világ minden tájáról Budapestre sereglett írók csak természetesnek találták, hogy a tudomány terén való elfogulatlanságra, az irredenta terén való liberalizmusra jó példát nem adhat más ország, csak az, melynek kormányzatában és közéletében a tanár, az író, a költő oly nagy jelentőségű szerephez jutott. Szlávik [Juraj Slávik] belügyminiszteren, a szlovák költőn kívül legtöbbet tett a sorompók megnyitása érdekében Csapék Károly [Karel Čapek], a cseh író, a csehszlovák Pen Club, és az a szellem, melynek a csehszlovákiai egyetemen tanárai az apostolai. Túlzás nélkül meg lehet állapítani, hogy az egész csehszlovák kormány és az egész cseh és szlovák szellemiség megérlelt akaratából szűnik meg Magyarország felé a tudományos és irodalmi művek rendőrhatalmú cenzúrája. Végül polemizálva a tegnapi szemlénekben ismertetett Prágai Magyar Hírlap cikkével, azt mondja, hogy Szlávik belügyminiszter nem külső kényszer hatása alatt szüntette meg a kulturális lapzárat, hanem azért, mert a csehszlovák közszellem szerint nincs rá szükség.”²⁴³ Konrad bejelentését a magyar könyvek szabad forgalmáért többnyire hiába fáradozó Radó Antal udvarias elismeréssel fogadta.²⁴⁴

Az 1932. május 21-i romániai sajtó „nem sok figyelmet szentel a kongresszusnak. A bukaresti lapok közül egyedül az Universul tudósít róla, természetesen csak Bucuța román delegátus felszólalását emelve ki. A magyar kisebbségi lapok közül az Ellenzék és a Temesvári Hírlap ugyancsak Bucuťának azt a bejelentését emeli ki, hogy Bánffy Miklós gróf vezetésével megalakul Erdélyben a külön magyar Pen-Club. [...] A Brassói Lapok viszont meglehetősen baloldali szellemben arról cikkeznek, hogy a „haladó” magyar írók csakis a külföldi vendégekre való tekintettel vesznek részt a budapesti Pen-kongresszuson, egyébként semmi közösséget sem vállalnak a konzervatív magyar írókkal.”²⁴⁵

Marinetti, aki az olasz Pen általa vezetett római tagozatának létrejöttét jelentette be, az új központ nevezetes tagjai között Corrado Govoni költőt és az Olasz Királyi Akadémia néhány tagját említette, végül Margherita Sarfatti. Bár Sarfatti már a kongresszus 146 tagú nemzetközi rendezőbizottságának lajstromában is szerepelt,²⁴⁶ nevét a biztos részvételüket ígérők összesítésében csak későbbi kézírásos betoldással olvassuk. A szervezők ezt is odajegyezték: „jó szobát kell neki rezerválni, előkelő hotelben.”²⁴⁷

²⁴² MTI. 1936. ápr. 30. 46. kiad. OLK szek.

²⁴³ MTI. *Csehszlovákiai és felvidéki lapszemle*. 1932. máj. 20. 1. Uo.

²⁴⁴ *Emanoil Bucuța román...* Dok 47.

²⁴⁵ MTI. *Római és erdélyi magyar-német lapszemle*. 1932. máj. 21. 9. Uo.

²⁴⁶ *A Nemzetközi Pen Club budapesti kongresszusának nemzetközi rendezőbizottsága*. Adattár 4.

²⁴⁷ *A budapesti X. Pen Club világkongresszus külföldi résztvevői*. Adattár 5 (5/C).

Margherita Sarfatti budapesti jelenlétének diplomáciai jelentősége sokkal nagyobb volt az irodalminál. A kongresszus nyitónapján Marinetti ezzel köszöntötte az egybegyűlteket: „Mussolininak és az olasz nemzetnek üdvözlétét tolmácsolom s az olasz nép barátságát és bizalmát hozom a szívós, a kitartó, az áldozatkész, hős magyar nemzetnek. Mussolini nagy fontosságot tulajdonít az irodalomnak és reméli, hogy az Olaszországban is megalakult Pen Club erős szerve lesz a világ Pen Clubjainak, erőssége lesz a világirodalomnak.”²⁴⁸ Sarfattiról a kongresszusi napokban mégsem csak azért beszéltek Pesten, mert egykor a Duce szeretője volt, vagy, mert megírta életrajzát is, hanem azért, mert a könyv *Mussolini élete* címmel 1927-ben, Mussolini előszavával magyarul is megjelent a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda kiadásában, és főképpen azért, mert fordítójaként Kosztolányi Dezső szerepelt.

Kosztolányit ezért életében és halála után mikor kommunista, mikor pedig fasiszta rokonszenv vádjával illették. Kosztolányi számára azonban, aki az első magyar zsidótörvény előtt két évvel hunyt el, a fasizmust semmi sem tehetette rokonszenvessé; a húszas évek elejétől távol maradt a politikai élettől, és az irodalom, a művészet politikamentességének eszméjét vallotta. Amikor 1931 őszén közbenjárását ígerte neki egy arisztokrata, hogy Vilmos császár kihallgatáson fogadja Doornban, így mutatkozott be: „Szépirodalom vagyok, az írói világszövetség magyar osztályának, a P.E.N Clubnak elnöke, politikával nem foglalkozom [...]”²⁴⁹ Amint éppen 1934-ben a Magyarország hasábjain írta: „Nem hiszem, hogy az író bármiféle pártpolitikának leköthetné magát, mert ezzel *hivatását és hitét* tagadná meg, eladná azt a fölényt, hogy mindent és mindenkit egyszerre érthessen meg. Erre a tág látókörre, erre a nemes emberiségre különösen szükség van ma, amikor a látókör mindenütt a világon zsugorodik, s az emberiségből hovatovább gúnyszó lesz. [...] egyre többen építik meg a maguk elenféntcsonttornyát a miénk törszomszédságában, azok a »harcosok« is, akik íróinkat nemrég politikai lövészárkokba tessékelték. Hogy helyes-e ez így, ahogy van? Sajnos, ma nem tudok ennél jobbat. Az önzetlenség kis városkája a mi tanyánk. Egyáltalán nem zárt. Még a végrehajtó is bejöhet ide, hogy elvigye utolsó párnáinkat. Magam is gyakran lesétálok belőle, hogy sebeket kapjak akkor, amikor a porondon *az irodalomért és nyelvünk ügyéért* küzdök, nem a magam, hanem a közösség védelmében.”²⁵⁰

A művészeti író, újságíró, kritikus Sarfatti, akinek Kosztolányi állítólagos fordítója volt, Grassiniként született egy dúsgazdag velencei zsidó családban, a Canale Grande egyik impozáns palotájában. Tanulmányait a legjobb magániskolákban végezte, majd korán férjhez ment Cesare Sarfatti padovai ügyvédhez. Fiatal korától erős szocialista vonzalmakat táplált, házassága előtt a szocialisták velencei hetilapjának volt a szerkesztője. Miután férjével Milánóba költözött, a szocialista Il popolo d'Italia, a fasiszták későbbi hivatalos orgánuma szerkesztője lett. Milánóban intellektuális központként működő szalont vezetett, amely

²⁴⁸ *A Pen Clubok budapesti kongresszusának záronyilatkozata*. Dok 62.

²⁴⁹ *Kosztolányi Dezső levele ismeretlenhez*. Bp., 1931. okt. In Uő: *Levelek – Naplók* 632. (1117). A doorni látogatásról *Vilmos császárnál*. In Uő: *Elsüllyedt Európa* 218–235.

²⁵⁰ Kosztolányi Dezső: *A magyar írók helye...* In Uő: *Nyelv és lélek* 569.

a futuristák, Marinetti, Bontempelli, Toscanini és mások ismert találkozóhelye volt (főszerkesztője volt a szocialista *Avanti* című lapnak is). Mussolinival 1911-ben ismerkedett meg, együtt alapították az *Utopia* című forradalmi szocialista folyóiratot. Mussoliniról, aki korai, Sarfattival töltött éveiben nem volt antiszemita, Sarfatti már a húszas évek derekán úgy vélte, „a Ducét ő tette szocialistává”. 1922-től Sarfatti a Mussolini-kormányt és a fasiszta pártot népszerűsítette, később neves művészekkel létrehozta *Novecento csoport* elnevezésű körét és galériáját, a futurizmus és a fasiszta művészet erőteljes támogatóját.²⁵¹ Mussolini-életrajzában, amely jobbára a még szocialista hitvallású vezér személyiségének formálódását tárgyalja, mindössze két vers van: az egyik az 1789-es forradalom vezéralakját, Babeuf-öt dicsőítő Mussolini-költemény, a másik egy népdalszerű textus. Mivel azonban ezek is részét képezték az életrajz szövegének, Kosztolányi, ha valóban ő volt a fordító, ezeket is lefordította.²⁵² Szegedy-Maszák Mihály szerint, miként számos pályatársa, Kosztolányi is jól megélt a fordításokból, köztük olyan művek (például Paul Géraudy egyik verseskönyvének) átültetéséből, amelyeket nem tekintett irodalomnak.²⁵³ Lengyel András véleményével²⁵⁴ vitába szállva Szegedy-Maszák azt is okkal jegyzi meg, hogy az első világháború után és a húszas évek elején az európai hatalmak kétségkívül „jó véleménnyel voltak” Mussoliniról.

Margherita Sarfatti a kongresszus rendezvényein nem kereste a feltűnést; az egyik sztárvendég Marinetti lett, a nyitóülés első percétől a bankettek, kirándulások főszereplője, a sajtó kedvelt interjúalánya, aki Kosztolányi jellemzése szerint „Vulkán és tűzijáték, égháború és gyermektrombita, földrengés és színpadi acélmezcsörgés, szívhang és hasbeszélés, meghatározó emberiség és vásott bohócintor együtt, élően, szét nem bogyozhatóan, a tehetség, a latin vidámság és játékoság fémjelzésével. Egy olasz, aki Egyiptomban született, s némely dolgait franciául tudja megírni. Egy ötven felé járó kamasz, aki nyelvet ölt minden tekintélyre, amellet az olasz Királyi Akadémia tagja és »Eccellenza«. Egy futurista, aki tagadja a múltat, s irodalmi érdemei már a múlt évkönyveiben vannak megörökítve. Tréfái, csínyei, bakugrásai azért oly meghatározók, mert igénytelenek, és maga is mulat rajtuk.”²⁵⁵

Marinetti külön meghívásokat is kapott. Az Országos Tudósító híradása szerint „Az Önálló Hívásban Dolgozó Nők Szövetsége a Pen Club tiszteletére május 19-én, csütörtökön délután teát ad, amelyen Marinetti, a kiváló olasz futurista, az olasz tudományos akadémia tagja előadást tart. Ezen kívül több kiváló külföldi író ígérte meg eddig részvételét a tisz-

teletükre rendezett teán.”²⁵⁶ Másnapi híradás szerint „Az Önálló Hívásban Dolgozó Nők Klubjainak Szövetsége csütörtök délután kitűnően sikerült a Pen Club tiszteletére, amelyen a kongresszus külföldi tagjai nagy számmal, és sok előkelő magyar író és művész is részt vett. Eugénia Schwarzwald dr., a kiváló osztrák pedagógus író tartotta az első előadást, amelyben örömmel állapította meg, hogy a magyar nők, ellentétben a régi, feministákkal kapcsolatos felfogással, akikről azt hitték, hogy kötelességük csúnyáknak és kellemetlennek lenni, mind szépek és kellemesek. Ez után arról beszélt, hogy a gyermek hogyan neveli apró kívánságaival és kis öntudatos lényével a szüleit. A másik előadó Marinetti olasz költő volt, aki az új irodalomról beszélt, amely szerinte az emberiség gyorsaságvágyával, a repüléssel együtt fejlődött ki. Az új technika a szabad szavak technikája, a vers teljes felszabadulás a régi formák és korlátok közül. Az új versforma illusztrálására elszavalta franciául *Milánó fölött* című gyönyörű versét, utána az *Adrianopol bombázása* című háborús, a békét propagáló versét olaszul adta elő a jelenlévők általános tetszése mellett. Az előkelő külföldi vendégek sokáig időztek a Horánszky utcai klub helyiségeiben.”²⁵⁷

Az ülésen Kodolányi János tudósítása szerint „az írói szabadság, a sajtószabadság érdekében szállt síkra mindenki. (Pekár nem beszélt...!) A hatalom ellen mennydörgött mindenki. Még Marinetti is eltáncolta s elgesztikülálta, hogy a legteljesebb szabadságot követelte az írók számára. Végül, a pacifizmusról szólván, szinte paroxizmusban dörgi: »Háború nélkül nincs ország, hadsereg nélkül nincs béke! A hadsereg a béke biztosítására szükséges!« Tapsfergeteg és ellentmondásfergeteg. Számonkérő közbekiáltások. A szélsőségek sikere: Tolleré és Marinetti!

Idők jele: mindez a szabadságkövetelés – »Vive la liberté des écrivains!« – mindez a kárhoztatása a politikai elnyomásnak, mindez a lelkes tanúságtétel – még a mérsékeltek részéről is! – az Akadémia épületében Berzeviczy díszelnöksége alatt... (Pekár nem beszélt.)²⁵⁸

A világkongresszus megnyitásának napján Sipőcz Jenő polgármester „örömenek adott kifejezést, hogy ennyi szellemi kiválóságot üdvözölhet az ezeréves Magyarország fővárosában, hiszen az ezeréves magyar nemzet maga is sokat adott a világ szellemi kincséhez a maga értékeiből. A megjelent delegátusok saját nemzetük felfogását is képviselik, mert a szellem munkája csak a nemzeten, a nemzeti irodalmon keresztül érvényesül, és lesz minden nép közös kincsévé.” A nemzetközi Pen üdvözlő szavait Crémieux tolmácsolta Galsworthy helyett, „akit az utolsó percben menetrendi akadályok késleltettek, [ezért] nem mondhat maga köszönetet azzal a sülyllyel és tekintéllyel, amely az ő hivatásához, személyéhez, s nagy művéhez, a Pennek nevéhez fűződik. [...]

Mi, a Pen Clubok tagjai semmiképp sem veszítjük el bizalmunkat. Hisszük, hogy a békéért egyetlen hang sem hasztalan, még akkor sem, ha eleinte nem is talál meghallgatásra. Jól tudjuk, hogy a problémákat nem szüntethetjük meg szavakkal, viszont éppen olyan jól

²⁵⁶ MOT. 1932. máj. 18. 14. évf. 110. 11. kiad. OL K szek.

²⁵⁷ Uo. 1932. máj. 19. 14. évf. 111. 10. kiad. Uo.

²⁵⁸ *Arcok és álarok...* Dok 63.

²⁵¹ Származása miatt Sarfatti 1938-ban menekülni kényszerült. Dél-Amerikai országokban élt, Montevideóban újságíróként dolgozott. 1947-ben tért haza Olaszországba, művészeti kritikusként működött, megírta önéletrajzát. Haláláig (1961) visszavonultan élt a Comoi-tó melletti cavascallai birtokán.

²⁵² A fordító személye bizonytalan; lehetséges, hogy Kosztolányi csupán Vidmar Antal (Antonio Widmar) fumei születésű, kétnyelvű, a maga korában ismert szerző fordítását felügyelte és vállalta.

²⁵³ Danyi Gábor: *Kosztolányi öröksége*.

²⁵⁴ *Önazonosság és művészet*.

²⁵⁵ *Gyorsfényképek a PEN nagygyűléséről*. Dok 60. Marinettiről Rónai Mihály András (1932. Dok 73) és Gáspár Margit emlékirata (1932 – Budapest. Dok 75) is megemlékezik.

tudjuk, hogy ezek a problémák szavakkal is elmérgesíthetők, vagy gyógyíthatók. Mi pedig azon dolgozunk, hogy ne engedjük a problémákat elmérgesedni. Azt jelenti-e ez vajon, hogy mi az író szerepét úgy fogjuk fel, mint egy pártemberét? Semmi sincsen távolabb szövetségünk eszméjétől. Az az író, aki méltó e névre, elsősorban a tulajdon belső világának adója. Ha nem hagyja e szentélybe törni a tömeg akár legnépszerűbb bálványait, ha megőrzí missziója eredetiségét és tisztaságát, megfelel emberi feladatának. Azonban – s éppen ez jellemzi a Pen Clubokba tömörült írókat – ha az író a háborús eszmét nem tudja sajnos nem létezővé tenni, legalább belső világából irtsa ki elnézés és irgalom nélkül, tekintse hasztalan pazarlásnak, minden emberi nemesség és tisztesség ellenségének, s az emberi civilizáció veszedelmének.”²⁵⁹

A kongresszus megnyitásáról másnap „A Reggel és az összes hétfői lapok részletes beszámolót közölnek, Pünkösöd vasárnapján pedig a Pester Lloyd vezetőhelyén Apponyi Albert gróf, a Pesti Hírlap vezetőhelyén pedig Herczeg Ferenc üdvözlí a Pen-mozgalom képviselőit Budapesten. Május 17-én este a Gellért szálló márványtermében a városvezetés „több száz terítékes” bankettet adott, „amelyen a kongresszus tagjai teljes számban vettek részt s Ripka Ferenc mellett Galsworthy, Jules Romains, Bethlen Istvánné grófné, szemben velük Herczeg Ferenc, Heltai Jenő és Kosztolányi Dezső ültek.”²⁶⁰

A vendégek délután 4-től autóbuszos városnézés keretében tekintették meg a főváros nevezetességeit és a Nemzeti Galéria kiállítását, este 9-től a Gellért szálló fürdőcsarnokában a főváros vezetése adott díszvacsorát számukra.²⁶¹ Az ünnepélyes „székesfővárosi lakomán Ripka Ferenc főpolgármester a következő beszéddel üdvözölte a különböző országok irodalmának egybesereglett reprezentánsait.

Hölgyeim és Uraim! Budapest székesfőváros nevében örömmel üdvözlöm itt az európai irodalom kiváló képviselőit. Örülök, hogy vendégül láthatjuk Önöket ezen a földön, ahol a magyar nép szívesen látta már a középkor vándor énekeseit, ahol Imre magyar királynak kedves vendége volt Peyre Vidal, a nagy provánszi trubadúr, ahol otthonra találtak a renaissance tudósai és művészei, a vallási harcok hozzánk menekült költői lelkületű egyházi férfiai. A magyarság mindig szívesen fogadta a nyugati kultúra üzenetét. Ilyen üzenetet hoztak nekünk Önök is. Köszönjük ezeket az üzeneteket. Mert minden író egy-egy üzenet. Üzeni a világnak, hogy mi tölti el a lelkét, hogyan ítéli jelenről és a jövőről. Ma különösen nehéz szívvel várjuk az ilyen üzeneteket. Nagy lelki energiáktól várják a tömegek a felemelkedést, mert lelkierővel kell megtölteni a valóságot, hogy újra élni tudjunk. Ennek a lelkierőnek legerősebb forrása az igazság hirdeteése az emberek között.

Ezeknek a mai időknek legnagyobb szerencsétlensége, hogy hiányzik ebből a korszakból az igazság. Elment valahova és nagyon várjuk visszatérését. Várják a szenvedő egyének,

²⁵⁹ MOT. 1932. máj. 17. 14. évf. 108. sz. 5. kiad. OL K szek.

²⁶⁰ MOT. 1932. máj. 17. 14. évf. 109. sz. 25. kiad. Uo.

²⁶¹ *A Pen-kongresszus izgalmas és zavaros... Dok 53.*

a szenvedő társadalmi osztályok és nemzetek. Mert minden szenvedést meggyógyít a nemese átérzett emberi igazság.

Ez a mi hitvallásunk. Nézzenek szembe vele, hogy van-e jogunk a reményre. Nézzék meg, hogy Budapest méltó-e a vezetésre azon a területen, amelyből ez a város felnövekedett. Mert húszmillió magyar emelte ezt a várost magának. Gondolják meg, hogy a múlt hibáit az a mesterséges izolálás okozta, amely minket a Nyugattól elzárt és ez ellen az izolálás ellen Budapest mindig küzdött és mindig küzdeni fog, mert a kultúra emberi közösség és a haladás a népek szabad versenye.

Azért üdvözlöm Önöket örömmel Budapest nevében, mert Önök az egyetemes európai kultúrát jelentik, és amikor a magyar fővárost látogatásukkal megtisztelik, az emberiség haladásáért folytatott munkájukban Budapestet is társuknak tekintik.

Ebben a szellemben üdvözlöm Önöket. Vigyék el innen lelkükben a magyar főváros képeinek emlékét. Vigyék el magukkal azt a meggyőződést, hogy ez az ősi nép, mely ezer éve él kultúrközösségben a Nyugattal, ezért a kultúráért sok vért ontott és ma is arra törekszik, hogy a kultúráért dolgozó népek között méltó helyet adjanak neki. Ezer éve az európai élet állandó tényezője és az az erő, amely eddig fenntartotta, ezen túl is érvényesülni akar. Kérem, menjenek el úgy, mint Budapest barátai és üzenjék meg a világnak, mit kedveltek, mit tetszett, mit szerettek meg itt Budapesten.”²⁶²

A főpolgármesteri köszöntő után Alexander Roda Roda osztrák író emelkedett szólásra, és „közvetlen, szellemes modorban mondta a következőket: Minden Pen Clubban 3–4 frakció harcol egymással, úgyhogy a világ Pen Clubjaiban mintegy 100–120 különböző álláspont mérkőzik, mert tudni kell, hogy a Pen Clubok nem képeznek egységes táborát. Csak itt Budapesten egységesek. Egységesek pedig a magyar vendégszeretet és a magyar művészet elismerésében. Kis nemzet még szellemi téren nem produkált annyit, mint Magyarország. Ez a nemzet, amely évszázadokon keresztül folytatott küzdelmeket a szabadságért, épp a legnehezebb időkben alkotta a legszebb művészi alkotásokat. Csodáljuk is mi magyar művésztestvéreinket. A magyar szellem mindig és mindenütt az egész világon elismert exportcikk és a világ összes vámsorompói nyitva állnak ez előtt a cikk előtt. Ezután egy részt olvasott fel Roda Roda, aki frakkhoz is piros mellényt visel, Széchenyi Istvánnak a Hitel című munkájából, s az idézetet Széchenyi nagy mondásával fejezte be: »Magyarország nem volt, hanem lesz«, s poharát a magyar írók és költők egészségére s a magyar művészet soha el nem múló tündöklésére ürítette.

Márkus Miksa, az Újságírók Egyesületének elnöke üdvözölte ezután magyar és francia nyelven a magyar újságíró-társadalom nevében a kongresszus tagjait, majd Jules Romains szólalt fel. Nem készültem, mondta, erre a beszédre, de az embernek nem is kell készülnie arra, hogy Magyarország iránt érzett érzelmeinek kifejezést adjon. Már öt évvel ezelőtt is jártam itt, akkor megismertem a magyar lelket s ennek az országnak a rettenetes tragédiáját, és nem tudtam, hogy milyen óriási mértékű az a katasztrófa, amely Magyarországot érte, és nem tudtam, hogy olyan tettekért büntették Magyarországot, amelyekért Magyarország

²⁶² MOT. 1932. máj. 17. 24. kiad. 14. évf. 109. sz. OL K szek.

nem volt felelős, és nem tudtam, hogy olyan sors jutott osztályrészéül ennek az országnak, amilyent nem érdemelt. De még ennél is kevesebben tudják azt, hogy milyen szolgálatot tett a magyarság századokon keresztül az európai civilizáció érdekében, mert Magyarország volt az, amely a nyugati civilizációt megvédte a keleti barbárok ellen, akikhez pedig esetleg testvéri kapcsolatok fűzték őt. A világ eseményei, köztük [Paul] Doumer elnök meggyilkolása azt mutatja, hogy a háború befejezése óta az idei esztendő a legnehezebb. Ne feledjük el azonban, hogy minden bajnak, ami van, a háború az oka, és a háború ellen minden írónak és intelligens embernek állandóan harcolnia kell. Arra kérem tehát a megjelenteket, hogy ne feledjék el a háborút és a mai nehéz napokat és propagálják a gondolatot – a háború ellen.

Lelkes taps fogadta Jules Romains felszólalását,²⁶³ amely után [William Marten] Westerman holland nagyiparos, a hollandiai írók és művészek mecénása a magyar sajtó felvirágzására ürtette poharát. A felszólalások sorát Marinetti szavai zárták be. Ez a bankett, mondta, elhithető velünk, a magyar vendégszeretettel párosultan, hogy a mai súlyos gazdasági viszonyok közt nem érzik a magyar írók és költők a bajokat. Ez azonban csak képzelet, az írókról tudjuk, hogy nem anyagiakban, hanem szellemikben gazdagok s legfőbb erejük a képzelőtehetség. A képzelőtehetség pedig a boldogságnak egyik alkotórésze. Poharát a magyar írók boldogulására ürtette.²⁶⁴ Romains „hatalmas elánnal mondotta el beszédét. Amikor a világbékéről és az írók nagy feladatairól beszélt, annyira belemelegedett a tüzes mondatokba, hogy szónoklat közben fel és alá sétált a vendégek között. Magyarországot, mint a nyugati kultúra keleti bástyáját emlegette, amelyre nagy hivatás vár a civilizáció újjáteremtésében. A közönség percekig ünnepelte. Több felszólalás után Marinetti temperamentumos beszédével ért véget a jól sikerült bankett.”²⁶⁵

Jules Romains köszöntőjével, amelyben „a Magyarországgal szemben elkövetett igazságtalanságok orvoslását hangoztatta, a Magyarság ma vezércikkben foglalkozik, és azt igen meleg hangon értékeli, és felveti a kérdést, hogy vajon értéke szerint észreveszik-e Párizsban is, s megértik-e a franciák nagy írójuk szavát.”²⁶⁶

Más MTI-hír szerint Romains „magyarbarát köszöntője, amelyet a Pen-Club tagjai tiszteletére adott banketten elmondott, bosszantja a Beneš-féle Slovensky Vecerníkot. *Az udvariasságnak is kell, hogy határa legyen* címmel a Nemzeti Újság nyomán idézi Jules Romains felszólalását, és azt írja, hogy a bankett után a csehszlovák delegátusok felkeresték a francia írókat, és elmondták véleményüket úgy a bizantinizmussal határos túlzott curtoáziáról, valamint a volt magyar állam szabadságszeretetről, amelyet a többi nemzetek oly nehezen tűrtek. Romains úr zavartan mentegette magát, a törökökkel argumentált, akik Magyarország ellenállásán összeomlottak, amivel megmutatta – írja a lap –, hogy analfabéta Közép-Európa történelmében. A csehszlovák delegáció tényekkel mutatott rá a magyar iskolai, gazdasági és kultu-

rális szabadságra. A lap végül megjegyzi, hogy Romains műveit Csehszlovákiában buzgón fordítják cseh nyelvre, színdarabjait játsszák az ország első színpadain, és teljes tisztelettel veszik őt körül. Legalább annyi fáradságot vehetett volna magának, hogy összehasonlítsa a csehszlovák nemzet történetét Magyarország történetével, ahol a haladó írók maguk panaszkodnak az elnyomásra. A Hodzsa [Milan Hodža]-féle Slovensky Denník szintén foglalkozik Romains tószójával, amely a csehszlovák delegációt kellemetlenül érintette. Nyíltan reagálni a felszólalásra nem lett volna taktikus, s ezért a szlovák [!] delegáció felkereste a francia költőt, akinek elmondotta a véleményét, s aki csak azzal mentegette magát, hogy nekünk, mint győzőknek generózusoknak kell lennünk a magyarokkal szemben.”²⁶⁷

A negyedik nap (szerda, május 18.)

A kongresszus második ülése szerdán, május 18-án fél 11-kor kezdődött az Akadémián. A második munkanapon „azt a gondolatot vitatták meg, hogyan lehet a békének szolgálatot tenni politizálás nélkül.”²⁶⁸

A mai ülésen [W. M.] Westerman holland delegátus beszélt, aki felkérte a szónokokat, hogy tanúsítsanak mérsékletet és őrizzék meg higgadságukat.

Az első felszólaló Felix Salten volt, aki hangsúlyozta, hogy a Pen Club résztvevői őszinte rokonérzéssel vannak a magyar nép és Magyarország sorsa iránt és csodálják azt a lelkiert, amellyel Magyarország nehéz sorsát viseli és elismeréssel adóznak a magyar tehetségek iránt.

Ez után kifejtette, hogy a Pen Club válaszüton áll. Az eddigi működése nem kielégítő s a Pen Clubnak arra kell törekednie, hogy szolgálatot tegyen az emberiségnek. Az irodalom nemcsak az írók részére van, az íróknak kell szellemi vezetőkné lenniök és erre minden erővel törekedniök kell. A politikával nem is foglalkozik a Pen Club, foglalkoznia kell azokkal az emberiséget érintő kérdésekkel, amelyeknek esetleg közük van a politikához is. Ez után a német és az osztrák delegáció nevében azt a határozati javaslatot terjesztette be, hogy a végrehajtó bizottságnak biztosítsanak olyan önállóságot, hogy fontosabb esetekben, amelyek az előbb említett kérdéskomplexumot érintik, a Pen Club kitűzött céljainak megfelelően közbeléphessen.

Ez a közbelépés az egyes országok belső politikájába beavatkozás elkerülésével történjék, olyan ügyekben, amelyek mindig az emberiség ügyei voltak és azok fognak maradni. Második határozati javaslata azt célozza, hogy az egyes országok Pen Clubjai jogosítva legyenek az államfőhöz, vagy a kormányelnökhöz fordulni s tőlük valamely felmerült esetben intézkedést kérni. A Pen Clubok fellépésének ilyen esetben tárgyilagosságnak kell lenni, viszont joguk legyen az ügyet a nyilvánosság elé vinni.

[Benjamin] Crémieux francia delegátus hangoztatta, hogy alapjában egyetért a javaslatokkal, de kifogásolta, hogy azokat nem osztották ki előre és így a delegátusok nem tudnak megfontolás alapján hozzászólni.

²⁶³ Részletesen l. *A Pen Clubok budapesti világkongresszusának...* Dok 54.

²⁶⁴ MOT. 1932. máj. 17. 14. évf. 109. 25. kiad. OL K szek.

²⁶⁵ *A Pen kongresszus izgalmas és zavaros...* Dok 53.

²⁶⁶ MTI. *Magyar lapszemle*. 1932. máj. 19. 1. OL K szek.

²⁶⁷ MTI. *Csehszlovákiai és felvidéki lapszemle*. 1932. máj. 26. 2. OL K szek.

²⁶⁸ A második ülésnapról *Az író szabadsága, a hazafiság, a béke és a politika a Pen-kongresszuson*. Dok 55.

[Ernst] Toller német delegátus hangsúlyozta, hogy a szellem munkásainak helyzete a mai társadalomban megrendült és mintha elvesztették volna Voltaire, Diderot, Rousseau, Hugo Victor és Zola hagyományait. Mindenfelé üldözik az írókat és megakadályozzák a könyvek megjelenését. Felolvasott egy listát a különböző államokban elrendelt könyvtiltásokról.

Westerman elnök figyelmeztette a szónokot, hogy ne menjen túlságosan részletekbe, és ne hagyja figyelmen kívül a kötelező tapintatot. A kongresszus tagjainak egy része »halljuk«-ozta Tollert, mások pedig így kiáltottak közbe: »Oroszországról beszéljen. Oroszországról beszéljen.« Toller ez után a jugoszláv és a lengyel delegáció nevében is azt a határozati javaslatot terjesztette be, hogy a Pen Club tiltakozzék az írók politikai szempontból történő üldözése ellen.²⁶⁹

Miközben Toller a fasizmus propagandájáról beszélt, Berzeviczy „rácsöngetett, hogy a tárgyhöz szóljon. Toller folytatta beszédét, Berzeviczy erre megvonta tőle a szót. Toller ekkor azt kiáltotta Berzeviczy felé: – Azt hittem, az írók világkongresszusán szólalok fel és nem egy turistagyűlésen.”²⁷⁰ A német író napirenden kívül többek közt szó szerint ezt mondta: „A Pen Club valóban nem az a hely, ahol pártprogramokról kell vitázni. De a politikai kérdések és a szellem kérdései érintkeznek egymással. Voltaire és Diderot, Rousseau, Kossuth, Petőfi és a többiek a szellem kérdéseiről szólva politikáról is beszéltek...”, az elnök szerint azonban a szónok „eltévesztette a tárgyat. Most a világdíj kérdésével foglalkozunk.”²⁷¹ Ernst Toller: Elnézést, Elnök úr, csak azt akartam megkérdezni, hogy a kongresszus egyetért-e ezzel a kijelentéssel. Mert az politika, ha mondjuk, itt a fasizmust védelmezik. Ha a népek közötti egy bizonyos kapcsolatot dicsérnek, nekünk ki kell jelentenünk: feladatunk, hogy minden nép közösségét védelmezzük. (Élénk taps. Lárma.) Elnök: A kérdés egyáltalán nem szerepel a napirenden. Ernst Toller: Akkor fel kellene [hogy] tegyem a kérdést, hogy turistaegyület vagyunk-e, avagy a szellem embereinek, íróknak a gyülekezete? (Élénk taps és lárma.)²⁷²

Toller, aki a művek betiltására és a szerzők üldözésére angol, francia, német, olasz és magyar példát is hozott, ezzel fejezte be felszólalását: „lehet, hogy számos író, aki most itt ül, a következő Pen-kongresszus idején már régén börtönben fog ülni. Üdvözöli azokat az írókat, akik nem jöhettek el a kongresszusra, mert máris börtönben ülnek, és máris javasolja, hogy a Pen Clubok minden esetben tiltakozzanak az írók üldöztetése ellen.”²⁷³ Az intermezzót, amikor Toller „folytatta Marinetti beszédének kritikáját, az egyik német lap *Krach im Pen-Club* címmel ismerteti.”²⁷⁴ Kosztolányi jellemzése szerint, ha valaki nem tud németül, Tollerről, a feketehajú, lángoló szemű „ifjú német mordályégetőről” úgy vélné, hogy „nem

a békét, az emberi megértést dicsóíti ily hévvel, hanem a háborút magasztalja, s arra szólít föl mindnyájunkat, hogy kölcsönösen kaszaboljuk le egymást. A békebarátok külsőleg feletébb hasonlítanak a vérszomjas harcosokhoz. Mellettük a háborúpártiak majdnem ártatlan báránykáknak látszanak. Mi következik ebből? Az, hogy a látszat csal.”²⁷⁵

A lengyel küldöttség vezetője, Juliusz Kaden-Brandowski azt indítványozta, hogy „az egyes nemzetek függetlenítsék magukat a kormányoktól és vegye fel a harcot a Pen Club mindennemű cenzúra ellen.”²⁷⁶

A fiatal magyar írónemzedék nevében Illyés Gyula, Sárközi György és Zsolt Béla szólalt fel és csatlakozott Toller álláspontjához. Arra a kérdésre, „hogyan szolgálhatják az írók a béke ügyét anélkül, hogy politizálnának”, Illyés azzal felelt, hogy az írók „semmit sem tehetnek addig, amíg legfőbb jogukat, a gondolatok szabad terjesztését nem biztosítják kivétel nélkül minden országban. Az irodalmi morál romlása fő okát a cenzúrában látta, amely „még mindig létezik, alattomos, és annál kegyetlenebb formában Európa majd minden országában”, ezért az a kérdés, „hogyan vegyünk részt a harcban fegyverek nélkül, amikor az országok többségében a szellem terepén a legalacsonyabb beosztású állami hivatalnokoknak nagyobb a hatalma, mint a legműveltebb kritikusnak, a legtehetségesebb költőnek?” Illyés úgy látta, „az egész emberiség szabadsága és békéje egyre nagyobb fenyegetésnek van kitéve”, ezért azt javasolta a nemzetközi Pennek, hogy a jövőben tiltakozzon a sajtószabadság megsértése, az irodalmi művek betiltása, elkobzása és a sajtópercek ellen, kísérje figyelemmel tagjainak magatartását, és zárja ki a humanista szellem ellen vétőket, továbbá, hogy a nemzeti klubok által összegyűjtött sérelmeket ismertesse meg a világsszervezet minden központjával.”²⁷⁷

Sárközi György Illyés javaslatának azonnali megvalósítását szorgalmazta, tekintve, hogy „a nemzetek szellemi képviselői szinte mindenütt szembekerülnek az uralkodó hatalommal, azaz a külső erővel. [...] A hamisan értelmezett hazafiság – amely valójában az uralkodó erők által gyakorolt elnyomás leplezése – azt követeli, hogy hallgassunk erről az elnyomásról. De mi, akik a szellemet képviseljük, szabadok vagyunk minden álszentségtől. Sőt, úgy érezzük, akkor szolgáljuk országunkat és a nemzetek testvériségét, ha nyíltan feltárjuk ezeket a jogsértéseket.”²⁷⁸

Kettejük mondandójának folytatásaként, a nemzeti kisebbségek védelmére létrejött Népszövetséget véve példának, Zsolt Béla abból indult ki, hogy létezik egy másik, védtelen kisebbség is, mégpedig az értelmiség, „az értelem kisebbsége. Vannak olyan országok, ahol az íróknak, a szellem képviselőinek az a szomorú kényszer az osztályrészük, hogy elhallgassák, vagy csak félig tárják fel azt, amit valójában gondolnak. Vannak olyan országok, ahol minden hitvallás kinyilvánítása, a legelemibb igazságossághoz való csatlakozás agyafűrt és félelmetes törvényekbe ütközik. Vannak olyan országok, ahol az irodalmat nem műalkotásnak

²⁶⁹ MOT. 1932. máj. 18. 14. évf. 110. 4. kiad. OL K szek.

²⁷⁰ *A Pen-kongresszus izgalmas és zavaros...* Dok 53.

²⁷¹ A kongresszus a nemzetközi Pen regény-világdíj ügyében végül bizottság kiküldetéséről és a díj kiosztásának egyéves elhalasztásáról szavazott.

²⁷² *Az 1932. évi 10. kongresszus jegyzőkönyve.* G.m. K.n.

²⁷³ *Az író szabadsága...* Dok 55.

²⁷⁴ MTI. *Német lapszemle.* 1932. máj. 19. 4. OL K szek.

²⁷⁵ *Gyertyényképek...* Dok 60.

²⁷⁶ *A Pen-kongresszus izgalmas és zavaros...* Dok 53.

²⁷⁷ *Illyés Gyula felszólalása* (Dok 48) franciául, a második ülésnapon hangzott el.

²⁷⁸ Dok 49.

tekintik, hanem kizárólag bírósági tevékenység tárgyának.” Miután ilyen légkörben lehetetlen a „virágzó irodalmi élet”, Zsolt egy olyan intézmény létrehozását javasolta, melynek feladata, hogy „megtiltsa a szellemi szabadság ellen elkövetett bűnöket.” Fölvetette a politikai foglyokkal való embertelen bánásmód elleni tiltakozást is, noha „nemcsak politikai foglyok vannak – vannak olyanok is, akik a politika foglyai.”²⁷⁹

A Toller felszólalása körüli összecsapás után a magyar Pen a távirati irodától az alábbiak közlését kérte: „Némely laptudósítás úgy tünteti fel a Pen-kongresszus tegnapi ülésének lefolyását, mintha azon úgynevezett »viharak« fordultak volna elő, sőt van újság, amely a »csatajelenetekről« ír. Mindebből csak annyi az igaz, hogy az Akadémia nagytermének rossz akusztikájánál fogva számos tag nem értette a Pen Clubok regénypályázata ügyében feltett kérdést, s ezért az elnöki emelvény elé sietett, hogy meghallja, kinek és miként kell szavaznia. Hogy magában a dolog lényegében alig volt véleménykülönbség, mutatja a szavazás eredménye, mely szerint 19 jogosult Pen Club közül 17 elfogadta a szavazásra került indítványt, hogy ti. a pályázat ügye tétessék át újra az intézőbizottsághoz. Egyébként az Akadémia nagyterme a tanácskozássra alkalmatlannak bizonyulván, a mai ülés már a kisteremben folyt le, minden zökkenő nélkül, éppúgy, ahogy eddig a kongresszus minden más része is az összes idegen Pen Club-tagok legteljesebb megelégedésére intéződött el.”²⁸⁰

Délután 4-től ismét városnézésre került sor, melynek során meglátogatták a Szépművészeti Múzeumot is. Este fél 10-től a várbeli Szent György téren gróf Károlyi Gyula miniszterelnök adott ünnepi fogadást, a bankettet negyed 11-től hangverseny követte.

Az ötödik nap (csütörtök, május 19.)

A kongresszus harmadik ülésének megkezdése előtt „Nagybányai vitéz Horthy Miklós kormányzó ma délből fél 12 órakor a királyi várpalota fehér márványtermében fogadta a Pen Club kongresszusának tagjait. A terem egyik páholyából a kormányzó felesége is végignézte a fogadtatást. A kongresszus tagjainak nevében Galsworthy, a Világ Pen Club elnöke angol nyelvű beszédében üdvözölte a kormányzót, aki szintén angol nyelven válaszolt.”²⁸¹

Galsworthy így köszöntötte Horthyt: „Zarándokcsapat élén jelentem meg Főméltóságod előtt ebben a történelmi épületben. Főméltóságod, akiről az egész világ tudja, milyen kitartó kötelességerzettel szolgálta országát és ideáljait, megjelent közöttünk, egy pillanatra szinte elfeledtette velünk, hogy távoli cél szolgálatában kerültünk Magyarország fővárosába, csillagot keresünk, amelyet felhők homályosítottak el. Mi, a Pen Club tagjai, nem csak arra törekszünk, hogy az irodalom szeretetét és ismeretét országról országra terjesszük, távolabbi célunk is van és ez az, hogy a baráti érzések csillagát, amelyet mintha leloptak volna az égről, újból megtalál-

juk. Ez a csillag, amely állandóan a magasságokban ragyogott és legfeljebb rövid időre tudták a viharfelhők elhomályosítani, most elsötétült és letűnt az égről az utóbbi időben. Mi annak szenteljük tevékenységünket, hogy ezt a szikrázó égitestet visszahozzuk és az emberiség menyeboltjának önálló csillagává tegyük. Vándorlásainkban, mint a pusztá beduinjai, néha-néha oázishoz érkezünk. Ilyen oázis a budapesti kongresszus is, amelynek alkalmából a barátság napja újból kisütött felettünk és sugaraival mindent eláraszt körülöttünk. [...]

Gyakran tűnődtem azon, hogyan gondolkoznak rólunk, a Pen Club tagjairól azokban az országokban, amelyeket meglátogattunk, és amelyek olyan kimeríthetetlen udvariassággal és előzékenységgel fogadnak bennünket. Vajon nem azt gondolják-e titokban rólunk: kik lehetnek ezek az emberek, akik égre emelt tekintettel keresik a messzeségben azt, amit talán lábuk előtt a föld takar? Higgye el Főméltóságod, mi, írók és felhőkben járó költők nagyon is értékelni tudjuk azt az udvariasságot és azt a megtisztelő bánásmódot, amelyet irányunkban tanúsítanak, és amely csak követeknek, a gazdasági élet vezéralakjainak és hozzájuk hasonlóknak jár ki, akik vezető szerepet játszanak az emberiség színpadán.

Mély tisztelettel viseltetünk mi is Főméltóságod és szeretett Magyarországa iránt, amely olyan hosszú időn át bátran szolgálta a nyugati civilizáció ügyét és szívósan ellenállott a kelet felől fenyegető betöréseknek. Rá kell mutatnom arra, hogy mi írók nem is vagyunk annyira csak álomlátók, mint amilyeneknek minket tartanak.

Nem. Vándorlásainkban, amelyek során látszólag elérhetetlen ideálok után járunk, nagyon is közérdekű célja van. Kitaróan kell keresni azt, amit meg akarunk találni! Nem nő aranykalász azon a földön, amelyet nem művelnek meg! Az emberi életnek nincs értéke baráti érzések nélkül és talán mi vagyunk a leggyakorlatibbak valamennyi halandó közül, amikor azt a végcélt keressük, ami után az emberiség nagy tömegei is áhítoznak. Hogy olyan kellemes és éltető légkört teremtsünk, amelyben az emberek jól érezhessék magukat. Mi, a Pen Club írói az emberiségnek olyan módon akarunk szolgálatot tenni – és az írott szó erejével minden bizonnyal ezen a módon lehet a legtöbbet tenni –, hogy az irodalom szeretetében összefűzzük az országokat egymással és a pusztá, zordon világot hozzásegíthessük ahhoz, hogy a barátság légkörében felfrissüljön és megújuljon. Végül a megjelentek nevében halálját fejezte ki a kormányzónak és Magyarországnak a barátságos és szíves fogadtatásért.”

Galsworthy üdvözlétére a kormányzó ezzel a beszéddel válaszolt: „Nagy öröömre szolgál, hogy a Pen Club írói világszövetség, amely negyven nemzet több mint kétezer reprezentatív íróját foglalja magában, Magyarország fővárosát választotta ki tízéves jubileumi kongresszusának színhelyéül. Jóleső megtiszteltetést jelent ez országunknak, a magyar kultúrának és különösképpen a magyar irodalomnak, ami által – úgy érzem – kifejezésre jut az is, hogy a külföldi írók tudatában vannak annak, hogy Magyarország kultúrája méreteiben felülmúlja azokat az arányokat, amelyek a magyar fajhoz tartozók számából és különösen Magyarország mai területének terjedelméből következnenek. Magyarország egy ezredéven keresztül a nyugati kultúra exponense volt Közép-Európa keleti határán. Noha a magyar fajt semmiféle rokoni kötelék nem fűzte az általa nagyra becsült nyugati szomszédokhoz, bizonyos szellemi rokonságot érzett mindig ezekkel s önként vállalta a nyugati kultúra védelmezésének sokszor nehéz szerepét.

²⁷⁹ Dok 50.

²⁸⁰ MOT. 1932. máj. 18. 14. évf. 110. 15. kiad. OL K szek. Másik változata: *A Magyar Pen Club közleménye* (Dok 61); a gondolatszabadságot védelmező határozat vitájáról *Az író szabadsága...* (Dok 55).

²⁸¹ *Horthy Miklós válaszbeszéde*. Dok 57.

Mindig nagy volt a megbecsülése az írott és nyomtatott betűnek ebben az országban, ahol már 1473-ban dolgozott az első könyvnyomda Budán s a magyarság nemcsak a saját irodalmát tudta megbecsülni, hanem a külföldét is, amellyel mindig a legszorosabb kapcsolatot tartotta fenn a kultúra minden területén. Bátran állíthatom, hogy alig van a világon ország, ahol annyi külföldi író munkáját fordították le hazai nyelvre és annyi külföldi színdarabot játszottak honi színpadokon. Nagyon jól tudjuk, hogy a múltban is milyen kedvező hatással volt kultúránk fejlődésére ez a szoros kapcsolat a külföldi irodalmi kultúrákkal s ezért is örülök, hogy most ezen a nagy jelentőségű írói kongresszuson újra szorosabbra fűződnek a magyar és a külföldi irodalom közötti szálak.

Ismerem a Pen Club Szövetség ideális célkitűzéseit, amelyekkel a különböző nemzetek íróinak egy nagy családba való tömörítése által az egyetemes irodalmi kultúra és a szellemi élet szintjének emelése mellett szolgálni akarja a Szövetség a legemberibb ideált: a világbékét.

Örülök, hogy Magyarország azáltal is, hogy vendégül látja ezt a kongresszust, hozzájárulhat az általa teljes mértékben átértézt nemes cél propagálásához. Magyarország erős vágya volt mindig, hogy az igazságon és a nemzetek egyenjogúságán nyugvó világbékének egyik jelentős faktora legyen, és hogy minél szorosabb nexusokat találjon azokkal az európai kultúránemzetekkel, amelyeknek sorsa ma közelebb, mint valaha s amelyeknek egymásrautaltsága soha annyira nem volt nyilvánvaló, mint a mai nehéz időkben. Szívből kívánom a Pen Club Szövetségnek, hogy sikerüljön megvalósítani gyönyörű ideálját, azt, hogy az írók tollából kisugárzó propagatív erővel minél hatékonyabban szolgálja az igazi kultúrát, az egymásra utalt nemzetek békés együttműködését és azokat az erkölcsi igazságokat, melyek ezt az együttműködést egyedül tehetik őszintévé és állandóvá.

Amidőn ismételtelen köszönöm a magyar nemzet nevében ezt az eléggé nem értékelhető megtiszteltetést, amelyet ennyi kiváló szellem látogatása Magyarországnak jelent, arra kérem Önöket, hogy amit itt láttak és intuíciójukkal megéreztek, azt zárják lelkükbe annyi megértéssel és szeretettel, amennyi szeretettel ez az ország Önöket itt fogadta. Az egész kongresszusnak sikeres munkát kívánok és külön is melegen üdvözlöm a Pen Clubok Világszövetségének elnökét, John Galsworthyt, aki személyes megjelenésével és azáltal, hogy Budapestet ajánlotta a jubiláris kongresszus színhelyéül, általunk annyira nagyra becsült jelét adta irántunk érzett rokonszenvének. Szívből üdvözlöm mindnyájukat.²⁸²

A köszöntők elhangzása után „a kormányzó elvegyült a megjelentek közt és a kongresszus tagjai közül igen sokat megszólított. Ezzel véget ért a fogadás és ekkor a kongresszus tagjai meghívást kaptak a királyi palota dísztermeinek megtekintésére. Ennek megtörténte után a kongresszus tagjai kivonultak a várkertnek a Savoyai Jenő szobor körül elterülő részébe, gyönyörködtek a kilátásban és a miniszterelnökséggel szemben lévő kapun távoztak.”²⁸³ A fogadásról 1940 márciusában Alexander Balabanov, a szófiai egyetem tanára a *Mír* című

lapban hosszú cikkben emlékezett meg, melyben „különösen kiemeli a kormányzó magas színvonalú beszédét [...], végül idézi azt a beszélgetést, amelyet a királyi várban rendezett fogadás során a kormányzóval folytatott.”²⁸⁴

Az MTI lapszemléje szerint „A Pen-Club budapesti kongresszusával kapcsolatban sürűbben esik szó Magyarországról. Különösen a *Gazeta Polska* ad rendszeres tudósításokat állandó munkatársának, Lengyelország ez idő szerint egyik legnagyobb írójának, [Juliusz] Kaden-Brandowskinak tollából. Az első ilyen tudósítás a lap május 1-jei számában jelent meg, amely inkább a Budapestre megtett út benyomásait jegyi fel. A második tudósítás a lap következő számában jelent meg, amelyben a kongresszus programjával foglalkozik. A lap további tudósításokat is ígér. Az *Il Kurir Łódź* legújabb [1932. május 24-i] száma már beszámol a Pen-Club-kongresszus tagjainak a Kormányzó Úrnál történt fogadtatásáról és a budapesti Pen Club által adott vacsoráról. Eszerint a lengyelek nagyszámú részvétele feltűnt Horthy kormányzó úrnak is, aki hosszabb ideig állott meg a lengyel delegációnál.

A lap kiemeli a Kormányzó Úrnak Lengyelországról és [Józef] Piłsudski marsallról mondott kedves megjegyzéseit, és az után azt a megállapítást teszi, hogy ilyen körülmények között a magyar Pen Club képviselőjének [Pekár Gyulának] esetét csak balfogásnak lehet tekinteni. Az történt ugyanis, hogy a magyar Pen Clubnak említett képviselője a Pen Club vacsoráján felköszöntötte a kongresszus résztvevőit, és ez alkalomból sorra megnevezte a nemzeteket, még olyanokat is, akiknek képviselői jelen sem voltak a kongresszuson, például a spanyolt, ellenben egy szóval sem említette a nagy számban résztvevő lengyeleket, és általában a szlávokat. A parlamenti képviselőnek és volt miniszternek ez a durva elnézése méltán felháborította a lengyeleket, és azért Kaden-Brandowski ott a helyszínen rögtön reflektált a durva sértésre, amikor a hivatalos francia felszólalás után lengyel nyelven fordult a kongresszus szláv résztvevőikhez, csehekhez, szerbekhez és bolgárokhoz, és hangsúlyozta, hogy az emberi kultúra vívmányaiban része van a szlávoknak is, és rögtön fel is sorolt néhány szláv világnevet. (Az illető felszólaló, akinek pohárköszöntőjéről a tudósításban szó van: Pekár Gyula. Tapintatlanságáról a vacsorát követő napon is rendkívül elkeseredéssel emlékeztek meg a lengyelek. [A] Ref[erens] megj[egyzése].)²⁸⁵

A hírügynökség varsói tudósítója szerint „A *Gazeta Polska* lelkes cikket közöl Horthy kormányzóról Kaden-Brandowski jeles író tollából, ki igen meleg szavakkal írja le a kormányzó kedves és közvetlen beszélgetését a lengyel delegációval a Pen Club-kongresszus fogadása alkalmából. A cikk idézi a kormányzónak Piłsudski tábornagyról mondott lelkes szavait. Hasonló meleg hangú cikk jelent meg a *Kurjer Czerweny* című igen elterjedt lapban. Podhorska Stefani tollából, aki szintén rendkívül rokonszenvesen ír a kormányzóról, aki oly kitüntetően kedves módon fogadta a lengyel delegáció tagjait.”²⁸⁶

²⁸² MTI. *Napi hírek, tudósítások*. 1932. máj. 19. 8. kiad. OL K szek. Horthy köszöntőjét közreadta az MTI. 1932. máj. 20-i *Magyar lapszemléje* is (1–2.). Uo.

²⁸³ MTI. *Napi hírek, tudósítások*. 1932. máj. 19. 13. kiad. Uo.

²⁸⁴ MTI. *Napi hírek, tudósítások*. 1940. márc. 3. 3. kiad. Uo.

²⁸⁵ MTI. *Lengyel lapszemle*. 1932. máj. 24. 2–3. kiad. Uo.

²⁸⁶ MTI. *Napi hírek, tudósítások*. 1932. máj. 25. 9. kiad. Uo.

A várból a vendégek délután 4-re érkeztek az Akadémiára. A kongresszus harmadik ülésén Kosztolányi Dezső „kegyeletes szavakkal emlékezett meg Szini Gyula haláláról. Azután Pick Ottót, Schnitzler Artúrt és Schpecht Richárdot parentálta el”; búcsúját az egybegyűlték állva hallgatták végig.²⁸⁷ Babits ez után mondta el franciául híres békebeszédét, amely az egész világkongresszus filozófiai, erkölcsi és irodalmi csúcspontjának bizonyult,²⁸⁸ és amelyet azzal fejezett be, hogy „a remény csalóka, és a szeretet és az erkölcs végképp elvesztették hatalmukat e világon. De azért az örök nem hagyják kihunyni a fényt, hacsak egy újabb árvíz ki nem oltja lámpásukat.”²⁸⁹ A Pesti Hírlap tudósítása szerint Babits „Választékos franciasággal és nagy lelkesedéssel megkomponált beszédében kifejtette, hogy az írónak csak egy feladata lehet: az, hogy írjon. [...] Arra kell törekednie, hogy ismét a józan ész és az erkölcsöt juttassa hatalomra”, és nem szolgálhat mást, csak a szellem és az igazság vallását.²⁹⁰ Az ülés másik magyar előadója az ugyancsak franciául felszólaló Karinthy Frigyes volt, aki csatlakozott Ernest Raymond angol küldöttnének egy kötelező világnyelv népszövetségi bevezetését célzó javaslatához. Karinthy, a Nemzetközi Nyelv Propaganda Bizottságának (1918) Kosztolányival, Schöpfunggel együtt alapító tagja,²⁹¹ 1932-től a Magyar Országos Eszperantó Egyesület elnöke egy novella tíz nyelvre való lefordításának kísérletét, valamint azt indítványozta, hogy a nemzetközi Pen tegye magáévá az eszperantó mozgalom célkitűzéseit.²⁹²

Hírügynökségi összefoglaló szerint Babits „gondolatokban és költői képekben gazdag előadást tartott a budapesti kongresszus fő témájáról: hogyan szolgálhatják az írók a béke gondolatát a politika kikapcsolásával. Kifejtette, hogyan alakult ki az a szellemi légkör, amelyben a háború megszülehetett. Nem szavak és nem az irodalom okozták a háborút, de a szavak erejének és az akkori irodalom hatásának is része van abban, hogy a háború létrejött. Hangoztatta ez után, hogy a háború után kezdődő új korszakban új ideálokra van szükség. A gondolatnak ma még nincs meg az az ereje, hogy győzedelmeskedjék és megteremtse az emberiség boldogabb korszakát, de az íróknak ebben az átmeneti korszakban is megvannak a maga feladatai. Bármennyire kevés hatásra is számíthat ma az, aki a meggyőzés fegyverével dolgozik, ki kell tartania munkájában és arra kell törekednie, hogy a jövő nemzedék lelkébe beleoltsa a megtisztult békülékenység szellemét. A háború iránti irtózat és a béke iránti szeretet nem felejtetheti el az íróval, hogy melyik nemzethez tartozik. Az íróknak a nemzetével való együttérzése mindig befolyásolni fogja az irodalmat. A továbbiakban hangsúlyozta, hogy bármilyen kicsi is a magyar nemzet, írói mindig hűek maradtak eszméikhez, nem törték meg őket az események és a hatalom szava, s töretlenül ragaszkodtak

²⁸⁷ MOT. 1932. máj. 19. 14. évf. 111. 6. kiad. Uo.

²⁸⁸ L. Dok 58/A–B.

²⁸⁹ Dok 58/A.

²⁹⁰ *Véget ért a Pen-kongresszus.* Dok 66.

²⁹¹ Karinthy a bizottságban egy igazságos békeszerződés eléréseért és a nemzetközi nyelv sikeres elterjesztéséért vállalt szerepet.

²⁹² Dok 59. A felszólalás másik változata: *Karinthy Frigyes beszéde a Pen Club ülésén.* In: *Világ és Nyelv évkönyve* '81. Bp., 1981. 140–142.

a testvériségbe vetett rendíthetetlen hitükhöz, még a háború és a forradalmak alatt is. Soha nem volt fontosabb a Pen Club feladata, mint ma – mondotta befejezésül –, amikor a gondolat szabad terjesztéséért kell harcolni. Az íróknak, aki látja, hogy a szellem fegyverével ma még nem érhet célt, arra kell törekednie, hogy megtisztítsa az irodalmat a szenvedélyektől, s hirdesse a jövő nemzedék számára az ész és az igazság evangéliumát.

A nagy tetszéssel fogadott előadás után Stefanovits [Svetislav Stefanović] elnök közölte, hogy egyes lapokban olyan tudósítások jelentek meg a kongresszus üléseiről és egyes tagok felszólalásairól, melyek nem objektívek. Kérte, hogy a kongresszus fejezze ki e felett tiltakozását. A kongresszus ebben az értelemben határozott, majd Ilcova jugoszláv delegátus felszólalása után kimondták, hogy a sajtó tájékoztatására hivatalos közleményeket fognak kiadni.

Ezután elfogadták egyhangúlag azokat a letárgyalt indítványokat, amelyeket a tegnapi ülésen az e célra megalakult bizottság megszövegezett. Kimondták, hogy ha valahol egy könyv megjelenését megakadályozzák, úgy az illető ország Pen Clubja kérheti a központi végrehajtó bizottság útján a tiltakozást, amely tiltakozás azonban mindig csak tisztán irodalmi és nem politikai szempontokból történhetik. Elhatározták továbbá, hogy regionális kongresszusokat is rendszeresítenek az egymással nem barátságos viszonyban élő szomszédos államok között.

Ezután a kongresszus köszönetét fejezte ki Galsworthynak múlt évben kifejtett működéséért, majd Raymond E[rnest]. angol delegátus azt a javaslatot tette: Vesse latba a Pen Club befolyását abban az irányban, hogy az iskolákban kötelezővé tegyék az anyanyelven kívül egy másik kisegítő nemzetközi nyelv tanítását. Ennek a célnak az elérésére vegye igénybe a Pen Club a Népszövetség autoritását, ha ennek szüksége mutatkozik. Ezt az indítványt Karinthy Frigyes támogatta arra hivatkozva, hogy szükség van olyan nyelvre, amelyet minden ember megért és ezért az eszperantó kötelező bevezetését ajánlotta. Karinthy indítványát a Pen Clubok nemzetközi végrehajtó bizottságához tették át.

Miután két évvel ezelőtt már elhatározták, hogy a jövő évi kongresszust Jugoszláviában, Raguzában tartják, most az 1934-iki kongresszus helyéről döntöttek. [Willa] Muir asszony skót delegátus javaslatára úgy döntöttek, hogy az 1934. évi kongresszus Skóciában, Edinburghban lesz. Ezután a kongresszus üdvözlő táviratot küldött Mrs. Dawson Scott angol írónőnek, aki a Pen Club eszméjének megteremtője, majd Marinetti nagy hatást keltő előadásban ismertette az olasz avantgardista irodalmi és művészeti szervezetek munkáját.²⁹³

A német, az osztrák és a lengyel küldöttségek határozati javaslatai alapján a világkongresszus zárónyilatkozata kimondta, hogy a jövőben a nemzeti klubok minden irodalmi mű betiltásáról jelentést tesznek a Nemzetközi Pen Club Végrehajtó Bizottságának, amely „minden politikai elfogultság nélkül, kizárólag az irodalom érdekétől vezéreltetve tiltakozik” az érintett ország kormányánál. A nemzetközi Penben a budapesti kongresszus után honosított meg annak gyakorlata is, hogy évente nemcsak világkongresszusokat rendeznek, hanem „regionális kongresszusokat is, ahol két vagy több országból gyűlnek össze a tagok, különösen azokból az országból, amelyek között a viszony nem olyan jó, mint az a béke

²⁹³ MOT. 1932. máj. 19. 14. évf. 111. 6. kiad. OL K szek.

érdekében kívánatos lenne, vagy azért, hogy együtt megvizsgálják, milyen eszközökkel lehetne a legjobban hozzájárulni a népek közeledéséhez, vagy azért, hogy ugyane cél érdekében együtt lépjenek föl.”²⁹⁴ A Le Temps másnap közölte az Havas-írodának a kongresszusi határozatokról és a Horthy-fogadásról küldött táviratát.²⁹⁵

Az ünnepi vacsorát a margitszigeti Grand Hotel Hungáriában rendezték.²⁹⁶

A tanácskozás befejeztével „a rádió vezetősége felkérte John Galsworthyt, a Pen Club elnökét rádióelőadás tartására. A világhírű angol író készséggel ígérte meg, hogy eleget tesz a kívánságnak s így a rádió hallgatói holnap, pénteken este végighallgathatják az illusztris vendég előadását. Az angol nyelvű felolvasás [csütörtökön, május 19-én] este 10 óra 15 perckor kezdődik.”²⁹⁷ Galsworthy *Könyvek, mint kővek* című írásával lépett a magyar hallgatók elé.²⁹⁸

A hatodik nap (péntek, május 20.)

A kongresszus zárulása után, fél 7-től került sor a vendégek második dunai sétahajozására, majd az írókat az All Peoples Association magyar szervezete teadélutánon látta vendégül Augusztia főhercegnő, gróf Károlyi Gyula miniszterelnök felesége, leánya és a Budapestre akkreditált követek jelenlétében; Herczeg Ferenc köszöntötte „a szellemi élet lovagjait”, akik meghallgatták Galsworthy felolvasását.²⁹⁹ Este fél 10-től „cigányestre” került sor a Gellért szállóban. „Karin Michaelis beszéde után megszólalt a cigányzene, melynek hangjai mellett a vendégek a késő éjjeli órákig kitűnő hangulatban maradtak együtt.”³⁰⁰

A vendégek többsége szombaton, május 21-én távozott. Másnap érkezett a hír az Atlanti-óceánt Justice for Hungary nevű gépével átrepülő Endresz György és navigátora végzetes Róma melletti balesetéről.

A világkongresszus visszhangja

A külföldi sajtó alaphangját a kongresszus utáni első híradások egyikével szlovák lap adta meg. Cikkét a „Hodzsa [Milan Hodža]-féle Slovensky Dennik budapesti tudósítója a következő sorokkal vezeti be: »Ma [1932. május 22-én] a kongresszus után biztosan állapíthatjuk meg, hogy a Pen-Clubok tizedik kongresszusa Pesten ezen nemzetközi írói szervezetnek

egyik legsikerültebb kongresszusa volt. A magyarok ismét bemutatkoztak vendégszeretetük teljes fényében, amely – ne tagadjuk azt – céltudatos és jól megszervezett volt.«”³⁰¹ Radó Antal joggal állapította meg, hogy „a Magyar Pen Club világkongresszusa a legnagyobb sikert aratta, amit a napról-napra érkező meleg hangú közlemények és a külföldi újságközlemények, melyek Magyarországról elragadtatva írnak, hathatósan bizonyítanak.”³⁰²

A budapesti találkozóról hírt adó bukaresti sajtó hangütése ezzel szemben ellenséges volt. „Az erdélyi magyar Pen Club ellen tiltakozik a Curentul és a Patria. A Juventus [1932. máj. 21-i száma] szerint azzal kapcsolatban, hogy a budapesti Pen-kongresszuson a román Bucuța diadalmas kérdéssel jelentette be ezen alakulás román hatósági részről történt megengedését.”³⁰³

Elismeréssel írt a találkozóról Rudolf Jeremias Kreutz is, aki a bécsi Presse hasábjain közölt tárcájában „színes képekben és a legnagyobb rokonszenvvel ismerteti a Pen-club értekezlete alkalmából szerzett magyarországi benyomásait.”³⁰⁴ A Manchester Guardianben Hermon Ould „hosszú cikkben számol be a Pen-Club budapesti nemzetközi kongresszusáról, amely a cikk megállapítása szerint a világ összes országainak irodalmát képviselte. Különösen öröndetes volt a prágai delegáció jelentése, amely szerint Csehszlovákia a Pen-Club közbenjárására beszüntette a magyar könyvek beviteli tilalmát, továbbá a bukaresti delegátusoknak az a bejelentése, hogy a román Pen Club külön osztályt alakított magyar szerzők számára.

A hivatalos fogadtatások között első helyen említi a cikk a Horthy kormányzó által a királyi palotában adott estélyt, amelyen a kormányzó Galsworthy üdvözlő beszédére remek irodalmi stílusú és bámulatosan jó kiejtésű angol beszéddel válaszolt. A delegátusokkal folytatott fesztelen beszélgetése során kijelentette a kormányzó, hogy gyakran vágyódik a tenger csendje és békéje után, s valahányszor kinyitja az ajtót, mindig attól tart, hogy új szerencsétlenség hírére fogja hallani. Fényes volt Károlyi gróf miniszterelnök estélye is, amelyen a magyar előkelő társaság az irodalmi és művészvilággal barátkozott, és a híres Dohnányi művészi zongorajátékát hallgatta. Az Operaház díszelőadásán Kodály egy legújabb népopera-ját, a *Székegyfőnöt* mutatták be tökéletes előadásban. Úgy az ének, mint a játék stb. O[uld]. kíváncsún tartaná mielőbbi londoni bemutatását.”³⁰⁵

Június közepén a Dziennik Poznański „hosszú 6 hasábos tárcacikkben számol be róla, hogyan is volt Budapesten a Pen-club kongresszus alkalmából. Rendkívül melegséggel ír a kongresszus rendezésének pontosságáról, a cserkészek figyelmességéről, a kormányzói fogadás melegségéről, Budapest bájairól, szépségeiről. Az ott tartózkodás napjai után szinte rosszul esik visszatérni a mindennapi élet szürkésébe, a válságba és megválni a legszeretetre méltóbb

²⁹⁴ A Nemzetközi Pen Club budapesti kongresszusának zárónyilatkozata. Dok 62.

²⁹⁵ MTI. Házji tájékoztató. 1932. máj. 20. 178. sz. OL K szek.

²⁹⁶ Varannai Aurél: PEN-kongresszus... Dok 74.

²⁹⁷ MTI. Napi hírek, tudósítások. 1932. máj. 19. 23. kiad. OL K szek.

²⁹⁸ A Magyar Rádió hőskora.

²⁹⁹ A Pen Clubok világkongresszusának tagjai a kormányzónál. Dok 64.

³⁰⁰ I. éget ért a Pen-kongresszus. Dok 66. A vacsora fő fogása paprikás csirke volt cseresznyés lepénnyel, májusi juhtúró hónapos retikkel, 7 deci inárcsi fehérbor és egy üveg Harmatvíz kíséretében, fejenként 4,50 pengőért, 300–305 személyre. Gundel Károly levele Bókay Jánoshoz. Bp., 1932. máj. 19. A Gundel éttermei Budapest fejl. lp. G.aut.

³⁰¹ MTI. Csehszlovákiai és felvidéki lapszemle. 1932. máj. 23. 18. sz. OL K szek.

³⁰² Jegyzőkönyv a Magyar Pen Club 1932. június 1-jei igazgatósági üléséről. Dok 76.

³⁰³ MTI. Román és erdélyi magyar–német lapszemle. 1932. máj. 25. 8. Ol. K szek.

³⁰⁴ MTI. Osztrák lapszemle. 1932. jún. 4. 4. sz. U.o.

³⁰⁵ MTI. Házji tájékoztató. 1932. jún. 5. 196. sz. U.o. Davignon: másutt D'Avignon (a budapesti belga követ testvére).

házigazdától. Hogy a Pekár Gyula által történt mellőztetésük a Pen-club vacsorájának tószájában mennyire elevenég hatott a lengyeleknek, bizonyítja, hogy ez a tudósítás is kitér reá, és megemlékezik a lengyel delegáció vezetőjének visszavágásáról.³⁰⁶

A párizsi Figaróban „Davignon hosszabb cikkben ismerteti a Pen Club budapesti tanácskozásait és ezzel kapcsolatban igen rokonszenves hangon ír a magyar kultúra fejlettségéről.”³⁰⁷ Az MTI zürichi sajtószemléje szerint a svájci lapok „színesen megírt tárcákban számolnak be a budapesti Pen Club világkongresszusáról és Magyarország természeti szépségeiről. A Neue Zürcher Zeitungban Eduard Korrodi, a kiváló svájci író három tárcát szentel magyarországi élményeinek és gyönyörűen méltatja a budapesti eseményeket, a Balatont, a kormányzói és miniszterelnöki fogadást. Melegen ír a budapesti cserkészek önfeláldozó munkájáról is. A baseli National Zeitungban Ernst Kleiber két tárcája szól a Pen Clubok üléseiről, a kormányzói fogadásról, a miniszterelnök estélyéről, valamint a nagyszerű balatoni kirándulás csodás élményének méltatásában találja csúcspontját. A Basler Nachrichten Hanns Martin Elster nagy tárcáját közli a budapesti világkongresszus eseményeiről.”³⁰⁸

Június végén a vilniusi sajtó is „igen részletesen foglalkozik a budapesti Pen Club-világkongresszussal és ebből az alkalomból Magyarországgal és annak természeti szépségeivel. A Kurjer Wilenskiiben Witold Hulewicz négy tárcát szentel a Pen Club-kongresszusnak és mindazoknak az eseményeknek, amelyek a kongresszust beívelték. Lelkesen ír a magyar vendégszeretetről, a balatoni kirándulásról, az operai díszelőadással kapcsolatban a magyar zenéről, a kormányzói és miniszterelnöki fogadásról, a Magyar Pen Club estélyeiről és beszámol részletesen a kongresszus munkájáról. Ötödik tárcáját Witold Hulewicz a vilnai Slowo című napilapba írta. Hulewicz, aki egyébként a vilnai rádió irodalmi vezetője, vasárnap, június 26-án délután 4 óra 45 perckor előadást tart az ottani stúdióban a budapesti Pen Club-kongresszusról. A Slowoban Karjan Zdziechowski nagyszabású vezércikket írt Magyar barátainkhoz címen. A vilnai sajtó ezekkel a közleményekkel méltóan csatlakozik a többi lengyel nagyváros újságjainak számos magyarbarát, a budapesti Pen Club-világkongresszussal foglalkozó cikkeihez.”³⁰⁹

A világkongresszust legjobban talán a kolozsvári Pásztortűz foglalta össze, amely szerint „a kongresszus nagyarányú és nagy jelentőségű volt.” A *Pen Clubok világkongresszusa* cím alatt közölt cikk a tavaszi előzmények lényeglátó ismertetése után képet ad az egyes ülésekről, megemlítve, hogy a megnyitón „A hirdetett barátság nevében bejelentette a román Bucuța, hogy Erdélyben a román Pen Clubbal párhuzamosan magyar központ is fog alakulni, a cseh Conrad Edmund pedig, hogy közbenjárására július 1-től fogva Csehszlovákia minden magyar irodalmi művet be fog engedni, amely nem politikai érdekű. Mindez szép, ha így

is lesz.”³¹⁰ A cikkíró szerint a Marinetti, Toller és mások vitája után elhangzott felszólalások „gyakorlati eredményt nem hoztak, hacsak azt az indítványt nem vesszük, hogy a jövőben a rádiót is használják fel a Pen Clubot céljaik eszközeként, vagy egy másiknak azt a gondolatát, hogy kutassák ki, mi az oka annak, hogy a nemzetek között háborúk törhetnek ki.” A záróülésem Babits, „ez a tiszta elme, akinek mindig van mondanivalója, még egy befejező előadást tartott.”³¹¹

A magyar politikai baloldal neves publicistái, köztük Bálint György, sőt még Gaál Gábor, a Korunk nagytekintélyű főszerkesztője is elmarasztalta a világkongresszust, furcsa mód az „irodalmi baloldallal” együtt. Bálint *Amit elvégeztek és amit elhalasztottak* című írása szerint ugyanis „Néhány kellemes kirándulás, néhány kedélyes eszmecsere, néhány izgalmas összecsapás és néhány jóindulatúan semleges üdvözlőbeszéd és előadás: körülbelül ez minden, ami vasárnaptól péntekig a Pen Clubok nemzetközi kongresszusán történt. [...] Még a legintimebben irodalmi feladatot, a regénydíj kiadását sem tudták megoldani. A messzebbmenő, szociálisabb jelentőségű feladatokról nem is szólva.” Bálint szerint egyedül Babits „finoman felépített, filozofikusan emelkedett előadása foglalkozott az író etikai feladataival. A többiek csak röviden, felületesen érintették azokat a kérdéseket, amelyeknek a legerősebben kellene foglalkoztatniuk a mai írói lelkiismeretet. Feleletet pedig egyik kérdésre sem kaptunk.”

Bálint kongresszusi mérlege szerint „a Pen Club elhatározta, hogy a jövőben tiltakozni fog az írók és könyvek üldözése ellen. Ez szép és megnyugtató. De miért csak a jövőben? [...] Miért nem tett valamit ez a kongresszus a német [Carl von] Ossietzkyért, aki egypár nappal a kongresszus kezdete előtt vonult a börtönbe,³¹² és a francia Aragonért, akire egy verse miatt vár hamarosan ez a sors?” A szerző az irodalmi politikamentesség fából vas-
karikájáról szólva feltette a kérdést: „Hogyan dolgozhatnak az írók a világbéke érdekében a politika teljes kikapcsolásával? – ez a figyelemreméltó diplomáciával megszerkesztett kérdés már magában hordta a feleletét is. [...] Mialatt a kongresszus a Balatonra rándult ki, Tokióban a militaristák megölték a miniszterelnököt és mire a kongresszus véget ért, már át is vették Japánban a hatalmat.” Bálint azt is észrevette, hogy a köszöntő formulákon kívül „egy hangot sem hallottunk annak a hivatalos magyar irodalomnak a részéről, amely olyan elkeseredetten verekedett a kongresszus előtti hetekben a vezetésért – és ez is a kongresszus pozitív eredményei közé könyvelhető. Ennél sokkal több pozitív eredményt azonban nem kaptak azok, akik határozott társadalmi állásfoglalást várnak a világirodalmi élet vezető szervétől.”³¹³

Igaztalan és egyoldalúan balos – még a sztálini „antifasiszta népfront” előtti – hangot ütött meg *Az elvesztett lelkiismeret* című glosszájában Gaál Gábor, aki a világkongresszus „minden emlékek hárfájánál érzékenyebb lelkeiről” mondott ítéletet, azokról, akiknek szerinte nemcsak

³⁰⁶ MTI. *Lengyel lapszemle*. 1932. jún. 10. 2. sz. Uo.

³⁰⁷ MTI. *Napi hírek, tudósítások*. 1932. jún. 15. 22. kiad. Uo.

³⁰⁸ MTI. Uo. 1932. jún. 17. 6. kiad. Uo.

³⁰⁹ Uo. 1932. jún. 24. 8. kiad. Uo.

³¹⁰ A Romániai Pen Club autonóm magyar alosztálya az óta meg is alakult Bánffy Miklós gróf elnöklete alatt. [A cikkíró jegyzete]

³¹¹ (–nyi). Ptűz 1932. jún. 15. 18. évf. 10. 162–163.

³¹² Vö. 204. jegyzet.

³¹³ Dok 71.

a párizsi merénylet és a tokiói puccs kerülte el a figyelmét, hanem hallgattak akkor is, amikor „Sanghaj utcáit gránát és gáz marta.” A kongresszus résztvevői inkább „arról tanakodtak, vajon hogyan dolgozhatnak a béke érdekében. – politika nélkül, s mert a kör négyesegítésének ezt az új változatát nem tudták megoldani, széteszoltak és elutaztak. Mi célja volt az egésznek? Miért jöttek össze? A világ poétáinak, esszéíróinak és novellistáinak egy világkongresszus alkalmával nem volna tennivalója, mint pár ünnepi vacsora s egy sétahajózás a Dunán, amelyről harminc nyelv változatában megírják majd, hogy »ezüst szalag« a várhegy alatt?»

Gaál még Tollert is vádlón elmarasztalta: „Leszerelték? Udvarias figyelmeztetést kapott, avagy végleg közjük süllyedt? Oda tartozna? Mindegy! Hallgatott ő is, és hallgattak valamennyien. Hallgattak a magyar fiatalok. Illyés Gyula is másról beszélt. [...] A múlt évi varsói kongresszuson legalább még manifesztáltak valamit. Pár évvel ezelőtt még a varsói manifesztumnál is erőteljesebben követelték a népek testvériesülésének szükségességét. Az idén hallgattak. Amily mértékben nő a világreakció, oly mértékben hallgatnak el titkos támogatói.” Gaál szerint „A tiltakozás nem zavarta a kormányok és hadiiparok érdekeit, ma már viszont olyan közeli a háború, hogy hallgatni kell felőle, s főleg hallgatni azoknak, akiknek a háború – a saját háborújuk.”³¹⁴

Mindazonáltal negyven esztendővel később, a nemzetközi Pen létrejöttének ötvenéves évfordulóján Pierre Emmanuel elnök így tekintett vissza: „A budapesti kongresszuson, 1932-ben Galsworthy meghatározta a PEN célkitűzését: »Az emberi élet semmit sem ér nyájasság nélkül; s mi vagyunk talán a leggyakorlatiasabbak mindama halandók közül, aki azt a célt követik, amelyet a széles néptömegek maguk elé tűztek: az enyhe, barátságos légkört, amelyben lélegezni lehet.«”³¹⁵

Kongresszus után

A magyar Penben a hivatalos íróknak és az ellenzéknek a kongresszus idejére felfüggesztett küzdelmei már a világtalálkozó befejezésekor újrakezdődöttek. A hatalmon belüliek a Penben is birtokon belül maradtak, és mert a Pen vezetése az ellenzéknek tett, új tagok felvételére vonatkozó ígéretét nem teljesítette, az ellen-oldali írók kilépése már korábban tömegessé vált. A szakadás nyomán a létező hivatalos mellett időközben csakhamar megjelent egy másik, „alternatív” magyar Pen megszervezésének gondolata is, melynek alapszabály szerinti elismerését az érintettek a világszervezet elnökségétől várták. Ennek első fejleménye volt, hogy a hármas elnöki tanács az 1932. május 28-i ülésen Mohácsi Jenő pénzügyi beszámolójának³¹⁶ elfogadása után bejelentette, hogy mandátuma megszűnt.

Az igazgatóság június 1-jei ülésén Radó Antal előbb a testület köszönétét tolmácsolta „Berzeviczy Albert tiszteleti elnöknek, aki mint a magyar kultúra vezetőegyenisége méltó-

an szerepelt a világkongresszus elnöki székében. Köszönettel tartozik a Magyar Pen Club a kongresszuson szereplő magyar íróknak, Babits Mihálynak, szép előadásáért, Illyés Gyulának, Zsolt Bélának és Karinthy Frigyesnek fölszólalásaiért,” Mohácsi Jenőnek, ifj. Bókay Jánosnak, Pekár Gyula rendezőbizottsági elnöknek és „a Magyar Tudományos Akadémiának, nevezetesen Berzeviczy Albertnek és Balogh Jenőnek, akiknek köszönőlevelet írtunk, valamint mindenkinek, aki hálánkat kiérdemelte.”

Radó emlékeztetett rá, hogy a kongresszusi előkészületek idején a vezetőség megkapta a rendkívüli közgyűlés összehívását kérő indítványt, mivel azonban az alapszabály nem rendelkezik ilyen fórum megtartásának időpontjáról, a közgyűlést Babits Mihály előterjesztésére június 9-re tűzi ki. Heltai Jenő alelnök az új elnök megválasztásában látta a közgyűlés célját, a teljes tisztikar és az igazgatóság lemondását is fölvetve, Babits pedig „a tagfelvételek ügyét terjeszti elő. Kötelezettséget vállaltunk, hogy rögtön a kongresszus után beválasztjuk az új listát.” A lemondás gondolatát támogatta Schöpflin Aladár és Herczeg Ferenc is, Pekár pedig ellenezte; „A közgyűlés első pontja lehet, hogy fölvetik a bizalmi kérdést. Herczeg Ferenc nincs egy nézetten Pekár Gyulával. A legméltóbb, ha lemondanak az igazgatók és az ügyeket erre az egy hétre továbbviszi az igazgatóság.” Herczeg másik indítványa az volt, hogy „mint lemondott igazgatók, ne tartsák meg a tagfelvételt. [...] Babits Mihály hivatkozik arra, hogy ez az igazgatóság vállalta a tagfelvételt. A következő igazgatóság nem vállalt semmit.”

Babits arra irányuló szándékát, hogy mielőtt lemondana, az igazgatóság tegyen eleget korábbi ígéretének, rendezve a tagfelvétel ügyét, Heltai azzal próbálta keresztülhúzni, hogy az igazgatóság nem tudja, „viseli-e még a közgyűlés bizalmát?” Kosztolányi azzal érvelt Babits véleménye mellett, hogy „a fiatalok tisztességesen viselkedtek, hogy a kongresszust elkészíthessük. Kötelezettséget vállaltunk a felvételre.” A tagfelvétel elhalasztása elől Herczeg is megpróbált kitérni: „Mi jobb: ha most bukik ki az ajánlott, vagy a következő igazgatóság veszi-e föl?” Miután Babits felolvassa a listát,³¹⁷ Bókay, Lakatos László és Hegedűs Lóránd bejelentette, hogy „nem óhajt tag lenni.” Herczeg második próbálkozasként azzal érvelt, hogy mivel a jelölteket meg sem kérdezték, valóban tagjai akarnak-e lenni a Pennek, „Kiteszszük magunkat egy demonstratív visszautasításnak.” Az igazgatóság többsége végül három igen szavazat ellenében kimondta, hogy az ülésen nem tart tagfelvételt. Arra a kérdésre, lemond-e, az igazgatóság egyhangú igennel felelt. A titkári posztról Mohácsi Jenő már az ülés előtt leköszönt. Az igazgatóság úgy döntött, „Heltai legyen az elnök, Schöpflin alelnök, Kosztolányi igazgató és így tovább.”³¹⁸

Egy héttel később, az 1932. június 8-i „ellenzéki tag-értekezleten” született meg a kilépők Babits fogalmazta nyilatkozata, amely kimondja, hogy az írószervezetben uralkodó szellem ütközik a nemzetközi Pen humanista irányultságával, és elutasítja a vezetőségnek azt a javaslatát, amely a nézeteltéréseket a tisztikar személyi változásaival küszöbölné ki. A csoportnak

³¹⁴ Dok 72.

³¹⁵ *A Nagyvilág ankétja...* Dok 130.

³¹⁶ *A Nemzetközi Pen Club budapesti világkongresszusának költségelszámolása.* Dok 69.

³¹⁷ Nem ismeretes.

³¹⁸ *Jegyzőkönyv a Magyar Pen Club 1932. június 1-jei igazgatósági üléséről.* Dok 76.

a klubból való kilépésről meghozott döntése végleges, miután a vezetés nem teljesítette azt a világtalálkozó előtti utolsó ülésén tett ígéretét, hogy „a kongresszus után napirendre tűzi azon magyar írók tagságának kérdését, akik még nem tagjai a Pen Clubnak, jóllehet irodalmi tevékenységük erre feljogosítaná őket. [...] Miután semmi remény sem maradt arra, hogy a jövőben megváltozzék az a szellem, amely e taktikában megnyilvánul, véglegesnek tekintjük azt a döntésünket, amelyet annak idején felfüggesztettünk, hogy a kongresszus menetét meg ne zavarjuk.”³¹⁹ A kilépettek a kongresszus utáni első, június 9-i rendkívüli közgyűlésen már nem jelentek meg.

A június 9-i gyűlésen Radó Antal levezető elnök ismét kiemelte, hogy „A kongresszus körül sok tényezőnek volt sikere. Köszönetet kell mondani elsősorban Berzeviczy Albert őexcellenciájának, a Magyar Pen Club tiszteleti elnökének, aki bár oka volt a nehezítésre, készséggel vállalta a kongresszus elnökségének nehéz tisztjét. (Éljenzés.)” Felidézte a tavaszi hónapokat, amikor „a kongresszus ügye egy ideig veszélyeztetve volt, mert tagjaink egy része ki akart lépni. A nehézségeket oly módon sikerült eliminálni, hogy a kongresszus tartamára háromtagú intézőbizottságot küldtek ki, Heltai Jenőt és Herczeg Ferencet a többség, Kosztolányi Dezsőt pedig a kisebbség akaratából.” Miután az intézőbizottság mandátuma lejárt, „június 2-án elhatározta, hogy lemond és a lemondást a közgyűlés elé viszi.” Radó szerint „Az a körülmény, hogy egy héttel később választottuk volna be az új tagokat, tán nem olyan súlyos ok, mely indokoltá tette volna azokat a sajnálatos kilépéseket, amelyekről a mai reggeli lapokban olvastunk.”³²⁰ Az ügyet félreértésnek mondta: a kilépettek úgy vélték, „ki akartunk bújni vállalt kötelezettségünk alól, pedig erről egy percre sem volt szó.”

Az ülésen lemondott Berzeviczy is; bár a magyar Pen „minden árnyalata a leghatározottabban kéri, hogy maradjon”, úgy vélte, kongresszusi teendői teljesítésével eleget tett vállalt feladatának. Radó biztosította „őexcellenciáját, hogy egyes hírlapok gúnyolódásai a legmélyebb megbotránkozást keltették. Ezért arra kérjük, mondja az elnök, hogy ne hagyja el magas pozícióját.” Heltai Jenő alelnök ugyancsak leköszönt.

A kilépők távozását többen fájlalták; Peterdi Andor lehetetlennek mondta, hogy tehetséges írók csak a tagfelvétel, „ilyen csekély ok miatt kiléptek volna. Az elnöki bejelentés talán nem őszintén tárja fel az okokat.” Bókay ellenben „szokott nyíltságával beszél”: már Kosztolányi elnöksége idején kimondták, hogy a kongresszusig nem vesznek fel senkit. Szerinte a kongresszus előtt kitört ugyan a háborúság, de nem igaz, hogy „a kormány, vagy a főváros csak abban az esetben ígérte volna meg támogatását, ha Berzeviczy lesz az elnök. [...] A kilépettek, mint óhajt akartak negyvenegy írófőlvétetni”, mire rámutattak, „nem kívánhatják, hogy az ajánlottakat azonnal fölvegyük, de azonnal döntünk erről, amikor módunkban lesz.” Bókay szerint azonban a kongresszus után nem a tagfelvételnek, hanem „mivel nem bírjuk az általános bizalmat”, a lemondásnak jött el az ideje. „Ez egyhangú határozat volt, Babits Mihály is benne volt. Amikor lemondunk, Babits kijelentette, hogy megfelel-

keztünk az ígéretünkről, mi azt mondtuk, hogy lemondott igazgatóságnak nem illik új tagokat fölvenni és ezzel elibe vágni az új igazgatóság ebbeli kívánságainak. Ha szavaztunk volna a benyújtott lista fölött, akkor negyvenegy közül negyven átmenné volna, egy azonban, ezt nyíltan megmondom, nem. Hát azt tettük volna, hogy Hatvany [Lajos]t elbuktatjuk, aztán lemondunk?”

Miután a kilépettek megjelölték távozásuk okát, Halmi Bódog azt indítványozta, „ne foglalkozzunk a belső ügyekkel. Hagyjuk már abba a jobb és baloldali elnevezést”, hiszen ez irodalmi téma kérdése: *Az aranybagedű* című regényében³²¹ éppen a jobboldali Herczeg Ferenc szólaltatta meg először a háborúellenesség szellemét, a baloldali Zsolt Béla pedig „a kispolgárt festi”. A Halmihoz csatlakozó Radó azt javasolta, ne töltsék be a kilépésekkel megürült igazgatósági helyeket, és Mohácsi kivételével ne fogadják el a lemondásokat sem, Mohácsi azonban bejelentette, hogy „bár a kilépettek értekezletén ő a kilépés ellen volt, mert ismeri a Pen Club jelentőségét, most, hogy a kilépést elhatározták, mindenben szolidaritást vállal velük és a klubból is kilép, ezt tekinti kötelességének.” Herczeg Ferenc ekkor békülékeny taktikát követve azt mondta, ne a parlamentarizmus merev gyakorlatát kövessék, hiszen az írók „ideges emberek”, ezért most a lemondásokat ne is tárgyalják. Sajnálta a bekövetkezett szakadást, és kész áldozatokra is annak érdekében, hogy „a Pen Club igyekezzék eltüntetni az ellentéteket.” A távozók, akiket a kongresszus előtt „a legnagyobb morális áldozatok árán” hoztak vissza az egyesületbe, most „előttünk ismeretlen okból keresik az alkalmat, hogy kilépjenek. [...] Ezek az urak nem tudják beleélni magukat a kisebbségbe.”

Herczeg kijelentette, bármilyen tisztséget örömmel átenged nekik, erre nézve tárgyalóbizottság kiküldését kérte, mire Pekár felvetette: „közgyűlés-e ez? Ha nem közgyűlés, akkor nincs jogunk választani és bizottságokat kiküldeni.” Radó az első napirendi pont szerint „fölteszi az indítványt, hogy Berzeviczy Albert elnök, Heltai Jenő, gróf Teleki Sándorné [*kézírással kiegészítések*: és Voinovich Géza] alelnökök, valamint az igazgatóság lemondását ne fogadja el a közgyűlés, Mohácsi Jenő lemondását azonban igen, a megüresedett igazgatósági helyeket pedig ne töltsék be.” Miután ezt egyhangúlag elfogadta a közgyűlés, második napirendi pontként azt kezdeményezte, hogy ne töltsék be az elnöki tisztet, Mohácsi helyébe pedig Germanus Gyulát válasszák titkárnak. Végül úgy döntöttek, sem a tisztikarban, sem az igazgatóságban nem töltik be a távozók helyét, és minthogy a kezdeményezők nincsenek jelen, nem tárgyalják azt az indítványt sem, amelyben a kilépettek egy csoportja (a tagfelvétel ügyében) rendkívüli közgyűlés összehívását kérte. Elfogadták Herczegnek a tárgyalóbizottság kiküldését kérő indítványát is, felhatalmazva Heltait, „vegyen maga mellé egy vagy két urat és kezdje meg a tárgyalásokat.”³²²

Az MTT még aznap kiadott összefoglalója szerint „A Magyar Pen-Club ma este Radó Antal elnöklésével rendkívüli közgyűlést tartott, amelyen az elnök mindenekelőtt a Pen Club-kongresszus nagysikerű lefolyásáról tett jelentést. Köszönetet mondott főleg Berzeviczy

³¹⁹ Dok 77.

³²⁰ Az 1932. jún. 9-i lapokban.

³²¹ Ignóus Pál levele Babits Mihályhoz. Bp., 1932. jún. 10. In Babits Mihály: „Engem nem...” 367–369. (779)

³²² Jegyzőkönyv a Magyar Pen Club 1932. június 9-i rendkívüli közgyűléséről. Dok 78.

Albertnek, mint a kongresszus elnökének, akit a közgyűlés általános helyeslése közben egyúttal felkért arra, hogy a Magyar Pen Club tiszteletbeli elnökségét ezen túl is tartsa meg. A közgyűlés erre köszönetet szavazott Mohácsi Jenő titkárnak, valamint Bókay János dr.-nak a kongresszus rendezése körül kifejtett fáradhatatlan munkásságukért, a kormánynak és a fővárosnak, amelyek a kongresszus sikeréhez anyagi eszközökkel járultak hozzá, az államvasutak és a déli vasút igazgatóságának, Zilahy Dezsőnek, a székesfőváros idegenforgalmi hivatala vezetőjének és mindazoknak, akik egy vagy más tekintetben előmozdították a kongresszus sikerét.

A közgyűlés ez után elhatározta, hogy nem fogadja el sem Heltai Jenőnek, sem gróf Teleki Sándornénak az alelnöki tisztségről való lemondását, ellenben sajnálattal kell tudomásul vennie Mohácsi Jenő titkár lemondását, minthogy ez kijelentette, hogy lehetetlen továbbra is ellátnia a titkári teendőket.

A napirend második pontja a tisztikarban és az igazgatóságban beállt üresedések kérdése volt. Erre nézve a közgyűlés beható vita után azt határozta, hogy sem az elnöki széket, sem a titkári hivatalt egyelőre nem tölti be, valamint nem tölti be azokat az igazgatósági helyeket sem, amelyek az illető tagok kilépése folytán üresedtek meg. Ellenben felkéri Heltai Jenőt, hogy helyezkedjék érintkezésbe a kiléptek csoportjával és igyekezzék ezúttal is, mint már a múltkor sikerrel tette, a békés kibontakozást közvetíteni. A közgyűlést igazgatósági ülés követte, amely a nemzetközi végrehajtó bizottság magyar tagjává Radó Antalt küldte ki.³²³

Másnap Ignótus Pál arról tájékoztatta Babitsot, hogy „Gellért [Oszkár], Zsolt [Bélával] Sárközi [Györggyel] ma reggel beszéltem s velük egyetértésben a következőt javasolnám:

1. Ha Heltaiék akármelyikünkönél jelentkezni fognak – ami a tegnapi közgyűlés határozata után több mint valószínű – feleljük nekik azt, hogy nekünk nincs jogunk velük visszalépésről tárgyalni, amíg erre a mi csoportunktól felhatalmazást nem kapunk.³²⁴ Ebbe a csoportba pedig mostantól fogva nem csak azokat számítjuk bele, akik kiléptek és ki fognak lépni, hanem azokat is, akik sohasem voltak a P. C. tagjai s akiknek közénk való meghívásában – a Veled folytatott megbeszélés alapján – a szerdai [június 8-i] ellenzéki tag-értekezleten megállapodtunk.

2. Gellért és én fölfektettünk 2–2 ívet: egyet azoknak a tagoknak számára, akik hozzánk csatlakoznak, egyet pedig [a] meghívandó írók részére, akik ennek az ívnek aláírásával jeleznek, hogy az új alakulásban részt vesznek. Ennek az ívnek aláírására – egyelőre személyes érintkezés útján – felszólítjuk azt a kb. 85 író, aki a Pozsony kávéházban összeállított *rostátlan* listán szerepel. Ezek közt bizonyára sokan lesznek, akik politikai okokból nem csatlakoznak majd hozzánk, ám erről mi nem tehetünk, mi elfogulatlanságunkat mindenestre bebizonyítjuk azzal, hogy felajánljuk nekik az együttműködést. Előfordul majd talán, hogy Gellértnek, Illyés [Gyulának], vagy akármelyikünknek, akik ebben a munkában részt veszünk, eszünkbe jut néhány olyan embert is meghívunk, akik[re] a Pozsonyban nem gondoltunk; ebből azonban aligha lesz komplikáció: hiszen tapasztalhattuk, hogy csak azt volt

nehéz eldönteni, kit hagyjunk ki a tagjelöltek közül, akörül azonban nem is volt vita, hogy kiknek a meghívásáról lehet egyáltalán szó. Azt hiszem tehát, e tekintetben megbízhat sz bennünk.

3. Ha majd összeírtuk az új alakulás összes új tagjait – nem fontos, hogy ez nagyon hamar megtörténjék, de egy vagy két héten belül úgyis meglesz – akkor egy napra, amelyen neked is el kellene jönnöd Pestre, összehívnök valamennyiünket s aztán kimondanók – akár, mint új klub, akár mint egyelőre formális keret nélkül való irodalmi csoport – megalakulásunkat.

4. S ezután esetleg – *esetleg*, ha csoportunk többségének kedve lesz hozzá, mert nekem, legalább egyelőre, nincs – tárgyalhatunk a két Pen Club *fűzőjéről*, de semmi esetre sem »visszalépés«-ről. – Ezzel az odíózus Hatvány ügy is elintéztetnék, mert azt mégsem kívánhatják tőlünk, hogy bármely tagunkat töröljük.

Közben jó volna, ha Te írnl egy levelet a P.E.N. világszövetség főtítkárának, közölve, hogy ezek és ezek az írók kiléptek s közölve a proklamációink szövegét is; Gyergyai [Alberttel] vagy Hevesi Bandival, ha kívánod, majd megíratom franciául. S a biztonság kedvéért ugyanilyen levelet kellene küldeni személy szerint [Benjamin] Crémieuxnek is.³²⁵ Mind a két tájékoztató, és a fiatal írók „másik” Magyar Pen Clubjának alapszabályszerű elismeréséért folyamodó szöveget: Babits francia levelét és a Gyergyai fordította nyilatkozatot eljuttatták a Nemzetközi Pen Clubhoz.³²⁶ A hármas elnöki tanács lemondását és a kilépéseket követő viták lezárására Voinovich Géza alelnök is szóba jött az elnöki tisztre, ő azonban „vonakodott e tisztséget elfogadni, amíg az egyesületünk körül felmerült viszályok elintézését nem nyernek.”³²⁷ A magyar Pen elnöki széke üresen állt még a raguzai kongresszus után, 1933 nyarán is, mígnem Radó Antal ügyvezető alelnököt választották meg.³²⁸

A vilá kongresszus elsöprö sikere után Csehszlovákiában nemcsak a magyar íróknak az ottani Penhez való csatlakozása, hanem, talán még nagyobb súllyal, a magyar könyv és az irodalom botrányosan nehéz, jöszerével lehetetlen szlovenszkói forgalmazása is napirendre került. Ebben az ügyben, ellentétben Edmond Konrad hangzatos budapesti bejelentésével, már június közepére súlyos visszaesés volt tapasztalható.

Mindkét kérdés fölvetődött a Szentiváni Kúria íróinak 1932. június 22–24. között Szentivánhévizen tartott országos konferenciáján, ahol „Többek között elhatározták, hogy felveszik a tárgyalásokat a csehszlovák Pen Clubbal a csehszlovákiai magyar írók felvétele tárgyában. A Kúria kiköti, hogy a felvétel olyan formában történjék, mint Romániában, ahol a Pen Club megengedte egy magyar alosztály létesítését. A Kúria kimondotta továbbá, hogy minden szükséges lépés megteendő az erdélyi Helikon-írók szlovenszkói körútjának engedélyeztetése érdekében, s a kezdeményezéssel ebben az ügyben Darkó Istvánt,

³²⁵ Ignótus Pál levele Babits Mihályhoz. Bp., 1932. jún. 10. In Babits Mihály: „Engem nem...” 367–369. (779)

³²⁶ Vö. 123. jegyzet.

³²⁷ Jegyzőkönyv a Magyar Pen Club 1933. december 9-én a Fészek Klubban megtartott 8. rendes évi közgyűléséről. Dok

86.

³²⁸ A Radót megválasztó közgyűlés jegyzőkönyve nem ismeretes.

³²³ MTI. *Napi hírek, tudósítások*. 1932. jún. 9. 26. kiad. OL K szek.

³²⁴ L. ó: *Külön Pen Clubot akarnak alakítani...*

a Magyar Írás szerkesztőjét bízta meg. A Kúria üdvözlö a Masaryk-féle Magyar Akadémiát abból az alkalomból, hogy a kormány jóváhagyta alapszabályait, s kifejezte azon reményét, hogy a társaság irodalmi programjának megalkotása végett mielőbb összehívja irodalmi szakosztályának első ülését. Miután a Kúria írói elvben elleneztek minden törekvést, mely az írásbeli vagy szóbeli szellemi megnyilvánulást a hatalom eszközeivel elfojtja, ezért erősen tiltakoznak a szlovénzkói cenzúragyakorlat ellen is.”³²⁹

1932 júliusában jelent meg a Prágai Magyar Hírlap tudósítása, „amely élénk világot vet, hogyan fest a valóságban a magyar könyvbehozatalnak Szlovák miniszter által bejelentett »szabadsága«.” A munkácsi rendőrség több könyvesboltban is razzíát tartott, többek között lefoglalva Zilahy Lajos *A két fogoly*, Benedek Elek *Nagy magyarok élete* (1911) és Mátyás ifjúsága, *A világháború naplója*, Jósika Miklós *Csebek Magyarországon* (1905) című műveit, továbbá Gróf Széchenyi István munkáit (1907) és a *Kossuth Lajos élete és halála* című kötetet. „Ilyen tehát a valóságban a »magyar kultúr-határzárnak« a belügyminiszter által oly nagy garral bejelentett feloldása. Mit szól ehhez a köztársasági elnök által alapított Csehszlovákiai Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaság, és mit szól az ilyen kultúreseményekhez a prágai Pen Club?”³³⁰

Októberben Kosztolányi Dezső is Edmond Konrad bejelentésére apellált, amikor a Csehszlovák Pen Clubhoz, személy szerint Karel Čapekhez fordult. Noha Čapek a budapesti kongresszuson nem vett részt, R. U. R. című drámáját 1924-ben Kosztolányi fordításában mutatta be a Vígszínház, 1930 augusztusában is találkoztak a hágai Pen-kongresszuson, 1931-ben megjelent *Obrázky z Hollandie* című útirajzában Čapek Kosztolányit is megemlítette, közölve róla készült karikatúráját. Kosztolányi udvarias levele szerint „a budapesti PEN-kongresszus legnagyobb eseménye az volt, hogy az Önök képviselője bejelentette: Csehszlovákiában eltörölték a könyvcenzúrát. Egyöntetűen tapsolt mindenki, s mi hálásak voltunk Önnek, hogy kezdettől harcolt ezért az ügyért.

Ismervén szabadelvű és emberséges nézeteit, engedje meg, hogy tájékoztassam a tényekről.

Ma rosszabb a helyzet, mint közvetlenül a háború után volt. Egy idő óta egyetlen könyvünk sem jut át a határon. Hogy miért? A kormány rendeletet hozott, mely minden illetékes árú behozatalát tiltja. A bürokrácia mindenütt egyforma. Nemrég hallottam, hogy egy túlbuzgó bürokrata állítólag kijelentette, hogy az irodalom is árú, [olvaszatlan], következésképp ugyanolyan viszontagságoknak kell alávetni, mint a disznóhúst, fát stb.

Micsoda képtelenség.

A tiltás eleinte minden idegen könyvre vonatkozott, de a Prager Tageblattban megjelent egy cikk erről az ügyről, mely közölte a tényeket, mire az Önök kormánya engedélyezte a német könyvek terjesztését, s a prágai bankon keresztül biztosította [!] a könyvkereskedőknek a német könyvek megvásárlásához szükséges [olvaszatlan]. Értesüléseim szerint

³²⁹ MTI. *Csehszlovákiai és felvidéki lapszemle*. 1932. jún. 27. 2. OL K szek.

³³⁰ MTI. *Napi hírek, tudósítások*. 1932. júl. 20. 5. kiad. Uo. és MTI. *Csehszlovákiai magyar és német lapszemle*. 1932. júl. 21. 3. Uo.

a magyar könyvekkel nem ez a helyzet. Könyvkereskedőink minden lépése eredménytelen maradt. Ezért kérem arra a szívességre, kedves Čapek úr, hogyha lehetséges, járjon közbe érdekünkben és annak érdekében, hogy helyreállítsák a méltányos helyzetet. Nem fordultam volna Önhöz, ha nem volnék meggyőződve róla, hogy hasonlóképpen gondolkodik. A magyar sajtó egy szót sem fog erről írni. Szeretnénk, hogy az Ön segítségével barátságosan elintéződjék a kérdés.”³³¹ 1932. október 11-én a Pester Lloyd „Egy magyar intellektuel” Čapekhez címzett nyílt levelét (*A magyar könyv száműzetésben*) közölte, erre a cseh író október 18-án válaszolt (*Nyílt levél egy magyar intellektuelhez*), a magyar könyv és kultúra csehszlovákiai forgalmazása azonban később sem jutott előbbre.

Ha a kongresszus utáni heves konfliktusok utáni csöndesebb bel-viták nem is ülték el, sőt a válság állandósult, az esztendő végére a szervezet működése az „ügymenet” tekintetében visszatérni látszott a rendes kerékvágásba. Bár a kilépők tömeges távozásával visszaesett a klubélet, a régi-új vezetőség továbbra is nagy súlyt helyezett a magyar Pen nemzetközi kapcsolatainak ápolására éppen úgy, mint az irodalmi évfordulók megünneplésére, a Pen közéleti jelenlétének biztosítására és az adminisztratív teendők ellátására. 1932 novemberében „A Magyar Pen Club nevében Radó Antal ügyvezető alelnök meleg hangú táviratban üdvözölte John Galsworthyt, aki nemcsak a Pen Clubok Nemzetközi Szövetségének feje, hanem a Magyar Pen Clubnak tiszteletbeli tagja is. Galsworthy mind a Pen Clubok élén való hivatalos működésében, mind irodalmi munkásságában mindig Magyarország melegszívű barátjának mutatkozott. A Magyar Pen Clubot már a megalakulás évében látogatásával tüntette ki és a varsói Pen-kongresszuson is az ő állásfoglalásának volt legnagyobb része abban, hogy az 1932-iki kongresszus színhelyéül Budapestet tűzték ki.”³³²

A magyar Pen-tagok részt vettek többek közt az 1933-as Báthory István-émlékév előkészítésében; a Magyar–Lengyel Szövetség novemberi budapesti ülésén a jubileumi programba felvették a lengyel Pen Club elnökének, Coettel Ferdinándnak *Zborowski Sámuel* című, Báthory István alakját színpadra vivő történelmi drámájának nemzeti színházi bemutatóját is).³³³ Egyik soron következő fontos teendőjük a következő évi Rothermere-díj kiosztására, nagyobb szerzési feladatuk a nemzetközi Pen 1933-as raguzai 11. világkongresszusára való felkészülés volt.

Az esztendő mérlegében a magyar Pen működését az a különös kettősség jellemzi, amely belső helyzetének és külső képének mondhatni antagonisztikus ellentétéből származott. Az engesztelhetetlen belső ellentéteket továbbra sem sikerült rendezni, csupán átmenetileg felüggeszteni, ezzel együtt rendkívüli mértékben megnőtt a magyar Pen nemzetközi presztízse. Amellett, hogy fordulópontot hozott a szervezet belső életében és hazai megítélésében, a világrendezvény nagyban hozzájárult a magyar irodalom iránti érdeklődés és tisztelet nö-

³³¹ Kosztolányi Dezső levele Karel Čapekhez. Bp., 1932 vége. In Uő: *Levelek – Naplók* 678–679, 1037–1038. (1214)

³³² MOT. 1932. nov. 11. 14. évf. 255. 2. kiad. OL K szek.

³³³ Uo. 1932. nov. 26. 14. évf. 268. 14. kiad. Uo.

vekedéséhez. A személyesen is megerősített régi kapcsolatok és a megteremtett újak lendületet adtak az irodalmi munkának, a műfordításnak.

A budapesti találkozó nemcsak a világszervezet egyik központjának hozott megérdemelt sikert, hanem számottevő előnyökkel járt a politikai vezetés és a magyar külpolitika számára, Magyarország jó hírére nézve is. Miközben tehát a kultúrpolitika akarata teljesült, igaz, némileg erőszakos módon, az „országimázs” részbeni javítása is eredményesnek bizonyult. Bár ez utóbbit tekintve a Pen világtalálkozója nem mindenben állja ki az összehasonlítást az 1938. májusi budapesti eucharisztikus világkongresszus nemzetközi sajtóbeli hozadékával, jótékony hatása még fél évszázad múlva is tapasztalható volt. Amint az íróegyesület életének első szakaszát, a 20. századi magyar irodalom történetének e nehéz éveit Boldizsár Iván az 1976. decemberi közgyűlésen összefoglalta, „1926-tól a háború kitöréséig a Magyar P.E.N. elevenen részt vett a haladó, tehát az igazi magyar irodalom küzdelmében a maradiság és a butaság ellen. Abban az összecsapásban, amely az 1932-es budapesti P.E.N.-kongresszust megelőzte és abban Kosztolányi Dezsőt kiebrudalta az elnöki székből, felvonult – a másik oldalon, Kosztolányi mellett – az akkori magyar irodalom színe-virága, a huszadik század magyar klasszicizmusa.”³³⁴

3

Az „új barbárság” kora

A pangás évtizede és a vészorszak
1933–1944

A harmincas évek elejétől nemcsak a Nyugat modern klasszicizmusa, hanem az egész magyar irodalom, a művészet és a kultúra is hathatós erkölcsi védelemre szorult éppen úgy, mint az európai szellem és hagyomány. Az „új barbársággal” szembefordulva polgári konzervatívok és a „népnemzetiek”, a baloldaliak és liberálisok „új humanizmusa” rendíthetetlenül kitartott a zsidó-keresztény moralitás és a függetlenség eszméi mellett, Európa és a világ azonban az újabb háború felé sodródott. Babits Mihály félelmei már a harmincas évek első felében testet öltöttek; hiába írta le, hogy a nemzet nem azonos a tömeggel, az évtized végére beteljesült 1934-es jóslata: „Szörnyű katasztrófa fenyegeti a világot.”¹ Híres Hitler-tanulmánya végén, mintegy Kosztolányi Dezső látomását idézve Fenyő Miksa ugyancsak 1934-ben mondta ki: „Nem lesz béke a világon és a háború közelebb van, mint gondolnók. [...] Már érezni is a gáztámadások szagát, mint az ördög közeledtekor a kénzsigot. A nemzeti szocializmus pusztta megjelenésével kirobbantotta a világtörténet szükségszerű, meg nem kerülhető folyamatát [...]”² Az 1933. májusi budapesti nemzetközi újságíró-kongresszusról beszámoló Ligeti Ernő is úgy látta, később „az egész erdélyi magyar kisebbség számára elmélyíthettük volna kapcsolatainkat, ám olyan idők következtek, amikor a Pen-Klub, a nemzetközi békeliga, a genfi népkisebbségi együttes és a Párisban székelő sajtófelderáció nem értek egy fityinget sem.”³

Bár a budapesti világkongresszussal a magyar Pen olyan széleskörű elismertségre, nemzetközi tekintélyre tett szert, amely 1944 utáni szabálytalan működése miatt csak 1956 után ingott meg, belső életében a harmincas évek a pangás idejét hozták. A történelem és a politika fejleményei következtében kevéssé tudta kamatoztatni az előző esztendő páratlan tőkéjét, kiaknázni új kapcsolatait, és bár a Pen vezetése Radó Antal elnöksége idején is minden lehetőséget megtett, a tétova egyesületi működés a magyar Pen történetének jóval Kosztolányi elnöksége előtti szakaszát idézte, de már annak lendülete nélkül. Hiába volt minden nemzetközi elismerés, amely a pesti kongresszus óta övezte az egyesületet, jó híre megmaradt, a siker gyorsan múltónak bizonyult. A még mindig belső bajaitól szenvedő szervezet lassan védekezésre kényszerült, sőt ismét bizonyos nemzetközi ellenszenvvel kellett szembenéznie. Ennek csupán egyik oka volt, hogy az 1931–32-es botrányok, végül a magyar Pen kettészakadása után a magyar szervezet feloszlását kérte Londontól az egyik kilépő.

³³⁴ Jku (1976. dec. 8.) 6.

¹ Babits Mihály: *A kérdés*. Dok 89.

² Nyugat. Bp., 1934. 54.

³ *Súly alatt a pálma* 190.

Múlhatatlan érdeme Radó Antalnak, hogy nemcsak a válság feszült hónapjaiban igyekezett helyreállítani a belső egységet, hanem, mielőtt még Rubinyi Mózes gondjaira bízta volna az egyesületet, 1937 végétől 1944. novemberi öngyilkosságáig áldozatkész kitartással vállalta az elnökséggel járó terheket. Neki köszönhető, hogy bár a viszonyok a Pen-eszme magyarországi kifejezését is mind jobban akadályozták, a szervezet nemzetközi aktivitása kezdetben alig esett vissza. Ha nagy nehézségek árán is, de fenn tudta tartani leginkább angol, francia, olasz és skandináv kapcsolatait, miközben a lengyel és a délszláv klubokkal, különösen a szerbvel való együttműködést is szorosabbra fűzte.

Később a magyar írók számára is új lehetőséget kínált Jules Romains-nek a nemzetközi Pen londoni végrehajtó bizottsági ülésén tett 1937-es bejelentése, miszerint Párizsban, az Avenue des Champs Élysée-n a francia kormány támogatásával hamarosan „Pen Club Otthon” nyílik,⁴ ahol „a külföldi Pen Clubok tagjai öt napig ingyen lakást és reggelit kaphatnak. Közelebbi felvilágosítást a Magyar Pen Club titkára, dr. Germanus Gyula ad.”⁵ A párizsi Pen-ház végül a Pierre Charron utca 66. szám alatt nyílt meg, felavatására Jules Romains, Paul Valéry, James Joyce, Ivan Bunyin és mások jelenlétében került sor.⁶ Amint a későbbi dokumentumokból kiderül, a La Maison du Pen népszerűsége a második világháború utáni évtizedekben hivatalosan Nyugatra utazó vagy turistaútra kiengedett magyar írók körében a nyolcvanas évek végéig nem csökkent. A hetvenes évek elején La Maison Internationale des Pen Clubs néven újrainyitott vendégházat Boldizsár Iván már nem találta vonzónak: „Egy XVII. századbeli 6 emeletes házat alakítottak át, harmadik-ötödik emeletén vannak a vendégszobák. Eltekintve a ház kényelmetlenségétől, magyar vendégeket nem lehet ott elhelyezni, mert ellenségesen viselkednek a magyarokkal szemben. Majdnem a tettegességig.”⁷

Ami a nemzetközi Pen vezetőségének politikai irányultságát illeti, egy 1933. tavaszi, a magyar Pent is érintő, valótlán és zavarkeltő belgrádi hír szerint Magyarországon leginkább a legitimisták „ijedtek meg Hitler győzelmétől, mert félnek az Anschlusstól, ami az osztrák és magyar legitimisták terveit lehetetlenné tenné. A magyar és az osztrák legitimisták együttesen dolgoznak a Habsburgoknak bécsi és budapesti restaurációján, és ők [az osztrákok – CSM] közel sem annyira revizionisták, mint inkább [Habsburg] Ottó trónra helyezésének a harcosai. Ők nagyon jól tudják, hogy Franciaország segítsége nélkül ezt meg nem valószínűsítják, s ezért tekintetük Párizs felé irányul. Ezen dolgoznak a budapesti Rotary-klub és a Pen-Club befolyásos tagjai is.”⁸

1933. január 31-én, Hitler hatalomra jutása után egy nappal a magyar Pen „mély fájdalommal értesült John Galsworthy haláláról, akiben a Pen Clubok nemzetközi szövetsége elnökét veszítette el. Galsworthy a magyar Pen Club működését mindig a legmelegebb rokonszenven-

vel kísérte, már nyomban a klub megalakulása után meglátogatta és nejével együtt több napon át vendége volt.”⁹ Hathatósan előmozdította a magyar Pen Clubnak azt a törekvését is, hogy a tizedik jubiláris Pen-kongresszus színhelye Budapest legyen. Bár már tavaly is betegeskedett, de a kongresszusra mégis eljött és tudvalevőleg a kongresszusnak a kormányzó által való fogadása alkalmából ő tartotta azt a remek üdvözlőbeszédet, melyben hazánk iránti baráti érzelmeit is gyönyörűen kifejezésre juttatta.¹⁰ Nemrég pedig, mikor a Magyar Pen Club a Nobel-díjjal való kitüntetése alkalmából üdvözölte, ezt rendkívül szíves hangon köszönte meg.¹¹ A Magyar Pen Club nyomban a gyász hír vétele után báró Villani [Frigyes] külügyminiszteri tanácsos szíves közbenjárásával felkérte Bárdossy László londoni követségi tanácsost, hogy a koporsóra helyezzen díszes koszorút ezzel a felirattal: »The Hungarian Pen Club, to Hungary's Greats Friend«.¹²

Az MTI részletesebb, 1933. február elején Londonban kelt tudósítása szerint „Galsworthy földi maradványainak elhamvasztása azzal a puritán egyszerűséggel ment végbe, amely a nagy író egész életében jellemezte. A halottszállító kocsit csak két autó követte az elhunyt író legközelebbi hozzátartozóival és legbizalmasabb barátaival. A család, hivatkozással az elhunyt óhajára, virágok teljes mellőzését kérte és így az író tisztelői koszorúra szánt adományait a munkanélküliek segélyezésére fordították. Csak két hatalmas piros-fehér-zöld szalagos babérszörű feküdt az egyszerű tölgyfakoporsó két oldalán: a magyar kormány és a Magyar Pen Club megemlékezésének jelei. Ez volt az egyetlen kivétel, amelyet az író családja, tekintettel az író magyar tisztelőire, engedélyezett. A wokingi halotthamvasztó kápolnában rövid istentiszteletet tartottak, majd a koporsó a nehéz bronzajtón át lassan a hamvasztó-kohóba gördült és ezzel lezárult Galsworthy élete regényének utolsó fejezete.”¹³ 1933. február 9-én „gyászistentiszteletet tartottak a Westminster apátság főtemplomában Galsworthy emlékére. Az istentiszteleten megjelent [Ramsay] MacDonald miniszterelnök és az angol politikai, társadalmi és művészeti élet színe-java. Magyarországot Bárdossy László követségi tanácsos, ideiglenes ügyvivő képviselte. Galsworthy özvegye a következő táviratot intézte Bárdossy Lászlóhoz: Kérem, fogadja hálás köszönetemet a magyar kormány részéről John Galsworthy emlékéért kifejezett nagyszerű hódolatáért.

⁹ 1926 májusában Galsworthy jelen volt az alakulásnál, vö. *A böskör* c. fejezet 20. jegyzet.

¹⁰ *John Galsworthy nemzetközi elnöke beszéde...* Dok 56.

¹¹ A *The Forsyte Saga* (1906–21) írója 1932-ben kapott Nobel-díjat. Babits Nyugat-beli jellemzése szerint „Alig képzelhető író Galsworthynál egyformább, megbízhatóbb, meglepetéseket kizáróbb íróvá. Nemes tónus, de középszerű érdekesség jellemezte számomra minden művét, a közönség viszont ugyanezeket a műveket magas szépségű, és mégis könnyű, jó olvasmányoknak találta. Bizonyra örömdolgozat és egyúttal tanulságos dolog, hogy ennyi ízlés és írói előkelőség, ennyi finnyasság az eszközökben s mérséklet a hatásban nem árt a széles népszerűségnek, még megdurvult korunk piacán sem. De mindezek negatív erények, s az olvasót nem az szokta visszazárni, ami nincs benne egy könyvben, hanem az, ami benne van.” (Ny 1933. 26. évf. 5.)

¹² MOT. 1933. jan. 31. 15. évf. 25. 4. kiad. OL K szek.

¹³ MTI. *Napi hírek, tudósítások*. 1933. febr. 3. 29. kiad. OL K szek.

⁴ MOT. 1937. jan. 27. 19. évf. 21. 1. kiad. OL K szek.

⁵ Uo. 1937. szept. 4. 19. évf. 201. 7. kiad. Uo.

⁶ Uo. 1937. nov. 26. 19. évf. 270. sz. 2. kiad. Uo.

⁷ *Jegyzőkönyv, amely felvétel a Magyar P.E.N. Club Intéző Bizottságának 1973. november 28-án, Budapest I., Vörösmarty tér 1. alatti helyiségben megtartott üléséről.* G.

⁸ MTI. *Délszláv lapszemle*. 1933. márc. 27. 8. OL K szek.

[Hermon] Ould, az angol Pen Club titkára Bárdossy László ügyvivőhöz intézett rendkívül meleg hangú levélben köszönte meg a magyar Pen Club megemlékezését. Hangoztatta, hogy Galsworthy különös örömmel vett részt a Pen Clubok budapesti értekezletén.¹⁴

A magyar Pen igazgatósága az 1933. évi Rothermere-díjról március 3-i ülésén döntött. „A zsűri nevében Schöpflin Aladár indítványát terjesztették be, melyben azt javasolta, hogy a díjat az idén is kétfelé osszák, egyik felét Babits Mihály *Amor sanctus* (A középkor latin himnuszai) című műfordítás-gyűjteményének, másik felét pedig Voinovich Géza *Arany János monográfiája* című művének ítéljék.¹⁵ Az igazgatóság egyhangúan elfogadta a javaslatot és a döntésről nyomban értesítette lord Rothermere-t.”¹⁶ Néhány nappal később Kosztolányi ezzel válaszolt Krúdynek: „én, aki ezt a díjat hoztam, tagja sem vagyok a PEN Klubnak, mert a tavalyi hercehurca miatt kiléptem, s a kiosztásnál sincs szavam.”¹⁷

A csehszlovákiai, a romániai és a jugoszláviai magyar Pen

A harmincas évekbeli magyar Pen-fejleményeknek mindhárom szomszéd országban közös vonása volt a kezdeményező írók irodalmi-közéleti tevékenységének megélénkülése. Olyan sikert azonban, mint amelyet az erdélyi magyar Pennek a budapesti kongresszus által is elősegített létrejötte hozott, a kormányok kisebbségellenes intézkedései, s nem kis részben a magyar kisebbség belső egyenetlenségei miatt nem sikerült elérniük sem Csehszlovákiában, sem Jugoszláviában. Az önálló, teljes jogú, független kisebbségi magyar Pen Clubok megszervezésének egyik országban sem voltak meg azok a kívánatos feltételei, amelyekről a helikoni írók vitáztak a húszas évek derekán. Csehszlovákiában a prágai központ volt a „fő klub”, a pozsonyi szervezet ennek filiáléjaként működött. Jugoszláviában a belgrádi szerb központ volt az a nemzeti Pen-centrum, amelybe a magyar írók közül néhányan, főként az elnök, a Madách-fordító Svetislav Stefanović jóvoltából felvételt nyertek. A Kalangya 1933. áprilisi tájékoztatása szerint „Fontos irodalmi eseménye az elmúlt néhány hétnek, hogy a jugoszláviai Pen-klub április 4-iki plenáris ülésén Manojlovics Tódor, a kiváló délszláv színműíró és költő Szenteleky Kornélt; Mikics Dusán, az ismert délszláv szürrealista költő pedig Csuka Zoltánt ajánlotta a Pen-klubba felvételre. A plénum mindkét ajánlást elfogadta. A jugoszláviai magyar írók közül eddig csak Szenteleky Kornélt és Csuka Zoltánt érte ez a megtiszteltetés.”¹⁸

A magyar Pen ügyét fáradhatatlanul mozgó felvidéki, erdélyi és délvidéki magyar írók azonban a nehézségek ellenére kapcsolatot találtak egymással. Törekvéseik nemcsak a nemzetközi szervezethez való csatlakozás szándékát tekintve, hanem főként a magyar könyv szabad

(ténylegesen hatóságilag akadályozott) forgalmazása ügyében is összekapcsolódtak, máskor párhuzamosan vagy külön utakon futottak. A magyar könyvek Radó Antal által oly kitartóan képviselt, a Pen-kongresszusokon többször előhozott, legutóbb éppen Budapesten megvitatott ügyében Kosztolányi Dezső már 1932 őszén kérte Karel Čapek közbenjárását. Miután a helyzet azóta sem javult, 1933. március 17-én a prágai parlamentben Szüllő Géza képviselő, az Országos Keresztényszocialista Párt elnöke, a Csehszlovákiai Népszövetségi Liga egyik vezetője hozta fel a kérdést: „A Malipetr-kormányban bűnül rovom fel – mondta –, hogy ellentétben minden demokráciával, a gondolatokat akarja megfojtani és a cenzúra ész nélküli alkalmazásával akarja a szabad megnyilatkozásokat elnyomni. Ez a kormány akkor, amikor a Pen Club ülése alkalmával az egész világ idenézett, nagy hűhóval hirdette, hogy Csehszlovákiában megszűntek a szellemi sorompók és ezen túl beengedi a magyar tudomány és irodalom műveit. Most innen kiáltom a közvéleménybe, hogy ez nem igaz.”¹⁹

A kisebbségi elit folyamatos tájékozódásban és a nemzeti műveltség fennmaradásának széleskörű biztosításában kulcsszerepe lehetett volna a kulturális vesztégyár feloldásának, a szigorú cenzúra és a magyar könyvek, újságok üldözése azonban a csehszlovákiai magyar kisebbség szellemi életében is mérhetetlen károkat okozott. Az ügy rendezetlensége a kormányok ellenállása következtében egyike maradt azon kérdéseknek, amelyek a többségi nemzet és a magyar kisebbség kapcsolatának javulását belátható időre lehetetlenné tették, csökkentve a rokonszenvet Magyarországon és saját közösségükben azok iránt is, akik eltökélten szorgalmazták többség és kisebbség szellemi közeledését. Egymás kultúrájának megismerését mindhárom utódállamban az új magyar nemzedék mozgalmi igyekezték előmozdítani, amelyek, miként a felvidéki Sarló, a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma és az Erdélyi Fiatalok és más kezdeményezések, szoros kapcsolatban álltak egymással.

A csehszlovákiai magyar kisebbség kulturális közeledésének szándékát példázta, hogy 1933 karácsonya előtt a prágai Magyar Újság munkatársa azzal a kérdéssel kereste fel Karel Čapeket, a Csehszlovák Pen Club egykori elnökét, milyen eredményeket mutathat fel a klub a csehszlovák–magyar közeledés terén. Čapek válasza diplomatikus, majdhogynem semmitmondó volt; kifejtette, hogy „a Pen Club tevékenysége valamennyi nemzet íróinak személyes érintkezésére korlátozódik”; e baráti kapcsolatokat a Csehszlovák Pen Club is ápolta, és maga is „szívesen emlékezett Kosztolányi Dezsővel való »rendkívül érdemes« hágai találkozásokra.”

Čapek rámutatott, hogy a prágai klub munkája nem korlátozódik a társadalmi érintkezésre. Amikor „a budapesti Pen Club panaszt emelt, hogy a hivatalos közegek megnehezítik a magyar könyveknek Csehszlovákiába való behozatalát, a prágai Pen Club interveniált a hatóságoknál és megtett mindent, ami módjában állott [...] pozsonyi szervezetével karöltve másfelől tolmácsolta a budapesti Pen Clubnak a szlovák kulturális tényezők panaszát, hogy

¹⁴ Uo. 1933. febr. 9. 29. kiad. Uo.

¹⁵ *Arany János életrajza*. 1–3. k. MTA. Bp., 1929–38.

¹⁶ MOT. 1933. márc. 3. 15. évf. 51. 6. kiad. OL K szek.

¹⁷ *Kosztolányi Dezső levele Krúdy Gyulához*. Bp., 1933. márc. 8. In Uő: *Levelek – Naplók* 685. (1230)

¹⁸ *A Kalangya hírei*. Kalangya, 1933. 2. évf. 4. III. (II. belső) borító.

¹⁹ MTT. *Napi hírek, tudósítások*. 1933. márc. 17. 6. kiad. OL K szek. Jan Malipetr 1932–35 között volt Csehszlovákia miniszterelnöke. Szüllő a budapesti kongresszusra utal; a nemzetközi Pen prágai 16. kongresszusára 1938-ban került sor.

a magyarországi szlovákokkal való kulturális kapcsolatok elé hivatalos helyen akadályokat gördítenek. Ebből látható, hogy a csehszlovákiai Pen Club a magyar Pen Clubbal való kapcsolatában nem tért ki a komoly gyakorlati kérdések elől sem.” Čapeknek a csehszlovákiai magyar írókhoz címzett üzenete szerint „Nekünk, cseheknek, szlovákoknak, magyaroknak közös feladatunk van: megismerni azt a tényvalóságot, azt a darab életet, amelyben egymás mellett élünk, és amennyiben az irodalom ilyen megismerés lehetőségét jelenti, az írók nem csupán kollégák, hanem egy közös mű munkatársai is.”

A cseh író soraira a Magyar Újság szerkesztője, Győry Dezső válaszolt lapja 1933. december 31-i számában, felhívva Čapeket, kezdeményezze a csehszlovákiai (a prágai cseh) Pen az írók találkozójának megrendezését.²⁰ Nyílt levele szerint Čapek üzenete „érdemes arra, hogy azt nemcsak az üzenetkapó magyar, de a köztársaság területén élő cseh, szlovák és német írók is kellő figyelemben részesítsék.” A felvidéki magyarság helyzete Győry szerint azért különösen súlyos, mert „még nem is befejezett lelki átalakuláson megy keresztül. Kiesett kezéből a mindennapi hatalom gyeplője, s a politikai és gazdasági hátrányok gyűrűjében természetes életösztönrel keresi itteni és európai misszióját a kultúra és szellemiség magasabb régióiban. [...] A Kárpátok alatt a szlovák–magyar érintkezés mentén fejlődött ki már a múltban is elsők közt az igazi magyar városi kultúra és az irodalmi szalon intézménye. A mai Szlovenszko földje olyan neveket adott a magyar kultúrának, mint Balassa, Pázmány, Kazinczy, Tompa, Madách, Mikszáth, Jókai.”

Az új csehszlovák állam keretei közé került magyarság írói Győry Dezső szerint azt vallják, hogy „a felelős írónak, ha egy igazságra rájött, kötelessége azt még a korszellem és a kortársak korholása dacára is meghirdetni, és odaállni e mögé az igazság mögé.” A cseh, szlovák és magyar művészek „megbántanák a szellemiség parancsait, ha nem keresnék a személyes és eszmei közeledést a gyakorlatban” akkor, amikor „Európa élete megbolydult... Zuhannunk a középkorba. A szellem szabad és büszke szárnycsapásai elvesznek az agyonpolitizált élet marakodó forgatagában, és a gyűlölködés, az elzárkózás agyarsattogásában... de mi nem valljuk a bizalmatlanság tunyaságát. Ellenkezőleg, hit és bizalom van bennünk minden emelkedettség, minden átfogó szolidaritás, minden tiszta kéz felé.” Győry végül arra kérte Čapeket, hogy a csehszlovák Pen közbejöttével kezdeményezze „a csehszlovákiai nemzetek szellemi és művészeti életének gyakorlati találkozását és személyes ismeretségét”, elősegítendő a közeledést és egymás megismerését. „Tizenöt esztendő együttélés után úgy hiszem, megérett az idő arra, hogy a Pen Club ne csak a világ nemzetei között, de a csehszlovákiai nemzetek között is realizálja értékes programját [...] a csehszlovákiai magyar írók legjobbjai részéről ennek a találkozásnak [a] megvalósításánál [Čapek] nem fog akadályba ütközni. A megvalósítás lehetősége azonban az Önök kezébe van letéve.”

A levélre Čapek 1934. január 13-án kitérően, csehül válaszolt, tudatva, hogy noha már nem ő az elnöke a csehszlovák Pennek, Győry javaslatát továbbította a prágai klub vezetőségének. Felhívta a figyelmet arra is, hogy „Pozsonyban a Pen Clubnak szlovák osztálya

van, amely a Szlovenszkóban élő írókat nemzetiségi különbségre való tekintet nélkül éppúgy felveszi tagsága kötelékébe, mint a prágai Pen Club is felvette tagjai közé a Cseh- és Morvaországban élő írókat, legyenek azok akár csehek, akár németek, akár (Prágában élő) magyarok.” Čapek szerint Győry javaslata megvalósítható, ennek érdekében „a leghelyesebb kezdet az volna, ha megteremténék a baráti érintkezést és együttműködést a Pen Club pozsonyi osztályával.”

Győry Dezső soraira Ján Jesenský, a Szlovák Írók Szövetségének elnöke is válaszolt, még pedig azzal, hogy a magyar–szlovák kulturális közeledést ő is üdvözlendőnek tartja, „de csak, ha a magyarok gondolatmenete a szlovákokkal szemben megváltoznék. Az államfordulat előtt a magyarok nyeregben voltak és a szlovákok, ha a lovas nem hurcolta őket magával, csak a kötőféket fogták, vagy pedig tenyereiket tartották oda, hogy a lovas könnyebben pattan hasson fel a lóra. A lovas gondolatmenete az volt, hogy a szolga kultúráját nem ismerte el, és ha lelke mélyén el is ismerte, nem érdemesítette figyelemre, de hogyha lelkében fel is figyelt rá, soha semmiféleképpen nem juttatta ezt kifejezésre. A magyar irodalomban irántunk, mint lebecsült emberek iránt, nem volt érdeklődés.” Jesenský úgy látta, ez a mentalitás sem a magyarországi, sem a csehszlovákiai magyar írók között nem változott meg, és továbbra is „csak a töredék beszél a kulturális közeledésről, de nem tett eddig lépéseket az irányban”, hogy a kölcsönös közeledés meg is valósuljon, pedig csak így volna lehetséges „a páros tánc. Csakhogy mi, szlovákok már több lépést hagytunk magunk mögött ebben az irányban. Mi Petőfit, Aranyt, Madáchot, Jókait, Mikszáthot, Adyt stb. szlovák fordításban olvashatjuk, nekünk egész sereg értekezésünk van Arany költészetéről, poétáinkra való befolyásáról (hogy helyesek-e ezek, vagy pedig nem, ez már más kérdés), legújabbban Adyt kultiváljuk, de egyetlen magyar író sem kísérelte meg [Svetozar Hurban] Vajanský, [Pavel Országh] Hviezdoslav, [Martin] Kukučín legrövidebb novellájának vagy versének lefordítását.”

Jesenský szerint mindez azt mutatja, hogy „magyar részen nem volt és nincs érdeklődés irántunk, míg szlovák részen megvolt, s amint folyóiratainkból kitűnik, meg is van az érdeklődés a magyar irodalom iránt”, ezzel szemben „A pesti rádióban a szlovák dalok politikai dalok, amelyek alól kilóg a lóláb. Többet érnek a pozsonyi rádió magyar órái, Fehér Artúr kísérlete és deklamációi Szlovenszón, és a kis szlovák költemények fordításai a Magyar Újságban. Az volna a kezdet, hogy a magyar írók fagyossága engedjen föl, hogy annak a tűznek a felélesztéséhez, amelyhez a hideg vasat közösen felmelegíthetnők, a fűjtatókat levegővel telíthessük meg.” Sok helyen volna mód a közeledésre, a sajtóban, a rádióban, irodalmi eszéken, és „mindenekelőtt a Pen Clubban, ahol meg van adva az alap azáltal, hogy a magyar és szlovák írók is tagok.”²¹ Egy év múlva Zsolt Béla már a Duna-medence íróinak „közös konferenciáját” javasolta, „s nem a színtelen és sznob Pen-klubok keretein belül, hanem kötetlen és közvetlen parlamentáris tanácskozásokon ismernék meg egymást s terv realizálásának lehetőségeit és akadályait.”²²

²¹ Karel Čapek, Ján Jesenský... Dok 87.

²² Nyelvek békéje – szívek békéje. BL 1934. ápr. 5.

²⁰ MTI. Csehországi és felvidéki lapszemle. 1934. jan. 2. 4. Uo.

Az erdélyi magyar Pen helyzete a szervezet 1932. májusi létrejötte óta a felvidékinél lényegesen kedvezőbb képet mutatott. Az íróegyesület nevében 1933. október 4-én *Bánffy Miklós gróf nyilatkozik a Pen-Club tervezett előadássorozatáról* címmel. Amint a kolozsvári Ellenzék megírta, „a romániai magyar Pen-Club magyar osztálya előadást-ciklust rendez a magyar–román kapcsolatokról. A ciklus első előadása most, szombaton délután hat órákor lesz a kolozsvári Újságíró Klubban. Ez alkalommal Bánffy Miklós gróf bevezető szavai után Bitay Árpád tart előadást a román–magyar művelődési kapcsolatokról, különös tekintettel az irodalmi életre. Az előadáson a bukaresti Pen-Club képviselőjében Victor Eftimiu elnök és [Emanoil] Bucuța kultuszállamtitkár is megjelennek.

Az előadás-sorozattal kapcsolatban, amelynek igen nagy jelentősége van kultúrpolitikai szempontból, kérdést intéztünk gróf Bánffy Miklóshoz, a magyar Pen-Club tagozat elnökéhez, aki kérdésünkre a következőkben volt szíves nyilatkozni az előadás-sorozat előzményeiről és céljáról.

– A bukaresti és a kolozsvári Pen-Clubok között már régen folytak tárgyalások a kölcsönös munkát illetőleg. Ennek a munkának egyik fázisaképpen a román Pen-Club magyar regényeket ad ki románul. Már nyomdába adták Nyíró József nagyszabású regényének, az *Isten igájában* című sajátosan erdélyi műnek kitűnő román fordítását.

– A barátságos megbeszélések rendjén kialakult az a gondolat, hogy a román–magyar szellemi kapcsolatokat, azok történetét és legkiemelkedőbb fázisait szemináriumszerű ciklusokban ismertessük meg úgy a magyar, mint a román közönség előtt. Ezért állította össze a magyar Pen-Club a most induló előadás-sorozatot, amelynek előadói, az előadások sorrendjében Bitay Árpád, Berde Mária, Gyalui Farkas, Kós Károly, Kádár Imre, Ligeti Ernő, Dsida Jenő, Kabdebó Erna, Jancsó Elemér, Ion Chinezu lesznek. Hasonló előadás-sorozatot rendez a román Pen-Club is a román–magyar kulturális kapcsolatokról a román közönség számára.

– A kolozsvári magyar Pen-Club szekció – fejezte be gróf Bánffy Miklós – azt hiszi, hogy jó szolgálatot tesz akkor, amikor ezt az előadás-sorozatot éppen abban az időben rendez meg, amikor magyar kisebbségünket napról-napra annyi fájdalmas megpróbáltatás érte érdemtelenül. A román irodalmi világnak azok a képviselői, akikkel a kapcsolatot felvettük, a múltban is nagyon sokszor állottak a magyar kulturális kérdésekben jó ügyünk mellé, és segítségükkel sokszor sikerült [a] legbecselebb intézményeinket fenyegető veszedelmeket elhárítani. Természetesen jól tudjuk, hogy amit teszünk, az pici erő és pici kezds, de éppen a szerény, áldozatos és céltudatos munka az, amely az egymásra utalt magyar és román nemzetek kölcsönös közeledését előkészítheti. Nem politika ez, hacsak nem tekintjük politikai tényezőnek egymás megismerését, amely egyedül képes az együttműködés atmoszféráját megteremteni.”²³ Az erdélyi magyar Pen titkára, Dsida Jenő 1933. október elején Berde Máriának küldött tájékoztatása szerint „7-én kezdjük meg tervbe vett konferenciá-sorozatunkat. A Nagyságos Asszony már bejelentett Rebreanu magyar tárgyú regényei című előadását

október hó 14-én délután 6 órára tűztük ki. Az előadások a kolozsvári Újságíró-Club (New York szálloda) helyiségében lesznek.”²⁴

1932. december végén a Helikon Felvidékre tervezett irodalmi körútjának nagy megbotráncozást keltett betiltásáról adtak hírt a lapok. „*A csehek a Pen-Club tagjaitól artista igazolványt követelnek*” cím alatt a Magyarság mai számában egy hosszabb cikkben számol be arról, hogy az erdélyi Helikon magyar írói, Tamási Áron, Tabéry Géza és Szentimrei Jenő még a múlt év telén az elszakított és Csehszázhoz csatolt magyar területre felolvasó útra készültek és beutazási engedélyt kértek. A pozsonyi Országos Hivatal azonban csak olyan feltétellel volt hajlandó megadni, hogy az előadandó műveket cenzúrázás végett előzőleg mutassák be, ami meg is történt. A bemutatott irodalmi művekben kifogásolni való nem is találtak, amiről az érdekelt írókat írásban értesítették, de ugyanakkor az erdélyi magyar írók beutazási engedélyt minden indokolás nélkül megtagadták. Az erdélyi Helikon az ügynek ilyen elintézésében nem tudott megnyugodni, és végül is a nemzetközi szellemi együttműködés hivatalos szervehez, a Pen-Clubhoz fordultak, hogy megtudják, mi a cseh hatóságok eljárásának a háttere. A Pen-Club útján a pozsonyi Pen-Clubhoz fordultak magyarázatért, ahonnan most érkezett meg a romániai Pen-Club magyar tagozatához a válasz, mégpedig az, hogy az erdélyi magyar íróknak csehszlovákiai turnéját a hatóságok annál az egyszerű oknál fogva nem engedélyezhetik, mert csak azoknak a külföldi honosoknak adhatnak ki játszási engedélyt, akiknek artista igazolványuk van. Mindenesetre a cseh válasz jellemző [a tekintetben], hogy milyen elbírálás alá kerülnek az irodalom munkásai, ha azok véletlenül magyarok.”²⁵

A különös eset után az MTT másik híre szerint az erdélyi magyar Pen valóban a londoni központ útján vonta kérdőre a prágai cseh Pen-szervezetet, „érdeklődjék illetékes helyen a turné betiltásának oka iránt. A csehszlovákiai Pen Clubnak az az értesülése, hogy az Erdélyi Helikon íróinak előadásait azért nem engedélyezték, mert az erdélyi írók nem rendelkeznek – artista engedéllyel. Ezek után kíváncsi volna megtudnunk – [írta a Pest Megyei Hírlap] –, vajon a csehszlovákiai Pen Club belenyugodott-e abba az osztályozásba, amely – minden sértő tendencia nélkül legyen mondva – az Erdélyi Helikon íróinak – egy Tamási Áronnak, Bánffy Miklós grófnak, Reményik Sándornak – szerepeltetését artistaprodukciókkal helyezi egy színvonalba.”²⁶

Az MTT lapszemléje szerint 1933. október közepén „Bánffy Miklós grófnak a romániai Pen Club magyar osztálya kolozsvári ülésén mondott beszédével hosszasan foglalkozik a Dzurányi-féle Magyar Újság, hangoztatva, hogy a csehszlovákiai magyarság példát vehet az erdélyi magyarok építő szellemű kulturmunkájáról, és sürgeti a csehszlovákiai Pen Club magyar osztályának létesítését.”²⁷ Decemberi bukaresti tudósítás szerint „A Pen Club romániai tagozata megbízást adott [Octavian] Șireagu ismert román műfordítónak, hogy készítse

²³ Bánffy Miklós gróf nyilatkozik a Pen-Club tervezett előadássorozatáról. Dok 85.

²⁴ Idézi Marosi Ildikó: *A romániai magyar Pen Klub történetéből* 2.

²⁵ MTT. *Magyar lapszemle*. 1932. dec. 26. 6–7. OL K szek.

²⁶ MTT. *Csehszlovákiai és felvidéki lapszemle*. 1932. dec. 21. Uo.

²⁷ MTT. *Csehszlovákiai és felvidéki magyar lapszemle* 1933. okt. 13. 3. Uo.

el az erdélyi magyar költők antológiáját. A megbízólevél kiköti, hogy csak az egész fiatal erdélyi költők munkáit fordítsa át Sireagu román nyelvre. Az antológia újév után jelenik meg. Szerepelnek benne: Reményik Sándor, Áprily Lajos, Bartalis János, Tompa László, Szombati-Szabó István, Ormos Iván, Olosz Lajos, Dsida Jenő, Szemer Ferenc, Kibédi Sándor, Kiss Jenő, Koós-Kovács István és Flórián Tibor.²⁸ A könyvet *Nona lirică ardeleană* címmel a kolozsvári Transilvania 1935-ben adta ki.

A jugoszláviai (a vajdasági) magyar irodalomra és irodalmi életre az 1933. május 25-én kezdődő raguzai Pen-világkongresszus időpontjának közeledése irányította rá az anyaországi Pen és a nemzetközi szervezet figyelmét. Hitler hatalomra kerülése óta nemcsak a világszervezet londoni vezetése, hanem az európai nemzeti központok is különös gonddal, egyszersmind rossz előérzettel készültek a német küldöttek és a többiek várhatóan kiborbanó raguzai összecsapására. A Kalangya íróinak körében a budapesti világkongresszus és az erdélyi magyar Pen sikere óta lendületesen keresték a jugoszláviai magyar Pen megalakításának, az ottani írók nemzetközi csatlakozásának lehetőségét, törekvéseik sikerre vitelét azonban főként az irodalomalapítás hőskorának kiélezett ellentétei, belső megosztottságuk gátolta. 1933. április 17-én Szenteleky, a Kalangya szerkesztője Csuka Zoltánnak ezt írta: „Mellékelem Kázmér [Erő] felhívását. Nem tudom, hogy kerül ő a Pen Klubhoz? Nagyon kérlek, érdeklődd meg: tag-e ő és kapott-e ily toborzásra megbízást? Talán tudod, hogy ez a szemtelen stréber, ez a nyálás szószátyár faügynök a Kalangya esküdt ellensége, és már nekem is lefetyelt arról a tervéről, hogy meg kellene alapítani a jugoszláviai magyar Pen klubot, amelynek elnökéül ő Ambrus Balázst szemelte ki. Szóval vigyázz! Kázmér mögött tömörülnek majd a [Bácsmegyei] Napló tehetségtelenjei, akiket majd becsempész a kongresszusra, és akkor ott egy hatalmas ellenzékre találsz, úgyhogy a Kalangya propagandát még csírájában elfojtják. És a pestiek, meg a jugoszlávok is abban a hiszemben térnek haza, hogy az itteni magyar irodalmat Ambrus Balázs és Kázmér Ernő csinálják, és hogy az egyetlen irodalmi orgánus itt a Napló. Talán az is érdekel, ha megírom, hogy Kázmér csehszlovák állampolgár, valamint pozsonyi céget képvisel Zágrábban, és ő maga jelentette ki, hogy az itteni magyar irodalmat nem ismeri, de nem is akarja megismerni. Ezek után igazán nem értem, miért fáradozik a jugoszláviai magyar Pen klub megalakításán?”²⁹

Kázmér kezdeményezésére Szenteleky Kornél egy későbbi, Csuka Zoltánnak 1933. április 28-án írott levelében tért vissza: „Nagyon szeretném a Reggeli [Újság]ban szövé tenni a toborzásnak ezt a kritikátlan módját, hiszen így minden aláíró tagja lehet az írók nemzetközi egyesülésének, amely már nagy tehetségek felvételét utasította vissza. Itt mindenestre egy szűkebb szelektáló bizottságot kellett volna alakítani, amely az *írókat* szólította volna fel, és nem bízta volna a meghívást egyesek szeszélyére. Nem akarom Kázmért támadni, de talán joggal vonhatom kétségbe illetékességét. Így nem lehet a délszlávországi Pen Klubot meg-

alakítani, mert könnyen megesik, hogy az írók kimaradnak belőle, és helyüket tehetségtelen törtető, impotens szájhősök foglalják el.”³⁰

Szenteleky 1933. május 7-én megerősítette Csukának, hogy „a harcot semmi esetre sem lehet feladni, mert mégis csak szemtelenség, hogy Herman Károly és a két Havas bedumálja magát a Pen Klubba akkor, amikor a vajdasági irodalom *igazi, aktív és vajdasági* munkásai kimaradnak. Farkas Geizának vagy 30 tudományos és jó néhány szépirodalmi munkája jelent már meg. Szirmai [Károly], Kristály [István] – hogy csak az öregeket említsem, – százszor inkább érdemelnék a beválasztást, mint a nagyszájú és teljesen tehetségtelen Ambrus Balázs, a vezércikkíró Havas Károly és a gyerekesen dilettáns Havas Emilke. Ezt okvetlenül szövé kell tenni. Nem a beválasztottakat kritizálni, hanem a kimaradtak érdekében erélyesen szövé emelni. Mert ez mégis csak lehetetlen helyzet, hogy az, aki nem tartozik a szabadkai »intellektüek«-kehez és Mózes vallásához, az nem jöhet szóba a Pen Klub tagválasztásánál. [...] Ezek visszaélnék a beográdi Pen Klub jóhiszeműségével, nagyköveteknek adják ki magukat, holott semmi közüük sincs az íráshoz meg a Vajdasághoz.”³¹ Szenteleky 1933. július 12-én Kende Ferencnek a vajdasági magyar zsidó írókkal, újságírókkal kapcsolatban megjegyezte azt is: „Nem vagyok antiszemita, de azt mégsem tartom helyesnek, hogy a PEN Club reprezentatív nyolc tagja közül hat zsidó legyen s ugyanakkor négy érdemes, tehetséges keresztény magyar író kimaradjon.”³²

Szenteleky kongresszusi cikke végül *Helyre kell hozni a mulasztást!* címmel jelent meg az újvidéki Reggeli Újság 1933. május 1-i számában. Mint beszámolt róla „Az utóbbi időben számos érdeklődő, szemrehányó, vádaskodó, gúnyolódó levelet kaptam a PEN Klubbal kapcsolatosan. Most, hogy a választások már megtörténtek, és a délszlávországi magyar írók közül nyolcan bekerültek az írók nemzetközi társaságába, nyugodtabban válaszolhatok a vádakra és a szemrehányásokra.

Elsősorban azért kaptam szemrehányásokat, mert nem informáltam a beográdi PEN Klubot, hogy kik lennének azok a délszlávországi magyar írók, akik méltóan képviselhetnék irodalmunkat. Sokan az én mulasztásommal magyarázzák egyik zagrebi író társunk³³ akcióját, aki ugyan teljesen távol áll a Vajdaságtól és annak irodalmától, mégis a legnagyobb jóhiszeműséggel és a legnagyobb tájékozatlansággal meghívott író, nem író, sőt meghívta a meghívottak ismerőseit is a PEN Klub magyar tagozatába, a dubrovnikai kongresszusra, úgyhogy egy-két napig az volt a helyzet, hogy több délszlávországi – elsősorban suboticei – magyar »író« fog Dubrovnikban megjelenni, mint jugoszláv. Közben azonban irodalmunk értékes munkásai, akik nem laktak Suboticán, nem kaptak meghívót.”

Szenteleky szerint tőle senki sem kért véleményt a jugoszláviai magyar írók munkásságáról, így „zagrebi író társunk jóhiszemű és illetéktelen meghívásait” sem ő kezdeményezte;

³⁰ Szenteleky Kornél levele Csuka Zoltánhoz. Sztári Szivac, 1933. ápr. 28. Uo. 355. (406)

³¹ Szenteleky Kornél levele Csuka Zoltánhoz. Sztári Szivac, 1933. máj. 7. Uo. 358–359. (410)

³² Szenteleky Kornél levele Kende Ferenchez. H. n. [Sztári Szivac,] 1933. júl. 12. Uo. 382. (438)

³³ Valószínűleg Cvetko Maluševoj vajdasági szerb író, aki a második világháború előtt és után sokáig élt Zágrábban; a Vajdaságban Kiss Flórián álnéven közölt, l. *Leltár* c. emlékezését.

²⁸ MTI. *Napi hírek, tudósítások*. 1936. dec. 3. 56. kiad. Uo.

²⁹ Szenteleky Kornél levele Csuka Zoltánhoz. H. n. [Sztári Szivac (Ószivác)] 1933. ápr. 17. In: Szenteleky Kornél *irodalmi levelei* 349–350. (399)

a zágrábi író „minden bizonnyal akkor is elküldötte volna meghívóit, ha én a legpontosabb felvilágosításra kapok felhívást és felhatalmazást.” Az új tagok megválasztása után Szentelekyt azzal vádolták, „Miért maradt ki X, mikor Y bekerült? Ki informálta a beogradi PEN Klubot? Egy keserűen gúnyolódó levél felsorolja irodalmunk kimaradt értékeit, és a végén azt írja, hogy úgy látszik, a kimaradottaknak csak az a bűnük, hogy aktív, tehetséges magyar írók, de nem laknak Suboticán.” A cikkíró elismerte a mulasztást, hiszen „kimaradtak irodalmunk értékes, komoly, nagy tehetségű, aktív munkásai.

Elsősorban hiányzik Farkas Geiza neve, aki egy könyvtárnyi tudományos és jó néhány szépirodalmi munka szerzője. Közülünk senki sem tekinthet vissza olyan munkás és értékes irodalmi múltra, mint éppen Farkas Geiza. Hiányzik Szirmai Károly neve, aki tagadhatatlanul a legerősebb, a legnemesebb novellistánk, akinek dús oeuvre-jéből sajátos, borongós bácskai levegő áramlik. Hiányzik Kristály István neve, aki a Tisza melléki zsellér lelkes poétája, novelláiban a nyomorult, földről álmódó napszámosok igaz cmberré magasztosulnak. És hiányzik Kende Ferenc neve, akinek Petőfi-tanulmánya előkelő helyet foglal el a Petőfi-irodalomban, s akinek novellisztikus írásai duhameli mélységekkel, szépségekkel és misztikumokkal versenyeznek. Mind a négyen kiváló erősségei a délszlávországi magyar irodalomnak, és annak legaktívabb tagjai. Nem akarom most a kimaradt fiatalabb tehetségeket is felemlíteni, mer egyelőre ennek a négy írónak indokolatlan mellőzését kell sürgősen jóvátenni. Azt hiszem, ebben osztoznak velem a PEN Klub új tagjai is.”

Szenteleky végül úgy vélte, amennyiben a négy író – miután a szerb Pen „jóindulatáról és nemes szándékáról már meggyőződünk” – felveszik a belgrádi klubba, „elülnek a keserű vádak, a türelmetlen szemrehányások, a felkavart indulatok, melyeket a PEN Klub magyar tagozatának vajúdása és megszületése keltett életre.”³⁴

A raguzai világkongresszus

A londoni központ 1933. március 21-én jelentette be, hogy „H. G. Wells a Pen Club végrehajtó bizottságának felkérésére elvállalta az Angol Pen Club elnöki tisztét a nemrég elhunyt Galsworthy utódként. Valószínűnek tartják, hogy Wells részt vesz a Pen Clubok raguzai értekezletén”,³⁵ Berlinben azonban csak a Német Pen Club május 20-i ülésén, [Hans] Hinkel elnök indítványára döntöttek róla, hogy „a Pen Club raguzai nemzetközi közgyűlésére Németország is elküldi képviselőit. A német küldöttség tagjai Martin János, [Hanns Martin] Elster, [Edgar von] Schmidt-Pauli és Busch Frigyes Ottó [Fritz Otto Busch] lesznek.”³⁶

Az 1933. május 25-én kezdődő hivatalos program szerint a rendezvényt „Sztefanovics Szvetisláv [Svetislav Stefanović], a beogradi Pen-klub elnöke nyitja meg. Ezután következnek az ünnepi beszédek, amelyek a Pen-klubok jelentőségéről és a dubrovniki kongresszus

jelentőségéről szólnak.” Az első ülésnapra Jules Romain *Individualizmus és kollektívizmus az irodalomban* című előadását tervezték, a másodikat „a szabad író és a sajtó viszonyának szentelik. A referensnek német írónak kell lennie, lapzártáig azonban a német Pen-klub még nem küldött értesítést, hogy ebben a kérdésben ki lesz a referens”,³⁷ a harmadik napon Juliusz Kaden-Brandowski tartja meg előadását. Fontos programpont lesz „a nemzetközi Pen-klubok elnökének megválasztása Galsworthy helyébe. Eddig erre a tisztségre H. G. Wells nevét említik a legkomolyabb eshetőséggel.” A határozathozatal után a terv szerint a vendégek Jugoszlávia három vidékére tesznek kirándulást.³⁸

A világkongresszus híre a vajdasági magyar irodalmi életet már régóta foglalkoztatta. A Kalangya Pen-számába szánt köszöntőjéről 1933. április végén Szenteleky Kornél ezt írta Csuka Zoltánnak „A szerb és német fordítást Újvidéken is el tudják készíteni, de szeretném, ha az angol és francia fordítás miatt Pestre küldenéd a cikket, mert nem hiszem, hogy itt becsületesen le tudnák fordítani. Nagyon kell vigyáznunk, hogy a fordítások jók legyenek, nehogy rajtunk mulassanak az idegenek. A korrektúrára is nagy figyelmet kell fordítanunk, a francia szöveget magam szeretném átjavítani [...]”³⁹ Szenteleky üdvözlését végül *Köszöntjük a dubrovniki vendégeket!* cím alatt, magyarul, szerb-horvát nyelven, angolul, franciául és németül közölték: „A délszlávországi magyar írók testvéri szeretettel köszöntik a PEN Klub dubrovniki kongresszusára összegyűlt írókat. Anche noi siamo scrittori, ha mindjárt kevés számban, ragyogó nevek nélkül, de ebben az országban délszláv testvéreink mellett mi is álmodunk, alkotunk, mi is egy jobb és szebb holnap építői szeretnénk lenni.” A Délvidék magyar társadalmát Szenteleky „szegény földműves, iparos és napszámos népként” jellemzi, majd megállapítja, hogy „a régi Magyarország egy területe sem állt annyira a főváros centripetális kultúrhatása alatt, mint éppen Bácska és Bánát, amelyek Délszlávország részei lettek. A társadalmi viszonyok mellett ez az utóbbi körülmény is erősen hátráltatta, hogy a délszlávországi magyarok olyan önálló irodalmat, saját kulturális életet teremtsenek, mely létfeltételeiknek és a megváltozott viszonyoknak legjobban megfelel.”

Áttekintésében Szenteleky nem mulasztotta el megemlíteni a Kalangya előzményét sem, az 1928-ban indult Vajdasági Írást, amelynek célja volt, hogy „önálló magyar irodalmat teremtsen, hogy szakítson a régi pesti centralizmusmal, és elsősorban népünkkel, annak problémáival, fájdalmaival és vágyaival foglalkozzék.” A magyar írók később belátták, „hiába tartozunk az egyetemes magyar irodalom munkásai közé, munkásságunknak csak akkor van jogosultsága, ha önállósítjuk magunkat, ha elszakadunk a múlt eszményeitől, ha a jelenben élünk és népünk, földünk felé fordulunk.”

³⁷ Jules Romain előadása és Friedrich Busch *A szabad író viszonya a sajtóhoz* c. referátuma elmaradt, l. Csuka Zoltán: *A dubrovniki Pen-kongresszus jelentősége*. Dok 83.

³⁸ Kalangya, 1933. 2. évf. 5. III. (II. belső) borító. Dok 80.

³⁹ Szenteleky Kornél levele Csuka Zoltánhoz. Sztári Szivác, 1933. ápr. 28. In: Szenteleky Kornél irodalmi levelei 355. (406).

³⁴ A Reggeli Újságban megjelent cikket l. Szenteleky Kornél: *Új lehetőségek...* 168–169. Dok 81.

³⁵ MTI. *Napi hírek, tudósítások*. 1933. márc. 21. 48. kiad. OL K szek.

³⁶ MTI. Uo. 1933. máj. 20. 20. kiad. Uo.

Az 1932-től megjelenő Kalangya már „több hittel, megerősödött írótaborral és közönségünk egyre növekvő megértésével” találkozott, körében új tehetségek tűntek fel, s hamarosan létrejött a Jugoszláviai Magyar Könyvtár és a Kalangya Könyvtár, melynek könyvei között „több olyan értékű is akad, vagy fog akadni, amelyeknek sikere áttöri majd országunk határait. [...] A délszlávországi magyar írók nemes kötelességüknek, külön elhivatottságuknak érezték, hogy hidat verjenek a magyar és délszláv kultúra közé. Úgy a Kalangya, mint a napisajtó állandóan közli a délszláv irodalom termékeit művészi átültetésben, sőt több fordítás könyv alakban is megjelent [...] Ezzel a kurta tájékoztatással be akartunk mutatkozni a Dubrovnikban összegyűlt íróknak és bemutatkozásunk után még egyszer igaz szeretettel, megértő együttérzéssel üdvözljük a vendégeket, akik testvéreink, társaink a munkában, a hitben, a teremtet gondolatban.”⁴⁰ A Kalangya dubrovnikai köszöntőjéről fél századdal később Jung Károly úgy vélte, „Ma már csak eltöprenghetünk azon, hogy Szenteleky három világnyelven is közölt kisebbségi sirámai számot tarthattak-e egyáltalán a megjelent írók érdeklődésére abban az esztendőben – 1933-ban –, amikor Hitler hatalomra került Németországban lobogni kezdtek a könyvmáglyák is ugyanott a német nemzetiszocialista eszme nagyobb dicsőségére.”⁴¹

A Kalangya 1932. májusi számában közölte a raguzai világkongresszus híreit: „A PEN-klubok, amelyek a világ költőit, tanulmányíróit és novellistáit foglalják egybe, és amelyek célja a nemzeteket az irodalmon keresztül közelebb hozni egymáshoz, idei világkongresszusukat Jugoszláviában, Dubrovnikban tartják meg. A beogradi Pen-klub – amint arról a napilapok beszámoltak – nyolc kisebbségi magyar író telt fel tagjai sorába, és ezzel lehetővé tette, hogy a Pen-klubok világkongresszusán ezúttal először a délszlávországi kisebbségi magyar írók is részt vehessenek.” Szenteleky tájékoztatott arról is, hogy Csuka Zoltán és Radó Imre, a Kalangya társszerkesztői a helyszínen fogják átadni a megjelenteknek a lap Pen-különszámát,⁴² melyben a kongresszus résztvevőit szerbül és négy világnyelven köszöntik.

Az MTI 1933. május 23-án Belgrádban kelt tudósítása szerint a május 25–28. között tartandó raguzai Pen-kongresszusra „minden előkészület megtörtént. Az első kiküldöttek már meg is érkeztek a dalmát tengerpartra és ma reggel két hatalmas jugoszláv luxusgőzös ment Spalatóból Susakba, hogy ott felvegye a kongresszus összes résztvevőit. Ma este tizennégy román író érkezik Belgrádba és még az éjjel folyamán tovább utazik Raguzába. A Pravda ma esti számának vezércikke francia nyelven üdvözlöi a kongresszus résztvevőit és jó munkát kíván nekik. A résztvevők első csoportjával érkezett [Henry] Seidel Campbell, az amerikai Pen Club kiküldöttje is.”⁴³ A jugoszláviai magyar írók közül a világkongresszus belgrádi fő szervezőjének, Svetislav Stefanovičnak köszönhetően Ambrus Balázs, Borsódi Lajos, Munk Artúr, Csuka Zoltán, Radó Imre, Havas Károly és Havas Emil jelent meg.⁴⁴

⁴⁰ Kalangya, 1933. 2. évf. 5. 297–298. In Szenteleky Kornél: *Új lehetőségek...* 177–179. •

⁴¹ *Egy szerb Madách-fordító...* 47.

⁴² Kalangya, 1933. 2. évf. 5.

⁴³ MTI. *Napi hírek, tudósítások*. 1933. máj. 23. 33. kiad. OL K. szek.

⁴⁴ Jung Károly: *Egy szerb Madách-fordító...* 47.

A kongresszus megnyitásáról két részletes sajtóbeszámolót ismerünk. Az első összefoglaló szerint a Germanus Gyula vezette magyar küldöttség tagjaként Atlasz Márton, Forró Pál, Gáspár Miklós, Kállay Miklós, Radó Antal és Schöpflin Aladár érkezett a világtalálkozóra. A felvidéki magyar írók nem képviseltették magukat, az erdélyieket „báró Kemény János vezette az értekezletre”, melynek már az első napján „viharos jelenetekre került sor, amikor Jakob osztrák író megtámadta [Hanns Martin] Elster német író. Az értekezlet munkálatai tulajdonképpen a mai üléssel kezdődtek meg. H. G. Wells elnök először [Hermon] Ould angol kiküldöttnak, a Pen Clubok titkárának adta meg a szót. Ould hangsúlyozta, hogy a Pen Club nemzetközi szervezet és ezért javasolta, hogy nemzetközi díjat létesítsenek írók számára, mégpedig a népszövetség keretén belül. Sürgette az intellektuális együttműködést. Hangoztatta, hogy meg kell szüntetni az irodalmi művek terjesztésének útjában álló akadályokat.

Radó Antal dr. foglalkozott Ould felszólalásával és szóvá tette azokat az akadályokat, amelyek az irodalmi művek szabad terjesztésének útjában állanak. Kijelentette, hogy ezek az akadályok fennállanak a tudományos, szépirodalmi és műszaki műveknél is. Annak az óhajának adott kifejezést, hogy az értekezlet ezzel kapcsolatban végleges határozatot hozzon, és azt juttassa el valamennyi állam kormányához.

A magyar kiküldött indítványához csatlakozott a bolgár kiküldött is és tiltakozott az irodalmi művekkel szemben gyakorolt előzetes cenzúra ellen. A Pen Clubok céljairól lefolyt vita során az amerikai főmegbízott szóvá tette a német írók kiutasítását és bizonyos íróknak a Pen Club tagjai közül való törlését. Azt ajánlja, hogy ezeket a kérdéseket intézzék el békés úton és várják meg a politikai helyzet tisztázását.

Több kiküldött tiltakozott a javaslat ellen, mert – mint mondták – azt túlságosan enyhének találják. Az amerikai kiküldött ugyanis javaslatában azt kívánta, hogy minden bonyolult kérdést, így a németországi eseményeket utalják [a] végrehajtó bizottság elé, amely vizsgálat tárgyává tenné a panaszokat.

[Edgar von] Schmidt-Pauli [...] a Német Pen Club álláspontját fejtegette. Kijelentette, hogy Németországban szó sincs túlzott nacionalizmusról, Németországban legfeljebb harcos nacionalizmus van.

A német kiküldött beszéde során egyes kiküldöttek állandóan közbeszólásokkal zavarták meg Schmidt-Pauli előadását. Főképpen a zsidóknak Németországból történt kiutasítását kifogásolták. Különösen sokat zavarta a német delegátus előadását a francia, a lengyel és a belga küldöttség, amelyek között, úgy látszik, közös front alakult ki.

[Edit] Thomas belga delegátus ellenjavaslatot tett az amerikai javaslattal szemben. Kijelentette, hogy ellenjavaslatát 16 Pen Club már alá is írta, így a Jugoszláv Pen Club is. Erre felállt Stefanovics [Svetislav Stefanovič], a Jugoszláv Pen Club elnöke és kijelentette, hogy a belga javaslat szövegét nem terjesztették a belgrádi tagozat elé és az nem is ismeri a javaslatot. Nagy zaj támadt a bejelentésre a teremben. [Isidor] Cankar laibachi kiküldött azt kiáltotta, hogy a szlovén írók egyetértének a belga ellenjavaslattal.

Thomas ezután felolvasta ellenjavaslatának szövegét. Azt fejtegeti benne, hogy a Pen Cluboknak a végsőkéig menő harcot kell indítani a szabad gondolat és írás minden gátlása

ellen. Javasolta, hogy a Pen Clubok értekezlete a legélesebben tiltakozzék mindamaz országok kormányánál, amelyek embereket írsaik és gondolataik szabad kifejtése miatt elítéltek. A belga kiküldött felszólalását a jelenlévők tüntető tapssal fogadták. [Emanuel] Stickelberger svájci kiküldött az amerikai javaslat mellett foglalt állást. Egyetlen klub nem jogosult arra, hogy beavatkozzék más országok belügyeibe – mondotta. A svájci kiküldött szavait Crémier [Benjamin Crémieux] francia kiküldött állandóan megzavarni igyekezett.

Felix Salten osztrák kiküldött a német álláspontot tette magáévá. Hasonlóképpen a német álláspont mellett nyilatkozott [Filippo Tommaso] Marinetti olasz főkiküldött. Különösen hangsúlyozta, hogy a Pen Cluboknak ki kell zárniok minden politikát tárgyalási anyagukból. Az értekezlet – mondotta – sokkal jobban hasonlít egy rossz parlamenthez, mint irodalmi értekezlethez. Sajnálátát fejezte ki, hogy az értekezlet egyes tagjai túlságosan agresszív magatartást tanúsítanak, és ezzel ellentétbe kerülnek a Pen Clubok alapelveivel.

[W. M.] Westerman holland kiküldött szintén azt fejtette, hogy a Pen Cluboknak nem szabad beleavatkozniok politikai kérdésekbe. Crémier [Benjamin Crémieux] francia kiküldött éles hangú felszólalásában kijelentette, hogy a Pen Clubok nem tűrhetik a szabad szó bilincsbe verését. Követelte, hogy az értekezlet foglaljon állást és tiltakozzék minden fizikai erőszak és szellemi kényszerítés ellen.

A görög kiküldött csatlakozott a francia állásponthoz. [Friedrich Otto] Busch német főmegbízott kijelentette, hogy a német küldöttség tüntetően elhagyja a termet, ha folytatják a vitát a németországi helyzetről. Marinetti mentette meg a helyzetet, aki azt ajánlotta, hogy az irodalom akadályozásáról szóló kérdéseket a következő Pen-értekezlet elé terjesszék.⁴⁵

A kongresszus másnapi, május 26-i ülése sem volt zavartalan. „A francia delegáció átdolgozta eredeti javaslatát, bizonyos kifejezéseket enyhített rajta. Az átdolgozott határozati javaslatot Anglia, Argentína, Belgium, Franciaország, Bulgária, Skótország, Lengyelország, Románia, Csehszlovákia, Jugoszlávia Pen Clubjainak laibachi központja, továbbá Lettország, Észtország, Görögország, a flamandok, a katalánok, a palesztinai és a finn zsidó központok írták alá. A javaslat elszánt harcot kíván a szólásszabadság mellett és minden olyan akciót elítél, amely a népek közeledését meggátolná. A javaslat mellett a francia Jules Romains szólalt fel.

[Walther] Soyka osztrák delegátus táviratot olvasott fel, amelyet Franz Werfel, Stefan Zweig, Polgár és Neumann írók küldtek, és amelyben tiltakoznak az ellen, hogy az osztrák Pen Club közömbös magatartást tanúsít a kongresszuson. Utána [Hermon] Ould angol kiküldött megállapította, hogy ha a német Pen Clubból tényleg kizárták a baloldali felfogású írókat, akkor a német Pen Club megsértette a Pen Clubok alapvető elvét. Schmidt-Pauli német delegátus kijelentette, hogy a német íróknak a Pen Clubból való kizárásáról esetleg később fog beszélni. Toller Ernő német kommunista író elfogadta a francia javaslatot és kijelentette, hogy el akarja mondani mindazt, ami szívében fekszik. Nem Németország, hanem a német képviselők ellen akar beszélni.

⁴⁵ MTI. *Napi hírek, tudósítások*. 1933. máj. 26. 33. kiad. OLK szek.

Schmidt-Pauli, a német delegáció vezetője kijelentette, hogy a németek azt követelték, hogy a kongresszus ne avatkozzék be Németország belső ügyeibe. Ezt a kívánságukat a kongresszus nem teljesíti, ennél fogva a német delegáció elhagyja a kongresszust. A holland delegátus csatlakozott a német állásponthoz.

[James] Lynch angol kiküldött rendkívül éles hangú beszédet mondott Németország ellen. Egyebek között azt mondotta, hogy Németország a kongresszusra hóhérokat küldött. Hasonlóképpen éles hangon beszélt a németek ellen Crémieux francia kiküldött is.

A ma reggel [május 27-én] kezdődött ülés is viharosan nyílt meg. Salom Asch és Toller Ernő beszéltek. Különösen Salom Asch igen elítélően nyilatkozott a németországi eseményekről. Azt mondotta egyebek között, hogy Németországban a zsidók keresztre vannak feszítve és ez a keresztre feszített nép a saját vérében fürdik. Asch beszéd közben sírva fakadt.

A német küldöttség levelet intézett a kongresszus elnökségéhez, amelyben kijelenti, hogy véglegesen elhagyja a kongresszust. A levél felolvasása után Toller ismét felszólalt. A kongresszus ezután rövidesen be is fejezte munkáját.⁴⁶ Az ülés „izgatott légkörben folyt le, mert a hivatalos német küldöttség tiltakozása jeléül nem jelent meg az ülésen. A Németországból kiutasított Salom Asch szavát tette a németországi zsidóüldözéseket. Hasonló hangnemben beszélt a szintén kiutasított [Ernst] Toller is. A kongresszus ma délután befejezte munkálatait. A résztvevők estefelé hajókirándulást tettek a ragusai partvidéken.”⁴⁷

A második összefoglaló 1933. május 29-én kelt; az érzékletes tudósítás szerint „Csütörtökön [25-én] nagy ünnepélyességgel nyitották meg Raguzában a Pen Clubok Nemzetközi Szövetségének XI. kongresszusát, melyen, mint az elhunyt Galsworthy utóda a londoni Pen élén, Wells elnökölt. A kongresszusra oly nagyszámú résztvevő jelentkezett, mint eddig egyetlen kongresszusra sem: a jugoszláv írókkal együtt 340-en. A megnyitó ülés a szokott formák között folyt le a színház épületében. A belgrádi Pen Club elnöke három nyelven köszöntötte a kongresszus tagjait, akikhez utána a jugoszláv közoktatásiügyi miniszter és a raguzai polgármester intézett meleg üdvözlő szavakat. Utánuk H. G. Wells emlékezett meg rövid beszédében a Pen Szövetség néha elnökéről, John Galsworthyról, amit a közönség állva hallgatott végig. Az aznap délután tartott igazgatósági ülésen egyebek között szóba került a könyvek szabad nemzetközi forgalmának ügye is, amelyre nézve már régebbi Pen-kongresszusok is elfogadták a Radó Antal részéről beterjesztett határozati javaslatokat. Most a Végrehajtó Bizottság úgy döntött, hogy indítványozni fogja a kongresszusnak a határozatok megújítását, egyúttal azt kívánva, hogy töröltessék el teljesen minden olyan előzetes cenzúra, amely a könyvek szabad nemzetközi forgalmát akadályozza. Ennek az ügynek előadójává a Végrehajtó Bizottság Radó Antal választotta meg, aki megbízatásának első plenáris ülésén eleget is tett. A jelzett értelemben benyújtott határozati javaslatát a kongresszus ezúttal is egyhangúlag elfogadta, mondva, hogy azt a Szellemi Együttműködés Nemzetközi Intézete útján a szövetséghez juttatja.

⁴⁶ MTI. Uo.1933. máj. 27. 39. kiad. Uo.

⁴⁷ MTI. Uo.1933. máj. 27. 29. kiad. Uo.

Nagyon erősen foglalkoztatta már a Végrehajtó Bizottságot a német Pen Club ügye, tekintve, hogy a németországi események miatt igen éles felszólalások voltak várhatók. A bizottság tárgyalta a New York-i Pen delegátusának, Seidel-Campbellnek határozati javaslatát, mely általánosságban tartott, és a nacionalizmus kinövéseit elítélő bevezető után arra szólítja fel a Pen Clubokat, mint amelyek a fajok és nemzetek közti megértés ápolására vannak hivatva, oly üldözések megvédésére [!], amelyek a nacionalizmus, faji előítéletek, vagy politikai ellentétek miatt folynak. Ezzel a sokaktól nagyon enyhének tartott javaslattal szemben tizenhat Pen-centrum – köztük Anglia, Franciaország, Belgium, Lengyelország, Bulgária, Csehszlovákia, Finnország stb. – sokkal élesebb hangú javaslatot terjesztett be, amely nemcsak a jövőre vonatkozó intelmeket tartalmaz, hanem az elmúlt eseményeket is szóvá teszi és elítéli. Már a tárgyalás kezdetén nyilvánvalóvá lett, hogy az élesebb hangú határozati javaslat hívei nagy többségben vannak. Az elnöklő Wells erre előbb az amerikai javaslatot tette fel szavazásra.

Ezt a javaslatot a németek is helyeselve, egyhangúlag fogadták el. A másik javaslatra nézve azonban kijelentették, hogy azt még megvitatni sem akarják, és ha mégis vitára bocsátanák, kénytelenek a kongresszust elhagyni. Erre francia részről azt indítványozták, halasszák el a döntést a délutáni ülésre, s addig talán meg lehet egyezni a szövegezésben, amelyhez a németek is hozzájárulhatnak. Ezt az indítványt a németek is elfogadták, és így a döntés a délutáni ülésre marad.

A délutáni ülésen tényleg előterjesztették a második indítványt, melyet a németek is elfogadtak, noha abban is el volt ítélve »a könyvek megsemmisítésének módszere«, valamint az íróknak faji előítéletek vagy vallási szempontok miatti üldözése. A németek azonban kikötötték, hogy az eképp módosított szöveg vita nélkül fogadtassék el. Wells elnök azonban kijelentette, hogy a Pen Clubok kongresszusán lehetetlen a kisebbség szólásjogát korlátozni, és megadta a szót Toller német írónak. Emiatt aztán a német delegáció kivonult az ülésteremből. Zajos jelenetek következtek, amelyek során egyesek, pl. a holland delegátus hévvel védelmére kelt az elnöknek. Végül az elnök szavazásra tette fel a módosított indítványt, melyet – több Pen-centrumnak a szavazástól való tartózkodása mellett – tíz egyesület képviselője kettő ellenében elfogadott. Ezzel az izgalmas és sokszor viharos délutáni ülés véget ért.⁴⁸ Élesen antifasiszta harcos kiállásával Toller, aki Raguzában hívatlanul jelent meg, „élő vádirat volt a fasiszta Németország íródelegációjával szemben. A PEN hivatalos vezetősége az elefántcsonttorony hűvös szellemében szóba se hozta volna a könyvégetéseket, száműzetéseket, a faji tisztogatást és megkülönböztetést. De az írófajta renitens népség. Egy felháborodott delegátus felmondta az elefántcsonttorony egyezségét, s rápirított a németekre, akik a hallgatás garanciájával érkeztek Dubrovnikba. A nemzetközi PEN-ből a németek hazaérkezve önként váltak ki [...]»⁴⁹

A világkongresszuson két határozat született: az első „egyhangúlag fogadtatott el, a második pedig csak szótöbbséggel, mégpedig úgy, hogy azok az egyesületek, melyek a néme-

tekkel bizonyos paktumot létesítettek – hogy ti. erről a javaslatról ne legyen semmiféle vita – Wellsnek e paktum elleni állásfoglalása következtében nem vettek részt a szavazásban. Mi, magyarok e paktum-kötésben [kézírással betoldva: -nél] nem [törölve: vettünk részt] [kézírással betoldva: voltunk jelen]; nem is tartottuk volna helyesnek, ha azok, akiket a németek eljárása vérig sértett, megfosztott hazájuktól és kenyerrüktől, ott, az írók nemzetközi gyülekezetében meg se mukkanhattak volna, hogy [kézírással betoldva: elpanaszolhassák nyomorúságukat], vádat emeljenek elnyomóik ellen.”⁵⁰

A találkozózt lezáró búcsúvacsorán „újabb zavaró esemény játszódtott le. Hanns Martin Elster német képviselő a jugoszláv elnök magatartása következtében tiltakozása jeléül kénytelen volt eltávozni a vacsoráról. Vele együtt távoztak a német követség jelenlévő képviselői is. Az eseményt az idézte elő, hogy a jugoszláv elnök az előzetes megállapodás ellenére közvetlenül a vacsora előtt kijelentette, hogy az előjegyzett több szónok között Hanns Martin Elster számára nem adhatja meg a szót, mert az elnök nem vállalhatja a felelősséget azért, hogy Elster beszédére nem kíván-e a kommunista Toller Ernő válaszolni.”⁵¹

1971-ben, a nemzetközi Pen létrejöttének ötvenedik évfordulóján David Carver főtítokár így emlékezett a világkongresszusra: „Wells elnöksége alatt történt egy drámai esemény Dubrovnikban, a jugoszláv tengerparton. Ott tartottuk ugyanis kongresszusunkat, Wells elnökletével. Hitler akkor már hatalomra jutott Németországban, és a Német PEN Központ elküldte erre a kongresszusra delegátusait, amihez kétségtelenül joga volt. De láthatóan zavarba ejtette őket a PEN szabad légköre, s ez hamarosan világossá vált Wells, Hermon Ould és kollégáik előtt, különösen, miután Ernst Toller, a nagy német író, aki akkor már önkéntes száműzetésben élt, jelentést tett róla, hogy a Német PEN Központ olyan intézkedésekhez folyamodott, amelyek összeegyeztethetetlenek az alapokmánnyal. Az történt ugyanis, hogy a Német PEN körlevelet intézett tagjaihoz, amelyben nemhogy elítélte volna a Göbbels-féle könyvégetéseket, hanem inkább elkendőzte őket, továbbá fölött bizonyos kérdéseket tagjainak származására, politikai pártállására vonatkozóan, azt firtatva, nem zsidók-e, vagy kommunisták, és így tovább. A kongresszus természetesen nem térhetett napirendre e fölött, s Hermon Ould, aki az Angol PEN központot is képviselte, mint annak delegátusa, engedélyt kért, hogy megkérdezhesse a német küldöttekről, valóban megtették-e a fenti intézkedéseket, s mi ezzel kapcsolatban az álláspontjuk. A németek mindent elkövettek, hogy ne kelljen válaszolniok, de mégis válaszára kényszerítették őket. Wells ehhez ragaszkodott. S hogy ne kelljen beismerniök központjuk intézkedéseit, inkább eltávoztak az ülésteremből. Nagy drámai pillanat volt ez, hiszen a németek önkéntesen kivonultak a szervezetből, a szervezet pedig valójában diadalt aratott, mert bebizonyosodott, hogy nem hajlandó még egyik kiemelkedő központjától sem ilyesfajta ténykedést eltérni.”⁵²

⁵⁰ Jegyzőkönyv a Magyar P.E.N. Club 1933. december 9-én a Fészek Klubban megtartott 8. rendes évi közgyűléséről. Dok 86.

⁵¹ MTI. Napi hírek, tudósítások. 1933. jún.3. 9. kiad. OL K szek.

⁵² A Nagyvilág ankétja... Dok 130.

⁴⁸ MOT. 1933. máj. 29. 11. kiad. 15. évf. 120. sz. Uo.

⁴⁹ Ungvári Tamás: Elefántcsonttorony...

Míg a világsajtó és a magyar lapok érthetően főként Ernst Toller és a német küldöttek összecsapását tárgyalták, a Kalangya júniusi számában Csuka Zoltán *A dubrovnikai Pen-kongresszus jelentősége* cím alatt közölt írása azokra az erkölcsi eredményekre helyezte a hangsúlyt, amelyeket „a világirodalomban, az emberi szellem működési területén ez a kongresszus jelentett.” Szerinte a világtalálkozó, még „ha egy ideig igyekezett is óvatosan körülkerülni a németországi könyvégetés, a szabad szellem elnyomásának a kérdését, végül is szembenézett ezzel a problémával, és – igaz, hogy a német delegátusok kivonulása árán –, de mégis egyhangúlag elítélte azokat az eseményeket, amelyek leginkább Németországban történtek, az »írástudók« igyekeztek becsületesek maradni és hűnek lenni az igazsághoz, és ez részben sikerült is.”

A vajdasági írók számára a világkongresszus nemcsak azért volt fontos, „mert határozottan állást foglalt a népek testvériesülése mellett, elítélte a túlzó nacionalizmust, a gondolatszabadság elnyomását, hanem azért is, mert mint a beográdi Pen klub tagjai, először jelentek meg ezen a kongresszuson a délszlávországi kisebbségi magyar írók,” a nemrég beválasztott nyolc közül heten. „Hét kisebbségi magyar író és a Kalangya Pen-száma; ezek képviselték a világkongresszuson egyre fejlődő és súlyban egyre növekvő kisebbségi irodalmunkat. A magyarul beszélő írók örömmel forgatták a Kalangya lapjait, a magyarul nem beszélő írók pedig érdeklődéssel olvasták el Szenteleky Kornél öt nyelven megjelent köszöntőjét és ismertető cikkét.”

Csuka Zoltán az elhangzottakból Benjamin Crémieux-nek a szellem szabadsága mellett, valamint Schalom Aschnak a zsidóüldözés elleni kiállását emelte ki, „az egész kongresszus átfogó, esszenciális megnyilatkozását azonban Ernst Toller adta nagy beszédében, amelyet tulajdonképpen a német delegátusok előtt akart elmondani, azok azonban a beszéd megtartása előtt kivonultak az ülésteremből. Súlyos kérdéseket vetett fel Ernst Toller a németországi Pen-klubok tagjaihoz, kérdéseket, amelyekre egyelőre nincsen felelet, csupán az üresen maradt helyek, amelyek, mint a tátongó lelkiismeret, meredtek a Tollert ünneplő írók serege felé.”

Csuka szerint Toller felszólalása is a szabad gondolatot elnyomó erőszak ellen irányult, amely könyveket éget, és „a kommunista és »hasonló« pártokhoz tartozó írókat egészen egyszerűen kizárja a Pen-klubból.” Az előző napon a német küldöttekkel kivonuló Felix Salten is „felkelt most helyéről, és gratulált Tollernek, akit legalább tíz percig megszakítás nélkül ünnepelt a kongresszus.” Végezetül Csuka köszönetét fejezte ki a belgrádi Pennek a magyar írók részvételéért, amiért „elsősorban Sztéfanovics [Svetislav Stefanović] elnököt illeti az elismerés, és igen sokban Vidákovics [Aleksandar Vidaković] titkárt is [...]”⁵³ 1933 júniusában a bécsi Pen közgyűlésén többen szóvá is tették „az osztrák delegációnak a legutóbbi ragusai Pen-kongresszuson tanúsított magatartását. A viharos vita Salten Félix elnök lemondásával és több író kilépésével végződött. A közgyűlésen ugyanis határozatot fogadtak el, amelyben tiltakoznak a németországi nemzetiszocialistáknak írókkal szemben tanúsított eljárása ellen.”⁵⁴

A Kalangya júniusi számában jelent meg Havas Emil *A tiszta ész kritikája a dubrovnikai kongresszuson* című visszatekintése. Az elején felidézi benne azt a jelenetet, amikor „Salom Asch mélyen, szinte kettőbe törve, meghajlik a pódiumon és könnyes szemekkel, emelt hangon kihirdeti: »És én, mint az üldözött zsidó nép egyik tagja, hálával köszönöm meg az egész keresztény világnak, hogy ilyen egységesen, ilyen oszthatatlan részvétellel állt a sokat szenvedett, üldözött zsidóság mellé.«”

A világkongresszust Havas szerint mégsem a zsidókérdés, nem is a németiség problémája uralta, nem ez „váltotta ki harminc állam szellemi delegátusaiból az iszonyodás, a felháborodás és – amint sokan mondták – az utálat érzését. [...] A tiszta ész mondott kritikát, lesújtó, végzetes hatású bírálatot az elsötétült értelem, a szellemi visszahanyatlás, a középkori sötét ideológia föltámadása felett, és a szellemi és lelki emelkedettség, a kultúra mindenható, fenséges ereje ítélte a borzalmas katharus felett, amelynek kénköves kráterében magasra csapó lángok között hamvadtak el könyvek százai.” Havas úgy vélte, „A német máglyák hamuesője, a könyvek pörnyéje azonban gyorsabban és intenzívebben szállt át a művelt világ horizontján, és elkerülhetetlenül mozgásba hozta a népek lelkiismeretét. A dubrovnikai tárgyalások óriási hatása és jelentősége abban van, ahogy a legkulturáltabb szellemek gyűlése reagált és opponált a szellem és annak szabadságán elkövetett erőszakra.”

A cikkíró szerint Ernst Toller „vészesen süvítő, és a felháborodás viharán túlzengő hangon sorolta el a Németországból kiüldözött írók neveit, akiknek élén Franz Werfel, Jakob Wassermann, Thomas Mann, Stefan Zweig, Bernhard Kellermann, Alfred Kerr menetelnek, a tudósokat, akiket [Albert] Einstein és [Linn] Sondeck vezettek be – s minden név után talán ökonomikusan művészi szünetet tartott, – a nemzetközi közvélemény, a nagy szellemek fóruma fölszisszent, megdermedt, majd megszólalt, és halálos ítéletű, tragikus erejével vészesen dübörgött a németek felé, akik már korábban kivonultak, s csak így kerülhették el a borzalmas, lesújtó felháborodás és izgalom mindent elsodró viharát.” Havas végül megállapította, hogy a kongresszus nem volt hiábavaló, mivel „Helyreállította a szellem szabadságába és erejébe vetett hitet, felszabadította a lelkeket a reakció és középkoriság lenyűgöző lidércnyomása alól [...]”⁵⁵ Közben sajtóhír szerint Juliusz Kaden-Brandowski, „aki a múlt évi budapesti Pen Club-kongresszus alkalmából számos szép cikket írt Magyarországról, a mostani raguzai kongresszusról csupán két cikket írt, s azokban is kizárólag a Pen Club belső ügyeivel foglalkozott, egy szót sem szólva a vendéglátó államról.”⁵⁶

Azt az erősödő közhangulatot, amely 1933 nyarát, majd a rá következő éveket is mindinkább uralta, fájdalmasan érzékeltette Szenteleky Kornélnak *A szellem szabadsága* című, az újvidéki Reggeli Újságban megjelent írása: „Szomorú hírek mindenfelől. A PEN kongresszus csúnya viharai, az írók emigrációja, a könyvek elégetése, egy revolverdörrenés Moszkvában vagy Berlinben, az egyik bukaresti kórházban pedig mindenkitől elhagyatva, kiközösítve haldoklik a világhírű Panait Istrati. Az alkotó, a teremtő szellemet béklyóba verik, kitagadják,

⁵³ Dok 83.

⁵⁴ MTI. *Napi hírek, tudósítások*. 1933. jún. 28. 25. kiad. OL K szek.

⁵⁵ Dok 84.

⁵⁶ MTI. *Lengyel lapszemle*. 1933. jún. 8. 3. OL K szek.

tragikus meghasonlásba kergetik. A politika feltétlen engedelmességet követel az alkotó szellemtől, mint őrmester a közlegénytől. [...]

Hol vannak a bárgyú röhejű máglyagyújtogatók Thomas Mann, Gerhart Hauptmann vagy [Richard] Coudenhove-Kalergi gigászi fölényétől? Giordano Bruno bírálói és máglyagyújtogatóiról sem emlékszik meg a történelem, ami megmarad, az mégiscsak az igaz és a jó. A gonoszság tehetetlenül tombol a jelenben, de a holnap, a maradandóság sohasem lehet az övé. Ez vigasztaló lehet, ha az idő végtelenjéből szemléljük az eseményeket, de ha a mában élünk, észre kell vennünk, mint csuklik el az az alkotó szellem, amelytől megvonják a szabadságot. Talán megalkuvásokban szürkül el, talán belső meghasonlások némítják el a teremtő kedvet, talán a hazátlanság, az idegen levegő nyomja az alkotó lelkét, lendületét, képzeletét. Az emberiségnek, az egyetemes irodalomtörténetnek igenis kára van abból, ha Mrs. Dawson Scott nagy PEN elgondolása csődbe jut, ha Panait Istrati idő előtt pusztul el, ha a két Mann munkaerejük teljességében nemul el, ha a fiatal [Vlagyimir] Majakovszkij eldobja az életét, ha a szabad szellem érzékeny rajongói meghasonlanak népükkel és önmagukkal. A szellem szabadsága mindig az első feltétele az alkotónak.”⁵⁷

1933. augusztus közepén tisztújítást tartottak a berlini Német Pen Clubban, amelynek új vezetősége „a következőkből áll: Hans Johst, Hans Hinkel, Rainer Schlösser, J. von Leers, Edgar von Schmidt-Pauli, Hanns Martin Elster és Erich Mochanowski. A vezetőségi szervezeti irányítása [Hans] Hinkel állambiztos kezében van.”⁵⁸ Novemberben a londoni végrehajtó bizottsági ülés „olyan élesen elítélte a német klubok új rendszerét, hogy ezek nem tehettek egyebet, mint kilépni a szövetségből. Mélyen fájjaljuk a dolgok e fejlődését, [kéziratos betoldással: mert változatlan hódolattal tekintünk fel a német irodalom klasszikusaira], de bízunk benne, hogy német kollégáink körében mihamar felül fog kerekedni a jobb belátás és a Pen-szövetségbe vissza fognak térhetni. A német ügynek igen kellemetlen utójátéka volt más Pen-klubokban is, főleg a hollandiban és a bécsiben. Amabban egy rendkívüli közgyűlés szigorúan elítélte a két holland delegátusnak a kongresszuson való viselkedését, mely azt a látszatot keltette, mintha a hollandiai delegáció nem értene egyet a német eseményeket megrovó javaslatokkal, a bécsi Pen-klubban pedig több tag, rokonszenvezve a németországi nemzeti szocialista iránnyal, kilépett az egyesületből.”⁵⁹ A berlini Pen Club 1934. januári közgyűlésén új egyesület alakult, az Írók Nemzeti Uniója elnevezésű szervezet, melynek elnökéül Hanns Johstot választották meg.⁶⁰

1933. szeptember közepén „A botrányokkal és nemzetközi irodalmi s politikai veszekedésekkel spékelt idei raguzai Pen-kongresszusnak kedves epilógusa játszódott le [...] a római Santa Maria Maggiore székesegyházban. Dr. Stefanovits Szvetisláv, a jugoszláv Pen Club elnöke vezette oltár elé dr. Radics Gittát, a római német–olasz intézetnek, a Villa Sciarának

szép szőke magyar könyvtárosnőjét. Az esküvőn, amelyet romantikusan mulatságos megismerkedés előzött meg, ott volt a római magyar kolónia és lelkesen ünnepelte az új párt.

A raguzai kongresszus ismerkedési estélyén történt. A különböző nemzetiségbeli írók éppen álmosan ismerkedtek kollégáikkal és kolléganőikkel, amikor megjelent Radics doktor-kisasszony. A magas, szőke, karcsú, inkább sportlédinek, mint komoly irodalomtörténésznek látszó magyar lány az első pillanatban – ahogy mondani szokás – átütő sikert aratott. A kongresszus vezető tagjai – élükön H. G. Wells-szel – azonnal siettek megismerkedni vele és a bekövetkezendő események már ezen az estélyen előrevetítették árnyékukat: az elnökség tagjai nem tudtak megegyezni egymással, ki vezesse asztalhoz Radics Gittát. Végre abban állapodtak meg, hogy H. G. Wells, mint elnök, és dr. Stefanovits, mint a jugoszláv klub elnöke ülnék az első vacsorán Radics Gitta mellett.

Ettől az estétől kezdve rohamosan haladtak az események. Az ősz hajú, de fiatal jugoszláv elnököt láthatóan nem izgatta, amikor Schalom Asch és a németek közt kitört a botrány. Wells gyenge elnökösködése sem nagyon érdekelte és észrevehetően csodálkozott, amikor a kongresszus tagjai az események miatt kijelentették, hogy elkedvetlenedtek. Stefanovits nem kedvetlenedett el. Ellenkezőleg! Minél jobban haladt az idő, Stefanovits annál szükségesebbnek tartotta, hogy a Pen-kongresszus a kitűzött időnél – tovább tanácskozzon. Alig egy héttel a kongresszus megnyitása után már nyílt titok volt, hogy *jugoszláv–magyar barátság készül a nemzetközi harcok közepette*. Sokan már a kongresszuson gratuláltak Radics Gittának és Stefanovitsnak, akik azonban körömszakadtáig tagadták, hogy bármi közük is lenne egymáshoz.

A Pen-kongresszus véget ért, a fiatal magyar lány visszatért Rómába, ahol folytatta munkáját a Villa Sciarában. Stefanovits szintén hazautazott Belgrádba, de csak rövid időre. Alig telt el néhány hét és Radics Gitta levelet kapott Belgrádból; a jugoszláv Pen Club elnöke *annak rendje-módja szerint megkérte a kezét, majd a kedvező válasz után a legelső vonattal Rómába érkezett és az iratok beszerzése után a napokban megtörtént az esküvő*.

Stefanovits Dusics [Jovan Duci] budapesti jugoszláv követ mellett a jugoszláv irodalom legkiemelkedőbb alakja. Verseit, novelláit angolra, franciára fordították, Shakespeare-t viszont ő fordította szerbre. Tulajdonképpen magyar származású, Szabadkán született és kitűnően beszél magyarul. Az idei Pen-kongresszus résztvevői bizonyára nagy megnyugvással veszik tudomásul, hogy mégis volt valami abban a dologban, amiről oly sokat suttoztak Raguzában.”⁶¹

A Rothenberg-díj utójátéka

Az 1931. évi jutalom körül keltett budapesti vihart még 1933 májusában is botrányos utóreggések követték. A két évvel korábbi viszály kínos raguzai intermezzója Kosztolányinak nem kis kellemetlenséget okozott, mert néhány napilap a világkongresszus szándékos „felrobbantásával” vádolta. A zárónap összefoglaló lapszemléje szerint az eseményekről hírt adó budapesti

⁵⁷ Reggeli Újság, 1933. jún. 4. In Uő: *Új lehetőségek...* 181–183.

⁵⁸ MTI. *Napi hírek, tudósítások*. 1933. aug. 19. 12. kiad. OL K szék.

⁵⁹ *Jegyzőkönyv a Magyar Pen Club 1933. december 9-i üléséről*. Dok 86.

⁶⁰ MTI. *Napi hírek, tudósítások*. 1934. jan. 8. 34. kiad. OL K szék.

⁶¹ *A jugoszláv Pen Club elnöke feleségül vette a római német–olasz intézet fiatal magyar könyvtárosnőjét*. PN 1933. szept. 17. 11.

sajtó „élénken tárgyalja a németek kivonulását és a franciák, valamint a kommunisták által rendezett németellenes kirohanásokat. Beszámolnak a lapok arról, hogy Kosztolányi Dezső egy [Benjamin] Crémieux-höz, a Pen Club francia főtítkárához intézett levélben tiltakozott, hogy a magyar kiküldöttek a magyar irodalom nevében beszéljenek, mivel a legkiválóbb írók tömegesen kiléptek a Pen Clubból. Kosztolányi bejelentése fölött azonban napirendre tértek, és így a német affér mellett nem sikerült egy magyar affért is támasztania.”⁶²

A kongresszus elnökének Kosztolányi valóban írt egy levelet, ebben azonban nem a magyar küldöttek kizárását kérte, ellenkezőleg; azt kívánta elérni, hogy a raguzai kongresszus ne tárgyalja azt a „feljelentést”, amelyet a kiléptettek egyike juttatott el a nemzetközi Pen londoni főtítkárságához, s amelyben a magyar nemzeti központ feloszlátását kérte. Sokan mások azonban megalapozottnak tartották, ezért helyeselték Kosztolányinak azt a nemzetközi Pen vezetőségéhez intézett régebbi levelét, amelyben a miatt emelt panaszt, hogy a magyar Pen vezetői nem hajtották végre saját 1931-ben meghozott határozatukat, amellyel a „baloldali” írók felvételére kötelezték magukat. „S viszont helyeselhetjük újabb levelét is, amelyben a raguzai kongresszust megkérte, hogy ez idő szerint ne foglalkozzék a magyar Pen-klub belső válságával; csakugyan kínos lett volna ezt a belső szennyesünket éppen egy utódállam területén tisztáznunk.”⁶³ Kosztolányi végül elérte a célját, bár a végrehajtó bizottságnak a raguzai közgyűlést megelőző ülésén Radó Antal meg kellett, hogy harcoljon érte.

Kosztolányi özvegyének emlékezései szerint az állítólagos levél „nevetséges és képtelen vád volt.”⁶⁴ Nemcsak azért, mert a világtalálkozót nem a magyar Pen rég lezárult „ügye” robbantotta fel, hanem a náci hatalomátvétel és következményei körül kialakult összeecsapások, a német küldöttség kivonulása és a demonstráció fogadtatása, hanem főként azért, mert Kosztolányi egyáltalán nem írt második levelet. Ezt többek közt Radó Antalnak a Magyar Hírlapban napvilágot látott közleménye is alátámasztotta, amely *Radó Antal nyilatkozata az apokrif Kosztolányi levelekről* cím alatt jelent meg. Radó ezzel cáfolta a vádat: „Hazaérkezve a raguzai Pen-Kongresszusról megütközéssel olvastam több napilapban azt a hírt, hogy Kosztolányi Dezső levelet intézett a francia delegáció elnökéhez azt indítványozva, hogy [a] Raguzában megjelent magyar Pen küldöttségét zárják ki a kongresszusból, mert a legjobb magyar írók nem tagjai a Pen Clubnak. Kijelentem, hogy ilyen tartalmú levélről tudomásom nincs. A francia delegáció vezetője sem velem folytatott magánbeszélgetésünk során, se a végrehajtó bizottság ülésén, se a kongresszuson ilyen levélről említést nem tett, más sem tud róla, amiből nyilvánvaló, hogy ilyen levél *nem is létezik*. Ezt Kosztolányi védelmében kötelességemnek tartom kijelenteni.”

Schöpflin Aladár hasonló tartalmú, a Pesti Naplóban megjelent közleménye így szólt: „Csodálkozással hallottam idehaza Budapesten, hogy a lapokban olyan hírek jelentek meg, hogy Kosztolányi Dezsőtől valami tiltakozó levél vagy távirat érkezett volna a magyar Pen

Club delegációjának illetékessége ellen. Raguzában ilyen tiltakozásról senki se hallott semmit, ilyen tiltakozást oda senki nem küldött. Sőt ellenkezőleg a végrehajtó bizottság a magyar Pen Club ügyét ad acta tette, amiben jelentős része volt annak, hogy Kosztolányi a központ főtítkárához, Crémieux-höz néhány héttel a kongresszus előtt levelet intézett, azzal a kéréssel, hogy a mi ügyünket ne tárgyalják.”⁶⁵

Raguzai után

A kongresszus utáni időkben számos alkalmi, szorosabb-lazább személyes kontaktus mellett eleinte csak a magyar Pen hagyományosan jó lengyel és angol, majd szerb kapcsolataiban mutatkozott némi megélnkülés. Az események paradoxonja, hogy az írószervezet történetének legemlékezetesebb, irodalomtörténeti jelentőségű találkozóí közül nem egyre éppen ennek az évtizednek a végén került sor, kevéssel az „európai kapuzárás” előtt.

1933 októberében a polonista Tomcsányi János író, irodalomtörténész, egykori tanfelügyelő, a Külügyminisztérium sajtóelőadója érkezett néhány hetes előadókörútra Lengyelországba a varsói Pen Club meghívására.⁶⁶ Első előadását a modern magyar irodalomról és az irodalmi életről a fővárosban tartotta. „A felolvasót Parandowski János üdvözölte és kérte fel előadása megtartására, melyet igen nagyszámú közönség hallgatott végig és lelkesen megtapsolt. Az előadáson jelen voltak a magyar követség tagjai Matuska Péter követ vezetésével, továbbá képviselve volt a Lengyel–Magyar Egyesület, a magyar kolónia, ugyancsak nagy számmal jelentek meg az irodalmi körök részéről is.”⁶⁷ Tomcsányi később a Lengyel Intellektuális Unió felkérésére a magyar felsőház eredetéről, fejlődéséről és akkori felépítéséről tartott felolvasást; előzőleg „Zielinski egyetemi tanár mondott rövid beszédet, amelyben melegen üdvözölte a felolvasót, mint a lengyel nemzet lelkes barátját, aki oly sokat tesz a két nemzet közművelődési kapcsolatainak erősítése érdekében.”⁶⁸

Tomcsányi halálakor, 1936 januárjában a gyászistentiszteleten a magyar követség mellett számos szervezet, köztük a lengyel Pen emlékezett meg róla a varsói Szent Jácint templomban.⁶⁹ 1936 októberében a magyar Pen Pálóczi Edgár történész-esszéíró, a Magyar Mickiewicz Társaság főtítkárát, történetíró és esszéistát választotta rendes tagjai sorába. „Amint ismeretes, Pálóczi az elmúlt években különösen a magyar–lengyel szellemi együttműködés terén igen eredményes működést fejtett ki és megalapította a Magyar–Lengyel Könyvtárt.”⁷⁰

Formális megiszteltetésként a londoni Pen Club 1933. december 3-i ülésén választotta tiszteletbeli tagjává Herczeg Ferencet, a magyar szervezet igazgatósági tagját.⁷¹ Egy héttel

⁶² MTL. *Magyar lapszemle*. 1933. máj. 29. 12. OL K szek.

⁶³ *A Pen Club...* (Literatura, 1933.)

⁶⁴ *Kosztolányi és a Pen Club válsága* 213.

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ MTL. *Napi hírek, tudósítások*. 1933. okt. 7. 30. kiad. OL K szek.

⁶⁷ MTL. Uo. 1933. okt. 13. 23. kiad. Uo.

⁶⁸ MTL. Uo. 1933. okt. 23. 33. kiad. Uo.

⁶⁹ MTL. Uo. 1936. jan. 16. 35. kiad. Uo.

⁷⁰ MOT. 1936. okt. 2. 18. évf. 242. 3. kiad. Uo.

⁷¹ Uo. 1933. dec. 6. 9. kiad. 15. évf. 277. sz. Uo.

később, december 9-én került sor a magyar Pen rendes évi közgyűlésére, amikor nemcsak Herczeget tisztelték meg a tiszteletbeli tagsággal, hanem az angolok gesztusának viszonzásaképpen H. G. Wellst is, a londoni szervezet és a nemzetközi Pen elnökét.⁷²

A decemberi közgyűlést megnyitó Radó Antal levezető elnök úgy vélte, „A szokások visszatekintés az elmúlt esztendő fontosabb eseményeire ezúttal nem szerezhet nekünk sok örömet.” Ennek legfőbb oka az elmúlt év viharainak az a sajnálatos következménye, hogy még mindig betöltetlen az elnöki tisztség. Arra kérte a kilépetteket, kerüljenek minden olyan megnyilvánulást, „ami külföldön árthat a magyarság jó hírének, hogy főleg Francia- és Angolországban, ahol a Pen-szövetség legfontosabb faktora székelenek, ne engedjünk elterjedni olyan nézeteket, mintha itt, a Magyar Pen Clubban egy hatalmas reakciós társaság garázdálkodnék, mely kiüldözi a liberális írókat. Franciaországban különben sincs sok jó barátunk. »A balpárton Magyarország gyanús... A mi régi radikálisaink, a régi módszerű szocialistáink elfintorítják az arcukat, ha az ember rokonszenves hangon beszél Magyarországról.« Sajnos, ennek az állításnak az igazságáról nekem is volt alkalmam meggyőződni, mikor a szövetség végrehajtó bizottságában a mi klubunk ügye szőnyegre került [kézírással betoldva: és nekem védelmezni kellett a radikális párti francia delegátus vádjával szemben].”

Radó Antal a Kosztolányi Dezsőt ért vádak említése nélkül beszámolt arról is, hogy „nem bírtuk megakadályozni ügyünknek a raguzai kongresszus plénuma elé jutását”. Nagy nehezen mégis sikerült elérni, hogy a végrehajtó bizottság napirendre tért „az ellenünk beadott indítvány fölött”. A dolog úgy történt, hogy kilépése után a magyar Pen feloszlását kérő egykori Pen-tag Benjamin Crémieux-nek újabb levelet írt, melyben javaslatot tett kérése tárgyalásának elhalasztására. Radó a VB-ülésen ehhez nem járult hozzá, „nem akarva, hogy a M.P.C ügye még hónapokig kísértsen a Pen-szövetség hivatalos lapjában, s esetleg már csak Angliában, az edinburghi kongresszuson támadjon vita a fölött, hogy mi, akik megmaradtunk a Pen Club kötelékében, valóban olyan megátalkodott vezetőség vagyunk-e, mint Crémieux-vel némelyek elhitették. Akár Jugoszláviában, akár más országban ül össze a Pen-kongresszus: nem akarunk nemzetközi porondon, mint vádlottak szerepelni, kárára Magyarországot jó hírének, melyre most sokkal jobban kell vigyáznunk, mint a régi Nagy Magyarország korában. Ezért én a halasztó indítvánnyal szemben azt kívántam, hogy a végrehajtó bizottság igenis tárgyalja a magyar ügyet, kimondva, hogy a vádak semmiféle konkrétumokkal alátámasztva nem látván, ez ügy felett napirendre tér. Kellemetlen vita után, melyben főleg a francia delegátussal álltam szemben, végre ő is hozzájárult indítványomhoz, azzal kikötéssel, hogy »fenntartván a bizottságnak az a jogát, ha elébe viszik, megint foglalkozzék.«” Radó szerint végre „nem tehetünk egyebet, mint lezárni e kínos ügy aktáit, újból is kijelentve, hogy nagyon sajnáljuk számos jeles író társunk távollétét, s újra is biztosítva őket, hogy örömmel fogjuk üdvözölni visszatérésüket.”

A Pen-eszme „politikamentességéről” szólva Radó kifejtette, hogy bár alapszabály szerint való működésük során ezután is távol kívánnak tartani maguktól minden politikát,

a Pen mégsem lehet „egészen politikamentes, amit a szövetség új elnöke, Wells is konstatált raguzai megragadó beszédében. Hiszen legalábbis kultúrpolitikai jellegű volt mindaz, amit egyesületünk az eddigi kongresszusokon több ízben szóvá tett. Hisz [törölve: nekünk minden tettünkben ügyelnünk kell arra, hogy ne sértsük azokat a szent érdekeket, melyekért Trianon óta az egész magyarság küzd. Mi, a Magyar Pen Club] megalakulásunk óta az elszakított magyarság kulturális érdekeiért szállottunk síkra, a magyar könyvek szabad nemzetközi forgalma tárgyában fogadva el több kongresszuson is erélyes határozati javaslatokat.”

A németek Pen Clubjai Radó Antal szerint „valószínűleg kényszerűségből, magukévá tették az új német kormányt az irányát, mely az állampolgárokat faj, vallás és politikai nézetek szempontjából osztályozza, és ez alapon sok íróat kizártak a tagok sorából. Természetes, hogy ez az eljárás összeegyeztethetetlen a mi szövetségünk alkotmányával, mely teljes egyenjogúsággal fogadott be [kézírással betoldva: nem árja, tehát] kínai, arab, indiai írói szervezeteket is, valamint héber és jiddis írókat is, és [kézírással betoldva: mely azt rendeli, hogy] minden Pen-Club-tag eo ipso tagja a többi testvér-egyesületnek is.” Ezzel kapcsolatban Radó úgy ítélte, még ha nem is mérlegelnék „a humanizmus, a szabadelvűség [törölve: szempontjait] parancsait: nekünk, magyaroknak akkor is állást kell foglalnunk efféle faj- és vallás-elméletek ellen, mert hiszen ezek révén az utódállamok is könnyen megbélyegezhetnék az ott lakó magyar írótestvéreinket. A románok pl. kimondhatnák, hogy ők a »felsőbbrendű« latin faj, joggal üldözik az urál-altáji származású magyarokat, vagy mint görög-keleti vallásúak, joggal nyomják el a katolikus vagy protestáns nem-román szellemi munkásokat [kézírással betoldva: joggal tiltják ki a könyvkereskedésekből is a magyar könyveket].” Ezért, hogy a magyar Pennek Radó szerint százszoros oka volt a német eljárást megbélyegző raguzai határozatok elfogadására.⁷³

A közgyűlésen új tagja lett az igazgatóságnak Bibó Lajos, Gulácsy Irén, Laczkó Géza, Lázár Béla és Vándor Iván. Póttagok: S. Bokor Malvin és Falu Tamás, számvizsgáló: Ráth-Végh István. „Az egyesület tagjai sorába meghívtak: Csengery János, Indig Ottó, Szathmáry István és Takács László.”⁷⁴ A magyar Pen alapszabályát csak 1937 januárjában módosították úgy, hogy a jelöltek „ezután nem meghívással választhatók az egyesületbe, hanem jelentkezniük kell két tag ajánlásával.”⁷⁵

1934. március elején, gróf Teleki Sándorné 60. születésnapján a Magyar Írók Köré díszülést tartott, ekkor került sor az ünnepelt ez alkalomból kiadott *Márta, aki Máriának született* című regényének bemutatására. A magyar Pen képviseletében Radó Antal köszöntötte az írónőt.⁷⁶ A magyar Pen nemsokára „elhunyt nagynevű író társa, Móra Ferenc emlékére vasárnap [április 18-án] délelőtt az Akadémia üléstermében díszes közönség jelenlétében ünnepi ülést tartott,⁷⁷ amelyen megjelentek a szegedi egyetem képviseletében dr. Schmitt

⁷³ Jku (1933. dec. 9.) Dok 86.

⁷⁴ MOT. 1933. dec. 9. 15. évf. 279. 19. kiad. OL K szek.

⁷⁵ Uo. 1937. jan. 27. 1. kiad. 19. évf. 21. Uo.

⁷⁶ Uo. 1934. márc. 6. 20. kiad. 16. évf. 83. sz. Uo.

⁷⁷ Móra 1934. febr. 8-án halt meg.

⁷² Uo. 1933. dec. 9. 15. évf. 279. 19. kiad. Uo.

Henrik dékán, a Kisfaludy Társaságot Csengery János egyetemi tanár, a Petőfi Társaságot Havas István főtktár és az Otthon Írók és Hírlapírók Körét Sziklai János kormányfőtanácsos képviselték.

Az ülésen Radó Antal elnökölt, aki megnyitó beszédében párhuzamot vont John Galsworthy – akinek tavaly szentelt gyászülést az egyesület – és Móra Ferenc közt, akinek a mai ünnep szólt. Ismertette az *Ének a búzamezőkről* c. Móra-regény angol fordításának nagy sikerét és érdekes sorokat idézett Móra egy őhozzá intézett kiadatlan verséből, valamint egy levélből, melyet Móra pár héttel halála előtt írt neki, tele halálfélelemmel.

A nagy hatású elnöki megnyitó után Varságh János ünnepi költeményét olvasta fel, majd Rubinyi Mózes dr. tanár Móra Ferenc emlékezetéről szóló tanulmányát adta elő. Vázolta a költő pályáját a [kiskun]félegyházi szülői otthonától a szegedi múzeumi igazgatói irodájáig, s két korszakra osztva jellemezte Móra munkásságát: az ifjúsági irodalom, az újságírás és a költészet korára (1902–1922), s az országos hírnév korszakára (1921–1934). Az első korszak fejtegetésében mély hatást tett az előadónak az a megállapítása, hogy a »hírlapírói robot«-nak nagy nevelő hatása is van, s az ifjúsági irodalom munkása a szabatos egyszerűség gyakorlása által jó iskolát kap a nagyoknak való irodalom számára. Az előadó Szegednek, a Móra életében a magyar irodalom régi és mai életében való jelentős szerepét érdekes új adatokkal fejtette ki. A második korszak novelláit, regényeit és cikkeit jellemezve Rubinyi Mózes beállította a költőt a magyar irodalom fejlődésébe, Mikszáth után Mórát jelölte meg, mint a kultúrárs népiességű magyar széppróza egyik legelső mesterét. Az ember jellemzésének megható rajzával fejeződött be Rubinyi előadása, mely a nagyszámú hallgatóságra mély hatást tett.

Ezután Móra Ferenc költeményeiből adott elő T. Monostory Margit, s végül Somody Pál színművész mély hatást keltve felolvasta Móra Ferenc *Göröngykeresés* című elbeszélését. Az emlékülés Radó Antal zárószavaival ért véget.⁷⁸

Az 1934. június 17-én kezdődő edinburghi 12. világtalálkozásra az igazgatóság május 7-i ülésén kezdték meg a felkészülést. Hivatalos kiküldöttnek Radó Antal mellé Falu Tamást választották meg; majd „az ülés meghívta a rendes tagok sorába József Ferenc dr. királyi herceget.”⁷⁹ Az MTI nem nyilvános közleménye szerint az edinburghi értekezlet június 20-i ülésén „Emil Ludwig, az ismert német író kijelentette, hogy a leszerelési értekezlet közelebb hozta a világot a háborúhoz, és úgy látszik, hogy a háborút nem lehet megakadályozni. Ajánlja, hogy az ellenségeskedések megkezdése előtt a Pen Club vezetői szólítsák fel a feleket, hogy döntőbíró elé vigyék ügyüket.” Ernst Toller azt javasolta, hogy a világtalálkozás „tiltakozzék a német kormánytól a német írói szabadság elnyomása ellen. Peter Meyer svájci író ellenezte a javaslatot, mert – mondotta –, valamikor Toller is üldözött bizonyos írókat. A két szónok között majdnem tettelegességre került a sor. Végre is az értekezlet elfogadta a javaslatot.”⁸⁰

A magyar revíziós gondolat a harmincas évek derekától a magyar–szerb Pen-kapcsolatokra is árnyékot vetett. 1934 decemberében a belgrádi Pravda „Stefanovics Szvetislavnak, a szerb orvos-egyesület és a jugoszláv Pen Club elnökének vezércikkét közli *A magyar politikusok ön-ámtása* címmel. A cikkíró, aki magyarul tökéletesen tud, magyar iskolákat végzett, európai műveltségű ember, s a magyarokat elismeri, hangsúlyozza, hogy mondanivalóiban nem vezeti út a magyarság elleni elfogultság vagy éppen harag. Stefanovics a cikkében a magyar revíziós törekvések alaptalanságát akarja kimutatni, és a magyar revizionizmust arra vezeti vissza, hogy a magyar vezető körök túlságosan is túlbecsülik a magyar nemzet politikai fontosságát. Magyar vezető körök olyan állami politikát akarnak folytatni, amely a magyar nép érdekeinek politikáját nem fedi, hanem túllép, és olyan szerepelt követel a magyarságnak, amely messze túlnőtt a magyar nemzet erején és jelentőségén. [...] azt állítja, hogy a magyar nép az európai és ázsiai népek legcsodálatosabb keveréke. Mindenképpen a magyarok származását akarja előtérbe állítani, kijelenti, hogy a magyar írók nagy többsége nem is magyar, mert ereikbe idegen nemzetek vére is bejutott, vagy éppen egyenesen nem magyar származásúak stb.”⁸¹

1934 végére a budapesti kongresszusnak az európai és a magyar írók számára is egyre komorabb kérdése ez volt: *Mit tegyen az író a háborúval szemben?* A Nyugat is ezzel a címmel adta közre nevezetes ankétját, melyben Kosztolányi azzal válaszolt: „Egyelőre az a kötelességünk, hogy világosan lássuk, hogy ne tettezzük magunkat ostobábbaknak, mint amilyenek vagyunk, hogy ne essünk abban a hibába, mint rajongó önképzőkori elnökök, akik egy mozdulattal egyszer és mindenkorra rendbe akarják hozni az emberiség évezredek óta rendezetlen ügyét. Háborúk, sajnos, mindig voltak. Ezzel a ténnyel szemben áll vágyunk, hogy ne legyenek többé. Hogy a mai kor az a határ, amelynél a háborúk majd végképp megszűnnek, kíváncsiak volna, de nemigen valószínű. [...] Mióta az ember ember, sohase tudta föntartás nélkül elítélni a gyilkosságot. Szüksége volt erre, mint utolsó fegyverre. A szélső jobboldal és a szélső baloldal, a fasiszta [Gabriele] D’Annunzio és a kommunista [Vlagyimir] Majakovszkij egyformán dicsőíti a vérontást. Mi, akik a béke barátai vagyunk, nem indítványozhatjuk, hogy mindenkit, aki nem barátja a békének, meg kell gyilkolni.”⁸²

Babits Mihály jóslata szerint is „Szörnyű katasztrófa fenyegeti a világot. Ami küszöbön áll, az emberi kultúra öngyilkossága. De fizikailag is, gyász, halál s alig elképzelhető rettenet mindnyájunknak. Országunk, népünk napok alatt semmivé lehet. S mégis ha korunk irodalmát olvassa valaki, azt hiheti, hogy mindez egy csöppet se komoly. Az utókor, ha lesz még, bámulni fogja, hogy írásainkban a közelgő veszély gondolata alig hagyott nyomot. Az írók mindenről írnak, csak erről nem, noha folyton azt hangoztatják, hogy az élettel, a valósággal kívánnak kapcsolatban lenni. Csip-csup helyi bajok, faji és osztályérdek sokkal jobban látszanak izgatni őket, mint a nagy veszedelem, melyben minden faj és osztály egyformán elpusztulhat.

⁷⁸ MOT. 1934. márc. 19. 16. évf. 63. 5. kiad. OL K szék.

⁷⁹ Uo. 1934. máj. 8. 16. évf. 104. 8. kiad. Uo.

⁸⁰ MTI. *Bizalmas értesítések*. 1934. jún. 20. 414. sz. Uo.

⁸¹ MTI. Uo. 1934. dec. 15. 1285. sz. Uo.

⁸² Kosztolányi Dezső: *Mit tegyen az író...* In Uő: *Nyelv és lélek* 572–573.

Mégis, a külföld írói közt, itt is, ott is, folyóiratokban s irodalmi ankéteken, fölmerül a kérdés, mintha a furdaló lelkiismeret valamely kérdése volna, amit nem lehet egészen elhallgattatni okos érvekkel: mit tegyen az író a háborúval szemben? [...] Megtörténhetik, hogy nem tehet már semmit. Bármely pillanatban vége lehet még annak a viszonylagos szólásszabadságnak is, amelyet ma élvez. De azt meg lehet mondani, hogy mit ne tegye. És hogy mit tegyen lehetőleg? S mit tegyen talán még a lehetetlennel szemben is? [...] Talán vissza kell térnie az emberiség régi ideáлизmusához és optimizmusához, s újra megfontolni a Kant híres okoskodását mely soha nem volt oly aktuális, mint ma. [...] Talán nagyobb hősiesség, egyszerűen kertünköt művelni, míg bele nem tapos a barbár? Én most nem akarok a kérdésekre felelni; csupán felállítom őket, a Nyugat nevében, a magyar írók elé.”⁸³

Babits békefelhívása Vas István majd félszázaddal későbbi emlékei szerint „egyesen folytatása volt vagy elágazása, ha úgy tetszik, a két évvel azelőtti, apokaliptikus beszédének, amit a Nyugat jubileumán mondott el, és amit akkor félig sem értettem, közben azonban győzött Hitler, és ez az érvényesítő kommentár az én számomra is átvilágította a beszédet, meg a békefelhívást is, amelyet bizonyára sűrűbben idéznének manapság is – ha nem éppen Babits írta volna.”⁸⁴

Babits *Politika és irodalom* című, a budapesti világkongresszusra visszautaló esszéje Berzeviczy Albertnek válaszolt. A kérdésre, hogy az író miképp mozdíthatja elő a békét a politika nélkül, 1932-ben „Azt mondtam:

Az író akkor szolgálja legbiztosabban a Béke ügyét, ha segít ész és erkölcs megrendült tekintélyét helyreállítani a nemzetek közt. S e célból úgy kell hatnia a saját nemzetében, mint a lelkiismeret hat; vagy inkább kívül kell állnia nemzetén, próféta mód, vezetve s nem vele sodródva. »Az író – tettem hozzá –, ki nemzete érdekét elébe helyezi erkölcsnek s igazságnak, nemcsak ellensége az emberiségnek s benne saját népének is, hanem árulója egyszermind az írói hivatásnak, s nem méltó arra, hogy köztünk üljön.«

Aki a régi szent emberi erkölcs alapján áll – melyet a szellem emberei a legújabb időkig alig mertek megtagadni –, nemigen mondhat ellent e szavaknak. Berzeviczy Albert a Pester Lloyd múlt vasárnapi számában mégis élesen hibáztatja, hogy azokat kimondtam; noha igazságukat ő maga sem vonja kétségbe.

De »kínos dolog – mondja – föltenni azt a lehetőséget, hogy a haza szent érdekei, melyeket eddig érinthetetleneknek tekintettünk, ellentmondásra jöhetnének az erkölccsel...«

Sajnos, ez a lehetőség mégsem tagadható. Ha például azt mondjuk, hogy »hazánkon súlyos igazságtalanságok estek«, nem érthetjük másként, mint hogy ezeket az igazságtalanságokat idegen nemzetek fiai követték el, a saját hazájuk »szent érdekeinek« nevében. Itt tehát voltak már nemzetek, melyeknek érdekei ellentétbe jöttek az igazsággal; s ez minden nemzettel megtörténhet. Amely nemzet azt meri állítani, hogy az ő érdekei sohasem jöhetnek ellentétbe az igazsággal, s így már előre azonosítja az igazságot a saját érdekeivel: az máris veszedelme az emberiségnek. Adja Isten, hogy az én nemzetem sohse legyen ilyen!

S valóban büszkén ismételhetem itt, amit a PEN-kongresszuson is büszkén mondtam, hogy az ezer éven át harcos nemzetté kényszerített magyar szellemét sohsem adta oda a nemzettestvérek közötti harc és gyűlölködés szolgálatába. Berzeviczy harcra és vérontásra izgató nagy magyar költőkről beszél. A valóság az, hogy még a régi magyar vitézi költők is csak a kereszténység és kultúra védelmében való harcra izgattak ázsiai barbár tömegek ellen; mint Balassa és Zrínyi; az újabbak legfeljebb a »világszabadságért« való forradalomra; mint Petőfi. A modern európai háború egészen más valami: *ennek* a vérontásnak dicsőítője Magyarországon csak a rossz költők közt akadt.

A világháború alatt a magyar költők, élükön maga Ady, egy lélekkel mondtak átkot a tömeggyilkosságra, s a Békét és az emberi testvériséget zengték. Pedig ez akkor veszélyt és üldözést jelentett számukra. Mert a »fegyveres terroron«, melyről a PEN-kongresszuson szóltam, természetesen a háború terrorját értettem. S ez a terror, ha fegyvereit pillanatokra félreteszi is, lelkiileg ma sem szűnt meg. Még ma is igyekeznek nálunk politikailag kompromittálni azt, aki a tiszta erkölcsöt emeli magasra nemzetek érdekei és politikája fölött, defetizmust vagy más politikai vádszavakat olvasva fejére, s kicsinyes módon keverve politikát az etikába. Berzeviczy a sorok között engem látszik vádolni avval, hogy, ha szándéktalanul is, eltértem az elvtől, mely a PEN Club szónokait kötelezi „az aktuális politikától távol maradni”. De elismeri, hogy morális fejtegetéseim »teoretikusan teljességgel helytállóak«. Azonban – teszi hozzá – nálunk és ma, nehéz helyzetünkben, arra a hatásra s azokra a következtetésekre is kell gondolni, melyekre kijelentéseink vezethetnek. Azaz ugyanakkor, mikor az írónak politizálást vet szemére, azt kívánja, hogy teljességgel politikussá váljon, s ahelyett, hogy a tértől és időtől független Igazságot minden melléktől nélkül kimondaná, az aktuális helyzet szerint latolgassa szavainak hatását és következményeit, s az erkölcs sugalmait nemzeti és korszerű momentumokhoz képest elhallgassa vagy kendőzzze.

Ez lehet a politikus feladata: az íróé épp az ellenkező. Kusza világban élünk, s a »jelenkori történelem« bizonynyal a veszélyes tények és erők kibogozhatatlan szövedéke. Az író épp azért kell itt, hogy legyen valaki, aki nem törődik a közvetlen akadályokkal és kényszerű kanyarodókkal, hanem megvesztegethetetlen ujjal mutat a Csillag felé, mely e földi tévelygések fölött végső irányt jelez. Mi lesz, ha mindenki csak a földi gátakat kerülgeti, és senki sem tartja szemmel a Csillagot? Az író nemzetének lelkiismerete. Mi lesz, ha a lelkiismeret is csak az érdekek tekintetbevételével mer megszólalni? S ezt kívánni: mi más ez, mint éppen a legodanemvalóbb politikát kényszeríteni az irodalomra?

Ha hazánk ügye az igazság ügye: akkor hazánknak különben sincs oka visszariadni az elvtől, mely az igazságot a nemzeti érdekek fölébe helyezi. Sőt, minden oka megvan arra törni, hogy ez az elv érvényesüljön az egész világon. S mint gyakran történni szokott, talán itt is az erkölcs és becsületesség a legjobb politika. Az oly nemzet, mely gyanúval és haraggal nézi, ha írói a nemzet érdekénél szentebbnek tartják az erkölcsöt és igazságot, elsősorban a saját igazsága iránt költene gyanút. Magyarországnak nem szabad ezek között lenni. S rossz szolgálatot tesz hazájának, ki azt akarja, hogy ezek között legyen.”⁸⁵

⁸³ A kérdés. Ny 1934. 27. évf. 23–24. Dok 89.

⁸⁴ Vas István: *Mért vijjog a saskeselyű?* 1. k. 49.

⁸⁵ Az OSZKK Bh f. III/1844. sz. alatti gépirat alapján. In: Babits Mihály: *Arcképek...* 131–134, 435.

A Nyugat szerkesztői Magyarország európaiságát nemcsak az 1932-es világtörvényszabványokkal szemben igyekezett a világ előtt is dokumentálni. Még viszonylag eleven kapcsolatainak keresztül a magyar Pen ugyanezt a munkát végezte tagjainak hazai előadásaival, külföldi utazásaival, londoni végrehajtó bizottsági szereplésével és külföldi íróvendégeinek fogadásával éppen úgy, mint szabályszerű ügyvitelével. 1935 tavaszán „A bécsi Osztály-Magyar Társaság meghívására Takács László, a magyar Pen Club tagja Bécsben [...] igen érdekes előadást tartott Magyarország kulturális küldetéséről. Az előadó Szent Istvántól kezdve végigvezette hallgatóit az egész magyar történelmen és részletesen kimutatta, hogy Magyarország minden időkben milyen nagymértékben kivette részét Európa szellemi mozgalmából.”⁸⁶

Kísérletek az egység helyreállítására

Az 1935-ös barcelonai 13. világtörvényszabványra a magyar Pen Radó Antal elnököt és Harsányi Zsolt főtitkárt küldte ki. Radó terjesztette elő azokat a javaslatokat, amelyek „a magyar könyvnek a megszállott területre való kivitelére vonatkoznak, s amelyek már több kongresszuson szóba kerültek, sajnos eddig eredmény nélkül. Ma a helyzet úgy áll, hogy az utolsó ilyen javaslat az edinburghi kongresszuson letárgyalatván, a Népszövetség Erkölcsei Bizottságához került. A Pen Club elnöke, Wells az ügyre vonatkozó adatokat bekérte, meg is kapta, és az újabb indítványt Harsányi Zsolt kiküldöttünk, ki már szintén az adatok birtokában van, fogja a kongresszuson előterjeszteni.”

A Pen Clubot elhagyóknak a régi feszültségeket állandósító, továbbra is elhúzódozó ügyben Radó Antal másokkal együtt mindent megtett érte, hogy író társait rábírja a visszalépésre. Az igazgatóság 1935. április 10-i ülése létrehozta azt a bizottságot, amelynek tagjai gróf Bethlen Margit, Harsányi Zsolt és Schöpflin Aladár lettek, és „akik Radó Antal elnöklete alatt megbeszélést tartván, a visszalépésre felszólító levél megfogalmazására Schöpflin Aladárt kérték meg.” A szöveg elfogadása után elhatározták, „a személyes érintkezésben is oda fognak hatni, hogy értékes tagtársaink visszalépve a Pen Clubba, az egyetemes nemzeti jellegű munka megindulhasson.”⁸⁷

A körlevelet a magyar Pen 1935. április 12-én küldte ki. A Radó Antaltól jegyzett irat szerint „A Magyar Pen Club igazgatósága, élénken érezve azt a veszteséget, melyet a Clubba nézve a magyar írók értékei és számra jelentékeny részének távolmaradása jelent, igen nagy súlyt vet arra, hogy az annak idején kilépett tagok visszatérjenek, helyreálljon az egység és a béke, s a Club a magyar irodalom érdekeinek külföldi vonatkozásban való védelmében min az egyetemes magyar irodalom képviselője léphessen fel. Az egyetértés helyreállítása céljából az igazgatóság bizottságot küldött ki, melynek tagjai Radó Antal elnöklete alatt Bethlen Margit, Harsányi Zsolt és Schöpflin Aladár.

⁸⁶ MTL. *Napi hírek, tudósítások*. 1935. ápr. 8. 20. kiad. OL K. szék.

⁸⁷ *Jegyzőkönyv, mely a Magyar Pen Club igazgatóságának 1935. április 10-én tartott üléséről vettett fel.* G. Radó Antal üv. elnök és Rubinyi Mózes jkvv. aut.

Ez a bizottság érintkezésbe lépett a kilépett írók nagy részével, köztük Babits Mihály, Gellért Oszkár, Kosztolányi Dezső, Kárpáti Aurél urakkal, akik készségüket nyilvánították, hogy visszalépnek a Clubba s hajlandók részt venni annak munkájában.

A Magyar Pen Club igazgatósága most már elérkezettnek látja az időt, hogy teljes bizalommal felszólítsa kilépett volt tagjait s köztük Önt is, igen tisztelt Író társ, hogy lépjen vissza a tagok sorába. Ezt annál inkább megteheti, mert az igazgatóságnak szándékában van a közgyűlés elé indítványt terjeszteni az igazgatóság tagjai számának szaporítására olyképp, hogy a most visszalépő tagok is megfelelő képviselőt nyerhessenek benne.”⁸⁸

A megszólítottak magatartása és reakciója nem volt egyöntetű. Radó első fegyverténye Márai Sándor kedvező tartalmú válaszevele volt, amely szerint „meghívásukat elfogadom és hajlandó vagyok visszalépni a Pen Club tagjai közé.”⁸⁹ Emőd Tamás is bejelentette visszatérését,⁹⁰ Benedek Marcell pedig némi sztoicizmussal úgy felelt, hogy „A Pen-Club vitáiban nem vettem részt s kilépésem annakidején egyszerű szolidaritási aktus volt a velem egy irodalmi irányt képviselő írókkal szemben. Amint Méltóságod jól tudja, ez nem akadályozott meg abban, hogy a Pen Clubnak rendelkezésére álljak, ha szükség volt szerény munkámra. Munkásságom minden közérdekű ügyben természetesen rendelkezésre áll ezután is, akár visszalépek, akár nem. Ez tisztán társaim magatartásától függ. Ha legalább azok, akikre b[ecses]. körlevelében hivatkozni méltóztatott, visszalépnek, tessék egyszerűen az én nevemet is az övék után írni.”⁹¹

Nem volt hajlandó a visszalépésre Füst Milán, aki ironikus válaszában ezt írta a Pen elnökségének: „Miután magam felől úgy határoztam, hogy ezen túl semmiféle társaságnak tagja nem leszek, sajnálattal kell értesítenem, hogy a Pen Club tagjainak sorába sem léphetek be. Hazafias aggodalmaimat megnyugtatta az a körülmény, hogy oly sok ezer magyar író van s ha ezek közül néhány nem is tagja a Pen Clubnak, – a Club azért éppoly hathatósan védheti meg a magyar írók ügyét.”⁹²

Nem csatlakozott a visszatérőkhöz Kosztolányi sem, aki 1935-ben már súlyos beteg volt; „Egyelőre jóformán tünetmentes, de sok minden nyomja, a betegség, az általános társadalmi és politikai légkör – a »rothadás«, amint nevezi –, ügye a PEN Klubbal, ahonnan nemrég »kilótték«, ezt nem könnyen felejtette el.”⁹³ Lelkiállapotát akkoriban már „az a hidegség borzaszt[otta] el, mely a háború gyors dühkitörését egy hosszú, biztosan kiszámított, óraműszerűen működő pokolgéppé varázsolja. Nincs többé esztelen és szenvedélyes háború. Csak okos és szenvedélytelen háború van. Már jelszavak sincsenek. Azoktól majd kellő időben gondoskodnak. A közhangulat erkölcsi fölháborodását – olvassuk egy jelentésben – huszonnégy óra alatt megteremtik.

⁸⁸ *A Magyar Pen Club igazgatóságának körlevele*. Bp., 1935. ápr. 12. G.m.

⁸⁹ *Márai Sándor levele Radó Antal ügyvezető alelnökhöz*. Bp., 1935. ápr. 13. G.aut.

⁹⁰ *Emőd Tamás levele Radó Antalhoz*. Bp., 1935. ápr. 23. G.aut.

⁹¹ *Benedek Marcell levele Radó Antal ügyvezető alelnökhöz*. A Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesülete fejl. lp. G.aut.

⁹² *Füst Milán levele a Pen Club elnökségéhez*. Bp., 1935. ápr. 13. Aut.

⁹³ Kosztolányi Ádám: *Apám*. In: *Tükörben* 368.

A játék kétségtelenül nyílt. Ez talán haladás a múlttal szemben. De azért dermesztő. A huszadik század embere a maga párnázott otthonában, viszonylagos kényelmében, vilnyilámpájánál és hangszórójánál éppoly nyersen, káprázat nélkül láthatja a valóságot, az ösztönök ördögi táncát, mint valaha az őseember.”⁹⁴

A magyar Pen akkor még kisszámú külföldi vendégeinek egyike a holland szervezet tagja, Jo van Ammers Küller író volt, „akinek műveit az utolsó hét esztendőben tizenkét nyelvre fordították le”, és aki két éve a magyar Pen díszvendégeként járt a magyar fővárosban. A vendég 1936. január 24-én tartotta meg német nyelvű előadását a Deák Ferenc utcai Nemzetközi Klubban *Ehe und Lebensform* címmel.⁹⁵ 1936. február 7-én Juliusz Kaden-Brandowski, hosszú ideig a Lengyel Pen Club elnöke tartott előadást az Akadémia különtermében, témája *Pilsudski és az új Lengyelország* volt.⁹⁶ Kaden-Brandowski „Márkus Miksa udvari tanácsosnak, az Otthon Írók és Hírlapírók Köre elnökének meghívására febr. 8-án, szombaton délután 5 órakor meglátogatja az Otthon Kör. A kör, valamint a Magyar Pen Club tagjai ezzel az alkalommal teljes számban jelennek meg az Otthon Kör Erzsébet körüti helyiségeiben.”⁹⁷ Radó Antal Babitshez írott sorai szerint „Kaden-Brandowski Juliusz, a legjelentősebb lengyel regényírók egyike, a varsói Szépirodalmi Akadémia főtítkára és a lengyel Pen Club egyik legérdemesebb tagja, holnap szombaton délután öt órakor meglátogatja az Otthon-kört, ahol a Magyar Pen Club részéről is üdvözölni fogjuk. *Igen fontos volna*, ha ez alkalomból igen t. Tagtárs úr is eljönne az Otthonba.”⁹⁸

1936-ban a magyar Pen addigi történetének két meghatározó, az 1931–32-es elnökbötrányok óta egymással élesen szemben álló alakja távozott az élők sorából. Március 22-én elhunyt Berzeviczy Albert, aki az előző évi december 7-i közgyűlés előtt még azt tudakolta Radó Antaltól, vajon továbbra is tiszteletbeli elnökként tartják-e nyilván. Ha igen, „semmi értelme sem volna, mert hiszen szükség sincs rám, nem is vállalhatok semmi működést, ennél fogva talán legjobb volna, ha szíves volnál az én formásterű lemondásomat (amennyiben szükséges) bejelenteni, mert nem szeretem az ilyen tisztázatlan helyzeteket.”⁹⁹ Berzeviczy „családja részéről azt az értesülést nyertük, hogy a megboldogult özvegye, aki nemrég volt maga is lázas beteg, és akit az ápolás, aggodalom és a súlyos csapás teljesen megtört, az Akadémia oszlopcsarnokában történendő beszentelésen jelen nem lehet. Minden erejét arra tartja, hogy a halottat feltétlen elkísérhesse utolsó útjára Berzeviczére, hogy ott a családi sírboltban örök nyugalomra helyezték.

Újabban részvéttávirat jött az özvegyhez a kormányzó úr őfőméltóságától, József királyi hercegtől és Augustza királyi hercegasszonytól, Albrecht királyi főhercegtől és több olasz

tudományos intézménytől. A Magyar Pen Club, melynek Berzeviczy Albert tiszteletbeli elnöke volt, testületileg vesz részt a gyászszertartáson.”¹⁰⁰

1936. november 3-án meghalt a magyar Pen történetének legnagyobb alakja, Kosztolányi Dezső. „A Magyar Pen Club, mely Kosztolányi Dezsőt már megalakulásakor igazgatósági taggá választotta, és melynek másfél évig elnöke is volt, meleg hangú részvéttáviratot intézett az özvegyhez. Koszorút helyez a ravatalra és a gyászszertartáson testületileg fog részt venni.”¹⁰¹

November 5-én „A magyar irodalmi világ és az egész magyarság osztatlan, mély gyásza kísérte utolsó útjára a modern magyar irodalom nagy halottját, a magyar nyelv szerelmesét, Kosztolányi Dezsőt. A Kerepesi úti temető halottasháza előtt már három óra körül hatalmas gyászoló tömeg gyülekezett. Zokogva érkeztek a halottasház nagytermében felállított ravatalhoz az elhunyt nagy költő özvegye és Ádám fia, a költő testvérei, Mária és Árpád kíséretében. A gyászolók sorra elvonultak a ravatal előtt, hogy még egy utolsó pillantást vessenek a költőre, aki a kínzó betegség gyötrelmei után most megnyugodott, kifinomult arccal feküdt a gyertyák imbolygó fényében. Ott voltak a temetésen az összes irodalmi társaságok képviselői, az újságíró testületek kiküldöttei, az elhunyt sok barátja és tisztelője. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium képviseletében megjelent Mariay Ödön miniszteri tanácsos, a fővárost Felkay Ferenc tanácsnok képviselte.

Testületileg részt vett a temetésen a Kisfaludy Társaság, Voinovich Géza elnök és Kéký Lajos főtítkár vezetésével. Ott voltak: Légrády Ottó, a Pesti Hírlap főszerkesztője, Márkus László, az Operaház igazgatója, a Magyar Újságírók Egyesülete részéről Márkus Miksa udvari tanácsos, elnök és Boross László ügyvezető alelnök, a Magyar Hírlapírók Országos Nyugdíjintézete képviseletében Zimmer Ferenc alelnök és Walikovszky Károly titkár, Németh Imre országgyűlési képviselő, az IGE társelnöke, Herczeg Ferenc, Zilahy Lajos, Szabó Lőrinc, Márai Sándor, a Pen Club küldöttségét Radó Antal, a La Fontaine Társaságét Vikár Béla és Balassa Imre vezette. Ott voltak a Színpadi Szerzők Egyesülete képviseletében Mórícz Zsigmond, az Esztétikai Társaság részéről Baránszky-Jób László, a Nyugat szerkesztősége Schöpflin Aladár vezetésével, Hegedűs Lóránt, Nagy Emil, Pintér Jenő, Kemény Simon, Karinthy Frigyes, a szabadkai öregdiákok küldöttsége, a Ponty utcai Hunfalvy felsőkereskedelmi iskola nagyobb diákcsoportja, s az elhunyt sok barátja és tisztelője. Megjelent a temetésen a francia követség képviseletében de Vial követségi tanácsos, hogy megadja a végtisztességet Kosztolányi Dezsőnek, a francia becsületrend lovagjának.

Fél négy órakor kezdődött a temetési szertartás, amelyet Almássy József krisztinavárosi segédlelkész végzett és közreműködött az Operaház tagjaiból alakult férfikar. A gyászszertartás után kivitték a Jókai-lepellel leborított koporsót a halottasház előtti térre, itt hangzotak el a búcsúztató beszédek.”¹⁰²

⁹⁴ Kosztolányi Dezső: *Háború*. In *Uő: Napjain múlása* 244–245.

⁹⁵ MTT. *Napi hírek, tudósítások*. 1936. jan. 29. 24. kiad. OL K szek.

⁹⁶ Uo. 1936. febr. 3. 31. kiad. Uo.

⁹⁷ MOT. 1936. febr. 7. 18. évf. 31. 9. kiad. Uo.

⁹⁸ Radó Antal levele Babits Mihályhoz. Bp., 1936. febr. 7. In Babits Mihály: „*Engem nem...*” 597. (968)

⁹⁹ Berzeviczy Antal levele Radó Antalhoz. Bp., 1935. dec. 5. Berzeviczy Antal fejl. lp. G.aut.

¹⁰⁰ MOT. 1936. márc. 23. 18. évf. 69. 19. kiad. OL K szek.

¹⁰¹ Uo. 1936. nov. 5. 18. évf. 252. 7. kiad. Uo.

¹⁰² Uo. 1936. nov. 5. 18. évf. 253. 2. kiad. Uo.

A magyar Pen 1936. évi nyári nemzetközi programjának kiemelkedő eseménye volt, amikor június 10-én az igazgatóság délutáni teán látta vendégül „a Szellemi Együttműködés Bizottságának azokat a Budapesten tartózkodó tagjait, akik kapcsolatban vannak a Nemzetközi Pen Szövetséggel. A vendégek a délutáni ülés bezárása után mentek a Fészek Klubba, ahol az igazgatóság több tagjának élén Radó Antal fogadta őket. Ott voltak: Paul Valéry, Karel Čapek, Salvador de Madariaga, Thomas Mann és neje, Helene Văcărescu, Georges Duhamel, Juan Estelrich, Johan Huizinga, Georges Oprescu, Henri Bonnet és neje, André Belimo-Coueroy, Otto Zarek.”¹⁰³ Június 25-én József főherceg leánya, Anna királyi hercegnő díszelnöksége mellett került sor a Nemzetközi Asszonyhét budapesti rendezvényére, amelyen Hanna Gregorova, a pozsonyi Pen Club elnöke is megjelent.¹⁰⁴

A nemzetközi Pen 1936-os 14. világkongresszusa szeptember 25-én kezdődött Buenos Airesben, mintegy száz író részvételével.¹⁰⁵ „A városháza dísztermében lefolyt nagygyűlésen jelen volt a köztársaság elnöke ott voltak a kormány tagjai és a diplomáciai testületek is, sorukban Haydin Albert, Magyarország rendkívüli követe és minisztere is.

A kongresszus egyebek között tárgyalta a holland kiküldöttnek a fordítások ellenőrzésére vonatkozó indítványát. Ez ügyben ötagú albizottságot küldtek ki, amelybe beválasztották Radó Antalt is, a Magyar Pen Club képviselőjét. A kongresszusnak már az első ülésén nagy vihar tört ki a francia és az olasz delegáció között. A franciák támadták az olasz küldöttség vezetőjét, Marinettit egy háborút magasztaló cikke miatt. Az ebből fejlődött szenvedélyes vitának az argentin Pen Club elnökének fellépése vetett véget, aki a támadást, mint személyi és politikai jellegűt elítélte és indítványára a napirend tárgyalására tértek.

A szellemi munkák szabad nemzetközi forgalmának kérdéséhez hozzászólt Radó Antal, Magyarország kiküldötte is, aki hangsúlyozta, hogy ez a probléma, amely általában is nagy fontosságú, különösen érinti Magyarországot, amelynek 3.600.000 tiszta magyar lakosa lett idegen hatalmak alattvalója. Emlékeztetett arra, hogy a magyar delegáció volt az, amely több ízben is határozati javaslatot terjesztett elő a kérdésben, s ezeket a javaslatokat mindannyiszor egyhangúlag elfogadták. Kiemelte, hogy azok a társai, akik az érdekelt országokból jöttek, nemcsak a kongresszusokon szavazták meg indítványainkat, de igyekeztek kormányaiknál is támogatni kívánságainkat. Magatartásuk tehát kifogástalan volt, teljesen megfelelt a Pen Club alapszabályainak, amelyek kimondják, hogy a Pen Club-centrumok feladata minden módon megkönnyíteni a szellemi művek nemzetközi forgalmát és az irodalmak kölcsönhatását. Ugyanez a szakasz hangsúlyozza, hogy az irodalom, ha ismer is nemzeteket, nem ismer határokat, és hogy az irodalmi csereviszonyoknak mindenkor függetleneknek kell maradniuk a népek politikai életétől.

E fáradozások azonban nem jártak sikerrel. Az egyik centrum erélyesen küzdött az előzetes cenzúra ellen, amely a Magyarországból odaküldött könyvekre nézve el volt rendelve, sikerült is a cenzúrárt töröltetni, de néhány hét múlva megjelent egy új rendelet, amelyben nem volt már szó cenzúráról, de helyébe az előzetes »ellenőrzést« állították, a cenzorok így egyszerűen »ellenőrökké« lettek. A nevek változtak tehát, a lényeg megmaradt.

A Pen Clubok Szövetsége e tárgyban a Népszövetséghez is fordult, amely meg van bízva azzal, hogy védje a kisebbségi jogokat, természetesen a kisebbségek kulturális jogait is. A Népszövetség hosszas huzavona után kimondotta, hogy »óhajtaná« a tudományos és technikai munkák nemzetközi csereforgalma akadályainak kiküszöbölését. Mikor azonban az 1929. évi bécsi [7.] kongresszus tiltakozott a megszorítás ellen, követelve, hogy legalább ez a túlságosan mérsékelt »óhaj« terjesztessék ki a szépirodalom termékeire is, a kongresszus átirata az irattár temetőjébe került.

Radó Antal a továbbiakban bejelentette, hogy Budapestről való elutazása előtt értesült Bonnet-től, a népszövetségi Szellemi Együttműködés Nemzetközi Intézetének párizsi igazgatójától, hogy a bizottságnak az érdekelt országokból való igen előkelő tagjai e tárgyban értekezletet fognak tartani. Annak a reményének adott kifejezést, hogy ennek az értekezletnek a munkája sikerrel végződik. Hangsúlyozta, hogy két pontra nézve kell megállapodást létesíteni. Ki kell terjeszteni könyveink bevitelének könnyítéseit a szépirodalmi munkákra is, hisz nemcsak a tudósok, tanárok akarnak szabadon tájékozódni mindenről, amit szakmájukban Magyarország termel, hanem a nagyközönség is kedvére akarja olvasni költőinket, regényíróinkat. Lehetetlen helyzet, hogy az egyik ország postája visszaküldi Magyarországra Goethe *Fausztjának* új jeles fordítását. A bizottságnak foglalkoznia kellene a kisebbségek össze kulturális jogaival. Hiába könnyítik meg a magyar könyvek bevitelét a kérdéses országokban, ha másfelől azok kormányai egyre-másra új tanügyi rendeleteket bocsátanak ki, amelyeknek célja megakadályozni a magyar gyermeket abban, hogy megtanuljon olvasni.”¹⁰⁶

A magyar Pen tagjai és a művelt budapesti közönség számára az 1936-os esztendő a magyar és a délszláv írók kapcsolatainak elmélyítésével, a délszláv irodalmak reprezentatív bemutatójával fejeződött be. „December 19-én, szombaton este fél 9 órakor a Zeneakadémia kamaratermében jelentős irodalmi esemény lesz. A Láthatár kisebbségi szemle által rendezett esten a mai délszláv irodalom legszebb alkotásai vajdasági magyar írók fordításában kerülnek előadásra. Az előadást dr. Gratz Gusztáv nyugalmazott külügyminiszter üdvözlő beszéde nyitja meg. Petrovics Veljko [Veljko Petrović] írónak, a jugoszláv művészeti ügyek miniszteri osztályfőnökének a délszláv képzőművészetről ez alkalomra írt tanulmányát az író megbetegedése folytán Csuka Zoltán olvassa fel. Herceg János a mai délszláv irodalomról tart előadást. [...] A két nemzet kulturális kapcsolataiban jelentős előadóestre, Budapestre érkeznek Stefanovics Szvetislav [Svetislav Stefanović], a legnevesebb délszláv költő, akit Shakespeare- és Goethe-fordításaiért a Goethe-aranyéremmel tüntettek ki, Manojlovics Tódor [Todor Manojlović], a neves délszláv költő, Ady Endre fordítója és benső barátja,

¹⁰³ Uo. 1936. jún. 10. 18. évf. 132. 9. kiad. Uo.

¹⁰⁴ Uo. 1936. jún. 25. 18. évf. 164. 5. kiad. Uo.

¹⁰⁵ MTI. *Napi hírek, tudósítások*. 1936. szept. 5. 50. kiad. Uo.

¹⁰⁶ MOT. 1936. szept. 25. 18. évf. 210. 4. kiad. Uo.

valamint Popovics Brankó [Branko Popović], a belgrádi Pen Club elnöke, a Pen Club képviselőjében, akik Gratz Gusztáv üdvözlő beszéde után néhány szóval válaszolni fognak [...]”¹⁰⁷

Az MTI december 17-én kelt, *Neves jugoszláv írók Budapesten* című jelentése szerint megérkeztek a vendégek a Láthatár jugoszláv irodalmi estjére. „Manojlovics Tódor, a neves költő, Ady Endre egykori jó barátja és fordítója, Petrovics Szvetisláv [Svetislav Popović] dr., a belgrádi Pen Club alelnöke, egyetemi tanár és Popovics Vladeta [Vladeta Popović] dr., a Pen Club titkára, egyetemi tanár jönnek fel, akik a nagy jelentőségű előadáson Gratz Gusztáv dr. üdvözlőbeszéde után a pódiumon, a rádió mikrofonja előtt fognak válaszolni. Az est egyik fénypontja lesz Manojlovics Tódor *Centrifugális táncos* című misztériumából vett részek előadása. A művet Csuka Zoltán fordította magyarra és Kántor József rendezi. Szereplői: Bálint György, Étsy Emília, Kántor Pepa, Kardos József és Pajor István.

A délszláv irodalomról Herceg János tart előadást, a képzőművészetről pedig Petrovics Veljko, a kir. Szerb Tudományos Akadémia tagja és a jugoszláv művészeti ügyek miniszteri osztályfőnöke írt átfogó tanulmányt, amelyet az író megbetegedése folytán Csuka Zoltán, a Láthatár szerkesztője olvas fel.¹⁰⁸ A legszebb délszláv verseket vajdasági magyar fordításában, R. Simonffy Margot Bálint György és Kowách Ernő adják elő, míg a zenét Lányi Viktor a délszláv költők verseire írt dalai képviselik. Győri Pál dr. előadásában, a szerző zongorakíséretével; valamint Hess Mady hegedűművésznő, aki Sztojanovics egy szép művét tolmácsolja. Az előadás a Zeneakadémia kamaratermében fél 9 órakor kezdődik, utána az írók részt vesznek a tiszteletükre rendezett vacsorán, valamint másnap a magyar Pen Club teáján. Az előadás iránt igen nagy az érdeklődés, Jugoszláviából is sokan jönnek fel, főként a sajtó képviselői.”¹⁰⁹

1937. január 13-án Budapestre érkezett Thomas Mann, akit akkorra már megfosztottak német állampolgárságától. Hatvany Lajos meghívására többször járt már Magyarországon, most pedig még aznap este megtartotta felolvasóestjét a Magyar Színházban Ignótus Pál bevezetőjével. József Attila az ez után következő műsoros est végén mondta volna el *Thomas Mann üdvözlése* című költeményét.¹¹⁰ A vers nem hangzott el, mert a budapesti rendőr-főkapitányság „nem tartotta alkalmasnak arra, hogy nyilvánosság előtt, politikamentes ülésen felolvassák.”¹¹¹ A kényszerű kihagyást a nagy számban összegyűlt közönség megdöbbenéssel fogadta, a verset Thomas Mann a helyszínen rögtönzött német fordításban olvasta.¹¹² József Attila a Hatvany-palotában Thomas Mann tiszteletére rendezett estélyen is megjelent.¹¹³

A raguzai események óta jelentősen visszaesett kétoldalú magyar Pen-kapcsolatok időközben tovább gyengültek, a külföldi vendégek száma a magyar írók nemzetközi jelenlé-

téhez, külföldi utazásaihoz, fellépéseihez hasonlóan megcsappant. Közlebbi kapcsolatot tartani főként közelsége miatt csupán az osztrák, vezető szerepe és a régi jó nexusok folytán a londoni anyaklubbal sikerült. 1937-től február 6-án „A neves osztrák író és költő, Rudolf Jeremias Kreutz, az Osztrák Pen Club elnöke a Magyar Goethe Társaság egyetemi szemináriumában február elején, Budapesten előadást tart”,¹¹⁴ amelyet a Nemzetközi Klubban rendezett teadélután követett.¹¹⁵

1937 tavaszán, „Mint a Pen Clubok Nemzetközi Szövetségének hivatalos lapja, a Pen News írja, a londoni Pen Club április 6-i lakomáján díszvendégül látta a most Londonban tartózkodó Földes Jolánt, a nemzetközi regénypályázat nyertesét. A lap meleg hangú cikkben emlékezik meg az írónőről, aki tagja a magyar Pen Clubnak.”¹¹⁶ Az MTI londoni értesülései szerint „A lakomán megjelent az angol irodalmi élet számos kitudósága, köztük J. B. Priestley, Anglia jelenlegi vezető regényírója, Masirevich Szilárd londoni magyar követ és a londoni magyar kolónia több képviselője. Church Richárd regényíró pohárköszöntőjében meleg elismeréssel adózott Földes Jolán írónő pályadíjnyertes regényének. Hangoztatta, hogy a műből kiáradó meleg emberi részvét és a hazátlan menekültek életének megkapó ábrázolása a világirodalom maradandó értékű alkotásai közé sorozza Földes Jolán regényét. Földes Jolán hosszabb angol nyelvű beszédben mondott köszönetet az ünneplésért. Kiemelte az angol és magyar irodalom közti szoros kapcsolatokat, s megemlítette azt az Angliában is ismeretlen tényt, hogy Galsworthy, a nagy angol regényíró annyira megszerette Magyarországot, hogy színművei magyar előadásának teljes szerzői jövedelmét állandóan magyar jótékony célokra adományozta. Valamennyi szónok köszönetet mondott Masirevich Szilárd magyar követnek, hogy megjelenésével emelte az ünnepség fényét.”¹¹⁷

Londonból 1937. április 7-én az a nem nyilvános értesülés érkezett, hogy „A nemzetközi Pen Club angol osztálya Franco tábornokhoz intézett táviratában Köstler Artúr Malagában letartóztatott magyar újságíró ügyének megvizsgálását és az újságíró szabadon bocsátását kéri. A táviratot több ismert angol író, így Priestley, Aldous Huxley, Vernon Bartlett is aláírta.”¹¹⁸

A nemzetközi Pen 1937-ben Párizsban, június 18–25. között rendezte meg 15. világkongresszusát, amelyen Radnóti Miklós is részt vett; Radnóti, aki májusban a kongresszus miatt lett a magyar Pen tagja, felesége, Gyarmati Fanni, valamint Schöpflin Aladár és családja társaságában utazott Párizsba.¹¹⁹ Az őszi budapesti vendégek között október 4-én az Otthon Körben Nelli Vucetich olasz írónő tartott előadást az olasz irodalomról,¹²⁰ november 15-én pedig Jacques de Lacretelle francia akadémikus tiszteletére rendezett vacsorát a magyar Pen

¹⁰⁷ MTI. *Napi hírek, tudósítások*. 1936. dec. 12. 27. kiad. Uo.

¹⁰⁸ *A jugoszláv irodalom tegnap és ma* címmel. MOT. 1936. dec. 19. 10. kiad. 18. évf. 290. sz. Uo.

¹⁰⁹ MTI. *Napi hírek, tudósítások*. 1936. dec. 17. 13. kiad. 1936. dec. 19. Uo.

¹¹⁰ József Attila *összes versei* 2. k. 338–339, 551.

¹¹¹ Szabolcsi Miklós. *József Attila...* 1. k. 793.

¹¹² Uo. 793–796.

¹¹³ Uo. 614.

¹¹⁴ MOT. 1937. jan. 23. 19. évf. 18. 3. kiad. OL K szek.

¹¹⁵ Uo. 1937. febr. 6. 19. évf. 39. 10. kiad. Uo.

¹¹⁶ Uo. 1937. márc. 30. 1. évf. 70. 2. kiad. Uo. Földes Jolán a díjat *A balászi macska uccája* c. regényével (1936) nyerte el.

¹¹⁷ MTI. *Napi hírek, tudósítások*. 1937. ápr. 7. 8. kiad. Uo.

¹¹⁸ Uo. *Ki nem adott közlemények*. 1937. ápr. 7. Uo.

¹¹⁹ Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni: *Napló* 1. k. 183, 193–203.

¹²⁰ MOT. 1937. okt. 4. 9. kiad. 19. évf. 226. sz. OL K szek.

a Fészekben, ahol Radó Antal és Benedek Marcell üdvözölte a vendéget. Ünnepi köszöntőjében Radó szót ejtett Lacretelle Kuncz Aladár *A fekete kolostor* című regényének francia kiadása elé írt előszaváról is.¹²¹

A Pen-emlékérem alapítása az 1937. december 11-i, tizenegyedik rendes évi tisztújító közgyűlésen merült fel először. „Az elnöklő Radó Antal megnyitó beszéde, Germanus Gyula titkári és Varságh János pénztári jelentése után az igazgatóságnak azt az indítványát tárgyalták, hogy a Magyar Pen Club díszes emlékéremmel tüntesse ki azokat az irodalomtörténészeket, kritikusokat, fordítókat, esetleg kiadókat, akik a magyar irodalom idegen nyelven való terjesztése körül buzgólkodtak. Az erre vonatkozó indítvány elfogadása után választások következtek. Elnök lett Radó Antal, társelnökök: Babits Mihály, gróf Bethlen Margit, Harsányi Zsolt, Heltai Jenő, Voinovich Géza; alelnökök: Bókay János, Császár Elemér, Schöpflin Aladár, Kállay Miklós, Mohácsi Jenő; főtitkár: Germanus Gyula, titkár: Rubinyi Mózes, ellenőr: Forró Pál. A számvizsgáló bizottság tagjai: Atlasz Márton, Halmi Bódog, Zágon István. Az igazgatóság tagjai nagyjából a régi, új tagok: Benedek Marcell, Bónyi Adorján, Földes Imre, Körmendi Ferenc, Ráth-Végh István, Cs. Szabó László, Szöllősy Zsigmond, Szép Ernő.”¹²² Radó 1937 karácsonya előtt üzent Babitsnak: „Van szerencsénk értesíteni, hogy a Magyar Pen Club december 11-diki rendes közgyűlése társelnökké választotta.”¹²³

A külföldi Pen-vendégek budapesti látogatásainak ritkuló sorában 1938. április 21-én *Az író és alakjai* címmel Jules Romains tartott előadást a Fészekben, ahol a magyar Pen írói nevében Heltai Jenő üdvözölte, majd a Magyar Pen Club és a Magyar Színpadi Szerzők Egyesülete adott ünnepi vacsorát a vendég tiszteletére.¹²⁴ A lengyel Pen Varsóban, 1939. április 28-án fogadáson látta vendégül Kállay Miklós magyar Pen-tagot, akinek nemrég megjelent *Báthory István* című történelmi regényét hír szerint hamarosan lengyelre fordítják.¹²⁵ A varsói Pen-fogadás után „este a lengyel irodalmi akadémia elnöksége rendezett díszgyűlést Kállay Miklós tiszteletére. A díszgyűlés alkalmával az illusztris magyar író rövid francia nyelvű ismertetésben vázolta a mai magyar irodalmat, majd regényéből olvasott fel egy részletet. Kállay Miklós mindkét előadásának igen nagy sikere volt.”¹²⁶

A Pen-emlékérem alapításáról végül az 1939. december 20-i 14. rendes évi közgyűlés döntött Radó Antal elnöklése mellett. A határozat szerint a magyar Pen a díszérmet minden évben annak a külföldi írónak, műfordítónak fogja odaítélni, aki a legnagyobb sikert érte el a magyar irodalom külföldi megismertetése terén. A magyar Pen 1945 előtti nemzetközi tevékenységének utolsó aktusa volt 1939-ben Otto Manninen finn költő díjazása Arany Toldi

estjének tolmácsolásáért. „Az emlékérmét már csak nagy ügyel-bajjal tudtuk a kitüntetett-hez eljuttatni, aki élete egyik nagy sikereként nyugtázta azt.”¹²⁷ A közgyűlés döntése szerint a szervezet új főtitkára Varságh János lett.¹²⁸

A magyar Pen holokausztja

Az a békevágy, amely egykor áthatotta a budapesti világkongresszust, a Pen-szervezetek túlnyomó részében nemcsak tovább élt, hanem a harmincas évek második felében meg is erősödött. A pacifizmus, az együttműködés és az irodalom erejébe vetett hit azonban a háborútól való félelem fokozódásával egyre nagyobb tömegek szemében vált üres, sőt nevetséges illúzióvá, a lenézett tehetetlen gyengék hamis eszméjévé. Az írói alkotómunka feltételei Európa-szerte számottevően romlottak, több helyen megszűntek, a saját művek és a műfordítások keletje a háborús években tovább csökkent a könyvkiadás radikális visszaesésével. A kongresszusi pohárköszöntők többé nem takarhatták el a nemzetközi Pen gyakorlati sikertelenségét, bénultságát, sőt szétzilálódását, miközben az irodalmi és a sajtóéletet Magyarországon is a cenzúra és a faji törvények szorították egyre szűkebb korlátok közé. „A jobboldali irányzat erősödésével szavunk elhalkul – mondta Rubinyi Mózes az 1945 őszén, az újjáalakuláskor. – Igazgatósági és közgyűléseinken megjelennek a hűségeselek, az önfeláldozók, és hirdetjük, végül már csak a titkári jelentésekben, egyenesen, majd lassanként metaforákban, de mindig fanatikusan a rombolás helyett az építést, a gyűlölet helyett a szeretet igéit. A felcsattanó taps nem hiúságot legyez, hanem azt jelenti: értjük egymást. [...] A második világháborútól kezdve el voltunk vágva külföldi kapcsolatainktól.”¹²⁹

A Raguza után következő barcelonai 13. és a Buenos Aires-i, majd az 1937-es párizsi, majd pedig az 1938. évi 16. prágai világkongresszusokon már mindinkább megmutatkozott a nemzetközi szervezet erőtlensége. Az 1939-ben Stockholmba tervezett kongresszus megtartására a második világháború 1938. szeptember eleji kitörése miatt csak 1946-ban került sor, és csak alig néhány nemzeti központ rendezett kisebb konferenciákat. A 17. világkongresszust 1941 szeptemberében rendezték Londonban *Írók a szabadságban* címmel (!), a következő konferenciát pedig már csak 1944 szeptemberében tartották ugyancsak Londonban, ahol Milton *Aeropagitiája* megjelenésének háromszázadik évfordulójáról emlékeztek meg. David Carver 1971-es visszaemlékezése szerint „A második világháború alatt a PEN, természetesen, nagyon hátrányos helyzetbe került. Feladta londoni főhadiszállását, és egy Tring nevű kis hertfordshire-i faluban húzódott meg, Hermon Ould házában. A főtitkár, amennyire lehetett, onnan irányította a PEN ügyeit. 1941-ben még kongresszust is szervezett Londonban, amelyen kevésbé jelentős írók mellett számos világhíresség is megjelent. Két kitűnő amerikai író, Thornton Wilder és John Dos Passos azon a külön repülőgépen

¹²¹ Uo. 1937. nov. 15. 10. kiad. 19. évf. 260. sz. Uo.

¹²² MTI. *Napi hírek, tudósítások*. 1937. dec. 13. 29. kiad. Uo. és MOT 23. kiad. 19. évf. 283. sz. Uo.

¹²³ *Radó Antal levele Babits Mihályhoz*. Bp., 1937. dec. 23. In: Babits Mihály: „Engem nem...” 662 (1024)

¹²⁴ MOT. 1938. ápr. 21. 9. kiad. 20. évf. 88. sz. OL K szek.

¹²⁵ Dante. Bp., 1937.

¹²⁶ MTI. *Napi hírek, tudósítások*. 1939. ápr. 29. 24. kiad. Uo.

¹²⁷ *Jegyzőkönyv a Magyar Pen Club 1945. október 5-i üléséről*. Dok 90.

¹²⁸ MTI. 1939. dec. 21. 9. kiad. 21. évf. 324. sz. OL K szek.

¹²⁹ Dok 90.

érkezett, amelyet az amerikai kormány bocsátott rendelkezésükre. Én magam az angol légi-erőknél szolgáltam, de sikerült szabadságot kapnom, úgyhogy én is jelen lehettem, aminek nagyon örültem. A háború alatt, persze már 1941-ben is, számos emigráns központ működött Londonban, s így a kongresszus erősen nemzetközi jellegű volt. 1944-ben pedig az angol központ a bombák és a V-2 rakéták hullása közepette konferenciát rendezett Milton nagy érkekezésének, az *Aeropagitiának* háromszáz éves évfordulójára. A tanácskozáson az egyik legnevesebb angol író, E. M. Forster elnökölt.¹³⁰ A magyar Pen képviselői utójára a párizsi kongresszuson vettek részt, prágai jelenlétüknek már nincs nyoma.

Márai Sándor 1944-es, a nyilasuralom hónapjaiban írott sorai, rövidesen beteljesülő jóslata szerint „a hitvány firkászok, ezek a töltőtollas bérgyilkosok – tehetséges is akadt közöttük, s ezek bűne nagyobb s megbocsáthatatlanabb, mint a tehetségtelen kalandorok bűne! –, akik magyar nyelven mertek írni eleven és holt írókról e hónapokban, mikor az írott és kiejtett szó mögött karhatalom állott, készen lesújtani mindazokra, kiket e gyáva és aljas bérencek proskribáltak: ezek sündörögnek majd elsőként a »változás« körül.”¹³¹

Az MTI belső tájékoztatójának 1939. szeptember 13-án Stockholmban kelt híre szerint „H. G. Wells a Göteborgs Handelstidning c. lapban közli azt a beszédét, amelyet a Pen Club kongresszusán akart elmondani, de a háború kitörése miatt nem mondta el. Eszerint a *Mein Kampf* közönséges és rosszul megírt locsogás, amelyet kocsma-patriotizmus hevített. Lapszelejtet, politikai híreszteléseket és kávéházi beszélgetéseket tartalmaz. Göbbels irkafirkái jóval az életét tengető kis újságírók termékei alatt vannak. Ilyen intelligenciák irányítják most a politikai életet, döntenek el a háború vagy a béke kérdését, és az emberek millióinak sorsát.”¹³²

1939 novemberében az olykor bántóan fölényes Hatvany Lajos az élet akkori napos oldaláról dicsekvő iróniával írta Oxfordból Földessy Gyulának: „a PEN Club lakomáján voltam. Igen ismert német író lehetek, mert a PEN Clubban is, itt is az összes emigráns professzorok ismerik gyerekkori könyvem a filológiáról, vagy regényemet. A banketten Wells mellett ültem. Sajnos nem szeretem írásait, alig olvastam tőle valamit. Nem tudtam, mit mondjak neki. Magyar írókról *sosem* hallott. Szegény Karinthy, ha tudta volna.”¹³³

A mind jobban kitapintható végzetes jövőről azonban már 1938 tavaszán is sok mindent elárult, hogy március 14-én, két nappal az Anschluss után *Az ember tragédiáját* levették a műsorról a grazi színházban, mert a fordító, Mohácsi Jenő zsidó születésű.¹³⁴ 1939. január közepén a magyar rádió lezúllásáról jegyezte fel Ortutay Gyula, az irodalmi osztály vezető munkatársa: „már jó ideje benne vagyunk a leggyalázatosabb megalkuvásban. Ez már 1940-ben sem lehet nagyobb, kár áztatni magunkat. Ilyenkor viszont keservesen megértem [Julien] Benda és Babits dühét, az áruló írástudók elleni dühüket.”¹³⁵ Babits Mihály halálával meg-

szűnt a Nyugat is, utolsó száma 1941. augusztus elején jelent meg. Babits örökségét Illyés Gyula vitte tovább a polgári humanizmus és a klasszikus „nyugatos” modernség eszményét követő Magyar Csillaggal 1944 márciusáig, amikor Sztójay Döme miniszterelnöksége idején, Jaross Andor belügyminiszter rendeletével a magyar Pen felosztatására is sor került.

„Ezekben a nehéz időkben – emlékezett Rubinyi Mózes a magyar Pen 1945. őszi újraalakulásakor – Radó Antal bölcs vezetése mellett az volt a politikánk, hogy a tűznek nem szabad elhamvadnia, intézményünket át kell mentenünk a jobb új korszak számára, és az arra rászoruló tagtársainkon segítenünk kell anyagiakban és lelkiekben egyaránt. Beálltam e szent cél szolgálatába titkári ügykörömben, majd midőn a viszonyok mind súlyosabbak lettek, félretettem minden más munkámat, kiléptem a csendes könyvtárszobából és az elhagyott, üldözött írók anyagi megsegítésével foglalkozó illetékes szervek szolgálatába álltam. Elnökünk e munkában magas kora ellenére eleinte megtört testtel, de töretlen lélekkel vett részt, azonban mihamar annyira elbetegesedett, hogy teljesen kikapcsoltuk. Főtitkárunk, Varságh János vidékre költözött, vele kapcsolataink megszakadtak, úgyhogy lassanként rám szakadtak az üldöztetés, az elnyomás, majd a Jaross Andor-féle felosztás minden keservei.”¹³⁶

1944 őszén Márai Sándor „az üres, régi kávéház mélyén” kutatta a rég halott Kosztolányi Dezsőt, Karinthy Frigyeszt. „Hol vannak? Schol. S az egész magyar irodalom? Néhány szennylap az utcákon, néhány dilettáns makogása a könyvesboltok kirakataiban. Barátaim külföldön vagy az internálótáborban, vagy a vagonban, mely a gázkamrák felé viszi őket, ha zsidók, vagy mély, rejtőző, megrettent, szégyenkező magányban, ha keresztények. Az ország a pokol tornácán.”¹³⁷ Amikor a nyilasuralom idején svájci kiadója visszalépett műveinek kiadásától, Márai ezt írta: „Indexen vagyunk, néhány gyilkos, szadista s kapzsi gazember bűne miatt, az egész magyarság. Úgy élünk Európa művelt és felelős erkölcsű népeinek tudatában, mint egyfajta tolvaj és emberevő cigányhorda, valahol a putriban. Európa peremén, ahol a törzs gyanús és utálatos dolgokkal foglalkozik: tyúktolvajlással és dögevással. S mindezt el kell viselni – talán magyar nemzedékeknek! – néhány gazember miatt. S azért is, mert a nemzetnek nem volt elég erkölcsi kivető ereje. Magyarország becsületét már csak néhány szellemi ember mentheti meg: írók, tudósok, művészek, technikusok, nevelők. De ki marad még itt, akinek ereje és jogcíme lesz nevelni?”¹³⁸

Rubinyi Mózes 1944 augusztusában sikerült mentesíttetni a zsidótörvények hatálya alól,¹³⁹ Radó Antal azonban 82 éves korában öngyilkosságra menekült; a deportálást elkerülendő

¹³⁰ *A Nagyvilág ankétja...* Dok 130.

¹³¹ Márai Sándor: *A teljes napló 1943–1944* 249–250.

¹³² MTI. *Házi tájékoztató*. 1939. szept. 13. 1183. sz. OL K szék.

¹³³ *Hatvany Lajos Földessy Gyulához*; Oxford, 1939. nov. 11. In: *Hatvany Lajos levelei* 183–182, 453. (216)

¹³⁴ Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni: *Napló...* 1. k. 1938. márc. 14. (283)

¹³⁵ Ortutay Gyula: *Napló* 1. k. 1939. jan. 16. (40):

¹³⁶ *Jku* (1945. okt. 5.) Dok 90.

¹³⁷ Márai Sándor: *A teljes napló 1943–1944* 227.

¹³⁸ Uo. 258.

¹³⁹ Egy kultuszminisztériumi tanú vallomása szerint 1944 augusztusában Szabó Lőrinc eljár Kardos László, Kardos Albert, Tóth Árpádné, Nagy Zoltán, Rubinyi Mózes, Sárközi György érdekében, „és szinte erőszakosan követelte a mentesítést. Az előbb említett névsor nem teljes, eljár még Szép Ernő és még mások érdekében. Összesen talán 20 ügyben interveniált.” *Jegyzőkönyv*. In: Szabó Lőrinc: *Vallomások* 513. Rubinyi Mózesné Bodor Ilonát a nyilasok elfogták, lábát összekötözve a Dunába dobták. A parlament előtt rendőri mentőmotoros fogta ki. Lévai Jenő: „...csak ember kezébe...” 168.

megmérgezte magát, és 1944. november 22-én a kórházban halt meg.¹⁴⁰ Néhány évvel később a húszas évek elején üldözött, saját sérelmeit aggályosan számon tartó Hatvany Lajos ennyit mondott róla: „Szegény Radó, aki magáról azt hitte, hogy elismerik magyarságát, ha az uralkodó osztályhoz csatlakozik, velem, mint »hazaárulóval« példátlanul komiszul viselkedett. Mert a nemzetközi PEN-Club stockholmi [6.] kongresszusán [1928.] állta útját, hogy amikor lecsuktak, s hét esztendőre elítéltek, a PEN egybegyűlt írói megbélyegezzék a Töreký-féle igazságszolgáltatást.¹⁴¹ Mégis sajnálom az öreget, hogy illúziójában megcsalódva kellett meghalnia.”¹⁴²

Rubinyi úgy emlékezett, hogy „Midőn boldogult emlékü elnökünket 1944. november 10-én utoljára meglátogattam Klotild uccai lakásán, teljesen megtört beteg testében abszolút tiszta lelkével arra kért, hogy ha őt baj érné, vezessem a Magyar Pen Clubot a döntő közgyűlésig úgy, mint azt eddig is tettem. Azt feleltem, vállalom a dolgot, de csak egy feltétellel, ha a megállapodás kölcsönös. Ha ő is vállalja az én munkámat, ha az események engem sodornak el. Mosoly játszott borostás arcán, amikor kézfogással ebben megállapodtunk.”¹⁴³ Az 1958-as közgyűlésen Rubinyi Mózes ezt mondta: „A csendes fájdalom mélabúját megvető gyűlölet szakítja ki lelkünkéből, ha a Magyar Pen Club nagy mártírjaira gondolunk. Fasiszta aljasság üldözte ki lakásából és kergette 86 éves korában az öngyilkosság halálába elnökünket, Radó Antalt és főtítkárunkat, Mohácsi Jenőt, aki a deportáló vasúti kocsiban vesztette el előbb lelkét, aztán egész életét is. Vele egy kocsiban érte utol a halál Tábori Kornélt, a legműveltebb magyar újságírók egyikét. Soha megvetésünk szava, gyűlöletünk érzése nem múlik azoknak utált alakja felől, akik Révész Bélát, Szerb Antalt, Fenyő Lászlót, Zsigmond Edét, Sárközi Györgyöt, Radnóti Miklóst aljas módon meggyilkolták. Nem szabad felejtenuk, és ökölbe szorult kézzel figyeljünk fel minden, még a szelíd formában jelentkező fasiszta megmozdulásokra is.”¹⁴⁴

A magyar Pen életébe korán bekapcsolódó Rubinyi Mózes, a titkár, az örökös ideiglenes ügyvezető alelnök, végül ügyvezető elnök, aki 1944 telétől 1965-ben bekövetkezett haláláig az egyesület szorgos mindenese volt, a Penben és körülötte sok mindent látott, s különösen 1945 és 1956 után sok mindenhez asszisztált. 1945 őszén Heltai Jenő elnökkel, Passuth László főtítkárral, Kárpáti Auréllal, Kerpel Jenővel, Ottlik Gézával, Ráth-Végh Istvánnal és másokkal egyike volt a magyar Pen feltámasztóinak, akik nemcsak az egyesületi életet indították újra, hanem a nyomorgó tagok segélyezésében, élelemmel, orvossággal való ellátásában is meghatározó szerepet játszottak. Az 1945. tavaszi újrakezdekör Szombathy Viktor emlékezése szerint gyakran emlegette az Új Idők szerkesztésében való egykori közre-

működését, „amelyet Lyka Károllyal együtt intézett, s amely szerkesztés időnkint látható feje a glóriás magasságban megjelent Herczeg Ferenc volt. Mikszáth nyelvezetéről külön könyvet írt. Ugyancsak ő javította, rendezte Mikszáth Kálmánné emlékiratait is.”¹⁴⁵

A vészorszak veszteségeire visszatekintő Rubinyi az 1945. október 5-én tartott újraalakuló közgyűlésen kijelentette: „Nincs irodalmi közösség, amely annyit szenvedett volna, mint a magyar Pen Club. Hogy mi a mi szervezetünk, azt hiszem, nem tudták, annyi műveltség nem volt bennük, de egyrésztől német recept szerint dolgoztak, másrészt ösztönyszerű megérzéssel minket, mint félelmes ellenségüket kezelték, és felfüggesztő, feloszlató rabló-hadjáratukban az első sorba helyeztek. Nem mondom el a feloszlatás lebonyolításának keserveit és sokszor tragikomikus fordulatait. Ahogy betegen és megjelölten velük szemben állta, Ibsen szavai csengtek fülemben: »aki egyedül van, az a legerősebb«. A vége az lett, hogy ők abban a tévhitben éltek, hogy bennünket mindenből kifosztottak, de ami a hivatalszobákban elveszni látszott, az az előszobában megkerült, vagy legalábbis oda került, ahová a velünk érző köztisztviselő vitte, és a felszabadulás első perceiben még mindig betegen, de már emberként jelenhettem meg az irodákban és adhattam útbaigazítást arra, hová tették elkönfiskált javainkat.¹⁴⁶ Jó, hogy az Isten a gonoszokat több erővel, mint ésszel áldja meg.”

Az alakuló gyűlés „megrendült lélekkel emlékezik meg azokról, akik közvetlenül, vagy közvetve a nyilas brigantizmusnak estek áldozatául. A névsor nem teljes s nem minden személy dolgában teljesen biztos, de sajnós, a legnagyobb mértékben valószínű. Áldozunk felállással elvesztett tagtársaink emlékének:

Halász Gábor, Holder József, Szerb Antal, Gáspár Zoltán, Germanusné Hajnóczy Rózsa, Joó Tibor, Komor Gyula, Ligeti Ernő, Mohácsi Jenő, Molnár Ákos, Radó Antal, Roboz Andor, Rózsa Dezső, Salamon Henrik, Sebestyén Károly, Vághidi Ferenc, Kerecsényi Dezső, Nádaí Pál, Pálóczi Edgár, Révész Béla, Vidor Marcell, Nagy Zoltán, Kertész János, Petrovics Elek, Fenyő László, Gulácsy Irén, Szomory Dezső, Szabó Dezső, Szilágyi Sándor, Weisz Julián, Kulinyi Ernő, Sándor Kálmán,¹⁴⁷ Gál Andor, Plätz Rudolf, Radnóti Miklós, Vikár Béla.”¹⁴⁸

A következő hónapokban a munkaszolgálat során, a deportáláskor, majd a haláltáborokban elpusztítottak és a budapesti ostrom idején meghaltak Rubinyi-féle veszteséglistáját még több magyar író, köztük Bálint György, Gelléri Andor Endre, Hevesi András, Örley István, Pap Károly, Sárközi György neve gyarapította. Cs. Szabó László emlékezése szerint „Zürzavaros hírszolgálat, rémült és rémisztgető mendemondák, betegesen hazug vagy jóhiszeműen

¹⁴⁰ Rubinyi Mózes levele David Carverhez. Bp., 1952. máj. 15. A Magyar Pen Club Budapest, XI. Bartók Béla út 10. ügyvezető alelnök fejl. lp. G.m. Radó Ungvári Tamás szerint „megmérgezte magát, aztán kitántorgott az utcára, s ott pusztult el.” *Csalódások kora* 35.

¹⁴¹ Töreký Géza.

¹⁴² Hatvany Lajos levele Simonyi Annához. Bp., 1947. máj. 15. In: *Hatvany Lajos levelei* 398, 490. (479)

¹⁴³ *Jku* (1945. okt. 5.) Dok 90.

¹⁴⁴ *Jegyzőkönyvi részlet [az] 1958. július 29-én a Magyar Írók Székházában tartott rendkívüli közgyűlésről.* G.m.

¹⁴⁵ Rubinyi Mózes. Dok 92.

¹⁴⁶ A magyar Pennek feloszlatásakor 2444 pengős bankbetétje volt, l. *Jku* (1945. okt. 5.) Dok 90.

¹⁴⁷ Sándor túlélte Budapest ostromát, l. *Jegyzőkönyv a Magyar Pen Club 1946. december 1-jei közgyűléséről.* Dok 91.

¹⁴⁸ Dok 90. Rubinyi későbbi jelentése szerint „Necseéről, ahol közvetlenül a felszabadulás után nyomorúságban fejezte be hosszú életét, [1948-ban] Budapestre hozattuk Vikár Béla etnológus hamvait, és végleges sírját megkoszorúztuk a farkasréti temetőben.” *Jegyzőkönyv a Magyar Pen Club 1949. február 11-i közgyűléséről.* Dok 94.

tévedő szemtanúk vallomása, orosz elhurcolások és sokáig húzódó hazatérések miatt csak hónapok múltán tudtuk hűledezve számba venni a pusztulást. Lángszóró sepről végig az irodalom, művészet, tudomány védtelen területén, irtózatossá vált a rombolása. Még akkor is borzalmas az arány, ha személyes visszaemlékezéseim jogán csak azokat említem, akiknek az elvesztése közelről sújtott: Balogh József, Bálint György, Elek Artúr, Gelléri Andor Endre, Gulyás Pál, Halász Gábor, Hevesi András, P. Howard [Rejtő Jenő], Joó Tibor, Kerecsényi Dezső, Komor András, Mohácsi Jenő, Örley István, Pap Károly, Péter András, Radnóti Miklós, Sárközi György, Szerb Antal.”¹⁴⁹

Radnóti Miklós meggyilkolásáról a magyar Pen tagjai is a közgyűlés után szereztek tudomást, a *Magyar mártír írók antológiája* pedig már csak 1947-ben jelent meg Cserépfalvi Imre kiadásában, a június 2-án Ortutay Gyula kultuszminiszter által megnyitott Könyvnapra.

II

A magyar Pen a demokratikus kibontakozás idején és a kommunista pártállam évtizedeiben (1945–1989)

¹⁴⁹ Nagy várakozások... 4–5.

A koalíciós évektől a forradalomig

1945–1956

A magyar Pen újraélesztése

A magyar Pen történetének újabb szakaszát a második világháború végétől az 1956-os forradalom és szabadságharc leveréséig eltelt évtized foglalja keretbe. 1945 tavaszán a főváros budai oldalán folytak még a harcok, temetetlen orosz és német katonák, magyar civil áldozatok sokasága borította az utcákat és a kerteket, amikor Pesten már viszonylag gyorsan megindult az élet, a romeltakarítás, a közellátás és a helyhatóságok megszervezése, a helyzet lehető normalizálása. A magyar társadalomnak az a háborús kataklizma utáni lendülete és dinamizmusa, amely a mérhetetlen károkat valamelyest máris enyhítő újjáépítésben mutatkozott meg, hamar áthatotta a megéltéknél irodalmi-kulturális életet, miközben elkezdődtek a pártok hatalmi harcai.

Írók, képzőművészek, politikusok és hétköznapi túlélők naplói tanúskodnak róla, hogy sokan már csak a Vörös Hadsereg közeledtekör, vagy éppen az ostrom alatt kezdték keresni majdani helyüket a művészeti életben és a politikában, amit 1945 tavasza után hamarosan meg is találtak. Azok pedig, akik Debrecenből, az ideiglenes kormánnyal, vagy Moszkvából érkeztek, rögtön elfoglalták az államvezetés és a politikai élet, az intézmények, egyetemek, szervezetek kulcspozícióit, miközben a pártok a végül 1945 novemberében megtartott nemzetgyűlési választásokra készültek. A beköszöntő koalíciós évek valóságos erőviszonyait és légkörét már 1945-ben jól érzékeltette, hogy Bibó Istvánnak *A magyar demokrácia válsága* című, a Valóságban megjelent tanulmányát, amelyet Révai József és Lukács György túlzottan kritikusnak talált, a nyomdászok csak a kommunista párt előzetes hozzájárulásával voltak hajlandók kinyomtatni.¹

Hamarosan megalakult a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság, amelynek elnöke Zilahy Lajos lett, titkára „a simulékony Háy Gyula, egy volt nagybérő fia, inkább weimari társutas típus, semmint szolgai szadizmusban edzett sztálinista, a Társaság folyóiratát Illés Endre szerkesztette, s benne mind bízunk; sokkal szerényebb méretben – folytatja Cs. Szabó László – hasonló alakulás volt a magyar–osztrák baráti társaság, amelynek természetéhez hű ragaszkodással még Márai [Sándor] is tudott örülni; az angol–magyar kulturális jó viszonyt, eszmecseréket, könyv- és filmkölcsönzést a hamarosan beköltöző British Council ápolta nagy nemzetközi tapasztalataira támaszkodva, igazgatójának magyar születésű felesége behatóan ismerte T. S. Eliot költészetét s kötetnyi ezoterikus tanulmányt írt egyik verses művéről; a vonzó és mozgékony magyar–francia társaságnak François Gachot állt az élén, szilaj

¹ Veres András: *Államosított irodalom...* In: *Magyar Kódex* 6. k. 165.

magyaroknál is bőszebb magyar, akinek az volt a legfőbb bánata, hogy édesanyja nem szülte pusztáfinak. Néha tréfásan Gacsó Ferinek szólítottuk; olvadt a gyönyörtől.”²

Az első kulturális szerveződések közé tartozott a Boross Elemér költő, színpadi szerző vezette Magyar Művészek Szabad Szakszervezete, amely már 1945. január 26-án tagtoborzó felhívást adott ki, a Magyar Írók Szabad Szakszervezete április 10-én Magyar Írók Szövetségévé alakult, ehhez a nagy művészeti tömörüléshez tartozott. Három társelnöke Gergely Sándor, Kárpáti Aurél és Illyés Gyula, főtitkára Boross Elemér lett, elnöki tanácsát Gellért Oszkár, Gergely, Illyés, Kassák Lajos, Kárpáti, Tamási Áron és Zilahy Lajos alkotta. Az írói szakszervezet éppúgy, mint az újrálelő magyar Pen, elsősorban érdekvédelmi feladatokat látott el, életben maradt tagjainak segélyezését, közmunka alóli mentesítését intézte. Az írók szakszervezete eleinte részt vett az írók politikai igazolásában, háború előtti és alatti magatartásuk tisztázásában is, később azonban a kommunista párt szándékának megfelelően, Illyés Gyula határozott fellépésére mentesítették az írókat az igazolási kötelezettség teljesítése alól.

A ritka kivételek egyike Szabó Lőrinc volt, akinek az újságírók igazoló bizottsági eljárásán is át kellett esnie. A költő 1945. április 26-án futott össze Rónai Mihály Andrással, aki az egyik szerkesztőségben ezt mondta: „Szabó Lőrinc még mindig szabadon jár!» – Meg vagy te örülve – felel neki X. – – A fiatalemberrel találkoztam már, vagy két hónappal ezelőtt, az Athenaeumban; mondta, hogy milyen lelki összeütközések támadtak benne, mikor igazolóbizottsági tag volt vagy azzá akarták tenni. »Elítélni Sz. L.-t, a legnagyobb élő magyar költőt? Nem tudnám. Ki kell térni ilyen feladatok elől. Mert én mégiscsak stb.« Egy szóval így tanul az ember embert megismerni.”³ A magyar Pen igazgatósági tagjainak igazolásáról az ideiglenes intézőbizottság első, 1945. júniusi ülése kimondta, „minden felesleges molesztálás elkerülendő, s csupán azok ellen teendő kizárási indítvány, akiket a köztörvény, vagy a közvélemény írói és emberi magatartásuk miatt amúgy is elítél.”⁴

A háború után, mint Cs. Szabó László írta emlékezésében, „Óriási volt a kivézés, de a túlélők egy részét is elevenen megtizedelték, nem számítottak háborítatlan alkotóknak a szó teljes értelmében. Néhányukra befagyasztó büntető eljárás nélkül is már 1945-ben ránehezült az 1949-es országdermesztő belső száműzetés, úgy értem: a legjobbaké. Kezdetben a mérték különbözött börtöntől vagy börtönárnyéktól közlési nehézségig vagy lehetetlenülésig, pimasz lebecsüléstől feljelentésnek szánt rágalomig. Ironikus módon egy-két esetben a kipécézetek hasznára. [...]

A színkép végén megjelent Déry Tibor, a birtokba lépő Tékozló Fiú. A változás nem szolgáltatott neki rögtön olyan elégtételt, amire számított. Csakhogy a weimari korszak német expresszionizmusába oltott francia szürrealizmus nem volt se bizalomkeltő, se hitelesen hangzó, noha kifogástalanul szélsőbaloldali a mesterkelt stílus világnézeti aláfestése. Nem

volt bizalomkeltő maga az ember sem, a jellem. Az a gyanúm, hogy a moszkvaiak átláttak rajta, tudták, hogy mialatt lázító röpcédulákat osztogatott a hónapszámra nélkülöző József Attila, akit egy költőcske féltékeny mesterkedésére kizártak a pártból – később finomkodva szektás tévedésnek mondták –, Déry a starnbergi tavon vagy Lago Maggiorén csónakázott, Dalmácia szikláin sütkérezett s komoly tételekben játszott az Otthon Kör s a Fészek klub kártyasztalainál. Elámultunk volna, ha megtudjuk, talán el se hisszük, hogy 1970 körül észak-amerikai egyetemeken s az angol, francia, német, svájci sajtóban ő lesz irodalmunk *Great Old Man*-je, bizonyosságul, hogy egy kis nép irodalma, bármilyen telített és saját felségterületén akármennyire lélekformáló, az elszigetelt nyelv miatt értékrendi elhajlásokkal jelentkezhettek idegenben, más nyelveken, mozgékony szövivők segédletével. Átváltozó művész volt Déry, mohó irodalmi becsvágy emésztette ugyan, de sohasem tisztázta magában, mit akar, amikor valami monumentálisba markolt; öreg fejjel mindenesetre hihetőbben bele tudott bújni egy mai amerikai hippibe, mint megelőzőleg a weimari nagyságok babérait a pályázó férfi egy kültekli proletárfiúba. [...]

Vége szabadon mozgott a világlátott író, megszabadult Thomas Mann varázsköréből éppen úgy, mint Révai Józseftől, aki egy ideig kegyes hűbérura, később már-már életveszélyes inkvizítora lett. Nem róla, hanem csupán korszakának ürügyén hadd mondjam meg, hogy a harmincas években s a negyvenes évek elején sokat adott a jellemre a magyar irodalom egyébként marakodó, füledt köztársasága; Tamási Áront például azok is igen becsülték, akik fintorogtak a Pesten üzleti dobra vert – vagy mondjam inkább halinába kötött? – transzilvanizmustól, Erdélyi Józsefet és Horváth Bélát viszont nagy tehetségük ellenére kerülték, mert uszítók és följelentők voltak.”⁵

Hamarosan megszerveződtek az írók nyomorát enyhítő nagyszabású segélyakciók is, miközben a testületi kezdemények mellett lassan kibontakozott a valóságos irodalmi élet. A Magyar Csillag folytatásaként 1945 áprilisában az Ady Társaság köréből indult meg a Juhász Géza, júliustól Kéry László, 1947 júniusától Kolozsvári Grandpierre Emil szerkesztette Magyarok című folyóirat Cs. Szabó László, Füst Milán, Határ Győző, Illyés Gyula, Kálnoky László, Keresztury Dezső, Márai Sándor, Nagy Lajos, Szabó Lőrinc és Szentkuthy Miklós írásaival. Amint Határ emlékeztetett rá, „Tán a Magyarok volt minden értelemben a legfrissebb (már 1945 áprilisában nyomdába vitte az Ady Társaság Debrecenben) és az a folyóirat, amely a legtovább harcolt az egyenlő mértékért a népfront nevében. Juhász Géza után a Pestre kerülő Magyarokat Kéry László szerkesztette kitűnő judíciummal s kirekesztve a közélődi közélőket, hogyha nem is tudja megközelíteni az eszményt, legalább fenntartsa az irodalmi lap látszatát.”⁶

A Magyarokat 1946 októberében az Illyés szerkesztette Válasz, decemberben az Újhold, Lengyel Balázs, Mátyás Iván, Örkény István, Nemes Nagy Ágnes, Pilinszky János, Rába György és Somlyó György folyóirata, majd Sík Sándor Vigiliája követte. A Kortárs, Kassák

² Nagy várakozások... 2.

³ Szabó Lőrinc: *Bírákhoz és barátokhoz* 137–138. L. még: „Az „új barbárság” kora c. fejezet 139. jegyzet. Szabó Lőrinc meghurcolásáról Cs. Szabó László: *Nagy várakozások...* 17–19.

⁴ *Jegyzőkönyv a Magyar Pen Club 1945. június 8-i üléséről.* G.

⁵ *Nagy várakozások...* 6–7.

⁶ *De nobis fabula* 26.

Lajos hatodik folyóirata csak 1947 októberében indult, és még egy évet sem ért meg. Mint Cs. Szabó felidézte, „Fodor József és Kassák Lajos átvette az Új Időket s szebbelkű jegyzőnek, erdésznek, horgoló nagynénik családi lapjából színvonalas folyóiratot csinált, de a hímzőmin-ták és szakácsreceptek azon túl se hiányoztak hátul. Megindult a fiatalok csapatos bevetésére Lengyel Balázs vállalkozása, az Újhold, hogy el is különüljön a második Nyugat-nemzedéktől, meg ne is; a szerkesztő kitűnő szímatát igazolva munkatársai közt volt Gyarmathy Erzsébet, Kormos István, Lakatos István, a későbbi briliáns Vergilius-fordító, Mándy Iván, Nemes Nagy Ágnes, Pilinszky János, Rába György, Szabó Magda (mint lírikus!), Vajda Endre és Vidor Miklós. Új folyóirat a Valóság is, amit erős közéleti hadállásban Szabó Zoltán politikailag éber, fiatal olvasóknak szánt, népi kollégiumok s az Eötvös-kollégium tagjainak. Ott kavarta fel a csendes Bibó István az első nagy világnézeti vihart bátor, tehát veszélyes s állítólag »harmadik utas« tanulmányával,⁷ amely valójában a magyarság egyetlen mentő kiútját jelölte meg higgadt és szabatos okfejtéssel. »A demokrácia a műgonddal alkotó ember szemléletének győzelmét jelenti a hódító és birtokló ember szenvedélyével szemben.« Efféle puritán mondatokat akkor még nyilvános csatákban kellett megrohamozni s nem lehetett hatóságilag törölni, megtorolni meg éppenséggel nem. Sárközi Márta, nemes lelkű, meggyilkolt ura szellemének a sugallatára gondolkodás nélküli áldozatkészséggel a Magyar Csillag kihűlt helyén a felélesztett Válaszban valósította meg a tekintélyes előd ökumenikus szerepét, mert ha a lap némileg támaszkodott is a parasztpártra, népiesek és urbánusok összefértek egymással az oldalain, megszűnni látszott mondvacsinált, hosszú béka-egér harcuk.

Ugyancsak új alapítás, a még Debrecenben megindított Magyarok élén buzgólkodott a 25 éves Kéry László s korára rácáfoló szerkesztői érzékkel sokfelé nyitott, sokszínű folyóiratrát fejlesztette huzamos angliai tanulmányútja előtt; távoztával az irányítást 1947-ben Kolozsvári Grandpierre Emil vette át vérmes reményekkel s körülbelül ugyanakkor naiv ábrándokkal a Magyar Rádió irodalmi műsортáplálását is, az örökömet. Valószínűleg bárszonyosan fanyar humorának zavarba ejtő technikája mentette meg bőrét a terror alatt; pokoljárásáról *Békhók és barátok* című önéletrajzi kötetében számolt be nemrég,⁸ történetei közül egynéhány a borotvaélen csúszkáló fekete bohózat példája.

Sótér István egyelőre a világhírű párizsi elitképzőben kicsiszolt széplélek, de szinte észrevétlenül már arccal a gyors és nagy hozamú, erélyes önkritikák felé; Devecseri Gábor, Karinthy Ferenc (Cini), Örkény István, Somlyó György – egyik rég elavult rádiópolémiam irgalmatlan szúrását idézve – sem olyan »irodalmi selyemfiú« még, amivé megtette őket a Rettenet kora, Nagy Imre első kormányelnöksége előtt. Az a Rettenet sokakat tökéletesen elnémított, kevés kivétellel az írástudás színe-javát, mások maguktól elhallgattak, ezek a hiszekegy s öncsaló fiatalok azonban, a náluk öregebb Zelk Zoltánnal együtt beálltak kikiáltónak a cirkusz elé, nem tudva – mert honnan is?! –, hogy a ponyva mögött vérben ragad össze a homok a fűrészporral.⁹

⁷ L. 1. jegyzet.

⁸ Magvető Könyvkiadó. Bp., 1979.

⁹ *Nagy várakozások...* 9–10.

Seregszemléje végén Cs. Szabó megemlékezett Faludy Györgyről is, akinek Károlyi-ker-ti szobordöntését „méltatlan exhibicionizmusnak” tartotta, mert akkor még nem tudhatta, hogy „bronzfényű tömör versek tanúsága szerint öregségére, idegenben milyen megrázó hangú, hitelesen sztoikus világgyűlölő lappang az elpestiesített, középkori Villon divatos álköltőjében”, végül Zsolt Béláról, a radikális polgárról, aki „Habzó szájával, válogatás nélkül mindenkit lefasisztázott; ha szigorúan csak szövegeit vizsgálom, bárhol a világon még ma is földalatti terrorszervezetek tiszteletbeli őse lehetne.”¹⁰

A tartósnak remélt, de átmenetinek bizonyult magyar demokrácia első évei a magyar Pen életében is előbb az átmeneti, ám halaszthatatlan teendők sokaságát hozták. A tömeges nyomor enyhítését célzó folyamatos segélyezés és a szociális munka mellett mindenekelőtt az élők számbavételét és új tagok felvételét, a működés anyagi alapjának megteremtését és a külföldi kapcsolatok újraélesztését, egy szóval a reorganizálást kellett elvégezniük. Az írószervezet újraélesztésének fő kezdeményezői, a szervezőmunka nagy részét magukra vállalók közül Rubinyi Mózes 1945–48 között a budapesti főpolgármesteri hivatal közoktatásügyi ügyosztályán a tudományos és kulturális ügyek előadója, Passuth László pedig a Pénztárat Központ egyik igazgatója volt. Passuth, akit 1945 júniusában átmenetileg főtitkárnak választottak meg, a külföldről, főként a londoni Pen-központtól érkezett, tekintélyes mennyiségű segélycsomagok, többek között a szaharin, tejpor és az orvosságok szétosztását intézte.¹¹ (Passuth voltaképpen 1943–60 között töltötte be a főtitkári posztot, miután azonban 1948-ban kizárták az írószövetségből, tisztsége 1957-ig csupán névleges volt.)

Rubinyiról szóló emlékezésében a kezdeti pénzügyekre utalt a Pen pénztárosi tisztét még a hetvenes években is betöltő Szombathy Viktor, aki 1946-ban a Magyar Nemzeti Bank kulturális csoportjában dolgozott, „Nem a Bank főépületében, hanem átellenben vele. Az Adria tengerhajózási társaság igazgatói lakása volt, kerek sarokszobája pontos másolata, minden faburkolatával együtt, Nagy Frigyes porosz király potsdami zeneszobájának.”¹² Szombathy szerint Rubinyi Mózes „1946-ban bejött hozzánk a Nemzeti Bankba és ahhoz a 825 forint 30 fillérhez, ami akkor a P.E.N. Clubnak teljes értékű kasszája volt, gazdasági ügyintézőt, felelős embert keresett. Nem is volt sok pénzünk évekig, hol a minisztérium, hol a XI. kerületi Tanács, hol a Nemzeti Bank egypárszáz forintjából éldegéltünk, és amikor az a pár ember – Heltai Jenő, boldogult emlékü Benedek Marcell, Balázs Béla, később Bölöni György és még néhányan – itt a Fészeknek kis kerek szobájában összejött, Mócsi bácsinak, aki mindig »bölcs Jánosomnak« nevezte Heltai Jenőt, Heltai mindig ezt mondta: »Idehallgass, te másik bölc, ha már ilyen bölc vagyok, szeretném, ha a P.E.N. Club pénztára a 3000 forintot is túlhaladná.« Erre évekig nem volt lehetőség. Ezekkel a kis pénzekkel játszadoztunk, 30 filléres

¹⁰ Uo. 17.

¹¹ Passuth László: *Tíz esztendő...* 20.

¹² *Rubinyi Mózes. Dok 92.* Szombathy a magyar Pen 40. évfordulóján rendezett ünnepségen olvasta fel emlékezését.

villamosjegyeket igazolva egymásnak [...]”¹³ Szombathy szerint a Pen 1946 augusztusától, az új pénz bevezetésétől 80–100, 1947-ben 600 forinttal, később évi 2–3 ezres minisztériumi támogatással gazdálkodhatott. A magyar Pen 1947 elején is a Nemzeti Bank támogatását kérte.¹⁴ (Az 1970. decemberi közgyűlésen az 1969-es gazdálkodásról szóló jelentésében Szombathy már 380 ezres költségvetésről számolt be.)¹⁵

A Pen ideiglenes intézőbizottságának első ülését a kiterjedt szociális és a tagfelvételi tendők megterhelő ellátása közben, 1945. június 8-án tartották Rubinyi Mózes ideiglenes ügyvezető elnökletével. A testület kimondta, hogy az egyesület „alapszabályszerű újjáalakulásaig, illetve a szabályzatszerű szervek működésének megkezdéséig is szükséges tevékenységének kifejtésére a jelenlévőknek kell vállalkozniuk. Az ideiglenes ügyvezető kijelenti, hogy az elhunyt elnöknek, boldogult Radó Antalnak egyenes felkérése alapján és kijelölése szerint vezeti a Magyar Pen Club ügyeit ideiglenesen.”

Már ekkor elhatározták a londoni Magyar Pen Clubnak a magyarországi szervezetbe való majdani, végül azonban csak 1947. szeptember 4-i eldöntött beolvasztását, s azt is megállapították, hogy a Pennek tevékenysége folytatásához saját irodára, megfelelő helyiségre van szüksége. Az intézőbizottság ideiglenes ügyvezető alelnöknek Rubinyi Mózes, ideiglenes titkárnak Passuth Lászlót választotta meg, Kerpel Jenő igazgatósági tag lett.¹⁶ Az operatív ügyek vitelére létrehozott ügynevezett Hetes Bizottság valószínűleg már augusztus 10-én megalkult Heltai Jenő, Kárpáti Aurél, Kerpel Jenő, Passuth, Ráth-Végh István, Rubinyi és Wesselényi Miklós részvételével.¹⁷

Mivel a tagság elégtelen részvétele miatt a már 1945. október 2-ra meghirdetett közgyűlést alapszabályszerűen nem tarthatták meg, a háború befejezése utáni első, az újjáalakulást kimondó közgyűlésre október 5-én került sor. Ezen a Hetes Bizottság tagjaival és Ottlik Géza ideiglenes titkárral együtt ötven tag jelent meg. Titkári jelentésében Rubinyi beszámolt róla, hogy Passuthal és Kerpellel, „rég, hű tagtársainkkal megbeszélve a tennivalókat, összehívtuk az igazgatóságot s az hetes bizottságot küldött ki a Magyar Pen Club újjászervezésére”, amely „több ülésen tárgyalta az MPC újjászervezésének munkáját. A bizottság megbízásából Rubinyi Mózes bejelentette a belügyminiszternek¹⁸ a MPC munkájának megkezdését, amit az tudomásul vett. Kerpel Jenő a bizottság megbízásából elkészítette az alapszabály módosítását, mely két részből áll, átmeneti csupán, az 1945. évi újjászervező közgyűlésre vonatkozó intézkedések [ből] és állan-

¹³ Uo. A Pen ügyeit Rubinyi Mózes sokáig saját, Bartók Béla út 10. sz. III. em. 2. alatti lakásán intézte, l. *Az új barbárság kora* c. fejezet 140. jegyzet.

¹⁴ *Feljegyzés*. Bp., 1947. jan. 21. A.n. G.m.

¹⁵ *Jku.* (1970. dec. 15.) 66.

¹⁶ *Jegyzőkönyv, mely felvételte a MAGYAR PEN CLUB vezetését és újjászervezését ideiglenesen intéző bizottság első ülésén, 1945. június havának 8. napján.* Budapest, Petőfi tér 3. sz. alatt. G.m. Rubinyi Mózes íd. üv., Passuth László íd. titkár, Kerpel Jenő íd. tag aut.

¹⁷ *Jku.* (1945. okt. 5.) Dok 90.

¹⁸ Erdei Fercencnek, a Dálnoki Miklós Béla vezette ideiglenes nemzeti kormány (1944. dec. 22.–1945. nov. 15.) tagjának.

dó jellegű intézkedésekből. A belügyminiszter az alapszabály-módosítást tudomásul vette azzal, hogy feljogosítja a Pen Club közgyűlését a már módosított alapszabályok szerint való munkára.”

Rubinyi Mózes közlése szerint a Hetes Bizottság nyolcvanhét író választott meg a magyar Pen rendes tagjává, köztük Berda Józsefet, Boldizsár Ivánt, Faludy Györgyöt, Fenyő Miksát, Fodor Józsefet, François Gachot-t, Gábor Andort, Háy Gyulát, Illés Bélát, Illés Endrét, Kassák Lajost, Keresztury Dezsőt, Kolozsvári Grandpierre Emilt, Mészöly Dezsőt, Ottlik Gézat, Rónay Györgyöt, Somlyó Györgyöt, Supka Gézat, Szentkuthy Miklóst, Tamási Áront, Thurzó Gábort, Zelk Zoltánt és Weöres Sándort. Ekkor lett Pen-tag Ascher Oszkár, Kardos László, Kardos Tibor, Kodály Zoltán, Lajtha László, Lukács György, Zádor Anna és Waldapfel Imre is. Rubinyi azt is bejelentette, hogy a Hetes Bizottság a magyar szervezet újjáalakulása alkalmából francia, angol és orosz nyelvű levelet kíván intézni a világ Pen Clubjaihoz, valamint „a demokratikus államrend keretein belül dolgozó írói szövetségekhez”. A minden bizonnyal Rubinyi által megfogalmazott üzenet szerint „A Magyar Pen Club lesújtva a mélységes fájdalomtól, melybe 34 magyar írónak, köztük elnökének, Radó Antalnak és alelnökének, Mohácsi Jenőnek a fasisztáktól való elpusztítása taszította –, de dacos életakarattal, az igazságba, becsületbe és szépségbe, egy szóval az új demokratikus világrendbe vetett rendületlen hittel felemelkedve, újból fennen lobogtatja az emberség és magyarság soha többé el nem választható kettős zászlaját, szeretettel köszönti a testvéregyesületet, és hamisítatlan Pen-szellemmel nyújtja kezét az emberséges értelemben felfogott, a nemzetekre oly áldásos nemzetköziség kultuszának szent szolgálatában.

Jelentjük, hogy hosszú évek kényszerű hallgatása után az elszenvedett üldöztetések ellenére újjáéledtünk s újból magunk köré gyűjthetjük a magyar irodalmi élet legkiválóbb szelemeit, hogy velük megkezdhesük, illetve folytathassuk munkánkat a nemzetközi szellemi kapcsolatok kiépítését az irodalmi élet láthatatlan eszközeivel. E törekvésünkben kérjük kedves testvérintézményeink segítségét, ígérjük annak viszonzását, hogy így kéz a kézben segítsük az emberiséget haladni a boldogságos béke, az igaz emberség régi-új útjain.”

A pénzügyi beszámoló szerint „az ún. feloszlátás alkalmával összes vagyónunk P. 2.444. – volt, melyet hűséges pénztárosunk [Varságh János] bankbetétként kezelte. Ez összeget a feloszlátó hatóság a betegsége miatt vidéken tartózkodó pénztárossal való levélváltás után lefoglalta. A pénz megvan, visszaadásának lebonyolítása rövid idő kérdése.” Új pénztáros választásáig Rubinyi gazdasági bizottság megalakítását kérte, amelyet néhány elnökségi tag részvételével hoznának létre, és amelynek feladata a Pen gazdasági újjászervezése. „A felszabadulásunk óta felmerült költségeket Passuth Lászlóval és Kerpel Jenővel közösen fedeztük és fedezzük. Ha szükség lesz rá, élünk az alapszabályok ama intézkedésével, hogy jogunk lesz ily feladatok végrehajtására gazdasági titkárt választani.”

Rubinyi közölte, hogy a Hetes Bizottság tervei szerint a magyar Pen munkája „kifelé is, és befelé is teljes energiával indul meg. Befelé egyelőre *Európai irodalom* címmel négy magas színvonalú irodalmi estét tervezünk: egy norvéget, egy orosz, egy angolt s egy franciát. A norvéget Hajdu Henrik, az orosz Balázs Béla, az angolt Kerpel Jenő, a franciát Staud Géza irányítása mellett fogjuk rendezni. Az újításhoz kérjük a közgyűlés jóváhagyását.”

Balázs Bélát arra kérték fel, hogy „az Oroszországból hazatért magyar íróknak a MPC tagjaivá való megválasztását szorgalmazza, illetve őket meghívja”, majd a hetes bizottság nevében Rubinyi kifejezte köszönetét „azoknak az Angliában élő tagtársaknak (Körmendi Ferenc, Tábori Pál, Földes Jolán stb.), és nem tagtárs, de író kartársaknak, akik – míg mi idehaza az elnyomatás szomorú éveiben keveset beszélhettünk, majd végül semmit sem –, addig ők fenn hirdették, főleg Londonban a rádión keresztül az emberség, a szabadság szent ideáljait, és lopva hallgatott szavaikkal biztatást sugároztak felénk. Ha sorsuk visszahozza őket hazánkba, várjuk őket hálás szívünk minden szeretetével.”¹⁹ Az 1937-ben emigrált Tábori Pállal később évtizedeken keresztül foglalkozott a magyar államvédelem, nemcsak azért, mert a második világháború háború idején a BBC munkatársaként dolgozott Londonban, hanem azért is, mert a nyugati magyar irodalmi emigráció egyik, talán legtevékenyebb és eredményesebb vezéralakjaként, a nemzetközi Pen befolyásos képviselőjeként az 1956 utáni segélyakciók megszervezésében is nagy szerepet játszott.²⁰

A közgyűlés a magyar Pen elnökének végül Heltai Jenőt, társelnöknek Márai Sándort, Kassák Lajost és Zilahy Lajost, főtitkárnak Passuth Lászlót, titkárnak Ottlik Gézáat választotta meg, alelnök lett Balázs Béla, Benedek Marcell, Kárpáti Aurél, Kodály Zoltán, Wesselényi Miklós, valamint Rubinyi Mózes (ügyvezetőként). A megsokasodott teendők következtében és az aktuális politikai viszonyoknak megfelelően új és feltűnően nagy létszámú vezető testületek létrehozására került sor. A hirtelen kibővülés olyan mértékű volt, hogy 1946. január 8-án Heltai és Rubinyi „elnöki tanácsi, igazgatósági és általános ismerkedő összejeövetelre” invitálta az érintetteket a Váci utcai Albatrosz Klubba.²¹

Az új elnökségbe az alakuló közgyűlésen Balázs Bélát, Benedek Marcellt, Heltai Jenőt, Kárpáti Aurélt, Kassák Lajost, Kodály Zoltánt, Márai Sándort, Rubinyi Mózes, Wesselényi Miklóst és Zilahy Lajost választották be. Lyka Károly, Schöpflin Aladár és Voinovich Géza másokkal együtt tiszteleti tag lett, az ugyancsak a koalíciós idők formai kívánalmainak megfelelően összeállított Elnöki Tanácsot pedig többek közt Fenyő Miksa, Fodor József, Gábor Andor, Hajdu Henrik, Illyés Gyula, Germanus Gyula, Kállay Miklós, Ortutay Gyula, Ottlik Géza, Passuth László, Ráth-Végh István, Sík Sándor, Supka Géza, Tamási Áron és Zsolt Béla alkotta. Az igazgatóságba ugyancsak a Hetes Bizottság javaslata szerint többek közt Balassa Imre, Bárdos Artúr, Baumgarten Sándor, Bethlen Margit, Cs. Szabó László, Devecseri Gábor, Falu Tamás, Kunszery Gyula, Nagy Lajos, Nagypál-Schöpflin Gyula, Rónay György, Cs. Szabó László, Szép Ernő, Tolnai Gábor, Vas István és Várnai Zseni került be, Gáspár Margit, Boldizsár Iván, Szabolcsi Bence és Rónai Mihály András a póttagok között volt. A Pen Club ügyésze Kerpel Jenő, pénztárosa ismét Varságh János lett.

¹⁹ Rubinyi *Titkári jelentés 1945. c.* szövegét külön csatolták a közgyűlés jegyzőkönyvéhez.

²⁰ Szőnyi Tamás: *Titkos írás* 1. k. 813.

²¹ *Heltai Jenő elnök és Rubinyi Mózes úr. alelnök értesítése Germanus Gyulának a Magyar Pen Club elnöki tanácsi tagjává történt megválasztásáról.* Bp., 1945. dec. 12. A Magyar PEN Club fejl. lp. Nytv. Heltai Jenő és Rubinyi Mózes aut. MFM Germanus-hagyaték. 36. d.

A választás után Heltai Jenő emelkedett szólásra; remélte, hogy a Pen érdekében hamarosan kamatoztatni tudja nemzetközi irodalmi összeköttetéseit, és mint 1932-ben, „nehány év múlva talán újból nálunk ülésezhet a Pen Clubok világszervezete.” Az új elnök „Kegyeletes szavakkal emlékezik meg elődjéről, Radó Antalról, akinek annyit köszönhet a Pen Club. Emlékezik azokra az akciókra, melyeket korábban a MPC az utódállamok magyarságának kulturális igényeivel kapcsolatban eredményesen folytatott.”²²

Heltai Jenő elnökségének első időszaka

Heltaira főként tekintélye, irodalmi múltja, neve európai ismertsége miatt esett a választás, a magyar Pen tényleges vezetője azonban a szervezet újraalakításától kezdve Rubinyi Mózes volt. A magyar Pen „nemcsak belföldön, hanem külföldön, a Pen Center által is sokszor veszélyeztetett létét Rubinyi Mózes szívós, udvarias, de következetes ellenállása védte – mondhatnám így is – vétőzgatva meg, hiszen a negyvenes évek végén a Pen néha egészen kicsi helyre szorult, néha Kerpel Jenőnek, a magyar irodalom e későbbi külföldi követének lakásába – amíg Kerpel a Petőfi téri lakásán tartott Bécsbe való átköltözése előtt kis irodalmi találkozókat, felolvasó-délutánokat –, legtöbbször a Fészek Klub egyik sarokszobájába, ami azonban az adminisztrációt illeti, azt Mócsi bácsi Bartók Béla úti lakásának ebédlőasztalán végeztük.”²³

1945 elejétől 1946 végéig az új Pen-elnökség a segélyként kapott külföldi pénzügyi, ruházati, élelmiszer-, gyógyszer- és egyéb támogatással a nyomorgó írók helyzetének javítására összpontosította tevékenységét. Dr. Mária Bélának, a magyar Pen tiszteletbeli főorvosának közbenjárására, aki a tagokat és családtagjaikat ingyenes orvosi ellátásban részesítette, a Joint magyarországi vezetősége 2 ezer forintot utalt ki a tagok gyógyszerköltségeire.²⁴

A londoni rádió jelentése szerint 1946. január elején jött létre a londoni Pen Club Tábori Pál vezette magyar csoportja, melynek közgyűlése „lelkesséssel vette tudomásul a magyarországi Pen Club újjáalakulását s ugyancsak nagy lelkesedéssel és örömmel szerzett arról tudomást, hogy máris sikerült Londonban bizonyos összeget összegyűjteni a magyar írók számára. Mivel további feladatok merültek fel a magyarországi írók támogatásával kapcsolatban, a londoni Pen Club magyar csoportja úgy döntött, hogy egyelőre a cél érdekében tovább folytatja működését és így biztosítja a magyarországi segítőakció sikerét. A londoni csoport e célból átalakult a magyarországi Pen Club londoni csoportjává.”²⁵

A rendkívül tevékeny és lelkes tömörülés „újabb felhívást intézett az angol írókhoz és rajtuk keresztül az egész angol társadalomhoz, hogy vegyenek részt a nélkülözö magyarok megsegítésére irányuló segélyakcióban. Az induló mozgalom minden ruhanemű- és pénza-

²² *Jku.* (1945. okt. 5.) Dok 90.

²³ Szombathy Viktor: *Rubinyi Mózes.* Dok 92.

²⁴ *Jegyzőkönyv a Magyar Pen Club elnöki tanács és igazgatósága 1947. évi január hó 17-én tartott együttes üléséről.* G. Heltai Jenő elnök, Passuth László főtitkár, Rubinyi Mózes úr. alelnök és Ráth-Végh István, Szép Ernő hit. aut.

²⁵ MTT. *Napi hírek.* 1946. jan. 6. Kül- és belpolitikai kiad. 10. OL K szek.

dományt örömmel fogad.”²⁶ A londoni magyar Pen-csoport az 1945. júniusi budapesti közgyűlési döntést végrehajtva, a fúzió késedelmét a segélyakciók folyamatos megszervezésével indokolva végül 1946. január 16-án csatlakozott a Magyar Pen Clubhoz, amely az írókat nemcsak segélyekkel igyekezett megtámogatni, hanem a könyvkiadás bővítésében is közreműködött: a megvásárolható könyvek jegyzékének összeállításával bekapcsolódott abba az egymilliárd forintos könyvhitelakcióba is, amelyet Keresztury Dezső kultuszminiszter kezdeményezett Antall József újjáépítési miniszterrel egyetértésben.²⁷

A gyűjtőakciók megszaporodása idején, 1946. február elején a londoni rádió magyar adásában „Ignotus Pál összefoglalása ismertette az angol lapok magyar vonatkozású híreit. Megemlítette, hogy valamennyi angol napilap beszámolt Magyarországon londoni követének, Bede Istvánnak érkezéséről, úgyszintén az angol alsóházban elhangzott interpellációkról, melyek a magyarországi siralmas állapotokat ecsetelték és a nyomor enyhítésére gyors segítséget várnak.

A Manchester Guardian ismertette Hatvany Lajos, a Pen Club elnökének levelét. Hatvany először kijelenti levelében, hogy már a század elején is akadtak számosan, akik friss forradalmi eszméket hirdettek. Ady és Móricz, Bartók és Kodály és még sokan mások. A későbbi borzalmas évek alatt sem Horthy jobboldali uralma, sem pedig Hitler vasterrorja nem tudta a magyar irodalmat, a magyar kultúrát megtörni, egyedül ezek voltak a társadalmi öntudat szóvivői, a humanizmus képviselői. Hatvany legközvetlenebb baráti köréből több mint harmincan sínylődtek börtönben és gyűjtőtáborokban. Végezetül Hatvany felhívással fordul a Pen Clubon keresztül a világ népeihez, segítsék meg a nélkülözések küszöbét átlépett Magyarországot és felszólítja az angol írókat és olvasókat, adományozzanak minél többet Magyarország részére. Mindenki emlékezni fog Budapestre, a Duna királynőjére, pompás fekvésére, gyönyörű panorámájára, karcsú hídjaira, a kivilágított fővárosra, a sétányokra és fürdőkre. Ma hiába keresné mindezt az olvasó, helyükön csupán romok és meredek házfalak tekintenek az égre. Önökön áll most, hogy a magyar főváros ismét visszanyerje régi fényét, pompáját és dicsőségét.

A Manchester Guardian Buday György levelét is ismertette, aki beszámolt a budapesti Vöröskeresztnek a londoni Vöröskereszttel folytatott levélváltásáról. Buday is gyors segítséget sürget, tekintettel arra, hogy több mint 30.000 gyermek él ápolatlanul és gondozatlanul a főváros szürke tengerében, a csecsemőhalandóság pedig tragikus hirtelenséggel szaporodott. Buday szerint nemcsak Budapest, a vidék is szörnyű nélkülözések közepette éli keserves világát. Szegeden a kórházak tüzelőanyag híján kénytelenek voltak a röntgenkezeléseket és a fertőtlenítő intézetek működését átmenetileg felfüggeszteni [...].”²⁸

1946. február elején a magyar írók javára szervezett londoni úgynevezett Foster Parent-akció kapcsán Hatvany Lajos azt írta Földessy Gyulának, úgy tudja, „Angliából nem szabad élelmiszert küldeni a »gyámszülőknek«. Akad, aki suttyomban küld. Amerikából nagy csomagokat

küldenek. E napokban írtam Göndör Ferencnek, miként lehetne a PEN-segélyt Amerikában is megszervezni. Holnap találkozom Tábori [Pál]lal, aki épp olyan rossz író, mint Rubinyi [Mózes] – de viszont rossz írásaival nagy kereső, szóval ügyes fickó, szervező erő, a PEN lelke.”²⁹

Később, az 1946. október végén megtartott elnöki tanácsi és igazgatósági ülésen Rubinyi „különféle gazdasági és erkölcsi irányú akcióink lebonyolításáról” számolt be. „Részletebben szól a Foster Parent akcióról, amelynek szép sikerét mutatja a következő számadat: immár közel 150 magyar írónak van Angliában fogadott szülője, aki erkölcsi és nemegyszer anyagi segítséget nyújt védettjének.”³⁰ 1946. február 26-án többek között éppen a segélyakciók ügyében érkezett Budapestre Ignotus Pál, a londoni magyar Pen-csoport főtítkára,³¹ akinek fogadására „a Fórum Clubban összejövetelt rendeztünk” – számolt be róla Rubinyi. – Ez alkalommal elmondottam előtte a londoni csoportra, tagjai nemes versengésére vonatkozó gondolatainkat, kifejeztem vele kapcsolatos hálánkat, és többek közt a következőket mondtam: »Most, hogy személyesen is szerencsénk lehet ezt elmondani, a Magyar Pen Club vezetősége, elnöksége, igazgatósága, és meg vagyok győződve róla, hogy minden tagja nevében megkérlek, tolmácsoljad szerencsés visszatérted után londoni csoportunk minden tagja előtt hálánkat, szeretetünknek megnyilvánulását.«”³²

Rubinyi az 1946. december 1-jei közgyűlésen külön is megemlékezett „londoni csoportunk hál’ Istennek nyughatatlan motorjáról, Tábori Pálról. Jól tudja mindenki, akinek akcióinkban valami része volt, hogy a londoni szervezetünknek ő a lelke. Ezt egy darabig nem árultuk el, mert meg akartuk őt kímélni a felesleges zaklatásoktól. Viszont minden akciónál mi csak a bejelentést csináljuk, és mindenkinek a privát címét azzal, hogy aztán közvetlen kerüljön kapcsolatba a forrással. Új akciónknál azonban ezt a rendszert azért kellett és kell betartanunk, mert felesleges és hiábavaló zaklatásoktól meg kell kímélnünk ezt a mi kitűnő Tábori Pálunkat. Pali lelkes, nagyszerű fiatalember.”³³

A nemzetközi Pen 18. kongresszusa 1946. június elején kezdődött Stockholmban. Rubinyi a világtalálkozó utáni első elnöki tanácsi-igazgatósági ülésen is visszatért a londoni magyar Pen segítségére: „A gyógyszer-küldemény után, melynek szétosztása már megtörtént, angol nyelvű könyvek és folyóiratok érkeztek, ezen felül pénzküldemény, mely a Nemzeti Bank devizaosztályán van. Javasolja, hogy a pénz egy részét tartalékolja a Pen Club, a többi, nagyobb részének felosztására pedig ismét küldjön ki egy albizottságot, melyben az ügyvezető, alelnökön és a főtítkáron kívül Fenyő Miksa elnöki tanácsstag és Borbély László tagtársunk foglaljon helyet, a szétosztást pedig ismét sorsolás útján ejtsék meg.”³⁴ A magyar

²⁹ Hatvany Lajos levele Földessy Gyulának. London, 1946. febr. 7. In: Hatvany Lajos levelei 186–187, 454. (220)

³⁰ Jegyzőkönyv a Magyar Pen Club elnöki tanácsának és igazgatóságának 1946. október 31-én tartott együttes üléséről. G. Rubinyi Mózes elnök, Passuth László főtítkár és Bethlen Margit hit. aut.

³¹ Jegyzőkönyv a Magyar Pen Club 1946. december 1-jei közgyűléséről. Dok 91.

³² Uo.

³³ Uo.

³⁴ Jegyzőkönyv a Magyar Pen Club elnöki tanácsának, ill. igazgatóságának 1946. június 27-i üléséről a Fórum Club helyiségében. G.

²⁶ Uo. 1946. jan. 10. Kül- és belpolitikai kiad. 12. Uo.

²⁷ Simon László államtitkár levele a Pen Club elnökségéhez. 12.178/1946. sz. VII. ü.o. Tárgy: Könyvhitelakció. Bp., 1946. jan. 19. G.aut.

²⁸ MTT. Napi hírek. 1946. febr. 3. Kül- és belpolitikai kiad. 14. OL K szek.

Pen azzal a külföldi támogatással gazdálkodott szervezett és pótolhatatlan szociális munkája során, amelyhez külkapcsolatain, főként a londoni magyar Pen és az 1938-as angliai magyar emigráció tagjain keresztül juthatott hozzá.

A stockholmi világkongresszuson – a háború óta először – már a magyar szervezet is részt vett; „Keresztury Dezső vallás- és közoktatásügyi miniszter rendkívül fontos hivatali elfoglaltsága miatt nem utazik Stockholmba a Pen Club. világkongresszusára. Magyarországot dr. Passuth László fogja képviselni.”³⁵ A világháború befejezése után különösen nagy jelentőségű nemzetközi irodalmi fórum, amelyen „28 állam képviselteti magát, hétfőn [június 3-án] ünnepélyes keretek között megnyílt. A megnyitó ülésen jelen volt Gusztáv Adolf svéd trónörökös és felesége is.”³⁶

Rubinyinak az 1946. december 1-jei közgyűlésen elhangzott szavai szerint a választás azért esett Passuth Lászlóra, mert Heltai Jenő „egészségi állapotára tekintettel nem utazhatott ki, másik jelöltünk pedig Keresztury Dezső vallás- és közoktatásügyi miniszter hivatalosan akadályozva volt, és már közvetlenül a kongresszus előtt kénytelen volt lemondani. Örömmel és elismeréssel jelentem, hogy főtitkárunk képviselőtünket kitűnően ellátta, és valóságos történelmi szerepet játszott az a felszólalása, amellyel, a mi indítványunk tárgyalásánál, a Szovjetunió íróinak a Pen Clubok munkájába való bekapcsolása megvitatásánál [törőhöz: döntő szerepet játszott] [kézírással betoldva: elértük azt, hogy] indítványunkat, [kézírással betoldva: Passuth László] szava-
inak hatása alatt [törőhöz: az erre a célra kiküldött bizottság] [kézírással betoldva: a kongresszus] elvben elfogadta. Ezt az indítványt ez év [1946.] februárjában egyéni akcióként én tettem meg és küldöttem el a világszövetség főtitkárának, s így egyénileg engem külön is kötelez barátom, segítőtársam irányában, hogy így hozzájárult eszmém valóra váltásának legalább elvi eldöntésénél.”³⁷ A stockholmi kongresszusra Passuth így emlékezett vissza: „ez volt az első nemzetközi kapcsolatom és találkozásom a PEN-vezetőkkel, itt ismertem meg a világszervezet mechanizmusát, ellentmondásait, társadalmi sznobériáit is, de ugyanúgy a belső, nemes törekvéseket, a kompromisszumra hajló igyekezetet, a rivalitásokat, a választási harcokat. Mindazt, ami egy ilyen egyedülálló szervezetet valóban élővé, dinamikussá varázsol.”³⁸

1946. júniusi közleménye szerint „A Magyar Pen Club június 26-án Rubinyi Mózes elnöklése alatt taggyűlést tartott, amelyen Graham brit sajtóattasé magyar nyelven ismertette az író helyzetét a brit birodalomban. Közvetlen lebilincselő előadását Kerpel Jenő angol nyelven vezette be. Ezután Passuth László stockholmi delegátus beszámolt a stockholmi Pen-kongresszus eseményeiről. Bejelentette, hogy különös melegséggel fogadták Magyarország jelentkezését, az egyetlen délkeleti államét, amelynek delegátusa a kongresszusra eljutott. Mély hatást tett annak bejelentésével, hogy a világkongresszus elfogadta Rubinyi Mózes magyar ügyvezető alelnök írásban elküldött indítványát, amelynek célja a nagy Szovjetunió világiro-

dalmi magaslaton álló írói életének a Pen szövetségbe való bekapcsolása. A nagygyűlés után az elnöki tanács és az igazgatóság az alelnök előterjesztése alapján a különféle segélyakciókat beszélte meg, majd rendes taggá választotta a következőket: Károlyi Mihályné Andrássy Katinka, Csécsy Imre, Tempefői-Subelka Artúr, Gyallay Domokos, Keleti Artúr. Tersánszky Józsi Jenő, Bokor Imre, Fejtő Ferenc, Füst Milán, Képes Géza, Füsi József, Faragó László dr., Goda Géza, Kilián Zoltán, Keszi Imre, Nadányi Zoltán és Madarassy Zsuzsa.”³⁹

Az egész magyar irodalmi életnek és benne a Pennek gyásznapja volt Radnóti Miklós 1946. augusztus 14-i, a korábbi exhumálások után immár méltó eltemetése. A gyászszertartáson özvegye, Gyarmati Fanni szerint „Rubinyi Mózes, a Vajda János Társaság és a PEN Club nevében cirkalmas, igazi önképzőkori vagy stilisztikakönyvbeli búcsúbeszédet mondott, de az indulat mögötte hitelesen őszinte volt.”⁴⁰ Különös módon Keresztury kultuszminiszter nem volt ott, nem is képviseltette magát senkivel, „Vagy az is lehet, miután a jelen-
tekeny ügyek számontartását a Kéry László végzi, hát elszabotálták szándékosan a dolgot. Ez a kis Kéry [az] idáig egyetlen irodalmi folyóiratot, a Magyarok címűt szerkeszti, nagyon steril szelleműnek látszik, aki a kötet⁴¹ megjelenése előtt még soha sehol nem ismert Mik-féle *Papírszeletek*-verset nem jelentette meg a lapban, határozott kérésem ellenére, és Vas Pistától tudom, hogy valami egyáltalán nem sürgős, dilettáns pótyögésnek minősítette.”⁴² Sűrű hivatali elfoglaltságai ellenére Keresztury Dezsőt Rubinyi Mózes az egyik, 1946 novemberében tartott összejövetelre 17 további Pen-tag által aláírt levelében hívta meg: „30-án, hétfőn nagyon érdekes ülésünk lesz a Pen Clubban. Tisztelj meg bennünket a megjelenéssel.”⁴³

Az első évi munka összegzésére az 1946. december 1-jei közgyűlésen került sor. Rubinyi előbb az abban az évben elhunyt író társakról emlékezett meg, majd a tagság gyarapodásáról és *Az író helyzete a nagyvilágban* című előadássorozatról számolt be. Kifejtette, hogy „bár újjáalakuló közgyűlésünk veszteségeink pótlására és tagsági körünk kiszélesítésére a magyar szellemi életnek egész sor kitűnő munkását kapcsolta be a Pen Club munkájába, mégis ez év folyamán még folytattuk ezt a kincskeresést, és üléseinken újabb és újabb kitűnő írókat és embereket, vagyis csak olyan írókat, akik egyben a mi szellemiségünk szerint emberek is, vontunk be a Pen Club, az írók világszervezete testvéri láncába. Fellendülő új életünknek kellemes tünete, hogy új tagjaink buzgalommal, lelkesedéssel vesznek részt munkánkban.”

Rubinyi szerint bár a Pen „nem akadémia és nem irodalmi társaság olyan értelemben, hogy itt tagjaik grádust érnek el, illetve irodalmi munkásságukat felolvasóüléseken a nagyközönségnek bemutatathatják, de teljes mértékben írói szervezet, s így ezektől a céloktól nem szakadhat el. A múltban is tartottunk különleges alkalmakkor, évfordulókon irodalmi üléseket, egészben

³⁹ MTL. *Napi hírek*. Kül- és belpolitikai kiad. 1946. jún. 26. 26. OL K szek.

⁴⁰ Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni: *Napló*... 2. k. 505.

⁴¹ Radnóti Miklós: *Tájékos ég*. Révai. Bp., 1946.

⁴² Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni: i. m. 506. (1946. okt. 21.)

⁴³ Rubinyi Mózes, Bp. székesfőváros polgármesterének VI. közoktatási ügyosztálya. Keresztury Dezső miniszternek. Aut. Dr. Keresztury Dezső. BM 1/2. o. Sz. do. sz. 10–30854/51. „E” 7. 1946. nov. 21. Sz.t. Kül. font. ÁBT. Az összejövetel témája nem ismeretes.

³⁵ MTL. *Napi hírek*. 1946. jún. 1. Kül- és belpolitikai kiad. 32. OL K szek.

³⁶ Uo. 1946. jún. 4. Kül- és belpolitikai kiad. 18. Uo.

³⁷ *Jkv.* (1946. dec. 1.) Dok 91.

³⁸ *A Nemzetközi PEN fél évszázada*. In: *A Nagyvilág anketája*... Dok 130.

azonban ezt a munkát az erre hivatott irodalmi társaságokra bízuk. Mégis az idén ezzel az előadásciklussal tájékoztatót óhajtottunk nyújtani az írók és az irodalom helyzetéről a világtörténelem hatalmas nagy nemzeteinél. Ciklusunk keretei között az elmúlt év folyamán négy ilyen előadást rendeztünk, amelyeknek során François Gachot a francia, Gergely Sándor és Fogarasi Béla az orosz, Mr. [Jackson] Graham az angol, és Mr. [Lewis] Revey az amerikai viszonyokról tájékoztattak bennünket rendkívül érdekes, népes látogatottságú előadásaikban. [...]”⁴⁴ Az amerikai előadással egybekötve ünnepelték meg Heltai Jenő 75. születésnapját, amikor Rubinyi jólesően látta „az összes magyar írói szervezetekben azt a szeretetet, azt a megbecsülő rokonzást, amely a mi elnökünket az egész magyar irodalmi életben körülveszi. Neve, bölcsessége biztosítéka annak, hogy a Magyar Pen Club helyes irányban működik mindaddig, amíg zászlónkon az ő neve ragyog. [...] [*kézírással betoldva*: Ebben az évben ünnepeltük a Magyar Pen Club fennállásának huszadik évfordulóját. Ez alkalomból rádió-előadásban ismertettük egyeztetendő munkánkat. Idéztük a múltat, hogy erőt meríthessünk belőle a jövőre.]”

Kevéssel a közgyűlés előtt köszöntötték a Pen igazgatósági tagját, Bárdos Artúrt is abból az alkalomból, hogy „a tőle alapított Belvárosi Színház most jutott el 30 éves jubileumához. Annak a helyes értelemben felfogott, és nemzeti érdekből oly fontos nemzetköziségnek, amely a Pen-világszervezet alapeszméje, kevés olyan hatékony művészi formája van, mint a színház. Bárdos Artúr 30 éven át ilyen értelemben vezetett, irányított színházat, s ezért különös örömmel vettünk részt az ő ünnepeltetésén.” Az ünnepelt tiszteletére a Belvárosi Színházban rendeztek matinét, ahol éppúgy, mint a budapesti polgármester esti ünnepségén, amikor Kővágó József adta át Bárdosnak a róla készült plakettet, Rubinyi üdvözölte Bárdost. A külföldi vendégek közül Sir Stanley Unwin, a könyvkiadók világszervezete elnökének látogatását említette meg; Unwin „maga is tagtársunk az Angol Pen Clubban, a tőle vezetett és irányított ankéten, valamint a tiszteletére rendezett könyvkiadói vacsorán a Magyar Pen Clubot az ügyvezető alelnök képviselte. Sir Unwin tiszteletére a Magyar Írók Szövetsége is rendezett áldomást, azon Passuth László főtítkáruk képviselt bennünket.”

Az ügyvezető beszámolójának fontos része volt a segélyakciókról adott tájékoztatás. Rubinyi részletesen szólt a csomagok elosztásáról, ami „súlyos napjainkban nehéz, de gyönyörű kötelesség, és mint eddig, ezen túl is azon leszünk, hogy a türelem tovább tartson, mint a nyomorúság, a segíteni akarás élje túl annak lehetőségeit és szükségyszerűségét”, hiszen „Nem volt még kor, amidőn írók és magyar írók olyan szörnyű elesettségbe kerültek, mint a mi időnkben. De nem volt kor, mely oly értő lelkekre talált volna itthon, a kontinensen és az óceánon túl is, mint a mi napjainkban, kérő szavunkra.”

Rubinyi szerint az év legfontosabb segélyakciója a New York-i Pen Club kezdeményezése volt; Miss Jane Hudsonnak már az első amerikai csomagok megérkezésekor kifejezték köszönetüket; „minden megajándékozott külön levelet kapott New Yorkból, és tudomásom szerint tagtársaink közül is, aki csak tehetett, külön privát levélben is megköszönte a nagystílusú figyelmet.” A segélyek intézésébe Passuth László segítőtársaként bekapcsolódott Borbély

⁴⁴ Graham abban az időben a budapesti angol, Revey az amerikai követség kulturális diplomatája volt.

László is, aki a fontban és dollárban kapott támogatás elosztását végezte, és akit az 1946. október 31-én tartott elnöki tanácsi-igazgatósági ülésen ideiglenes helyettes gazdasági titkárnak kértek fel. „[*kézírással betoldva*: Külön mondunk köszönetet Heltai Jenő elnökünknek és Fenyő Miksának, elnöki tanácsunk tagjának azért, mert bölcs tanácsaikkal és közreműködésükkel irányították a szétosztásnak felelősségteljes munkáját.]”

Rubinyi Mózes kifejezte köszönetét a magyar Pen londoni szervezetének, különösen Ignotus Pálnak és Köröendi Ferencnek „mindazért, amit [a] magyar írók érdekében a jótekonyság, a baráti és kollegiális támogatás frontján elvégeztek”, és indítványozta, hogy a közgyűlés „intézményesen is szögezze le álláspontját akkor, amikor a londoni csoport magyar elnökét, Hatvany Lajost a Magyar Pen Club tiszteleti tagjává, Tábori Pált pedig a Magyar Pen Club tiszteletbeli titkárává választjuk.” A londoni segítségnek köszönhetően „Több csomag gyógyszert kaptunk, amelyeket a tisztikar jelenlétében kibontván Passuth László főtítkárral vezetése alatt osztottunk szét. [...] Míg egyrészt itthon, Budapesten sikerült penicillint szereznünk egy nagybeteg tagtársnőnk számára, másrészt, ha a szükség úgy kívánta, London újra és újra rendelkezésünkre állt a gyógyszer-segítés terén.”

A londoni csoport másik segítése a nélkülöző magyar íróknak a már említett Foster Parent elnevezésű jótekonysági kezdeményezés volt. „Az akció során arra bejelentett tagtársaink számára angol területen, újabban már ír területen is úgynevezett nevelőszülő[ke]t jelöltünk ki, akik írásban közvetlenül jelentkeztek az illető írónál, s a közvetlen levelezés által vált lehetővé a magyar író erkölcsi és anyagi megsegítése. Tekintettel az ügy diszkrét voltára, természetesen az akció nem bizonyulhatott egyenletesnek. Rendkívül sikerült esetek mellett, amelyekben a magyar író jelentős anyagi és erkölcsi megsegítéshez jutott, voltak olyan esetek is, amikor az illető angol vagy egyáltalán nem jelentkezett, vagy csak egészen szerény akcióképességet mutatott. Az utóbbi esetekben kicseréltük a nevelőszülőket olyanokkal, akik a célnak inkább megfeleltek. Ennek az akciónak is a lelke Tábori Pál. Fáradhatatlan tevékenységének következménye, hogy ma már körülbelül 170 magyar író áll ilyen kapcsolatban angol családokkal vagy személyekkel.”

Tábori javaslatára láttak hozzá egy nagy angol nyelvű magyar novellaantológia szerkesztéséhez is. A kiválasztott elbeszéléseket Budapestről Londonba küldték, ahol a magyar Pen-csoport „vállalta a lefordítás és a szétküldés áldozatát. E novellák részben angol világlapokban és folyóiratokban fognak megjelenni, másrészt antológia készül belőlük, amely egy 80–100 ezer szavas kötetben fogja bemutatni a nagyvilágnak újabb novellatermésünk remekeit. Mindazok, akiknek novelláját kiküldöttem, ezzel bekerülnek a Foster Parent akcióba. Szó van arról is, hogy esszéistáink legjobb alkotásaiból is küldünk ki és próbálunk gyűjteményt szerkeszteni. Néhány esszé már kint van, sőt olyan is van, amely már angol nyelven sikert aratott. Ezek szerzői szintén bekerülnek a Foster Parent akcióba.” Amint 1971-ben, budapesti költőjén felidézte, ekkor látogatott először Magyarországra Pierre Emmanuel is, a nemzetközi Pen későbbi elnöke.⁴⁵

⁴⁵ Pierre Emmanuel felszólalása a Magyar PEN Clubban. Dok 129.

A magyar Pen ügyviteléről szóló beszámoló szerint 1946 folyamán kilenc igazgatósági, elnöki tanácsi és taggyűlést tartottak.⁴⁶ „Abból a célból, hogy az új demokratikus világrend minden kulturális és civilizációs erőt a fejlődés szolgálatába állítson, s így egységes nemzetközi kultúrpolitikát életre hívva lebontsa a nemzeti önzés, a faji elfogultság várfalait, az U.N.O.-val kapcsolatban megalakult az U.N.E.S.C.O. Erről londoni központunk azzal értesített, hogy a Pen Club igyekezni fog e hasonló célú szervezettel karöltve dolgozni. Legutóbbi elnöki tanácsunk indítványomra megbízta Passuth László főtítkárunkat, hogy bennünket ebben az irányban képviseljen, és működéséről időről-időre informálni szíves legyen.” Rubinyi Mózes elmondta, hogy az egyesületek ellenőrzése során az államrendőrség bekérte a vezetőségi tagok személyi adatait, valamint, hogy „arcképes igazolványaink régen vajdó ügye végre megoldásra talált, igazolványaink magyar, angol és francia szövege már a nyomdában van.”

Rubinyi azt is indítványozta, hogy a magyar Pen fejezze ki köszönetét azoknak a hatóságoknak és intézményeknek is, amelyek segítettek átvészelni a nehézségeket: „a miniszterelnökségnek, a külügyminisztérium kulturális ügyosztályának pénzküitalásokért, amelyek ugyan az infláció okozta mizériák alatt, mire hozzánk jutottak, csaknem elértéktelenedtek, mégis már szimbolikus jellegüknel fogva is hálára köteleznek bennünket, továbbá a Fórum Clubnak, mert működésünk első esztendejében, gyönyörű helyiségekben számunkra hajlékot adott.” (A lehetőséget a Pen Club számára a Fórum Klub ügyvezetője, Gáspár Ervin baloldali kisgazdapárti nemzetgyűlési képviselő biztosította, aki 1945–48-ban a fővárosi törvényhatósági bizottság tagja volt.) Rubinyi végül köszönetet mondott Kővágó József budapesti polgármesternek, „akitől eredetileg igazolványainknak a fővárosi nyomda által való kiállítását kértük, de minthogy a fennálló takarékosági intézkedések következtében akadályokba ütközött, a főváros pénzbeli segítséggel teszi lehetővé ezt az akciót.”⁴⁷

A zürichi 19. világkongresszuson

A londoni magyar Pen-csoport 1947-ben nemcsak az újabb segélycsomagok küldését folytatta, hanem a magyar irodalom népszerűsítését is összekapcsolta a Foster Parent programmal januárban újabb gyógyszerküldemény érkezett (többek között penicillin Atlasz Márton számára), kibővítették a Foster Parent-listát, és előrehaladt az angol nyelvű magyar esszéantológia szerkesztése is. A szerzői kör szélesítésében Tábori Pál a Magyarok szerkesztőségének segítségét kérte. Üzenete szerint „Az eddig lefordított anyagból eddig Lázár Béla és Cs. Szabó László egy-egy tanulmányát sikerült elhelyezni. Az anyag szétküldése állandóan folyik, de az eredmény, sajnos, lassú. Azért továbbra is dolgozunk mindennel s állandóan fordítunk új novellákat. Az antológia végleges összeállítását ezen a héten csinálom meg, kb. 20 szerző fog benne szerepelni, a listát aztán rögtön küldöm. A bevezetőt Desmond MacCarthy, az angol PEN elnöke, a legkiválóbb kritikusok egyike írja. Örömmel közlöm,

hogy az Alan Neame céggel sikerült megállapodnom egy színdarab-antológia kiadására. Öt vagy hat darabot fogunk lefordítani, s a szerzők legalább 25 font előleget kapnak majd fejkenkint; ennél jóval többet kereshetnek majd azonban a műkedvelő és egyéb jogokkal. Az eddigi elgondolás szerint Heltai Jenő, Márai Sándor és Szép Ernő darabjai mindenképpen szerepelnének.”⁴⁸

1947 áprilisában Tábori Pál már Boross Elemér, Déry Tibor, Füst Milán, Gellért Lajos, Gergely Sándor, Hámos György, Heltai Jenő, Hollós Korvin Lajos, Kassák Lajos, Kárpáti Aurél, Keszi Imre, Kéry László, Komlós Aladár, Kósa János, Lovászy Márton, Márai Sándor, Nagy Lajos, Ottlik Géza, Szép Ernő, Szobotka Tibor és Tersánszky Józsi Jenő szerzői életrajzát és bibliográfiáját kérte a prózaantológia összeállítója számára.⁴⁹

Táborinak és Ignotus Pálnak fontos szerepe volt abban is, hogy a nemzetközi Pen 1947. január 24-i londoni intézőbizottsági ülésén megállapodás jött létre az írói világszervezet és az UNESCO együttműködéséről. Az intézőbizottság albizottságot küldött ki, amelybe Táborit is beválasztották, akinek „Miss Linek kijelentette, hogy bár elsősorban az UNESCO tagállamait kell szolgálniok, magyar anyagot is hajlandók kezelni. Erről később hosszú magántárgyalást folytattam vele, s megegyeztünk, hogy a Londonban lefordított magyar novellák, színdarabok, esszék szövegéből rendszeresen fogok neki példányokat küldeni; hogy címjegyzékkel látom el a Magyarországon együttműködésre használható személyekről és intézményekről, s hogy amint Magyarországot fölvelték az UNESCO tagjai közé,⁵⁰ a budapesti PEN Club londoni csoportján át állandó liaison-t teremtünk meg. Szeretném hangsúlyozni, Magyarország az egyetlen nem-tagállam, amelyre vonatkozóan ilyen előzetes megállapodás történik.”⁵¹ A magyar Pen ebben az időben nemcsak tagjainak segélyezésében végzett felbecsülhetetlen munkát. Mint az 1947. március 28-i elnöki tanácsi-igazgatósági ülésen Passuth László beszámolt róla, „a Pennek a Szépművészeti Múzeum ablakainak beüvegezésére irányuló akciója sikeresnek bizonyult, és 500 négyzetméter ingyen táblaüveg áll rendelkezésre.”⁵²

1947 elején nemcsak a trianoni határokat súlyosbítva visszaállító párizsi békeszerződés február 10-i aláírása keltett országszerte csalódást és elkeseredést. A letartóztatott Kovács Béla kisgazdapárti főtítkár szovjet fogságba hurcolása hamarosan azoknak is megmutatta, merre tart az ország, akik még a Magyar Közösség perének januári megkezdésekor sem vésztették el demokratikus derűlátásukat. A magyar Pen működésére eközben a kormányzat látszólag továbbra is figyelmes jóindulattal tekintett. Amikor 1947. április 21-én Hatvany tiszteletére vacsorát adtak a Fészekben, „Korcsmáros [Nándor] a Fészek Klub, Heltai Jenő a Pen Club nevében, Bóka László közoktatásügyi államtitkár a kultuskormány nevében,

⁴⁸ Tábori Pál levele Rubinyi Mózeshez. London, 1947. jan. 29. Paul Tábori fejl. lp. G.aut.

⁴⁹ Tábori Pál levele Rubinyi Mózeshez. London, 1947. ápr. 5. G.aut.

⁵⁰ Magyarország 1948. szept. 14 óta tagja a világszervezetnek.

⁵¹ Beszámoló a PEN klub nemzetközi intézőbizottságának 1947. január 24-ikén tartott londoni üléséről. Tábori Pál. G. K.n.

⁵² Jegyzőkönyv, amely felvétel a Magyar Pen Club igazgatósági és elnöki tanácsi üléséről 1947. március 20-án a Fészek Klubban. G. Rubinyi Mózes üv. alelnök, Passuth László jkv. és Rexa Dezső, Atlasz Márton hit. aut.

⁴⁶ Ezek dokumentumai nem maradtak fenn.

⁴⁷ Jkv. (1946. dec. 1.) Dok 91.

Szakasits Árpád miniszterelnök-helyettes és Kéthly Anna üdvözölték a hazatérő Hatvany Lajost, aki az üdvözlések után hosszabb előadásban köszönte meg az üdvözlést és rendkívül érdekes reminiscenciákat elevenített fel a magyar irodalom és művészet történetéből.⁵³

A szomszédsági Pen-kapcsolatok újraélnkítését célozta, hogy 1947 januárjában a magyar Pen és a Magyar–Román Társaság Victor Eftimiu és Costa Carei budapesti meghívásáról döntött,⁵⁴ április 17-én pedig Heltai Jenő és Rubinyi Mózes a jugoszláv írók tiszteletére adott kultuszminisztériumi fogadáson jelent meg a magyar Pen képviselőjében.⁵⁵ A nemzetközi teendők sorában az 1947. június 1–7. közt tartandó zürichi 19. világkongresszusra való felkészülés adott újabb sürgős feladatokat. A kongresszuson, melyre ápriliséig máris háromszáz résztvevő küldte el jelentkezését, Thomas Mann Nietzschéről tartandó előadását jelezték.⁵⁶ Bár a hidegháborús korszak előestéjén, a magyar belpolitika egyre ritkuló levegőjében Rubinyi Mózes kellő időben megtette az előkészületeket, a kongresszus hivatalos magyar résztvevői: Heltai Jenő, Kerpel Jenő, Ottlik Géza, Passuth László, Rubinyi, Sőtér István és Zádor Anna csak az utolsó pillanatban kapta meg a svájci vízumot.⁵⁷ A magyar Pen hivatalos kiküldöttjeként végül Heltai, Rubinyi és Passuth utazott Svájcba, további tizenkét, a kongresszuson részt venni kívánó Pen-tag, köztük Hubay Miklós számára az utazás magyar szakaszára Rubinyi kért ingyenjegyet a MÁV-tól.⁵⁸

Nem volt zavarmentes a magyar Pen küldötteinek zürichi kongresszusi jelenléte sem. A szabadságát éppen Svájcban töltő miniszterelnök, Nagy Ferenc 1947. május 31-i lemondása után „robbant ki a mi úgynevezett válságunk”,⁵⁹ amelyet az első napokban a svájci lapok rikító színekkel hoztak ki. De már a kongresszus utolsó napjain megváltozott a hangulat hazánk javára”.⁶⁰ Rubinyi szerint „a volt magyar miniszterelnök megugrásának dátumával azonnal észrevettük, hogy mi pillanatnyilag nemcsak a Magyar Pen Clubnak, hanem a demokratikus szellemben újjáéledő hazánknak is delegátusai vagyunk, és Heltai Jenő bölcs vezérlete alatt módunkban volt visszaverni mindazokat a támadásokat, rágalmakat és gyanúsításokat, amelyekkel megpróbálták kikezdeni nem hivatalos helyen ugyan, de néha annál visszataszítóbban a magyar demokráciát. Néhány napi ott-tartózkodás után a kérdéseket kézzsorongatások, a bírálatokkal elismerések váltották fel.”⁶¹

⁵³ Hatvany Lajos ünneplése.

⁵⁴ *Jegyzőkönyv a Magyar Pen Club elnöki tanácsa és igazgatósága 1947. jan. 17-én tartott együttes üléséről.* G. Heltai Jenő elnök, Passuth László főtárgy, Rubinyi Mózes üv. alelnök és Ráth-Végh István, Szép Ernő hit. aut.

⁵⁵ *Jegyzőkönyv a Magyar Pen Club 1947. december 4-i közgyűléséről.* Dok 93.

⁵⁶ MTL. *Napi hírek.* 1947. ápr. 30. Kül- és belpolitikai kiad. 47. OL K szek., Uo. 1947. máj. 30. Kül- és belpolitikai kiad. 25. Uo. és *Az írók világparlamentjében...*

⁵⁷ *Rubinyi Mózes távirata R. P. Hafternek.* Zürich, Pen. G.m. K.n.

⁵⁸ *Rubinyi Mózes levele a MÁV Igazgatóságához.* Bp., 1947. máj. 2. G.m.

⁵⁹ Nagy Ferenc máj. 30-án a berni magyar követségen bejelentette lemondását a miniszterelnökségről és a Független Kisgazdapárt elnökségéről, valamint, hogy nem tér haza Magyarországra (utóda Dinnyés Lajos lett). Jún. 2-án Varga Béla, a nemzetgyűlés ugyancsak kisgazdapárti elnöke letartóztatása elől Amerikába távozott.

⁶⁰ *Az írók világparlamentjében...*

⁶¹ *Jen.* (1947. dec. 4.). Dok 93.

A magyar Pen küldöttei azt a kongresszusi indítványt tették, hogy a világszervezet egyesületei „Nyújtsanak segítséget az elszigetelt nyelvek írói számára a világnyelvek Pen-központjai. Jogossítsák fel az elszigetelt nyelveken írókat arra, hogy könyveik elhelyezése érdekében megkereshessék az egyes külföldi Pen-központokat. Mondja ki a közgyűlés, hogy az egyes Pen-centrumok vezetői kötelesek szeretetteljes érdeklődéssel felkarolni külföldi író-társaik kérését és így fogják kívánságukra megkönnyíteni a külföldi elszigetelt írók válogatott műveinek elhelyezését. E cél érdekében létesítsenek állandó bizottságot, amely az elszigetelt nyelvű írók számára bármikor tanácsot és erkölcsi támogatást nyújt.

Az indítványt Passuth László delegátus indokolta meg és kérte a világ íróinak támogatását, hogy az a változatosság és sokféleség, amely megadja Európa kulturális profiljának szépségét, ne halványuljon el.”⁶² Passuth Zürichben csupán megismételte az „izolált nyelvű irodalmak megsegítésére” irányuló stockholmi elgondolását, amely jóval később intézményesült a Boldizsár Iván kezdeményezte Program és Fordítói Bizottság létrehozásával. Zürichben „Thomas Mann nagy bevezető előadása nyitotta meg az akkor már kiterjedtebb PEN-szervezet kongresszusát. Hosszú ideig utána aktívan nem vehettem részt a nemzetközi vonatkozású PEN-eseményekben.”⁶³

Közgyűlési beszámolójában a zürichi kongresszusról Rubinyi Mózes később ezt mondta: „Amint tudjuk, a Pen Világszövetség az egész földkerekséget körülövező testvéri lánc, amely hivatva van a föld összes íróit magába foglalni, a nemzetközi emberi megértés szolgálatában. Sajnos azonban ez a lánc nem teljes, több ország, nemzet, köztük a legnagyobb is a világon, nem tagja, így ez a lánc erős szakadásokat mutat. Már a tavalyi, a stockholmi Pen Világkongresszuson szót emeltünk ebben az ügyben. Ne legyen félreértés: a Pen Club tagjai[ként] szolgáljuk hazánk szellemi érdekét és egyben a nemzetközi emberi szolidaritás magasabb eszméjét. De tudatában vagyunk annak, hogy ez eszmék világpolitikai megvalósítása túl van az irodalmi és tudományos élet vonalán. A stockholmi világkongresszus az indítvány szellemének álláspontjára helyezkedett, a realizálásra illetékesek többször is kísérletet tettek, de egyelőre maga a realitás késett. Éppen ezért, midőn, mint a Magyar Pen Club egyik delegátusa, szerencsém volt részt venni az 1947-i, tehát ideai zürichi világkongresszuson, néhány hasonló gondolkodású delegátus társaságában, köztük volt Mme Tumova, a csehszlovák delegáció tagja, újra felvettem az eszmét. Minthogy az eszme szolgálata mellé a világszövetség már lekötötte magát, s a realizálás terén történt újabb hivatalos kísérlet most már igen szép erkölcsi eredménnyel, a világszövetség főtárgyával, Hermon Ould-dal való megbeszélés alapján az a vélemény alakult ki, hogy a Pen Clubok világszövetsége a kérdést mindaddig napirenden tartja, amíg a cél gyakorlatilag meg nem valósul. Minket ebben a kérdésben a probléma etikai elméleti jellege mellett vezet [a] hazánk felszabadításáért való olthatatlan hála és az a tudat, hogy a számszerű hiányosság mellett a Pen Clubnak óriási vesztesége, ha

⁶² MTL. *Napi hírek.* 1947. jún. 6. Kül- és belpolitikai kiad. 42. OL K szek.

⁶³ *A Nemzetközi PEN fél évszázada.* In: *A Nagyvilág anekdota...* Dok 130.

az utóbbi évtizedekben szédítő magasságokba felemelkedett keleti kultúra munkásserege hiányzik belőle. Nehezen várjuk eszménk megvalósítását és benne bízva bízunk.”⁶⁴

A kongresszus végül hozzájárult az osztrák Pen újraalakulásához, nem úgy, mint a német klubéhoz; másfél évvel később az osztrák Pen „együttérzését jelentette ki 67 értelmiségi kiválóságnak a náci ideológia újjáéledésével szemben emelt tiltakozásával.”⁶⁵ Rubinyi Mózes, aki szerint a kongresszus „nagy lelkesedéssel vette tudomásul a magyar szellemi élet újjáéledését a demokrácia jegyében,”⁶⁶ a Magyar Rádiónak beszámolt Thomas Mann-nál tett látogatásáról is, úgy összegezve tapasztalatait, hogy „Iskola és lecke volt ez a kongresszus a világ számára. Nem a rombolás, hanem az építés, nem a széthúzás, hanem az egyetértés nagyszerű iskolája. Bár hozzájárulna ez az öt nap a teljes nemzetközi megegyezés és megértés oly hön vágyott eszméjének diadalra jutásához.”⁶⁷

Heltai Jenő, aki részt vett a Szerzői Egyesületek 1947-es londoni kongresszusán is, mivel a nemzetközi Pen, valamint a színpadi szerzők Budapesten már a harmincas években is tartottak jól sikerült kongresszust, szorgalmazta a soron következő világkongresszusok valamelyikének Magyarországon történő megrendezését. „Nagyon jelentős lenne, ha Budapestre hozhatnánk sokakat a világ számottevő egyéniségei közül, hogy lássák Magyarország valóságos helyzetét. Sok olyan álhír kering rólunk világszerte, mely[ek]nek legjobb cáfolata lenne, ha a világ szellemi vezetői saját tapasztalataik alapján cáfolhatnák meg a rosszindulatú hírverést. [...]

Ma Oroszország az egyetlen, ahol megállapodott, nyugodt atmoszféra van az alkotó művész számára. Nem hiszem, hogy bárhol másutt ilyen egyenletesen biztos légkörben dolgozhatnak az írók. Világszerte zavarok és válságok vannak, és ott, ahol bőséges az írói termés, valójában nem irodalmi, hanem az olvasók tömegízlése szerinti olvasmányokról van szó.”⁶⁸

Az 1947. szeptember 4-én tartott elnöki vezetőségi ülésen Rubinyi azt mondta, Heltai a magyar Pen elnökeként „Zürichben és Londonban bebizonyította, hogy tudása, műveltsége, ízlése a legkiválóbb magyar emberek közé helyezi.”⁶⁹ A tanácskozáson felszólalt Alfred Kerr kritikus, akinek Rubinyi Mózes 1949-es közgyűlési megemlékezése szerint „törhetetlen szellemességében még 1947-ben a zürichi kongresszuson volt módunkban gyönyörködni, és aki felszabadított hazájába visszatérve, harcmezején, a hamburgi színházban lehelte ki tartalmas életét.”⁷⁰ Hubay Miklós negyven év múlva úgy emlékezett a zürichi világkongresszusra, „Imponáló volt látni, hogy a második világháború iszonyatos kifutása után milyen töretlenül kerültek ki ebből a viharból a humanizmus eszméi. Két év múlva elkezdődött

⁶⁴ G.m. K.n.

⁶⁵ MTL. *Napi hírek*. 1949. febr. 25. Külföldi hírek. 35. kiad. OL K szek.

⁶⁶ *A Magyar Pen Club közgyűlése* (MN)

⁶⁷ Töredék. G.

⁶⁸ Boross László: *Beszélgetés Heltai Jenővel*.

⁶⁹ *Jegyzőkönyv: a Magyar Pen Club 1947. szeptember 4-i igazgatósági és elnöki tanács üléséről*. G. Heltai Jenő elnök, Szombathy Viktor jkvv. és Rexa Dezső, Gábor Andor hit. aut.

⁷⁰ *Jegyzőkönyv a Magyar Pen Club 1949. február 11-i közgyűléséről*. Dok 94.

a minden világháborúnál radikálisabb változásokat hozó hidegháború, ami a Magyar P.E.N. három akkori alelnöke közül kettőt pár hónap múlva életfogytiglani emigrációba menni kényszerített: Zilahyt és Márait.”⁷¹

Az 1947. július 1–3. között rendezett párizsi Aragon-ünnepségeken Passuth László főtítkár és Solt Hugó, Stephen Spender londoni ünneplésén Passuth László képviselte a magyar Pent „a hozzá méltó teljes sikerrel.”⁷² Rubinyi Mózes december 4-i közgyűlési beszámolója szerint „1947. július 23-án a Magyar Kommunista Párt meghívására részt vettem a Petőfi-szobornál rendezett koszorúzási ünnepségeken. Meghatva álltam ott a lelkes, hatalmas tömegben a szobor mellett, amelyet végre oly tömeg ünnepelt, amely Petőfi Sándornak nemcsak politikáját, de költészetét is teljes mértékben megértette.”⁷³ 1947 júliusában „a bolgár írók intéztek hozzánk bizalmas kérdéseket” klubjuk alakulásakor; ennek megfelelően „fölkértük a Magyar Pen Club fiatalabb, de annál érdemesebb magyar írói közösségét, a Magyar Írók Szövetségét, nevezetesen annak kitűnő főtítkárát, Barabás Tibort, aki a bolgár irodalmi viszonyok alapos ismerője, és nekünk is becsült tagtársunk [*kézírásos betoldás*: a kapcsolatok felvételére és kiépítésére]. Ez volt az első alkalom, amidőn a Magyar Pen Club, elismervén azt a rendkívül jelentős munkát, amelyet a Magyar Írók Szövetsége főleg a közeli kisebb szomszédok íróival való kapcsolatok terén kiépített, elindult a kooperáció irodalmi szempontból oly jelentős útján.”⁷⁴

A Pen-vezetőség 1947. szeptember 26-i ülésén személyesen üdvözlötték Tábori Pált, a londoni segélyakciók megszervezőjét, majd Tábori javaslatára hivatalosan is elhatározták az akkor mintegy tizenöt fős londoni csoport megszüntetését azzal, hogy a csoport tagjai a budapesti központ tagjai lesznek; Tábori végül 1947. november elején tájékoztatta Rubinyit a november közepére tervezett feloszlatásról, vagyis a beolvadásról.⁷⁵ Rubinyi beszámolt arról is, hogy az 1947. augusztusi „kék cédulás” országgyűlési választások után a magyar Pen tagjai közül a Boldizsár Iván, mint a Nemzeti Parasztpárt képviselője, külügyi államtitkár lett, a korábban radikális párti Kunszery Gyula a Független Magyar Demokrata Párt, Rónay György a Demokrata Néppárt, Supka Géza pedig a Polgári Demokrata Párt képviselőjében jutott mandátumhoz.⁷⁶ Az 1947-es választásokon Márai szerint „mindenki megnyerte azt a bizonyos tombolaoroszlánt, amelyet nem mer hazavinni: csak a kommunisták örülnek a maguk oroszlánjának, nem félnek tőle, ölben viszik haza, megetetik koncokkal és piros maslīt kötnek a nyakába. Igazuk van, a magyar társadalom megérdemli, hogy idomítói természetű szerinte bánjanak vele.”⁷⁷

⁷¹ *A Magyar P.E.N. Club tisztújító közgyűlése 1989. május 26-án*. G.m.

⁷² *Jkv*. (1946. dec. 4.) Dok 91.

⁷³ Uo.

⁷⁴ *Jkv*. (1947. dec. 4.) Dok 93.

⁷⁵ Tábori Pál levele Rubinyi Mózeshez, London, 1947. nov. 3. A Pro Libertate. Friends of Free Hungary fejl. lp. G.aut.

⁷⁶ *Jkv*. (1947. szept. 4.).

⁷⁷ *A teljes napló 1947* 189.

Az 1947. évi első közgyűlést szeptember 4-én tartották meg a Fészekben, az utána következő közös vacsorán Rubinyi értesítése szerint Tábori Pál, a magyar Pen tiszteletbeli titkára is részt vett.⁷⁸ A gyűlésen Rubinyi Mózes a 76 éves Heltai Jenő munkásságát és Tábori londoni segélyakcióit, nagyarányú szervezőmunkáját méltatta. A két díszvendég tiszteletére rendezett banketten az ünnepelte után Hatvany Lajos és Passuth László szólalt fel, Ady, Heltai és Szomory Dezső műveiből Palotai Erzsi és Péchy Blanka adott elő részleteket.⁷⁹ Kerpel Jenő, aki a világkongresszuson a zürichi könyvkiadók tevékenységéről tartott felolvasást, itt is kifejtette: „A nemzeti szocializmus átok-kalandja a humanista német irodalmat kiszorította Svájc alpesi szigetére. Sok író és egyetemi tanár kapott itt új otthonát, de még több könyv. Azok a kortársak is, akik a világ valamely más tájára menekültek, egy kisebb stockholmi és new-yorki enklávénél, műveiket Zürichbe küldték. S velük a nagy halottak, a klasszikusok, akiknek Németországban nem jutott többé nyomdász, könyvkötő, de olvasó sem, itt támadtak fel új kiadásokban. Ez az áradás pedig magasra emelte magát a svájci irodalmat is. A Pen Club nemzetközi kongresszusa Zürich színhellyel mintegy szimbolikusan igazolta mindezt.”⁸⁰

Kerpel beszámolója szerint svájci előadása élénk visszhangot keltett: az ottani nagy kiadók mellett kifejezte köszönetét az államfő, Thomas Mann pedig nagy művének legújabb magyar kiadására reflektált Kaliforniából. A német író ugyanis akkoriban „vette kézhez a József-tetralógia egy kötetbe foglalt, bibliapapírra nyomott magyar kiadását.”⁸¹ »Kérem, adja át az Athenaeum kiadónak köszönetemet és nagyrabecsülésemet e rendkívüli könyvtechnikai teljesítményért. *Ez a kétezer oldalas kötet olyan egyedülálló kiadás, amilyenben még nem volt részem.* Egészen különleges, szinte meghatározó érzés az egész József-művet két könyvtábla közt egyesítve látnom. Ez a fajta papír, ilyen vékony s mégsem áttetsző, tökéletesen tiszta kétoldali nyomással, még itt Amerikában is aligha kapható, s bizonyára Svédországban sem, mert mind Bermann, mind Alfred Knopf az egész mű kétkötetes kiadását tervezi.»⁸²

A zürichi világkongresszus új Pen-kapcsolatainak sikere láttán Rubinyi Mózes egy évvel később már arról számolt be, hogy a magyar Pen „éppen nemzetközi vonalon óhajtja méltó jelentőségűvé tenni 1848 centenáriumát. Karöltve a főváros most alakult Kulturális és Idegenforgalmi Propaganda Hivatalával kívánja felhívni a világ íróinak figyelmét Budapest történelmi nevezetességeire és szépségeire”, annak érdekében, hogy az 1932-es budapesti

kongresszus idején létrejöjjön, de a világháborúval megszakadt és Zürichben újra felvett kapcsolatokat helyreállítsa. Szólt arról is, hogy ottani megbeszéléseinek eredményeképpen az egyik nagy svájci kiadó a magyar Pen közreműködésével magyar könyvsorozat megjelentetését, líratörténeti antológia, Mikszáth és Mórícz művei, továbbá egy soknyelvű Petőfi-összeállítás kiadását, mindemellett híres írók meghívását tervezi. „Munkatervünkben szerepel régi, kedves ideánk megvalósítása is. A felszabadító hatalmas Szovjetunió íróival szeretnénk a bensőbb kapcsolatot megteremteni.”⁸³ Hírügynökségi összefoglaló szerint a Zürichben történekről Rubinyi Mózes, Passuth László és Kerpel Jenő számolt be. „A nagy tetszéssel fogadott előadások után a Pen Club rendes tagjává választották Radó György műfordítót, Sándor Pál esszéistát, Justus Pál lírikust, gegesi Kiss Pál esszéista egyetemi tanárt, Keleti Márton regényíró, Honti Rezső műfordítót és Beke Ödön esszéistát, a Magyar Tudományos Akadémia tagját.”⁸⁴

Az évzáró rendes közgyűlésre 1947. december 4-én került sor. Visszatekintésében Rubinyi ügyvezető alelnök elmondta, „közeledünk ahhoz az időhöz, amikor zavartalanul, anyagi és erkölcsi gondok nélkül munkálkodhatunk a szociális eszméktől áthatott demokrácia és humánus még mindig sokfelé faragatlan kővén.

A Magyar Pen Club felszabadulásunk idején, tekintettel íróink szörnyű gazdasági elesettségére, a nemzetközi kapcsolatok felvétele által igyekezett íróink megsegítésének munkájából kivenni a maga részét. Különböző akciókat bonyolítottunk le, amelyeknek jellegzetes tulajdonsága az volt, hogy a segítség mindig közvetlen érkezett a megfelelő személyekhez, magában a Pen Clubban központi kezelés nem volt, és ez a körülmény az akció igazságosságának és tárgyilagosságának teljes mértékben javára szolgált.” Beszámolt a londoni csoport megszűnéséről, a segélyakciók megszervezéséért ismételtén kifejezve köszönetét Hatvany-nak, Ignótus Pálnak, Körmendi Ferencnek és Tábori Pálnak. Bejelentette, hogy a segélyezést az év végéig szeretnék lezárni, „nem azért, mintha a magyar írók immár olyan kitűnő helyzetben volnának, hogy egy-egy kis segítség ne férne fel náluk, hanem azért, mert köztudomásúlag sajnos a mi segítőink sincsenek valami rózsás helyzetben, sőt egy-egy kérdésben, például az élelmiszerek kérdésében talán már mi előnyösebb helyzetbe is kerültünk.”

Rubinyi összjegyzése szerint 1947 folyamán öt alkalommal tartottak elnöki tanácsi és igazgatósági együttes ülést (január 17-én, március 28-án, szeptember 4-én, október 27-én és december 4-én). Az üléseket követő vacsorák közül kettőt emelt ki. Az első alkalommal Heltai Jenő köszöntötte fel Hatvany Lajost, a londoni magyar Pen elnökét, aki „hosszú emigrációjából, szenvedéseinek országútjáról hazatérve dagadó vitorlákkal állt be a magyar irodalom munkásainak lelkes csapatába.” A második alkalommal, amikor Heltai születésnapját tartották, Hatvany „ragadott el bennünket egy tőle megszokott verv-vel előadott hatalmas Heltai-esszé előadásával. Új színt adott ez összejegyzeteinknek az a körülmény, hogy egy-egy művészüket kértük meg közreműködésre, akik művészetükben egész lelkük

⁷⁸ MOT. 1947. aug. 30. 29. évf. 17. kiad. OL K szek. és Uo. 1947. aug. 31. 29. évf. 1. kiad. Uo.

⁷⁹ *A Magyar Pen Club ülése* (A Hírlap, Kis Újság, Nsz, MN).

⁸⁰ Corvina, 1947. 72. évf. 45. 1. *A svájci génusz* c. előadását Kerpel 1947. okt. 31-én a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesületében ismételte meg, ennek szövege *Orbis humanitatis, vagy a zürichi kiadók* címmel két részletben jelent meg az egyesület Corvina c. közlönyében (1947. 72. évf. 45–46.).

⁸¹ Thomas Mann: *József és testvérei*. Ford. Sárközi György [a fordítást befejezte Vajda Endre]. Athenaeum Kiadó. Bp., 1946.

⁸² Philipp Etter, *a Svájci Államszövetség elnöke...*

⁸³ (a. a.): *Magyar könyvsorozat jelenik meg Svájcban...*

⁸⁴ MOT. 1947. okt. 23. 29. évf. 7. kiad. OL K szek.

beállítottságában a Pen vonalán élnek. Ezúttal fejezem ki köszönetünket Ascher Oszkárnak, Péchy Blankának, Palotai Erzsinek és Bagossy Juditnak, akik művészetükkel emelték fehér asztalnál rendezett összejöveteleink szintjét.”

Az ügyvezető másik bejelentése szerint 1947-ben „a Magyar Pen Club felülvizsgáló városi hatósága átment a VII. kerületből, ahol előzőleg helye volt, a XI. kerületbe, ahol jelenleg a Magyar Pen Club hivatalos helyisége van.”⁸⁵ E helyiség immár telefonnal is fel van szerelve, a telefon száma: 269–446. Erkölcileg a telefon teljes mértékben áll a Magyar Pen Club tagjainak rendelkezésére, anyagilag ezért a Magyar Pen Clubot a havi költségek 50 forintja terheli.”

A Pen 1947-ben elhalt tagjairól való ünnepélyes megemlékezés után „örvendetes látni – mondta Rubinyi –, s ez az újjászületett Magyar Pen Club megbecsülésének is egy tünete, hogy azok a kitűnő írók, akik még nem tagjai a Magyar Pen Clubnak, lelkesedéssel állnak be csapataiba. A Magyar Pen Club nem zárt számú akadémia, választása emberi és írói megtiszteltetés, és két tényezőtől függ: az egyéntől, aki ajánlkozik, annak értékétől, és a Magyar Pen Club vezetőségétől, amely minden humanista irányú magyar írói értéket magához hív.” 1947-ben többek között Eckhardt Sándor, Lukinich Imre, Örkény István, Pais Dezső, Paku Imre, Radó György, Zsirai Miklós lett a szervezet tagja. Rubinyi szerint „A demokrácia, az emberiség és az igaz magyarság szempontjából büszkesége a Magyar Pen Clubnak, hogy tagjai immár igen jelentős szerepet játszanak hazánk életében. Ebben az évben két nagynevű társunk lett miniszter: Ortutay Gyula és Mihályfi Ernő.”⁸⁶ Kettő lett államtitkár: Boldizsár Iván és Borbíró Virgil.⁸⁷ Képviselőkké választottak: Supka Géza, Kunszery Gyula és Rónay György.”

Ortutay, az új kultuszminiszter „már első ténykedései egyikével bebizonyította, hogy az írók elismerésére bizony nem elegendők a szép szavak. [...] Kassák Lajosnak 60. születésnapja alkalmából jelentős anyagi elismerést juttatott. Köszöntöttük 70. születésnapja alkalmából tiszteletbeli tagtársunkat, Voinovich Gézát, és megjelentünk azon a szép júniusi banketten, amelyet Balázs Béla alelnökünk negyvenéves írói jubileuma alkalmából rendezett közreműködésünkkel a Fészek Klub. E bankettnek egy érdekes epizódja elkerülte a magyar közélet figyelmét, pedig érdemes feljegyezni. Dinnyés Lajos, Magyarország miniszterelnöke, megjelent a banketten őszintén szerény egyéniségének megfelelően az írók üdvözlő beszéde után szólalt fel [...] Büszkeség töltötte el az utolsó hetekben a Magyar Pen Club elnökségét, amikor arról értesült, hogy kezdettől fogva hűséges tagtársunk, a humánus soha meg nem tántorodott, és a legnehezebb időkben is dacos akarátú írókatonája, Sík Sándor a magyar piarista tanító rend főnöke lett.”

⁸⁵ Rubinyi magánlakásába, I. 13. jegyzet.

⁸⁶ Ortutay Dinnyés Lajos és Dobi István koalíciós kormányaiban (1947. máj. 31.–1948. dec. 10. között, majd 1950. február 25-ig) volt baloldali kisközpárti vallás- és közoktatásügyi, Mihályfi Ernő Nagy Ferenc és Dinnyés Lajos kormányaiban, 1946. febr. 4.–1947. máj. 31. között, majd 1948. dec. 10-ig volt baloldali kisközpárti tájékoztatásügyi és külügyminiszter.

⁸⁷ A British Councilt 1950-ben külügyi államtitkárként kiutasító Boldizsárt 1961-ben a New Hungarian Quarterly főszerkesztőjeként „megkülönböztetett tisztelettel” fogadták, I. Ständesky Éva: *Humok Párizsban* és Vajda Miklós: *Franz Kafka budapesti ismerőse*.

A Pen nemzetközi tevékenységéről szólva Rubinyi a zürichi világkongresszusról, a jugoszláviai írókkal való találkozásról, a bolgár Pannel való kapcsolat felvételéről és a párizsi Aragon-ünnepségekről számolt be, továbbá arról, hogy „módunkban volt a magyar irodalom új és nagy értékeire föl hívni a világ figyelmét akkor, amidőn a Star amerikai kiadó vállalat felhívására szavaznom kellett arra vonatkozólag, ki a világ legjobb száz írója. Heltai Jenőre, Molnár Ferencre leadott szavazataim mellett föl hívtam a vállalat figyelmét azokra a külföldön még nem eléggé ismert nagy magyar írói értékekre, amelyek a kiadó vállalatától közölt névsor jegyzékében nem szerepeltek.” A magyar Pen zürichi részvételével kapcsolatban Rubinyi köszönetet mondott Ortutaynak is, „aki értésével, energiájával, írói és tudói lelkületével mindig minden nehézség elhárításánál és minden segítség megadásánál készséggel állt a Magyar Pen Club rendelkezésére. Elnöki tanácsunk tagja ő, és mint ilyen, egy pillanatra sem feledkezik meg országos gondja között író társai érdekéről.” A Pen 1948. január 31-i elnöki tanácsi-igazgatósági ülésén Passuth beszámolt róla, hogy a nemzetközi Pen újjáépítendő párizsi házában biedermeier stílusú magyar szoba berendezését tervezik, amire a külügy- és a kultuszminisztériumtól 5–5 ezer forintot kaptak.⁸⁸

Az 1948-ban New Yorkban tartandó (végül Kopenhágában rendezett) 20. világkongresszusról a közgyűlésen Rubinyi csak annyit közölt, a londoni központ „januári végrehajtó bizottsági ülésén fog dönteni véglegesen arról, hogy a mai gazdasági és közlekedési viszonyok mellett ez a terv [a magyar Pen küldötteinek New York-ba való kiutazása – CSM] végrehajtható-e. Mindenesetre megbízást adott a Magyar Pen Club elnöksége Londonban élő tiszteletbeli titkárunknak, Tábori Pálnak, hogy nevünkben a végrehajtó bizottság ülésén részt vegyen.” Rubinyi bejelentette, hogy a magyar Pen felvette a kapcsolatot a bécsi központtal is, egy akár ott, akár Budapesten rendezendő összejövetel megrendezése céljából, hogy „legalább a hozzánk legközelebb lévő Pen Clubokkal való együttműködés a teljes megértés jegyében meginduljon.”

Szombathy Viktor pénzügyi beszámolója szerint az íróegyesület tagdíjából mintegy ezer forinttal, a Nemzeti Banktól kapott 900, valamint a Jointtól érkezett 2000 forintos támogatásból összesen 1947 végén 3000 forinttal rendelkezett.⁸⁹ A magyar Pen 1948-ban is jelentős összegeket kapott a Jointtól.⁹⁰ (A szervezet anyagi segítségének mértékét mutatja, hogy míg a Pen pénztárába 1948 végén tagdíjából 1710 forint folyt be, csupán a Jointtól 12 ezer forintos befizetés érkezett.)⁹¹

Szombathy Viktor elszámolását az alapszabály módosítása követte. A változtatást Rubinyi szerint az indokolta, hogy bár a magyar Pen „a felszabadulás után újjászervezkedvén, eszmei tekintetben továbbhaladt azon a vonalon, amelyen 1926-ban megindult: a szociális igazság, a demokrácia és a humánus vonalán, [...] az a szörnyű pusztítás, amelyet a magyarországi

⁸⁸ *Jegyzőkönyv a Magyar Pen Club 1948. január 31-i igazgatósági és elnöki tanácsi üléséről.* G.

⁸⁹ *Jkv* (1947. dec. 4.) Dok 93.

⁹⁰ *Jegyzőkönyv, amelyet felvettünk a Pen Club igazgatótanácsi ülésén, Budapesten 1948. április 2-án este 6 órakor a Fészek Klub szalontermében.* G.m. Szombathy Viktor jkvv. és Kerpel Jenő hit. aut.

⁹¹ *Jegyzőkönyv a Magyar P.E.N. Club 1949. február 11-én a Fészek Klubban megtartott évi rendes közgyűléséről.* Dok 94.

jobboldali terrorok idején végigszenvedett, közel 40 mártírjának emléke arra kötelezte az új vezetőséget, hogy eszmevilága meggyarapodván, felszabadítóink iránt való hálás tisztelettel és megbecsüléssel, lelki kötelezettségévé vált életének olyan új megformálása, amely szervezen illeszkedik be demokratikus és szociális világrendszerünkbe.”

A korábbi, ideiglenes alapszabálynak az volt a célja, hogy a Penbe „soha be ne férközzék a jobboldali nacionalizmus mérgező mikrobája”, a mostani változtatásokkal ugyanezt kívánták biztosítani és szövegszerűen is véglegesíteni. Passuth László könyvkiadói alosztály és a Pen Club baráti társaságának létrehozását javasolta belefoglalni az alapszabályba; indítványa nyomán a közgyűlés 15 fős kiadói alosztályról döntött, a baráti társaságot azonban csak akkor szervezik meg, „ha az idők lehetővé teszik támogató tagok felvételét.”⁹²

Az irodalmi élet és a Pen Club államosítása

Amikor az 1947. decemberi közgyűlésen a segélyakciók lezárásáról esett szó, Rubinyi Mózesnek igaza volt, amikor azt mondta, a magyar Pen tagjai még akkor sincsenek olyan helyzetben, hogy „egy-egy kis segítség ne férne fel náluk”, ha talán már könnyebben jutnak is ennivalóhoz, mint támogatóik, akik a háború vége óta adományokkal látták el őket. Állítását meggyőzően támasztotta alá Szabó Zoltán 1946-ban megjelent *Anghai vázlatkönyve*, a földrész nyugati felének tragikus körképét kínáló útirajza. Az újjáépítési lendület, a nyomorból való lassú kilábalás ellenére még 1948 elején is megtörtént, hogy „Lyka Károly rendes tag kilépését jelentette be, mivel anyagi viszonyai miatt a tagdíjat megfizetni nem tudja. Alelnök levelet írt Lyka Károlynak, amelyben elhatározása megmásítására kéri” a tagdíjfelszólítás mellőzésével.”⁹³

Az általános elszegényedés mértékét mutatta, amikor az 1948. január végi elnöki tanácsi-igazgatósági ülésen Passuth László azt is felhozta, „Pap Károly özvegye Radnóti Miklósné és Szerb Antalné nevében is kérdést intézett hozzá, mi a státusza a Pen Club írói özvegyeinek. Rubinyi szerint az irodalmi társaságok nem ismernek özvegyi jogot, ám annak ellenére, hogy Pap Károly nem volt a Pen tagja, özvegyét, minden bizonnyal Radnóti Miklós és Szerb Antal özvegyével együtt, nyilvántartásba vették,⁹⁴ ami nyilván annyit jelentett, hogy az anyagiilag is támogatandó társorultak közé sorolták őket. „Nem tagadjuk, jól esett szívünknek – számolt be az 1949 februárjában tartott közgyűlésen Rubinyi Mózes –, midőn módunkban volt azokra gondolni hálával és hódolattal, akik boldoggá tették mártírjaink életét, és nemcsak szívük fájdalma, hanem anyagi gondjaik miatt is sokat szenvedtek. [1948-ban] Egy szerény karácsonyi akció keretében jelentkezünk elpusztult tagtársaink özvegyeinél, és kará-

csonyfájuk alá elküldöttük rokonszenvünk, vigasztalásunk szerény sorainak kíséretében azt a segítséget, amely valószínűleg inkább gesztusa által volt oly szívesen látott előttük, akiket mi elhunyt férjük, illetve gyermekük örökségéért tagtársainknak ismerünk el”⁹⁵

1948 elejétől megélénkült a szervezeti élet, a rendezvényeket, a vezetők közéleti részvételét és tanácskozásiak gyakoriságát tekintve egyaránt (elnöki tanácsi-igazgatósági értekezleteket, taggyűlést január 30-án, április 2-án, április 29-én, június 4-én, július 6-án, szeptember 14-én és november 4-én tartottak).⁹⁶ Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Rubinyi által korábban említett századik évfordulóján a Pen tevékenységének java részét a hivatalos állami ünnepi megemlékezéseken való részvétel, főként azonban a júniusi koppenhágai 20. világkongresszusra való felkészülés tette ki néhány további, kisebb rendezvény megszervezése mellett. „A munkáspártok egyesülése”, a szociáldemokrata pártnak a kommunista pártba történt júniusi erőszakos beolvasztása a Pen sorsát is megpecsételte (az Újhold lapengedélyét már 1948 májusában bevonták).

A koalíciós évek utolsó, Dinnyés Lajos vezette kormánya kül- és belföldön egyaránt igen nagy figyelmet szentelt a szabadságharc centenáriuma politikailag nyíltan és erőteljesen aktualizált megünneplésének. 1948. március 16-án, a forradalom kitörése évfordulójának másnapján a belgiumi '48-as emlékbizottság a brüsszeli zeneakadémia nagytermében rendezett ünnepi hangversenyt. „Az ünnepi beszédeket Károlyi Mihály, Magyarország párizsi követe és Louis Piorard szocialista képviselő, a francia Pen Club elnöke mondta. Kelet és Nyugat elválasztásának lehetetlenségét s a tartós béke szükségét hangoztatták. Piorard Petőfi korát meghaladó jelentőségét méltatta, több versét is felidézte. A műsor részben a Gertler-vonós-négyes és Marcel Maes zongoraművész Kodály-, Bartók- és Caesar Franck-műveket játszottak. Az ünnepi hangversenyen megjelent Pavlov brüsszeli szovjet nagykövet, Henri Rolin, a belga szenátus elnöke stb.”⁹⁷

1948. április 2-án igazgatósági ülésen vitatták meg a létrehozandó Romain Rolland Emlékbizottság tervezett összetételét; a Benedek Marcell által már korábban felállítani javasolt testületbe Rubinyi a magyar Pen mellett a Vajda János és a La Fontaine Társaságot, továbbá az Írónok Körét javasolta bevonni.⁹⁸ A bizottság elnökévé a kezdeményező Benedek Marcellt választották meg.

A nemzetközi Pen 1948. május 31.–június 5. közötti koppenhágai világkongresszusáról az április 29-i elnöki tanácsi-igazgatósági ülésen tárgyaltak. A magyar küldöttségbe Balázs Bélát és Bóka Lászlót, valamint a Koppenhágába Londonból érkező Tábori Pált jelölték,⁹⁹

⁹⁵ Jkv. (1949. febr. 11.) Dok 94.

⁹⁶ Uo.

⁹⁷ MTI. *Napi hírek*. 1948. márc. 17. Kül- és belpolitikai kiad. 23. OL K szek.

⁹⁸ *Jegyzőkönyv, amelyet felvettünk a Pen Club igazgatótanácsi ülésén, Budapest 1948. április 2-án este 6 órakor a Fészek Klub szalontermében*. G.m. Szombathy Viktor jkvv. és Kerpel Jenő hit. aut.

⁹⁹ *Jegyzőkönyv a Magyar Pen Club elnöki-tanácsi és igazgatósági üléséről. Felvettük Budapest. a Fészek Klub helyiségében, 1948. április 29-én, d.n. 5 órakor*. G. Rubinyi Mózes alelnök, Szombathy Viktor jkvv. és Balázs Béla, Rexa Dezső hit. aut.

⁹² Jkv. (1947. dec. 4.) A jegyzőkönyv mellékletei: 1. Rubinyi jelentése, 2. pénztári helyzetjelentés, 3. az 1947. okt. 22-én felvett új tagok névsora, 4. tagajánlások, 5. az 1947. okt. 22-i vacsorára jelentkezők névsora. Csak az 1. mellékletet közöljük. Dok 93.

⁹³ *Jegyzőkönyv a Magyar Pen Club 1948. január 31-i igazgatótanácsi és elnöki tanácsi üléséről*. G.m.

⁹⁴ *Jegyzőkönyv a Pen Clubnak a Fészek Klub helyiségében, Budapest, 1948. január 20-án megtartott igazgatósági és elnöki tanácsi üléséről*. G. Heltai Jenő elnök, Rubinyi Mózes üv. alelnök, Szombathy Viktor jkvv. és Atlasz Márton, Bródy László hit. aut. A szóban forgó nyilvántartás nem maradt fenn.

mígnem május 31-én Háy Gyula, Heltai Jenő, Balázs Béla, Bölöni György és Tábori megnevezésével véglegesítették a delegációt.¹⁰⁰ (A kongresszuson végül csak Bölöni és Háy tudott részt venni.) Felújítva Heltai Jenő háború utáni elgondolását, „A Magyar Pen Club felhatalmazta hivatalos delegátusait arra, hogy a világkongresszust egyik legközelebbi esztendőre, Budapestre hívja meg.”¹⁰¹ Rubinyi Mózes a június 4-i ülésen már közölte azt is, hogy a külföldi meghívásokat ezután utasítás szerint előzetesen be kell jelenteni a Belügyminisztériumban. Rubinyinak mindössze egy ilyen, nyilvánvalóan problémamentes bejelentését ismerjük: 1949 februárjában Georges Soria francia kommunista drámaíró érkezéséről tájékoztatta a Kultúrkapcsolatok Intézetét.¹⁰²

Az írószervezet életének legfontosabb eseménye 1948-ban is a rendes évi nemzetközi világkongresszus volt. Az MTI 1948. június 3-i jelentése szerint a koppenhágai kongresszus „elvetette a Csehszlovákia elleni határozati javaslatot”, amely a kassai kormányprogramnak és az első Beneš-dekrétumoknak a németeket és a magyarokat tragikusan érintő diszkriminációs rendelkezései ellen kívánt tiltakozni. Az indítványt a norvég küldött terjesztette elő, azt javasolva, hogy „a kongresszus tiltakozzék a csehszlovákiai politikai események ellen. A határozati javaslatot csak két kiküldött szavazta meg, nyolc kiküldött tartózkodott a szavazástól, 18 pedig ellene szavazott. A határozati javaslat ellen foglalt állást Magyarország két kiküldöttje, Bölöni György és Háy Gyula is.”¹⁰³ Az MTI úgy tájékoztatott, hogy „A Pen Club most tartott koppenhágai nagygyűlése a katalóniai írók levele alapján határozati javaslatot fogadott el, amelyben rokonszenvét fejezi ki az antifasiszta spanyol írók iránt. Elutasították azt a brit és norvég javaslatot, amely rágalmozó kitételeket tartalmazott a Csehszlovák Köztársasággal szemben.”¹⁰⁴

Háy Gyula 1948. július 6-i beszámolója szerint a választmány (a nemzetközi Pen koppenhágai végrehajtó bizottsági ülése) három kérdésben döntött. Először „a magyar küldöttek elvi deklarációja nyomán kimondotta, hogy a Pen-klub nem tekintheti magát addig teljesnek és munkáját kielégítőnek, amíg a Szovjet-Unió és valamennyi délkelet-európai népi demokrácia írói nem vesznek részt a szervezet munkájában.” Másodszor elítélték a svéd küldöttség „csehszlovák írók” elleni támadását, harmadszor Johannes R. Becher jelenlétében megalakították a német Pent azzal, hogy „az ellenőrző bizottság – amelyben a németek által annak idején megszállt országok bírói is helyet foglaltak – átalakul előkészítő bizottsággá, és csak az ő jóváhagyásával vehető fel német író a Pen-klub tagjai közé.”¹⁰⁵ Rubinyi egy év-

vel korábban még úgy nyilatkozott, „Még nem jött el az az idő, hogy a német szellemi élet erre érettséget mutathatna”,¹⁰⁶ most azonban már a kongresszus „legkiemelkedőbb eseménye a német Pen Club újjáalakítása volt. A nemzetközi választmány döntése szerint a Pen Club Németországban is megkezdheti működését, egyelőre 20 taggal.”¹⁰⁷

Háy Gyula közgyűlési beszámolója kiemelte „azt a csodálatot, amelyet a világ minden részéről összesereglett írók fejeztek ki Magyarországra nagyszerű újjáépülése felett.”¹⁰⁸ A nagy érdeklődésnek azonban „sokkal inkább gazdasági, mint irodalmi okai voltak. Az írók tudtak arról a példátlan méretű inflációról, amelyet a népi demokráciának sikerült teljes mértékben megfékeznie és sokan kérték, hogy *mutassa meg nekik a csodálatot, a forintot.*” Háy a kormány nevében meghívta Magyarországra Andersen Nexøt, aki a meghívást elfogadta.¹⁰⁹ A nyár folyamán vendégül látták a Dán Pen Club elnökét, „aki a dán külügyi bizottságnak is elnöke, [Louis] Piérard-t, a nagy műtörténészt, író, aki előadást tartott, és teákon elragadó szónoklattal hirdette az emberséges szabadság elmúlhatatlan ideálját.”¹¹⁰ Piérard, a Belga Pen Club és a belga parlament külügyi bizottságának elnöke június elején tartotta meg előadását a Fészekben *Van Gogh élete és művészete* címmel, a Külügyi és a Szinyei Merse Pál Társaság rendezésében.¹¹¹

A Magyarországon 1945 és 1956 közt eltelt „fordulatok évtizedének”¹¹² mindent eldöntő történelmi fordulópontja a kommunisták és a szociáldemokrata párt már említett „egyesülése” volt. A kongresszust, amelyet a „jobboldali szociáldemokraták” eltávolítása után 1948. június 12–14-én tartottak. Márai Sándor úgy látta, „A Magyar Kommunista Párt, ez a *boa constrictor*, kitátotta a száját, és lenyelte a szociáldemokrata házi nyulat. Az »egyesülés«-ről az öreg, megszeppent Népszava ezzel a címszóval ad hírt: »Boldogan és felszabadult lélekkel egyesülünk a másik munkáspárttal!« Ez szomorú lenne, ha nem lenne nevetséges.”¹¹³

A magyar Pen küldötteinek nemsokára azon az augusztusi kommunista értelmiségi értekezleten is részt kellett venniük, amelyet „haladó francia és lengyel értelmiségiek” kezdeményezésére rendeztek Lengyelországban. Háy Gyula szerint a wrocławi kongresszus „sokkal inkább nemzetközi jellegűnek hatott, mint a koppenhágai, tekintettel arra, hogy Koppenhágából hiányoztak a Szovjetunió s még néhány más, népi demokratikus ország küldöttei, míg Wrocławban megjelentek. A vita [Alekszandr] Fagyjev beszédével kezdődött. Nem tűntető nagygyűlés jellegét viselte magán: különböző véleményű emberek gyülekezete volt, s mindenki őszintén megmondta a véleményét. Sajnálattal állapítja azonban meg az előadó, hogy a kongresszus tagjai nem tudták egyformán gyűlölni a háborús uszítókat. Voltak, akik látták s kimondták, hogy a fenyegető háború fészke az amerikai imperializmus, voltak azonban,

¹⁰⁰ *Jegyzőkönyv, amelyet felvettünk a Magyar Pen Club igazgatósági és elnöki tanácsi ülésén, Budapesten, a Fészek Klubban, 1948. június 4-én 5 órakor.* G. Rubinyi Mózes üv. alelnök, Szombathy Viktor jkv. és Földes Imre, Ráth-Végh István hit. aut. és *Május 31-én kezdődik Koppenhágában...*

¹⁰¹ G.m. K.n.

¹⁰² *Rubinyi Mózes levele Rózsa Irénhez, a Kultúrkapcsolatok Intézete főtthárához.* Bp., 1949. febr. 17. G.aut. A KKI a Kulturális Kapcsolatok Intézete elnevezést csak az intézmény 1949. jún. 3-i alapítása után használta.

¹⁰³ MTI. *Napi hírek.* 1948. jún. 3. Kül- és belpolitikai kiad. 25. OL K szek.

¹⁰⁴ Uo. 1948. jún. 12. Kül- és belpolitikai kiad. 7. Uo.

¹⁰⁵ *Budapestre jön Martin Andersen Nexø...*

¹⁰⁶ *Az írók világparlamentjében...*

¹⁰⁷ *Háy Gyula és Bölöni György...* (Világosság)

A Magyar Pen Club... (MN).

¹⁰⁹ *Budapestre jön Martin Andersen Nexø...*

¹¹⁰ *Jkr.* (1949. febr. 11.) Dok 94.

¹¹¹ MOT. 1948. jún. 8. 30. évf. 16. kiad. OL K szek.

¹¹² L. Gyarmati György *A Rákosi-korszak* c. könyvének alcímét.

¹¹³ *A teljes napló 1948 76.*

akikben nem volt meg a tisztánlátás, és az igazságot el akarták kenni. A gyarmati delegátusok igazságai s érvei azonban megdöbbenőek voltak. A tapasztalat az volt, hogy a választóvonalat a két ellentétes tábor között nem földrajzi szempontból kellett megvonni. Pusztán a szavak ereje, a gondolatok s az eszmék kicserélése folytán az ún. »harmadikutasok« táborra mind jobban összezsugorodott. Ezért hagyta el a kongresszust, bezárás előtt [Aldous] Huxley is, a biológus. A Pen Clubok és a lengyelországi kongresszus egymáshoz való viszonya az, hogy mindazok, akiket a koppenhágai találkozó után Wrocławban is viszontlátott: a haladó vonalon állanak s tudták, mi az értelme a kongresszusnak, megértették szellemét.”¹¹⁴

MTI-hír szerint szeptember közepén „A Magyar Pen Club Rubinyi Mózes elnöke alatt ülést tartott, amelyen Háy Gyula tartott előadást a wrocławai értelmiségi kongresszusról. A Magyar Pen Club Rubinyi Mózes indítványára a wrocławai értelmiségi kongresszus határozatait egyhangúlag magáévá tette [...]”¹¹⁵ Rubinyinak a Népművelési Minisztériumba címzett, 1949 végén írt levele szerint Hidas Antal Pen-émlékermét ünnepélyes taggyűlésen kívánják átadni, és „Ha elvtársam e taggyűlés gondolatát helyesli – írta Rubinyi a minisztériumba –, ezt a taggyűlést fel lehetne használni egy nagyjelentőségű kiállásra. A Pen Club eme gyűlése határozatában logikusan folytatná eddigi munkáját. A wrocławai, majd párizsi békekonferenciához való csatlakozás után most kiállanánk a sztálini békeakarat mellett.”¹¹⁶

A magyar Pen vezetősége 1948. szeptember 14-én két fiatal amerikai író látott vendégül, a Morris házaspárt, „akik különös örömet okoztak nekünk azzal, hogy példáit szolgáltatták az igazi, a roosevelti Amerikának: ők nem az imperializmusnak, hanem a nemzetközi szociális megértésnek ifjú és nagy jövőre hivatott katonái.”¹¹⁷

A Pen emléklapoktételének, a „világéremnek” háború utáni első odaítéléséről 1948 októberében döntöttek. Miután a régi bronzérmek az ostrom alatt elvesztek, az újak elkészítését Kisfaludi Strobl Zsigmond vállalta.¹¹⁸ Szombathy Viktor emlékezése szerint „A zürichi [1947, 19.] és stockholmi [1946, 18.] Pen-kongresszus villanyozta fel alelnökünket olyannyira, hogy a Pen Emlékérmek tagunktól, Kisfaludy Strobl Zsigmondtól megrendelje. Fizetni csak a kiöntésért kellett. Elsőnek Hidas Antal és [Leonyid] Pervomajszkij kapta.”¹¹⁹

Pervomajszkij Petőfi-fordításainak elismeréseként részesítették a díjban;¹²⁰ az ukrán költőnek 1934-ben megjelent Petőfi-kötete ugyanis „első volt a szovjet irodalomban, amely alapvetően és remek fordításban ismertette Petőfi költészetét. Ide sorolhatjuk Pervomajszkij néhány újabb magyar vonatkozású versét is, melyeket, mint a felszabadító Szovjet Hadsereg tisztje írt

Magyarországon. Pervomajszkij az ostrom, majd a felszabadítás napjaiban tudvalevőleg Budapesten járt és ez alkalommal is tanúbizonyságát adta annak a nemes és tiszta humanizmusnak, mely annyira jellemzi az új sztálini típusú szovjet embert.”¹²¹ Rubinyinak címzett köszönete mellett Pervomajszkij beszámolt az ukrán Petőfi-összes sajtó alá rendezéséről is.¹²²

A Nyolcas Bizottság

Azt a tisztújító közgyűlést, amelyen a mandátuma lejártával leköszönő elnökség helyébe új vezető testületet állítottak fel, 1949. február 11-én tartották Heltai Jenő elnökletével. Tulajdonképpen formális elnöksége, elégtelen részvétele miatt Heltai azzal mentette magát, hogy „betegsége s hosszabb külföldi útja miatt nem tudott a Pen Club ügyeinek annyi figyelmet szentelni, mint amennyit szeretett volna, s amennyi tőle elvárható. De tudja, hogy a Pen Club vezetése eddig is jó kezekben volt s azokban van ma is; megnyugtatta az a tudat, hogy a Club eredményes munkáját az ügyvezető alelnök lelkes és lelkiismeretes irányítása biztosítja.”

Rubinyi Mózes ügyvezető beszámolója szerint a magyar Pen 1948-ban is azt a munkát folytatta „amelyet a dicső szovjet hadseregtől felszabadított haza földjén, 1945 tavaszán megkezdett. Midőn beállt a magyar népi demokrácia a szocializmus országa építői közé, bizony nem tett egyebet, mint hűséggel ragaszkodott a szabadság és emberség amaz ideáljaihoz, amelyeknek jegyében Galsworthy az írók PEN világsszövetségét megalapította.” A jelentés kitért a kiadói alosztály létrehozására, amelynek célja, hogy „a magyar könyv munkásai, az írók és a kiadók a szocializmus harmonikus szolgálatában együtt folytassák a magyar könyv kultuszát.”¹²³ Rubinyi szerint Koppenhágában Bölöni György és Háy Gyula „delegátusi tisztségüket mintaszerű hűséggel és eredménnyel látták el. Ehhez hasonló jelentőségű volt számunkra a wrocławai értelmiségi kongresszus, amelyről szintén Háy Gyula volt szíves beszámolót mondani. A Magyar Pen Club egyhangú lelkes határozattal fordult a wrocławai értelmiségi kongresszus magyar delegációja vezetőjéhez, illusztris tagtársunkhoz, a világhírű marxista esztétikushoz, Lukács Györgyhez, és bejelentette a wrocławai értelmiségi kongresszus határozataihoz való lelkes csatlakozását.”

Rubinyi ismételtén visszatért az emlékérmes Leonyid Pervomajszkijra és munkásságára, aki „abban is méltó Petőfihez, mert ő is nemcsak a lant, hanem a kard hőse is, hiszen részt vett a minket felszabadító hatalmas Vörös Hadsereg hadműveleteiben, itt harcolt Pest alatt és Pest utcáin a mi szabadságunkért. Illetékes hely szíves volt e híradásunkat közvetíteni Pervomajszki Leonidnak, aki szép levélben köszönte meg a kitüntetést. Hozzám intézett feledhetetlen levele, amely egyébként az Új Világ hasábjain megjelent, többek között utal

¹¹⁴ *Jegyzőkönyv, amely felvetetett a Magyar Pen Clubnak a Fészek Klubban 1948. szeptember 14-én d.n. 5 órákor megtartott igazgatósági és elnöki tanácsi ülésén.* G. Rubinyi Mózes üv. alelnök, Szombathy Viktor jkvv., Peterdi Andor, Gábor Andor hit. aut.

¹¹⁵ MTI. *Belföldi hírek.* 1948. szept. 14. 33. kiad. OL K szék.

¹¹⁶ *Rubinyi Mózes levele a Népművelési Minisztérium Irodalmi Főosztályához.* Bp., 1949. dec. 16. G.m.

¹¹⁷ *Jkv.* (1949. febr. 11.) Dok. 94.

¹¹⁸ Uo.

¹¹⁹ Szombathy Viktor: *Rubinyi Mózes.* Dok. 92.

¹²⁰ *Pervomajszkij költő levele...*

¹²¹ *Pervomajszkij levele...*

¹²² *Jegyzőkönyv, amelyet felvettünk a Magyar Pen Clubnak a Fészek Klub helyiségében 1948. november 5-én este 6 órákor megtartott igazgatósági és elnöki tanácsi együttes ülésén.* G. Rubinyi Mózes elnök, Szombathy Viktor jkvv., Atlasz Márton, Szép Ernő hit. aut.

¹²³ *Jkv.* (1949. febr. 11.) Dok. 94.

a következőkre: »Engedje meg – írja a levélben Pervomajszki Leonid –, hogy kifejezésre juttassam meggyőződésemet, hogy a magyar és a szovjet írók kapcsolata a jövő évben is kétségtelenül a szovjet népek és a demokratikus Magyarország népe közötti barátság ügyét fogja szolgálni.« Boldog vagyok, hogy e közgyűlés előtt konstatálhatom Pervomajszki kártárs jóslatának százszázalékos megteljesedését.¹²⁴

Rubinyi azzal zárta összefoglalóját, hogy a magyar Pen vezetősége több mint három éve kapta mandátumát; „Nehéz küzdelmek állanak mögöttünk s annyit talán elmondhatunk, hogy mindig a legjobb úton igyekeztünk haladni. Egy kifosztott, felosztott egyesületet vettünk át, amelynek baloldali volt ugyan az ideológiája, hiszen ezért üldözték a fasiszták, de nem állt teljesen és mindig a hamisítatlan ma oldalán. Ma a Pen Club immár szerény, de rendezett anyagi viszonyok között segít az új Magyarország felépítésében a Magyar Függetlenségi Népfront irányvonalán.” Beszédét egy idézettel zárta, mely szerint „Gorkij Maxim azt írta 1925-ben Makarenkónak: »A dolgozók az emberiség történetében a legnagyobb hősök, mert a cél, amelyre töreksenek, a szabadság és a boldogság.« A Magyar Pen Club a felszabadulás óta a szabadság és a boldogság munkása, hiszen a nemzetközi megértés és az őszintén óhajtott béke szolgálatában áll.” A korszak meggyökeresedő szokását követve Rubinyi azt is indítványozta, hogy a közgyűlés „üdvözlje az újonnan megalakult Magyar Függetlenségi Népfrontot s annak elnökét, Rákosi Mátyást, miniszterelnök-helyettest, sikert kívánva honmentő s irányító bölcs munkájához. A Magyar Pen Club készséggel jelentkezik nála a munka elvégzésének segédcsapataként.” Szombathy Viktor pénzügyi jelentése szerint a szervezet 1948-ban közel 17 ezer forinttal gazdálkodott, maradványa mintegy 8 ezer.

Az 1947. őszi Hetes Bizottság után az új tisztikar megválasztásáig ezen a közgyűlésen jött létre az igazgatóság és az elnöki tanács jogutódaként a később meghatározó szerepet játszó, sokat emlegetett új vezetőtestület, az úgynevezett Nyolcas Bizottság Balázs Béla, Benedek Marcell, Heltai Jenő, Goda Gábor, Háy Gyula, Kodály Zoltán, Lukács György és Rubinyi Mózes részvételével. Az újabb testület feladata lesz „a megfelelő előkészítés után a tisztikar-választó közgyűlés összehívása és a dolgok vitele, az új tisztikar megválasztásáig.”¹²⁵ Az „ügyvezető” Nyolcas Bizottságra Bölöni Györgynek az 1958-as frankfurti kongresszuson elhangzott felszólalása szerint azért volt szükség, mert „A forradalmi időkben, s a régi világot alapjában megváltoztató társadalmi rend kialakulásának időszakában ez az ideiglenesnek indult állapot hosszú ideig eltartott. A Club vezetősége azonban nem akarta a Club működését beszüntetni, sem a nemzetközi irodalmi élettel a minimumra redukált kapcsolatát feladni, és folytatta működését. A nemzetközi kapcsolatok fenntartása ezekben az időkben nem volt egyszerű dolog, [...] éreztük a hidegháború nyomasztó légkörét, amely kihatott egész iro-

dalmi életünkre is [...].”¹²⁶ Hajlott korára való hivatkozással Heltai a Nyolcas Bizottság első, 1949. március 21-i ülésén köszönt le.¹²⁷

A bizottság 1949. július 25-i ülésén Háy Gyula a május 17-án elhunyt Balázs Béláról emlékezett meg: „Ha van olyan testület Magyarországon, amely teljesen a maga halottjaként gyászolhatja Balázs Bélát, akkor a Magyar Pen Club az. Balázs Béla a legnemesebb értelemben vett nemzetköziség írója, – távol a kozmopolitizmustól, – elsősorban magyar; a magyar nyelv, a magyar föld, a magyar dal ihlette meg, tette költővé és íróvá. Ha külföldön is elismerték, akkor elsősorban, mint magyart ismerték. [...] Igen sok területen működött; a filmesztétika területén először lépett fel önálló tudományág igényével, s ezzel olyan szellemi megmozdulást indított meg, amelynek kezdetét látjuk, de folytatását még nem láthatjuk, mert az időtlen időig folytatódni fog.”¹²⁸ Balázs Béla utódául Rubinyi Mózes Mihályfi Ernőt, a Kultúrkapcsolatok Intézetének elnökét ajánlotta,¹²⁹ a megürült helyre azonban végül Bölöni György került, aki 1951. április végén lett a Nyolcas Bizottság tagja;¹³⁰ a május 11-i ülést már az ő elnöklétével tartották.¹³¹

A Nyolcas Bizottság rövidesen fogalommá vált, mivel a Pen politikai irányításában hamarosan hasonló szerepet töltött be, mint az 1956 után „szanált” magyar irodalmi életben az ugyancsak Bölöni vezette Irodalmi Tanács. A bizottság egyik 1950. márciusi ülésén Rubinyi beszámolt róla, hogy „az irodalmi egyesületek legfőbb felügyeleti hatóságánál, a Népművelési Minisztériumban eljárt, s ott megbeszélte a Magyar Pen Club dolgát. A Népművelési Minisztérium előszóval, majd írásban is közölte az ügyvezetővel, hogy a Magyar Pen Club további munkásságát a mostani keretek között (a nyolcas bizottsággal, mint intéző szervvel) kultúrpolitikai szempontból szükségesnek és kívánatosnak tartja.”¹³²

A bizottság üléseit rendszerint a Fészek Klubban tartották, ahol a választott tagokon kívül olykor megjelent Germanus Gyula és Baktay Ervin is; néha voltak „tizenketten, tizenhatan is, de becsületünkre legyen mondva, a nyolcak sohasem kevesbedtek ötnél alább [...]” Eközben „Sűrűn váltott Solt Hugó által angolra fordított leveleket a Pen Központ akkori főtitkárával, az irántunk nem is mindig jóindulattal volt [David] Carverrel a folyton aktív

¹²⁶ Bölöni György felszólalása a Nemzetközi Pen Club 30. világkongresszusán. G.m. Dok 107.

¹²⁷ Jegyzőkönyv a Magyar Pen Club Nyolcas-bizottságának 1949. március 21-én a Fészek Klubban megtartott első üléséről. G. Rubinyi Mózes üv. elnök és Szombathy Viktor jkvv. aut.

¹²⁸ Jegyzőkönyv, amelyet felvettünk a MAGYAR PEN CLUB nyolcas-bizottságának ülésén, 1949. július 25-én d.u. 6 órakor a Fészek Klubban. G. Rubinyi Mózes üv., Szombathy Viktor jkvv. aut.

¹²⁹ Jegyzőkönyv. Felvettük a Magyar Pen Club nyolcas bizottságának ülésén a Művészek Házában, 1949. december 9-én este 6 órakor. G. Rubinyi Mózes üv., Szombathy Viktor jkvv.

¹³⁰ Az MPC helyettes titkárának levele Bölöni Györgyhez. Bp., 1951. máj. 1. G.m.

¹³¹ Jegyzőkönyv. Felvettük a Magyar Pen Club Nyolcas bizottságának 1951. május 11-én a Magyar Művészetek Szövetsége Házában megtartott rendes ülésén. G. Bölöni György elnök, Rubinyi Mózes üv., Szombathy Viktor jkvv. aut.

¹³² Jegyzőkönyv, felvettük a Magyar Pen Club nyolcas bizottságának 1950. március 24-én, este 6 órakor a Művészetek Házában tartott ülésén. G. Rubinyi Mózes üv. elnök, Szombathy Viktor jkvv. aut. A minisztérium válasza nem ismeretes.

¹²⁴ U.o.

¹²⁵ Jkv. (1949. febr. 11.) Dok 94. Más forrás szerint a Nyolcas Bizottság 1949. dec. 9-én alakult meg Bölöni György elnöklétével, tagjai Benedek Marcell, Goda Gábor, Háy Gyula, Heltai Jenő, Kodály Zoltán, Lukács György és Rubinyi Mózes ügyvezető voltak.

Mócsi bácsi, ami annyit jelentett, hogy nemcsak a belhoni mennyezetet tartotta vállán, hanem a külhoni oszlop egyensúlyozása is nagyrészt reá tartozott. Ha Carver Magyarországra jött, a jogfolytonosság képviselőjének Rubinyi Mózes tartotta, vele tárgyalt legszívesebben. Voltak évek, amikor külföldről egyedül a brazil Pen és az indiai Pen küldte el nyomtatott jelentését [...]” A Fészekben később is „sok mindenről szó esett: a genfi közgyűlésről, amelyen Hubay Miklós képviselt bennünket, az amszterdami [1954, 26.], új tagok felvételéről, s egymás egészségéről. Emlegettük a bécsi Pen-kongresszust [1955, 27.], a bécsi tagtársak aggodalmát: előre elnézést kértek, hogy a háború utáni nyomorúságban nem tudják a megjelenteket érdemük szerint ellátni. Ment a magyar vigasztalás: a magyar Pen-küldöttnek elegendő szalonná s kenyeret visznek magukkal, jut a többi tagtársnak is.”¹³³

Az MTI 1949. február 12-i közgyűlési híradása szerint Rubinyi Mózes indítványára a magyar Pen „egyhangú lelkesedéssel üdvözölte az újonnan megalakult Magyar Függetlenségi Népfrontot és annak elnökét, Rákosi Mátyás miniszterelnök-helyettest, bejelentve csatlakozását a Népfront célkitűzéseire.”¹³⁴ A tisztviselő-választást előkészítő bizottságnak tagjai lettek: Heltai Jenő, Lukács György, Balázs Béla, Benedek Marcell, Goda Gábor, Háy Gyula, Kodály Zoltán és Rubinyi Mózes. A Magyar Pen Club új tagjaivá választottak: Hajnal Gábor, Rába György, Benedek András, Szalai Imre, Endrődi Béla és a legfiatalabb magyar népi író, Nagy Sándor.”¹³⁵

A magyar Pen számára „a negyvenes évek közepén megindult sikeres évek után a szürke borongás, az alig-létezés esztendei következtek”, a Nyolcas Bizottság „meg csak működött, alkotmányosan [!], folyamatosan.”¹³⁶ A negyvenes évek első felének nyomasztó pangása után ismét elkövetkeztek a vegetálás évei, gyökeresen megváltozott történelmi körülmények között, más szereplők részvételével, más ideológia jegyében. A koalíciós korszak lezárultával a Pen, az írószövetség és a többi művészeti szövetség, a meghagyott egyesületek és társaságok új hatalmi erőterben, a kommunista diktatúra ideológiai és politikai kényszerei alatt folytatták működésüket, közvetlen pártirányítás, tilalmak és retorziók mellett, állambiztonsági megfigyeléstől kísérve. Az állampárti vezetés is korán felismerte a magyar Pen létezésében és nemzetközi kapcsolataiban rejlő irodalom- és külpolitikai, diplomáciai lehetőségeket, de csak az 1953-at követő resztalinizáció idején, főként pedig 1956 után aknázták ki őket teljes egészében. Abban az időben a politikai vezetés és a művészeti szövetségek „összertartozását” már nem csupán a tényleges hatalmi (ideológiai-politikai és intézményi) kényszerek határozták meg, hanem a kölcsönös idomulás, az egymáshoz való, ám mindenkor a hatalom által megszabott mértékű alkalmazkodás is

A magyar Pen 1949. március 21-i vezetőségi ülése a megváltozott viszonyok között jobbnak látta, és elképzelését akkor még módjában állt meg is valósítani, hogy ne magyarországi

Pen-tagot, hanem az emigráns Ignótus Pált bízta meg az írószervezet képviselőjével a májusi, Londonban tartandó végrehajtó bizottsági ülésen.¹³⁷ Hamarosan megérkezett a meghívó a nemzetközi Pen 1949. szeptember 10–17. között Velencében rendezendő 21. kongresszusára is, magyar küldött kiutazásának azonban nincs nyoma.¹³⁸ Amikor 1950. január elején a Svéd Királyi Akadémia felkérte a magyar Pent, tegyen javaslatot az irodalmi Nobel-díj 1950. évi kitüntetésére, Rubinyi Mózes azzal jelentkezett kihallgatásra Losonczy Géza népművelési államtitkárnál, hogy „Ha magad talán semmiképpen sem érnél rá, bízzál meg valakit, hogy helyetted neki referálhassak. Ha lehet, jó lenne erről Révai [József] miniszter elvtársat informálni.”¹³⁹ A jelölés kimenetelére, az esetleges jelölt esetleges személyére vonatkozóan a magyar Pen iratanyagában nincs további nyoma.

A magyar tagszervezetnek az 1950. augusztusi edinburghi 22. világkongresszuson való képviselőtét már nem emigráns, sőt nem is hazai magyar íróra, hanem hivatalos állami kiküldött tisztségviselőre kívánták rábízni. Rubinyi azt javasolta, hogy a magyar Pen úgy „vegyen részt” a találkozón, hogy ne küldjön íródelegátust, hanem Bolgár Elek legyen a képviselője, „aki most Népi Demokráciánk londoni követe”. A Bolgár által előadandó javaslat „állásfoglalást követel a Pen Világszövetségtől a béke mellett, a háborús uszítók, a hadseregszállító imperialisták ellen. A Pen Világszövetség határozattal hívja fel a földkerekség minden Pen Clubját ilyen értelmű határozat meghozatala céljából. Az indítvány szövegét itthon fogalmaznók meg s megfelelő előzetes jóváhagyástok után küldenek ki Bolgárnak bizonyos engedményekkel az ő egyéni színezésére vonatkozólag” – írta Rubinyi „elvtársi bizalommal és hűséggel”,¹⁴⁰ a Népművelési Minisztérium – a pártközpont illetékese – azonban úgy határozott, hogy „A londoni magyar követ nem vállalkozhat erre a szerepre.”¹⁴¹

Végül a távolmaradás mellett döntöttek, s az indoklás hivatalos verziója az lett, hogy a magyar Pen „a meghívás késedelmes érkezése miatt nem képviselteti magát”. Erről a Nyolcas Bizottság 1950. július 14-i ülése Háy Gyula javaslatára levélben küldött tájékoztatást a nemzetközi Pennek: „A Magyar Pen Club, amely csatlakozott a wrocławi, a párizsi és a stockholmi békemozgalmakhoz, amely a Pen-világszövetség teljes és igazi nemzetköziségének kiépítését több világkongresszuson követelte, sajnálattal értesíti a Pen-világszövetség központját és az edinburghi világkongresszus titkárságát, hogy az edinburghi világkongresszuson a meghívó késedelmes kézhezvétele miatt részt nem vehet. Megkéri azonban a világkongresszus titkárságát, vegyék tudomásul a Magyar PEN-CLUB alábbi indítványát: Hivatkozva a PEN-CLUB alapszabályaira, felkéri a Világkongresszust, csatlakozzék a stockholmi békefelhíváshoz,

¹³⁷ Jku (1949. márc. 21.) és Ismeretlen levelei Ignótus Pálhoz. Bp., 1949. márc. 24. és 25. G.m.

¹³⁸ Rubinyi Mózes ügyvezető levele a Kultúrkapcsolatok Intézetéhez. Bp., 1949. aug. 14. G.

¹³⁹ Rubinyi Mózes levele Losonczy Géza népművelési államtitkárhoz. Bp., 1950. jan. 8. A Magyar Pen Club fejl. lp. G.m. A díjat abban az évben Pár Fabian Lagerkvist svéd író, költő, filozófus kapta.

¹⁴⁰ Rubinyi Mózes levele Domokos Jánoshoz. Bp., 1950. jún. 1. G.m.

¹⁴¹ Domokos János, az Népművelési Minisztérium Irodalmi Osztálya vezetőjének levele Rubinyi Mózeshez. Bp., 1950. jún. 21. G.aut.

¹³³ Szombathy Viktor: *Rubinyi Mózes*. Dok 92.

¹³⁴ *A Pen Club üdvözlő...*

¹³⁵ MTI. *Napi hírek*. 1949. febr. 12. Belföldi hírek 12. kiad. OL K szek.

¹³⁶ Dok 92.

bélyegezze meg az USA-nak Koreával kapcsolatos eljárását.¹⁴² Meg vagyunk győződve arról, hogy midőn mi ezt mondjuk és óhajtjuk, a Pen-Világszövetség valódi célkitűzéseinek és legjobb hagyományainak szellemében beszélünk és cselekszünk.”

A nemzetközi főtitkár, Hermon Ould azonban átlátott a szítán: válaszelevelének Edinburghra vonatkozó sorai szerint „Talán nem lettek volna nehézségeik az ügy elintézésére, ha azt az Önök központja akarta volna.” Ami a stockholmi békefelhívást illeti, Ould szerint a nemzetközi Pen „nem vesz részt politikai ténykedésekben, s így az ajánlatot tárgysorozatra nem vették fel. Szeretném kifejezni amaz óhajtásomat, számolnának be központjuk munkájáról, hogy így tájékozva lehessünk afelől, milyen szerepet játszanak Önök az íróknak e nemzetközi egyesületében, a »Charter« szellemének megfelelően.” Válaszelevelében Rubinyi Mózes kifejezte sajnálatát a magyar Pen stockholmi indítványának mellőzése miatt: „Mi azt hisszük, a politika szó relatív fogalom. Sokszor az indirekt vagy negatív politika van annyira politika, mint az, ha a Pen Clubban direkt formában kiállunk pl. a legfőbb Pen-eszméért, a nemzetközi megértésért, a békéért. Már ezekből is nyilvánvaló, hogy a Magyar Pen Club alapítóinak, Galsworthynek vagy Wellsnek szellemében, tehát a »charter« szellemében küzd a nemzetközi megértésért, a békéért.”¹⁴³

A kommunizmus melletti kiállás „direkt formájaként” 1950. november 2-án az írószövetség folyóirataként jelent meg a szovjet mintájú Irodalmi Újság, amelynek főszerkesztője a Szovjetunióból a Vörös Hadsereg tisztjeként hazatért Illés Béla lett. (Az Új Hang, a frissen színre lépő nemzedék folyóirata csak 1952-ben indult meg a Demokratikus Ifjúság Szövetsége és az írószövetség kiadásában, Benjámin László, Erdei Sándor, Földeák János, Simon István és Bodnár György szerkesztésében.)

A magyar Pen az 1951-es lausanne-i 23. világkongresszusra a Nyolcas Bizottság 1951. májusi döntése szerint már elküldte képviselőit. Delegátusoknak Bölöni Györgyöt és Háy Gyulát jelölték,¹⁴⁴ akik azonban „halaszthatatlan elfoglaltságuk” miatt mégsem utaztak ki.¹⁴⁵

Eközben új, és a világszervezetben szinte a kilencvenes évekig meghatározó politikai tényező jelent meg a magyar Pen nemzetközi kapcsolatrendszerében, mozgásterében. Az új szerveződés, az 1951-ben Maria Kunczewicz emigráns lengyel író nő alapította Hontalan Írók Pen Központja (Centre for Writers in Exile) ezer szállal kötődött a magyar írókhoz és a magyar irodalmi élethez. Tevékenységét a magyar „emigrációs politika” pártirányítása, közelebbről a hírszerzés és a belső elhárítás kezdettől szorosan nyomon követte, különösen az 1956-os forradalom leverése után, amikor a központ világszerte nagy hatású nemzetközi

akciókat indított az bebörtönzött magyar írók kiszabadítására, az üldözöttek és családtagjaik támogatására.

A szervezet az ötvenes évektől a menekült írók leghatékonyabb nemzetközi Pen-fórumaként működött. Tevékenységében kezdettől – elnökként és egyéb tisztségekben – meghatározó szerepe volt Tábori Pálnak, aki a központ Arena című angol nyelvű folyóiratának szerkesztését is vállalta. Borbándi Gyula szerint „A magyar emigráns írók nem kis dicsőségére szolgált, hogy egyikük, Tábori Pál tevékeny szerepet játszott a Nemzetközi PEN, az írói világszervezet kebelében szervezett menekült csoport létrehozásában. 1948-tól kezdődően három évig tartott, míg a hontalan írók kivívták a külön és önálló PEN-csoport megalapításának jogát. 1951-ben megszületett az emigráns írókat összefogó Száműzött Írók Központja, amelyet az 1951. júniusi lausanne-i [23.] PEN-kongresszus elismert, és amelynek képviselői az 1952. júniusi nizzai [24.] kongresszuson már, mint hivatalos delegátusok vettek részt. A Nemzetközi PEN központja Londonban székel és ugyancsak ott rendezte be irodáját a menekült központ is. Az első magyar tagok is nagyrészt a Londonban élő írók közül kerültek ki, de hamarosan más országok magyar írói is csatlakoztak. Tábori Pál haláláig a tisztségek egész sorát látta el a londoni központban, nemzetközi konferenciákon és találkozókön képviselve a menekült írókat, köztük a magyarokat.”¹⁴⁶

Miután kiderült, hogy a londoni központ nem képes valamennyi hontalan író tönkösíteni, New York-i és párizsi, sőt német nyelvterületi csoportja is hamarosan megszerveződött. Londoni szervezete egy ideig Mikes György elnöklésével az Angliában élő emigráns írókat tudhatta tagjai között, az amerikai csoportban Aczél Tamás, Baránszky László, Csicsery-Rónay István, Flórián Tibor, Király Béla, Kovács Imre és Varga László játszott vezető szerepet 1977-től Györgyey Klárának, negyedévi közlönyük szerkesztőjének elnöksége alatt. A párizsi csoport tisztikarának Gara László és Méray Tibor is tagja volt, a nagy létszámú német nyelvi csoport 1964–75 között Werner Géza elnök, Széchenyi György főtitkár vezetése alatt működött, az elnökség tagja volt Benedek Alice, Borbándi Gyula, Háy Gyula, Vadasy Bettina, kiadták két német nyelvű magyar irodalmi antológiát is. A magyar írók részvétele a németországi Penben is számottevő volt.¹⁴⁷

A Hontalan Írók Pen-szervezetének létrejötte hamarosan éppúgy megnehezítette a magyar párt- és állami vezetés, vele együtt a magyar Pen dolgát, mint a később, már a forradalom leverése után, 1957 márciusában megalakított Magyar Írók Szövetsége Külföldön elnevezésű szervezet. A Hontalan Írók központja (a Pen in Exile) hamarosan tizenhét nemzet emigráns íróit tömörítette, és a hidegháborús évtizedekben éppúgy megvolt a maga számottevő politikai szerepe a világszervezet nagyhatalmi-világpolitikai környezetében és kapcsolatrendszerében, mint a nemzetközi Pen hálózatán belül, amelynek sokáig meghatározó, számos belső konfliktust kiváltó tényezőjévé vált. (A külföldi magyar írószövetség és folyóirata megszervezésével a Congress for Cultural Freedom elnevezésű szervezet Ignó Pál és

¹⁴² 1950. jún. 25-én az északi Koreai Népi Demokratikus Köztársaság támadást indított a déli Koreai Köztársaság ellen. Két nappal később Harry S. Truman amerikai elnök bevetette a légierőt és a haditengerészetet Dél-Korea támogatására.

¹⁴³ *Jegyzőkönyv*. Felvettük a Magyar Pen Club Nyolcas Bizottságának a Művészetek Házában 1950. július 14-én este 6 órakor megtartott ülésén. G. Szombathy Viktor jkv. aut.

¹⁴⁴ *Jegyzőkönyv a M.P.C. (Magyar Pen Club) 1951. május 24-én megtartott nyolcas bizottsági üléséről*. G. Bölöni György elnök, Rubinyi Mózes üv., jegyző aut.

¹⁴⁵ *Rubinyi Mózes levele David Carverhez*. Bp., 1952. máj. 15. G.m.

¹⁴⁶ Borbándi Gyula: *A magyar emigráció életrajza* 158–159.

¹⁴⁷ Uo. 309.

Pálóczi-Horváth Györgyöt bízta meg. Kéthetente megjelenő lapjuk, az Irodalmi Újság első száma még Bécsben, 1957. március 15-én látott napvilágot, május közepétől Londonban adták ki Faludy György szerkesztésében.)

A Pen in Exile létrejöttében fontos szerepe volt a nemzetközi és az angol Pen Club-nak, személy szerint David Carvernek, a nemzetközi Pen főtitkárának. A szövetség Ignotus Pál elnök és Pálóczi-Horváth György titkár, majd alelnök vezetésével számos nemzetközi mentőakciót szervezett.¹⁴⁸ Pálóczi-Horváth 1958 tavaszán részt vett a Menekült Írók Pen Clubja tevékenységében is,¹⁴⁹ a szervezet a magyar állambiztonság 1959-es értékelése szerint „a népi demokratikus országokból disszidált írókat tömöríti soraiba. Alakuló közgyűlésén célkitűzésenként az írók anyagi és irodalmi támogatását határozták meg. E csoportosulásról szerzett értesítéseink arra mutatnak, hogy a Magyar Népköztársasággal szemben ellenséges magatartást tanúsítanak. Az írószervezet kizárta Ternyei Lászlót, mert elismerően nyilatkozott Bölöni Györgyről, „aki egyes írók ellenforradalmi tevékenységét elítélte.”¹⁵⁰

A nemzetközi Pen emigráns testületeit a háttérből támogató Carver, akinek a világszervezet második embereként való megjelenése új korszakot nyitott a nemzetközi Pen működésében, a magyar Pen történetében is emlékezetes szerepet játszott, különösen szervezet 1956 utáni felfüggesztése idején. A világszervezet első éveinek történetét, majd a Catherine Amy Dawson Scott életrajzát is megíró Marjorie Watts (1921–26), később a költő, drámaíró, szerkesztő és színházalapító Hermon Ould (1926–51) után a szervezet harmadik főtitkára David Carver lett. Hamarosan a kulturális diplomácia világpolitikai szereplőjévé nőtte ki magát, és 1951–74 között, az első hidegháborús évektől a „békés egymás mellett élés” korszakán át a nyugati „fellazításig” szorosan kézben tartotta a nemzetközi Pen politikai irányítását és adminisztratív ügyeit. Éles eszű, művelt és felkészült, módszeres ember, ebből fakadóan nehéz tárgyalópartner volt, ugyanakkor elegáns és nagyvonalú diplomata, akit egyik későbbi magyarországi látogatásakor nemcsak Aczél György,¹⁵¹ hanem Kodály Zoltán is szívesen fogadott,¹⁵² és akitől Bölöni György és Rubinyi Mózes éppen úgy tartott, mint Sőtér István, Kéry László és Boldizsár Iván. Noha olykor merev alaposságát és következetes konzervatívizmusát gyakran szidták és kifigurázták, a magyar Pen vezetői, akik mindig aktuális politikai magatartása és döntései alapján formáltak róla véleményt, elismerték tekintélyét, képességeit és hatékonyságát.

Passuth László emlékezése szerint David Carver „nem volt irodalmi ember, ismert bariton énekes volt ifjabb éveiben, jómódú, tipikusan angol úr, aki szívesen utazott feleségével

együtt, vagyonuk lehetővé tette, hogy a Pen ügyeit nagyvonalúan intézhesse.”¹⁵³ Egy 1958. őszi állambiztonsági jelentés szerint Carvernek „semmi köze sincs az irodalomhoz, ő maga operaénekes volt azelőtt, de nyilván a F[oreign]. O[ffice] és egyéb országos kormányszervei megbíznak benne. Carver barátságos nyilatkozatai ellenére veszedelmes ember, vagy jobban mondva olyan, aki utasításra bármire kész. A PEN-hez tartozik az ún. száműzött írók csoportja is – Ignotus [Pál], Faludy [György], Tábori Pál stb. – ezek szoros barátságban vannak Carverrel, aki viszont – felénk – panaszkodik rájuk.”¹⁵⁴

Egy 1960. novemberi, valószínűleg Kéry László főtitkártól származó feljegyzés szerint Carver ugyan „világnézetileg távol áll tőlünk, de az együttműködés politikáját következetesen képviseli, és azt hajlandó megvédeni is a szélsőséges támadásokkal szemben [...] vagyonos családból származik, [...] a Nemzetközi PEN-től csak kisebb összegű honoráriumot kap, noha teljes munkaidejét a PEN ügyeinek intézése foglalja le. Időnként zenei tárgyú előadásokat tart az angol rádióban. Nyilvánvalóan vagyonából él. Kapcsolata van az angol legfelsőbb körökkel, olyannyira, hogy a második világháború alatt – két éven keresztül – a windsori herceg adjutánsa volt. Körülbelül 10 éve vesz részt a Nemzetközi PEN vezetésében, számos angol és külföldi íróval tart fenn állandó kapcsolatot. Az angol irodalomban igen széleskörű az olvasottsága, és a maga világnézeti szemszögéből helyesen, jó ízléssel, önállóan ítéli meg az irodalmi alkotások és írók értékét.”¹⁵⁵ A nemzetközi Pen 1964. októberi budapesti végrehajtó bizottsági ülése idején Carvert Ungvári Tamás olyan szálfá-magas alaknak látta, aki „egy gárdistát s egy operaénekest idéz. S itt az első benyomás nem csal. Testtörtiszt és énekes volt, majd zenekritikus. Csaknem fél évtizede áll a PEN világszervezetének élén, az ő londoni irodája a központ. És ha volt is vele megannyi vitája a magyar íróknak, részben az ő érdeme, hogy a magyar irodalom elleni korábbi támadások oly csekély visszhangot verhettek a külföld művészei előtt.”¹⁵⁶ David Carver Karinthy Ferenc szerint „Kedves literary gentleman, Londonban jártam nála, szép lemezei vannak.”¹⁵⁷

Néhány évvel ugyancsak Kéry László úgy vélte, a főtitkár „1956 után erősen az emigránsok befolyása alá került, s ennek következtében a Magyar P.E.N. Club akkori vezetőségének éles összetűzései voltak vele. Álláspontja azonban 1959-től kezdve fokozatosan és érezhetően megváltozott. 1964-ben részt vett a budapesti Nemzetközi P.E.N.-konferencián, most pedig [1967. május elején] feleségével együtt a Magyar P.E.N. Club vendégeként újabb két hetet tölt Magyarországon. Nemegyszer kifejezésre juttatta, hogy baráti érzések fűzik a magyar írókhoz, hazánkhoz és népünkhöz. A Magyar P.E.N. jelenlegi vezetőségének sikerült olyan viszont kialakítani a nemzetközi főtitkárral, amely alkalmas a kényesebb, vitás kérdések korrekt elintézésére is. Carver politikailag nyilvánvalóan távol áll a szocializmustól,

¹⁴⁸ Ständeisky Éva: *Az írók...* 266. Ignotus Pálról Rainer M. János: *Kémeink az Oxford Streeten*. In Uő: *Ötvenhat után* 127–134., Pálóczi-Horváth Györgyről uo. 121–127.

¹⁴⁹ Szőnyi Tamás: i. m. 1. k. 819.

¹⁵⁰ Összefoglaló. Bp., 1959. nov. Tárgy: A „Magyar Írók Szövetsége Külföldön” emigrációs szervezetről. BM II/3–B. Alo. Sz.t. Virág Ferenc r. szds. *Magyar Írók Szövetsége Külföldön*. ÁBTL O–8–49. 242–257. és Szőnyi Tamás i. m. 1. k. 776–785.

¹⁵¹ L. a *Sőtér István évtizede* c. fejezetben.

¹⁵² David Carver: *Találkozás Kodály Zoltánnal*. Dok 114.

¹⁵³ *Tíz esztendő...* 237.

¹⁵⁴ BM III. o. M–d. „Aradi” tmt. „B” do. sz. Z–129/58. 1. k. Megny. 1958. okt. 15., lez. 1967. aug. 22. Arch. sz. Mt–145/1. ÁBTL.

¹⁵⁵ *David Carver magyarországi látogatása*. Bp., 1960. nov. 30. G. A.n.

¹⁵⁶ *Vacsora a világirodalommal*.

¹⁵⁷ *Napló 1967–1969*. 45. (1967. máj. 4.)

a konzervatív, liberális angol gentleman típusába tartozik. Sejthető az is, hogy bizonyos gesztusai nem függetlenek az angol külpolitika mindenkori irányvonalától. Az utóbbi években azonban szinte egyetlen felmerülő vitás kérdésben sem tanúsított merev álláspontot. Inkább az ellentétek kiegyenlítésének híve, amivel persze együtt jár, hogy hol a mi álláspontunk, hol pedig a velünk szemben álló törekvések iránt mutatkozik megértőnek. Meglehetősen érzékeny, adott esetben hirtelen indulatú egyéniség – bár lehet, hogy ezeket a tulajdonságait olykor túljátssza valamilyen taktika érdekében. Az utóbbi években velünk való érintkezéseiben mindig megtartotta a *fair play* szabályait.”¹⁵⁸

1951 végén Rubinyi Mózes, aki mintha előre látta volna, hogy néhány év múlva, a forradalom leverése után felfüggesztés lesz a magyar Pen törvénytelen működésének, politikai magatartásának és pártirányításának nemzetközi következménye, a londoni központ előtt igyekezett máris igazolni az 1945 utáni, az alapszabályokkal ellentétes működést, különösen a Nyolcas Bizottság létrehozását és intézkedéseit. 1951 decemberében ezért kért a Népművelési Minisztériumtól hivatalos állásfoglalást annak dokumentálására, hogy a Pen „csak mai keretei között működhet (nyolcas bizottság).” Rubinyi bejelentette azt is, hogy az adott körülmények között a londoni központtal való érintkezést „csak úgy vállalhatom, ha az teljesen megfelel népi demokráciánk érdekeinek és szellemének. Tehát minden ilyen gesztiót valamely felsőbb hatóságnak jóváhagyása után óhajtanék elvégezni.”¹⁵⁹ Kérésének megfelelően 1952 januárjában írásba kapta, hogy a magyar Pen „felügyeleti hatósága, a Népművelési Minisztérium megerősítése alapján közgyűlés helyett átmenetileg keretszerűen működik. Közgyűlési megbízatás alapján Nyolcas Bizottság vezeti. Az egyesület a legújabb illetékes intézkedés alapján újjászervezés alatt áll.”¹⁶⁰

Az akkor már harmadik éve folyó koreai háború idején, a Nyolcas Bizottság 1952. február 21-i ülésén Rubinyi Mózes kijelentette, hogy a magyar Pennek „erkölcsi kötelessége részt venni korunk békeharcában. Ez a kötelesség nemcsak népi demokráciánk szellemétől hárul a Magyar Pen Clubra, hanem ráhárul ez az igazi, hamisítatlan haladó hagyományok értelmében is”, ezért „Kértük és várjuk, hogy a Béketanács rendelkezze velünk.” Bölöni György úgy foglalt állást, „volt idő, amikor már az volt az érzésünk, hogy a Pen Club működésére nincs szükség. A lausanne-i kongresszus [1951., 23.] eseményei azonban azt bizonyították, hogy az imperialista államok kiküldöttei között is vannak haladó szellemű írók, akikkel együtt csak egy szavazaton múlt egy, az egész világnak megfelelő békehatározat elfogadása. Ezért volt helyes a Nyolcas Bizottság döntése, hogy a nizzai kongresszuson [1952., 24.] részt veszünk, és együtt a haladó gondolkodású népi demokratikus, valamint a haladó szellemű írókkal általában talán sikerül a Pen Világszövetségnek olyan határozatot provokálnia, amely az igazi béke szolgálatában fog állni, tehát nem a hódítók, a gyarmatosítók, hanem

a béke művén dolgozók szolgálatában. Indítványozza, igyekezzünk kapcsolatot találni a népi demokratikus országok működő Pen Clubjaival (így a bolgár, csehszlovák, a [kelet-]német s a lengyel Pen Clubokkal).”¹⁶¹

A nizzai világkongresszuson való magyar képviseletet később tárgyalták, végül Lukács György kiküldetéséről döntöttek. 1952. április végén azonban Bölöni György izgatott levélben tájékoztatta Rubinyi Mózes Lukács telefonhívásáról, melyről rögtön „személyes jelentést tettem Jánosi [Ferenc népművelési miniszterhelyettes] elvtársnak, az ő kezébe téve le az ügy további intézését.” Miután a dolog „teljesen bizalmas jellegű, azért nem is bízom papírosra.”¹⁶² Bölöni bizalmas információja az volt, hogy miután Lukács nem kapott francia vízumot, a magyar kormány képviselői erőyes hangon tiltakoztak a francia kormánynál, melynek „ezt a tettet a gondolatszabadság és a népek közötti szellemi kapcsolatok fenntartása elleni nyílt merényletnek” minősítették.¹⁶³

A magyar Pen működése és kapcsolatai a londoni központtal a forradalomig

A magyar Pen sorsában később meghatározó szerepet játszó Carver főtitkár 1952. május végi váratlan érdeklődése igazolta Rubinyi Mózes aggályos előrelátását: érkezett a magyar szervezet munkájáról való számadás ideje. Rubinyi Carvernek küldött magyarázkodó válaszelele szerint „Különös öröömre szolgál, hogy első ízben tehetek Önnek jelentést. A Magyar Pen Clubot fasiszta hordák 1944-ben szörnyen elpusztították. Főtitkárunk, Mohácsi Jenő a deportáló vasúti vagonban halt meg. Elnökünk, Radó Antal a deportálás előtt a kórházban öngyilkos lett. Legutóbbi közgyűlésünk nyolcas intéző bizottságot nevezett ki, amelynek tagjai: Bölöni György, Benedek Marcell, Háy Gyula, Goda Gábor, Heltai Jenő, Kodály Zoltán, Lukács György, Rubinyi Mózes, az utóbbi az ügyvezető.”

Tartottunk több irodalmi és művészeti estet, illetve azokon részt vettünk. A tavalyi [a 23. Lausanne-i 23.] világkongresszusra kiküldöttük Bölöni Györgyöt és Háy Gyulát, ők azonban elhalaszthatatlan hivatalos elfoglaltság (Bölöni), illetve irodalmi elfoglaltság (Háy, akinek premierje volt) miatt nem mehettek ki. Bizton reméljük, hogy idei delegátusaink kiérnek s bővebben beszámolhatnak.”¹⁶⁴

Az évente megrendezett világkongresszusok mellett, hogy alkalmat adtak a nemzeti klubok képviselőinek találkozására, a londoni központtal fenntartott intézményes kapcsolatuk legfőbb fórumai voltak. A világtalálkozókon résztvevő magyar küldöttek kiléte 1952-től a magyar Pen működésének jelképes ügye lett, amely hamarosan az írók egymás közti

¹⁶¹ *Jegyzőkönyv a Magyar Pen Club Nyolcas Bizottságának 1952. február 21-én a Művészeti Szövetségek Házában megtartott üléséről.* G. Bölöni György elnök, Rubinyi Mózes üv., Szombathy Viktor jkvv. aut.

¹⁶² *Bölöni György levele Rubinyi Mózeshez.* Bp., 1952. ápr. 24. G.aut.

¹⁶³ *Jegyzőkönyv a Magyar Pen Club Nyolcas Bizottságának az Irodalmi Alap helyiségében 1952. november 12-én tartott üléséről.* G. Rubinyi üv. elnök, Szombathy Viktor jkvv. aut.

¹⁶⁴ *Rubinyi Mózes levele David Carverhez.* Bp., 1952. máj. 15. A Magyar Pen Club Budapest, XI. Bartók Béla-út 10. ügyvezető alelnök fejl. lp. G.m.

¹⁵⁸ *Kéry László feljegyzése.* Bp., 1967. máj. 4. G.m.aut.

¹⁵⁹ *Rubinyi Mózes feljegyzése Kerek Gábor számára.* Bp., 1951. dec. 18. G.m.aut.

¹⁶⁰ Bölöni György elnök, Rubinyi Mózes üv., Kodály Zoltán, Lukács György, Benedek Marcell, Heltai Jenő, Goda Gábor és Háy Gyula megerősítésével. Bp., 1952. jan. 14. G. A.n.

viszonyainak, az erőviszonyok politikai felülről való alakításának kényes kérdésévé nőtte ki magát a kommunista párt vezető kultúrpolitikusi számára. Azokat a döntéseket, amelyeket ebben az ügyben belügyi információk alapján a legfelsőbb pártvezetés hozott meg, formailag saját határozataként kezdetben a Népművelési, később a Külügyminisztérium közölte a Pen vezetőségével. Mielőtt a Nyolcas Bizottság 1953. február 24-én megtárgyalta volna a június 8–13. közötti dublini 15. kongresszus magyar küldöttségének összetételét, „Böloni György elnök indítványozza: kérdezzük meg az illetékesektől, kívánják-e, hogy valakit a Pen Club tagjai közül erre a világkongresszusra kiküldjünk. Ha a hatóság elvben beleegyezik, legalkalmasabbnak látszik Lukács György kiküldetése.”¹⁶⁵

Lukács mellett szóba került Háy Gyula, Böloni György, Aczél Tamás és Illés Béla is, közülük kellett betölteni a kétfős „keretet”, a döntést azonban Rubinyi ezúttal is a Népművelési Minisztériumra bízta.¹⁶⁶ Később a kongresszusi eseményeket is ő foglalta össze; beszámolójában mégsem esett szó a magyar küldöttek szerepléséről; mindössze annyit állapított meg, hogy a fórumon „szerepelt egy »Írók számkivetésben« [Hontalan Írók Pen Központja] csoport is. Ennek nevében Tábori Pál tett rövid előterjesztést a fordításokra vonatkozóan.”¹⁶⁷

A hidegháború első szakaszának új szovjet irányvonala, a „békés egymás mellett élés” doktrínájának, majd az első Nagy Imre-kormány intézkedéseinek hatása 1953 júliusától megmutatkozott a magyar párt irodalompolitikájában, a magyar Pen és a londoni központ kapcsolatában is. Aczél Tamás 1957. őszi állítása szerint a magyar Pen „nem létezett 1949 és 1953 között, amíg Nagy Imre miniszterelnök nem lett, és a PEN felélesztésének szükségét újra megvitatták.”¹⁶⁸ Később az 1956 októberében indult Nagyvilág első számában Lukács György azt írta, „A XX. kongresszus véget vetett az irodalom dogmatikus irányításának, szektásan bürokratikus vezetésének. Az írókat és olvasókat nem tekintik többé gyámságra szoruló gyerekeknek, hanem felnőtt, felelősségüket tudatosan érző embereknek. A Nagyvilág egyik legfőbb feladata lesz: bebizonyítani, hogy csakugyan felnőttek vagyunk”¹⁶⁹ A folyóirat már 1957 elején lírai műfordítói pályázatot hirdetett.¹⁷⁰

A Nagyvilág után az Európa Könyvkiadó lett az irodalmi életnek az a fóruma, amely az 1955-ös kiadói átszervezés után az addigi Új Magyar Könyvkiadó profiljának kibővítésével 1957-ben kezdett működni. Modern Könyvtár és Európa Zsebkönyvek sorozataival is új lendületet adott a műfordításnak, és felbecsülhetetlen, máig érezhető hatása volt a mo-

dern világirodalmi és filozófiai áramlatok hazai megismertetésében, az irodalmi műveltség elmélyítésében.

1954 februárjában a Külügyminisztérium arról tájékoztatta a Nyolcas Bizottságot, hogy Neil Stewart, a minisztérium londoni sajtóirodájának vezetője megbeszélést folytatott David Caverrel, aki „örömmel venné, ha a népi demokráciák részt vennének a Nemzetközi Pen Club következő, hágai konferenciáján.”¹⁷¹ Kijelentette, hogy a Pen Club őszintén sajnálja, hogy Lukács [György] elvtárs nem vehetett részt a nizzai kongresszuson, miután a franciák megtagadták a vízum kiadását [...]. Carver úgy ítélte, hogy „pusztán egy kisebbségi csoport kívánja a kapcsolatok megszakítását a »vasfüggöny mögötti« országokkal, ő személy szerint ellenzi ezt, és úgy érzi, hogy szorosabb kapcsolatok olyan országokkal, mint Magyarország, megfelelő mód lenne a kisebbségi csoport törekvéseinek leküzdéséhez. Elmondta még, hogy »emigráns« írók Pen Clubot alakítottak, melyben néhány magyar is működik Tábori Pál vezetésével.” Stewartnak az a benyomása, Carver álláspontja „az Angliában erősödő amerikaellenességet tükrözi, és véleménye szerint jóindulatú érdeklődése a magyar viszonyok iránt a változó angliai helyzetet mutatja. [...] Carver az Angol Pen Club többségének véleményét nyilvánítja, és szívesen vennék bármilyen lépést a népi demokráciák részéről, mely a szorosabb kapcsolatokra irányulna. Hozzáteszi, hogy az Angol Pen Clubban jelenleg a haladó szárny érvényesül.”¹⁷²

A békés egymás mellett élést, a kulturális élet felfrissülésének lehetőségét kínáló népszemély új irányvonala, amelynek eszméjét a kommunista ideológusok még harminc év múlva is összekapcsoltak az engesztelhetetlen ideológiai harccal, a magyar irodalmi élet csöndes gyanakvással fogadta. Az írók nagy része kiábrándult közönnyel szemlélte az eseményeket, mégis sokan reménykedtek benne, hogy a hatalmi-politikai koegzisztenciát az irodalmi-művészeti életben is hamarosan a merev ideológiai határokon való átlépés, a fokozatos kulturális nyitás követi. A Nagy Imre első miniszterelnökségével elérkező „új szakasz” valóban ebbe az irányba mutatott, a forradalom és a megtorlás évei után azonban, mint Sótér István Pen-közgyűlési „békeszózataiban” is, csak a hatvanas évek kulturális életében vált mintegy állandó világpolitikai hivatkozási és érvelési alappá a párt politikájával szemben, a párt politikájával való egyetértés hangoztatásával.

Az irodalmi életet 1954 tavaszán azonban még a kétségek és a remények uralták; az egyik májusi írószövetségi politikai tájékoztatón Ortutay Gyula feljegyzése szerint Illyés Gyula „néha-néha hunyorított egyet, néha, egy-egy lapos frázisnál kis kaján mosoly a szája szögletében. Dérynek mindvégig mozdulatlan volt az arca, szívta a kis pipáját elfeketült arccal. Heltai meredten bámult maga elé, meg se rebbentek kidülledő szemei, Hatvány rám-rám vágott egy-egy luciferi vigyort, szokása szerint, Képes Géza kajánságokat sugdosott a fülembe, Tamási Áron a Lenin-szobor alatt üldögélt, hátravetett fejjel, meg se mozdult.

¹⁷¹ A 26. Pen-világkongresszus megrendezésére végül Amszterdamban került sor.

¹⁷² Horváth Dénes levele Böloni Györgyöz. Bp., 1954. febr. 4. 040/1954.TÜK. Tárgy: Részvételünk a Nemzetközi Pen Clubban. A Népművelési Minisztérium fejl. lp. G.aut.

¹⁶⁵ *Jegyzőkönyv.* Felvettük a Magyar Pen Club Nyolcas Bizottságának rendes ülését, 1953. február 24-én a Magyar Irodalmi Alap helyiségében. G. Böloni György elnök, Szombath Viktor jkvv. aut.

¹⁶⁶ Rubinyi Mózes levele Mikó Zoltánhoz, a Népművelési Minisztérium Irodalmi Főosztálya mb. vezetőjéhez. Bp., 1953. ápr. 8. G.m.

¹⁶⁷ *Jegyzőkönyv.* A Magyar Pen Club Nyolcas Bizottságának 1954. szeptember 30-án tartott üléséről. G. Böloni György elnök, Rubinyi Mózes üv. aut.

¹⁶⁸ *Bizalmas.* A P.E.N. Nemzetközi Végrehajtó Bizottsága 1957. szept. 1. d.n. 2.30-kor Tokióban, a Sankei Hall-ban tartott üléséről készült jegyzőkönyv. G. L. Dok 100. Nagy Imre első kormánya: 1953. júl. 4.–1955. ápr. 18.

¹⁶⁹ *Magyar irodalom – világirodalom.* Nv 1956. okt. 1. évf. 1. 5.

¹⁷⁰ Nv 1957. 2. évf. 3. 479.

A társaság általában üres, merev, lárvás arccal ült a helyén, s csak a felszólalásokat figyelték haján képpel, s kaján dühös indulatuk aztán leplezetlenül kitört a Tóth [Gyula]-féle felszólaláskor. Valóságos lelepleződés volt ez, kirobbanó düh álcázása.”¹⁷³

Ortutay azt már jóval később, 1954. december végén jegyezte fel Boldizsár Ivánról, a Magyar Nemzet akkori főszerkesztőjéről, hogy „messzire előreszaladt a Nagy Imre propagálásában, aztán némi fenyegető előjelek hallatán összeroskadt, és sürgősen hódolásra jelentkezett Rákosinál.”¹⁷⁴ Boldizsár 1956. október 23-án is azt tanácsolta Hegedűs B. Andrásnak, társaival ne menjen haza aludni, mert „az egészet a mi nyakunkba fogják varrni, 24 óra múlva jön a leszámolás, mindnyájunkat le fognak csukni.”¹⁷⁵ A „Meszlényi Károly” fedőnevű állambiztonsági ügynök (Dömötör László újságíró) már november elején azt jelentette, hogy Boldizsár a sztrájk idején is dolgozó újságírókat árulóknak, szovjetbércekknek nevezte,¹⁷⁶ 1956 decemberében pedig egykori ÁVH-sok panaszkodtak fel Kádár Jánosnak, hogy már júniusban „Jelzéseket adtunk Nagy Imre és Boldizsár Iván köréből, amelyek szerint örülnének egy itthoni Poznań-nak stb. Az MDP vezetősége azonban bizalmatlanul fogadta a törvényesség alapján álló áv-szervek adatait.”¹⁷⁷ A kommunista párt irodalompolitikájának hatósági megvalósítására 1954. június 17-én létrejött a Kiadói Főigazgatóság, amely 1989-ig működött.¹⁷⁸

A Nyolcas Bizottság 1954. február 5-i ülésén Rubinyi Mózes közölte, hogy az 1954. június 20–26. között Amszterdamban rendezendő 26. világkongresszusra „hivatalos delegátusokul azt a két tagtársat jelöljük, aki már egyszer nagy sikerrel képviseltek bennünket egy másik északi államban, Dániában, a koppenhágai [1948, 20.] világkongresszuson. E két tagtárs: Bölöni György és Háy Gyula.”¹⁷⁹ A pártközpontban azonban más döntés született, ennek megfelelően Benjámín László, Illyés Gyula és Karinthy Ferenc utazott Hollandiába. Benjámín beszámolója szerint Amszterdamban „mindjárt az első nap odajött hozzánk a disszidens csoport képviselőiben ott tartózkodó Horváth Béla, és azt a javaslatot tette, hogy mi, hivatalos magyar küldöttek ülünk össze velük, disszidensekkel, problémáink megtárgyalására. Ezt a közeledést a magyar delegáció – személy szerint Illyés Gyula – a PEN-kongresszus alkalmához illő udvariassággal, de igen határozottan visszautasította.”¹⁸⁰ Horváth Bélát, a „költőt és kalandort” Karinthy Ferenc szerint „Illyés nagyon utálja, azt mondta, idehaza nem fogna kezét vele. Ott is éppen csak – hogy ne legyen botrány – köszöntötte, és nem beszélt vele.”¹⁸¹

¹⁷³ *Napló* 1. k. 1954. máj. 15. (503)

¹⁷⁴ Uo. 1954. dec. 30. (544)

¹⁷⁵ *Beszélgetés 1956 októberéről* Hegedűs B. András, Gáll Ernő és mások részvételével. Bp., 1985. nov. 11. G. Gáll Ernő hagyatékában.

¹⁷⁶ Szőnyi Tamás: i. m. 1. k. 98.

¹⁷⁷ *Volt ÁVH-s tisztek levele Kádár Jánoshoz*. 1956. dec. közepe. In: *Kedves, jó...* 34.

¹⁷⁸ Tevékenységéről Bart István: *Világirodalom és könyvkiadás...* 16–52.

¹⁷⁹ *Jegyzőkönyv a Magyar Pen Club Nyolcas Bizottságának 1954. február 5-én tartott üléséről*. G. Bölöni György elnök aut.

¹⁸⁰ *Jegyzőkönyv a Magyar Pen Club 1954. február 5-i üléséről*. G.m.

¹⁸¹ *Napló* 1. k. 236. (1968. júl. 24.).

Az amszterdami világkongresszuson Horváth Béla és Tábori Pál a müncheni Látóhatár munkatársaiként vettek részt.¹⁸² Borbándi Gyula, a folyóirat szerkesztője a „másik oldalról” úgy látta, a budapesti íróküldöttség tagjai közül „Horváth [Bélá]nak sikerült többekkel beszélnie. A legérdekesebb az Illyés Gyulával való eszmecsere volt. [...] Illyés azt tanácsolta, legyünk óvatosak. Annak az írónak, akit bírálunk, nő a tekintélye a hatalmon levők szemében. Annak, akit tudatlannak és tehetségtelennek állítunk be, csökken a megbecsülése. Az írások esztétikai minőségét nézzük, és ne igyekezzünk a rendszertől való idegenkedésnek és ellenállási szellemnek a szövegekbe elrejtett jeleit kimutatni, mert azzal csak ártunk a szerzőknek. Ezeket a jeleket – mint például az övéit a *Fáklyaláng* című színművében – a közönség úgyis felismeri és megjegyzi.”¹⁸³

Benjámín László összességében úgy látta, hogy „Bár a kongresszus sem irodalmi, sem politikai szempontból nem volt kielégítő, mégis az volt a benyomásunk, hogy részvételünk és nemzetközi kapcsolatainknak a PEN CLUB útján is történő további ápolása feltétlenül helyes és szükséges, annál is inkább, mert a külföldön keveset tudnak rólunk, és igen sok ferde elképzelés él odakünn Magyarországról.”¹⁸⁴ A Nyolcas Bizottság 1954. október 14-i ülésén ismertetett úti jelentésében Karinthy Ferenc is úgy vélte, „a Pen Club ma már nem az, ami volt: kevés jelentős író vett részt a kongresszuson (Ch[arles]. Morgan, [Jean] Schlumberger, Arnold Zweig, [Anna] Seghers stb.)” Karinthy is megemlítette a külföldi magyar írókat, köztük Táborit, aki a Nyolcas Bizottság szerint „sajátlagosan mint emigráns író szerepelt, holott tudomásunk szerint ő már régen a Horthy-éra elől vándorolt ki,¹⁸⁵ s egyébként is angol állampolgár és az angol Pen Club tagja. Sajnos, róla olyan adat is került birtokunkba, hogy Mindszentyről regényt írt. Horváth Béla emigráns író is megjelent a kongresszuson. A két író kereste az alkalmat a mi küldötteinkkel való tárgyalásra, erre azonban csak kevés került sor, mert volt honfitársaink célzatai nagyon is nyilvánvalóak voltak.”

Karinthy Ferenc szerint azonban a magyar Penre nemcsak a harmincas években volt szükség, hanem ma is, „olyanformán, hogy a Magyar Írószövetség külpolitikai tevékenységének igen fontos kiegészítése lehet, főleg kifelé. Azon kívül a nemzetközi békeharcban fontos a Magyar Pen Club, eddig is kivette részét, s a jövőben is ilyen irányban nagy szerepe lehet.”¹⁸⁶ A Nyolcas Bizottság 1955. május 4-i ülésén Bölöni is kijelentette: „elevenebbé kell tenni a Magyar Pen Club munkáját, legyen a Pen Club kis, eleven irodalompolitikai góc, amely jó

¹⁸² A Látóhatár első száma Dobossy László, Csuka Zoltán, Gara László, Háy Gyula, Kassai György, Kardos László, Kassák Lajos, Koczogh Ákos, Lukács György, Lutter Tibor, Major Tamás, Nemeskürty István, Németh László, Peéry Rezső, Rónai Mihály András, Sebestyén György, Somlyó György, Szabolcsi Bence, Szentkuthy Miklós, Újfalussy József és Veres Péter, Dylan Thomas, Brecht, Hemingway, Martin du Gard, Moravia, Shaw, Solohov és mások írásait közölte.

¹⁸³ *Nem élünk biába* 84.

¹⁸⁴ *Benjámín László jelentése az 1954. évi amszterdami Pen-világkongresszusról*. G. K.n. A kongresszusról Oskar Maurus Fontana: *Autoren beraten...*

¹⁸⁵ 1937-ben zsidó származása miatt Angliába emigrált.

¹⁸⁶ *Jegyzőkönyv a Magyar Pen Club 1954. október 4-én az Írók Szövetségének székházában tartott kiegészített nyolcas bizottsági ülésről*. G. Rubinyi Mózes elnök, Szombathy Viktor jkvv. aut.

kapcsolatokat épít ki a külfölddel, s nagy tekintélyt, erkölcsi súlyt képvisel, mert külföldön eleven Pen-élet folyik.”¹⁸⁷ A *Magyar írók nyílt levele a Timesban* címmel a Magyar Nemzet 1955. március 3-i számában megjelent közlemény szerint az amszterdami kongresszuson megjelent magyar írókat „békeharcos angol írók csoportja” egy 1955-ös oxfordi irodalmi találkozóra is meghívta, az angol hatóságok azonban megtagadták a vízumot (a The Times Aczél Tamás, Benjámin László, Karinthy Ferenc, Szabó Pál és Veres Péter nyílt levelét közölte).¹⁸⁸

A világkongresszusokat kísérő különféle rendezvények, találkozók, irodalmi estek, fogadások magyar résztvevői között nemcsak a hivatalos küldöttek és az emigráns írók találkoztak egymással, hanem magyar diplomaták, köztük az Államvédelmi Hatóság tisztjei is velük. A beszervezett írók, újságírók, szerkesztők is többször adtak ügynöki jelentést, mindemellett azokon a nyelvterületeken és kapcsolatörökben, amelyekben nem volt elegendő megfelelő embere, a magyar államvédelem igyekezett a hiányt mielőbb pótolni. 1954 őszén így figyeltek fel többek között a művelt és okos, tájékozott, nagy tehetségű, több nyelvet beszélő Rónai Mihály Andrára, aki a magyar Pen igazgatósága mellett tagja volt a Magyar–Olasz Társaság elnöki tanácsának is. „Figyelembe véve, hogy Rónai Mihály András kiterjedt olasz kapcsolatokkal rendelkezik és olyan baráti körrel, akiknek hasonló vonatkozású kapcsolataik vannak, valamint azt, hogy olasz vonatkozásban egyáltalán nem rendelkezünk hazai kutató ügynökséggel, célszerűnek látszik a vele való további foglalkozás beszerzés céljából, hogy mint kutató ügynököt foglalkoztassuk saját, valamint baráti köre olasz kapcsolatai feldolgozása terén.”¹⁸⁹

Rónai, akit Ortutay Gyula „szentimentális, hol Mussoliniért, hol a demokráciáért, hol egybekért, hol Zrínyiért, hol Gábor Andorért lelkesedő undorító kis újságírónak”, „kaka mimózá-
nak”¹⁹⁰ máskor „Károlyi Mihály házi historikusának” nevezett,¹⁹¹ nemzedéke legtehetségesebb és legműveltebb tagjai közé tartozott, mégsem volt az íróársadalom kedvelt alakja. Egy 1958. májusi ügynökjelentés szerint a sajtóban „igen sokan olyan embernek tartják a modora és a stílusa miatt, mint a gennyet [!]. [...] Igen művelt, sokoldalú újságíró, nyelveket beszél. Természete erősen összeférhetetlen, egocentrikus, ami látszik abból is, hogy csaknem minden cikkében – írjon bármiről is – önmagát is megdicséri.”¹⁹² Külföldi útjairól, tárgyalásairól, kapcsolatairól

Rónai rendkívül informatív, színes, olvasmányos, olykor dramatizált, adatokban gazdag, 30–60 oldal terjedelmű beszámolókat készített, amelyeket a pártközpont külügyi osztályának címezett, onnan kerültek az államvédelemhez, a tényleges felhasználóhoz.

Ami Ortutay Gyula ironikus megjegyzését illeti, 1958 tavaszán feljegyezték róla, hogy „1934-ben egy olaszországi útja alkalmával személyesen találkozott Mussolinival. Erről terjedelmes riportot írt a »Pesti Napló«-ban, dicsőítve Mussolini nagyságát. Ugyanebben az időben *Óda a vezérhez* című, könyv alakban is megjelent versében dicsőítette Mussolinit. Politikai magatartására a határozott németellenesség, s ezzel párhuzamosan az olasz fasizmus dicsőítése és népszerűsítése volt a jellemző. A polgári ellenzék és a fasiszta nézetek között botladozott. A II. világháború éveiben zsidó származása ellenére Horthy kegyeltje volt. A háború utolsó éveiben behívták munkaszolgálatra, de összeköttetései révén Horthy kivételezettjeként Budapesten maradt.” 1948-ban, hosszabb itáliai útja idején „kémkedéssel vádolták, lakását lefoglalták, a Pártból kizárták. Ettől az időtől kezdve nem volt munkahelye, Boldizsár Iván bízta meg fordításokkal. Hasonló módon támogatta őt ebben az időben Katona Jenő, Paál Ferenc, Soós Endre, Goda Gábor és Gergely Sándor. [...] A Rákosi-féle vezetés egyik legélesebb bírálója lett. 1956-ban rehabilitálták és a párttagságát is visszaadták.”

Az állambiztonság szerint „Az ellenforradalom idején nem exponálta magát. Azonban baráti körökben hangoztatta, hogy a kommunisták ideje lejárt, az embereknek a katolikusok és a szoc. demek között kell választaniok. Ő maga az SZDP-nek jósolt jövőt, és annak vonalát tartotta követendőnek. November 4-e után ki akart települni Franciaországba. Az volt a véleménye, hogy a Kádár-kormány ügyesen minta-gyarmatot csinál az országból. [...] politikai irányzatai igen zavarosak, esetenként ellentmondásosak. Magyarországon alig volt politikai irányzat, amelyhez valamilyen szálak ne fűzték volna. Felszabadulás után zsidó radikális, az Ortutay–Katona [Jenő]-féle kisgazdapárti, és a Kéthly [Anna]-féle szoc. dem. vonal volt az, amelyhez komolyan szálak fűzték. Ezen kívül kapcsolatban volt a Barankovics [István] vezette csoporttal is.” Noha azt is rögzítették, hogy „Szorosabb kapcsolatot tartott fenn [François] Gachot francia kémme. Polgári beállítottságú, párt- és szovjetellenes”,¹⁹³ később nem foglalkoztak vele, anyagát 1959. február 6-án irattárba helyezték. Később sem volt beszervezett ügynök.¹⁹⁴

A magyar Pen vezetése a Bécsben 1955. június 12–15. között tartandó 27. világkongresszusra is a megszokott körülményekkel készült. Rubinyi Mózes 1955. április elején egyenesen Darvas József népművelési miniszterhez fordult, ígérve, hogy amint megérkezik a meghívó, „jelentést teszek. Ebből következik, hogy a »konferencián való magyar részvételre vonatkozó döntés és a konferenciára kiküldendő delegáció mielőbbi kijelölése érdekében« csak akkor jelentkezhetünk illetékes szerveknél, amikor a meghívó kezünkben lesz.”¹⁹⁵

¹⁸⁷ *Jegyzőkönyv.* Felvettük a Magyar Pen Club kibővített Nyolcas Bizottságának 1955. május 4-én az Írószövetség Székházában tartott rendes ülésről. G. Bölöni György elnök, Rubinyi Mózes üv., Szombathy Viktor jkvv. aut.

¹⁸⁸ *Magyar írók nyílt levele...*

¹⁸⁹ *Jelentés.* Bp., 1954. szept. 22. Osvald Károly áv. hdgy. K–1542 Rónai Mihály András ügye. BM II/2. alo. Sz.t. Nyt. sz. /34.

¹⁹⁰ *Napló* 1. k. 165. (1940. júl. 17.)

¹⁹¹ Uo. 3. k. 394. (1975. márc. 7.) Károlyi Mihálynéről Rónai 1958 januárjában azt jegyezte fel, hogy „ma arccal mifelénk fordulva áll, abban a tudatban, hogy ezzel Károlyi Mihály akaratának engedelmessékedik, s magárahagyatottságában is önállóan, világosan gondolkodva, magát és Károlyi Mihály emlékét a disszidensektől élesen elhatárolva.” *Rónai Mihály András beszámolója olasz és francia útjáról.* Róma, 1958. jan. 27. Virág Ferenc r.ny. szds., főop. beo. *Rónai Mihály András ügye.* K–1542. ÁBTL 3.2.5. O–8–49.

¹⁹² „Meszlényi Károly. ÁBTL M–18667/3. 98–101. és „Varga Sándor” uo. M–27843. 145–148. Szőnyi Tamás: i. m. 1. k. 833–834.

¹⁹³ *Jelentés.* Bp., 1958. márc. 13. BM II/3–4. Alo. Tárgy: Rónai Mihály András ügye. Sz.t. K–1542. ÁBTL 3.2.5. O–8–49.

¹⁹⁴ Szőnyi Tamás: i. m. 1. k. 837, 839.

¹⁹⁵ *Rubinyi Mózes levele Darvas József népművelési miniszterhez.* Bp., 1955. ápr. 7. G.m. Darvas az első Nagy Imre-kormány (1953. júl. 4.–1955. ápr. 18.) tagja volt.

Rubinyi azt is bejelentette Darvasnak, hogy „régibbi megbeszéléseink eredményeként a Magyar Pen Club intéző Nyolcas Bizottságát átalakítottuk Kibővített Nyolcas Bizottsággá,¹⁹⁶ főleg az Írószövetség Külügyi Bizottságának tagjaival. Első együttes ülésünk jegyzőkönyvét felterjesztettük Illetékeseinkhez (Párt, Népművelési Minisztérium), s azok jóváhagyását a napokban várjuk.”¹⁹⁷ A Bölöni György elnökletével és Rubinyi Mózes ügyvezetésével működő Nyolcas Bizottságot kettejükön kívül Háy Gyula, Heltai Jenő, Illés Béla, Illyés Gyula, Kodály Zoltán, Lukács György és Szabó Pál alkotta, a Kibővített (másutt: Kiegészített) Nyolcas Bizottság új tagjai Déry Tibor, Erdei Sándor, Gereblyés László, Karinthy Ferenc, Képes Géza, Madarász Emil, Simó Jenő, Tamási Áron és Veres Péter lettek.¹⁹⁸ Más forrás szerint a (többszörösén) kibővített Nyolcas Bizottságot Benjámin László, Boldog Balázs, Bölöni György, Déry Tibor, Erdei Sándor, Erdős László, Gereblyés László, Háy Gyula, Heltai, Illés Béla, Illyés Gyula, Karinthy Ferenc, Képes Géza, Kodály Zoltán, Lukács György, Madarász Emil, Ottlik Géza, Passuth László, Rubinyi Mózes, Szabó Pál, Simó Jenő, Siklósi Norbert, Szombathy Viktor és Veres Péter alkotta.¹⁹⁹ Aczél Tamást és Erdős Lászlót 1955 decemberében választották be a testületbe.²⁰⁰

Rubinyi Mózes Darvashoz írott levele szerint a bécsi kongresszus ügyében „Miniszter Elvtárs nagyon helyesen emeli ki a »megfelelő előkészítés« dolgát. A múlt évben a delegáció tagjainak kijelölése annyira késett, hogy elutazásuk előtt egy-két nappal történt csak meg a döntés.”²⁰¹ Így is előkészítésükre minden lehető megtörtént. Tavalyi delegációnk tagjainak (Benjámin László, Illyés Gyula, Karinthy Ferenc) érdeme, hogy szereplésük sikeres volt. Ezt az állításunkat a kongresszus hivatalos jegyzőkönyvei, valamint delegációnk tagjainak jelentése igazolja. Ha mégis a kongresszuson valami olyan történt volna, ami nem jutott tudomásunkra s arról a Külügy, jobb forrásai alapján értesült, tisztelettel kérjük, hogy a jövőre vonatkozó tanulság céljából szíves legyen velünk közölni, hogy majdani új delegációnkat hiba elkövetésétől óvjuk. Természetesen készséggel teljesítjük Miniszter Elvtárs levele végén kifejezett óhaját, mely számunkra tisztelettel fogadott rendelkezést jelent.”²⁰² Bécsbe végül Bölöni György és Király István, a Magyar Csillag főszerkesztője utazott; a kongresszus plenáris ülése előtt „a népi demokratikus országok” küldöttei csehszlovák kezdeményezésre

¹⁹⁶ A régi-új testületet később egyaránt nevezték Kibővített és Kiegészített Nyolcas Bizottságnak.

¹⁹⁷ Rubinyi Mózes levele Darvas József népművelési miniszterhez, l. 195. jegyzet.

¹⁹⁸ Rubinyi Mózes levele a Csehszlovák Írók Szövetségéhez, Bp., 1955. márc. 28. G. (Rubinyi levelét az írószövetség pártvezetősége hagyta jóvá 1955. márc. 23-án.)

¹⁹⁹ G.m. K.n.

²⁰⁰ *Jegyzőkönyv a Magyar Pen Club Kiegészített Nyolcas Bizottságának 1955. december 3-án d.e. 11 órakor a Magyar Népköztársaság Irodalmi Alapja helyiségében megtartott rendes üléséről.* G. Rubinyi Mózes elnök, Szombathy Viktor jkv., Madarász Emil és Gereblyés László hit. aut.

²⁰¹ Az 1954-es amszterdami 26. világkongresszusról l. Rubinyi Mózes összefoglalóját (Bp., 1954. okt. 14. G.m.), Benjámin László (G.m. K.n.) és Karinthy Ferenc jelentését. G.m. K.n.

²⁰² Rubinyi Mózes levele Darvas József népművelési miniszterhez, Bp., 1955. ápr. 7.

nem nyilvános értekezletet tartottak. Ezek a külön egyeztetések, amelyeken később Kéry László főtákar vett részt, a későbbi évtizedek során rendszeressé váltak.

Király Istvánnak a Kibővített Nyolcas Bizottság 1955. július 15-i ülésén elhangzott bécsi beszámolója szerint Charles Morgan nemzetközi elnök „feltűnést keltő beszédet mondott, amely erős támadás volt a Szovjetunió és a népi demokráciák íróinak a P.E.N. Clubba való belépése, illetve ottani működése ellen, egyenes támadás a kommunista világszemlélet ellen. [...] A beszéd az imperialista államok képviselői részéről tapsokat kapott, de a hallgatók között általános megdöbbenést keltett, az elnöki megnyitó hangját és véleménynyilvánítását a hallgatóság nagy része nem helyeselte. Miután ez a beszéd hivatalos ünnepi keretben hangzott el, nem lehetett rá válaszolni. [...] Közben a baráti országok küldötteivel megbeszélést tartottunk, hogy megállapodjunk abban, miként lehetne az elnöki beszéd felett a gyűlésen vitát indítani.” A népi demokratikus küldöttek abban állapodtak meg, hogy „minden küldöttség vezetője levelet ír a főtákarnek és az alelnököknek, és felvilágosítást kér az elnöki megnyitó felől, felveti az elnökség részére a kérdést, hogy magánvéleménynek tartja-e az elnöki megnyitót, vagy pedig ezt úgy tekinti, mint az elnökség hivatalos véleményét. A levelek eredménye az volt, hogy az elnök kénytelen volt összehívni az executiv komitét, ott felolvastatta a leveleket, kijelentette, hogy a beszédét egyéni véleménynek tekinti, arról az elnökségnek előzőleg tudomása nem volt, és a hivatalos delegátusok felé felveti a bizalom kérdését. A vitát azonban nem engedte meg, elrendelte a szavazást azzal, hogy az egész ülést titkos ülésnek tekinti. A szavazás során 22 szavazattal 5 szavazat és 4 tartózkodás ellenében az elnök bizalmat kapott.”

A magyar küldöttek eszmecserét folytattak az osztrák írókkal is; „Beszéltünk többek között Holicser [Arthur Holitscher] elvtárrsal, a Tagebuch szerkesztőjével.”²⁰³ [...] felvetette a kiküldött propaganda-anyagaink hiányosságát. Mint mondja, rengeteg papír-mennyiséget kapnak tőlünk propagandaanyag címen, de kevés a használható. Nagyobb tényszerűsége kellene törekednünk ezekben az írásokban, és inkább szakemberekkel kellene íratni az egyes cikkeket, mert a most kapott anyagokból jóformán alig tudnak valami használhatót kiemelni a maguk lapjai számára, holott ők is úgy gondolják, hogy Magyarország iránt rendkívül nagy az érdeklődés Ausztriában.”²⁰⁴ Ellentétben Karinthy Ferenc 1954-es koppenhágai összegzésével Király István benyomása az volt, hogy „A Nemzetközi P.E.N. mai formájában – bár nemzetközi szervezetnek tartja magát, – mint ebből a kongresszusból is kitűnik, korántsem teljesíti ezt a feladatát, mindaddig, amíg áthatja a Clubot a nyugati imperializmus szelleme, és akadályokat gördít más világnézetű írók által alapítandó P.E.N. Clubok befogadása elé.”²⁰⁵

Bölöni György, éppen úgy, mint Király, úgy vélte, Bécsben Morgan nemzetközi elnök „támadólag vetette fel, hogy mi lesz a P.E.N.-nel, ha bejönnek a szervezetbe a szovjet írók,

²⁰³ A Tagebuch 1946–89 között Bécsben, 1969-ig az Osztrák Kommunista Párt anyagi támogatásával megjelenő, később euro-kommunista irányzatú baloldali kulturális szemle.

²⁰⁴ *Jelentés a Pen 1955. évi közgyűléséről.* Bp., 1955. júl. 9. G. Bölöni György és Király István aut. és *Jegyzőkönyv a Magyar Pen Club Kiegészített Nyolcas Bizottságának 1955. július 15-én tartott rendes üléséről.* G. Rubinyi Mózes üv., Gereblyés László és Képes Géza hit. aut.

²⁰⁵ Uo.

az összes népi demokráciák és a többi, nem imperialista érdekkörbe tartozó nemzetek írói. Nem új ez a kérdés, évek előtt éppen mi, magyarok indítványoztuk, hogy hívjuk meg a P.E.N.-be a Szovjetunió íróit.²⁰⁶ [...] A népi demokráciák és a Kelet-német P.E.N. küldöttei (s köztük én is, akkor még egyetlen magyar) levélben tiltakoztunk az elnöki beszéd ellen, és ezzel sikerült is az elnökség soraiban fokoznunk a nézeteltéréseket és elégedetlenséget robbantanunk ki.²⁰⁷ A Kibővített Nyolcas Bizottság július 17-én megtárgyalta Bölöni és Király kongresszusi beszámolóját, határoztak a magyar Pen és a Magyar Írók Szövetségének együttműködéséről, továbbá elfogadták Képes Gézának a Pen Clubok világirodalmi versenyéről előadott tervét.²⁰⁸ (A költők világversenyéről szóló javaslatát Képes az 1956. április 7-i bizottsági ülésen is megismételte.)²⁰⁹

Az értelmiségiek Kossuth Klubjának januári létrehozása, az Irodalmi Újság, a Művelt Nép és az Új Hang élén végrehajtott 1956. februári szerkesztőcserék, a DISZ Petőfi Körének márciusi megszerveződése óta az irodalmi életet is mind jobban sokasodó konfliktusok terhelték. 1955 nyarán egyre többször kerültek összetűzésbe egymással a „vonalas” (a „kemenyvonalas”) írók, a kollaboránsok, az alkalmazkodók, a „reformerek”, „ellenzékiek” és a hallgatók, megtűrt „túlélők”. Augusztus végén Lengyel Józsefet, „a magyar Szolzenyicint” is hazaengedték a Szovjetunióból, ahol több mint három évtizedet töltött börtönben és munkatáborokban. Egyelőre csupán szűkebb irodalmi körben az ő visszatérése is elősegítette az „erjedést”. A jó megfigyelő, ám csak ritkán jóhiszemű Ortutay Gyula megszokott tónusú kommentárja szerint ebben az időben „csak Sőtér Pista néz derűsen (s kissé bárgyún) a világba. Az ő olajosan csillogó, hízott derűje és önelégültsége szinte felháborító. S közben: értelmes, tehetséges, ha ez a tehetség egy kissé geil is – nem illik ide más szó.”²¹⁰

Francia és angol Pen-kapcsolatok

1955. június 18-án, a bécsi kongresszus befejeztével Budapestre látogatott Jean de Beer, a Francia Pen Club titkára, akit Gereblyés László, akkoriban a Kultúrkapcsolatok Intézete munkatársa ismertetett össze Rubinyi Mózessel. A párizsi emigrációból hazatért Gereblyés költő, műfordító, a harmincas években Vas István szerint „Tetszetős küllemű, jó modorú férfi volt, s már neves költője a mozgalomnak”,²¹¹ akit Faludy György mellett Füst Milán a fiatal nemzedék igazi tehetségének látott.²¹² A Nagyvilág egykori és leendő főszerkesztőjeként „Ő formálta ki a folyóirat első és lényegében az óta is élő arculatát [...] eleven francia kultúrája a nyugati irodalom valóságos értékeinek hazai bemutatását munkálta, a kommuniz-

mus eszméjéhez való soha nem ingó hűsége pedig a szocialista irodalmak előtt segített tágra tárni a hazai kapukat.”²¹³

Gereblyésnek a francia Pen főtitkárával kapcsolatos feljegyzése szerint „Előző nap a Külügyminisztériumból Konrád Edit elvtársnő telefoni úton jelezte jövetelét, és kérte, hogy keressük meg Jean de Beer budapesti hozzátartozóit (dr. Bíró [Imre] szemorvos, egyetemi tanár), teremtsünk személyes kapcsolatot vele és igyekezzünk mi összehozni Rubinyi Mózest elvtárral, a magyar PEN ügyvezetőjével. A család – telefoni érdeklődésünkre – ígéretet tett, hogy jelzik majd a francia író ittlétét. Ez olyképpen történt meg, hogy szombaton déltájt dr. Bíróné csakugyan jelezte, hogy minden órában várja a Béke-szállóban vendégét, és ha már beszél velünk, rögtön egy kéréssel is fordul hozzánk: kér bennünket, tegyük lehetővé, hogy Jean de Beer színdarabját, amelyet a párizsi rádió szombaton este közvetít, hallgathassák meg együttesen, lehetőleg az Írószövetségben, mert ők nem rendelkeznek megfelelő erősségű rádiókészülékkel. Erre Plachy elvtársnő megkísérelte elintézni a Rádiónál e meghallgatást, de sajnos eredménytelenül. Ekkor hozzám fordult – a Gundelbe telefonált – és ilyképpen sikerült megbeszélnem a jelenlevő Kerek Gábor elvtárral, hogy a Kultúrkapcsolatok Intézete legyen e tekintetben a család segítségére.

Így történt azután, hogy Jean de Beer találkozott az Intézet nyugat-európai csoportvezetőjével, Veres Ilával, viszont a meghallgatás technikai okok folytán ott sem sikerült. Jean de Beer kifejezte Veres elvtársnőnek mindenekelőtt rosszallását amiatt, hogy magyar vízumát, noha azt a párizsi követségünktől még elutazása előtt kérte, csak az utolsó percekben kapta meg, úgyhogy már csak autóbusszal jöhetett Budapestre és szabadságideje lejárt. (Vasárnap este csakugyan tovább is utazott.) Kifejezte abbéli óhaját is, hogy szeretné az országot megismerni és főképp magyar írókkal közelebbi, jó kapcsolatokat teremteni – a francia PEN-Club részéről, de személyesen is. Rendkívül sajnálta, hogy ehhez idő már nem áll rendelkezésére.

Másnap, vasárnap déltájt Veres elvtársnőnek sikerült értesítenie engemet, úgyhogy két órára ki is mentem a Szigetre, ahol csak sokszoros telefonálás után tudtuk meg, hogy csak 5 óra után érkeznek Beerék a Szigetre. Végül is csak 6 óra körül tudtunk találkozni. Beszélgetésünk során Jean de Beer nekem is tudtomra adta, hogy igazán fájjalja, hogy csak futó beszélgetésre kerülhetett sor közte és a magyar írók között, holott mint a francia PEN egyik vezetője is kijelentheti: közelebb érzi magához az íróinkat, mint a bécsi kongresszuson megismert angol és más küldötteket. Rendkívül helyteleníti, hogy a magyar írók csupán – szerinte – egyetlen íróval képviseltették magukat. Lengyelországból is nyolc író jelent meg a kongresszuson, noha ő még ezt a számot is kevesli. A kongresszuson nemcsak delegáltak, hanem »kongresszisták« is megjelentek, akik »saját költségükön« csupán érdeklődésből vettek részt a találkozón. Szerinte csakis a népi demokratikus írók csoportos megjelenése mellett lehetett volna remélni, hogy eredményesen, meggyőző erővel vehették volna fel az elvi küzdelmet a kongresszus jobboldali felfogású küldötteivel szemben. S erre – hangsúlyozta –

²¹³ Gereblyés László 60 éves. Nv 1964. 9. évf. 4. 638. L. még Gereblyés László emlékezete. Uo. 1970. 15. évf. 1. 155. és Tíz éves a Nagyvilág. Uo. 1966. 11. évf. 10. 1579.

²⁰⁶ L. Budapestre jön Martin Andersen Nexø...

²⁰⁷ A P.E.N.

²⁰⁸ A Magyar Pen Club ülése (SzN) és A Magyar Pen Club tervei (MN).

²⁰⁹ Bp., 1956. ápr. 7. G.m. Az ápr. 6-i ülés jegyzőkönyvének melléklete.

²¹⁰ Napló 2. k. 1955. jún. 9. (43)

²¹¹ Vas István: Nehéz szerelem 94.

²¹² Uő: Mért víjog a saskeselyű? 2. k. 13.

feltétlenül szükség lett volna, valamint arra is, hogy a különböző országok írói alaposabban megismerjék egymást.

Hangsúlyozta továbbá azt is, hogy a maga részéről továbbra is azon lesz, hogy a francia PEN eleven kapcsolatot teremtsen, mint a magyar PEN-nel, mind a Magyar Írók Szövetségével, s evégből arra kér bennünket, hogy mi is keressük velük az érintkezést. Megemlítette, hogy a francia PEN-szervezet Párizsban a legközpontibb helyen, a Champs Elysées-n rendelkezik vendégszobákkal, amelyeket átutazó vendégeknek is készségesen és jutányosan bocsátanak rendelkezésre. Azt is ismételt hangsúlyozta, hogy tekintettel magyarországi rokoni kapcsolataira, a jövőben is szívesen foglalkoznék egy magyarországi tanulmányút gondolatával.²¹⁴

Rubinyi Mózes kevéssel Jean de Beer budapesti látogatása után, 1955 augusztusában vette kézhez Simó Jenőtől a pártközpont utasítását, mely szerint „A Magyar PEN Club tevékenysége külügyi vonatkozásokban az elmúlt időszakban jelentősen megnőtt. A Club előtt álló ilyen irányú feladatok szükségessé teszik, hogy a Magyar PEN Club a jövőben állandó és közvetlen kapcsolatot tartson külügyi szervekkel. Ennek megfelelően, – tudomásulvétel miatt közöljük, – hogy a Magyar PEN Club ezen túl minden külügyi vonatkozású ügyben a Külügyminisztérium hatáskörébe tartozik, és annak utasításait tartozik követni.”²¹⁵ Szeptember közepén Benjámin László szatirikus epigrammái miatt elkobozták az Irodalmi Újságot, 1955 októberében pedig az MDP Központi Vezetőségének írott memorandumban kommunista írók és művészek tiltakoztak *Az ember tragédiája*, *A csodálatos Mandarin* és Németh László *Galilei* című drámájának betiltása miatt. A memorandum aláírói közül Aczél Tamás, Benjámin, Déry Tibor, Zelk Zoltán és még néhány párttag szigorú megrovást, Erdei Sándor, Háy Gyula, Karinthy Ferenc, Kónya Lajos, Kucka Péter, Méray Tibor és Vészi megrovást kapott. Októberben már Boldizsár Iván is „nagy félelemben él: attól tart, hogy Rákosi az írók »ellenforradalmáért« is Nagy Imrét teszi felelőssé, és egy pert akaszt a nyakába, s majd abba a perbe Mérayékkal együtt őt is belekeverik.”²¹⁶

A Kibővített Nyolcas Bizottság 1955. december 3-i ülésén előbb Képes Géza júliusi javaslata szerint nemzetközi költői műfordítói verseny rendezését határozták el, majd megkezdtek a felkészülést az 1956. július 8–13. között Londonban rendezendő 28. világkongresszusra. A Pen az égető papírhány enyhítésére tett próbálkozásokból is kivette a részét. Földeák János a Kibővített Nyolcas Bizottság 1956. január 8-i ülésén számolt be arról a megbeszélésről, amelyet az ügyben a Kiadói Főigazgatósággal folytatott, közölve, hogy „javaslatunkat az illetékes körök kitörő örömmel fogadták”, a főigazgatóság mellett ugyanis a Tervhivatal is „egyetért azzal a kikötésünkkel, hogy ha papírt valóban kapunk, akkor ennek felhasználása felől a Magyar Pen Club ideológiai és gazdasági ellenőrzést gyakorol! Az ille-

tékesek azt kérik, levelünkben mennyiséget ne jelöljünk meg s főleg *regénynyomó* [!] papírt kérjünk”, melynek befolyó jövedelme az írók szociális segélyezését szolgálja. Képes Géza tudomása szerint a finnek máris felajánlottak 5 ezer tonnát; a bizottság egyetértett Ottlik Gézával, aki szerint a megszerzett papírt kizárólag élő magyar írók műveinek kinyomtatására szabad felhasználni.²¹⁷

A papírínség enyhítése közvetlenül a forradalom leverése után is felmerült. Akkori javaslat szerint ismét a külföldi centrumok segítségét kellett volna kérni, ezt követően „a Pen az ajándéku kapott papírmennyiségből felszabadít a kiadóknak egy-egy könyvre való papírmennyiséget – a kiadók javaslata alapján. A kiadók viszont fizessék be a papír ellenértékét vagy a Vöröskereszt, vagy valamilyen írói jóléti alap javára, ily módon kettős haszna lehetnek az akciónak, s rendkívül megnövelné – pozitív eredményén felül – morálisan is a MPC-ot.”²¹⁸ Az égető papírhány csökkentését célozta Fábíán Zoltán írószövetségi titkár és Imre Gyula európai körútja is 1956 végén.

A Kibővített Nyolcas Bizottság 1955. december 3-i ülésen elismerték Darkó István, Győry Dezső, Szalatnai Rezső Csehszlovákiából, Vitézy István Romániából, és Csuka Zoltán Jugoszláviából áttelepedett magyar írók Pen-tagságát is, kimondva, hogy az emigrációban élők is a szervezet tagjai. Miután a papírügy kapcsán az ülésen a Pen-tagok általában igen nehéz életkörülményei is szóba kerültek, elhatározták a kiadói és szociális szakosztály felújítását.²¹⁹

A magyar Pen 1956. kora tavaszi irodalmi rendezvényei közül az ELTE-n az írószövetséggel, az Országos Béketanáccsal és a Kultúrkapcsolatok Intézetével közösen rendezett nemzetközi Walt Whitman- és Heine-estek emelkedtek ki,²²⁰ áprilisban pedig megérkezett David Carver nemzetközi főtktár levele, amelyben a magyar Pent a londoni központ arra a műfordítói programban való részvételre hívta meg, amely nyolc kevéssé ismert nyelven született irodalmi alkotás világnyelvre való átültetését irányozta elő. A magyar művek kiválasztásra létrehozott bizottságba Bölöni Györgyöt, Rubinyi Mózeszt, Gereblyés Lászlót és Képes Gézát választották meg.

1956 tavaszán már nemcsak a „vonalasok” és az „ellenzékiek” kerültek mind élesebben szembe egymással. Az írók és a párt, az írószövetség és az ottani MDP-szervezet viszonyának megromlását mutatta Molnár Géza szervezőtitkárnak, az írószövetségi pártszervezet tagjának 1956. februári panaszos hangú levele, amely szerint a titkárság Tamás Aladár vezetésével a pártvezetőség tudta nélkül döntött az apparátus átszervezéséről és az ott dolgozó párttagok eltávolításáról. Molnár időközben Erdős Lászlótól megtudta, hogy a megbeszélésen a pártvezetőség két tagja, Bölöni György és Barabás Tibor is részt vett.²²¹ Az írószö-

²¹⁷ *Feljegyzés*. Bp., 1956. dec. 27. Passuth László aut.

²¹⁸ Uo.

²¹⁹ *Jegyzőkönyv*. Felvettük a Magyar Pen Club kiegészített Nyolcas Bizottságának 1956. január 3-án, d.e. 11 órakor az Irodalmi Alap helyiségében tartott rendes üléséről. G. Szombathy Viktor jkv. aut.

²²⁰ *Heine-emlékest*.

²²¹ *Feljegyzés a Magyar Írók Szövetsége MDP Szervezete vezetősége részére*. Bp., 1956. ápr. 29. ÁBTL–3.1.9. M–V–150387/2.

²¹⁴ *Feljegyzés*. Bp., 1955. jún. 20. *Régebbi levelezés*. ÁBTL 3.1.9.–V–150387/2.

²¹⁵ *Simó Jenőnek, a Magyar Dolgozók Pártja osztályvezető-befolyosójának levele Rubinyi Mózeshez*. Bp., 1955. aug. 24. Az MDP fejl. lp. G. aut.

²¹⁶ *Napló* 2. k. 1955. okt. 24. (79)

vetség párttaggyűlésén Lukácsy Sándor Rákosi Mátyás egri beszédére utalva azt mondta, az elkövetett törvényteleniségekkel nem áll arányban a „júdási ajakkal kimondott három szó: Rajk László elvtárs.” Lukácsy szavait „anarchisztikus kijelentésként” ítélte el Sarkadi Imre.²²²

Az 1956-os londoni 28. Pen-kongresszuson való magyar részvétel kérdését a Kibővített Nyolcas Bizottság 1956. április 6-i ülésén tárgyalta. Mivel a Népművelési Minisztérium mindössze két delegátus kiküldését engedélyezte, az előzetesen megjelölt sorrend szerint Bölöni Györgyöt, Képes Gézát és Sötér Istvánt jelölték.²²³ Jó angol tudása miatt szóba került Aczél Tamás is, ő azonban Gergely Sándor véleménye szerint „nem alkalmas e szerepre, mert utazásához a felsőbb hatóságok nem járulnának hozzá. A bizottság helyeslőleg tudomásul veszi Gergely Sándor megállapítását. Aczél Tamás kijelenti, hogy bizottsági tagságáról lemond, s az üléstől távozik.”²²⁴ Aczél az 1957-es tokiói világkongresszus végrehajtó bizottsági ülésén elhangzott nyilatkozata szerint „1954 és 1955-ben közölték, hogy egy PEN Bizottság alakult, ahol Bölöni volt a PEN-biztos, és abban Rubinyi, Képes, Gergely, Gereblyés és Aczél [Tamás] is helyet foglaltak; 1956-ban megvitatták a Londonba való megbízott kiküldésének kérdését, és Aczél azt mondta, hogy őt túl jobboldalinak tartották ahhoz, hogy a magyar írókat képviselje egy imperialista országban, mire ő lemondott.”²²⁵

A londoni kiküldetés költségeire Rubinyi Mózes körlevélben kérte a tagság anyagi támogatását (!).²²⁶ A Kibővített Nyolcas Bizottság megbeszélésén részt vett Horváth Dénes, a Népművelési Minisztérium képviselője is, aki felszólította a testület tagjait, készítsenek tervet a szervezet jövőjéről: „Maradjon-e meg a Pen Club a mai állapotában, avagy szerveztessék át”? Bölöni György úgy vélte, a magyar Pen jövőjét úgy kell elrendezni, hogy „mint a Pen Világszövetség magyarországi központja kifelé is, befelé is őrizze meg autonómiáját. Felkéri az ügyvezetőt, hogy a Párttal és az illetékes hatóságokkal a kérdés megoldásának módjait beszélje meg.”²²⁷

A Pen-vezetőség a Népművelési Minisztériumnak végül azt válaszolta, hogy „A Magyar Pen Club érdekében, de Pártunk és kormányunk intencióinak is megfelelően, a fordulat éve óta, utolsó közgyűlésünk felhatalmazása alapján Nyolcas Bizottság intézi a Pen Club ügyeit, tavaly óta kibővített Nyolcas Bizottság. Az idén a nyilvánosság elé is kiléptünk, bekapcsolódva

az ideai irodalmi ünneplésekbe. A Walt Whitman- és a Heine-ünnepeket az Írószövetséggel, a Béketanáccsal és a Kultúrkapcsolatok Intézetével együtt mi rendeztük. Most felmerült az a gondolat, nem lehetne-e a Pen Club tágabb alapú egyesületi életét biztosítani. Erre vonatkozólag a Népművelési Miniszter titkára útján javaslatlételre kért fel.” A minisztériumi felhívítás érdemére nézve a Pen vezetése úgy döntött, hogy a szükséges átalakítást 1956 őszére, a londoni világkongresszus utáni időre halasztja, amikor a bizottságot 50 vagy 100 főre tervezi kiegészíteni, „mintegy kisközséget alkotva”. Az átszervezés során tagrevízióra is sor kerül, mert a régi taglistán számos olyanok is szerepelnek, akik „sem irodalmi, sem irodalomerkölcsi, sem politikai okokból nem odavalók.”²²⁸ A további események során, többek közt a Petőfi Kör 1956. júniusi sajtóvitája, Déry Tibor, Tardos Tibor és mások állásfoglalása után a Pen átszervezéséről már csak a közelgő júliusi londoni kongresszus miatt sem esett szó többé.

A londoni világkongresszuson „hetven ország küldöttei előtt Képes Géza számolt be angolul a magyar irodalom helyzetéről. Sűrű tapsok közepette bejelentette: a magyar írók elindították önálló könyvkiadójukat.”²²⁹ A világkongresszus tapasztalatait *Utazás a PEN körül* című irodalmi beszámolójában Bölöni György foglalta össze, írása az 1956. október első felében az írószövetség világirodalmi folyóirataként indult Nagyvilág első számában jelent meg.²³⁰ Bölöni már első nap úgy találta, „A kongresszus szelleme egész más, mint tavaly Bécsben. Akkor az elnök, Charles Morgan éles támadó beszéde a szovjet írók és népi demokráciák ellen megzavarta a tanácskozást, és végig ott lebegett a kongresszus feje felett. Most az angol kormány volt kultuszminisztere, R. A. Butler, aki különben az Irodalmi Királyi Társaság elnöke, nyitotta meg a kongresszust, és emelkedett hangú, s az íróvilágot közös munkára serkentő beszéde szabta meg a kongresszus vonalát.” Morgan után az új elnök André Chamson francia regényíró lett, „akit nemrég emelt tagjai közé az Académie Française. Megválasztása akkor meglepetés volt, tüntetés az Akadémia Pétaine-szellemű reakciós jobboldala ellen. Chamson ugyanis aktív részt vett az ellenállásban a németek ellen, a felszabadítási harcokban magas katonai rangot is szerzett.” Bölöni kifejezte azt a reményét is, hogy André Chamsonnal „olyan író került a PEN élére, aki fel tudja használni ezt a szervezetet a széttagolt világ íróinak egybefogására, és a PEN-ből hasznos világszervezetet teremti.”

A több mint háromszáz brit résztvevő mellett „A népi demokráciák közül többen egész népes küldöttséget menesztettek. Úgy látszik, súlyt helyeznek arra, hogy itt legyünk, jelenlétünkkel is mutassuk meg, hogy élünk, és semmiképpen sem vagyunk másodrendű tagjai a PEN-nek. A lengyelek [Jan] Parandowski vezetésével tízen jöttek. A csehszlovákok között ötven voltak, – ott volt Arnošt Vaneček, Alois Skoudal és Vítězslav Nezval. A németek

²²² 1956 *kézikönyve* 1. k. 53.

²²³ Képest, miután a Rákosi-rendszert elítélő, hatvanad-magával jegyzett memorandum alól nem vonta vissza aláírását, eltávolították a Megvető Kiadó éléről. Tóbiás Áron emlékezése szerint „felfelé buktatták”, vagyis kinevezték az írószövetség költői szakosztálya titkárává és a magyar Pen főtitkárává. Tóbiás Áron: *A Megvető* 1. 74.

²²⁴ *Jegyzőkönyv*. Felvettük a Magyar Pen Club kibővített Nyolcas Bizottságának 1956. április 6-án d.e. tartott rendes ülésén, az Irodalmi Alap helyiségében, G. Bölöni György elnök, Rubinyi Mózes üv. alelnök, Szombathy Viktor jkvv. aut.

²²⁵ *Jegyzőkönyv a Pen Nemzetközi Végrehajtó Bizottsága 1957. szeptember 1-jei tokiói üléséről*. Dok 100.

²²⁶ *A P.E.N. XXI III-ik nemzetközi kongresszusa*. G. K.n.

²²⁷ *Jegyzőkönyv*. Felvettük a Magyar Pen Club kibővített Nyolcas Bizottságának 1956. április 6-án d.e. tartott rendes ülésén, az Irodalmi Alap helyiségében, G. Bölöni György elnök, Rubinyi Mózes üv. alelnök, Szombathy Viktor jkvv. aut.

²²⁸ Bp., 1956. ápr. 28. G.m. A.n. Kézírással: „A Párt hitelesítése: Szalai Sándor, A[ndics]. E[rszébet]. megbízásából.”

²²⁹ Tóbiás Áron: *A Megvető* 1. 74.

²³⁰ A Nagyvilág első szerkesztője Kolozsvári Grandpierre Emil; 1957-től Gereblyés László, 1960-tól Kardos László, 1974-től haláláig, 1992-ig főszerkesztője Déry László volt. A második szám már csak 1957 áprilisában jelent meg. A folyóiratról Bart István: *Világirodalom és könyvkiadás...* 58–60. és Stanciskij Éva: *Az írók...* 221–222.

minden árnyalatukat összeszámítva ötvenen voltak, a centrumot, mint tiszteletbeli vendég, Bertolt Brecht képviselte volna, de betegsége már megakadályozta az utazásban. De itt voltak Ludwig Renn, Stephan Hermlin, Hans Mayer és régi barátunk, Bodo Uhse, aki többször szólalt fel, ha a hozandó határozatokat reánk sérelmesnek találta. Fáradhatatlan harcos, aki szakadatlanul hallatja a haladó irodalom és világnézet védelmében a szavát. Most is a német centrum – a demokratikus Németország és Nyugat-Németország közös PEN-szervezetét nevezik így – indítványára hozta a kongresszus az atomfegyverek kérdésében igen jelentős határozatát, melyhez hasonlót a tavalyi atmoszféra után remélni is lehetett. A határozat ugyan nehezen született, de kimondja, hogy a nemzetközi PEN elismeri korunk különös súlyosságát és a rettentő veszélyeket, melyek az emberiséget a teljes pusztítást végző bombák tökéletesedésével fenyegetik, ezért rokonszenvét fejezi ki minden író iránt, aki kötelességének tartja, hogy e veszélyek teljes realitását tárja fel. A határozat, mint minden sokat módosított szöveg, lehetne kifejezőbb és egyenesebb, de elégedjünk meg ezúttal harmincnégy ország íróinak ezzel a kinyilatkoztatott békevágásával.”

Londonban döntés született róla, hogy az 1957. évi 29. világkongresszust Tokióban tartják, ahol remélhetőleg „tárgyalni fogják Képes Géza indítványát is a költői világverseny-ről, melyet a magyar PEN továbbított volt Londonba. Az indítvány idejében került ugyan a vezetőség elé, mégsem foglalkozott vele a kongresszus. Eleinte a nemzetközi főtárgy húzódozott a tervtől, s talán nem is méltatták volna a kellő figyelemre, ha az UNESCO küldötte, Roger Caillois nem jön támogatására. A kongresszus után újra áttanulmányozták, megbeszélték részleteit, s a kongresszust előkészítő bizottság elé terjesztik. Így remény van rá, hogy megvalósul a magyar javaslat, mely mindenfelé felkeltette az írók érdeklődését. A terv szerint minden évben megrendezné a PEN a költők világversenyét, azért a költőket, mert, ha hazájukban értékelik is őket, nyelvi nehézségek miatt éppen a költők vannak elsősorban elzárva a világ nemzetközi nagyközönségétől. Minden ország PEN-je nyolc-tíz verset választanak ki az évi hazai termésből, s évenként változó zsűri ítélkeznék a költemények felett, a nemzetközi PEN tagjaiból. A versenyen szereplő és győztes verseket aztán kötetben adná ki a PEN. Így évente megszületnék a világ költőinek legkiválóbb verseiből egy-egy antológia. Ha sikerrel jár a terv, ki fogják terjeszteni prózai munkákra is.”

A közönség és az irodalom kapcsolatáról folytatott eszmecsere során Bölöni az életrajzi irodalom módszereiről és az életrajzíró feladatairól tartott előadást.²³¹ Arra hívta fel az írók figyelmét, „ne vessék meg életrajzírásuk során a történelmi materializmus szempontjait, mert csak akkor adhatunk helyes képet hősünkről, ha élete megírásában így igyekeznünk eljárni, és anyagunk feldolgozásában megforgatjuk az úgynevezett »Marx« kulcsot. A magam tapasztalataiból indultam ki, melyeket *Az igazí Ady* megírásával szereztem,²³² s felhasználtam az alkalmat, hogy a nagy írónyilvánosság előtt néhány szót ejtsek Adyról, akit mi a XX. század egyik legnagyobb költőjének tartunk.”

²³¹ Bölöni György előadást tartott... (MN, SzN). Bölöni és Képes beszámolójáról: *Pénteken ülést tartott...* (MN).

²³² Atelier. Párizs, 1934.

Képes Géza azt az átalakulást taglalta, amely Magyarországon „a tömegek kultúrába való bevonásával végbe megy. „A felszabadulás óta gyökeres változás észlelhető; a szépirodalmi művek, kiváltképp a világirodalmi klasszikusok példányszáma ugrásszerűen emelkedik, s különösen fontos tömegnevelő munkát végez az Olcsó Könyvtár sorozat, melynek századik kötete már 120 000 példányban jelent meg. A színházak szintén állandóan zsúfolt nézőtér előtt játsszák a magyar és a külföldi írók klasszikus műveit. Képes vitába szállt Ortega y Gassetnek és más gondolkodóknak aggályával, akik attól tartanak, hogy a tömegek felszabadulása a szellemi kultúra pusztulását vonja maga után; a magyarországi példa az ellenkezőjét bizonyítja. Előadónk természetesen nem hallgatta el, hogy még csak a kezdetén vagyunk e nagy átalakulásnak. A magyar írók az elmúlt tíz év folyamán gyakran látogatták meg az üzemeket, falusi kultúrházakat, vidéki irodalmi köröket, az újabban lezajlott irodalmi viták pedig az eddiginél is bensőségebbé és őszintébbé tették az írók és a közönség viszonyát.” Bölöni György álláspontja szerint az ilyen „világ-vitából is az állapítható meg, hogy a nyugati írók minden jóakarata és megértő szándékuk dacára sem tudják észrevenni, hogy a kapitalista államok helyén kialakult szocialista rendben az irodalom számára olyan új közönség születik, mely lassanként szétfeszíti az eddigi kereteket az írók és olvasók között, és kultúrába befogadott új és új milliók fogják rányomni a maguk bélyegét az irodalomra [...]”

Bölöni végül úgy vonta meg a londoni találkozók mérlegét, hogy a nemzetközi Pen „végre megindult, hogy egy táborba szedje a világ íróit, s megszüntesse a vasszögönyt, melyet huzavonáival ő teremtett meg Kelet és Nyugat között. Attól még messze van, hogy az irodalom feladatait és problémáit azzal a szemmel nézze, amint azt megkövetelné a megváltozott világ, de már rálépett erre az útra. És nagy siker a szellem megváltozása, ha alkotómunkában nem is tud a kongresszus eredményeket felmutatni. Nem kell [hogy] lebecsüljük [Richard Austen] Butler miniszter szavait, amikor ezeket mondta: »Azt hiszem, hogy 1956 nyarán, amikor az emberiség jövőjének perspektívái, úgy látszik, kissé talán kiderülnek – így beszélek, miután 'Boulg'-gal és 'Krush'-sal vacsoráltam ([Nyikolaj] Bulganyin és [Nyikita Szergejevics] Hruscsov rövidített angol becéző neve) –, sokkal inkább helyes, mint az elmúlt tizenöt esztendő bármelyik pillanatában, hogy az angol PEN látja vendégül tagjait.”²³³

Londoni tapasztalatairól Bölöni és Képes írásbeli jelentést tett a már csak 1956. december 21-én megtartott Pen-közgyűlésnek is, beszámolóik tartalma megfelel Bölöni Nagyvilágban közölt összefoglalójának. Az ülésjegyzőkönyv szerint Bölöni a kongresszuson nemcsak az életrajzíró feladatairól tartott előadást, hanem „beszámolt az Ady-életrajz írása és publikálása közben szerzett tapasztalatairól” is, Képes Géza pedig „az irodalom tömegkapcsolatairól beszélt és bőven kitért a mi új közönségünk jellemzésére, és azokra a feladatokra, amelyek még az írókra várnak ezen a téren”. A légkört tekintve „a múlt évi bécsi kongresszushoz képest nagy változást tapasztalhattunk a kongresszus vezetésének szellemében és az egész kongresszus lefolyásában, mert teljesen eltűnt az a barátságtalan és ellenségesnek is mondható magatartás, amelyet a Szovjetunióval és a népi demokráciákkal szemben a Pen vezetői

²³³ Bölöni György: *Utazás a PEN körül*. Dok 95. L. még Képes Géza: *Londoni mozaik*.

tanúsítottak. Az angol szervezés javára írhatjuk, hogy sikerült a kongresszusról jórészt ki-küszöbölni azokat a hosszadalmas, unalmas és vitaszerűnek egyáltalán nem mondható felszólalásokat, amelyek a bécsi kongresszust jellemezték. Charles Morgan, a Pen elnöke, aki a bécsi kongresszus ellenséges hangját kezdeményezte, ez alkalommal teljesen háttérbe vonult, úgyhogy a megnyitó beszédet is az angol kormány volt kultuszminisztere, R. A. Butler tartotta rendkívül mérsékelt, rokonszenves és emberi hangon.

A kongresszuson ezúttal is jelen volt a menekült írók Penbe tartozó csoportja, közöttük a magyar Tábori Pál, azon kívül pedig részt vettek a disszidens magyar írók közül többen is, így pl. Cs. Szabó László, Horváth Béla, Vámos Imre, Szabó Zoltán. Eleinte azt hittük, hogy ez a meglehetősen nagy felvonulás azért történt, hogy kellemetlenkedjenek nekünk és a magyar ügynek, mert hiszen a kongresszus összeesett azokkal az irodalmi és politikai mozgalmakkal, amelyek idehaza folytak, és amelyek a Petőfi Club ismeretes ülésén robbantak ki.²³⁴ Ezek a kellemetlenkedések egyáltalában nem következtek be, sőt az ausztráliai javaslat tárgyalásánál, amely a népi demokráciák és a Szovjetunió íróinak kitiltását javasolta a Pen kötelékéből, a menekült írók elnöke, Tábori Pál felszólalt, és a javaslat elvetését kívánta. Mi magunk nem zárkoztunk el attól, hogy ezekkel a magyar írókkal beszélgessünk, mélyebb politikai tárgyalásokba nem bocsátkoztunk, és meg kell említenünk, hogy valószínűleg magatartásunk is hozzájárult ahhoz, hogy ilyen jelentős javaslat tárgyalásánál bennünket támogattak. Különben felvetettük előttük a hazatérés lehetőségét is, mert hiszen viselkedésükből, elejtett szavaikból látszott, hogy ők maguk is igen kilátástalannak látják már ezt a disszidens életet, s ki vannak ábrándulva abból a politikából, amelyet idáig támogattak.” Fontos lépésnek ítélték, hogy „David Carver hívatta Képes Gézát és közölte vele, hogy nagy jelentőségűnek tartja a költők világversenyére vonatkozó javaslatát, – véleménye szerint ennek megvalósítása a Pen létalapja.”

A két küldött arról is tájékoztatta a közgyűlést, hogy előzetesen „illetékes hatóságainktól, a külügyminisztériumtól, a Kultúrkapcsolatok Intézetétől azt a megbízást kaptuk, hogy Képes Géza Londonban a magyar és az angol irodalom kapcsolatáról tartson előadást angol közönség előtt, angolul, Bölöni pedig *Ady Párizsban* c. francia nyelvű előadás tartson Párizsban.” Mindketten fájlalták, hogy vendéglátóik egyik lehetőséget sem biztosították számukra. „Bölöni Párizsban a francia Ady-kötet megjelenése után érdeklődött, mert ezt a kötetet a Seghers kiadóval az ő budapesti ittlétekor, még évekkel ezelőtt együtt beszéltek meg. Tavaly, Bölöni Párizsban tartózkodásakor az Ady-versek fordításával megbízott [Jean] Marcenac költővel érintkezésbe lépett, és a Kultúrkapcsolatok meghívta Budapestre, hogy megkezdett fordításait itt, magyar írók közbejöttével nézze át és fejezze be. [...]”

Az Ady-kötet mégsem készült el, és megjelenése még teljesen bizonytalan, mert Marcenacot úgy Koltai-Kovács [Béla],²³⁵ mint a francia költőkkel kapcsolatban álló Gara László elvtársunk teljesen megbízhatatlannak tartják ebben a tekintetben. Tudomásunk szerint Illyés

Gyula verseskötete és a több francia költő által fordított József Attila-kötet megjelenése, és főleg Gara Lászlónak igen ügyes és hozzáértő munkája folytán francia irodalmi körökben igen megnőtt az érdeklődés a magyar költészet iránt, meg kellene tehát ragadni ezt az alkalmat, hogy ne csak egy újabb és kibővített József Attila-kötetet adjunk a francia közönség elé, ne csak a két háború közötti magyar költők antológiáját, ne csak az Adytól napjainkig terjedő lírát mutassuk be, amint ez most tervben van, hanem végre megjelentessünk egy reprezentatív Ady-kötetet is. Erre annál is inkább szükség lenne, mert hiszen jövőre 80 éves évfordulója van Ady születésének. A lehetőség megvan rá. Gara László információja szerint felhasználhatjuk a már meglévő Marcenac-fordításokat, ezen kívül ismert francia költőktől készen vannak francia fordítások, a kijelölt verseket pedig több francia költővel, mint a József Attila-kötet esetében is, le lehetne fordíttatni. Kérjük illetékes hatóságainkat, hogy ezt a javaslatunkat mindenképpen valósítsák meg.”²³⁶

Bölöni és Képes nem beszélt róla, de a Szabad Európa Rádióban az is elhangzott, hogy a vilá kongresszuson „felszólalt Tábori Pál magyar író, aki felhívta a kongresszus figyelmét arra, hogy a vasfüggöny mögött élő írók nagy része bátran és megalkuvás nélkül küzd az elnyomás ellen, s ezért ezeket az írókat nem szabad azonosítani az elnyomó rendszerrel. A kongresszus a száműzött írók javaslatát a magáévá tette, s nem törölte tagjai sorából a vasfüggöny mögött működésükben erősen korlátozott Pen Clubok tagjait.

A kongresszus által elfogadott határozati javaslat mély együttérzését fejezi ki azon írók iránt, akik a világ különböző vidékein börtönökben, koncentrációs táborokban sínylődnek, kényszer-lakhelyet jelöltek ki számukra, vagy megtiltották műveik közlését politikai vagy faji okokból.

A kongresszus felhívja az egyes nemzeti Pen-központokat, hogy a Pen Club alapszabályainak értelmében minden rendelkezésre álló eszközzel segítsék elő az üldözött írók sorsának enyhítését, támogassák azokat az írókat, akiknek műveit nem engedik közölni, s hozzanak meg minden erőfeszítést, hogy ezek a betiltott művek nyilvánosságot láthassanak.

A határozati javaslatra vonatkozólag tett indítvány a száműzött magyar írók részéről hangzott el, és számos delegátus a javaslat mellett foglalt állást. Valamennyi felszólaló rámutatott arra, hogy a vasfüggöny mögötti országokban milyen nehéz körülmények között fejthetnek ki irodalmi tevékenységet az írók. A delegátusok javasolták, hogy a kongresszus egyperces néma felállással adózzék azoknak az íróknak, akik a diktatúrákban nem fejthetnek ki szabadon írói tevékenységet. A kongresszus résztvevői, a népi demokráciákból érkezett írók is, egyperces csennel rótták le tiszteletüket üldözött író társaik iránt. A száműzött írók fogadást adtak a kongresszus résztvevőinek tiszteletére. Ez alkalommal nyújtották át a kongresszusi delegátusoknak a száműzött írók most megjelent angol nyelvű antológiáját.”²³⁷

Két év után először 1956. szeptember 17-én ült össze a Magyar Írók Szövetségének tisztújító közgyűlése, ahol Fekete Gyula „megkönnyebbüléssel és jövőbe vetett hittel” szökölt a júliusi párthatározatokról. Hágy Gyula szerint a feladat „Minden körülmények között igazat

²³⁴ A Petőfi Kör 1956. jún. 24-i sajtóvitáján.

²³⁵ Koltai-Kovács 1950–56 között a párizsi Magyar Intézet igazgatója volt.

²³⁶ *A Magyar Pen Club 1956. dec. 21-i gyűlésének jegyzőkönyvéhez.* G.m. Bölöni György és Képes Géza aut.

²³⁷ 1956. júl. 27. Szabad Európa Rádió a Pen Club londoni kongresszusáról. G.

írni”, Méray Tibor pedig ígéretet tett rá, hogy a kialakult „népi-nemzeti egységen tűzön-vízen át örködni fogunk”.²³⁸ A Nagy Imre mellett tüntető közgyűlés az új elnökségből kihagyta azokat, akik súlyosan kompromittálódtak (Darvas Józsefet, Gergely Sándort, Illés Bélát és másokat), helyükbe korábban félreállított pártönkívüliek és a pártellenzék tagjai kerültek (többek között Déry Tibor, Ignótus Pál, Kassák Lajos, Németh László, Örkény István, Szabó Lőrinc, Tamási Áron, Tersánszky Józsi Jenő). Másokkal együtt tagja lett a testületnek Illyés Gyula, Juhász Ferenc, Karinthy Ferenc, Képes Géza, Kolozsvári Grandpierre Emil, Simon István és Veres Péter is. Veres Háy és Tamási társelnökségével, Erdei Sándor főtítkársága mellett az írószövetség elnökévé is megválasztották

A magyar és a nemzetközi Pen a forradalomban

Az íróársadalom java része, az írószövetség és a magyar Pen megannyi tagja éppúgy meghatározó szerepet játszott az 1956-ot megelőző évek politikai erjedésében – „az ellenforradalom szellemi előkészítésében” –, mint a forradalom október végi és a szabadságharc november eleji eseményeiben. November első napjainak a magyar Pen későbbi működésére, később számos tagja további életére súlyosan kiható következményei lettek. E következmények sok író pályafutása esetében mégis kevésbé ismertek, éppen úgy, mint ahogy Képes Gézának a magyar Pen nevében küldött rádióüzenete és két távirata (november 2–3., 24.) is gyakran összemosisodik az írószövetség Háy Gyula-féle rádiós segélykiáltásával (november 3.).

Szeptemberben azonban még – akkoriban majdnem rendszeressé váló „kivételes lehetőségként” – úgynevezett látogatóhajók indultak „az addig elzárt Dunán Budapestről Bécsbe. Volt színészhajó, rádióhajó, íróhajó, újságíróhajó is.” Az „íróhajó” egyik utasa, Tóbiás Áron úgy emlékezett, hogy amikor „először végigsétáltunk a Kärtnerstrassén, a szarkasztikus humorú Bárány Tamás végignézett a libasorban lépkedő, a csillogó kirakatokat bámuló társain, s így szólt: »Így vihetik a rabokat sétáltatásra odahaza, a Gyűjtőfogházban, friss levegőre...«.” Bécsben az Osztrák–Magyar Társaság rendezett vitaestet a magyar írók tiszteletére. Tóbiás szerint „Az est nyitnyaként hasznos eszmecsere zajlott le néhány magyarbarát osztrák író, irodalmár és újságíró, valamint Cseres Tibor, Devercseri Gábor, Hegedűs Géza, Ignótus Pál, Tatay Sándor és más magyar írók között.” A beszélgetésből kiderült, hogy a Magvető évi 120–140 kötettel „Bécsben már mamutkiadónak számít”.

A találkozó előadását Hubay Miklós tartotta *A magyar irodalom problémái* címmel, mondván, „az íróhajó utasait úgy is tekinthetik osztrák vendéglátóink, mint a jelenlegi magyar irodalom Noé-bárákját, amelyben minden irányzat és iskola képviselve van. Majd arról beszélt, hogy nagyon nehéz még a kulturális közeledés, mert – idézem – »eleve feltételezzük Önökről, hogy Önök feltételeznek rólunk valamit.«” Hubay példák sorával bizonyította, hogy „a magyar irodalom életfolyamat, és problémái mindig a nemzet létkérdéseivel függtek össze. Így van ma is. Az elmúlt 6–8 év sematikus irodalma – amely egy elhibázott politika útját

vélte követni – nem hatott, az olvasónál süket fülekre talált. Az írókat mind arra figyelmeztette: a nép érdekeitől eltávolodni mennyire bűnös dolog! A írók a közelmúltban éppen azért mertek és tudtak szembefordulni a sztálinista erő restaurációs kísérleteivel, mert a nemzeti irodalommal szembeni felelősségük katarzisa, megtisztulásra kényszerítette őket.

Az előadás utáni vitában több kérdés hangzott el az írók magatartására és a Petőfi Kör-beli vitákra vonatkozólag – amelyekről meglepően sokat tudtak Bécsben [...] A kérdésekre Somlyó György, Bárány Tamás, Márkus István, Hegedűs Géza után Tatay Sándor – aki maga is hallgató író volt az 1950-es években – adta meg a választ. – A magyar irodalom – mondotta – évszázadok óta tartó életolyamat, melyet nem szabad akár csak öt évre, vagy tíz évre megszakítani. Az idő úgyis kiostálja a rossz, hazug műveket, a nemzeti közvélemény pedig szegénypadra szegezi azokat az írókat, akik nem tudnak katarzisban megtisztulni. A hallgatás alkat dolga – mondotta Tatay Sándor –, én nem tudtam írni... De most, a legszélesebb alapokon épülő nemzeti irodalom kialakulása idején kell-e csattanósabb bizonyíték [annál, mint] hogy például az Írószövetség huszonöt tagú elnökségében egymás mellett, egy cél érdekében dolgoznak az elmúlt időszakban nem hallgató írók és az ezen az előadáson részt vett Ignótus Pál, aki nemcsak hallgató író volt, de elhallgattatott is, mert bebörtönözték?”²³⁹

Miután a hajó visszatért Pestre, Hubay az Irodalmi Újság szerkesztőségébe ment, hogy leadja bécsi előadásának szövegét. A kézirat nyomdába adása előtt azonban kitört a forradalom.

A „nagyobb szabadság, nagyobb felelősség” akkoriban sokat hangoztatott elvét Képes Géza, az írószövetség titkára már 1956. szeptemberi beszámolójában a teljes szabadság, teljes felelősség gondolatává alakította át,²⁴⁰ a magyar Pen tagjait pedig később az írószövetség Forradalmi Bizottságába is beválasztották, ennek tagjai Féja Géza, Keresztury Dezső, Kodolányi János, Lakatos István, Rónay György és Sinka István lettek.²⁴¹ Az írószövetség kiáltvány már október 23-án megjelent,²⁴² a tagság politikai követeléseit az október 24-i elnökségi határozat öntötte formába:

„Az írók követelése: teljes amnesztia, az ÁVH tegye le a fegyvert!

Magyarok! Magyar fiatalok!

Követeljük:

1. Az ÁVH azonnal szüntesse be a tüzet!

2. Teljes amnesztiát a harcolóknak és a katonáknak!

3. A szovjet csapatok vonuljanak vissza állomáshelyeikre!

4. A rend fenntartását a magyar Néphadsereg biztosítsa!

5. Nagy Imre azonnal alakítson nemzeti egységkormányt! Álljon az új kormány a nemzeti mozgalom élére!

6. Minden üzemben válasszák meg a munkástanácsokat!”

²³⁹ Tóbiás Áron: *A Magvető* 3. 77–78.

²⁴⁰ ÁBTL–3.1.9. V–150387/4.172. *Magyar írók ellenforradalmi szerepe.*

²⁴¹ ÁBTL–3.1.9. V–150387/3/2. Uo.

²⁴² Teljes szövege Illyés Gyula: *Naplójegyzetek 1956–1957* 197–198.

²³⁸ *Az Írószövetség közgyűlésének vitája.*

A határozatot Erdei Sándor, Kónya Lajos és Tamási Lajos Losonczy Géza segítségével juttatta el a párt legfelsőbb vezetéséhez.²⁴³

Az írószövetség második, október 25-én kelt első nyilatkozatát Háty Gyula olvasta be a Kossuth Rádióban: „Fiatalkok, barátaim! A legfontosabb követeléseink teljesültek. Nagy Imre a mi emberünk, programja a mi programunk. Kádár János Rákosi börtönében tanulta meg, mi az, amitől meg kell óvni a magyart. Azok az erők, amelyekről féltetni kellett benneteket, Gerő [Erő] leváltásával elhagyják a kormányrudat. Nem kell féltetek a megtorlástól, de veszteni való idő nincs.”²⁴⁴ Az okkal nevezetessé lett *Magyar fobászban* Tamási Áron ez után mondta el: „Az idők bénító lázában él a magyar. Történelmünk ezer évén átló bog az emberi génusz üzenete, mely nemzeti hőseink példáit emeli elé, és költőink fénylő szavait idézi. Nincs módunk kitérni a hűség elől! Tizenegy éve élünk őrhelyünkön... Élünk vágyakozásban az enyhület után, de szomszágunkban itthon a hazugság italát nyújtották nekünk, a világ pedig kotyvasztott főzetekkel kábított minket.”²⁴⁵

Az írószövetség második október 25-i nyilatkozata a Kossuth téri sortűz után jelent meg Benjámin László, Déry Tibor, Ignó Pál, Illyés Gyula, Németh László, Szabó Lőrinc, Tamási Áron, Veres Péter, Zelk Zoltán aláírásával:

„Tisztelet a forradalom halottainak! Nemzeti forradalmunk, szabadságunk és függetlenségünk kivívásának legnagyobb erénye az erkölcsi tisztaság. A magyar írók kivették részüket a forradalom előkészítéséből. Kötelességük, hogy örködjék a forradalom tisztaságát is. Követelik, hogy vonják felelősségre mindazokat, akik a nép ellen vétkeztek. Ugyanilyen határozottsággal követelik azt is, hogy a bűnösök a szabad magyar bíróság előtt feleljenek. A nép ne az utcán ítélkezzék, hanem a tárgyalóteremben. Felszólítunk mindenkit, hogy a vétkeket bántatlanul adják át a nemzetőrség vagy a honvédség járőreinek. A személyi bosszú méltatlan hozzánk! Meggyőződésünk, hogy a magyar nép ebben is egyetért íróival. A világ szemérajtunk, csodálja forradalmunk tisztaságát. Ne essék rajta folt!”²⁴⁶ Másnap Déry Nagy Imréhez írott nyílt levelében kijelentette: „Becsületeden nem esett folt, makulátlanul tiszta maradt. A bizalom ma is megvan bennem. Én bízom benned. De ez a bizalom most már csak személyednek szól. Nem cselekedeteidnek. Mióta hatalomra kerültél, tetteidben tévovázó vagy, bizonytalannak látszol. Nyilatkozataidból nem derül ki félreérthetetlen világossággal, hogy felismerted a nemzet akaratát. Tetteidből sem. A népnek, amely téged akar követni, az a benyomása, hogy elhatározásaidban és cselekedeteidben meg vagy kötve. Az a félelme, hogy még nem számoltál le ellenségeivel. A nemzet akaratát mögött jársz, ahelyett, hogy eléje állnál.”²⁴⁷

Az írószövetség november 2-i gyűlésén heves vita tárgya volt a kompromittált írók eltávolítása, az elnökség kibővítése és a Forradalmi Bizottság megalakítása. Illyés Gyula és Veres

Péter felszólalása után a bizottságba a korábbi vezetőséget választották be, majd a testületet Féja Gézával, Lakatos Istvánnal, Keresztury Dezsővel, Kodolányi Jánossal, Rónay György-gyel és Sinka Istvánnak egészítették ki.²⁴⁸

Képes Géza november 2-i felhívásának három változata ismert.²⁴⁹ Az első kettő rádió hangzott el, a harmadik táviratszóveg. A Szabad Európa Rádió a londoni Pen-központ-hoz eljuttatott felvétele szerint „A magyar írók a világ íróihoz fordulnak segítségért. Kérik őket, hogy találjanak időt és energiát, hogy a legbátrabban hozzájáruljanak szabadságunk védelméhez. A világ írói hívják fel a közvélemény figyelmét arra a tényre, hogy az erőszak hazánk semlegessége ellen szörnyű katasztrófához vezetne. A mi sorsunk nem egyszerűen politikai ügy, hanem élet-halál kérdése. Minden magyar író kéri Önöket, továbbítsák ezt az üzenetet kábelben az összes Pen-központnak. Hálás köszönettel a Magyar Pen-klub elnöksége részéről: Képes Géza.”

Más változat szerint Képes rövid üzenete, amelyet néhány, Bécsben és Nyugat-Németország déli területein működő rádióállomás rögzített, így szólt: „A magyar írók segélykiáltással fordulnak a világ íróihoz. Kérjük, szánjanak időt és fáradságot arra, hogy megtalálják a legbátrabban módot szabadságunk ügyének támogatására. Hívják fel a világ közvéleményét, hogy a győztes forradalommal kivívott függetlenségünknek és országunk semlegességének megsértése szörnyű katasztrófához vezetne. Sorsunk nemcsak politikai kérdés, hanem élet és halál ügye. A magyar írók teljes egységben arra kéri a Főtitkár urat, hogy mindezt közölje táviratilag a Pen centrumokkal. Hálás köszönettel a magyar Pen Klub elnöksége nevében: Képes Géza.”²⁵⁰ Az írószövetség ... Joliot-Curie-nek küldött november 3-i távirata szerint „Az egészmagyar nép teljes egységgel nyilvánította ki akaratát, hogy ragaszkodik nemzeti függetlenségéhez és állami szuverenitásának teljes helyreállításához, a szovjet csapatok mielőbbi kivonulásához az egész ország területéről. Ennek megtörténte a béke Kelet-Európában való biztosításának fontos záloga. A Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága az Írószövetséggel karöltve azzal a kéréssel fordul a Béke-Világtanácsához, hogy ebben az ügyben Bécsben haladéktalanul rendkívüli ülést hívjon össze.”²⁵¹

Képes Géza üzenete más források szerint nem 1956. november 2-án, hanem 3-án,²⁵² illetve már csak a szovjet haderő november 4-i támadása után hangzott el. „Képes Géza a Magyar Pen Club elnöksége nevében szikratáviratot küldött a Világszövetség londoni központjának. A szikratávirat elindult a vakvilágba, s hosszas útja során egy Atlanti-óceánon tartózkodó hajó rádiója fogta az adást, és továbbította a szöveget Londonba.”²⁵³ A rádióüzenetet Erdős

²⁴⁸ Irodalmi Újság, 1956. nov. 2. és Magyar Nemzet, Valóság, nov. 3.

²⁴⁹ Az első távirat más források szerint nem november 2-án, hanem 3-án kelt; rádióüzenetének felolvasását több mint harminc évvel később Képes Géza november 5–6–7-re (l) tette, l. 238. jegyzet.

²⁵⁰ A Magyar Pen az ellenforradalomban. ÁBTL–3.1.9. V–150387/3. és Magyar írók ellenforradalmi szerepe. A magyar írók segélykiáltása. A magyar írók segélykiáltása. A Magyar Pen Club felhívása a Pen Club Világszövetség – Képes Géza. ÁBTL–3.1.9. V–150387/39–40.

²⁵¹ MN 1956. nov. 3.

²⁵² Illyés Gyula: Naplójegyzetek 1956–1957. 43.

²⁵³ Tóbiás Áron: A Magvető 4. 70.

²⁴³ ÁBTL–3.1.9. V–150387/3/11. 1956. okt. 24. Uo.

²⁴⁴ Tóbiás Áron: A Magvető 4. 1–2.

²⁴⁵ Idézi Tóbiás Áron uo.

²⁴⁶ A Magyar Írók Szövetségének nyilatkozata. 1956. okt. 25. Magyar írók ellenforradalmi szerepe. ÁBTL–3.1.9. V–150387/3/17–18. 1956. okt. 25. Magyar írók ellenforradalmi szerepe.

²⁴⁷ Illyés Gyula: Naplójegyzetek 1956–1957 191.

Lászlónak a magyar Pen Kibővített Nyolcas Bizottságának 1957. április 5-i ülésén elhangzott közlése szerint „svájci emigráns körök vették fel, s küldték át Londonnak.”²⁵⁴ Képes november 2-i távirata, amelynek pontos szövegét Siklósi Norbert állítása szerint még 1957 áprilisában sem ismerték,²⁵⁵ a müncheni Látóhatár közlése szerint így szólt:

„A magyar írók segélykiáltással fordulnak a világ íróihoz. Kérik, szánjanak időt és fáradságot arra, hogy megtalálják a leghathatósabb módot szabadságunk ügyének támogatására. Hívják fel a világ közvéleményének figyelmét, hogy a győztes forradalommal kivívott függetlenségünknek és országunk semlegességének megsértése súlyos katasztrófához vezetne. Sorsunk nemcsak politikai kérdés, hanem élet és halál ügye. A magyar írók teljes egységben arra kérik főtítkár urat, hogy mindezt közölje táviratilag a PEN centrumokkal. Hálás köszönettel a Magyar PEN Club elnöksége nevében: Képes Géza.”²⁵⁶

A költőt hamarosan kizárták a magyar Pen elnökségéről. Szerencsésnek mondhatta magát, hiszen a megtorlás során számtalan letartóztatott politikai bosszúból és példastatuálás céljából súlyos börtönöveket kapott egy-egy tüntetésen való részvételért, röpcédulázásért és hasonló demonstrációkért, amelyeket később összehasonlíthatatlanul „enyhébb bűncselekményeknek” minősítettek, mint úgymond idegen hatalmak segítségét kérni az „ellenforradalom” leverőivel szemben, a Déry Tibort és társait, vagy a kevésbé ismert írókat, szerkesztőket, újságírókat ért retorziókat nem is említve.

Képes Géza temetésén, 1989. augusztus végén Hubay Miklós úgy búcsúzott költő barátjától, mint aki a kritikus időben „a történelmi helyzet magaslatára emelkedett. Azt csinálta, amit – egy emlékezetes példa nyomán – »bibói helytállásnak« nevezhetünk, avagy – világtörténelmi példával – amit a pompeji strázsa csinált. Képes Géza egy ostrom alá vett és megszállt városból három napon át küldi rádióüzenetét a világ íróságának. Mint főtítkár, és mint tanú. S a címzett reagált.

Képes harminchárom éven át hallgatott erről, és a megtorló intézkedésekről is. Most tárta föl szívét és fájo sebeit, alig három héttel halála előtt, a Magyar PEN vezetőségéhez írott levelében. E szűkszavúságában fennkölt levél: olvasókönyvekbe illő dokumentum. És még inkább az lett, hogy a halál bélyegzője olvasható rajta.”²⁵⁷

Képesnek a magyar Pen vezetőségéhez címzett, 1989. júliusi üzenete szerint „1956. november 5-én, 6-án és 7-én, mint a magyar PEN főtítkára, felhívást intéztem a rádió, magyar és angol nyelven, a nemzetközi PEN főtítkárának címezve. A felhívás rövid tartalma ez volt: Bár tudjuk, hogy a nemzetközi PEN nemzetközi konfliktusokban csak erkölcsi okokból lék közbe, erkölcsi okokból kérjük a nemzetközi PEN segítségét, mivel a Szovjetunió megtá-

madta Magyarországot. A rádióüzenet eljutott a nemzetközi PEN főtítkárához, ő szétküldte a nemzeti szervezeteknek.

A forradalom után bekövetkezett »konszolidáció« kezdetén Bölöni György, a magyar PEN elnöke, az »ellenforradalom« irányításában való részvétellel vádolt engem és vezércikkben követelte a fejemet. (»A magyar PEN az ellenforradalomban«).²⁵⁸ Rövidesen összehívta a PEN-t és beszédet mondott. Ebben vádolt engem az említett vezércikkben kifejtett módon és a PEN vezetőségéből való kizárásra javasolt. »Emeljék fel a kezüket, akik a kizárásra szavaznak!« Ez megtörtént. De arra már nem adott utasítást, hogy emeljék fel a kezüket, akik a kizárást ellenzik. Tehát még az akkori törvények értelmében is törvénysértést követett el és a kizárás érvénytelen volt.

Hogy most 33 év után erre az esetre visszatérek, annak oka az, hogy a tagság már elfelejtkezett erről a történetről. Ez érthető. Viszont az is érthető, hogy én, aki az eset minden ódi-umát évtizedeken át viseltem, erről nem felejtkezhettem meg. Miután Bölöni tisztségemből az előbb vázolt módon megfosztott, én a PEN-élettől visszavonultam.

Eszem ágában sincs, hogy a tisztségtől való megfosztást azért emlegetsem, mert azt viselni akarnám. Mindössze azért emlékezem meg róla, hogy pár percig visszagondoljunk rá.

Levelemre választ nem várok.

Budán, 1989. július 21-én

Képes Géza²⁵⁹

Amíg Képes főtítkár a magyar Pen elnöksége nevében küldte üzenetét a nemzetközi központnak Londonba, Háy Gyula november 3-án, egy nappal a forradalom leverése előtt a Magyar Írók Szövetsége nevében fordult a világhoz. Az írószövetségi felhívást Háy és felesége, Majoros Éva olvasta be a rádióban magyar, angol, német és orosz nyelven: „A világ minden írójához, tudósához, minden írószövetségéhez, akadémiájához, tudományos egyesüléséhez, a szellemi élet vezetőihez fordulunk segítségért. Kevés az idő! A tényeket ismeritek, nem kell ismertetni. Segítsetek Magyarországon! Segítsetek a magyar népen! Segítsetek a magyar írókon, tudósokon, munkásokon, parasztokon, értelmiségi dolgozókon! Segítsetek! Segítsetek! Segítsetek!”²⁶⁰ Illyés Gyula „vészkialtása”, amely nem jutott célba, 1956. november 3-án kelt.²⁶¹

Állambiztonsági dokumentáció szerint „Háy Gyula november 4-én reggel – miután tudomást szerzett arról, hogy a proletárhatalomhoz hú belső erők által segítségül hívott szovjet csapatok megkezdték az ellenforradalom fegyveres felszámolását, és miután a Rádióban meghallgatta a hazaáruló Nagy Imrének a nyugati hatalmak segítségét és beavatkozását kérő, a lakosságot a szovjet csapatok elleni harcra felhívó nyilatkozatát, – megjelent a Parlamentben

²⁵⁸ Dok 99.

²⁵⁹ *A magyar PEN vezetőségének. PRO MEMORIA.* Bp., 1989. júl. 21. G.aut.

²⁶⁰ *1956 kézikönyve* 1. k. 204.

²⁶¹ *A világ minden országának íróihoz és irodalmi szervezeteihez.* In Illyés Gyula: i. m. 201–202.

²⁵⁴ *Jegyzőkönyv.* Felvettük a Magyar Pen Club Kiegészített Nyolcas Bizottságának 1957. április 5-én, d.e. 11 órakor az Irodalmi Alap székházában tartott üléséről. G. Bölöni György elnök, Rubinyi Mózes üv., Szombathy Viktor jkv. aut.

²⁵⁵ *Jegyzőkönyv a Magyar Pen Club 1957. július 1-jei üléséről.* Dok 98.

²⁵⁶ Látóhatár, 1956. 7. évf. 6. 344–348. és *A forradalom bangja* (Századvég) 413–414.

²⁵⁷ Hubay Miklós: *Búcsú Képes Gézától.* Elhangzott a Farkasréti temetőben, 1989. augusztus 28-án. Nv 1989. 34. évf. 11. 1722. L. még Rába György: *Képes Géza (1909–1989).* Uo. 1724–1725.

abból a célból, hogy a magyar írók nevében – bár erre senkitől megbízást nem kapott – hasonló szellemű nyilatkozatot tegyen közzé. November 4-én 07,57 h-kor hangzott el Háy Gyula rádiófelhívása, melyet személyesen olvasott fel [...].”²⁶²

A „Varga Sándor” fedőnevű ügynök, Dömötör László 1957 áprilisában azt jelentette Háy Gyuláról, hogy már „1955 telétől a jobboldali írócsoport élén állt. Az általános támadásra ő adta meg az időpontot és a tónust az Irodalmi Újságban és a Művelt Népben. [...] Okt. 23. előtt csak cikkei álltak előtérben, ő maga személyesen nemigen jelent meg a társaságban, ott főleg Zelk [Zoltán] képviselte, pl. a Hungáriában. Egyedül Nagy Imréhez járt személyesen, [vele] gyakran sétált együtt. Okt. 24-én teljesen átvette a parlamentben Nagy Imre irányítását. Készítette a beszédek, azokat átnézte, fogadta a külföldi újságírókat, és irányította az Írószövetséget. Az ő sugalmazására folyt a tragikus hangú nov. 5-i külföldi újságírók konferenciája [I]. 4-én hajnalban az ő javaslata volt Nagy Imre segélykérése a nyugati hatalmakhoz. Felesége fordította most le franciára, sőt ő olvasta be. Háy írta és fordította feleségével együtt a világ íróihoz való segítségkérést. Nem helyeselte, hogy Tildy [Zoltán] parlamentereket küldött a szovjet parancsnokokhoz, s védeni akarta a parlamentet.”²⁶³

A politikai rendőrség későbbi kommentárja szerint az „ellenforradalom” kitörésekor „Több se kellett persze a tőkésvilágnak, mint ez a – mi tagadás – kitűnő »ziccer«, ez a hatalmas »erkölcsi tőke« egy szovjetellenes, kommunistaellenes lavina megindításához, a humanizmus, a szabadságjogok, a demokratizmus nevében. És milyen jól jött ez a segélykiáltás fátyolnak, sőt lepedőnek az ugyanekkor zajló egyiptomi agresszió takargatására, a ciprusi hazafiak segélykiáltására.”²⁶⁴

Szabó Zoltán úgy tudta, Képes Géza üzenetét, amely „nyilvánvalóan annak tudatában íródott, hogy a Pen Klub olyan testület, amely politikával nem foglalkozik, Vámos Imre, a Látóhatár szerkesztője táviratilag továbbította Londonba Tábori Pálhoz, aki, mint a Száműzött Írók Pen Klubjának elnöke, a cselekvésre hivatott volt. Tábori november negyedikén délután a távirat vételét telefonon közölte velem. Javaslatomra elfogadta azt, hogy mivel az angol Pen Klub vezetősége csak november ötödikén este ül össze, a Száműzött Írók Pen Klubja adjon ki egy nyilatkozatot, és azt a lassú hivatalos út helyett, hírügynökségek útján tegye közzé. Tábori a Száműzött Írók Pen Klubjának nevében olyan felhívást fogalmazott, amely nem csupán a világ Pen Klubjaihoz, hanem a világ összes íróihoz és alkotó művészeihez fordult.”²⁶⁵

A rövidebb nyilatkozatot Tábori november 4-én délután juttatta el a londoni sajtóügynökségekhez, a felhívás teljes szövegét pedig 5-én közölte a Manchester Guardian, ahonnan több lap is átvette. Az angol Pen Klub aznap esti ülésén foglalkozott először Képes üzenetével, amelyet André Chamson elnök és David Carver főtűktár aláírásával november

7-én reggel küldtek tovább a világ Pen Clubjaihoz. Chamson november 14-én Dzsaváharlál Nehru indiai miniszterelnököt táviratilag kérte fel, hogy az Új-Delhiben ülő UNESCO-konferencián szólaljon fel Magyarország ügyében.²⁶⁶

A Száműzött Írók londoni Pen-csoportjának Tábori-féle kiáltványa arra kérte a világ valamennyi Pen Clubját, az írókat és a művészeket, hogy „a lehető legszélesebb nyilvánosságot adják Magyarország embertelen letiprásának abban a pillanatban, amikor ez a nép nemzeti szabadsága visszanyerésének küszöbén áll. Hogy tiltakozzanak szóban és tettben a magyar szellemi élet készülődőfélben lévő totális lerombolása ellen, amelyet a szovjet erők ezen a reggelen megkezdtek. Hogy fejezzék ki teljes együttérzésüket mindazokkal a magyar írókkal és értelmiségiekkel, akiket ebben a pillanatban az a veszély fenyeget, hogy a Szovjetunió katonái legyilkolják, megkínózzák vagy fogságba vetik. Hogy folyamodjanak egyénileg és együttesen, a nyilvánosság minden lehetőségét kihasználva népük és a világ lelkiismeretéhez a célból, hogy a most folyó orosz beavatkozás dühétől a magyar írókat és értelmiségieket megmenthessék.”

A kiáltvány ismertetése után a londoni Pen-tagok előtt Tábori ezt mondta: „Nem könnyű dolog Önökhöz beszélni. Talán jobban megértene, ha beleképzelik magukat a mi helyzetünkbe, ha elképzelik, hogy mondjuk, New Yorkban vannak, amikor Londonban egy gyilkos banda kardélre hányja rokonaikat és barátaikat, és nem tudják, hogy ki van életben, ki halt meg. Tévedés ne essék, ami most Magyarországon folyik, az nem politikai vagy katonai akció, hanem gyilkosság. Az oroszok bombákkal és tankokkal ölik le az embereket. Az egész nemzet kiirtása a céljuk. Ez az ügy kívül esik a pusztá politikan és az emberiség lelkiismeretére tartozik.”

Tábori szerint Képes, „aki ezt az üzenetet küldte, tagja a Kommunista Pártnak, és egy időben ódákat írt Lenin és Sztálin dicséretére.”²⁶⁷ De műfordító is volt, és többek közt angol költők írásait fordította magyarra. Hitt abban, hogy Magyarországnak Nyugatra kell fordulnia, és hogy a többi vasfüggöny mögötti országgal együtt szabad kapcsolat illeti meg a nyugati világgal. Nem tudom, Képes Géza él-e még, s ha él, nincs-e börtönben. Hasonló sors várhat sok más magyar íróra, akik már a nácizmusnak is ellenálltak, a kommunista uralom alatt pedig újra harcolniuk kellett. Félek, kevesen maradnak meg. A magyar szabadságharcosok még mindig küzdenek. Talán a mi részvétünk és együttérzésünk erőt ad nekik. Tudniuk kell, hogy a világ lelkiismerete nem halt meg. Kérem, tegyenek meg mindent, hogy a magyar szabadságharc igazi tényeit a lehető legnagyobb nyilvánosság előtt ismertessék.”

A londoni csoport ezután Chamson elnök javaslatára elfogadta a következő határozatot: „A Nemzetközi Pen Klub angol szervezete meghallgatta Képes Géza költő rádióüzenetét,

²⁶⁶ Uo.

²⁶⁷ A „Juhász Lajos” fedőnevű ügynök (Kristó Nagy István szerkesztő) szerint Képes az rádió irodalmi osztályának vezetőjeként 1946–54 között „balos-szektás túlteljesítő” volt. ÁBTL M–18821/2. 201–207. L. Szőnyi Tamás: i. m. 1. k. 138. Képes 1954 végén „azt a megbízást kapta, hogy a Magyar Írók Szövetsége új, önálló könyvkiadójának igazgatója legyen. Rádióbeli munkatársa, Tóbiás Áron szerint igazi arcát nem mutathatta ki „sem a nagyvilág, de főként az ötvenes évek, a Rákosi-korszak siralmas rádióműsorai számára. Nem tehetünk mást, tettük, amit a bölcs rómaiak tanácsoltak inséges időkre: »Élj lappangva!«” Tóbiás Áron: *A Magvető* 1. 64.

²⁶² *A Magyar Pen az ellenforradalomban.*

²⁶³ Szőnyi Tamás: i. m. 1. k. 181.

²⁶⁴ *A Magyar Pen az ellenforradalomban.*

²⁶⁵ 1956... Dok 96.

amelyet a Nemzetközi Pen Klub londoni központjához intézett. Kifejezi mélységes együttérzését és csodálatát megpróbáltatásuk óráiban Magyarország írói iránt. Az angol Pen Klub minden fenntartás nélkül támogatja és osztja azt a felhívást, amelyet a Száműzött Írók Pen Klubja adott ki a sajtónak, és amely megjelent ma, 1956. november 5-én, hétfőn a Manchester Guardianben.²⁶⁸ Szabó Zoltán szerint a magyar forradalom „mágneses erejéről” tanúskodott többek között az a The Times november 9-i számában megjelent nyílt levél, amely szerint három angol író táviratot küldött a világ nyolcvan legjobb írójának, kérjenek vízumot Magyarországra, hogy „a magyar értelmiségiekkel találkozassanak és megállapíthassák, mi a valóság a mélységesen megrendítő sajtójelentések mögött.” A levél huszonzét angol író és művész, köztük Henry Moore aláírásával jelent meg.²⁶⁹

A The Timesnak az a híre, mely szerint még Lukács Györgynek is nyoma veszett volna, „egyéni példával ugyan, de érzékelteti, hogy milyen groteszk helyzetet teremtett a magyar forradalom a világban. A kommunista esztétika úttörője a szovjet politikának lesz az áldozata, érdekében pedig a londoni Times szólal fel, vezércikkben.” Szabó Zoltánnak párizsi rádióhír nyomán jutott tudomására, hogy „Boldizsár Iván író és újságíró – aki az elmúlt öt év folyamán a magyar újságírásnak kétségkívül oroszbarát és társutas képviselője volt –, orosz és magyar politikai rendőrök a lakásáról elhurcolták. A teendő egyértelmű volt; bármit írt, tett és mondott Boldizsár Iván az elmúlt hét év alatt. A hírt nyomban közöltem a Nemzetközi Pen Klub főtítkárával, azt javasolva, hogy Boldizsár elhurcoltatásáról a lengyel, cseh és bolgár Pen Klubokat táviratilag értesítse. Ez november 20-án megtörtént. November 23-án a Nemzetközi Pen Klub főtítkára a következő táviratot kapta: „*Carver úrnak. Nyugtázzuk Boldizsár Ivánnal kapcsolatos táviratának vételét. Időközben úgy értesültünk, hogy Boldizsárt november 19-én [!] szabadlábra helyezték. Köszönjük, hogy értesítették. A Prágai Pen Klub.*”²⁷⁰

A baloldali francia írók – köztük Jean-Paul Sartre, Vercors, Claude Roy, Roger Vailland, Simone de Beauvoir, Michel Leiris, Jacques Francis Rolland, Louis Villefosse, Janine Bouissou, Jacques Prévert, Colette Audry, Jean Aurenche, akik „sohasem tápláltunk barátságtalan érzelmeket a Szovjetunió és a szocializmus iránt” – nyílt levelet írtak a magyar írók védelmében, amely 1956. november 8-án látott napvilágot.²⁷¹ A párizsi Express 1956. november 9-i száma közölte az *Après Budapest Sartre parle* című interjút, amely élesen elítélte a szovjet agressziót, annak ellenére, hogy a francia baloldali sajtó a magyar forradalmat „fasiszta puccsnak” minősítette, és „a levitézlett osztályok szemetének” támadásaként tárgyalta. Egy későbbi állambiztonsági összefoglaló szerint a Manchester Guardian az angol Pen határozatát közölte, amely „teljes együttérzést fejezi ki a magyar írók és értelmiségiek iránt, akiket e pillanatban tömegesen gyilkolnak, kínoznak, bebörtönöznek a szovjet kommunizmus

katonái...”, november 6-án pedig a nemzetközi központ táviratban szólította fel a világ Pen Clubjait, tegyenek eleget „a magyar Pen-vezetőség Szabad Európa által közvetített »szerény kívánságainak«.”²⁷²

A Kibővített Nyolcas Bizottság egyik, 1956 decemberében kelt dokumentuma megállapította, hogy „A közelmúlt közlekedési nehézségei és telefonmizériái miatt több ízben előfordult, hogy a Magyar Pen Club vezetőségének tagjai közül egyénileg intézkedtek befelé, sőt kifelé is. Az intézkedések sürgőssége és jóhiszemősége kétségtelen”, a bizottság december 7-i ülése azonban Képes novemberi üzenetei dacára úgy határozott, hogy Bölöni Györggyel, Passuth Lászlóval és Rubiny Mózzsal együtt a magyar Pen részéről (segélykérő táviratai ellenére!) Képes Géza is jogosult marad „kifelé” eljárni.²⁷³ 1958 januárjában Rónai Mihály Andrásnak „Aragon elvtárs” állítólag Képesről nyilatkozott „a legsúlyosabb elítéléssel, nem titkolva megvetését politikailag, erkölcsileg és emberileg.”²⁷⁴ Közel negyven év múlva Ungvári Tamás magyar Pen-főtítkár az 1994. évi tisztújító közgyűlésen azt mondta: „Képes Gézát, aki történelmi időkben volt a PEN főtítkára, mintha hajlamosak volnánk elfelejteni, holott nemcsak költészete és hihetetlen skálájú fordítói életműve kellene, hogy emlékeztünkben tartsa, hanem az a bátor tett is, amivel az ötvenhatos forradalom leverése után a világ PEN Clubjaihoz fordult.”²⁷⁵

1956. december 5-én Erdei Sándor írószövetség főtítkár az irodalmi lapok megjelenésének engedélyezését kérve Siklósi Norberthez, a minisztertanácsi titkárság sajtóosztályának vezetőjéhez, az írószövetség és a MÚOSZ későbbi kormánybiztosához fordult. Levele szerint ugyanis az írószövetség „teljesen sajtóorgánium nélkül van, s ez lehetővé teszi, hogy kétes elemek az Írószövetség nevét fölhasználva, különböző akciókra szólítsák föl a magyar népet, olyan akciókra, amelyekről az Írószövetség nem tud, és gyakran nem is ért vele egyet. Az írók legnagyobb része állandó státuszban nem lévő ún. szabad író. Az ő megélhetésük jelenlegi körülményeik között meglehetősen nehéz, mert a könyvkiadás normális méretekben még nem indult meg, a megjelenő két-három napilap szépirodalmi anyagot szinte egyáltalán nem közöl, kb. hasonló a helyzet a rádiónál is.”²⁷⁶ Erdei az Alföld, Csillag, Dunántúl, Életképek, Irodalmi Újság, Nagy Világ (!), Széphalom, Tiszatáj és Új hang című folyóiratok engedélyezését kérte, december 10-én pedig Kádár Jánosnál tiltakozott a Lapkiadó Vállalat döntése ellen, mert a lapok beszüntetését, a szerkesztők szélnek eresztését „nem tudjuk másnak tekinteni, mint a magyar nemzeti irodalom egésze ellen intézett durva, hazafiatlan és haladásellenes támadásnak. Mivel arról az irodalomról van szó, amely évekig szinte egyedül küzdött a Rákosi-önkény ellen, a közvélemény a Lapkiadó intézkedését óhatatlanul a rákossista elemek egy újabb felháborító retorziójának tekinti.”²⁷⁷

²⁷² *A Magyar Pen az ellenforradalomban.*

²⁷³ Tervezet. Bp., 1956. dec. 10. G.m. Bölöni György, Képes Géza, Passuth László, Rubinyi Mózes aut.

²⁷⁴ Összefoglaló. Bp., 1958. nov. *A Magyar Írók Szövetsége Külföldön emigrációs szervezetről.* BM II/-B. Alo. ÁBTL K-O-8-49.

²⁷⁵ Ungvári Tamás főtítkári beszámolója az 1994. évi tisztújításon. G.

²⁷⁶ Erdei Sándor kérelme az írószövetségi lapok megjelenésével kapcsolatban. In: *Zárt, bizalmas...* 26.

²⁷⁷ Erdei Sándor levele Kádár Jánosnak. Uo. 28.

²⁶⁸ 1956... Dok 96.

²⁶⁹ Uo.

²⁷⁰ Uo.

²⁷¹ Teljes szövege a szovjet írók válaszával és a francia írók viszontválaszával Illyés Gyula 1956–57-es naplójegyzeteinek függelékében: 211–220.

Az írószövetség 1956. december 28-án tartott taggyűlésén Erdei Sándor számolt be az október 22. utáni munkáról, megnevezve a letartóztatott írókat (Gáli Józsefet, Eörsi Istvánt, Fekete Gyulát, Lükő Gábort, Molnár Zoltánt és Sándor Andrást), Tamási Áron pedig felolvasta a nevezetessé lett *Gond és hitvallás*t, amelyet a magyar írók nyilatkozataként fogadnak el. Déry Tibor kijelentette, hogy „a magyar történelem, s benne a munkásmozgalom legnagyobb, legtisztább és legegységesebb forradalma nyomatott el kevés államférfiúi bölcsességgel.”²⁷⁸

Déry Tibort 1957 novemberében kilencévi börtönbüntetésre, Háy Gyulát hat, Zelk Zoltánt három, Tardos Tibort másfél évre ítélték. Kiszabadítására jött létre az úgynevezett Déry Bizottság.²⁷⁹ A *Magyar írók ellenforradalmi szerepe* című állambiztonság összeállítás gúnyos kárörömmel állapította meg: „Milyen képmutató ez a nyilatkozat, úgy hangzik, mintha rajtuk kívülről okok idézték volna elő mindazt, ami történt: »Mi magyar írók, mélységes fájdalommal éljük át a nemzet mostani véres óráit... arra szólítjuk fel az ország lakosságát, tűzze ki a gyászlóbogót... fogadjuk, hogy... nagy nemzeti hagyományainkhoz híven, állhatatosan és minden erővel továbbra is támogatjuk a dolgozó népünk minden jogos követelését.« [...]

Sajnálják a történeteket, amit ők idéztek elő – sajnálták, de főleg örültek, hogy minden úgy alakult, ahogy elgondolták [...] mind egy-egy Ady[nak] vagy Petőfinek képzelte magát, megszállva a gyűlölettől, »lobogott bennük a szent szabadság lángja«, úgy hitték, ők a nemzet megmentői, a 48-as ifjúság vezéreinek kései utódai. Fanatizmusukkal némelyik nem is tudta, vagy nem is akarta tudni, mit cselekszik.”²⁸⁰

A magyar Pen elnökségének a világszervezet londoni főtítkárságának 1957. július 1-jén írott levele szerint a világ Pen-szervezetei „harmincegynéhány kurta sürgönyének”,²⁸¹ főként Képes novemberi segélykérő táviratainak közvetítéséről „ismeretlen tényezők gondoskodtak. A Magyar Pen-klub ezeknek a táviratoknak a közvetítésére senkit nem jogosított fel [...] megállapíthatjuk tehát, hogy nyilvánvalóan téves ténybeli adatokon alapul a különböző külföldi országok Pen-szervezeteinek állásfoglalása. Noha Képes üzeneteivel 1956. november elején „Egy kommunista magyar írónak a Pen Klubokhoz intézett rádió-segélykiáltása elérte címzettjét”,²⁸² az ENSZ volt az egyetlen olyan nemzetközi fórum, ahol „legalább látszólag” érdemben is foglalkoztak a „magyar kérdéssel”.²⁸³

A magyar Pen feltehetőleg Rubinyi Mózes által fogalmazott levele szerint „Bizonyos, külföldön nemrég elhangzott megnyilatkozások talán azt a benyomást is kelthették Önökben, mintha az élő magyar irodalom munkásainak egy része elhagyta volna hazáját, vagy ha itthon maradt is – némaságra kényszerült. [...] Épp ellenkezőleg, talán soha nem volt

kiadóink munkája oly élénk, soha annyi terv nem született, annyi szép elképzelés nem vált valóra, klasszikus és élő szerzők műveinek megjelentetése érdekében. [...] Természetesen nem hiányoznak [az] anyagi és egyéb problémák, melyek hozzátartoznak mindennapi életünkhöz. Megemlíthetjük a papírhíányt, melynek leküzdése – minthogy külföldi fizetési eszközök megszerzéséről van szó, erősen igénybe veszi kiadóink erőfeszítéseit. Legnagyobb szükségünk azonban a szeretetteljes megértésre, működésünk és igyekezetünk értékelésére és arra a kollegiális együttérzésre van, mely minden hangos deklaráció helyett megérzi e néhány sorból a Magyar Pen klubban tömörült írók őszinte és emberi szavát.”²⁸⁴

A papírhíány enyhítése és pénzadományok gyűjtése céljából nemsokára a magyar Pen és az írószövetség képviselőiben, ám az állambiztonság szerint a Pen vezetőségének „megkerülésével és annak tudta nélkül Fábán Zoltán és Imre Gyula bejárták Lengyelországot, Finnországot, Párizst és Stockholmot, megjelentek Londonban, 1956 decemberében, hogy »pénzt, paripát, fegyvert«, azaz pénzt, élelmet szerezzenek egyes étlen-szomjan, de nem tétlenül várakozó magyar írók és irodalmi szervezetek részére. Az angol bulletin [a Nemzetközi Pen Club 1957. áprilisi értesítője] szerint – folytatódik az állambiztonsági összegzés – az út, sőt misszió azért nem járt kellő eredménnyel, mert a Magyar Írószövetség felfüggesztése után az illetékes külföld már nem látta értelmét a további támogatásnak. Úgy látszik, bizonyos írók nem riadtak vissza attól a csekélységtől, hogy egy nemzetközi méretű, nagy hatású szovjetellenes, kommunistaellenes provokáció kezdeményezőiként lépjenek fel nemcsak november 4. előtt, de még november 4-e után is, és lépéseikkel egységfrontba tömörüljenek a világ minden szovjetellenes, kommunistaellenes erejével, a szocialista tábor nyilvánvaló ellenségeivel, mindazokkal, akik saját állításuk szerint a kommunista befolyás lerázásáért küzdenek.

Miközben legtöbbjük kommunistának vallotta magát, a helyett, hogy eszükbe jutott volna tiltakozni a néhány nappal azelőtt lezajlott Köztársaság téri rémtettek ellen, a »magyar semlegességet« féltették és siettek főszerepet játszani abban a nemes vállalkozásban, hogy jóindulatú, jóhiszemű embereket világszerte félrevezessenek, a szocialista társadalommal rokonszenezőket megzavarják, lefegyverezzék, a kapitalista érdekek hálójába kergessék. [...] Demokratának vallották magukat, a demokratikus jogok bajnokának, de a magyar Pen-klubot kijátszották, hogy a machináció létrejöhesse, és a magyar Pen-klub elnökségének nevével fémjelvezve legális színezetet kapjon. Szabadsághősnek hitték magukat, és közben az első táviratot, a hivatalos okmányt eltűntették, s az csak a Szabad Európa adásából vált ismertessé [...] E »szabadsághősök«-nek mindeddig nem jutott eszükbe lehetővé tenni a jogtalanul elküldött táviratok megcáfolását, hogy ezzel a szocializmus és haladás erőinek általuk okozott nem csekély erkölcsi és politikai kárt legalább részben sikerüljön csökkenteni.”²⁸⁵

²⁸⁴ *A Magyar Pen az ellenforradalomban.* A hallgatás, az írók elhallgattatásának cáfolatául az elnökség leveléhez azoknak a frissen megjelent műveknek a címlap-kollázsát csatolta, amelyek 1957-ben láttak napvilágot Magyarországon, l. Passuth László: *Gondolatok a Pen-táblához* és *Passuth László levele a Nemzetközi Pen Club 30. világkongresszusához*, Dok 109.

²⁸⁵ *A Magyar Pen az ellenforradalomban.*

²⁷⁸ 1956 *kézikönyve* 1. k. 284–285.

²⁷⁹ L. Botka Ferenc: *A Déry-per világvisszhangja*, Ständeisky Éva: *Az írók és a hatalom* 421–422. és Révész Sándor: *Aczél...* 118–120.

²⁸⁰ 1956. ÁBTL–3.1.9. V–150387/3/7.

²⁸¹ L. Dok 98.

²⁸² 1956... Dok 96.

²⁸³ Békés Csaba: *Az 1956-os magyar forradalom...* 107–115. A magyar kérdés az ENSZ-ben (1956. okt. 28.–1963. márc.): *A forradalom és a magyar kérdés...*

Az állambiztonsági összefoglaló szerzői mintha nem tudtak volna róla, hogy Fábíán Zoltánnak, az írószövetség elnökségi titkárnak 1956. decemberi „missziójára” Imre Gyula gazdasági szakember és egy tolmács kíséretében nem a hivatalos szervek kijátszásával, ellenkezőleg, a Belügyminisztérium jóváhagyásával került sor, az írószövetség és a magyar Pen, közelebbről Rubinyi Mózes ügyvezető alelnök megbízólevelével.

Fábíán Zoltán és Imre Gyula Prágában, Varsóban, Helsinkiben, Stockholmban, Londonban és Párizsban próbáltak főként pénzt és papírt szerezni a magyar írók számára, a nemzetközi Pen-főtitkár azonban egyedül csomagok küldését ígerte. „Mi a pénz mellett kardoskodtunk, de ők erre nem vállalkoztak, a papírra szintén nem. Nem mondták ki ugyan, de érthettünk a szóból, nem küldenek semmi olyan segítséget, ami a kormányt is támogathatja. [...] Párizsban szintén csak csomagküldést tudtunk megszervezni. Itt nemcsak a PEN-nel, hanem a baloldali Írószövetséggel is tárgyaltunk, akik szintén megígérték, hogy küldenek csomagot.”²⁸⁶

Bölöni György még a Pen 1957. július 1-jei vezetőségi ülésén is kijelentette, hogy 1956-ban a magyar Pen elnökségének nevével nemcsak Képes Géza távirataival történt visszaélés, hanem „akkor is, amikor Fábíán Zoltánt és Imre Gyulát külföldre küldték a Pen Clubok adományainak összegyűjtésére. Ezekkel a megtevesztésekkel szemben a magyar Pen Clubnak deklarálnia kell a maga álláspontját.”²⁸⁷ Ezzel szemben David Carver 1957. februári körlevelében Rubinyi Mózeszt idézte, akinek a nemzeti Pen-központoknak elküldött felhívása szerint „Óriási mennyiségű papír pusztult el Magyarországon, és hogy biztosítsuk a magyar írók munkájának folyamatosságát, hálásak lennünk, ha segítségképpen a P.E.N szolidaritás alapján könyvnyomtatásra alkalmas papírt küldenének nekünk. A papírt kizárólag élő magyar írók munkáinak kiadására használjuk.»

Felhívok minden központot, amely segíteni tud ebben az életfontosságú kérdésben magyar kartársainak, tegye azt meg. Biztos vagyok benne, hogy Dr. Rubinyi tudja, hogy csak olyan országok, ahol tetszőleges mennyiségű papírt gyártanak, vehetik számításba a segély ezen formáját, de mindannyian együttérzéssel fogadjuk a felhívást egy olyan cikke, amely nélkülözhetetlen az írói hivatás gyakorlásához.”²⁸⁸

A Lettres Françaises 1956. november-decemberi száma André Stil három beszélgetését közölte *Trois messages de Hongrie* címmel. „Olvastam én is még tegnap Bölöni [György], Fodor [József], Pór [Bertalan] hármas nyilatkozatát [...] Magam sem tudtam, milyen robbanóanyagot nyeltem magamba. Meghazudtolták a [z író] Szövetséget, [Veres] Pétert, [Németh] Lacit, [Tamási] Áront.” Fodor József nyilatkozata volt „még a legenyhébb, lapos köntörfalazás a nagy ideákkal, az ellenforradalom szót épp csak kimondta (s a szó voltaképpen Bölöni és Pór [Bertalan] cikkéből szívott tartalmat).” Amikor Illyés nekitámadt, Fodor azzal védekezett, „Hogy őt »Gyuri bácsi« vitte bele, akitől esztendőkön át – mint az Irodalmi Alap

elnökétől – pénzt kapott, amikor a kollégáitól s barátaitól »egy vasat sem!«” – Ez a kurvák érvelése! Ez ment ki a számon! Ezt is lenyelte [...] azt sajnáltam benne, mégis milyen jó költő tud lenni!”²⁸⁹ Fodor később többször is nyilvánosan bocsánatot kért, azt állítva, hogy az interjúban és a későbbi kínos helyesbítésekben, módosított nyilatkozatokban nem a maga véleményét mondta. Lakatos István szerint azonban, „Mivel (a franciáknak küldendő) levelet részben én fogalmaztam, valamint mivel ott voltam azon az ülésen, ahol az Elnökségből [történt] kiválása előtt Fodor József felállt, s szabályosan bocsánatot kért tőlünk, s ahol éppen ő javasolta annak a levélnek a megírását, amelyet saját maga is aláírt – így leghatározottabban állítom: Fodor József hazudott [...] Ma sem értem, mivel lehetett rávenni ezt az embert, hogy oly becsstelenül hazudjon, mint ahogy tette.”²⁹⁰

Bölöni így nyilatkozott Stilnek: „Fel szeretném hívi francia íróbarátaim figyelmét a következőkre. Hazafias és nemzeti érzésünk mindenképpen csak megerősödött az események során, azonban elvi alapjait illetően az maradt, ami korábban volt: hirdettük és ki akartuk vívni a szocializmus diadalával együtt a szellem szabadságát is. A szabadság harcosai között ott találjuk két nagy költőnket, Ady Endrét és József Attilát. Mindezt azonban fenyegette az ellenforradalom lavinája, amely ránk zuhant, és most us fenyegetett az események előjátékában azzal, hogy ha nem vigyázunk, ez a veszedelem újból elpusztítja a világot.”²⁹¹ Ez az szempont, amelyet francia barátainknak nem szabad a magyar eseményekkel kapcsolatban szem előtt téveszteniük. Ez ugyanis nemcsak a mi ügyünk, magyarok ügye, hanem olyan ügy, amely mindannyiunkat érdekel. Mi, magyar írók, amikor felhívjuk erre francia íróbarátaink figyelmét, bizonyosak vagyunk, hogy egyben őket is védelmezzük a veszedelmektől.”²⁹²

A Kiegészített Nyolcas Bizottság 1957. április 5-i ülésén Siklósi Norbert, a januárban feloszlatott írószövetség kormánybiztosa közölte: „Fábíán Zoltán és Imre Gyula, akik nemrég tértek vissza európai körútjukról, jelentették tapasztalatukat, amely szerint elvi támogatást a nyugati írói egyesületektől ugyan kapunk, de köreikben jelenleg az a nézet, hogy nem segítik a magyar írókat sem papírral, sem más módon. [...] Gazdasági és politikai helyzetünk megerősödése után nincs szükség további segítségre, adományokra.”²⁹³

Miután *Íme, Európa!* című úti beszámolója megjelent, Fábíán Zoltán beszámolt arról is, hogy európai utazása során, sok helyen elmondta, „mi is volt valójában 56 októberében”.²⁹⁴

²⁸⁹ Illyés Gyula: *Naplójegyzetek 1956–1957* 135–136.

²⁹⁰ *Paradicsomkert* 507.

²⁹¹ Bölöni az 1956-os „ellenforradalmat”, a nacionalizmust és a fasizmust más írásaiban, felszólalásaiban is a náciizmussal és a fajüldözéssel azonosította.

²⁹² Ständeisky Éva: *Az írók és a hatalom* 181.

²⁹³ *Jegyzőkönyv*. Felvettük a Magyar Pen Club kiegészített nyolcas bizottságának 1957. április 5-én, d.e. 11 órakor az Irodalmi Alap székházában tartott üléséről. G. Bölöni György elnök, Rubinyi Mózes üv., Szombathy Viktor jkvv. aut.

²⁹⁴ Szőnyi Tamás: i. m. 1. k. 546.

²⁸⁶ Ständeisky Éva: *Az írók...* 155–156

²⁸⁷ *Jegyzőkönyv*. Készült a Pen Club 1957. július 1-jén, a Bajza u. 18. alatti helyiségben megtartott ülésén. Dok 98.

²⁸⁸ G.m.

A kiközösítéstől a visszafogadásig

A magyar Pen felfüggesztése és nemzetközi tagságának helyreállítása
1957–1959

A forradalom leverése után

A Magyarországon példátlanul brutális megtorlásokkal kezdődő 1957-es esztendő első „irodalmi” eseményeinek egyike az a valószínűleg a román és a magyar párt megállapodása nyomán megrendelt politikai levél volt, amelyben tizenöt erdélyi magyar író az ellenállás feladására és a Kádár-kormány támogatására szólította fel anyaországi kollégáit, és amelyet további „nyílt levelezés” követett. Az 1956. december 31-én elkészült szöveg *Újévi levél a Magyar Népköztársaság íróihoz* címmel 1957. január 5-én jelent meg a kolozsvári Utunkban, nemsokára a Népszabadságban.¹

Nyilatkozatuk szerint az erdélyi írók 1956. október 23. után úgy érezték, a magyar „dolgozó népnek az ország gazdasági és politikai életében meglévő súlyos hibák felszámolására irányuló törekvéseit megnyergelte a sötét reakció. Aggodalmunkat mélységes megdöbbenés és felháborodás váltotta fel, amikor féktelen brutalitással kibontakozott az ellenforradalom. Mi is megtámadottnak éreztük magunkat. Mindjárt tudtuk, hogy a Budapest utcáira szórt könyvek között a mi könyveink is máglyára kerülnek, s megint tért nyernek az irodalomban is a sovinizmus és a nacionalizmus terjesztői, akik ismét megmérgezték népeink barátságát.” 1956. november 4. után pedig „Bizony fellelegzettünk a megkönnyebbüléstől, mikor híre jött, hogy a zűrzavar közepette akadtak férfiak, akik szembeszálltak az ellenforradalommal s a végső pillanatban megalakították a munkások és parasztok forradalmi kormányát. Elismerésünk a Kádár-kormányé, amely a történelmi szükségszerűséget felismerve, a proletár nemzetköziség alapján szovjet segítséggel elejét tudta venni egy olyan mérhetetlen szerencsétlenségnek, amilyent a magyar nép még nem élt meg történelme folyamán. Az ellenforradalom temetővé változtatta volna egész Magyarországot, veszélybe sodorta volna a mi békénket is, és sorompót vert volna a két ország népei közé, apák és fiak, testvérek és rokonok közé.”

Az *Újévi levél* Asztalos István, Balogh Edgár, Bartalis János, Horváth Imre, Horváth István, Kacsó Sándor, Kiss Jenő, Kovács György, Létay Lajos, Molter Károly, Nagy István, Robotos Imre, Salamon László, Szentimrei Jenő, Szilágyi András és Tompa László nevével jelent meg. Ma már kideríthetetlen, hogy közülük ki írta alá valóban önként vagy kényszerből, kinek a neve került a névsorba pártutasításra. Nyilvánvaló, hogy a „nagy nevek” felsorakoztatására és a kompromittálásra egyszerre volt szüksége a Kádárt támogató, az események megtorlásával nem sokáig késlekedő, a forradalmat a magyar kisebbség elleni újabb fellépés

¹ Dok 97.

űrügyeként felhasználó Stoica-kormányának. Egy Jancsó Elemérről készült román állambiztonsági jelentés szerint a nyilatkozatot vele és Szabédi Lászlóval mégsem sikerült aláíratni, holott úgymond Jancsó „meggyőzése” legfeljebb öt percet, Szabédié egy-két napot vett volna igénybe.² Balogh Edgár „arra akart rávenni – írta ekkor naplójában Jordáky Lajos –, hogy írjam alá a kolozsvári írók levelét a magyarországi írókhoz. Határozottan elvetettem.”³

Az „erdélyi magyar írók” hírhejt „szörnyű levelének” tartalma és hangneme mindemellett enyhének mondható annak a szövegnek a tónusához képest, amelyet *Lelkiismeretünk parancs-szava*. A Magyar Autonóm Tartományban élő írók és a marosvásárhelyi irodalmi intézmények dolgozóinak levele az RMP Központi Vezetőségéhez cím alatt már 1956. november 2-án közölt a bukaresti Előre. Hajdu Győző és Kovács György fogalmazványa, melyet rajtuk kívül többek között Gálfalvi Zsolt, Hajdu Zoltán, Molter Károly és Sütő András is aláírt, elítélte a magyarországi „ellenforradalmat”. A nyilatkozat hűséget fogadott a román pártvezetésnek, és a magyar dolgozókat „legszebb vívmányaink” védelmezésére szólította fel. (Hajduék levele a Vörös Zászló című marosvásárhelyi pártlapban november 4-én jelent meg.)⁴

A tizenötök levelére 1957. január 13-án a magyar írószövetség harminchat tagja, köztük Bölöni György, Goda Gábor, Király István, Trencsényi-Waldapfel Imre, Waldapfel József és Várnai Zseni válaszolt a Népszabadságban, hitet téve Kádár János „munkás-paraszt kormány” mellett. Illyés Gyula szerint „Az aláírók nagy része »politikai nyugdíjas«. Vagyis kitöltött szolgálati év hiányában politikai érdemért kapnak havi 1100-tól 3000 forintig. Ilyen Aranyossi [Pál], a Bartha-házaspár [Bartha Lajos és Sucsisch Mária], Madarász [Emil] stb., a többi nagy részét az Irodalmi Alap tartja el.”⁵ Január 31-én pedig Gellért Oszkár *Nyílt levél a hallgatag magyar írókhoz* című politikai cikke jelent meg ugyanott.⁶

A Kádár-kormány nemzetközi diplomáciai offenzívája 1957. január 11-én az ENSZ „magyar ügyet” vizsgáló Ötös Bizottságának felállítása és „a belügyekbe való beavatkozás” elleni tiltakozással vette kezdetét. (Magyarországról szóló jelentését az Ötös Bizottság végül június 20-án terjesztette az ENSZ-közügyülés elé.) Bölöni György *A magyar írók tiltakozása az ENSZ ötös-bizottsági jelentés közgyűlési tárgyalása ellen* címmel az Élet és Irodalomban megjelent cikkében ezt írta: „Mind az Élet és Irodalom, mint az Irodalmi Tanács igényelte és hónapok óta sürgette az írói front kiszélesítését, a népi demokratikus rendszert valóban támogató íróknak az irodalmi életbe és az Irodalmi Tanácsba való bevonását. Most, hogy megérték e kívánságok megvalósulásának feltételei, további türelemmel és megújuló bizalommal nézünk

az irodalmi élet tisztulása és helyes kibontakozása elé. Hogy együtt dolgozzunk nemcsak azokkal, akik együtt vannak velünk a marxizmus-leninizmus társadalomformáló gondolataiban, hanem mindazokkal, akik a haladás, a béke, a magyar nép s a szocializmust építő népi demokrácia iránti hűséggel különböző irodalmi és művészi eszközökkel törekednek magas, emberséget sugárzó irodalomra.”⁷

A hatalom irodalmi gépezetét a Magyar Írók Szövetsége elnökségének azzal a levelével hozták működésbe, amelyet a Szovjet Írók Szövetségéhez intéztek, mellékelve Déry Tibor 1956. december 28-i írószövetségi felszólalását. Az írószövetségnek a régi kommunisták által akkor már hetek óta követelt felfüggesztésére 1957. január közepén, feloszlátására áprilisban került sor. A felfüggesztéskor „Kormánybiztos jött ki – a neve Siklósi Norbert – öt detektív-szerű emberrel. Az iratokat lefoglalták, az alkalmazottakat hazaküldték (kétheti szabadságra), az ajtókat lepecsételték.”⁸ A szövetség helyett január végén új állami intézmény alakult, az Irodalmi Tanács, amelynek vezetőségébe a hatalom megkísérelte bevonni Illyés Gyulát, Németh Lászlót, Tamási Áront és Veres Pétert is. Az 1957. január 21-i értekezleten Kállai Gyula összefoglalója után Illyés azt mondta: „Ki itt író? Máté [György], Kardos [László], E. Kovács [Kálmán]? Ez fejbőlintó társaság lesz, nem tanács. Lapot pedig ne egyet indítsanak, hanem kapjon minden irányzat. Énnekem számot kell adnom...» – Az Írószövetségnek?! – így Bölöni.”⁹ Az Irodalmi Tanács elnöke végül Bölöni György lett, az Irodalmi Alap igazgatója, az Élet és Irodalom főszerkesztője. A tanács tagjává Sándor Kálmánt, Goda Gábort, Illés Bélát, Fodor Józsefet, Tolnai Gábort, Földeák Jánost, Köpeczi Bélát, Szauder Józsefet és Kárpáti Aurélt választották meg¹⁰ Illyés Gyula korabeli feljegyzése szerint a tanácsnak Karinthy Ferenc, Kállai Gyula, Köpeczi Béla, Kuczka Péter, Molnár Géza, Németh László, Veres Péter, Vértess György is tagja lett.¹¹ A letartóztatott írók közül hamarosan szabadlábra helyezték a csak rövid időre lefoglalt Boldizsár Ivánt, Pethő Tibort, Lengyel Balázst és másokat, a többiek a börtönben várták perbefogásukat.

Képes Gézának a nagyvilág íróihoz intézett, a hatalom által „vitatott hitelűnek” minősített 1956. novemberi üzenetei és Fábán Zoltán decemberi európai adománygyűjtő körútja után a magyar Pen a „disszidensek” távozásával és a letartóztatásokkal szinte megtizedelődött. Első feladata tehát, miként 1945 után is, sorainak rendezése lett volna, az újra berendezkedő hatalom számára azonban politikailag fontosabb volt a közvetlen és keménykezü pártirányítás. Hivatalosan még Heltai Jenő volt ugyan a szervezet elnöke, az írószervezetet voltaképpen elnöke azonban már Heltai visszavonulása és 1957. szeptemberi halála előtt is Bölöni György volt, aki nemcsak az írószervezetben belül töltötte be az „irodalmi diktátor” szerepét. A magyar Pen kezdetben – a kormányzat diplomáciai offenzívájának megfelelően – nemzetközi

2 Jancsó Miklós emlékei szerint, amikor ez ügyben egy pártmegbízott apját felkereste, „Jancsó végig sem hallgatta, egyszerűen kidobta, hogy képzeled, hogy őt délutáni pihenésében megzavarják.” *Dávid Gyula levele Csapody Miklóshoz*, Kolozsvár, 2016. febr. 2.

3 Idézi Poszler György: *Az erdélyi magyarság...* 61.

4 Egy korábbi, hasonló tartalmú táviratszöveg nem jelent meg a sajtóban, mert Robotos Imre, az Előre főszerkesztője kérésükre Gálfalvi Zsolt és Sütő András nevét törölte az aláírók közül. Vincze Gábor: *A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1944–1989*.

5 Illyés Gyula: *Naplójegyzetek 1956–1957* 172.

6 Uo. 259–261.

7 ÉS 1957. szept. 13. 1–2.

8 Illyés Gyula: i. m. 175.

9 Uo. 182.

10 Révész Sándor: *Acél...* 76. Az Irodalmi Alap létrejöttéről Siklósi Norbert javaslata az irodalmi élet irányításának szervezeti felépítéséről. MNL OL 288. f. 49/1. ó. e. G. aut. In: *Zárt, bizalmas...* 35–37.

11 Illyés Gyula: i. m. 183–187.

kapcsolataira összpontosította tevékenységét. A régi nexusok felelevenítése és az újak felvétele mindenekelőtt Rubinyi Mózes ügyvezető alelnök feladata lett, aki alkatánál, stílusánál fogva meg is felelt új szerepkörének. 1957. február 2-án körlevelet küldött a tagságnak, melyben „Bizalommal van szerencsém jelenteni, hogy a Pen Világszövetség londoni központjától érkezett tudósítás szerint a Pen Nemzetközi Végrehajtó Bizottsága idei ülését 1957. április 2-án és 3-án fogja megtartani. A Bizottság [ülése] lényegében előkészítő az ugyanez év szeptemberében Japánban tartandó világkongresszusra. A londoni előkészítő üléseken eddig soha részt nem vettünk, mert minden erőnket a világkongresszusok számára tartogattuk. Az előkészítő ülés nem jár semmiféle ellátással, s ott különben is afféle program-megbeszélés folyik. Nincs okunk arra, hogy az eddigi szokással szakítsunk, hiszen az fölösleges devizai megerőltetést kívánna.

Nagyon szép volna, ha a szeptemberben tartandó világkongresszuson Japánban részt vehetnénk. Maga az utazás, a londoni központ értesítése szerint, a kiinduló ponttól oda-vissza számítva a költségeket, személyenként 300 fontsterlingbe kerülne. Így a Japánban való képviseltetésünk, szerényen számítva, kb. 1000 fontsterlingbe kerülne.

Ebben a tárgyban meg kellene beszelnünk nemcsak az igen vagy nem problémáját, hanem azt is, hogy ha nem mehetnénk, ezt milyen formában jelentsük.

Tekintettel a kérdés nagy külpolitikai jelentőségére is, felkérem Elvtársat, a legközelebbi jövőben szakítson e téma számára 8–10 perccel. Én természetesen bármely időpontban állok rendelkezésére.”¹²

1957. február 12-én a világ Pen-szervezeteinek David Carver nemzetközi főtákar egy másik, a világháború utáni időkből ismert Foster Parent-kezdemenyzést felelevenítő körlevelet küldött szét. A londoni centrum értesülései szerint ugyanis „számos központ akciót indított [a] magyar kartársak megsegítésére, akik az utóbbi négy hónap alatt szörnyű megpróbáltatásnak voltak kitéve. Egyes központok arra kértek, közöljem, mi a megsegítés legjobb gyakorlati módja. A pártfogolt-rendszer, melyet a Száműzetésben lévő Írók Központjának elnöke, Dr. Tábori Pál támogat, a Magyarországon élő írókat közvetlen kapcsolatba hozza az egyéni írókkal (vagy központokkal) úgy, hogy segély küldhető élelem vagy ruha alakjában. Neveikért és címeikért a központok titkárai útján a Glebe House-hoz lehet fordulni.”¹³ Válaszadásnál a titkárság részletes információt ad, csatolva a pártfogolandó »gyermek« nevét és címét, valamint minden egyéb szükséges adatot. A kapcsolatot a »pártfogolt és szülő« között azután közvetlenül fel lehet venni.

Ezen tervet egy alternatívája, melyet szintén dr. Tábori és társai támogatnak, az, hogy 2, 10 [font] vagy egyenértéke összegéért élelmiszer-csomagot küldenek az egyéni íróknak Magyarországra a küldemény nyugtája ellenében. 15 sh [filling] összegért egy 15 fontos ruhacsomag küldhető. Ezek az összegek minimális költségek, mert a terv csak bizonyos társaságok és kereskedelmi cégek, valamint a londoni Magyar Segély Alap jótékony együttműködése útján tud dolgozni.

12 Bp., 1957. febr. 22. G.m.

13 A Nemzetközi Pen Club titkárságának londoni székhelye (63–2 Glebe Place, Chelsea, London S.S.3.).

Egyes központok már megalapították saját alapjukat azon menekült magyar írók megsegélyezésére, akik országukba érkeznek, sokan családjikkal. Ezek a szervezetek természetesen nem szándékoznak fennálló segélyezési intézkedéseket pótolni. De ha a források megengedik, remélem, hogy a központok azokat használni fogják, és minél előbb írni fognak erről a Glebe House-nak.” Körlevelében David Carver megerősítette Rubinyinak azt a felhívását is, amelyben ismét papírt kért a magyar írók munkáinak kinyomtatására.¹⁴

A forradalom kitörésének első évfordulóján sokfelé a nagyvilágban nemcsak megemlékezéseket tartottak, hanem újabb szervezetek is megalakultak, miközben fokozódott a megtorlás Magyarországon és Romániában. Az új nyugat-európai alakulatok legfontosabbika a Magyar Írók Szövetsége Külföldön elnevezésű szervezet nemcsak az ’56-os menekült magyar írókat, hanem a régebbi emigránsokat is tömörítette. Létrehozását az 1957. március 15–17-én Londonban, a nemzetközi Pen-székházban tartott megbeszélésen mondták ki. A Kádár-kormány számára a szervezetnek már a neve is gondot okozott. Amikor 1957 nyarán Siklósi Norbert javaslatot tett „az irodalmi élet irányításának szervezeti felépítésére”, azzal érvelt az Irodalmi Tanács felállításkor, hogy ha „a hivatalt Magyar Írók Szövetségének nevezzük, ezzel először is nevében megtartjuk a jogfolytonosságot, másodszor a Magyar Írók Szövetsége név megtartását – természetesen új tartalommal – az a tény is indokolja, hogy a disszidens írók létrehozták a Magyar Írók Szövetsége külföldi szervezetét, s politikailag nem látszik helyesnek, hogy egyedül külföldön létezzék Magyar Írók Szövetsége szervezet.”¹⁵

A magát a Magyar Írók Kongresszusává nyilvánító londoni konferencia megválasztotta az írószövetség első vezetőségét is: elnöke Ignóus Pál, főtákar Szabó Zoltán, ügyvezető titkára Mészáros István lett, a végrehajtó bizottságba Cs. Szabó Lászlót, Enczi Endrét, Faludy Györgyöt, Horváth Bélát, Kemény Györgyöt, Kovács Imrét és Pálóczi-Horváth Györgyöt választották be. A magyar állambiztonság 1958 márciusában kelt értékelése szerint „Politikájuk alapjául az Amerikai Egyesült Államok által képviselt fokozatos »felszabadítás« lazító taktikáját tették meg. [...] E politikai alapjukat a nemzeti kommunizmus leplébe takarják. Ez a taktika számukra szükségszerű. Az új emigráció és különösen az itthoni tömegek felé nyílt fasiszta, restaurációs célkitűzések hangoztatásával nem léphetnek fel eredményesen. [...] Az írói emigráció jelenleg gyakorlatilag két szerepet igyekszik betölteni. Egyrészt nemzetközi téren a haladó értelmiség sorait igyekszik megbontani, ki akarja őket vonni a kommunista pártok befolyása alól, illetőleg arra törekszik, hogy szovjetellenességre hangolja őket. Másrészt megfelelő szövetségekkel (hazaiakkal is) elősegíteni és tartósítani akarja – a kormányra való nyomással – az ún. »liberalizálódási« folyamatot. Tehát a nemzeti kommunizmus ideológiájának megfelelően feladatuk a szocializmus és a szocialista tábor állandó bomlasztása, az amerikai lázító politikájának alapján. A folyamatos »felszabadítás« első stádiumának megfelelően olyan reformok és »liberalizálódási folyamatok« elősegítése, mely a tömegeket a nacionalista elmaradottság és a szocialista demagógia zavaros állapotába taszítja.

14 London, 1957. febr. 12. G.m.

15 G. Siklósi Norbert aut. MNL OL 288. f. 49/1. ő. e. In: *Zárt, bizalmas...* 1. k. 36–37.

Az írói emigráció a magyar emigráció radikális baloldalához tartozik azáltal, hogy sorai-
ban és a vezetésben szövetségre lépett a nemzeti kommunizmus álarcában fellépő renegáttá
vált volt párttag írókkal (Aczél [Tamás], Méray [Tibor] stb.)

Politikai programjukban az 1946-os köztársasági alkotmányra helyezkednek, kiegészítve
azt az októberi ellenforradalom egyes követeléseivel és vívmányaival, mint pl. a munkástaná-
csok, központi forradalmi bizottságok, többpártrendszer, magángazdálkodás lehetőségének
megteremtése stb.¹⁶

A magyar belügyminisztérium 1957 augusztusában úgy tudta, a Magyar Írók Szövetsége
Külföldön vezetői számos „haladó művészt, író, tudóst nyilatkozattételre vagy tiltakozásra
tudtak rábírni, különösen az első időben. Ma már a velük való egységes tábor kialakítása
mindinkább megnehezül. Ezen próbálnak segíteni azzal is, hogy igen intenzív rágalom- és
propaganda-hadjáratot folytatnak az újabban letartóztatott ellenforradalmárok és az ENSZ
»magyar ügyet« tárgyaló rendkívüli közgyűlése mellett.¹⁷

A nemzetközi Pen Clubot is mozgósították, amelynek egyes író tagjai és szervezete[i] táv-
iratban, nyilatkozatokban tiltakoztak.¹⁸ A magyar emigrált írók számos könyvet írtak a magyar
ellenforradalomról és előadásokat tartanak róla különböző egyesületekben, összejöveteleken és
más nyilvános helyeken. Mindezekből megállapítható, hogy a nyugati emigrációban élő magyar
írók helyzetüknél fogva komoly szerepet töltenek be az imperialisták terveiben, mint a magyar
emigráció által képviselt nyugati politika népszerű propagandistái és hazai terjesztői.¹⁹

A magyar állambiztonság 1959 végén úgy tudta, a külföldi magyar írószövetség „Fő
pénzügyi támogatója az emigránsok leveleiben oly gyakran emlegetett »Congress«, vagyis a
Congress for Cultural Freedom nevű amerikai szervezet.” Az emigráns írószövetség olyan
„jelentős propagandaeszközzel” rendelkezett, mint az Irodalmi Újság, a Látóhatár, az Új
Látóhatár és az Eszmélet című folyóiratok.²⁰ A magyar politikai vezetés értesülése helyes
volt; Pálóczi-Horváth György már az írószövetség megalakuláskor bejelentette, hogy „az
amerikai irányítás alatt álló nemzetközi értelmiségi szervezet, a Congress for Cultural Free-
dom – amelyről akkor úgy tudták, hogy a Ford Alapítvány adományaiból pénzeli különböző
irodalmi és kulturális vállalkozásait, de később kiderült, hogy a pénze nagy részét a CIA-tól
kapta – neki és Ignotusnak ajánlatot tett egy magyar irodalmi lap finanszírozására. A londoni
értekezlet köszönettel elfogadta az ajánlatot azzal, hogy az ígért támogatást »két célra óhajtja

felhasználni: egyrészt, hogy a meglévő Látóhatárt kibővítsé és gyakoribb megjelenését le-
hetővé tegye, másrészt, hogy egy új hetenként megjelenő lapot indítson, az Irodalmi Újság
formájában és szellemében.« [...]»²¹

A szövetség taglétszáma 1957 végén kilencvennyolc, 1958 októberében százhuszonhat
fő volt; az állambiztonság 1958. júniusi értesülése szerint „A szövetség adatai szerint 161
magyar író tartanak nyilván, olyanokat, akik Magyarországról disszidáltak. Nemzetközi
Pen Club magyar szekciójának 60 tagja van.”²² Tábori Pál tudomása szerint 1961 tavaszán
a tagságot már csak huszonöt fő alkotta, a szövetség nemsokára meg is szűnt,²³ kezdetben
azonban „az ellenforradalmat követő emigráns egységtörekvések” sikerét hozta, és nemcsak
a politikai rendőrség által felsorolt folyóiratok támogatását élvezte,²⁴ hanem a Látóhatár Ba-
rátainak Társaságát is, melynek alapító tagja Hatvany Bertalan, elnöke Ignotus Pál volt.²⁵

A Magyar Írók Szövetsége Külföldön 1957. április végén tiltakozó táviratot tett közzé
a világsajtóban Déry Tibor letartóztatása miatt. Kádár János és Aczél György ezt követő-
en fogadta Illyés Gyulát és Németh Lászlót, akik egyelőre hiába próbálták elérni Déry és
a többi letartóztatott író szabadon bocsátását.²⁶ Az állambiztonság egyik 1957. októberi ös-
szefoglalója szerint „Az írók legjelentősebbjei és többségük a párt és a kormány politikájával
való szembenállása fenntartására rendkívül nagy erőfeszítéseket tett a legutóbbi időig mind
a nemzetközi, mind a disszidens, mind a hazai reakció, s ebből igyekezett maximális politikai
tőkét kovácsolni. A reakciós propaganda az írókat, mint az »októberi forradalom« szellemi
előkészítőit, vezetőit, a [z 1956.] november 4. utáni »nemzeti ellenállás« bajnokait népsze-
rűsítette, a szembenállásra, hallgatásra biztatta. Elég megemlíteni, hogy az Irodalmi Újság
[1956.] november 2-i számát több mint 20 nyelven jelentették meg külföldön, s többnyelvű
válogatás jelent meg a jobbra csúszott írók 1953 utáni írásából is. A nemzetközi reakciós
sajtó jelentős kampányt folytatott és folytat ma is a letartóztatott írók érdekében, s »hallga-
tó« magyar irodalomról cikkezik, s ezt a nemzeti, értelmiségi ellenállás egyik legjelentősebb
tényének mutatja be. Ennek a kampánynak élvonalában áll természetesen a Magyar Írók
Szövetsége Külföldön szervezet, s a Londonban kéthetenként megjelenő Irodalmi Újság,
mely minden lehető számmal arra törekszik, hogy dokumentálja folytonosságát és egységét
az október 23. előtti írói mozgalommal, s egységét a Kádár-kormánnyal a legutóbbi időig
szemben állt hazai írókkal. Ennek az írói körnek minden megnyilvánulása igen bő publiká-
lásban részesül, különösen az angol, francia és olasz rádióban és sajtóban, az Amerika É [i]
[Egyesült Államok] Szabad Európa Hangjában. Hazai irodalmi vonatkozásban főleg Illyés,

16 Összefoglaló. Bp., 1958. márc. 5. BM PNyFőo. III/5. Alo. Tárgy: A „Magyar Írók Szövetsége Külföldön”
szervezetéről. Sz.t. ÁBTL 3.2.5. O-8-049

17 L. Békés Csaba: Az 1956-os magyar forradalom... 115. l. még A magyar írók tiltakozása az ENSZ ös-
szefoglaló jelentés közgyűlési tárgyalása ellen. ÉS 1957. szept. 13.

18 L. Jean de Beer francia Pen-főtitkárnak A Francia P.E.N. és a magyarországi események c. összefoglalóját
A Francia PEN Központ „PEN” közlönyének 1957. december 6-i száma (17–20. oldal) c. iratban. Dok 101.

19 A Nyugatra emigrált magyar írók... ÁBTL 3.1.9. V-150392/5.

20 Összefoglaló. Bp., 1959. nov. Tárgy: A „Magyar Írók Szövetsége Külföldön” emigrációs szervezetéről. Virág Fe-
renc r. szds. BM II/3-B. Alo. Sz.t. Magyar Írók Szövetsége Külföldön. ÁBTL O-8-49. 242–257. Szőnyi Tamás:
Titkos írás 1. k. 776–785.

21 Borbándi Gyula: A magyar emigráció életrajza 276–277.

22 Magyar Írók Szövetsége Külföldön. London, 1958. jún. 25. Információs jelentés. Sz.t. Adta: „Strasser”.
Vette: Kiss. ÁBTL O-8-049.

23 Horváth Béla levele Fenyő Miksához. München, 1961. márc. 3. G.aut. ÁBTL 3.2.1.-BT-123-mellék-
let-2-/335.

24 A Nyugatra emigrált magyar írók helyzete és tevékenysége. Bp., 1957. aug. 31. ÁBTL 3.1.9. V-150392/5.

25 Felfegyvers. Bp., 1957. jún. 10. Tárgy: A Látóhatár barátainak társasága. PNyO III/2. Alo. Sz.t.

26 1956 kézikönyve 1. k. 295.

Németh László és Kodály dicséretére, ellenálló szerepük megtartására tesznek erőfeszítéseket, de a letartóztatott írókon kívül közlik, kommentálják mások műveit is, pl. Kónya Lajos, Tamási Áron, Füst Milán, Szabó Lőrinc, Juhász Ferenc, Abody Béla, a Nemzetőrben Sinka István stb. műveit, mindegyik generációból és bármilyen fajsúlyú írótól, amelyikből csak hasznót húzhatnak és hasznót remélnek.”²⁷

A forradalom első évfordulóján nemcsak külföldi magyar írószövetség alakult Londonban. Faludy György szerkesztésében megjelent az emigráns Irodalmi Újság is, Budapesten pedig Bölöni György irányításával került utcára az Élet és Irodalom, az MSZMP és a kormány szócsöve. Az értelmiség megnyerésére Kossuth-díjban részesült Borsos Miklós, Fülep Lajos, Kodály Zoltán, Medgyessy Ferenc, Molnár Antal, Németh László és Szabó Lőrinc, miközben Kolozsváron a magyar forradalom tömeges romániai megtorlásának kezdetén, 1957. március 19-én letartóztatták Dávid Gyulát, Páll Lajost, Páskándi Gézát, Várhegyi Istvánt és másokat.²⁸ Ezeket az akciókat további tízezrek lefogása, koholt perek és sokéves ítéletek kiszabása követte.²⁹

A magyar Pen Kibővített Nyolcas Bizottságának 1957. április 5-i ülése a tokiói világkongresszuson való részvétel mellett foglalt állást, Siklósi Norbert azonban júniusra ígérte a kormány végleges döntését. A vitában Erdős László azzal érvelt, hogy „A politikamentesség álarca alatt a nyugati emigrációs körök ellenünk foglalnak állást, irodalmi vonalon is. Van egy Magyar Írók Szövetsége Külföldön nevű szervezet már. Elengedhetetlenül szükséges tehát, hogy Tokióban ott legyünk, s mi képviseljük a magyar írókat.” Bölöni szerint is „Hatalmas ellenzéki csoportosulás van Nyugaton az emigráns írók irányítása alatt, akció folyik ellenünk.” Azt javasolta, hogy ha Tokióban nem is lesz ott a magyar Pen, küldjön ki nyilatkozatot, amelyet Gereblyés László, Erdős, Passuth László és Ottlik Géza fogalmazzon meg. Erdős úgy nyilatkozott, hogy „A magyar írók többségének véleményét képviselné ez a nyilatkozat, ha elküldjük. A külföldi Penek tekintsék ezen túl a mi támogatásunkat tárgyaltan, s megkérjük a testvéri Peneket, politikai előadások számára ne nyissák meg termeiket.”

Ottlik azzal bújta ki a feladat alól, hogy „a Pen Club nemzetközi szervezet, mi vagyunk a magyar tagozata, nem mehetünk bele szenvedélyes vitákba. A maga részéről nem fogadja el a bizottságban való részvételt”, Siklósi Norbert pedig úgy vélte, ha nyilatkozatot küldünk, „ismerni kell az októberi távirat szövegét. Erre kell válaszolni. Külföldön élő magyar írók bennünket Tokióban nem képviselhetnek.” Passuth László véleménye az volt, hogy „A jó magyar írók nem emigráltak, hanem itthon maradtak!” Ez az ülés tárgyalta meg Képes Géza indítványát is, aki Magyar Toll címen kéthavi Pen-folyóirat megindítását kezdeményezte. Javaslatát a többiek nem fogadták nagy lelkesedéssel; Rubinyi Mózes némileg átlátszó felve-

tése az volt, hogy amíg lap megindulhatna, a Pen inkább a Nagyvilággal működjön együtt, amit Gereblyés László főszerkesztő készséggel fogadott.³⁰ (A New Hungarian Quarterlyt csak 1959-től jelentették meg Boldizsár Iván szerkesztésében.)

„Az irodalmi élet irányításának szervezeti felépítése” ismét napirendre került az írószövetség feloszlata után. Siklósi Norbert javaslata szerint az új „irodalmi hivatal” – az Irodalmi Tanács – a Művelődésügyi Minisztérium mellett szervezendő meg. Feladata volna többek közt „az írók nemzetközi kapcsolatainak” irányítása, a folyóiratokkal és a kiadókkal, a vidéki írócsoportokkal és az „íróneveléssel” való foglalkozás.³¹ Bölöni György, az Irodalmi Tanács leendő elnöke 1957. április közepén Kállai Gyula művelődési miniszterhez írott levelében Darvas Józsefet, Gyergyai Albertet, Jankovich Ferencet, Karinthy Ferencet, Köpeczi Bélát, Németh Lászlót, Simon Istvánt és Szauder Józsefet említette, mint a felállítandó szervezet tagságára kiszemelteket.³² A tanács végül Kállai 1957. május 22-én kelt utasításával jött létre, mint „a művelődésügyi miniszter véleményező és tanácsadó szerve.”³³ Elnöke augusztus 2-án Bölöni György lett, tagja Fodor József, Földcák János, Goda Gábor, Illés Béla, Kárpáti Aurél, Köpeczi Béla, Sándor Kálmán, Szauder József és Tolnai Gábor.³⁴ Bölöni közben megmaradt az Irodalmi Alap igazgatójának és az Élet és Irodalom főszerkesztőjének is; Orbán László, az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztályának vezetője szerint „Bölöni elvtárs olyan író, irodalompolitikus, akinek nagy érdemei vannak. Nagy érdemei vannak a múltban, és különösen nagy érdemei voltak az ellenforradalom előtti és alatti időkben. Ő zászló lehet!”³⁵

Mindeközben a „Juhász Lajos” fedőnevű ügynök (Kristó Nagy István, a Magvető Könyvkiadó szerkesztője) jelentése szerint Németh László úgy érezte, „Az egész politikai és szellemi légkör lesz mindinkább elviselhetetlenné. Nem az, hogy vannak bizonyos megszorítások. A Rákosi-korszak is jobb volt, mint a mai, mert az ember legalább tudta, mihez tartsa magát. De ez a kapkodás, a szabadság »látszata«, azután denunciació, megbélyegzés – ez rosszabb. Egyik héten úgy tesznek, mintha mindent megengednének, felkarolják, jutalmazták az írókat, a másik héten egyszerre fagyos lesz a levegő. Aztán újabb enyhülés, majd újabb szigorítások. Döntsék el égre, mit akarnak, milyen mérvű lehet a szellemi szabadság, és közeljék a játékszabályokat. Ez a bizonytalanság – mely végső fokon a kormány bizonytalansága – nagyon rossz hatással van minden alkotóra. Ő most újra meg van bénítva a munkában, nem

30 *Jegyzőkönyv*. Felvették a Magyar Pen Club kiegészített nyolcas bizottságának 1957. április 5-én, d.e. 11 órakor az Irodalmi Alap székházában tartott üléséről. G. Bölöni György elnök, Rubinyi Mózes üv., Szombathy Viktor jkv. aut.

31 G. Siklósi Norbert aut. MNOI. OL 288. f. 49./1. ő. e. Idézi: *Zárt, bizalmas...* 36–37.

32 *Bölöni György levele Kállai Gyulához*. Bp., 1957. ápr. 19. Uo. 39.

33 MNL OL XIX-J-4-c. 1. d. G.m. Uo. 40–41.

34 *A Politikai Bizottság 1957. augusztus 6-ai ülésének előterjesztése, szövege és határozati jegyzőkönyve az irodalmi helyzetről*. MNL OL 288. f. 5/38. ő. e. In: *Zárt, bizalmas...* 58. Az Irodalmi Tanácsról részletesen Standszky Éva: *Az írók...* 291–298.

35 *Orbán László 1957. november 11-én elhangzott előadása az értelmiségi politikáról*. MNL OL BB/1/1957/53. ő. e. In: *Zárt, bizalmas...* 83.

27 *Az írói körökben tapasztalható jelenségek*. A BM II/5-ös osztályának értékelő jelentése 1956-ról. Bp., 1957. okt. 1. ÁBTL–3.1.9. V–150392/5.

28 Csapody Miklós: *A barátokozó...* In Uő: *A diszmagyar* 281–283. és P. Sebők Anna: *Kolozsvári perek 1956*.

29 Erről *Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság*, Dávid Gyula: *1956 Erdélyben*, P. Sebők Anna: *Kolozsvári perek...*, Uő: *Szabadságra Vágyó...*, 1956 erdélyi mártírjai 1–5. k. és Pál-Antal Sándor: *Áldozatok...*

tudja, mit merjen csinálni.”³⁶ 1957. nyár közepén Németh László már azt mondta ugyancsak „Juhász Lajosnak”, „Nem tudja, minek köszönheti azt a kitüntető, megkülönböztető jóindulatot, amivel Aczél György őt kezeli. Nincs olyan kérése, amit ne teljesítene, úgyhogy most már röstell hozzá ilyen vagy olyan kéréssel fordulni. Persze, tudja, itt többről van szó, mint egy személy rokonszenvéről, de ez is közrejátszik. A szellem embereinek olyan általános és fokozott megbecsüléséről van szó, amire korábban gondolni sem lehetett. Kádár János vezetése különben is komoly eredményeket produkált, ezt el kell ismerni. Nagyon sok minden másképp van, mint még csak néhány évvel ezelőtt is.”³⁷

Bölöni György 1957. áprilisi, a magyar Pen Tokióba kiküldendő tiltakozó állásfoglalását szorgalmazó indítványára a vezetőség csak július 1-jei ülésén tért vissza, később azonban ismét belemerültek a Képes Géza-féle 1956. novemberi táviratok megtárgyalásába. Bölöni, mint javaslattevő ismertette az akkori körülményeket, amelyek a Pen hivatalos nyilatkozatát szükségessé tették „a külföldi országokban a tényeknek nem megfelelő adatok alapján történt állásfoglalás miatt. [...] Közben megérkezett a nemzetközi Pen Club angliai központjának értesítője, amely 16 oldalt szentel a magyar eseményeknek.”³⁸ Közli az értesítő az 1956. november 3-i és november 24-i két táviratnak a szövegét, amelyeknek aláírójaként a magyar Pen Club vezetősége nevében Képes Géza szerepel. Kijelenti, hogy ő, mint a Pen Club elnöke egyik távirat elküldéséről sem tudott. November 2-án az Írószövetségben taggyűlés volt, amelyen megjelent. A taggyűlés után közölte vele Szombathy Viktor, hogy d.u. 2 órakor Pen-ülés lesz. Ő a megjelölt helyen várakozott is, azonban senki nem jelentkezett, így átment az Irodalmi Alaphoz. Későbbi időben közölte vele Rubinyi Mózes, hogy egy táviratot küldtek a Pen Cluboknak. A november 24-i távirat megszüvegezéséről, illetve elküldéséről csupán a most megkapott Pen-értesítőből szerzett tudomást. Mindkét távirat elküldésénél visszaéltek a Pen Club vezetősége nevével, mivel sem őt, sem rajta kívül még jó néhány tagot nem értesítettek a táviratokról.”

Passuth László úgy emlékezett, hogy az írószövetség 1956. november 2-i taggyűlése idején egyúttal Pen-ülést is tartottak, amelyen a nagyszámú tagság mellett a Miniszterelnökség képviselője is megjelent,³⁹ és amelyen „a kérdések teljesen összefolytak az írószövetségi taggyűlés hangulatával.” Képes első távirata Passuth szerint több fogalmazványban készült, amíg kialakult az a változat, amely „nagy részben azonos volt a Pen-értesítőben megjelent szöveggel.” Egy példányát a minisztertanács küldötte „azzal vitte el, hogy neki ezt még valakivel jóvá kell hagyni, és ha elfogadják, úgy angolra fordításáról és elküldéséről ők gondoskodnak. Legjobb tudomása szerint ennek a táviratnak az elküldésében a Pen részéről nem volt konkrét része Képesnek. A távirat aláírása körül azonban hosszabb vita fejlődött ki, amelynek kapcsán Képes kijelentette, hogy ő ahhoz adja a saját nevét, minthogy őt jól ismerik Angliában.”

36 „Juhász Lajos” ÁBTL M-18821. 252–257. Szőnyi Tamás: i. m. 1. k. 473.

37 „Juhász Lajos” Uo. M-18821/5. 235–237. Uo. 479.

38 L. A Francia Pen és a magyarországi események. Dok 101.

39 Az ülésen résztvevő Erdős László szerint a nov. 2-i Pen-gyűlésen nem a Minisztertanács képviselője, hanem Illés Jenő, a Külügyminisztérium Forradalmi Bizottságának tagja jelent meg.

Erdős László szerint a november 2-i távirat nem azonos az akkori ülésen ismertetett szöveggel; kevéssel november 2. előtt éppen ő vetette fel Képes Gézának, hogy „a Pen-szervezetek részére kellene egy táviratot küldeni, amelyben leszögeznék, hogy a magyar írók a szocializmus építéséért harcolnak, és ellene vannak minden olyan megnyilvánulásnak, amely ezzel szemben áll.” Az elhangzottakat Rubinyi Mózes azzal egészítette ki, hogy a hivatalosan össze sem hívott Pen-üléséről Erdős azzal telefonált neki, „szeretnének táviratot küldeni a Pen Cluboknak, és ennek a megfogalmazása miatt jelenjen meg az Írószövetségben, mert valamiféle segítőakcióról van szó. Legnagyobb meglepetésére Bölöni Györgyöt, a Pen Club elnökét erről nem értesítették, amit azonnal szóvá is tett.” Passuth szerint Rubinyi is hozott magával egy szöveget, melyben „megköszöni a táviratokat, tekintettel arra, hogy azok közül egyesekben anyagi segítséget ígértek. Ez a szöveg azonban teljesen elsúlylyedt.” Sándor Kálmán felvetette azt is, „miért volt sürgős a november 2-i ülés akkor, amikor még Nagy Imre volt kormányon, miért kértek segítséget [a] külföldtől, és miért nem az ellen tiltakoztak, ami a Köztársaság téren történt.”

Képes Géza második, 1956. november 24-i távirata, amelyet Illés Béla „fasiszta provokációnak” nevezett, Gereblyés László szerint is „súlyosabbnak tűnik fel, mint a november 2-i.” Gereblyés úgy vélte, a londoni központnak (és a tokiói világkongresszusnak) elküldendő válaszban „feltétlenül ki kell hangsúlyozni, hogy Pen-ülést nem hívtak össze, ami világossá teszi, hogy megsértették a Pen alapszabályait. A Pen alapszabályai adta lehetőséget egy durva politikai manőverrel éppen olyan politikai célra használták fel, ami ütközik a Pen szellemével és alapszabályaival.” Ezt követően három választervezet megvitatására került sor, hogy a magyar Pen nyilatkozatát ezek nyomán véglegesíthessék. „Vezérszövegként a Passuth László által elkészített tervet fogadták el. Az ülés résztvevői megbízták Gereblyés Lászlót és Passuth Lászlót a végleges szöveg megfogalmazásával.”⁴⁰

1957 nyarán a betegeskedő Heltai Jenő, aki már évekkel korábban, a Kibővített Nyolcas Bizottság 1949. március 21-i ülésén is utalt rá, hogy távozna az elnöki székből, 86 éves korában visszavonult a Penből is; „az utolsó jegyzőkönyvet már a Városmajori szanatóriumba vittem aláírni hozzá – emlékezett Szombathy Viktor. – Új s kitűnő elnökről kellett gondoskodni, s ismét csak Rubinyi Mózes kezdeményezésére Bölöni György foglalta el az elnöki széket, Képes Géza fiatalos lendülettel vetette bele magát titkári munkájába. Az ügyek egyre jobban mozgásba lendültek, a hat-tizenhat tagú nyolcas bizottság az Irodalmi Alap székházában gyűlésezett már, a Bajza utcában. Mócsi bácsi klub-ügyeinek pedig remek adminisztrátora akadt az Írószövetségben, az igen lelkiismeretes és folyton derűs Ackermann Margit.”⁴¹

40 *Jegyzőkönyv*: Készült a Pen Club 1957. július 1-jén, a Bajza u. 18. alatti helyiségben megtartott ülésén. Dok 98.

41 Szombathy Viktor: *Rubinyi Mózes*. Dok 92.

Hogy Bölöni érzékelt-e bármit is az előjelekből, nincs nyoma, 1957. július 25-én mindenestre megérkezett Londonból David Carver nemzetközi főtítkár értesítése a Száműzetésben lévő Írók Pen-központjának indítványával. A javaslat a magyar szervezet felfüggesztésére irányult.⁴² A kiközösítés reális lehetősége, sőt immár kézzelfoghatóan közeli veszélye az ENSZ Ötös Bizottsága jelentésének benyújtása után nagy riadalmat váltott ki a magyar Pen vezetőségében, az irodalompolitika irányításában és a legfelsőbb pártvezetésben. A felfüggesztés ügyében tanúsítandó magatartás stratégiája a méltánytalan eljárásra hivatkozó támadás és a következetes tagadás volt bizonyos mulasztások részleges elismerésével, a legsürgősebb teendő azonban még mindig a tokiói kongresszuson való részvételtől meghozandó végleges döntés volt.

1957. augusztus 22-én kelt Bölöni Györgynek és Rubinyi Mózesnek az a feljegyzése, amely a kongresszustól való távolmaradásról született felsőbb politikai döntés nyomán készült a magyar Pen Tokióba kiküldendő tiltakozásáról. Eszerint „A tokiói P.E.N. világkongresszuson nem jelenünk meg. Ezért e formában tiltakozunk az ellen a par excellence egyoldalú politikai lépés ellen, amely ügyünket a kongresszuson tárgyalni akarja.

Az a körülmény, hogy a P.E.N. Világszövetség vezetősége felvette programjába azon Centre pour les Écrivains en Exile indítványát, amelyben a hazánkból régebben és újabban disszidált, a magyar állammal szemben ellenségesen viselkedő magyar írók tömörülnek – politikai tett és ellenkezik a Nemzetközi P.E.N. szabályzat 3. §-ával, amely kimondja, hogy a P.E.N. semmi körülmények között sem avatkozhatik állami vagy pártpolitikába.

Kérjük tehát az indítvány levételét a napirendről, mert annak kitűzését és tárgyalását a P.E.N. szellemmel ellenkezőnek és a Magyar P.E.N. szempontjából sérelmesnek tartjuk.

Tévesek azok az információk, melyek szerint a Magyar P.E.N. Club élén új vezetőség áll. A mai vezetőség évek óta áll a Magyar P.E.N. Club élén, a Nemzetközi P.E.N. alapszabályszerű szolgálatában, amely a P.E.N. Centrum és a Magyar P.E.N. levelezéséből biztosan kitűnik, s amely ellen a legutóbbi időig semmi ellentét fel nem merült. A Magyar P.E.N. Club vezetősége éppen az ellen tiltakozott, hogy felhatalmazása nélkül politikai jellegű és a valóságnak meg nem felelő táviratokkal fordultak a P.E.N. Centrumhoz és a magyar állammal ellentétben álló nemzetek P.E.N. centrumaihoz.”⁴³

Az 1957. szeptember elején Tokióban megrendezett 29. világkongresszuson, melynek központi témája *Kelet és Nyugat irodalmának kölcsönhatása a jelen és a jövő íróira; az élet esztétikai értékei és koncepciója* volt, a magyar Pen felfüggesztését kezdeményező Száműzött Írók Pen-központja Ignótus Pállal, Alexander Jantával, Pálóczi-Horváth Györggyel, Platthy Jenővel, Tábori Pállal, Pavel Tigriddel és Casimir Wierzynskivel képviseltette magát.⁴⁴

A kijelölt témakörben Tábori azt fejtegette, hogy a nemzetközi Pen az UNESCO segítségével „kitűnő munkát végzett, amikor megkísérelte, hogy az elszigeteltebb nyelveket, a kevésbé ismert irodalmakat közelebb hozza a világ szélesebb közösségéhez. Ám ez csak egy csepp az óceánban. Tudom saját tapasztalatomból, hogy a magyar irodalom valóban kimagasló alkotásait sohasem fordították le idegen nyelvre; az, ami elterjedt, az a »kereskedelmi«, a »könnyen alkalmazkodó« és eléggé gyakran a »mutató« irodalom. Ha száz bizottságot alakítanánk, ha évente ezer művet fordítanánk le, az még mindig csak a kezdet kezdete volna. Nyilvánvaló, hogy ezt a munkát a P.E.N. egymaga nem végezheti el. De elindíthatjuk a dolgot.” Tábori javaslata szerint „ha minden ismert nyugati író minden két vagy három esztendőben csak egyetlen könyvet pártfogolna úgy, hogy presztízse és összeköttetései révén indítja azt útnak, akkor is meglepő eredményeket kapnánk. Ha például Elmer Rice vagy Signor [Ignazio] Silone egy japán vagy görög könyvet választanának, ha [John Boynton] Priestley úr vagy [Jean] Cocteau úr egy libanoni vagy lengyel színdarab gyámjával szegődnek, milyen óriási volna a különbség! És itt, ezen a ponton – ebben bizonyos vagyok – a P.E.N. sokat segíthetne becsületes közvetítő szerepében, amikor a Kelet s Nyugattal, a kis nemzeteket a nagyokkal hozná össze. Ez csak egy eszmei vázlat, egy nagyvonalú javaslat, de talán a kongresszus megvitatásra és kiépítésre mégis alkalmasnak fogja azt találni.

Egy dolog bizonyos: Kelet és Nyugat kulturális, esztétikai és irodalmi kapcsolatai csak az egyenlőség és szabadság légkörében erősödhetnek és élhetnek. Tudjuk, hogy nincsenek alacsonyabb és magasabb rendű kultúrák, csak jó vagy rossz írók és művészek vannak. A jók mennyiségi termelése nem jelenti szükségszerűen egyetlen civilizáció felsőbbbségét sem. Ezzel szemben viszont tudjuk azt, hogy szabadság nélkül az alkotó szellemnek el kell pusztulnia. És a szabadság fogalma alatt nem értek valamilyen értékelhetetlen, filozófiai dolgot. Szabadság alatt azt értem, hogy mindenki arról írhat, amiről akar, és úgy, ahogyan akarja; szabadság alatt értem azt, hogy mindenki szabadon fejezheti ki a gondolatait, bármily módon, bármily meglepően – természetesen az alapvető jó ízlés keretein belül; szabadság alatt értem azt, hogy mindenki szabadon utazhat, lásson új országokat, halljon más nyelveket; szabadság alatt értem, hogy szabadon vitatkozhatom kiadóval és kritikusokkal, a miniszterelnökkel és pártvezérrel. Ha tehát a Kelet és Nyugat közti kapcsolatok szilárdabb, boldogabb és egészségesebb jövőjét kívánjuk biztosítani, akkor tovább kell harcolnunk a szabadságért a P.E.N. alkotmány jegyében, küzdenünk kell annyi fronton, amennyin szükséges, és addig, amíg erre szükség van. E nélkül mindazok az előadások, kijelentések, melyeket itt hallottunk, üres szavak maradnak, és elárultuk az emberiség közös örökségét, mely átfogja az egész Földet Keletről Nyugatra és Nyugatról Keletre. Az irodalmi testvériség csak akkor állhat fenn, ha mindannyian szabad emberek vagyunk.”⁴⁵

A felfokozott nemzetközi érdeklődéstől kísért, kiéleződött politikai vita főszereplője kétségtelenül az összeütközésre alaposan felkészült Tábori Pál volt, aki ízekre szedte a magyar Pen táviratilag megküldött érveit. A Száműzetésben lévő Írók Pen Clubjának első ízben

42 David Carver levele Rubinyi Mózeshez, London, 1957. júl. 25. G.

43 G.m. K.n.

44 XXIX Congress of International P.E.N. Japan, 1–9. september, 1957. Programme. Nytv.

45 *Híd, bástya vagy kapu.* In: *A P.E.N. tokiói kongresszusáról készült jelentésből* (85–92, 203.). L. *A Francia Pen és a magyarországi események.* Dok 101.

a nemzetközi végrehajtó bizottság 1957. szeptember 1-jei ülésén elhangzott határozati javaslata így szól:

„Tekintettel a Magyar P.E.N. Központnál tapasztalt (állítólagos) szabálytalanságokra, melyek a P.E.N. Alkotmány megsértését is magukban foglalják, a P.E.N. XXIX. kongresszusa

a.) küldjön ki egy bizottságot, mely megvizsgálja a Magyar P.E.N. Központ múlt és jelenlegi helyzetét, és

b.) függessze fel a Magyar P.E.N. Központ működését addig, amíg a bizottság vizsgálatát be nem fejezte, és jelentését a Nemzetközi Végrehajtó Bizottságnak be nem nyújtotta.”

A határozatot Tábori javaslatának megfelelően („Tekintettel a Magyar P.E.N. Központnál tapasztalt *állítólagos* [kiemelés – CSM] szabálytalanságokra...”) módosították, André Chamson nemzetközi elnök pedig a javaslat vitája előtt a magyar Pen Bölöni György és Rubinyi Mózes aláírásával érkezett tiltakozó táviratának megvitatását kérte. A tiltakozás mindenképp a határozati javaslat kongresszusi napirendjére vétele ellen irányult, amelyet Bölöniék szerint „hazánk iránt ellenséges érzületű emigrált írók fogalmaztak meg. A vád, mely szerint a Magyar P.E.N. Club tevékenysége sérti a szabályzatokat, minden alapot nélkülöz, éppen ellenkezőleg, a határozati javaslat az, amely homlokegyenest ellentétben áll az Alkotmány által lefektetett alapelvekkel, melyek feladatává teszik a szervezetnek, hogy mozgáspontot hoz az országok közötti kulturális kapcsolatokat. A javaslat világos célja az, hogy megakadályozza a Magyar PEN Clubot abban, hogy megvalósítsa az Alkotmányban lefektetett célokat, ezért a Magyar PEN Club kéri a határozati javaslat elejtését, mely részére sértő, anélkül, hogy azt vitára bocsássák, mivel az a PEN szellemmel összeférhetetlen.”

David Carver főtávkár úgy vélte, a magyar Pen távirata tartalmát tekintve módosító indítvány, ezért ahhoz, hogy megtárgyalhassák, valamelyik Pen-központnak be kell nyújtania. India Pen-képviselőjének felvetésére, hogy egy határozati javaslat elejtésére irányuló kérdés nem lehet módosító indítvány, Elmer Rice annak eldöntését, nyílt vitára bocsátja-e a magyar Pen tiltakozását, az elnök hatáskörébe utalta, míg az ausztrál Pen képviselője a magyar álláspontot egy, a Száműzetésben lévő Írók javaslata ellen leadott szavazatnak ítélte. Miután André Chamson nemzetközi elnök a vita megtartása mellett határozott, Tábori a szavazatra bocsátást is kérte, mert „akkor kitűnne, hogy ez egy kísérlet a Nemzetközi Végrehajtó Bizottság szabad vitáiba való beavatkozás[ra, amely] megakadályozná egy szabályszerűen körözött határozati javaslat megvitatását.” Tábori Pál kérdésére, hogy Chamson egyidejűleg kívánja-e megvitatni a Száműzetésben lévő Írók javaslatát és a magyar Pen tiltakozását, a belga Pen képviselője „azt kérde, illő-e megvitatni a javaslatot a vádlott (magyar) központ képviselőjének távollétében? Tábori rámutatott arra, hogy Magyarországot meghívták, de elutasította a meghívást, amíg a javaslatot a napirendről le nem veszik.” A lengyel Pen képviselője úgy vélte, hogy miután „a magyar viszonyokat” ők már megvizsgálták, „legjobb, ha nem vesszük tudomásul a magyar sürgőnyt, és összpontosítsuk figyelmünket inkább a jelenlegi magyar viszonyokra.”

Tábori Pál erre a dél-koreai Pen álláspontját idézte, melyben nemcsak azt javasolják, hogy vitassák meg az „alapjavaslatot”, és ne vegyék tudomásul a magyar Pen tiltakozását, hanem azt is, hogy „a kommunista országok minden központját zárják ki az aktív PEN-tagok

sorából.” Ezzel szemben a japán Pen képviselője a kongresszus házigazdjaként „annak a reménységének adott kifejezést, hogy a kongresszus a nemzetközi megértés példáját fogja szolgáltatni, s úgy véli, hogy a határozati javaslat vizsály forrása lehet, de reméli, hogy a vita a kölcsönös megértés jegyében fog lezajlani.”

Álláspontját Tábori azzal egészítette ki, hogy a felfüggesztés kezdeményezése nem áll egyedül a Pen történetében: „H. G. Wells elnöksége alatt, 1934-ben kiutasították a Német PEN Clubot, és legújabban a Dán PEN Clubot volt kénytelen felosztatni a PEN Végrehajtó Bizottság, bár azt szerencsére most újra visszafogadták.” Formailag helytálló, ezen a ponton azonban minden bizonnyal szándékosan „csúsztató” érvelése szerint a Száműzött Írók javaslata nem is politikai jellegű, mivel „éppen azt célozza, hogy távol tartson egy PEN-központot attól, hogy a Nemzetközi PEN nevét politikai célok szolgálatába állítsa. Második közlése az, hogy a javaslatot nem bosszú vagy rosszindulat vezérli; ha így volna, akkor egy volt magyar [állampolgár], mint amilyen ő is, nem szólalhatott volna fel annak érdekében. Bár ő személyesen megveti a kommunizmust, az utóbbi 12 hónap alatt sok időt töltött magyar írók segítségével, tekintet nélkül politikai meggyőződésükre; a segítő szervezet, melynek elnöke volt, sok száz író és alkotó művészt látott el orvossággal, élelemmel és ruhával.” Tábori Pál kiemelte azt is, hogy „azok az írók, akiknek érdekében a javaslatot benyújtották, főleg kommunisták, de úgy véli, hogy szükség volt a PEN segítségére, és azt meg is érdemelték. A Magyarországon jelenleg bebörtönzött írók 95%-a kommunista”, a Száműzött Írók Központja pedig úgy véli, „bármely író hite miatt való bebörtönzése, megkínzása és kivégzése helytelen dolog [...]”

A második világháború utáni időkről Tábori elmondta, hogy a nemzetközi Pen által elismert, már 1945 novemberében létrehozott londoni magyar szervezet, soraiban Földes Jolánnal, Ignótus Pállal, Körmendi Ferencsel, Mikes Györggyel, Molnár Ferencsel és másokkal, az újjáalakult magyar Pen kérésére 1947-ig a magyar íróknak jelentékeny támogatást nyújtott. Felidézte azt is, amikor 1946 decemberében Hatvány Lajost, a Száműzött Írók Pen-központjának mostani elnökét a magyar szervezet tiszteletbeli tagjává, őt magát pedig tiszteletbeli titkárává választotta meg. Mivel megbízatását nem vonták vissza, Tábori most is teljes joggal képviselhetné a magyar központot, amelynek „a Nemzetközi Végrehajtó Bizottság 1946–48 közti ülésein hivatalos londoni megbízottja volt, az 1948-as koppenhágai világkongresszuson pedig Háy és Bölöni kiküldöttek mellett tiszteletbeli vendége. (Háy most börtönben ül – mondta Tábori –, míg Bölöni a magyar írók diktátora és a Magyar PEN Club ön-kinevezett elnöke.) A Száműzöttek Csoportjának három tagja visszatért Magyarországra; Havas Endrét, a költőt holtra verték a magyar titkosrendőrségen, míg Ignótus Pál és Pálóczi-Horváth [György] hosszú börtönbüntetést szenvedtek el.”

Tábori a magyar Pennek súlyosan fölróttá, hogy nem tiltakozott „a tömeges letartóztatás ellen, magyar írók és értelmiségiek megkínóztatása és legyilkolása ellen. 1949-ben a Magyar P.E.N. Clubot Rákosi [Mátyás] elűldözte és az hivatalosan megszűnt létezni; nem voltak tisztviselői, sem tagjai, habár egyes években delegátusokat neveztek ki a PEN nemzetközi kongresszusára.”⁴⁶

46 A magyar Pen nem szűnt meg „a fordulat éve” után sem, l. *A koalíciós évektől a forradalomig* c. fejezetet.

Aczél Tamás is biztos volt benne, hogy „tíz év alatt sem közgyűlést, sem más szabályszerű ülést nem tartottak Budapesten, sem tagokat nem vettek fel, és csak azok, akik háború előtti tagok voltak, számíthattak tagságra, és nem létezett semmiféle hivatalos helyiség vagy szervezet. Ezt a közlést más írók is aláírták mind Magyarországon, mind olyanok, akik 1956-ban eltávoztak. Egyikük azt írta Budapestről: »Rossz idők járnak az írókra és a nem-létező Magyar PEN Club ezen nem tud segíteni. De ha valaki nem létezik, miért hirdeti mégis, hogy létezik?«

Tábori felhozta Bölöni Györgynek a bécsi kongresszus után a Pen és Charles Morgan nemzetközi elnök ellen intézett támadásait is, az 1956-os forradalom alatt tanúsított magatartását, továbbá az általa szerkesztett Élet és Irodalom 1957. július 5-i számában megjelent *A magyar PEN az ellenforradalomban* című írását.⁴⁷ Bölöni cikkét a tokiói kongresszus küldöttei között is körözték, rámutatva, hogy „a »Magyar PEN« egyedül Bölöni volt.” Tábori végül beszámolt Képes Géza táviratairól, „amelyek alapján a Nemzetközi PEN cselekedett. Azóta Bölöni megkísérelte e sürgönyök hitelességének megtagadását és megállapította, hogy Magyarországon normális irodalmi élet folyik ma, és beküldött könyvek fedőlapjairól készült fénykép-montázsokat azzal, hogy ezek folyamatos, legújabb kiadások;⁴⁸ ezek több mint 80%-a már 1956. október előtt volt nyomdában; kb. fele ismételt kiadás volt, és végül volt egy-egy jelenleg bebörtönzött írótól.”

A Száműzött Írók a magyar Pent a fentiek miatt méltatlannak tartották az írószervezet nevének viselésére. Ezért vádolták először az 1949 óta tapasztalható „komoly szabálytalanságokkal az ügyvitel terén”, másodsor azzal, hogy „nem vette tudomásul a legelemibb szabályokat, nem lévén sem tagsága, sem tiszt[ség]viselői az elnökségen kívül, és semmiféle gyűlést nem tartott (kivéve egy kis klikk üléseit, a titkosrendőrség fennhatósága alatt), és nem nyújtott be a Központba tagjegyzékeket. Harmadik vádpontjuk az volt, hogy a magyar szervezet „nyíltan megsértette a PEN Alkotmányt; nemcsak, hogy megszegték a 4-ik pont határozmányait, de odáig mentek, hogy író társaikat is üldözték.” Ezért, hogy a magyar központ „csak hídfő a zsarnokság és hipokrizis számára, egy idegen test a PEN-szervezetben belül, amely annak csak ártalmára lehet. A Magyar PEN egy volt titkára éppen most írta, hogy »Sajnos egyikünk sem lesz jelen az idei kongresszuson, de ha valaki mégis megjelenne a nevünkben, az csak egy gaffickó lehet.«”

A felmerült kérdésekre válaszolva Tábori Pál felhívta a figyelmet arra is, hogy felfüggesztés és vizsgálat nem zárják ki egymást. A javaslat kezdeményezői olyan írók, akik most is Magyarországon élnek; sokan közülük remélik, hogy a magyar Pent felfüggesztik vagy kiközösítik, ellenkező esetben „ellenállanak minden olyan kísérlettel szemben, hogy akaratuk ellenére cikkeket írjanak vagy nyilatkozzanak.”

A vita folytatásában David Carver főtitkár közölte, hogy noha Rubinyi Mózes valóban levelezett vele, sőt „egy alkalmi jelentést is tett”, a több alkalommal is hiába kért taglistát hi-

vatalba lépése óta nem kapta meg tőle. Az után, hogy 1956. áprilisi táviratát Bölöni György, mint a magyar Pen elnöke jegyezte, megkérdezte tőle, mikor volt a választás, mert az elnöki tiszttel a feljegyzések szerint még mindig Heltai Jenő tölti be. 1957. május 23-án Rubinyi erre felelte, hogy „Ami az elnökség kérdését illeti... egy bizonyos félreértés áll fenn. Bölöni György a Nyolcas Bizottságának elnöke, melyet a legutóbbi közgyűlés bízott meg az ügyvitellel. Ez a bizottság, melynek elnöke Bölöni, kiegészítette önmagát 1956-ban tartott ülésén több kiváló íróval, és ez a kiegészített Nyolcas Bizottság megkezdte múlt ősszel a közgyűlés összehívásának előkészítését. Az új elnököt a közgyűlés választja meg.” Minthogy azonban tisztújító közgyűlés megtartásáról azóta sem értesítették, Carver szerint Bölöni „nem elnöke a magyar központnak, bár még mindig így címezte magát a Tokióba küldött sürgönyben is.”

A belga Pen képviselője közölte, ha lett volna alkalom „a vádlott meghallgatására is, ők valószínűleg a javaslat mindkét felét [a vizsgálatot és a felfüggesztést – CSM] megszavazták volna, az ausztrálok szerint pedig csak olyan központok lehetnének az írószervezet tagjai, amelyek megfelelnek az alapszabálynak; ha ez volna a tényleges gyakorlat, »Magyarország jelenleg nem léteznék a tagok sorában. A határozati javaslat alkalmat ad a PEN-nek arra, hogy tisztázza felelősségét: a PEN felelős az íróknak mindenütt a világon mindazért, ami az ő nevében történik, és így a felfüggesztés megakadályozná Magyarországot abban, hogy a PEN nevében cselekedjék mindaddig, amíg be nem bizonyosodik, hogy nem vétett a szabályok ellen.” André Chamson elnök beszámolt Kádár Jánoshoz intézett táviratáról, végül, mivel felfüggesztés helyett vizsgálatot javasolt, Tábori Pál az alapjavaslat mindkét eleméről külön szavazást kért. Chamson az ügyet, megfelelni akarván a vendéglátó japán Pen óhajának is, lelkiismereti kérdésnek jelentette ki, miközben a lengyel Pen képviselője is úgy látta, nem „a felfüggesztés volna a leghatásosabb öt magyar író megsegítésére”. A német Kelet és Nyugat Pen-központ másként vélekedett, képviselője szerint „helyes volna a tényeket figyelembe venni: a magyar központ távolléte folytán önmagát függesztette fel, hiszen csak egy sürgényt küldött, azután pedig Carver úr jelentése teljesen világos színben tüntette fel a helyzetet.”

André Chamson végül a belga módosító indítvány nyomán rendelte el a szavazást a Száműzött Írók javaslatának első részéről, melynek szövege szerint „mélyen érintve azoktól a tényektől, melyekkel a Magyar P.E.N.-t vádolják, a Végrehajtó Bizottság megbízza a Titkárságot, vizsgálja meg, hogy mi az igazság e tények körül, és a lehető legrövidebb időn belül tegyen jelentést erről...”. Az indítványt huszonkét központ támogatásával fogadták el a németek ellenszavazata, Bulgária, Csehszlovákia és Izrael tartózkodása mellett.

A javaslat második pontja szerint a kongresszus „felfüggeszti a Magyar P.E.N. Központot, míg a bizottság vizsgálatát be nem fejezte, és jelentést nem tett a Nemzetközi Végrehajtó Bizottságnak.” Ezt a javaslatot tizenhárom központ támogatásával fogadták el kilenc ellenszavazat, valamint Hollandia és Vietnam tartózkodása mellett.⁴⁹ Amikor 1957 novem-

47 A minden bizonnyal Bölöni szövegezte, más dokumentumokat is magában foglaló nyilatkozatot a magyar Pen Club elnöksége jegyezte.

48 L. Passuth László levele a Nemzetközi Pen Club 30. világkongresszusához. Dok 109.

49 Bizalmas. A P.E.N. Nemzetközi Végrehajtó Bizottsága 1957. szept. 1. d.n. 2.30-kor Tokióban, a Sankei Hall-ban tartott üléséről készült jegyzőkönyv és Jegyzőkönyv a Pen Nemzetközi Végrehajtó Bizottsága 1957. szeptember 1-jei tokiói üléséről. Dok 100.

berében Gellért Oszkár Szófiában járt, találkozott Bojan Bolgar tokiói Pen-képviselővel, aki elmondta neki: „Tábori Pál mesterkedésére a végrehajtó bizottság úgy határozott, hogy a magyar Pen ideiglenesen kizárja [!]. Bojan Bolgar volt az, aki rámutatott arra, hogy ez a határozat alapszabály-ellenes, mert egyetlen ország Penjét sem lehet ideiglenesen kizárni, csak végleg; ellenben az ügy tisztázására bizottságot lehet kiküldeni. A plénum 30 szavazata állt mellénk, de ugyanannyit számoltak össze ellenünk. Így az elnöklő francia döntött – mellettünk. Ugyanígy mondta el a történeteket egy másik író társunk, Mladen Iszajev, aki Bombaybe utazása előtt keresett fel, s arról biztosított, hogy ügyünket ő is magáévá teszi.”⁵⁰

Böloni Györgyöt, „a magyar irodalom szeretett »Gyuri bácsiját«” a Nagyvilág szerkesztő-sége köszöntötte 75. születésnapján (1992. október 30.). A folyóirat „a maga külön ünnepének is tekinti ezt a születésnapot. Nemcsak a magyar irodalmi élet mindenki által szeretett és idős mesterét, Ady barátját és harcostársát, a példamutató, elvhű kommunistát, az író társaiért fáradhatatlanul dolgozó arany szívű barátot, az 1956. őszi ellenforradalom utáni irodalmi kibontakozás előharcosát köszönti benne, hanem az egyik legtevékenyebb ösztönzőjét is. Kevés olyan magyar író van, akinek olyan mély és állandó kapcsolata lenne a külföldi irodalmával, mint neki. Anatole France közvetlen környezetéhez tartozott, párizsi emigrációja hosszú éveit alatt a francia irodalom szinte minden nagyságával barátságba került, Barbusse Le Monde-jának egyik szerkesztője volt s a Le Monde kiadásában a 30-as évek elején egész sor fontos szovjet és haladó nyugati művet juttatott magyar nyelven az ellenforradalmi Magyarországra, – s ma sem szűnő energiával és lelkesedéssel segíti irodalmunk külföldi érvényesülését. Mint az Irodalmi Alap igazgatójának és a Magyar Pen Club elnökének, hervadhatatlan érdemei vannak irodalmunk külföldi kiadásainak ösztönzése és elősegítése, íróink utazásának előmozdítása terén; mint a magyar irodalom utazó nagykövete, mindent megtett íróink népszerűsítésére, irodalmunk hírének javítására. Az ellenforradalom után elsőnek kísérelte meg helyrehozni a hírünkben okozott károkat, helyreigazítani a torzításokat, s egyénisége, feddhetetlen hírneve, tekintélye, bölcsessége előtt legádázabb rágalmozóinknak is meg kellett hátrálniuk.”⁵¹

Polgári, népi és kommunista írók

Miután a felfüggesztéssel a magyar Pen, és vele a magyar kormányzat elszenvetve első vereségei egyikét, a legfelsőbb pártvezetés augusztusban a Nagyvilág további megjelentetését határozta el.⁵² A Darvas József és Tolnai Gábor szerkesztette Kortárs szeptemberi száma Benjámin László, Erdei Sándor, Kónya Lajos, Örkény István, Sipos Gyula és Tamási Áron levelét közölte, amelyben az írók az új folyóirat szerkesztőségének címezve, dogmatizmus

elleni küzdelmük helyességét fenntartva elismerték, hogy bár szándéktalanul, de „a reakció kezére játszottak”.

A „magyar kérdést” a New York-i Ötös Bizottság jelentése alapján az ENSZ 12. közgyűlésének rendkívüli ülészaka szeptember közepén vette napirendjére. A magyar írók újabb, az Irodalmi Tanács kezdeményezésére született, és az Élet és Irodalom szeptember 5-i számában megjelent levele a biztossági jelentés megtárgyalása ellen tiltakozott. A nyilatkozat aláírói közül hiányzott Áprily Lajos, Benedek Marcell, Berda József, Fekete István, Jékely Zoltán, Hamvas Béla, Kálnoky László, Mándy Iván, Mészöly Miklós, Nemes Nagy Ágnes, Rónay György, Ottlik Géza, Santa Ferenc, Szabó Magda, Szentkuthy Miklós, Tatay Sándor, Tersánszky Józsi Jenő és Zelk Zoltán neve, tehát korántsem csak az „urbánusnak” mondott (zsidó származású) és a „polgári” íróké.”

Az állambiztonság egyik 1957. októberi helyzetértékelése szerint a „kifejezetten polgári írók számára a népiesekkel és a nemzeti kommunistákkal folytatott politikai harc bizonyos könnyebbítést, több érvényesülést, de szabadabb mozgást is hozott. Olyan írók is bekapcsolódtak az irodalmi életbe, akik az elmúlt években nem, vagy csak elvétve publikáltak (Csathó Kálmán, Passuth László, Bókay János, Bónyi Adorján, Falu Tamás, Moly Tamás, Ignác Rózsa, Fekete István stb.). Ezeknek a bekapcsolódása helyes, ugyanakkor látni lehet azt is, hogy ezeknek egy része kétkulacsos magatartást tanúsít. Míg pl. Passuth László a Magyar Pen-Club legutóbbi összejövetelén jó javaslatokkal segítette nekünk a külföldi Pen-Clubok magyarellenés kampánya elleni akciónkat, ugyanakkor ellenséges tartalmú levelezést folytat külföldre, részt vesz Medveczky Bella író nő teljesen ellenséges polgári író társaságában stb.”⁵³

Az ugyancsak „polgári író” Hubay Miklós 1957-es magatartásáról a „Dávid Mátyás” fedőnevű ügynök (Antal Gábor újságíró) készített jelentést. Eszerint Hubay úgy vélte, „A Kádár-féle politikát mi úgy tudjuk csak támogatni, ha dalolunk, ki-ki tehetsége és lelkiismerete szerint. Az ország nehéz helyzetben van – ezt meg kell írni, és nem optimistának lenni, hanem reális síkon mozogni – ez az írói feladat.” Hubay úgy vélte, az 1956 utáni politikai vezetés már nem várja el „azt a nyalást, mint annak idején Révai és Rákosi”, de ha visszatérne a régi vezetőség, „ellenük és politikájuk ellen újabb felkelést is szabad és szükséges szítani”.⁵⁴ 1958

53 *Az írói körökben tapasztalható jelenségek.* Bp., 1957. okt. 1. ÁBTL 3.1.9. V–150392/5. Amikor Passuth a British Council meghívására 1960 márciusában Londonba utazott, az „Aradi” fedőnevű ügynök, aki az állambiztonság „F vonalának” titkos munkatársaként 1959 elején került a magyar követségre, mint kulturális tanácsos, beszámolt Passuth kapcsolatairól is. Megjegyezte, hogy „jó tollú írónak tartják, akinek magatartása, nézetei teljesen polgáriak, de [...] az ellenforradalom alatt legalábbis tartózkodóan viselkedett [...] otthonról azzal engedték el, hogy [...] nem hivatalos minőségében járjon el a magyar PEN Klub ellenes kampány ügyében.” 1960 áprilisában Mivel azonban Passuth Londonban „állandó kapcsolatot tartott” Tábori Pállal és David Carverrel, „Aradi” úgy vélte, „beállítottsága, rokonszenvei, baráti kapcsolatai alapján nem éppen alkalmas arra, hogy külföldi kapcsolatokat, még hozzá számunkra megfelelő kapcsolatokat szerezzen.” BM II/3–F. a. Sz. t. *Feljegyzés.* Bp., 1959. júl. 15. Tárgy: *Aradi et. beszámoltatási terve.* Kőszegi Miklós r. fhdgy. BM III. o. „Aradi” tmt. „B” d. Z–129/58. 1. k. Megny. 1958. okt. 15., lez. 1967. aug. 22. ÁBTL Mt–145/1.

54 Szőnyi Tamás: i. m. 1. k. 744.

50 *Gellért Oszkár levele ismeretlenbe.* Bp., 1957. nov. 22. G. aut.

51 *Böloni György köszöntése.* Nv 1957. 2. évf. 8. 1277.

52 *A Politikai Bizottság 1957. augusztus 6-ai ülésének előterjesztése, szó szerinti és határozati jegyzőkönyve az irodalmi helyzetről.* G. MNL OL 288. f. 5/38. ő. e. In: *Zárt, bizalmas...* 57.

júliusában a „Budai István” fedőnevű ügynök (Bencsik Imre dramaturg) úgy tudta, Hubay „Egzisztencialistának vallja magát, illetve azt állítja, hogy igazi drámaíró csak egzisztencialista lehet”, „Dávid Mátyás” szeptemberi jelentése szerint pedig az író „az ellenforradalom segítője volt mind a [Színművészeti] Főiskolán, mind a Nemzeti Színház dramaturgiáján”. Hubay „nem imperialista”. kém, de az ellenforradalom befolyása alatt van még”, ennek ellenére „szövetségesünk lehet”, csak arra kell ügyelni, „ne akarjon újra »marxista« lenni (erre sem osztályhelyzete nincs, sem erudíciója), de számos területen hasznosan fog tudni dolgozni e nélkül is.”⁵⁵ „Juhász Lajos” szerint Hubaynak a színházi életbe való visszatérésében nagy szerepet játszott Ungvári Tamás rábeszélése, hogy Vas Istvánnal írjon zenés darabot; ez a műve volt a később évtizedeken keresztül nagy sikerrel játszott, a műfaj magyar klasszikusává lett *Egy szerelem három éjszakája*, az első magyar musical, amelyből mozifilm is készült.⁵⁶

A tokiói világkongresszus után David Carver főtárgy 1957. október végén közölte Bölöni Györggyel, hogy „A magyar központ ügyét a végrehajtó bizottság múlt év márciusában, Londonban tartott ülésén e célra kijelölt ötös bizottsághoz továbbítottuk. Amíg ez a bizottság nem ül össze, vagy nézeteit levélben ki nem cseréli, addig ebben az ügyben további közölnivalóm nincsen.”⁵⁷ Novemberben Déryt és Háyt többéves börtönbüntetésre ítélték.

Carvernek a nemzetközi Pen 1957-es működéséről szóló rendes évi jelentése szerint „Amikor Charles Morgan átadta hivatalát André Chamsonnak, egyikük sem tudhatta, hogy rövid néhány héten belül a P.E.N.-egység egy nagy erőpróbája fog megtörténni. Az évi ténykedésről szóló e jelentésben a Magyar P.E.N. Központ nevében szóló Képes Géza felhívása és a világ minden központjától arra adott válaszok minden más eseményt háttérbe szorítanak. A magyar forradalommal kapcsolatban a P.E.N. szerepéről részletes jelentés jelent meg a P.E.N. News 194. számának hasábjain,⁵⁸ és ezúttal felhívom figyelmét azoknak, akik ezt a jelentést még nem olvasták, tegyék meg most, mert megmutatja, hogy alkotó művészek nemzetközi testülete, amelyet egy közös elv iránti hűség köt össze, mit tud egy ténylegesen felmerült válság idején tenni. A P.E.N. sok írója és tagja, akik az októberi felkelést követő hetekben elmenekültek Magyarországról, most nagy bátorsággal és szilárdsággal állják a száműzetés bizonytalanságait. Ők lennének az elsők, akik igazolnák azt a segítséget, amely gyakran szükségszerűen kicsiny volt, melyet P.E.N.-kartársaitól kaptak. Nem áll módomban e helyütt részletesen közölni a központok ebben a vonatkozásban végzett munkáját, de fel akarom hívni külön a figyelmet az Osztrák Központtól pénzben és egyebekben nyújtott segítségre. Szinte lehetetlen megfelelően méltányolni Erika Hansel[nek] és kartársnőinek önfeláldozó munkáját.”⁵⁹ Az első teher Bécsre esett, és az Osztrák P.E.N. tagjai éjjel-nappal dolgoztak az első hetekben szinte óránként érkező írók és művészek megsegítésén. Sok központ alapokat létesített.

55 Uo. 743.

56 ÁBTL M-18821/5. 268–269. Szőnyi Tamás: i. m. 750.

57 David Carver levele Bölöni Györgyhez. London, 1958. okt. 21. G. David Carver aut.

58 A Francia Pen és a magyarországi események. Dok 101.

59 Erika Hanselről, a magyar államvédelem bécsi forrásáról l. a *Sötét István évtizede* c. fejezet 63. jegyzetét.

London és Párizs, amelyek Bécs után a legtöbb száműzöttet vette fel, lényeges módon tudtak segíteni, és New York jelentékeny összegeket küldött pénzbeli segítségként Ausztriába. A Száműzött Írók P.E.N.-alapja egyre zsugorodó erőforrásait magyar írók segítésére ajánlotta fel, és India, Olaszország, a Német Szövetségi Köztársaság, Jamaica, Hollandia, Argentína és Hongkong központjai hozzájárultak a Száműzetésben lévő Írók Központja elnökének, Dr. Tábori Pálnak tervezetéhez. Különleges köszönetet kell mondanom Tábori Pálnak. Nemcsak időt szentelt és pénzt adott az egyes menekült írók megsegítésére, hanem megszervezte és irányította a Magyar Segélyalapot, amely olyan sokat tett a hazájukból elmenekültek életfeltételeinek megkönnyítésére és megjavítására, és amely minden rendű és rangú osztály forrásaiból gyűlt össze. A segítségre továbbra is szükség van. E sorok írása közben jutott tudomásomra, hogy az Osztrák Központ gondozása alatt álló íróknak további segítségre van szükségük, és boldogan közölhetem, hogy ezt a segítséget a Kulturális Szabadság Kongresszusa speciálisan a magyar segítség céljaira félretett alapjából nyújtja...

Már említettem, hogy a Francia Központ mily segítséget nyújtott, és most is nyújt menekült magyar íróknak. Francia barátainknak megvannak a lehetőségeik többek között a Maison Internationale-ban lévő több, csinosan berendezett szoba formájában, hogy vendégszeretetet gyakoroljanak, amikor arra szükség van, és nem kell külön hangsúlyoznunk, hogy ezúttal is nagyszerű tanújelét adták vendégszeretetüknek. Már megtanultuk, hogy ezt tőlük mindig elvárhatjuk...

A német Kelet és Nyugat Központ (Ost und West) ténykedésének egyedüli tanújele ügyvezető elnökének, [Johannes] Tralow úrnak egy levele, amely az egyedüli példája annak, hogy egy P.E.N. Központ megtagadta a támogatást magyar kartársainkkal kapcsolatban, mindazon válaszok közül, amelyek a Glebe House-ba a múlt év novemberében a nemzetközi elnök és általam szétküldött táviratra befutottak. Tralow úr levelének teljes szövegét minden kiküldött rendelkezésére fogjuk bocsátani a Száműzetésben lévő Írók Központja által a kongresszus elé terjesztett határozati javaslatlall kapcsolatban...

Holland barátainknál igen erős visszhangra talált a veszély órájában lévő magyar írók megsegítésére szóló felhívásunk. Lehetnek egyesek, akik úgy érzik, hogy az Amszterdamban tett lépés – azokkal az otthoni írókkal szemben, akik nem mutatkoztak hajlandóknak Képes Géza és kartársainknak 100%-os támogatására – túlságosan kiélezte a helyzetet. De rámutatok arra, hogy [nem akadt] egyetlenegy sem, aki ne csodálta volna Victor van Vriesland és a végrehajtó bizottság őszinteségét. Közülünk azok, akik sohasem tapasztalták a megszállás borzalmait, úgy érzik, bizonyos vagyok ebben, hogy azoknak a hollandusoknak maguknak kell megítélniök a szükséghelyzetet, úgy, amint a P.E.N.-központok múlt ősszel, azzal találkoztak, akik maguk is már átéltek az ilyen borzalmakat. Őszintén sajnálom, és azt hiszem, ebben sokan osztoznak velem, hogy Victor van Vriesland nincs jelen Tokióban. Már régóta nélkülözzük bölcs tanácsait évi összejövetelünkön...

A Száműzött Írók londoni központja nagymértékben volt érintve a magyar segítőakcióval kapcsolatban. Egyik ülésüket, melyen szerencsém volt jelen lenni, Pálóczi-Horváth György vezette, és ezen az ülésen kiváló magyar költők és írók írásaiból olvastak fel...

Már említettem, hogy mily kiváló szerepet töltött be az Angol Központ a menekült magyar írók megsegítésével kapcsolatban. A Glebe House múlt [év (1957)] márciusában színhelye volt magyar írók találkozásának, akik különböző országokból jöttek össze, és ez a találkozás a Magyar Írók Külföldi Szövetségét eredményezte Ignotus Pál elnöksége alatt...”⁶⁰

A magyar Pen vezetése hamarosan kézhez kapta Jean de Beer francia főtítkár 1957. december 6-án kelt dokumentumát is, *A Francia Pen és a magyarországi események* című tájékoztatót, amelynek bevallott célja a szándékos és a tényleges félreértések eloszlátása volt. Mint de Beer a bevezetőben utalt rá, André Chamson, a francia és a nemzetközi Pen elnöke 1956 augusztusának első napjaiban, ő maga szeptember elején, Budapesten járt; „volt Magyarország több városában is, ahol számos igen barátságos találkozón vett részt magyar írókkal. Ezek nem titkolták, hogy központjuk tevékenysége igen gyenge volt az utóbbi évek folyamán, de úgy látszik, hogy az új helyzet kedvezőbb fejlődési lehetőségeket ígér.” Az „új helyzetet” különösen robbanékonyknak tűnt, sőt tapasztalatai mintha „egy közeli felkelésre utaltak volna.” Találkozott többek közt Bölöni Györggyel, Rubinyi Mózesrel és Képes Gézával, nem volt hát meglepve, amikor „az események kitörték; még kevésbé, amikor megkaptuk a Képes által aláírt sürgönyt. A szeptemberben Budapesten hallott vélemények nem engedtek kétséget a magyar írók érzelmeit illetően. Nem lehetett szó kockázatos vagy helytelen értelmezésekről. Igaz, hogy sem Bölöni György, sem Rubinyi Mózes semmiféle szóbeli meggondolatlan-ságot nem követett el, viszont ők voltak az egyedüliek e téren.”

Jean de Beer a magyar Pen felhívásait, Képes Géza szolidaritást kérő táviratait hitelesnek ítélte, amelyek tartalma „megfelelt annak, ami várható volt. Ma azt mondják nekünk, hogy a sürgönyt az elnöknek kellett volna aláírnia. De az elnök viszont nem cáfolta a sürgönyt; Bölöni üzenete a Lettres Françaises-ban túl bizonytalan volt ahhoz, semhogy cáfolatnak lehetett volna nevezhető, és nem is [a] P.E.N.-nek volt címezve.” André Chamson a magyar felhívást eljuttatta minden szervezethez, amelyeknek túlnyomó többsége „a szolidaritást választotta. Csak két központ tartózkodott: a csehszlovák és a belga, a keletnémet Pen elnöke, Arnold Zweig pedig úgy vélte, „a szuezi támadás alkalmával nem történt hasonló intézkedés”. Jean de Beer szerint azonban bármilyen „gyermekes a párhuzamba állítás – ami legalábbis a Nemzetközi P.E.N. magatartását illeti –, a dolgok teljes megvilágítása céljából meg kell mondani, hogy ha az angol–francia csapatok elhatározták volna az egyiptomi írók tevékenységének betiltását vagy azok bebörtönzését szellemi véleményeik miatt” a nemzetközi Pen ugyanúgy tiltakozott volna.

De Beer összegzése egyebek mellett három fontos dokumentumot közölt: sorrendben Képes Gézának általa november 3-ra datált első, majd a nemzetközi Pen erre reagáló, a tagszervezeteknek küldött táviratát, végül Képes második, november 24-i segélykérését. Az első szövegben „A magyar írók a világ íróinak segítségét kérik. Kérik őket, találjanak elegendő időt és energiát ahhoz, hogy a leghatékonyabb módon támogassák szabadságunk ügyét. A világ íróinak fel kellene hívniuk a közvélemény figyelmét arra a tényre, hogy or-

szágunk semlegességének megsértése rettenetes katasztrófához vezet. Sorsunk nem pusztán politikai ügy, hanem élet vagy halál kérdése. Minden magyar író kéri önöket, adják át e sürgönyt valamennyi P.E.N. Központnak. Hálás Köszönettel a Magyar P.E.N. elnöksége nevében: Képes Géza.”). De Beer hozzáfűzte azt is, hogy „a sürgönyt, melynek hitelességét azóta cáfolták, oly költő írta alá, aki a Magyar P.E.N. Központot a legutolsó londoni nemzetközi P.E.N. kongresszuson képviselte. Sajnálom, hogy a sürgöny szétküldésekor hivatkozás történt a Szabad Európa Rádióra, amint ez a következő sürgönyből kitűnik. Az ilyen felszólítás a szöveg jelentőségét csak gyengíthette.”

Chamson nemzetközi elnök és Carver főtítkár 1956. november 6-án kelt, a Pen valamennyi szervezetéhez továbbított távirata szerint „A Szabad Európa Rádió közli a magyar P.E.N. felhívását a világ valamennyi írójához. Kérjük sürgős szolidaritási kifejezésüket [!] magyar író társainkkal rettenetes harcukban.” A válaszok nagy részének hangja „semmi kétséget nem hagyott a közvéleményt illetően.”⁶¹ De Beer szerint a sajtó beszámolt Chamsonnak Pandit Nehrunál, az Indiai Pen tiszteletbeli elnökénél tett lépéséről is, közölve az ENSZ-hez intézett felhívását is „egy »szellemi Vöröskereszt« létesítésére.”

A harmadik dokumentum Képes második távirata volt, „amely az első fellépés hitelességét minden vonatkozásban megerősíteni látszik: »Köszönjük azt a számtalan együttérzési megnyilatkozást, melyet velünk szemben tanúsítottak. Hozzáik a világ valamennyi népének tudomására, hogy [az] egész népünk által folytatott harc a nemzeti szabadságért nem egy ellenforradalmi kísérlet. Kérjük, közöljék a fenti üzenetet a nemzetközi központokkal. Köszönet. Ne feledkezzenek meg rólunk. A Magyar P.E.N. bizottsága nevében: Képes Géza.«”

Az összefoglalóban Jean de Beer úgy fogalmazott, hogy a magyar írószövetség feloszlata, „A hatalommal való hallatlan visszaélés, amely egy drámaíró és egy újságíró 1 évi börtönbüntetését halálbüntetésre változtatta, heves méltatlankodást váltott ki, és aggodalomra adott okot az írók és a hatalom közti viszony alakulását illetően”. Később Bölöni György azt vetette a londoni Pen-központ szemére, hogy „egy meghatalmazás nélküli egyén [Képes Géza], valamint helytelen és célzatos hírek által engedte magát félrevezetni. Az igazság kedvéért – írta Jean de Beer – meg kell állapítani, hogy a Nemzetközi P.E.N. és a francia központ által [a magyar Pennek] küldött kérések, helyes információkért, megválaszolatlanul maradtak. Sőt még több: Bölöni György több napot töltött Párizsban 1957. június végén, és nem találta szükségesnek azt, hogy meglátogassa a nemzetközi elnököt, hogy vele az igazságot közölje.”

A francia főtítkár végül kifejezte sajnálkozását amiatt, hogy a magyar Pen képviselői „ahelyett, hogy szembenéztek volna a dolgokkal, jobbnak tartottál a menekvést és a távollétet.

61 Jean de Beer a dokumentumban az amerikai (New York-i és Los Angeles-i), a New York-i jiddis, az argentin, ausztrál, chilei, dán, dél-afrikai afrikaans és angol, észt, finn, francia, görög, holland, indonéz, izraeli, ír és észak-ír, jamaicai, japán, külföldi német és nyugatnémet, lengyel, lett, libanoni, olasz, osztrák, brazil, bolgár, hongkongi, kanadai, skót, svájci, svéd, és török Pen Clubok szolidaritási táviratait idézte, l. *A Francia Pen...* Dok 101.

Ezt annál is inkább sajnáljuk, mert a sürgönyök, melyek ezt az elhatározást bejelentik –, és amelyek eredetijét irattárunkban őrizzük – küldő forrásaként nem a P.E.N., hanem az ÁLLAM szerepel, és a »hivatalos« szót tartalmazó bélyegzővel vannak ellátva. Örölnénk, ha ez azt jelentené, hogy magyar kartársaink nem dönthettek szabadon arról, hogy jöjjenek-e, vagy ne; bizonyos, hogy nem valami fényes reménység, de ha mindent tekintetbe veszünk, vajon nem jobb-e a felkényszerített lehetetlenség, mint a visszautasítás...»⁶²

David Carver 1957. december 20-án kelt, Bölöni Györgynek címzett levelében a magyar Pen rendezetlen kérdéseinek megbeszélésére személyes tárgyalást ajánlott Budapesten vagy Párizsban. Arra való tekintettel, hogy „a magyar P.E.N. Központ magatartásában feltételezett komoly rendellenességekre, amelyek a P.E.N. Alkotmány pontjait is sérteni látszanak”, elküldte a szeptember 2-i tokiói határozatot is. Eszerint a kongresszus „mélyen sajnálja azt a tevékenységet, amellyel a Magyar P.E.N.-t vádolják, és a Végrehajtó Bizottság megbízza a Titkárságot, hogy vizsgálja meg e tevékenység igazságát és a lehető legrövidebb időn belül tegyen erről jelentést. Ezen határozat végrehajtásaképpen csatolom a levélhez azt a memorandumot, mely magában foglal egy sor olyan megállapítást és kérdést, amelyekre vonatkozólag kérem észrevételeit és válaszait.”⁶³

Kétségtelenül Ön is azon a véleményen van – folytatta Carver –, hogy ilyen természetű vizsgálatot a legjobban megbeszélés útján lehet eszközölni [...] javaslom, hogy amennyiben megtalálnák a módját annak, hogy 1958 elején Budapestre jöjjenek, ez volna a legjobb megoldás. Ellenkező esetben megrendezhetnénk egy találkozót Párizsban, ahol az az előnyünk is megvan, hogy a nemzetközi elnök, André Chamson úr is jelen lehet.”⁶⁴

*A nemzetközi és a magyar Pen
David Carver és Bölöni György összecsapása*

1957 decemberében, a személyes találkozásig is, Chamson nemzetközi elnök és a maga nevében Carver főtitkár nyolcpontos, alapos és kemény hangú memorandumot küldött Bölöni Györgynek, akit nem a magyar Pen elnökének, hanem csupán vezetőjének szólított, és aki hamarosan hasonló, pontokba szedett emlékeztető formájában válaszolt.⁶⁵ Carver pontjaira a Kibővített Nyolcas Bizottság 1958. április 17-i ülése tért vissza.⁶⁷ A feleknek az egyes

62 *A Francia PEN Központ „PEN” közlönyének 1957. december 6-i száma (17–20. oldal).* Jean de Beer francia Pen-főtitkár összefoglalója. G.m. K.n. L. *A Francia Pen...* Dok 101.

63 A memorandumot és a kérdésekre adott magyar feleleteket l. *Bölöni György válaszai David Carver kérdéseire.* Dok 103.

64 *David Carver levele Bölöni Györgyhez.* London, 1957. dec. 20. G.m.

65 *David Carver nemzetközi főtitkár memorandumja Bölöni Györgyhez, a Magyar Pen Club vezetőjéhez.* Dok 102. Az első oldalon Bölöni György kézírásos R. M. (Rubinyi Mózes) jelzésével.

66 *Bölöni György válaszai...* Dok 103.

67 *Jegyzőkönyv a Kibővített Nyolcas Bizottsága üléséről, Budapest, VI. Bajza-u. 18. szám alatt, 1958. április hó 17-én.* Dok 104.

„vádponthoz” egymással szögesen ellentétes vélekedése az e három dokumentumban foglalt vádak és válaszok tételes összevetéséből rajzolódik ki.

1. Mivel a londoni központban Rubinyi Mózes 1952. május 29-i levele után sem tudtak róla, vajon a magyar Pen tartott-e szabályszerű (tisztújító) közgyűlést, David Carver számonkérése Bölöni Györgynek a magyar Pen működésére vonatkozóan feltett első kérdésével kezdődött. Neil Stewart skót Pen-tag 1954-es budapesti látogatása után ugyanis úgy tájékoztatta a főtitkár, „találkozott Heltaival, Rubinyival, Bölönivel (az Írók Alapjának [Irodalmi Alap] vezetője), Benedek Marcellel, Kodály [Zoltánn]al és Lukács [Györggyel]”, amiből Carver arra következtetett, hogy „nincs nyoma a P.E.N. akkori létezésének”. 1954. január 28-án ezért írta Rubinyi Mózesnek, hogy a Stewart által rajzolt általános képet kiegészítendő „Nagyon örölnék, ha találna időt arra, hogy üléseikről nekem jelentést tenne”. Február 5-én Rubinyi azzal válaszolt: „az igazság kedvéért meg kell jegyezmem, hogy személyesen nem voltam jelen Stewart úrnak Bölönivel és Hájjal folytatott beszélgetésénél.”

A Kibővített Nyolcas Bizottság ugyancsak 1954. február 5-én tartott ülésén erre vonatkozóan Bölöni György bejelentette: „a közelmúltban itt járt Neil Stewart angol író, az angol Pen-Club tagja, érdeklődött a Magyar Pen Club helyzete iránt, s vele Bölöni György és Hájjal Gyula, valamint más íróársak is, akik a Pen Club tagjai, megbeszélést folytattak. Rubinyi Mózes ügyvezető jelenti, hogy a N. Stewarttal való megbeszélésekre hivatkozással a Pen Világszövetség főtitkára hozzá intézett levelében örömet fejezte ki a Magyar Pen Club munkája, helyzete felett, és a fentiekkel való megbeszélések alapján tájékoztatást kért. Az ügyvezető a történelmi igazság kedvéért megjegyzi, hogy Stewart nyilván félreértésből referált úgy Londonnak, hogy ő a Magyar Pen Club ügyvezetőjével beszélt, holott ő azon a megbeszélésen jelen nem volt, Stewart urat nem ismeri. [...] A Nyolcas Bizottság megbízza az ügyvezetőt, hogy a Pen Világszövetség főtitkárának ez értelemben válaszoljon.”⁶⁸ Memorandumában Carver föltette a kérdést, „miért nem tudott Stewart úr kapcsolatot találni a Magyar P.E.N. Központtal?” A főtitkár megjegyezte azt is, tudomása szerint az utolsó magyar Pen-választást 1947-ben tartották Heltai Jenő elnökké választásakor. Vajon helytálló-e ez az információ?

A második forrásnak, Bölöni György válasziratának első pontja szerint valóban nem tartottak a régi alapszabály szerinti közgyűlést, ennek okát azonban a központtal már többször tudatták: Magyarországon az 1948. végi „törvényes intézkedések következtében az összes irodalmi társaságok megszűntek, illetve összeolvasztattak. Egyetlen kivétel a Magyar Pen Club volt, amelynek működését bizonyos átmeneti – lényegében formális – megszorítással engedélyezték.” Az írószervezet ügyeinek vitelére az 1949. február 11-i közgyűlésen Nyolcas Bizottság alakult, erről sajtóközlemény is megjelent, róla Hermon Ould akkori főtitkár is tájékoztatták. „Az egyesületek felülvizsgálata – írta Carvernek Bölöni – adminisztratív szempontból nálunk – s tudomásunk szerint mindenütt a világon – miniszteriális feladat

68 *Jegyzőkönyv a Magyar Pen Club Nyolcas Bizottságának 1954. február 5-én tartott üléséről.* G. Bölöni György elnök aut.

(nálunk évekig a Belügyminisztériumnak volt tiszte, jelenleg a Művelődésügyi Minisztériumé), s megnyugvással állapíthatjuk meg, hogy nehéz helyzetekben Budapesten és Londonban sikeresen és eredményesen teljesíthettük kötelességeinket. A Világ Központ összes rendelkezéseit végrehajtottuk, a tagdíjat befizettük, a kongresszusokon delegatusaink által részt vettünk (kivéve a nizzait, amelyre egyik delegatusunk nem kapott vízumot, s erről Bölöni György elnök és Rubinyi Mózes ügyvezető aláírásával nyilatkozat jelent meg francia és más világlapokban), és működésünk ellen a nálunk lefolyt ellenforradalmi mozgalmat megelőzően se itthon, se Londonban kifogás fel nem merült.”

Neil Stewarttal kapcsolatban Bölöni azt közölte Carver főtitkárral, hogy a skót író nem a magyar Pen, hanem a Kultúrkapcsolatok Intézetének vendége volt Budapesten, ahol a vele való találkozásra éppen úgy, mint az írószövetség képviselőjét és másokat, a magyar Pen képviselőit is meghívták. A margitszigeti ötórás tea idején Neil Stewart látogatását „afféle szórakozási utazásnak hittük – hiszen csak most derült ki, hogy neki a Pen részéről hivatalos megbízása volt –, de arról fogalmunk sem volt, hogy ő magyar írókkal, mint a Pen tagjaival akart volna kapcsolatot teremteni.” A teán Bölöni mellett Rubinyi is részt vett, mivel azonban „Rubinyi távolabb ült Stewart úrtól, az igazságnak megfelelően állapította meg, hogy nem volt ott annál a beszélgetésnél, amelyet Stewart úr Bölönivel és Háy Gyulával folytatott. Fogalma sem lehetett arról, hogy mint beszéltek egymás között. Ha Stewart úr, mint a Pen Club megbízottja akart volna velünk hivatalosan tárgyalni, annak semmi akadálya nem lett volna.”

Stewart 1953-as látogatásáról Bölöni a Kibővített Nyolcas Bizottság 1958. áprilisi ülésén is azt állította, margitszigeti találkozások idején nem tudtak róla, hogy az illető író „a magyar Pen Clubot keresi, ő pedig nem tudott arról, hogy a Magyar Pen Clubbal jött össze.” A magyar Pen véleménye szerint nem igaz, hogy az utolsó szabályszerű közgyűlésen mindössze három vezetőségi tagot választottak volna, mint ahogy az sem, hogy Bölöni „csak úgyszólván az októberi események után lett elnök.” Az utóbbi ellenkezőjét Rubinyi Mózes szerint az is bizonyítja, hogy Bölöni György megválasztását már 1950-ben közölték Londonnal, továbbá, hogy azóta Carvernek is bemutatkozott, sőt 1955 szeptemberében Jean de Beer is az ő meghívására járt Magyarországon.⁶⁹ Bölöni szerint tehát az után, hogy az 1948-as (az utolsó alapszabályszerű) közgyűlés nemcsak három tagot, hanem a teljes tisztiakart és a tiszteletbeli tagokat is megválasztotta, az 1949. február 11. óta hivatalban lévő ügyvezető Nyolcas Bizottságban személyi változások következtek be, Heltai Jenő pedig, aki magas kora miatt a bizottság első ülésén lemondott, örökös tiszteletbeli elnök lett. A Pen-ügyek viteleire Mihályfi Ernőt választották meg, lemondása után, néhány hónap múlva pedig Bölöni Györgyöt, a Magyar Népköztársaság addigi hágai követét, aki a koppenhágai kongresszuson képviselte a magyar központot.

Amint a harmadik forrás, a Kibővített Nyolcas Bizottság 1958. áprilisi ülésjegyzőkönyve szerint elhangzott, 1948-ban az volt a kormányálláspont, hogy „a Pen Club működék

ugyan, azonban a közgyűlést számára nem engedélyezte. Ezeken a Pen Club ugyanazon tagjai túltették magukat, akik most a Pen Clubot szabálytalan működésért vádolják. – A nemzetközi Pen Clubnak sem jutott eszébe évekig, hogy ezért elmarasztaljon bennünket. Azon kívül azzal vádolják a Pen Clubot, hogy olyan elemek voltak a vezetőségében, akik nem képviselték a magyar irodalom irányzatait. Ez nem állt fenn, mert Karinthy Ferenc és Benjámin László, valamint Illyés Gyula Amszterdamban, Háy Gyula Koppenhágában, Képes Géza Londonban képviselte a magyar írókat.”⁷⁰

2. Chamson és Carver közös dokumentumának második kérdése Rubinyi Mózes 1958. május 7-i levelét idézte, mely szerint „bizonyos feltűnés volt észlelhető” a nemzetközi végrehajtó bizottságnak áprilisi londoni ülésén, mert a magyar Pen üdvözlétén a Rubinyi Mózesé mellett Bölöni György, mint elnök szerepelt. „Nem értesültem hivatalosan e kinevezésről, és ezért nagyon hálás volnék, ha mielőbb közölné velem megválasztásának időpontját és annak körülményeit. Remélem, Heltai Jenő továbbra is jó egészséggnek örvend...”

Rubinyi 1958. május 23-i válasza szerint „Ami az elnökség kérdését illeti, tisztelettel értesítem, hogy e vonatkozásban egy félreértés áll fenn. Bölöni György úr a Nyolcas Bizottság elnöke, melyet a legutóbbi közgyűlés az ügyek vezetésével bízott meg. Ez a bizottság, melynek elnöke Bölöni, 1956-ban tartott ülésén önmagát egészítette ki több kiváló íróval, és ez a bővített Nyolcas Bizottság kezdte meg múlt ősszel a közgyűlés összehívásának előkészítését. Az új elnököt ez a közgyűlés fogja megválasztani. Heltai Jenő, a Magyar P.E.N. örökös tiszteletbeli elnöke több év óta súlyos betegen fekszik. Legutóbb megkapta az írók legmagasabb kitüntetését, a Kossuth-díjat.” Carver második kérdésére – „Miért használtak egy P.E.N.-tisztviselő megválasztására ilyen szabálytalan módot?” – Bölöni így felelt: „Az én elnökségem dolgában Carver főtitkár és Rubinyi ügyvezető válasza, valamint az előző pontban kifejtettek világosan megjelölik a valóságot.”

3. A Chamson–Carver-memorandum harmadik pontja egy Magyarországon élő volt Pen-vezető 1957. április 22-i közlése alapján a magyar Pen érdemi működésének teljes hiányát róta fel. Az idézett vélemény: „Ma nem hallunk a Magyar P.E.N. Clubról, hacsak nem azt, hogy az »elnök« vagy másvalaki külföldre utazik egy kongresszusra, de nincsenek ülések, estélyek, jelentések. Az írókra rossz idők járnak, és a nem létező P.E.N. Club ezen nem tud segíteni. De ha valaki nem létezik, miért kiáltja ki, hogy ő mégis létezik”

David Carver idézte Aczél Tamásnak, az írószövetség egykori vezetőségi tagjának tokiói véleményét is, mely szerint 1949–53 között nem is volt magyar Pen-központ, „a kormány száműzte. Amikor Nagy Imre lett a miniszterelnök, újból beszélni kezdtek a P.E.N. szükségességéről. Ebben az időben valaki (senki sem tudja, ki) kinevezte Bölönit P.E.N.-biztosnak, és hallottunk Rubinyiról, mint valami titkárféléről. Amikor a Magyar Írószövetség titkára voltam 1945 nyarától 1955 nyaráig, a titkárság egyik ülésén valaki kijelentette, hogy egy 6 vagy 8 tagú P.E.N.-bizottság alakult. Tagjai voltak: Képes Géza, Bölöni György, Gergely Sándor, Rubinyi Mózes, Gereblyés László és jómagam.” A londoni kongresszus előtt ők

69 *Jegyzőkönyv a Kiegészített Nyolcas Bizottsága üléséről, Budapest, VI. Bajza-u. 18. szám alatt, 1958. április hó 17-én. Dok 104.*

70 Uo.

tárgyaltak a kiküldendő írókról. „A bizottság négy delegátust akart, de nem tudták, hogy a kormány hányat fog jóváhagyni. Ilyenformám »fontosság« szerinti listát állítottak össze [...] A sorrend a következő volt: 1. Bölöni, 2. Képes, 3. Aczél, 4. Köpeczi [Béla] (az Állami Kiadó igazgatója).” Ekkor történt, hogy Gergely Aczél „túl jobboldalinak és megbízhatatlannak” minősítette ahhoz, hogy a magyar írókat egy imperialista országban képviselhetné. Carver tudomása szerint Aczél a határozottan kijelentette, hogy a magyar Pen „az utolsó 10 év folyamán sem szabályos ülést, sem közgyűlést nem tartott. Nem is volt tagság, azaz senkit sem vettek be az ifjabb írók közül, nem toboroztak, és ha valaki tag akart lenni, erre háború előtti tagsága címén tartott igényt. Senki sem tudott a P.E.N. Clubba bejutni, mert nem volt olyan hivatalos szervezet vagy iroda, amellyel levelezni lehetett volna; az ügyeket Rubinyi otthonában vagy Bölöni hivatalában, az ún. Irodalmi Alapnál intézték.”

Bölöni a passzivitás vádját azzal utasította vissza, hogy megtszélőnek tartaná, ha Carver nem névtelen kijelentéseket idézne, hanem megadná forrása nevét, ez esetben „meg tudnók állapítani, hogy az illető tagja volt-e a Magyar Pen Clubnak.” Hivatkozott Rubinyi Mózes „éveken át küldött jelentéseire, amelyek szerint a Walt Whitman-, Heinrich Heine- és más ünnepekre, amelyeken a Pen Club részben, mint rendező vett részt. A névtelen bemondó a tényleges helyzetet kiforgatva beszél, nagy általánosságban.”

Aczél Tamás „Kossuth- és Sztálin-díjas írók szavaira” vonatkozóan közölte: nem helytálló, hogy 1949–53 között a kormány a Pent száműzte volna. „A Pen igenis működött, külföldi kongresszusokon mindig képviseltette magát, és befelé tájékoztatta a tagságot a törtétekről. Rubinyi Mózes 1945 óta a Pen ügyvezető titkára, amint az Önökkel éveken át rendszeresen folytatott levelezéséből kiderül. Aczél Tamás úr tehát ebben a tekintetben, mint sok más dologban is, hazudik.” Bölöni György állítása szerint Aczél Tamás sohasem volt Pen-tag, és csak, mint az írószövetség funkcionáriusával került kapcsolatba vele. Amikor a londoni kongresszusra való kiküldetése szóba jött, „erkölcsi és politikai magatartása miatt ezt a méltatlanul Sztálin-díjassá emelt író nem tartottam [kézírással javítva: tartottuk] megfelelőnek, kiküldetését nagyon helyesen mellőztem [kézírással javítva: mellőztük].”

4. David Carver negyedik kérdése annak okát firtatta, hogy a nemzetközi központ az utóbbi húsz év folyamán miért nem kapta meg a magyar Pen tagnévsorát, Bölöni György szerint azonban abban, hogy London „az utóbbi 20 évben tagjegyzéket nem kapott tőlünk, abból a felelősség minket csak az utolsó 13 évre vonatkozólag illet meg. A fasisztától való felszabadulásunk előtti időkben a Magyar Pen Club ügyeit Radó Antal elnök és Mohácsi Jenő főtitkár intézte egészen 1945-ig, mártírhálálukig.” A tagrevízió gondolata Bölöni szerint már 1945 előtt is felmerült, mivel azonban Magyarország „fasiszta, antiszemita kormányzás alá került, vezetőinknek már akkor nagyon nehéz volt a helyzete [...], a mi 13 évünkben pedig a Magyar Pen Club keretszerű működése nem látszott alkalmasnak ilyen radikális operáció végrehajtására. Az akkori Írószövetség tagrevíziója olyan izgalmakat keltett magyar írói körökben, hogy a Pen Club egy tagrevíziója egész működését veszélyeztette volna.”

Bölöni válasza szerint a londoni kongresszusi beszámoló a magyar Pen közgyűlésének mintegy félszáz tagja előtt hangzott el, akiket, minthogy aktuálisan érvényes taglista még

nem állt rendelkezésre, előszóban hívtak meg, tekintve, hogy Budapest ostroma és a háborús viszonyok lehetetlenné tették „egy pontos lakásregiszter felállítását. A nehéz átmeneti időkben a Pen Club irodája adminisztratív és postai okokból Rubinyi Mózes lakásán működött, később pedig áttettük üléseinket az Újságíró Szövetség házában székelő Irodalmi Alaphoz, és egy kezdődő kooperáció az Írószövetség és a Pen Club között a Magyar Írók Szövetségének helyiségeit jelölte meg üléseink helyéül.”

A harmadik forrás, a Kibővített Nyolcas Bizottság 1958. áprilisi ülésjegyzőkönyve szerint a magyar Pen tevékenységéről mindössze annyi hangzott el, hogy „Néhány ünnepséget megült”, továbbá, hogy a nemzetközi tagdíjat rendszeresen fizeti. Carver azon észrevételére, hogy a központ nem rendelkezik a magyarok tagnévsorával, Rubinyi megismételte Bölöni Carvernek adott feleletét; korábban a tagrevízió különféle okokból elmaradt, az írószövetségben lezajlott hasonló eljárás pedig „olyan nagy ellenhatást váltott ki, hogy egy Pen Club-tagrevízió következtében igen sok tagot elveszíthettünk volna. Ahhoz pedig, hogy a későbbi idők folyamán tagságát rendezze, közgyűlésre lett volna szüksége. A közgyűlést 1956 őszére terveztük, – a rendőrségen be is jelentettük, engedélyt is kaptunk rá, sajnos az októberi események miatt elmaradt.”⁷¹

5. Az ötödik kérdés a Pen-charta 3. pontjának megsértését róta fel: a magyar Pen két, 1955-ben kiadott közleményével követett el alapszabálysértést. Az első: az Irodalmi Újság július 2-i számának bécsi világkongresszusi beszámolója szerint „Mostanában a P.E.N. egy nagyon exkluzív testület; nemzetközinek és az irodalmi szabadság védelmezőjének mondja magát, de ugyanakkor láthatólag és ténylegesen az imperialista érdekszféra íróinak szervezete. Miféle nemzetközi szervezet az olyan, amelyben [az] emigráns íróknak külön központjuk van – ahogyan Charles Morgan mondja: olyan íróké, akik a zsarnokság elől menekültek –, és amelyben van egy dél-koreai P.E.N. Club, de nincs észak-koreai; amelyben a hongkongi kínai íróknak van központjuk, de a Kínai Népköztársaság íróinak, a maga sok százmillió lakosságával, nincsen központja. Miféle nemzetközi szervezet az olyan, amelyben a Szovjetunió írói nem szerepelnek?” A Kibővített Nyolcas Bizottság 1958. áprilisi ülésén erről Bölöni azt mondta, „Az Irodalmi Újságnak a bécsi Pen-kongresszusról egy cikk, amelyért a Pen Clubot vonják felelősségre. Teljesen helytelenül, mert a Pen nem vállalhat felelősséget semmilyen lapban megjelenő cikkért, különösen, ha az nem a Pen Club hivatalos lapja.”⁷²

David Carvernek a második közleményre vonatkozó vádpontja szerint „az Ön szerkesztése alatt álló Élet és Irodalom 1957. július 5-i számában egy ellen nem jegyzett cikk jelent meg, mely a következő szakaszt tartalmazza: „A P.E.N. szervezet, mely állítólag a népek közelítésének szolgálatában áll, szovjetellenes irány felé fordult; ez sajnálatos körülmény, annál inkább, mert hiszen ez ugyanaz a P.E.N., amely a kor szavának engedve, a tömegvélemény hatása alatt, a baloldali írók erőteljes küzdelmének eredményeként felmentette Charles Morgant, a szovjetellenes elnököt és a francia André Chamsont ültette helyébe.”

71 Uo.

72 Uo.

(Carver helyreigazítása szerint Morgant a dublini világkongresszuson választották meg 1953-ban, Chamson pedig a londoni kongresszuson, 1956-ban, „melyen Ön, mint delegált vett részt.”) Carver kérdése tehát: „Miért engedték megjelenni ezt a félrevezető cikket egy olyan lapban, melyet Ön szerkeszt?”

Az Élet és irodalom 1957. június 5-i hosszú közleménye mindamellel kétségbe vonta Képes Géza és Háy Gyula 1956. november 3-i üzeneteinek, továbbá Képes 24-i táviratának hitelességét is. Carver ezzel kapcsolatban Pálóczi-Horváth Györgyöt idézte, aki szerint „1956. november 2-án több magyar író, akik régebben a P.E.N. Club tagjai voltak, összejöttek és elhatározták annak újjászervezését. Valóban demokratikus vonalon. Felszólították egy részüket, hogy forduljanak a világ P.E.N.-központjaihoz segítségért. Ez volt az eredete a november 3-i és 24-i sürgönyöknek, amelyek alapján a Nemzetközi P.E.N. lépéseket tett. Magam személyesen jelen voltam a második sürgöny megszövegezésénél.” Ezzel szemben Bölöni György és Rubinyi Mózes 1957. augusztus 21-i körlevele azt állította, hogy a londoni központ november 24-én „Budapesten általunk ismeretlen személyek által feladott sürgönyt kapott.”

Válaszában Bölöni György azzal hárította el az Irodalmi Újság cikke miatti felelősséget, hogy „Az írószövetség (melynek Aczél Tamás volt a titkára) lapjának szerkesztésében a magyar Pen vezetősége nem vett részt, a cikk állításai azonban megfelelnek a tényeknek.” Csak annyit ismert el, hogy az Élet és Irodalom közleményében „tényleg van egy helytelen fogalmazás, s ez az, [mely szerint] mintha Charles Morgant a tömegvélemény hatása alatt, a baloldali írók erőteljes küzdelmének eredményeként mentették volna fel az elnökség alól, mert hiszen, írják Önök, elnöki megbízatása lejárt s így került az elnöki székbe André Chamson. Mindez azonban nem változtat azon a tényen, hogy a boldogult Morgan úr tényleg szovjetellenes magatartást tanúsított a bécsi kongresszuson elmondott beszédében, ami nagy elégedetlenséget váltott ki a küldöttek között, sőt az UNESCO küldöttjét is felszólalásra készítette.”

A londoni világkongresszus légköre azonban Bölöni szerint előnyére tért el a korábbiaktól. Az ottani előadók „a békés együttműködést hangoztatták a világ írói között, hogy csak a hivatalos megnyitóbeszédre utaljunk, ami kifejezetten rámutatott [a] Bulgaryin és Hruscsov londoni látogatásával előállott tisztultabb politikai helyzetre. Meg kell mondanunk, hogy [a] sajnos, emigránsokkal egyetértésben, vagy [az] azok kezdeményezésére történt akciók a Pen Világszövetség pártpolitikai tilalmával sokszor alig összeegyeztethetők. [...] Az a körülmény, hogy a Pen Világszövetség világszövetségi jellegének nem erősítése az, hogy benne nem vesznek részt a Szovjetunió írói és a kínai írók sem, ez nem csak logikailag, hanem materialiter is megtámadhatatlan, hiszen a kérdés évek óta foglalkoztatja a nemzetközi Pen vezetőségét is. Így pl. Zürichben, 1947-ben magánbeszélgetésben a boldogult emlékü főtitkár, Hermon Ould előtt egyik delegátusunk [Rubinyi Mózes] feltette a kérdést [...]”

A Pen-alkotmány 3. pontja megsértésének vádjá a Kibővített Nyolcas Bizottság 1958. áprilisi ülés jegyzőkönyve szerint „teljesen hamis beállítás a nemzetközi jogszabályok értelmében. Az új Pen-elnök megválasztása nem a harmadik pont figyelmen kívül hagyása miatt, hanem a volt elnök mandátumának lejáta miatt jött létre. (Különben is szerencsés választás

volt Chamson úr választása, mert a kongresszust békés hangulat jellemezte, és egy békés együttműködés reményét keltette a résztvevőkben.)”⁷³

A novemberi Pen-táviratok hitelessége ügyében Bölöni György kijelentette, hogy mivel azokat „nem a Magyar Pen Club elnöksége küldötte és adta fel”, az Élet és Irodalom idézett cikke csak az igazságot közölte. Alattuk „sem az elnök Bölöni, sem az ügyvezető Rubinyi aláírása nem szerepelt, tehát a londoni központ nem a Pen hivatalos vezetőségének megkeresésére tette meg intézkedéseit, hanem a magyar ellenforradalmi frakciónak, amelynek nem volt joga a Pen nevében intézkedni. Az áll az első táviratra, de még inkább a Képes Géza második táviratára, amelynek elküldéséről csak az Önök Pen lapjából, a Pen Newsból vettünk tudomást. Mint ahogy különben általában mindarról, ami az elküldött táviratok nyomán történt, annak fejleményeiről és hatásáról, az Önök lapjából értesültünk. Mi nem az elküldött táviratok hitelességében kételkedtünk, hanem azok hivatalos jogosultságában, mert Önök is joggalannak tartanak, ha a Nemzetközi Pen Club vagy az Angol Pen Club részéről nem az elnök, az igazgató vagy a titkár hivatalos aláírásával kapnánk táviratot, hanem egyetlen tag aláírásával, vagyis nem Mr. Chamson, nem Carver aláírásával, hanem egy Pen-tag aláírásával, és mi erre intézkednénk a miénkhez hasonló, tragikus időben.”

Pálóczi-Horváth György Carver által idézett nyilatkozatára, mely szerint 1956. november 2-án „több magyar író, akik régebben a Pen tagjai voltak, elhatározták, hogy a Pen Clubot újjászervezik, és a Pen központhoz fordulnak segítségért”, Bölöni György azt felelte, Pálóczi-Horváth György az újjászervező csoporttal „akcióba is lépett. Önök kifogásolják a mi működésünket, de nem kifogásolják azt, hogy Pálóczi-Horváth György, aki soha a Magyar Pen Clubnak tagja nem volt, és más írók, Önökhöz fordultak a Pen nevében.”

6. A londoni memorandum hatodik kérdése arra vonatkozott, vajon „a Magyar Írók Tiltakozásának végén feltüntetett, több mint 200 névvel ellátott okmány szintén a budapesti P.E.N. Központtól jött-e?” Bölöni válasza szerint a nyilatkozat aláírói nem mind Pen-tagok, sőt az írók közül néhányan sértésnek is vették, hogy „aláírásuk hiányzott, és kérték nevük pótló felvételét, ami meg is történt. Ami a magyar íróknak az ENSZ Ötös Bizottságának a magyar ügyben való indítványa elleni tiltakozását illeti, ezt az ívet 250 író írta alá.” Az akcióban a magyar Pennek semmiféle szerepe nem volt, „A körlevelet nem a Pen, hanem az Irodalmi Tanács küldte ki.”

7. Carver emlékiratának hetedik pontját a Bölöni és Rubinyi aláírásával Londonba és a tokiói kongresszushoz egyaránt elküldött tiltakozó távirat képezte. Eszerint „A Magyar PEN Club tiltakozik az országunk iránt ellenséges emigrált írókból összetevődő Száműzésben lévő Írók Központja által a Nemzetközi Végrehajtó Bizottság szept. 1-i tokiói ülésén szereplő napirendi határozati javaslat ellen, mely azzal vádolja a Magyar PEN Clubot, hogy megsérti az alapokmány pontjait, ez teljesen alaptalan, ellenkezőleg, a határozati javaslat az, amely diametriális ellentétben áll az Alkotmányban lefektetett célokkal, mely[ek] a szervezet feladatává teszi[k] a nemzetek közti kulturális kapcsolatok előmozdítását. A javaslat világos

célja az, hogy megakadályozza a Magyar P.E.N. Club együttműködését a Nemzetközi P.E.N. Alkotmányban lefektetett célok megvalósításában, ezért a Magyar P.E.N. kéri a határozati javaslat elejtését minden vita nélkül, miután az a PEN szellemében össze nem férhet.”

Carver közölte, hogy a Száműzetésben lévő Írók Központja által előterjesztett javaslatot valamennyi központnak megküldték, és amikor a végrehajtó bizottság 1957. szeptember 1-jén tárgyalta, a tokiói világkongresszus közgyűlésének véleménye az volt, hogy „a sürgöny kísérlet volt arra, hogy egy szabályszerűen benyújtott ügy tárgyalását megakadályozza. Ez a PEN szellemével és a PEN Alkotmányával össze nem egyeztethető.” Carver idézte Bölöni és Rubinyi korábbi, augusztus 27-i táviratát is, mely szerint „Tekintettel arra, hogy a Nemzetközi PEN tokiói kongresszusa napirendre kívánja tűzni a Száműzetésben lévő Írók Központjának határozati javaslatát, amely a Magyar PEN Clubra nézve sértő, a Magyar PEN- ezennel közli, hogy nem szándékozik magát a kongresszuson képviseltetni.” Carver ezért azt kérdezte, a magyar Pen vezetősége tisztában volt-e vele, hogy a döntéssel magukat fosztják meg annak lehetőségétől, hogy „a benyújtott ügyben további hozzászólása legyen?”

Válaszként Bölöni leszögezte, táviratuk „jogos, helyes és méltányos volt. Nézetünk szerint a Pen szellemével és a Pen alkotmányával az nem egyeztethető össze, hogy [a] hazájukat rágalmazók egy világpolitikai harc fizetett eszközei, [akik] odaülhetnek vádlókként egy nagyhírű világszövetség asztalához. A félrevezetett írók és a Pen Clubok egész sorának nem szerezhettük meg azt az alkalmat, hogy bennünket, s általunk szépen konszolidálódó hazánkat jelenlétünkben gyalázhassák.”

A Kibővített Nyolcas Bizottság 1958. áprilisi ülésén elhangzottak szerint „Hiányolják, hogy nem vettünk részt a tokiói kongresszuson, ahol a magyar ügy került politikai színezettel a kongresszus el. (Sajnos a később megküldött kongresszusi anyagból nem derül ki a magyar ügyben elfoglalt hivatalos álláspont.) Azon kívül megkérdezik, hogy az ENSZ elleni tiltakozó írói aláírásokat a Pen Club gyűjtötte-e. Nem a Pen szervezte, hanem az Irodalmi Tanács. Azonban ilyen kérdésekben a nemzetközi Pen Clubnak nincs joga bennünket felelősségre vonni.”

8. A londoni főtítkárság memorandumának utolsó pontja annak az 1957. nyári-ősz-i üzenetváltásnak néhány dokumentumát idézte, amely a magyar Pen és a londoni központ a letartóztatott Bibó István, Déry Tibor, Háy Gyula, Kardos László, Tardos Tibor, Zelk Zoltán ügyében folytatott. Miután a lefoglaltak sorsa igazolta álláspontját, a magyar Pen Bölöni György és Rubinyi Mózes aláírásával érkezett táviratait Carver főtítkár szándékosan félrevezetőnek ítélte. Utolsó kérdése az volt: a magyar Pen emelte fel szavát a letartóztatott, később elítélt magyar írók ügyében?

Feltehetően nem mellőzve minden sértő szándékot, válaszként Bölöni, az 1933-as raguzai világkongresszuson történeteket és az 1956-os „ellenforradalmat” erőltetett történelmi párhuzamba állítva a nemzetközi Pent vádolta meg saját alapokmányának többszöri és tudatos, szovjetellenes politikai megfontolásokról vezérelt megsértésével és a világszervezet alapeszméjének elárulásával. A táviratok ügyére pedig „csak azt felelhettem, ami az igazságnak megfelelt. Itt nem szabadságkorlátozásról volt és van szó, hanem olyanok megbüntetéséről,

akik bűnt követtek el. Ennek megállapítása igazságügyi, és nem irodalmi kérdés. [...] egyáltalán nem egyeztethető össze a Pen Charter szellemével, ha [a Pen-központ] politikai ügyekbe ártja magát, és beavatkozik egyes államok belügyeibe. A magyarországi ellenforradalmi eseményekről való állásfoglalásában a Pen Világszövetség ezt cselekedte. Azok a nem a mi elnökünk és igazgatónk aláírásával kiküldött, tehát nem hivatalos táviratok az egész világ írói közvéleményét hazánk és törvényes kormányunk ellen hangolták, és olyan szovjetellenes és kommunistaellenes állásfoglalásokat váltottak ki, [...] és a központ] bizony sietett a nem hivatalos táviratokat a Magyar Népköztársaság ellen hangulatot és támadási lehetőségeket kelte, a Magyar Népköztársaság ellen felhasználni. [...] a Pen Világszövetség elfogulatlanságában egy ilyen kampányszerű magatartás után kételkednünk kell akkor, amikor oly mohón segítségére siet az ellenforradalom támogatóinak, amikor viszont más esetekben tartózkodott attól, hogy a fasizmus, hitlerizmus nehéz esztendőiben egy nyílt emberi állásfoglalással segítségére siessen a hitlerizmus által fenyegetett német íróknak.”

Érvelése alátámasztására Bölöni végül felidézte „a polgári világirodalom legelőkelőbb irodalmi szervezetének, a Pen Világszövetségnek raguzai nemzetközi ülését (1933), amelyen kimondták, hogy a német belügyekről tartandó vitának nem adnak helyet. „Történt ez akkor, amikor Németországban Henri Barbusse, Maxim Gorkij, Andersen Nexø könyveit máglyán égették, amikor olyan írók, mint Ludwig Renn, koncentrációs táborban töltötték napjaikat, amikor olyan íróknak, mint Heinrich Mann, Anna Seghers, kellett a Pen-határozat ellen tiltakozniok. Türték tehát, és ezzel elősegítették annak a hitlerizmusnak világhatalomra jutását, amely később meggyilkolta a Magyar Pen Clubnak elnökét, Radó Antalt, titkárát, Mohácsi Jenőt, és illusztris tagját, Tábori Kornélt, aki véletlenül éppen Tábori Pál apja volt.”⁷⁴ Mi szívesebben vettük volna, ha a Nemzetközi Pen Club nem arra használja fel nemzetközi tekintélyét, hogy az ellenforradalmi fellángolást szítja a magyar népi demokrácia ellen világszerte, hanem, ha pl. az ellen tiltakozik, hogy az ellenforradalom, amelynek menekült írói most kint vádolnak, Budapest utcáin Tolsztoj, Puskin, Shakespeare, Barbusse stb. munkáit égette el. Nem ezek a bennünket vádoló írók voltak Budapesten életveszedelemben, hanem mi, akiket ők vádolnak, s akiknek működését most a Pen Club vizsgálja. Nem ők voltak veszedelemben, hanem mi, akiknek honfitársai közül az ő általuk szított ellenforradalom sokakat gyilkolt le és akasztatott fel ezekben a napokban Budapest utcáin.”

A Kibővített Nyolcas Bizottság 1958. áprilisi ülésén később megállapították, hogy „1957. június 20-án Carver úr a letartóztatott írók ügyében táviratot küldött, hogy írjuk meg, mi történik velük. A kormánytól kapott engedély alapján közöltük vele, hogy kik vannak letartóztatva, s azok egészségesek. Erre azért volt szükség, mert a disszidens írók szörnyű rémhíreket terjesztettek. 1957 decemberében kifogásolták válaszukat azzal, hogy Déry [Tibor] t és társait elítélték. Valamint a Pen hibájaúl róják fel, nem harcolt az íróperek tárgyalásainak nyilvánosságáért.” 1958 nyarán a Nyugat-Európából hazatért Boldizsár Iván „elmesélte

74 A magyar Pen elpusztított kiválóságai között Bölöni különös módon nem említette Radnóti Miklóst, aki 1937 májusától volt az egyesület tagja.

Déry Tibornénak: érintkezett disszidens szellemi vezetőkkel, s Párizsban megkérte a Déry-bizottságot, »maradjanak csendben«. Itthon ugyanis az járta, hogy a nyugati beleszólás nem használ, sőt árt a lecsukottaknak, felbőszíti rabtartóikat. Ilyen értelmű, hallgatásra intő üzenetet küldött ki a Bécsbe utazó »Cyranóval« [Szakáts Miklós színművésszel] Déryné is, s egyúttal megkérte az ügynököt, hogy férje szerzői jogdíjai iránt is érdeklődjön – ő aztán mindkét megbízójának beszámolt arról, amit megtudott.”⁷⁵

A bebörtönzött írók kiszabadítására irányuló nyugati mentőakciók összehangolására a nemzetközi Pen támogatásával 1958 elején bizottság jött létre Louis de Villefosse francia író vezetésével. Ez volt az első úgynevezett Déry-bizottság, amelyik az után, hogy Kádár János Déry Tibor és a többi bebörtönzött író ügyében hajthatatlan maradt, és nem felelt Albert Camus, T. S. Eliot, Karl Jaspers és Ignazio Silone levelére sem, fokozta tevékenységét. A letartóztatott magyar írók kiszabadításáért a Száműzött Írók Pen Clubja Londonban még 1958 szeptemberében is tiltakozó gyűlést szervezett

Amint az állambiztonság 1958 januárjában „az ellenséges tevékenység mozgásának fő irányairól” megállapította, a „szocialista konszolidációs politika” 1957 folyamán „a kulturális területen is megbontotta a merev ellenállást, majd a későbbi passzív rezisztenciát az ellenálló gócok (Írószövetség, Újságíró Szövetség) felosztásával, a legfőbb reakciós szervezők büntetésével (egyes írók, újságírók őrizetbe vétele, elítélése, színészi szilenciumok, újságírói igazolások stb.), egyes jóindulatúan semleges együttműködésre hajlandó polgári erőkkel (népies írók, egyes polgári írók, színházi szakemberek) való lavírozással, eszmei ráhatással, a szilárd népi demokráciához hű erők segítségével. Az ENSZ magyar ügyben való beavatkozása elleni tiltakozó mozgalom platformján egy új, lényegében a szocialista konszolidáció politikájának támogatása irányában ható szélesebb kulturális élet lehetősége indult meg.”⁷⁶

A hatalom mégis úgy találta, hogy „a kulturális élet helyzete” a korábbi merev ellenállás feladása után „igen ellentmondásos, egyáltalán nem mondható, hogy vereséget szenvedett, visszaszorult volna benne a reakciós ellenzéki, sőt kifejezetten ellenséges erők befolyása”. Mindezt azzal magyarázták, hogy a politikai és gazdasági viszonyok javulásához képest „a kulturális élet jelentősen elmaradt, érezhető, hogy a reakció így próbálja megvetni a lábát, kiépíteni hadállásait, még igen jelentékeny erőkkel rendelkezik, s még nem bontakozott ki megfelelő erővel a szocialista offenzíva sem velük szemben. Folyamatosan végighúzódik egy olyan törekvés, hogy az antimarxista elemek csoportosulásai megerősítsék pozíciójukat, megőrizték »ellenzéki« magatartásukat, s megpróbálják nézeteik, csoportosulásaik legális működésének feltételeit megszerezni.”

Az „ellenforradalom szellemi előkészítésében”, 1956 októberében, majd a „visszavonulás időszakában egyaránt aktív és agresszív erőket” a dokumentum szerint az emigráció által sugalmazott taktikai kettősség jellemzi: „Bizonyos színlelés, együttműködési szándék a hatalom felé, beilleszkedés a konszolidációba – ugyanakkor saját körükben az októberi események »nem-

zeti demokratikus forradalomként» való értelmezése, azok célkitűzéseikhez való ragaszkodás. A kulturális életben ma legjelentősebb ellenzéki tényező a népiesek csoportosulása, akiknek tekintélye, belső egységük a 48 utáni helyzethez képes igen jelentősen megnőtt. Magatartásuk kihat a kulturális élet egészére, s jelentős értelmiségi, kispolgári, s aktívan politizáló nacionalista (volt kisgazdapárti, parasztpárti, magyar közösségek) erők figyelnek magatartásukra. Céltudatosan törekedtek önálló lapkiadói, önálló irodalmi társaság megszervezésére, önálló fellépésekre (Arany János-ünnepségek megnyilatkozásai, Szabó Lőrinc temetése stb.), van bizonyos meghatározó hatásuk egyes lapokra (Jövendőnk, a debreceni irodalmi folyóirat, a Kortárs szerkesztősége), a Népfront kulturális osztályára, a Hazafias Népfront keretében megszervezett vidéki irodalmi körökre. Igen figyelemreméltó különösen Németh László törekvése arra, hogy a népiesek egységét megszilárdítsa, az urbánus írókkal jó viszonyt, egységfrontot kovácsoljon ki, sokat törődik a fiatal generáció megnyerésével. [...]

A népieseknek kiterjedt a hatásuk különösen a zenei életre, a képzőművészeti életre, de a színházi világra is, s hatásuk van az egyetemi ifjúság egy részére, pedagógusokra, az öntevékeny kulturális tömegmozgalomra. Megjegyzendő, hogy az emigráció, elsősorban is az új emigráció, különösen a Lát[ó]határ körül tömörült része igen nagy reményeket fűz a népiesekhez, s általában ma már a tekintélyes nemzetközi burzsoá körök propagandaorgánumai is nagy érdeklődést mutatnak elsősorban is Németh László iránt, felhasználják, népszerűsítik ideológiájának antikommunista vonásait.

A polgári szakemberek jelentős csoportosulása tapasztalható elsősorban is a színvonal, a szakértelem jelszava alatt a könyvkiadásban (Illés Endre, Réz Pál körül, akiknek klikkje áthálózta szinte az összes kiadókat, és igen komoly befolyásuk van a szerződéskötésekre).⁷⁷ [...] A kulturális életben a szocialista előrehaladást, a megnyerés elvi politikáját, az ingadozó rétegekben a polarizálást, a megnyerhetők leválasztását a tudatos ellenséges elemektől igen akadályozza, hogy nincs megteremtve megfelelően a szocialista erők elvi eszmei egysége, következetes politikai vonala. Szektáriánus tendenciák és a jobboldali engedékenység sokszor széthúzza az egységet és a következetes fellépést különösen az irodalmi és a színházi élet területén. Nem áll még előttünk kellő összefüggésben, de számos jel mutatja, hogy az ellenzéki ellenséges erők lépései, manőverei nem függetlenek az emigráció, a külföldi erők konkrét inspirálásaitól. Az élénkülő és egyre szélesülő kulturális csere jól rejtett ellenőrzése a kulturális munka elhárításának egyik legfontosabb soron lévő megoldandó feladatává vált.”⁷⁸

Az állambiztonság 1958 elején úgy vélte, „A proletárdiktatúra megteremtése után az emigrációban egyre jobban erősödik rendszerünk ideológiai támadása, és különösen az 1956-os ellenforradalom után előtérbe került az ideológiai diverzió. Az ellenforradalmi szervezetek ilyen irányú ellenséges tevékenységében nagy szerepe és jelentősége van az irodalmi az

77 A Szépirodalmi Könyvkiadó tevékenységéről, a kiadóban zajló életéről, az írókkal való kapcsolatáról, a lektorok munkájáról Réz Pál *Bokáig pengőben*, az Európáról Lator László *A megmaradt világ* c. emlékezésének *Az Európa Kiadóban* c. fejezetét (139–165).

78 Bp., 1958. jan. 8. ÁBTIL–3.1.9. V–150392/5/3–5.

75 Szőnyi Tamás: i. m. 1. k. 201.

76 Bp., 1958. jan. 8. ÁBTIL–3.1.9. V–150392/5/3–5.

irodalmi emigrációnak, illetve különböző szervezeteinek. [...] Az irodalmi-kulturális emigráció elleni vonal munkáját 1958 elején kezdtük meg. A terület számunkra csaknem teljesen ismeretlen volt.⁷⁹

1958 januárjában, az után, hogy David Carver a magyar Pennek mintegy emlékeztetőül ismét elküldte a Száműzött Írók Tokióban beterjesztett határozati javaslatát,⁸⁰ Rónai Mihály András hosszabb utazást tett Francia- és Olaszországban. 1958. január 27-én kelt beszámolója szerint „Jean de Beer, a neves francia színművész, a Francia PEN-Club főtitkára, aki egyúttal a Nemzetközi PEN-Club párisi házát is vezeti, igen lojálisan hajlott érveimre a »magyar ügyben«, mindenben igen készségesen és lekötelezően kezemre is járt, elmondta, hogy 1958 elején Romániába készül, ahol (Nagyváradon) rokoni kapcsolatai is vannak, amelynek fővárosában sikerrel játsszák darabjait. Nem jelentéktelen számunkra ez a szimpátia, azon a fontos poszton, amelyet betölt. Kérdésekre közölte, hogy magyar meghívás esetén igen szívesen jönne el alaposabban barátkozni a magyar írókkal Budapestre is. Szívesen közvetítem tehát közte és párisi követségünk első tanácsosa, Újlaki Kálmán elvtárs között – az utóbbinak kérésére – egy találkozást [...]».

Keservesen kezdett el azonban panaszkodni a Magyar PEN-Clubra és annak jelenlegi elnökére, Bölöni György elvtársra. Elővette a dossziéból és sorra megmutatta annak a többrendbeli táviratváltásnak az anyagát, amely a Magyar PEN-Clubnak a PEN-Clubok tokiói nemzetközi kongresszusán való részvétele ügyében közte és Bölöni elvtárs közt lefolyt. Volt ebben egy hozzánk intézett hivatalos meghívás a világkongresszusra. Aztán Bölöni elvtárs válasza, hogy nem megyünk a kongresszusra, mert azon a londoni disszidens magyar írócsoport is képviselve lesz. (Ilyen érvet, meg kell vallanom, még magam sem hallottam, nem tudok róla, hogy a Szovjetunió távol maradna az ENSZ-közgyűléstől, mert azon, noha szintén általa el nem ismert, Csang Kaj-sek képviselői is részt vesznek; sőt arról sem tudok, hogy mostani kormányunk küldöttsége, noha még megbízólevelét is kétségessé tették, elment az ENSZ-közgyűlésre [...]).

Erre aztán a viszontválasz, mely elmagyarázta, hogy a disszidens magyar írók részvételének megakadályozására nincs az alapszabályokban mód, mivel őket a még Hitlerék idején Londonban megalakult (és ma, sajnos, másfajta emigránsokkal benépesült) Menekült Írók PEN-Clubja, amely tagja a Nemzetközi PEN-Clubnak, a maga tagjai sorába szabályosan felvette; és ettől függetlenül megismételte a viszontválasz a meghívást, hogy a Magyar PEN-Club küldje el a világkongresszusra képviselőit, mivel ellenfeleink ott napirendre vették a Magyar PEN-Club ügyét, hát annál inkább. Mire Bölöni elvtárs felelete: hogy jusst sem veszünk részt. Pironkodva hallgattam mindezt, helyemen feszengve és mentségeket dadogva – pedig most jött még csak a java. Mikor Jean de Beer, aki valóban szívén viseli a Nemzetközi PEN-Club egyetemes mivoltának ügyét s személyileg is jó viszont tart fenn egy népi

demokráciával, még a kongresszus előtt megtudta, hogy Bölöni elvtárs Párisban van, magánlevéllel kereste fel, melyben megpróbálta kapacitálni s legalább arra felhívni, ügyünk érdekében, figyelmét, hogy ha már Párisban van, mint a Magyar PEN-Club elnöke, látogassa meg André Chamson akadémikust, a negyven francia »halhatatlan« egyikét, a világhírű író, a francia és a Nemzetközi PEN-Club elnökét, aki a tokiói világkongresszuson is elnökölni fog. Bölöni elvtárs – mondotta nekem Jean de Beer – ezek után nemcsak, hogy André Chamsonhoz nem ment el, hanem még ő, a Jean de Beer levelére sem válaszolt. Ezeket már szédülve hallgattam – és szótlantul. Pedig most jött még csak a teteje. Mindezek után, tehát az elnök és a főtitkár magyar részről való fumigálása és nyílt megsértése után, mikor távollétünkben Tokióban a disszidens magyar írók képviselői a Magyar PEN-Club kizárására nyújtottak be indítványt s az ő egyoldalú, vad érvelésük és heves viták után kizárásunk ügyében a szavazás 18:18 arányban ütött ki – akkor az elnöklő André Chamson, az általunk durván megbántott André Chamson (aki polgári író ugyan, sőt akadémikus, de a spanyol ügynek annak idején bátor harcosa és a fegyveres francia Ellenállás egyik legvitézesebb tisztje volt), a maga elnöki akaratával 14:18-ra billentette az arányt, vagyis a szavazást mellettünk döntötte el, így a Magyar PEN-Club a Nemzetközi PEN-Club tagja maradt.⁸¹ (A Magyar PEN-Club aktivizálására, étellel megtöltésére egyébként de Beer főtitkár szívből kért, s megígértem, hogy otthon ezt szorgalmazni is fogom.) Ezt aztán már fülíg és vérvörösre pirulva hallgattam, s ezek után André Chamsonhoz – én elmentem.

Órákat töltöttem nála a Petite Palais-ban (Páris egyik legszebb palotájában, melynek ő az igazgatója, s amelyen személyesen kalauzolt végig). [...] utamon minden külföldi kommunista elvtársunknál tapasztaltam volna ügyünk iránt s kiváltképp a magyarországi katonai akció dolgában azt a megértést, azt a sok mindenben fölülemelkedett, higgadt és szilárd baloldali, ha éppen nem is marxista személetet, a legjobb francia jakobinus hagyomány e megőrzött örökségét, általában annyi nagyvonalúságot és objektivitást, mint ennél a polgári írónál, aki pedig pláne a negyven francia »halhatatlan« egyike és – szerencsénkre – a Nemzetközi PEN-Club elnöke. Csak Déry Tibor »kivégzésének« híre, mely a francia sajtóban épp aznap repült fel (holott még tárgyalása sem volt), riasztotta meg – és az is csak egy pillanatra, mert maga is hitetlenkedve kérdezte tőlem, hogy igaz lehet-e, s természetesnek véve, hogy persze nem igaz, alighogy megérintette a témát, máris más tárgyra tért. Nála tett látogatásomról a »Népszabadság« számára természetesen ugyancsak cikkben számoltam be. (Háromrészes cikk volt, három világhírű francia íróról: [Louis] Aragonról, [Tristan] Tzaráról és Chamsonról. Úgy hallom, felküldték valami felsőbb helyre, tán ezért. Pedig ha már ki is húzták volna belőle, amit »kigyomlálhattak« esetleg, még akkor is bőven maradt volna annyi, hogy közölhették volna, nem ártottak volna elsüllyesztésével ügyünknek annyit, amennyit ártottak.) Persze azóta sem jelent meg. Hiába írtam levelet, hiába cigánykodtam, könyörögtem, hogy épp Chamsonnal ezt ne tegyék, hogy itt kiköszörölni való csorbánk van, hogy ehhez, az ő

79 Összefoglaló. 1959. nov. *A Magyar Írók Szövetsége Külföldön emigrációs szervezetről*. BM II/3–B. Alo. ÁBTL K–O–8–49. Idézi Rainer M. János: *Ötvenhat után* 120.

80 *Daniel Carver levele Rubinyi Mózseshez*. London, 1958. jan. 22. G.aut.

81 Bölöni György szerint a szavazás eredménye 14:13 volt, l. *Összefoglaló*. Bp., 1959. nov. Tárgy: *A Magyar Írók Szövetsége Külföldön emigrációs szervezetről*. Sz.t. BM II/3–B. Alo. ÁBTL

teljes kiengeszteléséhez, még ha nem is mutat semmi haragot, fontos érdekeink fűződnek s ezzel tartozunk is neki – mintha a levegőnek beszéltem volna. Már most, ami André Chamsonot illeti, nem is bízhatom már egyébben, mint csak abban, hogy talán ezen a megismételt példátlan bánásmódon is olyan nemes bosszút áll majd ezen, aminőt Bölöni elvtársan állt. Én mindenesetre úgy próbáltam menteni a menthetőt, hogy újabb magyarországi fumigálását nem is érintve, mintha nem tudnék semmiről, mielőtt Franciaországot elhagytam volna, levelet intéztem hozzá, melyben megköszöntem a szíves fogadtatást s közölve bár, hogy felhatalmazás nélkül, de a Magyar PEN-Club nevében is véelve beszélni, megköszöntem az irántam tanúsított ritka kedvességét, melyre a jövőben is számítunk, egy termékeny együttműködés reményében. [...] mindennél többet ért volna egy magyar lap cikke, amelyből láthatta volna, hogy nem hiába állt ki megbántva is mellettünk, s hogy én sem hazudtam neki, amikor a megújuló szocialista Magyarországról beszéltem.”⁸²

Bölöni György és Rónai Mihály András párizsi és londoni látogatása

A Kibővített Nyolcas Bizottság 1958. április 17-i ülése a magyar Pen helyzetének nemzetközi felülvizsgálatát és a vele kapcsolatos teendőket tárgyalta. Bölöni György ismét felidézte, hogy „a magyar Pen Clubot meghívták a tokiói kongresszusra, ahol a magyar Pen ügyét – a disszidens magyar írók felbujtására – tárgyalták. Ezen az ülésen a magyar Pen nem tudta magát képviseltetni. A tokiói Pen Club kongresszusán [!] a magyar Pen Club kizárását javasolták, tizenhárman szavaztak kizárásunkra, tízennégy szavazat volt mellettünk. Ennek alapján a nemzetközi Pen Club vizsgálatot indít a magyar Pen Club működését illetően. [...] A vizsgálat lefolytatására Carver úrtól meghívást kaptunk személyes megbeszélésre.” A találkozót már 1957 őszén meg kellett volna tartani Párizsban, ahová francia vízum hiányában a magyar küldöttség éppúgy nem utazhatott ki, mint a londoni végrehajtó bizottsági ülésre a vízum késése miatt, ezért, hogy a magyar Pen vezetői André Chamsonnal és David Carverrel a közeljövőben találkozhassanak Párizsban; a vízum megszerzésében Bölöni Carver segítségét kérte. A bizottság úgy határozott, hogy a magyar szervezet helyzetét és a londoni központtal fenntartott hivatalos kapcsolatait Bölöni György, Gereblyés László és Rónai Mihály András rendezze.

Bölöni szerint „Képes Géza korábbi távirata a nemzetközi Pen Clubnál egy lavinát indított meg. Erről tulajdonképpen csak a Pen Newsból, azon kívül az előbb említett Carver-levelel⁸³ értesültünk. Ezért kérjük Képes Gézát, hogy az igazságnak megfelelően korrigálja korábbi sürgönyét, amely úgy látszik, komoly félreértésekre adott alkalmat. Képes Géza – sajnos elég későn – ezt a korrigálást megcsinálta.”⁸⁴ (Képes a magyar Pen választmányi tagjaként arra kérte Carvert, hogy a jövőben akadályozza meg személyes táviratainak „közlését

és kihasználását”, mivel 1956 őszi üzenetei a félreértések folytán „olyan helyzetet teremtettek, amelyből a Pen Clubok téves következtetést vonhatnak le hazánkról és népünkről, és lehetővé tették népi demokratikus rendszerünk gyalázását.”)

Bölöni azt is kijelentette, hogy a vizsgálat eredményétől függetlenül a jövőben is biztosítani kívánja a magyar Pen fennmaradását és szabályszerű működését, megjegyezve, hogy a londoni központnak sem áll érdekében a magyar szervezet megszüntetése, vagy, hogy „kiválásra kényszerítse a disszidens magyar írók hatására.” Sorra véve a Chamson és Carver memorandumában felsorolt vádakat, megállapította, hogy közülük mindössze „a közgyűlés meg nem tartása és a tagnévsor meg nem küldése áll fenn.” A vitában Képes sérelmezte, hogy 1958. március 14-i nyilatkozata, melynek „tartalmával és hangjával” a bizottság is egyetértett, megkétszerezve került nyilvánosságra, miközben azzal vádolták, félrevonultan hagyja, hogy „a dolgok rossz hatása megmaradjon.” Bölöni sérelmezte azt is, hogy a nyilatkozat „éppen a Pen Clubhoz nem jutott el”, Szabó Pál pedig úgy vélte, a nemzetközi Pen Képes 1956. novemberi táviratai nélkül is megtalálta volna az alkalmat a „magyar ügyel” való foglalkozásra.

Rónai Mihály András beszámolt róla, hogy legutóbbi párizsi tartózkodása idején Chamson személyesen érdeklődött tőle Déry Tibor felől; „Jellemző a nyugati rémhírkeltésre, hogy Déry felkötése elleni tiltakozásra gyűjtöttek aláírásokat. Chamson urat igen megértő embernek ismerte meg”, ám régen is voltak lecsukott írók, és a nemzetközi Pen „nem indított nagy mozgalmat szabadon bocsátásuk érdekében.” Rónai szerint a Pen a húszas években sem küzdött az írói szabadságért, mint ahogy 1932-ben sem állt ki az olasz fasizmus által elnémított írók mellett. Véleményét Bölöni ismét az 1933-as raguzai kongresszuson történetekkel egészítette ki, amikor a nemzetközi Pen elismerte a fasiszta német írókat, miközben hallgatott azokról, akiket koncentrációs táborba zártak. Rónai ugyanakkor minősíthetetlennek nevezte, hogy a magyar Pennek éppen azok a Párizsba és Londonba disszidált magyar írók kellemetlenkednek, akik „itthonlétük és tündöklésük alatt az ártatlanul bezárt írók ügye fölött vállalt vontak. (Ignotus Pál, Faludy György és Pálóczi-Horváth [György] miatt.)”

Rónai beszámolója szerint a tokiói kongresszusról Jean de Beer elmondta neki, „koncentrált támadás indult a disszidens írók felbujtására a magyar Pen ellen. Kizárási javaslat hangzott el, 13 szavazattal kizárásunk mellett, 13 szavazattal kizárásunk ellen foglaltak állást, Chamson úr 14.-nek szavazott kizárásunk ellen, s így megmaradtunk a nemzetközi Pen kötelékében. Biztató dolog, hogy távollétünkben a nemzetközi Pen polgári elnöke megszavazta, hogy a magyar Pen megmaradjon.” A magyar álláspontot szerinte a kényes ügyekben személyesen könnyebb megvédeni, mint levelezésben, a „látszólagos életre kell változtatni, mihelyt az lehetséges.” Bölöni is úgy ítélte, hogy az ellenséges hangulat enyhült, és a tokiói magyar kongresszusi részvétel ügyében tanúsított merev elzárkózását azzal igazolta, hogy ott egy kiküldött ügysem védhette volna meg „ügyünket” a túlerővel szemben.

Bölöni Györgynek a közgyűlés előkészítését szorgalmazó javaslatára Képes Géza elmondta, a magyar Pen képviselői politikai kérdésekre könnyebben felelnek, mint arra, hogyan működik az írószervezet, melynek végre „Életjelt kellene adnia magáról. Nem a tokiói ülés függesztette fel, hanem saját maga azzal, hogy nem működik.” Passuth László szerint

82 Rónai Mihály András beszámolója olasz és francia úttjáról. Róma, 1958. jan. 27. Virág Ferenc r.ny. szds. főop. beo. Rónai Mihály András ügye. K-1542. ÁBTL 3.2.5. O-8-49.

83 A Chamson–Carver-memorandumból, l. Dok 102.

84 L. a jegyzőkönyv angol és magyar nyelvű mellékletét. G.m.

azon külföldi klubokról kéne példát venni, amelyeknek folyóirataik vannak, és amelyekben valódi klubélet zajlik. Gereblyés László úgy vélte, „Amikor a központnak bejelentjük, hogy belátható időn belül közgyűlést tartunk, ez önmagában bizonyíték arra, hogy működni kívánunk. A megválasztandó tisztikar feladata, hogy valóságos életet teremtsen, és így a Pen lenne az egyetlen ma működő irodalmi társaság.” Szabó Pál a kormány álláspontjának előzetes megismerését sürgette, Földeák János pedig az előkészületekről hírt adó nyilatkozat kiadását kérte: „a disszidált írók hatására ellenséges magatartást tanúsító Pen Club a magyar Pen működéséről vegyen tudomást a sajtó hírközlései alapján.”

Földeák a tagrevízió kapcsán annak vizsgálatát is fontosnak mondta, „kiket tekinthetünk aktív íróknak, s kik azok, akik az elmúlt években, mint írók, nem érvényesülhettek. Részenben a dilettánsoktól, és a politikailag nem kívánatos elemektől kellene megszabadulni, ha azt akarjuk, hogy a Pen Club a követelményeknek megfeleljen.” Passuth szerint az utolsó tagfelvételt 1949-ben tartották, és mivel az óta sokan meghaltak, a revízió valószínűleg csak keveseket érint; Szombathy Viktor úgy vélte, a mintegy 250 főnyi tagságból 30–40-et, az új tagok felvétele a bizottság javaslata alapján egyébként is régóta szükséges.

Goda Gábor szerint a magyar Pen sajtónyilatkozatának azt is tartalmaznia kell, hogy a londoni központ gyorsan akart segítséget adni, csak hogy éppen „akkor, amikor itt az ellenforradalom történt. A külföldi Pen Club a magyar írókat nem segítette, hanem rendkívül súlyos helyzetbe hozta. Nem szervezeti probléma van előttünk, hanem a külföldi Pen ugyanazt a hajszát vitte végig, amit különböző szervek vittek ellenünk véghez.” Goda javaslata az volt, hogy a magyar küldöttek a nyilatkozatot „intim beszélgetésen” adják át Chamson elnöknek, Bölöni ellenvetése szerint azonban más egy nyilatkozat, és más egy élszóban „kifejtett nézet. Nincs ellene, hogy belső használatra egy ilyen nyilatkozat készüljön, de külföldre való kijuttatását nem javasolja. A Pen vezetőségével – a Külügyminisztériummal egyetértésben – szeretnénk jó kapcsolatot teremteni és velük megegyezni. Amennyiben a politikai zaklatásokat folytatnák, nem tudnánk egyezségekre jutni velük, kénytelenek lennénk kiválni.” Kiegészítésként Rónai azt javasolta, „Formailag erősen ketté kell választani a dolgokat, úgy, ahogyan ők is kettéválasztották. A politikai vádak a kongresszuson hangzottak el, nem nyertek Pen-bélyegzőt, nem fektették írásba [őket]. Formailag szervezeti kérdésekkel kell foglalkoznunk, s személyes válaszukban közvetlen beszélgetés alkalmával kell politikai állásfoglalásunkat tudomásukra hoznunk. Kivethetünk egy nyilatkozatot, mint ennek az ülésnek határozatát [...]”

Gereblyés a formai keretet „elvi tartalommal” kívánta megtölteni, mondván, „A magyar Pen életét népi demokráciánk biztosítja, de elválasztjuk magunkat a disszidált íróktól, akik munkánkat akadályozzák. Végül a bizottság a nemzetközi vizsgálat befejezéséig is közgyűlés előkészítését, tagrevíziót, tagfelvételt és új tisztikar választását határozta el, a nemzetközi Pennek szóló nyilatkozat⁸⁵ megszövegezését pedig Gereblyésre, Godára és Rónaira bízta.⁸⁶

85 G.m.

86 *Jegyzőkönyv a Kiegészített Nyolcas Bizottság üléséről, Budapest, VI. Bajza-u. 18. szám alatt, 1958. április hó 17-én.* Dok 104.

Az ülés után kiadott, valószínűleg Rubinyi Mózes fogalmazta sajtóközlemény szerint „A Magyar Pen Club kiegészített Nyolcas Bizottsága [1958.] április 17-én az Irodalmi Alap székházában Bölöni György elnöklete alatt ülést tartott. Az elnök és Rubinyi Mózes ügyvezető előterjesztésére a Bizottság elhatározta, hogy a magyar Pen Club a legközelebbi jövőben megtartja újjáalakuló közgyűlését, megejti az új tagok választását, és aktív munkával vesz részt a magyar és a külföldi irodalmi kapcsolatainak kiépítésében. A témához hozzászóltak Szabó Pál, Fodor József, Passuth László, Képes Géza, Gereblyés László, Goda Gábor, Rónai Mihály András, Földeák János, Szombathy Viktor. Az összes felszólalók egyetértő lelkesedéssel csatlakoztak az elnökségnek az újjászervezésre vonatkozó javaslataihoz. Az ülés végén Rubinyi Mózes ügyvezető kegyelettel emlékezett meg a Pen Club halottjáról, Peterdi Andorról.”⁸⁷ Figyelemre méltó, hogy Bölöni politikai helyzete 1958-ban a „Dávid Mátyás” fedőnevű ügynök által adott értékelés szerint, noha már öreg és befolyásolható, „bonyolultabb, komplexebb, mint az előbbieké [Barabás Tibor, Illés Béla, Gergely Sándor, Goda Gábor, Madarász Emil, Rideg Sándor]: az ő neve kezd jobban csengeni”, ezért rá továbbra is szükség van.⁸⁸

A Kibővített Nyolcas Bizottság ülése után, 1958 májusában végre Bölöni György, mint a magyar Pen elnöke, Rónai Mihály András pedig, mint a végrehajtó bizottság tagja a pártközpont és a minisztertanács döntése alapján utazott Londonba. A Chamson és Carver, illetve Bölöni és Rónai „Mihandrás” közti hivatalos megbeszélések mozzanatait, valamint Rónainak az emigráns magyar írókkal történt kapcsolatfelvétele három, egymástól merőben eltérő nézőpontból ismerhető meg: az elsőt Rónai úti beszámolója kínálja, a másodikat a magyar állambiztonság tisztjei, a harmadikat Cs. Szabó László és Faludy György, az angliai magyar irodalmi emigráció vezéralakjai.

Rónainak az állambiztonsághoz is eljutott úti jelentése szerint „A táviratváltásunkban meghatározott időpontban a londoni PEN-székházban ültünk össze tárgyalni, kávé és cigaretta mellett, André Chamson francia akadémikussal, a Nemzetközi PEN-Club elnökével, aki egyenesen ezért a találkozásért kelt át a Csatornán (panaszkodott is, hogy megviselte az út, meg is látszott rajta) és David Carver főtitkárral, aki Londonban él. A tárgyalás bizony meglehetősen fagyos hangulatban indult, s e fagyos hangulatot az angol tárgyalófél, David Carver teremtette meg, aki udvariasan bár, de rögtön támadóan kezdte s holmi vizsgálóbírói szerepben próbált fellépni. Minden szavából, egész intonációjából s érveléséből az tűnt ki, hogy az itt élő magyar íróemigráció abszolút befolyása alatt áll, egész politikáját velünk szemben az sugallja, egészen a részletekig, úgyszólván az paukoltá be. Ebből a fegyverzetből kellett őt kizárni, mert mindjárt láthatóvá vált, hogy alatta semmi sincs, hogy ahol elfogy-nak, vagy megsemmisülnek azok az érvei, melyekre preparálták, nyomban védtelenné válik, habozóvá, végül már-már tehetetlenné, s ebből következően engedékennyé is. Baj volt még, hogy voltaképpen nem is ketten voltunk kettő ellen, mert Carver jelenlévő titkárnője, aki

87 G.m.

88 „Dávid Mátyás” fn. ügynök jelentése. Bp., 1958. máj. 19. Tárgy: *Irodalmi problémák*. Sz.t. „Dávid Mátyás”: BM II/5-e. alo. ÁBTL M-22033, 100–101. Szőnyi Tamás: i. m. 1. k. 67.

a jegyzőkönyvet vezette (nem kellett ezt aláírni, nem volt hivatalosan jegyzőkönyv, de hát mégis csak volt), maga is aktívan részt vett a tárgyalásban, s még Carvernél is felpaprikáztabban ellenünk. Feleségem egyenlítette ezt ki valahogy, mégpedig azon a csendes és rokonszenvesebb módon, hogy jelen volt ugyan, de a tárgyalásba nem szólt bele egyszer sem, hanem mindvégig csak rajzolgatta a vázlatkönyvébe André Chamson, aki ezenkívül persze, igen helyesen, egyszer sem emlékeztetett párisi együttléteinkre, amikor köztünk – nem utolsósorban azért, mert feleségem festő, Chamson pedig nemcsak író, hanem műtörténész és képtárigazgató is – meghitt jó viszony alakult ki. Chamson szemmel láthatólag hálás is volt ezért, mert megkönnyítette számára azt az objektivitásra törekvő, úgyszólván közvetítői szerepet, melyet a tárgyaláson – minden hálánkra érdemesen – betöltött. Mindvégig azt az impressziót keltették ketten, Carver és Chamson, mint két kőműves: az egyik durván rácsapja a falra a maltert, aztán jön a másik és szépen, simára elegyengeti. Megbecsülhetetlen volt a tárgyaláson számunkra Chamson szemmel látható jóindulata, mert hiszen Carver irodalmi súlya körülbelül nulla, s egész jelentőségét a PEN-Clubban betöltött főtítkári tiszttől nyeri, Chamson pedig utóvégre a Nemzetközi PEN-Club elnöke, aki még csak nem is attól nyeri súlyát, hogy elnök, hanem aki az elnöki tisztségnek ad súlyt azzal, hogy világhírű író és a negyven francia »halhatatlan« egyike.

Hivatalosan a tárgyaláson csak az ellenünk felhozott ügyrendi kifogások szerepeltek, a nekünk megküldött – s politikai pontjaitól már mentes – kérdőív szerint. Itt Carver azzal próbált lerohanni bennünket, hogy agresszív módon kétségbe vonta Bölöni elvtárs elnöki minőségét a Magyar PEN-Clubon belül [.] »Ön nem a Magyar PEN-Club elnöke, hanem csak a nyolcas bizottságé« – mondotta Bölöni elvtársnak. »Ha Önnek« – vágtam erre vissza – »Képes Géza nem a nyolcas bizottság, hanem a Magyar PEN-Club főtítkára volt, amikor az ellenforradalom nevében Londonba táviratokat küldözgetett, akkor legyen Önnek Bölöni úr is a Magyar PEN-Club elnöke. Kettejük megbízatása ugyanabból a forrásból ered, s az óta nem történt semmi, ami e státusukban változást idézett volna elő.« Ez után már – hála André Chamsonnak – simán ment a többi. Kivételt csak Carvernek az a próbálkozása jelentett, hogy megkísérelte Képes Géza 1956. őszi táviratainak »alapszabályszerű« mivoltát azzal bizonygatni, hogy »elébük tárt« Pálóczi-Horváth Györgynek egy írásos nyilatkozatát, melyet már disszidensként Londonban tett arról, hogy 1956. november 2-án – mint írta – Budapesten összeült a Magyar PEN-Club vezetősége, különféle intézkedéseket tett s e táviratokra is innen származott volna eszerint a felhatalmazás. »Ez hazugság« – feleltem erre rögtön. – »Mégsem olyan hazugság, melynek semmi egyéb célja nincs, mint utógártott jogi alappal ellátni Képes táviratait«, tettem hozzá, s e kijelentésemet Carverrel egyetértőleg jegyzőkönyvbe is vétettem. Ezután Bölöni elvtárral együttesen és nyomatékosan kijelentettük azt a szándékunkat, hogy a Magyar PEN-Clubnak nemcsak közgyűlését hívjuk össze a legrövidebb időn belül, hanem a Magyar PEN-Clubot mindenképpen élettel kívánjuk s fogjuk eltölteni, egyrészt a magyar irodalmi élet eleven fórumává, másrészt a békés és termékeny nemzetközi szellemi együttműködés aktív tényezőjévé tesszük; beszámoltunk arról, hogy mielőtt ide kiutaztunk volna, épp legutóbb tartott ülést a kibővített nyolcas bizottság,

az összes alapszabályszerű tényezők részvételével (név szerint fel is soroltuk ülésünk valamennyi résztvevőjét, s ez is jegyzőkönyvbe került), elmondtuk, hogy az ülés elhatározta a közgyűlés előkészítését s mindazt, amiről itt beszámoltunk, s aminek közlésére nekünk megbízást is adott, majd ismertettük a Magyar PEN-Club történetét és speciális körülményeit. Bölöni elvtárs rámutatott a magyar fejlődésnek a demokratikus országokétól eltérő mivoltára a felszabadulás előtt, vagyis az örökségre, melyet átvettünk, s mellyel meg kellett kezdenünk ismertette [!] szerzők és példányszámok illusztrációival, a magyar irodalom mai produktivitását s az Irodalmi Alap igazgatójaként elmondta, hogy az Alap az írókat – beleértve a rendszerünkkel szembehelyezkedett írók hozzátartozóit is – (s a nevek itt tárgyalópartnereinknek szemmel látható meglepetést szereztek) – politikai diszkrimináció nélkül támogatja. Ehhez én hozzátettem, hogy a magyar jogszolgáltatás és a Magyar PEN-Club a felszabadulás másnapján még a fasisztává lett írókkal sem bánt el úgy, ahogy például a francia jogszolgáltatás és a Francia PEN-Club első elnökének, Rákosi Jenőnek személyérem akinek Magyarországot a Nemzetközi PEN-Club részéről éppúgy nem érte támadás, mint annak a Marinettinek fasiszta Olaszországot sem, aki jó huszonöt éve (magam is jelen voltam) egy olyan országot képviselt a budapesti PEN-kongresszuson, melynek közismerten kevés érzéke az irodalom szabadsága s az írók személyes szabadsága iránt korántsem akadályozta meg a Nemzetközi PEN-Clubnak iránta s az Olasz PEN-Club iránt tanúsított tiszteletnyilvánításait. Mindezt tárgyalópartnereink egyre fokozódó érdeklődéssel hallgatták, s mindebből – André Chamson kívánságára, okos szorgalmazására, s kitűnő fogalmazásban – végül az került jegyzőkönyvbe, amit a nyolcas írói bizottság legutóbbi kibővített üléséről s az ülés határozatairól, vagyis a Magyar PEN-Club alapszabályszerű programjáról mondtunk. Ezután persze, nem hivatalosan, sor került egyebekre is.

André Chamson – mintegy magyarázva a Nemzetközi PEN-Club érdeklődését a Magyarországon börtönben lévő írók iránt, s mintegy megértésünket kérve – azt találta mondani, hogy a Nemzetközi PEN-Clubnak »kötelessége az írókat védeni, még akkor is, ha ördögök«. Erre azt vágtam rá, hogy »igen, mint írókat, nem, mint ördögöket«. Felbátorodva a hatáson, mellyel André Chamson ezt a választ honorálta, Bölöni elvtárral együtt kifejtettük, hogy aki író Magyarországon börtönben ül, nem írói munkája, hanem úgynevezett *délit d'opinion*, hanem törvénybe ütköző személyi politikai tevékenysége következtében ül ott. Illusztráltuk ezt többek között azzal is, hogy Déry Tibor és társai csak hosszú hónapokkal az ellenforradalom után kerültek letartóztatásba s bíróság elé, mégpedig a konszolidáció szakában elkövetett állampolgári cselekményeikért, nem pedig az ellenforradalom alatti írásaikért s írói minőségükkel kapcsolatos tevékenységükért. Megadtuk, Chamson és Carver érdeklődésére, a tényeknek megfelelő, s megnyugtató információkat is Déry és társai mai helyzetéről, elmondtuk, hogy jól vannak és írói műveiket a börtönben is folytatják, hozzátartozóik nem szenvednek hiányt, sőt könyveik a boltokban ma is kaphatók, újra ki is adtuk némelyiket, éppúgy, mint még a londoni emigráns Faludy Györgynek is egy műfordítói művét. Mindezt meglepve és érdeklődéssel hallgatták, elannyira, hogy még Bölöni elvtárs és csekélységem újabb művei iránt is érdeklődni kezdtek, s könyveinkről szóló beszámolóinkat – részletekbe menve, illetve kívánságukra szakmai

részletekre is kiterjedve – igazi írói figyelemmel fogadták. Meglepetésük akkor volt aztán a legnagyobb, amikor – mellékesen – megjegyeztük, hogy Déry Tibor vádlott-társai közül Tardos Tibor nemrégiben kiszabadult. Carver majdnem felugrott a helyéről, Chamson is szinte oda volt. »Hát erről bennünket miért nem értesítettek?« – kérdezték szinte egyszerre. Viszontkérdéssel feleltem: »Hát nem látnak az urak ebben az eljárásunkban némi következetességet? Amint nem értesítettük Önöket letartóztatásukról, éppúgy nem értesítettük egyikük kiszabadulásáról sem. Egyszerűen azért, mert nem írókként tartóztatták le őket, s aki kiszabadul, az sem íróként szabadul ki. Illetékességünkön, s az Önök illetékességén – de bárki másén is – ez kívül esik.« S miután a Déry-ügyről s általában az írói felelősségről, az író írói és állampolgári felelősségéről előadtam ugyanazt a gondolatmenetet, melyet a párisi »Europa« decemberi számában kifejtettem, hozzátettem még a következőket: »Ettől függetlenül, emberként és íróként, szívből kívánom Dérynek, hogy a regényt, melybe fogságában, mint halloim belekezdett, szabadlábban fejezhesse be. Nem vagyok sem bíróság, sem kormányfő, nem tudom, mikor következik be ez; belőlem most csak a humánus, csak az írói beszél.« A beszélgetés során, mely ezt követte, megkérdezte tőlem David Carver, nem volnék-e hajlandó elbeszélgetni egyik, másik Londonba disszidált magyar íróval. »Hogyne« – feleltem –, »sőt magam is felszólítás nélkül is, ebben a szándékban vagyok, annál is inkább, mert közülök, kik mai magatartásukkal életem egyik legnagyobb fájdalmát jelentik, Pálóczi-Horváth Györgyhöz és Faludy Györgyhöz a közös ifjúság, s huszonöt év barátsága fűzött, Ignótus Pált pedig, aki a 'Magyar Írók Szövetsége Külföldön' nevű szervezet elnöke, a budapesti Magyar Írók Szövetsége elnökségébe annak idején épp az én indítványomra választották be. Sokat szenvedtek a Rákosi-féle vezetés idején ártatlanul, s a szenvedés kioltotta politikai szemük világát; ez az, amiért még ma is elbeszélgetnék velük.« Közlésem valódi konsternációt keltett: a titkárnő már rohant is az illetők címeiért, szépen fel is írta egy cédulára nekem. Valamit azonban még hozzátettem: »Önök említették egyszer az imént Aczél Tamás nevét. Vele azonban sem találkozni, sem szóba állni nem vagyok hajlandó.« Csodálkozva kérdezték meg, miért épp ővele nem. Megmondtam. Teljes újság volt számukra, szinte hűledtek.

A Nemzetközi PEN-Club vezetősége – az elnökkel, s a főtítkárral folytatott tárgyalásunk, illetve az ő jelentésük alapján – még ebben a hónapban dönt (vagy tán már döntött is) a Magyar PEN-Club »ügyében«. Faludy György, mikor itt beszélgettünk vele, azt a véleményét fejezte ki (de nem előttem, csak feleségem előtt), hogy – úgymond – »ki fognak benneteket zárni«. Majd hozzátette, óvatosabban: »Vagy legalábbis fel fognak benneteket függeszteni.« Én persze nem vagyok ennyire próféta, de tárgyalásunk alapján nem hiszek hasonló fejleményekben. Már csak azért sem, mert tárgyalásunk, illetve egész találkozásunk azzal végződött, hogy André Chamson és David Carver közölték velünk – miután mi felajánlottuk nekik a Budapestre való meghívást –, hogy hamarosan »úgyis« a Lengyel PEN-Club nemzetközi műfordítói konferenciájára Varsóba mennek (ahová egyébként bennünket is meghívtak a lengyelek). Műfordítási kérdésekről egyébként már előzőleg is részletesen beszélgettünk, az én most megjelent *Nyolc évszázad olasz költészet*e című nagy fordítás-gyűjteményem kapcsán, mikor Chamson és Carver élénken érdeklődtek újabb munkáink felől. Most pedig, mi-

után a budapesti meghívás lehetőségének említésére mindketten – s érdekes módon elsőül Carver – a küszöbön álló varsói műfordítói konferenciára való utazásuk közlésével feleltek, további feleletként hozzátették a meleg érdeklődést a Varsó és Budapest közötti távolság s a két főváros közlekedési összeköttetésekének technikája iránt. Hát mondom, nem vagyok, nem lehetek pesszimista, André Chamson, a Nemzetközi PEN-Club elnöke határozottan mellettünk van, azaz a Nemzetközi PEN-Club egyetemes voltának, s a szellemi együttműködésnek megóvása s kiterjesztése mellett, David Carver főtítkár pedig, aki mindig ellenünk volt, s akit nyilvánvalóan Londonban állandó befolyás alatt tartanak a disszidens íróink (fel is hívtam figyelmét a tárgyalás folyamán arra, hogy az ő londoni székhelye s a disszidens íróink londoni székhelye egybeeső veszélyt jelent, s kértém, hogy mindazt, amit tőlünk hall, náluk kontrollálhatja) – mondom, ez a David Carver is, barátságosan mosolyogva, szinte kiengesztelőleg, azzal búcsúzott, hogy – úgymond – »no lám, ugye jobb személyesen elbeszélgetni, mint levelezni«. Nem hiszem tehát, még ha esetleg tettek volna is disszidenseink közben ellenkező erőfeszítéseket, nem hiszem mégsem, hogy mindezek után az elnök s a főtítkár olyan jelentést tegyen, amely a vezetőséget ne irányítaná jótekonnyan.

Mindenesetre, hogy ezt még külön, magántermészetű lépéssel is elősegítsem, a tárgyalás után innen, Londonban még levelet intéztem Páris, a Jean de Beerhez, a Francia PEN-Club főtítkárához és a PEN-Club párisi Nemzetközi Házának vezetőjéhez, aki otthon, Párisban André Chamson legközelebbi munkatársa, s akinek különben is már két levelére tartoztam válasszal. Megköszöntem neki a francia vízumaink érdekében kifejtett fáradozásait, s ha közöltem is, hogy egyúttal a vízumunkkal nem élünk, kifejeztem azt a reményemet, hogy rövidesen mégis találkozhatunk Párisban, sőt Budapesten is, amennyiben Varsóból Chamson és Carver is alighanem eljönnek Pestre, ahová az ő meghívása különben is változatlanul érvényes. Megírtam, hogy londoni tárgyalásunkat André Chamson bölcs irányítása emelte véleményem szerint arra a színvonalra, mely jelentőségének megfelel, s megkértem, adja át neki ezért köszönetemet; egyúttal beletettem a borítékba, a művész dedikációjával azt a kis rajzot, amelyet feleségem André Chamsonról tárgyalás közben készített.

Remélem, hogy mindezzel mindent megtettem és megtettünk, hogy a Nemzetközi PEN-Clubbal végre rendbe jöjjünk, mégpedig anélkül, hogy egy percre is defenzívába szorultunk volna, vagy olyan helyzetbe kerültünk volna, mely számunkra a szakítást írta volna elő. Ellenkezőleg, ilyen helyzetet a jövőre nézve sem látok kirajzolódni; inkább azt hiszem, ha nehezen, ha nagy erőfeszítés árán is, de elindultunk azon az úton, mely egy fantasztikusan elmergesedett és összekuszált állapotból lassan-lassan kivezet, s ha még bajoskodva is, de eljutunk rajta odáig, hogy egyenrangú vitapartnerekként legyen szavunk az irodalom e nemzetközi fórumán (ahol ezt a tanácskozással máris elértük), a nemzetközi érintkezés, tehát a béke s a magunk ügye javára egyaránt.)

Rónai beszámolt azokról a találkozókról is, amelyeket Cs. Szabó Lászlóval, Faludy Györggyel, Ignótus Pállal, Károlyi Mihálynéval, Kéri Pállal, Mikes Györggyel, Pálóczi-Horváth Györggyel és Tábori Pállal, valamint a brit parlament és a sajtó képviselőivel folytatott. A velencei Societé Européenne de Culture elnevezésű egyesületről megjegyezte, hogy talán

a PEN-nél is „fontosabb nemzetközi társaság”, amelybe, „mint Ön is tudja,⁸⁹ [Ambrogio] Donini elvtárs kezdeményezésére legutóbb feleségemmel együtt engem is beválasztottak s ezzel többségbe kerülünk a magyar tagok közt a disszidensekkel szemben”.⁹⁰ (A SEC 1946-ban alakult meg Genfben, hasonló szellemben, mint a vele egy idős Recontres Internationales de Genève, melynek tevékenységében egykor Gyergyai Albert, Illyés Gyula, Márai Sándor és Lukács György is részt vett. A SEC-nek alapító tagja volt Karl Barth, Julien Benda, André Breton, Marc Chagall, Mircea Eliade, Thomas Mann, François Mauriac, Giuseppe Ungaretti. 1950-ben Velencébe költözött, ottani alapítója Umberto Campagnolo, folyóirata a Comprendre. A SEC hivatalos nyelve a francia, elnöke rendszerint olasz (1995-ben Vincenzo Cappelletti, az Enciclopedia Italiana kiadó igazgatója.)

Böloni, de főként Rónai londoni „baráti” találkozójának története a magyar kémelhárítás Londonban működő „Bakos” fedőnevű tisztjének nem kevésbé színes előadásában így hangzott: „Amint a Központot már táviratilag értesítettem, a kikerkező elvtársak, de különösen Rónai operatív feladatokat kapott elsősorban Péter elvtárostól,⁹¹ aki őket a Külügyminisztériumban az elutazás előtt eligazította. Ezek szerint feladatai közé tartozott, hogy az itteni emigráns írók jelentős részével személyes kapcsolatokat vegyen fel és végezzen puhatolózást közöttük helyzetük, véleményük, álláspontjaik pontos megismerésére, s ezek alapján esetleges javaslatok tételére. A kérdéshez szakszempontból csak annyit tudunk utólag hozzátenni, hogy Rónai megválasztása valóban nagyon helyes volt, tekintve, hogy az itteni írókkal kivétel nélkül baráti kapcsolatot tartott fenn a korábbi években, amellet előttük igen nagy tekintélye van és politikai szempontból is elismerők őt objektív beállítottságúnak, tudván róla, hogy sem a szektáns [!], sem a revizionista írók csoportjához nem tartozott és nem tartozik. Mindezekhez hozzájárul még az, hogy Rónai kiváló tárgyalókészséggel rendelkezik, rendkívül éles eszü és szokatlanul fejlett vitakészségű ember, ami ez esetben szintén igen lényeges. Végül is, ami a legfontosabb, Rónai elvtársat úgy ismertem meg, mint Pártunk politikájához, kormányunk intézkedéseire teljesen lojális, azzal egyetértő személyt.

Kiérkezésük után közvetett úton szereztem csak tudomást operatív feladatokról. Ekkor küldtem táviratot a Központnak és kértem felvilágosítást. Mielőtt azonban a válasz megérkezett volna, szükséges volt, hogy önállóan lépéseket tegyek. Közben ugyanis az történt, hogy Rónai már az első napon megszerezte a Pen Clubtól az összes fontosabb emigráns írók névsorát és telefonszámát és azokat sorban felhívogatta és találkozókat beszélt meg velük. Sőt ezeknek a találkozásoknak a realizálását meg is kezdte. Így találkozókat fixált le Pálóczi-Horváth Györggyel, Ignotus Pállal, Faludy Györggyel, Mikes Györggyel, Szabó Pállal [Zoltánnal], Tábori Pállal és Cs. Szabó Lászlóval.

89 Rónai úti jelentésének címzettje egy bizonyos „Kedves Szilágyi [Dezső] elvtárs”, az MSZMP KB Külügyi Osztályának vezetője volt.

90 Rónai Mihály András újságíró beszámolója angliai útjáról, amit, mint a magyar Pen Club küldötté tett meg (London, 1958. máj. 14.). 1958. máj. 16. Virág [Ferenc] r.ny. szds, főop. beo. Rónai Mihály András ügy. K-1542. ÁBTI. 3.2.5 O-8-49. Rónai felesége Heltai Jenő leánya, Gábor Marianne festőművész volt.

91 Péter Jánostól, Sík Endre külügyminiszter első helyettesétől.

Mivel úgy láttam, hogy Rónai módszerbeli kérdésekben teljesen tájékozatlan, valamint, hogy ezen személyeket illetően és azok 1956. október utáni tevékenységét illetően csak a legminimálisabban tájékozott, szükségesnek láttam, hogy vele valamilyen formában beszéljek, és anélkül, hogy önmagamát leleplezném, mégis néhány tanácsot vagy felvilágosítást adjak neki.

Éppen ezért szóltam Földes et.-nak és meghívattam magamat arra a vacsorára, amelyet a delegáció tiszteletére adott. Egyrészt itt, másrészt pedig a vacsora után (kb. egy óra hosszúságú sétáltunk a városban együtt) beszélgettem Rónaival és ezeket a tájékoztató, részben kioktató dolgokat elmondtam neki. Rónai ezt utólag nagyon megköszönte és a történetek után eléggé össze is barátkoztunk. Volt egy említésre méltó megjegyzése, mely szerint az ilyen természetű dolgokat Kiss elvtárostól szeretne volna megtudni és megkérdezni, mivel Péter miniszterhelyettes et. azt mondotta, hogy Londonban Kiss et.-től kaphat ilyen jellegű információkat. Itt azonban sajnálattal tapasztalta, hogy Kiss et. szabadságon van, és nincs kire támaszkodnia. Ezért örül, hogy a velem való beszélgetésen keresztül „véletlenül” hozzájuthatott ezekhez az ismeretekhez.

(A fenti Kiss et.-tal kapcsolatos eligazítást nem értem, hiszen Kiss et. Rónaiék indulása előtt már régen nem volt szabadságon.)

Rónai et.-al ezek után még egyszer hosszabban beszélgettem, felhasználva azt, hogy május 1-i közös kirándulásunkon ő is részt vett. Ez alkalommal már részben elmondott tapasztalatokat. Így beszámolt Cs. Szabó Lászlóval és Ignotus Pállal lefolytatott beszélgetéseiről. Itt látszott, hogy az én általam tett szívességért cserébe ő is természetesnek tartja a támogatást énfelem.

Ezek után csak közvetlenül Rónai et. elutazása előtt találkoztam vele ismét. Ekkor már az összes fenti írókkal beszélt. Ezekkel kapcsolatos tapasztalatainak megismerése céljából, feleségével együtt vacsorára hívtam meg, lakásomra. Ez alkalommal hosszan elbeszélgettünk (éjjel 3-kor mentek el). Az este során sikerült még közvetlenebbé tenni a kapcsolatot. Láthatóan jó hatást tett, hogy lemezgyűjteményem egyik értékes darabját felajánlottam az ugyancsak lemezgyűjtő felesége részére. Az általa elmondottakat itt nem részletezem, hanem mellékelni fogom Földes et. részére készített részletes feljegyzésének egyik példányát. Ebben pontosan és alaposan megírt minden jellemző momentumot és információt.

Fentiek ellenére véleményem szerint szükség lenne arra, hogy a Központ felvegye a kapcsolatot Rónaival, hazaérkezése után. Úgy gondolom, hogy hivatalosan kellene megkeresni és esetleg behívni hozzánk, amennyiben ez megoldható, javasolnám vezetői szinten, mivel ez ügyben mindig vezetőikkel tárgyalt, pl. Szilágyi [Dezső] et. a Pártközpont külügyi osztályának vezetője, Péter János miniszterhelyettes stb. Ez alkalommal valószínűen még néhány érdekes momentumot fel lehetne vetni feléje, melyeknek felvetésére itt nekem nem volt módom, otthon azonban hivatalosan megengedhető lenne. A kérdést fontosnak tartanám egyrészt az emigrációs vonal szempontjából, másrészt a hírszerző vonal szempontjából, tekintve, hogy mindkét érintett vonalnak vannak érintett emberei az általa megismert körben.

Úgy gondolom, Rónai szívesen eleget tenne ennek a felkérésnek, mivel valószínűleg tudná – amikor nekem adott felvilágosításokat –, hogy kb. melyik szerv az, amelyik a kérdések

után érdeklődik. Ezt azért tartom valószínűnek, mert a követ et-nál lefolytatott vacsora alkalmával Földes et. tett néhány félre nem érthető célzást hovatartozásomra.

Végül Rónai elvtárrsal kapcsolatban olyan szempontból sem lenne érdektelen a dolog, hogy valószínűleg csak hónapok kérdése, hogy megkapja kihelyezését Rómába, mint az ottani Magyar Intézet igazgatója. Ahogy elmondotta, Olaszországban politikai, kulturális és tudományos téren egyaránt igen széleskörűek a kapcsolatai. Néhány nevet említett, ami azt mutatja, hogy ez az állítása megfelel a valóságnak. Ennek figyelembe vételével a mostani beszélgetés kapcsán már meg lehetne kezdeni tanulmányozását és fokozatos bevonását. Radványi et. bizonyára igen jó titkos munkatársat kapna Rónai személyében.”⁹²

A lenyűgözött „Bakosnak” köszönhetően a beszerzésre kiszemelt Rónait alig néhány nap múlva, május 28-án „Bakonyi” is meglátogatta a lakásán, „hogy meghallgassam beszámolóját londoni útjairól. Előrebocsátotta, hogy csak főbb pontjait mondja el egy hosszabb jelentésnek, melyet Bölöni Györggyel együtt készít, részben a pártközpont, részben a KÜM számára.

Londoni utazásuk célja egy megbeszélés volt a nemzetközi PEN Club elnökével (Chamson, Franciaország) és főtítkárával (Carver, Anglia) a PEN végrehajtó bizottsága egy öttagú bizottságot küldött ki a magyar PEN ügyének kivizsgálása érdekében. Ezek között az előbbi kettőn (kívül) szerepelt egy holland, egy nyugatnémet és egy pakisztáni tag. Az utóbbi három felhatalmazta az elnököt és a főtítkárt, hogy az ötös bizottság nevében tárgyaljanak a magyar küldöttekkel. A tárgyalások célja annak megállapítása volt, hogy a magyar PEN a nemzetközi PEN alkotmány szerint működött és működik-e, nemleges esetben pedig a szükséges következtetések levonása.

Rónai Mihály András szerint a francia elnökkel »lehet beszélni«, igyekezett az ellentéteket elsimítani, míg a főtítkár, Carver a legmerevebb ellenséges magatartást tanúsította.

A magyar küldöttek egyrészt elismerték, hogy a PEN nálunk valóban hosszú ideig nem tartott közgyűlést, tisztújítást, és nem tettek a központnak jelentést, ugyanakkor megjegyezte, hogy az ellenforradalom előtt ezt érthetetlen módon sohasem kifogásolták és ma sem kifogásolják néhány olyan ország esetében, ahol a Pen működése éppen olyan módon folyik, mint nálunk, azaz az alapszabályok kisebb-nagyobb fokú megsértésével. Ugyancsak közölték, hogy a magyar Pen igyekszik ezen hibák kijavítására.

A felvett jegyzőkönyv ezt a beismerést és ezt a jó szándékot tükrözi. (R. megmutatta egy másolatát.) A jegyzőkönyv végül azt szögezi le, hogy a Pen VB szeptemberi párizsi ülésére meghívják két magyar küldöttet és ott a fenti megállapításokat a VB elé terjesztik. R. közölte, hogy megvan az illetékes magyar fórumok jóváhagyása és támogatása ahhoz, hogy addigra a közgyűlést és vezetőségválasztást tartsanak és így szeptemberben a közgyűlés már nem konstatálhatja az addigi hibákat. Péter János célzást tett volna arra, hogy a kívánság az, hogy Bölöni et. legyen továbbra is az elnök, Rónai pedig a főtítkár. Egyébként Car-

ver kétségbe vonta Bölöni et. elnökségének jogosságát, elhallgatott azonban akkor, amikor a magyar küldöttek megjegyezték, hogy Bölönit Képes Gézával egy időben választották és 1956 novemberében, mikor Képes mindenféle táviratokat küldött a Pen Központnak, akkor az ő főtítkári mivoltát senki sem volta kétségbe.

Rónai szerint szemmel látható volt, hogy Carver minden információját Pálóczi-Horváth Györgytől kapta, és hogy a tárgyalások szünidejében is állandó kapcsolatban voltak egymással. A jegyzőkönyv aláírása után a magyar küldöttek három sajtókonferenciát tartottak. Ezeket az egyik polgári lap ismertette is, mire Carver levelet írt a szerkesztőségnek, mely meg is jelent, és amelyben Carver azt állította, hogy a sajtókonferencián a magyar küldöttek valótanságokat állítottak, és hogy a jegyzőkönyvben foglaltak szerint a magyar Pen Club működését felfüggesztették. Már Budapestről elment a magyar küldöttek válaszelevele a lapnak, melyben közlik, hogy éppen Carver állít valótlant, mert egyrészt a jegyzőkönyvben felfüggesztésről szó sincs, másrészt már azért sem lehet ez igaz, mert egy nemzeti Pen Clubot csak a Pen közgyűlése függeszthet fel, nem pedig az elnök és a főtítkár kettesben.

Carver levelével egy időben ugyanabban a lapban megjelent Pálóczi-Horváth György egy uszító levele is, melyet nyilvánvalóan Carverrel megbeszélve, annak alátámasztására írt. Már Budapestről a két magyar küldött panaszt terjesztett be Chamson elnöknek amiatt, hogy a nemzetközi főtítkár két nappal egy jegyzőkönyvben megjelent megállapodás után a sajtót a valósággal szöges ellentétben informálja.

Rónai közölte, hogy itthoni illetékesek felhatalmazása alapján találkozott több ízben Ignotus Pállal, Pálóczi-Horváth Györggyel, Faludy Györggyel, Fejtő Ferencsel, Tábori Pállal, Mikes Györggyel és Cs. Szabó Lászlóval. [...] Ignotus közölte is Rónaival, hogy a szövetség szeptemberi közgyűlésén fel fogja vetni a Déry Tibor-ügyet.

A Déry-ügy Rónai szerint a legnagyobb akadály ahhoz, hogy normalizálódjanak irodalmi kapcsolataink nyugattal. Ugyanakkor úgy látja, hogy irodalmi kapcsolataink a fő kérdésekhez képest elenyésző jelentőségűek, és hogy belpolitikai okok és természetesen erkölcsi, jogi okok miatt sem lehet Déryt kiengedni. Ha ez megtörténne, a nyugat ezt önbeismerésnek és saját befolyása győzelmének tekintené, de már másnap elhallgatnák a kérdést és változatlanul támadnák tovább rendszerünket. Pl. egy szó sem jelent meg nyugaton arról, hogy Tardos Tibor kiszabadult, mert ezért nem ők harcoltak, és így nem a nyugat győzelmének tekintik. Arról viszont nem akarnak írni, természetesen, hogy ma Magyarországon az, aki büntetését letölti, visszatér a normális életbe.

Mindezek következtében Déry szabadon bocsátása a magyarellenes uszítást semmivel sem csökkentené és legfeljebb néhány nyugati író hangulatát befolyásolná. [...] Rónai nem nyilatkozott az angol, vagy más Pen Club szervezeti felépítéséről, anyagi alapjáról és arról, hogy kik a tagok. Az a benyomásom, hogy erről nem is tud, azon kívül az angol Pannel ő sem találkozott.

Carver megkérdezte Rónaitól, hogy ugve, tilos neki a londoni magyar írókkal érintkeznie. Rónai azt válaszolta, hogy nem, sőt szeretne találkozni velük. Carver ezen nagyon csodálkozott és rögtön megadta az érintett disszidensek címeit, telefonjait.

92 *Jelentés.* London, 1958. máj. 14. Tárgy: *Rónai Mihály András ügye.* Sz.t. *Magyar Írók Szövetsége Külföldön.* „B”-nek. – „C”/A-nak. ÁBTIL 3.2.5. O-8-049.

Rónai említette, hogy hazaérkezése után levelet kapott Faludytól, tele trágár szidalmakkal és fenyegetőzésekkel. Rónai – benyomásom szerint – őszintén és becsületesen beszélt. Szemmel láthatóan rosszul esett neki, hogy az említett írók többsége, elsősorban Pálczi, másodsorban Faludy [György] olyan emberek, akiket gyermekkorra óta ismer, és akiknek 1956 novemberéig legjobb barátainak tartott.⁹³

Faludy György nemcsak Rónai Mihály Andrással közölte benyomásait londoni megjelenéséről és magatartásáról, hanem beszámolt róla Horváth Bélának is, akivel tudatta: „Amikor a minap Rónai Mihandrás [I] megérkezett Bölöni védőőrizetének céljaira ide Londonba, hosszabb vitát folytattunk, hogy szóba ereszkedjünk-e ezzel a zsvánnyal? Én ellene voltam, mondván, hogy Mihandrás odahaza nem tehet semmit semmi ügy érdekében, mert füttyülnek rá, de Kádár sem tehet, mert arra is pöknek Moszkvából és mivel Moszkva nem tárgyal velünk, mi sem tárgyalunk Mihandrással. Végre az ellenkező véleményt fogadták el és (Ignotus) Pali erősen búgott, hogy a kellő kompromisszum megkötessék. Ilyen azonban nem volt. Én Mihandrast és nejét kihívtam a Queensbury földalatti megállóhoz közelünkben, majd elmondtam neki (feleségem és kisfiam jelenlétében), hogy sajnos lakásomba be nem engedhetem, mert anyósom, noha halálos betegen fekszik, azt mondta, hogy kikel az ágyból és bunkóval, sodrófával és köpéssel kergeti ki, anyám pedig, aki szelídebb természetű, kijelentette, hogy átköltözik a szegényházba, ha énhozzám Mihandrás a lábát beteszi, én magam pedig nem bánom, ha a Népszabadság lefaszítáz, de azt, hogy egy szentimentális riportot közöljön lakásomról és rózsafáimról, azt nem bírom, azon kihányom a lelkemet. Erre betessékeltem egy kávémérésbe, ahonnan 15 perc múlva »elég volt ebből a gyilkos banditából« felkiáltással távoztam. Ignotus ezt nagyon csúnyának találja, ő még mindig azt képzelni, hogy ki fog egyezni Kádárral.⁹⁴

1958 őszén Cs. Szabó László is úgy nyilatkozott a szeptember 5.–október 14. között Londonban tartózkodó „Váci” fedőnevű ügynöknek (Vujicsics D. Sztojának):⁹⁵ amellet, hogy a Pen-kongresszusok révén személyes kapcsolatban áll Bölöni Györggyel és Képes Gézával, „a közelmúltban találkozott a Londonban járt Rónai Mihály Andrással, aki szerinte válogatás nélkül és rendkívül erőszakosan igyekezett minden emigráns íróval beszélni. Rónai Mihály András magatartása mindnyájukra igen rossz hatást gyakorolt és az a feltételezésük,

hogy Rónai magyarországi hivatalos megbízatásból kereste velük a kapcsolatot. Rónai Mihály András ezen kívül igen erőszakos propagandatevékenységet is fejtett ki Angliában.”⁹⁶

A magyarországi írólátogatóknak kezdettől fontos szerepe volt régi barátaik, kollégáik megfigyelésében. „Hiába gyanakodott mindenki – többnyire okkal – a budapesti vendégekre, senki sem utasította el a találkozást. Pálczi-Horváth sem, amikor Rónai Mihály András, egykori újságíró kollégája kereste meg 1958 májusában. Rónai az egyik legszorgosabb »küldött« volt az 1950-es évek végén – roppant aprólékos, párbeszédbe szedett, saját elvhűségét, briliáns érvelését és nyomasztó erkölcsi-politikai fölényét mindig aláhúzó jelentéseit Szilágyi Dezsőnek küldte, aki az MSZMP Külügyi Osztályát vezette 1957–1960-ban. A jelentések azonban a hírszerzés íróasztalain (is) landoltak [...]”⁹⁷

Londoni szereplésére 1970-ben maga Rónai úgy emlékezett, akkor „nem volt publikus, mert nem tartottunk ilyen szép közgyűlést, hogy ’58 elején, amikor nem a Szoltsenyicin-ügy volt a nemzetközi P.E.N. fórumán, hanem a Déry Tibor-ügy, mert Déry éppen le volt csukva, és akkor nem csip-csup dolgokat kívántak, hanem azt, hogy a Magyar P.E.N.-t magyarán szólva kigolyózzák a Nemzetközi P.E.N.-ből. Ennek elhárítására Bölöni Györgyöt és engem küldtek ki Londonba tárgyalni. És hazulról nem kaptunk semmiféle direktívát. Kéry [László] ék még azt is kaptak.”⁹⁸ Nekünk illet sem adtak. Feladatunkat mégis megoldottuk, hiszen az is bizonyítja ezt, hogy jelenleg is tagjai vagyunk a Nemzetközi P.E.N.-nek. Ez azonban nem volt olyan egyszerű, és ez nem sikerült volna akkor, ha nem állt volna mellettünk – az igaz ügy mellett – az akkori elnök, André Chamson, aki a spanyol polgárháborúban derekasan harcolt, nem volt ugyan kommunista, de bizonyos írói tisztességet és tisztséget képviselt. Nem tudom, hivatalban van-e még David Carver, hogy ő még mindig főtitkár-e? (Igen.) Akkor sem habozok kijelenteni azt, hogy minden mozdulata inkorrekt és alattomos volt, akkori is, és azóta is. (Boldizsár Iván: *Ezen sose vitatkoztunk!*) Igen, de azóta idehívogattuk, körülnyalogattuk, szerintem teljesen feleslegesen. Mert amikor megállapodtunk vele, akkor is hazug nyilatkozatot tett, amiket vissza kellett verni. Az irodalomhoz viszont soha semmi köze sem volt. Ennek része van abban, hogy a Nemzetközi P.E.N. nem az irodalmi, hanem a politikai rovatokban szerepel. Ebben David Carver vonalának van része, amíg ezt a falakba beivódott szellemet nem győzzük le – márpedig ezt másképp, mint agresszív és támadó

93 Jelentés. Bp., 1958. jún. 9. Tárgy: Magyar Írók Szövetsége Külföldön. Sz.t. BM II/2. f. a. 74/79. Adta: „Bakonyi”. Vette: Martin József szds. Rónai Mihály András ügye. ÁBTL 3.2.5. O–8–049.

94 Faludy György levele Horváth Bélához. London, 1958. aug. 23. G.aut. Látóhatár Z–311/60. 2. k. ÁBTL 3.2.1.–BT–mell.–2–1. Uo. M–BT–123–mell.–2.

95 Vujicsicsot a „Sziklai Barna” fedőnevű ügynök (Szekeres László irodalomtörténész) 1959-ben „kitűnő képességű, nagy ígéretnek tartott, politikailag nem könnyen megnyilatkozó, magabiztos fellépésű, vidám társaságot kedvelő fiatalemberként” mutatta be. 1956-ban állítólag Pécsen az egyetemi és a délszláv ifjúság körében „ellenforradalmi agitációt és tevékenységet fejtett ki.” Beszervezése után 1960–63-ban többnyire a budapesti jugoszláv követség diplomatáiról és jugoszláviai utazásairól adott jelentéseket; Jugoszláviában „megbecsüléssel fogadták a szerb és horvát irodalom magyarországi népszerűsítéséért dolgozó, több kötetet fordító és szerkesztő Vujicsics D. Sztojánt.” „Váci”. ÁBTL M–22429. Szőnyi Tamás: i. m. 1. k. 135.

96 1958. szept. 5.–okt. 8. Jelentés. Bp., 1958. nov. 11. Sz.t. BM II/2–h. a. Bálint István r. szds. ÁBTL 1.6. Nytsz. 183/894

97 Rainer M. János: *Kémeink az Oxford Streeten*. In Uő: *Ötvenhat után* 125–126.

98 Csehszlovákia 1968-as megszállása és Szoltsenyicinnek a Szovjet Írószövetségből történt kizárása az 1969. októberi londoni és edinburghi nemzetközi végrehajtó bizottsági ülések és kerekasztal-konferenciák kényes kérdése volt. Kéry László főtitkár szerint „ez az év az úgynevezett Szoltsenyicin-ügy jegyében telt el. Az a körülmény, hogy a Nemzetközi P.E.N.-ben ezek az események üggyé váltak, természetesen annak a következménye, hogy voltak, olyanok, akiknek érdekében állt mindkettőből ügyet csinálni. [...] Sikerült Carvert rábírn arra, hogy a javaslatot vegye le a napirendről.” *Jegyzőkönyv*. Készült a Magyar P.E.N. Club 1970. december 13-án délután 4 órakor a Fészek Művészklubban megtartott évi rendes közgyűléséről. G. Sötér István elnök, Dr. Fülöp István és Oláh Béla jkvv., Földeák János és Hegedűs Géza hit.

fellépéssel, nem győzhetjük le –, addig a Nemzetközi P.E.N. csakugyan irodalmi sóhivatal lesz, de ugyanakkor politikai faltörő kos ellenünk.”⁹⁹

1959. szeptember elején, Bölöni György halálakor az Élet és Irodalom Rónai Mihály András nyílt levelét közölte: „Kedves Mr. Carver, a mérkőzés, melyben Ön ellenfelünk volt, véget ért: akit Önben látunk, az a Nemzetközi PEN-Club főtitkára csak most: főtitkárunk, s nem ellenfelünk. De amíg tartott a tusa, amíg jogaink teljét a PEN-ben vissza nem nyertük, nagyon is az volt. Hiszen emlékszük, ültünk tavaly egymással szemközt négyen, székházunkban, a londoni Glebe House-ban, mi ketten Bölöni Györggyel, s Önök ketten, André Chamsonnal, a PEN nemzetközi elnökével, a francia akadémikussal, aki ezúttal is (mint félévvel azelőtt Párizsban, ahol először találkoztam vele), tartózkodásának és pártatlanságának tisztéhez illő magatartását megőrizve bár, arról győződött meg, hogy a francia Akadémia negyven »halhatatlanja« közt valóban halhatatlanul francia tulajdonságokat, emelkedett emberséget, tiszta judíciumot, nemes méltóságot képvisel. E jelesül francia érényeiben – megbocsásson, ha utólag nem hallgatom el az impressziót – bizony angolabb volt, épp a *fair play* s a hüvös mérlegelés önfegyelmében angolabb, mint Ön, az autentikus angol. Magyar delegátusok az írói világszervezet vezetőivel, először találkoztunk hivatalosan a magyarországi ellenforradalom leverése óta: ekkor vívtuk meg – s bizony nem Önön múlt, hogy sikerrel – a döntő csatát. Ön ugyanis, hogy utoljára még felidézsem, agresszív volt és féktelen; mintha Önben testesült volna meg mindaz, amin erőt kellett vennünk, az elmérezett, rettenetes atmoszféra, mely körülvelt, egy ellenünk irányzott világkampány dühödt szelleme. Nem Önre, akkor sem Önre haragudtam érte. Nem az Ön hangja volt, ez, minden szavából idegen hang, másnak a hangja süvített ki, pontosan és felismerhetően egy Londonban élő néhai barátomé, akinek kitűnő angolságú »információira« az Ön egész érvelése épült; előnyhöz is jutottam, mihelyt ezt felismertem, hisz a vele való vitát megszoktam, Ön pedig nem helyettesíthette őt. De már első mondata is, mellyel tárgyalásunkat intonálta – emlékszük-e, Mr. Carver? –, kíméletlen volt, süvítő és támadó. – Bölöni úr a magyar PEN-nek nem elnökel – kiáltotta Ön, és a mellettem ülő hetvenhat éves magyar íróra mutatott.”¹⁰⁰ Kiterjedt külföldi kapcsolataira való tekintettel 1959 elején Rónait javasolták a külföld magyarsága számára kiadott Magyar Hírek főszerkesztőjének.¹⁰¹

A nemzetközi Pen „polgári”, és a magyar szervezet kommunista vezetőinek hosszúra nyúlt konfliktusában a londoni központ nyilvánvalóan okkal kérte számon a magyar Pen működésének szabálytalanságát és elemi hiányosságait Bölöniéken, akik pedig okkal tulajdonítottak politikai szándékot a formai okokra hivatkozó világszervezet érélyes fellépésének. A londoni központ vezetőit, az általuk vezetett eljárást és a nemzetközi Pen egészét áthatotta a magyar forradalom iránti rokonszenv és a szabadságharc leverése után világszerte általá-

nos erkölcsi és politikai felháborodás. Ezt az érzületet az ellen-oldalon sem lehetett másként értelmezni, hiába hangoztatták minden fórumon a szovjetellenes nyugati imperializmus és a sötét magyar reakció népidemokrácia-ellenes összeesküvését.

Bölöniék tudatosan valótlanságot állítottak, amikor azzal próbáltak védekezni, hogy éppen az ellenük kezdett eljárás sérti a Pen alapszabályait. A formai mulasztások részleges elismerésében taktikai megfontolások vezették őket, miközben a működési hiányosságok fő okát az általuk képviselt elnyomó hatalom kvázi természetes kényszerintézkedéseiben jelölték meg. A magyar Pen vezetői szerint „a felszabadulás utáni politikai helyzetben nem működhetek az alapszabályokat minden pontban betartva, de ígéretet tettek, hogy ezen hamarosan segíteni fognak. Már 1956 őszén össze óhajtották hívni a rendes közgyűlést, ebben azonban az ellenforradalmi események a magyar elnökséget megakadályozták.”¹⁰²

Küzdelem a felfüggesztés megszüntetéséért

Egy nappal az után, hogy 1958. június 15-én lezárták mindössze négynapos koncepciók pe-rét, Kádár János kivégeztette Nagy Imre miniszterelnököt. Az MSZMP KB Kulturális Elméleti Munkaközössége ez idő tájt adta ki hírhedt állásfoglalását a „népi írókról”, akik közül többen is résztvevői voltak annak az írótalálkozónak, melynek Lipták Gábor művelődéstörténész balatonfüredi villája, „a Balaton környékén tartózkodó írók, s főleg a »népies« írók gócpontja” adott otthont 1958 júniusában. Állambiztonsági jelentés szerint Lipták fő célja, hogy a kulturális életről „titkos adatokat szerezzen”, továbbá, hogy „a nála vendégeskedő lojális személyeket izgató, rémhírterjesztő tevékenységével szembeállítsa pártunk politikájával, bennük a rendszerrel szemben ellenséges gyűlöletet keltsen.” Liptákot ebben az időben többek között Illyés Gyula, Szabó Lőrinc és Tamási Áron „szokja meglátogatni”, tőle „bort szok vinni Budapestre”.¹⁰³

Az ötvenes és hatvanas években megfigyelői szerint gyakran felkereste Liptákot Berda József, Boldizsár Iván, Borsos Miklós, Féja Géza, Gál István, Keresztury Dezső, Kéry László, Németh László, Ortutay Gyula, Örkény István, Pilinszky János, Ungvári Tamás, Vajda Miklós és Weöres Sándor is, valamint a magyar Pen és a Kulturális Kapcsolatok Intézetének nagyszámú külföldi íróvendége.¹⁰⁴ Leggyakoribb látogatói közé tartozott a Pen-vendégeket Balatonfüredre elkísérő Passuth László, aki a „Pál Éva” fedőnevű ügynöknek (Geiger Pálné Somló Veronikának, az Európa Könyvkiadó szerkesztőjének) akkori jellemzése szerint jobboldali dzsentriszarmazása ellenére „rendkívül kulturált szellemtörténész”, olyan „vele-jéig becsületes, tiszta ember”, aki „jó értelemben vett idealista vagy inkább humanista”, és a „haladó eszmék híveként [...] őszintén szereti hazáját, híve a rendszernek”.¹⁰⁵

102 *Helyzetjelentés*. Bölöni György elnök, Rubinyi Mózes üv. alelnök, Gereblyés László főtitkár. Bp., 1958. szept. G.m. A.n.

103 Szőnyi Tamás: i. m. 1. k. 588.

104 Uo. 591–592.

105 „Pál Éva” ÁBTL M–31393. 55. Szőnyi Tamás: i. m. 1. k. 594–599.

99 *Jku* (1970. dec. 15.) 62–63.

100 *Bölöni úr nem elnök*. A magyar Pen még Carver 1960. októberi budapesti látogatása előtt is jónak látta leszögezni, hogy „Rónai Mihály András cikke az Élet és Irodalomban nem a Magyar PEN vezetőségének véleményét fejezte ki.” *Sötér István, Kéry László és Rubinyi Mózes levele Darid Carverhez*. Bp., 1960. febr. 20. G.

101 *Előterjesztés az MSZMP KB Titkárságához a Magyar Hírek tárgyában*. Bp., 1959. jan. 9. MNL OL XIX–J–1–k 81. d. G.m. In: *Zárt, bizalmas...* 421.

Megfordult Liptáknál Képes Géza is, „az Irodalomtörténeti Intézet Világirodalmi Osztályának vezetője”, aki a „Döme” fedőnevű ügynök (Bene Ede irodalomtörténész, bencés szerzetes, a párizsi Magyar Intézet későbbi igazgatója) szerint ugyanekkor „a revizionizmus vonalát” követte. Képes ugyanis már ’56-ban is „nagy szerepet játszott a Nagy Imre köré csoportosuló írók között, s jó barátságban volt Losonczy Gézával. Azóta, úgy látszik, sok régi eszméjét feladta, de nem teljesen. [...] Nagy Imre kivégzését igazságtalannak és törvénytelennek tartotta, helyette inkább a »száműzetést« tartotta volna helyesnek. Így természetesen az, hogy az osztály politikai és ideológiai erősödését ő sem tudja szolgálni, bár kétségtelen az, hogy az osztály munkáját dicséretre méltóan fellendítette, s a szerkesztésében megjelenő Világirodalmi Figyelő is színvonalasabb, mint előtte.”¹⁰⁶ Képesről „Borisz” (Nagy Péter irodalomtörténész) 1958 májusában úgy tudta, a nemzetközi költői verseny megvalósítása érdekében levelezik a Nemzetközi Pen Clubbal.¹⁰⁷ Egy 1959-es feljegyzés szerint Képes „szavakban kiszolgálta a vonalat (vagy legalábbis azt, amit annak vélt), de a szívét nem adta és nem adja oda”¹⁰⁸ Sőtér István akadémikus, nemsokára a Magyar Pen Club elnöke eközben, mint az MTA Irodalomtörténeti Intézetének igazgatója „csak nagyon keveset törődik az intézet vezetésével, számtalan más irányú elfoglaltsága miatt. Egyébként is hajlandó a nagyvonalúságra és a jóhiszeműségre. Ő, akiről nem tételezhető fel, hogy revizionista, különböző szubjektív okok (barátság stb.) rendkívül káros engedményekre is hajlandó.”¹⁰⁹

1958 derekán jött el az ideje annak, hogy a felfüggesztés feloldása érdekében a magyar Pen vezetősége legalább a nemzetközi központ legfontosabb feltételeinek eleget tegyen. 1958. július 16-án Bölöni György úgy tájékoztatta Orbán Lászlót, az MSZMP KB Tudományos és Kulturális Osztályának vezetőjét (és levele másolatával Aczél György művelődésügyi miniszterhelyettest), hogy a Külügyminisztériumban tartott értekezleten megvizsgálták a Pen-központ összehívásának lehetőségét. Az akkor a Kiadói Főigazgatóságot vezető Köpeczi Béla részvételével arra jutottak, hogy bár az írószervezet taglétszáma meglehetősen nagy, „elenyészően csekély [számú] közöttük az olyan író, akinek részéről állásfoglalásbeli meglepetésektől kellene tartanunk, úgyhogy ezt a közgyűlést egész nyugodtan összehívhatjuk azzal, hogy válassza meg a Pen Club tisztikarát.”

A tisztújítást, rendkívüli közgyűlésről lévén szó, Bölöni György szerint a jelenlegi elnök fogja összehívni az Orbán Lászlóval való további megbeszélés után. Bár az alapszabály szerint a vezetőségbe húsz rendes és öt póttag választható meg, Bölöni, miután az alapszabály nem írt elő minimális létszámot, tíz tagot és két póttagot javasolt; „Közlöm azoknak a névsorát, akiknek megválasztását az értekezlet helyesnek tartotta. Kérlek, nézd át, és add jóváhagyásodat, azért közöltem több nevet, hogy a nem megfelelőket törölhesd. [...] Az

értekezlet azt tartotta helyesnek, hogy én maradjak meg elnöknek, miután, ha valakivel helyettesítenének, ez a nemzetközi Pen Club vezetőségénél és az ellenünk akciót indító, és továbbra is szervezkedő disszidált íróknál valamiképpen az én dezavválásomként tűnne fel. Én egyáltalán nem ragaszkodom ehhez a megbízatáshoz, és ha megválasztanak, akkor is nagyon hamarosan átadnám ezt a tisztséget valaki másnak.”

Bölöni tehát elnöknek önmagát, alelnöknek Hatvany Lajost, Illés Bélát, Kárpáti Aurélt és Szabó Pált – „[*törölve*: Goda Gábor; *kézírással betoldva*: Rubinyi Mózes ügyvezető] –, főtítkárnak Gereblyés Lászlót, pénztárosnak Szombathy Viktort, ellenőrnek Fáy Árpádot terjesztette elő. Felvetette azt is, hogy „aki a Magyar Népköztársaság elleni tevékenység miatt el volt ítélve, természetesen nem lehet a Pen Club tagja. [...] Ugyanez a helyzet az Irodalmi Alap azon tagjaival, akik a népi demokrácia ellen vétettek. Azok az Alap alapszabálya szerint nem lehetnek tagok. Az Irodalmi Alapra vonatkozólag mind ez ideig nem vettük tekintetbe, de most már végre ebben a dologban döntenünk kell, és ezt a döntést a vezetőség maga nem teheti a Minisztérium és a Párt véleményének meghallgatása nélkül.”¹¹⁰

Az 1958. július 29-én az Irodalmi Tanács székházában megtartott tisztújító közgyűlés az előre eltervezett eredménnyel zárult.¹¹¹ Az egyhangúlag megválasztott harmincfős intézőbizottságnak (igazgatóságnak) tagja lett Áprily Lajos, Benedek Marcell, Bölöni György, Fodor József, Földeák János, Gereblyés László, Gergely Sándor, Goda Gábor, Hajdu Henrik, Hatvany Lajos, Hegedűs Géza, Illés Béla, Jankovich Ferenc, Karinthy Ferenc, Kardos László, Kárpáti Aurél, Kassák Lajos, Madarász Emil, Mesterházi Lajos, Oravecz Paula, Passuth László, Remenyik Zsigmond, Rideg Sándor, Rónai Mihály András, Rubinyi Mózes, Sándor Kálmán, Simon István, Szabó Pál, Tamási Áron és Várnai Zseni. A vezetőségbe Bölöni György elnök, Hatvany Lajos, Illés Béla, Kárpáti Aurél és Szabó Pál alelnök, Rubinyi Mózes ügyvezető alelnök és Gereblyés László főtítkárral alkotta.¹¹² Az 1960. márciusi közgyűlésig terjedő hatállyal az intézőbizottság választotta meg 1959. július 13-án Kéry Lászlót a párizsi Magyar Intézet élére távozott Gereblyés László főtítkárral, 1960. január 15-én Sőtér Istvánt az elhunyt Bölöni György elnök helyére.¹¹³

1958 nyarán változás következett be az európai magyar emigráció irodalmi életében is. A Nyugaton élő magyarok egyik legigényesebb folyóirata, az 1952-től Münchenben szerkesztett Látóhatár kettévált, a lapot Horváth Béla és Vámos Imre továbbra is Látóhatár címen adta ki, Bikich Gábor, Molnár József és Borbándi Gyula pedig Új Látóhatár címen folytatta a munkát. Vámosék „taktikai Amerika-ellenessége” azonban, amely Borbándi szerint „az

110 Bölöni György levele Orbán Lászlóhoz, az MSZMP KV TKO vezetőjéhez és Aczél György művelődésügyi miniszterhelyetteshez. Bp., 1958. júl. 16. Dok 105.

111 Rubinyi Mózes és Gereblyés László levele Bölöni Györgyhez. Bp., 1958. aug. 2. G.m.aut., Új vezetőséget választott... Nv 1958. 3. évf. 9. 1421. és Újjáalakult a Magyar PEN-Club. Bölöni frankfurti felszólalása szerint a közgyűlést az írószövetség Bajza utcai székházában tartották, l. Dok 105.

112 Bölöni György, Rubinyi Mózes és Gereblyés László helyettesjelentése. Dok 106. A valószínűleg belföldi hivatalos használatra készített összefoglaló címzettje nem ismeretes.

113 Jku (1960. márc. 23.) 12–13.

106 „Döme” fn. ügynök jelentése. Bp., 1958. júl. 3. Uo. 138.

107 Uo.

108 ÁBTL M-22133. 212–213. Szőnyi Tamás: i. m. 1. k. 138. Nagy Pétert terhelő adatok alapján „irodalmi vonalra” szervezték be 1951-ben. Uo. 130.

109 „Döme” fn. ügynök jelentése. Bp., 1958. júl. 3. Uo. 137.

amerikai külpolitika, a SZER, majd a Congress for Cultural Freedom és a londoni írószövetség némely vezetője elleni támadásokban fejeződött ki – nem vált be, a remélt anyagi segítség az éles kritika után sem érkezett meg, sőt hamarosan az egyéb pénzügyi források – elsősorban magyar zsidó szervezeteké – is kimerültek, úgyhogy a kudarc elkerülhetetlen volt.” Miután helyzetüket Horváth és Vámos kilátástalannak ítélte, és hittek a Látóhatár budapesti kiadására tett ígéretekben, 1962 februárjában visszatértek Magyarországra. „Jóllehet, mint »megtért bűnösök« kielégítő egzisztenciához jutottak, folyóiratukat csak hosszas huzavona után indíthatták meg Budapesten. Lehetőségeik az idő múlásával mind szűkebbé váltak, mígnem teljesen kiszorultak a szerkesztőségből. A vállalkozás azért is sikertelen maradt, mert hamis feltételezésre épült. Arra ugyanis, hogy hazatért írók és szerkesztők partnerek lehetnek egy Magyarország és a nyugati emigráció között tervezett párbeszédben.”¹¹⁴

A magyar Pen címére nemsokára megérkezett David Carver újabb levele, amelyben az 1958. szeptember 28-án Párizsban tartandó végrehajtó bizottsági ülésre hívta meg a magyar szervezet képviselőit. Carver főtákar ezúttal sem mulasztotta el felhívni a figyelmet a magyar Pen működésének „bizonyos felfüggesztett állapotban való létére”, ezt azonban Rubinyi Mózesnek a magyar Pen augusztus 22-i igazgatósági ülésen elhangzott észrevétele szerint „figyelman kívül kell hagynunk, mert hiszen már Chamson elnöknek és Carvernek régebben írt levelünkben leszögeztük erre vonatkozó álláspontunkat.” Az ülésen Bölöni György és Gereblyés László párizsi kiküldetéséről döntöttek,¹¹⁵ augusztus 27-én pedig évi jelentését Rubinyi is elküldte Carvernek. Az összegzés szerint az 1957-es év „a Magyar Pen Club életében amaz áldatlan támadások jegyében folyt le, amelyeket a disszidens magyar írók indítottak ellenünk a tokiói világkongresszus előtt és alatt. Azzal a váddal szemben, hogy itthon az irodalmi élet kialvóban lenne, fotómontázs-küldeményekkel kellett és lehetett védekeznünk.”¹¹⁶ Szépen előkészített Ibsen-ülésünk az ellenforradalmi mozgalmak miatt nem volt megtartható, így ennek megrendezésére a közeljövőben kerül sor.

Ebben az évben hosszú szünetelés után megtartottuk közgyűlésünket, amely dokumentuma volt a Magyar Pen Club tagjai túlnyomó többségének ragaszkodása a Magyar Pen Centrumhoz és a Pen eszményekhez [!]. Ilyen népes látogatottságú közgyűlést (98 igazolt tag jelent meg) a régi »békés« viszonyok közt sem igen értünk el. Küldötteink eredményes londoni tárgyalásainak folyamánaképpen a közgyűlésen sor került az új vezetőség megválasztására, ami egyhangúlag történt, s amiről egyébként írásos külön jelentést is küldtünk Önnök. Örömmel konstatáljuk, hogy a közgyűlés megtartása a londoni Központ egyik követelésének teljesítése volt.”

Rubinyi Mózes szerint az új tisztikar programot dolgozott ki a magyar Pen „normális» élete irányítására. [...] Ezzel is igyekeztünk a londoni Központ kifejezett óhajának is

megfelelni. Elindítjuk és fejlesztjük a club-életet, műsoros esték és irodalmi kiállítások rendezéseiről gondoskodunk. Club-esti megemlékezéseket tervezünk néhány nemrég elhunyt Pen-tag magyar író: Tóth Árpád, Szomory Dezső, Szép Ernő stb. emlékére. A külföldi évfordulók közül Lagerlöf Zelma centenáriumának megünneplésére és egy nagyobb arányú Shakespeare-est előkészítésére is készülünk.” Rubinyi beszámolt a Pen-emlékérem francia, román és szlovák íróknak tervezett odaítéléséről,¹¹⁷ továbbá a tagdíjak befizetésére tett intézkedésekről. „A közeljövőben, a halál által annyira megritkított soraink feltöltésére, szemlélt tartunk érdemes íróink soraiban, és az arra valókat – idősebbeket és fiatalokat – alapszabályainknak megfelelően beválasztjuk tagjaink közé. Mihelyt ez megtörtént, megküldjük a Központnak új és teljes névsorunkat.”¹¹⁸

A nemzetközi Pen 1958. szeptember 28-i párizsi végrehajtó bizottsági ülésén „André Chamson (az elnöki székben) figyelmeztette a kiküldötteket, hogy a Számkivetésben Élő Írók Központja által Tokióban előterjesztett eredeti határozati javaslat igen sok vitára adott alkalmat: ott szerepelt ismét a Nemzetközi Végrehajtó Bizottság 1958. márciusi londoni ülésének ügyrendjén (a maga jóváhagyott, módosított formájában), és ez az ülés egy Ötös Bizottságot nevezett ki, hogy a Végrehajtó Bizottság nevében intézkedjen azzal a meghatalmazással, hogy az ilyen intézkedés helyes. Ezt az Ötös Bizottság, mint a kiküldöttek tudják, a Végrehajtó Bizottság által lett megbízva, hogy annak nevében teljesen tárgyalagos módon cselekedjék.

A Magyar Központ vezetője Londonba jött Rónai [Mihály András] úrral együtt, és ott találkozott a nemzetközi elnökkel és a nemzetközi főtákarral; a magyar kiküldöttek készségesen elismerték, hogy Központjuk az utóbbi években nem járt el a Szabályzatnak megfelelően: nem volt közgyűlés, nem választottak meg tisztikart, sem új tagokat; de a magyar kiküldöttek megígérték, hogy elkövetnek minden lehetőt, hogy a dolgokat a lehető legrövidebb időn belül rendezzék. Amint a kiküldöttek már értesültek a nemzetközi főtákar hozzájuk intézett értesítéseiből, az Ötös Bizottság szabályszerűen összeült, hogy megtárgyalja a magyarokkal való találkozásról szóló jelentést, és a magyarok azon nyilatkozatának birtokában, mely szerint központjuk szabálytalanul járt el, nyilatkozatot adott ki, melyet szabályszerűen továbbítottunk a magyaroknak, amely szerint a magyar központ tekintse magát felfüggesztett állapotban lévőnek, de reméli, hogy az ügyek megígért rendezése folytán ennek a felfüggesztett állapotnak rövidesen véget lehet vetni. A kiküldöttek úgy tudták, hogy a magyar kiküldöttek jelentést fognak ezen az ülésen tenni az előrehaladásról, de egyik sem tudott megjelenni.

Miután a kérdést a leggondosabb módon kellett megvizsgálni, folytatta az elnök, szeretné, ha a jelen ülés beleegyezne abba, hogy megbízzák az Ötös Bizottságot, hogy vitassa meg a dolgot, és járjon el ismét a Végrehajtó Bizottság nevében, és tárgyalásainak eredményéről

114 A magyar emigráció életrajza 303.

115 Jegyzőkönyv, mely felvétel a Magyar Pen Club 1958. augusztus 22-én délután 3 órakor tartott igazgatósági (intézőbizottsági) ülésén. G.m. Bölöni György elnök, Gereblyés László főtákar, Passuth László aut.

116 Rubinyi Mózes levele David Carverhez, Bp., 1958. aug. 27. G.m.

117 A magyar Pen 1959. ápr. 24-én döntött Eugen Jebeleanu májusi kitüntetéséről Petőfi és Ady műveinek román tolmácsolásáért. A Magyar Pen Club határozatot hozott... (MN) 1959 márciusában az akkor már 4. évfolyamában járó Nagyvilág Victor Eftimiut köszöntötte 75. születésnapján (Nv 1959. 4. évf. 3. 463.).

118 Bp., 1958. aug. 27. G. Bölöni György, Gereblyés László, Rubinyi Mózes aut. Tartalmát tekintve három Helyzetjelentésnek felel meg, l. Dok 106.

számoljon be a Végrehajtó Bizottság legközelebbi, 1959 tavaszán megtartandó ülésén. Előbb azonban egy kérdést kell rendezni: Aziz Ahmed (Pakisztán), aki képtelen az üléseken részt venni, kérte a bizottsági tagságtól való felmentését, és azt javasolja, hogy Dr. [Rochi] Hingorani, az új indiai központ képviselője, aki jelenleg Londonban tartózkodik, legyen az Ötös Bizottság új tagja. Miután ezt a javaslatot elfogadták, az Ötös Bizottság a következő tagokból fog állni: André Chamson, Victor van Vriesland, Richard Friedenthal, Rochi Hingorani és David Carver. Ezután az elnök megkérdezte az ülést, beleegyezik-e abba, hogy a magyar kérdés megvitatását és az abban való eljárást az Ötös Bizottságra bízzák; Tábori Pál (Számkivetésben Élő Írók Központja) azt mondta, hogy mint annak a központnak a kiküldöttje, amelyik az eredeti határozati javaslatot előterjesztette, melegen támogatja a javaslatot; ezenkívül szeretné megemlíteni, hogy a magyar központ, dacára annak, hogy értesítve lett arról, hogy tekintse magát felfüggesztett állapotban lévőnek, továbbra is, mint Magyar Központ szerepelt, és felfüggesztését nem vette tudomásul. Szeretné, ha felvennék a jegyzőkönyvbe – és annak fontos részeit továbbítanák a magyaroknak –, hogy ez a felfüggesztés tényleg fennállt és továbbra is fennáll mindaddig, amíg az Ötös Bizottság az ügyet a legnagyobb gondossággal meg nem vizsgálta. Ebben megegyeztek.

Richard Church (Angol Központ) azt mondta, hogy mint annak a központnak a kiküldötte, amely szülője volt a P.E.N.-nek, csak annyit mondhat, hogy ez az egész ügy alkalmat nyújtott a kiküldötteknek arra, hogy emlékezzenek vissza a P.E.N. első alapelveire. Könnyű volt azokról megfeledkezni mindazon állandó kompromisszumok közepette, amelyeket, úgy látszik, a modern világ tett szükségessé. A P.E.N.-nek állania vagy buknia kell azzal, hogy megvédi az író jogát az íráshoz. Szeretné nyomatékosan felhívni az Ötös Bizottság figyelmét arra, hogy a P.E.N. nem tűrné a tagjai életművébe való beavatkozást – amint, mint tudjuk, megtörtént Magyarországon; ott is, mint mindenütt, kell, hogy meglegyen az írónak a joga ahhoz, hogy kifejezhesse magát – az írónak joga kell, hogy legyen ahhoz, hogy írjon.

Az elnök ez után kijelentette, hogy további vita az ügy felett nem lesz, és szeretné, ha szavazásra kerülne a dolog. Egyhangúan egyetértettek abban, hogy a magyar központ ügyét átteszik az Ötös Bizottsághoz, és felkérték a főtítkárt, hogy továbbítsa ezt a határozatot a magyaroknak, és közölje velük, hogy ez idő szerint továbbra is felfüggesztett állapotban vannak.”¹¹⁹

A történetekről 1958 őszén Bölöni György, Gereblyés László és Rubinyi Mózes helyzetértékelő feljegyzést készített, felidézve Bölöni és Rónai Mihály András londoni meghallgatását, amikor Chamson és Carver a magyar szervezet szabálytalan működését kifogásolta, megismételve: mindketten „elismerték, hogy a felszabadulás utáni politikai helyzetben nem működhetek az alapszabályokat minden pontban betartva, de ígéretet tettek, hogy ezen hamarosan segíteni fognak. Már 1956 őszén össze óhajtották hívni a rendes közgyűlést, ebben azonban az ellenforradalmi események a magyar elnökséget megakadályozták.” Az

119 *Kivonat a Nemzetközi Végrehajtó Bizottság 1958. szept. 28-i párizsi ülésének jegyzőkönyveiből.* A fenti jegyzőkönyvekből: e./ *Határozati javaslat a Magyar P.E.N. klubot illetően.* Párizs, 1958. szept. 29. G.m.

összefoglaló is szóvá tette, hogy a nemzetközi Pen Ötös Bizottságának 1958. május 11-i döntéséről szóló határozat „angol és francia szövege nem egyezik. Az angol szöveg »the state of susoension in witch the Hungarian Centre remain atpresent«-ról beszél, aminek a francia szövegben semmi nyoma sincs.” Összegzésük utal a harmincfős intézőbizottság és az új vezetés megválasztására, Rubinyi 1958. augusztus 27-i jelentésére, felsorolva tervezett programjait és a magyar Pen nemzetközi tagdíjának befizetésére hozott intézkedéseket, valamint a tagfelvételre és az emlékéremre vonatkozó terveket. „A club életét is felújítjuk. Ugyancsak munkába vettük az alapszabályok megújítását, s ennek eredményét rövidesen bejelenthetjük. Végül még bejelentjük, hogy részt vettünk a lengyel műfordítói konferencián,¹²⁰ melyen intézőbizottságunk tagja, Kardos László vett részt kitűnő előadásával, mely a Lengyel Pen kötetében megjelent.”¹²¹

1958 októberében szintén Bölöni, Rubinyi és Gereblyés írta meg Carvernek: „sajnálattal bár, de kötelességszerűen” vették tudomásul, hogy a londoni központ a magyar szervezet felfüggesztését még mindig nem oldotta fel. Soraik szerint ennek híre „akkor ér bennünket, amikor megragadván az első lehetőséget, a központ kifejezett intenciónak megfelelően szabályszerű közgyűlést tartottunk, azon vezetőséget választottunk, az összes tagokat, kivétel nélkül, az ő hova tartozandóságuk reális dokumentálása céljából tagsági díj fizetésére felhívtuk.”¹²² David Carver csak október végén hozta Bölöni György tudomására, hogy „A magyar központ ügyét a végrehajtó bizottság múlt év márciusában, Londonban tartott ülésén e célra kijelölt ötös bizottsághoz továbbítottuk. Amíg ez a bizottság nem ül össze, vagy nézeteit levélben ki nem cseréli, addig ebben az ügyben további közölnivalóm nincsen.”¹²³

A nemzetközi főtítkárral alig három nap múlva kénytelen volt megismételni, hogy „a magyar központ ez idő szerint a felfüggesztés állapotában van, és nem tudom megérteni, hogy Önök ezt nem akarják tudomásul venni [...] arra hivatkoznak, hogy: »miután sohasem kaptunk hivatalosan, expressis verbis értesítést arról, miszerint a Magyar PEN Club tekintse magát a felfüggesztés állapotában lévőnek, mert nem tekinthetjük annak azt a levelet, melynek angol és francia szövege közt jelentős különbségeket állapítottunk meg.«¹²⁴ Az angol és francia szöveg között semmiféle eltérés nincsen [...] Miután Önök ragaszkodnak ahhoz, hogy ilyen eltérés mégis fennáll, felkérem a nemzetközi elnököt magát, hogy írjon ő, és rögzítse írásban a helyzetet.”¹²⁵ A magyar Pen vezetősége az 1959. február 10-i intézőbizottsági

120 L. Rubinyi Mózes levelét Massenszkyhoz [!], a Lengyel Népköztársaság budapesti nagykövetsége tanácsosához. Bp., 1958. júl. 2. G.m.

121 Bölöni György, Rubinyi Mózes és Gereblyés László helyzetjelentése. Dok 106. Kardosnak a lengyel Pen és a Fordítók Nemzetközi Szövetsége varsói nemzetközi kongresszusán *A magyar műfordítás problémái a felszabadulás után* címmel elhangzott előadását l. Nv 1958. 3. évf. 8. 1236–1239.

122 Bölöni György, Rubinyi Mózes és Gereblyés László levele David Carverhez. Bp., 1958. okt. 16. G.

123 David Carver levele Bölöni Györgyhez. London. 1958. okt. 21.

124 A magyar Pen vezetői szerint „Az angol szöveg »the state of suspension in which the Hungarian Centre remain atpresent«-ról beszél, aminek a francia szövegben semmi nyoma sincs,” Dok 106.

125 David Carver levele Bölöni Györgyhez. London, 1958. okt. 24. G.aut.

ülésein úgy határozott, megküldik a tagnévsort Londonba, ennek alapján befizetik a nemzetközi tagsági díjat is, és egyúttal több mint kétszáz új tag felvételére tesznek javaslatot.¹²⁶

1958 végétől a klubélet Carvernek is megígért élénkítése jegyében néhány külföldi úti beszámolóra, irodalmi estre és megemlékezésre is sor került. 1958 novemberében Gereblyés László a csehszlovákiai írótalálkozóról és egy nápolyi konferenciáról tartott tájékoztatást, ahol a magyar Pen főtítkáráként és a Nagyvilág szerkesztőjeként jelent meg.¹²⁷ Az első rendezvény a népi demokratikus országok íróinak első véleménycseréje, a második az európai írók érdekvédelmi közösségének létrehozását célzó összejövetel volt; utóbbin „Rendkívül szívélyesen, nagy vendégszeretettel fogadták a Szovjetunió és más szocialista országok, köztük hazánk íróinak küldöttségét. A disszidens írókat meg sem hívták, mert a magyar írók jogos és természetes képviselőinek minket tekintenek.”¹²⁸

1958. október 8-án Ibsen-estet tartottak az író valamennyi művét magyarra fordító Hajdu Henrik előadásával, november 14-én pedig Puccini-emlékestet az Operaház művészcinck közreműködésével; „Puccini művészetét Balassa Imre, az Operaház titkára, zeneesztétikus ismertette.”¹²⁹ 1959. január 23-án a magyar Pen *Mártírjaink* címmel tartott irodalmi estet az írószövetségben, ahol Bölöni György Révész Béláról, Goda Gábor Karikás Frigyesről, Hatvany Lajos Szép Ernőről, Kellér Andor Szomory Dezsőről emlékezett meg.¹³⁰ 1959. február 26-án Török Endre és Illés Béla előadásával Solohov-estet tartottak,¹³¹ március 19-én pedig, Robert Burns születésének 200. évfordulóján Hugh McDiarmid skót költő részvételével előadásra és baráti beszélgetésre került sor a Kulturális Kapcsolatok Intézetében.¹³² Október 28-án Radó György műfordító közreműködésével, születésének 150. és halálának 110. évfordulóján Poe-estet tartottak, december 4-én pedig Brecht-vitaestre került sor Kéry László és Vajda György Mihály vezetésével.¹³³ (1959-ben McDiarmid mellett Jacques Gaucheron, Stephan Hermlin és Eugen Jebeleanu is a magyar Pen vendégeként látogatott Magyarországra.)¹³⁴ 1958-tól a magyar Pen

meghívására, bár még nem nagy számban, mégis mind gyakrabban érkeztek külföldi íróvendégek. Velük és kísérelőkkel a nélkül, hogy tudtak volna róla, nemcsak magyar kollégáik cseréltek eszmét, hanem a hírszerzés és a kémelhárítás emberei is, és az írók közül sem csak azok, akik szakmai okokból és személyes rokonszenvből keresték a találkozás lehetőségét, hanem azok is, akik ügynöki minőségükben keresték a kapcsolatot velük.

Az állambiztonságot természetesen nemcsak a vendégek és a külföldre utazó írók, a Nyugat-Európában működő magyar lektorok, fordítók¹³⁵ és a külföldi magyar intézetek munkatársainak tevékenysége foglalkoztatta, hanem a belső elhárítás érdeklődése is megélenkült a Pen és az írószövetség tagjainak „belső mozgása”, programjai, egymás közti kapcsolata iránt. Amint a „Juhász Lajos” fedőnevű ügynök 1960 novemberében megállapította, „az ellenséges tevékenység régi bástyái a követségek”,¹³⁶ ahonnan sokféle kapcsolat felderíthető. A belső elhárítást az Európa és a Magvető kiadók, a Nagyvilág szerkesztősége, a lapok kulturális rovatai és a Szerzői Jogvédő Hivatal¹³⁷ mellett e tekintetben mindenekelőtt az angol, a francia és az izraeli követség fogadásai és rendezvényei foglalkoztatták. A „Borisz” fedőnevű ügynök 1958–62 között arról is jelentett, hogy a budapesti angol követség rendezvényeinek rendszeres látogatói közé tartozik többek között Devecseri Gábor, Elbert János, Féja Géza, Görgey Gábor, Hegedűs Géza, Hubay Miklós, Illyés Gyula, Juhász Ferenc, Kardos Tibor, Karinthy Ferenc, Keszi Imre, Kéry László, Köpeczi Béla, Lengyel Balázs, Mészöly Dezső, Nemes Nagy Ágnes, Ottlik Géza, Passuth László, Róna Ilona, Somlyó György, Sőtér István, Szabó Pál, Szász Imre, Tamási Áron, Ungvári Tamás, Vas István és Veres Péter.¹³⁸

Az angol követség egyik leggyakoribb vendége már a hatvanas évektől Boldizsár Iván volt, aki 1968-ban Lipták Gábornak egyszer azt mondta: „Édes barátom, a lényeg »jól élni« és »túlélni«.”¹³⁹ „Borisz” szerint Boldizsár meg is tette: „A Kádár rendszer nyugati úti-könyveket író, társutas értelmiségijeinek reprezentánsává konszolidálódott.”¹⁴⁰ „Juhász” szerint „az angol követség könyvtárosát, Gál Istvánt Németh Lászlón és Püski Sándoron keresztül a népi írókhoz, Vas Istvánon és Róna Ilonán keresztül az urbánusokhoz, Fodor Andrásan keresztül a fiatalokhoz fűzik szálát; a francia követség Rayman Katalinon keresztül eléri a Magvetőt, Bajomi Lázár Endrén keresztül az Európát. Felvetése szerint figyelemre méltó angol kapcsolatai lehetnek Vas István, Kéry László, Ottlik Géza, Mészöly Miklós körének a PEN Club vagy a disszidált Határ Győző révén, aki »bizonyára kapcsolatban áll az Újhold íróival s Vajda Endrével«. Kovács Imre a népi írókkal állhat kapcsolatban, Szabó Zoltán, Cs. Szabó László, Pálóczi-Horváth György és Faludy György esetleg szóba jöhet

126 *Jegyzőkönyv a Magyar Pen Club Intéző Bizottságának 1959. február 10-én tartott üléséről.* G.m. Bölöni György elnök, Rubinyi Mózes üv. alelnök, Gereblyés László főtítkár, Hegedűs Géza, Várnai Zseni aut.

127 „A nápolyi konferenciáról Gereblyés László főtítkárunk és Passuth László, intézőbizottságunk tagja tartottal nagyon érdekes beszámolót. A taskenti konferenciáról Trencsényi-Waldapfel Imre akadémikus, a Magyar Pen Club rendes tagja tájékoztatott bennünket.” *Rubinyi Mózes levele David Carverhez.* Bp., 1959. jan. G.m.

128 *A szlovákiai írótalálkozóról...*

129 *Jku* (1960. márc. 23.) 14.

130 *A Magyar Pen Klub...* (MN), *A Pen Klub...* (Esti Hírlap), *Ünnepi est...* (Nszab) és *Ünnepi esten...* (MN). Az elhunyt írók műveiből részleteket adott elő Horváth Ferenc és Péchy Blanka.

131 *A Magyar Pen Club...* (MN) és *A magyar Pen Club...* (Nszab). Solohov műveiből részleteket adott elő Horváth Béla és Kelen Dóra. Rubinyi szerint „a fasiszták által meggyilkolt magyar írók tiszteletére” rendezett este már 1958. dec. 19-én sor került, l. *Jku* (1960. márc. 23.). 15.

132 *Skót költő...*, *A Magyar Pen Club...* (Nsz), *A Magyar Pen Club...* (ÉS), és *A Magyar Pen Club...* (MN). A beszélgetésben Bölöni György, Fodor József, Gereblyés László, Keszthelyi Zoltán, Passuth László, Rubinyi Mózes vett részt.

133 *Jku* (1960. márc. 23.) 15.

134 Uo. 2.

135 L. „Meszlényi Károly” (Dömötör László újságíró) *Politikai tendenciák a magyar irodalmi művek nyugati sajtókritikáiban* c. elemzését. ÁBT L 3.1.2.–M–35897/77–82. 1966.

136 ÁBT L M–18821/5. 151–158. Szőnyi Tamás: i. m. 1. k. 824.

137 A hetvenes-nyolcvanas években a „Bereznai” fedőnevű ügynök (Antal László), l. Szőnyi Tamás: i. m. 1. k. 920.

138 Uo. 597.

139 Uo. 593.

140 ÁBT L M–18523. 234–235. Uo.

Boldizsár Iván, Keresztury Dezső, Bóka László, Ortutay Gyula. Faludy és Fejtő Ferenc talán a szocdem írókkal, Krassó Miklós és Kecskeméti Károly a volt Petőfi körös revizionista fiatalokkal, a képzőművészeti emigráció köreiből Bálint Endre és Pán Imre Kassák Lajossal tart kapcsolatot.”¹⁴¹

„Pál Éva” 1959 tavaszán azt írta, hogy munkahelyén, az Európa Könyvkiadóban nincs „semmiféle társadalmi kapcsolat”, mégis viszonylag jó a kollegiális érintkezés Bartos Tibor, Lator László, Lázár Endre, Palotás Magda, Róna Ilona, Szinnai Tivadar, Urbán Eszter és Vas István lektorok között. „Ugyanez vonatkozik néhány külső munkatársra: Hegedűs Géza, Nagy Péter, Hubay Miklós, Szekeres György, Passuth László, Boldizsár Iván. Felületes köszönő viszonyban: Barabás Tibor, Baráth Endre, Bóka László, Goda Gábor, Darvas József, Illés Béla, Mesterházy Lajos, Keszi Imre, Szabó Magda, Illés Endre. [...] A jelentésben aláhúzott személyekről [„Pál Éva”] részletes jelentést készít. Az ügynököt utasítottam, hogy Vas István, Hubay Miklós, Passuth László, Boldizsár Ivánnal baráti kapcsolatát mélyítse el és a beszélgetésekről részletes jelentésekben számoljon be.”¹⁴² „Pál Éva” Passuth Lászlóról korábbi véleményét ismételte meg: „Velejég becsületes, tiszta ember, olyan jó értelemben vett idealista, vagy inkább humanista, mindenképpen haladó eszmék híve (lásd művei, pl. *Idegenek*), őszintén szereti hazáját, híve rendszerünknek.”¹⁴³

„Dávid Mátyás” 1959-ben azt tanácsolta Komlós Jánosnak, a Magyar Nemzet kulturális rovatvezetőjének, foglalkoztassa Somlyó Györgyöt és Ungvári Tamást, de csak mértékkel, mert „tehetséges, de különösen cinikus fráterek”. Az ügynök véleménye szerint Ungvári alkalmazkodott a „képmutató és túlzó »vonalassághoz«”, 1956-ban pedig igyekezett „az ellenforradalomhoz sodródni”. „Juhász Lajos 1959 nyarán Ungvárit okos és képzett emberként írta le, akinek „Nagypolgári igényei vannak, szeret jól élni, ennek anyagi feltételeit összekötetései révén, munkával teremti meg. 1956-ból levonta a következtetést: »Nem jó előtérben lenni, nem jó nyíltan irodalompolitikát csinálni, várni kell.« Két vasat tart a tűzben: ha például a népi vonalat kritizálja, azzal egyszerre tűnik fel »balos-szektás« képben, és hajt végre »urbánus harci tettet«. Abody [Béla] is elmondta róla: »A legjobb viszonyban van Füst Milánnak, akit szellemi atyjaként tisztel és szeret.« Egy évvel korábban Tornai József is »a párttal együttműködő polgári zsidóság« irodalompolitikai érdekeinek aktivistájaként jellemezte Ungvári Tamást: »Juhász Lajos« 1958. szeptemberi jelentése szerint Tornai úgy látta, ez a kör mindent elkövet, hogy »elholt és élő« nagyságairól bebizonyítsa, mennyire »haladók«, sőt »szocialisták« (pl. Heltai Jenő), illetve, hogy »abszolút irodalmi mértékkel mérve milyen »nagyok« (pl. Füst Milán) [...] »Meszlényi Károly« 1959 júniusában és 1960 októberében készítette el a maga Ungvári-portróját: »a politikamentes irodalom híve«, a klasszikusokhoz

kíván visszanyúlni. Tartótisztje ezt így interpretálta: »Ungvári Tamás tudatosan 'politikamentes' dolgokat csinál, s így áll ellen a párt politikájának, tekintve azt, hogy most másként nem lehet.« [...] »taktikája: akitől vár valamit, annak előbb vagy utóbb nyilvánosan alányal« (fordításról, előszóírásról, színpadra alkalmazásról szóló példákat sorolt, megemlítve Vas István, Illés Endre és Karinthy Ferenc nevét. Ugyanakkor elismerte, »olvasott, művelt fiú«, de csak a nyugati kultúra érdekli, »véletlenül sem nyúl hozzá szovjet anyaghoz.«”¹⁴⁴

Az állambiztonság 1959 tavaszán a Magyar Írók Szövetsége Külföldön elnevezésű szervezetről csupán annyit állapított meg: „Erőfeszítéseket tesz arra, hogy a hazánkban történő irodalmi kialakulást meggátolja. Az októberi eszmék alapján közös platformot akar kialakítani az itthon maradt írókkal. Arra törekszik, hogy az emigráns értelmiség vezetőjeként szellemileg befolyásolja az emigrációs tömegeket. Törekvéseiben élesen szovjet- és haladásellenes vonalat képvisel.”¹⁴⁵ A Magyar Írók Szövetségének újjászervezéséről szóló javaslat 1959. március 27-én került az MSZMP Politikai Bizottsága elé.¹⁴⁶

A frankfurti világkongresszus előzményei

A nemzetközi Pen végrehajtó bizottságának 1959. április 9-i ülése fordulatot hozott a magyar Pen felfüggesztésében. Miután napirendre vették az újabb fejlemények áttekintését,¹⁴⁷ az aktuális helyzet megtárgyalása után kimondták a határozatot, mely szerint a felfüggesztés „tárgyalanná vált”, ezért a júliusi frankfurti világkongresszusnak a felfüggesztés visszavonására, vagyis a magyar szervezet jogaiba való visszahelyezésére tesznek javaslatot. A londoni központ vezetőit az a megfontolás vezette, hogy a békülési szándék kimutatásával a Kádár-kormányt engedményekre bírják a bebörtönzött írók szabadon bocsátása ügyében. Pálóczi-Horváth György, a Száműzött Írók Pen Clubjának alelnöke hiába próbálta meggyőzni a végrehajtó bizottság tagjait, Louis. de Villefosse is hiába érvelt a visszavonás ellen a *Le Monde* 1959. augusztus 18-ai számában,¹⁴⁸ a felfüggesztés törlése tizenkilenc támogató szavazatot kapott kilenc ellenszavazat és ugyanannyi tartózkodás mellett. A végrehajtó bizottsági határozat szerint „Az ötös bizottság, amelyet a Nemzetközi PEN a magyar centrum ügyében való döntésre kijelölt, mint az egész vizsgálat során, [úgy] most is teljes egyetértésben lévén:

tekintettel arra, hogy a magyar PEN saját tisztségviselőinek tanúsága szerint eltért szabad szervezetként való normális működésétől, valamint attól a szabad szellemtől, amelynek az írókat át kell hatnia, s így a felfüggesztés állapotában találta magát;

144 Juhász Lajos” ÁBTL M–18821/2. 189–291., M–18821/3. 242–243. és „Meszlényi Károly” ÁBTL M–18667/4. 223, 229., M–1867/7. 164–170. Szőnyi Tamás: i. m. 1. k. 751–752. Ungvári további jellemzése és véleményei uo. 753–759.

145 *Határozat*. Bp., 1959. márc. 27. Tárgy: *Magyar Írók Szövetsége Külföldön*. PNyO BM III/5. Sz.t. OD–1484. Virág Ferenc r.ny. szds. főop. beo. Megny. 1958. ápr. 7., lez. 1964. dec. 2. ÁBTL 3.2.5. O–8–49.

146 In: *Zárt, bizalmas...* 123–125.

147 *Napirend*. London, W. S. Charles Street, 1959. ápr. 9. csütörtök d. e. 10. G.

148 *PEN in Exile*. No. 23. Bulletin of the P.E.N. Centre for Writers in Exile. 1959. okt. 1.

141 ÁBTL M–18821/5. 151–158. Uo. 824.

142 *Jelentés*. Bp., 1959. márc. 24. „Dante” fn. ügynök Csabai Pál r. fbdgynak. Tárgy: *Kapcsolatairól*. BM II/5–e Alo. Sz.t. ÁBTL B do. sz. H–17671. 1. k. Megny. 1958. máj. 1. Arch. sz. 31.393. ABTL 3.2.1. M–313939.

143 BM III. Csfség II/5–e. o. M.d. „Pál Éva” („Dante”). Gergely (Gieger) Pálné. „B” do. sz. H–17672. 1. k. Megny. 1958. máj. 1. Arch. sz. 31.393. ÁBTL 3.1.2. M–313939.

továbbá tekintettel arra,
hogy a legutóbbi néhány hónap folyamán a magyar centrum az általa nyújtott információk szerint nagy erőfeszítéseket tett, hogy visszatérjen a normális élethez,

az ötös bizottság úgy találja,

hogy a felfüggesztés állapotát, amelybe a magyar centrum került, emez erőfeszítések megsemmisítették, s ezért kívánatos, hogy a centrum visszatérjen a PEN nemzetközi szervezetébe.

Az ötös bizottság testvéri üdvözlét küldi a magyar íróknak és felhívja őket, hogy közzé tegyék meg erőfeszítéseiket annak a szabadságnak és igazságnak a szellemében, amely a Chartában kifejezésre jut.”¹⁴⁹

Az eseményt az 1959. áprilisi londoni végrehajtó bizottsági ülés 6. napirendi pontjának jegyzőkönyvi kivonata eszerint rögzíti:

„Chamson úr közölte, hogy az Ötös Bizottság legutóbbi ülése óta eltelt időszakra vonatkozólag részletes információkat kapott a főtitkártól, és előző nap újabb ülést tartott. A Magyar Központ egész helyzetének, valamint a felfüggesztés ideje alatti tevékenységének, amikor is erőfeszítéseket tett ügyeinek normális rendezésére, igen gondos megvizsgálása után az Ötös Bizottság [a] következő javaslatot terjesztette a Végrehajtó Bizottság elé:

A Magyar P.E.N. Club, amely saját vezetőinek tanúsága szerint letért arról az útról, amely[en] egy szabad szervezetnek haladnia kell, és [eltért] attól a szabad szellemtől, amely az írókat át kell, hogy hassa, ilyképp a felfüggesztés állapotában van,

A Magyar P.E.N. Club információi szerint az utóbbi néhány hónap folyamán komoly erőfeszítéseket tett a normális tevékenység megalapozására, ezért az Ötös Bizottság úgy véli, hogy ezen erőfeszítések eredményeként a felfüggesztés tárgytalanná vált, és így kívánatos, hogy ez a központ újra felvegye a kapcsolatot a Nemzetközi P.E.N. Clubbal. Az Ötös Bizottság baráti üdvözlét küldi Magyarországi íróinak és felhívja őket, hogy fokozzák erőfeszítéseiket az Alkotmányunkban kifejezett szabadság és igazság szellemében. Aláírások.”

A végrehajtó bizottság ülésén Chamsonnak felelve Tábori Pál kijelentette, „központja arra utasította, hogy a leghatározottabban ellenezze a Magyar Központ újrafelvételét, még pedig a következő indokok alapján: először is a Száműzetésnek lévő írók Központja úgy véli, hogy bár minden okmány rendelkezésre állott, az Ötös Bizottság nem vizsgálta meg valamennyi vádat, melyet a Magyar Központ ellen felhoztak, másodszor, megállapította, hogy a Magyar Központ nem járt el helyesen – sohasem ismerte el például a felfüggesztés állapotát; harmadszor, az utóbbi 10 nap folyamán újabb súlyos alkotmányos sértés került napvilágra, amikor négy PEN-tagot (akik véletlenül a kommunista párt tagjai voltak) bebörtönöztek, de semmi jel nincs arra vonatkozólag, hogy a Magyar Központ bármily tiltakozást is tett volna.

149 Kéry László és Rubinyi Mózes feljegyzése. Bp., 1959. szept. 21. Dok 111. Az 1959. ápr. 8-i határozat szövegét Kéry László 1960. márc. 23-i főtitkári jelentésében az öt aláíró megjelölésével – „André Chamson nemzetközi elnök, Victor van Vriesland nemzetközi alelnök, Richard Friedenthal alelnök, a Német Szövetségi Köztársaság PEN központja, Rochi Hingorani delegátus, össz-indiai központ, David Carver nemzetközi főtitkár” – közli, l. *Jku* (1960. márc. 23.) 23–24.

Leon Simon úr megkérdezte, hogy a Bizottság közvetlen érintkezésben állott-e a Magyar PEN Club vezető íróival, és milyen tényleges bizonyítékok állnak rendelkezésre abban a tekintetben, hogy ez a Központ valóban a régi, normális útra tért? Carver úr kijelentette, hogy Bölöni és Rónai urak Londonba jöttek, jelentést tettek a nemzetközi elnöknek, és jelentésüket az Ötös Bizottság részletesen megvizsgálta; ez a két megbízott minden további nélkül elismerte, hogy központjuk egy idő óta nem tevékenykedett, és ígéretet tettek arra, hogy minden tőlük telhetőt megtesznek az ügyek rendezésére. Ezután Magyarországról a Bizottságnak küldött hosszú sürgönyt olvasták fel; ez részletesen közölte a haladás menetét és közölte egyben a Magyar Központ újonnan megválasztott tisztikárának jegyzékét. Carver úr azt is jelentette, hogy a szóban forgó központ tagsági díjának Londonba való átutalása folyamatban van, és hogy a Központ tagjegyzékének birtokában van. Bernavskova kisaszszony jelentette, hogy az említett írók nem írásaik, hanem bűncselekmények miatt lettek bebörtönözve; Tábori Pál ezt tagadta és azt mondta, hogy e fentebb közölt négy író nem cselekedeteikért, nem is azért, mert valamely törvénysértést követtek volna el, hanem írásaikért börtönözték be. Chamson úr azt mondta, hogy mindig nehéz dolog különválasztani az írókat az egyéntől; hangsúlyozta, hogy az Ötös Bizottság a határozatban foglalt javaslatát nemcsak az ügy okmányainak részletes vizsgálata, hanem az egész helyzet legszélesebb körű áttekintése alapján hozta. Olyan világban élünk, amelyben néha nem értjük meg egymást akkor sem, ha ugyanazt a nyelvet beszéljük. A P.E.N. hagyománya, hogy igyekezzék fenntartani a kapcsolatot az írók között még esetleges áldozatok árán is. Chamson úr azt mondta, hogy reméli, hogy ebben az esetben nem lesz szó győzőről és legyőzöttről, és hogy a felfüggesztés megszüntetése lehetővé teszi majd a helyzet javulását Magyarországon, mint ahogyan az meg is indult. Ez után az Ötös Bizottság javaslata szavazásra került, hogy a Magyar Központ felfüggesztése véget érjen a frankfurti XXX. kongresszus jóváhagyása után.

A Száműzetésben lévő írók ülése. München, 1958. XI. 2–XII. 3. Ezen ülés irodalmi témája *Az író és az európai szellem* volt. Dr. Tábori úgy vélte, hogy ez az ülés tagjai számára különlegesen jelentős, miután ez a Központ, nem úgy, mint mások, nem bír geográfiai helylyel s így tagjainak kevesebb alkalma van egymással találkozni, mint a legtöbb más Központ tagjainak. Körülbelül 20 országból érkeztek író, és a találkozás eredményes és üdvös is volt. A Központ rendkívül hálás mind München városának vendégszeretetéért, mind pedig német kartársainak a Központnak nyújtott segítségért, a gyűlés megszervezése terén.”¹⁵⁰

Az eseményről Carver főtitkár 1959. április 13-án értesítette a magyar Pen vezetőséget: „Örömmel csatolom az Ötös Bizottság április 9-én hozott határozatának szövegét, melyet a Végrehajtó Bizottság elé terjesztettek, és amely határozottan javasolja a Magyar Központ felfüggesztésének befejezését. [...] A szavazás a következő volt: mellette: 15; ellene: 8; a szavazástól tartózkodott: 3.” A magyar Pen intézőbizottságának 1959. április 28-i ülésén, miután Rubinyi Mózes ismertette Carver április 13-i levelét, Bölöni György ismét kifejtette,

150 Kivonat fordítás a Nemzetközi P.E.N. Végrehajtó Bizottsága London, Charles Street 1. alatt 1959. ápr. 9-i ülésének jegyzőkönyvéből. Bizalmas. G.m.

hogy a magyar Pen „nem érezheti magát bűnösnek a felfüggesztés tárgyában, mert évek hosszú során át nem volt problematikus, hogy nem működünk szabályszerűen. [...] Ez addig nem számított bűnnek, amíg a disszidens írók a PEN Club dolgát fel nem fűjték. Az ellenforradalom során a volt Írószövetségnek egy távirata miatt kerültek odáig a dolgok, hogy beleszóltak a PEN Club működésének ügyeibe. Most már rendszeresen működik a Club. Azonban a vizsgálat dolga a londoni PEN Club leveleiből még kiérezhető. Volt egy hangulati enyhülés Hruscsov elvtárs londoni látogatása után, addig, amíg a disszidens íróknak nem volt alkalmuk a központot ellenünk lázítani. Chamson elnöknek köszönetet kell mondanunk velünk szemben tanúsított magatartásáért. [...] Közben bennünket meghívtak az Ötös Bizottság ülésére, de későn kaptuk a meghívót, már nem vehettünk részt azon. Később Párizsba kaptunk meghívást, ahová nem tudtunk eljutni. Kénytelenek voltak nélkülünk határozni. Mi megtettük a jelentésünket, és amint lehetett, közgyűlést hívtunk össze.”¹⁵¹

A felfüggesztés törlését nemcsak Tábori és Pálóczi-Horváth, a Száműzetésben lévő Írók Pen Clubja, Villefosse és mások elleneztek, hanem az Osztrák Pen Club is, amely a magyar szervezet ügyének napirendről való levételét kérte. „Az Osztrák P.E.N. Központ közgyűlése elhatározta, hogy az Ötös Bizottságnak a frankfurti kongresszus elé terjesztendő határozati javaslatával kapcsolatban, mely a Magyar P.E.N. Központ felfüggesztésének megszüntetését javasolja, a következő módosítást nyújtja be: az Osztrák PEN Club azt a kívánságát fejezi ki, hogy az Ötös Bizottság e határozatát vegyék le a napirendről. Kívánságát a következőkkel támasztja alá: az Osztrák PEN véleménye szerint egy olyan ország PEN Központja, amely saját PEN Clubjának régi tagjait üldözi, és azokat börtönben tartja (például Háy Gyulát, aki a koppenhágai kongresszuson, mint a Magyar Központ kiküldöttje szerepelt), nem tekinthető a Nemzetközi PEN Club tényleges tagjának. Ez ellenkezik az Alkotmány előírásaival.

Az enyhe szótöbbségnek, mellyel a Végrehajtó bizottság a Magyar PEN Club felfüggesztésének megszüntetését javasoló határozatnak a frankfurti plenáris ülés elé való terjesztését elfogadta, a Közgyűlésen tartandó esetleges titkos szavazás esetén hátrányosan befolyásolná a központok plenáris ülésének egységét és összefogását, és káros hatással volna a napirend egyéb pontjaira is – mégpedig ama lelkiismereti konfliktusok folytán, amelyekkel az ügyben szereplő különböző központoknak szembe kell nézniük. Ha azonban a határozati javaslatot a napirendről leveszik, ezen konfliktusoknak elejét veszik. Ez a körülmény nem veszélyeztetné a kapcsolatokat a vasfüggöny mögötti egyéb központokkal, mert hiszen ezekben nem volt a magyarországihoz hasonló forradalom, amely felfüggesztette volna e központok működését, és szakadást idézett volna elő a múlttal. Nem volna tehát helyes e különböző nézeteket egyazon mértékkel mérni.”¹⁵²

Valószínűleg Bölöni György volt a szerzője annak a feljegyzésnek, amely a frankfurti világkongresszus előtt az 1945 utáni események és a hivatalos magyar álláspont tömör össze-

foglalóját adta. Eszerint a magyar Pen „a felszabadulás után egy ideig csak keretszerű munkát végzett. Évente jelentéseit híven beküldötte Londonba, a Nemzetközi Pen Klub központjába, és munkáját éveken át senki sem kifogásolta. Csak az ellenforradalmi események folytán támadták meg a Pen Klubot a külföldre került disszidens magyar írók, és a támadások folytán a Tokióban tartott kongresszuson a Magyar Pen ellen vizsgálatot rendeltek el, s a klubot a vizsgálat lefolytatása idejére felfüggesztett állapotban lévőnek nyilvánították. Egy öttagú bizottság vezette le a Magyar Pen elleni vizsgálatot, melynek során meghallgatták a klub vezetőségének jelentéseit és a Nemzetközi Pen Klub elnöke, André Chamson és a klub főtitkára, Carver előtt a Pen Londonba küldött delegáltjai ismertették a klub helyzetét. Közben a klub vezetősége megtette az intézkedéseket, hogy a központtól kívánt formális működését folytassa. Közgyűlést hívott össze, megválasztotta új vezetőségét, elnökét és titkárát, elnöke Bölöni György, titkára Gereblyés László lett, és a klub tagjai sorában ott vannak a magyar irodalom ismert nevű írói, legkisebb megszorítás nélkül azok, akik hosszú esztendőken át a klub életében részt vettek. A Magyar Pen Club újjászületéséről részletesen tájékoztatta a londoni központot és az akkori világszervezet elnökétől, André Chamsontól személyesen külön biztatást kapott arra, hogy munkáját folytassa. Az ötös bizottság a vizsgálatról jelentést tett a Nemzetközi Pen Klub Végrehajtó Bizottságának, mely a tavasszal Londonban tartott ülésén úgy határozott, hogy a felfüggesztést megszünteti azzal, hogy ezt a határozatot a júliusban, Frankfurtban összeülő kongresszus elé terjeszti jóváhagyás végett. A döntést a Pen főtitkára táviratilag közölte a Magyar Pen elnökségével, később pedig levélben arról is tájékoztatta a vezetőséget, hogy a felfüggesztés megszüntetését kimondó határozatot bizonyos vita után mondták ki. a megszüntetés mellett szavazott a Végrehajtó Bizottság tizenöt tagja, ellene nyolc, szavazástól pedig öt tag tartózkodott. A Nemzetközi Végrehajtó Bizottság döntését jóváhagyás végett a július 20-án összeülő frankfurti kongresszus elé terjeszti. Mindebből nyilvánvaló, hogy az ötös bizottságot s a Végrehajtó Bizottságot is kielégítette e lefolytatott vizsgálat eredménye, és a Nemzetközi Klub vezetősége meglelégedéssel vette tudomásul a Klub munkásságát.”¹⁵³

A frankfurti kongresszus és utóhatása

A nemzetközi Pen 30. kongresszusa a magyar szervezet vezetőiben és politikai felelőseikben már pusztán nyugat-németországi helyszíne miatt is előzetes izgalmakat keltett. A Frankfurt am Mainban, 1959 júliusában rendezendő világtalálkozó előtt Bölöni György és Rubinyi Mózes a magyar Pen tagságát tájékoztató „felkészítő” körlevelet küldött ki. A felfüggesztésre visszatekintő, a magyar Pen működését értékelő összefoglalás szerint „A frankfurti világkongresszus közelségére való tekintettel szükségesnek látjuk, hogy tájékoztassuk Önöket a Magyar PEN Club jelenlegi helyzetéről, annál is inkább, mert, mint ismeretes, hónapok óta folyik ellenünk néhány disszidens magyar író és egyes nyugati reakciós körök mesterkedése.

153 Címzett és aláírás nélküli jelentéstöredék. G.m. K.n.

151 G.m. Bölöni György elnök, Gereblyés László főtitkár és Rubinyi Mózes, Madarász Emil hit., Ackermann Margit jkv. aut.

152 *A frankfurti kongresszus elé terjesztett határozati javaslatok.* G.m. K.n.

Köztudomású, hogy régebben a Magyar PEN Club ellen a disszidens magyar írók vádat emeltek különféle »szabálytalanságok« miatt, s a vádak kivizsgálására a tokiói világkongresszus ötös bizottságot küldött ki. A kifogás az volt, hogy a Magyar PEN Club nem működött alapszabály szerint. Annak idején a magyar küldötteket [Bölöni Györgyöt és Rónai Mihály Andrást] André Chamson elnök és David Carver főtítkárral személyesen hallgatta meg. A magyar küldöttek elismerték, hogy az ötvenes évek magyar viszonyai közt csak bizonyos keretszerű működés volt lehetséges, de e megszorítással a Magyar PEN Club élt, dolgozott, [a világkongresszusokon nagy sikerrel részt vett. Munkájáról állandóan referált a Pen-központnak, a titkárságtól működése ellen semmiféle kifogás fel nem merült, s hogy eleget tegyünk a bizottság követelményeinek.] 1958. július 29-én, Budapesten megtartotta közgyűlését, amelyen a Magyar PEN Club 98 tagja jelent meg. E közgyűlés harminctagú Intéző Bizottságot választott, dús programú zenei és irodalmi esteket rendezett, felhívtuk tagjainkat, már hozzánk való tartozandóságuk dokumentálására is, a tagsági díj befizetésére s e pénzből a londoni PEN Centrum pénztárába befizettük a Magyar PEN Club tagsági díját. Közöltük a londoni központtal, tagjaink teljes névsorát. Folytattuk a kiváló és irodalmunk külföldi kultusza terén érdemeket szerzett íróknak PEN Emlékéremmel való kitüntetését (Jacques Gaucheron francia és Stephan Hermlin német írók). Részt vettünk a lengyel műfordítói konferencián, s minderről esetenként jelentést tettünk a londoni centrumnak. A magyar PEN Club felfüggesztett állapotát a PEN Világszövetség idei áprilisi végrehajtó bizottsági ülésén megszüntette, de ennek a döntésnek jogi érvényesítését a frankfurti világkongresszusra bízta. Így tehát mi normális munkánk végleges engedélyezéséig a frankfurti világkongresszustól várjuk és reméljük. A felfrissült és újjászervezett Magyar PEN Club meghívást nyert a frankfurti PEN világkongresszusra, és oda elnökét: Bölöni Györgyöt, főtítkárá: Gereblyés Lászlót és Kéry László egyetemi adjunktust küldötte ki. Teljes bizalommal vártuk és várjuk az idei kongresszustól ügyünk teljes és végleges tisztázását. Úgy látszik azonban, hogy azok, akik az igazi PEN szellemével ellentétben politikát, [kibúzza: politikai gyűlölködést] akarnak folytatólagosan belevinni a PEN Világszövetség életébe, újabb, igazságtalan motívumok belekeverésével egy elintézett affér felújításával kísérleteznek, legalábbis erre vall egyebek közt az Osztrák PEN Club hozzánk eljuttatott közgyűlési határozata, amely azt kívánja, hogy az Ötös Bizottságnak ránk vonatkozó és a felfüggesztést megszüntető javaslatát vegyék le a napirendről. A cél így nyilvánvaló. Szemben az alkotmányos Ötös Bizottság határozatával, lehetetlenné akarják tenni a mi integrálásunkat és eredményes működésünket.

Ugyancsak tudomásunk van arról, hogy mind Párizsban, mind pedig Londonban folyik ellenünk a sajtó- és rádiókampány, melynek során igyekeznek merőben hamis színben feltüntetni jelenleg is a Magyar PEN magatartását.

Felhívjuk tehát a fentiekre a kedves Tagtársak figyelmét, hogy ha csakugyan sor kerülne a kongresszuson ilyen irányú kísérletekre, úgy a baráti országok küldöttei, valamint az igazi PEN-szellemtől áthatott többi delegátusok segítségünkre lehessenek az igazi PEN-szellemben folyó küzdelmeink sikere érdekében. Egyébként számítunk arra, hogy még a kongresszus kezdete előtt megvalósulhat [a német Pen Club kezdeményezésére az a készség, hogy]

delegátusaink, a népi demokratikus országok PEN Clubjai delegátusai között meghitt találkozás és megbeszélés [formájában egységes álláspontot foglaljunk el a kongresszus előkészítő bizottság ügyében].¹⁵⁴

A Nagyvilág 1959. májusi száma tömör, valószínűleg Kéry László fogalmazta rövidhírben közölte, hogy „A Nemzetközi PEN-Club végrehajtó bizottsága legutóbbi londoni ülésén foglalkozott a magyar PEN működése ügyében a magyar disszidens írók alaptalan rágalmai alapján elrendelt vizsgálattal. A végrehajtó bizottság megtárgyalta a magyar PEN helyzetét és olyan határozatot hozott, hogy a vizsgálatot a maga részéről lezártnak tekinti. Ezt a döntést a PEN júniusi kongresszusának kell jóváhagynia. A végrehajtó bizottságnak ezen az ülésén a világszervezet elnökeül – a lelépő André Chamson helyére – Alberto Moravia olasz írórt választották meg. A görög kormányhoz küldött táviratban követelték Manolisz Glezosz görög író szabadon bocsátását. A tiltakozáshoz táviratban csatlakozott a magyar PEN is.”¹⁵⁵

Arról figyelmeztetésről nemcsak a Nagyvilág olvasói, hanem a vezetőség szűkebb körén kívül a magyar Pen tagjai sem tudtak, hogy a Nyugatnémet Pen Club darmstadti elnöke, Walter Schmiele Rubinyi Mózeshez intézett levelében közölte: „A rend kedvéért ismételtelen utalnom kell arra, hogy Önök jelenleg még felfüggesztett állapotban lévő centrumnak résztvevői, nem nevezhetők még hivatalos delegátusoknak addig, amíg a Centrum megint elismerést nyer. Önök addig megfigyelők”, ami nem változtat a meghívó fél vendégbarátságán.¹⁵⁶

Az előkészületek folytatásaképpen Bölöni György 1959 májusában Benke Valéria művelődésügyi minisztertől kérte, járuljon hozzá az ügy súlyának megfelelő létszámú és összetételű magyar Pen-küldöttség kiutazásához: „a PEN Club tokiói, 1957 szeptemberében megtartott [29.] kongresszusán a Magyar Pen-szervezet ellen kizárási indítványt terjesztettek elő a magyar disszidens írók képviselői. Itt azonban kudarcot vallott a tervük. André Chamson elnök szavazatával javaslatukat a kongresszus elvetette. Ehelyett egy öttagú bizottság kiküldetését határozták el a magyar Pen működésének felfüggesztése végett. Ez a bizottság néhány héttel ezelőtt tette meg záró-jelentését a Végrehajtó Bizottság londoni ülésén, amely ennek alapján a magyar Pen »felfüggesztett« állapotát megszüntetettnek javasolta. [...]

A döntést a július végén Frankfurtba egybehívott nemzetközi kongresszusnak kell jóváhagynia. A magyar Pen vezetősége legutóbbi ülésén éppen ezért – a Külügyminisztérium illetékes osztályával folytatott előzetes megbeszélés szellemében – akként foglalt állást, hogy a magyar Pen ezen a kongresszuson jelentősebb számú küldöttséggel venne részt. A nyugatnémet Pen-szervezettől a közelmúltban megérkezett meghívás értelmében szervezetünk két hivatalos küldöttel képviseltetheti magát; emellett azonban több főlshózlási joggal rendelkező »megfigyelő« kiküldetésére is nyílik lehetőség.” A Pen vezetősége delegátusként Bölöni György elnök, Gereblyés László főtítkárral, továbbá Kardos László, Kéry László és Nemes

154 Rubinyi Mózes gépiratos fogalmazványa, [l-ben kézírásos javításaival. G. K.n. [1959. júl. előtt]

155 Nv 1959. 4. évf. 5. 781.

156 Walter Schmiele levele Rubinyi Mózeshez. A Deutsches PEN-Zentrum der Bundesrepublik. Sitz Darmstadt fejl. lp. G.aut.

Nagy Ágnes frankfurti részvételére tett javaslatot.¹⁵⁷ (A világkongresszuson Nemes Nagy Ágnes és Kardos László végül nem vett részt.)

A londoni rádiónak arról az 1959. június 1-jén sugárzott elemzéséről jobbra már csak a beavatottak, az „MTI-bizalmas” olvasói értesülhettek, amely szerint „A Magyar Pen alig adta létezésének jelét az elmúlt tíz esztendő folyamán, majd egyszerre rádöbrent, hogy van... A nemzetközi Pen vizsgálatot rendelt el a magyar tagozat ügyében. Különbizottság hallgatta meg a magyar Pen önjelölt elnökét, Bölöni Györgyöt és a kíséretében utazó Rónai Mihály Andrást, de csodálatos módon bár a magyar Pen érdekében érkeztek Nyugatra, a jelek szerint nem elégtették ki a különbizottságot a magyar tagozat működése ügyében. A különbizottság a magyar Pen működésének felfüggesztését továbbra is fenntartotta, és az ügyet a nemzetközi Pen nyári frankfurti kongresszusa elé utalta. A magyar Pen e vesszőfutásáról a Nagyvilág májusi, valamint az Élet és Irodalom május 17-i számában kurta közlemény jelent meg, amely már kurtaságával gyanús.¹⁵⁸ A fogalmazás dodonai sötétsége pedig még inkább felkeltheti minden értelmes olvasó gyanúját, aki a sorok között olvasni tud. Bölöni és Rónai Mihály András azt állítják, hogy a végrehajtó bizottság megtárgyalta a magyar Pen helyzetét, és olyan határozatot hozott, hogy a vizsgálatot a maga részéről lezártnak tekinti. Vagyis az ügy mindkét fél teljes megelégedésére, nyugvópontra jutott – gondolhatná a magyar olvasó, aki sem az előzményekről, sem a vizsgálat utóöngéiről nem értesülhetett, és működésével az utolsó évtizedben a magyar Pen sem érdemelhette ki figyelmét. Így értelmezi az állítólag megújodott, megtisztult magyar Pen a tárgyilagos tájékoztatást. Így értelmezi a magyarországi sajtó a valóságnak megfelelő hírközlést: a nemzetközi Pen a vizsgálatot a maga részéről lezártnak tekinti, mintha a Bölöni-féle Pen-club minden vád alól tisztázta volna magát.

Ez távolról sincs így. Ezt a furfangosnak vélt, és valójában ügyetlen sajtóközleményt a nemzetközi Pen központja oly félrevezetőnek, oly felháborítóknak találta, hogy nem hagyhatta szó nélkül. David Carver, a Pen világszervezetének főtítkára Londonban nyilatkozatot tett közzé a londoni magyar Irodalmi Újságban. Nyilatkozatában többek között leszögezi, hogy a magyar Pent néhány esztendő óta teljesen szabálytalanul, és a szövetség nemzetközi szabályaival ellentétben álló módon vezették, és ilyenképpen a magyar központot végső soron nem létezővé tették. A magyar Pent egyszerűen megsemmisítették akkor, amikor a kommunista hatalmi politika játékszerévé aljasítva félredobták humanista, demokratikus alapszabályait. Carver hozzászól: Bölöni György és Rónai Mihály András beismerései kész-

tették a bizottságot a következő határozat megszövegezésére: A magyar Pen továbbra is felfüggesztés alatt áll.

Ne tévesszen tehát meg senkit, ha Bölöniék úgy szeretnék feltüntetni, mintha őket legalábbis puszipajtként fogadták volna nyugati író társaik és medáliákat tűztek volna a mellükre most, hogy igyekezzenek ismét átjatszani a kommunistáknak a Pen magyar tagozatát. Ami pedig a Bölöni-féle csoport íróinak hősi bátorságát illeti, amellyel csatlakoztak a nemzetközi Pen tiltakozásához Manolisz Glezosz görög író fogva tartása ellen, Carver főtítkárnak erről is van néhány kedves szava, amikor nyilatkozatában a következőket mondja: »Örömmel értesültem erről az akcióról, de legyen szabad hozzátennem, hogy ugyanilyen örömmel venném tudomásul, ha a magyar Pen hasonló érdeklődést mutatna azoknak a magyar íróknak sorsa iránt is, akik tudvalevőleg Budapesten vannak börtönben.«

A Bölöni-Rónai Mihály-féle magyar Pen-tagozat a legjobb úton van afelé, hogy visszatérjen abba a tetszhalott állapotba, amelyben volt egy teljes évtizeden át... Semmi nem fogja megakadályozni abban, hogy nyilatkozataiban ne értsen egyet kínos hajszálpontossággal Kádár [János]sal, Marosán [Györggyel], magasabb értelemben Hruscsovval és mélyebb értelemben Benke Valériával. Nemrég a magyar sajtó közölte, hogy újjászervezik a magyar írószövetséget, sőt már közzétette az előkészítő bizottság listáját is. Így van ez, ahol a kommunista irodalompolitikának van egy óriási sakktáblája, amelyet benépesít az író társadalom számtalan gyalogjával, akár tetszik nekik, akár nem. Mert ezen a sakktáblán a magyar írók maguktól már régóta nem lépnek. A magyar írószövetséget nem tagjai, hanem tettei alapján fogják megítélni.¹⁵⁹

Minden bizonnyal Bölöni György volt a szerzője annak a tervezetnek is, amely végső formájában a pártközpont vagy a minisztérium számára lett volna hivatott magyarázatot adni londoni rádióban elhangzottakra. A dokumentum szerint ugyanis „A Pen Club magyar tagozatáról szóló közlemény elejétől végig megtévesztő valótanságoktól hemzsegető írás. Tisztázott dolgokat kútmérgező módszerrel újra kihoz és rég megcáfolt vádakkal nem áttal előhozakodni. Tisztázott dolog, hogy a Magyar Pen Club egy ideig az akkori hazai viszonyom szerint csak keretszerű munkát végezhetett, azt azonban becsülettel elvégezte, a világkongresszusokon részt vett, s ezt senki sem kifogásolta, csak akkor, amikor emigráns írók különféle vádakkal rendszeresen ostromolták és feketítették a Magyar Pen Club munkáját. Megjegyezzük, hogy a vádaskodók között volt olyan disszidens író is, aki idehaza részt vett a Pen Club munkájában.¹⁶⁰ De ez már a múlté. A felfüggesztés, mint azt a volt elnök, [André] Chamson [ki] nyilvánította, előfordul az egyesületek életében, s a helyzet tisztázása velejár a rehabilitációval. Így történt a Magyar Pen Club esetében is. A világszövetség elnöksége és titkársága tudomásul vette, hogy a Magyar Pen Clubot újjászervezték, közgyűlést tartottak, új tisztikart választottak, zenei és irodalmi esteket rendeztek a Pen-statútumok eszméi irányában, s ennek következményeként Carver világszövetségi titkár április elején sürgőnyileg értesítette a Magyar Pen Clubot

159 „A Pen-club magyar tagozatáról [töredék]. MTI. Bizalmas tájékoztató. 1959. jún. 4. 129. sz. 16–18. (7–44. sz. pld.) OL K szek.

160 Utalás Tábori Pálra.

157 Bölöni György levele Benke Valéria művelődésiügyi miniszterhez. Bp., 1959. máj. 11. G.m.

158 „A Nemzetközi Pen 1957 szeptemberében rendezett tokiói kongresszusán – a magyar disszidens frócsoport rágalmi alapján vizsgálatot rendeltek el a magyar Pen működése ügyében. Ennek elvégzését ötagú bizottságra bízta. A bizottság jelentése alapján most a Pen Nemzetközi Végrehajtó Bizottsága tárgyalta a magyar Pen helyzetét és oly értelmű határozatot hozott, hogy a lefolyt vizsgálatot a maga részéről lezártnak tekinti. A végrehajtó bizottság e döntését a Pen júliusi kongresszusának kell jóváhagyni.” (Döntés a magyar Pen ügyében) Ugyanezen a VB-ülésen a leköszönő André Chamson utódként Alberto Moraviát választották meg nemzetközi elnöknek. A kongresszus, köztük a magyar küldöttek táviratban követelték a görög kormánytól Manolisz Glezosz szabadon bocsátását.

arról, hogy a felfüggesztés megszűnik, csak a következő világszövetségi közgyűlésnek – amely elrendelte – kell a megszüntetéshez hozzájárulnia. A sürgöny szövege így szól:

»Levelemet, melyben közlöm a felfüggesztés befejezését, mely azonban még július 20-án, a kongresszus előtt kelt, hogy jóváhagyassék, rövidesen kézhez fogja venni.« A sürgöny szövegét megismételte a főtitkár Londonban, 1959. április 13-án kelt levelében. A határozatot bizonyos vita után mondták ki, és a határozatot szavazással döntötték el. A megszüntetés mellett szavazott 15, ellene 8, a szavazástól tartózkodott 5. A nemzetközi végrehajtó bizottság e döntése jóváhagyás céljából a frankfurti kongresszus elé kerül július 20-án, hétfő délután.

A frankfurti kongresszusra a Magyar Pen Club meghívót kapott, a meghívást köszönettel elfogadta, s azon három magyar író fog megjelenni, hogy ott segítsen az igazi Pen szellemében való munka elvégzésében.¹⁶¹ Mi értelme hát az újabb zavaró hangnak? Az árulók vesztüket érzik, újabb gonoszkodással igyekeznek a béke már csaknem teljes munkáját megakadályozni.

Fentiekből következik, s ezt a tények megerősítik, hogy először a Magyar Pen Club csak addig mutathatta teljes létezésének jelét, amíg a helyi viszonyok olyanok voltak, másodszor a Bölöni Györgyre vonatkozó állítást visszautasítjuk. Bölöni György a Magyar Pen Club legálisan megválasztott elnöke. Harmadszor: a Magyar Pen Club megvizsgálására kiküldött ötös bizottságot jórészt kielégítette a vizsgálat eredménye, ezért is szűnik meg a felfüggesztés állapota. Ami pedig a »kurta« közleményeket a Nagyvilágban, valamint az Élet és Irodalomban illeti [!], ezek nem gyanúsak kurtaságuk miatt, inkább a Magyar Pen Club vezetőinek tapintatára vallanak.

A Manolisz Glezosz görög író érdekében küldött sürgönnyel a Magyar Pen Club Pen-kötelezettséget teljesített, s nem azt tenné, ha beleszólna a magyar igazságszolgáltatás legszenvedőbb jogaiba. Hogy szellemi és irodalmi életünk új közgyűlésünk óta felfrissült, erre vonatkozólag a következő adatokat közöljük: 1958. okt. 8-án a [z Eötvös Lóránd] tudományegyetem aulájában nagystíflú Ibsen-estet rendeztünk. Nov. 14-én második kulturális estünket a nagy zeneszerzőnek, Puccini emlékének [!] szenteltük. Nov. 17-én Passuth László és Gereblyés László beszámoltak a nápolyi írói konferenciáról és ugyanakkor Trencsényi-Waldapfel Imre a taskenti írói összejövetelről. Dec. 19-én Magyar Estet tartottunk. 1959. febr. 26-án Solo-hov-estet rendeztünk. Előkészületben van Poe-estünk.

A Pen Emlékérmet, melynek kiadása néhány évig szünetelt, az idén kiadtuk [Jacques] Gaucheron francia írónak, Hermlin (Stephan) német írónak. Ezen kívül fogadtuk a Magyarországra jött külföldi írókat (Hugh McDiarmid skót költőt).

Mindezt csak rosszindulatú túlzással lehet a szellemi élet hiányosságával jellemezni. Amik végül a londoni rádiónak a magyar írószövetség újjászervezésére vonatkozó megjegyzését illeti, arra csak annyit, hogy az idei könyvnap óriási anyagi és erkölcsi sikere csak nevetséges-sé teszi a disszidensek erőlködését újabb, hazaellenes ténykedésükben. Úgy látszik, gazdáik lassanként belátják, hogy nem éri meg a pénzt, amibe kerültek és kerülnek.¹⁶²

Az 1959. július 19–25. között megtartott világkongresszusról Kéry László adott összefoglalót a Nagyvilág szeptemberi számában. Eszerint a plenáris tanácskozási a Német Könyvkereskedelemben Házában, a végrehajtó bizottság üléseire a frankfurti városházán került sor. Kéry szerint a legnagyobb figyelmet keltő napirendi pont a magyar Pen visszavétele volt; miután a szervezet működését a nemzetközi végrehajtó bizottság „az 1956-os ellenforradalom után felfüggesztette, ez év áprilisában azonban olyan döntést hozott, hogy a felfüggesztést meg kell szüntetni. Ez a határozat bizonyos körökből heves tiltakozást váltott ki. Az osztrák PEN megkísérelte levétetni a közgyűlés napirendjéről a »magyar ügy«-et, s a különböző nemzetiségű ellenforradalmi emigránsokkal és disszidensekkel szövetkezve támadta-rágalmazta a népi demokráciákat, a Szovjetuniót, a kommunizmust. Ez az agresszív fellépés azonban nem érte el a kívánt hatást, s a kongresszus 19 szavazattal 9 ellenében – további 9 delegátus tartózkodott a szavazástól – törvényesítette a végrehajtó bizottság döntését, azaz megszüntette a magyar PEN felfüggesztését. Azok között, akik mellettünk szavaztak, nemcsak barátaink és hűséges fegyvertársaink, a bolgár, a csehszlovák, a lengyel és a német¹⁶³ küldöttek voltak ott, hanem olyan országok delegátusai is, mint Anglia, Ausztrália (Sidney-i központ), Belgium (flamand és francia nyelvű központ), Bolívia, Chile, Franciaország, Hollandia, Jamaica, Japán, Norvégia, Olaszország, Skócia, Svájc (zürichi és bázeli központ). Támogattak továbbá bennünket a külföldön élő német írók is. A szavazás tanúsága szerint a PEN-centrumokhoz tartozó írók nagyobb része híve a békés együttélésnek, elképzelhetőnek, sőt kívánatosnak tartja a kulturális csereforgalmat, a különböző társadalmi berendezkedésű országok íróinak kollegiális együttműködését.”

Kéry úgy találta, hogy a kongresszust kísérő, *Szépirodalom a tudomány korában* című irodalmi vita, melynek néhány hozzászólója a formai kísérleteket, mások a technika és a tudomány, valamint az irodalom és a tudomány kapcsolatát taglalta, nem volt sikeres, bár az angol William Cooper „érdekesen kapcsolta össze Kelet és Nyugat együttműködésének, s a technikai fejlődéssel szemben kialakított pozitív állásfoglalásnak a gondolatát. Az ilyen hozzászólásokból kiviláglott, hogy a tudományos haladással való szembefordulás, a kétségbeesés, a háborús pánikkeltés sehol sem egyedül uralkodó áramlata az irodalomnak, s egyre nagyobb azoknak a tollforgatóknak a száma, akik írásaikkal a béke útjának reális lehetőségeit, az emberiség közös, boldogabb jövőjét kívánják szolgálni.”¹⁶⁴ A kongresszus a távozó André Chamson helyébe nemzetközi elnöknek Alberto Moraviát választotta meg.

A rövid számadás nem említette meg sem Bölöni György, sem Gereblyés László július 20-án elmondott kongresszusi felszólalásait, amelyek később sem kaptak nyilvánosságot. A magyar Pen történetének kritikus szakaszát a frankfurti plenáris ülésen felidéző Bölöni azzal kezdte, hogy a felfüggesztés feloldását kérte. Utalt rá, hogy az 1947-es közgyűlés az ügyvezetést a Nyolcas Bizottságra bízta, és bár az ideiglenes állapot kényszerűen hosszú ideig

163 A két német PEN-centrum közül a „Németország (Kelet és Nyugat)” elnevezésű szavazott mellettünk. Ennek a Német Demokratikus Köztársaság íróin kívül a Nyugat-Németországban élő írók egy része is tagja. [Kéry László jegyzete]

164 A XXX. PEN-kongresszus. Dok 110.

161 Májusi levelében Bölöni még kilenc delegátus kiküldését javasolta Benke Valériának. Bölönit és Gereblyést harmadikként Kéry László kísérte Frankfurtba, l. *Határozat*.

162 A Magyar Pen Club aláírás nélküli jelentéstervezete ismeretlen címzettnek. G.m. K.n. [1959. máj. 11. után].

tartott, a klub tevékenységét a hidegháborús viszonyok között sem akarták szüneteltetni. Az 1956-os londoni világkongresszus Böldöni szerint „nagyban hozzájárult a nemzetközi szellemi élet kiegyensúlyozásához, az irodalmi kapcsolatok normalizálódásához”, a tisztújító közgyűlés utáni készülődést azonban nemsokára megakasztotta az „ellenforradalom”, amely „megzavarta és megbénította irodalmi életünket is [...]”. Az emigráns magyar írók a magyar Pen kizárására tett javaslatát az Ötös Bizottság kiküldése, majd a magyar vezetők londoni meghallgatása követte, amikor is „lojálisan beismertük, hogy a nehéz körülmények között működésünk nem volt szabályszerű, de ígéretet tettünk [rá, hogy] a legrövidebb idő alatt rendezni fogjuk dolgainkat. Ígéretünket be is tartottuk.”

Böldöni úgy vélte, az 1958. július 29-i tisztújítás után a tagdíj és a tagnévsor ügyében régi mulasztásait pótolva, új tagok felvételével, a Pen-emlékérem felújításával, a klubélet élénkítésével és a magyar szervezet külföldi jelenlétével rendeződtek a belső problémák. „A Pen élete csak egy kis része a magyar élet tevékenységének, de attól semmiképpen le nem választható. S ha eleven, korlátozatlan és szabad az irodalmi élet a magyar írók összességében, akkor annak kell lenni a szűkebb keretű Pen életében is.” A könyvkiadás imponáló számadatainak, a magyar és külföldi szerzők hangsúlyossá vált jelenlétének bemutatása után Böldöni hangsúlyozta, hogy a magyar írók, „akik ezelőtt három évvel a front másik oldalán állottak, s most velünk együtt igyekeznek irodalmi életünk[et], a magyar társadalmi fejlődést elősegíteni” még akkor is, ha sokan „ezt a konszolidált irodalmi életet politikai kérdések felvetésével kívánnák megzavarni.”

Déry Tibornak és a többi letartóztatott íróknak a nyugati közvéleményt, így a frankfurti kongresszust is leginkább foglalkoztató kínos kérdésében Böldöni, noha jól tudta, hogy a felfüggesztését a magyar Pen nagyrészt éppen annak köszönhetette, hogy vezetősége író-társai helyett a hatalom oldalára állt, kitartott a hivatalos álláspont mellett. Úgy nyilatkozott, hogy „a magyar események folytán több íróit ítélték el a bíróságok, de egyikük sem irodalmi működéséért, hanem kizárólagosan politikai ténykedésért, politikai akcióért és politikai bűnökért kapták az ítéletet. Vannak olyanok, akik kitöltötték büntetésüket, és munkájukkal be is illeszkednek az irodalmi életbe, vannak, akik kegyelemben részesültek és újra szabad életet élnek. A Magyar Pen Club mindenkor, ahol [amikor] az írói magatartás és írói működés körül nem tisztázódott egyes írók helyzete, igyekezett érdekükben eljárni. De politikai kérdésekben beavatkozni ellenkezne a Pen szellemével s ezért a magyar küldöttség kéri az osztrák Pen javaslatának napirendről való levételét, és az Executiv Committé [I] javaslatának változatlan elfogadását [...] nagyon nehéz a tárgyilagosságot megőrizni akkor, amikor rosszakaratú információk és rágalomok atmoszféráján kell az embernek magát áttörnie. Arra kérem a kongresszust, legyen józan, tárgyilagos és igazságos.”¹⁶⁵

A Párizsba, a Magyar Intézet élére készülő Gereblyés László magyar Pen-főtitkár, akit posztján Kéry László követett,¹⁶⁶ a Nagyvilág főszerkesztőjeként úgy vélte, „egy olyan világirodalmi folyóiratnak a léte, mint amilyen a Nagyvilág, s amely az én országomban jelenik

meg”, a magyar Pen működését érő politikai vádak és „mesék képtelenségének a bizonyítéka.” A Nagyvilág ugyanis állítása szerint „rácáfol az annyiszor emlegetett hírhedt vasfüggöny vádjára”. Felidézte a folyóirat egyik korábbi vezércikkét is, mely szerint „Az irodalom, amely elzárkózik kora ihletétől, kora leckéjétől, a testvéri szépség tapasztalatától, az elember-telenedés, az ellaposodás és az egyhangúság áldozatául eshetik. Szélesre tárt ablakok minden láthatár felé, íme, a valódi fejlődés feltétele”.

Hosszan sorolva a folyóirat modern világirodalmi közleményeit, Gereblyés feltette a kérdést: „És vajon milyen célból tesszük ezt? Vajon azért-e, hogy alattomosan megosszuk a szellemeket (mint ahogy állítják), vagy azért, hogy aláássuk a nemzetközi irodalmi életet? Vagy talán azért, hogy megsértsük azokat az elveket, amelyek a Nemzetközi Pen Club alkotmányának az alapjait alkotják? [...] a mi törekvésünk az, hogy bemutassuk a jelenkori emberi szellem legjobb termékeit, mert azt hisszük, hogy ez által hasznosan előmozdíthatjuk irodalmunk fejlődését, gazdagítva mindazokkal a kiváló alkotásokkal, amelyeket a teremő szellemek szerte a világban létrehoztak. Mi a nemzeti múlt valamennyi értékét örökségünknek tekintjük, és úgy érezzük, hogy lelki testvérei vagyunk a földkerekség minden haladó szellemének. Így óhajtjuk mi felépíteni az új magyar kultúra épületét. Természetes, hogy ez a szellem bizonyos kapcsolatokat teremtett a Nagyvilág és a magyar Pen Club között. Ez a folyóirat rendszeres támogatást nyújt a Pen Club estélyeinek és találkozóinak, és tág terem nyújt mind a nemzetközi Pen Club, mind a magyar Pen Club híreinek. Néhány szóban hírt adtunk például azokról a határozatokról is, amelyeket a Nemzetközi Pen Club végrehajtó bizottsága a mi szervezetünkkel kapcsolatban hozott.”

Gereblyés végül kijelentette, hogy „a legkomolyabban vesszük a központ iránt és a Pen Club eszméi iránt fennálló kötelezettségeinket, és már esztendőnk óta az a törekvésünk, hogy kijavítsuk fogyatékoságainkat, hibáinkat, és a Nemzetközi Pen Club alkotmányának valódi szellemében dolgozzunk. Ebben a szellemben közöljük a világirodalom nagy alkotásait, ebben a szellemben fogjuk folytatni a jövőben is legkülönbébb tevékenységeinket, képességeinkkel összhangban, és a magyar valóságoknak és törvény adta lehetőségeknek a keretében.”¹⁶⁷

Passuth László, aki nem volt ott Frankfurtban, a világkongresszushoz írott levelével csatlakozott a magyar felszólalókhoz. „Bizonyos, külföldön nemrég elhangzott megnyilvánulások – írta üzenetében – talán azt a benyomást kelthették Önökben, mintha az élő magyar irodalom munkásainak egy része elhagyta volna hazáját, vagy ha itthon maradt is – némaságra kényszerült. Épp ezért szeretnénk dokumentálni, hogy az elmúlt események során a Magyar Pen Club tagjai közül csak hárman hagyták el hazájukat [...] a Magyar Pen Club tagjai csakúgy, mint a magyar írók összessége itthon él, idehaza dolgozik irodalmunk s a Pen-eszmék szolgálatában, s így nincs joga senkinek, de nincs is szükség arra, hogy helyetünk vagy nevünkben bárki is nyilatkozzék külföldön.”

Passuth bőven illusztrálta, amint „könyvkiadóink egymás után jelentetik meg az élő magyar irodalom újabb és újabb kötetait s ez a munka már ez év januárjától szakadatlanul erősödő

165 Böldöni György felszólalása a Nemzetközi Pen Club 30. világkongresszusán. Dok 107.

166 A Magyar Pen Club... (MN)

167 Gereblyés László felszólalása a Nemzetközi Pen Club 30. világkongresszusán. Dok 108.

ütemben folyik. Szeretnénk mindezt vizuálisan is demonstrálni Író Társaink előtt s ezért engedjük meg, hogy kis kollekciót – távolról sem teljeset – állítsunk ki azoknak a műveknek a címlapjairól, melyek ebben az évben Magyar Pen Club-tagok műveiként láttak napvilágot. Ez válasz akar lenni arra a vádra, hogy irodalmunk felett hallgatás uralkodik.” Végezetül azt is megvallotta, „nem hiányoznak anyagi és egyéb problémák” sem, ezek azonban „hozzátartoznak mindennapi életünkhöz. Megemlíthetjük a papírhíányt, melynek leküzdése – minthogy külföldi fizetőeszközök megszerzéséről van szó – erősen igénybe veszi kiadóink erőfeszítéseit. Legnagyobb szükségünk azonban a szeretetteljes megértésre, működésünk s igyekezetünk értékelésre, s arra a kollegiális együttérzésre van, mely minden hangos deklaráció helyett megérzi e néhány sorból a Magyar Pen Clubban tömörült magyar írók őszinte és emberi szavát.”¹⁶⁸

A magyar Pen felfüggesztésének törlését a nevezetessé lett 19:9:9 arányban meghozó döntését a világkongresszus végén mondták ki. A frankfurti világtalálkozón résztvevő Borbándi Gyula úgy emlékezett, „többször és hosszan beszéltem a magyarországi résztvevőkkel, Bölöni Györggyel, Gereblyés Lászlóval és az új magyar PEN-főtitkárral, Kéry László irodalomtörténésszel. Kiderült, hogy az Új Látóhatárt ismerik, néhány száma kezükben is volt, és a hivatalos felfogással szemben józan, mérsékelt, színvonalra törekvő folyóiratnak nevezték. A hatósági tiltás ellenére ötleteket adtak, hogy milyen módon küldjük el nekik, mert mint egyikük mondta: »nekünk, íróknak tudnunk kell, hogy mi történik a külföldi magyar irodalomban«. Érdemes hozzátenni, hogy különösen Bölöni és Gereblyés a rendszer megbízható embereihez tartoztak, mégis helytelenítették, hogy elzárják őket a nyugati irodalmi termékektől.”¹⁶⁹

Másfél évtizeddel később, 1974. szeptember 11-én Kéry László a keletnémet Pen által meghívott magyar küldöttség tagjaként a berlini Becher Klubban is felidézte az eseményeket. „Ott a frankfurti Römerben, ahol a nemzetközi végrehajtó bizottság ülésezett, történetesen arról volt szó, hogy kizárják-e a Magyar PEN-t a nagy múltú írószervezetből, vagy elismerik teljes jogú tagságát. Szemtanúja, sőt gyakorlatlan résztvevője lehettem annak az utócsatározásnak, amely még az 1956-ban elindított magyarellenés, szocializmusellenes hadjáratnak része volt. Az utcákon 35 fokos hőség, bent az ülésteremben lehűtött levegő, de annál izzóbb szenvedélyek. Mikor a »magyar kérdés« került napirendre, elszabadult a pokol. Ide-oda rohangálás, felugrás, rikoltozás a teremben. A legenyhébb vád az volt ellenünk, hogy a Magyar PEN nem létezik, mert nem fejt ki érdemleges működést. A vaskosabb vádak nem a budapesti PEN-központot vagy a magyar irodalmat érték, hanem a szocialista rendszert és a Szovjetuniót. A Nemzetközi PEN, az irodalom fóruma politikai csataterévé változott. Ellenfeleinket az a keserűség fűtötte, amelyet az 1956-os kudarc miatt éreztek: amiatt, hogy Magyarországot nem sikerült kiszakítani a szocialista országok láncolatából. A szavazás eredménye a viharos előzmények után mégis az lett, hogy a többség elismerte nemzetközi tagságunkat. Az ütközet javunkra dőlt el.”¹⁷⁰

1959. szeptember 11-én elhunyt Bölöni György „Kossuth-díjas író, az Irodalmi Tanács elnöke, az Irodalmi Alap igazgatója, a Magyar Pen Club Intéző Bizottságának elnöke, az Élet és Irodalom főszerkesztője”. Az Irodalmi Tanács gyászjelentése szerint élete „összefonódott a XX. század haladó magyar irodalmának harcaival és eredményeivel. Már fiatal éveiben, mint Ady Endre harcostársa, később a forradalmi emigráció tagjaként, majd az 1956-os ellenforradalom alatt és után a megújuló irodalmi élet kiemelkedő vezetőjeként küzdött a szocialista Magyarországért.”

Bölöni Györgyben, akit Ortutay Gyula 1940 nyarán „csöndes, háború előtti emigránsként” ismert meg Párizsban,¹⁷¹ a Nagyvilág a „harcos és elvű forradalmárt, igényes író és nagy tekintélyű irodalompolitikust, tiszta embert és igaz barátot” búcsúztatta. A nekrológ szerint „Ady nemzedékének jelentős író-tagja, Ady barátja és harcostársa egész életével bizonyította be: hogyan juthat el a haladás eszméjét valló értelmiségi végül a szocialista forradalom igazságáig. A Tanácsköztársaság hősi napjaitól egyenesen vitt útja bécsi, majd párizsi emigrációja után ahhoz a jelentős és sokoldalú tevékenységhez, amelyet hazatérve a szabad hazában fejtett ki. Az irodalmi helyzet konszolidációjának érdekében az 1956-os ellenforradalom leverése után, jórészt az ő fáradhatatlan munkássága nyomán – három év alatt virágzó szocialista irodalmi élet bontakozott ki Magyarországon. Mint kiváló könyvek írója (*Az igazi Ady*, *Hallja kend, Táncsics*), mint publicista, mint az Irodalmi Tanács elnöke, az Élet és Irodalom főszerkesztője, a Magyar PEN elnöke, szocialista hitével és emberségével megszámlálhatatlan tisztelt és barátot szerzett itthon és külföldön annak az eszmének, amelyet szilárdan és fáradhatatlanul képviselt. A magyar irodalom nemzetközi megbecsüléséért végzett munkája éppen a közelmúltban hozott nagy sikert: a Nemzetközi PEN júliusi kongresszusán megszüntették a magyar PEN felfüggesztésére hozott korábbi határozatot. Bölöni György halála egész irodalmi életünk gyász.”¹⁷²

Gáldi László húsz évvel későbbi Nagyvilágbeli emlékezése szerint Bölöni „Utolsó fegyverténye a Magyar Pen Club védelme volt a frankfurti Pen-kongresszus ülésein, 1959 nyarán, alig néhány héttel váratlanul bekövetkezett halála előtt. Ez a küzdelme is a hamisítatlan nemzetköziség, az igazi patriotizmus szellemében folyt, és e küzdelemben egyik leghatékonyabb fegyvernek épp folyóiratunk, a Nagyvilág bizonyult. Hiszen már a pusztasága is céfolata volt némely alaptalan vádaskodásnak.”¹⁷³

Az 1960. márciusi közgyűlésen megválasztott utód, Sötér István szokott pátozával úgy emlékezett rá, Bölöni „életét és életművét a PEN legtisztább hagyományai hatották át.

171 Bölöni „sorsát okosan s megbékélten rendezte be, rendesen keres is, bár még benne is jelentéktelen kicsiségek, ostoba hazai sérelmek fájnak [...]” *Napló* 1. k. 173–176. (1940. jún. 21.)

172 Nv 1959. 4. évf. 10. 1579.

173 G[áldi]. L[ászló]: *Bölöni György emlékezete*. Nv 1962. 7. évf. 12. 1895. L. még Varga József: *Bölöni Györgyre emlékezve*. Uo. 1979. 24. évf. 9. 1405–1406.

168 Passuth László levele... Dok 109.

169 Borbándi Gyula: *Nem élünk biába* 167.

170 Kéry László: *Néhány szó a PEN-ről*. G.m.

A Magyar PEN Club az ő működése alatt lett naggyá, vált új feladatok megoldására alkalmassá. Személyes hangsúlyt szeretnék adni a megemlékezés szavainak, a tisztelet hangsúlyát, amely számomra elválaszthatatlan mindattól, ami gondolkozásomban az ő tetteitől visszhangzott. A magyar irodalom jelen vagy múlt történelmében kevés olyan nagy jellemet ismerhettem, kevés olyan lelki tisztaságot láthattam, mint aminő Bölöni György volt. Néha úgy érzem, barátjának, Adynak híre sorai a harcos kisurakról őrá is ráillenék.¹⁷⁴

Az irodalmi élet legfontosabb eseményére, az írószövetséget újraalakító közgyűlés az írók nagy részétől rég várt, a keményvonalas kommunisták által azonban továbbra is nehezményezett összehívására az MSZMP PB júniusi döntése nyomán szeptember második felében került sor. A legfelsőbb pártvezetés politikai szándékát és az irodalompolitika jövőbeli irányvonalát: egyes írók elfogadását, sőt propagálását, mások távol tartását vagy kizorítását (az aczéli támogatást, túrést és tiltást) az újjáalakuláskor megjelent írók csoportok és nemzedékek szerint gondosan válogatott köre előre jelezte. Illyés Gyulát, Németh Lászlót, Tamási Áront meghívták, Féja Géza és Sinka Istvánt nem; ott lehetett Juhász Ferenc és Karinthy Ferenc, távol tartották viszont Benjámin Lászlót, Kónya Lajost, Kuczka Pétert, a „polgári irányzatok” képviselői közül meghívták Füst Milánt, Vas Istvánt, Weöres Sándort, miközben mellőzték Ottlik Géza, Csathó Kálmánt és másokat.¹⁷⁵

Kéry László és Rubinyi Mózes 1959. szeptember 21-én kelt feljegyzése David Carver szeptember 8-án Bölöni Györgyhez intézett, de már csak a címzett halála után megérkezett levelét idézte, melyben a főtktár „emlékezteti Bölöni elvtársat a frankfurti PEN-kongresszus magyar delegátusainak ígéretére”, ennek alapján sürgetve, hogy „gyakoroljon nyomást” a magyar kormányra, siettesse Déry Tibor, Háy Gyula és más bebörtönzött írók kiszabadulását. Ezt a közbenjárást az ez év júliusában tartott frankfurti PEN-kongresszus magyar delegátusai, Bölöni György és Gereblyés László megígérték. F. hó 28-án az Igazságügy-minisztériumban beszélgetést folytattunk Récsey [Róbert] miniszterhelyetttel, aki azt tanácsolta, hogy forduljunk a Pártközpontozhoz.¹⁷⁶ „Nem lehetne-e elérni – kérdezte Carver –, hogy Déryt és Háyt első lépésként a börtönből házi őrizetbe helyezték át?” Kéry László, az új magyar főtktár azt is nehezményezte, hogy a nemzetközi Pen Ötös Bizottságának határozata annak ellenére sem jelent meg a magyar sajtóban, hogy a magyar küldöttek Frankfurtban erre is ígéretet tettek. Carver a szöveg közlését igen fontosnak mondta, hangsúlyozva, rossz hatást keltene, ha a küldöttek nem tartanák meg ígéretüket.

Leveléhez Kéry csatolta a Déry-üggyel kapcsolatos táviratok szövegét, tudatva, hogy a nemzetközi Pen-elnökség a magyar szervezet tagsági jogainak elismerése után Frankfurtból táviratot küldött Kádárnak azt kérve, vegye fontolóra a kegyelem gyakorlását „a bebörtönzött magyar írókkal, elsősorban Déry Tiborral és Háy Gyulával szemben.” A magyar Pen intézőbizottsága 1959. november 11-i ülésének jegyzőkönyve szerint a táviratra Jászai

Dezső, az igazságügyi minisztérium osztályvezetője válaszolt, rámutatva, hogy „a nevezett állampolgárokat a magyar bíróság a magyar nép ellen elkövetett bűneikért ítélte el.” A minisztériumi távirat szerint „Az önök kérése jelenleg nem teljesíthető. Kegyelmi aktus csak akkor lehetséges, ha a megfelelő feltételek fennállnak.” Az Igazságügyi Minisztériumi állásfoglalásra Carver a Penben tömörült írók szomorúságát és csalódását fejezte ki amiatt, hogy a kérés nem teljesíthető, és kifejezte reményét, hogy a visszautasítás nem végleges, végül magyarázatot kért a „megfelelő feltételek fennállnak” kifejezés pontos tartalmára vonatkozóan

Carver „a hozzánk intézett levélhez mellékeli a Nemzetközi PEN 1959. júl. 19-i végrehajtó bizottsági ülésének kivonatos jegyzőkönyvét is. A jegyzőkönyv a magyar PEN elismertetésének vitája kapcsán közli a többiek közt a magyar küldöttek, Bölöni György és Gereblyés László felszólalását.¹⁷⁷ Bölöni György annak bizonyítása után, hogy mind a magyar irodalmi élet, mind pedig a Magyar PEN Club működése normális mederben folyik, foglalkozott a »bebörtönzött írók« kérdésével. Rámutatott, hogy ezek közül többet szabadon bocsátottak, s a magyar Pen ezeknek, valamint a börtönben levők családjának segítséget nyújtott. (A jegyzőkönyv itt nem pontos, B. elvtárs arról a segítségről beszélt, amelyet az Irodalmi Alap nyújtott.) Külön foglalkozott Zelk Zoltán esetével, aki kiszabadulása után minden támogatást megkapott, hogy újra dolgozhassék. »Csak két PEN-tag van jelenleg börtönben – hangzik a jegyzőkönyvi szöveg –, Déry Tibor és Háy Gyula, s a magyar PEN-centrum minden lehetőt megtett, hogy kiszabaduljanak, de ez nehéz, mivel nem irodalmi, hanem politikai tevékenységükért ítélték el őket.« Gereblyés László szintén kitért Zelk Zoltán ügyére, majd hangsúlyozta, hogy Háy esete, aki idegen csapatokat hívott be Magyarország megtámadására, speciális, nehéz eset. André Chamson elnöknek arra a kérdésére, hogy a magyar PEN emberei minden erejüket latba fogják vetni a bebörtönzöttek kiszabadítása érdekében. Gereblyés határozottan igennel válaszolt.

A jegyzőkönyvi szöveg több helyen pontatlan, torzító jellegű. Gereblyésnek pl. azt a kijelentést tulajdonítja, hogy »a jelenlegi (magyar) kormányzat alatt a teljes szabadság még mindig nem lehetséges.« Ilyen kijelentést Gereblyés nem tett.

Annyi azonban kétségtelen: küldötteink megígérték, hogy a »Déry–Háy-ügy«-ben a magyar kormánytól közbenjárnak.

A Magyar PEN Club szept. 10-i intézőbizottsági ülésén – ekkor Carver levele még nem volt a kezünkben – Bölöni elvtársnak a »Déry-üggyel« kapcsolatban az volt az elgondolása, hogy közöljük a nemzetközi főtktárral: delegátusaink tájékoztatták a magyar kormányt a frankfurti kongresszus idevágó anyagáról.

Carver jelenlegi leveléből és a jegyzőkönyvből azonban kiderül, hogy tőlünk többet, közbenjárást várnak, s hogy erre delegátusaink tettek is ígéretet.

Ami az ún. ötös bizottság határozatát illeti – ennek alapján történt a magyar PEN felfüggesztésének megszüntetése –, elképzelhetőnek tartom, hogy ezt egy olyan cikk keretében, amely a magyar PEN elismertetésének ügyére valamilyen alkalomból visszatér, közöljük,

174 Jkr. (1960. márc. 23.) 2.

175 Veres András: *Államosított irodalom...* In: *Magyar Kódex* 6. k. 170.

176 Kéry László és Rubinyi Mózes *feljegyzése*. Bp., 1959. szept. 29. Dok 111.

mégpedig elsősorban annak bizonyítására, hogy az elismertetés kritériuma mindig is a magyar PEN működésének normalitása volt. A határozatnak mindössze egy olyan megállapítása van, amely a mi részünkről – közöltetés esetén – kommentárra szorul.”¹⁷⁸

Kéry László és Rubinyi Mózes 1959. szeptember 21-i feljegyzése szerint a magyar Pen képviselői valóban megígérték André Chamson nemzetközi elnöknek, hogy a szervezetüket jogai-ba visszaállító határozat szövege megjelenik az Élet és Irodalomban, „nehogy a visszavételnek »politikai győzelmi« jellege legyen”, továbbá, hogy közbenjárnak a magyar kormánynál Déry Tibor, Háy Gyula és társaik kiszabadulása érdekében.¹⁷⁹ Gereblyés László szerint, akit meglepett Kéry tájékoztatása, Jean de Beer úgy emlékezett, Bölöni György valóban megígérte a teljes szöveg közlését,¹⁸⁰ a második ügyben azonban „Sem Bölöni, sem én, sem Te [Kéry László] nem azt ígértük, hogy mindent elkövetünk a magyar törvények alapján elítélt írók kiszabadításáért, hanem, hogy a magyar Pen a jövőben is – amiképpen Bölöni et. utalt rá beszámolójában – igyekszik könnyíteni helyzetükön, elsősorban hozzátartozóik anyagi támogatásával. Hadd állapítsam meg ugyancsak a leghatározottabban, hogy olyan kijelentést felszólalásom során nem tettem és nem tehettem, hogy »A jelenlegi kormányzat alatt a teljes szabadság még mindig nem lehetséges.«¹⁸¹ Ez csakis súlyos tévedés lehet a jegyzőkönyvben, vagy tudatos ferdtítés, amit mindenképpen vissza kell utasítanom. Egész eddigi életem, munkásságom, de kongresszusi szereplésem is cáfolata ennek, efféle kijelentés esetén saját küldött-társaimnak kellett volna mindenekelőtt megbélyegezni és megtagadni engem haladéktalanul. Chamson kérésére – ismétlem – nem a kiszabadításra utaltam válaszomban, hanem a helyzetük megkönnyítésére, mint ahogyan a kérdésben is ez foglaltatott benne.”¹⁸²

Déry és társai ügyében Rubinyi megismételte a magyar politikai vezetésnek a Pen-alkotmány megsértésének vádját visszautasító álláspontját, és a Kéry-féle összefoglalót követve úgy tájékoztatta Carvert: „az illetékes szervek közölték velünk, hogy a Magyar Igazságügy-minisztérium a szóban forgó ügyben már leszögezte álláspontját abban a táviratban, amelyet ez év júliusában küldött a Nemzetközi Pen londoni központjának. Ezek szerint a magyar igazságügyi szerveknek ez idő szerint nem áll módjukban teljesíteni a szóban forgó kérést. A magyar igazságügyi szerveknek az az álláspontjuk, hogy Déry Tibort és Háy Gyulát a tételes magyar törvények alapján nem irodalmi munkásságukért, hanem a Magyar Népköztársaság ellen elkövetett bűncselekményeik miatt ítélte el a bíróság, és a kegyelem gyakorlására csak akkor van lehetőség, ha ehhez a magyar törvényekben és jogszokásokban lefektetett feltételek fennállnak. Meg kívánjuk jegyezni, hogy a Magyar Pen Club tagjai körében erősödik az a vélemény, hogy a Nemzetközi Pen akciói nem használnak Déry Tibor és Háy Gyula ügyének. Úgy látszik, egyeseknek nem is ez a céljuk, hiszen illetékes helyről többször hangzott el nyilvános figyel-

meztetés, hogy az ilyen jellegű tiltakozó akciókat a magyar kormány belügyeinkben való illetéktelen beavatkozásnak tekintji, és ezeket az akciókat visszautasítja.

Közöljük továbbá, hogy a Nemzetközi Pen-szervezet azon döntéséről, amellyel a Magyar Pen felfüggesztését hatálytalanította, a magyar sajtó tájékoztatást adott. A tájékoztatásban a magyar sajtó nem tartotta célszerűnek most utólag ismertetni a korábban történt felfüggesztés indokait, mert azok nem voltak helytállóak, téves információk alapultak, és közlésük csak feleslegesen keltett volna ellenérzést és felháborodást a magyar közvéleményben és a magyar Pen-tagságban a Nemzetközi Pen-szervezet ellen. Ezt kívánatos volna elkerülni, éppen a Nemzetközi Pen-szervezettel való jó együttműködés érdekében.

Végül sajnálattal állapítjuk meg, hogy a megküldött jegyzőkönyv szövege több helyen pontatlan és ferdtítéseket, valótlanságokat tartalmaz. Gereblyés Lászlónak pl. azt a kijelentést tulajdonítja, hogy »under the present government complete freedom was still not possible«. Gereblyés László ilyen kijelentést nem tett végrehajtó bizottsági ülési felszólalásában.”¹⁸³

Déry és Háy csak az 1960. április 1-jei amnesztiarendelet után szabadult. Az Observer kommentárja szerint „Nem követelték tőlük, hogy korábbi állításait vonják vissza. Kádár János, Magyarország kommunista főnöke megbocsátott nekik. Ez nem azt jelenti, hogy ők is megbocsátottak neki.”¹⁸⁴ Az MTI „bizalmasa” nemsokára a DPA 1959. október 8-i bécsi tudósítását idézte, mely szerint „Az osztrák Pen Club ismételt állást foglalt az ellen, hogy Magyarország tagja legyen a nemzetközi Pen Clubnak. A csütörtöki vezetőségi ülésen hozott és a nemzetközi Pen Clubhoz intézett határozatában követeli, hogy szüntessék meg Magyarország tagságát. Az osztrák írók azzal indokolják határozatukat, hogy a magyar kormány elutasította Déry Tibor és Háy Gyula szabadlábra helyezése iránti kérelmüket. Ezen kívül a magyar Pen Clubban történt levélváltás bizonyítja, az utóbbi nincsen abban a helyzetben, hogy eleget tehesen a Pen alapszabályainak.”¹⁸⁵ 1959 novemberében Tamási Áron az egyik „irodalmi ügynöknek” úgy nyilatkozott, hogy „világszerte olvad a jég – s ez csak nálunk mutatkozik másképpen. Mert itt az irodalmi és szellemi területen sok(kal) hidegebb van, mint három évvel ezelőtt volt. Kiengedték ugyan Zelket, hírek vannak mások kiengedéséről is – és ugyanakkor, akik élnek, azokat nem engedik levegőhöz jutni. Az Írószövetség antipolitikus vezetőségéről beszélt, hogy azok nem képviselik a magyar szellemet.”¹⁸⁶

A forradalom leverése után a világpolitikai elszigeteltségből kitorolni akaró magyar politikai vezetés erőteljesen szorgalmazta a magyar Pen nemzetközi jelenlétének fokozását is, aminek a felfüggesztés feloldása után immár jó esélyét látta. A konferenciákon való részvétel a nem

183 Rubinyi Mózes levele David Carverhez, Bp., 1959. nov. 2. G.aut. és *Jegyzőkönyv a Magyar P.E.N. Club Intéző Bizottságának 1959. november 11-i üléséről*. G.

184 Léderer Lajos: *Magyarország több írói...*

185 *Magyar Írók ellenforradalmi szerepe*. ÁBTL 3.1.9. V–150387/4. és MTI. *Bizalmas Tájékoztató*. 1959. okt. 9. 237. sz. OL K szek.

186 *Jelentés*. Bp., 1959. nov. 10. Tárgy: Tamási Áron. Sz.t. Adta: „Meszlényi [Károly]”. Vette: Gál Ferenc r.fhdgy. BM II/5–e o. 7. k. Megny. 1959. nov.23., lez. 1960. márc. 22. Arch. sz. 18.667/6. ÁBTL–3.1.2. M–18667/6/72.

178 Dok 111.

179 Uo.

180 Kéry László levele Gereblyés Lászlóhoz, Párizs, 1959. okt. 29. G.aut.

181 A Nemzetközi Pen 1959. jún. 19-i VB-ülésének jegyzőkönyvét idézi Kéry László, l. Dok 111.

182 Gereblyés László levele Kéry Lászlóhoz, Párizs, 1959. okt. 7. G.aut.

szűnő támadások ellenére meg is erősödött, a magyar Pen iránti bizalmatlanság, a politikai, és csak ritkán személyes ellenszenv azonban még a hetvenes években is sokáig tapasztalható volt a világkongresszusokon, amit a magyar vezetők itthon és külföldön eleinte sértetten, később rosszállóan mindannyiszor felhoztak. A nemzetközi VB 1960. tavaszi ülésére Elbert János utazott Londonba, ahol „David Carverrel beszélgetünk, a Nemzetközi PEN főtítkárával, és Miss Storm Jamesonnal, a regényírónővel arról, hogy a Magyar PEN-t újra támadják, újra fel akarják függeszteni. Tavaly, Frankfurt am Mainban azt hittük, hogy véget ért a többéves hajszá, azóta újabb kifogások, újabb félreértések merültek fel, s persze akadtak újra, akik kapva kaptak a vélt alkalmon, s még ezekben a napokban is harcias nyilatkozatokat adnak az újságoknak: történiék bármi, a Magyar PEN-t ki kell rekeszteni az írók nemzetközi szövetségéből. De a Glebe House-ban már oldódnak a nehézségek, oszlanak a félreértések.

Két nap múlva a Charles Streeten vagyunk, az »English Speaking Union« székházában. Itt ülésezik a Nemzetközi PEN végrehajtó bizottsága. A téglalap formán egymás végébe tolt hosszú asztalok mellett mintegy harminc PEN központ küldöttje szoronganak – a helyiség kissé szűk –, az asztalfőn Alberto Moravia elnököl. A Magyar PEN ügye még mindig elég nagy helyet foglal el a napirenden. De egészen más szellemben tárgyalnak róla, mint még Frankfurtban is. Az ellenséges, uszító hang alig hallható suttogássá tompul. A józanság, az értelem kerekedik fölül. Sorra visszavonják az ellenünk benyújtott javaslatokat. Helyzetünk a Nemzetközi PEN-ben megszilárdult. »Jóakarátú« ellenfeleink Frankfurtban arra intettek bennünket: ne triumfáljunk. Szükségtelen a tanács, sem akkor nem ünnepeltük, sem most nem ünnepeljük magunkat. Nem mi győztünk, hanem a nemzetközi megértésnek, a népek közeledésének, a világ különféle részeiben élő írók együttműködésének eszméje.¹⁸⁷

Az 1961-es római műfordítói konferenciára Gereblyés László utazott, akit frankfurti szereplése után Carver főtítkárra még akkor sem látott szívesen.¹⁸⁸ Kéry Lászlónak címzett sorai szerint Gereblyés, „jelenléte nem volna hasznos, tekintettel a közelmúltban történetekre, amikről Önnek természetesen teljes tudomása van. Gereblyésnek az a vádja, hogy én, mint nemzetközi főtítkárra, pontatlanul számoltam be a Nemzetközi Végrehajtó Bizottság frankfurti üléséről, sohasem vonatott vissza, s biztos vagyok felőle, hogy egyikünk sem akarja felbolygatni azokat a régi ügyeket és megrontani azt a légkört, amelyet közösen igyekszünk kialakítani.”¹⁸⁹ David Carver másik ide vonatkozó levele szerint „ami Mr. Gereblyést illeti, biztosíthatom Önt, hogy nincs bennem személyes rosszindulat az 1959. évi frankfurti kongresszust követő magatartása miatt, és semmiképpen sem akarok feleleveníteni régi ellentéteket és nézetkülönbségeket. Ha ezt akartam volna tenni, s ha bármiféle ellenérzés volna benne, akkor nem látogattam volna meg az Önök országát a magyar központ vendégeként a múlt évben. Mindazonáltal nem hiszem, hogy Mr. Gereblyés jelenléte Rómában ez alkalommal előnyös volna [...]”.¹⁹⁰

A forradalom kitörésének harmadik évfordulóján, 1959. október 22-én a Magyar Írók Szövetsége Külföldön irodalmi emlékestet rendezett Londonban, amelyet Ignotus Pál nyitott meg a Friends House-ban. Az „ellenforradalom” eseményeinek felidézése Magyarországon semmilyen formában nem volt aktuális; október 28-án a magyar Pen Edgar Allan Poe születésének 150., halálának 110. évfordulóján rendezett ünnepi ülést az ELTE-n Rubinyi Mózes és Radó Antal előadásával,¹⁹¹ december 10-én pedig Brecht-estet tartottak Vajda György Mihály vitaindító előadásával, Gyárfás Miklós, Imre Katalin, Rényi Péter, Székely György és Hajdu Ferenc felszólalásával.¹⁹²

A német írókat tömörítő, túlnyomórészt keletnémetek alkotta Német Kelet–Nyugati Pen Club 1959. november 27–28-én Kelet-Berlinben tartott közgyűlést. A magyar szervezet képviselője Király István volt,¹⁹³ aki az intézőbizottság Bölöni György halála óta először 1959. december 11-én összehívott ülésén számolt be a fórumon elhangzottakról és a kényes Déry-ügyben tanúsított magatartásáról. Király tapasztalatai szerint „Déryt és Háyt igen sokan ismerik, nyugati írók is vannak közöttük, ezért egyrészt kifejezésre kívánták juttatni szolidaritásukat, másrészt a Déry- és Háy-kérdést velünk akarták pontosan ismertetni [tőlünk akarták hallani] [...], ezért arra kérték, „mondjam meg őszintén, miért nem engedik ki őket. Azt válaszoltam, hogy nem, mint írók, hanem az ország törvényeit sértő tevékenységükért lettek elítélve. Az volt az érzésem, hogy ezt a magyarázatot bár sokan elfogadták, egyesek, mint hidegháborús lehetőséget, tovább akarták a problémát feszegetni. [...] a magyar delegációnak Frankfurtban ígért, Déry és Háy kiszabadítása érdekében teendő lépéseit (vagy meg nem tett lépéseit), azon kívül a magyar delegáció által [Magyarországon] nem ismertett nyilatkozattal kívánják támadásaikat alátámasztani.”

A Király István beszámolóját követő vitában Szabó Pál úgy látta, a magyar Pennek valóban foglalkoznia kellene Déry és Háy ügyével, Kéry László pedig azt hangoztatta, hogy „Bár a felfüggesztés megszüntetése nem volt feltételhez kötve, később ezzel a kéréssel álltak elő, s delegátusaink teljes egészében nem térhettek ki előle. Az a legnagyobb bajunk, hogy külföldön nincsen semmilyen fórumunk, ahol álláspontunkat megismertethetnénk. Köpeczi Béla például a Magyar Könyv kiállításával kapcsolatban elmondotta, hogy Párizsban egy ún. Déry-bizottságot alakítottak, amely kiáltványt adott közre a bebörtönzöttekről.” Földeák János kijelentette, hogy a Déry-ügyben „nem lehet engedni. Egyetlen dolgot tehet a P.E.N. Club, hogy szabályszerűen működik, tehát nem ad támadási felületet.”¹⁹⁴

A Kádár-kormány diplomáciai offenzívája és a kulturális élet konszolidációja jegyében hosszú vajúdas után 1959-ben indult meg a magyar Pen idegen nyelvű irodalmi szemléje (Az angol–francia nyelvű Bulletin csak 1961-től jelent meg). A legfelsőbb pártvezetés abban

187 E[libert]. J[ános]: *London, tizenkét év után* 918–919.

188 Kéry László levele Gereblyés Lászlóhoz. Bp., 1961. okt. 16. G.m.

189 David Carver levele Kéry Lászlóhoz. London, 1961. szept. 13. G.aut.

190 David Carver levele Kéry Lászlóhoz. London, 1961. okt. 11. G.aut.

191 Poe emlékest...

192 A Magyar Pen Club Bajza utcai... (ÉS).

193 A kelet- és a nyugat-német... (Nszab) és A német Kelet–Nyugati... (ÉS).

194 Jegyzőkönyv a Magyar P.E.N. Club Intéző Bizottságának 1959. december 11-i üléséről, Budapest VI., Bajza-u. 18. szám alatt. G.

a reményben döntött egy újabb orgánus, a New Hungarian Quarterly kiadása mellett, hogy a folyóirat „segít a disszidens írók és általában a disszidensek hatásának a csökkentésében” és „magas színvonalú írásokkal, esszékkel, tanulmányokkal pozitív módon veszi fel a harcot a Magyarországra szórt rágalmaikkal” úgy, hogy tartalma „a hosszú távú indirekt propaganda” lesz.¹⁹⁵ A pártvezetés azt is elvárta tőle, hogy legalább részben ellensúlyozni tudja „a disszidens íróknak egyes nyugati értelmiségi körökre gyakorolt hatását”.¹⁹⁶ Az először hároméves, később évente ezerrel növekvő példányszámban kiadni tervezett új folyóirat célja ennek megfelelően az volt, hogy „helyes közvéleményt alakítson ki Magyarországról az angolul olvasó nyugati és az afrikai, ázsiai haladó értelmiség körében. Ugyanakkor a maga eszközeivel harcol a befolyásos disszidens írók lapjaival (Irodalmi Újság, Látóhatár stb.).”¹⁹⁷

A New Hungarian Quarterly főszerkesztője Boldizsár Iván lett, aki *Összeesküvés a magyar nép ellen, A toll fegyverével* című könyvei (1952), valamint az *Oradour vádol* (1953) után a nyugati magyar emigráció szemében is súlyosan kompromittálódott. Neves szerzőinek és igényes szerkesztésének köszönhetően azonban a folyóirat a nyugati magyar irodalmi emigráció köreiben is viszonylag gyorsan kedvelt és elismert irodalmi folyóirattá vált. Munkatársa, Vajda Miklós szerint Boldizsár tudta, hogy a „külföldieknek másképpen, több információval, klisék és politikai zsargon mellőzésével, olvasmányosan kell írni. Tudta, mi az understatement, tudta, hogy a szerénység meggyőzőbb a lelkendező bizonygatásnál, hogy a kérkedés nevetséges, a hungarocentrikus gondolkodás provinciális. Tudta, hogy milyen az a hatalmas közeg, az angol–amerikai kulturális sajtó, amelyben helyt kellene állnunk. Tudta, hogy a tartalom mellett szinte minden a lap kifogástalan, élő angol nyelvezetén, stílusán, kulturált küllemén múlik. Tudta, hogy Magyarországon nincs fordító, aki angolul nyomdaképes szöveget produkálna, legyen az értekező prózai vagy irodalmi. Anyanyelvi munkatársakat, nyelvi lektorokat hozatott és alkalmazott.”¹⁹⁸

A Quarterlyről a hetvenes évek első felében Orbán Ottó már azt írta, „nem egyszerűen egy folyóirat a sok közül – több ennél, egy kiadványnak álcázott kulturális misszió, afféle szellemi nagykövetség, értékét föl sem tudjuk mérni. Az általam megismert értelmiségiek közül szinte mindenki kapcsolatba került vele, tud róla, olvasta, olvassa; ez a kiadvány – és ez nem tréfa – a honfoglalás óta a legnagyobb szellemi tettünk az angol nyelvterületen. Ha Angliában ma többet tudnak rólunk, mint hogy lovas nép vagyunk, ezt főképp a Quarterlyből tudják; nem is az egyes közleményekből, abból, hogy van, hogy ilyen, mert ilyet csak egy valóságos szellemi élet tud produkálni. A Quarterly óriási fontossága abban rejlik, hogy épp annak az értelmiségi rétegnek a véleményét képes türelmes erőszakkal (és lassan, ha ez

a szó kifejezheti a milliméterről milliméterre való haladás tempóját) alakítani, mely természeténél fogva érzéketlen a rajkózenekarra, a képes újságokra, a turistaérdekességekre, mindarra, amivel az IBUSZ oly délcegen büszkélkedik. A nagy előny mindemellett nagy hátrány is, a mondottakból logikusan következik, hogy a Quarterly maga szorítja háttérbe a maga egyes publikációit, olvasói a jelenségre emlékeznek, nem egy drámára, versre, cikkre, képre; a Quarterlyben nem valakik publikálnak, a Quarterlyben valami nyilatkozik meg, de ez a valami már csakugyan valami, ez létezik, erre építeni is lehet; könyvet például, a Quarterlyben publikált versek (novellák? drámák?) antológiáját, ami esetleg fölhívhatná a figyelmet a jelenség után a művekre, a közeg után a művészi teljesítményre is.”¹⁹⁹

A folyóiratot a nyugati magyar irodalom legelesebbjei sem tartották holmi propaganda-kiadványnak, sokkal inkább a „naprakész” tájékozódás hasznos eszközeként olvasták, nem úgy, mint a Külügyminisztérium felügyelete alatt működő Magyarok Világszövetsége orgánusát, a Rónai Mihály András szerkesztésében ugyancsak 1959-től megjelenő Magyar Híreket.²⁰⁰ Márai Sándor, aki 1977 novemberében súlyosan elmarasztalta Illyés Gyulát a 60. éves Aczél Györgynek címzett, a Magyar Hírekben megjelent születésnapjára köszöntőjéért, a lapot „budapesti kommunista propaganda folyóiratnak” nevezte.²⁰¹

195 Az MSZMP Külügyi Osztály/KÜM előterjesztése az MSZMP KB Titkárságához. MNL OL XIX-J-1–ny 152/SE/159.

196 Előterjesztés az MSZMP KB Titkárságához a magyar emigráció felé irányuló propagandatevékenységre vonatkozóan. MNL OL M–KS 288. f. 7/1960/78. 6. e.

197 Az MSZMP KB Külügyi Osztály/Külügyminisztérium előterjesztése. MNL OL XIX-J-1–r. 2. KÜM Titkárság 152/SE/1959.

198 Franz Kafka budapesti ismerőse 1053.

199 Országos Ösztöndíjtanács, Kulturális Kapcsolatok Intézete. Orbán Ottó úti jelentése angliai útjáról. Bp., 1974. okt. 18. G.m. Orbán Ottó aut. A folyóiratról részletesen Bart István: *Hetvenöt évind*. Megjelent a New Hungarian Quarterly 75. száma. Nv 1979. 24. évf. 12. 1878–1882.

200 Szabó Juliet: *Fellazítási politika...* 214–215.

201 A teljes napló 1974–1977 518. (1977. nov. 5.)

Sötér István évtizede

1960–1970

A magyar Pen külkapcsolatai, szervezeti élete és rendezvényei a Bölöni György halála utáni rövid interregnum alatt is az intézőbizottság vezetésével, a pártközpont közvetlen irányítása mellett zajlottak.¹ Sokatmondó volt, hogy Aczél György, aki akkor művelődésügyi miniszterhelyettes volt, nemcsak az irodalompolitika elvi kérdéseiben és a kivitelezés gyakorlati ügyeiben döntött, hanem például abban is, hogy a párizsi Magyar Intézet vendégszobájában megszállhatnak-e Kassák Lajosék.² Kéry László vele folytatott terjedelmes levelezése szerint Aczél hagyta jóvá a külföldi meghívásokat és a kiküldetéseket, a magyar Pen fontosabb külföldi partnereinek szóló levelek tervezeteit, döntött a testületek összetételéről, a Pen kiadványairól. Személyes jóváhagyására volt szükség ahhoz is, hogy a Pen adminisztratív titkári állását kivel töltsék be.³

Bár a magyar Pen közgyűlésének összehívását a politikai vezetés csak jóval az írószövetség 1959. szeptember 25-i újraalakulása után, 1960. március 23-án engedélyezte, a Pen intézőbizottsága 1959 júniusa és 1960 februárja között többször is összeült.⁴ A felfüggesztés feloldását kimondó 1959-es frankfurti kongresszusról a nemzetközi végrehajtó bizottság július 19-i ülésén résztvevő Bölöni György, Gereblyés László és Kéry László számolt be, eszerint „Az Intéző Bizottság meglelégedéssel vette tudomásul a Magyar PEN felfüggesztésének megszűnését.”⁵

Sötér Istvánt, akit az írószervezet élére Rubinyi Mózes és Kéry László 1959 szeptemberében hozott javaslatba,⁶ 1960. január 15-én választották meg,⁷ a döntést a március. 23-i közgyűlés tette hivatalossá. „Csaknem négy hónapja annak, hogy elnökünk, Bölöni György váratlanul elhunyt – írta Kéry László és Rubinyi Mózes 1960 januárjában David Carvernek. – Ezt az időt felhasználtuk arra, hogy egyébként is válságos sorsú PEN-centrumunk életében ezt a szörnyű ürt betöltsük. Nem volt könnyű feladat, de úgy látjuk, tárgyalásaink megfelelő eredményre vezettek. [...] megválasztottuk a Magyar PEN Club elnökévé régi hű-

¹ 1960. febr. 11-én emlékezetes Schiller-estet rendeztek Halász Előd előadásával, Ascher Oszkár, Erdődy János és Vas István közreműködésével, l. *Jku* (1960. márc. 23.) 16.

² *Kéry László levele Sötér Istvánhoz*. Bp., 1960. dec. 2. G.m.aut.

³ Walkó Györgyné Békés Ágnessel. L. *Sötér István levele Aczél György művelődésügyi miniszterhelyetteshez*. Tervezet. Bp., 1961. márc. 4. G.

⁴ 1958. júl. 29-én és aug. 22-én, 1959. febr. 10-én, ápr. 28-án, júl. 13-án, szept. 10-én és dec. 11-én, továbbá 1960. jan. 15-én és febr. 24-én. *Jku* (1960. márc. 23.) 12.

⁵ Uo. 18.

⁶ *Feljegyzés*. Bp., 1959. szept. 29. G.m. Kéry László és Rubinyi Mózes aut.

⁷ *Jku* (1960. márc. 23.) 2. és *A Magyar Pen Club intéző bizottsága...* (MN, Nszab, NSz).

séges, kiváló tagtársunkat, Sötér István Kossuth-díjas író, budapesti egyetemi professzort.”⁸

A művelt szépirodalmi, esszéista, irodalomtudós, műfordító és kritikus Sötér akadémikusra formátuma, tekintélye, nemzetközi kapcsolatai, nem utolsósorban munkabírása miatt esett a választás. Sötér nagyvonalú, ám óvatos diplomata volt, neokatolikus író, majd politikai „társutas”, végül a rendszerbe teljes mértékben integrálódott „vezető értelmiségi”. Az MTA 1957-ben általa megszervezett Irodalomtörténeti Intézetének igazgatója, a hatvanas évektől az ELTE professzora, és éppen Pen-elnöksége alatt, 1963–66 között az egyetem rektora. Bár kései emlékezésében Faludy György Keszi Imrével, Szabolcsi Miklóssal, Tóth Dezsővel és Trencsényi-Waldapfel Imrével együtt Révai József, Horváth Márton, Szirmai István és Aczél György, vagyis az írókra „a kontárok féltékenységevel tekintő elfuserált írók” lakájának mondta,⁹ Sötér nem elsősorban kultúrpolitikai működése jellemzi. Nevéhez az egyetem, intézetének vezetése és védelmezése, a hatkötetes magyar irodalomtörténet munkálatainak irányítása (1962–66) és sikeres Pen-elnöksége fűződik, hanem mindenekelőtt jelentős szépirodalmi és tudományos műveinek sora.¹⁰

Elődjének munkásságában úgymond a magyar Pen „legtisztább hagyományait” tisztelte, a kedvező politikai változásoknak köszönhetően évtizedes elnöksége alatt mégis új felfogást, szemléletet, vezetési stílust honosított meg, amely gyökeresen eltért az ugyancsak nagy műveltségű szélsőbalos Bölöni György rideg kommunista merevségétől. Megnyilatkozásaiban mindig, és nem meggyőződés nélkül, kiemelte a békés egymás mellettélést, mint modus vivendit, az irodalmi-kulturális csere lehetőségeit, kárhóztatva a hidegháborús éveket és az „emigrációs uszítást”, elítélve az „ellenforradalmat” és az imperialisták szűnni nem akaró aknamunkáját. Bölönihez hasonlóan Sötér is mindig elmondta, amit a politika aktuális kívánalmait követve mondania kellett, de ízléssel és bürokratikus okoskodás nélkül, miközben a magyar Pen elnökének fontos, a hatalom szempontjából félig kultúrpolitikai, félig diplomáciai posztján kísérletet tett az irodalom és a politika kétes összhangjának megteremtésére. A politikát az irodalom felől szemlélve arra törekedett, hogy közelítse, s amennyire lehet, legalább a részletekben hozzáigazítsa az irodalompolitikát az irodalomhoz.

„Midőn, mint a Magyar Pen Club elnöke, Főtitkár Úrnál jelentkezem – írta első levelében David Carvernek –, természetesen abban a reményben, hogy jó akaratú, az ügy érdekében történő igyekezettel mindkét részcsoporttól azon leszünk, hogy a harc helyére a béke, az izgalom helyére a megnyugvás kerüljön. Alulírott vagyok hatva azon meggyőződéstől, hogy a mi legnehezebb problémáink is megoldhatók a kölcsönös jóakarat szellemében. Kérjük, Főtitkár Úr fogadja közeledésünket, mint olyat, amely a PEN-szellem teljes érvényesülése és minden PEN-centrum hazafias kötelességteljesítése között a harmóniát zavartalanra teszi.”¹¹ Amikor 1970 decemberében Sötér helyére Boldizsár Ivánt választották meg, elődjéről az új elnök így

nyilatkozott: „Ő a mainál sokkal nehezebb helyzetben vette át az akkor még formátlan, hivatását és helyét kereső Magyar P.E.N. vezetését, s alakot és hivatást adott neki. 1960-ban a P.E.N. nemzetközi polgárjogáért kellett küzdeni, a hidegháború jegétől még csúszós porondon. Sötér István vezetésével a Magyar P.E.N. a nemzetközi irodalmi és általában szellemi élet megbecsült tagjává, résztvevőjévé lett. Egyesületünk a magyar irodalom és egész Magyarország hírét-nevét öregbíti úgy, hogy közben nem esik bele a sovinizmus farkasvermeibe.”¹²

A magyar Pen intézőbizottsága Sötér mellé főtitkárnak a szervezet régi tagját, Kéry László irodalomtörténészt, műfordítót és színikritikust jelölte. Az egykori debreceni középiskolai tanár 1953-tól az ELTE világirodalmi tanszékének adjunktusa, nemsokára tanszékvezető docense és a Nagyvilág szerkesztője lett, aki az angol irodalomtörténet és a drámaelmélet kutatójaként csak a nyolcvanas években szerzett professzori és akadémiai címet. „Dávid Mátyás” 1960-as jelentése szerint Kéry „polgári radikális hagyományokat” őrzött, 1945 után pedig abban a reményben kereste a kapcsolatot a kommunistákkal, hogy Magyarok című, 1945–47-ben Kardos Lászlóval szerkesztett folyóiratát „pártokon felülálló” orgánumként életben tarthatja. 1956-os szerepléséről az ügynök nem tudott, de „megerősítette a Magyar PEN Club főtitkárának kinevezett Shakespeare-kutató politikai megbízhatóságát: »Tekintélyét higgadt, megfontolt, klikkeken felülálló, a marxizmushoz nagyon közel járó elemzése adják meg. Kéry hasznos ember, akit azonban nem szabad azért túlságosan elkényeztetni.«”¹³

Jóllehet Kéry a felfüggesztési konfliktus lezárása után a személyes kapcsolatokat is megerősítő Carvert már 1960 februárjában kéthetes magyarországi látogatásra hívta meg,¹⁴ Sötérnek mindjárt megválasztásakor egy újabb, váratlan és súlyos nemzetközi, sőt nagypolitikai nehézséggel kellett szembenéznie. 1957. július 9-én ugyanis André Chamson nemzetközi elnök, David Carver főtitkár, Alberto Moravia és Erich Kästner hiába kért kegyelmet a bebörtönzött íróknak Kádár Jánostól. A további Pen-kezdeményezések, a japán írók 1960. februári követelése csakúgy, mint Giuseppe Saragatnak, az Olasz Szociáldemokrata Párt főtitkárának és az olasz íróknak a magyarországi kivégzések elleni márciusi tiltakozása hatástalan maradt.¹⁵ Súlyosbította a helyzetet, hogy az írók fogva tartása és a londoni központ által továbbra is okkal szabálytalannak tekintett egyesületi működés oda vezetett, hogy 1960 elején több nemzeti klub is javaslatot tett a magyar Pen újbóli felfüggesztésére. A kibontakozni látszó újabb konfliktust megelőzendő a londoni központ a nemzetközi végrehajtó bizottság ülését ez ügyben 1960. április 4–5-re tűzte ki.¹⁶

A máris nagy nemzetközi visszhangot keltő „támadás” hírére a legfelsőbb pártvezetés mindent megtett az újabb botrányos, számára politikailag rendkívül káros konfliktus elkerü-

¹² Jku (1970. dec. 15.) 71.

¹³ „Dávid Mátyás” ÁBTL M–22133. 327. Szőnyi Tamás: *Titkos írás* 1. k. 684.

¹⁴ Kéry László levele David Carverhez. Bp., 1960. febr. 4. G.m.aut.

¹⁵ Ignóty Pál még 1961. okt. 1-jén is a magyarországi politikai foglyok szabadon bocsátásáért való közbenjárást kérte az ENSZ főtitkárától.

¹⁶ L. „Borisz” 1960. márciusi jelentését: „Cyrano”. ÁBTL M–17576. 213–218. Szőnyi Tamás: i. m. 1. k. 201–203.

⁸ Kéry László és Rubinyi Mózes levele David Carverhez. Bp., 1960. jan. G.m.

⁹ Faludy György–Erich Johnson: *Jegyzetek*... 119.

¹⁰ Szépirodalmi munkásságáról Ferenczi László: *Sötér István*.

¹¹ Sötér István levele David Carverhez. G.m. K.n.

léséért, hiszen az alig egy éve lezárult felfüggesztési ügy ismét felidézte a kizárás rémét (ami természetesen csak elvi lehetőséget jelentett, a felfüggesztés és a vizsgálat már jól ismert procedúrájával azonban a magyar Pen hónapokon keresztül magára vonta volna a világsajtó figyelmét). A magyar párt vezetői tehát egyfelől sietve demonstratívan összehívták a Pen közgyűlését, a szervezet aktivitását többszörösen dokumentálták a napisajtóban és a Nagyvilágban, másfelől felvették a kapcsolatot a szocialista országok Pen Clubjaival, támogatásukat biztosítandó a nemzetközi végrehajtó bizottság tanácskozásán várható összeütközésben. A fejleményekről elsőként Kéry László számolt be az intézőbizottság 1960. február 24-i ülésén: „A frankfurti delegátusok jelentést tettek arról, hogy a XXX. kongresszus a Magyar P.E.N. felfüggesztését megszüntette. Most újra fel akarják függeszteni a Magyar P.E.N.-t. Ezt a hajszát a disszidens ellenforradalmi elemek indították ellenünk, az 1957-es tokiói kongresszuson Tábori Pál szólalt fel először, és kérte, hogy vizsgálják meg a Magyar P.E.N. működését.¹⁷ [...] Az Ötös Bizottság határozata került a frankfurti kongresszus elé, és a felfüggesztést felfüggesztették. Frankfurtban az emigránsok nyíltan tüntettek a bebörtönzött írók mellett, és igen jó hangulatot teremtettek maguk mellett, mert a tagok nagy része úgy érzi, hogy az íróknak mindent szabad, és börtönbüntetésük nem jogos.”

Ezzel szemben Kérynek a hivatalos álláspontot megismétlő véleménye szerint „olyanok fölött ítélkezett a magyar állam, akik bizonyos bűncselekményeket követtek el, s nem írárukért, vagy nézetükért kerültek börtönbe. Itt a P.E.N. charta, amelyet lehet így is, úgy is értelmezni. A P.E.N. charta tartalmazza a kormányok stb. bírálatát, ebben benne szerepel az osztályok közötti ellentét... Benne vagyunk a chartában, de a burzsoá szabadságjogok mások a mieinknél. A mi alkotmányunk is enged szabad közlést, de más értelemben.” Kéry szerint az most a fő kérdés, „milyen formában vigyük a Déry-ügyet a közgyűlés elé.”

Rónai Mihály András az intézőbizottság ülésén úgy vélte, „ami most ellenünk folyik, utólagos düh. Nem akarnak Nyugaton belenyugodni, hogy sikerült a P.E.N. közösségében maradnunk. Fő mozgatóerő Carver, valamint az osztrák P.E.N. Club [...] Ha olyan erős nemzetközi helyzetünk lenne, akkor javasolnám, hogy Carver ellen bizalmatlansági indítvánnyal éljünk [...] Déry ügyében hangsúlyozni kellene, hogy frankfurti ígéretünknek eleget tettünk, de nem volt sikerünk. [Manolisz] Glezozs ügyében sem járt sikerrel a görög P.E.N. ügyködése.”

Rónainak ugyanakkor Kéry László szemére vetette, hogy *Böloni úr nem elnök* című, az Élet és Irodalom 1960. szeptember 15-i számában megjelent cikke nem volt taktikus, hiszen amikor „a visszavételt megnyertük, ügyünk szempontjából nem volt helyes Carvert megsérteni.” Rónai úgy felelt, ő jobban ismeri Carvert, akinek „frankfurti magatartása Chamsonnak írt levelünkre juhászodott meg. Amikor Bölonivel kint voltunk, azzal kezdte a tárgyalást, hogy Böloni György nem elnöke a Magyar P.E.N.-nek.” Carvernek Rónai erre azt mondta, ha elismeri Képes Géza főtitkárságát, amely ugyanabból a forrásból ered, mint Böloni elnöki kinevezése, akkor Bölonit is el kell fogadnia.¹⁸ Noha a vitában Rónai defenzív magatartás he-

lyett offenzív fellépést javasolt, az intézőbizottság 1960. május 3-i ülésén Sötér is úgy vélte, hogy „Londonban hivatalos magyar álláspontként fogadták a cikket. A Nemzetközi Végrehajtó Bizottság tagjai többségükben humanista gondolkodású, liberális szellemű emberek, akik nem ellenségesek velünk szemben, de az emigráns és osztrák írók hangulateltése hatással volt rájuk.” A Rónaihoz csatlakozó Goda Gábor szerint is „Vissza kell utasítanunk azokat a sorozatos rágalmat, amelyekkel illetnek bennünket, és mint magyar író, az Intéző Bizottság tagja kérem, hogy levélben utasítsák vissza a rágalmat. [...] Holnapután ki fog derülni, hogy mi juttattuk börtönbe az elítélt írókat. Kíváncsi vagyok, mit tudna tenni az Angol P.E.N., ha államuk kommunista írókat börtönözne be...”¹⁹

Sötér István, Kéry László és Rubinyi Mózes a pártközponti utasításnak megfelelően a londoni központnak magyarázkodó, a nemzetközi főtitkárság állításait meghazudtoló, kellemetlen hangú levelet küldött, mely szerint Magyarországon sajtószabadság van, és a lapok csak azért nem foglalkoznak a Pen belső ügyével, mert a kérdést érdektelennek tartják. A levél aláírói „Arra kérték a Nemzetközi PEN Clubot, hogy hagyjon fel mentőakcióival, ne zaklassa a magyar kormányt. A levél elküldésével a Külügyminisztérium nem értett egyet. »Ők azt a taktikát kívánják folytatni – írta Kéry a pártközpont illetékesének küldött levelében –, hogy egyelőre hallgassunk, s csak áprilisban, a [nemzetközi] végrehajtó bizottság ülésén lépünk elő érveinkkel. Ez véleményem szerint már nagyon késő volna.«”²⁰ Az intézőbizottság tagjai végül abban maradtak, hogy a hamarosan összehívandó közgyűlésen a várható újabb felfüggesztés legfőbb okáról: arról, hogy Déry Tibor és társai még mindig börtönben ülnek, hallgatni fognak.²¹

A konszolidációs évek első közgyűlése

Az 1960. március 23-i, a Fészek Klubban megtartott közgyűlés jelentősége abban állt, hogy a magyar Pen életében végre helyreállt a londoni központ által évek óta hiába követelt úgynevezett szabályszerű működés (az előző közgyűlést 1958. július 29-én tartották). A „tájékoztatópolitikai” szempontból „kiemelt eseményről” a napisajtó és az Élet és Irodalom is bőven hírt adott.²² Megnyitó beszédében Sötér István, az intézőbizottság által új elnöknek megválasztott, a közgyűlést levezető elnök sokat ígérő, jobbára mégis realitásnak mondható programot hirdetett. Bevezetője szerint „Esztendőnk óta nem ülésezett a Magyar PEN Club ilyen kedvező nemzetközi és nemzeti körülmények között, mint most. Vajon miképpen hatnak ki ezek a körülmények éppen egy irodalmi társaság életére és munkájára? A nemzetközi politika új szakasza, amely oly sajátosan különbözik az eddigitől, hogy elsősorban a kulturá-

¹⁹ *Jegyzőkönyv a Magyar P.E.N. Club 1960. május 3-i Intéző Bizottsági üléséről, Budapest VI. Bajza utca 18. szám alatt.* G.m.

²⁰ Ständeisky Éva: *Az írók...* 409–410.

²¹ *Jegyzőkönyv a Magyar P.E.N. Club Intéző Bizottságának üléséről, amely Budapest I. Bajza utca 18. szám alatt, 1960. február 21-én vitétetett föl.* G.

²² *A Magyar Pen Club szerda délután...* (Nszab) és *A Pen Club közgyűlése* (ÉS).

¹⁷ L. *Jegyzőkönyv a Pen Nemzetközi Végrehajtó Bizottsága 1957. szeptember 1-jei tokiói üléséről.* Dok 100.

¹⁸ Részletesen *A kiközösítéstől a visszafogadásig* c. fejezetben.

lis közeledés fontosságát emeli ki, mint előzményét a későbbi beható gazdasági együttműködésnek, a közvetlen dokumentálását a békés egymás mellett élés elvének.”

Visszatekintve megállapította, hogy „Az elmúlt évtized első felében számos értékes kapcsolatok szakadt meg a hidegháború következtében, ezek a kapcsolatok azonban ma már nagyrészt felelevenedtek és újakkal is bővültek. Hogy az irodalom terén ezek a kapcsolatok nem olyan gyakoriak még, mint egyes más tudományágakban, annak részben az is oka, hogy szervezett uszítás folyt a magyar irodalom ellen külföldön, s ebben nagy részük volt a disszidens magyar íróknak. Közülük nem egy, aki sokat ártott valamikor a magyar irodalomnak, az irodalmi élet különböző itthoni pontjain, most tovább kíván ártani másféle posztokon. Bízunk abban, hogy ezek a lehetőségeik nem maradnak fenn változatlanul.”

Sőtér szerint a magyar Pen „eddig is a nemzetközi kulturális kapcsolatok ápolása kiterjesztésének elvét vallotta s ezt az elvet akarja a gyakorlatba átvinni mostantól az eddiginél is nagyobb mértékben. Készek vagyunk ezeknek a kapcsolatoknak az ápolására minden olyan külföldi íróval, akit csak nem vezet kártékony szándék, népünk és államunk rendjére törő ellenséges indulat. Szívesen alakítunk ki kapcsolatokat akár olyanokkal is, akik előítéleteket tartanak fenn velünk szemben, akik félreértések vagy téves tájékoztatások, sőt talán rágalmak alapján alakítottak képet rólunk. Szívesen győzzük meg ezeket is igazunkról és oszlatjuk el balhiedelmeiket. De természetesen elsősorban a jóhiszemű, baráti érzelmű külföldi írókkal törekszünk kapcsolatra és hisszük, hogy ezek alkotják a világ írói közvéleményének többségét.”²³

Elnöksége legfőbb céljával Sőtér az egyesületi élet megélénkítését tűzte ki, a külkapcsolatok területén pedig „Ha valahol az eddiginél szorosabb érintkezést, sűrűbb kapcsolatokat kívánunk, úgy a népi demokratikus országok PEN klubjaival való érintkezésre vonatkozólag áll ez. Ezek a PEN klubok, akárcsak mi, a Nemzetközi PEN alapokmányának szellemében működnek és éppoly őszintén óhajtják a kulturális kapcsolatok növekedését, kiterjesztését, mint mi maguk. Közös vitákat, műsoros esteket kellene rendeznünk a csehszlovák, a bolgár, a lengyel s a német PEN klubokkal. Ezeket a testvéri szervezeteket közvetlenül is fel kell szólítanunk a szorosabb együttműködésre, s arra kell törekednünk, hogy a PEN-tagok külföldi utazásait elsősorban egységes szervek cseréjeként rendszeresítsük. Természetesen ezt az együttműködést ki kell terjesztenünk, s be kell vonnunk olyan PEN klubokat is, amelyek a béke és a haladás eszméinek jegyében fejtik ki tevékenységüket.” Sőtér kijelentette, hogy a magyar Pen kész közreműködni abban is, hogy „a népi demokráciákban, a szocialista államokban minél több PEN központ jöjjön létre és a nemzetközi PEN-tanácskozásokon a mi táborunk minél több tagja hallassa szavát. A PEN nemzetközi szervezetének további sorsa attól függ, hogy milyen mértékben képes alapokmányának a népek közötti megértés, megbecsülés szolgálatára törekvő szellemét érvényesíteni. Ha erre a célra használja fel, akkor a PEN történelmi hivatást tölthet be ma. De ha az alapokmány betűjét és szellemét megtagadva ezt a nemzetközi írói mozgalmat bárki is arra próbálja felhasználni, hogy viszályt, hidegháborús hangulatot, bizalmatlanságot vagy gyűlölséget támasszon a szervezet egyes

tagjai vagy egy-egy országa között, úgy a PEN mihamar életképtelenné fog válni, világszervezetből visszasorvad valamely nemzetközi klikk szegényes eszközévé és elveszti azt a tekintélyét, amelyet hazánk haladó értelmiségénél is élvez.”²⁴

A világszervezetet összetételét és szellemét Sőtér hiányosnak és egyoldalúnak ítélte. Úgy vélte, a nemzetközi Pen csakis „akkor tölthetné be világhivatását, ha életében, munkájában a szocializmus országai az eddiginél fontosabb helyet foglalnának el. A PEN alkotmányából a testvériség, nem pedig a politikai spekuláció, a hajsza vagy a hidegháború szellemének kellene feltámadnia. A PEN nyugati tagállamai nem ismerik eléggé a szocialista országok irodalmát, ez irodalmak törekvéseit, nem ismerik eléggé történelmünket, politikánkat, népeink társadalmi kérdéseit. Ennek ellenére nemegyszer bírálként kívánnak fellépni velünk szemben, holott a bíráskodáshoz szükséges legfontosabb tárgyi ismereteknek híján vannak. Előítéletek alapján formálják meg nemegyszer véleményüket rólunk, és ezért az ellenünk irányuló törekvések eszközévé válnak. A PEN nemzetközi központja akkor működnek az alapokmány szellemében, ha elfogulatlanul, jóhiszeműen és a realista humanizmus szellemében próbálna közeledni mindazokhoz a jelenségekhez, amelyek oly tanulságos és biztató módon rendeződnek a szocialista országok kulturális forradalmának összképévé. A Nemzetközi PEN-nek az eddiginél nagyobb mértékben kell számolnia mindazzal, ami a szocialista országok kultúrájában, irodalmában történik. Ha nem kíván számolni ezekkel a tényezőkkel, épp azokról a feladatokról és funkciókról mond le, amelyek a PEN alapokmányából következnek.”²⁵

A felfüggesztés feloldása után Sőtér szerint újra „bizalmat érzünk a nemzetközi PEN-vezetőség iránt, és a bizalom annyit jelent, hogy hisszük, egyoldalú tájékoztatásoktól nem engedí véggépp befolyásoltatni magát; hisszük, hogy hazánkkal és általában a népi demokráciákkal való kapcsolatait nem teszi kockára egy-egy írócsoport kedvéért; hisszük, hogy nem ellenséges propaganda hatására fog megítélni bennünket, hanem alaposan törekszik eredményeink megismerésére. Hiszük, hogy ezeknek a vezetőknek végül is nem a kapcsolatok megrontása, hanem megjavítása lesz a céljuk. Hiszük, hogy ezek a vezetők felismerik a legfontosabbat: a Magyar PEN Club igenis a PEN alkotmányának szellemében fejt ki működését és mindazok a támadások, amelyek az utóbbi időben miellenünk irányulnak, valójában a PEN-alkotmány szellemét sértik meg.”²⁶

Az újabb felfüggesztést követelő kezdeményezést az újdonsült elnök a hivatalos magyar álláspontot megismételve utasította el. A súlyosan méltánytalannak mondott tokiói „úgynevezett felfüggesztést” bírálva azzal kísérelt meg elébe menni az ügy várható ismétlődésének, hogy kijelentette, a magyar Pen bármilyen döntés esetén dolgozni kíván. Véleménye szerint ugyanakkor már a tokiói szankció meghozatala sem volt alapszabályszerű; „Mivel a PEN-alkotmány ilyen fogalmat nem ismer, az alapszabályokat utólag, a tokiói kongresszust követő frankfurtin egészítették ki olyan záradékokkal, amelyek ezt a felfüggesztést visszahatólag

²⁴ Uo. 5–7.

²⁵ Uo. 7–8.

²⁶ Uo. 8–9.

²³ *Jen* (1960. márc. 23.) 3–4.

tették szabályszerűvé. A velünk szemben alkalmazott eljárás okául 1958-ban, tehát Tokióban, még azt hozták fel, hogy a Magyar PEN nem működik szabályosan, nem tart évenként rendszeresen közgyűléseket, nem él egyesületi életet stb.

Kétségtelen, hogy az 1950-es évek kezdetétől országunk nagy társadalmi átalakulásában a PEN szerepe átmenetileg elhomályosult, habár forma szerint nem szünetelt soha. Az Írószövetségben összpontosult irodalmi élet a PEN elől egy ideig elszívta a levegőt és csak néhány esztendeje – amidőn a nemzetközi kulturális kapcsolatok a mi politikánkban oly fontos szerepet kezdtek játszani – teltek meg ismét élettel a Magyar PEN szervezeti formái. A Magyar PEN azóta szabályszerűen működik, s ezt a nemzetközi PEN vezetősége elismerte, amidőn úgynevezett felfüggesztésünket tavaly Frankfurtban megszüntette.

Sajnos e helyes döntés csak arra szolgált, hogy egy-két PEN-körben támadják ezt a PEN alkotmányával nagyon is egyező határozatot. Számunkra kétségtelenül átlátszó ez a törekvés. A nemzetközi enyhülés légkörében némely erők újabb és újabb feszültségeket kívánnak támasztani. Hisz furcsa jelenség: amíg a Magyar PEN az ellenforradalom előtti korszakban inkább csak romjaiban állott fenn, addig a Nemzetközi PEN semmiféle kifogást nem emelt ez ellen. Amióta élénkűl és szabályszerű életet kezdünk élni, újabb és újabb kifogásokkal, gáncsokkal találjuk szemben magunkat. Mindez azonban nem változtathat szilárd álláspontunkon. A Magyar PEN a szocializmus rendjével azonosítja magát, s nem tűrheti, hogy ezzel őt bárki is szembeállíthassa. A Magyar PEN, akár felfüggesztett állapotban, akár a nélkül élénk és szabályszerű működést fog kifejtetni, mégpedig annak a PEN-alkotmányának a szellemében, amely a kulturális közeledést kívánja meg, nem pedig a hidegháborút és a rágalmakat. Bízunk abban, hogy a nemzetközi PEN-tagság, illetőleg annak képviselői előtt a magyar PEN-küldöttek képesek lesznek a valóság feltárására. Bízunk abban, hogy a PEN nagy családja rádöbben arra a veszélyes játékra, amelyet a figyelemreméltó nemzetközi szervezet leple alatt próbálnak folytatni a hidegháború képviselői, akik céljaik számára ideig-óráig a jó szándékú, jóhiszemű embereket is megnyerhetik, és akik a közvéleményt tartósan nem vezethetik félre.”

Sőtér a konfliktus lezárásának lehetőségét egyetlen „végső elvi kérdésbe” foglalta, annak követelésébe, hogy „az egész PEN az eddiginél határozottabban, egyértelműbben a kulturális közeledés, a népek közötti megértés és a béke egyik nagy eszköze legyen. Ha a Nemzetközi PEN elfogadná ezt a célkitűzést, amely kétségtelenül összhangban áll alkotmányának szellemével, úgy az ellentétek szítása helyett az ellentétek feloldására fog törekedni.”²⁷

Az új elnök elvi irányadása után Rubinyi Mózes konkrét ügyekről: a műsoros irodalmi estekről, a taglétszám négyszáz főt is meghaladó gyarapodásáról, az 1959-es év külföldi íróvendégeiről (Hugh MacDiarmid, Jacques Gaucheron, Stephan Hermlin és Eugen Jebeleanu), továbbá a Pen-emlékérem adományozásáról számolt be. Az éremmel „1948 óta olyan magyar és külföldi írókat méltatunk, akik a magyar irodalom külföldi kultusza terén nagy érdemeket szereztek. A PEN-emlékérmeket elsőnek kapták Leonid Pervomajszkij ukrán-

²⁷ Uo. 9–11.

orosz és Hidas Antal magyar író. Mindketten a Petőfi népszerűsítése terén szereztek igen nagy érdemeket. Pervomajszkij karddal a kezében, mint katona harcolt értünk és Petőfitől fordított, róla írt remek költeményeket. Hidas szerepe a magyar és a külföldi Petőfi-irodalomban közismert.”

Főtitkári tájékoztatóját Kéry László a külföldi kortárs irodalom hazai jelenlétének értékelésével, a magyar Pen ez ügyben végzett, valóban kiemelkedő munkájának méltatásával kezdte. „Ami a világirodalom s ezen belül a jelenkori külföldi művek hazai ismertetését illeti, máris igen kedvező helyzet alakult ki nálunk a könyvkiadók, a színházak, a folyóiratok érdeméből. Aligha volt irodalmi művelődésünk történetében még egy olyan időszak, amelyben annyira *a jour* lettünk volna a kortársi világirodalommal, amely oly széles skálán kínálta volna valóban az egész világ irodalmát az olvasóknak, mint a mi korunk, különösen az elmúlt néhány év. A világirodalmi fogalma hallatlan mértékben kitágult és egyre tágulóban van. Kiterjed ma már mind az öt világrészre, a két világrendszerre s nemcsak a nagy, hanem a kis népek irodalmára is. Elég egy pillantást vetnünk a Nagyvilág című folyóirat egy-két évfolyamának tartalomjegyzékébe s felragyognak előttünk a jelenkor irodalmának legértékesebb, legjelentősebb arcélei. Találomra emelünk csak ki néhány nevet a néhány száz közül: [Louis] Aragon, [William] Faulkner, [Konsztantyin] Fegyin, Graham Greene, [Ernest] Hemingway, [Konsztantyin] Pausztovszkij, Thomas Wolfe, [Paul] Éluard, [Johannes R.] Becher, [Mihail] Iszakovszkij, [Salvatore] Quasimodo, Jenesco [Eugène Ionesco], [Leonid] Martinov, [Bertolt] Brecht, Lu Hszün, [Arthur] Miller, [Friedrich] Dürrenmatt, [Mihail] Solohov, [Louis] MacNeice, [Miroslav] Krleža, [François] Mauriac, [Alekszandr] Bek, [Eugen] Jebeleanu, s hogy két olyan nevet is említsünk, amely a PEN körökben különösen népszerű: André Chamson, [Alberto] Moravia – mindezek nem pusztán nevek ma nálunk, hanem műveknek, hangoknak s persze nézeteknek is rendkívül változatos sokasága.”²⁸

A magyar Pen 1945 utáni történetének a politikai vezetés és a Pen-vezetőségek számára egészen 1989-ig legtraumatikusabb eseményéről, a még Boldizsár Iván elnöksége idején is mindannyiszor fölhozott, sokkoló hatású felfüggesztésről Kéry László úgy vélte, „A Magyar PEN ellen az 1956-os ellenforradalom után kampány indult meg, vizsgálatot indítottak ellenünk, sőt bizonyos ideig nemzetközi tagsági jogainkat is függőben lévőnek tekintették. Ebben az ellenünk irányuló hadjáratban főleg a disszidensek, az ellenforradalmi emigránsok és ezeknek különböző országokbeli szövetségesei tüntették ki magukat. Világosan meg kell ezektől különböztetnünk a Nemzetközi PEN tagságának túlnyomó nagy részét, a józanul gondolkodó, a kulturális értékeket nagyra becsülő, a keleti és nyugati országok kulturális és egyéb irányú együttműködését helyeslő írókat, akik azonban nem mindig rendelkeznek a legpontosabb tájékozottsággal vagy a legfejlettebb politikai érzékkel, s éppen ezt a tájékoztatatlanságot, ezt az apolitikusságot igyekeznek ellenfeleink a maguk javára fordítani. Az eddigi fejlemények, például a múlt évi frankfurti kongresszus, azt mutatják, hogy nem sok eredménnyel. Meg kell mondanunk azt is, hogy az ellenünk irányuló kampány kibontakozásáért

²⁸ Uo. 19–20.

felelősség terheli a Nemzetközi PEN egyes vezetőit, akik teret engedtek – a Nemzetközi PEN alapokmányának előírásaival ellentétben – a legszélsőségesebb politikai agitációnak, s akik a PEN fórumát és szervezetét maguk is arra igyekeztek és igyekeznek felhasználni, hogy beavatkozzanak országunk belső ügyeibe.”

A nemzetközi Pen Ötös Bizottságának a felfüggesztés törlését kimondó 1959. április 8-i londoni határozatára térve Kéry végül bejelentette, hogy a soron következő végrehajtó bizottsági ülésére 1960. április 4–5-én, Londonban kerül sor. „PEN Clubunk képviseltetni fogja magát ezen az ülésen igazságunk teljes tudatában. A támadásokat szándékunkban áll a leghatározottabban visszautasítani, ellenfeleinknek a PEN alkotmányával ellenkező akcióit leleplezni. A PEN alapokmánya a tagok számára előírja a politikai szennvedélyektől mentes nemzetközi együttműködést. A PEN-alapokmány valódi szellemét, a jelenlegi nemzetközi helyzet enyhítését mi képviseljük. [...] Nagyon kíváncsiak volnánk, hogy a Nemzetközi PEN XXXI. kongresszusa, amely ez év nyarán Rio de Janeiróban fog összeülni, erejét ne mesterségesen szított politikai vitára fecsérelje, olyan kérdések bogyozására, amelyek a két világrendszer különbségéből adódnak, hanem teljes figyelmével az olyan kérdések felé forduljon, mint amilyenek az írók és az irodalom felelőssége a nemzetközi együttműködésben, a Kelet és Nyugat közötti kulturális kapcsolatok, a nemzeti irodalmak és a világirodalom kölcsönhatása és így tovább.”²⁹

A beszámoló elhangzása és a tisztikar megválasztása között lezajlott hosszú és egyoldalú, erőteljesen politikai színezetű „vitában” Hajdu Henrik műfordító felszólalása Bölöni György szellemét idézte: „Néhány külföldi PEN tagegyesület az ellenforradalom leverése óta ismételtelen személyes szabadságunk és szólásszabadságunk védelmére törekszik. Olyan lendülettel támogat bennünket, hogy buzgóságában nyíltan követeli kizárásunkat, jogaink felfüggesztését, vagyis működési lehetőségeink megsemmisítését. Mindenesetre furcsa szabadságvédelem az, amely legszívesebben megbélyegezné, sőt jogfosztással sújtaná pártfogoltját. A tagegyesületek többsége szerencsére jól látja, hogy e fojtogatás-szerű ölelés voltaképpen politikai manőver s következetesen kiáll a Magyar PEN mellett. Jól látja, hogy a láncreakció analógiájára kitalált akció mögött a reakció láncja tovább fonódik. Mi is értjük a dörgést, nem kérünk a felénk dobott láncból.

Különös igyekezet ez. Állítólagos barátaink bizonyára úgy képzelik: a magyar PEN egyetlen tagja sem oly jellemes, hogy illetékes fórumon kifejezze vált vagy jogos félelmét. Bizonyára úgy képzelik, hogy drákói terror alatt sínylődünk, ezért az elaljasodásig meggyávultunk, azaz rászorulunk a külföldi szószólókra. De ha csakugyan elaljasodtunk volna, nem érdemelnők meg, hogy illetéktelen ügyvédek fáradozzanak értünk. Sok minden elválaszt bennünket, de egy dologban alighanem egyféleképpen vélekedünk: aki akár gyávaságból, akár megalkuvásból hallgat, az nem író. Minek annak szólásszabadság? [...] Sajátos, hogy pártfogóink nem veszik észre: 430-as létszámú testületünkben egyetlen tag sem reklamálja a szabadságot. S miért nem reklamálja? Mert a magyar író, mint minden feddhetetlen ma-

gyar állampolgár, teljes emberi szabadságban él. Aki pedig vét az állam törvényei ellen, nálunk is, mint minden civilizált államban, a tételes jog szerint bűnhődik.”

A magyar Pen Hajdu szerint tehát nagy testület, és „A magyar nép, a magyar közélet minden árnyalata megtalálja benne képviselőjét, a kommunistáktól a népiesekig, a radikális polgárokig, a neokatolikusokig. Az elnökségben is érvényesül ez a rétegződés. Nem tudom, melyik nyugati PEN-ben teljesebb a demokrácia, mint a miénkben. Pártfogóink információi gyökeresen ellenkeznek itthoni tapasztalatainkkal. Kérem, tisztelt harcos barátaink, kegyeskedjenek dönteni. Hiszen, ha bármelyikük tiszta szándékkal kívánczik körünkbe, a legcsekélyebb korlátozás nélkül személyesen meggyőződhet állításaink igazáról. Bárhonnan jönne is hozzánk, rögtön megfigyelhetné, hogy a mi kis hazánkban a szabadság, a béke és a megelégedés rendje uralkodik. Az ellenforradalmi hordák dúlása után még csak három és negyedév telt el, s a magyar nép a világ ámulatára ma jobban és kulturáltabban él, mint valaha. Munkásaink, parasztjaink és értelmiségijeink olyan termelési, illetve tudományos eredményekre hivatkozhatnak, amelyek elragadtatják a legkritikusabb szemlélőt is. Népünk szívvel-lélekkel halad a világkultúra áramában: rádió- és televízió-előfizetőink száma bámulatosan szaporodik, s Kiadói Főigazgatóságunk vezetője az Írószövetségben egy-két hete szigorúan ellenőrzött statisztikai adatok alapján kimondhatta, hogy a magyar olvasó nép lett.”

Hajdu úgy vélte, a magyar Pen úgynevezett „védelmezői” messziről küzdenek a magyar írókért, és „Ugyancsak távollévő szakértők véleményére támaszkodnak. Jobbára a szökevények véleményére. Olyanokéra, akik odakint kijelentik, hogy idehaza hazudoznak, amikor – zsíros koncert – dicsőítették az 1956 előtti rendszert. Nem oktatunk ki senkit, csak szerényen kérdezzük: lehetnek-e hivatásos hazugok perdöntő tanúk és informátorok? Egy eset a sok közül: egy nagy skandináv napilap, a dán ipari és finánc-tőke orgánuma 1958-ban kétségkívül valamelyik eltévelyedett kollégánk besugása alapján hevesen panaszkolt, hogy Illyés Gyula, Németh László, Tamási Áron és Veres Péter börtönben senyved. »Ezek az egyszerű parasztok ugyanis írói mivoltukban osztályuk vezetői s elkeseredetten gyűlölik a Kádár-rendszert« – írta. »A kormányzat az ő kizárásukkal akarja megfélemlíteni az ország lakosságának zömét.« [...] Ilyen őszintén rajonganak értünk odaát, a vasfüggöny »szabad« oldalán. Megírtam a lapnak és eredeti dokumentumokkal igazoltam, hogy Illyés Gyula fordításai a budapesti színházak állandó műsordarabjai, hogy Németh László Kossuth-díjas lett, és hogy Tamási Áron is, Veres Péter is méltán és nagyon megbecsült tagjai a magyar íróársadalomnak. Hozzáfüztem, hogy Illyés Gyula és Veres Péter valóban ült, de korábban, a Horthy-rendszer idején. [...]

De hát miért búgnak a gyászdalok? Vagy miért ilyen későn búgnak? Majdnem ezer évig raboskodtunk. Nyugaton ez alatt sokszor segíthettek volna rajtunk és nem segítettek. Most, hogy szovjet elvtársaink áldozatai árán végre felszabadultunk, ne sopánkodjanak sorsunkon. Nem szorulunk senki szánalmára: a jövő harcosainak élcsapata áll mellettünk. [...] Átéltam a Ferenc József-i és a Horthy Miklós-i közélet szabadságát. Koronatanúként és résztársként állítom, hogy a szegedi fővezér országlása idején évekig alig számított írónak, aki nem szenvedte végig az internálást, nem ült valamelyik ügyészség fogházában, vagy legalább nem

²⁹ Uo. 25–26.

kapott váríratot. A magyar feudálkapitalizmus megkülönböztetett gonoszsággal bánt velünk: letartóztatási intézetek anyakönyveiben cédulázgatta az irodalomtörténet adatait. Érdekes, hogy akkor mélyen hallgattak a mostanában hirtelen megélnékül PEN-ek!

Említsek meg egy furcsa PEN-esetet?

Nemzetközi kongresszusunk 1932-ben Budapesten ülésezett. Őszinte örömmel készülünk külföldi kollégáink fogadására, amikor főfelügyeleti hatóságunk, Horthy kultuszminisztere értesített bennünket: ha nem menesztjük elnökünket és nem ültetjük helyébe az ő egyik elődjét, nem ad pénzt a kongresszus megrendezésének költségeire. Nem akartunk botrányt. Illetékes helyen kijelentettük, hogy kénytelenségből deferálunk, de a kongresszus berekesztése után azonnal kilépünk a PEN-ből. Álltuk a szavunkat és sztrájkunkkal kitéssé-keltük az elnökségből Magyarország egyik legtehetségtelenebb dilettánsát. (*Felkiáltások: Ki volt az?*) Berzeviczy Albert.”³⁰

A vitát lezáró Sőtér István úgy látta, Hajdu Henrik felszólalása, „valamint az egész vitában és a szavazásban megmutatkozó magyar PEN-lelkület készlet bennünket arra, hogy megfelelő, elvileg szilárd, tehát engedményeket nem tevő, ugyanakkor azonban a megegyezés, a harmónia lehetőségét kereső magatartást tanúsítsunk a Nemzetközi PEN-nel való érintkezésben, abban a reményben, hogy a nemzetközi PEN-tagság többsége jóindulatú emberekből áll, akiket a magunk igazáról meg tudunk győzni és őket meggyőzve, a magunk oldalára állítva fogjuk tudni ellenfeleink különféle intrikáit visszavarni. A ma közgyűlés arról is meggyőződött bennünket, hogy a magyar PEN nem tűri, nem engedi azt, hogy bármiféle élet verjenek a magyar PEN-tagság, a magyar írói társadalom, valamint a mi szocialista rendszerünk közé. A mi PEN-tagságunk egyértelműleg és teljes harmóniában áll amellel a nagy eszme és ügy mellett, amelyet ez az ország megvalósít, és amelyet ennek az országnak a politikája képvisel.”³¹

Az elhangzottakra válaszolva Sőtér elmondta, „annak a nemzetközi folyóiratnak a terve, amelyről Rónay György, Gera György és Képes Géza tagtársaink beszéltek, érlelődőben van, és ez a PEN-folyóirat más hasonló jellegű idegen nyelvű, rövidesen meginduló magyar folyóiratok mellett alkalmas, talán a legalkalmasabb lesz arra, hogy tájékoztasson arról, ami a magyar irodalomban történik, hogy valódi, hű, meggyőző, hiteles képet nyújtson annak az élő magyar irodalomnak a mozgásáról és sok új kezdeményezéséről. Ha ezt a folyóiratot jól tudjuk szerkeszteni, ha az élő magyar irodalomnak jó tükröképét tudjuk nyújtani benne, akkor máris közelebb jutottunk ahhoz a célhoz, amelyet annyi éven át annyi nemzedék hasztalanul próbált megközelíteni, vagyis a magyar irodalomnak a világirodalomba való átviteléhez.”

Magyarország felszabadulásának közelebb 15. évfordulójára Boldizsár Iván határozati javaslatot nyújtott be, amely szerint „A magyar nép nemzeti ünnepén testvéri üdvözlését küldi a békéért és a haladásért küzdő íróknak világszerte. A Magyar PEN Clubba tömörült írókat élénken érdeklik az államok és a népek közeledéséről szóló hírek és azok a jelek és jelenségek, amelyek a jobb nemzetközi megértésre vallanak. [...] A Magyar PEN Club közgyűlése tudo-

másul vette, hogy a Nemzetközi PEN XXX. kongresszusa a magyar központot visszahelyezte tagsági jogainak teljességébe. Ugyanakkor a Nemzetközi PEN jelenlegi nemzetközi kapcsolatainak és azok fejlődési lehetőségeinek veszélyeztetését látja az olyan kísérletekben, amelyek a döntés ellen irányulnak. Szilárdan reméli, hogy a Nemzetközi PEN tagjainak többsége meg fogja találni annak útját, hogy a Nemzetközi PEN Chartájának szellemében azoknak a kérdéseknek a vitafóruma legyen, amelyeket a béke és a haladás gondolata és a jelenlegi nemzetközi helyzet alakulása is sürgetőleg számon kér a világ íróinak felelősségérzetétől.

A közgyűlés meglepéssel fogadta a magyar PEN Clubnak azt a tevékenységét, amellyel az elmúlt években a világirodalom nagy alkotóinak széleskörű megismertetését és méltatását szolgálta. Meggyőződése, hogy az írók és műveik jobb ismerete is a népek barátságát erősíti.

A közgyűlés kifejezi azt a kívánságát, hogy törekedjék a Magyar PEN az idén is a világirodalom népszerűsítésére és a magyar írók nemzetközi kapcsolatainak fokozottabb ápolására. A PEN Club és a magyar írók ezzel is a magyar irodalom jó hírét, a szellemi élet népek közötti kölcsönös áramlását óhajtják elősegíteni, a legmagasabb emberi értékek, a szocialista humanizmus szolgálatában.”

A határozat egyhangú elfogadása³² után elhangzott gazdasági beszámoló szerint a magyar Pen 1958-ban 3, 1959-ben 5 ezer forintos költségvetési támogatásban részesült, 1960-ban ez az összeg várhatóan megháromszorozódik. Elkészült az új alapszabály tervezete is, amely szerint az írószervezet felügyeletét a jövőben a Művelődésügyi Minisztérium látja el. A Pen elnöke a váraázásoknak megfelelően ismét Sőtér István, alelnöke Hatvany Lajos, Illés Béla, Kárpáti Aurél, Rubinyi Mózes (ügyvezető alelnök), Szabó Pál és Tamási Áron, főtákará Kéry László lett. Rubinyi közgyűlés utáni, 1960. áprilisi, Németh László hagyatékában fennmaradt tájékoztató körlevele szerint a közgyűlés „pénztárosnak Szombathy Viktort, ellenőrnek Fáy Árpádot, a számvizsgáló bizottság tagjainak Balassa Imrét, Kunszery Gyulát és Oravecz Paulát választotta meg. A kiegészült Intéző Bizottság tagjai: Áprily Lajos, Benedek Marcell, Fodor József, Földeák János, Gereblyés László, Gergely Sándor, Goda Gábor, Hajdu Henrik, Hatvany Lajos, Hegedűs Géza, Illés Béla, Jankovich Ferenc, Karinthy Ferenc, Kardos László, Kárpáti Aurél, Kassák Lajos, Kéry László, Király István, Madarász Emil, Oravecz Paula, Mesterházi Lajos, Passuth László, Remenyik Zsigmond, Rideg Sándor, Rónai Mihály András, Rubinyi Mózes, Sándor Kálmán, Simon István, Sőtér István, Szabó Pál, Tamási Áron, Várnai Zseni és Vas István. „Midőn mindezekről tisztelettel értesítjük, kérjük, hogy ezen túl is legyen segítségére a Magyar PEN Club vezetőségének nem könnyű kötelességei teljesítésében.”³³

A „történelmi” közgyűlés eseményeit a Nagyvilág 1960. májusi ismertetésében valószínűleg Kéry László foglalta össze. Eszerint „A Magyar PEN Club 1960. március 23-án közgyűlést tartott. Sőtér István elnöki beszámolóját, amely a népek kulturális cseréjének

³² A Magyar Pen Club megválasztotta... (Nszab).

³³ A Magyar Pen Club körlevele. Rubinyi Mózes üv. alelnöktől. Bp., 1960. ápr. 6. In: Németh László élete... 1. k. 722–723. (1520)

³⁰ Uo. 33–39.

³¹ Uo. 64–65.

szükségességét, valamint a magyar PEN-re ezzel kapcsolatban háruló feladatok fontosságát emelte ki, a csaknem teljes létszámban megjelent tagság nagy érdeklődéssel hallgatta meg, majd éppily élénk figyelemmel fogadta Rubinyi Mózes ügyvezető alelnöknek a magyar PEN belső életéről tartott beszámolóját, továbbá Kéry László főtítkárnak a Club nemzetközi kapcsolataival foglalkozó tájékoztatását.

A vitában számos értékes hozzászólás hangzott el. Hajdu Henrik szemelvényeket ismeretett abból a rágalomhadjáratból, amelyet bizonyos külföldi – a PEN-szervezetektől idegen – körök folytatnak a magyar nép és a magyar irodalom ellen; Gera György pedig rámutatott, hogy a nyugati világ igazi értékei e rágalmazóknak sem álláspontjában, sem hangjában nem osztoznak. Legutóbbi nyugat-európai körútja során Gera György úgy tapasztalta, hogy a nyugati, kivált a francia és angol írók, kiadók javát rendkívül érdekli a magyar irodalom. Beszélt Friedrich Dürrenmattal és Robert Merle-lel, s mindketten kijelentették: öröme látni Magyarországra. András László spanyolországi utazásának hasonló tapasztalataival egészítette ki a Gera által elmondottakat.

A PEN hazai munkájával kapcsolatban Tímár György azt javasolta; rendezzen a Club a haladó kortárs irodalmakat bemutató esteket. E javaslatot később Képes Géza is támogatta. Képes egyébként annak a nézetének adott hangot, hogy a Magyar PEN Clubra nagy feladatok várnak a magyar irodalom külföldi népszerűsítésében is. Azt is fontosnak tartja, hogy a PEN Clubnak saját otthona legyen, ahol a klubtagok megtalálhatják a fontosabb külföldi folyóiratokat.

Többen – elsősorban Rónay György – fölvetették a magyar PEN-folyóirat gondolatát. Rónay olyan folyóiratot látnak hasznosnak, amelyben idegen írók világirodalmi esszéi is helyet kapnának; Gera György pedig kétnyelvű lapot javasol. Lengyel József szerint azonban többnyelvű folyóirat megjelentetésére aligha lehet mód, mivel idegen nyelven irodalmi szinten fogalmazó író-munkatárs nemigen akadna.

A vita során Boldizsár Iván határozati javaslatot terjesztett be; ezt a közgyűlés egyhangúlag elfogadta. A határozat kimondja: „A Magyar PEN Club írói kötelességüknek érzik, hogy a népek békés együttélésének eszméjét és az írók nemzetközi együttműködésének gyakorlatát teljes erejükkel támogatassák.” A közgyűlés a határozatban tudomásul vette, hogy a Nemzetközi PEN XXX. kongresszusa visszahelyezte jogaiba a magyar központot, s a Nemzetközi PEN kapcsolataira nézve veszedelmesnek nevezte az olyan kísérleteket, amelyek e döntés ellen irányulnak.³⁴

A közgyűlés ezután elfogadta a Magyar PEN Club új alapszabályait, majd megválasztotta a Club új vezetőségét. Elnök: Sötér István. Alelnökök: Hatvany Lajos, Illés Béla, Kárpáti Aurél, Rubinyi Mózes, Szabó Pál és Tamási Áron. Főtítkár: Kéry László. Az intézőbizottság Király Istvánnal, Németh Lászlóval és Vas Istvánnal bővült.³⁵

Miután a nemzetközi Pennek a magyar írók fogva tartása miatti hiábavaló tiltakozásai után újra és újra felvetődött a magyar Pen felfüggesztése, a magyar központ világszervezeten belüli megítélésében különös súllyal esett a latba a márciusi közgyűlés megrendezése. Már az összehívás ténye nagyban hozzájárult a magyar klub Frankfurt óta ismét megromlott nemzetközi hírének javításához, londoni pozíciója erősödéséhez. A magyar politikai vezetés elérte célját, hiszen az írószervezet helyzetét, jövőjét, a londoni központhoz fűződő kapcsolatokat – helyesen – korántsem formális szervezeti ügynek, hanem politikai kérdésnek ítélte.

A legfelsőbb pártvezetés elsőrendű céljának, a Kádár-kormány nemzetközi elismerésének biztosításában meghatározó jelentősége volt, vajon ismét felfüggesztik-e a szervezetet, vagy az újabb „magyar kérdés” végleg lekerül a londoni ülés és a világsajtó napirendjéről. A magyar Pen sorsa – amellett, hogy működését a londoni központ változatlanul alapszabály-ellenesnek minősítette – 1960 elején a még mindig börtönben ülő magyar írók helyzetétől függött. Ezért az volt a sürgősen eldöntendő kérdés a magyar vezetés számára, hogy a kormány a konszolidáció addigi diplomáciai sikereit kockára téve kitartson-e a megtorlás korábban elhatározott mértéke mellett, vagy – természetesen még a nemzetközi Pen 1960. április 4-i végrehajtó bizottsági ülése előtt – szabadon engedje-e Déryt és társait.

A Déry-dilemmát „Borisznak” az állambiztonság számára 1960 márciusában írott jelentése foglalta össze. A február folyamán Párizsban időző Nagy Péter irodalomtörténész egyetemi tanár tapasztalatai a pártvezetés azon tagjainak álláspontját támasztották alá, akik az amnesztia mielőbbi kihirdetését sürgették. „Párizsi tartózkodásom alatt – kezdte »Borisz« – elsősorban a magyar emigráció részéről, de francia értelmiségiek részéről is állandóan találkoztam a Déry-kérdéssel. Eltekintve attól, hogy a magyarok első kérdései közé tartozott általában az, hogy mi van Déryvel és a többi letartóztatottakkal, ezt a legtöbb francia irodalmár is megkérdezte (François Erval, az »Express« irodalmi rovatvezetője, Simone de Beauvoir írónő, [Jean-Paul] Sartre élettársa, Ignazio Silone, Clara Malraux). Ha több-kevesebb örömmel fogadták is tájékoztatásomat arról, hogy helyzete a börtönben kivételesen jó, írhat, olvashat s az egészségére a legkörülményesebb módon vigyáznak, újra meg újra felmerült a kiszabadulása kérdése.

Ezzel kapcsolatban három embernek adtam át Déryné üzenetét: kéri, hagyjanak abba minden propagandát Déry körül. Az üzeneteket elmondottam Gara Lászlónak, Heltai Györgynek és Fejtő Ferencnek (az utóbbinak Silone és Clara Malraux jelenlétében). Reakciójuk majdnem teljesen egységes volt. Gara mindjárt az első beszélgetésnél azt mondta: az ügy túlnőtt a magyar emigráción, nemcsak az ő ügyük (febr. 3-án). Ugyanakkor megígérte, hogy erről beszél Ignotus [Pál]al. Következő találkozásunkkor (febr. 11.) már közölte: beszélt Ignotusszal: a magyar emigráció megszüntet minden propagandát, de sem a PEN-akciót, sem a Hruscsov-látogatás előkészületeit leállítani nem tudják. Ekkor mondta el, hogy Hruscsov franciaországi látogatása során De Gaulle és a szocialisták szóvá fogják tenni

³⁴ *A Magyar Pen Club határozata.* G. K.n. Első, bővebb változatát l. Dok 113.

³⁵ Nv 1960. 5. évf. 5. 780.

Déry szabadon bocsátását.³⁶ (Következő találkozásunkkor, öt nap múlva ugyanezt úgy ismételte meg, hogy De Gaulle és Malraux fogják szóvá tenni az ügyet.) [...] Fejtőnek is az volt a véleménye, hogy a külföldi akciókat nem lehet leállítani. Ő mondotta, hogy a közeljövőben megalakul az angol és japán Déry-bizottság. Gara említette, hogy a következő PEN-akció a magyar PEN Club kizárására ápr. 4-én lesz. Fejtő ugyanakkor felvetette, hogy valamilyen megegyezést kellene létesíteni a magyar kormánnyal, hogy egy bizonyos ideig mindenféle propagandát megszüntetnek, s a magyar kormány ez alatt az idő alatt szabadon engedi Déryt. Gara azonban ezt ellenezte azzal, hogy gentleman's agreementet csak gentlemanokkal [!] lehet kötni. Silone jegyzett meg annyt, hogy tudja, a totalitárius kormányokat mennyire ingerli minden ilyesféle beleszólási kísérlet, de nekik emberi és humanitárius kötelességük, hogy ilyen ügyeket ne hagyjanak elaludni.”

Ezek után Nagy Péter arra a politikailag kétségkívül racionális következtetésre jutott, hogy „Amint Déry szabadlábra kerül, az összes Déry-bizottságok elvesztik léte alapjukat: a többi, még börtönben lévő intellektuel ügyében nem lehet a nyugati értelmiséget tömöríteni, mert nincsenek köztük nevek, akik a számukra mondanak valamit. Déry szabadlábra kerülése kétségtelenül a Magyarország elleni propagandának súlyos veresége lenne, még ha megpróbálnák is ők kihasználni, mint saját eredményüket, ami nyilvánvaló. A Hruscsov-látogatásra tervezett akciók miatt a legjobb véleményem szerint az lenne, ha még a látogatás előtt Déry szabadlábra kerülhetne: így nemcsak a kérdés lehetőségét vágnók el, de egyben elhárítanók azt a kifogást is, hogy mert francia államférfiak szoltak Hruscsov-nak, azért került Déry szabadlábra.”³⁷ Nagy megírta továbbá, hogy a nemzetközi Pen Déryt Nobel-díjra is felterjesztette.³⁸

A politikai vezetés végül a szabadon bocsátás mellett határozta el magát, a felszabadulás 15. évfordulója alkalmából április 1-jén meghirdetett részleges politikai közkegyelem tehát nagyban megkönnyítette, sőt mintegy jó előre stabilizálta a magyar Pen, közelebbről a hamarosan Londonba készülő Sötér István és Kéry László helyzetét. Az amnesztia ugyanis nemcsak Déry szabadulását tette lehetővé, hanem a felfüggesztés veszélyét is végleg elhárította, később pedig utat nyitott a magyar irodalmi élet mozgásterének hatvanas évekbeli viszonylagos, ám jól érzékelhető kitágulásához, a részleges „nyitáshoz”, a régen várt megélénküléshez. Déry szabadulásáról „Dante” (Somló Veronika) jelentése szerint a Szépirodalmi Könyvkiadóban „mindenkinél az volt a véleménye, hogy hál’ Isten, most egy korszak végleg lezárult, valami nyomasztó dolognak vége van. Itt általában az amnesztia-rendelet másik pontjára is hivatkoztak, amely megszünteti az internálótáborokat. Réz Pál például azt mondta, hogy csodálatos, remek, mindenki nagy nyomás alól szabadult fel. Különben mondta, hogy Déry nagyon boldog és jó állapotban van.”³⁹

³⁶ Hruscsov 1960. márc. 23-án, éppen a magyar Pen közgyűlésének napján érkezett Párizsba.

³⁷ Miközben Zelk Zoltán már 1958. okt. 15-én, Déry Tibor csak 1960. április elején, egyéni kegyelemmel szabadult.

³⁸ „Cyrano” ÁBTL M-17376. 213–228. Szőnyi Tamás: i. m. 1. k. 201–203.

³⁹ BM II/5-e. alo. „Dante”, Csabai Pál. Tárgy: *Hangulati jelentés*. Bp., 1960. jún. 17.

Miután Déryt szabadlábra helyezték, Boldizsár Iván felhívta telefonon Ortutay Gyulát, jelentkeztek-e már nála Déryék? Ortutay, aki abban az időben az Elnöki Tanács tagja, a Hazafias Népfrent főtitkára, az ELTE rektora és a magyar Pen elnöki tanácsának tagja volt, nemmel válaszolt, miután, mint Kádár Jánosnak némileg magyarázkodva még 1960 áprilisában megírta, „Ügyükben nekem semmi részem nem volt.”⁴⁰ A nagyhatalmú Ortutayt az állambiztonság egy másik ügynöke a Néprajzi Múzeummal kapcsolatban a közvélekedésnek megfelelően még a hatvanas évek második felében is úgy emlegette, mint a magyar néprajz vezető személyiségét, „akinek politikai magatartása az elvtelenül alkalmazkodó dzsentrié. Ortutaynak ez a terület ma szinte magántulajdona, s ezt 1956 előtt elsősorban Kardos László, 1956 után elsősorban Dégh Linda fenyegette, mint konkurencia. Dégh Linda képtelen volt Ortutayt kiszorítani s végül a disszidálást választotta. [...] Ortutay elsősorban a dilettánsokra támaszkodik, akik az ő kegyétől függenek. Ezek állnak mellette az olyan személyi harcokban, melyeket az esetleg fellépő konkurencia ellen folytat. [...] E pillanatban tehát Ortutayval szemben áll a) Dégh Linda Amerikában; b) Kardos László a Néprajzi Múzeumban; Fél Edit a Néprajzi Múzeumban (megveti Ortutayt, amiért „lefeküdt”).”⁴¹

Déryt, akivel a frissen szabadult írók pártközponti „felelőse”, Köpeczi Béla tartott kapcsolatot,⁴² valósággal „kezelésbe vették”. Noha állást nem kínáltak neki, búsas megélhetését biztosítandó műfordításokkal látták el, megszervezték az irodalmi nyilvánosságba való fokozatos visszatérését, miközben szoros állambiztonsági megfigyelés alatt tartották. Amikor Kéry februári meghívásának eleget téve David Carver 1960 októberében Budapestre érkezett, „Borisznak”, aki részt vett programjának előkészítésében, a „ravasz, higgadt fejű angol gentleman” azt is szóvá tette, hogy nem engedték találkozni a kiszabadult Déryvel és Háy Gyulával, Kérynek pedig elpanaszolta, hogy nem a vele szemben „előzékeny és udvarias” Aczéltól, hanem „fagyos” funkcionáriusoktól kellett kérnie a találkozás lehetőségét, hiába.⁴³ Köpeczi Béla egyébként is világosan beszélt; egyik jelentése szerint „mi az irodalomnak nem tulajdonítunk nagyobb jelentőséget, mint amilyen hely megilleti a szocialista társadalomban, s helyes, ha saját helyzetét is ebből a szempontból ítéli meg. Azokat az írókat, akik 1956-ban megzavarodtak, vagy szembehelyezkedtek a népi demokráciával, igyekszünk meggyőzni álláspontjuk helytelenségéről, de senkit nem kényszerítettünk valamilyen őszintétlen álláspontra. Megkívánjuk persze, hogy ha valaki részt akar venni az irodalmi életben, akkor tisztázza helyzetét.”⁴⁴

Munkája és megélhetése fejében Déry Tibort hamarosan felszólították arra is, hogy helyzetének kedvező alakulásáról számoljon be a nemzetközi Pen vezetőségének. Köpeczi szerint „közvetlenül a börtönből való szabadulása után hajlandónak mutatkozott” a személyes

⁴⁰ *Ortutay Gyula levele Kádár Jánoshoz*. Bp., 1960. ápr. 25. In: *Kedves jó...* 164.

⁴¹ „Sárdi” *fn. ügynök jelentése*. Bp., 1966. júl. 1. Néprajzi Múzeum. ÁBTL 3.1.2-M-35897/42–43.

⁴² Réz Pál: *Bokáig pezsgőben* 182. L. még Köpeczi Béla egyéb feljegyzéseit Háy Gyulával és Zelk Zoltánnal folytatott beszélgetéseiről *Zárt, bizalmas...* 166–171.

⁴³ „Borisz” ÁBTL M-18523. 55–56, 205. Szőnyi Tamás: i. m. 1. k. 206–207.

⁴⁴ Bp., 1960. aug. 11. MNL OL MDP–MSZMP-iratok Osztálya 288. f. 33/1960/17. Idézi Ständeisky Éva: *Az író és a hatalom* 421.

tájékoztatásra, levelét azonban „nem tartottuk kielégítőnek.”⁴⁵ 1960 szeptemberében Déry ezt írta: „Felhasználok (feltételes) szabadon bocsátásom alkalmát arra, hogy szívem mélyéből köszönetet mondjak azért a segítőkészségért, amelyet ezekben a számomra oly súlyos években tanúsítottak. Az én korombeli embernek nem volt könnyű negyven éves hűség után szembefordulni saját frontjával, amelyen egy emberi életet át dolgozott és szenvedett, és végül olyan büntetést elszenvedni, amely politikai mértékkel mérve és a politikai fegyelem keretében, melyet magam számára elfogadtam, véleményem szerint tartalmát tekintve túlzottan méretett, de törvényes volt, ha szubjektíven saját teherbírásomat erősen túl is haladta – egy szóval, nem volt számomra könnyű, sem ma, sem az elmúlt években önmagammal kibékülni. Éppen ezért nagyra értékelem azt a szolidaritást, amelyet Önök a PEN Clubon kívül is irántam tanúsítottak, legnagyobbbrészt politikai hovatartozástól függetlenül. Mert ma az már nem vitatható, hogy sokan tisztelt kollégáim közül nem értettek egyet életfelfogással és ma sem értenek egyet, épp úgy, mint ahogy világnézetileg sokukkal én sem értek egyet, s nem utolsósorban nem értek egyet azokkal az emigrációban lévő magyar írókkal, akiknek állásfoglalását és politikai módszereit sajnós teljesen el kell vetnem. Viszont mindazokkal egyetértek, akik politikai hovatartozásukra való tekintet nélkül a béke ügyét akarják és tudják szolgálni. [...] Ismételten legszívélyesebb köszönetemet fejezem ki Önöknek, valamint a Déry-Bizottság nagyra becsült tagjainak, azért a tevékeny rokonszenvért és fáradhatatlan segíteni akarásért, amelyet irányomban tanúsítottak.”⁴⁶

Köpeczi Béla 1960 szeptemberében Aczél Györgyöt úgy tájékoztatta, „A vele folytatott beszélgetés során Déry hajlandónak mutatkozott arra is, hogy a levélből kihagyja a Déry Bizottságot, melynek felvételét kifogásoltam, s azt hiszem, annak sem lesz akadálya, hogy a szabadon bocsátás elé tett »feltételes« szót kihagyja. [...] Déry húzódozik attól, hogy a levél végén kérje a PEN Clubot a közzétételre, mondván, hogy minden valószínűség szerint ügyis közzé fogják tenni; ha pedig felhívja a figyelmet a közzétételre, úgy presszióknak foghatják fel. A levél itthoni közzététele csak akkor volna célszerű, ha a PEN Club már közölte a levél szövegét. Kérek döntést ebben a kérdésben.”⁴⁷ Köpeczi mégis meggondolandónak tartotta, „ne jelentessük-e meg valamelyik folyóiratban.”⁴⁸

Amikor tehát a nemzetközi Pen végrehajtó bizottsági ülésére Sőtér István és Kéry László április elején végre Londonba utazott,⁴⁹ aggodalmuk az amnesztia kihirdetése után, mint már láttuk, voltaképpen teljesen alaptalan volt. Emlékirataiban Passuth László mégis azt írta, hogy amikor elindultak Pestről, „súlyos harcokra kellett felkészülnünk”, Londonban azonban már „minden simán, majdnem euforikusan zajlott. Az angol Pen visszavonta kizá-

rási indítványát, a többi dolgot is elrendezték. A hivatalosságokat a fogadás zárta le, melyre meghívást kaptunk a Nemzetközi Pen otthonába.”⁵⁰ Carver főtitkár zárt körben, Tábori Pál pedig a VB plenáris ülésén mégis elmondta, hogy „még vannak a magyarországi börtönökben írók. Sőtérék szerint Gáli [József] és Obersovszky [Gyula] »fölközt közönséges gyilkossági esettel kapcsolatban ítélkezett a bíróság.« A magyar delegáció megkönnyebbülten jelentette a végeredményt: »A megbeszélésnek voltak határozottan éles momentumai, általában mégis a békülékenység, s Carverék részéről is a problémák elrendezésére való törekvés jellemezte.«”⁵¹ A kedvező határozatot a VB április 5-i ülésén mondták ki. Miután tehát egy úgymond „irodalmon kívüli”, mi több, nagypolitikai alku részeként a magyar Pen helyzete normalizálódott, megkezdhette rendes működését.

A Fészek Klubban már 1960. május 23-án modern francia költői estet rendeztek Tímár György műfordításából Gyergyai Albert bevezető előadásával,⁵² június 6-án pedig Charles Ringrose, az 1952-ben alakult londoni Angol–Magyar Baráti Társaság titkára tartott előadást a Pen tagjainak.⁵³ A baráti társaság „Legújabbban Petőfi, Ady és József Attila munkásságára vonatkozó tájékoztató anyagot juttatott el az angol iskolákhoz.”⁵⁴ Az Európai Írók Közösségének kongresszusa alkalmából június 28-án Rómában került sor baráti találkozóra az olasz írók, magyar részről Fodor József, Gereblyés László, Passuth László részvételével.⁵⁵ Douglas Young Pen Klubbeli Burns-előadását július 15-én rendezték,⁵⁶ Eugène Guillevic augusztus 5-én vette át a Pen emlékérmét,⁵⁷ augusztus 18-án Mordechai Avi-Shaul számolt be a Pen-tagoknak az izraeli irodalomról.⁵⁸

A New Hungarian Quarterly és más lapok szerkesztője, főszerkesztője, a fővárosi sajtóvilág közismert és termékeny politikai bennfentese, Boldizsár Iván ekkoriban még nem a Pen Clubban, hanem főként az újságíró-szövetségben, a békemozgalmokban és más társadalmi fórumokon fejtette ki tevékenységét. Működése gyakran váltotta ki a kipróbált régi „becsületes kommunisták” sértett zúgolódását. „Bo” gyakori szerepeltetését kárhoztatta a MÚOSZ egyik 1960. júniusi vacsoráján Molnár Géza, az Élet és Irodalom helyettes főszerkesztője, Gerő Gyula, a Falusi Vásárnap munkatársa, Mátyás Ferenc, a József Attila-díjjal frissen kitüntetett költő is Vaád Ferenc, a Népszava irodalmi rovatvezetője, F. Rácz Kálmán és Földeák János író társaságában. Az elégedetlenek nem először neheztek meg saját pártjukra. Ezúttal azt sérelmezték, hogy „a Pen-club nevében Boldizsár Iván mondta el a »békeszózatot«. Molnár Géza ezzel kapcsolatban azt a kijelentést tette: »Nem szabad becsületes

⁴⁵ Köpeczi Béla: *Feljegyzés néhány 1956-ban kompromittált íróról*. MNL OL XIX-J-4-rrr. 1. d. G. 169–170. In: *Zárt, bizalmas...* 169–171.

⁴⁶ Uo. 163–164.

⁴⁷ Köpeczi Béla feljegyzése Déry Tibornak a PEN Clubhoz intézendő levelével kapcsolatban. Bp., 1960. szept. 19. MNL OL XIX-J-4-aaa 62. d. G. Köpeczi Béla aut. In: uo. 163–164.

⁴⁸ *Feljegyzés néhány 1956-ban...* 170.

⁴⁹ *A Nemzetközi Pen Club...* (Nszab).

⁵⁰ Passuth László: *Tíz esztendő...* 241.

⁵¹ Ständeisky Éva: *Az írók...* 409–411.

⁵² *A Magyar Pen Club ma déltán...* (Nszab), *A Magyar Pen...* (MN) és *Francia est*. Nv 1960. 5. évf. 7. 1063.

⁵³ *Előadás Angliáról...* (Nszab)

⁵⁴ *Előadás Angliáról*. Nv 1960. 5. évf. 7. 1063.

⁵⁵ *Magyar és olasz írók...* (Nsz).

⁵⁶ *Douglas Young előadása Burns-ről*. Nv 1960. 5. évf. 9. 1423.

⁵⁷ *Guillevic kitüntetése Pen emlékéremmel*. Uo.

⁵⁸ *Avi-Shaul előadása*. Nv 1960. 5. évf. 10. 1900.

kommunista írónak lenni – mert az ember akkor csak rúgást kap.« Földeák János erre jegyzete meg: »A Párt a megtért báránycáknak örül (de azok lehetőleg ne Boldizsárok legyenek) s ugyanakkor ránk, akik hiszünk benne és érte élünk, több terhet rak. Ezt egyelőre tudomásul kell venni.« F. Rácz szerint olyan visszhangja volt a Bo ügynek, hogy Földeák meg is fogadta, hogy alkalomadtán a pártközpontban tudtul adja az illetékeseknek, hogy hagyjanak fel a Boldizsár-félék becsmérlésével, vagy mondják meg nyíltan, Földeák, Molnár, Vaád stb. rátok nincs szükség, nekünk Bo kell.”⁵⁹

A Rio de Janeirói 31. világkongresszusra, ahol „A világ írói a keleti és a nyugati kultúra, valamint a nemzeti irodalmak és a világirodalom kapcsolatainak lehetőségéről fognak tárgyalni”,⁶⁰ a magyar Pen képviselőjében Sötér István elnök utazott. Tapasztalatairól az intézőbizottság 1960. szeptember 14-i ülésén adott tájékoztatást, kiemelve Salvador de Madariaga éles anti-kommunista kirohanását, amelyben a „népi demokráciák” irodalmát „papagáj-irodalomnak” nevezte. Beszámolója szerint Sötér előbb tiltakozásul el akarta hagyni a plenáris ülést, a nyugati küldöttek közül azonban többen is válasza biztatták; „Nem sokat jelent, hogy Pálóczi-Horváth György, a száműzetésben lévő írók PEN-szervezetének tagja [is] a beszéd ellen szólalt fel.” Az ülésen szó esett „a népi demokratikus börtönökbe” zártak, a letartóztatott és elítélt írók nevét tartalmazó jegyzékeiről is. Sötér szerint „Az albán listáról a Német PEN küldötte kimutatta, hogy azon fasiszta kollaboránsok szerepelnek, ezekért pedig a Nemzetközi PEN nem emelheti föl a szavát. A csehszlovák listán szereplő állítólag börtönben sínylődő írókról kiderült, hogy azok már jó ideje szabadlábban vannak. A magyar listán javarészt politikusok, nem pedig írók szerepeltek. A magunk részéről mindenesetre megvizsgáljuk az ügyet, s amennyire módunkban áll, megteesszük a szükséges lépéseket. Rendkívül barátságtalan módon viselkedett az osztrák PEN-küldöttség. Azt állították, hogy Magyarországon a hivatalos szervek akadályozzák Déry Tibor és Háy Gyula irodalmi működését.”⁶¹

A Nagyvilág összefoglalója szerint „A Nemzetközi PEN július 24-e és 30-a között tartotta XXXI. kongresszusát Rio de Janeiróban és São Paulóban. A világ minden részéből egybesereglett írók között érdekes és eredményes vita alakult ki a keleti és a nyugati kultúra kapcsolatáról. A végrehajtó bizottság tanácskozásán és a kongresszus plenáris ülésén egyes szélsőséges elemek heves izgatásba kezdtek az írók nemzetközi együttműködése, a szocializmus országai ellen. A legélesebb kirohanást a szovjetellenességéről ismert spanyol Madariaga rendezte, nem törődve azzal, hogy a Nemzetközi PEN fórumához nem illő magatartásával veszélyezteti a kongresszus zavartalan folytatását. Sötér István, a Magyar PEN Club küldöttje válaszolt, leleplezve a hidegháborús izgatás taktikáját. Végeredményben a népi demokratikus országok delegátusainak következetes fellépése, a kongresszusi részt-

vevők többségének józan mérséklete és a Nemzetközi PEN vezetőségének törekvése az együttműködés szellemének megőrzésére biztosította a brazíliai találkozó sikerét.”⁶²

Sötér nem tudhatott róla, hogy a szocializmust nemcsak Brazíliában érte támadás. Az állambiztonság „Urbán” fedőnevű bécsi titkos munkatársa saját forrása, Hansel Erika információja után okkal tulajdonította éppen Sötér kínos mulasztásának, hogy „az osztrák PEN club magyarellenes akcióra készül. Ennek oka, hogy a PEN bécsi értekezletén Sötér István magyar küldött megígérte Carry Hausernek, hogy rövidesen meghívást kap Magyarországra, ahol Déryvel és Háyval beszélhet. Erre az ígéretre Hauser, az osztrák PEN főtítkára elállt attól, hogy az értekezleten Magyarország ellen felszólaljon. Sötér ígéretét nem váltotta be, sőt félbe is szakította erről a témáról a levelezést Hauserral. Brazíliában, a nemzetközi PEN értekezletén [a Rio de Janeirói 31. világkongresszuson] Hausert személyesen megtámadták, hogy az orránál fogva vezetik őt a magyarok. Most arra kényszerítik a kínos helyzetbe került osztrák PEN-t, hogy foglaljon állást. Ez az állásfoglalás nagyon borsos lesz, és lehetséges, hogy kétségbe vonja azt, hogy Déry és Háy szabadlábban van. Hansel véleménye, hogy ha valóban meghívják Hauert, ahogy ezt Sötér megígérte, akkor az osztrák PEN főtítkárát kenyrre lehetett volna kenni, nem került volna az osztrák PEN ilyen helyzetbe.”⁶³

David Carver nemzetközi főtítkár és felesége magyarországi látogatására Kéry László februári meghívása nyomán végül 1960. október 16–25. között került sor.⁶⁴ Az utazás hírére a bécsi Die Presse emlékeztetett rá, hogy „a Nemzetközi PEN múlt évi frankfurti közgyűlése elé egy osztrák határozat került, amely a Magyar PEN Club felfüggesztését követelte azzal a megokolással, hogy a jelek szerint Magyarországon a PEN-charta legfontosabb pontjait, mindenképp a szólásszabadságot nem tartják tiszteletben. A felfüggesztésre azonban nem került sor, hogy ez által Magyarország úgynevezett »chance«-hoz jusson. Mivel azonban a helyzet nem változott, előkészületek történtek arra, hogy az ez évi londoni végrehajtó bizottsági ülés újabb éles tiltakozást intézze a magyar hatóságokhoz. Ez azonban elmaradt, mert közvetlenül az ülés előtt Déry és Háy, a két ismert író, Budapesten kiszabadult börtönéből. Azoknak az osztrák PEN-funkcionáriusoknak a véleménye szerint, akik ismerik a magyarországi helyzetet, még ma sem lehet azért valódi szólásszabadságról beszélni, sőt különféle párt- és kormányténykedések az irodalmi élet sokkal szigorúbb megrendszabályozására vallanak. Éppen ezért, amint azt az Osztrák PEN Club főtítkára, Carry Hauser professzor kijelentette, nagy meglepetést keltett, hogy David Carver a jelenleg időpontban magyarországi utazásra szánta el magát. Az Osztrák PEN Központot erről nem tájékoztatták.”⁶⁵

⁵⁹ XXXI. PEN-kongresszus. Nv 1960. 5. évf. 9. 1423.

⁶⁰ Jelentés. Bécs, 1960. okt. 6. Tárgy: Információ az osztrák PEN magyarellenes tervéről. Sz.t. BM III. O. M.d. Tóth mt., fn. „Urbán”. B. do. sz. Z–213/59. 1. k. Megny. 1959. dec. 22. Arch. sz. MT–772/1. Erika Hanselről l. A kiközösítéstől a visszafogadásig c. fejezet 59. jegyzet.

⁶¹ David Carver magyarországi látogatása. Bp., 1960. nov. 30. G.m. „Urbán” a magyar állambiztonságot nemcsak Carry Hauserről, hanem Heinrich Drimmel osztrák oktatásügyi miniszter levelezéséről is tájékoztatta (uo.).

⁶² A PEN Club és Magyarország.

⁵⁹ Jelentés. Bp., 1960. jún. 17. Tárgy: F. Rácz Kálmán íróról. BM II/5–e alo. Sz.t. Adta: „Mészleányi”, vette Kovács János r. szds. ÁBTL–3.1.2. M–18667/6/297.

⁶⁰ PEN-kongresszus Brazíliában. Nv 1960. 5. évf. 7. 1063.

⁶¹ Jegyzőkönyv a Magyar PEN Club Intéző Bizottságának 1960. szeptember 14-i üléséről. Bp. 1. T. Bajza u. 18. szám alatt. G.m.

A kéthetes látogatás idején nemcsak a magyar klub vezetői tettek ki magukért, a nevezetes vendég programjába bevonva az irodalmi és a művészeti élet megannyi jeles alakját, hanem a politikai vezetés is arra törekedett, hogy a főtítkár és felesége jó emlékekkel távozzon a „megváltozott” Magyarországról. Carver tiszteletére nagyszabású fogadásokat adtak, külön koncerteket, operaelőadásokat és irodalmi esteket rendeztek számára, Carver többször találkozott Kodály Zoltánnal is.⁶⁶ A vendégeket elkísérték Bábolnára, Esztergomba, Visegrádra, Székesfehérvárra, Veszprémbe, Balatonfüredre, Tihanyba, Badacsonyba, végül Szigligetre, Carvert fogadta Aczél György és Köpeczi Béla, Sőtér István és Kéry László, miközben Passuth László, majd Heltai Jenő özvegye otthonában is vendégül látta. Az egyik fogadáson a főtítkár máris „elítélte azt az álláspontot, amely a szocialista országok PEN-központjainak munkáját lehetetlenné akarja tenni a nemzetközi szervezetben”⁶⁷

Sőtér az intézőbizottság 1960. október 20-i ülésén, Carver jelenlétében közölte, nyilatkozatban fog tiltakozni az ellen, hogy a nemzetközi Pent „egyes elemek hidegháborús csataterére tegyék”. A nemzetközi főtítkár kezdetben „nem nagy lelkesedéssel fogadta a nyilatkozat gondolatát, de mikor nyomtatékkal rámutattunk arra, hogy a Nemzetközi PEN zavartalan munkája szempontjából rendkívül károsnak tartjuk az üléstől ülésre megismétlődő politikai kirohanásokat”, magáévá tette Sőtér elgondolását. Amikor azonban elhangzott Bölöni György neve, „mint aki a Nemzetközi PEN-nek való harmonikus együttműködés érdekében fáradozott, Carver meglehetősen ingerülten reagált”. Később Fodor József kifejtette neki, hogy a magyar Pen a harmóniát kereste Bölöni idejében is, „akinek becsületes lelkében nagy fájdalmat keltett olyan elemek működése, amelyekről ma nagy örömmel halljuk, hogy nem játszanak komoly szerepet. David Carver hangsúlyozza, hogy bár csak a legnagyobb ösztönzés járhat eredménnyel, szerinte mégsem hozna sok jót a Bölöni György nevéhez fűződő többéves események felbolygatása. Fodor József megállapítja, hogy ezt nem is kívánja, de hangsúlyozza, hogy Bölöni György jó szándékú volt. David Carver azzal az ellenvetéssel él, hogy szerinte »nem mindig«, és kérdezi, akarjuk-e feleleveníteni ezt a régi históriát.”⁶⁸

A magyar Pen kívánságára, hogy „a Nemzetközi PEN-t az irodalmi kérdések vitafórumává kell alakítani, [David Carver] azzal válaszolt, hogy a nemzetközi szervezetben nemcsak irodalmi jellegű kérdések merülnek föl. Utalt rá, hogy nem lehet figyelmen kívül hagyni a riói határozatot, így például azt a körülményt, hogy háromtagú bizottság alakult a világ különböző országaiban börtönben levő írók ügyeinek kivizsgálása érdekében. Ennek a bizottságnak ő is tagja. Rióban átadta a magyar delegátusnak azt a névsort, amely a Magyarországon még bebörtönzött írók neveit tartalmazza. Ezzel a kérdéssel a Magyar PEN-nek is foglalkoznia kell. Ez a probléma a Carverrel folytatott magánbeszélgetéseink során is több ízben felmerült. Rávilágítottunk, hogy a 20–30 nevet tartalmazó listán írói név alig szerepel. A lista tartalmazza például Eörsi István nevét, aki időközben szabadlábra került. Carver azt

⁶⁶ David Carver: *Találkozás Kodály Zoltánnal*. Dok. 114.

⁶⁷ *Fenn kell tartanunk...*

⁶⁸ *Jegyzőkönyv a Magyar PEN Club 1960. október 20-i intéző bizottsági üléséről*, Bp. VI. Bajza utca 18. szám alatt. G.

kérte, hogy a bizottságnak küldendő jelentésünkben mindezekre a kérdésekre részletesen térjünk ki.⁶⁹ [...] megemlítette Sőtér Istvánnak és Kéry Lászlónak, hogy szívesen találkozna Déryvel és Háyjal [...] Néhány nap múlva önként elállt szándékától azzal, hogy az említett íróknak talán nem válna hasznára a vele való találkozás. Mi ezt a vélekedést cáfoltunk, viszont rámutattunk arra, hogy a szóban forgó írók jelenleg nem tagjai a Magyar PEN Clubnak, és ezért nekünk nehéz és kényelmetlen lenne a találkozót megszerveznünk. Carver azt kérdezte, várható-e Déry és Háy PEN-tagságának rendezése? Mi azt válaszoltuk, hogy erre sor kerülhet, és hivatkoztunk Zelk [Zoltán] esetére, aki jelenleg is tagja a PEN-nek.”⁷⁰

Fodor József a Száműzött Írók Pen Clubjáról szólva kijelentette, nincsenek száműzött magyar írók; szerinte csak „a régi rendszer keleti Nobel-díjas [Sztálin-díjas] kedvencei» mentek el 20–30–50 ezer forintos adósságokkal. Egyikük⁷¹ hófehér, Sztálintól kapott kocsin ment el, másikuk valamikor püspökszobrokat robbantott⁷² stb. Ha nem gyilkoltak, bármikor visszajöhetnek, feltéve, hogy a pénzt visszafizetik. Semmiképpen sem tekinthetők száműzötteknek. David Carver megköszöni »a reá semmiképpen sem tartozó nagyon színes beszámolót az önkéntes száműzöttek kérdéséről.« Kéry László közbeveti, hogy kétségtelenül van ilyen nevű PEN-szervezet, amelynek tagjai nemcsak magyarok, ők így nevezik magukat, mi mondhatjuk őket ún. »száműzötteknek«. Ám nem szeretné, ha Carver azt gondolná, hogy elégedetlenek vagyunk a riói kongresszus egészével. Jó légkör volt, de ezt egyesek súlyosan megzavarták. Mi, mint adottságot, még azt is elfogadjuk a PEN-ben, hogy ott van a »PEN in Exile«, és tisztában vagyunk ennek konzekvenciáival. De tiltakozunk a politikai agitáció ellen.”⁷³

A Nagyvilág kvázi hivatalos összefoglaló értékelése szerint „David Carver, a Nemzetközi és az Angol Pen főtítkára, a Magyar Pen Club vendégeként október 16-tól 25-ig hazánkban tartózkodott. Betekintést szerzett a Magyar Pen Club munkájába, találkozott írókkal és művészekkel, meglátogatta néhány kulturális intézményünket, eljutott vidékre is. Október 18-án a Magyar Pen Club fogadást rendezett tiszteletére az Írószövetség klubhelyiségében. David Carver ez alkalommal tájékoztatást nyújtott a Nemzetközi Pen múltjáról, jelenéről és terveiről, valamint a brazil PEN kongresszus eredményeiről. A Rio de Janeirói kongresszusról szólva kitért Madariaga szerepére, és a leghatározottabban elítélte azt az álláspontot, amely a szocialista országok Pen Klubjainak munkáját lehetetlenné akarja tenni a nemzetközi szervezetben. Beszámolójából az a meggyőződés csendült ki, hogy a braziliai

⁶⁹ Carver arra kérte Sőtért, a bebörtönzött magyar írók listájáról „döntsön, hogy itt vitassák-e meg, vagy az Intéző Bizottság később ad a kérdésben választ.” Uo.

⁷⁰ *David Carver magyarországi látogatása*. Bp., 1960. nov. 30. G. A.n. Carver ezzel ellentétben arról panaszkodott Kéry Lászlónak, hogy Déry Tiborral és Háy Gyulával tervezett találkozását a hatóságok akadályozták meg, l. „Boris” ÁBTL M-18523.

⁷¹ Aczél Tamás.

⁷² Faludy György, akit Ortutay Villon-hamisítónak, „középkori himnuszaink pimasz és ostoba félreértőjének” (*Napló* 1. k. 165. [1940. júl. 17.]), másutt „nagy szociáldemokrata melodramatikusnak” (uo. 504. [1954. máj. 26.]) nevezett, társaival 1947. ápr. 26-án ledöntötte Prohászka Ottokár budapesti szobrát.

⁷³ *Jegyzőkönyv a Magyar PEN Club 1960. október 20-i intézőbizottsági üléséről*. G. A.n.

kongresszusnak, némely zavaró mozzanatok mellett is, alapjában véve jó volt a légkör, s nagy haladást lehetett tapasztalni a frankfurti kongresszushoz képest. Carver beszámoló-jához Sötér István, Képes Géza, Kéry László és Diószegi András szólt hozzá. A kérdések nyomán Carver ismertette az Angol Pen irodalmi rendezvényeinek programját és lebonyolítási módját, továbbá tájékoztatást adott a Nemzetközi Pen legutóbbi kongresszusán létrejött pénzügyi alapról is, melynek az a célja, hogy elősegítse a kevésbé ismert nyelveken készült irodalmi műveknek világnyelvekre való lefordítását.

Ugyancsak október 18-án a Magyar Pen Club vezetősége vacsorán látta vendégül David Carvert. Rubinyi Mózes alelnök pohárköszöntőjére adott válaszában a nemzetközi főtítkár azt a reményét fejezte ki, hogy a »viszontagságok« kora a Magyar és a Nemzetközi Pen viszonylatában lezárult.

Október 18-án jelen volt a Magyar Pen Club Intéző Bizottságának ülésén. A napirend során megvitatásra került a Magyar Pen és a Nemzetközi Pen kapcsolatainak kérdése, amelyet mind David Carver, mind pedig a Magyar Pen Club Intéző Bizottsága bizakodóan ítelt meg.

Október 21-én Carver felszólalt a modern angol költők estjén.⁷⁴ A műsor után kijelentette, különleges élmény volt számára az angol líra jól ismert darabjait egy ismeretlen nyelv közegén át hallania.

Meglátogatta Carver a Nagyvilág szerkesztőségét. Hosszas eszmecserét folytatott a szerkesztőség tagjaival és elismeréssel szólt arról a széleskörű tájékoztatásról, amelyet a lap a mai világirodalomról nyújt. Felhívta figyelmünket Harold Pinter és Arnold Wesker színműveire, továbbá Anthony Powell, Angus Wilson, Lawrence Durrell és Muriel Spark prózai alkotásaira. Nyomatékkal emlékezett meg két vitáról is. Az egyik C. P. Snow Két kultúra című előadása nyomán bontakozott ki, a másik pedig John Wain és [Alekszej] Szurkov között zajlott le az »Observer« hasábjain.

Felkereste a nemzetközi főtítkár az Európa Könyvkiadó szerkesztőségét is, és dicsérrel emlékezett meg a kiadásra kerülő művek széles skálájáról, valamint a könyvek tetszetős kiállításáról és viszonylag alacsony áráról. Különösen tetszettek neki az olcsó sorozatok. Az irodalmi jellegű tájékozódáson kívül a főtítkárnak alkalma volt a magyar zenei életbe [is] bepillantást szereznie. A Zeneművészek Szövetsége kamaraestjén Sándor Judit előadásában, Kósa György kíséréte mellett hallgatott meg újabb magyar műveket. Az esten jelen volt Kodály Zoltán, Szabó Ferenc, Kadosa Pál, Solymos Péter, Ujfalussy József és a magyar zenei élet több más nevezetes egyénisége. Egy másik alkalommal Carver a Tudományos Akadémia népzene kutató csoportjának munkájával ismerkedett meg.⁷⁵ Ezen kívül alkalma volt meghallgatni Bartók *Concertóját* az Állami Hangversenyzenekar előadásában és *A csodálatos mandarint* az Operaházban.

⁷⁴ Az esten William Butler Yeats, Harry Masfield, Hugh MacDiarmid, T. S. Eliot, W. H. Auden, Stephen Spender, Louis MacNeice, Day Lewis és Dylan Thomas versei hangzottak el Jánosy István, Kardos László, Kálnoky László, Képes Géza, Nagy László, Somlyó György, Tóth Judit, Vajda Endre és Vas István fordításában, Vas István bevezető előadásával. *Modern angol költők estje*. Nv 1960. 5. évf. 12. 1900.

⁷⁵ L. David Carver: *Találkozás Kodály Zoltánnal*. Dok 114.

Magyarországi látogatásának végén David Carver nyilatkozatot adott a sajtónak, amelyben többek között ezeket mondotta: »A Pennek az a legfontosabb feladata, hogy közelebb hozza egymáshoz az írókat, és ne engedje, hogy politikai érdekek, elfogultságok gátolják ezt a közeledést... A jövőre vonatkozó véleményemet úgy fogalmazhatnám meg, hogy fenn kell tartanunk a nyitott ajtók politikáját.« A Magyar Pen Clubról a nemzetközi főtítkár megállapította, hogy jól végzi munkáját. Majd így folytatta: »Véleményem szerint olyan országnak, melynek ennyire erőteljes irodalmi élete van, megfelelő szerepet kell vinnie a Penben, s ezen keresztül a nemzetközi irodalmi életben is. Örömmel értesültem róla, hogy a Magyar Pen Club angol és francia írókat is meg kíván hívni Magyarországra. Az ilyen csercalapon történő látogatások is erősítik a különböző országok íróinak egymáshoz való közeledését – éppen a Pen alkotmányának szellemében.«⁷⁶

Carver utóbb azt írta Kérynek, »látogatásom alkalmat nyújtott arra, hogy őszintén beszélgethessek Önnel és kollégáival. Igen sokra értékelem azt is, hogy alkalmam volt beszélgetni az Önök kultuszminiszter-helyettesével, Mr. Aczéllal.«⁷⁷ Carver a magyar sajtóban is úgy nyilatkozott, »Különösen kedvező benyomást tett rám a magyar írók s a közönség nagy világirodalmi tájékozottsága. Az Európa Könyvkiadó és a Nagyvilág című folyóirat munkáját (ez utóbbival többek között Fáy Árpád ismertetett meg) igen színvonalasnak találtam. Úgy láttam, hogy a lefordított művek nagyon változatosak, s a magyar irodalom hamar reagál a világirodalom eseményeire. Rendkívüli gazdagságot tapasztaltam a fordítások terén. [...]

A Magyar PEN Club jól végzi munkáját. Véleményem szerint olyan országnak, melynek ennyire erőteljes irodalmi élete van, megfelelő szerepet kell játszania a PEN-ben, s ezen keresztül a nemzetközi irodalmi életben is.«⁷⁸ Amikor hazatérőben megállt Bécsben is, Carvert a Kurier »a mai idők egyik legkevésbé kedvelt emberének« mondta, akivel »először akkor kellett foglalkozni, amikor Frankfurtban adott szavát megszegte (hogy hányadszor, azt nem számolták), és mindenféle trükkkel az Osztrák Pen Club delegációját kijátszotta, úgyhogy Magyarországot, amely legbátrabb fiait, legjobb költőit bebörtönözte, ismét felvette a PEN Clubba. Másodszor akkor kellett róla beszélni, amikor Londonban nagy hangon szónokolt és kijelentette, hogyha Magyarország a költőknek nem ad szabadságot, ismét ki kell zárni a PEN Clubból, de *tenni* nem tett semmit. [...] és most ez a jellemes kortársunk Magyarországra utazott a kétségtelenül tehetetlen és egyre nevetségesebb Osztrák PEN Központ tiltakozása ellenére, és most három napot Bécsben tölt. [...] senki sem hiszi itt el neki, hogy azért utazott Magyarországra, hogy a szabadságot előmozdítsa. Mert akkor hogyan történhetett volna meg, hogy látogatása »szívélyes és baráti légkörben« zajlott le? No, Sir!«⁷⁹ Az osztrák Pent »nem tekintem felelősnek ezért a kellemetlenségért – írta később Carver

⁷⁶ *David Carver magyarországi látogatása*. Nv 1960. 5. évf. 12. 1900–1901.

⁷⁷ *David Carver levele Kéry Lászlóhoz*. London, 1960. nov. 3. Gaut.

⁷⁸ *Fenn kell tartanunk...* Az Európa Könyvkiadóról és a Nagyvilágról hasonlóan nyilatkozott William Cooper is, l. *William Cooper...* és *Beszélgetés Mr. William Cooper...*

⁷⁹ P. W.: *Freundschaft...*

Sötérnek –, de azért úgy vélem, ők is tudtak erről, hogy szükséges valamilyen intézkedést tenniük.”⁸⁰

A nemzetközi főtákar budapesti látogatását a magyar vezetés az elhangzottakat tudatosan félremagyarázva igyekezett kihasználni, a megbeszéléseket, találkozokat saját sikereként mutatva be a nyilvánosság előtt. Eközben Carvert is támadva. Kéry László egyik 1961. februári, a Művelődésügyi Minisztérium vagy a pártközpont számára készített feljegyzésében tért vissza Carver magyarországi tartózkodására. Összefoglalója szerint „Barabás Tamás újságíró David Carvernek, a Nemzetközi P.E.N. főtákarának magyarországi látogatásáról, illetőleg a Magyar P.E.N. és a Nemzetközi P.E.N. viszonyáról cikket írt a Magyar Hírek című lap [1960.] november 15-i számában.”⁸¹ A cikk egyik kitétele ellen, amely a disszidens íróknak a Magyar P.E.N. elleni tevékenységére, illetőleg arra utalt, hogy a Nemzetközi P.E.N. vezetősége a »magyar ügyben« a disszidens írók hatása alá került, Carver tiltakozott, s rosszallását fejezte ki a régi ellentétek felmlegítése miatt. Carvernek az volt a kívánsága, hogy mint a Magyar P.E.N. elnöke, a Magyar Hírekben korrigáljam Barabás megállapításait. Válaszlevelemben meggyőztem őt arról, hogy az ilyen korrigálás nem volna helyes, egyrészt azért, mert a disszidensek tevékenységéről utólag sem mondhatunk semmi jót, másrészt csak a régi kontroverziákat elevenítenénk föl. Biztosítottam Carvert arról: meg fogom találni a módját, hogy a Nemzetközi P.E.N. vezetőségére vonatkozó autentikus véleményét nyilvánosságra hozzam. Ezt követően Barabásnak újabb cikke jelent meg, ezúttal a Hungarian Review című lapban.⁸²

A cikk egyik megállapítását Carver [1961.] január 26-án kelt levelében kifogásolja. Ez a mondat magyar fordításban így hangzik: »De Magyarországnak az elvetélt ellenforradalmi kísérletet követő igen gyors konszolidációja és a magyar irodalmi és kulturális élet jelenlegi fellendülése letépte a rosszindulat és rosszul értesültség hálóját a P.E.N. szeméről és arra készítette, hogy megváltoztassa döntését.«

Válaszként Carver ismét helyreigazítást követelt, amit Sötér ismét elutasított. Amint Kéry feljegyzése megállapította, miután elismerték a magyar Pen teljes jogú nemzetközi tagságát, az előzményekre való minduntalan visszatérést Sötér szükségtelennek, sőt károsnak ítélte. Kéry a Barabás-féle eljárást a „fölösleges bosszantás módszerének” nevezte, megjegyezve, hogy az újságíró „nem eléggé tájékozott az ügyek jelenlegi állásában, és úgy látszik, nem érez kellő felelősséget a Magyar P.E.N. és a Nemzetközi P.E.N. jó viszonyának fenntartása tekintetében. Feltétlenül hibának tekintjük, hogy Barabás cikkei, amelyek a Külügyminisztérium égisze alatt megjelenő, külföldieknek szánt lapokban publikálódtak, sem a Külügyminisztérium illetékesei, sem mi magunk nem látjuk a megjelenés előtt.”⁸³

Kétségtelen, hogy Carver látogatását a magyar vezetés nem kis politikai sikerként könyvelhette el a világ előtt. Az eredmény láttán felbátorodott Aczél György már 1960 decem-

berében arra kérte Gereblyés Lászlót, a párizsi Magyar Intézet igazgatóját, tudakozódjon Aragonnál, Sartre-nál és Mauriac-nál, hajlandók volnának-e eleget tenni a magyar kormány hivatalos meghívásának. Utasítására Gereblyés Jean de Beer közvetítésével venné fel a kapcsolatot velük; „mindenképpen helyesnek tartanánk, ha Mauriac vagy más francia író meghívására a P.E.N. Club programján belül kerülhetne sor.”⁸⁴

Déry kiszabadulása és a magyar Pen helyzetének rendeződése után, 1960 novemberében a British Council magyar íróküldöttséget hívott meg Londonba. A november 14-én Párizson keresztül utazó, december 3-án onnan hazaérkező delegációt Juhász Ferenc, Kardos Tibor, Köpeczi Béla, Ottlik Géza és Tamási Áron alkotta. Köpeczi az MSZMP KB számára készített előzetes tájékoztatójában úgy látta, angliai tartózkodásuk idején sem lehet majd elkerülni az ellenséges nyugati sajtó támadásait, az igazság birtokában azonban „nem szabad defenzív álláspontot elfoglalnunk, és az eddiginél sokkal aktívabb kulturális külpolitikára van szükségünk.”⁸⁵ Az „Aradi” fedőnevű ügynököknek, Bati Lászlónak, az állambiztonság londoni titkos munkatársának 1960. novemberi feljegyzése szerint „Juhász és Tamási alig leplezett utálattal néztek ránk, Ottlik, Köpeczi és Kardos igen barátságos volt. [...] A magyarok rendesen viselkedtek, irodalmi kérdésekben elfogadhatóan nyilatkoztak. (Legfeljebb Juhász rajongott olyan angol és amerikai költőkért, akiknek világnézete velünk élesen szemben áll, pl. [T. S.] Elliot [!], Ezra Pound).”⁸⁶

Az utazás decemberi értékelése szerint „Tamási és Ottlik – legalábbis az utóbbi beállítása szerint, úgy látszik, régi barátok. Ottlik mindig úgy mutatkozott, mint Tamási hűséges segítje. Köpeczi szerint Tamási viszonylag tisztességesen viselkedett, rendesen nyilatkozott a sajtónak, vagy nyilvános beszélgetések alkalmával, és pozitív volt a követségen tett pohárköszöntője is (nov. 27.). Bár Tamásit meglehetősen kifáradt és feltétlenül zavaros embernek tartjuk, percig sem vitás, hogy általában és részleteiben szemben áll dolgainkkal és meggyőződésünk, hogy megfelelő helyzetben (tehát, amikor nem voltunk jelen) ezt kifejezésre is juttatta. Említették, hogy Cs. Szabóval és Szabó Zoltánnal találkozott. Ezt nem is tagadta, sőt azt is hozzátette, hogy ez a két hazaáruuló majdnem úgy gondolkozik, mint mi. Aki ilyet állít, az hazafias szólamait nem gondolhatja komolyan.

Egyöntetű volt a megállapítás, hogy Ottlik volt a legveszedelmesebb közöttük. Ideges, izgága, fegyelmezetlen ember ez, politikai magatartása negatív, hiába hangoztatja antifasiszta mivoltát, hiába hivatkozik régi »baloldali« magatartására. Őt aztán semmiképp nem volt helyes kiengedni. Irodalmi működését nem ismerem, csak fordításait olvastam (kissé meglepődve értesültem arról, hogy elég hibásan tud angolul). Nem hiszem, hogy olyan nagy író, amilyennek

⁸⁴ Kéry László főtákar levele Köpeczi Bélához. Bp., 1960. dec. 20. Sz.t. G.m.

⁸⁵ Köpeczi Béla jelentését, illetve Tamási Áron, Kardos Tibor és Ottlik Géza idevágó szövegeit Ständeisky Éva közölte: *Hunok Londonban és Párizsban* (2000, 1996. május, 57–60. o.). Tamásié: *Poroszkálás Nyugaton* (Új Írás, 1961. június; kötetben: *Jégtörő gondolatok. Útirajzok, esszék*, 1982. Szépirodalmi, II. kötet. 352–362.) [Szőnyi Tamás jegyzete]. Szőnyi Tamás: i. m. 1. k. 258–259. Carver is fogadást adott a magyar íróvendégek tiszteletére. Uo. 262.

⁸⁶ *Feljegyzés a Londonba induló delegáció névsoráról, érkezési és indulási időpontjáról*. Bp., 1960. nov. 2. Magyar Írók Szövetsége Külföldi. ÁBTL 3.2.5. O–8–049

⁸⁰ David Carver levele Sötér Istvánhoz. London, 1960. nov. 3. G.aut.

⁸¹ A Magyarok Világszövetsége lapjában.

⁸² A Külügyminisztérium folyóiratában.

⁸³ *Feljegyzés*. Bp., 1961. febr. 10. Sötér István nevében Kéry László. G.m.

saját maga tartja magát, vagy amilyenek otthoni kiadói feltüntetik. Mert nyilván kiváló írónak tartják egyesek, hiszen pl. ő képviseli az élő magyar irodalmat a New [Hungarian] Quarterly első számában, – egy felháborítóan pesszimiztikus kicsengésű novellával.⁸⁷ A magabiztos jelentésíró Bati, akit egyetemi kollégája, a „Döme” fedőnevű ügynök (Bene Ede) „politikailag teljesen megbízható, párhú elvtársként” jellemzett,⁸⁸ 1958-tól a londoni magyar követség kultúrattaséja volt, megbízói azonban elégedetlenek voltak ottani működésével.⁸⁹ Londonból Párizsba került, ahol 1962-ben Gereblyés Lászlót követte a Magyar Intézet igazgatói posztján.

1961 januárjában Hegedűs Géza is Londonba utazott a nemzetközi Pen meghívására, felkeresve Angliába disszidált Tamás fiát is,⁹⁰ aki a magyar állambiztonság „Zenész” fedőnéven nyilvántartott célszemélye volt.⁹¹ Hazatérése után, 1961. március 29-én Simon Gusztáv százados kereste fel, akinek Hegedűs azt mondta, eljött az ideje, hogy „az emigrációval foglalkozó hivatalos szerveink fokozzák azt a bomlási folyamatot, amely jelen esetben az angliai emigrációnál is megindult. Helyes lenne, ha a velünk határozottan nem szemben álló, és az otthon után vágyódó személyeket elkülönítenénk, esetleg meg is nyernénk, vagy szembeállítanánk az emigráció ellenséges részével. Szerinte ennek érdekében fel lehetne használni úgy a hazai, mint a külföld számára megjelenő magyar sajtót. Ezen munkába a nemrég szerzett külföldi tapasztalatai alapján hajlandó lenne tevékenyen bekapcsolódni. Közölte, hogy az említett irányba már tett is lépéseket.”

A Magyar Írók Szövetsége Külföldön működését úgy ítélte meg, hogy a szervezet „ma már nem számottevő, és egyes személyek részére csak pénzszerzési lehetőségként szolgál [...] mai állapotára a teljes bomlás jellemző, és ezt helyes lenne a hivatalos magyar szerveknek is siettetni, és »a romok alól« az érdemesebb embereket valamilyen formában céljaink érdekében megmenteni.”

Hegedűs az írószövetségnél „sokkal veszélyesebbnek tartja az ún. Száműzöttek Penklubját [I]. A Nemzetközi Penklub – melynek a Száműzött Magyar Penklub is tagja – megalakulásakor egy baloldali szervezetnek indult, ma viszont már egy teljesen jobboldali szervezetnek lehet tekinteni. Ebben igen nagy szerepet játszott Madariaga professzor ténykedése és politikai állásfoglalása. Madariaga különösen 1956 után minden kommunistaellenes személyt összeszedett, és jórészt az ő ténykedésüknek tudható be, hogy 1958-ig megakadályozták

és felfüggesztették a Magyar Népköztársaság Penklubjának ténykedését. [David] Carver, a Penklub nemzetközi főtítkára és Madariaga 1958-ig igen nagymértékben támogatták a Száműzött Magyar Penklubot.”

Hegedűs elmondta azt is, hogy 1959-es budapesti látogatása idején többször is vendégül látta David Carver főtítkárt, aki a magyar Pen Clubról ezt mondta neki: „Önök bennünket nem értenek meg, mi nem politizálunk. Az, hogy eddig a kinti Penklubot támogattuk, most pedig elismerjük az Önökét is hivatalosan, ez annak tudható be, hogy amíg egy országban nem alakul ki végérvényesen, hogy ki a hatalom igazi birtokosa, addig mi a személyes érzelmek alapján ítélünk. Az Ön országa 1958-ban érkezett el oda, hogy államhatalmát, ha ez velünk ellentétes is, szilárdnak ítéljük meg, így ennek következtében ennek az államnak az íróit magában tömörítő Írószövetséget és Penklubot is el kell, hogy ismerjük.”

Hegedűs az angliai magyar emigráció, legalábbis az irodalmi élet vezetői közül Tábori Pálról úgy nyilatkozott, mint aki „lelke mélyéig üzletember, mindenből üzletet csinál, így meggyőződéséből is, ha ezzel egyáltalán rendelkezik. Gátlástalan, törtető ember. Író, de jelentéktelen dolgokkal foglalkozik. Sok esetben a csalástól sem riad vissza, így pl. Ráth-Végh István, miután egy könyvének kéziratát megküldte Táborinak, az annak nyomtatás alá való rendezését addig húzta különböző okokra hivatkozva, míg Ráth[-Végh] meghalt. [...] halála után egy hónapon belül megjelent Ráth[-Végh] könyve Tábori Pál nevével. A könyvért befolyt összeget teljes egészében magának tulajdonította, és abból Ráth[-Végh] özvegyének semmit nem adott.” Hegedűs szerint Táborit az angliai magyar emigráció „inkább kereskedőnek, mint írónak tekinti, őt ez azonban különösebben nem izgatja, anyagi problémái nincsenek, jól él. Politikailag nem vehető komolyan, sokan csak azért barátkoznak vele, mert pénzt lehet rajta keresztül szerezni. Az angolok inkább angolnak, mint magyarnak tekintik.”

Az állambiztonság tisztjének adott jellemzés szerint Faludy György „igen jó költő, de végtelenül jellemtelen ember. Túlzottan hangulati, szentimentális, és notórius hazudozó. Igen művelt, több nyelven beszél, társaságban igen szórakoztató. Hegedűs szerint csak akkor ember, amikor verset ír, egyébként üres óráiban »rablógyilkos«. Az emigráció is így számol vele. Véleményét politikai kérdésekben óránként változtatja. Állandóan anyagi problémákkal küzd, bár látszatra jól él [...]”⁹² Végző soron Hegedűs szerint „semilyen formában nem kell a kapcsolatot keresni, és ahol lehet, ott kell támadni” Aczél Tamást, Ignótus Pált és Méray Tibort, akikkel szemben azonban „közös alapot kell keresni és lehet is találni”, azok között Mikes György, Szabó Zoltán, Szász Béla és Szemerényi Oszvald nevét említette.⁹³

1961. április 1-jén ünnepelték Rubinyi Mózes 80. születésnapját, akit a magyar Pen-tagság és a Nagyvilág szerkesztősége köszöntött: „Ifjúkorában irodalomtörténésznek és nyelvésznek vallotta magát, s ez a kettős érdeklődés hamarosan értékes gyümölcsöt is termett abban

⁸⁷ Magyar Írók Szövetsége Külföldön. Jelentés. London, 1960. dec. 2. Tárgy: Íródelegáció Angliában. B-nek, T-nek. Sz.t. („Aradi” fn. tiszt) ÁBTL-3.2.5. O-8-049.

⁸⁸ Szőnyi Tamás: i. m. 1. k. 263.

⁸⁹ (BM II/3-D Alo. Összefoglaló és foglalkoztatási terv. Bp., 1962. máj. 16. Tárgy: „Aradi” fn. titkos munkatárs ügyében. Sz.t. M-do. „Aradi” tmb. „B” do. sz. Z-129. 2. k. Megny. 1962. nov. 29., lez. 1967. aug. 22. Arch. sz. Mt-145/2. ÁBTL).

⁹⁰ BM II/3-B. alo. Feljegyzés. Bp., 1961. jan. 6. Sz.t. Mészáros József r.ales, alo.v. OD 15-OD-2168. sz. Magyar Egyetemisták Szövetsége Angliában. Megny. 1960. júl. 7., lez. 1970. júl. 10. Arch. sz. OD-8050. ÁBTL-3.2.5.-O-8-050. 223.

⁹¹ 1/7/B. sz. utasítás. London, 1961. jan. 26. Sz.t. Lovas. OD 15-OD-2168 sz. Magyar Egyetemisták Szövetsége Angliában. ÁBTL-3.2.5. O-8-050. 224.

⁹² BM II/3-B. alo. Jelentés. Bp., 1961. ápr. 7. Tárgy: Dr. Hegedűs Gézával folytatott beszélgetésről. Sz.t. Simon Gusztáv r. szds., főop. beo. OD 15-OD-2168. sz. Magyar Egyetemisták Szövetsége Angliában. Megny. 1960. júl. 7., lez. 1970. júl. 10. Arch. sz. O-8-050. ÁBTL-3.2.5. O-8050. 240-242.

⁹³ Uo. 244-245.

a könyvben, amelyet a fiatal kutató Mikszáth stílusának szentelt. A mű úttörő jelentőségű volt, hiszen a »nagy palóc« irodalmi rangja még egyáltalán nem volt tisztázott, s a stílusvizsgálat meglehetősen elhanyagolt területnek számított. [...] Nagy eszményeken nevelkedett humanizmusa a nacionalista tévelygések és öröletek korában az igazi nemzetköziség oldalára, az írók együttműködésének ügye mellé állította. Ezért vállalt szerepet a Magyar Pen Club dolgainak vitelében már a 20-as években, ezért maradt hű a Pen-hez akkor is, mikor ez a hűség – a második világháború, a német megszállás idején – lassanként életveszélyessé vált. Bölöni György mellett talán legtöbbet tett azért, hogy a Pen az új viszonyok közt, a szocializmusban magára találjon, s betölthesse fontos szerepét a részekre szakadt világ íróinak egyesítésében. Humanizmusa az évek folyamán egyre inkább szocialista tartalommal telt meg, s ma már azok közé a tisztelet övezte öregek közé tartozik, akik épülő, új világunknak legszilárdabb, leglelkesebb támogatói.⁹⁴ 1961 decemberében Hemingway életművéről rendeztek vitát Kéry László előadásával és Gyurkó László, Nagy Péter, Máthé Elek, Pénzes Géza, Sükösd Mihály, Szász Imre részvételével,⁹⁵ Dymphna Cusack pedig *Ausztráliai irodalom – angol irodalom* címmel tartott előadást.⁹⁶

Miközben a magyar íróknak, a Pen és az írószövetség tagjainak külföldi utazásait alig engedélyezték, a magyar Pen 1960-ban ismert műfordítók, neves íróvendégek egész sorát láthatta vendégül. Abban az évben James Aldrige, Philip Bonosky, Radu Boureanu, David Carver, William Cooper, Dymphna Cusack, Donald Davie,⁹⁷ Stanislaw Dobrowolski, Mario Fiorani, József Frisik, Eugène Guillevic, Bruno Heilig, Stephan Hermlin, Rochi Hingorani, Bernard Kops, Ingeburg Kretschmar, Wolfgang Libal, John Mander, Valerij Petrov, Anthony Rhodes, Achim Roscher, Charles Ringrose, Mordechai Avi-Shaul és Douglas Young látogatott Magyarországra.⁹⁸ 1960 decemberében Jókai, Madách és Móricz, Barta Lajos, Szabó Pál és más magyar írók fordítója, Bruno Heilig osztrák író részesült a Pen emlékérmében.⁹⁹ 1961. január 15-én eltemették Hatvany Lajost, akitől a magyar Pen nevében Rubinyi Mózes búcsúzott.¹⁰⁰

A külföldi és a hazai írók

A nyugati magyar irodalmi emigráció életében fontos esemény volt, hogy miután 1961 januárjában Faludy György kivált az Irodalmi Újság szerkesztőségéből, a lap Enczi Endre és Méray Tibor irányításával London helyett Párizsban jelent meg. Ez a változás csak az egyik jele volt azoknak a konfliktusoknak, amelyek az ötvenes évek végétől mind gyakoribbakká váltak az emigráns írószervezeteken belül és egymás közt. Ez volt a fő oka, hogy a kívülről

egységesnek tetsző nemzetközi Pen tekintélye a megosztott emigrációban tovább erősödött, ami a magyar klub külső megítélésére is jótékony hatást gyakorolt. Bár a világszervezet presztízsének megnövekedése nem hatott ki a magyar Pen „autonómiájára”, hiszen a szervezet továbbra is szoros pártirányítás alatt működött, a legfelsőbb magyar pártvezetés, miközben jól kamatoztatta azt a politikai hasznót, amit az íróegyesület elismerten értékes irodalmi-szakmai működése jelentett számára, és miután Sótér vezetése alatt biztos kézben tudta, mozgásterét szerény, finanszírozását számottevő mértékben növelte.

Noha a magyar irodalmi emigráció a magyar Pen és a budapesti írószövetség körüli eseményeket élénk figyelemmel kísérte, a nemzetközi politikai-anyagi függőségeknek is kiszolgáltatott régebbi és újabb magyar „disszidensek” már mindinkább saját küzdelmeiket vívták. Az újabb irodalmi háborúság közepette 1961 januárjában Határ Győző ezt írta a Látóhatárt szerkesztő Vámos Imrének Münchenbe: „Az ún. Írószövetség Külföldön annyira bemocskolta már magát, hogy ha Pádai Szent Antal maga szállna alá az egekből és vállalná az elnökséget, a következő pillanatban már senki sem látna benne egyebet – mocskoknál.”¹⁰¹

Tábori Pál és Vámos 1961. január–februári levelezése is a külföldi magyar írószövetség széthullásának jeleit, a nemzetközi Pen, mint világszervezet iránti bizalom növekedését és a Látóhatár pénzügyi nehézségeit mutatta. A Magyar Írók Szövetsége Külföldön Tábori szerint is annyira meggyengült, hogy belőle „sorra lépnek ki az emberek, döglött számár már, amelyen nem érdemes rúgni.” Tábori, mint a Száműzött Írók Pen Clubjának küldötte, már a külföldi írószövetség 1956-os londoni felvetését is elutasította, mert bár a javaslat „nemcsak a magyar, hanem az összes parancsuralmi PEN klubok kizárását kívánta [.] soha nem volt komoly sansz az elfogadására [.] mint a száműzöttek delegátusa, ellene beszéltem és szavaztam.”

Vámosnak Tábori megjegyezte azt is, hogy Carver főtktár, „aki nagyon nem szereti Ignotus [Pál]t, nem is szólva a Congress-ról, amelynek a PEN-be való infiltrálása nyugtalanítja, azt mondta, talán jó hatása lesz ennek [a Magyar Írószövetség Külföldön pénzügyi támogatása megszüntetésének – CSM] – mert ha a Congress visszavonul a magyar írók köreiből, ez a PEN-nek jobb.”¹⁰² Válaszában Vámos úgy ítélte, „Ha az amerikaiak támogatni akarják az emigráns írókat, támogassák a PEN Clubot, amelynek megmaradt a tisztessége, és amely ma még biztosíték arra, hogy valóban az irodalom ügyét szolgálja. [...] Ha az egész akciónak más eredménye nem lesz, mint hogy az Írószövetség feloszlik, a Congress nyugtot hagy a külföldön élő magyar íróknak és azok megtalálják helyüket a PEN Clubban, ahova valók, már megvolt az értelme a munkánknak és mindannak a sok fáradozásnak, amelynek eredménye ez a szám [a Látóhatár utolsó száma].”¹⁰³ Tábori válasza szerint [Mucio] Delgado, az amerikai Congress for Cultural Freedom képviselője „konkrét esetekben gyorsan és szívesen segített a száműzött PEN-nek. Ignotusról és társairól nem valami lelkes a véleménye. A Nektek való segítségről még az utolsó Látóhatár szám megjelenése előtt szólt nekem, de

⁹⁴ Rubinyi Mózes *nyolcvan éves*. Nv 1961. 6. évf. 5. 783.

⁹⁵ *Vita Hemingwayről*. Nv 1961. 6. évf. 2. 301–302.

⁹⁶ Nv 1961. 6. évf. 5. 744–746.

⁹⁷ L. Kéry László: *Beszélgetés Donald Davie-vel*.

⁹⁸ *Jegyzőkönyv: a Magyar Pen Club 1961. december 3-án tartott évi rendes közgyűléséről*. G., Nv 1961. 6. évf. 2. 300.

és *A Pen Club hírei*. Nv 1962. 7. évf. 1. 142–143. és uo. 7. 1102–1103.

⁹⁹ *Német író... és Bruno Heilig keleti útjára a Pen emlékérmével*. Nv 1961. 6. évf. 2. 301.

¹⁰⁰ *Hatvany Lajos búcsúztatása*.

¹⁰¹ *Határ Győző levele Vámos Imréhez*. London, 1961. jan. 7. G.aut. ÁBTL-3.2.1.-BT-123-mell.-2/612.

¹⁰² *Tábori Pál levele Vámos Imréhez*. London, 1961. jan. 7. ÁBTL 3.2.1.-BT-mell.-5/237–238.

¹⁰³ *Vámos Imre levele Tábori Pálhoz*. München, 1961. jan. 12. G.aut. ÁBTL 3.2.1.-BT-mell.-5/241.

utána is megismételte. A segítséget a PEN International Writers Fund-ján keresztül nyújtotta volna; de persze, Nektek kell eldöntenetek, mit akartok ebben az ügyben csinálni. A PEN (száműzött) folyóiratának első számát most kezdem összeállítani s a júniusi konferencia is biztató kilátásokat mutat.”¹⁰⁴

A „Congress”, a Magyar Írók Szövetsége Külföldön, a nemzetközi Pen és a „szakadár” Látóhatár egymáshoz való viszonyát Vámos Imre írta le 1961 februárjában. Tábori Pálnak szóló levele szerint „ha Deglado úr vagy a többi amerikaiak, belátván kudarcukat, támogatni óhajtana minket, a Látóhatárt vagy egyáltalán: a hontalan magyar írókat, akkor adják a pénzt a Nemzetközi PEN Club írói Alapjának, amely ezt a támogatást sokkal ésszerűbben, szakszerűbben és hatásosabban tudja felhasználni, mint az eddigi irodák. Mi a PEN Clubtól, amelyhez bizalmunk van, és amelynek tagjai maradtunk, a múltban is kaptunk támogatást, Te tudod, hogy jó munkát végeztünk érte. Most nagyon megkönnyítené dolgunkat és a Látóhatár negyedévenkénti kiadását, ha a PEN Club anyagi segítségére számíthatnánk, akár mint személyes, írói segítségre, akár olyan formában, hogy a Látóhatár kiadására vagy könyveink kinyomtatására adnának pénzt.

Ami a Látóhatár számának következményeit illeti, most Nektek kellene ott működnötök, hogy a PEN kihasználja az Írószövetség széttörlését. A hozzánk érkező levelekből és az Irodalmi Újság számaiból látom, hogy mindenki, aki jelent valamit a külföldi magyar irodalomban, otthagya a Congressnek ezt a magyar alosztályát.”¹⁰⁵ Lapja jövő esélyeit Vámos úgy látta, „Van a sorsnak bizonyos ironiája abban, hogy mindaz, amit mi elírtunk a Látóhatárban, időközben szinte hivatalos amerikai álláspont lett. Azóta Kennedy elnök intézkedéseinek egész sora és főként a kongresszushoz intézett első üzenete bebizonyította, hogy helyesen bíráltuk meg a levitézlett adminisztráció politikai csődjét. Kennedy és munkatársai ugyanazt vallják, mint mi évek óta: véget kell vetni a hidegháborúnak, békés együttélést kell keresni minden nemzettel, leszámolni az öncsaló optimizmussal. Üzenetében az elnök egy szóval sem említette Magyarországot, ami nagyon helyes és becsületes. Ellenben ragaszkodik ahhoz, hogy a lengyel–német viszony megjavuljon, megtiltja az ostoba katonák kardcsörtető beszédeit stb. Minek felsorolni az egészet? Arthur Schlesinger még a mi szövetségünkön is túltett az Eisenhower-adminisztráció bírálatában.

Éppen ezért most egy óriási történelmi alkalom nyílik arra, hogy a Látóhatárral közreműködjunk az új helyzet kialakításában. Ez visszhangot kelthetne Amerikában is (esetleg [Adlai] Stevenson révén, aki tud a Látóhatárról) és Magyarországon is! Munkatársainkkal, Major Robival, Maxi bácsival [Fenyő Miksával], Borsody [Istvánn]al, Lesznai Annával, Veress Sándorral stb. már erről levelezek.”¹⁰⁶

1961. március végén Vámos már arra kérte Táborit, hogy a Látóhatár újabb számába „íj részletesebben a magyarországi PEN Club helyzetéről. Ebben a tekintetben nagyon fontos

és értékes volt, amit legutóbb az Irodalmi Újságban közzétettél. Ha gondolod, esetleg írhatnál a száműzött PEN Club helyzetéről és terveiről, mert hiszen az írószövetség megszűnése után most ez a külföldi magyar irodalom egyetlen és igazi képviselője.”¹⁰⁷

Vámos, aki Maróti János őrnaggyal való 1960. nyári salzburgi találkozóján 1956-ot ellenforradalomnak nevezte, valamint Horváth Béla, akinek személyiségében „klérus és baloldaliság találkozott”,¹⁰⁸ hajlandónak mutatkozott a Magyar Írók Szövetsége Külföldön és a szervezet vezetői politikai üzelmeinek úgymond leleplezésére. Ennek fejében „megállapodtunk abban – írta a magyar állambiztonság tisztje –, hogy folyamatosan megjelentetjük a Látóhatárt, és azt a mi irányításunk mellett célirányosan felhasználjuk a magyar emigráció bomlasztására.”¹⁰⁹ A folyóirat következő számának nyomdaköltségét (5 ezer márkát) már az állambiztonság fedezte. Megegyezés jött létre arra nézve is, hogy Horváth és Vámos a látszat kedvéért körlevélben fogja kérni a Látóhatár baráti köre és a nemzetközi Pen támogatását, továbbá, hogy leleplező könyvük és folyóiratuk megjelenése után még egy évig Nyugat-Németországban maradnak. Megélhetésükre a magyar belügyminisztérium havi 500–500 márkát bocsát rendelkezésükre, és „miközben ők folytatják a bomlasztást, addig megbízóik előkészítik hazatérésüket: magát az utazást, illetve itthoni egzisztenciájuk megteremtését. Mindez nem kevés pénzbe került, de az irodalmi emigráció bomlasztásának ügye láthatóan mindent megért. »Bodrogi«/»Bergman« szervezési dossziéjában tételesen olvasható, mikor mennyit kapott (1960 augusztusa és 1961 márciusa között kerek 32 ezer schillinget, 6250 márkát + 20 ezer schillinget tartozásai rendezésére, gyors hazatérése esetére).”¹¹⁰

Egy 1961 tavaszán kelt állambiztonsági jelentés szerint „A »Látóhatár« legutóbbi számának megjelenése óta az emigrációban élő számos író, értelmiségi és egyszerű olvasó fejezte ki véleményét – a folyóirat szerkesztőségéhez írt levélben – a megjelent cikkekkal kapcsolatban.

Tábori Pál, az emigráns PEN Club elnöke Londonból 1961. január 7-én kelt levelében aggodalmát fejezi ki, amiért a »Látóhatár« szerkesztői »remek anyagot szolgáltatnak a kommunista világpropagandának«.

Mint a továbbiakban írja: »...az első visszahatása a dolognak az agyakban épített védelmi mechanizmus megmozdulása volt s már terjed a hír, hogy Kádárék vásároltak és fizettek meg.« Nem ért egyet azzal a felfogással, amely Amerikát a »Congress for Cultural Freedom« valamelyik embere, a SzER vezetősége, vagy akár [Allen] Dulles és [Dwight D.] Eisenhower politikája után ítéli meg. Egyébként az Írószövetségen belüli állapotok ismertetésével egyetért, és úgy tudja, hogy maga a szövetség a teljes felbomlás állapotában van. Idézi a nemrégiben Budapesten járt David Carvernek, a Nemzetközi Pen Club főtítkárának, valamint Mucio Delgadonak, a Szabad Európa Bizottság Exile Relations elnevezésű osztálya (emigrációval foglalkozó osztály) európai vezetőjének egy személyes beszélgetés alkalmával

¹⁰⁷ Vámos Imre levele Tábori Pálhoz, München, 1961. márc. 23. G.aut. ÁBTL 3.2.1.–BT–mell.–5/251.

¹⁰⁸ Szőnyi Tamás: i. m. 1. k. 797.

¹⁰⁹ Uo. 799.

¹¹⁰ ÁBTL BT–129. 48–53. Idézi Szőnyi Tamás: i. m. uo.

¹⁰⁴ Tábori Pál levele Vámos Imréhez, London, 1961. jan. 19. G.aut. ÁBTL 3.2.1.–BT–mell.–5/243.

¹⁰⁵ Vámos Imre levele Tábori Pálhoz, München, 1961. jan. 23. G.aut. ÁBTL 3.2.1.–BT–mell.–5/244–245.

¹⁰⁶ Vámos Imre levele Tábori Pálhoz, München, 1961. febr. 1. G.aut. ÁBTL 3.2.1.–BT–mell.–5/248–249.

kifejtett álláspontját, amely – Tábori szerint – inkább a »Látóhatár«-t látszik támogatni az »Írószövetség«-gel szemben. Sőt Delgado még az esetleges anyagi támogatás gondolatát is felvetette – a nemrég Brazíliában alakult »Nemzetközi Íróalap« útján.

Egy másik – 1961. január 19-i levelében – Tábori újból kiáll Amerika védelmében, és utal ez év április 1-jén megjelenő »The Art of Folly« c. új könyvére, amely éppen ilyen »szerecsenmosdatás«-t lesz hivatva szolgálni. Ugyancbben a levélben Tábori feltűnő igyekezettel megismétli Delgado felajánlkozását a »Látóhatár« anyagi támogatására – a »PEN International Writers Fund«-on keresztül.

Harmadik – 1961. február 10-i – levelében az »Írószövetség« gyakorlati felbomlásáról számol be (több mint 140 tag közül mindössze 25 tag maradt meg). »Olyan pletykát is hallottam – írja –, ami szerint a 'Látóhatár' támadó számát a nemzetközi PEN finanszírozza, az én közvetítesemmek.

Határ Győző disszidens író, a BBC munkatársa Londonból 1961. január 7-én kelt levelében egyetért ugyan az »Írószövetség« elítélésével és kipellengérezésével, de – mint írja –: »...nem értek egyet veletek abban, hogy ennyire eltúlozzátok az amerikaiak felelősségét... nem lehet elmondani, miszerint maguk az amerikaiak ragaszkodtak hozzá, hogy a magyarok a kiutalt alapot koncnak tekintsék, tolvajodjanak el, boruljon vérbe a szemük és minél látványosabban marják egymást... soha nem szögezték le egyértelműen és világosan, hogy kinek szabad hidegháborúzni és kinek nem, mikor és mikor nem«.

Major Róbert írja New Yorkból 1961. január 24-én: »...a Ti áldozatotok és munkátok mutatott rá először nyíltan és bátran az emigráns irodalom prostituálására... legfeljebb azt vártam, hogy a 'Free Europe'-[p]al bővebben foglalkoztok, de talán igazatok van, mert ez nem tartozik az irodalom terére. Az amerikai oldalt elég jól ismerem, és itt rendelkezésre állok, ha szükség van rám. Ha újra megszólaltok, tárjátok elő az elbocsátások történetét. (Megj.: [törölve] és [törölve]¹¹¹ a SzER alkalmazottja volt.),¹¹² de úgy, hogy ne vádolhassanak meg azzal, hogy vissza akartok menni... és idejében értesíts, ha írni kell, hogy készülhessek rá«.

Egy később – 1961. február 18-án kelt – levelében Major az új Kennedy-kormányzat végrehajtó politikáját latolgatja, amelytől a maga részéről nem sok jót remél. Szerinte a Szovjetunióval történő esetleges megegyezés a Szabad Európa megszűnését, vagy legalább annak teljes átalakítását eredményezné. Úgy látja, hogy »...ha módotok van, most kellene őket megtámadni és leleplezni.« Végezetül utal Pfeiffer [Zoltán]nak az »Amerikai Magyar Népszavá«-ban megjelent támadó cikkére és megjegyzi, hogy: »...az egész New York-i Bizottmány haragszik rátok, mert mindenki félti az állását«.

Fenyő Miksa New Yorkból négy levelet küldött a »Látóhatár« szerkesztőinek – 1960. december 28-án, 1961. január 16-án, február 14-én és 25-én –, melyekben kifejti álláspontját. Örömeinek adott kifejezést, hogy [törölve]¹¹³ a folyóiratban megjelent néhány versét angolra

fordította egy ott élő »lelkes magyar«. Az a véleménye, hogy »...a világot valóban meg kell javítani...«, de ugyanakkor sajnálkozik az Ignótus [Pál]t ért támadások miatt, akik barátjának tart és felajánlja személyes közbenjárását Ignótus és a »Látóhatár« szerkesztői kibékítése érdekében. Levele további részében XXIII. János pápa hozzá intézett »breve«-jét idézi, amelyben arra kéri, hogy »...kedvelt hívem [törölve],¹¹⁴ poeta cristianissimus és nagy elődöm IX. Pius pápa között támadt félreértést...« Fenyő próbálja meg elsimítani.

Utolsó levelében leszögezi: »...mindazt, amit álláspontokat indokolásaképp a hidegháborúról mondotok, azzal semmilyen vonatkozásban nem értek egyet. Ezzel a kijelentéssel... eleget tettem az őszinteség parancsának.«

Szirmai Károly jugoszláviai magyar író Verbászról 1961. február 7-én küldött levelében meglepetésének ad kifejezést a »Látóhatár« újbóli megjelenése miatt. »...Képzem, hogy felhőrdültek sokan... Írásaikat nagy élvezettel olvastuk – írja. – Most fogom folyóiratukat egyik itteni jó barátomnak kölcsön adni, hogy ő is olvashassa s tájékozódhassék«. Szirmai egyetért az amerikaiak elítélésével, de csak azért, mert »...1956 őszén csúnyán bántak el testvéreinkkel...«. Egyébként tudomása szerint – a jugoszláviai magyar sajtó még nem reagált a »Látóhatár« cikkeire.

Hatvany Bertalan régi emigráns író Párizsból 1961. január 4-én küldött levelében a többi között a következőket írja: »...förmédvényetek velem foglalkozó pár szava határozottan barátságtalan... csak arra kérlek benneteket, kerüljétek ezután, életem néhány talán még fennmaradó évében a velem való érintkezést«.

Kovács Dénes, a londoni »Népszava« szerkesztője írja 1961. január 31-i levelében: »...az írószövetségi dologgal nem foglalkozunk a lapban. Én személy szerint hallani sem akarok semmiről ezzel kapcsolatban. Az év elején kiléptek s örülök, hogy mint nem tag, most már a körleveleket sem kell olvasnom«.

Dessewffy Gyuláné (Bárony Éva) Lisszabonban a SzER alkalmazottja 1961. február 9-i levelében elítélőleg nyilatkozik [törölve]¹¹⁵ akciójáról. »Rendkívül sajnálatos – írja [törölve]-nak –, hogy Maga, akit irodalmilag tehetségesnek ismertem, szintén belesodródott a mindent és mindenkit fölényesen elbíráló Első Személy Egyes Szám stílusba – mely sem nem irodalom, sem nem konstruktív«. A továbbiakban Szabó Zoltánt, mint barátját védelmezi és a »Látóhatár« hangnemét »göbbelsi« mintájúnak minősíti. Közli, hogy a »Látóhatár« további példányait nem igényli.

Tolnay Károly műtörténész professzor 1961. február 16-án Princetonból (AEÁ) küldött levelet, amelyben nehezményezi, hogy eddig nem tudta megszerezni a »Látóhatár« legújabb számát. Miután úgy értesült, hogy »...tartalma érdekes és sok szép vers van benne...«, egy példány elküldését kéri.

Több olvasó szintén levélben fejezte ki véleményét a folyóiratban megjelent cikkeivel kapcsolatban. Így:

¹¹⁴ U.a.

¹¹⁵ Horváth Béla.

¹¹¹ Kézírásos kiegészítéssel: „Kerekes” (Vámos Imre) és „Bodrogi” (Horváth Béla).

¹¹² Elbocsátották Horváth Bélát, Molnár Józsefet és Vámos Imrét is, l. Szőnyi Tamás: i. m. 1. k. 797.

¹¹³ Kézírásos kiegészítéssel: „Bodrogi”.

Jánosfalvy Albert 1961. január 6-án Lausanne-ból ír és kéri a »Látóhatár« újabb számának megküldését, miután a legutóbbi szám tartalma megtetszett neki.

Gosztonyi Péter Zürichből kelt 1961. január 21-i levelében felháborodásának ad kifejezést a Tiltakozás formája és leközlése miatt. Bár nem kételkedik a szerzők jóhiszeműségében, de felteszi a kérdést: »...mire és főként kinek a számára volt a Tiltakozás jó?« Félti Ignótus, Faludy [György], Aczél [Tamás], Enczi [Endre] és a többi író kenyerét. »Mi, az olvasók vagyunk az igazi vesztes felek! A nyertesek pedig Kádárék Magyarországon« – fejezi be levelét. [...] Borbíró Ferenc levele Woods Hole-ból 1961. február 16-án főleg a durva, közönséges kifejezések használatát kifogásolja, amelyek nem illenek a »szépíró« tollára. Szerinte az író cselekedetének mindig a magyar ügyet kell szolgálni. Felteszi a kérdést: »Gondolják, hogy tiltakozásukkal csak egy barátot is szereznek nyugati körökben? Nem biztosak-e abban, hogy mij [!] kaján örömmel fogják azt ellenünk kihasználni a vasfüggöny mögött?« [...]»¹¹⁶

Az állambiztonság 1961 októberében már elégedetten állapíthatta meg, hogy »Kerekes« és »Bodrogi« a velünk kötött megállapodásnak megfelelően 1961 januárjától folyamatosan megjelentetik folyóiratukat, a »Látóhatár«-t. A folyóirat segítségével támadást indítottunk a »Magyar Írók Szövetsége Külföldön« (MISzK) elnevezésű emigrációs szervezet ellen, melynek eredményeképpen a szervezetben bomlási folyamat alakult ki.

Az év folyamán eddig három esetben – 1000–1000 példányban – jelent meg a »Látóhatár«. A példányok többségét, 950–950 darabot külföldön, 45–45 példányt bécsi feladással itthon, értelmiségi körökben terjesztettünk.

A folyóirat utolsó száma nyomdai nehézségek miatt késve, szeptember helyett október elején jelent meg. A folyóiratban az eddigiekhez hasonlóan a szerkesztők a vezércikkben élesen támadják az amerikai háborús politikai irányvonalat és képviselőit, kiállnak a »német kérdés« békés rendezésének szükségessége mellett és békevágyuknak adnak kifejezést. Ezeket a központi gondolatokat támasszák [!] alá a folyóiratban megjelent más cikkek is.

A folyóirat külföldi visszhangjára vonatkozóan egyelőre kevés jelzéssel rendelkezünk. »Kerekes«-sel [1961.] október 15-én találkoztunk, aki elmondta, hogy a folyóirat utolsó számával kapcsolatban ez ideig kevés reagálást kaptak. A reagálók többsége – Mikes György író, Anglia, Medey István, New York, Veress Sándor zeneszerző és Késdi Tamás újságíró, Genf – egyetért munkájukkal és állásfoglalásaikkal. Az emigrációs sajtó részéről támadják őket.

A folyóirat 3. számának terjesztése 45 hazai értelmiségi személy számára csak most kezdődött meg, így az itthoni visszhangot még nem ismerjük.

A megbeszélésen [törölve] elvtárs megállapodott »Kerekes«-sel abban, hogy a 3. számmal kapcsolatos reagálások teljes megismerése céljából október 29-én újra találkoznak, – erre a találkozóra »Bodrogi« jön el.

»Kerekes« és »Bodrogi« biztonsági helyzete megfelelő és hajlandók arra, hogy a folyóiratot továbbra is folyamatosan megjelentessék. »Kerekes« a megbeszélés során átadta

a folyóirat 4. számára vonatkozóan előkészített vázlatot, melyet elbírálás és kiegészítés után végleges formába foglalnak. Ugyanakkor megbeszélték, hogy november 12-én találkoznak, amikor »Kerekes«-ék elkészítik, illetve magukkal hozzák az 5. szám vázlatát. Ekkor kell átadni »Kerekes«-nek a 4. szám kiadásához szükséges 4000 DM-t is.

A találkozó során »Kerekes« közölte, hogy Mikes György a Zsidók Világszövetsége megbízásából Londonba hívta meg »Bodrogi«-val együtt, ahol egy összejövetelen novellát olvasna fel, »Bodrogi« pedig verseiből szavalna. Tóth [Pál alezredes] elvtárs utazásukkal egyetértett és magatartásukra vonatkozóan »Kerekes«-t eligazította.»¹¹⁷

Vámos Imre, miután Horváth Bélával együtt hazatért Magyarországra, 1962. március végén ezt írta Tábori Pálnak: »emberi, politikai és nemzeti indokairól, azt hisszük, felesleges Neked bővebben beszélnünk. Te, mint hűséges barátunk, láttad bajainkat, vívódásainkat, üldöztetésünket, tisztaban voltál radikális, szociális és náciellenes nézeteinkkel. Láthattad, hogy az emigrációban, amelyben az amerikaiak segítségével túlnyomóan a javíthatatlan náci és a levitézlett Horthy rendszer hívei uralkodtak, munkánk mennyire értelmetlenné vált. Nemcsak könyveinket nem tudtuk kiadni, de még a Látóhatár kiadása is most már lehetetlenné vált. Te tudod, hogy milyen nyomorúságosan, mennyire megalázó körülmények között élünk, mennyit kellett küzdenünk a szó szoros értelmében a betevő falatunkért. Mindazonáltal megpróbáltuk talpra állítani a Látóhatárt, mert úgy éreztük, hogy e nélkül kiiktatjuk magunkat az irodalomból, hiszen olyan folyóirat vagy újság nincs az emigrációban, amely a mi írásainkat rendszeresen közölte volna. Odáig jutottunk, hogy a szabadelvű Ignótus Pál védelmébe vette a Szentszékét. Odáig jutottunk, hogy még Angliában sem jelenhet meg a mi folyóiratunk, holott azt hittük, hogy ez az ország a szabad gondolatnak és szabad sajtónak az országa. Ez a tény nagymértékben hozzájárult elhatározásunkhoz. Amit mi a Látóhatár el nem terjesztett példányaiban írtunk, mind igaz; állításainkat senki meg nem cáfolhatja. Azon kívül cikkeink semmiben sem sértették Angolország érdekeit, sőt azt hisszük, hogy az angol közvélemény túlnyomó többsége egyetért például a Szabad Európa Rádió működéséről írt cikkünkkel. Meg vagyunk győződve arról, hogy valamennyi európai nép érdekeit szolgáltuk, amikor fölemeltük szavunkat a kártékony és dilettáns, reakciós és fasiszta Free Europe működése ellen. Ami pedig az általános amerikai politikát illeti, annak bírálatában minden valamire való európai író egyetért velünk. Igazán nem értjük tehát, mi szükség volt arra, hogy lapunk megjelenését furcsa módon késleltessék, végül pedig belénk fojtsák a szót. Tudtunkkal az angol kormány is őszintén azon fáradozik, hogy az európai népekre annyira káros hidegháborúnak véget vessen. [...] megértheted, hogy tizenhét, illetve tizenhárom és nagyon hosszú idő és mi nem élhattunk tovább anélkül, hogy ismét bekapcsolódjunk a magyar irodalomba, amelyről nekünk mindig az volt a véleményünk, hogy csakis itthon van.

Minket itt mindenütt barátsággal fogadtak, a kiadók, a szerkesztőségek és a hivatalos szervek segítségünkre vannak abban, hogy munkánkat megkezdhessük, és minél előbb beilleszkedhessünk az életbe. Itthon kellett rádöbbszennünk arra, hogy még mink is, akik pedig

¹¹⁶ Tájékoztató jelentés. Bp., 1961. ápr. 18. Tárgy: A »Látóhatár« 1961. januári számának visszhangja. BM Sz.t. MD »Nekly« [»Nekli«]. »B« do. sz. Z-311/6. 2. k. Megny. 1961. jan. Arch. sz. Mt-771/2. »Nekly«

¹¹⁷ Jelentés. Bp., 1961. okt. 19. Tárgy: »Kerekes« és »Bodrogi« ügyében. BM II/3-B. Alo. Sz.t. Vértess János t. ales. ov.

rokonszenzettel néztük Magyarországot erőfeszítéseit, mennyire tévesen ítéltük meg a magyarországi állapotokat. Állíthatjuk Neked felelősségünk tudatában és azzal a nyíltságunkkal, amelyről ismersz minket, hogy a magyar népnek történelme során soha ilyen jó sora nem volt. Itt megszűnt a híres évszázados országos éhezés, amelyre a mi gyermekkorunkból mi nagyon jól emlékezünk, megszűnt az az öldöklő nyomorúság, amely valaha a mi országunkat jellemezte. [...] Ami Magyarország ügyének politikai részét illeti, szerintünk nem a mi feladatunk, hogy a világ nagy kérdéseire mi adjuk meg a választ. Akik kifogásokat támasztanak, ne hozzánk, magyar írókhoz forduljanak, hanem Kennedy elnökhöz, Adenauer kancellárhoz, De Gaulle tábornokhoz és [Alfredo] Ottaviani bíboroshoz, nekik több a hatalmuk, esetleg elintézhetik kívánalmaikat. Ebben mi nem hiszünk és ezért tértünk vissza a mi hazánkba. Meg azért is, mert ha az emigrációs náci és úri csöcseléknél a képzelgéseik és ábrándozásai valóra válnának, akkor mi még üldözöttebbek lennénk, mint az emigrációban voltunk.

Mi, kedves Pali, boldogok vagyunk itthon és örülünk, hogy munkánknak végre értelme van. Bélának hamarosan megjelenik egy verseskötete, nekem egy elbeszélés-gyűjteményem.¹¹⁸

A Vámosnak szánt budapesti lakás poloskás, Horváthé romos volt; Vámos a sajtóban és a rádióban helyezkedett el, Horváth pedig előbb a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársa lett, később suszterként dolgozott, „elképzelései sem anyagi, sem irodalmi vonatkozásban nem valósultak meg”.¹¹⁹

*

A hazai irodalom és az irodalmi élet a megelőző idők elzárkózó, kirekesztő, megbélyegző politikája után a hatvanas évek elejétől különösen gazdag színképet mutatott. A szépirodalom nagyarányú fellendülésének igazolására többé nem volt szükség rá, hogy a magyar Pen a nemzetközi fórumokon olyan hivatalos „termelési kimutatással” dicsekedjen, mint amelyet Passuth Lászlónak a frankfurti kongresszushoz küldött, az új művek leltárát és példányszámát egyaránt eltűzött levele foglalt magában. A Nyugat-hagyomány, az Újhold, a népiek és a „szocialista irodalom” képviselőinek kényszerűen egymásra torlódtak nemzedékei egyszerre, műveik gátszakkadásszerű bőségével jelentkeztek a könyvkiadónál és léptek a nyilvánosság elé, rendkívüli mértékben megnövelve a szépirodalom iránti érdeklődést és az irodalom társadalmi presztízsét.

Az íróknak ez a „felszabadulása” és az irodalmi termés gazdagsága az új politikát látszott igazolni, egyszersmind újabb gondok forrásává lett a kultúrpolitika számára, amely továbbra is a látszólagos engedékenység és az elvi szigor, voltaképpen a politikai tabuk elszánt védelmezésének és az írók mesterséges megosztásának immár kifinomultabb gyakorlatát követte. „Dávid Mátyás” 1961. márciusi jelentése többek között arra hívta fel az állambiztonság, általa a pártvezetés, az irodalompolitika irányítóinak figyelmét, hogy Illyés Gyula „hatással van olyan volt MDP-írókra, mint Nagy László, Juhász Ferenc, Csoóri Sándor, s olyan

¹¹⁸ *Vámos Imre levele Tábori Pálhoz*, Bp., 1962. márc. 28. ÁBTL 3.2.1–BT–mell.–5/268–270.

¹¹⁹ Szőnyi Tamás: i. m. 1. k. 801.

MSZMP-tagokra is, mint pl. Simon István. Nem vitás, hogy Illyés jelentkezésének megvan a maga irodalompolitikai (és politikai) haszna, de növekszik az a veszély is, hogy »megváltotta a belépőjegyet« a rafinált kártevésre.¹²⁰

Más írókról, szerkesztőkről, Czibor János, Illés Endre, Kellér Andor és Vas István „csoportjáról”, amelyhez szerinte „kütagként” kapcsolódik Görgey Gábor, Hubay Miklós, Szentkuthy Miklós, Ungvári Tamás és Weöres Sándor is, „Dávid Mátyás” úgy tudta, önálló „csoportnak számít, de ma már inkább csak üzleti jellegű. Főártalma abban lehet (és van is még), hogy a Szépirodalminál, Magvetőnél »kritikai realizmus« címén a XX. század első négy évtizedének kifejezetten polgári (helyenként antirealista) íróit is kiadják (túlzott Babits-, Kosztolányi-kultusz, Bródy Sándor kritikátlan, elavult írásokra is kiterjedő kiadása megtevesztő előszavakkal stb.). Ugyanakkor ez a csoport a fő szervezője annak, hogy »színház-történet« címén a helyes és szükséges, az addigi képet gazdagító dokumentumanyag megjelentetése mellett – túlzott kultuszát űzik a könyvkiadásban a Horthy-korszak Nemzeti Színházának, hivatalos színészeinek (Csathó [Kálmán]-könyvek stb., amelyek Illés Endre, Kellér, Vas nyomására születtek meg.) A csoport kütagja Ottlik Géza, akinek »Iskola a határon« c. regényét – az eddig kialakult értékeléseken, de még Hermann István lényegében negatív értékelésén is túlmenően is – a magam részéről nemcsak egyszerűen antirealistának, hanem cinizmusra nevelőnek, minden társadalmi rendszer elvetésére nevelőnek tartom.¹²¹

Az ügynök véleménye szerint „A volt »Újhold«-csoport – nem MDP-tagga lett – tagjai (Lengyel Balázs, Nemes Nagy Ágnes, Pilinszky János, Kálnoky László, Rába György, Mándy Iván, Végh György stb.) különböző utakat futott[ak] meg 1957 óta, többségük azonban – ha nem is azonos szinten és hőfokon – támogatója lett az irodalmi (és politikai) népfrontnak. Lengyel, Mándy, Végh például nemcsak szolgálatot tettek 1957-ben, 1958-ban, amikor a Juhász [Ferenc]–Kuczka [Péter]–Kónya [Lajos]-típus hallgatott, azzal, hogy írtak, hanem többé-kevésbé túl is jutottak polgáriságukon. Amilyen hiba a népi és urbánus csökevényeket nem mély – és gyógyítóan »maró« – elviséggel kilúgozni és elkenve dicsérni akár egy volt népi, akár egy volt urbánus közeledését, olyan hiba az is, hogy Lengyelékben nem kevesen csak az 1957-es, 1958-as évek »alkalmi útítársait« látják, s miközben egy Sánta Ferenc, egy Somlyó György megszólalását hozsannázva ünneplik, nem értékelik reálisan (nem túldicsérve persze!) Lengyelék közeledését.”¹²² „Dávid” külön méltatta „az elsősorban újságíró, de irodalmi tevékenységet is folytató” Boldizsár Ivánt, akinek „Az ellenforradalom előtti, alatti és közvetlenül utáni [!] szereplésében nem ismerem ki magam. (Látok sok negatívát, s nem kevés pozitívát is!) 1957 második fele óta úgy látom, hogy a rendszert támogatja, és irodalmi barátai (Rónai Mihály András, Goda Gábor stb.) is velünk vannak.”¹²³

¹²⁰ „Dávid Mátyás” *fu. ügynök jelentése*. Bp., 1961. márc. 15. Tárgy: Összefoglalás.” BM II/5–c. alo. Sz.t. „Dávid Mátyás” ÁBTL M–22133/1. 124–138. Szőnyi Tamás: i. m. 1. k. 75.

¹²¹ Uo. 76.

¹²² Uo. 76–77.

¹²³ Uo. 77–78.

Az ilyen és hasonló „általános információkat”, amelyek irodalmi beszélgetésekből, hallomásból, pletykákból származtak, a jelentők a „köztudomású tények” mértéktartó kiszínezésével továbbították. Az irodalmi ügynökök az aktuális híreket és az írók baráti kapcsolataira, ellentéteire, privát véleményére, kiszólásaira, magánéletére, esetleges botrányaira vonatkozó értesüléseket részint ugyancsak a szóbeszéd után, részint „kikérdezésből” és megfigyelésből merítve összegezték megbízóiknak, akik minden apróságot lajstromba vettek. „Pál Éva”, „Egri Edit” (Mikus Gyula tanár), „Boris” és társaik nemcsak az angol követség Francis Bacon születésének 400. évfordulója alkalmából rendezett 1961. februári fogadásáról, Devecseri Gábor, Karinthy Ferenc, Somlyó György és Ungvári Tamás megjelenéséről tájékoztattak,¹²⁴ hanem Donald Davie angol irodalomtörténész, kritikus és költő látogatásáról is, aki 1961. március 17–24. között tartózkodott Pesten.¹²⁵ Davie műveiből előadóestet is rendeztek, amelyet szintén az angol követségen tartottak, ahol Féja Géza, Fodor András, Hajnal Anna, Kéry László, Rubinyi Mózes, Sükösd Mihály és Vas István mellett Trencsényi-Waldapfel Imre is megjelent; őt látva jegyezte meg Fodor: „Most már meg vagyok nyugodva.”¹²⁶ A megfigyelőknek nem volt nehéz dolguk; egy nagynevű műfordító klubtag szerint a magyar Pen közgyűlését megtarthatták volna az angol követségen is, ahol a felszolgált imperialista italok és ingyenségek a határozatképességet messze meghaladó mértékben növelték volna a megjelenők számát.

A mozgalmas felszín, a fogadások, rendezvények, találkozók mellett a magyar Pen belső életének, munkájának valóságos teljesítményét mutatta a The Hungarian P.E.N. – Le P.E.N. Hongrois című szemle első számának 1961. márciusi megjelenése. A régóta eltervezett „saját folyóirat” szerkesztője Kéry László lett,¹²⁷ miközben a magyar Pen nemzetközi kapcsolatainak változatlanul neuralgikus pontja maradt a még mindig börtönben ülő magyar írók ügye, melyet Carver főtűtár továbbra is napirenden tartott. David Carver eljuttatta Sötér Istvánhoz azt a Tábori Pál által összeállított (Sötér által már 1960-ban, Rio de Janeiróban vitatott) listát is, amely szerint Ádám György, Bibó István, Eörsi István, Fazekas György, Fekete Sándor, Gáli József, Kosáry Domokos, Kunszabó Ferenc, Lendvai Mihály, Lőcsei Pál, Obersovszky Gyula, Sándor András és Tánczos Gábor még mindig börtönben vannak.¹²⁸

Sötér válasza szerint azonban a „listán szereplő tizenhárom személy közül kilenc nem tekinthető írónak. Ezek a kulturális élet különböző területein dolgoznak, és írókként való szerepeltetésük mindenképpen megtévesztő. Az egyetlen személy, aki ebből a csoportból korábban tagja volt a Magyar P.E.N. Clubnak, Kosáry Domokos történész, [aki] hosszabb idő óta szabadlábon van. A négy személy közül, aki írónak minősül, Eörsi István költő és Sándor András prózaíró szintén hosszabb idővel ezelőtt visszanyerte szabadságát. A fenn-

maradó kettő, Gáli József és Obersovszky Gyula továbbra is büntetésüket töltik. Az ő esetüket különösen súlyossá teszi, hogy egy közönséges gyilkosság megszervezésének, illetőleg elleplezésének részeseivé váltak. Közeli szabadon bocsátásuk nem remélhető.”¹²⁹

Sötér úgy vélte, Tábori Pál listáját „felületesen és félrevezetően állították össze. Úgy érezzük, mind a Magyar P.E.N. Club, mind a Nemzetközi P.E.N. tekintélye megőrzésének érdekében állna, ha hasonló fontos dokumentumok összeállításánál nagyobb körütekintés érvényesülne.”¹³⁰ Sötér 1961. áprilisában Londonba küldött beszámolója szerint a magyar klub vezetősége 1961. elején „tüzetesen megvizsgálta és megtárgyalta azoknak a személyeknek az ügyét, akik a »Hungarian writers in prison« listáján szerepelnek, és eljárt az illetékes hatóságoknál”.¹³¹ Sötér később, az 1961. novemberi római végrehajtó bizottsági ülésről elmondta, a tanácskozáson Writers in Prison-bizottság magyar listája kapcsán „utalt a nagyszámú amnesztiára és kijelentette, hogy Bibót senki sem tekinti írónak.” Az egyik skót küldött ezért javasolta, a nemzetközi Pen fejezze ki elismerését Magyarország iránt.¹³²

A magyar válasszal elégedetlen Carver 1961. júliusában ismét tudakozódott,¹³³ mire Sötér októberben indignálódva felelte, hogy a holland Pen „három olyan író iránt érdeklődött, akik – szerinte – börtönbüntetést szenvedtek, s most állítólag nem közölhetik írásait Magyarországon. A holland PEN közbelépése igen komoly tévedésen alapul, s úgy érzem, egyáltalán nem járul hozzá a Magyar PEN munkájának, feladatainak megkönnyítéséhez. A három író közül ugyanis csak Zékl Zoltán viselt börtönbüntetést, de még Déryék előtt kegyelemben részesült. Jelenleg egy üzemi lap szerkesztőjeként dolgozik, s verskötetet készít elő. Benjámin [László] és Örkény [István] azonban sohasem volt börtönben, ellenük semmiféle eljárás nem folyt, írói működésük elé soha semmiféle akadály nem hárult. Benjámin költeményeivel e nyáron pl. vezető irodalmi folyóirataink egyikének első lapjain találkoztam. Örkény – emlékezetem szerint – még 1958-ban is elég gyakran jelentette meg írásait, filmforgatókönyvet írt stb. Az utóbbi években nem publikált, – egy vegyészeti gyár mérnökeként keresi meg kenyerét. De nem érzem a Magyar PEN kötelességének, hogy elhallgatása okainak mélyebb vizsgálatába bocsátkozzam. Vannak más írók is, akik időnként abbahagyják az írást, – a külföldi irodalmakban is tudok ilyenekről. [...] mindhárom író anyagi helyzetét biztosítottam és kielégítőnek tekintem. Éppen ezért hálás lennék, ha a nemzetközi PEN-vezetőség megértetné holland kollégáinkkal, hogy a Magyar PEN sem érez kevesebb felelősséget a magyar irodalom iránt, mint a hollandok. Sőt, talán jobban is ismeri a magyar írók tényleges helyzetét, mint ők, aki, lám, olyan sugalmazások hatására cselekszenek, melyeknek jóhiszeműségéről nem vagyok meggyőződve. [...] nem

¹²⁴ „Boris” ÁBTL M–18523. 95, 61. Szőnyi Tamás: i. m. 1. k. 238.

¹²⁵ *Feljegyzés*. Kéry László. Bp., 1961. ápr. 10. G.m.aut. L. még Kéry *Beszélgetés Donald Davie-vel*. G.

¹²⁶ *Jelentés*. Bp., 1961. ápr. 10. Tárgy: *Angol követség irodalmi estje*. Adta: „Egri Edit” fn. ügynök, vette Suder Jánosné r. szds. ÁBTL BM II/2–b. alo. M.d. „Egri Edit” „B” do. sz. 10–69033. 25.390

¹²⁷ *Megjelent a Pen Club folyóirata*. Az éves periodika engedélyét 1977-ben újították meg (Miniszttertanács Tájékoztatói Hivatala. Bp., 1977. júl. 4. Eng. sz. III/KUL/100/1977.).

¹²⁸ G. K.n.

¹²⁹ *Sötér István levele David Carverhez*. Bp., 1961. márc. 9. G.m. Tóth Ilona orvostanhallgató gyilkossági ügyéről van szó.

¹³⁰ *Sötér István levele David Carverhez*. Bp., 1961. ápr. 14. A válaszlevél jóváhagyását a magyar Pen Aczél Györgytől kérte, l. *Kéry László levele Aczél György miniszterhelyetteshez*. Bp., 1961. ápr. 14. G.m.

¹³¹ *Sötér István levele David Carverhez*. Bp., 1961. ápr. 14. G.m.

¹³² *Jegyzőkönyv*. Felvétel a Magyar P.E.N. Club Intéző Bizottságának üléséről, Bp. VI. Bajza utca 18. szám alatt, 1961. november 17-én. Kéry László főtűtár, Hegedűs Géza IB-tag, Ferenczi László jkvv. G.

¹³³ *David Carver levele Sötér Istvánhoz*. London, 1961. júl. 4. G.aut.

hallgathatom el, hogy a holland PEN lépése kedvezőtlen fogadtatásra talált a magyar PEN-tag-ságban. Nem hallgathatom el, hogy a magyar PEN munkáját zavarják a rosszhiszeműségnek olyan megnyilvánulásai, melyekkel időnként a nemzetközi PEN-életben még találkozunk. Az igazi, a valóban baráti kapcsolatok kialakulásának és megszilárdulásának hátráltatói ezek. Ideje volna, hogy ezeknek a hátráltató tényezőknek mind kevesebb szerep jusson a nemzetközi PEN életében. Mert a PEN-alkotmány szelleme nem az olyan gesztusokban nyilatkozik meg, amint a holland PEN tett velünk szemben, hanem sokkal inkább az olyanokban, [mint] aminő az Ön tavalyi budapesti látogatása és itteni szereplése volt, s mely a legjobb emlékeket hagyta a magyar PEN közvéleményében.”¹³⁴

A már kiszabadult írók ügyében, akiknek sorsát a holland Pen firtatta, Sötér István valószínűleg Földeák János ekkoriban keletkezett feljegyzéséből tájékozódott, amely szerint Zelk Zoltán nagyon is jól van, alig félnapos szerkesztőségi elfoglaltsága ellenére teljes fizetést kap, Örkény István pedig a Chinoin gyógyszergyár propagandaosztályán dolgozik; igaz, hogy „íróilag művészi válságba került”, ám a hasonló „alkotómunkássági válság más íróknál is igen gyakran előfordul.” Benjámin Lászlóról Földeák azt írta, a Ganz MÁVAG Gépgyár kulturális tanácsadója, az üzemi lap szerkesztője volt, 1961 januárjától azonban már a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban dolgozik. „Mindhárom író állásba kerülését kormányzatunk soron kívül intéztette el, s mint a fentiek bizonyítják, alkalmazásuk írói képességeik figyelembevételével történt, mindhárom író munkahelyén lényegében írástudókhöz méltó munkakörben dolgozik.”¹³⁵

A nyári Pen-összejevetelek, megemlékezések sorából a Rabindranath Tagoréról megemlékező balatonfüredi ünnepség és tudományos irodalmi emlékülés emelkedett ki, amelyet 1961. május 6-án tartottak.¹³⁶ Egy Lipták Gáborról szóló 1961 áprilisában készült állambiztonsági jelentés szerint „a PEN Club tagjai collective látogatják meg L. G. írókat az ünnepségek után.”¹³⁷ Május 10-én baráti találkozót rendeztek James Aldridge és Rochi Hingorani tiszteletére.¹³⁸ „Aradi” már 1958-ban jelentette, hogy Londonban „Három ismert PEN-taggal ismerkedtünk meg: Storm Jameson és Muriel Spark írónőkkel, és Mme Ollenbert filmmessel. A nemzetközi vezetőség egyik tagja Hingorani doktor is [a nemzetközi Pennek a magyar szervezet felfüggesztését vizsgáló egykori Ötös Bizottsága tagja – CSM], indiai, Londonban élő szemorvos, aki egyben az ún. International Cultural Exchange nevű társaság vezetője is. Hingorani általában úgy nyilatkozik, mint aki komoly barátunk, de azért ő is, társasága is elővigyázattal kezelendő.”¹³⁹

¹³⁴ Sötér István levele David Carverhez. Bp., 1961. okt. 18. G.

¹³⁵ G. aut. K.n.

¹³⁶ Tagore-ünnepség Balatonfüreden és Borsi Darázs József: *Főpróba a balatoni nyárból...* L. még Sötér István: *Rabindranath Tagore és Germanus Gyula: Tagore ünnepsége*. Nv 1962. 7. évf. 8. 1263.

¹³⁷ *Jelentés*. Veszprém, 1961. máj. 16. Adta: „Földvári Pál”, vette Szolnoki r.fhdgy. *Személyi dosszié*. Név: *Történetész*. BM Veszprém m. Rfk. PnyO. VII. alo., BM RFK Veszprém m. V. alo. Sz-6473/1962. Megny. 1962. ápr. 20. O-13215/1.

¹³⁸ *Fogadás a Pen Clubban*, F. A.: *Vendégünk: James Aldridge és [Boldog Balázs]: Külföldi vendégek a Pen Clubban*.

¹³⁹ BM III. o. Sz.t. M-d. „Aradi” tmt. „B” do. sz. Z-129/58. 1. k. Megny. 1958. okt. 15., lez. 1967. aug. 22. Arch. sz. ÁBTL Mt-145/1.

1961. május 18-án szovjet irodalmi estre került sor az Egyetemi Színpadon, Jevgenyij Jevtusenko, Leonyid Martinov, Jurij Nagibin, Mihail Solohov, Alexandr Tvardovszkij és Andrej Vozneszenszkij műveinek előadásával.¹⁴⁰ Az állambiztonság változatlanul élénk figyelemmel követte a Pen új vezetésének nemzetközi kapcsolatait is, amihez legtöbbször Sötér István hivatalos levelezésének ellenőrzése is elegendőnek bizonyult. Egy 1961. júliusi feljegyzésük szerint a nemzetközi Pen „1961. november 1–4. között fordítással kapcsolatos kérdésekben vitát rendez Rómában. Tervük az, hogy Lengyelországból, Magyarországról, Csehszlovákiából 4–4 fordítót meghívunk; összesen 12 főt, emellett azokat az írókat is, akiknek a műveit fordítják. Az utazás költségeit és a szállodai ellátást a Nemzetközi PEN Club fizetné. David Carver arra kéri Sötér István elvtársat, hogy a kérdést beszélje meg az itthoni végrehajtó bizottsággal és mielőbb küldjön névsort, amelyben 8–10 elsőrangú fordító szerepel, akik angolul, vagy franciául, vagy mindkét nyelven beszélnek. E névsorból választanak ki a római konferencián résztvevőket.”¹⁴¹

Közben a konszolidáció eredményeinek népszerűsítése érdekében a párizsi Magyar Intézet igazgatója, Gereblyés László is élénk kultúrdiplomáciai tevékenységbe kezdett, amelyben néhány emigráns segítségére is okkal számíthatott. Amikor 1961 májusában Jean de Beer francia Pen-főtitkárt meghívták a nemzetközi Pen új tagozatának, az „idegen származású, Franciaországban élő írók” szervezetének összejevételére, a francia főtitkár találkozott Gara Lászlóval, Gereblyéssel, Méray Tiborral, Thomas Schreiberrel és Tábori Pállal is. Gereblyés szerint de Beer „nem akart hinni a fülének. Thomas Schreiber például Kádár elvtárral kapcsolatban a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott, és senki nem volt a jelenlevők között, aki ellenkező véleményének adott volna kifejezést. Az a Tábori Pál viszont, aki egy-két évvel ezelőtt még a Pen vezetőit a magyar Pennel kapcsolatban részrehajlással és még súlyosabb vádakkal illette, most nagy barátsággal beszélt a magyar Penről és a magyar dolgokról általában. (Itt említtem meg, hogy amikor ezt a körülményt londoni tartózkodásom idején Szilágyi [Béla külügyminiszter-helyettes] és Bati [László] elvtársaknak megemléstettem, Szilágyi elvtárs megjegyezte, hogy legújabbban Tábori kísérletet tesz a közeledésre irányunkban is, és műfordítói szolgálatait is felajánlotta közvetve.) Mind Szilágyi elvtársnak, mind nekem az a benyomásom, hogy részükről újabb időleges manőverről, nem pedig őszinte, belső megváltozást tükröző magatartásról van szó.”¹⁴²

A magyar forradalom kitörésének közelgő ötödik évfordulójára a pártvezetés államilag elrendelt hallgatással és az ellenőrzés fokozásának szigorúan meghatározott terveivel készült. Az irodalompolitika irányítói 1961 júliusában mégsem láthatták előre, milyen következményei lesznek egy Magyarországon ismeretlen angol regényíró hivatalos látogatásának. A Budapestre érkező Anthony Rhodes 1961. május 14-én a Pen Clubban is előadást tartott,¹⁴³

¹⁴⁰ „Egyre messzebb”.

¹⁴¹ *Feljegyzés*. Bp., 1961. júl. 14. „Doner”. Angliai magyar emigráció 5. k. BM II/5-e. alo. Sz.t. OD-2495. Megny. 1966., lez. 1966. máj. 24. Arch. sz. O-8-002/66. O-8-002/5. ÁBTL 3.2.5.-O-002/5/49.

¹⁴² Gereblyés László jelentése. Tárgy: *Találkozás Jean de Beer-rel*. Párizs, 1961. máj. 16. G.m.

¹⁴³ *Jegyzőkönyv a Magyar PEN Club 1961. december 3-án tartott évi rendes közgyűléséről*. G. 31.

később felkereste a számára irányadó magyar írók közül azokat, akik hajlandók voltak találkozni vele, hazatérve pedig hatásos, de realista összképet adott „az engedmények politikájáról”.

Szabó Zoltán *Angol író Magyarországon* című ismertetése¹⁴⁴ Rhodesnak ezt az írását, a havonta megjelenő Encounter című irodalmi folyóiratban közölt nyolcoldalas budapesti levelét méltatta, amely „atyai sajnálkozás vagy a mártírnépeknek kijáró lelkendező részvét” nélkül számolt be tapasztalatairól, úgy, „mintha az európaiság egy nehéz helyzetben élő, de vitathatatlanul fontos metropolisában járt volna, vagyis nem egy csatlóskormány székhelyén, hanem egy kis nép és nagy nemzet fővárosában.” Az írók közül Szabó szerint Rhodes-ra Illyés Gyula tette a legnagyobb hatást, akit Tihanyban látogatott meg, és aki „Szellemes arcú, élénk, mozgékony szemű ember. Arcán jó humorú, állandóan gunyoros kifejezés. Módszere velem szemben az volt, hogy bármit mondtam is, ő mindennek ellene mondott, és a lehető legegyszerűbb módon. Amikor azt mondtam, hogy utolsó látogatásom óta az állapotok láthatóan javultak Magyarországon, újat egy bölcs ember intő mozdulatával emelte fel, ezúton figyelmeztetve föltehetően nagyfokú tájékozatlanságomra. Amikor viszont egy barátomra hivatkoztam, aki szerint a rendszer még mélyebbre vágta karmait a magyar nemzet szívébe, mint a Rákosi-korszakban, ismét ironikus ellentmondás volt a válasz. Ha azt mondtam volna, hogy nyaralójában ülünk, az asztal mellett, föltétlenül rámutatott volna, hogy tévedek, mivel az, amit én asztalnak nézek, valójában egy szék, s tulajdonképpen a nyaralója sem nyaraló.”¹⁴⁵

Illyés Gyulának Rhodes cikkével kapcsolatos reakciója később meglepte Borbándi Gyulát, az Új Látóhatár szerkesztőjét is: „Arra számítottam, hogy elnéző mosollyal napirendre tér a felett, amit Rhodes írt róla. Helyette mérges lett, és hitvány embernek nevezte az angol író. A Külügyminisztérium kérte, hogy fogadjam – mondta –, és én engedtem a kérésnek. Bár ne tettem volna! Ez az ember valójában denunciált a külvilág előtt, amikor kétkulacsosnak állított be. Pedig azért volt mindig annyi bajom az életben, mert nem tudtam képmutató lenni, és mindig megmondtam a véleményemet. Kérlek, továbbítsd üzenetemet Rhodesnak, legszívesebben két pofont kennék le neki. Nem vagyok ide is meg oda is kacsintó ember, aki sunyin igyekszik az egyik oldalnak, de a másiknak is kedvében járni. Beszédem mindig egyenes és nyílt. Mondjátok meg ennek az angolnak. Rhodest személyesen nem ismertem – folytatja Borbándi –, de Szabó Zoltánnak megírtam Illyés válaszát. Ő sem értette, miért érezte oly bántónak az Encounterben megjelent írást.”

Londoni látogatója Németh Lászlóról úgy vélte, szerinte „a magyarság ma nem tehet mást, mint azt, hogy az alkotás lehetőségeit a maga életének belső udvarán keresi.” Rhodes találkozott Tamásival is, Déry, Háy és Zelk azonban elhárította. Szabó Zoltán szerint „Weöres Sándort és Juhász Ferencet Németh Lászlóval, Illyéssel és Tamásival egy sorban említi, és nagy szeretettel, részletességgel szól Kassáknál és Ferenczy Béニンél tett látogatásáról; tökéletesen tisztában van azzal is, hogy Magyarország legelső embere Kodály Zoltán.”¹⁴⁶ Rhodes azért

kereste fel őket, „mert a társadalom legtiszteltebb rétege Magyarországon mindig az írókból került ki. [...] A magyarokban semmi sincs abból a tiszteletből, amit mi érzünk azok iránt, akik pillanatnyilag kormányoznak bennünket.”¹⁴⁷ Rhodes úgy látta, Magyarországon az állami hatalom és a nemzeti tekintély végletesen kettévált; és lengyelországi tapasztalatára utalva úgy vélte, ott az ország valódi ura két olyan ember, „akik egymással szemben állnak, mind a ketten egyaránt befolyásosak, és mindketten egyaránt tisztában vannak a másik hatalmával. Az egyik [Władysław] Gomułka, a másik Wisniewski [Stefan Wyszyński] kardinális.» Ez persze túlzás, de van benne igazság.” Ismertetésében Szabó Zoltán megadta Rhodes beszélgetőtársainak névsorát: „Németh László, Illyés Gyula, Tamási Áron, Füst Milán, Kassák Lajos, Hubay Miklós, Déry Tibor, Háy Gyula, Weöres Sándor, Illés Béla, Zelk Zoltán, Lukács György, Erdei Ferenc, Bibó István, Juhász Ferenc, Nagy László, Ottlik Géza, Szabó Magda, Hernádi Gyula, Sarkadi Imre, Czibor János, Köpeczi Béla, Darvas József, Mesterházi Lajos, Vas István és sokan mások. Külön fejezetet szentel a magyar írók aggodalmának az erdélyi magyarság sorsáért. Levelét a Pártélet egy cikkére utalva ezekkel a sorokkal fejezi be: »Ez azt bizonyítja, hogy a párt magatartása a nemzettel szemben lényegében kevésbé változott az elmúlt öt esztendőben. Ám az, hogy ilyen cikkek (olyanok, amelyeket az irodalmi lapokból is idéztem) napjainkban megjelenhetnek, javulásnak számíthatók abban a sorsban, amely a magyaroknak jutott.»”¹⁴⁸

Anthony Rhodes budapesti jelentésére Kéry László *Levél Angliába* című írásával válaszolt a Nagyvilág 1962. februári számában, utalva Rhodes távozása után írott levelére, melyben megköszönte, „azt a rendkívül nagy kedvességet, amelyben a Magyar Pen – és személy szerint Ön – részesített budapesti tartózkodásom alatt. Többet nem is fáradhattak volna annak érdekében, hogy kellemes és érdekes találkozásokról gondoskodjanak. Igen kedves emlékeket hoztam magammal arról a számos jó barátról, akivel országukban megismerkedtem.» Ezért, hogy az Encounter cikke „megtépázta az Ön levelének a hitelét is a szememben. Már bevezető sorai élénk ellentétben voltak a levéllel is, meg azokkal a beszélgetésekkel is, amelyeket Önnel magyarországi tartózkodása alatt folytattam. A cikk így kezdődött: »Múlt havi magyarországi látogatásom legelején találkoztam valakivel, aki azt mondta: 'Bizonyára tapasztal majd javulást, s nagyobb szabadságot fog majd észlelni, mint előző útja alkalmával. De remélem, annak is tudatában lesz, hogy a kommunista párt erősebben belevágja karmait Magyarország szívébe, mint korábban bármikor – még annál is erősebben, mint a Rákosi-időben...'» Kéry fájtalta, hogy Rhodes ezt nem említette neki már látogatása elején; „A támogatást, amelyet a Magyar Pen biztosított Önnek, abban az esetben is megkapta volna, de megkímélt volna bennünket egy kínos csalódástól. [...] Nagy teherrel ilyesfajta előre gyártott tézissel nézni szét egy országban, s mindenképpen arra törekedni, hogy az a koncepció – történjék bármi, beszéljenek a személyes tapasztalatok bármiről – tűzőn-vízen keresztül érvényesüljön.”

Kéry a továbbiakban „kommunistaellenes és olcsó zszurnalizmussal” vádolta Rhodes-ot, aki, noha számos találó megfigyelést tett, írását „megfekszi, eltorzítja a »szívbe vágj karmok«

¹⁴⁴ Dok 115.

¹⁴⁵ Hovanyecz László: *A mindenek*.

¹⁴⁶ *Jén* (1961. dec. 3.) 54–55.

kényszerképze.” Kéry szerint a cikkíró „nem átalotta leírni azt a locsogást, hogy Magyarországon a külföldre menő leveleket cenzúrázzák. Ha valaki levélben bírálja az itteni viszonyokat, telefonmeghívást kap a Belyárosi Kávéházba, s ott egy barátságos detektív közli vele, hogy a rendőrség tud erről a kilengésről, s ennek nem szabad megismétlődnie. Vagy: a budapesti angol követség olvasótermét az látogatja, aki akarja. De a fiatalabb korosztályba tartozó honpolgárokat az olvasóteremből hazafelé menet udvariasan igazoltatják a magyar rendőrség közgei. [...] Ha ez valóban így van, s ha itt valóban rémuralom dühöng, akkor, kedves Mr. Rhodes, meg kell mondanom, nem nagyon szép Öntől, hogy mindezt ilyen leplezetlenül megírta az Encounterben. Mert ha nem is lesz nagyobb bajuk ezeknek az íróknak, miért teszi ki őket akár egy-két telefonhívásnak, igazoltatásnak, kávéházi beszélgetésnek?”

A Nagyvilágról szólva Kéry László visszautasította, hogy a folyóirat ellen a Táncsics Kör tagjai, „bizonyos »sztálinisták« 1956 után ravasz támadást intéztek volna: »minden erejükkel arra akarták rávenni a szerkesztőséget, hogy ne közöljön jó nyugati írásokat, hanem inkább 'nyugati szemetet'. Végül is – mondták –, a Nyugat rothadt és dekadens. Hadd szerezzenek erről tudomást az olvasók. Ha közlünk T. S. Eliotot, akkor közölnötök kell a *Forever Amber* egy részletét is.” A szerkesztőség azt válaszolta, hogy csak korlátozott anyagi alap áll rendelkezésére nyugati írások vásárlására, s ezért csak a legjobbakat igyekszik megszerezni.» (A Magyar Szabadságharcosok Táncsics Mihály Körét Hevesi Gyula vezetésével 1957 januárjában hozták létre a kommunista írók és művészek összefogására. „Az októberi események után, amely [!] bennünket fegyvertelenül és szervezetlenül kiszolgáltatott az ellenforradalom önkényének, elhatároztuk, hogy haladéktalanul létrehozuk a szervezetünket.” – A kört a konszolidáció után beolvasztották a Partizánszövetségbe (*Védnökség...*). A társaságnak – „a partizáncsoport ellen-Petőfi Körének” (Szabó Miklós) – alapszabály szerinti célja volt, hogy előmozdítsa „a) a Párt politikájának és a Magyar Népköztársaság Kormánya intézkedéseinek a dolgozók széles rétegeivel való megértését, megvalósítását, az ezt akadályozó körülmények felderítését és leküzdését; b) a szocializmus építése során felmerülő fontos politikai, gazdasági és kulturális feladatok tanulmányozását és azok helyes megoldását; c) a reakciós, ellenforradalmi ideológiai befolyásnak az eszmei harc eszközeivel való leküzdését, a marxizmus-leninizmus elvi tisztaságának védelmét mindennemű revizionista és dogmatikus eltorzulással szemben.”)¹⁴⁷

Kéry László szerint talán a Rhodes-eset is „megvilágítja, miért van a Nagyvilágnak akkora sikere, s miért fogy el olyan gyorsan a megjelenés után.” Ezzel szemben Kéry szerint „a szerkesztőség egyetlen tagja sem emlékszik arra, hogy a lapot bárki is a nyugati irodalom lejárására akarta volna felhasználni.”

A New Hungarian Quarterly és az Európa Könyvkiadó kétségtelen eredményeit ismeretve Kéry végül feltette a kérdést, nem gondolja-e Rhodes, hogy a „hatalmas szellemi szomjúság, e mérhetetlenül megnövekedett igényesség s az igények széleskörű és sokoldalú kielégítése mögött valami más húzódik meg, mint a szegénység? Valójában az a legnagyobb gazdagság, amelyet az ember elérhet: öntudatának s a tudatot meghatározó anyagi létének

eddig soha nem látott fejlődése. Erre Ön persze azt mondhatja: propagandisztikus, marxista magyarázat.” Kéry szentenciája szerint Rhodes, noha levelében Magyarország barátjának vallotta magát, írásával nem „a valóság felderítésére törekszik, hanem mintegy hátrvédként csatlakozik azokhoz, akik 1956 óta nem szűnnek meg minden elképzelhető mocskot és rágalmat rászórni a szocializmusra és Magyarországra.”¹⁴⁸

Az angol író 1961. áprilisi válaszát azonban, melyben visszautasította az elfogult hamisítás vádját, nem közölte a Nagyvilág. Gépiratban maradt levelében Kéry fő vádjára, miszerint értesüléseit „nem kizárólag Öntől és vendégszerető kollégáitól” szerezte, Rhodes azzal a kérdéssel felelt, hogy ha magyar vendéglátója Londonban „meg akarná állapítani, hogyan kormányozzák ma Angliát, értesüléseit csupán a Konzervatív Párt Központi Hivatalától szerezné be? Ön azt állítja, hogy a magyar írókkal folytatott beszélgetéseimben én csak azok iránt érdeklődtem, akikben »ellenálló« tendenciákat találtam. De hát nem »álltak-e ellen« valaminek a legjobb írók közül legtöbben az egész történelem folyamán? Kétségtelen, hogy az Önök legjobb írója, Déry Tibor ellenállt, és ezért Önök 7 évre börtönbe zárták. Lehet, hogy ez személyes vonzalom, de én mindig azt tapasztaltam, hogy hazámban azok a legérdekesebb írók, akik támadják a *status quo*-t. Ennek ellenére cikkemben egészen világossá tettem, hogy 1953 óta javult az írók helyzete Magyarországon, és nem használtam a jelenlegi magyar viszonyok jellemzésére a „rémuralom” („reign of terror”) nevetséges kifejezést, amellyel Ön teljesen alaptalanul vádol meg.”

A Táncsics Kör sztálinistáinak a Nagyvilág elleni támadásáról írottakat megerősítve Rhodes cáfolta Kéry állítását, idézve az Élet és Irodalom cikkeit. Az egyik szerint „Az 1956 utáni években a magyar irodalom ki volt téve idegen ideológiáknak, nevezetesen a nyugati irodalom dekadens hatásának...”, míg a másik éppen az Európa Kiadót vádolta a kapitalista világ olyan „dekadens és morbid” műveinek közreadásával, mint Miguel Ángel Asturias, Italo Calvino, James Joyce, Wolfgang Koeppen és Cesare Pavese alkotásai. Rhodes szerint írása azt fejezte ki, hogy „Magyarországon az elmúlt 5 év alatt javult a helyzet. (Mellesleg szólva szégyenletes volna, ha nem így történt volna, mert az egész világon javultak a viszonyok.) Úgyhogy az Ön heves befejező szavai – »Ön nem szűnt meg minden elképzelhető mocskot és rágalmoz rászórni a szocializmusra és Magyarországra« – nem annyira nekem íródtak, mint annak a számos olvasónak, akik cikkeimet nem olvashatják angolul.”¹⁴⁹

A kínos és egyoldalúan „nyílt” levélváltásra az intézőbizottság 1961. novemberi ülésén tértek vissza újra. Kéry László beszámolójának elhangzása után, amely szerint Anthony Rhodes, aki „az Encounter novemberi számában rosszindulatú, provokációs cikket írt Magyarországról”, Tímár György úgy vélte, „a románokat figyelmeztetni kellene Rhodesra. Úgy tudja ugyanis, hogy a közeljövőben Romániába látogat.”¹⁵⁰

¹⁴⁸ Dok 116. Anthony Rhodes angol regényíró tavaly júliusban hazánkba látogatott. Magyarországi tapasztalatairól cikket írt az *Encounter* 1961. novemberi számában. [Kéry László Nagyvilágbeli jegyzete]

¹⁴⁹ *Anthony Rhodes levele Kéry Lászlóhoz*, London, 1961. ápr. 6. Dok 117.

¹⁵⁰ G.m. K.n.

Amikor a magyar Pen külföldi vendégeiről esett szó, Nagy Péter az 1961. decemberi közgyűlésen elmondta, a külföldi Pen-tagok közül olyanok is gyakran felkeresték az egyesületet, akik nem a magyar Pen meghívására érkeztek, mint például Donald Davie és John Mandel. Esetükben „az volt a benyomásom – és erről beszél Daviesnek a [The] »Guardian«-ban megjelent cikke is –, hogy valóban őszinte érdeklődéssel, elfogultság és előzetes meggondolások vagy gyanakvások nélkül jött közénk, arról számolt be, amit látott. [...] Nem mindent láttak úgy, ahogy mi látjuk, nem mindenről ítélték úgy, ahogy mi ítélnék róla, de sem a jó-hiszeműséget, sem a jóindulatot egyik esetben sem lehetett kétségbe vonni. Ugyanezt nem merném állítani Anthony Rhodesnak [...] az »Encounter«-ben megjelent cikkéről. Kétségtelen, hogy ő azt az időt, amelyet körünkben tölthetett, nem töltötte semmittevéssel; nagyon sok mindenkivel igyekezett megismerkedni és sokfelé járt, azonban egész cikke, amelyben itt-tartózkodásáról beszámol, határozott elfogultságot, a tények, az általa látott és ismert tények elől való elzárkózást és elfogultságot tanúsít.”¹⁵¹

A magyar Pen nemzetközi stabilizálása

A hazai őszi Pen-alkalmak emlékezetes eseménye volt William Cooper 1961. októberi látogatása és *A mai angol regényről* szóló előadása,¹⁵² valamint a modern olasz költők október 28-i Fészekbeli előadóestje.¹⁵³

A római konferenciára novemberben a magyar szervezet képviselőjében Sötér István utazott, aki hazatérve nemcsak hangulatos beszámolt, hanem széles kulturális körképet is adott az Élet és Irodalomban.¹⁵⁴ Írásának „ideológiai” bekezdéseiben nem mulasztotta el kifejteni azt sem, hogy „Az egzisztencializmus, mely másfél évtizede még egy irodalmi kör szűk birtoka volt, ma már legolcsóbb, legvulgárisabb változataiban válik közkeletűvé. A mesterségesen és cinikusan táplált szorongás-érzeteket természetesen a Szovjetunió, a szocialista világ ellen kívánja felhasználni a sajtó-propaganda. A nyugati életszínvonal és bőség neon-fénye mögött a szorongás és a bizonytalan közérzet sötét mellékutcai kanyarognak. A békés egymás mellett élés elvétől ma jobban fél az imperializmus, mint a világháború lehetőségétől. Ez az elv ugyanis azt a fantomot oszlatja el, melynek segítségével a tömegekre legerősebb lélektani hatást lehetett gyakorolni. Ez az elv még egymagában is felszabadító: felszabadít a félelem és szorongás intézményesített állapotából. Mind világosabb, hogy ez

¹⁵¹ Jén. (1961. dec. 3.) 54–55.

¹⁵² Kéry László: *William Cooper magyarországi látogatása*. Bp., 1961. okt. 18. G.m. és az ülés meghívója. Nytv. „Aradi” ügynök „kapcsolata” volt William Cooper (Harry Arff) regényíró is, akinek „régbben szerepe volt a PEN-ben, levelezik Kéry Lászlóval. Többször találkoztunk, barátságos, foglalkozása: a kormány tudományos utánpótlás hivatalának dolgozója.” BM III. o. M–d. „Aradi” tmt. Sz.t. „B” do. sz. Z–129/58. a. k. Megny. 1958. okt. 15., lez. 1967. aug. 22. Arch. sz. ÁBTL Mt–145/1.

¹⁵³ *A magyar Pen Klub...* (MN), *Modern olasz költők...* (uo.), *A PEN Club olasz estje* és T. Gy. [Timár György]: *Mario Fiorani előadása...*

¹⁵⁴ *Források és kutak.*

a fajta felszabadítás nem mindegyik tőkecsoportnak lehet érdeke. És mégis, a békés egymás mellett élés elve kerül ki győztesen a különböző mezőnyök harcaiból: minduntalan tapasztalhatjuk, hogy a nyugati közvélemény túlnyomó része is ebben az elvben kívánna hinni. Lényegileg ez az elv érvényesült a PEN nemzetközi végrehajtó bizottságának római tanácskozásán is – holott tavaly, Rio de Janeiróban még Don Salvador de Madariaga egyértelműen a hidegháború eszközévé kívánta avatni ezt a testületet. Don Salvador ugyan nem volt jelen Rómában, de szellemét képviselték a nyugatnémet PEN küldöttei. Az ő ékesszólása nélkül, de az adenaueri háborús szellem pökhendi magabiztosságával érvényesült a hidegháború lelkiülete abban a nyugatnémet javaslatban, mely a haladó német irodalmat kívánta volna megbélyegezni. A gondolatszabadságot hirdető PEN-alkotmányt azonban mégsem sikerült [Konrad] Adenauer privát igényeihez szabni – s hogy ez nem sikerült, abban a becsületes nyugati íróknak is komoly részük volt, a testvéri országok PEN-delegátusai mellett.”

Kéry Lászlót a római műfordítói konferencia előtt, 1961. őszen arról értesítette a minisztérium illetékese, „Aczél elvtárs egyetért vele, hogy az eredetileg számításba vett Németh László és Garai Gábor helyett Gereblyés László és Gábor György utazzék ki.”¹⁵⁵ Formailag a minisztérium, voltaképpen a pártközpont nem járult hozzá ahhoz sem, hogy Ungvári Tamás akár saját költségén vegyen részt a római tanácskozáson.¹⁵⁶

Sötér István elnök az 1961. decemberi közgyűlésen is elmondta, hogy az 1960. márciusi közgyűlés idején „még javában tartottak a Magyar PEN Club ellen intézett támadások, amelyeket a hidegháború ismert köréi indítottak el. Helyzetünkben lényege változást a tavalyi áprilisi londoni nemzetközi végrehajtó bizottsági ülés hozott, amikor álláspontunk helyességéről meg tudtuk győzni a Nemzetközi PEN széles körét.” A magyar szervezet azonban a nemzetközi Pent a többi „népi demokráciához” hasonlóan „a békés egymás mellett élés, a kulturális kapcsolatok elmélyítése hatékony eszközének tekinti”, Sötér szerint mégis „évről évre megújulólag kellett szembenéznünk az ellenünk folytatott propagandával, mely a sajtóban időnkint éppoly hevesen támad fel, mint egyes esetekben a nemzetközi végrehajtó bizottság ülésein. Ugyanis nemcsak a békés egymás mellett élés hívei harcolnak ma a Nemzetközi PEN szervezetért, hanem a hidegháború hívei is. Ez utóbbiak jellemző módon és erőszakosan léptek fel a riói kongresszuson (főként Salvador de Madariagának ellenünk intézett szélsőséges és durva kirohanására gondolok), s ugyanazok az erők minden alkalmat fel kívánnak használni arra, hogy különféle provokációkat indítsanak el a Szovjetunió, a szocialista államok irodalmi, kulturális élete, a haladó írók tevékenysége és munkája ellen [...] De éppen ezekre az erőkre tekintettel volt fontos, hogy a Magyar PEN Club is a maga részéről élénk tevékenységbe kezdett, s egyik fő céljául tűzte ki a különféle kultúrák közötti kapcsolatok előmozdítását, s a mi életünknek, a mi országunknak kulturális alkotó tevékenységének a nyugati országok íróival való megismertetését. Ez volt a fő indoka annak, hogy számos meghívást bonyolítottunk le, sok külföldi vendéget fogadtunk, gondoskodtunk programjunktól, s arról, hogy megismerhessék a magyar írókat, beszélgethessenek

¹⁵⁵ *Rátikai Ferenc levele Kéry Lászlóhoz*. Bp., 1961. szept. 2. G.aut.

¹⁵⁶ *Rátikai Ferenc levele Kéry Lászlóhoz*. Bp., 1961. szept. 16. G.aut.

velük, betekintést nyerjenek folyóirataink, művészeti életünk különböző műhelyeibe. Ezek a látogatások alapjában megnyugtató eredménnyel jártak. A Magyar PEN Clubban megfordult nyugati írók egy része hiteles és sokatmondó benyomást nyert viszonyainkról, kulturális forradalmunk méretéről, a művelődésnek, az irodalom szeretetének és az írói alkotó kedvnek hazai pezsgéséről. Bízást elmondhatjuk, hogy legelfogultabb látogatóink is elismerték, hogy a művelődés iránt széles tömegigény nyilvánul meg Magyarországon, s legtöbbjükre mély benyomást tett a hazánkban megnyilvánuló művelődési szomj, az irodalom szeretete, a kultúra megbecsülése, és nem utolsósorban az irodalmi és művészeti műveltség igen magas foka.

E látogatások sorában talál a legfontosabb volt David Carvernek, a Nemzetközi PEN főtitkárának tavaly őszi látogatása. Mr. Carver magyarországi tapasztalatai, innét hozott benyomásai részeseek abban, hogy a magyar irodalom kérdéseinek megítélésében a Nemzetközi Végrehajtó Bizottság kebelén belül ma már másféle szellem érvényesül, mint néhány évvel ezelőtt, s a megbecsülés nem egy jele is kezd megmutatkozni irányunkban. Persze, nem hallgathatók arról sem, hogy látogatóink között akadt olyan író vagy újságíró, aki előítéletekkel érkezett ide és nem azzal a szándékkal jött, hogy az igazságot – mondjuk – meglássa, vagy akár ha meglátta, azt meg is kívánja írni.¹⁵⁷ Sőtér szerint a magyar Pen nemzetközi helyzetét „ma kétségkívül szilárdnak és kedvezőnek tekinthetjük. Ebben persze a mi munkánkon kívül része van annak is, hogy a Nemzetközi PEN vezetősége alapján véve bizalmat érdemlően dolgozik, s legfőbb törekvése egyre inkább a különféle nézeteket képviselő PEN Clubok munkájának, tevékenységének összefoglalása, illetőleg a különféle felfogások közötti érintkezési lehetőségek megkeresése. Elsősorban ez a törekvés jellemzi nemzetközi főtitkárunk: David Carver munkáját, de ez nyilvánul meg a PEN nemzetközi elnökének, Alberto Moraviának nem egy felszólalásában és cselekedetében is.”¹⁵⁸

Az Élet és Irodalom közgyűlési tudósítása azonban idézte Sőtérnek azt a megállapítását is, mely szerint mostanra „A hidegháborús hangok háttérbe szorultak a Nemzetközi PEN körein belül, és bár még komoly és kitartó erőfeszítések várnak ránk, remélhető, hogy a PEN hivatásának megfelelően fog dolgozni. Nyugaton is egyre többen rájöttek arra, hogy a helyesen értelmezett PEN-szellem nincs ellentétben népi demokráciánk politikai és kulturális célkitűzéseivel. Az egyre élénkebb magyar PEN-élet vezetett el sokakat ehhez a felismeréshez. Rendezvényeink, vitaestjeink, előadásaink, valamint a különféle külföldi írók baráti fogadtatása, látogatásának gondos megszervezése, ezeknek az íróknak itt szerzett benyomásai szilárdították meg a magyar PEN nemzetközi helyzetét. Különösen fontos volt David Carvernek, a Nemzetközi PEN főtitkárának tavaly őszi magyarországi látogatása. [...] Még a legelfogultabb látogatóink is elismerték a művelődési igény tömegméreteit Magyarországon, s legtöbbjük méltán álmélkodhatott az irodalmi és művészeti műveltség igen magas foka miatt.”¹⁵⁹

¹⁵⁷ Sőtér minden bizonnyal Anthony Rhodes-ra utal.

¹⁵⁸ Jegyzőkönyv a Magyar PEN Club 1962. december 4-én, kedden délután 5 órakor a Magyar Sajtó Háza „Péterfi István”-kamaratermében tartott évi rendes közgyűléséről. G. 3–7. és Sőtér István: *Források és kuttak*.

¹⁵⁹ *A Magyar PEN Club közgyűlése*.

Az akkor a Művelődésügyi Minisztériumot képviselő Köpeczi Béla kiadói főigazgató arról biztosította a közgyűlést, hogy „kormányunk a maga részéről minden tőle telhetőt megtesz a kulturális kapcsolatok szélesítésére olyan országokkal is, amelyeknek társadalmi rendszere nem egyezik a miénkkel. Meg kell azonban említenem, hogy vannak országok, amelyek elzárkóznak ezek elől a kulturális kapcsolatok elől. Gyakran beszélnek arról, hogy a vasfüggöny elzárja a nyugati kultúra bizonyos termékei elől Magyarországot. Nem, én azt hiszem, mindinkább az az igazság ma, hogy sokkal nagyobb elzárkózást tapasztalunk egyes országokban – a skandináv országok példáját is említhetem –, mint amilyen itt a mi részünkről megnyilvánulna vagy megnyilvánulhatna.”¹⁶⁰ Kéry László főtitkár a nemzetközi Pen végrehajtó bizottsági ülésekről, az 1960. júniusi riói világkongresszusról, a francia és olasz irodalmi estekről, a Hemingway munkásságát elemző vitáról, a Tagore-estről és a többi rendezvényről számolt be.¹⁶¹ 1961-ben a magyar Pen már számos külföldi (túlnyomórészt baloldali) szerzőt látott vendégül, köztük Károlyi Mihályné Andrássy Katinkát,¹⁶² a József Attila- és Radnóti-fordításaiért Pen-emlékéremmel kitüntetett Umberto Albini,¹⁶³ Giacomo Debenedetti irodalomtörténész,¹⁶⁴ Charles Dobzinskyt,¹⁶⁵ Ian Finlayt, Jaques Gaucheront, Racsija Hovhaneszjant, Arnold Kettle-t,¹⁶⁶ Ingeburg Kretschmart,¹⁶⁷ Eli Krogot, Halldór Laxness-t, J. E. Longtont, a ghánai írószövetség főtitkárát,¹⁶⁸ Maria Majerovát, Leonyid Martinovot, Hans Mayert, Mario de Michelit, Charles Ringrose-t, Ján Smreket,¹⁶⁹ Johannes Tra-low-t, Johan Vogtot és Alick Westet.¹⁷⁰

A közgyűlésen részleges tisztújításra is sor került. Az új intézőbizottság tagja lett Áprily Lajos, Benedek Marcell, Fodor József, Földeák János, Garai Gábor, Gereblyés László, Gergely Sándor, Goda Gábor, Hajdu Henrik, Hegedűs Géza, Illés Béla, Jankovich Ferenc, Karinthy Ferenc, Kardos László, Kárpáti Aurél, Kassák Lajos, Kéry László, Király István, Köpeczi Béla, Lányi Sarolta, Madarász Emil, Mesterházi Lajos, Nagy Péter, Németh László,

¹⁶⁰ *Jkv.* (1961. dec. 3.) 59.

¹⁶¹ Uo. 18–29.

¹⁶² Károlyi Mihályné 1962. márc. 20-án látogatott el a magyar Penbe, l. *Károlyi Mihályné...* (MN) és *A PEN-Club hírei* (ÉS). Károlyinét A. J. P. Taylor oxfordi történész, Francesca Wilson író, C. Sinclair anglikán lelkész és egykori titkárnője, Jevgenyija Olhina kísérte.

¹⁶³ *Pen-emlékéremet kapott...* (MN).

¹⁶⁴ Debenedetti a Penben 1962 őszén is előadást tartott, l. (barabás): *A Viareggio...*

¹⁶⁵ Dobzinski 1962 őszén is a magyar Pen vendége volt, l. *Szeptember 11-én...* (ÉS).

¹⁶⁶ Kettle „az angol KP egyik vezetője, a leeds-i egyetem tanára, irodalomtörténész, kiváló tudós és elvtárs.” BM III. o. M–d. Sz.t. „Árad” tmt. „B” do. sz. Z–129/58. 1. k. Megny. 1958. okt. 15., lez. 1967. aug. 22. Arch. sz. Mt–145/1. ÁBTL

¹⁶⁷ Kretschmart, a Kelet-Nyugati Német Pen Központ titkárát 1962. márc. 21-én látták vendégül, l. *A PEN-Club hírei* (ÉS).

¹⁶⁸ Longtont 1962 nyarán is meghívták, l. J. E. Longton... (Nszab), *A ghánai...* (MN) és *Verset írók...*

¹⁶⁹ 1962 őszére Smrek is újabb budapesti meghívást kapott, l. (barabás): *Talán Juhász Gyula...*

¹⁷⁰ *Jkv.* (1962. dec. 4.) 24–25, 28–29. 1962. márc. eleje: Alick West angol irodalomtörténész John Osbornéről tartott előadást a Penben, l. *Alick West...*

Oravecz Paula, Passuth László, Remenyik Zsigmond, Rideg Sándor, Rónai Mihály András, Rubinyi Mózes, Sándor Kálmán, Simon István, Sótér István, Szabó Pál, Tamási Áron, Tolnai Gábor, Vas István és Várnai Zseni.¹⁷¹

1962 folyamán nemcsak a Pen saját rendezvényeinek száma emelkedett meg, hanem fel-élénkült a vendégek fogadása is. A decemberi közgyűlésen Kéry László hosszan sorolhatta az eseményeket: Gábor Györgynek a római műfordítói konferenciáról szóló február 2-i beszámolóját, amelyet Garai Gábor és Vas István „római” versei egészítettek ki, vagy Rexa Dezső 90. születésnapjának március 27-i megünneplését Sótér István beszédével, a március 31-i Mohácsi Jenő-emlékülest, amelyen Turóczi-Trostler József *Az ember tragédiáját* és a *Csongor és Tündét* németre fordító Mohácsi érdemeit, Kunszery Gyula írói munkásságát méltatta.¹⁷² 1962. április 17-én Arnold Kettle Ernest Hemingway, C. P. Snow és Alan Sillitoe műveiről tartott előadást.¹⁷³

1962 márciusában tartották az Európai Íróközösség (Comunità Europea degli Scrittori: COMES) firenzei alakuló ülését. Az új szervezetet olasz és francia kezdeményezői a nemzetközi Pen angolszász hegemoniája elleni tiltakozásként hozták létre Giancarlo Vigorelli római újságíró és szerkesztő vezetésével. Miután az akciónak sikerült megnyerni szovjet és kommunista országok irodalmi szervezeteit és személyiségeit is, megvolt a remény egy, a nemzetközi Pen ellenében működő második írói világmozgalom létrehozására. Borbándi Gyula tudomása szerint a „kommunista és nyugati szovjetbarát írók részvétele folytán a »jobboldali« PEN-nel szemben elindult egy »baloldali« vállalkozás, amelyet Moszkvában és a kelet-közép-európai fővárosokban rokonszenvvel fogadtak. Annál is inkább, mert a szovjet és a kommunista irodalompolitika és a propaganda a PEN-t a »nyugati imperialisták« által irányított antikommunista társaságnak tartotta. [...] Amikor a COMES megalakult, Budapesten az illetékesen úgy gondolták, hasznos lehet a PEN-kapcsolatok mellett COMES-kapcsolatokat is kiépíteni. Már csak azért is, mert Moszkva is támogatta a kezdeményezést, és feltehetően ajánlotta az olaszországi találkozón való részvételt.” Ennek megfelelően Illyés Gyula, Passuth László, Tolnai Gábor és Váci Mihály indult Firenzébe; Illyés valószínűleg szoros francia személyes kapcsolata miatt, s nem kevésbé azért, mert „a megtorlások utáni politikai enyhülés jelének is szánták Nyugatra való küldését.”¹⁷⁴

Az intézőbizottság 1962. április 26-i ülésén Sótér István ismertette a francia Pennek a szólás- és sajtószabadság megsértése ellen február 7-én meghozott közgyűlési határozatát, amely érintette a magyar szervezetet is. Kijelentette, hogy a magyar Pen azonosítja magát

az állásfoglalással, ám kérte „a fasiszták” elleni fellépés pontosabb körülírását. Sótér szerint hamarosan sor kerül „a börtönben levő írók ügyének megtárgyalására is, és ez a kérdés a mi centrumunkat is érinti. Fenntartjuk álláspontunkat, hogy nálunk senkit sem ítélték el írói működése miatt, azok az írók, akik a Magyar Népköztársaság törvényeibe ütköző cselekményeket követtek el, amnesztiát kaptak”, Rónai Mihály András azonban óvatosságra intett, „nehogy a fasisztaellenes módosítás elfogadása esetén kommunistaellenes módosítás elfogadására is sor kerüljön. Számunkra 1958-ban, 1959-ben kedvező volt a P.E.N. alkotmányának politikamentessége, ugyanis erre hivatkozva kerülhettük el a kizárást.”¹⁷⁵

A nemzetközi végrehajtó bizottság 1962. május 3–5. közötti brüsszeli ülésén Kéry László vett részt,¹⁷⁶ aki szerint a fórumon „általában békés légkör uralkodott, csupán az okozott némi izgalmat, hogy a nyugatnémet PEN megkísérelte a demokratikus – kelet-nyugati – német PEN-központnak a nemzetközi PEN-ben elfoglalt helyét vitássá tenni. Végül olyan döntést hoztak, hogy a két német irodalmi központ képviselői egymás közötti tárgyalásokon tisztázzák a vitás kérdéseket.”¹⁷⁷ Amint az 1962. decemberi közgyűlésen is beszámolt róla, a brüsszeli ülés napirendjének „elég tekintélyes részét az úgynevezett német kérdés foglalta el. Az előző végrehajtó bizottsági ülésen, 1961 novemberében, Rómában a Német Szövetségi Köztársaság PEN-központja részéről kísérlet történt arra, hogy a kelet-nyugati német PEN-központot, amelynek székhelye Kelet-Berlinben van, a nemzetközi szervezetből kizorítsák, vagy legalábbis propagandisztikus jellegű agitációt fejtsenek ki a demokratikus német központ ellen, azon a címen, hogy annak egyes tagjai nyilvános formában is helyeselték az 1961. augusztus 13-i, Berlinnel kapcsolatos kormányintézkedéseket. [...] az ülés olyan határozatot hozott, hogy a nemzetközi főtítkár közbejöttével egyeztető tárgyalások fognak indulni a két német PEN-központ képviselői között, és ezzel az úgynevezett német kérdés lekerült a Nemzetközi PEN-nek a napirendjéről, ahová a nyugatnémet PEN Club erőszakolta azt.”

A franciák szólásszabadság-határozatáról Kéry elmondta, hogy az ottani Pen „kifejezte rosszallását minden olyan rendszabállyal kapcsolatban, amely az írók és újságírók véleményszabadságának korlátozását célozza, és határozottan elítélt minden olyan szélsőséges módszert – akármi lett legyen is annak formája –, amely írók és újságírók megfélemlítésére vagy elmozdítására irányul azzal a kizárólagos céllal, hogy minden véleménykülönbség elfojtódjék.” A francia központ „éppolyan nyomatékosan megbélyegzi az újságírók bebörtönzését és szerkesztők elítélését, mint a közönséges bűncselekményeket és a plasztikbomba-merényleteket, és arra emlékezteti az államot, hogy elsőrendű kötelessége az egyén biztonságának védelme. Ez a francia határozat javaslatként került a nemzetközi végrehajtó bizottság elé. Mi ehhez a határozati javaslatához módosító indítványt nyújtottunk be, azt kívánva elérni, hogy amennyiben a francia javaslat nemzetközi PEN-határozattá emelkedik, akkor a Nemzetközi PEN a javaslatban foglalt helyes

¹⁷¹ Jku (1961. dec. 3.) 71–72.

¹⁷² Jku (1962. dec. 4.) 30., *Mohácsi Jenő emlékest...* (ÉS). Turóczi-Trostler József (l. Turóczi-Trostler *Emlékezés Mohácsi Jenőre* c. gépiratát) és Kunszery Gyula emlékezésével, Péchy Blanka közreműködésével.

¹⁷³ *Arnold Kettle...* (ÉS). Londoni jelentés szerint Sir Charles Snow „igen ismert világhíres író. Egyik könyve nálunk is meg fog jelenni. Szovjetunióban járt, sok szovjet barátja van – de sok összeköttetése az USA-ban is.” BM III. o. M–d. Sz.t. „Áradi” tmt. „B” do. sz. Z–129/58. 1. k. Megny. 1958. okt. 15., lez. 1967. aug. 22. Arch. sz. Mt–145/1. ÁBTl

¹⁷⁴ Borbándi Gyula: *Két világban* 352–353.

¹⁷⁵ *Jegyzőkönyv a Magyar P.E.N. Club 1962. április 26-án megtartott Intéző Bizottságának üléséről.* Ferenczi László jkvv. G.

¹⁷⁶ *A Nemzetközi PEN...* (ÉS), *Élénk nemzetközi érdeklődés...* (Nszab).

¹⁷⁷ *Élénk nemzetközi érdeklődés...* (MN). A kongresszusról A. J.: *La „table ronde”...*

elveken túlmenve szögezze le, hogy nem száll síkra olyan személyekért, akik a fasizmus vagy a háború kiirtása érdekében fejtenek ki tevékenységet. A javaslatot benyújtó PEN-központ képviselője azzal érvelt, hogy ez a módosítás teljesen megváltoztatná határozatuk lényegét és politikai színezetet venne bele. A Végrehajtó Bizottság elfogadta ezt az érvelést és a francia javaslatot eredeti formájában emelte határozattá. Mi azonban továbbra is úgy érezzük, igazunk volt, amikor a fasizmus és a háborús agitáció kérdését felvetettük.”¹⁷⁸

Főtitkárként ugyancsak Kéry utazott a nemzetközi végrehajtó bizottság 1962. október 10-i ülésére Londonba, ahol Alberto Moravia hároméves megbízatásának lejártá után a világszervezet új elnökévé Victor Emanuel van Vrieslandot választották meg. Kéry szerint „Moravia nehéz viszonyok között vette át a PEN elnökségét 1959-ben, Frankfurtban. És hogy ma sokkal jobb a helyzet a Nemzetközi PEN-ben, sokkal egészségesebb az ülések légköre és sokkal erősebb az együttműködésre való készség a tagok között, abban nem kis része van a távozó nemzetközi elnököknek. Nekünk kezdettől fogva bizalmunk volt Alberto Moraviában, és nem is kellett csalódnunk azokban a várakozásokban, amelyeket az ő elnökségéhez fűztünk, Ő mindig a PEN-en belül mutakozó ellentétek kiegyenlítésére törekedett, sőt ezen túlmenően a békés egymás mellett élés őszinte hívének mutatkozott. Határozott tanújelét adta ennek akkor is, amikor azt kezdeményezte, hogy az 1960. évi Rio de Janeirói kongresszusok szovjet írók is részt vehessenek megfigyelőként – azért megfigyelőként, mert a Szovjetunióban PEN-szervezet nem működik.”

Az októberi londoni VB-ülés Kéry számára azért is emlékezetes maradt, mert az új elnököt máris éles kritikával illette a miatt, hogy a Pen in Exile könyvkiállításának a bizottsági üléshez igazított hivatalos megnyitását vállalta. Kéry fő kifogása az volt, hogy a kiállítás „jó egyharmad részben olyan könyvekből tevődött össze, amelyek nyílt politikai propagandát fejtettek ki [...] a szocializmus országai, kultúrája, irodalma ellen.” (A magyar Pen 1962. október 3-i intézőbizottsági ülésén elhangzott elmondott beszámolójában „szovjet- és kommunistaellenes” műveket említett.)¹⁷⁹ A magyar főtitkárnak van Vriesland azzal válaszolt, hogy „bármilyen kiállítást hajlandó megnyitni, amelyet valamilyen PEN Club rendez, ha erre őt felkérlik, hiszen ez, mint nemzetközi elnöknek, kötelessége is.”¹⁸⁰

A bebörtönzött írók kérdése a nemzetközi végrehajtó bizottság ugyancsak Londonban, 1962. október 10-én megtartott ülésén is felmerült. David Carver kérdésére Kéry László a hivatalos magyar álláspontot követve kijelentette, „Magyarországon nincsenek írók börtönben. Azt a néhány értelmiségit, aki az ország törvényeinek megszegése miatt még börtönbüntetését tölti, senki sem tekinti nálunk írónak, még olyan külföldiek sem, akik a helyzettel egy kissé tisztában vannak. Ezzel kapcsolatban utaltam arra, hogy londoni utam előtt beszélgettem a budapesti angol követség egyik beosztottjával, aki érdeklődött az iránt, hogy miről lesz szó a londoni ülésen? Én azt mondtam neki, hogy bizonyára meg fogják kérdezni,

mi van az ún. börtönben lévő írókkal, elsősorban Bibó Istvánnal. Mire az angol diplomata így válaszolt: »De hiszen Bibó nem író, hanem politikus.« Bibóval kapcsolatban egyébként a magyarországi helyzet jellemzésére megemlítettem az ülés résztvevői előtt, hogy Bibó fia a budapesti egyetem bölcsészkarának hallgatója, s már apjának elítélése után vették föl. Végül röviden utaltam arra, hogy olyan írók, akik korábban hosszabb-rövidebb ideig hallgattak, újra publikálnak, s hogy ezek sora legújabbban Déry Tiborral bővült.”¹⁸¹

A magyar Pen számára az esztendő záróeseménye az 1962. december 4-én megtartott éves közgyűlés volt,¹⁸² amelyen a francia Pen küldöttsége: Yves Gandon elnök, Jean de Beer főtitkár és Jean Follain elnökségi tag is megjelent.¹⁸³ Az „Aradi” fedőnevű ügynök egy korábbi jelentése szerint „Jean Follain: kb. 58 [éves], igen ismert költő, nem zárkózik el tőlünk, de nem baloldali. Mint a PEN tagja, ő is eljön hozzánk az ősszel, egy PEN delegációval. Jean de Beer, kb. 48 éves, a francia PEN főtitkára, író, újságíró. Hivatalos minőségében nyilván igen közeli kapcsolatot tart fenn a francia külügyminiszterrel. Barátságos és készséges ember és a nemzetközi PEN-ben felvetett viták során általában mellettünk áll. Érdekessége az is, hogy felesége magyar származású: szül. Suzanne Perlmutter, akinek Budapesten élnek rokonai. Szívesen jönne ő is férjével, ősszel, amikor a PEN delegáció hozzánk jön.”¹⁸⁴ Kéry szerint még a „Nehéz időkben, 1959 nyarán Frankfurtban vetette fel még Bölöni György annak gondolatát, hogy a Francia PEN Club vezetői látogassanak el Magyarországra [...]”¹⁸⁵

A francia Pen a meghívás viszonzásaként 1963 márciusában Sötér Istvánt, Fodor Józsefet és Rónay Györgyöt látta vendégül. „A magyar delegáció tiszteletére rendezett párizsi fogadáson Sötér István a francia–magyar kulturális kapcsolatok történetéről beszélt, Rónay György pedig [...] a francia költészet magyarországi fogadtatásáról tartott előadást. [...] azok a magyar írók, akik PEN Clubunk ajánlólevelével utaztak Franciaországba, számos alkalommal élvezhették a Francia PEN Club vendégszeretetét, mindenekelőtt a párizsi PEN Maison nyújtotta előnyöket.”¹⁸⁶

A közgyűlés elnökségében Gandon, de Beer és Follain mellett foglalt helyet Sötér István elnök, Szabó Pál alelnök, Kéry László főtitkár és Köpeczi Béla intézőbizottsági tag. Lendülettel beszámolóját Sötér a világszervezetnek azokkal a belső nehézséggel kezdte, amelyek

¹⁷⁸ *Jék.* (1962. dec. 4.) 15–18.

¹⁷⁹ *A Magyar PEN Club Intéző Bizottságának kibővített ülése.* G. K.n. [1963. nov. 23.]

¹⁸⁰ *Jék.* (1962. dec. 4.) 20–21. és *Jegyzőkönyv a Magyar P.E.N. Club Intéző Bizottságának üléséről, 1962. október 3. G.*

¹⁸¹ *Jelentés a Nemzetközi PEN Végrehajtó Bizottságának 1962. október 10-i üléséről és az ezzel kapcsolatos londoni utazásról.* Kéry László főtitkár. Bp., 1962. okt. 23. G.m.

¹⁸² *A Magyar Pen Club...* (MN, Nszab).

¹⁸³ *A Francia Pen...* (Nszab), Gereblyés László: *Köszöntjük a francia... és fiatal magyar írók antológiája...*

¹⁸⁴ „Aradi” fn. tmb. Tárgy: *Kapcsolatok.* Sz.t. M.d. „Aradi” tmb. „B” do. sz. Z–129. 2. k. Megny. 1962. nov. 29., lez. 1967. aug. 22. Arch. sz. Mt–145/2. ÁBTL. „Aradi” Jean de Beer-rel is szoros kapcsolatba került, l. *Beszélgetés Jean de Beer-rel, a Pen főtitkárával.* Jelentés. Párizs, 1963. febr. 11 Sz.t.

¹⁸⁵ *Jék.* (1962. dec. 4.) 26.

¹⁸⁶ *Jegyzőkönyv a Magyar P.E.N. Club 1964. december 17-én, csütörtök délután 4 órakor a Kossuth Klub I. emeleti termében tartott évi rendes közgyűléséről.* G. 8. A francia vendégek programjáról: *Feljegyzés a francia PEN-küldöttség magyarországi látogatásáról.* Tímár György. Bp., 1962. dec. 19. G.aut. és *Jelentés a francia P.E.N. Club küldöttségének magyarországi látogatásáról, 1962. november–december.* Kéry László. 1962. dec. 22. G.m.aut. A részletes program: *A Francia PEN Club küldöttségének magyarországi látogatása 1962. november 27.–december 7. G.m.*

szerinte nagyrészt már megszűntek. „A PEN nemzetközi vezetősége általában helyesen látja el feladatát, és azok a kísérletek, amelyek évekként ezelőtt különösen a mi központunkkal szemben nyilvánultak meg – ma már elmondhatjuk – nem találkoztak a nemzetközi közvélemény helyeslésével.”

Sőtér úgy látta, azok a politikai akciók, amelyekhez „bizonyos körök a Nemzetközi PEN-szervezetet fel akarták használni, a nemzetközi PEN-tagság túlnyomó többségének helyeslését, egyetértését sohasem tudták megnyerni. A Magyar PEN Club a néhány év előtti nehéz korszakban is messzemenően elkövetett mindent a jó viszony megőrzéséért és elveikhez, igazához ragaszkodva kerülte a nézetek felesleges kiélezését. Ennek a magatartásnak is része van abban, hogy az egész nemzetközi szervezete légköre sokat javult az utóbbi esztendőkhöz. A vitás kérdések körül egymás álláspontját alaposabban ismertük meg s végül is olyan *modus vivendi* alakult ki, amely – azt hiszem – teljesen megfelel a PEN-alkotmány szellemének. Talán nem túlzok, ha e tekintetben a Magyar PEN Club helyes eljárásainak is elég fontos szerepet tulajdonítok. De annak is világosnak kell lennie számunkra, hogy jó szándékunk eredmény nélkül lett volna, ha törekvéseink nem találkoznak olyan PEN Clubok helyes, segítő magatartásával, mint aminő a többi között a francia, vagy a belga, vagy egyéb PEN Clubok voltak. Ez utóbbi centrumok ugyanis tisztán látták, hogy a politikai álláspontok kiélezésére való törekvés az egész PEN-szervezet létét veszélyezteti, és olyan szakadáshoz vezethet, amely megpecsételné a Nemzetközi PEN jövőjét. [...]

Különös reményeket táplálunk az újonnan megválasztott nemzetközi elnök: van Vriesland irányában, aki a jelek szerint őszintén óhajtja a különböző világnézetű és politikai felfogású PEN Clubok közötti jó kapcsolatok fenntartását, – úgy is mondhatnók: a Kelet és Nyugat közötti párbeszéd folytatását. [...] midőn mi is e kapcsolatok fenntartására, a párbeszéd folytatására teljes szívvel készek vagyunk, ezt nem világnézetünk vagy elveink ellenére tesszük, hanem azokból kifolyólag. Az a békepolitika, amelyet országaink folytatnak, s amely a békés egymás mellett élés elvének alkalmazásában az utóbbi hónapok folyamán olyan meggyőzően megnyilvánult, s amelyet a mi VIII. kongresszusunk éppen úgy kifejezésre juttatott, mint a XXII. kongresszus, – mindez együtt a kulturális érintkezések esélyét is előírja számunkra.”¹⁸⁷

A magyar Pen-elnök kijelentette, hogy a világsszervezet alapokmányát a magyar Pen változatlanul magáénak érzi akkor is, ha nézeteit fenntartva „az írónak a haladásért, a békéért vállalt feladatairól” másként vélekedik, mint némelyik központ. „Eleve kilátástalan kísérlet tehát minden olyan törekvés, bárhonnét eredjen, amely ezekben az elveinkben kívánna megrendíteni bennünket. Mi a nemzetek közötti kulturális együttműködésben nem az opportunisták megalkuvás politikáját látjuk, hanem azt az egyedül helyes cselekvést, amely a szocializmus építőinek világnézetéből szükségszerűen következik.”

Sőtér mintegy „kétfrontos harcot” hirdetve úgy vélte, „Meg kell ezt látniuk mindkét fajta szélsőség képviselőinek, meg kell érteniök azoknak, akik együttműködésünk tiszta szándé-

kát arra akarják ürügyül felhasználni, hogy világnézetünkkel, elveinkkel bennünket valamilyen ellentétbe hozzanak. De meg kell érteniök azoknak is, akik valamifajta engedménynek vélik azt, ami pedig valójában – mint mondtam – világnézetünk legszorosabb következménye.”¹⁸⁸ Ebből következően a magyar Pen működése is „része az egész hazánkat átjáró kulturális forradalomnak, amely a falvakban és az üzemekben megy végbe. Éppen úgy megnyilatkozott ez a művészet és a tudományos élet egyéb mezőnyeiben. A Magyar PEN magát tehát a szocialista kulturális élet szerves részének is tekinti. Ezért fontosnak érzem, hogy tovább finomítsuk, fejlesszük kapcsolatainkat olyan szervezetekkel, amelyek a szocialista kulturális életben játszanak fontos szerepet. Elsősorban a Magyar Írók Szövetségére gondolok, mellyel kapcsolataink egyre szervezettebbé váltak, több rendezvényünket közösen tartottuk meg, és egyeztetjük meghívási programunkat is”, továbbá a MÜOSZ-ra, a külföldi szervezetek közül pedig a COMES-re és a SEC-re. Sőtér végezetül úgy látta, „Azok az írók, akik a Nemzetközi PEN-szervezet életében részt vesznek, az irodalomra kíváncsiak, egymás alkotásaival szeretnének foglalkozni, érdeklődnek az irodalmi irányzatok és célok iránt. Az ilyen egészséges érdeklődést nem elégíthetik ki azok a kétes szempontok, amelyeket néhány ugyancsak kétes értékű publicista kavar fel időnkint nemzetközi kongresszusokon.” Kiemelte a magyar Pennek azt az óhaját, hogy „korunk világirodalma, életstruktúrája kérdéseinek intenzívebb tárgyalását s gondozását, minél színvonalasabb irodalmi eszmecserék rendezését kívánjuk.”¹⁸⁹ Az elnök a magyar Pent „társadalmi szervként” határozta meg.¹⁹⁰

Kéry László közölte, hogy a soron következő világkongresszust Teheránban tartják; Carver úgy tájékoztatta, hogy „ezúttal megvalósul az, amit Rio de Janeiróban nem sikerült: a szovjet írók is részt fognak venni a kongresszuson, mint megfigyelők.”¹⁹¹ A közgyűlési vita tónusát mutatta Fóthy János hozzászólása, aki Kéry jelentéséből hiányolta a megfelelő „hozzáállást Kádár miniszterelnök elvtárs legutóbbi kongresszusi záróbeszédének ahhoz a tételéhez, amelyben az írókkal és az írók társaságával foglalkozott. Ez a beszéd ránk, idősebb írókra úgy hatott, mint egy, a keserűség telében megfagyott erdőre a tavasz első meleg fuvallata, mert ez a beszéd egyenjogúsított bennünket mindazokkal, akik ma az élén járnak és élén állnak a magyar irodalomnak. Kádár elvtárs nyíltan kimondotta, hogy pártos író mindaz, aki a szocializmus mellé áll, aki a gyarmatosító elnyomás ellen küzdő erők mellé áll, aki az igazságtalanság és az igazság harcában az igazság mellé áll, a jó és rossz harcában a jó mellé áll. Mi is ezt akarjuk, mi is ezt akartuk mindig. De bármilyen tiszta legyen Kádár elvtársnak ez a szándéka, tiszta és eléggé meg nem hálálhat, eléggé el nem ismerhető, mindaddig, amíg minden irodalmi fórumon, a könyvkiadásban, a rádióban, a filmnél, a színházban, a televízióban meg nem szűnnek a régi klikkek, kisebb-nagyobb érdekszövetségek, hoci-ne-sze alapon történő csereüzletek, addig hiába minden tavaszi fuvallat, itt nem fog felengedni

¹⁸⁸ Jkr. (1962. dec. 4.) 5–8.

¹⁸⁹ Uo. 8–14.

¹⁹⁰ Uo. 52.

¹⁹¹ Uo. 22.

¹⁸⁷ Az MSZMP 1962. novemberi VIII. és az SZKP 1961. októberi XXII. kongresszusairól van szó.

semmi. (*Taps*) Attól, hogy Kádár elvtárs eléggé meg nem hálálható és eléggé el nem ismerhető módon egyenjogúsított bennünket, még egy öreg írónak a cikkét nem fogják közölni a lapok, még egyetlen öreg írónak nem adnak fordítást a kiadvállalatok, még egyetlen öreg író könyvét ki nem adják a kiadvállalatok, a Televíziónál fölényes elutasításban részesülnek és a Rádió részéről szintén.”¹⁹²

A közgyűlési beszámoló szerint magyar Pen Művelődésügyi Minisztérium által folyósított költségvetési támogatása 1961-ben 52 ezer forint volt.¹⁹³

A magyar irodalom és a magyar írók külföldön

A klubélet megélénkítése és a műfordítás presztízisének növelése mellett Sötér István elnökségének fontos törekvése volt a magyar irodalom külföldi népszerűsítése. A magyar Pen Köpeczi Bélának, az MSZMP KB TKKO munkatársának *A magyar irodalom külföldön* című előadásával 1963. február 5-én a Kossuth Klubban nagyszabású vitaülést tartott, amelyre a kiadványokat is meghívták. A teendők áttekintése, amint Kéry László rámutatott, különösen aktuálissá lett, hiszen „néhány év óta kétségtelen fellendülés tapasztalható a magyar irodalom külföldi terjedése, áttörése tekintetében. Itt természetesen úttörő szerep jutott a szovjet és a népi demokratikus irodalmaknak, amelyek elsőnek figyeltek fel a mi valóban nagy íróinkra és költőinkre, és tették lehetővé, hogy ezek a nagy, jelentős irodalmi, költői alkotások méltó, nemegyszer kongeniális tolmácsolásban kerüljenek saját közönségük elé, illetőleg a szovjet fordításokban, az orosz nyelvű fordításokban való megjelenés természetesen egy nagyobb világnilvánosságot is jelent, a Szovjetunió határain túlterjedő nyilvánosságot. Ehhez járult ugyancsak az utóbbi években néhány nyugati ország és nyelvterület is. Elsősorban talán a franciát és az olaszt említeném [...]”¹⁹⁴

Aprólékos, szerzőkre és művekre is kiterjedő áttekintése után Köpeczi a legnagyobb elmaradást az angol nyelvterületen állapította meg. A fő okot a magyar propagandatevékenység gyengeségeiben, a fordításra kiejáratott művek bemutatásában és az illetékes szervezetek összhangjának hiányában látta. „A magyar szépirodalmi művek népszerűsítését a kapitalista országokban a Szerzői Jogvédő Hivatal végzi, amely a kiadóknak szinopszisokat és olvasópéldányokat küld. Részt vesz ebben a munkában a Corvina Könyvkiadó és a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat is, arra törekedve főleg, hogy közös kiadásban, vagy önállóan – úgynevezett szortiment eladásban – jelentessenek meg magyar műveket idegen nyelven. A Corvina is készített szinopszisokat, ezeket eljuttatja a különböző külföldi kiadókhöz, egyes művekből részleteket is lefordíttat, és a Corvina vállalja a gazdasági támogatást is, az anyagi támogatást a közös kiadások esetében. A propaganda más formáihoz tartozik az általánosabb jellegű

propaganda, így a három nyelven megjelenő idegen nyelvű könyvszemle, amelyet Nyugaton kiadók, terjesztők, ügynökségek és író, kultúreberek körében terjesztünk. A Magyar Írók Szövetsége és a P.E.N. Club bulletinjeit ad ki, amelyekben a magyar irodalom egyes műveit népszerűsítik. Emellett különböző könyvkiállításokat rendezünk, részt veszünk a nemzetközi könyvvásárokon [...]”¹⁹⁵

Köpeczi felhozta a Nyugaton kiadott magyar művek sajtófogadtatását is, amely az alkotások politikumát szerinte többnyire az esztétikai érték elé helyezi. Vitázójában mégis az új magyar irodalom mind kedvezőbb fogadtatására helyezte a hangsúlyt, miután a „kizárólagosan politikai érdeklődésnek most mindinkább jelentkezik egy olyanfajta vetülete, hogy kezdenek érdeklődni a tényleges értékek iránt.” Úgy látta, „a magyar könyveknek Nyugat-Németországban és Franciaországban elért sikere az, ami visszahat az angol könyvpiacon, és ez az angol kiadványok érdeklődését megnöveli a magyar irodalom iránt.”¹⁹⁶

A magyar művek nyugati népszerűsítésében elvülhetetlen érdemeket szerzett a műfordítók doyenje, a legendás Gara László, a magyar irodalom máig legnagyobb hatású népszerűsítője, aki 1926 óta élt Franciaországban, a Sorbonne-on végzett, a második világháborúban partizánként harcolt. Az MTI tudósítójaként 1952-ben hazarendelték, az '56-os forradalom leverése után Párizsba tért vissza, ahol 1966-ban öngyilkosságot követett el. Gara „a költészet bolondja volt, szenvedélye volt a költészet. Fejébe vette, hogy a magyar költészetet megismerteti a franciákkal. Magával ragadott mindenkit, olyan költőket vett rá a fordításra, akiknek eszük ágában se volt fordítani. Ellenállhatatlan volt.”¹⁹⁷

Mint Gálfalvi Zsolt idézte Garának a romániai Magyar Pen Club létrehozásáról elmondott bledi felszólalása kései kommentárjában, „Egész munkásságát a magyar irodalom megismertetésének szentelte – bámulatra méltó, egyedülálló eredménnyel. Többek között Ady Endre, József Attila, Kosztolányi Dezső, Illyés Gyula, Márai Sándor, Déry Tibor, Németh László, Ottlik Géza és Tamási Áron, Kuncz Aladár műveit fordította franciára. Kivétel nélküli kapcsolatteremtő és szervező képessége tekintélyes barátok egész sorát szerezte irodalmunknak. Kiváló francia költőket beszélt rá a magyar írók fordítására, s velük együtt dolgozva irodalomtörténeti jelentőségű, nagy sikerű, visszhangos antológiákat szerkesztett és adott ki (*Anthologie des conteurs hongrois d'aujourd'hui* – 1927 és *Anthologie de la poésie hongroise du XII. siècle à nos jours* – 1962). Az utóbbi nyolc évszázad magyar költészetének máig legteljesebb bemutatása idegen nyelven. *Hommage à Gyula Illyés* (1963) című kötetében negyven francia és belga költő tolmácsolta Illyés verseit, akiről különben életrajzot is írt franciául. Gara László volt és marad irodalmunk leghatékonyabb népszerűsítője a francia nyelvterületen.”¹⁹⁸

¹⁹⁵ Uo. 15–16.

¹⁹⁶ Uo. 76–77.

¹⁹⁷ Fázsy Anikó: *Guilleric*.

¹⁹⁸ *Megjegyzések egy felszólaláshoz*. Dok 121/B. Gara kezdeményező szerepet játszott a párizsi Europe 1963. július–augusztusi magyar irodalmi összeállításának (l. *Az Europe magyar száma*. Nv 1963. 8. évf. 9. 1439.) létrejöttében is.

¹⁹² Uo. 40–42.

¹⁹³ Uo. 55.

¹⁹⁴ *Jegyzőkönyv a Magyar PEN Club 1963. február 5-én 17 órakor a Kossuth Klubban megtartott ülésén Köpeczi Béla „A magyar irodalom külföldön” című előadásáról és az azt követő vitáról*. G. 2.

Sötér István már Gara életében úgy vélte, „csakugyan nem pótolható”;¹⁹⁹ amikor meghalt, Peéry Rezső ezzel búcsúzott tőle: „Fejedelmi rangban volt közöttünk, de mindig csak úgy tett, mintha közkatona lenne. Allűrök nélkül, a maga jelentőségére rá se hederítve töltötte el az éber kötelességtudás, a szolgálni, adni akarás aszkétikus szelleme... Azért kellett elpusztulnia Gara Lászlónak, mert nem ismert megalkuvást és nem kapta meg azt a segítséget, amelyet joggal elvárt a haza és a nagyvilág magyarjaitól...”²⁰⁰

Garát a magyar állambiztonság a francia kormány ügynökeként tartotta számon. Ottlik Géza pedig, aki 1961 februárjában egy londoni Pen-fogadáson találkozott vele, olyan „megszállott kommunistának” látta, aki „mentes minden kriptó-kommunista nézettől”, de nem politizál, hanem önzetlenül dolgozik a magyar irodalomért.²⁰¹ A „Költő” fedőnevű ügynök (András László író, szerkesztő) benyomása szerint, aki 1960 nyarán találkozott vele, Gara „olyan ember, akire a magyar irodalomnak okvetlenül szüksége van, akiről semmiképpen le nem mondhatunk, és akire irányuló befolyásunkat a legfinomabb eszközökkel, de állandóan fokozódó mértékkel kell erősíteni. Nincs egyedül, legfontosabb alakja azoknak a külföldön élő irodalmi képzettségű és érdeklődésű magyaroknak, akik tudnak, és megfelelő körülmények között akarnak is Magyarországgal együtt dolgozni. Gara is, s ezeknek a magyaroknak egy része is, kitűnő kapcsolatokkal rendelkezik francia kiadókkal, lektori munkát végeznek, véleményüket, irodalmi értékeléseiket, javaslatokat becsben tartják és hallgatnak rájuk. Az esetben, ha Gara munkájának valamiféle itthoni elismerést is tudnánk adni, azt hiszem, több legyet is üthetnénk egy csapásra. Részben valóban olyan ember munkáját ismernénk el, aki hallatlanul sokat tesz a magyar irodalom érdekében nyugaton; részben bizonyítékát adnánk annak, hogy kultúrpolitikánk nem merev; Garát jobban a magunk oldalára tudnánk állítani és egyben bizonyos mértékben le is tudnánk választani nyugati kapcsolatainak egy részéről.”²⁰²

A „Mátraházi” fedőnevű ügynök (Kassai György Párizsban élő magyar műfordító) azonban úgy látta, Gara László legfőbb jellemzője „a kormány és pártszervek iránti általános és minden ténynek makacsul ellenálló bizalmatlanság: a félelem, hogy a hivatalos Magyarországhoz való közeledést az emigráns elvbarátok megalkuvásnak, sőt árulásnak fogják tekinteni. [...] A – nyilván ismeretes – tények Gara előadásában a következőképpen hangzanak: »Megkértek, hogy vállaljam el a szabadságon lévő MTI-tudósító helyettesítését, és három év múlva Budapesten találtam magam egy ávós-gyűrű kellős közepén« [...], akik hetekig faggatták volt párizsi magyar és francia kapcsolatairól, [...] majd közvetlen szervezésére tettek – eredménytelennek bizonyult – kísérletet [...]

¹⁹⁹ *Jegyzőkönyv a Magyar PEN Club Intéző Bizottságának 1960. szeptember 14-i üléséről.* G.

²⁰⁰ Idézi Molnár József: *Emlékbeszéd Peéry Rezső ravatala fölött.* In Peéry Rezső: *Requiem egy országgrészért.* 2. kiad. XXIV.

²⁰¹ „Döme” ÁBTL M–19196. 92–93. Szőnyi Tamás: i. m. 1. k. 266. és *Jelentés.* Tárgy: *Ottlik Géza.* Bp., 1961. febr. 8. BM II/5–e. A. lo. „Pál Éva”. Benedek Endre fhdgy.

²⁰² *Jelentés.* Bp., 1960. szept. 19. Tárgy: *Úti beszámoló.* II/5–e. a. lo. Sz. t. Adta: „Költő”. Vette: Borók Kálmán r. fhdgy. 1960. szept. 19. *Magyar Írók Szövetsége Külföldön.* ÁBTL O–8–049.

Garának az itthoni irodalmi életben kétségtelenül meglévő nimbusza ismeretes. Az is kétségtelen, hogy működésével és válogatásaival egyre inkább a magyar irodalmi ellenzék szószólójává kezd válni. Vitathatatlan eredményein kívül tehát ezért is fontos lenne megnyerése vagy legalábbis semlegesítése. Az eddigi közeledési kísérletek gyakorlatilag eredménytelen[ek] voltak, meg kell tehát vizsgálni, mit lehetne még megkísérelni.”²⁰³ Tímár György is azt latolgatta, „mit tehet és tehet-e egyáltalán valamit a Magyar PEN Garáért. Gara nem azonosítható egyszerűen a magyar disszidensek nagy hányadával. Franciaországban rendkívül értékes munkát végez a magyar irodalom, elsősorban a magyar költészet külföldi népszerűsítése terén. [Eugène] Guillevic Pesten jártában elmondta, hogy megítélése szerint Gara jelenlegi politikai álláspontja nem tekinthető véglegesnek. Célszerű lenne, ha a Magyar PEN Club, ha nem is hivatalos formában, de valamiképpen szeretné ejtené, hogy összeköttetést találjon Garával, s megpróbálja őt jó irányban befolyásolni.”²⁰⁴

Hivatalos magyarországi támogatásban magatartásának politikai megítélése miatt nem részesülhetett, és bár Gara és a magyar írók között régóta fennállt a személyes, sok esetben baráti kapcsolat, ezeket az ismeretsegeket ő maga nem tartotta elegendőnek a magyar irodalom franciaországi jelenlétének folyamatos biztosítására. E. Fehér Pálnak, a Nagyvilág munkatársának kérésére 1963-ban mégis kifejtette, mit kellene tenni. Úgy látta, a magyar kultúra terjesztéséhez mindenekelőtt megfelelő emberek kellenek, olyanok, akik jól ismerik a fogadó ország kultúráját is. Gara szerint „az a kevés, amit kulturális megbízottaink tevékenységéből ismerek, arra enged következtetni, hogy még a right place-eket csak egészen kis számban töltik be a right men-ek.”

A második legsürgetőbb teendőnek mondta, hogy „a különböző francia enciklopédiák és értelmező szótárak számára (Larousse, Quillet, Pleiade, Hachette, Quid stb.) az illetékesek propagandamentes szövegeket juttassanak el irodalomról, művészetről [...] azok a szövegek, amelyeket a francia kiadók rendelkezésére bocsátanak, többnyire használhatatlanok.” Példaként hozta fel a Corvina és az Hachette Magyarországot bemutató kötetét, amelyet durva hibái és az ötvenes évek propagandájára emlékeztető stílusa miatt a párizsi kiadó használhatatlannak talált; a kézirat teljes átirását magára vállaló Gara az irodalmi fejezetben nem találta sem Babits, sem Kosztolányi, a festészetiben Csontváry nevét. Harmadszor azt tanácsolta, hogy a magyar szellemi termékek „elhelyezésekor” a szükségleteket és a lehetőségeket kellene szem előtt tartani, „nem pedig a valóságtól elrugaszkodott, légüres térben mozgó kultúrbürokraták immár rég túlhaladott szempontjait.”

Gara egyik negatív példája az UNESCO támogatásával a Seghers kiadónál megjelent magyar novellaantológia volt, amely „fél tucat remekmű mellett egy sereg jelentéktelen és semmitmondó írást közölt. Pedig a magyar novella vetekszik a magyar költészettel. De mit is mondhatunk egy olyan gyűjteményről, amelyből hiányzik Szomory Dezső (aki kitűnően fordítható, különösen franciára), Babits Mihály, Szabó Dezső (akinek bármilyenek voltak is

²⁰³ „Mátraházi” ÁBTL Mt–125/2. 38, 41, 49–50, 58–59. Szőnyi Tamás: i. m. 1. k. 268.

²⁰⁴ *Jegyzőkönyv a Magyar PEN Club Intéző Bizottságának 1960. szeptember 14-i üléséről.* G.

politikai nézetei, mégiscsak hátrahagyott öt vagy hat remekbe szabott novellát, mint a *Feltámadás Makusán*, *Legenda Lócsán* stb.), Bíró Lajos, Szép Ernő, Lovik Károly, Cholnoky Viktor, Török Gyula stb.” Gara szerint az sem volt szerencsés, hogy egy másik UNESCO-antológiába Németh Lászlótól éppen a *Sajkódi estéket* ajánlották fordításra. „Az esetről Roger Caillois, az UNESCO francia vezetője úgy számolt be a brightoni PEN-konferencián, mint a helytelen választás iskolapéldájáról. Ugyanakkor Callois örömmel fogadta Sötér István javaslatát, hogy az UNESCO Balassi életrajzának és válogatott verseinek, valamint Babits válogatott verseinek stb. kiadását támogassa. Világos tehát, hogy nem a francia »fél« rosszindulatáról, hanem a francia olvasó igényeinek teljes félreismeréséről kell beszélnünk.”

Gara felhozta azt is, vajon „mivel magyarázható az az érvényben lévő rendelkezés, amely nem adja meg a jogot a magyar íróknak ahhoz, hogy még nem közölt vagy visszaadott kézírataik ügyében személyesen tárgyalhassanak nyugati kiadókkal?”²⁰⁵ Érthetetlennek nevezte, miért nem engedélyezik a Kossuth-díjas Lengyel József *Elejétől végig* című kisregényének²⁰⁶ francia kiadását az után, hogy a mű az Új Írásban már napvilágot látott. „A párizsi *Seuil* kiadó, amely a magyar irodalom népszerűsítése terén már eddig is sokat tett, ez ügyben hozzám fordult, hogy tanácsalanságát a nemzetközi PEN tudomására hozzam. Mondanom sem kell, hogy ez az ügy számomra milyen kínos. Egyáltalán; mi akadály lehet annak, hogy magyar írók, festők, művészek, – éppúgy, mint a nyugati világ bármely alkotóművésze, – egyénileg, közvetlenül is elhelyezhessék műveiket külföldön?”

Gara végül azt írta, örömdetes volna, ha „egyes magyar kulturális személyiségek túlnének magukat a sajnos még mindig gyakran tapasztalható bizalmatlanságon és gyanakvason. Erre példának említem meg, hogy különböző illetékesek annak idején lehetlenné tették a költői műfordítással kapcsolatos, és a magyar költészetet különösen érdeklő párizsi kerekasztal-konferencia létrejöttét. Ez a konferencia végül is ez év májusában [1963. június 5-én – CSM], Brüsszelben ült össze a PEN égisze alatt. Hosszú huzavona után egyetlen magyar költő, Weöres Sándor képviselte a magyar költészetet, – (felesége, Károlyi Amy nem költőként, hanem „családtagként” jelenhetett meg.)

A brüsszeli konferencián résztvevő hivatalos magyar küldöttek, Sötér István és Szabolcsi Miklós tanúsíthatják, milyen kitűnő, és a magyar irodalomra kedvező légkörben zajlott le az egész találkozó. Senki nem törekedett itt – s ez vonatkozik a külföldön élő magyarokra is – az irodalmi vita olyanszerű kiélezésére, amely a napi politika szempontjait az egyetemes magyar irodalom érdekei fölé helyezi.” Gara azt a bizalmatlanságot is sértőnek mondta, amely „a külföldön élő magyar értelmiség kulturális tevékenységével szemben egyes budapesti körökben még mindig megnyilvánul. Legjobbaink Magyarországon is, külföldön is mindig el tudták felejtetni egyéni sérelmeiket, és valahányszor Zrínyi, Petőfi vagy Bartók

²⁰⁵ Köpeczi Bélának, akkoriban az MSZMP KB TKKO munkatársának a Szerzői Jogvédő Hivatal, a Corvina Könyvkiadó, a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat, az írószövetség és a magyar Pen külföldi magyar irodalomnépszerűsítő tevékenységéről írott jelentését l. *Gara László levele E. Fehér Pálhoz*, Dok 118.

²⁰⁶ Magvető Könyvkiadó–Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1975. L. 231. jegyzet.

műveinek közkinccsé tételéről volt szó. [...] tudomásom van négy-öt külföldön készülő munkáról, amely legalább annyira hasznára lesz a magyar kultúrának, mint az általam szerkesztett, talán érdemén felül méltányolt költői antológia.²⁰⁷ Gara végkövetkeztetése szerint „jóakarattal mindenre lehet megoldást találni. Az egész embereken, bizalmon, kezdeményezésen, értelmén és bátorságon múlik.”²⁰⁸ Összefoglalója Anthony Rhodes válaszána sorsára jutott – nem jelenhetett meg sem a Nagyvilágban, sem a Kortársban.

1963 márciusában John Courtenay Trewin angol színikritikus,²⁰⁹ áprilisban George F. Cushing hungarológus irodalomtörténész tartott előadást a Penben,²¹⁰ Déry Tibort pedig nyugat-európai felolvasó körútra engedték vagy küldték. Amikor ugyancsak április közepén a Writers in Exile amerikai tagozata klasszikus angol és francia irodalmi és zenei hanglemek kollektiót kínált fel a magyar Pen Clubnak, Kéry László ezt írta a Külügyminisztériumnak: „Ha az ajánlatot a »P.E.N. in Exile« Tábori-féle londoni tagozata tenné, feltétlenül szívesen szautasítást javasolnánk, mert ez a csoport a legutóbbi időig sem hagyott föl az ellenünk intézett támadásokkal.”²¹¹

A magyar Pen nemzetközi kapcsolatainak ellenére ismét élénkülőkben voltak. A nemzetközi végrehajtó bizottság Gara által emlegetett ülését 1963. május 20–29. között tartották Brightonban,²¹² ahol Sötér a helsinki Pen-kongresszus döntésére emlékeztetett: a nemzetközi testület soron következő, 1964. őszi ülésének Budapest ad otthont; a kísérő irodalmi konferencia témája *Hagyomány és modernség korunk irodalmában*.²¹³ Kéry szerint „nagy meglepéssel vettük tudomásul az irántunk megnyilvánuló rokonszenvet, hiszen harminckét év óta nem volt ilyen találkozó hazánkban, és szocialista országban még sohase rendeztek a világ Pen-klubjai nemzetközi összejövetelt [...]”²¹⁴ Az októberi ülésre Budapestre érkezik majd Victor van Vriesland, David Carver, Yves Gandon, Jean de Beer, Jean Follain, az UNESCO részéről Roger Caillois.²¹⁵ Bár az 1964-es budapesti VB-ülés jelentősége messze elmaradt az 1932-es kongresszusétól, nemcsak Sötér Pen-évtizedében, hanem a magyar szervezet történetében is emlékeztető eseménynek bizonyult.

Az „Aradi” fedőnevű ügynök jelentése szerint Brightonban Jean de Beer elmondta neki, hogy „Sötér István [akinek] magatartásával és fellépésével igen elégedett volt az összegyűlt

²⁰⁷ *Anthologie de la poésie hongroise du XII siècle à nos jours*. Réd., épilogue Ladislaus Gara, trad. Andrée Appercelle et al. Préf. László Cs. Szabó. Seuil. Paris, 1962.

²⁰⁸ Dok 118. E. Fehér Pál 1960–64 között a Kortársnak olvasószerkesztője, a Nagyvilágnak belső munkatársa volt.

²⁰⁹ (barabás): *Legfontosabb az élet...* L. Halápy Lili: J. C. Trewin...

²¹⁰ (barabás): *Angliában növekszik az érdeklődés...* Az 1962. második félévi és az 1963. eleji programokról részletesen *A Pen Club hírei*. Nv 1963. 8. évf. 4. 657.

²¹¹ *Kéry László levele Újlaky Kálmán tanácsoshoz*. Bp., 1963. ápr. 12. G.m.aut.

²¹² *A Nemzetközi Pen Club...* (Nszab).

²¹³ (z.): *Budapesten ülésezik...*

²¹⁴ *Nemzetközi Pen-konferencia...*

²¹⁵ *Összegl nagy irodalmi...* és Tímár György: *Ady, Madách, Móricz...*

delegáció – de Beer számára roppant váratlanul – azt az ajánlatot tette, hogy az NDK és az NSZK PEN klubjai egyesüljenek. (Erről a mi sajtónk is beszámolt.) Az eddig szélsőjobb-oldalinak ismert [Rudolf] Krämer-Badoni azt kérte, hogy ezt a javaslatot tárgyalják meg ezen a végrehajtó bizottsági ülésen. Az NDK küldöttsége azonban nem volt jelen, mert az angolok nem adták meg a vízumot a kijelölt küldötteknek. De Beernek – ahogy nekem előadta – sehogy sem tetszett ez a váratlan javaslat: nem tudta, mi lehet a dolog hátterében, elvégre – ahogy megjegyezte, – milyen alapon egyesülne a két társaság, Badoni részéről meg különösen provokatívnak hatott számára az elképzelés és ez a gyanúja még megerősödött, amikor a nemzetközi (és egyben angol) főtitkár, David Carver is támogatni látszott a javaslatot, és illetőleg felvetette, hogy az értekezleten foglalkozzanak az üggyel. De Beer ellenkező értelemben szólalt fel: kijelentette, hogy az NDK delegációjának távollétében nem lehet érdemben foglalkozni a dologgal. Úgy látszott, hogy éles ellentét alakul ki a francia és angol vezetőség között (az ellentét egyébként elég régi keletű, és a Közös Piacbeli tárgyalások meghíúsulása úgy látszik, csak mélyíti ezt az ellentétet), amikor is Sötér István kért szót és javasolta, hogy a végrehajtó bizottság jövő évben Magyarországon tartsa meg évi ülését, ott aztán jelen lehet az NDK delegációja is. Tüstént felmerült erre az ún. emigráns írók (Tábori, Gara stb.) jelenlétének kérdése is, ám Sötér kijelentette (legalábbis de Beer beszámolója szerint), hogy meghívása mindenkire vonatkozik. Ezt aztán örömmel vették tudomásul. [...] Sötér István Angliából Brüsszelbe ment: itt a belga PEN meghívására egy nemzetközi fordítói értekezleten vett részt. Érdekes megemlíteni, hogy a találkozóra meghívták Rónay Györgyöt is, a Franciaországban járt magyar PEN delegáció tagját is, azonban Rónay nem kapta meg a belga vízumot.²¹⁶

1963. május 16–26. között a Francia Pen Club meghívására Fodor József, Rónay György és Sötér István utazott Párizsba. Az íróküldöttség érkezése előtt a meghívó központ bulletint adott ki. „Ebben a főtitkár, Jean de Beer tollából rövid hír jelent meg – írta „Aradi” –, amelyben a vendégek érkezését jelzik, egyben ama örömüknek is hírt adott, hogy íme, a francia PEN álláspontja volt a helyes: nem avatkoztak bele a magyar írók ügyeibe (ahogy egyes kereskedők [!] követelték), hanem a magyar PEN intézte el, hogy a bebörtönzött írók amnesztiát kaptak.

A cikkről értesítettem Sötért, aki megrökönyödéssel hallotta ezt a furcsa magyarázatot.

A három író közül 2 (Sötér, Rónay) beszél franciául, a harmadik, Fodor csak tolmács segítségével, vagy németül boldogult.

A három közül kétségkívül Rónay, a katolikus költő érdekelte leginkább az ittenieket, a PEN-t is beleértve. De Beer-ék, akik nyáron Magyarországra utaznak gépkocsin, máris elhatározták (és említették is nekem, nyilván kíváncsian, miképp reagálva a dologra), hogy visszafelé magukkal hozzák Rónayt egy itteni Teilhard de Chardin (szerzetes-filozófus) emlékére rendezendő konferenciára.²¹⁷ Válaszul kifejtettem, hogy magamat is roppant érdek-

a dolog [...] Rónay természetesen találkozott Garával is, sőt – követi felkérésre – puhatolózott is nála, eljönne-e a követségi fogadásra, de Gara visszautasította az elfogadás gondolatát is. Beszélt Rónay a katolikus Senil [Seuil] kiadó egyik igazgatójával, [Michel] Chodkievitz-cel is, ezt már régebben Pestről ismerte: Chodkievitz otthon, egyik budapesti tartózkodása alkalmával meglátogatta és behatóan érdeklődött nála egyházi viszonylatainkról, az Egyházügyi Hivatal működéséről stb. Ismeretes, hogy Gara is a Seuil embere.

Fodor Józseffel is sokat beszéltem: Fodor elvtárs ehhez képest nyilatkozott Garáról eléggé elítélően. Hanem azért ő is bizonyára beszélt vele, elvégre Gara nyomban megérkezésük után felkereste őket a PEN-házban, ahol laktak, sőt próbáltam rávenni Sötért: járjon közbe otthon, hogy a brüsszeli fordítói értekezleten Illyés Gyula is részt vehessen.

Mikor 26-án felmentem, hogy Sötértől, aki Angliába utazott, elköszönjek, ott találtam Szélpál Árpádot, az ismert és hírhedt emigránst, egy előző fogadáson pedig egy Torday Sándor nevű költővel ismerkedtem meg, aki, saját bevallása szerint is sértően írt rólunk az ellenforradalom után.

A PEN küldöttséget egyébként igen szívélyesen fogadták és ők, számos nyilatkozattal is megerősítve, igen elégedetten fogadták a francia fél igyekezetét.

A követség fogadásán (május 23-án) megjelent Déry Tibor és felesége is, nagy feltűnést keltve. (Többen foglalkoztak velük, mint a PEN küldöttség tagjaival.) Déry egyébként eléggé rezerváltan viselkedett, egy ízben magam is vele voltam egy este, fáradt öregember benyomását keltette, aki azonban elégtétellel szemléli, milyen siker a külföldi útja, amelynek során minden országban kiadják csaknem valamennyi könyvét. Déry persze az itteni magyarokkal is találkozott.²¹⁸

A belga Pen rendezésében 1963. június elején tartottak műfordítói konferenciát Brüsszelben,²¹⁹ ahová a magyar Pen kétnyelvű bulletinjének frissen megjelent száma is eljutott.²²⁰ A brüsszeli magyar követség jelentése szerint a találkozón „Zavaró momentumnak lehetne tekinteni, ha ebben szándékosságot tételeznénk fel, hogy befejezésül Arany »A walesi bárdok« című versét szavalták, ami – mivel a versek szavalása egyébként történelmi sorrendben történt – olyan benyomást kelthetett, hogy a mai magyar költők »helyzetére« vagy »álláspontjára« akarnak ezzel utalni. Nem hisszük, hogy a belga PEN Club vezetőinek ilyen szándékuk lett volna, mindenesetre a kérdést a későbbiek folyamán tisztázni fogjuk.”²²¹ Nem tudni, hogy sor került-e erre, mindenesetre a magyar Pen már júliusban vendégül látta Robert Goffin belga Pen-elnököt és Joseph Polten elnökségi tagot;²²² Goffin, aki szeptember

²¹⁶ Jelentés. Párizs, 1963. jún. 14. Tárgy: Jean de Beer, PEN ügyek. „Aradi” fn. tmb. Sz.t. ÁBTL M.d. „Aradi” tmb. „B” do. Z-129. 2. k. Megny. 1962. nov. 29., lez. 1967. aug. 22. Arch. sz. Mt-145/2.

²¹⁷ L. Rónay György: *Interjúk...* 239.

²¹⁸ Jelentés. Párizs, 1963. jún. 1. Tárgy: A magyar PEN küldöttség Párizsban. „Aradi” fn. tmb. Sz.t. ÁBTL M.d. „Aradi” tmb. „B” do. Uo.

²¹⁹ Jku (1964. dec. 17.) 9.

²²⁰ Megjelent a PEN Club...

²²¹ A Magyar Népköztársaság Követsége, Brüsszel. Brüsszel, 1963. jún. 5. Tárgy: A belga PEN Club által rendezett találkozó. Sz.t. G.m.

²²² Robert Goffin költő... (Nszab).

végén ismét Budapestre érkezett,²²³ úgy nyilatkozott, hogy „minden általa ismert PEN Club közül a magyar központ végzi a legbuzgóbb, legodaadóbb, s teljesen a PEN-charta szellemében fogant munkáját.”²²⁴

A magyar Pannel hagyományosan jó kapcsolatot ápoló, jobbára baloldali liberális beállítottságú belga Pen-központ vezetőjének illendően eltúlzott udvariassága nem volt alaptalan. Kéry László 1966. áprilisi feljegyzése szerint „A P.E.N.-központok többsége jelenleg nyugati országokban működik. A nemzetközi összejöveteleken azonban egyre inkább érezhető a szocialista országok P.E.N. klubjainak növekvő befolyása. Számos alkalommal bebizonyosodott, hogy a szocialista P.E.N. klubok lényeges elvi, sőt olykor politikai kérdésekben sem állanak magukban, hanem támogatókra, szövetségeseikre találunk olyan P.E.N.-központok részéről, amilyen például a francia vagy a belga.”²²⁵

A magyar Pen és a szocialista országok tagszervezetei közti együttműködést Kéry László 1966. januári feljegyzése szerint „az a körülmény alakította ki, hogy egy ideig a Magyar Pen Club volt kitéve igen heves nyugati támadásoknak, egy-két éve pedig az ún. »német kérdés« (berlini fal stb.) foglal el hasonló helyet a nemzetközi ülések napirendjén. Amikor bennünket támadtak, a szocialista országok Pen-küldöttei lojálisan felsorakoztak mellettünk, sőt azt is sikerült elérnünk, hogy a nemzetközi ülések előtt, rendszerint az ülés helyszínén, előzetes tanácskozássra gyűltek össze a szocialista küldöttek. Ezeknek a megbeszéléseknek azonban mindig ad hoc jellegük volt, a közös akciók pedig túlnyomóan védekezésre szorítottak. A Magyar Pen Club megpróbált javítani ezen a helyzeten és körülbelül két évvel ezelőtt azt javasolta, hogy a Nemzetközi Pen-találkozók előtt a szocialista küldöttek tartsanak elő-megbeszélést valamelyik népi demokratikus országban. Az 1961. évi római végrehajtó bizottsági ülés előtt mi magunk megkíséreltük egy ilyen előtanácskozás létrehozását Budapesten. Ezen azonban csak az NDK és Bulgária Pen Clubja volt képviselve rajtunk kívül. (A Jugoszláv és a Kubai Pen Club akkor még nem működött.) A csehek később nyíltan kifejezésre juttatták, hogy nem tartják helyesnek az ilyen előtanácskozásokat, mert ezek azt a látszatot kelthetik, hogy a szocialista országok blokkot alakítanak a Nemzetközi Penen belül. Így aztán letettünk arról, hogy előtanácskozásokat szervezzünk, és továbbra is azt a módszert folytatjuk, hogy a nemzetközi összejövetel színhelyén igyekszünk közös álláspontot kialakítani szocialista kollégáinkkal. A lengyeleket azonban még ezekre az ad hoc megbeszélésekre sem sikerült az utóbbi években soha bevonnunk. S ennek megfelelően az üléseken is mindig a lengyelekre számíthattunk a legkevésbé.”²²⁶

A második felfüggesztés veszélyének végleges megszűnte után a kedvezőbb belpolitikai viszonyok, az irodalmi élet megélénkülése, a nemzetközi Pen vezetősége előtti bizonyítás

kényszere, Sötér külföldön is méltányolt elnöki tevékenysége, főként azonban a magyar Pen-be tömörült írók, költők, műfordítók elismerésre méltó teljesítménye ekkoriban alapozta meg az írószervezet jó hírét, amit Robert Goffin az elsők között jelzett, összefoglalóan a későbbi évtizedekben általánossá váló presztízsét és pozitív megítélését a világszervezetben.

Ennek egyik következménye volt a Sötér István által már Brightonban emlegetett helsinki döntés, mely szerint a nemzetközi végrehajtó bizottság 1964. évi ülését Budapesten tartják. Az állambiztonság egyik, „Emigráns tényezők amerikai sugallatra történő közeledési kísérleteiről” készített 1963. szeptember végi jelentése azonban – miközben összekeverte a VB-ülést a világkongresszussal –, a magyar irodalmi emigráció hazai kapcsolatkeresését is annak az amerikai „ideológiai behatolásnak” tulajdonította, amely a békés egymás mellett élés nyilvános politikáját a fellazítás titkos módszerével párosította. Az összefoglaló szerint „Az utóbbi időben néhány számottevő emigráns szervezet, ill. személy részéről az MNK irányában való közeledésre és kölcsönös kapcsolatfelvételre irányuló kísérletezést tapasztaltunk. A kísérletezések az amerikai fellazító taktikát tükrözik, egyes esetekben pedig konkrét amerikai inspirációról van szó. A MEFESz amerikai szervezetének nemrég tartott kongresszusára meghívták Németh László író, aki személyesen ugyan nem vett részt azon, de levélben üzent a kongresszusnak.

Eugen[c] Metz, a SzER európai osztályának vezetője a közelmúltban arra szólította fel a MEFESz jelenlegi elnökét, hogy az ez év októberében soron következő MEFESz kongresszusra Magyarországról két személyt hívjon meg. Ennek megfelelően Vízahány József elnök ezúttal ugyancsak Németh Lászlónak küldött meghívást. (Az elnök által meghívandó másik személyről még nem történt döntés.) Szakál Imre, a MEFESz belügyi alelnöke – állítólag az elnök és a SzEB megkerülésével – szintén lépéseket tett Bernáth László elvtárs, az Esti Hírlap kulturális rovatának vezetője útján magyarországi személyeknek a MEFESz kongresszusra történő meghívására. A maga részéről egyik személynek Csoóry [!] Sándor író, a közgazdaság-tudományi egyetem tanárát javasolta küldöttként. Szakál arra kérte Bernáth elvtársat, hogy javaslatát a KISz KB-val történt megbeszélés után címére küldendő levélben rögzítse. Még arra hivatkozott, hogy a magyar küldöttek megjelenése a MEFESz kongresszusán a baloldali irányzat képviselőinek helyzetét erősítené.

Hamza András New Yorkban élő disszidens ref. lelkész az FBI embere, – aki a MVSz meghívására jelenleg Budapesten tartózkodik – a vele folytatott beszélgetés során tolmácsolta az ugyancsak AEÁ-ban élő Kovács Imre és Zilahy Lajos disszidens írók kérését, hogy a jövő évben Magyarországon tartandó Pen Club közgyűlésre „minden bántódás nélkül” eljöhessenek. Ezen kívül mind ők, mint más kint élő magyar író azt szeretné, ha dialógus kezdődne egyrészt külföldön, másrészt az itthon élő magyar írók között – fűzte hozzá Hamza.

A Párizsban megjelenő »Magyar Műhely« c. emigráns folyóirat fiatal egyetemistákból álló szerkesztőgárdája ez év júniusában a Párizsban járt Darvas József elvtársnak felvetette a hazai írókkal történő kapcsolat kiépítésének lehetőségét. Erre vonatkozó igényüket az alábbi pontokban konkretizálták:

²²³ Uo.

²²⁴ Timár György: *A PEN Budapesten.*

²²⁵ *Feljegyzés. Dok 124.*

²²⁶ *A Magyar Pen Club kapcsolatai a szocialista országok Pen központjaival.* Kéry László főtákar. s.k. Bp., 1964. jan. 20. G.m.

1./ Itthon ne kezeljék őket – irodalmi működésüket tekintve – disszidenseknek, hanem külföldre szakadt, vagy külföldön élő magyar íróknak.

2./ Tehát: jelenhessenek meg írásaik az itthoni lapokban. Írásaikat az itthon élő írókkal azonos mérce szerint ítélik meg.

3./ Az ő folyóiratukba írassanak itthon élő, főleg fiatal írók.

4./ Az élő magyar irodalom jobb megismerésére, lapjuk kapja meg recenziós példányként, a frissen megjelenő magyar szépirodalmi műveket, elsősorban a fiatal írók munkáit.²²⁷

Tímár György Pen-titkár hat évvel későbbi véleménye szerint a Magyar Műhely szerkesztősége „teljesen levált az emigráció jobboldaláról, Mérayval, Aczéllal szóba sem állnak. Szerinte ezt a leválást innen tovább kellene támogatni. Politikánk túlságosan felemás és határozatlan. Tímár véleménye szerint el kell érni, hogy a politikai nézetkülönbségek ne befolyásolják a jóindulatú együttműködéseket közös irodalmi és egyéb célok érdekében, mint például a magyar kultúra terjesztése.”²²⁸

A nemzetközi végrehajtó bizottság 1963. október 17-i reimsi ülésén Hubay Miklós, Kéry László és Thurzó Gábor vett részt.²²⁹ Hazatérve Kéry ezt írta Köpeczi Bélának: „megküldöm azt a levelet, amelyet a Seuil kiadó intézett Gara Lászlóhoz, valamint Garának a Kortárs szerkesztőségéhez eljuttatott cikkét.”²³⁰ Gara tébolyult és üvöltő dervisként szaladgált össze-vissza a reimsi konferencián, s egyik fegyverténye az volt, hogy a drámafordítás kérdéseivel foglalkozó tanácskozáson előhozta a Lengyel József-novella tervbe vett francia kiadásának kérdését.²³¹ Ígéretet tettem arra, hogy az ügynek utánanézek. Ezért juttatom most el Hozzád a dokumentumot.”²³²

Háromhetes szovjetunióbeli látogatásáról Moszkvából hazatérőben, októberben Charles Percy Snow és felesége, Pamela Hansford Johnson,²³³ később Georgi Krumov,²³⁴ 1963 decemberében egy héten át John Steinbeck²³⁵ volt a magyar Pen vendége. Mellettük az esztendő folyamán többek között Lilian Barbib, Jean de Ber, José Camby, Andrée de Croix, Georges F. Cushing, Berte Delepinne, Franyó Zoltán, André Gascht, Robert Goffin, Eugène Guillevic, Adolf Hoffmeister, Hans Lebert, Toivo Lyy, Joseph Pholien, Carlos de

Raditzky és mások tettek látogatást, tartottak felolvasást az írószervezetben.²³⁶ A magyar irodalom külföldi terjesztéséről lefolytatott Köpeczi-féle vitaülés mellett a magyar klub megemlékezett Gyergyai Albert 70.születésnapjáról,²³⁷ Balassa Imre bevezetőjével Wagner-estet tartott.²³⁸ Kardos László közreműködésével került sor a modern szovjet költészet estjére, a német líra magyar antológiáját pedig Keresztury Dezső mutatta be. 1963 augusztusában közölhette a Nagyvilág Alekszandr Szolzsenyicin *Ivan Gyenyiszovics egy napja* című kisregényét Wessely László fordításában.²³⁹

1964 tavaszán a Pen a pártvezetés és a minisztérium szoros felügyelete mellett nagy erővel kezdte meg a felkészülést a nemzetközi végrehajtó bizottság budapesti ülésének megrendezésére. Amikor áprilisban „adminisztratív hiba folytán Pierre Emmanuelhez kiment a meghívó levél, a nélkül, hogy Aczél György ehhez hozzájárult volna”, Kéry László főtítkár arra kérte Sötér István elnököt, „Nagyon jó volna, ha beszélnél Aczéllal, és megvilágítanád ennek a meghívásnak a fontosságát.”²⁴⁰ Kéry ugyanis már 1963 novemberében arról értesítette az éppen távollévő Sötért, hogy a nemzetközi Pen 1964. évi VB-ülésének budapesti megrendezését „legfelsőbb helyen is jóváhagyták, és elfogadták a 250,000 forintos költségvetést. [...] Te azt említetted, hogy helyesnek tartanád a kelet-nyugati téma valamilyen formájú megvitatását.” Robert Goffin Kéryvel folytatott magánbeszélgetésben a *Hagyomány és újítás korunk irodalmában* címet javasolta.²⁴¹

Az ülés és az irodalmi kerekasztal-konferencia budapesti megrendezésével „a Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottsága egyetért, és Központi Bizottságának Tudományos és Kulturális Osztálya 1963. október hó 31-i levelében a Művelődési Miniszter elvtársal [Ilku Pállal] közölte, hogy tudomásul veszi, miszerint az ülésen és a konferencián mintegy 90 külföldi író vesz részt. Egyben tudomásul vette azt is, hogy a rendezéssel kapcsolatban Ft 250,000, – kiadás merül föl. Erre az összegre póthitelt kérünk [...]”.²⁴² Kéry László ennek ellenére még 1964. április végén is ezzel volt kénytelen Rátkai Ferenchez, a minisztérium irodalmi osztálya vezetőjéhez fordulni: „Nagyon kérlek, hogy a budapesti konferencia részletes programját és tematikáját minél előbb terjeszd az illetékes fórumok elé, és próbálj tőlük gyors jóváhagyást szerezni. A hivatalos meghívásoknak most már rövidesen ki kell menniök az egyes PEN Központokhoz, s ehhez szükség van a részletes programra és tematikára. Kísérés az az érzésem, hogy ezzel az üggyel elakadtunk.”²⁴³ A VB-ülést kísérő szokásos irodalmi konferencia tematikájának kidolgozására Hegedűs Géza, Kéry, Nagy Péter, Rónay György,

²²⁷ *Tájékoztató jelentés.* Bp., 1963. szept. 20. BM III/I. Csfség 2–b. o. Sz.t. 67/9–4848/63. OD–1509. „*Sváji magyar emigráció*” 3. k. Megny. 1963. okt. 29., lez. 1968. ápr. 10. Arch. sz. 0–8–095/68. ÁBTL–3.2.5. O–8–195/3.

²²⁸ Uo.

²²⁹ *A Nemzetközi Pen Club Végrehajtó Bizottsága...* (Nszab).

²³⁰ L. Gara László levele E. Fehér Pálhoz, a *Kortárs* főszerkesztőjéhez. Dok 118.

²³¹ *Elejétől végig.* Vö. 206. jegyzet.

²³² Kéry László főtítkár levele Köpeczi Bélához. Bp., 1963. okt. 23. G.m.aut.

²³³ (u. t.) [Ungvári Tamás]: *Budapestre érkezett...*, Barabás Tamás: *Hírvallás a realizmus mellét, Az írószövetség és a Magyar Pen Club...* (Nszab) és Ungvári Tamás: *A csendes Dontól...*

²³⁴ *A Magyar Pen Club emlékérmével...* (Nszab).

²³⁵ Ungvári Tamás: *Jelentés John Steinbeck amerikai Nobel-díjas író és felesége kétnapos budapesti tartózkodásáról.* 1963. dec. 9. G.m.

²³⁶ *Jku* (1964. dec. 17.) 9–12.

²³⁷ L. Sötér István: *Köszöntő.* Nv (1963).

²³⁸ *Wagner-emlékest...* (Nszab).

²³⁹ Nv 1963. 8. évf. 2. 163–229.

²⁴⁰ Kéry László levele Sötér Istvánhoz. Bp., 1964. ápr. 29. G.m.aut.

²⁴¹ Kéry László levele Sötér Istvánhoz. Bp., 1963. nov. G.m.aut.

²⁴² *A Nemzetközi PEN 1964. évi budapesti végrehajtó bizottsági ülése és kerekasztal-konferenciája.* Bp., 1964. jan. 27. G.m. Kéry László főtítkár aut.

²⁴³ Kéry László levele Rátkai Ferenchez. Bp., 1964. ápr. 24. G.m.aut.

Passuth László és Ungvári Tamás kapott megbízást, akik 1963 decemberében a *Hagyomány és újítás korunk irodalmában* cím mellett döntöttek.²⁴⁴

Az is árnyékot vetett a készülődésre, hogy az MTT 1964. március 2-i híre szerint Bécsben, az osztrák Pen védnöksége alatt könyvkiállítás megnyitását tervezték a Száműzött Írók Pen-központja magyar tagjainak mintegy félszáz munkájából, Aczél Tamás, Békefi István, Faludy György, Földes Jolán, Gömöri György, Méray Tibor, Mikes György, Pálóczi-Horváth György, Zilahy Lajos és mások. alkotásaiból.²⁴⁵ Az ügyet nemcsak az tette kényessé, hogy a magyar és az osztrák Pen viszonya a felfüggesztési konfliktus óta nem volt kiegyensúlyozott, hanem Kéthly Annának a rendezvényen várható megjelenése is.²⁴⁶ Kéry László szerint „A Külügy[minisztérium] helyesnek tartaná, ha Tábori [Pál]tól tájékozódnánk e felől és igyekeznénk megtudni, hogy milyen szerepe van a dologban az Osztrák PEN-nek. A Külügy értesülése szerint a kiállításon Kéthly Anna tartott valamilyen előadást.”²⁴⁷ Sőtér március 11-én Kéry jelenlétében fogadta Táborit, aki azonban a Pen in Exile-ben ekkor már nem viselt tisztséget, hanem Carver közvetlen munkatársaként a Nemzetközi Írói Alapot irányította.²⁴⁸

Kéry másik Sőtérnek szóló üzenete szerint Aczél György kettejüket várja a konferencia ügyében; a megbeszélésen „fel fog vetődni, hogy milyen külföldi írók jelenlétét kívánjuk szorgalmazni a kerekasztal-konferencián. Ebből a célból én szombatig átnézem az Angol Pen Club névsorát, s Téged arra kérnélek, fúsd át a francia névsort [...] Persze más nemzetiségeket is figyelembe kell vennünk, nem utolsó sorban a szocialista országokat. Azon kívül fontolóra kell vennünk azt a kérdést is, hogy magyar részről kiket kívánunk szerepeltetni a vitában.”²⁴⁹

A nemzetközi Pen a végrehajtó bizottság 1964. április 15–16-i londoni ülése alkalmából fogadást adott a Glebe House-ban, ahová a „Koltai” fedőnevű ügynök, a londoni magyar nagykövetség munkatársa is meghívta magát Kéry Lászlóval. A fogadáson „mintegy 45–50 személy vett részt, elsősorban a különböző országok delegátusai. Említésre méltó beszélgetést az alábbi személyekkel folytattam:

Carver főtitkár: Igen melegen üdvözölt, majd megjegyezte, hogy a PEN-tagok egy részét igen foglalkoztatja Nagy Sándor Sztálin-díjas író letartóztatása.²⁵⁰ Mint író, természetesen ügye foglalkoztatja a PEN-t, azonban maguk is érzik a helyzet neveltségességét, mert nemrég még azok letartóztatása ellen emeltek szót, akik Nyugat-barátok voltak, most meg egy olyan író került börtönbe, aki a kínai politikát támogatja – tehát pontosan ellenkező előjelű dologról van szó. Érezte, hogy az ilyenfajta letartóztatások kérdésében még formális tiltakozással sem kell számolni a PEN részéről.

²⁴⁴ Kéry László levele Sőtér Istvánhoz. Bp., 1964. dec. 10. G.m.

²⁴⁵ G.

²⁴⁶ Kéthly Anna előadása. MTT. Bécs, 1964. márc. 6. G.

²⁴⁷ Kéry László levele Sőtér Istvánhoz. Bp., 1964. márc. 11. G.m.

²⁴⁸ Feljegyzés. Kéry László. Bp., 1964. márc. 12. G.m.

²⁴⁹ Kéry László levele Sőtér Istvánhoz. Bp., 1964. márc. 12. G.m.aut.

²⁵⁰ 1964. jún. 28-án a Népszabadság közölte, hogy Nagy Sándort izgatás és illegális szervezkedés vádjával háromévi börtönre ítélték.

Mikes György: Néhány szót váltottunk mindössze, s elmondotta, hogy kéréssel kapcsolatban rövidesen konkrét javaslatot tesz, amint a többi magyar íróval is beszélt.²⁵¹ Eddig Cs. Szabóval lépett érintkezésbe, többször is tárgyalt vele telefonon, a nevezett a találkozóra kapcsolatos javaslatra olyan választ adott, hogy még nem tudja, milyen lesz a programja stb. Mivel Cs. Szabót Mikes jól ismeri, ebből úgy látja, hogy nevezett nem akar velem találkozni és ezért inkább a többiekkel próbál valamit létrehozni. Megnyugtattam Mikest, hogy egyszerűen arról van szó, hogy szeretném ezeket az írókat személyesen megismerni és nem politikai propagandát akarok kifejteni, s erre ígéretet tett, hogy néhány nap múlva ismét visszatér a találkozók kérdésére.

Tábori Pál: Igen nagy örömmel emlegette, hogy négynapos budapesti tartózkodása²⁵² során sikerült megállapodásra jutni az ismert filmügyben, továbbá, hogy május 17–18-a körül összehívják Londonba az érintett országok képviselőit a film egyes kérdéseinek megbeszélésére. Magyarországról is kijön az a néhány személy, aki a kérdéssel foglalkozik és Tábori érdeklődött, hogy szó lehet-e nagykövetség megjelenéséről az ezzel kapcsolatban tervezett koktél-partin. Javasoltam, hogy amikor a kérdés aktuális lesz, értesítsen és megbeszéljem a főnökömmel.

Tábori elmondotta, hogy eddig 17 országgal van megállapodás a film elkészítésére, s a sorozatot az ITN-hez [International Television Network] tartozó valamennyi adó átveszi. Az első vetítésre 1965 tavaszán kerül sor.

Gara László: Gara rendkívül keserű, csalódott, elégedetlen és ugyanakkor igen beképzelt ember benyomását keltette a vele folytatott 5–6 perces beszélgetés során. Emlékeztetett arra, hogy a múlt évben a PEN fogadáson már futólag találkoztunk. Most Tábori mutatott be Mrs. Ross-nak, aki a PEN IN EXILE jelenlegi, litván származású titkára és a Garával való beszélgetésre ekkor került sor.

A PEN titkára igen barátságosan fogadott, többször kiemelte, hogy minden magyart nagyon szeret, csak egy ember van Magyarországon, akit gyűlöl. Miután ennek személye felől érdeklődtem, Gara először szemhunyorításokkal, majd a titkár karjának rángatásával igyekezett nevezettet óvatosságra inteni, majd mikor ez sem használt, nyíltan felhívta figyelmét arra, hogy „ne beszéljen Mr. Nagy előtt, mert a követségről van”. Gara viselkedése annyira bántó volt, hogy ez után már én hívtam fel Mrs. Ross figyelmét arra, hogy ne beszéljen előtte titkokról, mert én a követségen dolgozom. A titkár is nyilván érezte a helyzet fonákságát, mert ez után magyarázkodni kezdett, hogy ez tulajdonképpen személyi titok, de ő titkait mindig megosztja Garával stb. Néhány pillanat múlva, láthatóan megütközve Gara viselkedésén, de hozzám továbbra is rendkívül barátságosan beszélve elköszönt, miközben Gara megkísérelte, hogy erőszakkal ott tartsa, mondván, hogy „ne hagyjon itt egyedül”. Miután ez sem sikerült, látható megkönnyebbüléssel vette tudomásul, hogy mintegy két perces négy szemközti beszélgetés után Tábori is odalépett hozzánk. A Garával való beszélgetés lényege:

²⁵¹ „Koltai” a londoni magyar irodalmi emigrációs jeleseivel szeretett volna kapcsolatba lépni.

²⁵² Carver ekkor találkozott Sőtér Istvánnal és Kéry Lászlóval.

Nagyképpen elmondotta, hogy mindenről tud, ami Magyarországon történik, mert olyan kiutazó író nincs, akivel ő ne találkozna, s mindenről beszámolnak neki. Méltatlankodott amiatt, hogy a kiutazások lehetősége ismét csökkent, mert „valutahiány miatt januártól le tiltották a 70 dolláros kiutalásokat és emiatt az írók nem jöhetnek külföldre olyan számban, mint szeretnének”. Elégedetlenségét fejezte ki, hogy az íróknak 1000 forintot kell fizetni az útlevéért, s nem kaphatnak szolgálati útlevelet, csak a kivételezettek. Példának felhozta, hogy annak idején, amikor ő volt a párizsi Magyar Intézet vezetője, még Weöres Sándor is szolgálati útlevéllal utazott ki.

Rendkívül sértődötten beszélt arról, hogy a Kortárs nem közölte le a magyar kultúráról írt cikkét.²⁵³

Miután több kérdésben is támadó hangot ütött meg, közöltem vele, hogy véleményem szerint nem mindenben megbízhatók a magyarországi helyzetről való értesülései. Erre ismét a kiutazókkal való kapcsolatait emlegette.

Kérdésemre, hogy a PEN októberi ülése alkalmából szándéka van-e Magyarországra utazni, hevesen tiltakozva kijelentette, hogy „oda csak akkor megyek, ha Kádár karikatúráját a Ludas Matyi első oldalán fogja lehozni. Mint ahogy De Gaulle-ét már leköszölte – addig semmiképpen sem”.

A beszélgetés végén Gara, Tábori, Mrs. Ross és egy magas, ősz férfi együtt távoztak, s éppen taxira vadásztak, amikor az utcán megláttam őket.

Ignotus [Pál] vagy más magyar író – a korábbiaktól eltérően ez alkalommal nem volt ott a partin. Kéry Lászlótól kapott értesítés szerint a PEN IN EXILE képviselőjében mindössze két magyar vett részt a megbeszéléseken: Gara és Tábori. A VB ülésről jelentést készíték Kéry elvtárs tájékoztatása alapján a KÜM részére.” Nagy („Koltai”) jelentését állambiztonsági előljárója, „Kőváry” úgy értékelte, „az a része, melyben Carver főtítkárral, valamint Gara Lászlóval folytatott beszélgetését írja le, értékes, s felsőbb szerveink tájékoztatására felhasználhatónak tartom. Megjegyzem, hogy Gara Lászlóból valószínűleg az elkeseredés szülte gyűlölet beszélt, mert tapasztalataink szerint az itteni magyar író emigráció legismertebb tagjai külsőleg igyekeznek Magyarországot felé lojális magatartást tanúsítani, s ezen kívül a nagykövetség munkatársaival történt találkozóik során tartózkodnak az ellenséges, szélsőséges megnyilvánulásoktól.”²⁵⁴

Az 1964. júniusi oslói 32. világkongresszust megelőzően a magyar Penben május 20-án Todor Manojlovics és a magyar írók baráti találkozására került sor,²⁵⁵ 23-án *Agónia* című darabjának bemutatója (május 29.) alkalmából Miroslav Krleža érkezett Budapestre,²⁵⁶ aki az Európa Könyvkiadó és a Nagyvilág szerkesztősége, a Pen és az írószövetség elnöksége mellett

²⁵³ Gara László levele E. Fehér Pálhoz... Dok 118.

²⁵⁴ Jelentés. London, 1964. ápr. 16. Tárgy: A PEN-Klub fogadása. V/13-B. sz. Sz.t. Adta: Koltai. Vette: Kőváry. „Dower”. Angliai magyar emigráció 7. k. Megny. 1951. aug. 16., lez. 1971. szept. 14. Arch. sz. 0-8-002/91. OD-2795. ÁBTL 3.2.5.-O-8-002/7.

²⁵⁵ A Magyar Pen Club... (Nszab).

²⁵⁶ A Nemzetközi Pen Club... (Nszab), Csuka Zoltán: Író-polibisztor és Sz[ombathy]. V[iktor].: Premier előtti próbán.

Aczél György is fogadott.²⁵⁷ Május 29-én Kéry László adott fogadást Mikes György tiszteletére a MÚOSZ-ban. Emigráns íróról lévén szó, a megfigyelő feljegyezte Hegedűs Géza, Hubay Miklós, Gyárfás Miklós, Ungvári Tamás és az Európa további munkatársainak jelenlétét is.²⁵⁸

A nemzetközi Pen 1964. június 21–27. között tartott kongresszusra Illyés Gyula, Kéry László és Sötér István utazott Oslóba.²⁵⁹ Kéry beszámolója szerint a világkongresszust bevezető végrehajtó bizottsági ülésen „a küldöttek, s maga David Carver főtítkár is, határozott hangon bíralták a NATO-országok hatóságainak azt az intézkedését, amely évek óta megakadályozza, hogy a Német Demokratikus Köztársaság Pen-küldöttei a nemzetközi tanácskozásokon részt vegyenek. A keletnémet írók Norvégiába sem kaptak beutazási engedélyt. A Végrehajtó Bizottság ezért felhívással fordult az egyes Pen-központokhoz: juttassák el tiltakozó nyilatkozataikat a főtítkárnak, aki továbbítja azokat a szóban forgó országok illetékeseihez. A kongresszus plénuma június 23-án egyhangúlag megszavazta a kubai, a román és a jordániai Pen-centrum felvételét a nemzetközi szervezetbe. A küldöttek ugyancsak egyhangúlag vették tudomásul, hogy 1965-ben Jugoszláviában, 1966-ban pedig New Yorkban ül össze nemzetközi Pen-kongresszus. Nagy érdeklődés nyilvánult meg az 1964 októberében Budapesten tartandó Pen-konferencia iránt is. David Carver, főtítkári jelentésében, erről így emlékezett meg: »Huszonhat éve ez az első nemzetközi Pen-találkozó Kelet-Európában – az utolsó kongresszus Európának ebben a részében Prágában volt 1938-ban. Az a körülmény, hogy a Pen Budapesten tart ülést, minden vonatkozásban általános meglepetést kelt.«»

A kongresszus irodalmi vitájának témája *Az író és a szemantika – Az irodalom, mint fogalom, jelentés és kifejezés* volt, a vitaindítót J. A. Richards, a Harvard Egyetem tanára tartotta. Sötér István vitába szállt ama tételével, hogy „a szabadságeszme »keleti« és »nyugati« értelmezése között mélyreható különbség mutatkozik. Rámutatott ennek a szemléletnek felületességére, s hangsúlyozta, hogy szabadságon a világ népei lényegileg mindenütt ugyanazt értik. Utalt arra az új humanizmusra, amely a szocialista országok művészetében, irodalmában, napjainkban kibontakozik, s javasolta, hogy a Nemzetközi Pen egy későbbi találkozón vitassa meg az ezzel kapcsolatos kérdéseket.” Kéry László szerint „Ha az oslói irodalmi vita nem is volt minden tekintetben kielégítő, a kongresszus egészét mégis sikeresnek lehet mondani. A tanácskozásokat becsületes, nyílt hang jellemezte, a különböző gondolkodású és kultúrájú népek íróinak harmóniára való törekvése. Különösen kifejezésre jutott ez Victor van Vriesland nemzetközi elnök és André Chamson nemzetközi alelnök megnyilatkozásaiban. Jelentős előrehaladás történt ezen a kongresszuson abban az irányban, hogy a viszályt keltő mozzanatok kiküszöböljék, s hogy a szocialista országokból érkező küldöttek elfoglalják a nemzetközi együttesben azt a helyet, amely őket megilleti.”²⁶⁰

²⁵⁷ Felfegyverzés Miroslav Krleža magyarországi látogatásáról. Bp., 1964. ápr. 28. G.

²⁵⁸ Jelentés. Bp., 1964. máj. 29. „Pál Éva” fn. ügynök Mészáros Béláné r. fhdgynak. Tárgy: Mikes György. BM III/III-4/a. Alo. ÁBTL 3.1.2 M-31393.155.

²⁵⁹ L. Jean de Beer: Le Congrès P.E.N. d'Osló...

²⁶⁰ Nv 1964. 9. évf. 9. 1435–1437.

A magyar Pen 1964 júliusában Elmer Rice nemzetközi alelnököt,²⁶¹ augusztusban David Carver főtítkárt látta vendégül, budapesti találkozásokat és vidéki kirándulásokat szervezve számára,²⁶² szeptemberben pedig Stephen Spender tartott előadást a Pen tagjai előtt.²⁶³

A nemzetközi végrehajtó bizottság budapesti ülése

A nemzetközi Pen budapesti VB-ülésére érkezett küldöttek tiszteletére a magyar szervezet 1964. október 14-én este fogadást adott. „Pál Éva” jelentése szerint „Üdvözlő beszéd nem hangzott el. Kéry László az ajtóban egyenként üdvözölte a küldötteket, akik nevüket egy kis cédulán a gomblyukukba tűzték. Azok az írók, fordítók, mint például Illyés, Boldizsár, Ungvári, Vas, Rónay, akiknek személyes ismerősek voltak, bemutatják őket a magyaroknak – de a kitűzött nevek alapján inkább a magyar írók mentek bemutatkozni. A hangulat igen élénk volt, a beszélgetések témája általában az volt, hogy ki kinek fordít. Egymásnak mely munkáját ismerik stb.”²⁶⁴

Az ülést október 15-én tartották.²⁶⁵ A tanácskozás előtt Sőtér István úgy látta, „Hasonló jelentőségű, nemzetközi irodalmi találkozóra a felszabadulás óta nem került még sor hazánkban, sőt Európának ebben a részében sem, az 1930-as prágai és az 1932-es budapesti PEN-kongresszus óta. A magyar kulturális élet, a magyar irodalmi közvélemény örömmel és barátsággal köszönti külföldi vendégeinket. Hiszen Európa egyik legrégebbi PEN Clubja lesz most a vendéglátó, mely mindössze öt esztendővel fiatalabb az alapító angol klubnál.” A vendégek nagy része is úgy találta, hogy „a magyar PEN-Club a legjobban dolgozó, a legélénkebb, a legszínvonalasabb PEN-szervezetek közé tartozik, és így megszerzett tekintélye fejeződik ki mostani házigazdai szerepében is. De ez a szerep magában foglalja hazánk nemzetközi tekintélyének megnövekedését is – jeleként annak az elismerésnek, melyet a magyar kulturális élet vívott ki magának a legkülönbözőbb nemzetközi fórumokon.” Sőtér István szerint csak az eltérő nézetek megismertetése „oszlathatná el az egymásról alkotott felületes hiedelmeket, előítéleteket. [...] A PEN nemzetközi szervezetének további sorsa attól függ, hogy mily mértékben képes alapokmányát erre a célra fölhasználni. A budapesti kerekasztal-konferencia terve ebben a szellemben fogant, s ezért is tekinthetünk örömmel és bizalommal megvalósulása elé.”²⁶⁶

Sőtér az 1964. decemberi közgyűlésen is vélte, „1962 óta a Magyar PEN Club – amely valamikor igen nehéz helyzetben volt, nagyon nehéz támadásokkal kellett szembenéznie

különböző fórumokon – a Magyar PEN Club ma – nyugodtan elmondhatjuk, – nagy nemzetközi elismertetésnek örvend és a nemzetközi végrehajtó bizottsági üléseken úgy szokták emlegetni, mint a legjobban dolgozó PEN klubok egyikét.”²⁶⁷ Az 1965. őszi Avignon-i ülésen Carlos von Raditzky, a belga Pen főtíkára a magyar központot a nemzetközi szervezet „egyik legerősebb oszlopának” mondta.²⁶⁸

Az irodalmi kerekasztal-konferenciát 1964. október 16–17-én tartották huszonöt nemzeti szervezet több mint száz küldötte és a szovjet írószövetség megfigyelői részvételével. Az egyes vitaszekciók munkáját Michel Butor és William Cooper (próza), Illyés Gyula (líra), valamint Jean de Beer (dráma és színház) vezetésével tervezték.²⁶⁹ Egyik későbbi feljegyzésében Kéry László joggal állapította meg, hogy „A Nemzetközi P.E.N. tekintélye az egyes országokban függ az ott működő központ aktivitásától, valamint attól, hogy mennyire képes az illető P.E.N. központ jelentős írókat mozgósítani. Aktív, nagy tekintélynek örvendő centrum például a franciáké, belgáké, angoloké, jugoszlávoké, indiaiaké. A P.E.N. tekintélyének növekedése a többi közt lemérhető azon, hogy az utóbbi években számos centrum kérte felvételét a nemzetközi szervezetbe, illetőleg jelentette be reaktivizálását. Például: a jugoszlávok, románok, kubaik, szenegáliak, ceyloniak stb.”²⁷⁰

A konferenciát, csakúgy, mint az 1932-es világkongresszust, az MTA székházában rendezték. Az ülésen Rosamond Lehmann írónőnek, az angol Pen elnökének megnyitója után Illyés Gyula tartott bevezetőt, a vitában Willem Brandt, André Gascht, Stephan Hermlin, Maria Kunczewicz, Leda Mileva, Armand Pierhal, Mursi Saad el-Din és Somlyó György vett részt. A küldötteket délben Darvas József, az írószövetség elnöke a Gellért Szállóban, este Ilku Pál művelődésügyi miniszter a Magyar Néphadsereg Központi Klubjában látta vendégül.²⁷¹

Másnap Lewis Galatiere New York-i küldött és Sőtér István elnökle mellett Jean de Beer tartotta meg bevezető előadását, a vitában Mira Alecković, Miguel Angel Asturias, W. H. Auden, Maria Banuş, Boldizsár Iván, Michel Butor, Lumir Cívrny, Franz Theodor Csokor, Dobozy Imre, Victor Eftimiu, Jean Follain, Yves Gandon, Gáldi László, Paul Georgescu, Georgi Goshkin, Hegedűs Géza, Stephan Hermlin, Hubay Miklós, Illyés Gyula, Anna Kamenova, Alfred Kurelta, Mary McCarthy, Nagy Péter, Jan Parandowski, Vasko Popa, Somlyó György, Szabolcsi Miklós, Konsztantyin Szimonov, Vas István, Veres Péter, Victor

²⁶⁷ Jku(1964. dec. 17.) 3.

²⁶⁸ *Jegyzőkönyv a Magyar P.E.N. Club 1965. december 17-én, pénteken délután 4 órakor a Kossuth Klub I. emeleti termében tartott évi rendes közgyűléséről.* Elnök: Passuth László, a Magyar P.E.N. Club alelnöke. G. 35.

²⁶⁹ L. *A Nemzetközi Pen Végrehajtó Bizottságának ülése és kerekasztal-konferenciája 1964 októberében, Budapesten* [részletes program]. G.m., *Huszonöt ország... Négy világrész... Nemzetközi Pen-konferencia...* (Nszab), (A. G.): *A P.E.N. budapesti... Budapestre érkezett az angol... Tamás István: A magyar-osztrák... és Nemzetközi Pen konferencia...* (ES)

²⁷⁰ *Feljegyzés.* Dok 124.

²⁷¹ *Megkezdődött a Nemzetközi Pen... Megkezdődött...* (Nsz, MN).

²⁶¹ *Elmer Rice...* (Nszab) és Barabás Tamás: *Ritkán kifizetődő...*

²⁶² Carver programjáról l. Kéry László levele Búzás Ferenchez. Bp., 1964. aug. 21. G.

²⁶³ *A Magyar Írók Szövetsége...* és (K-y) [Kéry László]: *Stephen Spender...*

²⁶⁴ *Jelentés.* Bp., 1964. okt. 15. Tárgy: *PEN fogadás a Royal Szállóban.* „Pál Éva” fn. ügynök Mészáros Béláné r. főhadnagynak. BM III/III/4-a. alo. ÁBTL 3.1.2. M-313939.

²⁶⁵ *A Nemzetközi PEN Club...* (Nszab), Richard Friedenthal: *Tom Eisenen Vorhang...*, Jean H. in *Boedapest...* és „*Ijzveren Gordijn*”...

²⁶⁶ *A Nemzetközi PEN kerekasztal-konferenciája elé.* G.

van Vriesland és William Cooper vett részt.²⁷² Este ismét a magyar Pen adott fogadást, ezúttal a Gundelben,²⁷³ vasárnap Tihanyba kirándultak a küldöttek.²⁷⁴ „Pál Éva” megjelent „A Royalban tartott első fogadáson, az Akadémián tartott előadáson péntek délután, mikor a regényről volt szó, továbbá péntek délután a miniszteri fogadáson a Tiszti Klubban, majd szombat du. az összefoglalón az Akadémián, majd vasárnap a balatoni kiránduláson. Benyomásom az volt, hogy általában mindenki jól érezte magát, nagyon jó benyomásuk volt a rendezésről, a kongresszus magas irodalmi színvonaláról és a magyar vendéglátás, vendégszeretet, barátságos őszinte légköréről. Nem zavarták az általános jó hangulatot a váratlan politikai események sem.”²⁷⁵ (A „váratlan”, ám valóban világpolitikai horderejű esemény Hruscsov október 14-én történt leváltása, Leonid Brezsnyev 15-i első titkárrá választása volt.)

A hivatalos kongresszusi programja mellett, vasárnap ebéd után, Balatonfüredről „Illyés Gyula felesége meghívott kb. 15 embert, zömmel franciákat, illetve egy-két jugoszláv író, németet és belgát, akik franciául beszélnek ő hozzá, a tihanyi villájába egy kis baráti beszélgetésre. A meghívottak között ott volt Charerné [Charaire-né] Kovács Veronika Ildikó, aki már 10 napot töltött Illyéséknél férjével együtt. Férje filozófus, esszéíró és egy irodalmi kis színháza van Párizsban, Tertres néven, a Montmartre-on. Az asszony verseket és dalokat ad elő magyar és francia nyelven, és gyakran magyar költők verseiből. Illyés Gyulát is így ismerte meg, hogy szavalta verseit Párizsban. Garát ismeri. A Magyar Rádió csinált is vele interjút. Nagyon otthonosan viselkedett, láthatólag igen összebarátkoztak a családdal.”²⁷⁶ Egy másik csoport Liptákéknál volt Passuthékkal. Mindenki nagy lelkesedéssel számolt be este a megérkezésekor a szép kirándulásról.” A róluk jelentő „Pál Éva” szerint Illyés „az úrírfejedelem» pózában tetszelgett, megmutatta házáat, műkincseit. A magyar és francia irodalom kapcsolatáról beszélgettek, politizálás nem volt.”²⁷⁷

A balatoni kirándulás után Kéry köszönetet mondott „Lipták Gábornak is, aki a konferencia végén megrendezett és kitűnően sikerült balatonfüred–tihanyi kirándulás előkészítésében és lebonyolításában volt nagy segítségünkre.”²⁷⁸ Somló Veronika közgyűlési szavai szerint „Az olyan ember előtt, aki jóformán semmit sem hallott Magyarországról, éppen ennek a kirándulásnak a kapcsán új területek nyíltak meg, amiért valóban külön köszönetet kell

mondani Illyés Gyulának, akinek házában 4–5 francia író és belga költő találkozott egymással. E baráti eszmecsere során Illyés Gyula levette polcáról egyebek között Yves Gandon verseskötetét. E találkozó sok kedvességgel annyira át volt itatva, hogy szinte elragadtatással töltötte el [a] külföldi írókat.”²⁷⁹

Konsztantyin Szimonov, aki a tanácskozásról a Voszhod úrhajó visszatérése miatt egy napot késett, a szovjet megfigyelők vezetőjeként elégedetten nyilatkozott a találkozóról; a jövőre nézve azt mondta, „A Szovjetunióban 30 írószövetség működik, és ezek együttes tanácskozása dönti majd el, hogyan működünk együtt a nemzetközi Pannel [...]”.²⁸⁰

A majdhogynem az 1932-es világkongresszus mintájára megszervezett tanácskozásokat és találkozókat, a bőséges, nagyvonalú budapesti városnéző és vidéki programokat a magyar és a nemzetközi sajtó folyamatos figyelme kísérte, noha Sötér később úgy találta, hogy a VB-ülés „a hazai visszhangnál lényegesen nagyobb nemzetközi visszhangot” váltott ki.²⁸¹ Nemsokára David Carver főtítkárs is nagy meglepéssel szolt a vendéglátókról, a szovjet íróküldöttség megjelenéséről és a két német Pen-központ közti ún. koordinációs bizottság felállítását rögzítő megállapodás létrejöttéről.²⁸² A tanácskozásról hasonlóan nyilatkozott Victor E. van Vriesland nemzetközi elnök.²⁸³

1964. decemberi közgyűlési visszatekintésében Kéry László azt mondta, „Az elmúlt két évben, sőt, bátran mondhatjuk, a felszabadulás óta eltelt két évtizedben a Magyar PEN életének legkiemelkedőbb eseménye az 1964 októberében, Budapesten megtartott Nemzetközi PEN-konferencia volt. A konferencia a nemzetközi szervezet vezetőinek, a külföldi delegátusoknak és a magyarországi résztvevőknek egybehangzó véleménye szerint jelentős sikerrel zárult. A sikert elősegítették bizonyos általános tényezők: a nemzetközi viszonyok alakulása, hazánk kedvező helyzete a Kelet és Nyugat közötti érintkezésben, az őszinte törekvés a világ írói részéről az együttműködésre és így tovább. [...] A szervezés, az adminisztratív előkészítés több mint egy évet vett igénybe, de valójában ennél is korábbra kell visszamennünk, legalább 4–5 évre, amióta a magyar központ helyzete a nemzetközi együttesben megszilárdult, és amióta a nemzetközi összejöveteleken mindig azon fáradoztunk, hogy hozzájáruljunk olyan légkör kialakításához, amely a sokat hangoztatott együttműködést valóban lehetővé is teszi. [...] noha a helyzet egyre javult az utóbbi években a Nemzetközi PEN találkozóin, azért időről-időre szembetaláltuk magunkat bizonyos elemek támadásaival, hazánk és általában a szocializmus ellen folytatott propagandájával. Az ilyen megnyilvánulásokat mindig a leghatározottabban visszautasítottuk, de magunk sohasem vettük át ezt az agresszív, propagandisztikus magatartást. A mi delegátusaink higgadt viselkedése – külföldi megfigyelők szerint is – nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a Nemzetközi PEN üléseink fokozatos javulás

²⁷² *Befejeződött a Nemzetközi Pen...* (Nszab, MN) és *Jku* (1964) 17–18. Az előadások és felszólalások tartalmát az Élet és Irodalom 1964. okt. 24-i száma foglalta össze Tímár György *Új fejezet...* c. bevezetőjével.

²⁷³ *Befejeződött...* (Nsz)

²⁷⁴ *Írók látogatása...*

²⁷⁵ *Jelentés*. Bp., 1964. okt. 24. „Pál Éva” *fn. ügynök Mészáros Béláné r. főhadnagynak*. Tárgy: *PEN rendezvényeiről*. BM III/III/4-a. Alo. ÁBTL 3.1.2. M–313939. A váratlan politikai esemény Hruscsov 1964. okt. 14-i leváltása volt.

²⁷⁶ Georges Charaire felesége, Kovács Veronika (Veronique Charaire) később az 1985-ös budapesti Európai Kulturális Fórumon is részt vett. A fórumról részletesen *A szabadság dzsungelében* c. fejezetben. Charaire-ékről l. még *A Boldizsár-korszak* 19. és *A szabadság dzsungelében* 94. jegyzet.

²⁷⁷ *Jelentés*. Bp., 1964. okt. 27. „Pál Éva” *fn. ügynök Mészáros Béláné főhadnagynak*. Tárgy: *A PEN küldötteinek balatoni kirándulásáról*. BM III/III/4-a. alo. ÁBTL 3.1.2. M–313939.

²⁷⁸ *Jku* (1964. dec. 17.) 19.

²⁷⁹ Uo. 44.

²⁸⁰ *Eredményes munkát végzett és Szimonov...*

²⁸¹ *Jkr* (1964. dec. 17.) 5.

²⁸² *A Nemzetközi Pen végrehajtó bizottsági ülése...*, *Megállapodás...*, *A Nemzetközi Pen főtákar...* és *A Nemzetközi PEN főtákarának...*

²⁸³ Tímár György: „Közelebb kerülni...”

volt tapasztalható, és hogy végső eredményképpen létrejött a budapesti találkozó, amelyet teljes egészében az őszinteség, a kérdésekkel való nyílt szembenézés, a barátságos hangneme és a tiszta légkör jellemezett.”²⁸⁴

Boldizsár Iván a rendezvényt találóan jellegzetes „légkørsikernek” nevezte, amely szerinte háromszoros eredményt hozott: mindenekelőtt a nemzetközi Pen és Budapest összekapcsolódását, másodszor a két német Pen érzékelhető közeledését, harmadszor, hogy a nemzetközi Pen munkájába a szovjet írók is bekapcsolódtak.²⁸⁵ Az ülés és a konferencia Kéry László szerint is légkørsiker volt, ám nemcsak „abban az értelemben, hogy ilyen találkozó megrendezése a jelen pillanatban éppen Magyarországon voltak adva a legkedvezőbb atmoszférikus feltételek, hanem abban az értelemben is, hogy a Nemzetközi PEN tárgyalásainak levegője jelentős változáson, javuláson ment át az utóbbi években. 1959-ben, Frankfurtban, mikor a többség már úgy döntött, hogy a Magyar PEN Clubnak helyet kell biztosítani a nemzetközi együttesben, egyesek még nagyon is élesztgették a hidegháború jeges szelét. S később is meggyőzően fölcstántott a PEN ülésein az az agresszivitás, amely mindig valamilyen humanista jelszóval jelentkezett, s mindig a szocializmusellenes propaganda nótáját fújta. Legsúlyosbbságesebb esete ennek Madariaga dühödt antikommunista kirohanása volt az 1960-as Rio de Janeiro-i kongresszuson. Ettől a leplezetlenül hidegháborús megnyilatkozástól, amely a szocialista országok íróival való bármilyen fajta együttműködést anatómia alá igyekezett helyezni, a Nemzetközi PEN vezetősége – és a riói kongresszus nagy többsége – élesen elhatárolta magát, s David Carver nemzetközi főtítkárt most Budapesten, négy év távlatából is energikusan utasította vissza Madariaga esztelen támadását.”

A magyar szervezet azonban Kéry László szerint végleg elkötelezte magát a Pen-charta együttműködő szelleme mellett, így a találkozó „azért tekinthető bízvást korszakos jelentőségűnek”, mert első alkalommal alakult ki olyan légkör, amelyben a két német Pen és a szovjet írók ügye mellett sikerült többek közt a Nemzetközi Pen és az Európai Íróközösség (COMES) kapcsolatának rendezése is.²⁸⁶ A kelet-berlini magyar nagykövet jelentése szerint „A PEN főtítkára a nemzetközi PEN budapesti ülését a kulturális beosztottal folytatott beszélgetés során az utóbbi évek egyik legjelentősebb nemzetközi kulturális tanácskozásaként értékelte. A meghívásnak is a vártnál sokkal többen tettek eleget. Csak a francia küldöttség 20 tagú volt, de hasonlóan nagy számban vettek részt a többi országok képviselői is. Az ülés színvonalát és légkörét kitűnőnek minősítette. [...] Ellentétben néhány, a magyar sajtóban is megjelent értékeléssel, ő az ülés sikerét nem tartja véletlenszerű »légkör-sikernek«, hanem egy határozott, tudatos és rugalmas szervezéssel jól előkészített – a tárgyalások számára kedvező – szituáció eredményének.”²⁸⁷

²⁸⁴ Jkv. (1964. dec. 17.) 14–15.

²⁸⁵ Kerekasztal a Duna partján.

²⁸⁶ Jegyzőkönyv a Magyar P.E.N. Club Intéző Bizottsága 1964. november hó 30-án tartott üléséről. Boldizsár Iván jkvv. G. és Konferencia után.

²⁸⁷ Kárpáti József kelet-berlini nagykövet jelentése. Tárgy: A nemzetközi PEN budapesti ülése. Sz.t. G.m. A.n.

A végrehajtó bizottsági ülés eredményei közül csakúgy, mint Boldizsár Iván, Sötér István is hármat emelt ki. Elsőként a világszervezet és a szovjet írók közeledését, amelyet a bizottság 1964. júniusi oslói ülésén éppen a magyar Pen vetett fel, közelebbről, hogy „a meghívás ne egyes személyeknek szóljon, hanem a Szovjet Írók Szövetségének”. David Carver akkor „azt vetette ellene ennek a megoldásnak, hogy a PEN szabályzata nem teszi lehetővé kívülről testületek képviselőinek meghívását. Mi ragaszkodtunk saját javaslatunkhoz, mert tudtuk, hogy a meghívásnak ez az egyedül méltányos és kielégítő formája. A vitában segítségünkre jött Yves Gandon, a Francia PEN elnöke, aki kezében a nemzetközi szabályzattal, bebizonyította, hogy a meghívás általunk javasolt formáját a nemzetközi előírások is lehetővé teszik. Ezzel eldőlt egy évek óta húzóódó vita. A nemzetközi főtítkárt elküldte a meghívólevelet, a Szovjet Írók Szövetsége pedig delegálta megfigyelőit Budapestre.”

Második sikerként Sötér is a két német Pen-központ megállapodásának jóváhagyását méltatta, ami az NDK-ban élő írók nyugati vízumhoz jutását teszi lehetővé, harmadikként pedig, hogy sikerült javítani a Nemzetközi Pen és a COMES viszonyán.²⁸⁸ (Passuth László szerint „A COMES sorsa negatív is igazolja, hogy mennyivel óvatosabban vezették a PEN-t, éltek a lehetőségekkel. A COMES elhamvadt, a PEN, úgy látszik, túlélte sok válságot, mely különösen a hidegháború során létét szikizmával, szétszakadással is fenyegette.”)²⁸⁹ Pierre Abraham, az Europe szerkesztője szerint a magyar Pen „higgadt, józan fellépésének” döntő szerepe volt abban, hogy „bizonyos nyugati intellektuális körök felhagytak a szocializmussal szembeni korábbi bizalmatlankodásukkal, sőt talán még fanyalgásukkal is, s hogy következőképp jóval tárgyilagosabban tudnak ma leülni egy-egy eszmei tárgyalóasztal mellé.”²⁹⁰

A visszhangos nemzetközi sikert hozó budapesti rendezvény után Sötér és Kéry már októberben kereste az alkalmat a magyar és az osztrák Pen-központok viszonyának rendezésére, ezért Franz Theodor Csokor elnököt, Carry Hauser főtítkárt, Herbert Eisenreicht és Fritz Hochwäldert budapesti látogatásra hívta meg. Az 1964. decemberi közgyűlésen Kéry úgy nyilatkozott, „Az osztrákokat azért hívtuk meg, mert az elmúlt évek folyamán nem volt kielégítő a viszonyunk az Osztrák Pennel és éppen a kapcsolatok újrafelvételére és javítására akartunk kezdeményező lépést tenni. Osztrák kollégáink magyarországi látogatása alkalmából meggyőződhattunk róla, hogy megvan bennük az őszinte hajlandóság az együttműködésre, s lehet velük tárgyalni a vitás kérdésekről is. Ilyen vitás kérdés például az, hogy az Osztrák PEN 1957-ben kizárta sorából azokat a tagjait, akik nem voltak hajlandó egy Magyarország ellen irányuló nyilatkozatot aláírni. A kizárt osztrák PEN-tagok közt ott találjuk Ernst Fischert is – s a kizárás mindmáig érvényben van. Mi szorgalmazzuk ezeknek az íróknak a visszavételét [...]”²⁹¹

²⁸⁸ Jkv. (1964. dec. 17.) 15–17.

²⁸⁹ A Nemzetközi PEN fél évszázada. In: A Nagyvilág anketja... Dok 130.

²⁹⁰ Timár György: Az Europe...

²⁹¹ Jkv. (1964. dec. 17.) 10–11.

A magyar Pen békülékenysége mégsem hozta meg a remélt eredményt. Az 1964. decemberi közgyűlés elnöki zárszavában Sötér az osztrák Pannel való kapcsolat méltatását ezzel egészítette ki: „Robert Neumann, nemzetközi alelnökeink egyike, akihez bizonyos közvetítés-kéréssel járultunk az Osztrák PEN-ből a magyar ügyek miatt kizárt írók helyzete rendezése érdekében, most keltezett levelében azt a feltételt állítja elének, hogy ha Déry Tibor és Háy Gyula a börtönből kiszabadul, akkor hajlandó lesz ő ebben a közvetítésben részt venni. (Élénkség, mozgár.) Ez tehát egy epizód, egy kis jelzés arra vonatkozóan, hogy a közvéleménynek milyen süketségei, milyen félrehallásai is lehetségesek, amidőn egy különben tiszteletreméltó ember és a PEN egyik vezető tagja egy négy évvel ezelőtt elintézt ügyet állít most élénk feltételként.”²⁹²

Az 1965. decemberi közgyűlésen Tímár György beszámolt róla, hogy 1964 nyarán Boldizsár Iván és Hajnal Gábor társaságában fogadta Bruno Freyt, akit annak idején Ernst Fischerrel és Hugo Hupperttel együtt kizártak az osztrák Pen Clubból „az 1956-os magyar eseményekkel kapcsolatos állásfoglalása miatt, pontosabban azért, mert annak idején nem volt hajlandó aláírni az Osztrák P.E.N. Magyarország ellen irányuló nyilatkozatát [...]”

A megbeszélés résztvevői annak lehetőségét vitatták meg, milyen lépések révén kerülhetnének vissza ezek a jogtalanul, a P.E.N.-charta megsértésével kizárt írók az osztrák P.E.N.-be. Sajnos, ezen a téren nem sikerült előrehaladást elérnünk, jöllehet az Osztrák P.E.N. abban a pillanatban, hogy hivatalos küldöttséget menesztett hazánkba, nyilvánosan ellentmondásba került saját kizárási határozatával, azaz pontosabban: noha deklarálta, hogy megváltoztatta hazánkra vonatkozó előző véleményét, presztízs okokból továbbra is kitart a korábbi álláspontján alapuló jogtalan kizárási határozat mellett. Természetesen centrumunk szolidaritást vállal azokkal az írókkal, akik mellénk álltak a XX. századi történelem egyik igen nehéz pillanatában, s továbbra is mindent elkövet tagsági jogiak helyreállításáért. Sajnos, egyelőre még az egyes nem hivatalos nyugati közvetítő próbálkozások is eredménytelenek maradtak.”²⁹³ A magyar és az osztrák klubok kapcsolatának végleges és megnyugtató rendezéséről Kéry László főtítkárcsak bő harminc év múlva, a magyar Pen 1996-os közgyűlésén számolhatott be.²⁹⁴

Az emlékeztetés 1964-es budapesti végrehajtó bizottsági ülést, a kétnapos konferenciát, a találkozókat és a kirándulásokat még sokáig emlegették a résztvevők. Boldizsár az 1970-es közgyűlésen is felhozta: „Sötér István gondolata volt az 1964-es Nemzetközi P.E.N.-konferencia, amely a hidegháború óta először ültette kerekasztal köré Nyugat és Kelet íróit, beleértve a szovjet irodalom képviselőit is. Akik a Nemzetközi P.E.N. és benne a mi szervezetünk tevékenységét figyelemmel kísérik, tudják, hogy ilyen széleskörű találkozóra az óta is ritkán került sor, ilyen eredményes, ilyen gyümölcsöző azonban, mint a budapesti volt, azóta sem létezett. A Nemzetközi P.E.N. tagjai és klubjai évek óta szinte legendaként emlegetik.”²⁹⁵

²⁹² Uo. 61. Az osztrák–magyar irodalmi kapcsolatok alakulásáról Tímár György: *Magyar irodalmi esték Bécsben*.

²⁹³ *Jkr*: (1965. dec. 17.) 11.

²⁹⁴ *Jegyzőkönyv*: Készült a Magyar P.E.N. Club 1966. december 4-én délelőtt 11 órakor megtartott évi rendes közgyűléséről. G. 31–32.

²⁹⁵ *Jkr*. (1970. dec. 15.) 71.

Amint később Sötér maga is leírta, Brightonban, 1963 nyarán vetette a VB budapesti megszervezését, azt követően, hogy az NDK küldöttei nem kaptak angol vízumot. A javaslat azonban már 1962-ben felmerült, amikor megfogalmazta a hazai hivatalosság által előzőleg jóváhagyott elgondolását, amely szerint „van egy ország, ahol az NDK PEN-küldöttei és a nyugatnémet PEN-delegáció egyaránt vízumot kaphat: ez a Magyar Népköztársaság. Vagyis: meghívtam Budapestre, 1964 őszére a PEN Nemzetközi Végrehajtó Bizottságát. Bejelentésemnek heves visszhangja támadt. A nemzetközi főtítkárcs és a PEN angol vezetői azonban érezték a helyzetnek rájuk nézve megszügyenítő voltát. Carver főtítkárcs kérdésére, hogy meghívásom az emigráns PEN-re is érvényes-e, azt feleltem, hogy a meghívás az egész Végrehajtó Bizottságnak szól. A meghívást egyhangú lelkesedéssel fogadták és köszönték meg, s még Tábori Pál is felszólalt mellette. Az emigráns PEN jelenlevő képviselői (csehek és bolgárok) a szünetben elmondották nekem, mennyi bajt okoznak nekik az emigráció »dogmatikusai«, s mennyire nagylelkű volt a magyar PEN gesztusa. Pavel Tigrid cseh emigráns író azt is megjegyezte, hogy ezzel kihúztuk a talajt a PEN hidegháborús köréi alól. Az emigráns PEN egyébként azt ígérte, hogy olyan delegátusokat fog küldeni Budapestre, akik »politikailag jó szándékúan fognak viselkedni«. A Budapestre küldendő emigráns delegátusok között felmerült Zilahy Lajos neve is, aki szeretne hazánkba ellátogatni.”²⁹⁶

1964 októberének mérlegét a magyar Pen számára Ungvári Tamás vonta meg. *A Nemzetközi Pen budapesti kerekasztal-konferenciájáról* című írásában, melyben úgy találta, a nemzetközi Pen választása nem véletlenül esett Magyarországra. „Aligha véletlenül esett a végrehajtó bizottság választása Magyarországra, amely sokáig mintegy próbakő volt a világsszervezet számára. „A hidegháborús szellem megpróbált rést ütni a különböző rendszerű és politikai felfogású országok íróinak szövetségében, és épp a magyar centrumot választotta céltáblaként. Az 1959-ben, Frankfurtban rendezett konferencia volt a fordulópont: ekkor a végrehajtó bizottság többsége állt a magyar küldöttség mellé, s megszavazta, hogy népünk joggal képviseltetheti magát ezen a nemzetközi fórumon is. A Budapestre összegyűlt kerekasztal-konferencia tehát pontot tett egy elhúzódo vita végére. S teljes bizonyítékot nyújtott arról, hogy Magyarország nemcsak teljes jogú részese, de aktív és segítő tagja lehet a nemzetközi szellemi életnek.” A konferencia legfőbb eredményének Ungvári is a szovjet megfigyelők jelenlétének biztosítását tartotta, az irodalmi vitáinak pedig azt, hogy megállapították, „hagyomány és újítás nem szakítható el egymástól. Az egyik felszólaló, Vas István idézte is Radnóti híres fordításában Apollinaire emlékeztetés sorát: »a hagyomány és lelemény e hosszú vad vitáját« – mondotta a felszólaló –, úgy látszik, megoldotta, vagy inkább elmélyítette a konferencia. [...]”

A vita végül is az irodalom és az író társadalmi szerepének kérdése körül kezdett kijegecesedni.” Illyés Gyula „Szemléletes képpel illusztrálta gondolatát. Azzal a magyar népmesével, mely a szétdarabolt lányról szól, akit egy obsitos huszár gyógyít meg azzal, hogy szétdarabolja és részeit megmosva ismét összeilleszti tagjait. A líra – a »hajdan közérthető test« – most itt fekszik előttünk szétdarabolva, magyarázta Illyés. De ez a szétdarabolás

²⁹⁶ Sötér István: *Jelentés Liège-ben, Párizsban, Brightonban és Brüsszelben tett utainról*. Bp., 1963. júl. 3. G. A.n.

egy új integráció kezdete. A költészet azonban ezt az új integrációt csak akkor érheti el, ha beleilleszkedik a társadalomba. [...] A jövő és a társadalom – ez volt a konferencia két vezéreszméje. Harmadiknak, s természetesen, az olvasókkal való kapcsolat vetődött fel. A belga Daniel Gillès az »új regény« francia képviselőit támadta; az áramlat arisztokratizmusát róttta meg. Pedig: a konferencia küldöttei között ott volt Michel Butor, az »új regény« egyik legtehetségesebb képviselője is. Nem véletlenül beszélt arról nagy tetszéssel fogadott, temperamentumos beszédében, hogy az olvasónak is lehet felelőssége: meg kell küzdenie az »újítás« megértéséért mindenkinek, aki könyvet forgat. [...] [Wystan Hugh] Auden, [Michel] Butor, William Cooper, [Konsztantyin] Szimonov, Stephan Hermlin, Walter Allen, Mary McCarthy – ezek a nevek könyvek sorát, áramlatok és csoportok sokaságát képviselik. Megjelenésük és közreműködésük súlyt és rangot adott a konferenciának.” Ungvári kiemelte a vendéglátó írók kiváló szereplését is; „Nincs alkalmunk Vas István és Somlyó György hozzászólásainak ismertetésére, sem Hubay Miklós, Veres Péter, Hegedűs Géza, Gáldi László felszólalásainak kivonatolására. Vagy Boldizsár Iván összefoglalójának méltatására. Csak annyit jegyezhetünk meg, hogy szellemi szintben és tájékozottságban nem vallott szégyent delegációnk.”²⁹⁷

Az 1964. őszi találkozónak további eredménye volt Rónay Györgynek az a kezdeményezése, mely szerint jó visszhangot keltene, ha Budapesten a közeli jövőben „haladó” katolikus és keresztény világnézetű költők, írók, újságírók, hozzászólók – francia viszonylatban például az Esprit és a Témoignage Chrétien szerkesztőire gondolok –. hozzájárulás esetén, Budapesten baráti találkozót rendeznének. Ez a gondolat felmerült, ezt Pierre Emmanuel nagy lelkesedéssel fogadta, ezt a Vigilia bizonyos fokig magáévá tette, hogy ebben az ügyben az illető helyeken ő fog eljárni [...] Engem azzal bíztak meg, hogy hozzam a PEN vezetőségének a tudomására, és amennyiben ebből lesz valami, akkor közöljem azt, hogy természetesen a PEN tapasztalataira számíthatnak és elsősorban a PEN Club erkölcsi támogatását kérik, és erre feltétlenül számíthatnak. (Taps).”²⁹⁸ Sőtér István szerint Rónay tervével „a Magyar PEN – úgy érzem – teljes mértékben rokonszenvezhet és örömmel működik közre ennek megvalósításában. Azok a jelenségek, amelyeket a haladó katolikus irodalomban vagy akár a vatikáni zsinat körül kialakult, igen fontos szellemi mozgalmak körül felismerhettünk az utóbbi időben, igenis kívánatosnak teszük számunkra egy ilyenfajta vállalkozásban való részvételt. Pierre Emmanuel magyarországi látogatása, továbbá azok a nyilatkozatok, amelyeket ő tett erről a látogatásáról, itt szerzett tapasztalatairól,²⁹⁹ mind alátámasztják egy ilyen fajta kezdeményezésben való részvételünk fontosságát.”³⁰⁰

Sőtér állásfoglalásának különös súlya volt a II. Vatikáni Zsinat negyedik ülésszaka idején, amikor az állambiztonság a „Loyolások” és az „Utazók” fedőnevű titkos akciók után országos újabbnagyszabású támadást indított „a Magyar Népköztársaság rendje ellen szervezkedő klerikális reakció”, papok, tudósok, művészek és más értelmiségiek megtörésére.³⁰¹

²⁹⁷ Nv 1964. 9. évf. 12. 1914–1915.

²⁹⁸ Jkr. (1964. dec. 17.) 34.

²⁹⁹ L. Pierre Emmanuel felszólalása a Magyar PEN Clubban. Dok 129.

³⁰⁰ Jku. (1964. dec. 17.) 59.

³⁰¹ L. Fejérdy András: Magyarország és a II. Vatikáni Zsinat... és Csapody Miklós: Bálint Sándor... 280–283.

Az 1964 novemberében rendezett brüsszeli műfordítói kerekasztal-vitán Tímár György vett részt, aki szerint a beszámolókat követő vitában Illyés Gyula, Gáldi László és mások „szenvetélyesen kifejtették álláspontjukat a francia és a magyar költészetéről, illetve a két poétikai nyelv közötti különbségről.”³⁰² A találkozón két határozat született: az elsővel, minthogy túl nagyra ítélték a közepes minőségű francia fordítások számát, felszólították a kiadókat, hogy a jövőben rangos költőkkel „dolgoztassanak”. A második határozattal olyan könyvsorozat megjelentetéséről döntöttek, amelynek köteteiben együtt adják ki mintegy húsz jelentős európai költő egy-egy versének eredeti szövegét, nyersfordítását és a vers több francia költőtől való műfordításait. A találkozón példaként mutatták be azt a gyűjteményt, amelyben Radnóti Miklós *Csüörtök* című költeményét a nyersfordítás után Paul Chaulot, Jean Follain (két változattal) Eugène Giullevic, Arthur Haulot, Jean Rousselot, Robert Sabatier, Andrée Sodenkamp, Tom Uloise francia, José Luis Cano spanyol, valamint Keith Botsford angol változata követi.³⁰³

A magyar Pen következő közgyűlését 1964. december 17-én tartották. Kéry László főtárgyaló visszatekintése szerint 1962–64-ben az egyesület „tevékenységének, fejlődésének fő irányát mindenekelőtt a külföldi írókkal és PEN Központokkal való kapcsolatok elmélyülése és bővülése határozta meg [...] törekedtünk arra is, hogy minél szorosabbra fűzzük a külföldi irodalmakkal már korábban kialakult kapcsolataikat. A negyvenes évek végétől kezdve egy ideig nálunk is nagy visszaesés mutatkozott a nemzetközi kapcsolatok fejlődésében, amelyet a szellemi, irodalmi élet is rendkívüli módon megsínylett. Az utóbbi nyolc-tíz évben jelentősen megváltozott ez a helyzet, nem utolsósorban a Szovjetunió és a szocialista országok következetes békeszerető politikájának eredményeként.”

Kéry úgy vélte, „ha mi vendégeket fogadunk, ennek többek közt arra az eredményére is méltán számíthatunk, hogy időnként a magyar írókat, a magyar PEN Club tagjait is meghívják külföldre az ottani PEN-központok. A fejlődés ezen a téren lényegesen lassúbb, mint a magyarországi meghívások tekintetében, de az elmúlt két év azért ebben a vonatkozásban is hozott bizonyos, nem jelentéktelen előrehaladást.”³⁰⁴ A magyar Pen 1964-ben többek között Pierre Abrahamot, Richard E. Allent, Roger Caillois-t, Franz Theodor Csokort, Pierre Emmanuelt, Herbert Eisenreichet, Ian Finlayt, Ernst Fischert, Franz Fühmannt, Lewis Galantière-t, Carry Hausert, Stephan Hermlint, Fritz Hochwäldert, Miroslav Krležát, Todor Manojlovićot, Thomas Markot, Elmer Rice-t, Roger Richardot, Stephen Spender, Graham Storeyt, Albert Tezlát, Irina Tumovát és Christa Wolfot látta vendégül.³⁰⁵

³⁰² Jkr. (1965. dec. 17.) 4.

³⁰³ Tímár György: Brüsszeli levél: Európai műfordítók tanácskozása.

³⁰⁴ Jkr. (1964. dec. 17.) 6–8.

³⁰⁵ Uo. 10, 12. A tárgyi meghívásokhoz Boldizsár Iván Aczél György előzetes hozzájárulását kérte, l. Kéry László levele Boldizsár Ivánhoz. Bp., 1965. jan. 16. G.m.aut.

A közgyűlésen tisztújításra is sor került: a magyar Pen régi-új elnöke Sótér István lett, elnökhelyettes Boldizsár Iván, alelnökök Illés Béla, Illyés Gyula, Passuth László, Rubinyi Mózes, Szabó Pál és Tamási Áron. Kéry László, noha maga helyett Ungvári Tamást javasolva lemondását benyújtotta a Művelődésügyi Minisztériumhoz,³⁰⁶ főtktár maradt, helyettese Hubay Miklós lett. Az intézőbizottságba Balassa Imrét, Benedek Marcellt, Boldizsár Ivánt, Fodor Józsefet, Földeák Jánost, Garai Gábort, Gáldi Lászlót, Gereblyés Lászlót, Goda Gábort, Hajdu Henriket, Hegedűs Gézát, Hubay Miklóst, Illés Bélát, Illyés Gyulát, Jankovich Ferencet, Karinthy Ferencet, Kardos Lászlót, Kassák Lajost, Kéry Lászlót, Király Istvánt, Köpeczi Bélát, Lányi Saroltát, Mesterházi Lajost, Nagy Pétert, Oravecz Paulát, Passuth Lászlót, Rideg Sándort, Rónai Mihály Andrást, Rónay Györgyöt, Simon Istvánt, Somlyó Györgyöt, Sótér Istvánt, Szabó Pált, Szabolcsi Miklóst, Tamási Áront, Tolnai Gábort, Ungvári Tamást, Vajda György Mihályt, Várnai Zsenit, Vas Istvánt és Waldapfel Józsefet választották meg.³⁰⁷ Szombathy Viktor pénztárnoki jelentése szerint a magyar Pen 1962–63-ban mintegy 100 ezer forintos költségvetési támogatást kapott.³⁰⁸

1965. február 11-én a magyar Pen Mészáros István műfordítóról emlékezett meg a Lengyel Kultúra Házában,³⁰⁹ március 12-én Madách-estet rendezett a párizsi Magyar Intézetben,³¹⁰ 15-én pedig Boldizsár Iván tartott előadást az amszterdami Európai Kulturális Társaságban *A mai magyar irodalom és Európa* címmel.³¹¹ Boldizsár Halápy Lilivel, Illyés Gyulával, Sótér Istvánnal és Váci Mihállyal annak a küldöttségnek is tagja volt, amely az 1965. július 1–7. között Bledben rendezett 33. világkongresszuson képviselte a magyar Pent.³¹²

A bledi kongresszust a négy jugoszláv nemzeti Pen-központ (a szerb, a horvát, a szlovén és a macedón szervezet) rendezésében tartották Szlovéniában, témája *Az író és a jelenkori társadalmi viszonyok* megtárgyalása, legfőbb eseménye pedig az volt, hogy Victor van Vriesland után Arthur Millert választották nemzetközi elnöké.³¹³ Sótér István szerint van Vriesland hároméves elnökségét a Pen legjobb korszakai között fogják majd emlegetni. „Megnyugtató eredményekben voltak gazdagok ezek az évek – a jó aratás, a mosolygó összhang, az új kezdeményezések és a kölcsönös megértés esztendei. A PEN leküzdötte régi válságait, és ha az új elnököt bizalom fogadja, az részben szintén a régi elnök érdeme, aki oly mértékben tudta a bizalom légkörét megteremteni maga körül.” Sótér úgy látta, a nemzetközi Pen jelentősége „nem utolsó sorban a folyamatosságban rejlik: formák és személyek, eszmék és

szokások folyamatosságában. [...] Hisz a PEN-nek az a legfontosabb feladata, hogy megteremtsen és megőrizzen egy bizonyos éghajlatot, a szellem és a barátság, a szabad eszmecsere és a kötetlen érintkezés éghajlatát.”³¹⁴

Illyés Gyula, aki szerint a hasonló találkozások célja nem az eszmék, hanem az érzelmek cseréje, Ignazio Silonéval és Miroslav Krležával való találkozásáról feljegyezte: „Milyen közel volt ez a három ember ahhoz, hogy egy úton járjon harminc év előtt. Mennyi magyarázni valója volt ezelőtt húsz éve, tíz éve. Mennyi közlendőjük van ma, a problémák okos újramérlegeléséről, a kézzel tapintható jövőről.”³¹⁵ Arthur Miller megválasztását Passuth László „a biztató fejlődés jelének” tekintve úgy vélte, már jelölésében is „kifejeződött az a szándék, hogy olyan kiemelkedő író kerüljön a nemzetközi írószervezet élére, aki Keleten és Nyugaton egyaránt nagy tekintélynek örvend, és aki közismert haladó nézeteiről és nézeteinek bátor kinyilvánításáról. Ebbe a jelölésbe a nemzetközi elnökség nagyon is belekalkulálta azt a körülményt, hogy a P.E.N.-ben egyre gyarapszik a szocialista országok központjainak száma, egyre növekszik a szocialista irodalom súlya. Olyan elnököt, akinek munkásságát és nézeteit a szocialista P.E.N.-központok teljességgel idegennek érzik maguktól, ma már bajos volna a Nemzetközi P.E.N. élére állítani.”³¹⁶

Boldizsár Iván a bledi kongresszust az első szocialista országban megtartott világtalálkozóknak nevezte; „A jeget nem törtük meg, tavaly októberben, Budapesten, de az nem évi rendes közgyűlés volt, hanem konferencia és kerekasztal egy megadott témáról. Budapest után Bled azt bizonyította, hogy a legnagyobb és legtekintélyesebb nemzetközi író-szervezet a hidegháború szellemét visszazárta a palackba, és bedobta a bledi tóba, jó mélyre.” Mintegy hatszáz író jelent meg, „rengeteg volt a nemzetközileg ismeretlen név, és a hatszázhoz képest meghökkentően kevés az olyan, amelynél nem kell magyarázni, ki is ez. [Friedrich] Dürrenmatt, [Eugène] Ionesco és [Jean-Paul] Sartre előzetes bejelentés ellenére távollétükkel anti-tündököltek. Ott volt Pablo Neruda, Arthur Miller, Stephen Spender, Richard Hughes, Rosamond Lehmann, Roger Caillois, Louis Guilloux, Jean Follain, Clara Malraux, Ignazio Silone, Jan Kott, Victor Eftimiu, a házigazdák között Miroslav Krleža és Ivo Andrić; megfigyelőként, de a vitákban elevenen részt véve: [Alekszej] Szurkov és [Leonyid] Leonov. Senkinek sem kellett magyarázni, kicsoda Illyés Gyula.”

A végrehajtó bizottság bledi ülése előtt az angol Pen Arthur Millert, a francia a guatemalai Miguel Ángel Asturiast jelölte Victor E. van Vriesland nemzetközi elnök helyére. Boldizsár Iván úgy vélte, mindketten méltatlan helyzetbe kerültek volna, ha nem egyhangúlag választják meg valamelyiküket, „hiszen felkérőik ezt ígérték nekik. Az ülést megelőző vita során előtűntek a londoni és a párizsi centrum között régen lappangó, részben személyi ellentétek. Ezek a nemzetközi Pen egységét veszélyeztették sajnálatos módon abban az időben, amikor az úgynevezett kelet-nyugati ellentétek feloldódtak, és a szovjet írók is közeledtek a Penhez.”

³⁰⁶ Kéry László levele Rátikai Ferenchez, az Művelődésügyi Minisztérium Irodalmi Osztálya vezetőjéhez. G.m.aut

³⁰⁷ Jk. (1964. dec. 17.) 53–54. és *A Magyar Pen Club megtartotta...*

³⁰⁸ Jk. (1964. dec. 17.) 50.

³⁰⁹ *A Lengyel Kultúra...* (MN, Nszab) és *Emlékest...* (Nszab).

³¹⁰ *Madách estét rendeztek...* (Nszab).

³¹¹ *Előadás a mai magyar irodalomról...* (Nszab).

³¹² Váci Mihály helyett végül Hegedűs Géza utazott, l. Sótér István: *Bled*.

³¹³ *A Pen Clubok világkongresszusa...* (MN), *Ma kezdődik...* (uo.), *Arthur Miller...* (Nszab) és Robie Macalvey: *PEN and the Sword*.

³¹⁴ *Bled*.

³¹⁵ *Útravaló, idegenből*.

³¹⁶ Jk. (1965. dec. 17.) 42–43.

David Carver és Yves Gandon azonban megtalálták a megoldást: Asturias jelölésének visz-szavonásával Arthur Millert egyhangúlag választották meg.

A végrehajtó bizottsági ülés pontjai közül Boldizsár kettőt említett: az elnöki megbízatás háromról két évre való rövidítését az egyszeri újraválasztás lehetőségével,³¹⁷ és egy dél-afrikai küldött „balsikeres próbálkozását”, amelyben „jogászai körmonfonsággal, ami nyilvánva-lóan nem az író tollából származott, megkísérelte védelmébe venni a dél-afrikai fajgyűlölő kormányt. Számos Pen-író ugyanis nem engedi meg, hogy műveit Dél-Afrikában bemu-tassák, amíg az *apartheid* gyalázatos törvényei fennállnak. A nemzetközi Pent arra akarták rávenni, hogy az apartheid elfogadására biztassa tagjait. A hosszú szónoklatot türelmesen meghallgattuk, de az általános felzúdulás a vitát már nem tette lehetővé.”³¹⁸ Boldizsár külö-nösen a kerekasztal-beszélgetéseket tartotta hasznosnak, mert „Bledben a kelet–nyugati, az európai–amerikai találkozók és megismerkedéseken túl a feltárt és megvitatott gondolati és írói-szakmai anyag fontossága domborodott ki, és mintha kirajzolódott volna egy új, ha nem is egységes, de közös írói magatartás korunk nagy kérdéseiben.”³¹⁹ Tímár György ugyanakkor kritikával illette „egyes nyugati személyek és intézmények iparkodását”, amellyel el akarják hitetni, hogy „a dialógusnak ők a támadni és kérdezni hivatott felei, a szocialista oldalra pedig kizárólag a védekezés és a válaszadás szerepköre jut. [...] A dialógus: vita, nem pedig vizsgálóbírói vallatás. Vitatkozni valónk bőven van, magyarázkodni valónk semmi sincs, s ezt a valóban vitatkozni óhajtoknak be kell látniok.”³²⁰

Az 1965. decemberi közgyűlésen a Bledbe magánemberként utazó Hegedűs Géza min-denekelőtt abban látta a világkongresszus jelentőségét, hogy „itt jelentek meg először meg-figyelőként, de résztvevő megfigyelőként a szovjet írók, és ezzel vált, mondhatjuk, a P.E.N. Club valóban a világ irodalmának tényleges résztvevőjévé, hiszen az irodalom problémáinak megbeszélésére itt most már együtt ülhetett mindaz, akik a Szovjetuniótól az Egyesült Álla-mokig az irodalomhoz, a modern kultúrához hozzátesz valamit, akinek mondanivalója van. Nem véletlen az, hogy a szovjet irodalom nevében felszólaló Leonyid Leonovot roppant nagy érdeklődés várta és nem édektelen az, hogy Leonov rendkívül szép felszólalása az író gondjairól, az írónak öngyötrő problémáiról egyike volt az öt nap legsikeresebb felszólalása-inak.” Hegedűs szerint Illyés Gyula sikere „az egész magyar irodalomnak, az egész magyar költészetnek szólt. Statisztikaszzerűen állapítottuk meg, miután ott a különböző fotóriporte-rek állandóan fényképeztek – el lehet képzelni! – s az elkészült fényképek mindig másnap ki

³¹⁷ A nemzetközi elnököt, az alelnököket és a főtitkárt a végrehajtó bizottság választja. „A nemzetközi elnököt régebben három évre választották, újabban kétéves időtartamra. Az elnöki megbízatás egy ízben meghosszabbítható.” Kéry László: *Feljegyzés* (Dok 124). A Nemzetközi Pen elnökei a feljegyzés születéséig: John Galsworthy (1921–33), H. G. Wells (1933–36), Jules Romain 1936–47), Maurice Maeterlinck (1947–49), Benedetto Croce (1949–53), Charles Morgan (1953–56), André Chamson (1956–59), Alberto Moravia (1959–62), Victor E. van Vriesland (1962–65), Arthur Miller (1965–69).

³¹⁸ Nv 1965. 10. évf. 10. 1597–1599. *Beszámoló a bledi Pen-kongresszusról*. Dok 122.

³¹⁹ Dok 122.

³²⁰ *Két monológ – vagy dialógus?*

voltak téve a kongresszusi épület előcsarnokában, és természetes, hogy a legtöbb fénykép az új elnököt, Arthur Millert illette, az után kiderült, hogy Miller után Illyést fényképezték a legtöbbet.”³²¹

A világkongresszus magyar felszólalói között volt Gara László is, akinek *A romániai magyar PEN központért* című írása Arthur Miller és Illyés Gyula beszédével együtt az Irodalmi Újság 1965. évi augusztus 1-jei számában jelent meg; mielőtt *Une minorité méconnue: les Hongrois de Transylvanie* című tanulmányát közölte volna, Gálfalvi Zsolt szerint valószínűleg Illyés hívta fel Gara figyelmét az erdélyi magyar irodalom és kultúra mindinkább romló helyzetére.³²²

Bledben, ahol a román Pen-központ küldöttsége is megjelent, a kongresszus határozat-ban tiltakozott az Ibériai-félsziget irodalmait, a spanyol, a katalán, a portugál írókat sújtó rendelkezések ellen, és kifejezte szolidaritását az elnyomott katalán írókkal, értelmiségiekkel. „A reimsi konferencián – mondta Gara Bledben – a román delegátusnak, aki hosszú évek óta első ízben képviselte ismét országát a PEN-ben, már feltettem a következő egysze-rű kérdést: hány román PEN-központ fog működni? Egy, mint Norvégiában, kettő, mint Belgiumban, három, mint Svájcban, vagy négy, mint Jugoszláviában?”³²³ Ő azonnal felelt, mondván, hogy az illetékes hatóságok ezt a kérdést »komoly megfontolás« tárgyává teszik.”

Gara, aki két év múlva ismét feltette a hajdani Bánffy Miklós-féle romániai magyar Pen feltámasztásának kérdését Victor Eftimiu-nak Oslóban, Bledben a jugoszláviai gyakorlatot hozta példának. Kijelentette, hogy a román irodalom olyan barátjának tekinti magát, aki „hat hónapon át eredményesen harcoltam azért, hogy a Seuil kiadásában, abban a sorozatban, amelyet Pierre Emmanuel és én irányítunk, a magyar, a lengyel, a portugál antológia után egy román antológia is megjelenhessék, amely a kezdettől napjainkig méltóan mutatja be a román költészetet.” A magyar Pen létét sem politikai ügynek tekinti, az azonban megvá-laszolatlan kérdés számára, „miért nem látunk soha a külföldre utazó román delegációkban magyar írókat, miért csak a román művek külföldi megjelentetését támogatja a Román Ál-lam minden lehetséges eszközzel, és miért nem terjeszti ki ezt a támogatást a Romániában magyar, vagy akár német nyelven megjelenő művekre is. Gara szerint „amennyiben román író barátaink külföldön meg akarják szerezni azt a rokonszenvet, amelyre egyébként joggal számíthatnának, akkor azt tanácsolhatom nekik, harcoljanak velünk, független értelmiségi-ekkel együtt a bürokrácia ellen, és ne tekintsék a romániai magyar értelmiséget továbbra is elhanyagolható mennyiségnek; mondjanak le ennek elrománosításáról.”³²⁴

A magyarok bledi jelenlétét illetően Boldizsár Iván, aki a közgyűlés egyik ülésnapján elnökölt (Sőtér István az egyik záróbeszéd előadója volt) később anekdotikus kedéllyel

³²¹ *Jkv.* (1965. dec. 17.) 22–24.

³²² *Megjegyzések egy felszólalásból*. Dok 121/B.

³²³ „A Nemzetközi P.E.N. centrumokból áll, ezek száma jelenleg 70–80 körül mozog, s mintegy hatvan országra terjed ki. (Némelyik országban több központ is működik, területi vagy nyelvi megoszlás szerint. Azon kívül vannak országokhoz nem kapcsolt központok, amilyen a Jiddis-centrum, a külföldön élő német írók központja, a „Writers in Exile” stb.)” Kéry László: *Beszámoló a Magyar Pen Club működéséről*. Dok 128.

³²⁴ Dok 121/A.

megállapította, hogy a magyar Pen „rendkívül »láthatóan« szerepelt a nemzetközi találkozón, de az sem volt érdektelen, hogy a mi P.E.N. Clubunk ott megjelent hattagú küldöttségén túl lassanként egyre több emberről derült ki, hogy magyar. Hosszasan lehetne felsorolni, hogy amikor megjelent az amerikai küldöttség, egyik tagjával, Mister Lajos Zilahyval (*derülttség*), tehát Zilahy Lajossal, aztán bejött az angol küldöttség Mister Paul Taborival, tehát Tábori Pállal, aztán belépett a francia küldöttség Monsieur Laslo Garával, tehát a Gara Lacival (*derülttség*), aztán az ausztráliai küldöttség, amelynek résztvevői közül kiderült, hogy a négy közül kettő magyar, majd megjelent a német küldöttség, – mármint a nyugatnémet küldöttség – amelynek egyik tagja volt magyar, majd megjelent egy kéttagú izraeli küldöttség, amelynek az egyik tagját Rezes Györgynek, a másikat Gondosnak hívták (*derülttség*). Volt egy pillanat a szlovén kulturális miniszter fogadásán – ez nem vicc, de nagyon úgy hangzik, mintha viccnek szánám – [az illetőt] Csacsinovics Szvetozárnak hívják (*derülttség*), akiről kiderült, hogy kitűnően tud magyarul, mert muraszombati. Ott történt, hogy amikor kiderült, hogy a francia küldöttségnek egy igen jelentékeny tagja, Roger Caillois, a kitűnő esztétikus és az UNESCO kultúrpolitikai bizottságának tagja szintén magyar származású, meghökkenten kiáltott fel: »Az egész parádé egy nagy magyar összeesküvés!«³²⁵

1965. szeptember 26-án, 84 éves korában meghalt Rubinyi Mózes. A Magyar Pen Club nevében Balassa Imre búcsúzott tőle,³²⁶ az 1965. december 17-i közgyűlésen Tímár György titkár idézte fel a magyar irodalmi élet közismert alakjának emlékét, aki élete nagy részét a Pennek szentelte: „Ügyvezető alelnökünknek, Rubinyi Mózesnek a halálával P.E.N. Clubunk egyik alapító tagját veszítette el. Azt a fáradhatatlan szervezőt, akinek lelkesedése, ügybuzgalma és a P.E.N. iránti odaadása nélkül a magyar íróknak ez a szép hagyományokra visszatekintő egysülése még sokkal nehezebben vészelte volna át e századi történelmünk múzsákat elhallgattató korszakait. Az, hogy a P.E.N. állni tudta a fasizmus viharát, és hogy hajója a kapott lécek ellenére sem feneklett meg a személyi kultusz tragikus ellentmondásainak idején, Rubinyi Mózesnek nagymértékben köszönhető. Ugyancsak neki köszönhetjük a Magyar P.E.N. Club 1929-től 1959-ig vezetett és gondozott archívumát, amelynek rendszerezésén haláláig dolgozott.”³²⁷

A nemzetközi Pen 1965. évi végrehajtó bizottsági ülését októberben, Avignonban tartották, az irodalmi konferencia tárgyköre *Dante és a kétnyelvű irodalom* volt. Kéry László tapasztalatai szerint Arthur Miller elnök „meglehetősen aktív, részt vett az avignoni konferencián, s ott elvi programbeszédet tartott, amelyben hangsúlyozta az irodalom szerepét a humanista eszmények megvédésében és fejlesztésében, valamint közölte azt az elgondolását, hogy a P.E.N. munkájába fokozottabban be kellene kapcsolni a fiatal írókat. A legutóbbi, londoni végrehajtó bizottsági ülésen Miller betegsége miatt nem jelent meg. Szerepe a júniusi

New York-i P.E.N.-kongresszuson nyilvánvalóan előtérbe fog kerülni.” Kéry megjegyezte azt is, hogy „a P.E.N. jelenlegi vezetésével, főleg David Carver főtitkári tevékenységével kapcsolatban az utóbbi években bizonyos kritikai hangokat lehetett hallani egyes nyugati P.E.N.-központok, főleg a Francia Centrum részéről. A franciáknak az a véleményük, hogy a Nemzetközi P.E.N.-ben túlságosan erős az angol–amerikai befolyás. Ezt kívánták ellensúlyozni, amikor Bledben [Miguel Ángel] Asturiast próbálták elnökként jelölni, a jelölést azonban Arthur Miller nagy nemzetközi tekintélye miatt visszavonták. Feltehető, hogy egy magyar nemzetközi elnököt a franciák örömmel fogadnának, s mintegy lehetőséget látnának benne az angol–amerikai befolyás ellensúlyozására.”³²⁸

Hubay Miklósnak a magyar Pen 1965. decemberi közgyűlésen elhangzott beszámolója szerint a kétnyelvűség témája „a provence-i íróknak, provence-i költőknek adott módot arra, hogy elmondják ezzel kapcsolatos tapasztalataikat, és hadd mondjam meg, alkalmat adott arra is, hogy az egyik felszólaló révén az erdélyi irodalomról is szó kerüljön.”³²⁹ Mint Hubay felidézte, Gara László volt az, aki ismét feltette a kérdést, „vajon az erdélyi magyar írók nem fognak-e önálló P.E.N. Clubot alakítani, ugyanúgy, ahogyan a provence-i írók ezt most Avignonban megtették.” A magyar Pen-küldött tudomása szerint „a román delegációból valaki egyebek között azzal válaszolt, hogy ilyen nemű kérés a Román Írószövetséghez nem futott be.”³³⁰ Hubay úgy vélte, „A provence-i nyelvnek a sorsa olyan, a maga elszigeteltségében, azzal, hogy fogyóban van, hogy tényleg elveszőben van, hogy tragikussá teszi ezeknek az anyanyelvükhöz hűségesen ragaszkodó költőknek az életét és működését. Egy olyan nyelven írnak, olyan nyelvet használnak, csak azért is, a számukra megadatott világnyelv mellett, amelyről tudják, hogy már az iskolában sem igen engedik használni, egymás közt nemigen tűrik, hogy a gyerekek beszéljék, és valamiféle kis hazafias összeesküvésnek hat a közönség, a néhány íróember között, akik mégis néha otthon ezt beszélik, vagy mint hallottam némelyekről, a szülők csak egymás közt, nehogy a gyerekek megtanulják a nyelvet, és ezáltal visszavetessenek az iskolában, vagy egyéb helyen ne használják, – és mégis használják Európában ezt a legnagyobb hagyományú nyelvet.”³³¹

Hubay fölidézte a magyar irodalomnak azt a „nagy pillanatát” is, amikor elnöki megnyitójában Arthur Miller „igen nyomatékosan beszélt Karinthy Frigyesről abból az alkalmából, hogy nemrég kezéhez jutott az *Utazás Faremidóba* című Corvina-kiadású kötet,³³² és mivel beszédének témája az irodalom elembertelenedése ellen szólt, egy példát emelt ki a Karinthy-regényből, ezzel hangsúlyozta, hogy az irodalomban mindenképpen, de még az elmechanizálódott világban is mindig emberi kontaktust keresünk. Az az érzésem, hogy ebben a körben – és mivel Arthur Millernek az efféle megnyilatkozásai különben is nagy

³²⁸ Kéry László: *Feljegyzés* (Dok 124). A nemzetközi Pennek csak 1990–93 között volt magyar elnöke Konrád György személyében.

³²⁹ *Jkv.* (1965. dec. 17.) 32.

³³⁰ Uo. 49.

³³¹ Uo. 35.

³³² *Voyage to Faremido* (1965).

³²⁵ *Jkv.* (1965. dec. 17.) 25–26. Boldizsár Iván szerint „Az angol küldöttséggel érkezett Tábori Pál, a franciával Gara László, az ausztriai Dóczi Ferenc, Németországból Széchenyi György. Nagy örömmel találkoztunk Zilahy Lajossal [...]” (*Tóparton, írók közt*) L. még Uo.: *A bledi kerekasztalok*.

³²⁶ *Meghalt Rubinyi Mózes* (MN, Népsz), Ferenczi László: *Rubinyi Mózes halálára és Eltemették dr. Rubinyi Mózes*.

³²⁷ *Jkv.* (1970. dec. 15.) 3. A többszöri költözés viszontagságai és a gondatlan tárolás következtében a magyar Pen irattárának megsemmisült közel a harmada. Dobozy Zsófia szóbeli közlése (2014. dec. 23.)

nyilvánosságot szoktak kapni – ennek elhangzása ebből a körből nagyon hasznos dolog volt. Különben a könyv Tábori Pál régi fordításában adódott ki végre, s éppen Tábori Pál révén került Arthur Millerhez.”³³³

Hubay nem mulasztotta el említeni azt sem, hogy Tábori „azzal az igen cseles kéréssel fordult hozzám, hogy számoljak be Nagy Sándor magyar író sorsáról [...] elmondottam, hogy az újságból szereztem róla tudomást, mint gondolom, Magyarországon mindenki, az újságban azonban nem említették, hogy íróról van szó. [...] miután kiderült, hogy Nagy Sándor íróról van szó, akkor sem okozott Magyarországon különösebb feltűnést, minthogy Sztálin-díját nem írói munkásságával érdemelte ki. Feltehető tehát, hogy az ítélettel is, amit kapott, szintén nem írói mivoltáért és írói munkásságáért sújtották. [...] ha már az írók közé sorolódott annak idején Nagy Sándor, annyi írói kollegialitást érzek iránta, hogy kívánjam, minél előbb szabaduljon és végül csakugyan az írói munkásságnak szentelje magát, mert eddig sem ő, sem pedig a másik magyar Sztálin-díjas, Aczél Tamás nem annyira íróként szerepelt, hanem inkább rendkívül érdekes irodalmi témát nyújt mindkettőjük élete.”³³⁴ Miután Nagy Sándor elnöki tanácsi kegyelemben részesült, vagyis hátralévő büntetését próbaidőre felfüggesztették, a történekről Kéry László a nemzetközi végrehajtó bizottság 1966. március 30-i londoni ülésén adott tájékoztatást a börtönben lévő írók helyzetére vonatkozó napirendi pontnál.³³⁵

A magyar Pen közgyűlésein is elmaradhatatlan aktuális világpolitikai utalásokat ezúttal Passuth László tette meg, aki szerint a nemzetközi politikai folyamatok irányát jelenleg „azok a törekvések határozzák meg legalapvetőbben, amelyek a békés együttélés feltételeinek biztosítására irányulnak. De lehet látni ellentétes tendenciákat is. Ezeknek időnként egészen leplezetlen és erőszakos jelentkezése, mint amilyen például az Egyesült Államok vietnami beavatkozása, nagymértékben zavarja a békés versenyt és együttműködést, sőt olykor mintha cáfolná azt az egész elgondolást, amely a különböző világtrendszerek koegzisztenciájának lehetőségéből és szükségességéből indul ki. Ezek az ellenáramlatok azonban mindez ideig nem tudták megállítani, és reméljük, a jövőben sem fogják tudni megakasztani a békés kooperációra irányuló szilárd és becsületos szándékokat.” Passuth ismét hangsúlyozta a magyar Pen álláspontját, mely szerint „a Nemzetközi P.E.N.-ben olyan légkört kell teremteni, amely elősegíti a szocialista és nem-szocialista országok íróinak eszmecseréjét. Örömmel kell megállapítanunk, hogy ez a légkör a Nemzetközi P.E.N.-ben kialakult, és egyre többen látják Nyugaton is a P.E.N. jelentőségét éppen ebben.” Passuth László végül David Carver főtábornak a szovjet írószövetség meghívására 1965 októberi látogatásáról szóló levelét idézte, mely szerint „Azzal a bizakodó érzéssel jöttem el Moszkvából, hogy szovjet barátainknak komoly szándékukban áll P.E.N.-központot létrehozni a Szovjetunióban. Meg vagyok győződve, hogy a felmerülő egy-két problémát meg lehet majd oldani.”³³⁶

Az 1965. évi tevékenységről számot adó Tímár György titkár beszámolója szerint a Pen első életében azt a már az elmúlt évek során kialakult gyakorlatot követték, hogy „a hangsúly továbbra is a meghívott, illetve a nem meghívásunkra hazánkban időző külföldi írókon, a velük való foglalkozáson volt, kicsit talán [...] egyoldalúan is, a tagság egészének szánt belföldi programok rovására.”³³⁷ Jó ellenpéldának bizonyult az 1965. szeptember 28-án az abszurd drámáról Hubay Miklós, Hermann István és Ungvári Tamás által rendezett vitadélután, melynek sikere „világosan elénk tárja a feladatot: szaporítani kell az effajta közérdekű irodalmi témákkal foglalkozó vitáinkat, s el kell érünk a tagság egészét – vagy legalábbis nagy részét – mozgósító foglalatosságnak a vendéglátó tevékenység csökkenése nélküli bővítését.”³³⁸

Tímár György közgyűlési számadása szerint a külföldi íróvendégek fogadása 1965-ben mégis csak megkésve, áprilisban kezdődött, „A Clubban ugyanis olyan gyakorlat alakult ki, hogy Intézöbizzottságunk hiába határozta el már a harmadik negyedév során, kiket hív meg a következő esztendőre, a más társadalmi szervekkel való egyeztetés rendszerint elhúzódot, ennélfogva a meghívólevelek csak az új év februárja-márciusa táján mentek el. Minthogy pedig a meghívottak legtöbbször, egyéb teendői következtében, nem kész azonnal útnak indulni, gyakorlatilag az év első fele a vendégfogadás szempontjából kiesett, vagy legalábbis egészségtelenül egyenlőtlen megoszlás mutatkozott a két félév között.”³³⁹ A sokféle adminisztratív nehézség, olykor nyilvánvalóan politikai tiltás vagy akadályozás ellenére 1965-ben a magyar Pen vendége volt többek között Marcel Arland, Umberto Albini, Manuel Beltroy, François Bondy, Andrew S. Cairncross,³⁴⁰ Paul Chautot, Dymphna Cusack, Pierre della Faille, Albert Finet, Bruno Frey, André Frénaud, Giuggiola Gozzini, Graham Greene Fayad Jamis, Wolfgang Kraus, Pablo Neruda, Gaston Puel, Alain Robbe-Grillet,³⁴¹ Russell A. Fraser és Daniel Simond.³⁴²

Szombathy Viktor szokásos pénztárnoki jelentése szerint 1964-ben az egyesület 120 ezer forintos költségvetési támogatásban részesült. Tímár György a közgyűlés jegyzőkönyvébe vetette „azt a szerény óhajunkat” is, hogy „eredményes és meglehetősen jól működő testület lévén, talán távlati tervnek megteszi, saját helyiséghez jussunk.”³⁴³ Tímár teljes joggal kapcsolta össze a magyar Pen minőségi teljesítményét a megalapozott igény hangoztatásával; az állami költségvetési szervként működő egyesületnek évek óta egyre több nehézséget okozott a megnövekedett adminisztráció elhelyezése, a régóta hangoztatott klubélet és az elkerülhetetlen reprezentáció megfelelő feltételeinek biztosítása.

³³⁷ Uo. 4.

³³⁸ Uo. 15.

³³⁹ Uo. 5–6.

³⁴⁰ Kéry László: *Jelentés Andrew Cairncross magyarországi látogatásáról*. 1965. dec. 15. G.

³⁴¹ Tímár György szerint Robbe-Grillet, „A Nouveau Roman-nak ez a vezető egyénisége szenvedélyes vitakozó, s debattéri képességeitől Budapesten is tanúbizonyságot tett. Nagy örömünkre szolgál, hogy esztétikai nézeteit a Magyar P.E.N. tagjai előtt is alkalma volt kifejezni, hiszen az az irodalmi irányzat, amelyet képvisel, talán az utóbbi évtizedek legtöbbet vitatott iránya.” *Jkr.* (1965. dec. 17.) 16.

³⁴² Névsor honnan, vegyesen

³⁴³ *Jkr.* (1965. dec. 17.) 50–52.

³³³ *Jkr.* (1965. dec. 17.) 33. Karinthy könyvéről l. *Arthur Miller a fiatalságról...* Dok 123.

³³⁴ *Jkr.* (1965. dec. 17.) 30.

³³⁵ Szőnyi Tamás: i. m. 1. k. 1059.

³³⁶ *Jkr.* (1965. dec. 17.) 39–41.

Noha számos egyéb teendője ellenére a Pen mindennapi életének intézésében is részt vállalt, Sötér elnökre az „elvi kérdések” mellett főként a szervezetet érintő kényesebb politikai kérdéseknek, esetleges konfliktusok a pártközpont utasításait követő „kezelése” maradt. 1966 februárjában ilyen külpolitikai-ideológiai problémát jelentett Andrej Szinyavszkij és Julij Danyiel szovjet ellenzéki írók perbefogása és elítélése. Szinyavszkij irodalomtörténész, kritikus, prózaíró, a moszkvai Gorkij Világirodalmi Intézet és az Alekszandr Tvardovszkij szerkesztette Novij Mir munkatársa volt, akinek műveit író társa, Danyiel munkáival együtt Nyugaton adták ki. 1965-ben letartóztatták őket, majd 1966 februárjában, a Breznyev-korszak első koncepció perében, miután a minősítés szerint mindkét szerző „szovjetellenes műveket írt, azokat külföldre küldte, melyek rossz hírt keltették a szovjet állami és társadalmi rendnek, és a Szovjetunió elleni harcban a reakció felhasználta azokat”, súlyos börtönbüntetésre ítélték őket (Szinyavszkijt tizenkét, más források szerint hétévi kényszermunkára ítélték, melyet felerészben letöltött, Danyielt öt év börtönre ítélték).

Miután Sötér István úgy tudta, hogy a nemzetközi végrehajtó bizottság 1966. márciusi londoni ülésén az ügy és a világszervezet vele kapcsolatban meghozandó határozata is napirendre kerül,³⁴⁴ azt találta helyesnek, ha közvetlenül a szovjet írószövetséghez fordul. Leveleinek tervezete szerint „Delegátusunk helyzetét megkönnyítené, ha alaposabban ismerné e tekintetben a Szovjet Írók Szövetségének álláspontját. Különösen érdekelne bennünket, hogy a Szovjet Írók Szövetségének a Szinyavszkij–Daniel-üggyel kapcsolatban, a sajtóban is megjelent nyilatkozata óta nem merült-e fel valamilyen újabb mozzanat, például kegyelemért vagy az ítélet enyhítéséért történő közbenjárás gondolata stb.”³⁴⁵

Sötér levele azonban fiókban maradt, mivel Kéry László úgy tájékoztatta, „Felsőbb hatóságaink – úgy látom – nem járulnak hozzá ahhoz az elgondolásunkhoz, hogy a Szovjet Írók Szövetségének levelet küldjünk. Hétfőn reggel beszélék A[czél]. Gy[örgy]. elvtárral, akkor talán sikerül majd a hivatalos álláspontot részletesen megismernem.”³⁴⁶ A londoni bizottsági ülésre kiutazó Kéry ugyanakkor elhatározta, hogy „semmiféle propagandakampányhoz nem csatlakozom, de szükség esetén egy kegyelmi kérvényt aláírok. Ilyesmire azonban nem került sor, semmiféle határozati javaslatot nem terjesztettek be. Ennek fő oka [...] az volt, hogy

³⁴⁴ A „Denoix” fedőnevű ügynök jelentése szerint Boldizsár Ivánnal Sárközi Mátyás is jó kapcsolatban volt mindaddig, amíg „egy londoni PEN kongresszuson, ahol az emigráns PEN a disszidens szovjet írók érdekében emelt szót, Boldizsár nem foglalt állást velük szemben. Szerinte már Szabó Zoltán is megszakította a barátságot Boldizsárral. Megjegyzi – s utalok a fent említett zsidó-komplexumra –, hogy Boldizsárt eredetileg Bergernek hívták, előbb Bedlen lett, majd [1934-től] Boldizsár. Nem érti, hogy »zsidó létébe« miképpen lehetett a háború alatt karpaszományos, majd tartalékos tiszt.” BM III/1. Csfség. „B” ügy d. Sz.t. sz. Z-1728. „Denoix” 7. k. Megny. 1981. nov. 30. Lez. 2003. ápr. 25. Arch. sz. Bt-3726/7. 65/4. ABTL.

³⁴⁵ Sötér István levele a Szovjet Írószövetség elnökéhez. Tervezet. G.aut. A Szinyavszkij–Danyiel-ügyről Moskau lehtnt...

³⁴⁶ Kéry László levele Sötér Istvánhoz. Bp., 1966. márc. 17. G.m.aut.

Carver közvetlen kapcsolatot tart fenn a Szovjet Írószövetséggel. Azóta nyilván le is zajlott moszkvai útja – hogy milyen eredménnyel, még nem tudjuk. Az ügy valamilyen formában, New Yorkban is fel fog bukkanni.”³⁴⁷ A magyar Pen korábbi „nagy elnökei” közül Bölöni Györgyről 1966. január 26-án, Kosztolányi Dezsőről május 25-én emlékeztek meg.³⁴⁸

1966. május 9-én öngyilkos lett Gara László, aki barátja, Pierre Emmanuel szerint évtizedekig tartó munkával „építette fel a francia–magyar barátság monumentumát, a magyar költészet antológiáját, amelyben ott szerepel a legtöbb magyar költő, s amelyben mintegy negyven francia költő működött közre, így a kötet a kollektív barátság tanúbizonysága lehetett. Ilyen rendű tettekben állandósul az a mélyreható csere, amelyre szükségünk van.”³⁴⁹

A „lángeszű tolakodó”³⁵⁰ távozása nemcsak magyar és francia íróbarátai számára, hanem mindenekelőtt a magyar irodalom és kultúra „világirodalomba való beemelésének” aprólékos munkájában jelentett pótolhatatlan veszteséget. Kéry László búcsúszavai szerint „Nem szűnt meg támadni, csépelni bennünket, váltig ragaszkodott bizonyos téves, idejét múlt nézeteihez a magyarországi helyzetet illetően. »Miért nem jössz haza, miért nem nézel körül?« – kérdeztem egyszer tőle. »Én oda be nem teszem a lábam. Megsértettek. Szó sem lehet róla, míg jóvá nem teszik.« Kitől várt jóvátételt? Akik megsértették – 1956 előtt –, már nem tehettek semmit. Hogyan képzelte el hazatérését? Ez sohasem tisztázódott. Politikailag – habár érezhetően enyhülő mértékben – mindvégig ellenfelünk maradt. És paradox módon mégis szövetségesünk volt. Azzá tette odaadása, hivatástudata, szakértelme, szívós buzgalma, amellyel a magyar irodalom ügyét szolgálta. Ezt a sajátos, és úgy látszik, nagyon testére szabott szolgálatot elkezdte már a két háború között, s tapintható jelét is adta egy nagy sikerű, francia nyelven megjelent magyar prózai antológiában. Folytatta fordításával, s betetőzte élete utolsó szakaszában az egymást követő versgyűjteményekkel: a magyar költészet francia nyelvű összefoglaló antológiájával, amely 1962-ben jelent meg a párizsi Seuil-nél, az Illyés-, meg a Kassák-kötettel, amely 1963-ban látott napvilágot Belgiumban, egy másik Illyés-kötettel, amely még kiadásra vár [...]»³⁵¹

A Nagyvilág „hivatalos” nekrológia szerint „Hatvankét éves korában meghalt Gara László, a Párizsban élő magyar műfordító. Nyugtalan és termékeny szellem volt, sokat dolgozott, legtöbbet és legeredményesebben a magyar költészet francia nyelvű népszerűsítéséért. Ezen a téren senki sem tett nála többet. Ha környezete, amely többé-kevésbé szemben áll népi demokráciánkkal és a szocialista építés tervével, helyenként meg is tévesztette az irodalmi értékek rendjében és a politikai helyzet felmérésében, kétségtelen, hogy Gara László maradandó szolgálatokat tett hazája irodalmának. Korai halála komoly vesztesége a magyar költészet külföldi elismertetése ügyének.”³⁵²

³⁴⁷ Kéry László levele Boldizsár Ivánhoz. Bp., 1966. ápr. 19. G.m.

³⁴⁸ Kéry László már az 1965-ös közgyűlésen felkérte a magyar Pen tagjait, „juttassák el hozzánk emlékeiket, vagy az esetleg birtokukban lévő P.E.N.-dokumentumokat.” *Jen* (1965. dec. 17.) 38.

³⁴⁹ Pierre Emmanuel felszólalása... Dok 129.

³⁵⁰ Elhangzott a magyar Pen 2013. márc. 6-i Gara-emlékestijén.

³⁵¹ Gara László halálára.

³⁵² Gara László halálára. Nv 1966. 11. évf. 7. 1117.

Illyés Gyula prominens nemzetközi szerepvállalása a 1966 tavaszán merült fel a világszervezet vezetőségében, tekintve, hogy Boldizsár Iván szerint „nemzetközi tekintélye, személyének és írásainak tekintélye egyre növekszik. A [New York-i 34. világkongresszuson] jelenlévő írók közül őt vették körül a legtöbben, Neruda mellett, vagy Neruda után, tőle kérték a legtöbb interjút, tőle kértek legtöbb autogramot külön, verseinek nagyon kevés angol és francia fordítását többen elkérték. Illyés nemzetközi szerepe a P.E.N.-en belül egyre növekszik és ez minden magyar író – és azt hiszem, olvasót is – örömmel és elégtétellel tölt el.”³⁵³ Kéry László május végén írta meg Sötér Istvánnak: „Legutóbbi londoni utam alkalmával Carver bizalmasan közölte, hogy Arthur Miller elnökségének lejártával (tehát valószínűleg jövőre, amennyiben Miller újabb két évet nem vállal), a nemzetközi elnökség Illyés Gyulát kívánja elnöknek jelölni. Ezzel kapcsolatban kérte a Magyar P.E.N. Club állásfoglalását. A napokban levélileg értesítettem Carvert, hogy a Magyar P.E.N. Club a legteljesebb mértékben támogatja ezt az elgondolást. Illyés egyénként nem mutat sok hajlandóságot, de ez már a Carver dolga – és részben a Tiéd is –, hogy rábeszéljétek, amennyiben az úgy valamilyen formában New Yorkban felmerülne.”³⁵⁴

1966. április elején Carver főtktár Londonban hivatalosan is bejelentette Illyés Gyula jelölését a világszervezet elnöki posztjára.³⁵⁵ A magyar Pen 1966. szeptember 18-i intézőbizottsági ülésén Boldizsár Iván arról számolt be, hogy Illyés „a kongresszuson rendkívüli népszerűségnek örvendett. A résztvevők nagy része tudta, hogy ő a következő elnökjelölt, és mindenki beszélni akart vele, rengeteg meghívást kapott, és rendszerint alig tudott bejutni az előadóterembe, úgy körülvették. A negyedik nap vitáján gyönyörű franciasággal beszélt az íróról, mint nemcsak saját, hanem mások élményeinek kifejezőjéről is. Illyés után Ignazio Silone – tőle meglehetősen meglepő módon – a totalitarizmusnak az irodalomra tett káros hatását elemezve egyenlőséget tett az írók a hajdani fasiszta államokban, a mai Spanyolországban, és a szocialista országokban játszott szerepe közé. Méltó válasszal erre a megdöbbentő hozzászólásra már csak [Pablo] Neruda szolgálhatott, aki az író és olvasó kapcsolatáról beszélt, és arról, hogy ilyen értelemben magányos író szocialista országban még nem talált.”³⁵⁶

A magyar Pen intézőbizottságának 1969. februári ülésén Boldizsár megerősítette, Carver 1967-es hivatalos magyarországi látogatásának egyik célja „Illyés elnökké választásának előkészítése volt, a legutóbbi idők nemzetközi eseményei azonban olyan helyzetet teremtettek, amelyben a magyar írók valószínűleg gyakran igen nehéz lenne ellátnia a nemzetközi elnök teendőit.”³⁵⁷ Ezért Illyés Gyula jelölésétől – amint ezt Genfben közölték – elálltak. Megválasztására egy későbbi időpontban sor kerülhet, most pedig szeretnék nemzetközi

alelnöknek jelölni. A nemzetközi alelnökség örökös tisztség, és nem zárja ki az elnökké választás lehetőségét. Illyés – Carver levele alapján – az alelnökké jelölést elfogadta.”³⁵⁸

1967. májusi kéthetes budapesti látogatásán³⁵⁹ David Carver, miközben akkor is koncertek, fogadások, kirándulások reprezentatív sorozatát szervezték meg számára, Aczél Györggyel és Orbán Lászlóval találkozott a Hungáriában, ahol „Föltette a kérdést: vajon szabad keze lesz-e Illyésnek nemzetközi elnöki teendőinek ellátásában. Aczél elvtárs válaszában rámutatott, hogy Illyés Gyula szocialista meggyőződésű író, aki tisztségét nyilvánvalóan saját lelkiismeretére hallgatva fogja betölteni, s amennyiben a Nemzetközi P.E.N. nem kerül szembe saját alapelveivel, Illyés sem fog azokkal szembehelyezkedni. A beszélgetés során az is tisztázódott, hogy mind a Nemzetközi P.E.N. vezetősége, mind pedig a magyar illetékes körök nagy jelentőséget tulajdonítanak annak, hogy a Nemzetközi P.E.N. magyar írói közül elnökké választani.” Kéry László szerint „Ebben a gesztusban sok minden kifejezésre jut, nemcsak az Illyés személye és írói teljesítménye iránti megbecsülés – ami önmagában véve is örömdetese –, hanem a Magyar P.E.N. munkájának elismerése is, továbbá annak a körülménynek a figyelembevétele, hogy a szocialista országok írói jelentős szerepet visznek a Nemzetközi P.E.N. életében.”³⁶⁰

Carver később sem ejtette el Illyés elnökségének tervét, Csehszlovákia megszállása után, 1969 januárjában azonban ezt írta Kéry Lászlónak: „reméltém: a körülmények meg fogják engedni a ti nagy Illyés Gyulátok jelölését. A múlt nyár eseményei nyomán kénytelenek voltunk újra átgondolni az egész ügyet, s én nagyon nem szívesen arra a következtetésre jutottam, hogy amennyiben a múlt évihez hasonló események megismétlődnének, Illyés, mint elnök, túrheterlen helyzetbe kerülne. Néhány hónapja nem állok vele kontaktusban, de Jean de Beertől, aki nemrég Párizsban találkozott vele, úgy értesülök, hogy benne is megerősödött az az elhatározás, hogy ne fogadja el a jelölést, s most úgy érzem, hogy mindent figyelembe véve nem is kellene őt olyan irányban unszolni, hogy foglalkozzék a jelölés gondolatával.”³⁶¹

Húsz évvel később Illyésnek a világszervezetben betöltött szerepét Kéry László így foglalta össze: „magas tisztségeket viselt a Nemzetközi P.E.N.-ben, és hosszú időn keresztül, haláláig alelnöke volt a Magyar P.E.N.-nek is. Egyáltalán nem arról volt azonban szó, hogy ezeket a címeket egyszerűen elfogadta, hanem arról, hogy fontosnak tartotta a P.E.N. hazai és nemzetközi szerepét, s ő maga is részt vállalt ebből: vendégül látta a hazánkba érkező költők és írók egész sorát Budán és Tihanyban, jelen volt számos rendezvényünkön, s a hatvanas-hetvenes években olyan külföldi találkozókon vett részt, mint az oslói, bledi, New

³⁵³ Jku (1966. dec. 4.) 17.

³⁵⁴ Kéry László főtktár levele Boldizsár Ivánhoz. Bp., 1966. máj. 28. G.m. A nemzetközi Pen 1966. őszi New York-i 40. kongresszusáról van szó.

³⁵⁵ Kéry László levele Sötér Istvánnak. Bp., 1966. ápr. 9. G.m.aut.

³⁵⁶ Jegyzőkönyv a Magyar P.E.N. Club végrehajtó bizottságának 1966. szeptember 16-án megtartott üléséről. G.

³⁵⁷ L. Carver Aczéllal való beszélgetését, l. 77. jegyzet.

³⁵⁸ Jegyzőkönyv a Magyar P.E.N. Club 1969. február 18-i intézőbizottsági üléséről. G. Carver ezi megelőzően 1966 őszén is ellátogatott Magyarországra; „Kérjük Aczél Elvtársat, hogy Carvert és feleségét itt-tartózkodásuk [1966. okt. 5–19.] utolsó napjainak egyikén szíveskedjék fogadni.” Kéry László főtktár levele Aczél György művelődésiügyi miniszterhelyetteshez. Bp., 1966. szept. 6. G.m.aut.

³⁵⁹ Részletesen: Jegyzőkönyv a Magyar P.E.N. Club 1977. május 30-án megtartott intéző bizottsági üléséről. G. L. még David Carver... (NM, Nszab, Nsz), Lengyel Péter: Kultúrák közeledése és David Carver: Találkozás Kodály Zoltánnal. Dok 114.

³⁶⁰ Feljegyzés. Bp., 1967. máj. 3. G.m. Kéry László aut.

³⁶¹ David Carver levele Kéry Lászlóhoz. London, 1969. jan. 14. Az International P.E.N. fejl. lp. G.m.aut.

York-i, mentoni, dublini, bécsi P.E.N.-kongresszusok. [...] fontosnak tartotta Illyés az írók nemzetközi összefogását a P.E.N.-ben, s a magyar részvételt ebben az összefogásban. Hasonlóképpen nyilatkozott a hetvenes évek elején, amikor a Nagyvilág azt a kérdést tette föl néhány magyar és külföldi írónak, hogyan látják a P.E.N. helyzetét, és mit kell tenni annak érdekében, hogy a világszervezet tekintélye, befolyása növekedjék. Illyés a nemzetközi írótalálkozók jelentőségét nem annyira a hivatalos tanácskozásokban, még csak nem is az irodalmi kerekasztal-vitákban látta, mint inkább a »folyosói« beszélgetésekben.³⁶² (*A PEN ereje* című, a magyar Pen belső köreiből gyakran idézett írásában Illyés úgy vélte, a találkozók haszna, hogy az írók „Megismerik egymás hanglejtését, szeme járását, kézmozdulatait. Ezeken át is kifejeződik egy ember álláspontja: állhatatossága vagy ingatagsága az eszméihez. Egymás jellemét ma, millió s millió év elteltével is leghamarabb szimattal ismerjük meg, akár az állítólag még nem *sapiens* léttársaink. [...] Nem kis dolog, hogy legalább költők, esszéisták és regényírók egyetérthetnek ott az ablakmélyedésekben állva, a népek közötti szakadékok fölött. A PEN helyzetét nemcsak kedvezőnek, hanem bámulatosnak ítélem. Vezető államférfiak fogadják, tanácskozásainak világlapok hasábjait szentelik, tekintélye van, noha az egyesületnek egyetlen ágyúja, egyetlen olajkútja sincs. Pénze sincs. Tekintélye van.”)³⁶³

Az 1966. június 12–18. között rendezett 34. világkongresszusra Boldizsár Iván, Illyés Gyula, Károlyi Amy és Weöres Sándor utazott New Yorkba,³⁶⁴ ahol beigazolódtak Sötér és Kéry tavaszi politikai aggodalmai.

Mint Boldizsár Iván beszámolt róla, „A hidegháborút követő normalizálódott időszakban azoknak az erőknél, amelyeknek a hidegháború kedves, rendkívül kapóra jött a Szinyavszkij–Danyiel-per. Ez felizgatta az embereket annyira, hogy én nem tudtam New Yorkban és Amerikában társaságba menni úgy, hogy az első kérdés ne az lett volna, hogy »Mi a véleménye a Szinyavszkij–Danyiel-perről?« [...] az Amerikai P.E.N. részéről erős fogadkozás történt, hogy a Szinyavszkij–Danyiel-ügy nem fog ott szerepelni, azonban közvetlenül a kongresszus megnyitása előtt Amerika legtekintélyesebb lapjában, a New York Times-ben megjelent egy otromba és ostoba cikk, amely arról szólt, hogy a kongresszus alkalmat fog adni arra, hogy a Szinyavszkij–Danyiel-tárgyalást most a világ íróinak közvéleménye előtt folytassa. Ez tévedés volt nyilvánvalóan, és azoknak a meglevő köröknek a malmára hajtotta a vizet, amelyekről itthon szeretünk megfélemlíteni, főképp azok, akik a koezgisztencia hívei lennének, de amelyek nagyon érezhetően kitapinthatóak, hogyha az ember Amerikában van. Ennek az lett a következménye, hogy a szovjet delegáció az utolsó pillanatban lemondta részvételét. [...] a szovjet delegáció összetétele nem látszott a legszerencsésebbnek. Kilenc tagból állt, soha még ekkora megfigyelői delegációt nem küldtek kongresszusra, de a kilenc tag közül egyetlen nemzetközileg ismert író sem volt, hanem irodalompolitikuskok, kritikusok és irodalomtörténészek. [...]

azt hiszem, az történt, hogy egyrészt a Szovjet Írószövetséget és általában a Szovjetunióban erre illetékes köröket mérhetetlenül felbosszantotta a New York Times cikke, másrészt pedig talán fel is ismerték, hogy ha ilyen delegációt küldenek, akkor az jobban ki lesz téve az irodalompolitikai támadásoknak, mint hogyha neves és nagy tekintélyű írókat küldtek volna. [...] azáltal, hogy a szovjet delegáció nem volt ott, a Nemzetközi P.E.N. elnökségének, elsősorban Arthur Millernek és igen nagy részben David Carvernek sikerült ezt a kérdést kikapcsolnia nemcsak a kongresszus napirendjéről, hanem a kongresszus témaköréből is, és valóban azzal foglalkozni, ami a napirenden volt, az irodalommal és az írók szerepével.”³⁶⁵

A világkongresszuson az is felvetődött, küldjenek csomagot Szinyavszkij és Danyiel családjainak, ezt a javaslatot azonban a bolgár és a magyar küldöttek fellépésére, mint „balkezes álmegoldást”, Arthur Miller lesöpörte az asztalról. „A kongresszuson Pablo Neruda, a Chilei Kommunista Párt Politikai Bizottságának tagja is megjelent, akinek, noha 1946 óta nem engedték be Amerikába, az amerikai Pen közbenjárására Johnson elnök lehetővé tette a beutazást. A kongresszus végül is nem vált „a hidegháború színhelyévé”, noha a New York-i Jiddis Centrum részéről a szovjet kormány, az SZKP és a szovjet írószövetség megbélyegzése is felvetődött „a zsidó nyelv, a zsidó irodalom, a zsidó vallás és a zsidó gondolat szovjetunióbeli »elnyomása« miatt.” A javaslat, amelyet a résztvevők közül senki nem vett komolyan, „betöltötte úgyszólván a Végrehajtó Bizottság egész ülését, mert olyan indulatokat szabadított fel, amelyeket nem lehetett előre látni. Itt brillírozott igazában Arthur Miller, aki úgy fogta fel ezt az ülést, mintha legjobb drámáját írta. Mindig kellő szituációba tudta helyezni a protagonistákat és önmagát, s olyan kiváló replikái voltak, mintha valóban szereplésével egy eleven drámát írt volna.”³⁶⁶

A Pen-világkongresszus legfőbb érdeme Boldizsár Iván szerint abban állt, hogy New Yorkban zajlott le. „Nemcsak azért, mert számos ember meglátta Amerikát, hanem azért is, mert a vietnami háború ellenére össze tudtak hozni egy olyan nemzetközi értekezletet, amelyben minden irányú író részt vehetett, és noha Vietnam, mint ilyen, nem szerepelt a napirenden – természetesen nem is szerepelhetett –, nagyon sok felszólalásban elhangzott az az állásfoglalás, amely az amerikai értelmiségiek véleményével legjobban egyezik, hogy a háborút ellenezzük és a háborút be kellene fejezni. A New York-i kongresszus irodalmilag, gondolatban és eszmében továbbvitte azt a fejlődést, amely Pesten kezdődött, Bledben folytatódott. Ez a fejlődés egyrészt az irodalmi egymás mellett élés, együttélés, mint nemzetközi kérdés előképe, másrészt pedig az író közéleti szerepének, közéleti helyének tisztázása, harmadszor pedig az író jelentőségének nem csökkenése, hanem emelkedése, olyan korban, amikor a tömegtájékoztató eszközök – televízió, rádió, film stb. – új és új tömegekkel ismertetik meg az írói gondolatot.”³⁶⁷

³⁶² *A Magyar P.E.N. Club tisztújító közgyűlése 1989. május 26-án.* 4–5.

³⁶³ *A Nagyvilág ankétja...* Dok 130.

³⁶⁴ A kongresszusról Mr. Miller seeks..., *Protest des PEN-Clubs*, Sabina Lietzmann: *Gäbe es ihn nicht...*, *Pen-Club fordert Freilassung...*, *PEN-Club interveniert* és *Kusnezow...*

³⁶⁵ *Jen* (1966. dec. 4.) 5–6. A kongresszus fő témája *Az író, mint független szellem* volt (az író az elektronikus korban; az író, mint más emberek szándékainak munkatársa; az irodalom és a természettudomány hatása a mai ember természetére; az író, mint közéleti személy). Uo. 12.

³⁶⁶ Uo. 9–11.

³⁶⁷ Uo. 18.

Bár a Kádár-kormánynak a nyugati magyar emigrációhoz és a „disszidens” írókhoz való viszonya a hatvanas évek derekára valamelyest enyhülni látszott, lényegét tekintve sem a Gara Lászlóhoz hasonló, úgymond nehezen kezelhető „renitensekkel”, sem a „radikálisokkal”, de még a közeledésre őszintén hajló, vagy érdekből megalkuvó írókkal szemben sem változott. 1956 után „Volt egy olyan ország, amely adott behatolási területet felhasználva ma már klasszikusnak tartott fellazítási módszereket alkalmazott: időt, pénzt, embert nem kímélve igyekezett bomlasztani külföldre került honfitársai közösségeit és szervezeteit. Ez az ország Magyarország volt.”³⁶⁸

Ezzel együtt, „múltja” és a magyar Pen felfüggesztésében játszott meghatározó szerepe ellenére, a Magyarországon is jó politikai kapcsolatokkal bíró Tábori Pál különös módon a félig-meddig kivételezettek közé tartozott. Tábori, aki 1966. július 18-án éjszaka érkezett a ferihegyi repülőtérre, mivel a helyszínen nem kapott vízumot, nem engedték be az országba, vagyis a repülőtérrel Budapestre. David Carver Sötérhez írt augusztusi tiltakozó levele szerint „Szerfölött nyugtalanító, hogy a P.E.N. egy tagjával, egyik központunk volt elnökeivel, a Nemzetközi Írói Alap jelenlegi titkárával szemben ilyen fölényesen jártak el”³⁶⁹ Tábori a repülőtérrel akkor éjszaka előbb Passuth Lászlót, később Nagy Pétert, végül Aczél Györgyöt hívta telefonon, hiába. Mint Nagy Péter később megírta neki, Aczél „személyesen elég rossz néven veszi, hogy éjjel felhívtad. Másnap reggel én beszéltem Aczéllal, aki már intézkedéshez kezdett”, a felháborodott Tábori azonban még az éjjel továbbrepült Belgrádba.³⁷⁰ Úgy vélte, „Minden országnak joga van meghatározni, kit enged be s kit zár ki – az azonban eléggé szokatlan, hogy valakit előbb hivatalosan meghívjanak, s aztán orra előtt becsapják az ajtót.” Azt is bejelentette, hogy irodalmi és személyes kapcsolatait megszakítja Magyarországgal, szerződéseit felbontja, s ha nem kérnek bocsánatot tőle, „nyilvánosságra is kell hoznom ezt a páratlan inzultust.”³⁷¹

A ferihegyi éjszakai kaland a hazai érintettek között izgatott hivatalos és magánjellegű levélváltáshoz vezetett. A történeteket Kéry László végül így összegezte Sötér Istvánnak: „Július 18-án a ferihegyi repülőtérre érkezett Tábori, vízuma nem volt (e tekintetben Carver valószínűleg téves információt kapott), de nem kapta meg azt a turistavízumot sem, amelyet a határon vagy repülőtéren kopogtató nyugati vendégeknek általában meg szoktak adni. A repülőtérrel többeket felhívott, köztük Aczél Györgyöt is, aki kilátásba helyezte segítségét, de intézkedni csak másnap tudott, hiszen Tábori Budapestre érkezése az esti órákban, telefonhívásai pedig éjjel történtek. Mire Tábori ügyét másnap reggel sikerült tisztázni és részére a vízumot megszerezni, az érdekelt már elutazott Belgrádba. Onnan írt szemrehányó levelet Nagy Péternek (a Corvinával ugyanis különböző megállapodásai vannak), Nagy Péter pedig július 28-án táviratot küldött Tábori belgrádi szállodájába, értesítve őt arról, hogy

a vízumot megkapta. Tábori azonban ekkor már nem volt Belgrádban. Az ügy mögött sejtethetőleg az van, hogy a Literary Review című amerikai folyóiratban Tábori egy magyar novella- és versantológiát tett közzé ezzel a címmel: »Mindenek ellenére«, s az előszóban külön ki is emelte, hogy Magyarországon az elmúlt húsz év alatt minden értékes irodalmi alkotás a szocialista rezsim ellenére jött létre. Emiatt a Külügy illetékesei úgy intézkedtek, hogy Tábori ne kapjon beutazási engedélyt. Most viszont Carver magyarázatot, vizsgálatot kér tőlünk. Szerencsére a Magyar P.E.N.-nek semmi köze az egész ügyhöz.”³⁷² Kéry még 1966 szeptemberében is kénytelen volt megírni Aczélnak: „Carver augusztus 8-án Sötér Istvánhoz intézett levelében is szóvá tette a Tábori-ügyet, és arra kért bennünket, hogy állapítsuk meg, valójában mi történt.”³⁷³

A részletekről egy 1967 márciusában kelt állambiztonsági jelentés szolgál felvilágosítással, mely szerint az angol nyelvterületen két „emigrációs vonal” működött: „a Duczynska Ilonáé, a másik ellenséges vele és a magyar irodalompolitikával is. Ennek képviselője Tábori Pál, aki „lényegében az Ignotus-klikk tagja; ez a klikk a hivatalos Anglia szemében kisajátítja magának a »magyar szakértő« szerepét. Tagjai: Ignotus [Pál], Cs. Szabó [László], Pálóczi-Horváth [György], Tábori, Mikes [György] stb. Tábori két-három évvel ezelőtt közeledni látszott; látogatást tett a Corvina Könyvkiadónál, a Szerzői Jogvédő Hivatalban és másutt is, egy angol nyelven megjelenő magyar antológiáról tárgyalt. Végül is ennek az antológiának az összeállításában csak ellenséges szempontok játszottak szerepet, éppen ezért a Corvina is lemondott a közös kiadásról és a Szerzői Jogvédő Hivatal sem adott autorizációt. Tábori azóta ellenséges hangú cikkeket és összeállításokat jelentetett meg a magyar irodalomról. Az Ignotus-klikk egyébként is gáncsoskodik, befolyást gyakorol a BBC-re és az egész angol irodalmi közvéleményre. A The Times Literary Supplement-ben kisajátította a magyar irodalom ismertetését, ezt célzatosan és rosszindulatúan teszi. Ignotus járt Magyarországon, de látogatása után ellenséges tevékenységét fokozta. Itthon támaszai is vannak. Déry is barátságosan viselkedik irányában, Komlós Aladár és általában a volt szociáldemokrata és revizionista csoportok. Az Ignotus-klikk tagjai – így Tábori Pál – részére vízum kiadása nem ajánlatos.”³⁷⁴

1966 őszén-telén a magyar Pen életében is fontos eseményt jelentett a nemzetközi végrehajtó bizottság szeptemberi arnhemi ülése, amelyen Kéry László vett részt,³⁷⁵ továbbá Günther Grass budapesti vendéglátása és október 27-i Pen-beli előadása.³⁷⁶ Október nagy rendezvénye a Garai Gábor és Somlyó György szervezte budapesti nemzetközi költő- és műfordító-találkozó volt tizenhét ország csaknem száz költőjének részvételével. Az

³⁷² Kéry László levele Sötér Istvánhoz, Bp., 1996. aug. 22. G.m.

³⁷³ Kéry László főtitkár levele Aczél György művelődésügyi miniszterhelyetteshez, Bp., 1966. szept. 6. G.m.aut.

³⁷⁴ H[angulat-]. jelentés. Kivonat. Tárgy: Nyugat-európai lektorok, ügynökök, fordítók, akik az Artisjus ügynökséggel dolgoznak. Bp., 1967 márc. 9. BM III/III/4-a. Alo. Sz.t. Adta: „Sárdi”, vette: Mészáros Béláné szds. ÁBTL-3.1.2.-M-35897/96.

³⁷⁵ Viték és remények...

³⁷⁶ Günther Grass... (Esti Hírlap), u[ngvári]. t[amás].: Günther Grass Budapesten és –r –s: Vidor pesszimista.

³⁶⁸ Szabó Juliet: *Fellazítási politika...* 183.

³⁶⁹ David Carver levele Sötér Istvánhoz, London, 1966. aug. 6. G.aut.

³⁷⁰ Nagy Péter levele Tábori Pálhoz, Bp., 1966. aug. 1. G.

³⁷¹ Tábori Pál levele ismeretlenhez, Belgrád, 1966. júl. 20. G.

összejövétel Ungvári Tamás szerint „Azt fejezte ki különböző nyelveken, más-más ideológiai rendszerekben és sokféle eszme hangszerelésében, hogy a költészetnek az egész világon megnőtt a fontossága, olyan felelősséget nyert, mint talán eddig sohasem. [...] Az atom-bomba fenyegetése oly veszély-közelbe hozta az életet, hogy a gondolkodás sem zárkozhat el a fenyegetés felismerése elől. Szerepet vállal a költő, népének lelkiismerete és szószólója, szolgálja és képviselője; és a népével az emberisége is – ez a meggyőződés áthatotta a találkozó valamennyi résztvevőjének felszólalását.” A költőtálalkozó csak abban okozhatott csalódást, hogy miután minden felszólaló „egy-egy miniatűr esszével jeleskedett”, vita helyett „párhuzamos monológokra” került sor.

Ungvári beszámolt a költőtálalkozóra megjelent kiadványokról is: az Action Poétique magyar líra-különszámáról, amely tizennégy fiatal magyar költő verseit mutatja be Charles Dobzynski és Eugène Guillevic fordításában, valamint az Arion Somlyó György szerkesztette többnyelvű összeállításáról, mely nem költők és műfordítók műhelygondjaikról. „Illyés Gyula beköszöntőjét voltaképp mesteri esszének nevezhetjük; Kálnoky László vallomását a műfordítás nehézségeiről abban a sorban látjuk, mely Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád, Radnóti, Vas István, Kardos László tanulmányai után is újat és érdekeset tud mondani; Gara László posztumusz tanulmányát egy Ady-vers tizenhat különböző fordításáról pedig a magyar irodalom párizsi »nagykövete« egyik legszebb munkájának véljük.”

Jean Rousselot-val Ungvári szerint megjelent a konferencián „annak a költőnek az árnya, aki voltaképp külföldi vendégeinket a magyar költészet világjelentőségéről meggyőzte. József Attiláról beszélt Rousselot, s alig akadt felszólaló, aki századunk legnagyobb magyar proletár költőjét ne említette volna. Milyen jól értik József Attila jelentőségét franciák, angolok, oroszok, németek, svédok! Nem az udvariasság mondatta egyikükkel sem, hogy kor-szak kezdődött József Attilával: az eszme, az értelem, az osztályharcos tudat olyan költője született benne, aki megszabja a XX. század költői kísérletezésének lehetőségét; az ő művét nem lehet megkerülni, nem lehet eltagadni, számolni kell vele”

A találkozót Ungvári szerint az is hitelesítette, hogy „a Lenin-békedíjas Arthur Lundkvist, október 27-én, egy Svédországban élő német költőnőt idézett elénk, Nelly Sachsot. Jelentőségét, nagyságát méltatta, emberi magatartásának szépségét rajzolta meg gyors portrévonásokkal. Két nap múlva érkezett a híre, hogy Nelly Sachsot Nobel-díjjal tüntették ki: mintha a Svéd Akadémia hitelesítette volna mindazt, ami egy budapesti teremben elhangzott.”³⁷⁷ A magyar Pen a költőtálalkozóval biennálék sorát kívánta megnyitni; ennek érdekében előrendő cél, hogy az Arion alkalmi kiadványból rendszeresen megjelenő almanach legyen,³⁷⁸ valamint, hogy a vendégek művei minél nagyobb teret kaphassanak a magyar irodalmi folyóiratokban és a könyvkiadásban.³⁷⁹

³⁷⁷ Ungvári Tamás: *Költőtálalkozó Budapesten*. Nv 1966. 11. évf. 12. 1908–1909. Sachsról Görgey Gábor: *Nelly Sachs (1891–1970)*. Nv 1970. 15. évf. 7. 1116.

³⁷⁸ Ferenczi László: *Az Arionról*. Nv 1974. 19. évf. 8. 1272–1273.

³⁷⁹ Ungvári Tamás: *Költőtálalkozó...*

1966 októberében külföldi magyar siker is született: a nemzetközi Pen és a Nemzetközi Írói Alap novellapályázatán második díjat nyert Lengyel Péter,³⁸⁰ akit feleségével együtt David Carver hosszabb időre meghívott Londonba.³⁸¹ Decemberben került sor Marcello Venturi látogatására,³⁸² valamint a magyar Pen Ibsen-konferenciájára.³⁸³ A rendezvények közül kiemelkedett az íróegyesület alapításának 40. évfordulója, amelyet 1966. október 8-án a hagyományok szerint a Fészek Klubban tartottak Sötér István ünnepélyes megnyitójával.³⁸⁴ „Az ünnepség elnökségében Illyés Gyula, Kodály Zoltán, Germanus Gyula és Sötér István foglalt helyet. Külföldiek közül csak Ingeburg Kretschmar volt jelent (német PEN). Beszélgetések közben Bárány Tamás elmondta, hogy Tatabányán volt író-olvasó találkozó. A bányászok azonnal rátértek az aktuális gazdasági kérdésekre és őt, mint előadót felelősségre vonták, mondván, »húsz éve eszünk nélkül dolgozunk, és soha nem látunk eredményt, most is csak visszafelé megyünk, miért?«.”³⁸⁵ A jubileumi megemlékezésen Sötér után Germanus és Illyés a magyar Pen „történetére vonatkozó emlékeikről beszéltek. Ezután zenei műsor következett Bartók és Kodály műveiből. Az ünnepi ülésen jelen volt Ingeburg Kretschmar, a Kelet-Nyugati Német P.E.N. főtitkára, aki Arnold Zweig elnök üdvözlését tolmácsolta jubiláló központunknak. David Carver nemzetközi főtitkár táviratilag juttatta el hozzánk jókívánságait.”³⁸⁶ A jubileumon a magyar Pent a New York-i a 40. világkongresszus is üdvözölte.³⁸⁷ 1966-ban jelent meg a brüsszeli Thyre című irodalmi folyóirat magyar különszáma.³⁸⁸

A magyar Pen 1966. december 4-i jubileumi közgyűlésén, amelyről szinte a teljes magyar sajtó hírt adott,³⁸⁹ elnöki bevezetőjében Sötér a politikai légkörről azt mondta, az végre „nemcsak a Magyar P.E.N. Club körül javult meg, hiszen erről már igazán nem panaszkodhatunk, három-négy esztendeje, megbecsültetésünk, az irántunk mutakozó rokonszenv igazán biztató jeleit tapasztalhatjuk az elmúlt esztendőkből, de most még ezen túlmenően is úgy érezhetjük, hogy az egész Nemzetközi P.E.N. Club életében az eddiginél kedvezőbb, tavasziasabb, langyosabb, kellemesebb atmoszféra alakult ki. Azok a különféle ellentétek, viszályok, amelyek a különféle P.E.N.-centrumok között ki szoktak időnként alakulni,

³⁸⁰ *Magyar sikerek...*

³⁸¹ BM III/I. 4–H Alo. *Szolgálati jegy*. Bp., 1967. jún. 14. Sz.t. OD–2793. Dower. Angliai magyar emigráció 8. k. Megny. 1966. okt. 14., lez. 1971. szept. 14. Arch. sz. 0–8–002/71. ÁBTL–3.2.5.–O–002/B.

³⁸² (szalkai): *German vakáció* és Szabó György: *Marcello Venturi Budapesten*.

³⁸³ *Ibsen-matiné* (Esti Hírlap) és *Ibsen összes drámája...* (Nszab).

³⁸⁴ L. Germanus Gyula emlékezését: Dok 2. 2. jegyzet.

³⁸⁵ BM O. II/3. o. BM III/III–4-a. o. Informátor: „Sárdi Mihály” D. sz. H–45917. M.d. Megny. 1966. márc. 18., lez. 1973. júl. 10. Arch. sz. 35.879. ÁBTL–3.1.2.–M–35897/55.

³⁸⁶ *Jku* (1966. dec. 4.) 24.

³⁸⁷ Boldizsár Iván *felszólalása...*, *A nemzetközi PEN köszöntötte...*, Ferenczi László: *Negyvenéves...*, *A Pen Club 40. jubileuma* (Nszab), *40 éves a Magyar Pen Klub* (Nsz), *A Magyar Pen Club jubileumi...* (MN), *PEN* (Esti Hírlap) és *Tierzig Jahre...* A New York-i kongresszus eseményeiről Boldizsár Iván: *Az író és a dinoszaurusz*.

³⁸⁸ Timár György: *Megalakult a Magyar Kultúra Belga...*

³⁸⁹ *A Magyar Pen Club vasárnap...*, (MN), *Sötér István professzor...* (Nsz), *A Magyar Pen Club...* (Nszab) és K. J.: *A Magyar PEN Club...* (ÉS).

lényegesen enyhültek és nagyon sok jel mutat arra, hogy még további igen fontos és lényeges változások, javulások lesznek az egész Nemzetközi P.E.N. életében; nem lehetetlen, hogy a közelebbi időkben bővülni fog a Nemzetközi P.E.N. tagsága is, és mi nagyon sok biztató jelét látjuk annak, hogy például a szovjet írók igen komolyan érdeklődnek a Nemzetközi P.E.N. tevékenysége iránt; és ez az utóbbi, élén elnökével, Arthur Millerrel, itt nem merev és igen nagymértékben a félúton eléjük jövő magatartást tanúsít.³⁹⁰

A magyar Pen vendéglátói tevékenységét tekintve Kéry László értékelése szerint 1966-ban megnőtt a nem a külföldi írók fogadásához kapcsolódó irodalmi alkalmak száma. A kedvezőnek értékelt aránytelődést Kéry részben a Lányi Sarolta és Vajthó László szervezte latin-amerikai költői estnek, az Áprily Lajos és Csorba Győző közös bemutatkozásához hasonló páros szerzői életmű-esteknek, Hajdu Henrik Hubay Miklós szervezésében lezajlott Ibsen-estjének, valamint a jubileumi ünnepségnek tudta be. Ezzel együtt a műfordító program résztvevőjeként is, vagy más keretek között Nyugatról és a szocialista országokból egyaránt nagy számban látogattak Magyarországra új és régi partnerek, neves külföldi költők, írók, műfordítók, irodalomtörténészek. 1966-ban többek között Marcel Arland, Jean de Beer, Mihai Beniuc, Bernard Bergonzi, Guy de Bosschère, Calvert Casey, Paul Chaulot, John Culhane, Dymphna Cusack, Michel Décaudin, Pierre della Faille, Norman Freehill, André Frénaud, Yves Gandon, André Gascht, Daniel Gillés, Robert Goffin, Zlatko Gorian, Günther Grass, Marcel Groes, Eugène Guillevic, Peter Hyun, Arne Naess, Jeanine Moulin, Alan Pryce-Jones, Carlos de Raditzky, Sabri Esat Siyavusgil, William D. Snodgrass, Marcello Venturi, Johan Vogt és Arnold Zeitlin volt a magyar klub vendége.³⁹¹

1966 májusában Nagyvilág-estet rendeztek a bécsi Collegium Hungaricumban,³⁹² 1966 telén Kéry László pedig már az osztrák, a négy jugoszláviai és az ausztrál Pannel fenntartott kapcsolatok javulásáról is beszámolhatott.³⁹³ 1965-ben a Pen 150 ezer forintos költségvetési támogatásban részesült.³⁹⁴

Időközben a Tímár György által már az 1965. decemberi közgyűlésen felhozott régi probléma, az addig a Kulturális Kapcsolatok Intézetének Dorottya utca 8. szám alatti székházában átmeneti otthonra lelt Pen végleges és méltó elhelyezése is megoldódni látszott. 1961 novemberében az írószervezet áldatlan munkakörülményeiről Sötér István még azt írta, „A P.E.N. Clubnak jelenleg egyetlen önálló helyisége sincs, és csupán az Irodalmi Alap szívésségéből tartózkodhatnak ügyintéző vezetői az Alap egyik kis szobájában, amely egyébként az Alap két titkárnőjének az elhelyezésére szolgál. Ugyanitt szoktak várakozni azok az ügyfelek, akik Földeák János elvtárral, az Irodalmi Alap igazgatójával kívánnak beszélni. Ha az Irodalmi Alapnál sok az ügyfél, a Magyar P.E.N. Club titkárai kénytelenek a folyosón

sétálva megbeszélni feladataikat. A nyugodt munka feltétele az önálló, külön szoba. Külföldi és magyar ügyfeleinket szinte megoldhatatlan feladat fogadni. A Külügyminisztérium a közelmúltban két alkalommal is nyugati újságírókat küldött hozzánk, hogy a P.E.N. Club elnöksége tájékoztassa őket. Ha Földeák János elvtárs nem adja kölcsön hivatal szobáját, nem tudtuk volna fogadni őket. Ha a P.E.N. Clubot és az Irodalmi Alapot különböző helyeken helyezik el, akkor a P.E.N. Clubnak szüksége lenne egy alkalmazottra, aki a gépírói és a titkárnői feladatokat betöltené és a gazdasági ügyeket, a könyvelést intézné.”³⁹⁵ A feljegyzést Kéry László Aczél Györgynek is megküldte.³⁹⁶

Az 1966-os új elgondolás szerint a Pen Club a Várba, az Országház utca 21. szám alá költözött volna, Dercsényi Dezső művészettörténész, az Országos Műemléki Felügyelőség tudományos igazgatóhelyettese ugyanis Kéry Lászlót arról tájékoztatta, hogy az épület megfelelően látszik a Pen irodáinak és klubhelyiségének elhelyezésére. Kéry Sötérhez írott sorai szerint a szóban forgó műemléképületet 1966. „február 1-jén kezdenék restaurálni. A helyiségek száma nagyobb, mint amilyenre szükségünk van, s ezért felvetődött a New Hungarian Quarterlyval, vagy esetleg az Irodalmi Alappal, illetőleg a Magyar UNESCO Bizottsággal való szümbiózis. Szükség lesz a Fővárosi Tanács elnökének engedélyére is, azt épületben ugyanis [...] iskolát akarnak kialakítani – ezt azonban a Műemléki Felügyelőség nem javasolja, ezért szóltak nekünk.”³⁹⁷ A terv „a fővárosi intencióinak is megfelel, hogy a lakás céljaira alkalmatlan várbeli épületek olyan közintézmények elhelyezésére szolgáljanak, amelyek nem túlságosan nagy ügyfélforgalmúak, viszont fontos és lényeges munkát végeznek.”³⁹⁸

Az ügy mégis elakadt, mert a KKI szerint a várbeli lakásokat nem lehet megvásárolni, hanem helyettük valahol négy másikat kéne építeni; később szoba került az Irodalmi Alappal közös, Egyetem téri elhelyezés is, egy ottani ingatlanban a Pen Clubnak néhány helyiséget juttattak volna.³⁹⁹ Aczél Györgyöt Tímár György még 1968 tavaszán is úgy tájékoztatta, hogy „középszínt néhány elvtárs hajlamos a P.E.N. munkájának és nemzetközi jelentőségének lebecsülésére, holott az elmúlt években központunk, – bízvást mondhatom – emberfeletti munkát végezve vívta ki a külföld legmagasabb elismerését. Rendkívülinek tartom a P.E.N. nemzetközi kapcsolatainak mind kulturális, mind pedig külpolitikai fontosságát, s ezért csakugyan a minimális igénynek látszik, hogy centrumunk („a világ legjobb dolgozó P.E.N. Központja” – ahogy [Robert] Griffin, a Nemzetközi P.E.N. alelnöke többször is nyilatkozta) – két egymásba nyíló szobában, önállóan tevékenykedhessen. Erre a Művelődésügyi Minisztérium és a Fővárosi Tanács határozata lehetőséget nyújtana, csak éppen érvényt

³⁹⁵ Feljegyzés. G.m. K.n. Aut.

³⁹⁶ Kéry László főtitkár levele Aczél György művelődésügyi miniszterhelyetteshez. Bp., 1961. nov. 16. G.m. Sötér feljegyzése Köpeczi Béla kiadói főigazgatónak és Rátkai Ferencnek, a Művelődésügyi Minisztérium Irodalmi Osztálya vezetőjének is megküldték. Uo.

³⁹⁷ Kéry László főtitkár levele Sötér István elnökhöz. Bp., 1966. jan. 10. G.m.

³⁹⁸ Feljegyzés. Bp., 1966. jan. 31. G.m. Kéry László aut.

³⁹⁹ Kéry László levele Boldizsár Ivánhoz. Bp., 1966. máj. 23. G.m.

³⁹⁰ Jkv. (1966. dec. 4.) 3.

³⁹¹ Uo. 21–26, 42. és Jegyzőkönyv a Magyar P.E.N. Club 1968. november 29-én tartott intézőbizottsági üléséről. G.

³⁹² Nv 1966. 11. évf. 5. 798.

³⁹³ L. PEN-Club-Friede...

³⁹⁴ Jkv. (1966. dec. 4.) 55.

kellene neki szerezni.”⁴⁰⁰ (Az egyesület csak 1968 áprilisában kapott két szobát az Irodalmi Alap jóvoltából a Művelődésügyi Minisztérium Báthory utca 10. szám alatti irodaházában,⁴⁰¹ majd ismét a Dorottya utcába kerültek. 1971. június 10-én innen költöztek a Vörösmarty tér 1. szám alatti Kulturális Központba, ahol négy szobát kaptak.)⁴⁰²

Miután a Pen egyelőre a Dorottya utcai „albérletben” kényszerült maradni, összejövetelét továbbra is az írószövetség Bajza utcai és a Fészek Klub Kertész utcai épületében tartotta; Passuth László spanyolországi és Hubay Miklós indiai beszámolója, Major Máté építészeti előadása után 1967. március 29-én Turóczi-Trostler József emlékestet rendeztek Halász Előd emlékezésével.⁴⁰³ Áprilisban került sor a színház és irodalom-vitára az Író- és a Színházművészeti Szövetséggel közös rendezésben, Dobozy Imre, Hegedűs Géza, Hermann István, Hubay Miklós, Illés Endre, Lendvay Ferenc, Marton Endre, Nagy Péter, Örkény István, Vajda György Mihály és mások,⁴⁰⁴ május 12-én pedig az emlékeztető Fészekbeli Kodály-ünnepségre David Carver, Illyés Gyula, Sőtér István, Szabolcsi Bence részvételével.⁴⁰⁵ A szerzői életmű-estek sorozatát Vészi Endre és Takáts Gyula felolvasásával, a Hubay Miklós, Rákos Sándor, Somlyó György és Weöres Sándor fellépésével megtartott Füst Milán-emlékezéssel,⁴⁰⁶ a Nemes Nagy Ágnes szervezte Rónay György- és Kálnoky László-esttel, verseik előadásával folytatták.⁴⁰⁷

A nemzetközi Pen 1967. július 30–augusztus 5. között az elefántcsontparti Abidjanban rendezett 35. világkongresszusára, melynek tematikája a *Mondák és mitológiák, mint a művészetek és az irodalom forrásai, a kétnyelvű irodalmak, és a hagyományok jelentősége a gyors változásokon átéső társadalmakban* címet viselte; Kéry László főtítkárt utazott, aki élményeiről és irodalmi-politikai tapasztalatairól az Élet és Irodalom hasábjain számolt be.⁴⁰⁸ Az 1967 végén a történelem és az irodalom kapcsolatát megvitató dublini kerekasztal-konferencián Passuth László és Sőtér István vett részt. Sőtér tudománytörténeti szempontból szolt hozzá a fogalmi meghatározás kérdéseire, Passuth pedig a történelmi regényírókat képviselte, „amikor az *et altera pars* alapján próbáltam némi képet adni a történelmi regény funkciójáról (Lukács Györgyöt idézve), s felvettem a történelmi regényíró különleges felelősségét azokkal az olvasókkal szemben, akik bíznak írójukban, legalábbis abban, hogy hűen idéz meg az általa választott

⁴⁰⁰ *Feljegyzés Aczél György elvtárs részére.* Tímár György Pen-titkár. Bp., 1968. márc. 21. G.aut. Az első oldalon kézírással: „Csak terv volt.”

⁴⁰¹ *Jkv.* (1970. dec. 15.) 26.

⁴⁰² *Varga Józsefnek, a Vigadó Üzemigazgatóság igazgatójának levele Ackermann Margit-hoz, a Magyar Pen Club ügyintézőjéhez.* Bp., 1971. máj. 21. A Vigadó Üzemigazgatóság fejl. lp. G.aut.

⁴⁰³ L. Vidor Miklós: *Emlékezés Turóczi-Trostler József-re.* G. és Kada Júlia: *Jelentés a Magyar P.E.N. Club Turóczi-Trostler József emlékéünnepségéről.* Bp., 1967. márc. 30.

⁴⁰⁴ L. Nagy Péter: *Színház és irodalom.* Soksz., Rajk András: *„Irodalom...”, Írók a színházért...* (Nszab), *„Színház és irodalom”* (MN) és *Író vagy rendező?*

⁴⁰⁵ *Kodály-emlékünnepség...* (MN, Nszab) és *A Magyar Pen Club Kodály-ünnepsége* (Új Ember).

⁴⁰⁶ *Füst Milán-emlékest* (Nszab, MN).

⁴⁰⁷ *„Fényben élni” és Jkv.* (1967. dec. 10.) 11–13.

⁴⁰⁸ *Pen-kongresszus Afrikában és Sous la présidence...*

témában az adott korszellemet.”⁴⁰⁹ A nemzetközi Pen fennállásának ötvenedik évfordulóján Passuth megjegyezte, hibának tartja, hogy a tanácskozásokon „nincsenek megszervezve, némileg egybehangolva a témák. Rendszerint igyekeznek valamilyen burkolt vagy nyílt politikai zamatot kölcsönözni a főkérdésnek, de hiányzanak a fő- és korreferensek. Mindenki [a] saját szövegét mondja, ahelyett, hogy reflektálna az elhangzottakra. Kivétel volt az 1967-i dublini kerekasztal, amikor a történelem és irodalom viszonyáról esett szó. Itt magas színvonal és bizonyos zártság is jellemezte a diszkussziót.”⁴¹⁰

A magyar Pen-tagság legtevékenyebb „frankomán” és „anglomán” íróit érdeklődésük, személyes és politikai rokonszenveik után 1967 októberében a „Sárdi” fedőnevű ügynök (Sándor András újságíró) a „polgári derékhadba” sorolta. „Ez igen népes és eléggé heterogén csoport, mégis együtt kell említeni őket. Érintkezésük a Lukács-csoporttal nagyon erős, szoros, itt-ott egybe is folyik a kettő. Így például Örkény [István], aki Karinthy [Ferenc] és Devecseri [Gábor] szorosan együtt van, egyúttal baráti kapcsolatokat tart fenn Déry [Tibor]al. A csoport egyik végén Ungvári Tamás, Karinthy, Devecseri és a Füst Milán-tanítványok állnak, a másik szélén a volt szociáldemokraták (Vészi [Endre], Palotai Boris, Komlós Aladár) és Hubay Miklós. Mindazonáltal magában foglalja e csoport Hegedűs Gézát, Lengyel Balázst, Kormos Istvánt, Nemes Nagy Ágnest és olyan par excellence kispolgárokat, mint Darázs Endre. Bizonyos tekintetben ide számít Mándy Iván is, bár ő jóval kevésbé »aktív«, mint a többiek. Az Ungvári-szárny, Hegedűs Gézával együtt a sznobizmus fő hordozója; ők képviselik ma az irodalmiaskodást, a nyugati irányzatok tüntető előnyben részesítését, színpadi fordítói monopóliumot alkotnak főleg nyugati darabok tekintetében. Egyes csoporttagok kulcspozícióban vannak. Így például Somlyó György valósággal monopolizálta a francia szellemi élettel és a francia költőkkel való érintkezést; ha Ungvári képviseli az angломániát, Somlyó a francia-imádatot. Tímár György a PEN titkára, mint ilyen megszerezte magának a Magyar Műhely folyóirattal való érintkezés, illetve a folyóirat és a magyar irodalom közötti közvetítés jogát. Elbert János a NAGYVILÁG folyóiratnál tölt be fordítási kulcspozíciót. Mindez magában foglalja az emigrációval való diszkrét, de bensőséges kapcsolattartást is. Komlós Aladár és Hubay Miklós Ignatusékkal van baráti kapcsolatban, Somlyó, Lengyel Balázs és a többi frankomán Tardos Tiborral. Ennek a csoportnak a politikája általában abban foglalható össze, hogy a polgári érdekeket a szövetségi politika lehetőségeinek legmesszebbmenő kiaknázásával, a párttal való bárminő nyílt konfliktus legóvatosabb kerülésével képviselik, és nyíltan be nem vallott céljuk a polgári világnézet óvatos átmentése egy általuk remélt korszakba, amikor is a szocializmus megtér az »európaiság« kebelébe, az európaiságon értsd a liberális burzsoáziát.”⁴¹¹

⁴⁰⁹ *Történelem és irodalom.* Dok 126.

⁴¹⁰ *A Nemzetközi PEN fél évszázada.* In: *A Nagyvilág anketja...* Dok 130.

⁴¹¹ BM III/III-4-a. alo. Sz.t. „Sárdi” fn. *ügynök jelentése.* Bp., 1967. okt. 25. Tárgy: *Az irodalmi területen lévő csoportosulások.* „Sárdi” ÁBTL M-35897. 133–140. Szőnyi Tamás: i. m. 1. k. 607.

A kádári konszolidáció utáni hatvanas években sok „régi vágású”, köztük nem egy baloldali magyar értelmiséginek kimondatlan reménysége volt, hogy a diktatórikus szocializmus fokozatos „megszelídülésével”,⁴¹² ha nem is „szabadon”, ám az adott keretek között elvileg mégiscsak lehetségessé válik a hagyományos európai keresztény és polgári értékek fenntartása és az ennek megfelelő gondolkodás- és civilizált magatartásmód kialakulása a társadalomban. Az idea megvalósulásához azonban nem vittek közelebb sem az európai, sem a világpolitikának a magyar vezetés számára egyre riasztóbb eseményei. Az egykori kigazda vezető Dobi István volt miniszterelnök 1967 végén azzal fordult Ortutayhoz: „mi lesz, Gyula, szétesik a szocialista világ, miért is van ez? mi okozta ezt a szétesést, van itt kiút? Hogyan is vigasztalhatnám. A centrifugális erők egyre erősebbek a kommunista pártok közt, s a hazai ideológiai állapot ismét a defenzív magatartást mutatja, vagy ami annál is rosszabb, felelni képtelen, impotens állapotot. A kultúra, az ideológia kérdéseit szervezeti, bürokratikus, hivatalnoki ésszel és intézkedésekkel akarják megoldani – vagy Aczél Gyuri személyes indítékú ötleteivel.”⁴¹³

Amint Sötér István az 1967. december 10-i közgyűlés elnöki bevezetőjében elmondta, „Nem kétséges, hogy három évvel ezelőtt még a mainál kedvezőbb és nyugodtabb légkörben folyt a Nemzetközi P.E.N. Club munkája. Nem kétséges, hogy a legutóbbi időkhöz a nemzetközi légkör élesebbé kezd válni, ami a magunk tevékenységét és a többi P.E.N. centrumét is mindinkább befolyásolni fogja. Ilyen viszonyok között az eddiginél nagyobb fontosságot nyer a békés egymás mellett élésnek és a szellemi kapcsolatok fenntartásának az a programja, amelyet a Nemzetközi P.E.N. képvisel, és amelyet ma is eredményesen juttat érvényre.”⁴¹⁴ Sötér úgy vélte, „Ha mi az egységre és összhangra törekszünk, újból és újból akadnak mások, akik ezt a törekvésünket valami módon a maguk rejtett céljaira ki szeretnék használni, hiszen állandóan jelen van a Nemzetközi P.E.N. életében olyan törekvés, amely elsősorban a szocialista országok tagadatlan nemzetközi sikerei miatti féltékenység következtében nehézségeket és akadályokat kíván gördíteni munkánk elé, s a helyzetet mindig olyan irányban élezni, hogy az számunkra is egyre kedvezőtlenebbé válhassék. [...] Különös mérközés színhelye a legtöbb nemzetközi P.E.N.-tanácskozás: a legtöbbször elindul többnyire valamilyen támadás a szocialista országok ellen. Ezek a támadások ugyan nem jutnak túl bizonyos fokon, de szabályos időközökben újból és újból elkezdődnek. Nem kétséges, hogy elsősorban az emigráns P.E.N. szolgál az ilyen akciók bázisául, de időnként váratlanul, előre nem látható irányokból is meglepetések érhetnek bennünket.”⁴¹⁵

A nemzetközi irodalmi tanácskozásokkal párhuzamosan ugyanis a „kíméletlen háború tragédiái sokasodnak, illetve barbár üldözés és kegyetlenség némitja el a szellemi életet.

Vietnam és Görögország olyan kiáltó tények, amelyekről tudomást nem venni az alkotó munka, a szellemi élet síkján ijesztő önáltatás, megdöbbentő felelőtlenység és magát valamikor megbosszulandó könnyelműség. [...] a vietnami háború és a görög diktatúra, a görög művészet, tudomány és irodalom legjobbjainak bebörtönöztetése, az ellenük alkalmazott terror és elnyomás az egész világ számára lelkiismereti kérdéssé kell, hogy váljék. Ennek a lelkiismereti kérdésnek nagyobb helyet kell elfoglalnia a Nemzetközi P.E.N. gondolkodásában, érzésvilágában, mint aminőt eddig elfoglalt. Ha a hitleri Németország fennállásának idején kibontakozott P.E.N.-magatartásra visszagondolunk, a helyes, a követendő példát máris megtaláltuk. Vietnam és Görögország cseppet sem enyhébb tünetek a fasiszmus jelenségeinél. Ha kerekasztalokat tartunk a történelem és az irodalom viszonyáról, ami önmagában különben is nagyon fontos és lényeges téma,⁴¹⁶ akkor nem kevésbé lényeges témának érezhetjük a kulturális és politikai elnyomás történelmi tényét, amelyet a vietnami háború és a görög diktatúra egyforma nyomatékkan ajánl figyelmünkbe.”⁴¹⁷ Kevéssel a magyar Pen 1967-es közgyűlése után Boldizsár Iván az intézőbizottság 1968. február 5i ülésén bejelentette, hogy az április 3–4-i londoni VB-ülésen beterjesztendő magyar határozati javaslat szerint „A Nemzetközi P.E.N. csak olyan országokban kíván kongresszusokat, konferenciákat és végrehajtó bizottsági üléseket rendezni, amelyeknek hatóságai biztosítják valamennyi delegátus és egyéb résztvevő P.E.N.-tag zavartalan beutazását az illető országba.”⁴¹⁸

Kéry László főtájtári beszámolója szerint a magyar Pen 1967. évi tevékenysége mindenek ellenére „élénk volt, s ezúttal a fejlődés különösen abban az irányban mutatkozott, hogy programunk sokoldalúbbá vált: nem szorítkozott a külföldi vendégek fogadására, hanem saját tagjaink előadásai, szerzői estek, és egy esetben nagyobb szabású vita is szerepelt benne.”⁴¹⁹ A külföldi író, műfordító vendégek, a visszatérők és folyamatosan dolgozók, valamint a magyar művek fordításában frissen bekapcsolódók száma mindazonáltal jelentősen megnőtt. 1967-ben többek között Umberto Albini, Carl Bode, Nirmal Kumar Bose, Salvador Bueno, Andrew Cairncross, David Carver, Michel Deguy, Walter Matthias Diggelmann,⁴²⁰ Dimiter Dobrev, Jean-Marie Domenach, Martin Esslin, Faludy Iván, Horst Frenz, Yves Gandon, Eugen Gomringer, Hans Habe, Lars Hamberg, Lilian Helman, Richard Hughes,⁴²¹ Ingeburg Kretschmar, Malcolm Mason, Mary Muir, Yasar Nabi Nayiri,⁴²² Saburo Ota, Ferdinand Stevens van Pelt, Henry Remak, Oleg Konsztantyinovics Rosszizjanov, Carlos Ruiz-Daudet, Pekka Santavuori, Viktor Sklovszkij, Helmut Schwarz, Jaques Voisine és John Willett volt az írószervezet vendége.⁴²³

⁴¹⁶ L. Passuth László: *Történelem és irodalom*. Dok 126.

⁴¹⁷ *Jkv.* (1967. dec. 10.) 8.

⁴¹⁸ *Jegyzőkönyv a Magyar P.E.N. Club 1968. február 5-én megtartott intézőbizottsági üléséről*. G.

⁴¹⁹ *Jkv.* (1967. dec. 10.) 11.

⁴²⁰ Timár György: *Svájci író Budapesten*.

⁴²¹ (V.A.): *Richard Hughes delights...* és Ungvári Tamás: *A „Széltűbar Jamaica-ban”...*

⁴²² L. Timár György: *A török Pen Club elnöke...*

⁴²³ *Jkv.* (1967. dec. 10.) 13–20.

⁴¹² L. Csapody Miklós: *Bálint Sándor...* 279–303.

⁴¹³ *Napló* 3. k. 1967. dec. 17. (39)

⁴¹⁴ *Jegyzőkönyv a Magyar P.E.N. Club 1967. december 10-én, a Fészek Klubban megtartott közgyűléséről*. G. 2–3. 1. még: *A dialógusra szükség van*.

⁴¹⁵ *Jkv.* (1967. dec. 10.) 4–5.

Kéry László tehát most is joggal mondhatta, hogy a szervezet abban az eltelt esztendőben is „eredményesen fáradozott a magyar irodalom és a külföldi irodalmak kapcsolatainak elmélyítésén. Munkánk közben azonban minduntalan felvetődött egy probléma, amelyet szeretnénk a közgyűlés nyilvánossága elé tárni. Egyfelől meg kell állapítanunk, hogy a magyar irodalom külföldi kapcsolatai fejlődnek, erősödnek, másfelől azonban azt is látnunk kell, hogy a helyzet nem olyan rózsás, mint sokszor gondoljuk. Az ezzel kapcsolatos problémák abban foglalhatók össze, hogy a magyar irodalom külföldi terjesztése, népszerűsítése, a személyes kapcsolatok felvétele és kiterjesztése nem folyik elég átgondoltan és rendszeresen, túl sokat bízunk a véletlenekre, a spontaneitásra. El kell érünk azt, hogy a jelenleginél nagyobb befolyásunk legyen – nekünk, magyaroknak – arra, hogy milyen műveket, kik és hogyan fordítanak le a magyar irodalomból idegen nyelvekre, ezek hol, milyen körülmények között, milyen kommentár kíséretében jelennek meg.”⁴²⁴

Egészen nyíltan kimondva, még mindig sokszor előfordul, és nyilván a jövőben is elő fog fordulni, hogy a magyar irodalmat egyesek magyarellenés, szocializmus-ellenes körítéssel találják a nyugati olvasóközönség elé. Ezt a propagandát mindenképpen ellensúlyozni kell, nem utolsó sorban, úgy gondoljuk, azoknak a bevonásával, akik erre hajlamosak, és akiknek nem az a legfőbb gondjuk, hogy a magyar irodalom emelkedő népszerűségének örve alatt ellenünk irányuló propagandát folytassanak. Hozzá tartozik azonban ehhez a koncepcióhoz az is, hogy mi se bánjunk mostohán azokkal a magyar írókkal, akik közelednek hozzánk, illetőleg elhatárolják magukat az ellenséges akcióktól. Gondoskodnunk kell itthon róla, hogy a külföldön élő magyar írók közül az arra érdemesek elfoglalhassák megfelelő helyüket az irodalmi köztudatban, és rajta kell lennünk, hogy személyesen is felvegyük a kapcsolatot azokkal, akik tisztességes feltételek mellett hajlamosak velünk együttműködni. Biztató első lépésnek tekinthető ebben a vonatkozásban az a konferencia, amely a közelmúltban, Hollandiában jött létre hazai és külföldön élő magyar írók részvételével.”⁴²⁵

Amint Szabolcsi Miklós beszámolt róla, a találkozót „a hollandiai Mikes Kelemen kör szervezte. Ez a szervezet, amely tíz éve áll fenn, és amely körülbelül nyolc-kilenc éve az emigráció írói egy csoportjának afféle szellemi központjává vált, vitákat rendez, vitasorozatokat tűz ki, sőt újabb kiadványai is vannak; egy kiadvány Magyarországon is eléggé ismeretes, az *Eszmék propagálása* című.

⁴²⁴ Boldizsár Iván szerint, ha rossz a fordítás, a magyar irodalom legjobb művei is hatástalanok maradnak, főként, ha ez „olyan leszállásból történik, hogy saját kapunkba rúgnak hat gólt. Mint például egy Grósz nevű amerikai amatőrnek egy magyar antológiája volt ilyen, amelyet nagy példányszámban, saját és barátai költségén kinyomatott és minden amerikai egyetemnek és könyvtárnak elküldött. Aki ezt kézbe veszi, élete további során magyar művet nem fog olvasni. A Hazafi Veral János stílusában van benne átfordítva Balasitól Timár Györgyig mindenki, ugyanakkor a legnagyobb nehézséggel, zsarolást is igénybe véve sikerült megakadályozni, hogy ennek a dilettánsnak Ady-fordítása megjelenjen a Corvinánál magyarul, a magyar állam költségén.” Uo. 68.

⁴²⁵ Uo. 25.

Először került sor arra, hogy ez a hollandiai szervezet magyarországi képviselőket hívott meg vitaüléseire és ilyen körülmények között valóságos frontáttörés ment végbe az emigrációban élő magyar írók egy része és a magyarországi írók között. [...] Az emigráció részéről voltaképpen három csoportról lehet beszélni. Az egyik ilyen csoport a hollandiai Mikes Kelemen Kör, amelynek tagjai az 1930–1940 közötti években, illetve részben – kisebb rész – 1956 után emigráltak. Ez a kör főleg értelmiségiekből áll. Legnevezetesebb képviselőjük talán Kibédi Varga Áron, aki jelenleg az amszterdami városi egyetem francia professzora, fiatal, 38 éves ember, aki egyik legkitűnőbb szakembere a francia irodalomtörténetnek Európában. Tagjai között vannak közgazdászok, matematikusok és irodalmárok. A találkozó másik rétegét a párizsi, magyar irodalommal foglalkozó magyar és francia filológusok, irodalmárok széles rétege alkotja, amelyen belül a politikai felfogásoknak és az emberi változatoknak széles skáláját láthatjuk. Végül harmadszor Londonból, Münchenből és Bécsből is jelentős egyéniségek érkeztek.”

A találkozón Szabolcsi szerint „a legkülönbözőbb felfogások érvényesültek. Talán csak két felfogás hiányzott, a teljesen klasszikus szélsőjobboldal, tehát a Nemzetőr köre, vagy az Új Hungária köre, valamint a renegát kommunistáknak az az élesen kommunistaelenés és dialógusellenes rétege, amelyet Aczél [Tamás], Méray [Tibor] és mások neve jelez. A liberális kapitalizmus híveitől szinte a maoista, tehát a türelmetlen baloldal képviselőiig az emigráció embereinek egy közös tulajdonsága volt a mi szempontunkból: az egymás megismerésére irányuló törekvés.”

Szabolcsi megállapította, hogy „A magyar emigráció nem egységes tömb, önmagában is differenciálódott, sokfajta csoportra oszlik, és a magunk részéről az emigrációval való kapcsolatban ezt a differenciáltságot a legnagyobb mértékig figyelembe kell vennünk. Vannak olyanok, akikről nagyon kevés választ el bennünket, s furcsa módon vannak olyanok is, akik egy másik irányban térnek el tőlünk. Tehát – különösen a nyugati értelmiség körében, elsősorban a fiatal humán és műszaki értelmiség körében – új irányzat üti fel a fejét. Szóval többféle típus van itt. Többek között az emigrációnak van olyasfajta értelmisége is, – főleg az 1948–50 körül kimentek körében – akik kíváncsiak és érdeklődve fogadnak mindent. Vannak olyanok, akiket viszont mély csalódás választ el tőlünk, és vannak olyanok is, akiket politikai ellentét, és vannak rendkívül tudatos ideológiai ellenfeleink is. [...] akkor sikerült egy kérdésben előbbre jutni, sikert aratni, vagy meggyőzni, amikor – hogy itthoni frazeológiát használjak – az alkotó marxizmus alapján vitatkoztunk. Vitapartnereink jelentős része a mi marxizmusunkat, a mi ideológiai álláspontunkat a mi, saját, '50-es évekbeli, merev álláspontunkkal azonosítja. Mihelyt meglátják, hogy mi egyes kérdésekben tovább vitatkoztunk, tovább gondoltuk a kérdéseket, sőt a magyarországi területen is ilyen irányban változtatunk, hogy Magyarország '62-es álláspontja nem azonos Magyarország '52-es álláspontjával, hogy a marxizmust nem tételek és dogmák gyűjteményének, hanem tudományos alkotó módszernek tekintjük, akkor rögtön sokkal határozottabban tudunk érvelni, ellenfeleinket jobban meg tudjuk győzni. Persze van ebben afféle árnyékbokszolás is. Sokan azzal vitatkoznak velünk, amit sohasem vallottunk, egyfajta lapos determinizmust, lapos történelmi

materializmust tulajdonítanak nekünk. De abban az esetben is, ha ez így van, akkor is az alkotó marxizmus álláspontjáról, egy következetes, de rugalmas, mondhatnám fordítva, egy továbbfejlesztett, de alapelveiben hűséges marxizmus álláspontjáról kell vitatkoznunk.”⁴²⁶ Ebben az időben a magyar állambiztonság a nemzetközi Pen „emigrációs szervezetének” tevékenységéről azt jegyezte fel, hogy a csoport elnöke levelet intézett az emigráns Pen-tagokhoz. „A levél információt nyújtott az emigráns csoport általános helyzetéről és problémáiról, másrészt az elnök tudtuk adta, hogy az emigráns írók között közvélemény-kutatást szervez a PEN álláspontja kialakítása céljából az alábbi kérdésben: emigráns írók írjanak-e otthoni folyóiratokba?, illetve törekedjenek-e műveik otthoni megjelentetésére? [...]”⁴²⁷

A közgyűlésen Tímár György titkár beszámolt róla, hogy közel áll a megvalósuláshoz a magyar Pen régi ösztöndíj-terve: végre „támogatni tudjuk líránk legavatottabb fordítóit, különös tekintettel az új francia antológiára.”⁴²⁸ Tímár szerint ez azt jelentené, hogy „az illető francia fordítónak mi olyan ösztöndíjat tudnánk adni, hogy egy-két hónapot Magyarországon tudna tölteni, magyar fordító barátai között, és ezt az időt szakadatlan, kemény munkában töltene, a megfelelő antológia fordítására, a mi segítségünkkel.”⁴²⁹

A kultúrpolitikai vezetést is mélyen átható bürokráciát jellemző módon 1968-ban a Kulturális Kapcsolatok Intézete szemrehányással illette a magyar Pent, hogy 12 hónapos ösztöndíj-keretéből úgymond semmit sem használt fel. Ennek oka az volt, hogy a Művelődésügyi Minisztérium hónapokig késlekedett a meghívott műfordítók listájának jóváhagyásával. „Nagyon kérek benneteket – írta Tímár György Rátkai Ferenc osztályvezetőnek –, küldjétek végre meg a kért jóváhagyást, annál is inkább, mert a további késedelem most már azzal fenyeget, hogy megvonják tőlünk az ösztöndíjkeretet, ez pedig egyikünknek sem áll érdekében, a magyar kultúra dolgának a legkevésbé.”⁴³⁰

Az 1967. decemberi közgyűlés tisztújításának eredményeképpen a magyar Pen elnöke Sőtér István maradt, Boldizsár Ivánt ügyvezető elnöknek, Hidas Antalt, Illés Bélát, Illyés Gyulát, Passuth Lászlót és Szabó Pált alelnöknek választották meg. A főtítkár Kéry László maradt, helyettese Hubay Miklós lett. Az új intézőbizottságba Balassa Imrét, Benedek Marcellt, Boldizsár Ivánt, Fodor Józsefet, Földeák Jánost, Garai Gábort, Gáldi Lászlót, Gereblyés Lászlót, Goda Gábort, Gyurkó Lászlót, Hajdu Henriket, Hegedűs Gézát, Hubay Miklóst, Illés Bélát, Illyés Gyulát, Jankovich Ferencet, Karinthy Ferencet, Kardos Lászlót, Keresztury Dezsőt, Kéry Lászlót, Király Istvánt, Köpeczi Bélát, Lányi Saroltát, Mesterházi Lajost, Nagy Pétert, Ottlik Gézát, Oravecz Paulát, Passuth Lászlót, Rónai Mihály Andrást, Örkény Istvánt, Rónay Györgyöt, Simon Istvánt, Somlyó Györgyöt, Sőtér Istvánt, Sükösd

⁴²⁶ Uo. 35–40.

⁴²⁷ *AEÁ-ban élő egyházi emigráció* 8. k. BM III/I–1–A. o. 15–OD–1500/58. Megny. 1967. febr. 15., lez. 1970. nov. 19. Arch. sz. 0–8–073/70. ÁBTL 3.2.5. M–O–8–073/8.

⁴²⁸ A belga Thyse folyóirat magyar különszámáról van szó.

⁴²⁹ *Jkr.* (1967. dec. 10.) 54.

⁴³⁰ *Tímár György levele Rátkai Ferenchez, a Művelődésügyi Minisztérium Irodalmi Osztálya vezetőjéhez.* Bp., 1968. szept. 12. A Magyar P.E.N. Club fejl. lp. G.aut.

Mihályt, Szabó Magdát, Szabó Pált, Szabolcsi Miklóst, Tamás Aladárt, Tolnai Gábort, Ungvári Tamást, Vajda György Mihályt, Várnai Zsenit, Vas Istvánt és Waldapfel Józsefet választották be.⁴³¹ Szombathy Viktor pénztárosi jelentése szerint a magyar Pen 1966-ban 187 ezer forintos költségvetési támogatást kapott.⁴³²

1968 tavaszán azonban már nemcsak a magyar Pen végleges elhelyezésének megoldatlanságából fakadó nehézségek öltöttek nehezen elviselhető mértéket. Mélyebb bajok tüneteit mutatta „a nemzedéki probléma” mezében lappangó, egyre elevenebb ellenzékiesség, amely a politikai vezetés, és olykor a Pen és az írószövetség között is konfliktusokhoz vezetett. Tímár György például külön feljegyzésben számolt be Aczél Györgynek arról, hogy „Aczél elvtárs múltkori telefonja után érintkezésbe léptem Garai Gáborral, akinek nem volt tudomása arról, hogy az Írószövetség megsértődött volna a P.E.N. által rendezett Fialat Írók Estje miatt. Garai a maga részéről hasznosnak véli, hogy a P.E.N. ilyen jellegű programokat is lebonyolít, s megjegyezte, hogy valószínűleg Darvas [József] és Dobozy [Imre] elvtársak tehetnék szóvá a szóban forgó rendezvény ügyét Aczél elvtársnak.

A P.E.N. Club álláspontja ebben a kérdésben az, hogy az Írószövetség tudtával és beleegyezésével, az Írószövetség véleményének kikérése után rendezte meg a Fialat Írók Estjét, s ezért az Írószövetség álláspontja ebben a kérdésben nem egészen érthető. [...]

Garai azt is említette, hogy irodalmi közvéleményünkben olyan vélekedés kezd lábra kapni, hogy az Írószövetség a népiesek és a kommunisták, a P.E.N. pedig – legalábbis belföldi vonatkozásban – az »újholdasok« képviselői szerve. Minthogy ő maga is egyetért azzal a Hubay Miklós által kezdeményezett sorozatunkkal, amelyben mellőzöttebb írótsársaink számára adunk fórumot, én azt javasoltam neki, hogy a jövőben rendezzen az Írószövetség is ilyen jellegű esteket, vagy szervezzünk közösen tovább sorozatunkat. Ilyen módon nyilvánvalóvá tennők, hogy a korábban háttérbe szorított írókkal való törődés nem afféle »ellenzéki« megmozdulás, hanem irodalompolitikánk lényegéből fakadó hasznos megnyilatkozás.”⁴³³

A „reformpolitika” vége

A Magyarországra szívesen és egyre gyakrabban ellátogató Robert Graves 1968. május első felében ismét Budapestre érkezett.⁴³⁴ Felkereste Lukács Györgyöt és Déry Tibort is, Illyés Gyulát Tihanyban látogatta meg.⁴³⁵ Vajda Miklós javaslatára felajánlotta, hogy a Szerzői Jogvédő Hivatalhoz befolyt, hozzávetőleg 40–70 ezer forintnyi tiszteletdíjából, amellyel nem

⁴³¹ *Jkr.* (1967. dec. 10.) 28.

⁴³² Uo. 69.

⁴³³ *Feljegyzés Aczél György elvtársnak.* Bp. 1968. márc. 21. G.m. Tímár György aut.

⁴³⁴ *A Magyar P.E.N. Club 1968. évi tevékenysége.* Bp., 1969. febr. 3. G.m. Kéry László aut., *A Magyar P.E.N. Club 1968. évi tevékenységének kronológiája, A Magyar Pen Club meghívására...* (Nszab), Robert Graves... (MN), Robert Graves... (Daily News), Aurel Varannai: „The Age...” (uo.) és Zoltán Halász: *Insulaner...*

⁴³⁵ *Programtervezet Robert Graves magyarországi látogatására.* ([1968.] V. 3–13.). G.m.

tud mit kezdeni, évente 3–5 ezer forinttal megjutalmazna egy magyar verset.⁴³⁶ Graves „Az ajánlat megtételében az a tapasztalata ösztönözte, hogy aránylag ritka eset igazi költeménnyel találkozni, de egy olyan gazdag költészetben, mint a magyar, évenként bizonyára akadna egy jutalmazásra érdemes vers.” Gravesnek, aki a versek kiválasztásával legközelebbi magyar barátját, Devecseri Gábort, valamint Nemes Nagy Ágnes és Vajda Miklóst kívánta megbízni, Kéry László szerint „semmiféle határozott ígéretet nem tettünk, csupán azt helyeztük kilátásba, hogy utánanézzünk, a magyar jogszabályok lehetővé teszik-e egy ilyen jutalomdíj alapítását. Véleményünk szerint Graves ajánlata mérlegelésre érdemes. Egyfelől túlságosan nyers gesztusnak hatna, ha az ajánlatot egyszerűen visszautasítanánk. Másfelől bizonyára meg lehetnek találni a módját annak, hogy a jutalomdíjat minden évben az arra legérdemesebb mű, illetve költő kapja.”⁴³⁷ Tóth Dezsőnek, aki akkor az MSZMP KB TKKO munkatársa volt, Kéry később azt javasolta, hogy a díj odaítélését – a bírálóbizottságot Boldizsár Ivánnal kiegészítve – bízák a Pen Clubra.⁴³⁸ A díjban először Kálnoky László részesült *De profundis* című verséért 1970. augusztus 24-én, az alapító születésnapján.⁴³⁹

Mielőtt azonban megalapíthatták volna a Graves-díjat (a kuratóriumot végül Devecseri, Nemes Nagy és Vas István alkotta), 1968. augusztus 20-án sor került Csehszlovákia szovjet megszállására. A katonai megszállásban résztvevő országok, köztük Magyarország szerepvállalása, a magyarországi vélemény- és sajtószabadság mértéke, az irodalmi élet helyzete a nyolcvanas években sem került le a nemzetközi Pen végrehajtó bizottsági üléseinek és kongresszusainak napirendjéről. 1968. szeptember 6-i magyar sajtóhír szerint a csehszlovák belügyminisztérium a nemzetközi Pennek „egyes csehszlovák kulturális személyiségek sorsára vonatkozó kérdésével kapcsolatban” megállapította, hogy az illető írók „*normális körülmények között tevékenykednek*, és aktívan részt vesznek az ország kulturális életében.” Egy másik prágai nyilatkozat szerint a belügyminisztérium „nem engedélyezi a volt politikai elítéltek szervezetének, a hírhedtté vált »231-es klubnak« és az úgynevezett »Pártonkívüliek Klubjának« működését. Ezeknek tevékenysége felesleges.”⁴⁴⁰

A magyar Pen 1968. szeptember 10-i intézőbizottsági ülésén Kéry László megjegyezte: „mi nem gyűjtjük olyan buzgón a nem szocialista országokban bebörtönzöttek nevét, mint a másik fél a szocialista országokban bebörtönzöttekét. Ezen változtatnunk kell.”⁴⁴¹ Ugyanaz nap Orbán László művelődésügyi miniszterhelyettes magához rendelte a magyar Pen teljes vezetőségét.⁴⁴²

⁴³⁶ Kéry László: *Feljegyzés Robert Graves és felesége magyarországi tartózkodásáról* (1968. május 3–14.). Bp., 1968. máj. 20. G.m.aut. és *Kada Júlia Pen-titkár levele Perecsényi Oszkárhoz, a SzjH munkatársához*. Bp., 1968. ápr. 15. G.m.

⁴³⁷ *Feljegyzés*. Bp., 1968. máj. 22. G.

⁴³⁸ *Kéry László levele Tóth Dezsőhöz*. Bp., 1969. júl. 25.

⁴³⁹ *Tímár György áttekintése a Magyar Pen Club...* Adattár 11.

⁴⁴⁰ *A csehszlovák belügyminisztérium...* (MN).

⁴⁴¹ *Jegyzőkönyv a Magyar P.E.N. Club 1968. szeptember 10-én megtartott intézőbizottsági üléséről*. G.

⁴⁴² *Ackermann Margit üzenete*. G.

Az egyre tevékenyebb Pen-titkár, Tímár György 1968 augusztusában a világszervezet október 6–8-ára tervezett végrehajtó bizottsági üléséről azt írta a Külügyminisztériumnak, elképzelhetőnek tartja, hogy Genfben „bizonyos nyugati P.E.N.-centrumok megkísérlik az ülés napirendjére erőszakolni a csehszlovák kérdés valamely vonatkozását. Ezeknek a próbálkozásoknak az elhárítása, illetve egy számunkra kedvezőtlen határozat kiparírozása rendkívül nehéz volna, ha a Csehszlovák P.E.N. Club nem képviseltetné magát a tanácskozáson, mégpedig a megfelelő személyekkel. Ezzel szemben szinte lehetetlenné válnék bármiféle szocializmusellenes szankció, ha a Csehszlovák P.E.N. hivatalos küldötte kijelentené, hogy központja nem lát alapot a kérdés megvitatására. A támadásra küldöttségünknek annál inkább is föl kell készülnie, mert – túl az ilyenkor megszokott próbálkozásokon – most a Writers in Exile párizsi centruma egyik vezetőjének, a cseh emigráns Pavel Tigridnek ketős heví machinációi is várhatók. A genfi P.E.N.-ülés kimenetele sem nekünk, sem a csehszlovák szerveknek nem lehet közömbös. Többé-kevésbé itt fog eldőlni, vajon a nemzetközi kulturális életben visszatérhetnek-e vagy sem a hidegháborús idők. Azon kell lennünk, hogy a lehető legtöbbet megóvjunk mindabból, amit a nemzetközi légkör enyhítését illetően egy évtized alatt létrehoztunk.”⁴⁴³ A kelet-német Stephan Hermlin a nemzetközi Pen félszázados évfordulóján is úgy látta, „Gátlólag ha a PEN igazi irodalmi aktivitására és javuló irodalmi hírnevére, hogy évek óta pártol bizonyos csoportokat, amelyeknek a hangereje messze felülmúlja irodalmi jelentőségüket. Mindenekelőtt a »Writers in Exile« londoni csoportjára gondolok, amely a hidegháború néhány hivatásos hangadóját egyesíti, míg az igazán jelentős emigráns írókat – például [a] spanyolokat – eddig nem láthattuk a Nemzetközi PEN-ben.”⁴⁴⁴

A genfi VB-ülésen Kéry főtitkár a Csehszlovákia megszállása miatti heves politikai indulatokat és az együttműködés reményteli jeleit egyaránt némi meglepetéssel észlelte: „Ha az irodalmi vita nem bontakozhatott ki kellőképp, annak egyik oka a politikai szenvedélyek fellángolása volt. Az elnökség és a végrehajtó bizottság ugyan ezúttal is nyomatékosan deklarálta, hogy a PEN nem avatkozik politikai kérdésekbe – az ülés levegője mégis politikai töltéstől feszült. Most is az történt, amit már többször megfigyelhattunk a PEN-ben a világpolitika valamely problémáját egyesek megpróbálják a szocialista országok elleni hangulatkeltésre felhasználni. A probléma ezúttal a csehszlovákiai eseményekből adódott. A szocialista országok delegációinak élénk aktivitására és Arthur Miller elnöki bölcsességére volt szükség, hogy a nehéz helyzetből, amely válsággal fenyegette a PEN-t, ki lehessen lábolni. Nagyrészt ennek köszönhető, hogy a PEN, mint különböző társadalmi rendszerekben élő írók nemzetközi szövetsége, folytatni tudja működését. S a mostani nehézségek legyőzése reményt nyújt arra, hogy a felmerülő problémákat a jövőben is sikerül majd megoldani.”⁴⁴⁵

⁴⁴³ *Tímár György levele Forgács Egonhoz*. Bp., 1968. aug. 29. G.m.aut. A levélen kézírással: „Választ nem tudtak adni. 68. X. 5.”

⁴⁴⁴ *A Nagyvilág ankétja...* Dok 130.

⁴⁴⁵ *Gondok és remények...*

Reálisabb képet rajzolt a tanácskozásról Hilde Spielnek a Frankfurter Allgemeine Zeitung 1968. október 11-i számában közölt elemzése: „Hogy mennyire kiforgatható a szavak értelme egy ilyen írói találkozón minden nagyobb tiltakozás veszélye nélkül, az Genfben bebizonyosodott. Miközben állandóan óvták a jelenlévőket egy újabb »hidegháború« ki-robbantásáról, és többé-kevésbé burkoltan kilépéssel fenyegetőztek, ha nem adnak hitelt szavaiknak, Magyarország és Bulgária képviselői ideális képet festettek országaik irodalmi helyzetéről, elfedve a való tényeket. Az a körülmény, hogy ezekben az államokban hivatalosan nincsen cenzúra, nem zárja ki annak lehetőségét, hogy az uralkodó rendszer ellenőrzést gyakoroljon. Egy »belső cenzúra«, az »önellenőrzés szerteágazó hálózata«, mondta a fiatal jugoszláv Ledran, garantálhatja a hatóság immunitását. Nem nélkülözte a svejki ironiát a cseh Jiří Mucha felszólalása, amennyiben gratulált a bolgár és a magyar kiküldöttnek, hogy országukban nincsen semmiféle cenzúra, csak hogy akkor, folytatta, nem érti, miért vonultak be hozzájuk annak visszaállítására? [Antonín] Novotný Csehszlovákiájában sem volt cenzúra, csupán egy »Hivatal a civil lakosság védelmére a sajtószabadság kinövéséi ellen«, melynek képviselői ott ültek minden véleményformáló szervezetben. Egy szép napon azután ezt az állapotot maguk a cenzorok találták méltatlannak, s nem folytatták többé tevékenységüket. Azzal a tragikus szarkazmussal, mellyel oly sok csehszlovák értelmiségi reagál országuk demokratizálódásának erőszakos megakadályozására, Jiří Mucha annak a reménynek adott kifejezést, hogy hazája is rövidesen újból cenzúramentes lesz, mint Magyarország. Ez a kívánság Boldizsár úr válaszában egyáltalán nem talált ironikus visszhangra.”⁴⁴⁶

1945 után a nemzetközi Pen tanácskozásain a szocialista országok küldöttei kivétel nélkül minden alkalommal a politikai kérdések kiküszöbölését, legalábbis háttérbe szorítását szerették volna elérni, miközben megszokott módon minden, az írók helyzetével, a szólás- és gondolat szabadság korlátozásával kapcsolatos kritikát a belügyekbe való beavatkozásnak minősítettek. Az 1956-os magyar forradalom leverését követő időszak lezárultával, majd Csehszlovákia megszállása után is ezt a felfogást hangoztatták, egészen a nyolcvanas évek végéig. A világszervezet fennállásának félszázados évfordulóján a Nagyvilág körkérdésére válaszolva bolgár Anna Kamenova úgy vélte, „a Nemzetközi PEN tevékenysége hibáktól sem volt mentes: olykor például az alapokmány előírásaival szembeszegülve megsértették az egyes országok belügyeibe való be nem avatkozás elvét. A PEN némely tagja a PEN nyilvánosságát olyan – politikai – célokra használta föl, amelyeknek semmi közük az írói hivatáshoz.” Így gondolkodott a kelet-német Pen elnöke, Heinz Kamnitzer is, aki szerint „A napi politikai viszálykodás igen hosszú időn át háttérbe szorította az irodalmat, mint vita tárgyát a Nemzetközi PEN-ben. [Heinrich] Böll nagy eredményt érte el már azzal is, ha sikerülne ismét középpontba állítania az irodalmat. A Nemzetközi PEN elsősorban és mindenekelőtt azért van, hogy különböző országok irodalmainak találkozását közvetítse, s magukból a művekből merítsen tápanyagot az irodalom**ban** és az irodalom**ról**/megnyilvánuló szellemi ellentétek mérkőzéséhez.”⁴⁴⁷ Velük szemben Keresztury

Dezső azt vallotta: „Nem hiszek a politikátlan irodalomnak még létezésében sem, nehogy rangjában. De az irodalom önbecsülésének mértékét számomra is a komolyság, megfontoltság s – hadd mondjam ki – az a, még a játékosságban is érvényesülő méltóság adja meg, amellyel a maguk helyére teszi a napi-politika taktikáit meg az emberiség, tehát a kis népek sorsát is érintő nagypolitika kérdéseit.”⁴⁴⁸

A Nagyvilág ankétját összefoglaló Kéry László véleménye szerint „Az irodalom létevel kapcsolatos eszmék szembesítése elengedhetetlen az írók fórumán. Arra azonban ügyelni lehet, hogy a viták az irodalom területéről ne csúszzanak át mindenestül a politikai csatározások porondjára. Másik követelmény, hogy a PEN sajátos nézőpontja-nézőpontjai a retrográd, ókonzervatív állásfoglalások felől egyre inkább a kor humanista szükségleteinek megfelelő, szabadabb, haladóbb nézetek felé tolódjanak el.” Ugyanakkor a szélsőséges elemek [...] 1956–57-ben úgy látták, elérkezett a pillanat, hogy a PEN egyszer s mindenkorra megszabaduljon a szocialista országok íróitól. Nyilvánvalóan ezt a célt szolgálta volna a Magyar PEN kizárása a nemzetközi szervezetből. Mások másképp gondolkoztak – s végül is ezek kerekedtek fölül. [...]

Nekik lett igazuk, s azóta sem kellett megbánniuk, hogy mellettünk – ami azt is jelenti: a szocialista országok íróival való együttműködés mellett – foglaltak állást. Később enyhült a világpolitikai éghajlat, de a PEN-ben újabb és újabb viharokat igyekeztek kavarni azok, akik André Chamsonnal és a nemzetközi szervezet többségével szemben a »magyar ügy« kapcsán vereséget szenvedtek. Ebben az összefüggésben válik a nemzetközi PEN életképességének próbakövévé, hogy belépnek-e a szovjet írók, vagy sem. Nyilván nem azt várják, hogy bárki is mentességet garantáljon nekik minden lehetséges támadással szemben – de méltán elvárhatják, hogy a Nemzetközi PEN vezetősége gondoskodjék olyan légkör kialakításáról, amely kellőképpen elszigeteli a provokatív támadókedvet. Hogy a szovjet íróknak – a PEN érdekében – el kell foglalniuk méltó helyüket a nemzetközi együttesben, az David Carver főtítkárra is vallja.”⁴⁴⁹

A magyar irodalom külföldi fordítóinak 1968. november 18–26. között Budapesten megrendezett tanácskozása⁴⁵⁰ annak ellenére sikeresnek bizonyult, hogy számos nyugati meghívott „a csehszlovákiai események” miatt bojkottálta a meghívást. A „Sárdi” fedőnevű irodalmi ügynök szerint „A visszautasítások jó része a francia értelmiségi »baloldal«-hoz tartozik. Így [Jean] Rousselot, [Eugène] Guillevic és mások (névsoruk látható az Írószövetségben). Megjegyzendő, hogy a francia meghívottak első verzióját Radó György, Hajnal Gábor és Sándor András állították össze. Ezek másokat javasoltak, olyanokat, akik valóban magyarból franciára fordítanak, de politikailag és irodalompolitikailag jórészt érdektelenek. Ezt a listát Tímár György és Somlyó György elvetette és azokkal helyettesítette, akik most lemondták a meghívást. Ez érdekes fényt derít Tímár és Somlyó francia kapcsolatainak politikai tartalmára

⁴⁴⁶ Hilde Spiel: *A Pen, a cenzúra és a szabadság.*

⁴⁴⁷ *A Nagyvilág ankétja...* Dok 130.

⁴⁴⁸ *Pár szó a Magyar PEN Clubról.* Uo.

⁴⁴⁹ *Egy kis összegzés.* Uo.

⁴⁵⁰ *Irodalmunk külföldi...* (Nszab).

és komoly jelzést ad egész irodalmi külpolitikánkra» vonatkozólag, mely szinte teljesen olyan polgárok kezében van, mint Somlyó, Tímár, Hubay stb.”⁴⁵¹

A számára ellenszenves „polgári derékhadba” éppen „Sárdi” által már korábban besorolt Hubay Miklós a műfordítói konferencia után úgy látta, „irodalmunk exportjának ügye továbbra sem rózsás”, annak ellenére sem, hogy a Nagyvilág sokat tett érte, hogy „a magyar közönség tájékozódhassék íróink-költőink külföldi jelenlétének *tényszerű* adatairól.”⁴⁵² Bár a magyar irodalom „a világ számos nagy országában ma már nemcsak egzotikum, hanem teljes jogú nemzeti irodalomnak számít, nyilvánvaló [...], hogy irodalmunk még mindig hátránnyal indul: »bevezetése« eleve csak jobb-rosszabb fordításokon keresztül történhet, hiszen a magyarul tudó külföldi irodalombarátok száma elenyésző. Ezért csekély a remény, hogy a nyelvünket megtanult külföldi olvasó valaha is értékelni tudja pl. egy-egy nagy költőnk verseinek imponderabilitását, ami pedig előfeltétele lenne költőink igazi meghonosodásának külföldön. Nyelvünk, azon kívül, hogy kevesen beszélik, nehéz nyelv is. [...] A magyar irodalom mintegy hatvan megjelent külföldi követe érezhette a magyar kollégák hálás rokonszenvét, de nehéz volt elfelejteni, hogy legtöbbjük vagy szegről-végtől magyar, vagy valamilyen véletlen folytán került kapcsolatba nyelvünkkel. Viszonylag kevés az olyan »magyarosok« száma, akik eredetileg is *irodalmi* okokból nyúltak a nyelvkönyv, majd nagyjaink könyvei után.” A konferencia legfőbb értelmének Hubay a jól szervezett kulturális programot: színházi és operaelőadások, filmvetítések, hasznosnak ígérkező kiadói beszélgetések sorát találta, ami a „feszült nemzetközi helyzet ellenére” jól szolgálta a magyar irodalmi kultúra „kijánlását”.⁴⁵³

Az 1968. december 15-i közgyűlésen Sötér István így vonta meg a kritikus 1968-as esztendő mérlegét: „a szellemi koegzisztencia nem az eszmékben való egyetértést jelenti, hanem inkább az erkölcsiekben való rokonságot. Gyilkosokkal, rablókkal nem léphetünk szellemi kapcsolatra, még annak árán sem, hogy őket a jó erkölcsnek, az igaz eszmének megnyerjük. Nem képzelhetünk el szellemi koegzisztenciát a fasizmusmal, és nem tűrhetjük, hogy szellemi szabadság nyújtassák például a fasizmus eszméi számára. Semmiféle szellemi együttélést, semmiféle párbeszédet nem alakíthatunk ki azokkal, akik a háború hívei, tehát az emberiség elleni legnagyobb bűn igenlői. Mi mélyen elítéljük a vietnami háborút, de készek vagyunk a párbeszédre, a szellemi kapcsolatra az amerikai értelmiség becsületes részével. Ebből viszont az derül ki, hogy a szocialista kultúra képviselői nem folytatnak diszkriminációs politikát, pontosabban fogalmazva: megkülönböztető politikát folytatunk olyan értelemben, hogy a jó szándékú írókat nem azonosítjuk kormányuk különlegesen rossz szándékú követeléseivel. Tehát egyénileg döntjük el, hogy kikkel lépünk kapcsolatba, kikkel bocsátkozunk párbeszédbe. Az Egyesült Államok politikája miatt helytelen lenne például bojkottálni Arthur Millert, aki a vietnami háborút épp annyira elítéli, mint mi magunk. De, legalábbis

egyelőre, nem keressük a párbeszéd alkalmát például az egyébként igen nagy írónak tartott [John] Steinbeckkel, aki a vietnami háborút helyeselte a közelmúltban.”⁴⁵⁴ Boldizsár Iván is úgy vélte, „a PEN nem politikai szervezet, de a vietnami háború sem egyszerűen politikai kérdés, hanem az emberiség lelkiismereti ügye: hogyan zárkozhatik el az állásfoglalás elől az írók gyülekezete?”⁴⁵⁵

Az elmúlt évekre visszatekintő Boldizsár szerint „a magyar delegáció és a többi szocialista országbeli delegáció afféle pofozó-jancsi szerepére jutott. És ebben, minthogy mi nagyobb számban, nagyobb súlyban, nagyobb jelentőséget tulajdonítva jelentünk meg, a pofoztatástól és a felelősségből is nagyobb rész jutott nekünk. [...] a végrehajtó bizottsági üléseken mintha a világon csak az egyik oldalon követnének el hibákat, a másikon csupa ma született Carver”,⁴⁵⁶ aki Genfben is azt akarta, hogy a csehszlovákiai invázió nyomán a nemzetközi Pen ismételve meg az írók letartóztatása elleni korábbi tiltakozását. Az elfogadott magyar javaslat ugyanakkor „nem kerülte meg azt a problémát, amelyet a csehszlovákiai események a világban, a világ értelmisége, írói számára létrehoztak, hanem a viszonyok rendezésében, normalizálásában bízva a P.E.N. felé élte ki, szűkítette a kérést. És annak a reményének adott kifejezést, hogy a csehszlovák írók folytathatják eddigi gyakorlati működésüket, és a csehszlovákiai P.E.N. Központ ismét normális módon tevékenykedhet.”⁴⁵⁷ Boldizsár úgy vélte, a hangulat, amely „eleinte a csehszlovákiai események miatt irántunk nem volt barátságosnak mondható, a végén – úgy éreztük – megváltozott, s anélkül, hogy rátértünk volna a direkt politizálás talajára, tulajdonképpen hozzájárultunk egy nagyon nehéz nemzetközi pillanatban, órában ahhoz, hogy a hidegháborús szeleket, jégfuvallatokat megszelídítsük és a Pen-t, mint a nemzetközi megértés, a nemzetközi együttműködés, tapasztalat, személyes kapcsolatok és eszmecsere fórumát visszatereljük legalábbis langyosabb vizekre.”⁴⁵⁸

Mindeközben a magyar vezetés a csehszlovákiai események nyomán megkezdte a művészeti szervezetek „nemzetközi kulturális tevékenységének” politikai revízióját. A KKI „az érdekelt szervek közreműködésével művészeti szövetségenként olyan koncepciók kialakítását tervezi, amelyek az egyes művészeti ágak profiljának és a szövetségek társadalmi jellegének megfelelően, kulturális politikánkkal összhangban meghatározzák a szövetségek nemzetközi kapcsolatainak tartalmát, szervezeti formáit.”⁴⁵⁹

1968-ban a magyar Pen külföldi íróvendégeinek száma látványosan csökkent: a nevesebb írók, műfordítók közül csupán a baloldallal rokonszenvező nyugati vagy szocialista országokból érkezett „régí vendégek”, William Cooper, Günther Deicke, Franz Fühmann, Yves Gandon,

⁴⁵⁴ *Jegyzőkönyv a Magyar Pen klub 1968. december 15-én megtartott közgyűléséről.* G. és Irodalmunk külföldi kapcsolatai.

⁴⁵⁵ Boldizsár Iván: *A londoni égbajlat.*

⁴⁵⁶ *Jkv.* (1968. dec. 15.) 11–12.

⁴⁵⁷ Uo. 17–20.

⁴⁵⁸ Uo. 25–30.

⁴⁵⁹ *Vályi Gábor főosztályvezető levele Kéry Lászlóhoz.* Bp., 1969. okt. 23. A Kulturális Kapcsolatok Intézete fejl. lp. G. aut. L. Kéry László: *Beszámoló a Magyar Pen Club működéséről.* Dok 128.

⁴⁵¹ „Sárdi”: *Műfordítói konferencia.* Bp., 1968. okt. 20. ÁBTL–3.1.2.–M–35897/220.

⁴⁵² Főként *Műhely, Tájékoztató és Hírek a világból* című rovataiban.

⁴⁵³ *A nemzetközi műfordítói konferencia haszna.* Nv 1969. 14. évf. 1. 156–157.

Robert Goffin, Robert Graves és Stephan Hermlin látogatott hosszabb-rövidebb időre Magyarországra, közben azonban sikerült meghívni Párizsból Nagy Pált és Papp Tibort.⁴⁶⁰ Az állambiztonság ebben az időben lengyel kapcsolatai, gyakori varsói látogatásai miatt fokozott figyelmet fordított Kerényi Grácia műfordítói tevékenységére. Szombathy Viktor pénztárosi beszámolója szerint a magyar Pen költségvetési támogatása 1968-ban 192 ezer forint volt.⁴⁶¹

„Nacionalisták” és „kozmpoliták” – a magyar Pen műfordítói programja

1968 után nemcsak a politikai vezetés és az ellenzéki körök, hanem a baloldali értelmiség számára is nyilvánvalóvá vált, hogy nem lehetséges sem a pártállami rendszer fenntartásának zökkenőmentes biztosítása, sem az „új gazdasági mechanizmusként” meghirdetett reform keresztülvitele. Ezt a felismerést a rendszerhű értelmiség csalódása, fokozódó belső feszültségei kísérték. A hatalom „konzervatív fordulata” az addigi lehetőségek beszűküléséhez vezetett, ami a nyitás és a pluralizmus politikájának tartós visszaszorulását eredményezte. A legfelsőbb pártvezetésben helyet foglaló „keményvonalasok” ellentámadása csak a hetvenes évek derekára fulladt ki, amikor – a nyolcvanas évek elejének újabb átmeneti „viszszafagyását” megelőzően – az irodalmi élet politikai ellenőrzésének adminisztratív szigora, a hivatalos irodalmi kánon érvényesítése érzékelhetően meggyengült. „Sárdi” ügynök 1969. májusi, *Írók csoportosulása* című, 1969 májusában készült összefoglalójában úgy ítélte meg, hogy „1962 és 1965 között az irodalmi életben bizonyos látható csoportosulások alakultak ki, melyek részben hagyományos történelmi áramvonalakat követtek, részben nemzetközi csoportok voltak. Úgy látszott, mintha az irodalompolitika maga is arra törekedett volna, hogy ezek a csoportok kialakuljanak.

A helyzet azóta megváltozott. A csoportok szétszakadoztak, felbomlottak, mondhatni atomizálódtak. Így például szétszakadt a népiesek csoportja, nem lehet közös törekvésekről beszélni Illyés, Darvas, Németh László, Veres Péter esetében. A népiesek szétszakadása különös élességgel mutatkozott meg a határon túli magyar irodalom kérdésében. Darvas és Dobozy [Imre] törekvései élesen elváltak Illyés nacionalista jellegű álláspontjától. Ugyanígy felbomlott az a csoport, melyet akkor a Csoóri–Hernádi tengely jellemzett. Hernádi Jancsóval alkot egy »molekulát«, míg Csoóri és Tornai József most inkább Horgas Bélához, Gyurkóhoz, Mészölyhöz közeledik. Ebből értelemszerűen következik, hogy felbomlott a Hernádi–Mészöly páros is, mely még abban az időben, mint az »üldözött egzisztencialisták« csoportja állt fenn. Az anyagi érdekek mindkettőt két ellenkező irányba sodorták, Mészöly lojálisabb lett, Hernádi viszont, Jancsóval együtt megszerezve bizonyos nyugati körök támogatását, egyre észrevehetőbben folytatja burkolt támadását a szocializmus egésze ellen (*Fényes szelek*, *Sírokkó*). Együtt maradt a »munkásírók« csoportja (Földeák [János], Barabás [Tibor], Molnár Géza stb.), ez azonban művészi gyengesége miatt nem jelentős az irodalmi színpadon.

Ma inkább az a helyzet, hogy míg az egyik oldalon Illyés a vezető ideológus, aki mindenféle szervezeti kereteken kívül pusztán írásaival adja meg a vezérszólámat, a másik oldalon a Nemes [György]–Faragó [Vilmos] kettős igyekszik ideológiai vezető szerepre szert tenni. Mindkettő lényegében a polgári ideológia két hagyományos pólusát jelenti, azokat a pólusokat, melyek között a harmincas években az úgynevezett »népies–urbánus« ellentét feszült. Ez ma inkább nacionalista–kozmpolitá ellentétként jelentkezik. Az előbbinek bizonyos hajszálcsoveken (így például Tímár Máté) keresztül legalábbis szellemi érintkezése van az emigráció olyan csoportjaival, melyek az egykori »népies« vonalat tartják fenn (Kovács Imre, Molnár József, Gombos Gyula, ide számíthatjuk Cs. Szabót is, bár ő nem népies, és az egész »Új Látóhatár«-t), az utóbbi mögött viszont az úgynevezett lukácsisták (Fehér Ferenc, Szigeti József, Hermann István, Heller Ágnes, Márkus György) állnak, mint filozófiai alap. Nemzetközi kapcsolataik ezeknek a külföldi reformista, egzisztencialista, nemegyszer cionista körökkel vannak, az emigrációban pedig olyan csoportokkal, amilyen például Ignotus [Pál]é.

Egyre inkább fenyeget az az ideológiai veszély, hogy a nacionalizmussal szemben a kozmpolitá nihilizmus kerül [!], ami azonban csak látszólagos ellentét, mert mindkettő polgári ideológia. Mindamellett egymást természetesen erősítik is, megkönnyítve ezzel az imperialista ideológiai behatolást.

»A kultúrpolitika autonómiája« jelszava ma már bekerült a köztudatba és veszélyes tendenciák vannak mögötte. »A sajátos magyar kultúrpolitika« egy, a szovjettől való elkülönült kulturális–politikai–ideológiai utat kezd jelenteni. Ez a sajátos út pedig nem egyéb, mint a harmincas évekbeli polgári »népies–urbánus« hadszíntér, új kiadásban, az imperialista ideológiai fellazítás számára valóságos szőnyeg, melyen besétálhat a társadalmi tudatba.⁴⁶² Egy 1970-ben a *Nemzetközi PEN Klub emigrációs szervezetének tevékenységéről* szóló állambiztonsági jelentés szerint „a Nemzetközi PEN Klub emigrációs csoportjának elnöke levelet küldött a PEN-hez tartozó emigráns íróknak. A levél információt nyújtott az emigráns csoport általános helyzetéről és problémáiról, másrészt az elnök tudtul adta, hogy az emigráns írók között közvélemény-kutatást szervez a PEN álláspontja kialakítsa céljából az alábbi kérdésben: emigráns írók írjanak-e otthoni folyóiratokba?, illetve törekedjenek-e műveik otthoni megjelentetésére? [...]»⁴⁶³

„Sárdi” azonban nemcsak a „nacionalista” és a „kozmpolitá” írói csoportosulásokról jelentett, hanem a Magyar Műhelynek küldött hazai kéziratokat előzetesen ellenőrző Tímár Györgyről is, akinek felfogása szerint cenzori megbízatása ellenére „revizionista, sőt azon túl szociáldemokrata jellegű”, különben „nagyon óvatos és lojális”.⁴⁶⁴ Tímárnak, a magyar Pen titkárának, aki ekkor került először gyanúba; „befolyását szemlélteti Erdély Miklós 1972-es vesszőfutása, amikor verseskötete legális külföldre juttatásának ügyében kilincselte az összes illetékes hivatalnál. Hazai szépirodalmi kiadóktól begyűjtötte a kötete elutasításáról

⁴⁶⁰ *Jku* (1968. dec. 15.) 32–38.

⁴⁶¹ Uo. 45.

⁴⁶² „Sárdi” ÁBTL M–35897/1. 44. Szőnyi Tamás: i. m. 2. k. 95–96.

⁴⁶³ *AEÁ-ban élő egyházi emigráció* 8. k. BM III/I–1–A. o. 15–OD–1500/58. Megny. 1967. febr. 15., lez. 1970. nov. 19. Arch. sz. 0–8–073/70. ÁBTL 3.2.5. M–O–8–073/8.

⁴⁶⁴ „Sárdi” ÁBTL M–35897. 48. Szőnyi Tamás: i. m. 1. k. 1026.

szóló leveleket, melyek a Magyar Műhely szándéklevelével együtt ékesen bizonyították: itthoni kiadó híján, logikus módon választ külföldit. A Szerzői Jogvédő Hivatal azonban »negatív tálalásban« terjesztette föl ügyét a Kiadói Főigazgatóságra, a »negatív tálalás« pedig Tímár Györgytől származott, akivel évek óta rossz a viszonya, s aki »politikai kontrollszerkesztői munkát« végez a Magyar Műhelynek szánt anyagok felett. Erdély előadta problémáját az SZJH-t igazgató Tímár Istvánnak és a Művelődésügyi Minisztérium Irodalmi Osztályát vezető Tóth Gyulának is. Végül elérte, amit akart, s 1974-ben megjelenhetett kötete Párizsban.⁴⁶⁵ Ugyanebben az évben a Magyar Műhely (Tandori Dezsővel megosztva) Erdély Miklósnak ítélte a lap indulásának tizedik évfordulóján alapított Kassák-díjat, melyet Tóth Gyula a minisztérium nevében meg akart fűzni, de a folyóirat nem tűrt beavatkozást. A két Tímár megpróbálta megakadályozni Gera György egyik elbeszélésének, Hajjas Tibor verseinek és Mészöly Miklós egyik novellájának közlését is a Magyar Műhelyben.⁴⁶⁶

„Sárdi” szerint Tímár „szinte monopolisztikus helyzetre törekszik a magyar irodalom külföldi kapcsolatainak tartásában”. Rubin Szilárd *Csirkejárték* című „dekadens és perverz” regényét, ajánlotta orosz fordításra, a Szerzői Jogvédő Hivatalban pedig a párizsi Magyar Műhelyt dicsérte, mondván, hogy a folyóirat „idealisztikus szándékú, becsületes vállalkozás, hősie kísérlet a hazai és emigráns magyar irodalomnak politikailag teljesen független összekapcsolására”.⁴⁶⁷

Kéry László 1972 februárjában a Magyar Műhelyt, amely „a magyar–francia irodalmi kapcsolatoknak egy speciális orgánuma”, Ilku Pál művelődésügyi miniszternek úgy jellemezte, mint amely „Bizonyos mértékig a PEN Club hatásugarán túl helyezkedik el”. A párizsi folyóirat szerkesztőivel „néhány esztendővel ezelőtt sikerült megállapodásra jutnunk; ennek értelmében a lap felhagy mindennemű olyan anyag közlésével, amely a hazai politika ellen irányul. Azt is meg kell jegyezni itt, hogy a Magyar Műhely, noha a két ország közti kulturális kapcsolatok elmélyítése szempontjából meglehetősen kedvező pozícióban volna, lényegében eléggé korlátozott befolyású, már csak azért is, mert a francia irodalmi élet egészével nincs eleven kapcsolata, s igazából nem kapcsolódik – legalábbis nem eléggé mélyen – a hazai irodalomhoz sem. Magyar nyelvű kiadványaik itthon eleve csak szűk körhöz jutnak el, a franciák pedig ezekkel nem tudnak mit kezdeni. Emellett avantgárd címén olyan »anti-irodalmat« gyártanak, amely már negyven esztendeje is szakállasnak és folytathatatatlannak bizonyult. A Műhely körének leghasznosabb vállalkozása Kassák »A ló meghal, a madarak kirepülnek«-jének francia fordítása volt; ezt a lap egyik szerkesztője, Papp Tibor a Párizsban élő fiatal belga költővel, Philippe Dome-val közösen készítette el, s a Műhely a saját kiadásában jelentette meg Victor Vasarely illusztrációival. Ez lenne az az út, amelyen járva a Műhely valóban hasznos szolgálatokat tehetne, ha az ilyen jellegű feladatokra összpontosítaná erőit.”⁴⁶⁸

⁴⁶⁵ *Kollapszus orn.* Magyar Műhely. Párizs, 1974.

⁴⁶⁶ Szőnyi Tamás: i. m. 1. k. 1026.

⁴⁶⁷ „Sárdi” ÁBTL M–35897/1. 32–41. Szőnyi Tamás: i. m. 2. k. 174.

⁴⁶⁸ *A magyar–francia irodalmi kapcsolatok néhány kérdése.* Feljegyzés Ilku [Pál művelődésügyi miniszter] elvtárs részére. Bp., 1973. febr. 26. G.m. Tímár György aut.

A magyar Pen nagy sikerű, máig egyedülállónak mondható műfordítói (Kéry László által többször „vendéglátóinak” nevezett) programja hosszas előkészületek után, Tímár György titkár vezetésével mégis kezdetét vette, még pedig a lehetőségek 1968-at követő beszűkülése idején, 1969. január 1-jén. A program évente 12 hónap időtartamú államilag biztosított vendéglátó-kerettel indult, a meghívott fordítók számára többnyire egyhónapos magyarországi tartózkodást, az elmélyült munka lehetőségét kínálva. A műfordítókat a magyar Pen nyersfordítások készítésével és szervezőmunkával segítette.⁴⁶⁹ A *Belgium ma francia lírája* és *A bolgár irodalom kis tükré*⁴⁷⁰ még az előző évek közös munkájának eredményeként jelent meg. A prágai tavasz egyik magyar irodalompolitikai következményeként került sor 1969 tavaszán Lengyel József *Szembesítés* című regényének írószövetségi vitájára is, amelyen a szövetség tagjai mellett filozófusok, kritikusok és politikusok is részt vettek. A kedélyek várható fellángolását megelőzendő a vitát megelőzően Aczél György felajánlotta Lengyelnek műve „bizalmas” kiadványként, pártfunkcionáriusok számára való zártkörű megjelentetését.⁴⁷¹

A nemzetközi Pen új elnökének megválasztására 1969 őszén került sor. A magyar Pen erre való felkészülésekor, az intézőbizottság 1969. július 30-i ülésén Boldizsár Iván úgy vélte, Pierre Emmanuel „elfogadhatóbb jelölt, mint [Ignazio] Silone volt.” Az esélyes elnökjelölt ráadásul „jelentős költő és jó kapcsolata vannak a magyar irodalommal, személy szerint különösen Illyés Gyulával és Pilinszky Jánossal. Másfelől aggodalomra ad okot az a közismert tény, hogy Pierre Emmanuel régebben a Congress for Cultural Freedom nevű [amerikai] szervezet párizsi igazgatója volt. Igaz, hogy a CIA-botrány idején elhárította magát ettől a szervezettől, de jelenleg is igazgatója az Assotiation for Cultural Freedomnak.” A magyar küldöttek általános egyetértés esetén nem ellenzik megválasztását.⁴⁷²

Az elnökválasztást az 1969. szeptember 14–20. között a francia Riviérán, Mentonban rendezett 36. világkongresszuson tartották. Kéry László szerint azonban Mentonban várhatóan „inkább nyomott, mint nyugodt” lesz a hangulat; „Az előjelek nem sok jót ígérnek. A nyugati sajtó egy része hetek óta a Szovjetunióból disszidált Anatolij Kuznyecov ügyét, nyilatkozatait, a kommunizmusellenes propaganda legújabb – s egyben ősrégi – érveit teregette. S nem kis meghökkenésünkre augusztus elején Arthur Miller is kijelentette: a mentoni PEN-kongresszusnak alaposan meg kell vizsgálnia a Kuznyecov-ügyet és hátterét. Lehetséges ez? Hogy éppen ő ajánlja fel a PEN-t a szovjetellenes propaganda színteréül? Eltökélt szándékunk volt, hogy ilyen vitában nem veszünk részt, s minden erőnkkel azon leszünk, hogy az egész ügy lekerüljön a napirendről. A végrehajtó bizottság ülésén újabb, ezúttal kellemes meglepetésben van részünk. Miller a leghatározottabban cáfolja a neki tulajdonított interjú-nyilatkozatot. Felolvass egy ingerült levelet, amelyet az interjú készítőjének írt.

⁴⁶⁹ *Ismertetés* (a Magyar P.E.N. Club újrainduló műfordítói programja). G. K.n. [1998]

⁴⁷⁰ F. R.: *Két újszerű...* és M. L.: *L'amitié belgo-hongroise.*

⁴⁷¹ „Sárdi” ÁBTL M–35897/1. 26–29. Szőnyi Tamás: i. m. 1. k. 269–273. Lengyel József könyve *A regény egyetlen kulcsa: a kor* alcímmel 1971-ben jelent meg a Kossuth Könyvkiadónál.

⁴⁷² *Jegyzőkönyv a Magyar P.E.N. Club 1969. július 30-i intézőbizottsági üléséről.* G.

S ezzel a Kuznyecov-ügyet a PEN szempontjából ki is végzi – többé nem esik róla szó a kongresszuson.”⁴⁷³

Mentonban Pierre Emmanuelt a nemzetközi Pen elnökévé, Illyés Gyulát egyik alelnökévé választották meg. A Boldizsár vezette magyar küldöttséget Kéry László és Nagy Péter alkotta.⁴⁷⁴ Sőtér István szerint „Bennünket, magyarokat megelégedéssel tölthet el ez a választás, hiszen Pierre Emmanuel költői életművét a felszabadulás utáni évektől kezdve spontán érdeklődéssel kísértük jó darabig, és mindenképpen érzékenyek maradtunk arra a rokonszenvre, melyet ő hazánk, költészetünk iránt tanúsított. Hiszen ő maga is tagja annak az igen színvonalas költői-műfordítói gárdának, mely valóságos Pléiade-ként csoportosul a magyar költészet nemzetközi megismertetésének ügye köré. Mi reményeket fűzünk Pierre Emmanuel elnöki tevékenységéhez, s élni akarunk azokkal a lehetőségekkel, melyeket hazánk és költészetünk iránti érdeklődése nekünk nyújt. Bízunk abban, hogy érdeklődése a mi problémáink mélyebb megértéséhez vezet majd el, ami a szocialista kultúra, a szocialista értelmiség valódi helyzetének, valódi szükségleteinek felismerését is jelentené.”⁴⁷⁵

A magyar Pen elnökévé történt megválasztásakor, 1970 decemberében Sőtér utóda, Boldizsár felidézte azt is, hogy amikor Pierre Emmanuelt – magyar támogatással – megválasztották, Emmanuel azt kérdezte tőle: „a vitában miért ütöttünk meg kesernyés hangokat? Én azt feleltem, azért, mert minden Nemzetközi P.E.N. értekezletre azzal a biztos tudattal megyünk, hogy a szép és kellemes, izgalmas London városában, vagy valamilyen délszaki fürdőhelyen, mint amilyen Menton is, amelyet én is mindenkinek ajánlanék, valamelyik sarokban vagy palmaág mögött áll valaki egy furkósbottal, kizárólag azzal a céllal, hogy hátulról fejbe verjen bennünket, legtöbbször olyan dolgokért, amiben nem mi vagyunk a ludasak. Ezt a játékot én nem szeretem. Ezért igyekszünk rájönni az ülés előtt arra, hogy melyik oszlop vagy fal mögött és kicsoda, milyen furkósbottal áll, és ottani partnereinkkel lehetőleg úgy beszélhetni, hogy az ütésre ne kerüljön sor. Eközben gyakran gondoltunk arra: jó lenne, ha nem is ütnénk, mert semmiféle ütni való kedvem nincs a nemzetközi fórumon, hanem arról vitatkozzanak, amiről mi szeretnénk vitatkozni.”⁴⁷⁶

Boldizsár emlékeztetett arra is, hogy „Pierre Emmanuel megválasztását mi annak idején nem könnyítettük meg, hogy finoman szóljak, Mentonban, sőt, leszögeztük, hogy kiváló költőnek tartjuk és a magyar irodalom barátjának is, de finoman felhívtuk a figyelmét arra, hogy nem költőként, hanem emberként és politikusként erős szálak fűzik őt a legintenzívebb amerikai propagandához, magyarul az Association de la Liberté et de la Culture szerveztéhez tartozik. Ez természetesen nem azonos a Congress de la Liberté de Culture hideg-

háborús amerikai szervezettel, csak ugyanott működik, ugyanazok a munkatársai, ugyanazt az írógépet használják, viszont ennek ellenére mégsem szavaztunk Pierre Emmanuel ellen, mert Mentonban egyhangúság uralkodott és az volt a véleményünk, hogy miután ezt szavá tettük és rögzítettük, éppen ez által megkötöttük a kezét és ez így is történt. Bármilyen el-lentmondásos is, Pierre Emmanuellel jobban tudtunk együttműködni, mint a haladó hírben álló Arthur Millerrel.”⁴⁷⁷

A mentoni vilá kongresszuson jelen voltak a magyar irodalmi emigráció képviselői is, köztük Borbándi Gyula, aki ismét meggyőződött róla, hogy Illyés Gyula „milyen kitüntető figyelemmel kíséri folyóiratunk [az Új Látóhatár] és általában a nyugati magyar irodalom eseményeit, valamint a szomszédos országokban élő magyarok jövőjét. Újból kérte, használjuk ki érdekükben a nyilvános megszólalás szabadságát és lehetőségét, amelyet e tekintetben Nyugaton élvezünk.”⁴⁷⁸ Benyomásai Illyés *Kongresszusi zárszóló* című versében örökítette meg, melynek alcíme ez volt: Vihar előtt Mentonban: „Bent, hol a küldöttek vitáznak, / hatalom fémjelzi a szót. / Oromzatán a márványívű háznak / egyenrangúak ők, a lobogók. [...] Típus rúdon ráng a más-más hazákat, / egy szenvedélyt valló szövet / (függetlenül, hogy ez, az hányat / gyújt – halni bár – szívet.) / „Bot és vászon, bot és vászon – de odafent se / csak bot s vászon! – ha csap a szél, / pünkösdi nyelvek tüze felesel, – beh / bábelien beszél. / De bábeli-mód is mit mond az ádáz / dadogás? Vágy, vágy, mennyi vágy, / hogy mégis közöset mondjon a más-más / ajku világ.”⁴⁷⁹

Kongresszusi beszámolójában Kéry László megállapította, hogy „az elnökelölési ma-nőverek során David Carver és a Francia PEN vezetősége között teljesen elmérgesedett a kapcsolat, a kongresszust megelőző hetekben Carver és Jean de Beer nem állottak egymással levelezési viszonyban, és a kongresszus előestéjén még nem beszéltek egymással, noha Carver már megérkezett Mentonba. Carverrel bővebben 14-én reggel, a végrehajtó bizottsági ülés előtt sikerült beszélünk, amikor is – előzetesen egyeztetve álláspontunkat a bol-gár és legyen delegátusokkal – bejelentettük tiltakozásunkat a Kuznyecov-ügy tárgyalása és a kongresszuson várható egyéb provokatív mozzanatok ellen.”⁴⁸⁰ Carver szavaiból, valamint Arthur Miller közléséből kiderült, hogy Miller erősen hajlik a Kuznyecov-ügy eljítésére, és hogy Carver is kénytelen igazodni hozzá.”⁴⁸¹

Kéry Aczél Györgynek leírta az Kuznyecov ügyét kísérő kongresszusi közjátékot is: „Kuznyecov egy levelet juttatott el Arthur Millerhez, amelynek másolatát David Carver is kézhez kapta. Carver és Miller erről a levélről nem tett említést a Végrehajtó Bizottsá-gnak. Azok azonban, akik hozzájuk a levelet eljuttatták, gondoskodtak róla, hogy az számos

⁴⁷³ *Kongresszus Mentonban.* L. még Nagy Péter: *A PEN kongresszusa után*, David Floyd: *No Appetite...*, Marcel Lobet: *Le XXXVIme Congrès...*, *Une lettre...*, *Les congressistes...*, Marcel Lobet: *Les écrivains...*, *Was der 36. Pen-Club...*, Paul Morelle: *Les liens... és Commentary...*

⁴⁷⁴ Kéry László levele Kalmár Györgyhez, a KKI osztályvezetőjéhez. Bp., 1969. aug. 4. G.m.aut.

⁴⁷⁵ *Beszámoló a Magyar PEN Club 1969. évi nemzetközi tevékenységéről.* Bp., 1970. jan. 23. G.m. Kéry László főtítkár aut. 4–5.

⁴⁷⁶ *Jkv.* (1970. dec. 15.) 72–73.

⁴⁷⁷ Uo. 63.

⁴⁷⁸ *Nem éltünk biába* 310–311.

⁴⁷⁹ *Vadak etetése.* Vál. versek. Interpopulart Kiadó. Szentendre, 1995. 62–63. Populart füzetek. Diák- és házikönyvtár.

⁴⁸⁰ Anatolij Kuznyecov Lenin angliai éveinek kutatása ürügyén 1969-ben utazott és maradt kint London-ban. *Babij Jar* c., a kijevi zsidóság pusztulását megörökítő világhírű regénye 1970-ben jelent meg.

⁴⁸¹ *Beszámoló a Nemzetközi PEN mentoni kongresszusáról.* Bp., 1969. szept. 25. Kéry László főtítkár. G. A.n.

példányban a Végrehajtó Bizottság asztalára kerüljön. A levélben Kuznyecov a Szovjetuniót illető ismert vádjait ismétli el, és arra kéri a PEN-t, hogy minden tekintélyével tegye magáévá az ő ügyét. Az illegálisan becsempészett másolati példányoknak csak kis része jutott a delegátusok kezébe, a többi Anna Kamenova bolgár delegátusnő észrevétlenül eltávolította az ülésteremből. [...] Carverrel is több ízben folytattunk bizalmas beszélgetést. Ezekben csakúgy, mint a nyilvános vitákon, egészen világossá tettük előtte, hogy ha módszereit folytatja, lehetetlenné teszi számunkra a PEN munkájában való részvételt. Konkrétan bíraltuk minden olyan lépését, amely az utóbbi időben súlyos politikai elfogultságról és önkényeskedésről tanúskodott.”⁴⁸²

Arthur Miller 1969. augusztus elején megcáfolta a The New York Timesben megjelent nyilatkozatát, mely szerint „a mentoni PEN-kongresszusnak foglalkoznia kell Kuznyecov disszidálásával és a disszidálás hátterével. Igyekeztünk odahatni, hogy az a levél, amelyet Miller Raymond Mortimerhez, a New York Times munkatársához intézett, ha késve is, eljusson a sajtóba. Miller ezt a levelet felolvasta a Végrehajtó Bizottság plénuma előtt. A levélben hangsúlyozta, hogy ő semmiféle nyilatkozatot nem kívánt tenni a Kuznyecov-ügyről, szemrehányással illette Mortimert szavainak elferdítéséért, és arra utalt, hogy Kuznyecovnak jelleméhez is kétség fér.”⁴⁸³

Kéry László az 1969-es év eseményeinek áttekintésekor a történeteket így foglalta össze: „A mentoni kongresszuson ugyancsak a progresszív erők összefogásával elértük, hogy a Kuznyecov-ügy – a fenyegető rossz előjelek ellenére – nem került napirendre. A kongresszus kerekasztal-vitájában küldöttségünk három tagja felszólalt. Az emigránsokról ellenünk intézett támadást sikerült hatékonyan visszautasítani. Pierre Emmanuel elnökké történt megválasztása során nyíltan kifejtettük azokat az aggályainkat, amelyek Emmanuel amerikai kapcsolatait érintik. Carver módszereit újra élesen bíraltuk, egy ízben egy szűk körű megbeszélésen, amelyen az újonnan elnökké választott Emmanuel is részt vett. Emmanuelt igyekeztünk rászorítani arra, hogy kötelező ígéretet tegyen a PEN-ben megvalósítandó, politikai szenvedélyektől mentes légkörre vonatkozólag.”⁴⁸⁴

A magyar Pen vezetőségének ez a törekvése nem hozta meg a várt sikert a világszervezet 1969. október 6-i genfi végrehajtó bizottsági ülésén, noha Boldizsár Iván kifejezte reményét, hogy „a helyzet normalizálódása Csehszlovákiában hamarosan bekövetkezik, s ez lehetővé teszi, hogy a cseh és szlovák írók folytathassák munkájukat, és hogy a Csehszlovák P.E.N. Központ újra szabályosan működhessen.” A bizottság londoni ülésén arra a kérdésre, „mik Magyarországon egy könyv megjelenésének feltételei és körülményei”, Passuth László válaszolt, aki „vallomásszerűen elmondta egy könyv megjelenésének útját. Daniel Gilles felszólalása első részében igen józanul és tárgyilagosan elemezte azt a kérdést, hogy ma valamiféle cenzúra

minden országban érvényesül. Ez után a Szovjetunió könyvkiadására áttérve meglepő módon azt állította, hogy ott csak marxista szellemű művek jelenhetnek meg, s ugyanez a helyzet a többi népi demokratikus államban, így Magyarországon is. Tudomása szerint – mondta – épp most tiltották be [Samuel] Beckett, [Eugène] Ionesco, [Paul] Claudel és Günther Grass műveit. Erre aránylag könnyű volt konkrét adatokkal válaszolni. Boldizsár Iván rámutatott arra is, hogy a mi valódi problémáinkról nekik fogalmuk sincs. Elmondta, hogy nem az ő feladata megvédeni a Szovjetunió könyvkiadását, de nem állhatja meg, hogy említést ne tegyen róla: amikor júniusban a Szovjetunióban járt, épp akkor jelentek meg Faulkner művei, négy kötetben; ezeket pedig aligha lehet marxista szellemű irodalomnak tekinteni. Ezt követően a román és bolgár írók kértek szót, hogy kifejtsek: náluk a cenzúrának semmiféle formája nem érvényesül. Mire felállt Jiří Mucha, s kijelentette, hogy ha ez valóban így van, akkor nem érti, miért szállták meg a magyar és bolgár csapatok az ő hazáját, szemmel láthatólag azzal a céllal, hogy ott bevezessék a cenzúrát. Azt mondta, nem tudja, náluk mi a helyzet, de azt tudja, mi volt a helyzet náluk ez év januárja előtt. S itt leírta a bürokratikus cenzúrának egy olyan rendszerét, amilyen nálunk még a személyi kultusz éveiben sem volt. Erre válaszul Boldizsár Iván kijelentette, hogy az utolsó 12 év alatt Magyarországon sokat változott a helyzet, és végül Jiří Mucha annak a reményének adott kifejezést, hogy Csehszlovákiában is olyan kulturális légkör alakulhat ki, mint amilyen jelenleg Magyarországon van. Boldizsár Jiří Muchának adott válaszáat egyébként megszakította Pavel Tigrid közbeszólása, aki a magyar delegátust hazugsággal vádolta meg.”⁴⁸⁵

A londoni VB-ülésen „Sikerült elérnünk, hogy a bulgáriai konferencia időpontját 1970 tavaszára kitűzzék. Rámutattunk ezen az ülésen azokra a manőverekre, amelyeket Carver és mások a szovjet írók közeledésének megakadályozására folytattak, és elértük, hogy nemzetközi határozat születne a szovjet íróknak a mentoni kongresszusra való meghívásáról. Erélyes tiltakozásunkra sikerült elérnünk, hogy a nemzetközi elnöknek jelölt, hidegháborús Ignazio Silone jelölését eljuttatták.”⁴⁸⁶

A magyar Pen 1969. évi rendes közgyűlését december 14-én tartották.⁴⁸⁷ Sőtér úgy látta, „Az elmúlt év során többször is elkomorult nemzetközi szervezetünk égboltja, s íme, most a visszatekintés végeredményben mégis az elviselhető atmoszféra benyomását hagyja meg bennünk.” Ennek ellenére „nehézségeink a jövőben nem csökkenni, hanem szaporodni, vagy legalábbis állandósulni fognak. [...] Más kérdés azonban, hogy a megmerevedés bizonyos jelei, különböző oldalakon, s emiatt a Nemzetközi PEN-nek valamifajta politikai arénává való átalakulása, továbbá ennek az aréna-jellegnek fenyegető állandósulása nem vezet-e majd oda, hogy elveszítjük azt, amiért ezt a nemzetközi szervezetet egyáltalán fenntartani érdemes. A magyar centrum joggal teheti fel ezt a kérdést, mert működésének középpontjában

⁴⁸² Kéry László levele Aczél Györgyhez, az MSZMP KB titkárához. Bp., 1969. nov. 3. G.m.aut.

⁴⁸³ Beszámoló a Nemzetközi PEN mentoni kongresszusáról. Bp., 1969. nov. 18. G.

⁴⁸⁴ Beszámoló a Magyar PEN Club 1969. évi nemzetközi tevékenységéről. Bp., 1970. jan. 23. G.m. Kéry László főtárgy aut.

⁴⁸⁵ Jegyzőkönyv a Magyar P.E.N. Club 1968. november 29-én megtartott intézőbizottsági üléséről. G.

⁴⁸⁶ Beszámoló a Magyar PEN Club 1969. évi nemzetközi tevékenységéről. Bp., 1970. jan. 23. G.m. Kéry László főtárgy aut.

⁴⁸⁷ Jegyzőkönyv a Magyar P.E.N. CLUB 1969. december 14-i közgyűléséről. G. A közgyűlésről sz. j.: Irodalom vagy hidegháború. A Magyar PEN Club közgyűlése (Nszab, Nsz), Közgyűlést tartott... (MN), Sikeres esztendő után és Le XXXVIIe congrès...

évtizede tartó következetességgel a kultúra, az irodalom ügye áll. Még az is jellemző, hogy közgyűlési vitáink a nem irodalmi vagy szervezési – bár igen fontos – kérdésekről egészséges és biztató módon visszakerülnek a költészet égboltja alá [...].”⁴⁸⁸

Hasonlóan vélekedett Boldizsár Iván is, aki szerint a nemzetközi Pen „utóbbi értekezleteinek, különösen a végrehajtó bizottsági értekezleteknek vajmi kevés közül van az irodalomhoz, mondjuk annyi, mint például David Carvernek, aki jelentésein kívül még soha egy mondatot le nem írt, viszont kiváló énekesnek mondják.” A szervezet ülésein sokkal inkább politikai vagy diplomáciai mérközésekről van szó, amelyeket a magyar küldöttek Boldizsár szerint csak azért vállalnak, mert „a Magyar PEN működése nemcsak ál-működés, nemcsak egy centrum, amelyben van egy íróasztal, vagy még az sem, mint számos országban [...], hanem valóban eleven szervezet, amelyben minden, vagy úgyszólván minden magyar tollforgató helyet foglal [...]”.⁴⁸⁹ (A jegyzőkönyv szerint a magyar Pen költségvetési támogatása 1969-ben 282 ezer forint volt.)⁴⁹⁰

Boldizsár állítását a műfordítói program őszi résztvevői közül John Courtenay Trewin októberi,⁴⁹¹ Bryan Stanley Johnson,⁴⁹² Robert Goffin,⁴⁹³ Günther Grass⁴⁹⁴ és George Steiner hosszabb-rövidebb novemberi budapesti tartózkodása is alátámasztotta,⁴⁹⁵ 1969 decemberében pedig a bécsi Collegium Hungaricumban rendeztek magyar irodalmi estet.⁴⁹⁶ Trewin és az említettek mellett 1968–69-ben többek között Geoffrey Bullough, Paul Chaulet, Robert Graves, David Scheinert és Ramón Solis volt a magyar Pen vendége.⁴⁹⁷ Scheinert azért jött ismét Budapestre, hogy előkészítse Magyarországról szóló riportkönyvét, melynek címe *Hét nap, hét magyar* lesz; „Döntő fontosságú azonban, hogy egyikük Kádár elvtárs legyen”, mert e nélkül hozzá sem kezd műve megírásához.⁴⁹⁸

Az 1969-es közgyűlés főtitkári beszámolójában Kéry László mintha egyszerre foglalta volna össze Sötér Istvánnak a magyar Pen élén töltött évtizedét és a Kádár-rendszer konszolidáció utáni irodalompolitikájának sajátosságait. Szerinte az „ellenforradalom leverése” után a felfüggesztéssel az ellenség legfőbb törekvése a magyar Pennek a nemzetközi szervezetből való kiszorítása volt.

⁴⁸⁸ Jkv. (1969. dec. 14.) 3.

⁴⁸⁹ Uo. 33–34.

⁴⁹⁰ Uo. 61.

⁴⁹¹ Tolmácsjelentés J. C. Trewin és felesége angol vendégek magyarországi tartózkodásáról [1969. szept. 29.–okt. 12.] Bp., 1969. okt. 13. G.m. Halápy Jánosné aut.

⁴⁹² Jelentés Mr. B. S. W. Johnson magyarországi tartózkodásáról (1969. november 6–20.). G. K.n. Szekrényessy Júlia aut.

⁴⁹³ Tímár György: Jelentés Robert Goffin magyarországi tartózkodásáról. Bp., 1969. dec. 5. G.

⁴⁹⁴ Feljegyzés Günther Grass felolvasásáról a Magyar P.E.N. Clubban, 1969. november 12-én. Kéry László főtitkár. Bp., 1969. nov. 19. G.m.aut.

⁴⁹⁵ Jelentés George Steiner magyarországi látogatásáról. Kada Júlia. Bp., 1969. dec. 3. G.aut.

⁴⁹⁶ Magyar és osztrák írók...

⁴⁹⁷ Jkv. (1969. dec. 14.) 13–30, 76, 84.

⁴⁹⁸ Tímár György levele Aczél György KB-titkárhoz. Bp., 1970. febr. 6. A Magyar P.E.N. Club fejl. I. G.m.aut.

Bár az 1959-es frankfurti világkongresszuson szerinte igazságos döntés született, „A helyzet, amellyel a nemzetközi szervezet találkozóin szembe kell néznünk, nem mondható egyszerűnek.” A Pen in Exile központnak ugyanis az áll érdekében, hogy „állandóan napirenden tartson vitás politikai kérdéseket, illetőleg propagandát folytasson a szocialista országok ellen. Ez a törekvés a Nemzetközi PEN vezetősége részéről is talál támogatókra.” David Carver főtitkár szerepét „problematicusnak” ítélve Kéry rámutatott: „Valahányszor a szocialista országok valamelyikében írók ellen törvényes eljárás indul, a Nemzetközi PEN említett erői ezt nagymértékben kihasználják, és a szocialista országok ellen megvédelemző határozatok meghozatalát szorgalmazzák. Ugyanezek az erők a maximumot igyekeztek kihozni az 1968. évi augusztusi csehszlovákiai események nyomán előállott helyzetből is.”⁴⁹⁹ Amikor Sötér István 1970 elején Párizsban találkozott Jean de Beer francia Pen-főtitkárral, megbeszéléseiken „főleg a Nemzetközi P.E.N.-ben újonnan felmerült problémákat érintették. Ez alkalommal is kiderült, hogy de Beer és általában a Francia P.E.N. vezetősége szívesen együttműködik velünk abban, hogy Carver egyoldalú politikáját ellensúlyozzuk. A követendő taktika összehangolása céljából célszerűnek látszik a bulgáriai P.E.N.-konferencia előtt de Beerrel újabb megbeszélést tartani. Ezért javasoljuk meghívását Budapestre.”⁵⁰⁰

Kéry László tapasztalatai szerint a magyar Pen hatvanas évekbeli külföldi tevékenységét egyszerre jellemezte a kényszerű önvédelem és a kezdeményezés. Energiái nagy részét kezdetben a politikai támadások visszaverésére kellett, hogy fordítsa, mígnem a számára kedvezőre változott helyzetben nemzetközi összehasonlításban is ritka aktivitást mutatott. Ennek eredményeképpen „Számos esetben ismerték el nemcsak egyes külföldi írók, hanem a Nemzetközi PEN vezetői is, hogy a Magyar PEN Központ egyike a legaktívabbnak, a legeredményesebben dolgozóknak.”

Kéry szerint a műfordítói program új lehetőségekkel bővült 1969-ben, amikor az állami támogatás lehetősége tette, hogy az írószervezet néhány hónapon keresztül vendégül lásson „olyan külföldi írókat és fordítókat, akik itt tartózkodásukat magyar művek – túlnyomórészt költemények – fordítására használták föl. Az újítás kitűnően bevált, összesen 10 külföldi költő-fordító járt nálunk egy év alatt, akik részben XX. századi magyar klasszikusokat, részben pedig ma élő költőket tolmácsoltak idegen nyelve, elsősorban franciául, de volt, aki angol, illetve német nyelven dolgozott. Az eredmény számszerűleg 4400 sor, ami önmagában is érzékelteti a munka arányait.” Kéry végül beszámolt róla, hogy a nemzetközi Pen Selected Books című, az UNESCO támogatásával megjelenő kiadványa és az amerikai Books Abroad könyvbírálatokkal való ellátása mellett segítséget nyújtottak az Esprit című párizsi irodalmi-kulturális folyóirat magyar költészeti száma elkészítéséhez is. „Összefoglalóan a következőket mondhatjuk: a Magyar PEN Club alapszabályszerű működése többirányú

⁴⁹⁹ Kéry László: Beszámoló a Magyar Pen Club működéséről. Bp., 1969. dec. 15. Dok 128. Az összefoglaló a KKI kérésére készült, I. Vályi Gábor főosztályvezető Kéryhez írott levelét (1969. okt. 23. G.aut.).

⁵⁰⁰ Kéry László levele Rátkai Ferenchez, a Művelődésiügyi Minisztérium Irodalmi Osztálya vezetőjéhez. Bp., 1970. febr. 26. G.m.aut.

koordinált tevékenységben valósítja meg. Részt vesz a Nemzetközi PEN munkájában, és igyekszik azt a békés együttélés szellemében befolyásolni. Kapcsolatot tart fenn a nemzeti PEN-központokkal. Kapcsolatot épít ki egyes külföldi írókkal, irodalmi és kulturális szervezetekkel, folyóiratokkal stb. Belső programját ezeknek a célkitűzéseknek a szolgáltatába állítja.⁵⁰¹

A valóságban azonban a magyar Pennek csekély szerepe volt az Esprit magyar líra-számának összeállításában. Tímár György szerint ugyanis a számot szerkesztő Paul Chaulot-t „nagyon feldühítette, hogy Papp Tibor azt terjeszti úton-útfélen: ő, mármint Chaulot »behódolt« a magyar kormánynak, legalábbis a válogatás tanúsága szerint. Ezt Chaulot erőiesen visszautasítja. Felhatalmazott – írta Tímár Rátkai Ferencnek –, hogy közöljem Pappékkal: ha sokat szavalnak ebben a hangnemben, megeshet, hogy a Papp-féle inszINUÁCIÓ fülébe jut [Robert] Marteau-nak, az Esprit egyik munkatársának (aki jóban van Pappal), s Marteau akkor esetleg az egész számot megfúrja [Jean-Marie] Domenach-nál, a főszerkesztőnél, amely esetben a teljes felelősség Pappékat terhelne. Mondanom sem kell, hogy ezt nem közöltem Pappal, sem a másik két műhellyessel [Bujdosó Alpárral és Nagy Pállal], mert nem óhajtottam tálcán vinni nekik a tippet, hogyan fúrható esetleg meg a magyar szám, amelyből ők – hiszen innen fúj elsősorban a szél – kimaradnak, mármint Papp. Ehelyett inkább Domenach-nál tettem tisztelő látogatást, részint kitudni, nincs-e máris szalmaszál keresztnben (szerencsére nincs), részint megerősíteni, hogy néhány nyersfordításon kívül nekünk nincs szerepünk a szám létrejöttében. Véleményem szerint az ellenzéki nyomásnak legfőljebb anynyi hatása lehet Chaulot-ra, hogy a Garai [Gábor]–Simon [István]–Váci [Mihály] hármas valamelyik tagját esetleg kihagyja. Erről mindenesetre igyekeztem lebeszélni. Arra, hogy Chaulot további, a számunkra kellemetlen bővítésekre szánja el magát, szerintem nem kerül sor, már csak azért sem, mert egyelőre túlon túl bő az anyag, meg aztán Chaulot ilyesmivel semmiképp sem akarna ártani magyar költőbarátainak.”⁵⁰²

Kéry tehát joggal mondhatta, hogy 1969-ben is „sok minden történt a Magyar P.E.N. Club égisze alatt, talán olykor túlságosan is sok minden. És újra túlsúlyba kerültek azok a programpontok, amelyek külföldi írók meghívásához, magyarországi látogatásához, előadásához stb. kapcsolódtak.” A főtítká a belső szakmai viták és programok közül az irodalom és a televízió kapcsolatával foglalkozó, Boldizsár Iván, Elbert János, Hámos György, Lukácsy András, Szabó György, Ungvári Tamás és Veres Péter részvételével lezajlott, bevalottan csekély érdeklődéstől kísért ankétot említette. Mintegy ellenpéldaként Hubay Miklós sikeres kezdeményezését (*Ami megmarad* – az író utóélete hangszalagon, filmen, emlékekben), valamint Passuth László, Falu Tamás és Tornai József szerzői estjét hozta fel, valamint az Ödön von Horváth-emlékestet, amelyen Hajnal Jenő, Hatvany Lajosné, Walter Huder,

Krammer Jenő és Walkó György működött közre.⁵⁰³ Szombathy Viktor pénztárnoki jelentése szerint magyar Pen 1969-ben 372 ezer forintos költségvetési támogatásban részesült.⁵⁰⁴

Az 1970. májusi londoni küldött- és VB-ülésen, amint korábban is, Kéry szerint „sikertelt meghíúsítanunk szocializmusellenes határozatok tárgyalását, illetve elfogadását. A májusi ülésen elértük, hogy a Nemzetközi P.E.N. két alelnöke, a holland [Victor] van Vriesland és a belga Robert Goffin nyíltan elhatárolta magát annak a Times-beli levélnek a szövegétől, amely alatt az ő aláírásul is szerepelt, s amely Szolzenyicinnak a Szovjet Írószövetségből történt kizárása nyomán – fenyegető hangon a Szovjetunió elleni kulturális bojkottot helyezett kilátásba. Maga Pierre Emmanuel, a Nemzetközi P.E.N. elnöke is bizonyos mértékig visszavonulót fűjt, sajnálkozva, hogy a P.E.N. ismét politikai csatátérre változott [...]”⁵⁰⁵

Alekszandr Szolzenyicint a szovjet írószövetségből már 1969-ben kizárták, miután az erről szóló hivatalos nyilatkozat szerint „Az állampolgári kötelességről való teljes megelégedés és a szocializmus ügyével szemben ellenséges álláspontra helyezkedés bizonyította az a »nyílt levél«, amelyet Szolzenyicin az Oroszországi Föderáció Írószövetségéhez intézett. »Nyílt levelével Szolzenyicin bebizonyította, hogy népüktől és annak irodalmától idegen álláspontot képvisel, s ezzel maga erősítette meg, hogy kizárása a Szovjet Írószövetségből szükséges, elkerülhetetlen és igazságos eljárás.« A nyilatkozat végül megállapítja, hogy senki sem kívánja tartóztatni vagy megakadályozni Szolzenyicint még abban az esetben sem, ha »el kíván utazni oda, ahol minden esetben oly lelkesen fogadják szovjetellenes műveit és leveleit.«”⁵⁰⁶

A Nagyvilág 1970-es közleménye szerint „Az ide irodalmi Nobel-díjat Alekszandr Szolzenyicinnak ítélték oda. Ezzel kapcsolatban a Szovjet Írószövetség közleményt adott ki, amelyben többek között a következőket állapítja meg: »Mint a közvélemény előtt ismeretes, ennek az írónak illegálisan külföldre juttatott és ott közölt műveit a Nyugat reakciós körei régóta szovjetellenes célokra használták fel. Szovjet írók a sajtóban ismételtelen közölték véleményüket Alekszandr Szolzenyicin alkotómunkájáról és magatartásáról, ami ellentétben van a szovjet írók önkéntes egyesülésének elveivel és feladataival. A szovjet írók kizárták Alekszandr Szolzenyicint szövetségük soraiból... Sajnálkozni kell azon, hogy a Nobel-díj-bizottság bele hagyta sodorni magát egy olyan méltatlan játékba, amelyet spekulációs politikai megfontolások diktáltak.«”⁵⁰⁷

⁵⁰³ Jkr. (1969. dec. 14.) 6–9.

⁵⁰⁴ Jkr. (1970. dec. 15.) 67.

⁵⁰⁵ Beszámoló a Magyar P.E.N. Club 1970. évi tevékenységéről. Bp., 1971. febr. 8. G.m. Kéry László főtítká aut.

⁵⁰⁶ A Litteraturnaja...

⁵⁰⁷ Szolzenyicin Nobel-díja. Ny 1970. 15. évf. 10. 1753.

⁵⁰¹ Kéry László: Beszámoló a Magyar Pen Club működéséről. Dok 128.

⁵⁰² Tímár György levele Rátkai Ferenchez, a Művelődésügyi Minisztérium Irodalmi Osztálya vezetőjéhez. Bp., 1969. dec. 18. G.aut.

Az 1970-es esztendő a nemzetközi Penben Kéry László szerint „az úgynevezett Szolzszenyicin-ügy és kisebb mértékben az úgynevezett csehszlovák-ügy jegyében telt el.”⁵⁰⁸ Az a körülmény, hogy a Nemzetközi P.E.N.-ben ezek az események üggyé váltak, természetesen annak a következménye, hogy voltak olyanok, akiknek érdekükben állt mindkettőből ügyet csinálni. Londonba úgy érkezünk, hogy előzetesen, még 1969 decemberében megjelent egy nyílt levél a Timesban, amelynek aláírói között a Nemzetközi P.E.N. hat vezetőségi tagja, köztük Pierre Emmanuel elnök és David Carver főtítkárs szerepelt. A nyílt levél szövegezői úgy reagáltak Szolzszenyicinnek a Szovjet Írószövetségből történt kizárására, hogy általános és éles hangú támadásba lendültek a szocializmus ellen és a Szovjetuniót kulturális bojkottal fenyegették meg. A londoni ülésen a nyílt levél két aláírója, Victor van Vriesland és Robert Goffin elhatárolták magukat a levél éles kitételeitől, Emmanuel azonban a The Times után a Le Figaro Litteraire-ben külön cikket írt, amely „hangvételeiben, nómenklatúrájában túltett a Times-beli nyílt levélen is, és általános szovjetellenes, humanizmusellenes szitokká-átokká fokozódott.” A magyar Pen küldöttei az edinburghi ülésen figyelmeztették Emmantuelt, hogy a hasonló megnyilatkozásoktól nemzetközi elnöksége idején magánemberként is tartózkodnia kell, a bolgár Pen azonban visszavonta az 1970 májusára tervezett várnai nemzetközi konferencia megrendezésére vonatkozó meghívást, amiért a felelősség Kéry szerint a nemzetközi elnökség tagjait terheli. „Sajnos ugyanez a helyzet állott elő már egy évvel korábban is, amikor a várnai konferencia az akkori nemzetközi elnök és a főtítkárs önkényes döntése alapján hiúsult meg. A félig bevallott ok akkor az volt, hogy Bulgária 1968 augusztusában részt vett Csehszlovákia úgynevezett inváziójában. Az 1969-es önkényes intézkedés tehát éppúgy a Nemzetközi P.E.N.-re nem tartozó politikai eseményekben keresett ürügyet, mint ahogy az úgynevezett Szolzszenyicin-ügy feldagasztása is tisztára politikai jellegű volt, és a szocializmusellenes propaganda felszításával igyekezett sikert elérni.”⁵⁰⁹

Közben a nemzetközi főtítkárs nyílt levelet intézett Walter Ulbrichthoz „egy Kelet-Berlinben élő író szabadságának állítólagos korlátozása ügyében. Carver nem tartotta szükségesnek, hogy a kérdéssel az NDK P.E.N. Centrumához forduljon: egyenesen Ulbrichthoz fordult, a Times nyilvánossága előtt”, mire a kelet-német küldöttek „tiltakozásképpen Carver sértő gesztusa ellen kivonultak az edinburghi végrehajtó bizottsági ülésről”, ahová csak a magyar delegáció közbenjárására tértek vissza. A jelen nem lévő Fülöp-szigeti Pen Clubnak azt az indítványát, amely Szolzszenyicinnek a világszervezet tiszteletbeli tagjává való megválasztását kezdeményezte, Carver főtítkárs a magyar küldöttség (Sötér István, Boldizsár Iván és Kéry László) tiltakozására levette az ülés napirendjéről.”⁵¹⁰

⁵⁰⁸ Keresztury Dezsőnek a közgyűlés vitájában később elhangzott megjegyzése szerint „A Szolzszenyicin-üggyel kapcsolatban semmi más kivetnivalót nem találok rajta, mint amit ott, annak idején [Kéry] tanárként is kivettem rajta, hogy nem egy úgynevezett, hanem egy létező üggyel foglalkozott. (Taps.) Ez egy rossz, ostoba formula, amivel rossz újságírók határolják el magukat, esetleg igen égető, fontos kérdésektől. Ez az egyetlen azonban tényleg, amit stílusukailag kifogásolhatok az ő magatartásában.” Jkr. (1970. dec. 15.) 51. A „Szolzszenyicin-ügyről” l. még David Bonavia: *Russian's demand...*, George Semple: *Writers...*, H. B.: *Protest gegen CSSR* és Alekszandr Szolzszenyicin: *Miért nem megyek...*

⁵⁰⁹ Jkr. (1970. dec. 15.) 17–19.

⁵¹⁰ Uo. 22–25.

A magyar Pen 1970. december 15-i közgyűlésén elmondott elnöki vezetőjében Sötér István kijelentette: a szervezet mindent megtesz érte, hogy a nemzetközi szervezetben is „az együttműködés, a szellemi kapcsolatok ésszerűen fejlődjenek, a kölcsönös bizalom és kulturális érintkezés termékeny formái maradjanak fenn. [...] Mert ha a társadalmi fejleményeket bizakodóan ítélniük is meg, nem mindig örvendhetünk azon, amit a Nemzetközi P.E.N. vonalvezetésében mostanában láthatunk. [...] ha szervezetünket valaminő politikai, publicisztikai küzdőtérre akarjuk átalakítani, akkor mindig csak azok a témák és felfogások kerülhetnek előtérbe, amelyek a Nemzetközi P.E.N. tagjainak különféle csoportjait állítják egymással szembe és távolítják el egymástól. Sajnos, a Nemzetközi P.E.N. mai vezetői ezt az utóbbi utat választják néha, s igazuk van azoknak, akik szerint az ilyen választás következtében a P.E.N. nemzetközi élete mindinkább elszakad magától az irodalomtól, a költészettől, a szellemi élettől, vagyis mindattól, aminek ébrentartására, ápolására eredetileg ezt a szervezetet létrehozták.”⁵¹¹

Kéry László főtítkárs szerint „Az a tény, hogy tekintélyünk a P.E.N. klubok nemzetközi együttesében évről évre érezhetően növekszik, a nemzetközi találkozók alkalmával tanúsított fellépésünkön kívül abból a termékeny munkából s fakad, amelyet P.E.N. Clubunk mind a nemzetközi kapcsolatainak kiépítése terén, mint hazai programját illetően végez. Szinte évenként elhangzik tárgyilagos nyugati barátaink részéről a megállapítás, hogy a magyar központ egyike a Nemzetközi P.E.N. legaktívabb, legjobban dolgozó centrumainak, ha ugyan nem éppen az első hely illeti meg a P.E.N. klubok együttesében.”⁵¹²

A Szolzszenyicin-ügy valódi tartalma és nemzetközi megítélése, a magyar Pennek e kérdésben hangoztatott álláspontja a világszervezetben, továbbá Lengyel József kritikája a közgyűlésen heves vitát váltott ki. Lengyel ugyanis erőteljes rosszállással és nem titkolt ellenszenvvel vette tudomásul Kéry László beszámolóját: „A magyar sajtó – nyilván jól megfontolt irányítást követve – nagyon tartózkodóan a hírek szűkszavú ismertetésére szorítkozott a Szolzszenyicin-üggyel kapcsolatban. Véleményem szerint – folytatta Lengyel – kormányzatunk és lapjaink az ország politikai és irodalompolitikai helyzetét figyelembe véve pillanatnyilag ezt a feltétlen tartózkodást tekintették az egyetlen járható útnak. És íme, egyszerre elszabadult egy ágyú. Az ágyú az a Victor Hugo-féle ágyú, amely egy korvetten a nagy viharban elszabadul, és ott összever, összedob mindent. E Victor Hugo-féle ágyú – kaliberét nem ismerem, nem akarom pontosabban jellemezni – kitörte a magyar sajtó nagyon bölcs tartózkodásának korlátait. Hogy ha Kéry László Edinburghban valakit képviselt, vajon ki volt az, akit képviselt? A magyar irodalompolitikát? A P.E.N. Club tagjait, akiket talán ebben a kérdésben valaha is meghallgattak? Nem. Kit képviselt? Erre lenne olyan szíves és adna választ, vagy pedig, hogyha talán olyanokat képviselt, akikről nem nyilatkozhat, akkor hallgasson.

⁵¹¹ Uo. 3–4.

⁵¹² *Beszámoló a Magyar P.E.N. Club 1970. évi tevékenységéről.* Bp., 1971. febr. 8. G.m. Kéry László főtítkárs aut.

Nem hiányolom, hogy Kéry László nem állt ki Szolzsenyicin mellett. Ez nem az ő dolga. Utazó nagykövetek vagy utazó commis-voyageurs-ök nem a saját nézetüket szokták képviselni. Nem kívánok tőlük hősi aktusokat, és helytelenül mondta Kéry, hogy a P.E.N. Club nemzetközi elnöke, mint elnök, nem nyilatkozhat így és úgy, de mint magánember nyilatkozhat. Kéry László nem, mint magánember volt ott, hanem mint a magyar íróársadalom egy nagy csoportjának képviselője. Ki adta neki ezt a programot?

Most természetesen azt kérdezhetné valaki, hogy hallgathatott volna-e Kéry László. Azt állítom, hogy hallgathatott volna, és ha jól hallgatott volna, bölcs maradt volna. A hallgatásnak különböző módjai vannak. Jelenthetett volna beteget, mit tudom én, hogy milyen betegségben szenvedhetett volna diplomata módra. Hangsúlyozom, nem azt kívántam volna tőle, hogy – és itt megint ne hozza fel, kérem, a Fülöp-szigeti delegátust –, hogy Louis Aragon barátunk álláspontját képviselje, vagy a meglehetősen ismert csellós [Msztiszlav] Rosztropovicsot képviselje, hanem hallgatott volna, és az nekem elég lett volna.

Azt mondhatná valaki, nem volt lehetséges, hogy hallgasson. Nos, hát ez nem így van. Kérem szépen, ha 1964-ben Strasbourgban,⁵¹³ amikor nem egy külföldi íróról volt szó, aki nem tagja a P.E.N.-nek, akkor igen nagyszerűen tudott hallgatni, és még a mai napig sem közölte velem, hogy a strasbourgi értekezleten mi volt. Hogy milyen jól hallgatott, erre mindjárt két tanút hozok. Az egyiket itt látom, a másik valószínűleg szintén itt van. Hubay Miklós is ott volt akkor Strasbourgban.

Kéry László: Strasbourg nem stimmel.

Lengyel József: Lehet, hogy nem stimmel, majd Hubay korigálja. Kérem, én öreg, senilis ember vagyok, nem tudom pontosan, hogy melyik városról van szó. Hubay Miklós és Thurzó Gábor is ott volt. Én nem várok bátorságot egy főtitkártól (*derűlség*). Azt azonban elvárom, hogy ne legyen fogadatlan prókátor és a P.E.N. Club kis nyilvánosságát a mi méreteinkhez képest világban, a Népszabadságban erősítse meg. Senki más itt, ebben az országban erről a kérdéssel nem nyilatkozott és még sokáig nem fog nyilatkozni, s Kéry László az utolsó, aki ebben az ügyben nyilatkozhat.

A rezümé: Kéry Lászlót alkalmatlannak találom a P.E.N. Clubban való bármilyen tisztség viselésére. Amennyiben azonban az igen tisztelt közgyűlés – a jól előkészített szavazólisták erre mutatnak – Kéry Lászlót megválasztja, vegye tudomásul az igen tisztelt közgyűlés, hogy én akkor az utolsó alkalommal vagyok a P.E.N. Clubban, mert én ez esetben, ha Kéryt megválasztanák, kilépek.⁵¹⁴

Kéry némileg ingerült válaszára – „ettől a P.E.N. Clubtól kaptam a megbízást” – lényege szerint Szolzsenyicin kizárási ügyét Edinburghban nem is tárgyalták, tehát neki sem kellett

beszélne róla; „arra törekedtem, hogy ott ne legyen szó a Szolzsenyicin-ügyről, azért, mert az a meggyőződésem, hogy ott ezt olyan célokra használják fel, amelyek végeredményben a Nemzetközi P.E.N.-t bomlasztják. [...] Képtelenség ezt csinálni, mert ha mégis ezt csinálja egy nemzetközi elnök, akkor nem tudjuk tovább látogatni a Nemzetközi P.E.N.-t. Mi pedig benn szeretnénk maradni, nem Sótér István, Boldizsár Iván és én, hanem szeretnénk, ha képviselve lenne a Magyar P.E.N. A Nemzetközi P.E.N.-nek egy nagy hiányossága van, az, hogy a szovjet írók nem tagjai. Mi szeretnénk olyan légkört kialakítani, amelyben lehetséges lenne a szovjet írók részvétele. [...] Ami a végső alternatívát illeti, annyit mégis, hogy nem ragaszkodom görcsösen ehhez a tisztséghez, de igenis ragaszkodom ahhoz, hogy Lengyel József maradjon köztünk, és maradjon továbbra is a P.E.N. tagja. Szeretném, ha úgy tudna tagja maradni, hogy én is benne vagyok ebben a csárdában, akár mint főtitkár, akár mint egyszerű tag.”⁵¹⁵

Kéry válasza után a közgyűlésen általános ijedelem tört ki Lengyel József fenyegetően kiáltásba helyezett kilépése miatt. A szokatlanul kényelmetlen helyzet már botrányra fenyegetett. Ezt elkerülendő az ingerült írók többen is kérlelni kezdték: Boldizsár Iván és Major Ottó ekkor nevezte Lengyelt „a magyar Szolzsenyicinnek”, de Keresztury Dezső, Hubay Miklós, Rónai Mihály András és mások is döntésének megfontolására kérték. Kahána Mózes szerint, aki Szolzsenyicint egyenesen „egy szovjet Thomas Mann”-nak nevezte, vannak szovjet írók, akik Lengyelnél is élesebben írnak, még sincs „különböző oka a szovjet kormánynak arra, hogy olyan nagyon kifogásolja az írókat. Itt kifejezetten csak politikai, sőt adminisztratív kérdésekről van szó. [...] Hogy nem közölték [Szolzsenyicint], azzal nem értek egyet. De azóta ez a kérdés megszűnt irodalompolitikai kérdéssé lenni: ez egy nagypolitikai kérdés. Most megkapta a Nobel-díjat. Ez is nagy politikai húzás volt, habár ő megérdemli, de hogy éppen neki adták, az egy nagy politikai manőver. Ilyen helyzetben mi történik Magyarországon? Egy nagy író – nem akarok neked [Lengyel Józsefnek] hízelegni, ezt mindenki mondja már, és én is mondom – nincs megelégedve azzal, hogy a Szolzsenyicin-kérdést hogyan kezeli a magyar P.E.N., és ebből azt a következtetést volna le, hogy Kérynek nem kell többet titkárnak lennie, hát ez egy kicsit szomorú, és egyáltalán nem nevetséges dolog. Hogy csinálja azt, amit kell, és amit kívánnak tőle. (*Boldizsár Iván: Jól megvédted!*).”⁵¹⁶

Rónai Mihály András úgy vélte, „nem a Szolzsenyicin-ügy volt az, ahol mi agresszívek lehettünk volna. Mit tehattunk volna? Szabadságot Szolzsenyicinnek, és éljen a Nobel-díjas, és visszajött a szovjet diplomáciával. Részint illetéktelenek vagyunk erre. (*Kahána Mózes: Ez szovjet belügy!*) Részben pedig azok ügyét gyengítjük egy bizonyos kérdésben, akikkel viszont általános világpolitikai és szellemi kérdésekben is ugyanazt az álláspontot valljuk. Általában nem vagyok híve a kompromisszumoknak, de vannak erkölcsi szituációk, ahol, ha nem is kötünk kompromisszumot, de egy bizonyos ékesen szóló hallgatás jobban használ. Általános szempontból viszont Hubaynak van igaza, hogy a P.E.N. sajnos nemzetközi irodalmi fórumból politikai fórummá változott, ami egymagában még nem baj, ha ugyanakkor

⁵¹³ „1963-októberében a reimsi nemzetközi végrehajtó bizottsági ülésen és kerekasztal-konferencián Hubay Miklós, Ottlik Géza, Thurzó Gábor és én [Kéry László] képviseltük a Magyar PEN Clubot. A kerekasztal-vitában, amely a drámafordítások kérdései körül forgott, jelentős hozzászólással vett részt Hubay Miklós.” *Jkv.* (1964. dec. 17.) 13.

⁵¹⁴ *Jkv.* (1970. dec. 15.) 33–36.

⁵¹⁵ Uo. 38–39.

⁵¹⁶ Uo. 49–64.

irodalmi súlya is van. És nemcsak az elnök személye jelentene egy bizonyos irodalmi jogcímet, facade-ot, hanem szervezetében és magatartásában is, nemzetközi irodalmi és morális fórum volna. Hogy morális fórum lehetne, ahhoz nekünk nem offenzív és defenzív, hanem morális magatartást kell tanúsítanunk.”⁵¹⁷

A közgyűlésre meghívott Kenneth McRobbie mindehhez udvariasan annyit tett hozzá: „ha irodalmat szervezünk, akkor bizonyos problémák adódnak. Ezek olyanok, amelyeknek házi fontosságuk van. Mint hivatásos történész hallgattam az első két beszámolót.”⁵¹⁸ Az első kifejtette, hogy a P.E.N. Club irodalmi kérdésekkel foglalkozzon. A második pedig – a múlt év tapasztalataira támaszkodva – politikai elkötelezettségről is beszélt az irodalommal kapcsolatban.”⁵¹⁹ Az 1970. augusztus 28.–szeptember 3. között tartott szöuli 37. világkongresszuson, ahol Tábori Pál javaslata nyomán Szoltsenyicin tiszteletbeli taggá választása is felmerült, a magyar Pen küldöttei nem voltak jelen (más forrás szerint Bart István, Orbán Ottó és Somlyó György vett részt).

McRobbie mellett a magyar Pen 1970 folyamán többek között Mulk Radzs Anandot, Franz Fühmannt, Robert Graves-t, Robert Halsbandot, Stephan Hermlint, Werner Ilberget, Walter Jenst, Heinz Kamnitzert, Vasko Popát, Peter Robertset, Jean Rousselot-t, Ramón Solist és Vaszilisz Vaszilikoszt látta vendégül.⁵²⁰ A fordítói programban nyolc külföldi műfordító – Barbara Frischmuth, Eugène Guillevic, Bernard Vargaftig, David Scheinert, Jean-Marie Horemans, Paolo Santarcangeli, Alaán el Din al Dib és Kenneth McRobbie – összesen 214 napig dolgozott Magyarországon.

A meghívottak kiválasztása nehéz volt és hosszú időt igényelt, mert, amint Tímár György közgyűlési beszámolójában elmondta, „A fordítandó költők és a meghívott műfordítók megválasztását természetesen össze kellett hangolni. Úgy is mondhatnám, hogy be kellett mérnünk a hullámhossz-egyezéseket, olykor anélkül, hogy személyesen bármelyikünk is ismerte volna a meghívott fordítót. Arra tehát, hogy neki líránk melyik áramlatához, melyik vonulatához lehet a leginkább affinitása, költői arculatából kellett következtetnünk. Tetézte a nehézségeket, hogy messzemenően igazodnunk kellett meghívottaink fordítói ars poeticájához. Akadtak a rimes fordítást eleve árulásnak ítélok, mint például David Scheinert, akire ezért szabad versek fordítását bíztuk; Rákos Sándor és Vihar Béla verseit azután csakugyan tömören és nagy erővel fordította. A rigorózus metrikai hűség hívei számára kötött, fegyelmezett formájú, feszes verseket választottunk. A két véglet között helyezkedik el McRobbie, aki ott, ahol erre a szöveg kézre álló lehetőséget ad, rímel, másutt nem. Azt se felejtjük el, hogy a fordítók egyik része modernebb, kísérletezőbb költő, a másik klasszikusabb, hagyománytisztelőbb; ezt is figyelembe kellett vennünk e sajátos »házasságközvetítés« alkalmával, elsősorban annak megválasztásához, hogy az adott fordítót a XX. századi magyar líra melyik

időrétegébe vezessük be. Úgy érzem, valamennyi elsorolt nehézségen sikerült úrrá lennünk, s szerénységgel nélkül állítható, hogy az esztendő ebben a vonatkozásban is megnyugtató eredménnyel zárult.”⁵²¹

A közgyűlésen teljes tisztújításra is sor került: Sötér István, aki, miután elnökévé választotta a párizsi székhelyű International Comparative Literature Association (ICLA), a magyar Pen vezetését nem vállalta tovább. Hogy újabb tisztsége, amelyet 1970-től töltött be, valamennyi hazai megbízatásának megtartása mellett mennyire vette volna igénybe idejét és munkabírását, nem tudni, mint ahogy azt sem, távozása mennyiben volt valóban önkéntes.

A tisztújítás eltervezett eredményeképpen az új elnök, Boldizsár Iván mellett alelnök lett Garai Gábor, Hidas Antal, Hubay Miklós, Illés Béla, Illyés Gyula, Passuth László és Sötér István, a főtitkár Kéry László maradt. Az intézőbizottságba Balassa Imrét, Cseres Tibort, Devecseri Gábort, Fodor Józsefet, Földeák Jánost, Gáldi Lászlót, Goda Gábort, Görgey Gábort, Hajnal Annát, Hajnal Gábort, Hegedűs Gézát, Jékely Zoltánt, Karig Sárát, Karinty Ferencet, Kardos Lászlót, Képes Gézát, Keresztury Dezsőt, Király Istvánt, Kolozsvári Grandpierre Emilt, Köpeczi Bélát, Kunszery Gyulát, Lányi Saroltát, Komlós Aladárt, Mesterházi Lajost, Molnár Gézát, Nagy Pétert, Nemes Györgyöt, Nemes Nagy Ágneszt, Ottlik Gézát, Oravecz Paulát, Örkény Istvánt, Rónay Györgyöt, Rónai Mihály Andrást, Somlyó Györgyöt, Szabó Magdát, Szabolcsi Miklóst, Tamás Aladárt, Tímár Györgyöt, Tolnai Gábort, Ungvári Tamást, Vajda György Mihályt, Várnai Zsenit, Vas Istvánt, Walkó Györgyöt és Weöres Sándort választották meg.⁵²² Szombathy Viktor szokásos pénzügyi beszámolója szerint 1970-ben a magyar Pen költségvetési támogatása 574 ezer forint volt.⁵²³

Sötér István elnökségének mérlege tárgyszerűen úgy vonható meg, hogy kevéssel megválasztása után – a Kádár-kormány amnesztiarendelete folytán – sikerült elkerülnie a magyar Pen második felfüggesztését, 1964-ben pedig el tudta érni, hogy a világszervezet Budapesten tartsa végrehajtó bizottsági ülését és konferenciáit. Mindeközben meghirdetett programját követve dinamizálta a szervezet belső életét, kiépítette széleskörű nemzetközi kapcsolatait, és megindította a magyar irodalom tartós külföldi jelenlétének biztosítását szolgáló hosszú távú műfordítói programot.⁵²⁴

Személyisége alkalmas volt nemcsak a Bölöni György elnöki periódusa utáni, megkönnyebbülést hozó átmenet biztosítására, hanem – összhangban a politikai vezetés aktuális törekvéseivel – kétségtelen aktivitásával és elegáns konformizmusával egyszerre volt képes a magyar irodalom nyugati csatornáinak működtetésére, a magyar Pen külföldi és hazai presztízsének erősítésére, a hatalmi politika és az irodalmi élet kényes egyensúlyának átmeneti megteremtésére. Közel két évtizeddel később Kéry László úgy látta, Sötér „tudósi-frói rangja, humanista nyitottsága és ennek megfelelő nyájas stílusa kedvezően járult hozzá

⁵¹⁷ Uo. 64.

⁵¹⁸ Sötér Istvánét, majd Kéry Lászlóét.

⁵¹⁹ *Jkv.* (1970. dec. 15.) 41.

⁵²⁰ Uo. 9.

⁵²¹ Uo. 31–32.

⁵²² Uo. 68–70. és *A Magyar P.E.N. Club 1970. évi tevékenységének kronológiája.*

⁵²³ Uo. 90.

⁵²⁴ A Kádár-korszak „műfordítás-politikájáról” Bart István: *Világirodalom és könyvkiadás...* 68–136.

ahhoz, hogy a hatvanas években, amelyeket a bizakodás és az időnkénti konfrontáció egyaránt jellemzett, a Magyar P.E.N. mintegy visszataláljon a nemzetközi írószervezet közösségébe. Az ő elnöksége alatt, 1964-ben került sor a Nemzetközi P.E.N. budapesti konferenciájára, amelyről túlzás nélkül elmondható, hogy az utóbbi évtizedek egyik legsikeresebb P.E.N.-rendezvénye volt.”⁵²⁵

Az 1968 utáni újabb „konszolidáció” után sokan bíztak a nyugati irodalmi, művészi és tudományos kapcsolatok reményteli lehetőségében, s nemcsak azok bíztak az aczéli kultúrpolitika „európaiságában”, akik anyagi és társadalmi presztízskedvezményeit élvezték, hanem azok is, akik szenvedtek tőle. A magyar Pen Sötér- és Boldizsár-korszakának határán Ortutay Gyula mégis úgy jellemezte Aczél Györgynek az időtől kezdve még további húsz éven át uralkodó kulturális politikáját, hogy ha volt benne valami jó is, akkor az „az oldottabb irodalmi, művészi légkör volt, semmi más. Nincs és nem is volt neki művelődéspolitikai koncepciója, de ez a barátságosabb, oldottabb légkör, ami inkább Kádár szövetségi politikájából következett, s nem a 3 t elvéből: a támogatás, tűrés, tiltás elveiből, biztos, hogy sokat jelentett az alkotók számára. Ez azért kevés az üdvösségre, s az csak jellemző, hogy nem ez az elvtelen elvrendszer, hanem személyi politikája, hisztériás barátkozása, ellenszenve teremtett körülötte rossz légkört, és az is, hogy zsidó. Hiába a bajusz, a népi ételek kedvelése, a kedélyeskedés – a mi népijeink nem szeretik őt.”⁵²⁶

A Boldizsár-korszak

1971–1988

A magyar Pen új elnöke és régi-új programja

Sötér István, akit a politikai hatalom a tudományos és az irodalmi élet reprezentáns alakjai közül, ám ugyancsak belülről szemelt ki a magyar Pen elnöki székébe, nemcsak nagy formátumú irodalomtudós volt, hanem igazi író is. Utódát, Boldizsár Ivánt, a Pen régi tagját, akit több évtizedes kiváltságos helyzete és a vele járó kedvezmények miatt nemcsak a Pen és az írószövetség régi kommunista irigyletek és néztek le egyszerre, senki sem tartotta írónak. A nagy műveltségű és kiváló képességű újságíró, 1964 óta a magyar Pen alelnöke, akit szűkebb környezete és a közvélemény mindenkor mozgékony alkalmazkodóként könyvelt el, „a mindenható Aczél György egyik jobb kezéeként” Kádár Jánoshoz is bejáratos volt.¹ Mint a Pen új elnökére, csakúgy, mint 1960 elején Sötérre, egy új korszak régi politikai szükségletei szerint rá is alkata és tájékozottsága, nyelvismerete, nyugati otthonossága miatt esett a választás 1970 második felében.

Boldizsár, a magyar irodalom és kultúra mindenkori örökmozgó „utazó nagykövete” a televízióban is gyakran látható népszerű közéleti alak volt, a rendszer ügyes és szellemes apológétája, aki kedélyes stílusával és kiváló diplomáciai képességeivel nemcsak a hatalomnak tett felbecsülhetetlen kultúrpolitikai szolgálatokat, hanem a magyar Pen küldetésének is eredményesen tett eleget itthon és külföldön, miközben sokat írt és fordított. Munkatársa, Vajda Miklós szerint „Hihetetlen, mennyit utazott. Saját közlése szerint Portugália kivételével járt minden európai országban, még Cipruson is, néhányban többször (Szovjetunió), egyben-kettőben sokszor, akár évente is többször (Franciaország, Olaszország, Anglia). Volt olyan év, amikor tízszer vagy annál is többször utazott. Éppen csak hazajött fehérneműt váltani, bekiáltotta az ipiapacsot, ahová kellett, átnézte a postáját, kiadta utasításait a sebtében átfutott készülő lapszámmal kapcsolatban, lediktált néhány úti beszámoló cikket, átvette az útköltséget és az új megbízásokat, és már utazott is tovább. Megfordult Észak-Afrikában és Dél-Amerikában is, az Egyesült Államokban többször. Fizikai teljesítménynek sem utolsó ez a lista, hiszen már közel járt az ötvenhez, mikor nagyban kezdett utazni. Útjairól folytatásos naplókat, útleírásokat, szinte bedekkerszerű részletes ismertetőket írt a lapokba, ezekből aztán hamarosan könyvek lettek. Az utazni vágyó, de nem tudó magyar olvasó hasznos ismeretekhez juthatott belőlük. Így lett belőle népszerű szerző.”²

⁵²⁵ *A Magyar P.E.N. Club tisztújító közgyűlése 1989. május 26-án. G. 4.*

⁵²⁶ *Napló* 3. k. 1970. okt. 18. (165–166).

¹ *Franz Kafka budapesti ismerőse* 1038.

² Uo. 1051–1052.

Boldizsár bő másfél évtizedes elnöki periódusa a hidegháború, a Szovjetunió és a kelet-európai államszocializmus utolsó évtizedére esett. Az 1975. júliusi helsinki konferencia eredményeképpen a „békés egymás mellett élés” vezérszólamat lassan felváltotta az „emberek és eszmék szabad áramlásának” politikai szlogenje, a kapitalista és a szocialista társadalmi rendszer „egymáshoz való közelítése”. Brezsnyev 1982-es halála, majd Gorbacsov reformpolitikájának 1985-ös kezdetei után azonban az egyre nehezebb és bonyolultabb helyzetbe került magyar párvezetés és a kulturális kormányzat zavarában olykor feltűnően „liberális” engedékenységet, máskor erősen eltúlzott adminisztratív erőt mutatott.

Az általa gyakran és kedvvel emlegetett „hidegháborús szelek” és a nagypolitikában lassan elszigetelődő, mégis minduntalan hangjukat hallható „retrográd erők” ellenére Boldizsár Iván viszonylag nyugodt, néha már-már unalmasnak tetsző periódusban töltötte be a magyar Pen elnöki tisztét. A nevéhez kapcsolódó, a nyolcvanas évek végéről visszatekintve nyugodtnak, sőt kényelmesnek tűnő „hosszú évtized” során a hazai belpolitika átmeneti szélárnyékában Kéry László főtítkárral karöltve növekvő sikerrel aknázták ki azokat a lehetőségeket, amelyeket a viszonylag stabil világpolitikai helyzet kínált a magyar írószervezet számára. Politikai háttérrel mindenkor szilárd és biztonságos volt, személye, a Pen politikai és anyagi támogatása a „nyitás” éveiben éppen úgy, mint a nyugati kapcsolatok kényszerű és átmeneti lazítása idején a legfelsőbb pártvezetésnek is érdekében állt.

Vajda Miklós szerint, akivel sokáig dolgozott együtt a New Hungarian Quarterly szerkesztőségében, Boldizsár Iván „Vérbeli kelet-európai jelenség volt, akit fennen hangoztatott eszméi, példaképei, neveltetése, impozáns műveltsége, ízlése, nyelvtudása, szakmai kiválósága és igényessége a nyugathoz kötöttek. Puhasága, cinizmusa, hajlama a megaluvásra, az öncsalásra, a hazugság összes válfajára, de akár az árulásra is, a mindenáron érvényesülés becsvágya, a hatalom körül fontoskodó bennfentesi attitűdje, lelkes bértollnok mivolta lenullázta benne a nagyság és maradandóság bármiféle lehetőségét. A nagy tekintélyű, egy időben roppant népszerű (és mára jószerével elfelejtett) közszereplő sötét öltönyös, nyakkendő, bajszos, szemüveges, mély rekedtes hangon brummogva viccelődő, joviális apafigurája mögött egy hiú, gyáva, érzékeny, mindenre képes, a lelepleződéstől folytonosan rettegő opportunistá rejtőzött.”³ Kéry Lászlónak az 1989. májusi tisztújításakor, már Boldizsár halála után elmondott jellemzése szerint „írói és közéleti alkata, sokoldalú műveltsége és tájékozódása, gondolkodásának frissessége és hajlékonysága kiválóan alkalmassá tette őt arra, hogy hosszú időn keresztül jelentős, meghatározó szerepet töltsön be a Magyar P.E.N. Clubban. A P.E.N. céljait és a maga feladatát igen komolyan vette, de stílusa mindenkor könnyű volt, szellemes, a nehéz kérdéseket és rázós témákat is az élvezhetőség szintjére tudta emelni.” A nemzetközi Pen-fórumok résztvevői „hamar felismerték komoly problémaérzékenységét, szilárd segítőkészségét, és maradéktalanul élvezték – angol és francia nyelvű megnyilatkozásaiban – szellemének és szellemességének eredetiségét, remek villogását. Mindezt azzal is honorálták, hogy 1985-ben a Nemzetközi P.E.N.

³ Uo. 1056–1057. Vajda szerint Boldizsár különösképpen zsidó származását titkolta.

alelnökévé választották. Illyés Gyulán kívül ő volt eddig az egyetlen magyar író, aki ebben a megtiszteltetésben részesült.”⁴

A magyar Pen feladatát és a világszervezethez való viszonyát az új elnök így határozta meg: „nem hadakozni megyünk oda [a nemzetközi Penbe], hanem az irodalomról vitatkoznunk, mégpedig elsősorban az élő magyar irodalom jó hírét költeni, és azt megismertetni. Tehát a mi offenzívánk abban az irányban mehet, hogy a P.E.N. irodalmibb legyen, hogy a politikai kérdésektől tartsa távol magát.”⁵ A magyar központnak ezért Boldizsár szerint a nagyvilágban hídként, itthon pódiumként kell szolgálnia az irodalom ügyét; „Egyik irányban képviseljük a magyar írókat, a magyar irodalmat, a szocialista kultúrát, egy kicsit Magyarországot, de mindenképpen a Magyar P.E.N. Clubot külföldön [...] A másik irányban külföldi írókat hívunk meg Magyarországra, hogy megismerjék irodalmunkat és életünket, tehát elsősorban íróinkat. Amíg a baráti országok íróival az ottani írószövetségeken keresztül a kapcsolatot elsősorban a Magyar Írók Szövetsége tartja fenn, addig mi főképpen azokkal az országokkal és írókkal érintkezünk, ahol nincs írószövetség és ahol az ottani P.E.N. részben ezt a feladatot is betölti. Kétféle írókat hívunk meg. Olyanokat, akik érdeklődnek a magyar társadalom iránt, s olyanokat, akikről mi szeretnénk, ha érdeklődnének.”⁶

Boldizsár szerint az írók személyes kapcsolata kell, hogy a magyar Pen jellegéje legyen, ami pedig a nagypolitikát és a nemzetközi kapcsolatokat illeti, tapasztalatai szerint a „végrehajtó bizottság üléseibe belesüvölt időnként a hidegháború jeges szele, de ezeken a tanácsuléseken kívül, különösen a nemzetközi PEN-centrumok egymás közti érintkezésében szépen folyik a békés együttélés.”⁷

Boldizsár elnöki törekvései, amelyek az aczéli kultúrpolitika hetvenes évekbeli szándékait tükrözték vissza, találkoztak a francia Pen Club elnöke és a francia akadémia tagja, a „szocializmus- és szovjetellenes” kijelentései miatt Boldizsár által is elmarasztalt Pierre Emmanuel felfogásával is. Emmanuel ugyanis a Fészek Klubban, 1971. június 10-én tartott szerzői estjén⁸ is hangot adott ama reményének, hogy „a PEN Club egyike lesz azoknak a helyeknek, ahol az emberek, együtt, nem a múlton, hanem a jövőn töprengenek. E társaság tagjai a legkülönbözőbb szellemi tájakról származnak, olyan politikai rendszerekből, amelyek egyike-másika mintha még relatív mozdulatlanságba volna merevedve. Ezek az emberek nem azért vannak itt, hogy az elvesztett időn kérődznek, hanem azért, hogy feltárják a jövőt, ami természetesen bizonyos szellemi bátorságot tételez fel, azt a bátorságot, hogy meg merjék egymásnak mondani, mit gondolnak a valóságról. [...]”

A PEN Club nem maradhat fenn azzal a volt frontharcos gondolkodásmóddal, amely legtöbbünknek sajátja. A PEN Club csak akkor maradhat fenn, ha fiatal férfiak és nők jönnek

⁴ *A Magyar P.E.N. Club tisztújító közgyűlése 1989. május 26-án.* G.m.

⁵ *J.k.r.* (1970. dec. 15.) 73.

⁶ Uo. 79–80.

⁷ *Néhány gondolat az ötvenéves PEN-ről.* In: *A Nagyvilág ankétja...* Dok 130.

⁸ *Megbívó.* Nytv.

közénk, hogy kibékítsenek bennünket önmagunkkal, arra ösztökéljenek, hogy előrelépjünk, s hogy megbeszéljük velük a jövőt. [...] Egy olyan planetáris szervezet, amilyen a PEN, azonnal elveszítené értelmét, bármilyenek legyenek is a körülmények, mihelyt megszűnnek a tagjait összekötő alapokmány élő illusztrációja lenni.” Emmanuel szerint a világszervezet „igen érzékeny egyensúlyát” négy alkotóelem biztosíthatja: az alapokmány, az elnök tekintélye, a végrehajtó bizottság és a nemzetközi titkárság.⁹ Amint 1985-ben a magyar központot illetően Kéry László tömören összefoglalta: „A Magyar PEN Club élén, a Nemzetközi PEN szervezetéhez hasonlóan, az elnök és a főtitkár áll; az ő munkájukat támogatják az alelnökök és más tisztségviselők, valamint az 56 tagú Intéző Bizottság. Az elnök és a főtitkár minden fontosabb döntésben kéri az Intéző Bizottság jóváhagyását, illetve minden nemzetközi eseményről beszámol a Bizottságnak. Az elnököt, a főtitkárt, az alelnököket és tisztségviselőket, valamint az Intéző Bizottságot a Magyar PEN Club tagsága közgyűlésen választja meg. A taglétszám jelenleg 325 fő. Miután a Magyar PEN Club egy nemzetközi írószervezet része – magyar centruma –, érthető, hogy azok az írók, akik felvételüket kérik, rendszerint idegen nyelvek ismerői is (bár ez a felvételhez hivatalosan nem kötelező), és valamilyen formában érdeklődést mutatnak a kortárs külföldi irodalom élete iránt.”¹⁰

*Együttműködés, fordítói program
és konferenciák*

A magyar Pen kollegiális szakmai együttműködésének élénkülését a hetvenes évek elejétől nemcsak a meghívott külföldi írók növekvő száma mutatta, hanem az irodalmi estek, felolvasások, szakmai viták és megemlékezések viszonylagos gyakorisága, az írószövetség műfordítói szakosztályával szorosabbra fűzött kapcsolata is. A szakmai viták célja mindekelőtt annak a fordítói műhelymunkának az elmélyítése volt, amely „párját ritkítja világviszonylatban, s a múlt évekhez hasonlóan meg lehetünk elégedve az ideai eredményekkel is. Külön örömeinkre szolgál, hogy azok a külföldiek, akik ebbe a programba bekapcsolódnak, tartós barátságot kötnek a magyar irodalommal, időnként visszatérnek hozzánk újabb és újabb fordítói feladatok megoldására, s otthonról is tartják velünk a kapcsolatot. Rendszerint maradandó élményként viszik magukkal a magyar néppel, a magyar tájjal és a magyar kultúrával való ismerkedésük emlékeit.”¹¹

Amint Boldizsár az írószövetséggel való együttműködésről a Pen 1972. decemberi közgyűlésén elmondta: „Nem párhuzamosok vagyunk – ezek a végtelenben találkoznak –, nem is illik hozzánk ez a geometriai hasonlat, maradjunk az irodalomnál: ölelkező rímpár vagyunk, de,

hogy tévedés ne essék, a P.E.N. Club rímél az Írószövetségre és nem fordítva.”¹² Gondolatát az 1976. decemberi közgyűlésen így módosította: „nem vetélytársai vagyunk a Magyar Írók Szövetségének, hanem kiegészítői, azzal a különbséggel, amely olykor többlet, olykor akadályverseny, hogy az Írószövetség nemzetközi kapcsolatai kétoldalúak, a P.E.N.-é többoldalúak.”¹³ Kéry László 1985-ös összefoglalója szerint: „A Magyar PEN Club példás összhangban működik a Magyar Írók Szövetségével. Két írószervezet, de voltaképpen »egy család«. Tagságunk nagy százalékban azonos, és tisztségviselői is gyakran működnek mindkét szervezetben (az Írószövetség jelenlegi elnöke [Hubay Miklós] például egyidejűleg a PEN Club alelnöke is). A két szervezet segíti egymás programját, a külföldi kapcsolatok terveit mindenkor egyezteteti.”¹⁴

A Pen és az írószövetség műfordítói szakosztályának közös rendezvényei közül az 1971. március 12-én *Magyar költészet német nyelven* címmel tartott közös vitaülés emelkedett ki, a külföldi írók látogatásai közül pedig Charles Percy Snow angol író és felesége, Pamela Hansford Johnson írónő 1971. júliusi budapesti tartózkodása,¹⁵ melynek kapcsán Kéry László azt írta Déry Tibornak, hogy a házaspárt „régi barátság fűzi Magyarországhoz és a magyar irodalomhoz. A tervek szerint július 9-én és 10-én Füredre és Tihanyba visszük őket. Nagyon örülnénk, ha e napok valamelyikén rövid időre Veled is találkozhatnánk.”¹⁶

Az év másik reprezentatív íróvendége William Jay Smith amerikai költő és műfordító volt, aki 1971 végén több mint három hetet töltött Magyarországon.¹⁷ A magyar Pen 1971 folyamán hosszabb-rövidebb időre Sava Babićot, Alberto Bevilacqua, Heinrich Böllt, Willem Brandtot, Krishan Chandart, Michèle Courtet-t, David Daiches-t, Henri Deluy-t, Pierre Emmanuelt, Franz Fühmannt, Erich Friedet, Robert Gravest, Pamela Hansford Johnstont, François Jostot, Georgi Krumovot, Pierre Lartigue-t, Siegfried Lenzet, Robbie Lloyd-George-ot, Emil Boleslav Lukácot, Hugh McBain-t, Jean-Luc Moreau-t, Zoran Mišićet, Knut Odegardot, Max Pons-t, Martin Remanét, Georges Schocklert, William Jay Smith-t, C. P. Snow-t, Martin Taylort, Vercors-t és Martin Walsert látta vendégül.¹⁸

1971 tavaszán a magyar Pen képviselőiben Karinthy Ferenc utazott Párizsba: „Este nagy PEN-vacsora a Cercle de la France d'Ontre-Marban, Roger Caillou tiszteletére, akit akadémiussá választottak. Ott van egy csomó PEN Club-beli gittegylet-hülye, [Yves] Gandon, [Jean] de Beer. Szerencsémre Charrère-ék [Charaire-ék] is, akiket nemrég ismerem, s most jöttek meg

¹² Uo. 5.

¹³ *Jkv.* (1976. dec. 8.) 4–5.

¹⁴ *Tájékoztató a Nemzetközi PEN és a Magyar PEN Club...* Dok 140.

¹⁵ *L. Programme for Lord and Lady Snow.* July 7–16. 1971. G.m.

¹⁶ *Kéry László levele Déry Tiborhoz.* Bp., 1971. júl. 3. G.m.aut.

¹⁷ Kada Júlia: *Jelentés William Jay Smith amerikai költő és felesége magyarországi látogatásáról* (1971. november 24.–december 16.). Bp., 1971. dec. 20. G.aut.

¹⁸ *Jkr.* (1971. dec. 21.) 53–54, 73–75., *Jelentés a Magyar P.E.N. Club 1971. évi külföldi kapcsolatainak alakulásáról.* Bp., 1972. jan. 14. G.m. Kéry László főtitkár aut., *A Magyar P.E.N. Club 1971. évi tevékenységének kronológiája* (Adattár 12) és 1988. évi összesítése, valamint *Tímár György áttekintése...* (Adattár 11).

⁹ *A PEN ötven éve.* In: *A Nagyvilág anekdota...* Dok 130.

¹⁰ *Tájékoztató a Nemzetközi PEN és a Magyar PEN Club tevékenységéről.* Dok 140.

¹¹ *Jegyzőkönyv.* Készült a Magyar P.E.N. Club 1972. december 15-én a Fészek Művészklub nagytermében megtartott közgyűléséről. G. 30.

délről,¹⁹ meg az új chilei nagykövet, kellemes meglepetés: Pablo Neruda. Köszöntők – rémletemre engem is díszvendégként üdvözölnek –, bájcsevegés egy csomó Pen Club-nénivel.”²⁰

A Budapestre látogató íróvendégek közül Claude Roy francia műfordítóval 1972 januárjában megtörtént, hogy a belügyi szervek nem akarták beengedni Magyarországra. Tímár György Boldizsár Ivánnak írott levele szerint „az averzió az 1968-as cseh ügyekkel kapcsolatos magatartása miatt van: Roy állítólag olyan irányban befolyásolta a Le Monde-ot, hogy ez az akkortájt bemutatott *La Falmilie Tott*-ot szovjetellenes kulcsdarabnak kommentálta²¹ (erre nézve egyébként egészen más adataink vannak), sőt, állítólag még a színlapon is olyan alcím-féle szerepelt, hogy »Hogyan harcoljunk a megszállók ellen?« (tudtommal ez a tájékoztatás is téves). Ezért a KKI azt kéri, térjünk ki Roy meghívása elől. Minthogy a PEN meghívásának jóváhagyása jóval az 1968-as események után történt, Kéry elvtárs arra kért, próbáljam meg még a nyáron kért dokumentációs anyagot a Külgügytől beszerezni, nevezetesen Bebők elvtárstól, akivel június 10-én is tárgyaltunk. Ő azonban szabadságon volt. Ezért osztályán Pernyák elvtársnak adtam elő a dolgot, a megfelelő anyagot kérve. Ő az egész ügyről nem tudott, de megígérte, utána néz. Időközben Te megjöttél, s azt kérted tőlem, hogy mindenestre írjak Roynak, ne hagyjam válasz nélkül levelét. Abban maradtunk, hogy Roy-val közlöm: minthogy két évig nem jött, nem számítottunk 1972-es tervünk elkészítésekor az ő jelentkezésére, így most már költségvetésileg körülményes az ő látogatását beleszorítani a 72-es programba, de mindenestre megpróbálom. Ez a levél 1971. december 20-án ment el. Én is, Szigligetre, a nélkül, hogy a Külgügytől bármiféle anyagot megkaptam volna.”²²

A végrehajtó bizottság a nemzetközi Pen alapításának félszázados évfordulóját a Dublinban és Dan Laoghaire-ben rendezett 1971. októberi 38. világkongresszuson ünnepelte meg. A magyar szervezet erre az alkalomra adta ki *Irish Literature in Hungarian Translation* című bibliográfiáját,²³ amellyel az írószági tanácskozásokon résztvevő Illyés Gyula, Nemes Nagy Ágnes és a főtítkár, Kéry László nagy sikert aratott.²⁴ Carver főtítkár összegzése szerint „A jubileumi kongresszus delegátusai harmincöt országot képviseltek. Tekintélyes küldöttségek érkeztek Angliából és Amerikából, Franciaországból, Németországból, Hollandiából, Bulgáriából, Magyarországról, Romániából, Japánból, Koreából és Vietnamból, s jelen volt a Szovjet Írószövetség megfigyelő-delegációja is. A PEN már régóta tart fenn kapcsolatot a Szovjet Írószövetséggel. Természetesen nem értünk teljesen egyet azokkal a nézetekkel, amelyeket a Szovjet Írószövetség az írói szabadság kérdésében vall – de ezt más országok viszonylatában is el lehet mondani, ahol már működnek PEN-központok. Kétségtelen, eddig nem tudtuk elérni, hogy komolyan tárgyaljuk, vajon a Szovjet Írószövetség – vagy ta-

lán inkább szovjet írókat kellene mondani, mint Szövetséget – kíván-e központot alakítani, vagy helyesebben központokat, hiszen végül is mintegy tizenhat nagyobb nyelvet beszélnek a Szovjetunióban, amelyek mind helyet kell, hogy kapjanak a PEN közösségében. Mindenestre Dublinban ott volt egy megfigyelő-delegáció, amit ügyrendünk lehetővé tesz.

Ha valamely ország írói komolyan foglalkoznak azzal a gondolattal, hogy megpróbálnak PEN-központot létesíteni, kérhetik, hogy megfigyelőként megjelenhessenek egy-egy kongresszuson, s én azok közé tartozom, akik hiszik és remélik, hogy egyszer megvalósulhat az orosz írók képviselte a PEN-ben, annál is inkább, mivel az orosz irodalom a világ nagy irodalmi közé tartozik. Egy szervezet, még akkor is, ha az *egyetlen* nemzetközi írószövetség, nem tekintheti magát a szó valódi értelmében nemzetközinek, ha tagjai közül hiányoznak a szovjet írók. S ugyanezt mondanám a Kínai Népköztársaság íróiról is.”²⁵ Boldizsár Iván úgy vélte, „A Nemzetközi PEN elmúlt ötven évének legfőbb eredményét abban látom, hogy van”, hibájának pedig azt nevezte, hogy a világsszervezet „nem az írók nemzetközi Olimposza. Alakulásakor részt vett benne néhány isten és félisten, de úgyszólván csak azok vannak, csak azok vagyunk benne, akik a *di minorum gentium* soraiba tartoznak.”²⁶

A Nagyvilág szerkesztősége a jubileum alkalmával körkérdezt intézett a nemzetközi Pen néhány közismert nyugat- és kelet-európai személyiségéhez, valamint a magyar Pen négy régi tagjához. Válaszaikat – Boldizsár Iván, Illyés Gyula, David Carver, Pierre Emmanuel, Yves Gandon, Stephan Hermlin, Anna Kamenova, Heinz Kamnitzer, Keresztury Dezső, Robert Neumann, Passuth László és Victor E. van Vriesland hosszabb-rövidebb visszatekintését és vallomását – Kéry László összegzésével a folyóirat 1972. március–áprilisi száma közölte.²⁷

Neumann véleményét, aki „politikai szempontból idézett támadást a Nemzetközi P.E.N., illetve annak egyes vezetői ellen”, az 1972. decemberi közgyűlésen Kéry külön is idézte. Neumann Böllhöz írott, eredetileg a Die Zeitben megjelent nyílt levelének jellemzése szerint David Carver „a nagyon jóra való, nagyon derék, a világ minden tájára töretlenül utazgató nemzetközi főtítkár éppenséggel a jó öreg kiplingi Empire-romantikában gondolkodó brit tory, aki legjobb akarata mellett sem tudja rászánni magát arra, hogy megteremtse az ősi, kommunisztafaló emigráns litvánok, emigráns lettek és társaik ellensúlyát azzal, hogy antifasiszta központokat alapít azokból, akik a dél-amerikai American Fruit Company-köztársaságokból, Dél-Afrikából, Biafából, [...] vagy csak Görögországból, vagy Franco Spanyolországának baszk tartományából menekültek. Következésképpen a Szovjetunió és Mao Kínája nem tagjai a P.E.N.-nek, és amely kelet-ázsiai országnak van egy északi és egy déli része – Vietnam, Korea –, ott feltétlenül a déli rész a 'miénk', és feltétlenül az északi rész marad kívül. (Természetes, hogy Formosa és a Fülöp-szigetek is a 'mieink'). A jubiláris ülés előtti utolsó nemzetközi kongresszust a dél-koreai Szöulban tartották, a következőnek Manila lesz a színhelye, ahol Marcos, a brutális diktátor az úr – s minthogy a sorainkban levő haladó írók

¹⁹ Veronique Charaire-ről l. a *Sötét István évtizede* c. fejezet 276. és *A szabadság dzsungelében* 94. jegyzet.

²⁰ *Napló 1970–1973* 2. k. (1971. márc. 31.)

²¹ Örkény István *Tótték* c. darabjáról (1967) van szó.

²² *Feljegyzés Boldizsár Iván elnök számára a Claude Roy meghívásával kapcsolatos kérdésekről.* Bp., 1972. jan. 7. G.m.aut.

²³ *Jkv.* (1971. dec. 21.) 54.

²⁴ A kongresszusról Elisabeth Schmuck: *PE-Kongressz...* és Hilde Spiel: *50 Jahre PEN...*

²⁵ *A Nagyvilág anketja...* Dok 130.

²⁶ *Néhány gondolat az ötvenéves PEN-ről.* Uo.

²⁷ Uo.

oda nem mennek el, távollétükben valószínűleg elhatározzák majd, hogy a P.E.N. legközelebb Bolíviában ünnepelteti magát, vagy Saigonban, vagy Athénban – bárhol, ahol valamely alibi után sóvárgó, a nixon-i államigazgatás által finanszírozott kormányzat hajlandó áldozni a dologra. «A manilai kongresszust, mint tudjuk, időközben elsodorta a tájfun és az egyre erősödő politikai önkény.»

Kéry László úgy ítélte, „nagyon pontos Robert Neumann diagnózisa. Illetve talán mégsem. Maga ez a nyílt levél, amelyet Robert Neumann, a Nemzetközi P.E.N. egyik alelnöke Heinrich Böllhöz, a Nemzetközi P.E.N. elnökéhez intézett, világosan mutatta, hogy a P.E.N.-ben kialakult állapotokkal nemcsak a szocialista országok írói elégedetlenek, hanem számos nyugati író is. A nyugat-berlini konferencián pontosan érzékelhetővé vált a változást sürgetők, a P.E.N. haladóbb, elkötelezettebb irányvonalaért szót emelők jelenléte, s ezek elsősorban nem Robert Neumann, még csak nem is Heinrich Böll korosztályából kerültek ki, hanem fiatal, harminc év körüli nyugatnémet, holland, finn és más nemzetiségű írók közül. Teljesen szokatlan jelenség volt ez a P.E.N.-ben: a szocialista országok íróinak szempontjából olyan új szövetségesek jelentkezése, akiket erős eszmei szálak kapcsolnak hozzánk, és akikkel összefogva most már a siker sokkal biztosabb reményében vehetjük fel a harcot egy korszerű, mindinkább nekünk való Nemzetközi P.E.N. kialakításáért.”²⁸

Elnöksége első évének végén, az 1971. december 21-i közgyűlésen Boldizsár Iván joggal jelenthette ki, hogy „néhány évi hazai és nemzetközi P.E.N. tapasztalat után nyugodtan és nem minden hazafiúi büszkeség nélkül állíthatjuk: olyan változatos, érdekes és fontos tevékenység, mint a magyar P.E.N.-ben, egyik P.E.N. Clubban sem folyik. [...]

Vannak olyan országok, ahol a P.E.N. Club csak egy fiók vagy egy dosszié az ottani írószövetségben, amelyet, ha nemzetközi esemény van, kihúznak, megnéznak és valakit kiküldenek. Vannak olyan P.E.N. Clubok, amelyek az irodalmi nénikék, nagybácsik és egyéb taták találkozóhelyei, és 60 vagy 50 év alatti férfiú vagy leányzó oda be nem teszi a lábát. Vannak olyan P.E.N. Clubok, amelyek teljesen a helyi politika egy bizonyos irányzatának szolgálatában állnak, és a tagok között alig, a vezetők között pedig egyáltalán nincs író, irodalomtörténész vagy a hárombetűs P.E.N. hatszoros értelmében sem található senki, se poets, illetve publishers, se editors, illetve essayists, se novelist, se senki.²⁹ A mieink ezek között a veszélyek között egészen jól elevezgetnek, és külön szeretném hangsúlyozni, hogy kapcsolatunk az Írószövetséggel hivatalosan és személyesen is, itthon is és külföldi működésben is zavartalan, sőt szívélyes, nem érezzük a konkurenciát és a rivalizálást, mert ugyanazt a dolgot végezzük más hangnemben, de ugyanazzal a céllal, időnként más hullámhosszon, de a magyar irodalomnak és a magyar szocialista társadalomnak a szolgálatában.”³⁰

Közgyűlési összefoglalójában Kéry úgy látta, a nemzetközi Pen életében „a jó irányú változásnak-változtatásnak határozott, biztató jelei mutatkoztak. Ennek egyik megnyilatkozása

volt, hogy egyre több oldalról bírálták a Nemzetközi P.E.N. jelenlegi ügyvitelét, konferenciáinak és kongresszusainak színvonalát, egyes vezetőinek anakronisztikussá váló szemléletét stb. Heinrich Böll nemzetközi elnökké választása végső soron az újítást sürgető, a Nemzetközi P.E.N. megfiatalítását szorgalmazó tendenciák megerősödésének a következménye volt. A helyzet javulására az is jellemző, hogy négyéves szünet után újra lehetővé vált szovjet megfigyelő-delegáció részvétele mind a májusi pirani-portorozi konferencián,³¹ mind pedig a szeptemberi dublini kongresszuson.”³²

Boldizsár Ivánnak egyik, a klubélet ösztönzését szolgáló jelképes, de hasznos újítása volt, hogy az évváró közgyűlésekre nemcsak szakmabeli vendégeket hívtak meg, hanem az ünnepélyesebbé váló összejöveteleken irodalmi előadásokra is sor került, kortárs magyar és külföldi költők verseiből készült összeállítások hangzottak el neves színművészek tolmácsolásában. (A Nemzeti, a Vígszínház és más pesti színházak híres művészei rendszeresen felléptek a magyar és külföldi költők szerzői estjein és a Pen egyéb rendezvényein is.) Az 1971. decemberi közgyűlésen Marczali László, a Kiadói Főigazgatóság vezetője adott tájékoztatást,³³ akinek a modern magyar irodalom külföldi jelenlétéről szóló beszámolójában elhangzott, hogy az egyetlen magyar bestseller Franciaországban máig Földes Jolán *A halász macska ut-cája* című regénye, amely 58.900 példányban fogyott el.³⁴ Tájékoztatása szerint az UNESCO 16. közgyűlése az 1972-es esztendő a Nemzetközi Könyvvé nyilvánította, a Nemzetközi Könyv Magyar Bizottsága ennek nyomán adta ki a Nagyvilágban közölt felhívását.³⁵ Az 1971-es közgyűlésen Kálnoky László és Zelk Zoltán Graves-díjas verseinek elhangzása után Hubay Miklós tartott előadást *A pirandellói forma a modern magyar drámában* címmel.³⁶

A nemzetközi Pen 1971. évi tevékenységét Boldizsár szerint az elhúzódnak elnökválasztási válság jellemezte. „Az a különleges helyzet állt elő, hogy a nemzetközi elnök, Pierre Emmanuel, akinek az újjáválasztása úgyszólván biztos volt Piranban, hatalmas öngólt rúgott magának. Miután a végrehajtó bizottság biztosította őt bizalmáról és arról, hogy szívesen látja az elnöki székben még két évig, [...] a vita során nagyfokú türelmetlenségről, szeszélyességről tett tanúbizonyságot, ami érthető volt ugyan, de nehezen magyarázható. A vita nagy részét ugyanis két süket ember beszélgetése töltötte ki, egyáltalán nem irodalmi jellegű, és az ENSZ legrosszabb napjaira és lapjaira emlékeztető vita Izrael és Libanon küldötte között. [...] egymást kölcsönösen vádolták íróik elnyomásával. Kölcsönösen bizonyították, hogy ez nem igaz, és a másik nyomja el, kölcsönösen vizsgálóbizottságot akartak a másik országába küldeni és a sajátjukba be nem fogadni. Pierre Emmanuel többször figyelmükbe ajánlotta, hogy mi nem az ENSZ vagyunk, nem is az irodalom ENSZ-e, nem azért jöttünk össze,

³¹ *Jegyzőkönyv, amely felvétel a Magyar P.E.N. Club Intéző Bizottságának 1971. szeptember 3-án a Vörösmarty tér 1. szám alatt tartott ülésén.* G., Paolo Milano: *Perche' si scrive...*

³² *Jkr.* (1971. dec. 21.) 57–58.

³³ Uo. 32–48.

³⁴ *A magyar irodalom helyzete Franciaországban.* PMI. G.m. K.n. [1971.]

³⁵ *Nv* 1972. 17. évf. 5. 784.

³⁶ *Jku.* (1971. dec. 21.) 5–32.

²⁸ *Jkr.* (1972. dec. 15.) 34–36.

²⁹ Boldizsárnak nemzetközi kongresszusokon és a magyar Pen közgyűlésén elmondott bon mot-ja.

³⁰ *Jkr.* (1971. dec. 21.) 3–5.

majd amikor ez a vita nagyon rossz, abszurd komédiává fajult, azt mondta, hogy ő ilyen körülmények között nem hajlandó tovább elnök lenni, és a rá annyira jellemző színpadias gesztussal úgyszólván odavágta – nem csengő volt ott, hanem kalapács – a kalapácsot és elment. [...] egész éjjel azon fáradoztunk, hogyan lehetne kecske-káposzta szöveget létrehozni.”

A szöveg elkészült, miután azonban a VB nem fogadta el Pierre Emmanuel lemondásának visszavonását, az elnökválság elnökválasztási kampánnyá alakult. Emmanuel és Heinrich Böll egyaránt tizenhat szavazatot kapott, és a szabályok szerint ilyen esetben a leköszönő elnök szavazata dönt. Emmanuel megválasztását, mint Boldizsár mondta, annak idején „nem könnyítettük meg, hogy finoman szóljak, Mentonban, sőt, leszögeztük, hogy kiváló költőnek tartjuk és a magyar irodalom barátjának is, de finoman felhívtuk a figyelmét arra, hogy nem költőként, hanem emberként és politikusként erős szálak fűzik őt a legintenzívebb amerikai propagandához, magyarul az Assotiation de la Liberté et de la Culture szervezetéhez tartozik. Ez természetesen nem azonos a Congress de la Liberté de Culture hidegháborús amerikai szervezettel, csak ugyanott működik, ugyanazok a munkatársai, ugyanazt az írógépet használják, viszont ennek ellenére mégsem szavaztunk Pierre Emmanuel ellen, mert Mentonban egyhangúság uralkodott, és az volt a véleményünk, hogy miután ezt szóvá tettük és rögzítettük, éppen ez által megkötöttük a kezét és ez így is történt. Bármilyen ellentmondásos is, Pierre Emmanuel-lel jobban tudtunk együttműködni, mint a haladó hírében álló Arthur Millerrel.” Amikor azonban a szavazategyenlőség láttán Emmanuel bejelentette, hogy folytatja a küzdelmet, Boldizsár azt javasolta neki, „nézze, a nyílt ülésen maga éljen a döntő szavazat jogával és szavazzon Böllre. Hogyhogy? Ha Böll ezt elfogadja, lehetetlenné teszi magát, nem fogja tenni, nyilvánosan visszalép, és akkor ön az elnök. (*Derültég.*) Ez olyan magyar dolog – mondta [Emmanuel] – Liszt-rapszódia, huszárróham, de ő karthauziánus, ő önmagára nem szava; (akkor még nyílt szavazásról volt szó), győzzön a jobb, a többség.” A titkos szavazásnál aztán „abszolút kutyakomédia kezdődött”, végül huszonöt–hús arányban Heinrich Böll győzött.³⁷ A közgyűlésen a műfordítói program harmadik évének eredményéről Tímár György adott részletes tájékoztatást.³⁸

1972. március első felében a nyugatnémet Pen meghívására Boldizsár Iván, Cseres Tibor, Görgey Gábor, Keresztury Dezső, Rényi Péter és Thurzó Gábor látogatott Düsseldorfba, Kölnbe, Bonnba, Hamburgba és Münchenbe, ahol az ottani Pen-szervezetek vezetőivel, a meghívó irodalmi körök tagjaival megbeszéléseken és irodalmi felolvasóesteken vettek részt. Az utazás során szerzett tapasztalatait összegezve Heinrich Böllről, akivel moszkvai utazása miatt nem találkozhatott, Boldizsár elmondta, hogy az író „a nyugati jobboldal és szélsőjobboldal legélesebb, olykor minősíthetetlen támadásainak középpontjába került. Böll a Spiegel hetilapnak adott nyilatkozatában elítélte ezt a hecckampányt, amelyet a jobboldali sajtó a Bader–Meinhof anarchista-trockista csoport ürügyén a baloldali emberek és a Szovjetunió ellen folytat. A terrorista csoport tevékenységér felhasználja a nyugatnémet rendőr-

ség is ara, hogy állandó razziázásokkal és ellenőrzésekkel pánikhangulatot teremtsen. Böll kijelentéseire, amelyeket egyébként nem a legszerencsésebben fogalmazott, óriási felzúdulást keltettek elő, és a rágalomhadjáratban azzal gyanúsították, hogy könyvei azért jelennek meg milliós példányszámban, a Szovjetunióban, mert Böll az ő ügynökük.”

Boldizsár a Spiegel főszerkesztőjének kifejtette azt is, hogy amit lapja Magyarországról ír, „felületes, fölényes, kioktató és vállon veregető, továbbá legtöbbször félig-tájékozott.” A főszerkesztő a jelentés szerint erre azzal felelt, hogy Boldizsártól kapta az első „elfogadható és számára is érdekes tájékoztatást a mai Magyarország gazdasági, kulturális és politikai helyzetéről és fejlődéséről. [...] A mi számunkra az út haszna az volt – foglalta össze Boldizsár –, hogy írókkal, kiadókkal és újságírókkal jó és később is felhasználható személyes kapcsolatokra tettünk szert, de mindenütt hangsúlyoztuk, hogy sem a klasszikus, sem az élő magyar irodalom nincs kellőképpen képviselve a nyugatnémet könyvpiaccon.”³⁹

Böll-lel kapcsolatban Boldizsár Iván a magyar Pen 1972. decemberi közgyűlésén kifejtette azt is, hogy a világszervezet nyugat-berlini konferenciáján „megalakult a Writers in Prison albizottság, újjáalakult az írók börtönben-albizottság. A hírek, amelyek [ezt] Bécsből és még távolabbról közölték, úgy állították be, hogy most jött létre először, és ebben NDK-beli és magyar résztvevő is van, no, nézd csak, nézd csak! A valóság az, hogy évek óta volt a P.E.N.-nek ilyen bizottsága, amely Londonban székel és lényegében néhány kisebb csoport működési területe volt. [...] az üldözött, üldöztetettel fenyegetett, a letartóztatott vagy elítélt írók ügyét egyoldalúan kezelték. Heinrich Böll elnöksége ezen változtatott. Ez is jellemző, az is, [...] hogy Nobel-díjának jelentős részét a veszélyeztetett, üldözött, vagy anyagi szükségét szenvedett írók alapjára fordította. Az ő javaslatára ez a bizottság újjáalakult és ehhez a bizottsághoz már a földrajzi elosztás, a nemzetközi szervezetekben szokásos földrajzi elosztás elve érvényesült, és így természetes, hogy a szocialista országokból, a kelet-európai országokból is kellett delegálni ide, így került be NDK-tag és magyar részről Kéry László főtákar.”⁴⁰ A közgyűlés *Regény és világkép* című nagysikerű irodalmi előadását Malcolm Lowry *A vulkán alatt* című regényéről Sükösd Mihály tartotta.⁴¹

A magyar irodalom külföldi népszerűsítésének eredményeiről szólva Boldizsár azt mondta, „Ha másért nem, a műfordítói programért egymagáért is érdemes volna a P.E.N. Clubot fenntartani és fejleszteni!”⁴² A magyar Pen főként a kortárs magyar irodalom fordítói közül 1972-ben Umberto Albinit, Maria Luisa Astaldir, Bettina Vadasyt, Giovanni Bianchit, Sylvia Bodnárt, Claude Bourdet-t és Jean-Luc Bourdet-t, Danilo Davidot, Paul Engle-t, Fischgrund Jenőt, Barbara Frischmuthot, Franz Fühmannt, François Gachot-t, Franco Giannonit, Robert Goffint, David Gothardot, Robert Gravest, Anthony Kerrigant, Jascha Kesslert és Julia

³⁹ *Jelentés a Magyar PEN Club battagú küldöttségének NSZK-beli útjáról* 1972. márc. 7–14. Boldizsár Iván. G.m.; *Jegyzőkönyv, amely felvétel a Magyar P.E.N. Club Intéző Bizottságának 1972. április 12-én tartott üléséről*. Budapest V. Vörösmarty tér 1. szám alatt. L. még *Jelentés a Magyar és a Nyugatnémet PEN Központ kapcsolatainak alakulásáról*. Bp., 1973. febr. 19. G.m. Tímár György titkár aut.

⁴⁰ *Jkr.* (1972. dec. 15.) 52–53.

⁴¹ Uo. 7–26.

⁴² Uo. 6.

³⁷ Uo. 60–65.

³⁸ Uo. 71–76.

Kessler, Christopher Levensont, Menczer Bélát, Jean-Luc Moreau-t, Edwin Morgant, David Scheinert, Susanne Servais-t, W. D. Snodgrass-t, Gerd Sowkát, A. Suroort, Szent-Iványi Bélát és Ita Szent-Iványit, Tábort Pált, Bernard Vargaftigot és Johann Vogtot látta vendégül.⁴³

1972. szeptember 8–13. között, a müncheni olimpiát kísérő tragikus végű túsdráma idején a nyugatnémet, a holland és a flamand Pen-központ szervezésében rendezték meg Kölnben a *Sport és nacionalizmus* című irodalmi kerekasztal-vitát, amelyen a magyar Pen-részéről Karinthy Ferenc és Lengyel Péter vett részt.⁴⁴ Karinthy közgyűlési beszámolója szerint a tanácskozáson „Kevés szó esett arról, [...] hogy a sport micsoda ragyogó témája az irodalomnak, és Homérosztól Hemingwayig, sőt mondhatni Tolsztojig, Krúdyig stb. milyen nagyszerű téma volt a sport. Nem hiszem, hogy egy ilyen kongresszus meg tudná változtatni korunkat. A sport valahol mindig magán viseli azon országok társadalmának bélyegét, ahol éppen folyik [...] Az e kongresszuson kialakult sportellenes hangulat számomra nem volt meggyőző.”⁴⁵

Naplójában Karinthy azt írta, az unalmas vitán „Szegény Böll elnökölt, és sok üres szócséplés, amitől bizony nem támadtak fel a halottak. [...] A PEN-közügyülés egyre vacakabb. Hülye, nyamvadt intellektuelek élvezkednek azon, hogy gyalázzák a sportot, sportolókat. Sok hülye, aki mind elbukott tornából és sose rúgott labdába. [...] Még jó csomó duma, aztán vége a konferenciának. Összetrombitáltak sok országból egy sereg embert, beszéltek, annyit beszéltek, hogy a Rajnát el lehetne rekeszteni vele, elköltöttek halom pénzt, megettek három hadsereg méretezett hidegbüfét – és miért? Miért? Mi célja, haszna az egésznek? [...] Wilhelm Unger kedves öreg zsidó bácsi, a német PEN egyik vezetője. Azt mondja, nemzetek feletti humanistaként jött erre a kongresszusra, és izraeli nacionalistaként távozik.”⁴⁶ A Pen-émlékérmét október 13-án a tokiói magyar nagykövetségen adták át Imaoka Dzsucsirónak, *Az ember tragédiája* japán fordítójának.⁴⁷

Amint Kéry László 1985-ös összegzése megállapította, „A Magyar PEN Club a húszas évek óta, a háború utáni viszonylag rövid megszakítást leszámítva, folyamatosan működik. Nemes tradíciói közé tartozik, hogy munkájában, szervezeti életében a magyar irodalom XX. századi történetének jeles képviselői vettek részt, és az is, hogy mindenkor barátsággal fogadta a kortárs világirodalom kiválóságait. Ez a folyamat napjainkban sem szakadt meg: a Magyar PEN Club meghívási programjában évről-évre találkozunk a legkiválóbb külföldi írók nevével, mind a nyugati, mind a szocialista országokból. (Nevezetesen, bár egyben szomorú tény: Jurij Trifonov, a világhírű szovjet regényíró utolsó külföldi útján éppen Magyarországon járt, a Magyar PEN Club vendégeként.) [...]”

⁴³ Uo., *Jelentés a Magyar P.E.N. Club 1972. évi nemzetközi kapcsolatairól*. Bp., 1973. jan. 19. G.m. Kéry László főtitkár aut., *Jegyzőkönyv a Magyar P.E.N. Club Intéző Bizottságának 1972. november 8-án, Budapest V. Vörösmarty tér 1. I. em. 109. alatt megtartott üléséről*, *A Magyar P.E.N. Club 1972. évi tevékenységének kronológiája* (Adattár 13) és *Vendégek 1972–1985*. A Magyar P.E.N. Club fejl. lp. G.m. K.n.

⁴⁴ Adattár 13.

⁴⁵ *Jkr.* (1972. dec. 15.) 44–45.

⁴⁶ *Napló* 2. k. 344–346. (1972. szept. 9–13.)

⁴⁷ *Jkr.* (1972. dec. 15.) 27.

A személyes kapcsolatok ápolására a Magyar PEN Club vagy az ún. »Vendéglátó«, vagy a »Műfordító« program keretében fogad külföldi vendégeket. Az előbbinek lehetőségeit elsősorban olyan jeles írók részére biztosítja, akiknek magyarországi látogassa több szempontból is hasznos irodalmi kapcsolataink fejlesztése szempontjából. A műfordítói program meghívottai között olyan fordítókat lát vendégül a PEN Club, akik vagy már eddig is több alkotásukkal járultak hozzá a magyar irodalom külföldi megismertetéséhez, vagy éppen ismerkedni szeretnének a magyar kultúrával, irodalommal, hogy későbbi fordítói munkájukban ismereteiket hasznosítsák. A fordítói program keretében történő meghívások ennél fogva lehetnek az egyéb meghívásokénál hosszabb időtartamúak is.”⁴⁸ Szombathy Viktor pénztáros közgyűlési jelentése szerint 1972-ben a szervezet költségvetési támogatása 649 ezer forintban részesült.⁴⁹

Az 1972. decemberi közgyűlésen végül az alapszabály régen esedékes módosítására is sor került. Ennek megfelelően az új 2. §. kimondta, hogy a Magyar Pen Club célja és feladatai: „(a) a népek kölcsönös megbecsülése, a faji, nemzeti és felekezeti gyűlölet kiküszöbölése, a béke biztosítása érdekében a nemzetközi megértés és békés együttműködés szellemében ápolja a magyar irodalom és a magyar írók kapcsolatát más országok irodalmával és íróival, elősegítve a magyar íróknak és műveiknek külföldi, illetőleg külföldi íróknak és műveiknek hazai megismertetését; (b) taggyűlésként részt vesz a Nemzetközi P.E.N. munkájában, együttműködik az egyes országok P.E.N. központjaival; (c) előadások, tanácskozások, irodalmi viták stb. rendezésével gondoskodik arról, hogy a Club céljából folyó feladatokat a magyar írók – más országok íróival együttműködve – megvalósíthassák; (d) előmozdítja, hogy a magyar írók munkáit külföldön megjelentessék, illetőleg közreműködik abban, hogy a külföldi írók munkái itthon megjelenjenek; (e) „P.E.N.-émlékérem” adományozásával tünteti ki azokat a külföldi vagy magyar írókat, akik a magyar irodalom külföldi megismertetése terén kiemelkedő érdemeket szereznek; (f) más alkalmas eszközökkel és módon is törekszik a Club céljainak megvalósítására.”⁵⁰

Az új alapszabály azt is rögzítette, hogy a magyar Pen „a művelődésügyi miniszter (MM Irodalmi Önálló Osztály) felügyelete alatt működik.”⁵¹

Ellenfelek és szövetségesek itthon és külföldön

A hetvenes évek első felében amellet, hogy a magyar Pen klubrendezvényei rendszeressé váltak, aktivitása a világszervezet külföldi fórumain sem csökkent, ami presztízsenek további növekedését eredményezte. A sikernek mindenekelőtt világpolitikai okai voltak, miközben a Csehszlovákia megszállásában való magyar részvétel jószerevével feledésbe merült. A Boldizsár–Kéry-féle régi-új vezetés általában konfliktuskerülő magatartással, okos érveléssel gyakran

⁴⁸ *Tájékoztató a Nemzetközi PEN és a Magyar PEN Club tevékenységéről*. Dok 140.

⁴⁹ *Jkr.* (1972. dec. 15.) 61.

⁵⁰ *Magyar P.E.N. Club. Alapszabály*. Javaslat. 1972. G.m.

⁵¹ Uo. V. fejezet. 11. §. /1/

elt alkalmi, máskor állandó szövetségesekre. Ennek volt előnyös következménye, hogy az „imperialista” és a „népi demokratikus” országok közötti Pen-konfliktusokban jól kamatoztatta a kedvező külső körülményeket és a magyar szervezet kétségkívül kiemelkedő teljesítményét.

Boldizsár és Kéry tartós szövetségeket nemcsak néhány szocialista ország Pen-központjával tudott tető alá hozni, hanem olyan, többnyire hagyományosan baloldali-liberális vezetésű nyugati központok vezetőivel is, amelyekkel a magyar szervezet régóta jó kapcsolatot ápol. A kezdetben rendszeres együttműködés a szocialista országok közül csak a bolgár és a keletnémet Pannel jött létre. A csehszlovák központ 1968 óta nem vett részt a világszervezet tevékenységében, a román pedig, bár képviselőit rendszeresen elküldte a Pen nemzetközi találkozóira, otthon is csak formálisan létezett. A jugoszláv központ, noha nem volt „ellenséges”, külön utakon járt, a lengyelek magatartását pedig, akik rendre a szocialista országokkal szembeni éles nyugati kritika támogatóiként léptek fel, a merev keletnémetek és bolgárok a hozzájuk képest liberális magyarokkal együtt ellenzékinak, legalábbis nehezen kiszámíthatónak tartották. Kéry László szerint a lengyel Pen küldöttei „a kényesebb politikai kérdésekben vagy tartózkodnak a szavazástól, vagy pedig a velünk ellenkező oldalon adják le voksukat.”⁵²

Nemzetközi fellépésüket később nemcsak a szocialista országok Pen-szervezetei, hanem a „baráti” írószövetségek is összehangolták. Vezetőik 1974. március 12–14. között tartottak ülést Prágában,⁵³ ahol „rugalmasabban próbálták egyeztetni ideológiai készenlétüket” a békés egymás mellett élés folytatásáért, miután „a koegzisztencia pozitív eredményei mellett szaporodnak nemcsak a burkolt fellazítás, hanem a nyílt támadás jelei is a szocialista országok irodalmával kapcsolatban.” A magyar írószövetség elnöke, Dobozy Imre kiemelte „a szocialista tudat kialakulásának érdekében a kispolgárisággal, mint magatartásformával szemben folytatott ideológiai harc fontosságát. Beszámolt az MSZMP KB-nak az alkotói szövetségekről hozott határozatáról, a marxista kritika előtt álló feladatokról, a fiatal írókról való gondoskodás és [a] velük való foglalkozás különböző formáiról (Fiatal Írók Köre, József Attila-ülésszak, fiatal írók esztétikai képzése, Móricz Zsigmond-ösztöndíj [1973], Mozgó Világ folyóirat [1971], antológiák), az Írószövetség és [a] különböző társadalmi szervezetek közötti szerződéses kapcsolatáról (SZOT, TOT).”⁵⁴ Amikor a kubai küldöttek javaslatára elfogadták a chilei terrort elítélő nyilatkozatot, a román delegáció „az egymás ügyeibe való be nem avatkozásra hivatkozva stilisztikai változtatásokat kért (a chilei katonai fasiszta junta kifejezést antidemokratikus erőkre módosították), valamint javasolta, hogy a szövetségek képviselői név szerint is írják alá a deklarációt.”⁵⁵

A nemzetközi Pen 1973. december 12–13-i londoni végrehajtó bizottsági ülésén Boldizsár Iván elnök és Kéry László főtítkárt képviselte a magyar központot. A plenáris tanácskozás előtt

⁵² *Feljegyzés a Lengyel PEN Club delegátusainak nemzetközi szerepléséről.* Bp., 1973. jún. 2. G.m. Kéry László főtítkárt aut.

⁵³ *Jelentés a szocialista országok írószövetségi vezetőinek prágai találkozásáról.* Bp., 1974. márc. 19. Dobozy Imre főtítkárt és Garai Gábor főtítkárt-helyettes. G.

⁵⁴ *Jkv.* (1973. de. 15.) 3.

⁵⁵ Uo. 5.

a közös fellépést összehangolandó megbeszélésre hívták Leda Milevát és Nikolai Antonovot, a bolgár, valamint Heinz Kamnitzert és Stephan Hermlint, a keletnémet Pen-központ vezetőit. Elhatározták, megkísérik elérni, hogy a vita középpontjában a szeptember 11-i katonai puccs után „Chilében előállott helyzet elleni tiltakozás álljon. A bolgár és a keletnémet vezetők „helyesléssel fogadták a magyar PEN Chilével kapcsolatos nyilatkozatát. Megtárgyaltuk azokat a sajtónyilatkozatokat, amelyeket az elmúlt hónapokban Heinrich Böll nemzetközi elnök tett, és úgy döntöttünk, hogy Böll legfeltűnőbb tévedéseit, torzításait az ülésen helyre kell igazítani.”

Amint Kéry László megállapította, az ülésen „sikerült elérni, hogy a chilei helyzettel kapcsolatos tiltakozás megfelelő hangsúlyt kapjon a végrehajtó bizottsági ülésen. Érezhető volt, hogy a nemzetközi elnökség és a delegátusok túlnyomó többsége a legnagyobb felháborodással értesült a chilei önkényről, az irodalom és az írók veszélyeztetettségéről. David Carver felolvasott egy levelet, amelyet a Chilei PEN elnöke és főtítkárt intézett hozzá, és amelyben ezek a tisztségviselők a jelenlegi rendszer mellett foglaltak állást.” A franciák, a skótok és a hollandok követelésére a VB kimondta a chilei Pen felfüggesztését. A határozat indoklása szerint a szervezet vezetői „szembekerültek a PEN alapokmányával, amikor levelükben politikai állásfoglalást fejeztek ki. De mindenki előtt nyilvánvaló volt, hogy a felfüggesztés valójában a junta melletti állásfoglalásnak szol.” A magyar, a keletnémet és a svéd Pen küldötteiből albizottság is alakult, amely a magyar Pen első kezdeményezéseként egy, a bolgárokkal és a keletnémetekkel egyeztetett állásfoglalás nyomán határozati javaslatot készített. Eszerint „Az erőszaknak az az uralma, amely Chilét elöntötte, nem ismer kivételt. A pusztítást az írók közül is szedi áldozatait. Az áldozatok vétké annyiból áll, hogy rokonszenvenvel viseltettek a törvényes kormány iránt, amelyet a junta megdöntött. Ez az egyetlen oka annak, hogy le-tartóztatják, bebörtönzik, kínozzák és meggyilkolják őket. A hatalmon levők kegyetlensége megtetőződik azzal a kíméletlenséggel, amellyel a sajtót elhallgattatják, azt a sajtót, amelyik a humanizmus és a szocializmus szellemét terjesztette.

A chilei események valamennyiünket cselekvésre ösztönöznek. Felháborodásunknak kell megszabnia erőfeszítéseink mértékét. A Nemzetközi PEN felhívással fordul a világ íróihoz: emeljenek szót azok érdekében, akiket elnémítottak. Kérjük őket, segítsenek nekünk megmenteni azokat a kollégáinkat, akiknek életük elvesztésétől kell tartaniuk. Felhívunk minden PEN-központot, állítsák csatasorba az írókat, hogy a tiltakozás és a szolidaritás kifejezése ne szűnjön meg mindaddig, amíg a szabadság vissza nem tér Chilébe.”⁵⁶

A keletnémet Pen arra szólította fel David Carver főtítkárt, hogy a bebörtönözött chilei írók névsorát juttassa el a londoni chilei nagykövetnek és az angol kormánynak. Az ülésen – ellentétben a magyar–bolgár–keletnémet triumvirátus szándékaival – megtárgyalták a holland Pen Csehszlovákiával kapcsolatos tervét is, amely kétségbe vonta, hogy az országban „normalizálódott volna a helyzet”, sőt, egy cseh író kifejezését használva a hollandok szerint egyenesen „kulturális temetőről” kell beszélni.⁵⁷

⁵⁶ *A Magyar PEN Központ nyilatkozata.* G.m. K.n.

⁵⁷ Gabriel Ronay: *Moscow rounds...* és David Carver: *Soviet writers...*

1971 februárjában a csehszlovák Művelődésügyi Minisztérium összeállította azoknak a szerzőknek a névsorát, akiket a sajtóban tilos említeni a Csehszlovák Kommunista Párt 50. évfordulójával kapcsolatban. A névsor hetvenkét cseh és tíz szlovák író nevét tartalmazta. „Az ily módon megbélyegzettek közül néhány csatlakozott az újonnan megalapított Írószövetséghez, többen feketelistára kerültek, nem publikálhatnak, és nem utazhatnak külföldre. [...] Betiltották mindazoknak az íróknak a műveit, akik emigráltak, illetve 1968–69-ben »jobboldali« magatartást tanúsítottak, tekintet nélkül arra, hogy maguk a művek kifogás alá esnek-e.” A csehszlovákiai helyzet Heinrich Böll véleménye szerint sem javult, hanem inkább romlott, Leda Mileva azonban tiltakozott a holland nyilatkozat megvitatása ellen, mert az „nem szerepelt az előzetes napirenden. Hangsúlyozta, hogy a helyzet Csehszlovákiában javult, aminek egyik bizonyítéka a csehszlovákok megnövekedett aktivitása az UNESCO-ban.” A szocialista küldöttek tiltakozása láttán Böll elállt a holland tervezet nemzetiközi határozattá emelésétől, és „beírta azzal, hogy a memorandumot megküldi az egyes centrumoknak, és rájuk bízunk, hogy mit tesznek. Ő maga pedig tovább tanulmányozza a helyzetet.”

Arthur Miller nemzetközi alelnök a New York-i Pen képviselőjében bejelentette, magánemberként hamarosan Csehszlovákiába látogat, ahol „Kész olyan lépéseket tenni, amelyek a helyzet tisztázását elősegíthetik. A nyugati delegátusok egy része azt tanácsolta Millernek, hogy Csehszlovákiában csakis írókkal folytasson tárgyalásokat, a szocialista delegátusok, élükön a magyar küldöttekkel azonban felhívták a figyelmet arra, hogy Millernek feltétlenül érintkezésbe kell lépnie hivatalos személyekkel is.”

Betty Assheton, a bebörtönzött írók ügyeivel foglalkozó albizottság titkára a világszerte börtönben levő írók helyzetéről számolt be, különös tekintettel Indonéziára, a Fülöp-szigetekre, Chilére, valamint Csehszlovákiára és a Szovjetunióra. Assheton utalt Carver főtitkárnak az angol ideggyógyászok szövetségének írt nyílt levelére is, amelyben „azt a vádat hangoztatta, hogy a Szovjetunióban ideggyógyintézetbe utaltak olyan írókat, akiknek tevékenységét nem kívánatosnak minősítették.” Heinz Kamnitzer közölte, hogy a keletnémet Pen visszahívta képviselőjét az albizottságból, mert „a testület megalakulása – 1972 novemberéig – óta nem tartott ülést, noha nevében intézkedéseket hoztak.” A bebörtönzött írók helyzetével kapcsolatban a holland A. den Doollaard (Cornelius Spoelstra) a Pen rendkívüli segélyalapjának működéséről számolt be; az alap, amely önkéntes adakozásból tartja fenn magát (mint Boldizsár Iván korábban utalt rá, Nobel-díjából Heinrich Böll is jelentős támogatásban részesítette), a még börtönben lévő és a kiszabadult íróknak és hozzátartozóiknak nyújt anyagi támogatást, tevékenysége azonban a segélyezettek érdekében titkos.

A végrehajtó bizottsági ülés Boldizsár Iván által előadott másik magyar kezdeményezése a nemzetközi Pen és a szovjet írók viszonyának megvitatása volt. Ennek során Böll és Carver „úgy igyekezett feltüntetni a dolgot, mintha a közeledés teljes mértékben a Szovjet Írószövetség magatartása miatt hiúsult volna meg. A szovjet írók az évek során főképp két problémát tettek szóvá. Az egyik az észti és a lett emigráns PEN Központ létezése, a másik a PEN alapokmánya. Böll két évvel ezelőtt, amikor a Szovjetunióban járt, az első kérdéssel kapcsolatban közölte a Szovjet Írószövetség vezetőivel, hogy az észti, illetve lett PEN

Központ feloszlását a szovjet–észti, illetve [a] szovjet–lett írószövetségnek kellene szorgalmaznia, mivel területileg és nemzetiség szerint ők illetékesek erre. Ilyen követelés azonban az érintett írószövetségek részéről azóta sem érkezett a Nemzetközi PEN-hez. Ami az alapokmányt illeti, Böll szerint a szovjet írók sosem konkretizálták, mi kifogásolnivalót találnak benne, de sejtethetleg az alapokmánynak azt a pontját tartják elfogadhatatlannak, amely arra kötelezi az írókat, hogy a faji és nemzeti gyűlölködés mellett az osztályharcot is számolják föl. Carver hivatkozott rá: ő több ízben közölte a Szovjet Írószövetség képviselőivel, hogy előbb be kell lépniük a Nemzetközi PEN-be, és csak azután tehetnek javaslatot az alapokmány megváltoztatására.” Ezzel szemben Boldizsár szerint a nemzetközi Pen a szovjet írószövetség képviselőinek már korábban ígéretet tett a két emigráns Pen ügyének rendezésére, ennek azonban nem tett eleget. A magyar álláspont szerint a nemzetközi Pennek „megfelelő légkört kell kialakítania, föl kell számolnia a hidegháború maradványait és általában mindent el kell követnie annak érdekében, hogy a szovjet írókban bizalom támadjon a PEN iránt.”

A plenáris ülés előtti megegyezés szerint a magyar, a bolgár és a keletnémet delegátusok Böllt kellő kritikával illették „azokért a hírlapi nyilatkozatokért, amelyekben a Szovjetuniót azzal vádolta, hogy nem törekszik enyhülésre a kultúra területén, tévesen azt állította, hogy a szovjet írók a lett, magyar és lengyel emigráns PEN Központ felszámolását követelik (holott a magyar és lengyel emigráns központ nem létezik), és visszaütötték Böllnek azt az inszINUÁCIÓJÁT, amely szerint a »keleti blokk« PEN-központjai talán nem is nagyon örülnének a szovjet írók belépésének, mert akkor a Szovjet Írószövetség ellenőrzése alá kerülnének. Böll bocsánatot kért a »keleti blokk« kifejezésért, valamint az alaptalan gyanúsításért és elismerte tévedéseit.” Megvitaták azt a kínai tiltakozást is, amely a „csangkaisekista” tajvani Pen nemzetközi tagsága ellen érkezett. Az ügyben „A magyar delegátus olyan irányban keresett megoldást, hogy rá kellene mutatni, milyen nevet visel a tajvani PEN Központ (»Tajvani Kínai Központ«). A végrehajtó bizottság mégis úgy döntött, hogy mivel „a PEN nem igazodik politikai szempontokhoz”, elutasítja a Kínai Népköztársaság követelését. A VB egyebekben úgy határozott, hogy az 1973-ban Izraelben tervezett kongresszust 1974 novemberére halasztja. „Sikerült megakadályozni olyan határozat meghozatalát, amely Izrael és az izraeli PEN iránt fejezett volna ki rokonszenvet a Nemzetközi PEN részéről.”

A szervezeti ügyek tárgyalása során bejelentették, hogy miután Böll elnöki mandátuma 1973 végén lejárt, névlegesen hivatalban marad, az elnöki teendőket pedig Rosamund Lehmann nemzetközi alelnök látja el. Az új elnök személyére mindössze két jelölés érkezett: V. S. Pritchett angol prózaíróra, az angol, és Per Wästbergre, a svéd Pen elnökére. „Carver Pritchettet támogatja, Böll és az északi országok PEN Clubjai pedig Wästbergre. Az ülések szüneteiben beszélgettünk Per Wästberggel, és megkérdeztük tőle, hogyan látja a Nemzetközi PEN és a szovjet írók közeledésének kérdését, illetve van-e ezzel kapcsolatban valami konkrét elgondolása. Wästberg óvatosan nyilatkozott, de annyit kilátásba helyezett, hogy nemzetközi elnökké választása esetén kísérletet tesz arra, hogy az észti és a lett PEN Központot beolvassza a »PEN in Exile« elnevezésű központba. A harmadik magyar kezdeményezés a világkongresszus budapesti megrendezésére szóló meghívás volt:

Boldizsár Iván „kifejezte a Magyar PEN Központnak azt a készségét, hogy 1976-ban vagy 1977-ben nemzetközi kongresszust rendez Budapesten. A meghívást a végrehajtó bizottság egyhangúan elfogadta.”

Londonban tehát Kéry László szerint „újra felvetődtek azok a problémák, amelyek az utóbbi években állandóan foglalkoztatták a Nemzetközi PEN-t. Pozitívként kell elkönyvelni, hogy a Chilével kapcsolatos határozatoknak sikerült kellő súlyt biztosítanunk. Részleges eredmény, hogy Csehszlovákiával kapcsolatban a végrehajtó bizottság nem hozott határozatot. [...] Böll jelenléte a PEN-ben előnyökkel is járt számunkra, nemcsak hátrányokkal. Pezsgőbb, a realitáshoz közelebb álló légkört teremtett, mint amilyen a PEN-ben azelőtt uralkodott. A tisztára reakciós megnyilvánulásokat elszigetelte, vagy éppenséggel meghíúsította. Carver – régi taktikájához híven –, miután közzétette az ideggyógyászattal kapcsolatos levelét a Timesban, az ülésen mérsékelte, nemegyszer a mi álláspontunkat támogató magatartást tanúsított. A magyar, bolgár és NDK delegátusok együttműködése ezúttal is teljes sikerű volt. A jugoszlávokkal fenntartottuk szívélyes érintkezésünket, amely most sem vezetett szorosabb együttműködéshez. A többi szocialista PEN Club nem képviseltette magát a londoni ülésen. Megjegyezzük még, hogy a Haraszi-ügy és a Hegedűs–Heller-ügy sem az ülésen, sem magánbeszélgetésekben nem került szóba.” (Haraszi Miklós *Darabjár*. Egy munkás a munkásállamban c. könyvének kéziratát 1973-ban lefoglalta a rendőrség, majd a szerzőt államellenes izgatás vádjával nyolc hónapos felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték.⁵⁸ Az MSZMP PB 1973. május 8-i határozata „jobboldali revizionistáknak” minősítette Bence György, Hegedűs András, Heller Ágnes, Kis János, Márkus György, Márkus Márta és Vajda Mihály filozófusokat. Eltávolították őket munkahelyükről, közlési és utazási korlátozásokkal sújtották őket, Hegedűs volt miniszterelnököt, Kist és Vajdát kizárták a pártból.)

A magyar Pen-központ egyik legfőbb célja, tevékenységének gerince, a műfordítói program 1972 végén, ha veszélybe nem is került, azzal, hogy az írószervezet felügyeletét az új alapszabály szerint a Kulturális Kapcsolatok Intézete helyett közvetlenül a Művelődésügyi Minisztérium látta el, működését súlyosan veszélyeztető pénzügyi megszorításoknak nézett elébe. Kéry László főtktár és a KKI elnöke, Rosta Endre megbeszélésein a KKI „vezérszólam” a »konceptió« volt. Magyarán: aminek fontosságáról meg tudjuk győzni őket, arra továbbra is adnak pénzt, még az eddigi kereteken túlmenően is, ami pedig nem illeszkedik egy nekik tetsző konceptióba, arra nem adnak pénzt, illetve csökkentéseket hajtanak végre. Elismeréssel szólt például Rosta a PEN Club fordítói programjáról, de szóvá tette, hogy a magyar irodalom külföldön csak nagyon gyéren jelenik meg. Ennek a helyzetnek a megváltoztatására is a PEN Clubtól várnak javaslatot. Elhangzott az egyik osztályvezető részéről, hogy a PEN fordítói programjában miért a lírai költészet szerepel szinte teljes kizárólagossággal. Miért nem támogatjuk prózai művek, lehetőleg regények fordítását, hiszen ezeknek sokkal nagyobb kelendőségük lenne külföldön, mint a lírának. Válaszunkban rámutattunk,

⁵⁸ A mű magyarul először 1980-ban jelent meg a párizsi Magyar Füzetek sorozatában.

hogy elsősorban versek fordítására tudunk megnyerni kiemelkedő külföldi fordítókat, továbbá, hogy regények fordítását nehezebb kooperációs alapon elképzelni, mint versekét, és sokkal több időt is igényelne.”⁵⁹

A Pen támogatásának összege hamarosan mintegy kétharmadával csökkent,⁶⁰ ennek következtében 1973-ban valamivel kevesebb műfordító vendég fogadására nyílt lehetősége. Abban az évben Carlo Bernari, Erskine Caldwell, William Coopert, Donald Davie-t, Günther Deickét, Philip Döme-ot, Alexander Fodort, Franz Fühmann, Robert Graves, Elsa Gress Wright-ot, Walter Höllerert, Jože Hradil, Heinz Kahlaut, Arnold Kettle-t, Danilo Kiš, Neville Mastermant, Kenneth McRobbie-t, Jean-Luc Moreau-t, Charles Newmant, Rossana Ombert, Carlos de Raditzkyt, Tahsin Saracot, Ernst Schönwiesét és másokat láttak vendégül hosszabb-rövidebb budapesti tartózkodásra.⁶¹

A magyar Pen egyik látogatójáról, Fodor Sándor kanadai állampolgárról, aki 1950–56 között Leningrádban tanult, majd ’56-ban elhagyta Magyarországot, a „Bereznai” fedőnevű ügynök (Antal László főszerkesztő) 1973 januárjában leírta az állambiztonságnak, hogy munkahelyén, az Európa Könyvkiadóban, ahol felkereste őt, Fodor „a kanadai PEN Club nevében, mint annak elnöke, felajánlotta, hogy könyveket küldet magyarországi kiadás céljából. Elmondta ugyanakkor, hogy a kanadai és a magyar PEN Club együttműködése keretében tartózkodik nálunk.” Később néhány angol és francia, Antal szerint érdektelen kötetet küldött, Fodor pedig novemberben ismét megjelent Antalnál, aki szerint „egy kanadai orosz és szláv intézetből, azaz egy ilyen tipikusan felderítő szervtől, pontosabban fedőszervtől érkező személyt nem Tolsztoj magyarországi fogadtatása érdekel.”⁶²

„Bereznai” úgy vélte, Fodor, aki a szovjet–kanadai tudóscsere keretében a Szovjetunióba készül, „szereti azt mondogatni magáról, hogy mintegy »hivatalosan« is feladata a magyar–kanadai kapcsolatok javítása, amit főleg PEN Club elnöki minőségében szeretne művelni.”⁶³ Két évvel később, 1975 februárjában „Bereznai” szerint Stephen F. Dachi, az amerikai követség sajtó- és kultúrattaséja az Európa Könyvkiadóban elmondta neki, „Van egy kb. 5000 kötetes könyvtárunk, amit már ő szerzett be, mert amikor elkezdte a munkáját, mindent nagyon elavult állapotban talált. Kapcsolatban áll a Nagyvilággal, a PEN Clubbal,

⁵⁹ *Feljegyzés a Kulturális Kapcsolatok Intézetében 1973. január 17-én tartott megbeszélésről.* Bp., 1973. jan. 17. Kéry László főtktár. G.m.

⁶⁰ *Feljegyzés.* Bp., 1973. febr. 9. Kéry László főtktár. G.m.

⁶¹ *Jegyzőkönyv.* Felvétel a Magyar PEN Club Intéző Bizottságának 1973. április 24-én tartott ülésén, Budapest V. Vörösmarty tér 1. I. em. 109. alatt, *Vendégek 1972–1985.* A Magyar P.E.N. Club fejl. lp. G. K.n. és *A Magyar P.E.N. Club 1973. évi tevékenységének kronológiája.* G.m.

⁶² *Jelentés.* Bp., 1973. dec. 6. Tárgy: *Alexander Fodor.* Adta: „Bereznai” fn. tmt., vette Barna János r. hdgy. BM III/III–4–c. Alo. M.d. „Bereznai” fn. tmt. „B” do. sz. H–59111. ÁBTL

⁶³ *Jelentés.* Bp., 1973. dec. 29. Tárgy: *Alexander Fodor.* Adta: „Bereznai” fn. tmt., vette Barna János r. hdgy. BM III/III–4–c. Alo. Uo.

és kérésükre számos könyvet hozat meg s kölcsönöz ki.” A jelentés szerint Dachi Kéry Lászlóval, Ungvári Tamással és Vajda Miklóssal tart fenn szorosabb kapcsolatokat.⁶⁴

Arthur Miller budapesti előadására 1974 januárjában került sor,⁶⁵ áprilisban William Styron⁶⁶ és Kosztasz Asszimakopulosz látogatott Magyarországra, a görög költő ugyanis egy 20. századi magyar lírai antológián dolgozik, munkáját a magyar Pen nyersfordítások elkészítésével támogatja;⁶⁷ a lefordítandó versek listáját Tímár György állította össze számára.⁶⁸ Charles Newman 1974 májusában látogatott Magyarországra.⁶⁹ Amikor azonban a Pen áprilisi irodalmi délutánján két nyugat-berlini költő, Arnfrid Astel és Gerald Bisinger is részt vett, nemcsak az állambiztonság adta tanújelét szokott éberségének. Esztergyólyos Károly, a Külügyminisztérium főcsoportfőnöke is levelet írt Boldizsár Ivánnak, arra figyelmeztetve, hogy „A Magyar Pen Klub Elnökségének aláírásával ellátott meghívón az általunk jelen levünkben használt megkülönböztetés (NSZK – nyugat-berlini) nem szerepel, hanem csak a »Német költők« megjelölés, amelyből nem tűnik ki, hogy NSZK-beli vagy nyugat-berlini személyekről van-e szó. Kérjük Boldizsár elvtársat, hogy az érvényben levő rendelkezéseknek megfelelően az NSZK állampolgársága és Nyugat-Berlin állandó lakosa közötti különbség kifejezésére gondot fordítani szíveskedjenek.”⁷⁰

1975. január közepén Tóth Gyula, a Művelődésügyi Minisztérium Irodalmi Osztályának vezetője is megírta Kéry Lászlónak: „Nem tartjuk illetékesnek a Nyugat-Berlinben működő szervezetet arra, hogy az egész német nyelvterülettel kapcsolatos fordítási, irodalmi kérdésekkel – ilyen nagy létszámú magyar meghívott jelenlétében foglalkozzék.”⁷¹ Augusztus elején Tóth már szigorúbb figyelmeztetést küldött Kérynek, mert a kulturális kormányzat szerint „Sajnálatos módon az utóbbi időben többször előfordult, hogy a minisztérium felügyelete alatt működő egyes intézmények a minisztérium illetékes vezetőivel, illetve a Nemzetközi Kapcsolatok Főosztályával való egyeztetés nélkül foglaltak állást, vagy tettek kezdeményezéseket nemzetközi kapcsolatokkal összefüggő kérdésekben. Dr. Molnár Ferenc államtitkár elvtárs utasítására a jövőben nemzetközi kapcsolatokra vonatkozó kérdésekben csak a Nemzetközi Kapcsolatok Főosztályával történt előzetes egyeztetés után lehet

⁶⁴ Jelentés. Bp., 1975. febr. 5. Tárgy: *Stephen Frank Daci*. Adta: „Bereznai” fn. tmb., vette Barna János r. fndgy. BM III/III-4-c. Alo. Uo.

⁶⁵ *Rétegződik az irodalom...*

⁶⁶ Jelentés *William Styron* amerikai író és felesége látogatásáról 1974. április 9–12. Bp., 1974. ápr. 19. Kada Júlia. G.aut.

⁶⁷ Kéry László levele Tóth Gyulához, a Művelődésügyi Minisztérium Irodalmi Osztálya vezetőjéhez. Bp., 1974. ápr. 17. G.m.aut.

⁶⁸ Tímár György levele Szabó Kálmánhoz. Bp., 1974. ápr. 16. G.m.aut.

⁶⁹ Jelentés *Charles Newman* amerikai író magyarországi tartózkodásáról (1973. május 4–21.) Kada Júlia. Bp., 1974. máj. 22. G. A.n.

⁷⁰ Esztergyólyos Károly külügyminisztériumi csoportfőnök levele Boldizsár Ivánnak. Bp., 1974. ápr. 11. 4162-1/1974. G.m.

⁷¹ Tóth Gyula osztályvezető levele Kéry László főtítkárhoz. Bp., 1975. jan. 13. Tárgy: *Az NDK (Nyugat-Berlin) meghívására válaszmódosítás*. Sz.t. Ü.sz.: 0050/20–3/1974. A Külügyminisztérium fejl. lp. G.aut.

állást foglalni, illetőleg kezdeményező lépéseket tenni. Kezdeményezés esetén írásban kell az Irodalmi Osztályt értesíteni, amely elvégzi a szükséges egyeztetéseket. Ez az intézkedés a személyi vonatkozású kapcsolatokra, állásfoglalásokra is kiterjed.”⁷²

Míndeközben a „Foktői Lajos” fedőnevű ügynök (Rigó László irodalomtörténész) nem a külföldiekre, hanem 1974 márciusában Hernádi Gyulával folytatott beszélgetéséről készített egy, a magyar Pen tagjait és külföldi kapcsolatait is érintő jelentést. Beszámolója szerint az írónak „agyondicsérte” kéziratban kölcsönkapott *Vörös rekvium* című regényét, mondván, „a legpozitívabb valamennyi művének gondolatiságát tekintve. Ideológiailag problémátlan, s ez Hernádiak nagy szó. [...] [Hernádi] Elmondta, hogy Konrád [György] befejezte regényét (*A városalapító*), de nem adják ki. Úgy látja, Konrád foglalta el az ő helyét »az üldözöttek« között. Konrád »üldöztetését« nem tartja helyesnek, nagyon kikelt a hivatalos szervek értetlen magatartása ellen.”⁷³ „Foktőinek” Hernádi hamarosan beszámolt arról is, hogy tudomása szerint Bíró Yvette-et le akarták váltani a filmkritikusok nemzetközi szövetségének alelnöki posztjáról, amiből nemzetközi botrány kerekedett, éppúgy, mint amikor Konrád megírta a New York-i Pen Clubnak, hogy azért nem utazhatott a szervezet jubileumi ünnepségére, mert a Belügyminisztérium nem engedélyezte kiutazását. „Hernádi ezt éppoly méltánytalanságnak nevezte, mint *A látogató* nemzetközi sikereinek itthoni elhallgatását, s helytelenítette, hogy nem adják ki *A városalapító*, mindazonáltal féltette is barátja ügyeitől a maga nehezen kivívott nyugalját, kényelmét.”⁷⁴

„Foktői” 1974 májusában ismét elbeszélgetett az íróval, amikor is „Hernádi elmondotta, hogy *Vörös rekvium* c. új regényét a Kortárs elfogadta közlésre, és a novemberi ünnepi számban fog megjelenni. A Szépirodalmi Kiadó jövőre fogja kiadni. Érdekes, hogy Hernádit Réz Pál, Fehér Ferenc a regény elolvasása után megbírált: szerintük a Sallai Imréről szóló (egyébként kitűnő és eszmeileg támadhatatlan!) regény »humanista író műve«, Hernádi teljesen behódolt a mai kultúrpolitika elvárásainak [...]” A jelentésből valószínűleg állambiztonsági illetékesek húzták ki, hogy „Az 1974. márc. 19–20-i KB-üléről, ill. a személyi változásokról is beszélgetünk. Hernádi kifejtette, úgy látszik, nem lesz semmiféle balos fordulat. Egyébként elmondotta, hogy »Aczél elvtárs teljesen a kezében tartja a kultúrpolitika irányítását«, változatlanul a »régie emberekre épít«. Hernádi ennek nem örül, személyes okokból úgy érzi, hogy a vele szemben elkövetett »méltánytalanságok« fő oka, hogy Aczél elvtárs gyűlöli őt.” „Foktőinek” Hernádi megismételte, hogy Konrádot a nemzetközi meghívására nem engedték ki New Yorkba, mire „levelet írt a PEN-nek, közölve, hogy őt a hatóságok nem engedik ki. Hernádi fel van háborodva: Konráddal szemben méltánytalan az eljárás. Egyébként is Konrádot üldözik: *A látogató* tíz nyelven jelent meg, s erről a hazai sajtó mit sem ír.”⁷⁵

⁷² Tóth Gyula osztályvezető levele Kéry László főtítkárhoz. Bp., 1975. aug. 3. Sz.t. Ü.sz.: 0060/6/1975. A Külügyminisztérium fejl. lp. G.aut.

⁷³ „Foktői Lajos” ÁBTL M-40482. 28–29. 36–37. Szőnyi Tamás: i. m. 2. k. 309.

⁷⁴ „Foktői Lajos” Uo. 69–72. 12–114. Uo. 312.

⁷⁵ *Feljegyzés*. Tárgy: 1974. máj. 6-i beszélgetés Hernádi Gyulával. Adta: „Foktői” tmb. Vette: Koncz L. Gy. Bp., 1974. máj. 6. A-2003. BM III. Főcsof. OKETO III/III. 4-a. o. M.d. „Foktői” tmb. „B” do. sz. H-59077. M-40482. Megny. 1973. febr. 5., lez. 1984. szept. 6.

A nemzetközi Pen soron következő végrehajtó bizottsági ülését és irodalmi kerekasztal-konferenciáját 1974. május 17–22. között tartották a macedóniai Ohridban, ahová a magyar Pen képviselőiben Csák Gyula, Kéry László (hivatalos delegátusként), Passuth László, Simon István és Somlyó György utazott.⁷⁶ A tanácskozáson Újvidékről részt vett Gion Nándor is.⁷⁷ Miként korábban, a közös álláspont megbeszélésére a VB-ülést megelőzően Kéry László most is többször találkozott a keletnémet és a bolgár Pen küldötteivel.

A VB-ülés egyik legfontosabb napirendi pontja az új elnök megválasztása volt; a két esélyes jelölt, Per Wästberg és Victor Shawdon Pritchett közül a szavazás az utóbbinak kedvezett (Pritchett huszonkilenc, Wästberg tizennégy szavazatot kapott).⁷⁸ Miután a voksok hozzávetőleg egyenlően oszlottak meg kettőjük között, „a választás kimenetelét végeredményben azok a centrumok döntötték el, amelyek nem képviseltették magukat Ohridban, hanem csak levélben közölték álláspontjukat.” David Carver halálával (1974. május 11.) a főtitkári tisztség is megüresedett, ezért ezen a poszton is szükségessé vált az utód megválasztása. Ideiglenes intézkedésként a VB úgy határozott, hogy a legközelebbi világkongresszusig, 1974 decemberéig Peter Elstobot választja meg ügyvezetőnek. (Korábban az aspiránsok között volt Jean de Beer, a francia Pennek az ohridi tanácskozásról távol maradó főtitkára is, Thilo Koch német főtitkár pedig „nem csinált titkot belőle, hogy szívesen elvállalná ezt a tisztséget. Hivatkozott arra, hogy David Carvernek ez volt a kívánsága, és hozzátette, hogy a Nemzetközi PEN működtetéséhez szükséges pénzalapot elő tudná teremteni különböző nyugatnémet magáncégektől. Koch mindezt nem az ülésen, hanem félig-meddig bizalmas magánközlés formájában mondotta el.”) Nemzetközi alelnökké választották Heinrich Böllt és Mira Mileticet, a szlovén Pen-központ elnökét.

A végrehajtó bizottság elfogadta a keletnémetek Chilére vonatkozó javaslatait is; az egyik felszólította a nemzetközi elnökséget, juttasson el tiltakozást a chilei vezetőkhöz az írók, szerkesztők és kiadók üldözése, kínzása és meggyilkolása miatt, a másik Luis Corvalán kiszabadítása érdekében emelt szót.⁷⁹ Miután hosszan foglalkoztak a grazi írócsoport felvételével és a bécsi központ javaslatával, elvetették azt a javaslatot, hogy a graziak a bécsi központ fiókjaként, tehát második osztrák centrumként működhesse. Noha Kéry tartózkodott, a grazi csoportnak a világszervezethez való csatlakozását is szükségesnek mondta. Kívánságát a jugoszláv Pen képviselője azzal egészítette ki, hogy a nemzetközi Pen jelöljön ki albizottságot az ügy rendezésére a szlovén Bodgan Pogačnik, az angol központot képviselő Tábori Pál, a svéd Thomas van Vegesack és Kéry László részvételével. Mivel a holland, a svájci-romande és a svéd központ nyilatkozata újra felvetette a nemzetközi Pen és a szovjet írók viszonyát, Kéry ismét rámutatott, hogy „a szovjet írók részvétele a PEN munkájában mindenekelőtt a PEN szempontjából kívánatos, és hogy a PEN-nek kell azokat a felté-

teleket megteremtenie, amelyek a közeledést elősegítik, és amelyekre nézve a PEN korábbi vezetősége határozott ígéretet tett a Szovjet Írószövetség vezetőinek, Böll ismét leszögezte azt az álláspontját, hogy a következő lépést a szovjet íróknak kell megtenni, azáltal, hogy kéri a fölvételüket a PEN-be.”

Heinrich Böllnek a csehszlovákiai helyzetről adott beszámolója szerint „ma ott tartunk, hogy a negyedik cseh emigrációról lehet beszélni. (Az első három: második világháború, 1948, 1968). Mikor azonban a New York-i küldött azt javasolta, hogy a Nemzetközi PEN mondja ki a Csehszlovák PEN felfüggesztését, Böll ezt azzal hárította el, hogy a döntéssel meg kell várni a Csehszlovák PEN új elnökének megválasztását. Az elhunyt elnök, Adolf Hoffmeister őt arra kérte, hogy hívják meg a csehszlovák delegátusokat a nemzetközi találkozókra, noha arra nincs mód, hogy ők azon részt is vegyenek.” Azt is bejelentették a VB-ülésen, hogy az 1977. évi kongresszus megrendezését Izrael és Japán után Budapesten tervezik.⁸⁰ Az ülésnek különös intermezzója volt az amerikai Pent képviselő Talat Halmann javaslata a Heinrich Böll-díj alapítására, és a díjjal a harmincévesnél fiatalabb, első regényükkel jelentkező írók jutalmazására. A Böll-díj azonban csak „puszta ötlet volt, minden anyagi megalapozottság nélkül”, Halmannról pedig kiderült, hogy „már három évvel ezelőtt megjelent a dublini PEN-kongresszuson, akkor azonban a török kormány művelődésügyi minisztereként, s ő adta át azt a meghívást – isztambuli kongresszus tartására – a Nemzetközi PEN-nek, amelyet később a kormány bukása miatt nem tudtak beváltani.”

Kéry László szerint Ohridban sokaknak feltűnt a francia és a belga Pen képviselőinek távolmaradása, amit részben annak tudtak be, hogy Franciaországban éppen akkor tartották az elnökválasztás második fordulóját, részben pedig annak, hogy a francia Pen „súlyos válság korszakát éli: ellentét támadt Pierre Emmanuel elnök és Jean de Beer főtitkár között. A jelek szerint több kiemelkedő francia író nem hajlandó addig belépni a Francia PEN-be, amíg Jean de Beer a főtitkár.” (Jean de Beer a magyar Pen 1974. szeptember 5-i intézőbizottsági ülésén személyesen ismertette nemzetközi főtitkári programját.)⁸¹ Kéry úgy vélte, amennyiben folytatódik a Böll elnöksége alatt a világszervezetben meghonosodott felfogás, „számíthatunk arra, hogy a valóságos problémákhoz közelebb álló, progresszívabb tendencia egyre inkább erősödni fog a Nemzetközi PEN ülésein. Az ohridi konferencián a békés együttműködéssel szembeforduló törekvések jelentéktelenné zsugorodtak, és amennyiben mégis felbukkantak, a leghatározottabb elutasításra találtak Heinrich Böll részéről. Az üléseken [Alexandr] Szolzsenyicin neve nem hangzott el. Bizonyos jelekből arra lehetett következtetni, hogy Böll belefáradt politikai vállalkozásaiba, s maga is belátta, hogy egyik-másik nyilatkozatában – a Szovjetunióval és Jugoszláviával kapcsolatban – elvetette a súlyokat.”

Jelentésében Kéry üdvözölte Pritchett elnökké való megválasztását is, legalábbis a tekintetben, hogy „kétségtelenül rangos, realista módszerű, a progresszióval rokonszenvező író

⁷⁶ *Jelentés a Nemzetközi PEN 1974. májusi ohridi konferenciájáról.* Dok. 133.

⁷⁷ Borbándi Gyula: *Két világban* 432.

⁷⁸ *Pritchett löst...*

⁷⁹ Corvalán végül Vlagyimir Bukovszkijjal fogolycsere keretében szabadult, l. 98. jegyzet.

⁸⁰ A 42. világkongresszust végül Sydneyben tartották.

⁸¹ *Jegyzőkönyv a Magyar PEN Club Intéző Bizottságának 1974. szeptember 5-én megtartott kibővített üléséről.* G. Ackermann Margit jkv. aut. és Jean de Beer: *Programom.* G.m.

került erre a magas posztra. Önmagában Elstob is kielégítőbbnek látszik – a mi szempon-
tunkból –, mint Carver volt: nyíltabb, kevésbé »diplomata«, közelebb áll az irodalomhoz.
Más kérdés, hogy most nyílik először alkalom arra, hogy a Nemzetközi PEN irányítása
az angolok kezéből kikerüljön. Ezért véleményünk szerint a főtítkár-utódlás kérdésének
a legnagyobb figyelmet kell szentelnünk.” A némileg szervezetlen kerekasztal-vitához, amely
hagyomány és jelenkor kérdéseit tárgyalta, „Igen hasznosan szólt hozzá a vitához magyar
részről Somlyó György és Passuth László.”⁸²

A nemzetközi Pen londoni főtítkársága 1974 novemberében Aczél Györgynek is meg-
küldte a chilei írók ügyében tiltakozó nyilatkozattervezetét, amely szerint „Sok mindenben
különbözünk, de valamennyien tisztelettel adózunk Gabriela Mistralnak és Pablo Nerudá-
nak. Tudjuk, hogy Chilében ma az olyan írókra, akik osztoznak véleményünkben, kínzás és
halál vár. Kérjük szabadon bocsátásukat, s nem nyugszunk addig, amíg ez meg nem törté-
nik.” A londoni központ Aczélhoz írott levele szerint „A Nemzetközi PEN szeretné elérni,
hogy a nyilatkozatot – a nagyobb nyomaték kedvéért – országonként egy-egy kiemelkedő,
nemzetközileg ismert író aláírja. Arra gondoltunk, hogy Déry Tiborhoz és Illyés Gyulához
fordulnánk ezzel a kéréssel.”⁸³ Déry és Illyés válasza nem ismeretes.

A magyar Pen 1974 folyamán többek között Arnfrid Astel, Kosztasz Asszimakopoulos,
Jean de Beer, Henri Beissel, Gerald Bisinger, Sylvia Bodnár, Dimon Boljarov, Jean Breton,
José Maria Castelet, Günther Deicke, Charles Dobzynski, Horst Frenz, Laurent Gaspar, Ro-
bert Goffin, Robert Graves, Naum Grebnyev, Eugène Guillevic, Ivar Ivask, Astrid Ivask,
Jascha Kessler, Katja Kamenova, Paul Kárpáti, Armand Lanoux, Jean Muno, Bernard Noël,
Anna-Maja Raittila, Tom Raworth, Philip Roth, William Styron, Bernard Vargaftig, Hans van
de Waarsenburg és Frederic Will műfordítókat hívta meg.⁸⁴ Nagyszabású műfordítói prog-
ramja a magyar Pent már Sőtér István idejében nevezetessé tette, 1975 tavaszán azonban,
amikor Boldizsár Iván két írói világszervezetet vetett össze egymással (bár az irodalmi ered-
ményeket ezúttal is a politikai machinációk dacára elért sikerként tálalva), okkal állította, hogy
„a PEN-ben és a SEC-ben igen különböző légkörben működve, hasonlóan kedvező hírünk
és képünk. A PEN-ben még igen erősek a hidegháborús emlékek, ott minden kívívott helyért
közgyűlésről közgyűlésre meg kell küzdeni, de – talán éppen ezért – a magyar írók tekintélye
nagy. Nyilván hozzájárul ehhez a magyar PEN nemzetközi fordítói programja, az a tíz-tizen-
öt francia, belga, amerikai, kanadai, olasz, német költő és író, aki néhány hónapot Budapesten
tölt, és magyar költőtársaival, íróbarátaival fordít. Ez aprólékos, fáradságos, hosszútávra szóló
módja annak, hogy a magyar irodalom bejusson a nemzetközi közvéleménybe.

⁸² *Jelentés a Nemzetközi PEN 1974. májusi, obridi konferenciájáról.* Dok 133. és *Solidaritát.* A Magyar Pen Clu-
bot Kéry mellett Csák Gyula, Passuth László, Simon István és Somlyó György képviselte.

⁸³ *Kéry László főtítkár levele Aczél György miniszterelnök-behívetéshez.* Bp., 1974. nov. 21. G.m.aut.

⁸⁴ *Jegyzőkönyv, amely felvett a Magyar PEN Club Intéző Bizottságának 1974. február 11-én megtartott üléséről.*
G. Ackermann Margit aut., *Vendégek 1972–1985.* G. K.n. A Magyar P.E.N. Club fejl. lp. és *Jelentés a Magyar*
P.E.N. Club 1974. évi első félévi angol, amerikai és holland vendégeiről. Bp., 1974. júl. 29. G. Kada Júlia aut.

A SEC-be, az Európai Kultúra-Társaságba soha nem engedték be a hidegháború jeges
szelét, de szélkakasait se. Ez a testület filozófiaibb és politikaibb, mint a PEN – pontosab-
ban: a Nemzetközi PEN irodalmi cégére alatt gyakran még mindig nemzetközi malomalji
politikát folytat, a SEC nyíltan és nyilvánosan a béke és a háború nagy kérdéseit elemzi,
vitatja, és új összefüggésekre mutat rá.”⁸⁵ Kéry László is azt tapasztalta, hogy a magyar Pen
„tekintélye és befolyása a nemzetközi fórumokon is számottevő. A határozatokat és egyéb
döntéseket számos esetben sikerült megfelelő irányba terelnünk, illetve a nemkívánatos ten-
denciákat kisebb-nagyobb mértékben ellensúlyoznunk. [...]

Jóllehet az enyhüléssel szembehelyezkedő elemek az év folyamán, különösen a bécsi
kongresszuson észrevehetően aktivizálódtak, mégis megvan a remény rá, hogy számos nyu-
gati P.E.N. központot is felölelő, szélesebb frontot tudunk kialakítani a Nemzetközi P.E.N.
konstruktív céljainak megvalósítása érdekében. (Jelenleg például levelezést folytatunk a New
York-i P.E.N. központtal, hogy a legközelebbi nemzetközi találkozón közös javaslatban sür-
gessük a katonai juntát támogató chilei P.E.N. központ felfüggesztését, illetve kizárását.)
Tekintélyünk növeléséhez az is hozzájárult, hogy a Nemzetközi P.E.N.-nek nemcsak po-
litikai-ügyviteli vitáiban voltunk aktívak, hanem mindig komoly súllyal szóltunk hozzá az
irodalmi témákhoz is. Bécsben a P.E.N.-tagságra és a szélesebb közönségre egyaránt nagy
hatást tett olyan kiváló magyar írók jelenléte, mint Déry Tibor és Illyés Gyula.”⁸⁶ Az 1975-ös
bécsi 40. világkongresszus a chilei központ kizárási ügye, a cionizmusról szóló ENSZ-hatá-
rozat, valamint a nemzetközi Pen Václav Havel, Pavel Kohout és Ludvík Vaculík cseh írók
ügyében hozott határozata következtében meglehetősen viharosra sikerült; az elégedetlen
Friedrich Dürrenmatt ekkor nevezte a világszervezetet „jámbor irodalmi ENSZ-nek”.⁸⁷

A műfordítások ügyében a Nagyvilág 1975. júniusi száma *Külföldi irodalom magyarul, magyar*
irodalom idegen nyelven címmel közölt ankétot. 1975-ben a magyar Pen költő-műfordító vendé-
gei között volt Umberto Albini,⁸⁸ Nikolína Atanaszova, Arisz Diktéosz, Jeannie Ebner, Max
Frisch, Alexander Gerskovics, Marcel Hennart, Stephan Hermlin, Walther Nowotny, Veroni-
ca Porumbacu, Maurice Regnaut, Guy Rohou, Manana Szaladze, Szemplér Ferenc és William
Jay Smith.⁸⁹ A külföldi költők, írók, műfordítók hamarosan már nemcsak magánemberként

⁸⁵ Boldizsár Iván: *Hírünk és képünk...* 612–613.

⁸⁶ *A Magyar P.E.N. Club 1975. évi beszámolója.* Bp., 1976. márc. 18. G.m. Kéry László és Kölber Tiva-
darné aut. és *Jelentés a Magyar P.E.N. Club 1975. évi nemzetközi kapcsolatairól.* Bp., 1976. jan. 14. Kéry László.
G.aut.

⁸⁷ Otto F. Beer: *Civakodás...* A harmincnégy magyar értelmiségi Kohouthoz, a Charta '77 egyik szóvivő-
jéhez intézett levele, amelyben a mozgalmat szolidaritásukról biztosították, 1977. jan. 9-én született.

⁸⁸ Albini *Poeti ungheresi del' 900 c.* antológiája 1976-ban jelent meg (ERI Edizioni Rai–Radio-televisione
Italiana. Torino).

⁸⁹ *Jegyzőkönyv a Magyar PEN Club Intéző Bizottságának 1975. május 9-én megtartott üléséről.* G., *Jegyzőkönyv, amely*
felvett a Magyar P.E.N. Club Intéző Bizottságának 1975. november 14-én megtartott üléséről, Budapest I'. Vörös-
marty tér 1. I. emelet 109. alatt. G. Ackermann Margit jkvv. Aut. és *Vendégek 1972–1985.* A Magyar P.E.N. fejl.
lp. G. K.n.

keresték a kapcsolatot a magyar irodalommal. Tóth Gyula külügyminisztériumi osztályvezető Kéry László főtítkárhoz írott 1976. januári levele szerint „Kanadában érdeklődést mutatnak hivatalos szervek a magyar irodalmi szervezetekkel való szorosabb kapcsolatok ügyében. Kérem, szíveskedjék tájékoztatni bennünket arról, hogy ismereteik szerint mely kanadai író-szervezetekkel lehetne a kapcsolatokat kialakítani, kik azok a kanadai írók, irodalmárok, akik eddig Magyarországon jártak stb.”⁹⁰ Kéry a minisztériumnak a kanadai Pen Clubot és elnökét, Louise Gareau-Des Bois-t, valamint Kenneth McRobbie-t ajánlotta.⁹¹

A magyar Pen 1976-os munkájának összegzésében Boldizsár Iván és Kéry László úgy vélte, „Ha a korábbi években azt jelenthettük, hogy a Magyar PEN Club tekintélye és befolyása a nemzetközi fórumokon egyre számottevőbb, úgy ez fokozottan igaz a most lezárult esztendő után. Tudniillik az esztendő mindkét nemzetközi találkozója erősen megváltozott légkörben zajlott le, nem utolsósorban a magyar központ tevékenysége, illetve annak révén, hogy akcióit nem csupán a szocialista országok centrumaival, hanem bizonyos egyéb, nyugati PEN-központokkal is sikerült egyeztetnie. E tekintetben a legnagyobb siker a chilei PEN felfüggesztését kimondó határozat egyhangú elfogadása volt. Mindenképpen öröndetes, hogy még azoknak a szocialista országoknak a köre is bővült, amelyek a nemzetközi találkozók előtt igyekeznek összehangolni álláspontjukat. A korábbi évekkel ellentétben, amikor általában csak az NDK és Bulgária PEN-képviselőivel egyeztettük elképzeléseinket, 1967-ban a Jugoszláv PEN képviselői is részt vettek a szocialista küldöttek előzetes megbeszélésein. Jóleső érzéssel nyugtázhattuk, hogy a nyugati központok közül ezúttal kitűnően szót tudunk érteni az Egyesült Államok PEN-szervezetével. Különösen a hágai konferencián, de a londoni kongresszuson is érezhető volt, hogy a hidegháborús front Nemzetközi PEN-beli utóvédje egyre inkább elszigetelődik, s az egyes PEN-központok képviselőiben (pl. hollandok, svédek, NSZK PEN) új, haladó szellemű írók képviselik hazájukat. Nemzetközi tekintélyünket és súlyunkat Vas Istvánnak a londoni kongresszus keretében, ennek irodalmi ülésein elhangzott felszólalása is jelentékenyen növelte.”⁹² Boldizsár az 1976. május 16-i intézőbizottsági ülésen megismételte: „a nagypolitikában vereséget szenvedő erők kulturális területen lendültek támadásba. Mi ezt a harcot vállaljuk, és megszerzett nemzetközi pozícióinkat nem hagyjuk ott, annál is inkább, mivel a Magyar PEN Clubnak vitathatatlan tekintélye van a nemzetközi mezőnyben.”⁹³

A nemzetközi Pen 1976-os végrehajtó bizottsági ülését és irodalmi kerekasztal-konferenciáját május 9–14. között tartották Hágában, ahol a magyar Pen képviselőiben Boldizsár Iván elnök, Kéry László főtítkárral, Képes Géza és Nagy Péter jelent meg. A magyar delegátusok a tanácskozás előtt megbeszélést folytattak Elstob főtítkárral, továbbá a keletnémet, a

bolgár és a jugoszláv Pen küldötteivel. „Új vonás volt a jugoszláv PEN küldöttének jelenléte az egyeztető tanácskozáson. Az elő-értekezlet tagjai a napirend minden lényeges pontját megtárgyalták és közös álláspontjukat kialakították.”

A bizottsági ülés fő hangsúlya ezúttal is a chilei Pen ügyére esett. Az ottani központot a juntával való szolidaritása miatt a VB felfüggesztette,⁹⁴ az 1975-ös bécsi 40. világkongresszus azonban feloldotta a szankciót, ezért a magyar Pennek a felfüggesztésre irányuló javaslata nyomán a magyar, az amerikai, a nyugat- és keletnémet, valamint a holland központ képviselőinek részvételével albizottság alakult. Az albizottsági javaslat benyújtása előtt Jorge Ivan Hubner Gallo chilei küldött – hasonlóan Sőtér Istvánnak és Kéry Lászlónak a magyar írók '56 utáni sorsát firtatóknak adott feleletéhez – azt állította, hogy hazájában „véleményéért egyetlen író sem zártak börtönbe, hanem csakis »felforgató tevékenység« miatt,” ezért a nemzetközi elnököt és a főtítkárt chilei látogatásra hívta meg, hogy „a dolgok állásáról” személyesen győződhesse meg. A bolgár küldött úgy vélte, a meghívás már csak azért sem vehető komolyan, mert a chilei hatóságok az ENSZ illetékes bizottságától is megtagadták a beutazási engedélyt, az amerikai delegátus pedig arra mutatott rá, hogy az ottani írók bebörtönzésére és üldözésére vonatkozó hiteles adatok nemzetközi szervezetektől származnak. Miután valamennyi központ képviselője a felfüggesztés mellett szólalt fel, nagy feltűnést kellett Izrael küldötte, aki – ellentétben saját korábbi, Bécsben kifejtett álláspontjával – ugyancsak a határozat elfogadását sürgette, Stephan Hermlin nemzetközi alelnök pedig párhuzamot vont az 1933-as raguzai kongresszus után bekövetkezett eseményekkel (Raguzában a náci Németországgal azonosuló német Pent zárták ki). „A magyar küldött hangsúlyozta, hogy a felfüggesztés célja alkalmat adni a chilei PEN központnak, hogy álláspontját revideálja, s bebizonyítsa segítőkészségét.”

Az albizottság javaslata szerint „Tekintettel arra, hogy Chilében számos író meggyilkoltak, igen sokat pedig tárgyalás nélkül börtönben tartanak, illetve más módon üldöznek, s tekintettel arra, hogy a chilei PEN központ nemcsak arra nem hajlandó, hogy kollégáin segítsen, hanem egyenesen tagadja, hogy a fenti helyzet fennáll, a Nemzetközi PEN 1977. évi első üléséig felfüggeszti a chilei PEN központot, és vizsgálatot indít a chilei PEN magatartását és tevékenységét illetően.”⁹⁵

A szavazás eredményeképpen – huszonegy igen, egy nem, négy tartózkodás (Ausztrália, Melbourne, a francia nyelvű belga központ, az észt emigráns központ és Tajvan, Taipei) mellett – végül sor került a felfüggesztésre. Kéry László szerint még „a »PEN in Exile« küldötte is megszavazta a javaslatot, igaz, hogy a végrehajtó bizottsági ülésnek ebben a szakaszában még nem Pavel Tigrid képviselte ezt a központot, hanem Vadasi Bettina magyar származású NSZK-ban élő író, aki már az elmúlt évek folyamán is kimutatta készségét az együttműködésre [...] az elsőpró sikerben a jó előkészítéssel, és a jelenlevő küldöttek általános hangulatán kívül nagy része volt Ariel Dorfman emigrációban élő chilei író előadásának,

⁹⁰ Tóth Gyula osztályvezető levele Kéry László főtítkárhoz. Bp., 1976. jan. 15. Tárgy: Magyar-kanadai irodalmi kapcsolatok. Sz.t. Ü. sz.: 1154/3/1976. A Külügyminisztérium fejl. lp. Gaut.

⁹¹ Kéry László főtítkárral levele Tóth Gyula osztályvezetőhöz. Bp., 1976. jan. 23. Sz.t. G.m.

⁹² A Magyar PEN Club 1976. évi beszámolója. Bp., 1977. márc. 15. G.m. Kéry László és Köiber Tivadar né aut.

⁹³ Feljegyzés az Intéző Bizottság 1976. május 6-i üléséről. G.

⁹⁴ Dok 134.

⁹⁵ Jkv. (1976. dec. 8.) 2.

amely a szavazást megelőző napon hangzott el, igaz, nem a végrehajtó bizottsági ülésen, hanem a kerekasztal-vita keretében.”

Peter Elstob nemzetközi főtítkárra benyújtotta a börtönben lévő írók bizottságának Chile mellett elsősorban Dél-Koreáról, Indonéziáról, Dél-Afrikáról, Ghánáról és Brazíliáról, kisebb részben Jugoszláviáról és a Szovjetunióról szóló jelentését. Az időközben nemzetközi alelnökké megválasztott A. den Doolaard a rendkívüli segélyalap működését ismertette; ezzel kapcsolatban a magyar delegátus elmondta, összeférhetetlennek tartja, hogy „den Doolaard újabban mind a »Börtönben levő írók« bizottságának, mind pedig a »Rendkívüli Segélyalap«-nak elnöke”, kifejtve, hogy a segélyalapnak a nemzetközi Pen szervezetétől való elkülönítését látja szükségesnek. A tanácskozásnak Elstob jelentése nyomán fontos témája volt a nemzetközi Pen és az UNESCO kapcsolata is, közelebbről, hogy a világszervezet miként kerülhetne át az UNESCO által támogatott „nem kormányzati szervezetek” A-kategóriájába. A bolgár küldött szerint a kategória megpályázásakor „akadályozó momentumként fog felmerülni az emigráns éssz és lett központok létezése.” Az 1975-ös bécsi 40. világkongresszuson jóváhagyott Böll-díjat az alapítványtevő kívánsága szerint a VB úgy döntött, hogy az első öt esztendőben német nyelvű íróknak ítélik majd oda, ez idő alatt a nyugat- és keletnémet, valamint az osztrák Pen közös bizottsága dönt a díjazottakról.

Míthogy Victor Shawdon Pritchett elnöki megbízatása az 1976-os londoni 41. kongresszus idején lejár, a nemzetközi titkárság az új elnök személyére a nemzeti központok javaslatát kérte; az egyetlen jelölés szerint az amerikai Pen Mario Vargas Llosa perui író javasolta, a holland és a svájci francia nyelvű központ pedig az elnökválasztás elhalasztását kérte. „A magyar delegátus javaslatára a végrehajtó bizottság úgy döntött, hogy a jelölési időt 1976. június 15-ig meghosszabbítja.”

A VB-ülésen heves vita támadt a Pen in Exile 1977. tavaszi hamburgi konferenciája ügyében. A tanácskozás megrendezését jóváhagyták ugyan a bécsi világkongresszus VB-ülésén, a keletnémetek azonban már Hágában bejelentették, hogy az ügyet újratárgyaló tanácskozáson nem kívánnak részt venni. Azzal érveltek, nem garantálható, hogy „a konferenciát nem fogják provokatív célokra fölhasználni. Ehhez a környezet különösen kedvező feltételeket teremt, hiszen az NSZK-ban igen élénken tevékenykednek különböző békeellenes, revansista erők.” Erre Pavel Tigrid a keletnémeteket a helsinki szellem megtagadásával vádolta, ami „derültséget keltett”, Tigrid ugyanis „azt bizonygatta, hogy ők mindenkor az együttműködés hívei voltak, s most is szívesen látják azokat az írókat, akik a »rab országokból« (»unfree countries«) érkeznek. A magyar delegátus rámutatott, hogy pontosan ez az a gondolkodás- és kifejezőmód, amit a PEN-ben kerülni kell, s amit – más előjelek mellett – nem nyújt biztatást a hamburgi konferenciát illetően.” Per Wästberg kijelentette, hogy újabb döntés esetén a svéd Pen tartózkodni fog, mire felvetődött az a kompromisszumos megoldás, hogy hamburgi konferencia és az 1977. évi tavaszi VB-ülés különválasztandó. A fejlesztési bizottságnak a VB-üléssel párhuzamos tanácskozásán, amelyen Boldizsár Iván elnökölt, megtárgyalták az új alapszabály részleteit és alapelveit, elfogadva azt a jugoszláv javaslatot is, mely szerint a végleges szabályok kidolgozása során a nemzetközi Pen hatályos határozatait is szem előtt kell tartani.

A hágai kerekasztal-konferencia vitatémája a *Változó világ – változó PEN?* volt, a bevezető referátumokra A. den Doolaardot, Ariel Dorfmant, Stefan Heymet, Kalevi Haikarát és Lewis Nkosit kérték fel. A. den Doolaard expozéjában Kéry László szerint felbukkantak „a szocializmusellenesség elemei, noha igyekezett ezt a kapitalizmust bíráló megállapításokkal ellensúlyozni. Még inkább ez a szerkezeti felépítés volt tapasztalható a fiatal Kalevi Haikara felszólalásában, aki igen részletesen bizonygatta a kapitalizmus tarthatatlanságát, de végeredményben negatív konklúzióra jutott a megvalósult szocializmus kapcsán is. Stefan Heym magas írói igénnyel készült előadása végeredményben a neopesszimizmus megnyilatkozásaként volt értékelhető. [...]

Ariel Dorfman fiatal chilei emigráns író részletesen beszélt Latin-Amerika, s közelebbről Chile közelmúltbeli és jelenlegi helyzetéről. Hivatkozott azokra az eredményekre, amelyeket az Allende-kormány a kultúra területén fölmutatott, s különös nyomatékkal említette az irodalmi művek nagy példányszámú olcsó kiadásait. Kijelentette, hogy az Allende-korszakot »türelem, a kritika szabadsága és sajtószabadság« jellemezte. [...] drámái szavakkal szólt arról a pusztításról és kegyetlenkedésről, amely a junta hatalomátvétele óta tapasztalható hazájában. [...] Hangsúlyozta, hogy a Nemzetközi PEN-nek a chilei kérdésben való állásfoglalása mintegy próba jellegével bír, s hozzátette: »Számunkra az elválasztó vonal a fasizmus. Mi a világot két részre osztjuk: egy olyanra, amely a fasizmus nélküli emberiségért harcol, s egy olyanra, amelyben ez a probléma közömbös.« A dél-afrikai Lewis Nkosi [...]

Elmondta, hogy a dél-afrikai PEN-központ nem felel meg hivatásának, semmit nem tesz az üldözött írók érdekében. Felszólította a Nemzetközi PEN-t, hogy zárja ki a dél-afrikai PEN-központot, s ezzel tegye lehetővé, hogy új alapokon olyan PEN-tagozat jöhessen létre Dél-Afrikában, amely magában foglalja a haladó írókat is, s amely támogatja az elnyomás elleni harcot. A magyar delegátus ezzel kapcsolatban ígéretet tett: a magyar PEN oda fog hatni, hogy ez a kérdés a londoni ülés napirendjére kerüljön.” Boldizsár Iván a chilei határozat kapcsán rámutatott, hogy a fasizmus elleni küzdelem összekötő kapocs kell, hogy legyen a Pen különféle világnézetű írói között, visszautasítva azokat a kísérleteket, amelyek „időről-időre felbukkannak a PEN-ben, és amelyek egy kalap alá akarják vonni a fasizmust a kommunizmussal.” A magyar delegátus szerint a Pen egyetemességének és életképességének a próbaköve a nemzetközi Pennek a szovjet írókhoz való viszonya, és belépésük feltételeinek megteremtése.⁹⁶

A konferenciáról készült Boldizsár-Kéry-féle összegzés szerint a magyar megnyilatkozások „igen élénk, rokonszenvező visszhangra találtak. Hágában bekövetkezett, amire számítottunk. A PEN-központok többségét fiatal, progresszív szemléletű írók képviselték, akik a szocialista delegátusokkal összefogva a konzervatívabb beállítottságú írókat is meghátrálásra, sőt, ami ennél több, esetenként egyetértésre tudták kényszeríteni. Maga az a tény, hogy ezen a találkozón képviselve voltak a Pinochet-rezsimmel szemben álló chileiek, az apartheid politikája ellen harcoló dél-afrikaiak, s jelen volt a baloldali portugál értelmiség

⁹⁶ Uo. 10–11.

egyik kiemelkedő alakja is – Ernesto de Melo e Castro, az újonnan létesült portugál írószövetség alelnöke –, olyan feltételeket teremtett, amelyek egyedülállóak a PEN történetében. Az újonnan előállott helyzetre előre számítottunk, de még így is meglepett bennünket a hangulat forrósága, s azok a föltárolt lehetőségek, amelyekről néhány évvel ezelőtt még nem is álmodhattunk a PEN-ben. Az új helyzet természetesen nem problémamentes: az általános progresszív baloldali táboron belül számos csoport és egyéni elgondolás van, amely lényeges pontokon eltér a mi koncepcióinktól.” A hágai tanácskozásokat kísérő felolvasásokat, köztük a Günter Grassét, ugyancsak „progresszív szellem” uralta; „Nem titkoltuk holland vendéglátóink előtt, hogy a hágai konferencia hangulatát és eredményességét bizonyára emelte volna, ha ezeken az esteken legalább egy magyar író is fölkérnek szereplésre.”⁹⁷

A 41. világkongresszust 1976. augusztus 22–29. között rendezték Londonban. A tanácskozás mintegy ötszáz résztvevője közül négyszázan külföldről érkeztek, a magyar Pent Boldizsár Iván, Kéry László és Vas István képviselte. A megnyitó ülés szónokául Arthur Koestler kérték fel, személye ellen azonban a keletnémet Pen máris tiltakozott Elstob főtitkárnál, azzal érvelve, hogy „Koestler alakjához és írói munkásságához nagyon erős kommunistaellenes asszociációk tapadnak, amelyek alkalmasak arra, hogy téves kép kialakulását segítsék elő a Nemzetközi PEN-ről.” (Koestler Kéry feljegyzése szerint a humán kultúra és a természettudomány kapcsolatairól beszélt, a politikai kérdéseket kerülve, A. den Doolaard nemzetközi alelnök azonban emlékeztette az írókat „militáns antikommunista múltjára”, ami „bizonyos körökben tetszést, a jelenlevők többségében azonban visszatetszést keltett”).

A kongresszus fő eseménye volt, hogy a végrehajtó bizottság a New York-i, a kanadai és a magyar Pen javaslatára Pritchett elnök utódának távollétében Mario Vargas Llosát választotta meg, aki üzenetében ígéretet tett a Pen egyetemességének kiterjesztésére. A második fontos kérdés, a New York-i Pennek a bebörtönzött írók ügyében benyújtott javaslata nagy vitát váltott ki: a felszólalók egy része arra való hivatkozással kísérelte meg levétetni a VB-ülés napirendjéről, hogy az érintett írók névsorai ellenőrzésre szorulnak, valamint, hogy olyan országokban is élnek börtönben sányló írók, amelyek nem szerepelnek a listán. Az elfogadott határozat szerint „Mélyen érintve azoknak az íróknak a helyzetétől, akik eszméik és írásaik miatt vannak börtönben számos országban (egyebek közt: Argentína, Banglades, Bolívia, Brazília, Kambodzsa, Chile, Kuba, Csehszlovákia, Egyiptom, Ghána, Haiti, India, Indonézia, Irán, Malawi, Malajzia, Marokkó, Pakisztán, Paraguay, Peru, Románia, Szingapúr, Dél-Afrika, Dél-Korea, Szíria, Tajvan, Tanzánia, Tunézia, Uruguay, Szovjetunió és Jugoszlávia), a Nemzetközi PEN a szóban forgó országok kormányához fordul, hogy bocsássa szabadon a bebörtönzött írókat.”

A javaslat elfogadása után Elstob főtitkár Kofi Avoonor ghánai író bíróság elé állításáról és a nemzetközi Pen e miatti tiltakozásáról számolt be, majd a rossz egészségügyi állapotban fogvatartott Vlagyimir Bukovszkij szabadon bocsátása került napirendre. Bukovszkij érdeké-

ben Peter Elstob két megoldási lehetőséget fogalmazott meg: a franciák javaslata szerint felhívást intéznek a szovjet kormányhoz, ami maga után vonja a világsajtó nyilvánosságát, vagy a „publicitás nélküli segítségkérés” útját választják. Elstob nem titkolta, hogy miután „ez felel meg a kölcsönös bizalmon alapuló kapcsolatnak”, a második megoldás felé hajlik. Stephen Spender angol Pen-elnök azt ajánlotta, hogy a nemzeti központok, vagy az egyes tagok forduljanak kéréssel a szovjet hatóságokhoz. Holland javaslatra felvetődött az is, hogy a francia Pen a szovjet írószövetséghez intézzon levelet; a magyar küldöttek a franciákat megkísérelték rábírni a javaslat visszavonására, amelyet a többség mégis elfogadott. (Bukovszkij negyedik, 1973. márciusi letartóztatása után szovjetellenes propaganda miatt hét éves börtönbüntetésre és ötévi száműzésre ítélték. 1976 tavaszán megfosztották állampolgárságától, majd miután egy fogolycsera-egyezmény keretében, Luis Corvalánnak, a Chilei KP főtitkárának szabadon bocsátása ellenében elhagyhatta a Szovjetuniót. Cambridge-ben telepedett le.)⁹⁸

A végrehajtó bizottság újra napirendre tűzte a már tárgyalta, és változatlanul vitatott hamburgi „párhuzamos konferenciát”, a jugoszláv központok szavazati jogának kérdését, a chilei és a dél-afrikai Pen helyzetének áttekintését, valamint a Pen és az UNESCO kapcsolatát.

A Pen in Exile Hamburgba tervezett 1977. májusi konferenciáját az 1975. novemberi bécsi jóváhagyás szerint a világtalálkozó mintájára VB-üléssel és irodalmi kerekasztal-vitával tervezték, megtartása azonban a nyugati és a keleti központok közös ellenállásába ütközött. A nyugatnémet Pen képviselője, miután „elvi kifogásuk van az ellen, hogy egy emigráns PEN-központ olyan országban tartson nemzetközi PEN-konferenciát, amelynek van nemzeti PEN-központja”, azzal jelentette be központjának távolmaradását, hogy a hamburgi konferencia idején Heidelbergben fognak ülésezni, ahová a nemzetközi VB-t is meghívják. A hollandok által is helyeselt elgondoláshoz a hamburgi „ellen-rendezvény” ellenzői: a keletnémetek, a bolgárok, a görögök és a magyarok csatlakoztak, akik szerint a Pen in Exile egyoldalúan szovjet- és szocializmusellenes összetételű, holott „egyetemesebbnek” kellene lennie ahhoz, hogy nemzetközi konferenciát rendezzen. A testület végül tizenkilenc támogató, nyolc ellenző (magyar, keletnémet, bolgár, szerb–macedón, görög, holland, nyugatnémet, svéd Pen) és tizennégy tartózkodó (flamand nyelvű belga, brazil, dán, angol, finn, francia, izraeli, skót, dél-afrikai, New York-i, Los Angeles-i, horvát–szlovén, új-zélandi és egy további Pen) szavazat mellett a konferencia megtartásáról döntött.

Amint többen rámutattak, a szavazás eredménye formailag lehetővé teszi ugyan a hamburgi találkozó megrendezését, sikerét eleve megkérdőjelezi, hogy a tartózkodók nem vesznek részt rajta. A jugoszláv központok közös javaslata arra vonatkozott, hogy miután az országban négy önálló, különböző nyelvű – a szerb, a horvát, a szlovén és a macedón –, jól működő központ létezik, melyeknél a közös szavazás számos nehézséget okoz, a végrehajtó bizottságban Jugoszláviának a jövőben kettő helyett négy szavazata legyen. A kérést támogató magyar Pen-küldött mellett Mikes György, a Pen in Exile soros elnöke is felszólalt, az önálló erdélyi magyar Pen-központ megalakítását is felvetve. A jugoszláv javaslatot a VB

⁹⁷ *Jelentés a Nemzetközi PEN hágai konferenciájáról 1976. május 9–14.* Boldizsár Iván elnök és Kéry László főtitkár. Bp., 1976. máj. 21. G.

⁹⁸ Vö. 79. jegyzet.

a fejlesztési bizottsághoz utalta, magánbeszélgetésekből azonban „világossá vált, hogy nem egy nyugati delegátus negatív, vagy legalábbis tétova magatartását az okozta, hogy fölmerült bennük a kérdés: mi történik, ha a szovjet írók csatlakoznak a PEN-hez, hány szavazattal fognak rendelkezni.” Miután a világszervezetbe felvették Izlandot, Elstob az egymással szembenálló luxemburgi Pen-kezdeményekről, valamint a csehszlovákiai helyzetről számolt be; a londoni csehszlovák nagykövetség szerint küszöbön áll az önálló szlovák Pen megalakítása és a cseh központ újraindítása.

A chilei Pen felfüggesztése miatti tiltakozás után a londoni VB megerősítette a hágai döntés érvényességét, később pedig az emigráns Lewis Nkosinak a faji diszkriminációt alkalmazó dél-afrikai Pen kizárását követelő hágai felvetése nyomán a fokvárosi központról szóló jelentés megvitatására került sor. A dél-afrikai küldött rámutatott, hogy Fokváros mellett korábban Johannesburgban is működött Pen-központ, fekete tagjai azonban csak ez utóbbinak voltak. „A fokvárosi központnak jelenleg egyetlen néger író sem tagja, viszont ez a PEN-központ rendszeresen fellép a kormányzat írókat sújtó intézkedéseivel szemben, olyankor is, amikor fekete bőrű írókról van szó. A részletes beszámoló eléggé világossá tette, hogy sem kizárásra, sem felfüggesztésre nincs alap. Az is kiderült azonban, hogy a fokvárosi PEN-központ összetételében egyoldalú (nem zárkoznak el a fekete írók felvétele elől, azok viszont nem kérik felvételüket ebbe a PEN-központba).” A VB ülésén Jacques Rigaud, az UNESCO főigazgató-helyettese és Alexandre Blokh, az UNESCO osztályvezetője (a későbbi nemzetközi főtitkár) is részt vett.

A londoni konferencia vendéglátói, W. S. Pritchett, Stephen Spender és Peter Elstob Kéry László szerint „következtesen igyekeztek a zavaró mozzanatok kiküszöbölésére, a nyugodt légkör kialakítására. Pritchettnek minden alkalommal megmutatkozott emberséges, szerény és derűs egyénisége. Spender az egyik végrehajtó bizottsági ülésen külön kitért arra a kérdésre, hogy amennyiben a PEN a különböző világrendszerekből jövő írók együttműködését főnn akarja tartani, ügyelnie kell bizonyos alapvető játékszabályokra. A záróülésen azt jelölte meg a legfontosabb feladatnak, hogy a PEN minél több íróat vonjon be munkájába, és hogy figyelmét az irodalmi témák megvitatására irányítsa. Megjegyezte azonban, hogy az irodalmi kérdésekben nemcsak esztétikai, hanem társadalmi megközelítése is jogosult és szükséges. [...] Elstob a végrehajtó bizottság ülésein és azokon kívül is számos tanújelét adta annak, hogy segítségünkre van a provokációk elhárításában, a problémák korrekt megközelítésében.” A vendéglátókkal szemben sorakoztak fel a „szocialista-ellenes erők”, különösen a Pen in Exile képviselői, köztük Gabriel Laub, a Nyugat-Németországban élő csehszlovák emigráns, valamint Pavel Tigríd. Mikes György, aki „Laub mellett az emigráns centrum másik hivatalos delegátusa volt, félreérthetetlenül békülékeny hangot használt.”

Vlagyimir Bukovszkij ügye azonban különösen kínosnak bizonyult; a vele kapcsolatos javaslat mögött Kéry szerint Pierre Emmanuel állt, aki a háttérből „oly értelmű direktívát adott a francia delegátusoknak, hogy ragaszkodjanak ennek a határozatnak a keresztülteléhez. [...] az egyik végrehajtó bizottsági ülésen megjelent egy Fainberg nevű szovjet emigráns, aki a Bukovszkij-üggyel kapcsolatos memorandumát kívánta felolvasni. Peter Elstob

azonban nem engedte szóhoz jutni, s miután megállapította, hogy Fainberg nem tagja sem a végrehajtó bizottságnak, sem a PEN-nek, kiutasította a teremből. Ez az incidens bekerült a sajtóba, egyes lapokba azzal az éllel: íme, egy szovjet emigránst kiutasítanak a PEN üléséről, a hivatalos szovjet megfigyelő delegációt viszont tárt karokkal fogadják. Bizonyos szocialista-ellenes elemek gondoskodtak arról, hogy a Bukovszkij-üggyel kapcsolatban egy részletes memorandum kerüljön a szovjet kormányhoz, amelyet több neves író – köztük [a] PEN-ben szereplő írók is – aláírtak, és amely még a PEN végrehajtó bizottsági ülése előtt bekerült a sajtóba. De ennél is ravaszabb fogás volt, hogy a Nemzetközi PEN üléseivel egy időben, ugyanabban a Penta Szállóban, ahol a végrehajtó bizottság ülésezett, sajtókonferenciát hívtak össze, szintén a Bukovszkij-ügyben. Ezen a sajtókonferencián Stephen Spender is megjelent, de később szükségesnek látta kijelenteni a végrehajtó bizottság ülésén, hogy a sajtókonferencián nem PEN-elnöki minőségében, hanem magánemberként vett részt.” A sajtótájékoztatót a magyar küldöttek szövé is tették Elstobnak, aki rosszallását fejezte ki az időzítés és a helyszínválasztás miatt. „Mindenesetre világossá vált, hogy azok az erők, amelyek Emmanuel, Tigríd és mások mögött állnak, ez alkalommal a Bukovszkij-ügy maximális kiaknázására adtak utasítást.”

A magyar küldöttek hasonló politikai akciónak ítélték a Penguin kiadó Orwell-díja Ludvík Vaculík cseh ellenzéki írónak való odaítélését távollétében; „Ez is a PEN-en kívül történt, de nyilvánvaló volt a szándék, hogy a kongresszus nyújtotta publicitást kamatoztassák.” Nagy feltűnést váltott ki az is, hogy a lengyel Pen tagjai nem voltak jelen Londonban, sajtóhírek szerint azért, mert miután a lengyel hatóságok a varsói központ főtitkárától, Władysław Bartoszewskitől megtagadták a kiutazási engedélyt, a többiek is a távolmaradás mellett döntöttek, nem úgy, mint a rég várt szovjet megfigyelők háromtagú delegációja, amelyet Nyikolaj Fedorenko, a szovjet írószövetség külügyi titkára vezetett. Elstob, aki a záróülésen hangot adott örömének a szovjetek jelenléte miatt, szükségesnek látta cáfolni a hírt, mely szerint a Szovjetunió felvételét kérte volna a nemzetközi Penbe, hozzátéve, hogy „amennyiben szovjet részről PEN-központ alakításáról érkezne bejelentés, ezt a Nemzetközi PEN a legkedvezőbben ítélné meg.”

A vilá kongresszus irodalmi kerekasztal-konferenciájának témája *A képzelet igazsága* címet viselte. „Külön ülést szenteltek a költészet, a regény, a dráma, illetve a film, rádió és televízió kérdéseinek. A magyar irodalom és a magyar PEN elismerését kell látnunk abban, hogy a költészetről folytatott vitán Vas István a felkért előadók között szerepelt, a film, rádió és televízió vitáján pedig Boldizsár Iván elnökölt. A londoni kongresszus mérlegét Kéry összegzése pozitívnak látta: „Kétségtelen, hogy jelen vannak még a PEN-ben a szocializmussal nyíltan és aktívan szembehelyezkedő erők, ezek azonban meglehetősen elszigeteltek, és csaknem teljesen a »PEN in Exile« csoportra korlátozódnak. Jelen voltak Tajvan és Dél-Korea küldöttei is, akik szavazáskor az emigránsokhoz csatlakoztak. Érdekes volt viszont az izraeli PEN magatartása, amelyben a számunkra kedvező változást már Hágában észlelhettük, és Londonban – például a hamburgi konferenciával kapcsolatos tartózkodó szavazat révén – újra tapasztalhattuk.” Kéry szerint a magyar küldöttek jól működtek együtt

„a bolgár, az NDK és a jugoszláv küldöttekkel. (A román küldött késve érkezett és passzívan viselkedett.) Igen jó kooperációt sikerült kialakítanunk a holland, a dán, a finn, a svéd és az NSZK küldöttekkel, és a New York-i küldöttség egyes tagjaival (például Muriel Rukeyser költőnővel, az Amerikai PEN volt elnökével). Az ülések vitáiban és harcaiban, csakúgy, mint az üléseken kívül, meggyőződhattunk arról, hogy ezekben a PEN Clubokban haladó, hozzáunk nemegyszer egészen közel álló írók jutottak vezető szerephez. S ha az együttműködés egyik-másikkal nem is mindig problémamentes, jelenlétük a Nemzetközi PEN fórumain feltétlenül a mi pozíciónkat erősíti.”⁹⁹

„Nemzetköziség, hazafiság, íróság”

Legutóbbi közgyűlését a magyar Pen 1972 decemberében tartotta. A négyévi késedelmet a végül 1976. december 8-ára összehívott közgyűlésen Boldizsár Iván részben azzal magyarázta, hogy a tisztújítással és a magyar Pen megalapítása 60. évfordulójának megünneplésével az elnökség nem akart elébe vágni az írószövetség folyamatosan húzódo közgyűlésének. A jubiláló írószervezetet, amely Boldizsár szerint az egyik legrégebbi magyar irodalmi társaság és nemzeti Pen-központ (a nemzetközi Pen az UNESCO nyilvántartása szerint a legrégebbi nemzetközi értelmiségi szervezet), levélben üdvözölte Pozsgay Imre kulturális miniszter és Mario Vargas Llosa nemzetközi elnök. Mint Boldizsár megállapította, sajnálatos módon „Az irodalmi köztudat nem értékeli kellőképpen azt, hogy a P.E.N. Club szerves része a haladó magyar irodalmi hagyománynak. 1926-tól a háború kitöréséig a Magyar P.E.N. elevenen részt vett a haladó, tehát az igazi magyar irodalom küzdelmében a maradiság és a butaság ellen. Abban az összecsapásban, amely az 1932-es budapesti P.E.N.-kongresszust megelőzte, és abban [amelyikben] Kosztolányi Dezsőt kiebrudalta az elnöki székből, felvonult – a másik oldalon, Kosztolányi mellett – az akkori magyar irodalom színe-virága, a huszadi század magyar klasszicizmusa.”¹⁰⁰

Bevezető szavai szerint Boldizsárnak évtizedes tapasztalata, hogy „a magyar Pen értelme: nemzetköziség, hazafiság, íróság”,¹⁰¹ a világsszervezet mégis „egészen a legutóbbi időig a hidegháború fészke volt. Azok a politikai és társadalmi erők, meg egyéb erők is, amelyek a nagypolitika, a világpolitika nevében utóvédharcokat folytattak, elsáncolták magukat a Nemzetközi P.E.N.-ben. Ennek az állandó csatározásnak volt a jellemzője a Nemzetközi P.E.N. általunk sokat bírált összetétele, hogy egyenlő jogú tagja egy száműzött P.E.N.-nek nevezett szervezet, azaz inkább szerkezet, amely egyoldalúan száműzött, tagjai között nincsenek chilei vagy bangladesi, török vagy görög, vagy iráni száműzött írók, csupán olyanok, akik a szocialista országokból távoztak különböző időközökben, sőt olyanok is, akik még

a két háború között mentek el, már régen nem száműzöttek, már régen haza-hazatérnek szülőhazájukba, és ott mégis politikai feladatot töltenek be. Ennek az anakronizmusnak másik jellemzője, hogy ugyanolyan egyenjogú tagként a Nemzetközi P.E.N.-ben lett és litván írók is szerepelnek. Ezek két-három rendkívül kedves, szelíd öreg néni és bácsi, nekem is néni és bácsik, akik soha fel nem szólalnak, soha semmit nem tesznek, csak éppen úgy szavaznak a döntő kérdésekben, ahogyan mondják nekik, és akik mondják nekik, lehetővé teszik anyagilag, hogy ez a centrumocska, ez a mini gittecske egyletcske fennmaradjon, és ugyanolyan szavazati joggal, mint mi, részt vegyen és megnehezítse, hogy a P.E.N. egyetemessé váljék, hogy a Szovjetunió és a szovjet írók is tagjai közé kerülhessenek.”¹⁰²

A helyzet azonban Boldizsár szerint a hetvenes évek eleje óta változóban van, hiszen az 1975-ös bécsi világkongresszuson már „a nagyon agresszív, hidegháborús párt nem tudta keresztülvinni akaratát. Nagyon agresszív azért, mert ez Helsinki évében volt, három hónappal Helsinki után, és ha jól emlékszünk rá, ez volt az új hidegháború felélénkülésének az időszaka, amikor igyekeztek a Helsinki által keltett enyhülési légkört megzavarni. Ezért valóban még a P.E.N. nem éppen lilom-finom hangvételében is rikácsoló hangú és célú javaslatot terjesztettek elő, amely valóban kettészakadással fenyegette a P.E.N.-t. Mindenki tudja, miről van szó, a cseh írók kérdéséről. Ezt az utolsó pillanatban, váratlan segítséggel, holland, Egyesült Államokbeli, finn, dán segítséggel sikerült elhárítani.”¹⁰³

Az „íróság” ellenére az elnök kimondta azt is, hogy „a szerep, amit a Nemzetközi P.E.N. az enyhülés légkörében betölt, és az a szerep, amelyet mi a Nemzetközi P.E.N. légkörének megváltoztatásában betöltünk, sem irodalmi szerep, hanem kétségtelenül politikai, és nem jelentéktelen. Amikor tehát a Magyar P.E.N.-ről és a Nemzetközi P.E.N.-ről, e kettő viszonyáról, a mi szerepünkről van szó, akkor tudnunk kell és vállalnunk kell, hogy ugyanakkor, amikor irodalomtudósokként, kritikusokként, esszéistákként beszélünk, tisztában kell lennünk azzal, hogy par excellence politikai feladatot is végzünk, és ez olyan politikai feladat, amely jó irányban befolyásolja a magyar irodalom helyzetét itthon, a magyar irodalom befogadásának és befogadhatóságának eshetőségét a nagyvilágban.”¹⁰⁴ Bő tíz évvel később, amikor a magyar Pent „egyesület jellegű szervként” ismertető szócikket a Kossuth Könyvkiadó Belpolitikai Szerkesztősége a *Politikai szervezetek és intézmények Magyarországon* címen tervezett kötetben akarta közzéadni,¹⁰⁵ az elnökség, miután helytelenítette a szervezet politikai jellegének kiemelését, nem járult hozzá a szócikk kézükönvbe való felvételéhez.¹⁰⁶

A magyar Pen 1972–76 közötti időszakáról Kéry László megállapította, hogy végre 1975-ben bizonyos mennyiségi visszaeséstől eltekintve talpra állt a fordítói program. „Azok a külföldiek, akik a mi programunkba bekapcsolódtak, többnyire nem tudnak magyarul.

¹⁰² Uo. 27–28.

¹⁰³ Uo. 29–30.

¹⁰⁴ Uo. 34.

¹⁰⁵ Vincze Gábor szerkesztőségvezető körlevele. G.m.

¹⁰⁶ Bart István főtájtár levele Vincze Gábor szerkesztőségvezetőhöz. Bp., 1984. máj. 17. G.m.

⁹⁹ Jelentés a Nemzetközi PEN londoni kongresszusáról 1976. augusztus 11–29. Bp., 1976. szept. 14. G.m. Boldizsár Iván elnök és Kéry László főtájtár aut. A magyar Pent Boldizsár és Kéry mellett Vas István képviselte.

¹⁰⁰ Jén. (1976. dec. 8.) 6.

¹⁰¹ Uo. 4.

Módszerünk lényege éppen az, hogy hiteles, de egynyelvű »tolmácsot« hívunk meg, például hazájában elismert költőt, aki nem tud, nem tudhat magyarul. Meghívjuk, s itt bevezetjük a hazai rejtelmekbe. Elsősorban persze a magyar irodalom, a magyar költészet titkai közé. Nyersfordítunk, kommentálunk, megvilágítunk, miniatűr történelem-, földrajz- és egyéb órákat rögtönzünk – és amikor már kész vagy félig kész eredmény mutatkozik, bírálunk, és igyekszünk minél szigorúbbnak lenni. Ez ennek a módszernek a lényege, ennél jobb pillanatnyilag, különösen versek fordítására nem ismerünk, ennél csak az [volna] jobb, ha a világ nagy költői mind megtanulnának magyarul.”¹⁰⁷

A műfordítói program keretében készült el az *Ungarische Dichtung aus fünf Jahrhunderten* című antológia, a francia Füst Milán-válogatás, a *Mologye posti vengrii* című orosz költészeti antológia, Nagy László *Love of the Scorching Wind* című válogatása és Radnóti Miklós *Marche forcés* című kötete, amelyekről 1971–76 között, megjelenésük idején szakmai vitákat tartottak a Penben.¹⁰⁸ Az 1972-es közgyűlésen Nemes Nagy Ágnes mégis okkal hozta fel, hogy a műfordítást nem kíséri kellő érdeklődés, holott „éppen az írás lényegének, magyar irodalmi létünk alapjaihoz tartozik. [...] Apró zászlókkal szeretnék integetni, ahogy a faültető munkások integetnek egymásnak tágasabb, buckásabb terepen, hogy figyelem, itt valami fontos dolog folyik, a magyar irodalom fájának szervezett átültetése, ami jó néhány ember csöppet sem könnyű munkája. Megérdemli, hogy az eddigieknél nagyobb gondot fordítsanak rá!”¹⁰⁹ Tímár György, aki a fordítást Nemes Nagyra utalva „a szinonimák művészetének” nevezte, a műfordítók optimális helyét egy, a Pen keretein kívül nagyobb apparátussal működő szervezet esetleges létrehozásában látta.¹¹⁰

Ami az emigráns magyar irodalom „világjelenlétét” illeti, 1977 őszén Márai Sándor úgy látta, „teljesen lehetetlen magyar író számára angol, amerikai kiadót találni. New Yorkban, három utcában, néhány tucat »haladó értelmiség« dönti el, mi jelenhet meg, ők rendelkeznek a disztribúciós szervezetek felett, kritika, árusítás, kiadás, minden a kezükben van. Kivételesen nélkül mind zsidók. [...] A pesti kommunisták a Déryket, Illyéseket eljuttatják külföldre, úgy, hogy megfizetik a külföldi fordítót, vállalják a kiadás költségeit. De ezek a mesterségesen külföldre csempészett vonalas könyvek nem kellenek senkinek. Magyar névjelzésű szerzőtől Nyugaton is megjelennek könyvek, de ezek mind zsidó értelmiségiek – Ignóus [Pál], Faludy [György], Mikes [György] és hasonlók. [...] Nem marad más, mint a nyugati »szamizdat«, kis példányszámban, magyarul kiadni könyvet, valahol Kanadában, azt from person to person terjeszteni.”¹¹¹

Az 1976. decemberi tisztújítás eredményeképpen a magyar Pen elnöke Boldizsár Iván maradt, alelnök lett Garai Gábor, Hidas Antal, Hubay Miklós, Illyés Gyula, Keresztury

Dezső, Nagy Péter, Passuth László, Sótér István és Vas István. Főtitkárnak ismét Kéry Lászlót választották meg, az intézőbizottságba Bajomi Lázár Endrét, Bárány Tamást, Csák Gyulát, Cseres Tibort, Dobossy Lászlót, Földeák Jánost, Gergely Ágneszt, Goda Gábort, Görgey Gábort, Hajnal Annát, Hajnal Gábort, Hegedűs Gézát, Jékely Zoltánt, Karig Sárát, Karinthy Ferencet, Kardos Lászlót, Képes Gézát, Király Istvánt, Kolozsvári Grandpierre Emilt, Komlós Aladárt, Köpeczi Bélát, Maróti Lajost, Mesterházi Lajost, Molnár Gézát, Nemes Györgyöt, Nemes Nagy Ágneszt, Oravec Paulát, Orbán Ottót, Ottlik Gézát, Örkény Istvánt, Rónay Györgyöt, Rónai Mihály Andrást, Somlyó Györgyöt, Szabó Magdát, Szabolcsi Miklóst, Szobotka Tibort, Tamás Aladárt, Tandori Dezsőt, Tímár Györgyöt, Tolnai Gábort, Ungvári Tamást, Vajda György Mihályt, Vajda Miklóst, Várnai Zsenit, Walkó Györgyöt és Weöres Sándort választották be.¹¹²

1976-ban a magyar Pen mások mellett Sava Babićot, Jean de Beer-t, Dharmavir Bharatit, Tony Connort, Marc Delouze-t, Isabelle Gordont, Jean-Marie Horemanst, Joze Hradilt, Paul Kárpáit, Jascha Kessler, Mladen Leskovacot, Lurij Levitanszkijt, Jean-Luc Moreau-t, David Mowatot, David Scheinert, Susanna Servais-t és Bernard Vargaftigot látta vendégül.¹¹³ Régóta a meghívottak között volt Alan Sillitoe is, akinek művei közül *Az ajtó kulcsa* 1963-ban, *A bosszútárfutó magányossága* 1970-ben jelent meg magyarul.

Kéry László a magyar Pen nevében Aczél Györgyöt, a mohó kéziratgyűjtőt 60. születésnapján (1977. augusztus 31.) egy különös ajándékkal, egy a Pen irattárából önkényesen kiemelt unikális levéllel lepte meg. Kísérő sorai szerint „Kívánjuk, hogy továbbra is jó erőben, egészségben, lankadatlan kedvvel végezhesse fontos munkáját a szocialista magyar kultúra, és ezen belül az irodalom és annak nemzetközi kapcsolatai, jó hírneve érdekében. Jókívánságaink támogatásul mellékelek egy levelet, amely Alain Sillitoe-től származik, és amelyet eddig a Magyar P.E.N. Club irattárában őriztünk. Sillitoe-t már évekkel ezelőtt meghívtuk Magyarországra, de látogatására eddig nem került sor. A mellékelt levél is ezzel a témával kapcsolatos.”¹¹⁴ (A Sillitoe-levél csupán apróság volt Aczél hatalmas gyűjteményének kincseihez képest. Illés Endre, Szépirodalmi Könyvkiadó igazgatója például magánlevelezésének teljes gyűjteményét ráhagyta. Amikor az „örökségért” Aczél megjelent az özvegnél, Mikszáth Kálmán *Jókai Mór élete és kora* című életrajzi regényének teljes kézírata eltűnt.)¹¹⁵

A műfordítói program keretében az 1977-es Ady-centenáriumra is számos fordítás készült. Az évfordulós felkészülés során a magyar Pen részéről a Kulturális Kapcsolatok

¹⁰⁷ Jkv. (1976. dec. 8.) 75–76.

¹⁰⁸ *Jegyzőkönyv a Magyar P.E.N. Club Intéző Bizottságának ülésén, 1976. november 15-én, Budapest V. Vörösmarty tér 1. I. emelet 109. alatti helyiségében.* G. Ackermann Margit jkvv., *Vendégek 1972–1985.* A Magyar P.E.N. fejl. lp G. K.n. és *Jelentés a Magyar PEN Club 1976. évi nemzetközi kapcsolatairól.* Kéry László főtitkár. Bp., 1976. jan. 15. G.m.

¹¹⁴ *Kéry László levele Aczél György miniszterelnök-behívetéshez.* Bp., 1977. aug. 30. G.m.aut. Aczél szept. 8-i levelében köszönte meg Kéry ajándékát. G.aut.

¹¹⁵ [Szentmihályi Szabó Péter:] *A párt díszvendége.* Egy kézirat nyomában. In: *Száz rejtély a magyar irodalomból* 207.

¹⁰⁷ Jkv. (1976. dec. 8.) 16–17.

¹⁰⁸ U.o. 20.

¹⁰⁹ U.o. 55–56.

¹¹⁰ U.o. 62–64.

¹¹¹ *A teljes napló 1974–1977* 392. (1976. okt. 5.)

Intézete megbízásából Tímár György állította össze a párizsi Europe folyóirat Ady-kölönyszámát¹¹⁶. A KKI közreműködésével Ady Endre Emlékbizottság alakult Demeter Sándor elnökhelyettes vezetésével.

A magyar szervezet részt vett az 1977. május 11–14. között Bledben megrendezett nemzetközi írótalálkozón,¹¹⁷ a nemzetközi Pen egyéb rendezvényein, az 1977 decemberében Sydneyben tartott 42. világkongresszuson azonban nem képviseltette magát. Kéry László jelentése szerint ugyanis a kongresszus előtt „bizonyos személyek és körök élesen bírálták és támadták Mario Vargas Llosa nemzetközi elnököt és Peter Elstob főtítkárt 1977. májusi moszkvai útjukért, illetőleg a Szovjet Írószövetség vezetőivel folytatott tárgyalásaikért.” Minden bizonnyal Moszkvában meghozott közös döntés volt tehát, hogy a szocialista országok Pen-központjai nem jelentek meg Sydneyben, amit a nyugati sajtó egy része a támadások elleni tiltakozásként értékel. Az ausztrál kormány meghívására Sydney-be érkezett ugyan egy szovjet megfigyelő küldöttség, ennek tagjai azonban a világkongresszus ülésén nem jelentek meg. A francia központ és nyugati Pen-vezetők Sydneyben külön nyilatkozatban adtak hangot Vargas Llosa és Elstob moszkvai tárgyalásai miatti nemtetszésüknek, mivel úgy ítélték, hogy „a Szovjetunióban nincsenek biztosítva a PEN Központ alakításának feltételei, illetve az Alapokmány előírásainak teljesítési lehetőségei”, mire a magyar és a keletnémet Pen ellennyilatkozatban ítélte el Pierre Emmanuel és társai magatartását.

A Sydney-i világkongresszus VB-ülésének legfőbb témája a világszerte börtönben levő írók sorsa volt. A távollévő Arthur Miller nemzetközi alelnöknek a kongresszushoz eljuttatott üzenete „a szabadságuktól megfosztott és irodalmuk fennmaradásáért küzdő” csehszlovák írók helyzetére hívta föl a figyelmet, majd az argentin, a vietnami és a dél-afrikai kormánynak küldtek táviratot az írók üldözésének megszüntetését sürgetve. „Egy indonéz író, valamint egy állítólag [a] közelmúltban letartóztatott író (Golij Sznegirev) távollétében a kongresszus díszvendéggé választott. A francia PEN-központ táviratot fogalmazott, amelyet számos más PEN Club delegátusa is aláírtak. A Leonyid Brezsnyevhez címzett távirat Georgij Vladimov »zaklatásának«, az ellene foganatosított »elnyomó rendszabályoknak« megszüntetését szorgalmazta.” A végrehajtó bizottság nemzetközi alelnöknek választotta meg Youn-szuk Moh dél-koreai költőt, „irodalmi érdemei mellett tekintetbe véve azt a tevékenységet, amelyet a Dél-Koreában börtönben levő Kim Csi Ha kiszabadítása érdekében végzett. A végrehajtó bizottság a spanyol, a liechtensteini és a venezuelai központot ismerte el a Nemzetközi PEN tagjának.”¹¹⁸

Noha Kéry László összefoglalója a magyar távolmaradást anyagi okokkal magyarázta, megállapította, hogy „Politikai megfontolás alapján, más szocialista országok PEN Clubjai-

val összhangban döntöttünk úgy, hogy nem veszünk részt az 1977 májusában, Hamburgban rendezett nemzetközi konferencián és végrehajtó bizottsági ülésen, mivel ennek a találkónak a »PEN in Exile« elnevezésű emigráns központ volt a házigazdája, és provokációtól lehetett tartani. Annál fontosabb lett volna, hogy képviseltessük magunkat 1977 decemberében a Sydney-i kongresszuson, mégsem tettük, mert a Kulturális Kapcsolatok Intézete nem biztosította a kiküldetéshez szükséges támogatást. A kongresszus végrehajtó bizottsági ülése olyan deklarációkat vitatott meg, amelyek a Nemzetközi PEN vezetői ellen irányultak, és a vezetőséget a Szovjet Írószövetséggel való, konstruktív célú tárgyalások miatt támadták.” A magyar Pen-központ nyilatkozatot küldött Sydney-be, melyben elmarasztalta „a Nemzetközi Pen és a szovjet írók kapcsolatainak fejlesztését” ellenző törekvések képviselőit.¹¹⁹

A műfordító program hosszú távú megalapozását, folytatását és eredményeit egyszerre mutatta a Magyarországra érkező külföldi költők, írók, fordítók nagy száma. A magyar Pen 1977-ben mások mellett Claude Adelen-t, Rolf Aggestamot, Muhammad Fawzi Al-Antelt, Umberto Albinit, Kosztasz Asszimakopuloszt, Nikolina Atanaszovát, Bruce Berlind-et, Claude-Pierre Chavanon-t, David Cheericiant, C. F. Cushingot, Marc Delouze-t, Paskal Gilevskit, Georges Godeau-t, Albert Lane Fliflet-t, Gunnar Hardingot, Uffe Harderert, Eckhardt Henscheidet, Wieland Herzfeldt, Jovan Hristicet, Marketta Huikut, Erik Vagn Jensent, Walter Kaufmannt, Walter Kempowskit, Lothar Kuschét, Ole Larsent, Tanja Laninát, Kenneth McRobbie-t, Tanasije Mladenovicot, Karl Mundstockot, Camilla Mondralt, John Muirt, Walther Nowotnyt, Adolf Opelt, J. B. Putnam-et, Giovanni Rabonit, Anna-Maija Raittilát, Hans Peter Renfranzot, Wolfgang Rort, Herbert Rosendorfert, Konsztantyinovics Rosszijanovot, Rónai Pált, Paolo Santarcangelit, René Siefert, S. Narenderpál Singet, Fawzi Solimant, Jørgen Sonnet, Gizella Sorsicsot, Thinsz Gézát, Tomas Tranströmert, John Courtenay Trewint, Hernan Valdés-t, Manana Saladzét, Serena Vitale-t, Juda Watent, Karol Wlachovskyt, Vilém Zavadát és Imants Ziedonicsot látta vendégül Budapesten, hosszabb-rövidebb időre.¹²⁰ Az 1976-os közgyűlés pénzügyi beszámolója szerint az egyesület 1972-ben 648, 1973-ban 688, 1974-ben 916, 1975-ben 944 ezer forintos támogatásban részesült.¹²¹

1978. február 9-én a keletnémet Pen, Heinz Kamnitzer elnök és Henryk Keisch főtítkár meghívására a magyar, a bolgár és a vendéglátó Pen-központ vezetői Berlinbe utaztak a világszervezet helyzetének, működési perspektíváinak és a szocialista országok Pen-központjai „közös akcióprogramjának” megvitatására. A tanácskozáson a magyar szervezet képviselőiben Nagy Péter alelnök és Kéry László főtítkár, a bolgár Pen részéről Leda Mileva elnök és Nadja Khehlibareva főtítkár jelent meg.

¹¹⁶ *Beszámoló az Ady-évforduló alkalmából rendezendő külföldi megemlékezések előkészületeiről, az újabb javaslatokról.* G.m. K.n.

¹¹⁷ *Jelentés a bledi nemzetközi írótalálkozóról.* 1977. május 11–14. Kéry László főtítkár. Bp., 1977. máj. 17. G.m.aut.

¹¹⁸ *Jelentés a szocialista országok PEN-vezetőinek találkozásáról 1979. február 9-én, Berlinben.* Dok 137.

¹¹⁹ *Jelentés a Magyar PEN Club 1977. évi nemzetközi kapcsolatairól.* Bp., 1978. jan. 15. G. Kéry László aut. és A Magyar PEN Club 1977. évi tevékenységének kronológiája. G.m. K.n.

¹²⁰ *Mellékletek a Magyar PEN Club 1977. évi nemzetközi kapcsolatairól szóló jelentéshez.* G.m., I. *Endégek 1972–1985.* A Magyar P.E.N. Club fejl. lp. G. K.n. és Tóth Gyula osztályvezető levele Kéry László főtítkárnak. Bp., 1977. jún. 7. Sz.t. Ü.sz.: 0071/47/1977. G.aut.

¹²¹ *Jkv.* (1976. dec. 8.) 36–37.

A keletnémetek szerint a nemzetközi Penben „romlott a helyzet, időleges visszaesés mutatkozik, egyre érezhetőbbé válik bizonyos »erőszak-csoportok« tevékenysége [...] A velünk szemben álló személyek és csoportok minduntalan kész helyzetet teremtenek, amelyben védekezésre kényszerülünk.” Heinz Kamnitzer szerint a világsszervezet válaszüthöz érkezett, a szocialista országok központjainak tehát el kell dönteniük, érdemes-e „továbbra is fenntartani kapcsolatukat a nemzetközi szervezettel”, Pierre Emmanuel nyilatkozata ugyanis a Szovjetunió állami és politikai rendjét támadta, ami a Pen alapokmányával összeegyeztethetetlen.

Leda Mileva úgy vélte, az UNESCO-val kapcsolatban álló mintegy négyszáz kulturális szervezet közül „egyben sem uralkodik olyan kedvezőtlen politikai légkör, mint a PEN-ben, illetőleg [, hogy] ezek a kulturális szervezetek általában távol tartják magukat a napi politikai kérdésektől, s tevékenységüket pozitív szakmai programjuk határozza meg.” A világsszervezet, amely ahelyett, hogy hosszú távú programot dolgozna ki a maga számára, politikai agitációt folytat; a második világháborút megelőzően a Pen liberális szervezatként működött, amelyben jelenleg „a politikai elfogultságtól fűtött, kevéssé jelentős írók vannak túlsúlyban. Nagy befolyásuk van a szocialista országokból emigrált, reakciós elemeknek. A PEN olyan fórummá vált, ahol a »Writers in Exile« és más emigráns csoportok benyújthatják és sikerre vihetik határozati javaslatukat,” ezért Mileva szerint részben el kell érni „hosszabb időre szóló konstruktív program” megalkotását, részben pedig aktivizálni kell a szocialista országok klubjait.

Kéry László és Nagy Péter szerint a világsszervezet belső viszonyainak bolgár és keletnémet megítélése egyaránt túlzó, hiszen a világsszervezet utóbbi másfél évtizedére visszatekintve a helyzet a kétségtelen negatív tényezők ellenére sem mondható rossznak. A biztató jelek sorában elsőként hozták fel, hogy Peter Elstob főtitkár elődjénél „sokkal szilárdabb, megbízhatóbb partnernek bizonyult”; a hamburgi végrehajtó bizottsági ülésen például éles polémia keveredett az őt és Mario Vargas Llosát moszkvai utazása miatt bíráló Pavel Tigriddel, kijelentve, hogy a cseh emigráns író „olyan embernek tartja, akinek egész tevékenységét a kommunizmus elleni agitáció határozza meg, s ezért ő PEN-ügyekben nem kíván Tigrid tanácsaira támaszkodni. [...] Abban a levélben, amelyet Elstob a Sydney-i kongresszus után Boldizsár Ivánhoz, illetve Leda Milevához intézett, a főtitkár fölvetette azt a gondolatot, hogy a Nemzetközi PEN-ben jelenleg mutatkozó »polarizációt« talán úgy lehetne feloldani, ha 1980-ban a magyar vagy a bolgár PEN Club vállalkozna nemzetközi PEN-kongresszus megrendezésére.”

A magyar vezetők a második kedvező jelet a nyugati Pen-központok egy részénél máris tapasztalható változásokban látták, abban, hogy kényes politikai kérdésekben is együtt tudnak működni többek között a dán, finn, görög, holland, nyugatnémet, svéd és a New York-i szervezetekkel. „Erről hiba lenne megelégednünk, és hiba lenne az is, ha a PEN általános »politikamentesség« mellett rántanánk szablyát.” Elismerték többek között a kubai, a csehszlovák és a román Pen „visszaesését” és a nemzetközi fórumoktól való távolmaradását, azzal együtt, hogy a lengyel Pen „lényeges pontokon szemben áll Lengyelország hivatalos politikájával, s azt kell mondanunk, a jelenlegi viszonyok közt a mi szempontunkból jobb, ha a lengyelek nincsenek ott egy nemzetközi találkozón, mint ha ott vannak.”

A felek végül egy közös memorandum és öt határozati javaslat elkészítésében állapodtak meg. Arról is döntöttek, hogy a nemzetközi Pen helyzetéről és jövőbeni fejlődésének kívánatos irányairól szóló emlékirat szövegtervezetét, valamint az általános leszerelést támogató és a náciizmus nyugati rehabilitációja ellen fellépő javaslatot a keletnémet, a hosszú távú programjavaslatot a bolgár, az emigráns központok felosztásáról szóló tervezetet a hollanddal közösen a magyar, „a kevéssé ismert nyelvű irodalmak terjesztésének előmozdítását célzó közös javaslatot ugyancsak a magyar Pen fogja elkészíteni. „Az NDK PEN vezetői több ízben is nagy elismeréssel és őszinte köszönettel nyilatkoztak az NDK PEN-delegációjának 1977. évi októberi magyarországi fogadtatásáról.”¹²²

A magyar Pennek is nagy elismerést hozott, hogy Európa-szerte legismertebb tagja, Illyés Gyula 1978. március 8-án Párizsban megkapta Franciaország Barátainak Nemzetközi Díját (Prix International des Amitiés Françaises).¹²³ A kitüntetettet francia íróbarátai üdvözlözték a Nagyvilág 1978. júniusi számában. Ugyanebben az időben Európa keleti felében, a nagyszebeni felekezeti konferencián Papp László nagyváradi református püspök úgy nyilatkozott, hogy „az emigránsok szegényletes kórusának a hangja hallható bizonyos magyarországi megnyilatkozásokban is, amilyen például az Illyés Gyula íróé is, aki odáig ment állításaiban, hogy a népiert veszélyét hangoztatta a magyar nemzetiség összefüggésében [...] Illyés szerint a magyar entellektüel rége nem meri kifejezni a romániai magyar nemzetiség siralmas helyzetére vonatkozó igazságot.”¹²⁴

A brüsszeli Le Journal des Poètes című irodalmi folyóirat magyar különszáma 1977 szeptemberében jelent meg Tímár György szerkesztésében. Az összeállításból politikai ügy lett, Tímár néhány soros bemutatása szerint ugyanis Illyés Gyula, mielőtt végleg „antináci irányba fordult”, 1926-os párizsi hazatérése után eleinte „felült” a Gömbös-kormány demagóg politikájának. Miután emiatt Kéry László szerint az egész magyar Pen kellemetlen helyzetbe került, „igazoló jelentést” kért Boldizsár Iván számára,¹²⁵ Tímár pedig magyarázkodni kényszerült: „Sem ezt, sem a többi ismertetőt nem a lapban való leközlés céljából írtam. Marcel Heppart belga költő és kritikus számára készítettem őket, mert úgy volt, hogy ő ír bevezetőt a magyar különszámhoz, s megkért, hogy nagy vonalakban ismertessem vele, ki kicsoda. Arról volt szó, hogy ő megírja cikkét, s azt betekintésre megküldi nekünk. Álmomban sem gondoltam volna, hogy [André] Doms, a főszerkesztő – a megkérdezésem nélkül, habár merő jóindulathból – ezeket e helyenkint bizalmas-argotikus hangú privát jegyzeteket

¹²² *Jelentés a szocialista országok...* Dok 137. A keletnémet Pen vezetőinek budapesti megbeszéléseiről I. *Jelentés az NDK PEN-delegáció magyarországi látogatásáról 1977. október 17–24.* Bp., 1977. nov. 15. Lothár László titkár. G.

¹²³ Jean-Luc Moreau *Barátunk, Illyés Gyula* és André Frénaud *Illyés Gyula üdvözlése* c. köszöntői Rayman Katalin fordításában: Nv 1978. 23. évf. 6. 909–912.

¹²⁴ RefSze 1978. 3. Papp később a washingtoni képviselőházban bemutatott bizonyítékok ellenére tagadta, hogy az Amerikából Erdélybe küldött magyar nyelvű bibliákat bezúzták volna, l. Szócs Géza *A mi püspökünk* c. versét (*Az uniformis látogatása* 87.).

¹²⁵ *Tímár György levele Boldizsár Ivánhoz.* Bp., 1978. márc. 2. G.aut.

teszi majd közzé. [...] Őszintén sajnálom, ha ügyetlenségemmel szándékomon kívül bajt okoztam a P.E.N.-nek és Illyésnek, akit – ellenkezőleg – propagálni akartam, hiszen ezért is fordítottam franciára két versét éppen a Journal des Poètes számára.”¹²⁶

Az „ügy” váratlanul és szokatlanul súlyos következményekkel járt Tímár számára: „A Kulturális Minisztérium óhajára megvizsgáltuk a Journal des Poètes belga irodalmi lap magyar különszámában megjelent költői ismertetésének ügyét. Megállapítottuk, hogy ezzel kapcsolatban Ön több súlyos hibát követett el.

1.) Nem a Szerzői Jogvédő Hivatalon keresztül juttatta ki külföldre a különszámában megjelent anyagot.

2.) A költők életrajzi ismertetései megdöntöttek és ártalmas kijelentéseket tartalmaznak. Hibájának mérlegelésénél tekintetbe vettük azt a levélbeli nyilatkozatát, hogy ezeket a szövegeket nem a lapban való leközlötetés céljából írta, hanem a szerkesztő, belga költőbarátja számára, aki megkérte, hogy rajzoljon neki néhány soros portrékat a nagy költőkről. Megállapítom, hogy különösen [az] Illyés Gyuláról, József Attiláról, Nagy Lászlóról és kisebb mértékben másokról írt szövegek, még ahogy Ön írja, »privát jegyzetként« sem alkalmasak külföldi irodalmi tájékoztatásra. Fenti mulasztása miatt a Munka Törvénykönyve 55. §. 1. bekezdés b. pontja alapján felmondás előtti utolsó figyelmeztetésként szigorú megrovásban részesítjük. Egyben jelezzük, hogy külföldi útlevelekérelmét 1979. április 1-ig nem áll módunkban támogatni.”¹²⁷

1978. április 25-én Garai Gábor elnökletével magyar–lengyel műfordítói találkozót tartottak az írószövetségben,¹²⁸ a nemzetközi Pen 43. világkongresszusára pedig május 21–26. között került sor Stockholmban, ahol Boldizsár Iván, Karinthy Ferenc, Kéry László, Nagy Péter és Vas István képviselte a magyar Pent (a VB-üléseken Boldizsár és Kéry szólalt fel). „Szorosabb együttműködést ezúttal is a bolgárokkal és az NDK küldöttekkel sikerült kialakítanunk, de szívélyes volt a viszonyunk a jugoszlávokkal is. A lengyel küldöttek passzívan viselkedtek.”

A „szocialista triumvirátus” a stockholmi világkongresszuson különösen eredményesnek bizonyult. A végrehajtó bizottság megtárgyalta a magyar és a másik két Pen-központ berlini találkozója után kidolgozott javaslatokat, elsőként azt a felszólítást, hogy a világsszervezet szenteljen nagyobb figyelmet „a kevésbé ismert nyelvek irodalmának, illetve ezek világnyelvekre és más, kisebb nyelvekre történő fordításának, valamint hatékonyabb terjesztésének. Ebből a célból jelöljön ki különbizottságot, amely kidolgozza a konkrét programot. A javaslat az UNESCO-val való szorosabb együttműködést sürget, és kíváncsún mondja ki fordítói díjak odaítélését.” A határozat egyhangú elfogadása után az 1978. októberi barcelo-

na konferencia kerekasztal-vitája témájának is ezt a kérdést tűzték ki, mint ahogy az egyik magyar–bolgár javaslat alapján hozott határozat is hosszabb távú világirodalmi program kidolgozását ajánlotta a nemzetközi Pennek. Kéry László egyik 1985-ös összefoglalójának lexikális tömörségű megfogalmazása szerint „A nemzetközi irodalmi kapcsolatok fejlesztése szempontjából rendkívül jelentős a Nemzetközi PEN keretében működő »Program és Fordítási Bizottság«, amely, mint neve is mutatja, az egyes nemzeti irodalmak, nyelvek közötti kapcsolatokat igyekszik erősíteni, mégpedig a kölcsönös fordítások céltudatos szervezése útján, valamint tervezi a Nemzetközi PEN hosszú távú programját. Ezen belül működik az a testület, amely a kevésbé ismert, európai ún. »kis nyelvek« irodalmának terjesztését, kölcsönös fordítási munkálatainak szervezését és propagálását tekinti feladatának. Ez utóbbi bizottságnak magyar elnöke van, Boldizsár Iván személyében.”¹²⁹ Stockholmban döntés született arról is, hogy a világirodalmi programot gondozó különbizottság és a kisebb nyelvek irodalmaival foglalkozó bizottsága a jövőben együtt ülésezik. Elfogadták továbbá a bolgár Pennek az 1979-es gyermekévre vonatkozó gyermekirodalmi, és a keletnémet Pennek a nukleáris fegyverek és a fegyverkezési verseny elleni, a leszerelési egyezményeket támogató javaslatát is.

A végrehajtó bizottság megvitattott három New York-i Pen-kezdeményezést is: először azt, amely szerint a nemzetközi Pen részesítsen elismerésben olyan, a világsszervezetén kívül tevékenykedő politikusokat, emberbarátokat, művészeket, nevelőket, tudósokat és egyéb értelmiségieket, akik világszerte hatékonyan segítettek elő a szólásszabadság ügyét. A felvetést, bár a magyar küldött azzal szólított fel a javaslat visszavonására, hogy ez a gyakorlat „elmélyítheti a PEN-ben amúgy is meglévő feszültséget, azon kívül kényelmetlen helyzetbe hozná azokat a személyiségeket, akiknek kitüntetését a végrehajtó bizottság esetleg leszavazná”, a testület határozattá emelte. A második elfogadott New York-i javaslat szerint a nemzetközi Pen felhívásban fogja kérni az érintett kormányoktól az amerikai Pen-listán bebörtönzöttként feltüntetett írók szabadon bocsátását, miközben valamennyi Pen-központ fokozza a szólásszabadság elfojtása elleni tevékenységét. A harmadik amerikai javaslat szerinti felhívás címzettje az iráni kormány, amelytől huszonhét fogvatartott író szabadságát kérik (a két utóbbi javaslatról való szavazás során a magyar Pen tartózkodott).

Napirendre került a keletnémet Pennek az a Mario Vargas Llosa elnökhöz és Peter Elstob főtítkárhoz írott levele is, mely szerint a világsszervezetben „megegyeztünk a szovjetellenes, szocializmusellenes áramlat. Különösen világossá vált ez az 1977. évi hamburgi konferencián és a Sydney-i kongresszuson. Pierre Emmanuel nemzetközi alelnök és mások a PEN-ben meg nem engedhető módon nyilatkoztak a Szovjetunió állami és társadalmi rendszeréről, s az alapszabályokat megsértve különbséget tettek »független« és »hivatalos« írók között. Megnyilatkozásaik a hidegháború kísértetét idézték föl.” A keletnémetek levele felhívta a figyelmet az ellentétek kiélezésének veszélyére is, annak szükségessége mellett, hogy a világsszervezet „konstruktív szellemben, az egyes államok politikájába való beavatkozás nélkül”

¹²⁶ Tímár György levele Boldizsár Ivánhoz. Bp., 1978. márc. 3. A Magyar P.E.N. Club fejl. lp. G.aut.

¹²⁷ Boldizsár Iván elnök és Kéry László főtítkárhoz írott levele Tímár Györgyhez. Bp., 1979. ápr. 11. G.m. A „végzést” Gábor Viktornak, a Kiadói Főigazgatóság vezetőjének és Bíró Zoltánnak, a Kulturális Minisztérium Irodalmi Főosztálya vezetőjének is megküldték. L. A szabadság dzsungelében c. fejezet 276. jegyzet.

¹²⁸ Nv 1978. 23. évf. 7. 1100.

¹²⁹ Tájékoztató a Nemzetközi PEN és a Magyar PEN Club... Dok 140.

kell, hogy megvalósítsa programját. Vargas Llosa, bár kíváncsún tartotta Pen-központ alakítását a Szovjetunióban, nem értett egyet a politikum kizárásával: „A statútumok annyit írnak elő, hogy nem szabad alárendelni az irodalmat a politikai szempontoknak. Szerinte a PEN nem vádolható politikai elfogultsággal, mert nemcsak a Szovjetunió belső viszonyaival foglalkozott, hanem például Chile helyzetével is.”

Boldizsár Iván is úgy vélte, hogy a világnézeti és az általános politikai kérdések nem tarthatók távol a Pentől, Pierre Emmanuelnek és másoknak a szovjet viszonyokra vonatkozó megállapításai azonban „megengedhetetlenek és precedens nélkül valók: korábban soha nem fordult elő, hogy olyan ország belső viszonyaival foglalkoztak volna, amelyben nincs PEN Club, és amely nem is jelentette be PEN-központ alakításának szándékát.” A belügyeibe való beavatkozás Boldizsár szerint még akkor sem megengedhető, ha az illető országban működik Pen-központ. „A chilei helyzet egészen más. Egyfelől ott a chilei PEN vezetői lojalitásukat fejezték ki a Pinochet-rezsim iránt, s ezzel megsértették a PEN-nek azt az alapelvét, hogy tartózkodni kell az állami és pártpolitikától. Másfelől a határt meg kell húznunk valahol. A magyar PEN hajlandó széles alapokon nyugvó, konstruktív együttműködésre a legkülönbözőbb világnézeti írőkkel, de nem hajlandó engedményt tenni a fasizmusnak. A Nemzetközi PEN-nek tudomásul kell vennie, hogy néhány közös elv mellett – amely[ek] az alapokmányban van[nak] lefektetve – tagjai különféle, sokszor egymástól nagyon eltérő nézeteket vallhatnak. Tudomásul kell venni, hogy szocialista, humanista világnézeti írók is vannak a Nemzetközi PEN-ben, akik természetesen éppúgy ragaszkodnak legmélyebb meggyőződésükhöz, mint a más világnézethez tartozók.” A nemzetközi Pennek Boldizsár szerint csak akkor van jövője, ha mindenki hajlandó a közös célokért dolgozni.

A VB megvitatta a Writers in Exile körül kialakult helyzetet is, mégpedig a magyar és a holland Pen közös javaslatára. A holland delegátus szerint a külföldön élő íróknak „ma már leghelyesebb lenne az illető ország PEN-központjába felvételüket kérniük”, Boldizsár pedig arra mutatott rá, hogy az Exile-központ és az emigráció egyéb csoportjai a világszervezetet saját politikai propagandacéljaikra használják. A vita azzal zárult, hogy a „Writers in Exile” a nemzetközi Pen központja marad. Bár az emigránsok és bizonyos nyugati küldöttek visszaütözték a kritikát, „a kérdés napirendre tűzése a mi szempontunkból mégsem volt teljesen fölösleges: alkalmat nyújtott arra, hogy a Nemzetközi PEN-ben levő emigráns csoportok magatartásának retrográd egyoldalúságáról, irodalmi súlyuk hiányáról, a PEN munkáját zavaró tevékenységéről és megnyilatkozásaikról beszéljünk.”

A végrehajtó bizottság végül megtárgyalta Michael Scamellnek, a bebörtönzött írók bizottsága elnökének jelentését is, majd úgy határozott, hogy az írók kiszabadítása érdekében táviratban fordul az indonéz, a ghánai és a paraguayi kormányhoz. Javaslatba hozták a nemzetközi Pen megfigyelőjének kiküldését Alekszandr Ginzburg szovjet író, bírósági tárgyalására,¹³⁰ amit Boldizsár Iván elutasított, „hangsúlyozva, mennyire barátságtalan és vis-

zás gesztus [volna] ez, miután a Sydney-i kongresszuson többen azt bizonygatták, hogy a Szovjetunióban nincsenek meg egy PEN-központ megalakításának feltételei.” A javaslatot a magyar Pen tartózkodása mellett nagy többséggel emelték határozattá. Elstob főtitkár azt is bejelentette, hogy a stockholmi kerekasztalra hozzászólónak felkért Jevgenyij Jevtusenko, Andrej Voznyeszenszkij és Jurij Trifonov táviratuk szerint „rajtuk kívül álló okokból” nem lehetnek jelen. Felolvasták Václav Havel levelét is, amelyben a világszervezet segítségét kérte három, cseh írók szamizdatos műveinek terjesztése miatt bebörtönzött fiatalember kiszabadítása érdekében. „Az emigráns írók nyilatkozatot szándékoztak felolvasni az erdélyi magyarok ügyében” is, miután azonban ennek híre a dán küldött útján a magyar Pen képviselőinek tudomására jutott, „a nyilván provokációs célú akciót az ő segítségükkel sikerült leszerelnünk.”

A VB elnöksége javaslatot tett a távollévő Pavel Kohout csehszlovák és Ngui wa Thiong'o kenyai író díszvendéggé való megválasztására, a magyar Pen küldöttei szerint azonban egy ilyen ügy tárgyalása „karikatúrája mindannak, ami a Nemzetközi PEN-ben manapság végbemeleg. A vita nyilvánvalóan politikai kérdés körül folyik, az „újítás” elfogadása pedig csakis azzal az eredménnyel járhat, hogy a PEN-ben növekedni fog a feszültség.”

Vargas Llosa és Elstob jelentése nyomán kimondták a chilei Pen Club kizárását is, tudomásul véve, hogy a régi vezetőségtől és a Pinochet-rezsimtől független írók új központ alakítását tervezik. A felvételre jelentkező, túlnyomórészt fekete írók alkotta johannesburgi szervezet bejelentette, hogy ellentétben a fehérekből álló fokvárossal, nem fog élni a faji diszkrimináció eszközeivel. A kérdésben Wole Soyinka, Per Wästberg és Mineke Schipper úgy nyilatkozott, hogy a johannesburgi csoportban tömörült írók „a legjobbak közé tartoznak hazájukban. Az új centrum felvételét ennek ellenére számosan ellenezték, s a felvétel végül is – szavazategyenlőség után – elnöki döntéssel vált határozattá.” A vietnami emigráns írók jelentkezésekor a dán küldött azzal érvelt, hogy az emigránsok felvétele a Vietnamban élő írók Penhez való csatlakozását akadályozná, ezért egy év múlva visszatérnek a kérdésre.

A végrehajtó bizottsági ülést kísérő kerekasztal-vita témája *Az irodalom ábruhában* volt. A széles és általános tárgykör megközelítését ilyen nézőpontokból ajánlották a vita résztvevőinek: „ábruhát viselnek a kevésbé ismert nyelveken megszólaló irodalmak, hiszen el vannak rejtve a világ elől; az irodalom manapság szociológiának, riportnak stb. álcázza magát, másfelől a filozófiai, nyelvészeti és egyéb diszciplínák gyakran irodalmi köntösben jelentkeznek; az író bizonyos társadalmi és történelmi szituációkban kénytelen mondanivalóját a sorok közé rejtetni; az irodalom, mint a nyelvi kifejezés magas szintű formája, eleve szimbolikus, a valóságot nem mindig közvetlenül kifejező stb.”

Kéry László jelentése szerint a nyugati hozzászólók nagy része „a »szabad világ« (amelynek örven a szocializmust rendszerint egy kalap alá vonták a jobboldali diktatúrákkal) kategóriáiban” igyekezett megragadni a különbségeket, a dél-amerikai és az afrikai írók ezzel szemben leleplezték „a neokolonializmust és a durván elnyomó, rasszista, jobboldali rendszereket. [...] elvi alapon a szocialista országok küldöttei szálltak szembe a »szabad – nem szabad« világ hamis tételével. Jelentős volt e tekintetben Nagy Péter felszólalása, aki ezen az elvi kérdésen kívül a vita egy másik visszatérő motívumát, a cenzúra–öncenzúra kérdését

¹³⁰ Ginzburg már 1966 végén szamizdatban terjesztette *Febér könyv a Szinyavszkij–Danyiel-perről* c. iratgyűjteményét, amelyet saját neve alatt Nyugaton is megjelentetett.

is említette, hangsúlyozva az író öncenzúrájának, vagyis társadalmi, erkölcsi, egyéni felelősségének fontosságát. [...] A »szabad világ – nem szabad világ« koncepciója alapján állott Konrád György is, aki a szocializmust következetesen »államszocializmus« néven emlegette, s a többi közt arról beszélt, hogy az ilyen társadalomban a konfliktusokról nem lehet legálisan beszélni, mert ezek feltárása sérti az »állami kultúrát«. Az ellenvélemény visszaszorult az »eltűrt, titkos« irodalomba, vagy a vádlottak padjára. Az írók többsége azonban kiegyezik a hivatalos »ikonográfiával«. (Konrádot a svéd PEN vezetősége hívta meg a kerekasztal-vitára.)”

Az egyik norvég író azzal vádolta meg a Szovjetuniót, hogy Eritreában napalmot vetett be, Mongo Boti szerint pedig a francia kormányt Zairében „katonai banditizmust” alkalmaz. A kerekasztal-vitában felszólalt Karinthy Ferenc is, az első ülésen Boldizsár Iván elnökölt. A magyar küldöttek „aktívan, nemegyszer kezdeményező módon vettek részt a végrehajtó bizottság ülésein, illetve az irodalmi kerekasztal-vitában. Vas István szerepelt a kongresszus egyik költői rendezvényén, azon kívül felolvasta verseit a svéd televízióban és rádióban. (A versek minden alkalommal elhangzottak svéd fordításban is.)”¹³¹ Karinthy Ferenc a stockholmi világkongresszusról 1978. május 22-én ezt írta: „Kezdődik a PEN-gittegylet. Mennyi író, my god! [!] Max Frisch, [Mario] Vargas Llosa, John Gardner, [Hans Magnus] Enzensberger és még hány, meg se bírom számolni. S mennyi magyar, Mikes Gyuri Londonból, Konrád György, Márer Gyuri Amerikából. Minden magyar együtt vacsorázik, egész regiment. [...] Unalmas ülések. Literatura in disguise, álorcás irodalom – már a címet se értettem. Némi izgalmakat kelt Konrád felszólalása, hogy kell-e a »hivatalos küldötteknek reflektálnia-e rá«, ő ugyanis »hivatalos különálló« – de aztán nem mond semmi különöset.”¹³²

Kéry László összegzése szerint a bolgár és a keletnémet központtal szövetkezett magyar Pen nagy eredményt ért el; „különösen fontosnak érezzük azt a magyar kezdeményezést, amely a kisebb nyelvek irodalmának fokozottabb támogatását célozza, valamint azt a közös bolgár–magyar javaslatot, amely a Nemzetközi PEN hosszabb távú, konstruktív programjának kialakítására vonatkozik. [...] a két határozat értelmében közös bizottság alakult, amelynek tagjai vagyunk.” Amíg azonban a jelentéstevő pozitívan értékelte a Pinochet-barát chilei központ kizárását, a tanácskozás szerint azt is bebizonyította, hogy „egyes nyugati, illetve emigráns PEN-központok delegátusai részéről továbbra is föl kell készülnünk a meg-megújuló, frontális politikai támadásra. Számolnunk kell annak a helyzetnek a hátrányaival is, amely a bebörtönzött írókkal foglalkozó bizottság pusztán létéből, rendszeres tevékenységéből, minden ülésen visszatérő jelentéseiből stb. adódik. Végül tudomásul kell vennünk, hogy a gondolat- és sajtószabadság jelszavával a PEN íróinak nagy többségét bármikor meg lehet nyerni egy-egy határozat támogatására.” Kéry úgy ítélte, Vargas Llosa nemzetközi elnök és Elstob főtitkár „általában korrekt magatartást tanúsított, noha időnként tapasztalhattunk részükről bizonyos preferenciát a »polgári demokratikus« eszmék és módszerek irányában.”¹³³

A magyar Pen Boldizsár által szorgalmazott és Stockholmban elfogadott javaslata szerint az 1978. októberi barcelonai konferencia témájával a „kisebb” irodalmak helyzetének vizsgálatát tűzték ki. A magyar Pen számára a világszervezet bizottságai közül a „kevésbé elterjedt nyelvek”, az úgynevezett kis nyelvek irodalmának népszerűsítését és a műfordító-képzést elősegítő Program- és Fordítási Bizottsága volt a legfontosabb.¹³⁴ Ennek elnöke a testület felállítását kezdeményező Boldizsár Iván lett, a bizottság munkájában rajta kívül a bolgár, a szlovén, a svéd, a flamand és a katalán központ képviselői vettek részt.¹³⁵

Kéry László rendes évi összefoglalója szerint a világszervezetben belül 1978-ban is változatlan erővel zajló „ideológiai-politikai harcban” sikerült „bizonyos fordulatot elérni. Míg 1977-ben a francia PEN, Pierre Emmanuel és mások élesen támadták a nemzetközi elnököt és főtitkárát¹³⁶ a szovjet írókkal folytatott tárgyalásai miatt, addig 1978-ban, a stockholmi kongresszuson a magyar, a bolgár és az NDK PEN Központ képviselőinek sikerült ezt az akciót erőiesen visszautasítani és mind Stockholmban, mint Barcelonában elérni azt, hogy a nemzetközi végrehajtó bizottság figyelmének jelentős részét az általunk beterjesztett javaslatokra fordítsa, illetve ezeket a javaslatokat elfogadja. A nemzetközi elnök és főtitkár általában arra törekedett, hogy a konstruktív légkört erősítse és állásfoglalásaival határozottan a progresszív oldalt támogatta.”¹³⁷

A magyar Pen 1978 folyamán többek között Fawzi Al-Anteel, Umberto Albini, Yatindra Bahtnagar, Albert Bontridder, Nicolas Born, Nicole Brassard, Hortense Calisher, Paul Chamberlain, Tony Connor, Csatlós János, Marc Delouze, Szergej Fagyejev, Franz Fühmann, Barbara Frischmuth, Alekszandr Gerskovics, Sirpa Hajba, Christina Hallmann, Gunnar Hansson, Curtis Harnack, Stephan Hermlin, Rolf Hochhuth, Jože Hradil, Ernst Jandl, Paul Kárpáti, Daniel de Lange, Gennagyij Lejbutyin, Artur Lundkvist, Azzedin Madani, Bernard Malamud, Kenneth McRobbie, Alexandr Mezsirov, Jean Muno, Iris Murdock, Mile Nedelkoski, Nino Nikolov, Borisz Nikov, Aad Nuis, Constantin Olariu, Jean-Willem Overeem, Poul Pedersen, Maurice Regnaut, Birgit Rhode, Jean Rousselot, William Jay Smith, Manana Szaladze, Maria Wine, Karol Wlachovský és Anna Zigure műfordítókat látta vendégül.¹³⁸

A karintiai nemzetközi írótalálkozóra 1979 májusában,¹³⁹ a Rio de Janeiro-i 44. világkongresszusra júliusban került sor, októberben pedig Elstob főtitkár látogatott Budapestre, ahol a Pen összejövetelén a világszervezet bebörtönzött írók ügyeivel foglalkozó bizottságának és den Doolaard-féle segélyalapjának működéséről számolt be. Álláspontja szerint „Az esetek és a problémák oly számosak, hogy a PEN ezekkel megbirkózni képtelen. Hangsúlyozta,

¹³⁴ *A Magyar P.E.N. Club 1983. március 24-én a Fészek Művészklubban megtartott tisztújító közgyűlésének jegyzőkönyve.* G.m. 42–43, 46.

¹³⁵ Kéry László: *Kongresszus Rióban.*

¹³⁶ Mario Vargas Llosa és Peter Elstobot.

¹³⁷ *Jelentés a Magyar PEN Club 1978. évi...*

¹³⁸ *Vendégek 1972–1985.* A Magyar P.E.N. Club fejl. lp. G. K.n. és *A Magyar P.E.N. Club 1978. évi...*

¹³⁹ *Jelentés a VIII. freisachi (Karintia) írótalálkozóról.* Bp., 1979. jún. 26. G.m. Tímár György, Jávör Ottó, Hajnal Gábor, Görgy Gábor aut.

¹³¹ *Jelentés a Magyar PEN Club 1978. évi nemzetközi kapcsolatairól.* Bp., 1979. jan. 11. G.m. Kéry László aut.

¹³² *Napló* 3. k. 135.

¹³³ *Jelentés a Nemzetközi PEN stockholmi kongresszusáról.* Dok 136.

hogy a Nemzetközi PEN elvárja az egyes központoktól: küzdjenek a cenzúra és az írók bárminemű zaklatása ellen, ne tűrjék el a sajtó útján történő rágalmozást, fejtsenek ki aktív működést [...] kijelentette: tudja, hogy Magyarországon nincsenek írók börtönben. Arról is meg van győződve, hogy amennyiben lennének, a Magyar PEN Club ez ellen tiltakoznék. [...] elismeréssel szólt a Magyar Pen Clubról, amelyet mind itthoni, mind nemzetközi tevékenységét illetően mintaszerűnek nevezett. »A magyarok igen aktívak a PEN fórumain, álláspontjukat világosan, ha kell, élesen megfogalmazzák és keményen védelmezik, de mindenkor hajlamosak a méltányos megegyezésre, és a humorérzéknek sincsenek híjával.«¹⁴⁰

Kéry László jelentése szerint a nemzetközi főtitkárnak „alkalma volt közelebből megismerkedni a Magyar PEN Club sokrétű tevékenységével, találkozni kulturális és irodalmi életünk több vezető alakjával. Elstob mind a Magyar PEN Club tagjainak tartott beszámolójában, mind pedig Pozsgay Imre kulturális miniszterrel és más személyiségekkel való találkozásai alkalmával nyíltságról és őszinte együttműködési készségről adott tanúbizonyságot. Nem maradtak rejtve azok a pontok sem, amelyeken elgondolásai, véleményei eltérnek a mienktől. Budapesti látogatása alkalmat nyújtott arra is, hogy bizalmasan beszéljünk vele a Nemzetközi PEN-t érintő néhány fontos kérdéstről, például a PEN és a szovjet írók viszonyáról, a csehszlovákiai PEN helyzetéről, az emigráns PEN-klubok jelenlétéről stb.

A nemzetközi fórumokon legbiztosabb szövetségeseink továbbra is a bolgár és az NDK PEN képviselői voltak. Velük állandóan tartottuk a kapcsolatot, minden nemzetközi találkozó előtt egyeztetettük álláspontunkat, az ülések alatt folyamatos kontaktusban álltunk egymással, az ülések után pedig együttesen igyekeztünk levonni a konklúziókat. Erősödött kapcsolatunk a szlovén PEN-központtal, amely igen lendületesen vesz részt a »Program-és fordítási bizottság« munkájában. [...] A nyugati PEN-központok közül a hollandokkal, dánokkal, finnekkel, flamand nyelvű belgákkal és a katalánokkal sikerült együttműködésünket fenntartanunk, fokoznunk. Ezeknek a PEN-központoknak a vezetésében progresszív, a szocialista országokkal szemben baráti vagy legalábbis tisztességes szellem érvényesül. (Előfordul, hogy bizonyos kérdésekben másképp foglalnak állást, mint mi, de mozgatórugójuk ilyenkor sem valamely automatikus szovjetellenes, szocializmusellenes magatartás.)¹⁴¹

Noha Peter Elstob budapesti látogatása minden politikai zökkenő nélkül zajlott le, és külföldön is kedvező fogadtatásban részesült, miatta Kéry Lászlónak furcsa mód mégis magyarázkodnia kellett. Aczél Györgyhez 1979. október elején írott levele szerint „Elstob meghívására olyan időszakban kerül sor, amikor a Magyar P.E.N. aktivitását és szerepét a Nemzetközi P.E.N.-ben fokoznunk sikerült. Kezdeményezésünkre külön bizottság jött létre, amely a kevésbé ismert nyelvek irodalmainak fordítási és hatékonyabb terjesztési kérdéseivel foglalkozik, illetve ilyen irányú programokat dolgoz ki és bonyolít le. Ennek a nemzet-

közi összetételű bizottságnak elnöke Boldizsár Iván. Elstob meghívásával az volt a célunk, hogy megtárgyaljuk vele a bizottság programját, továbbá fölvevünk minden olyan kérdést, amely a Nemzetközi P.E.N. jelenlegi helyzete és jövőbeli fejlődése szempontjából fontosnak látszik. [...] nagy jelentőséget tulajdonít a bebörtönzött írókkal foglalkozó bizottság tevékenységének, és ebben a kérdésben is teljességre, tárgyilagosságra törekszik. 1977-ben Mario Vargas Llosával együtt Moszkvába ment és ott a Szovjet Írószövetség vezetőivel tárgyalt. Ezért a Nemzetközi P.E.N. bizonyos köreibben és a sajtóban élesen támadták.”¹⁴²

Aczél ingerültségét a Charta '77 polgárjogi mozgalom nemzetközi támogatásának fokozódása, a nemzetközi Pennek a csehszlovák ellenzéki írók támogatóihoz való csatlakozása, ezzel párhuzamosan a magyar írók egy részének tiltakozása és a „demokratikus ellenzék” fellépése indokolhatta;¹⁴³ egy 1979. november végi állambiztonsági jelentés szerint „A Francia Pen Club és a Nemzetközi Amnesztia Bizottság közös akcióülést tart januárban, elsősorban a csehszlovák írók ügyében. Tájékoztatják az érintett szocialista országok állambiztonsági szerveit.”¹⁴⁴ Az egyik decemberi belügyminisztériumi napi jelentés szerint K. Katalin moszkvai közgazdász aspiráns „a magyar aspiránsok összejövetelén tájékoztatta társait a csehszlovákiai írók perével kapcsolatos hazai tiltakozó akcióról. K. A. BME oktató szerint Illyés Gyula, Karinthy Ferenc és további hat-hét személy a csehszlovákiai perrel kapcsolatban tiltakozó levelet írtak a nemzetközi PEN-klubnak.”¹⁴⁵

1980 januárjában az állambiztonság úgy tudta, hogy „A csehszlovákiai Priroda és a budapesti Mezőgazdasági Kiadó kölcsönös kiállításcserében állapodott meg. A szlovák kiállítás 1980. február 14-én, Szarvason kerül megrendezésre. A szlovák fél a kiállítást az I. negyedév végéig nem engedélyezi, mert a Szlovák KB újabb engedélyre szükséges a realizáláshoz. A határidőcsúszást hivatalosan nem indokolták. Magánértesülések szerint ennek egy állítólagos petíció az oka, amelyet a magyar írók egy csoportja juttatott el a Nemzetközi Pen Clubhoz a szlovákiai magyarság ügyében. [...] Megjegyzés: 1979. dec. 8-án, a 286. sz. napi jelentésben szerepelt a BM III/III. Csoportfőnökség nem ellenőrzött információja, mely szerint Illyés Gyula, Karinthy Ferenc és további 6–7 személy a prágai perrel kapcsolatban tiltakozó levelet írtak a Nemzetközi Pen Clubnak.”¹⁴⁶ 1980 nyarán egy bizonyos Finta Ferenc, az egyik

¹⁴² Kéry László főtitkár levele Aczél György miniszterelnök-helyetteshez. Bp., 1979. okt. 8. A Magyar P.E.N. Club fejl. lp. G.m.aut.

¹⁴³ Kertész Imre, aki a '70-es–'80-as évek ún. demokratikus ellenzékét „az establishment részének” tekintette, '90-es évekbeli visszatekintésében egyes tagjainak szerepét és magatartását súlyosan elmarasztalta, l. *A néző* 228–229, 294–296.

¹⁴⁴ NJ. Bp., 1979. nov. 26. *Ideológiai diverzió*. BM III/III–B. Önélló O. Sz.t. Kül.font. Vagyoczký Béla r. ezr. ov. és BM III. Főcsfűség OKETO 45/78/10/275/79. Jóváh. Karasz Lajos r. altbgy. min.h. ÁBTŁ 2.7.1. NOIJ III/III–250/5/1979. 11. 26.

¹⁴⁵ NJ. Bp., 1979. dec. 3. BM III/III–B. Önélló Alo. Sz.t. 11–20/250–1979. 259. sz. ÁBTŁ 2.7.1. NOIJ III/III–259/2/1979. 12. 08.

¹⁴⁶ NOIJ 20. Bp., 1980. jan. 24. BM III. Főcsfűség OKETO Sz.t. Kül.font. Vagyoczký Béla r. ezr. ov. 45/78/10/20/1980. Jóváh. Karasz Lajos r. altbgy. min.h. ÁBTŁ–2.7.1 NOIJ III/III–12–20/7/1980. 01. 24.

¹⁴⁰ *A Nemzetközi PEN főtitkárnak látogatása Magyarországon. 1979. október 19–25-ig*. Bp., 1979. nov. 15. Boldizsár Iván elnök, Kéry László főtitkár. G.m.

¹⁴¹ *Jelentés a Magyar PEN Club 1979. évi nemzetközi kapcsolatairól*. Kéry László főtitkár. Bp., 1980. jan. 15. G.m.

dunaújvárosi üzem termelési főosztályvezetője titkárnőjének egy *Fegyelmезetten* című írást adott át „azzal, hogy azt 7 példányban sokszorosítsa a vállalat sokszorosítógépén. Az írás szerzője Illyés Gyula író, aki a Magyar Nemzetben megjelent cikkének¹⁴⁷ külföldi visszhangjára válaszol a Román Írószövetség elnökének címezve.¹⁴⁸ Az anyag az erdélyi magyarság kulturális elnyomásával, jogfosztottságával, nemzetiségi kérdésekkel foglalkozik nacionalista szellemben. Illyés javasolja, hogy a Francia Akadémia, illetve PEN-Klub foglaljon állást az általa felvetett kérdésekben. Az adatok szerint a jelzett írásos anyagot sokszorosítják, és szűk körben terjesztik. Finta már több alkalommal sokszorosíthatott titkárnőjével hasonló jellegű írásos anyagokat.”¹⁴⁹

A fordítói program eredményei és újabb vendégei

A műfordítói program keretében, hivatalos látogatóként vagy más keretek között a magyar Pen 1979-ben többek között Imants Auzinst, Bruce Berlindet, Sylvia Bodnárt, Csatlós Jánost, Günther Deickét, Eliseo Diegót, André Doms-t, Peter Elstobot, Jascha Kesslert, Gennagyij Lejbutyint, Claire-Anne Magnes-t, Marija Matkovićot, Mira Mihelićet, Kenneth McRobbie-t, K. L. Nandaut, Elisabeth Patersont, Bogdan Pogačnikot, Jürgen Rennertet, Luis Rogeriát, Tahsin Saracot, Michel Souleiman-t, Manana Szaladzét, Vaszilisz Vasziliszkoszt, Pascal Vrebos-t, Christian Wallnertet és másokat fogadta és látta vendégül.¹⁵⁰ A műfordítók közül Kenneth McRobbie magyarországi működése és kapcsolatai sem kerültek el az állambiztonság, ez esetben a belső elhárítás figyelmét: egy későbbi jelentés szerint „Lezsák Sándor lakiteleki lakos címére a McRobbie Magyar Pen Club, Vörösmarty tér 1. Budapest feladó budapesti postabélyegzéssel megküldte Petri György *Örökbétfő* című verseskötetét. A könyvet az AB Függelék Kiadó 940 példányban készítette a szamizdat kiadványok részeként. Kenneth McRobbie kanadai állampolgár Lezsák Sándor ismert kapcsolata. Intézkedés: 1. az anyagot a postaforgalomból kivontuk és a BM III/III-4. osztályának küldjük meg. 2. tájékoztattuk az MSZMP megyei bizottság első titkárát.”¹⁵¹

Kéry László a külföldi vendégeknek két fő kategóriáját különböztette meg. Az elsőt az olyan kiemelkedő írók, költők és külföldi Pen-vezetők alkották, „akiket rövidebb időre (8–10 napra) hívunk meg, hogy a magyar irodalmi élettel és általában az itteni viszonyokkal ismerkedjenek, írókkal és a kulturális élet vezetőivel találkozzanak, a Magyar PEN Club tagjai előtt műveikből felolvasást tartsanak stb.” A második kategóriában a szűkebb értelemben vett műfordítói programban résztvevők tartoztak; a programban „hosszabb időre (egy-két hó-

¹⁴⁷ *Válasz Herdernek és Adynak*. MN 1977. dec. 25. és 1978. jan. 1.

¹⁴⁸ Illyés Gyula Mihnea Gheorghiu becsületsértő támadására adott válaszában közlését nem engedélyezte a pártközpont.

¹⁴⁹ NOIJ 160. sz. Bp., 1980. júl. 12. BM III. Főcsof. OKETO. *Belső ellenséges elemek tevékenysége*. Jövőh. Karasz Lajos r. altbgy. min.h. 45–78/10/160/1980. ÁBTL–2.7.1 NOIJ Fejér–32–160/5/1980. 07. 12.

¹⁵⁰ *Vendégek 1972–1985*. A Magyar P.E.N. Club fejl. lp. G. K.n.

¹⁵¹ NOIJ. Bp., 1982. jún. 4. ÁBTL 2.7.1. NOIJ Bács–24/2/1980. 06. 04. 2. k/3. 12–14.

napra) hívunk meg külföldi írókat (főképp költőket), akiknek többsége magyarul nem tud, de hajlandó részt venni fordítói műhelyünk munkájában. Itt a maximális segítséget megkapja ahhoz, hogy a magyar irodalom alkotásait anyanyelvén, művészi szinten tolmácsolhassa.”¹⁵² A nemzetközi Pen Boldizsár Iván vezette a Program- és Fordítói Bizottságának Newsletter című kiadványa Kéry Lászlónak a magyar Pen műfordítói programját ismertető cikkével 1980-ban jelent meg.¹⁵³

Az 1980. január 1-jei Lengyel Menyhért-émlékezés¹⁵⁴ után februárban alakították meg azt a nemzetközi albizottságot, amely a József Attila születésének 75. évfordulójának megünneplésére létrehozott emlékbizottságon belül volt hivatva koordinálni az évforduló külföldön megrendezendő ünnepségeit, irodalmi estjeit és kiállításait. Az albizottságban az Oktatási és a Külügyminisztérium, a Magyarok Világszövetsége, a Magyar Rádió és Televízió, a Magyar Írók Szövetsége, az Országos Széchényi Könyvtár, a Petőfi Irodalmi Múzeum, az ELTE, a József Attila Színház, az MTA Irodalomtudományi Intézete és a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete megbízottai mellett a magyar Pent Kéry László képviselte.¹⁵⁵

1980. április 24-én került sor a magyar és a nyugatnémet Pen küldöttségének klubdelutánjára, ahol Frank Benseler, Walter Helmut Fritz, Walter Jens, Walter Neumann, Erwin Sylvanus és Thaddäus Troll olvasott fel újabb műveiből,¹⁵⁶ novemberben pedig Györfly Miklós utazott Nyugat-Németországba az ottani Pen meghívására.¹⁵⁷ Kéry László szerint a nyugatnémet írók Walter Jens vezette küldöttségének áprilisi felolvasása és megbeszélései mellett „jelentősnek kell tartanunk Allen Ginsberg amerikai költő magyarországi látogatását az év vége felé. Ginsberg a »beat« nemzedék egyik vezető alakja, aki az ötvenes-hatvanas években tehetségével és »polgárpukkasztó« viselkedésével egyaránt feltűnést keltett. Mostanában már némileg lehiggadt, de világnézetileg pozitív megnyilatkozásai még mindig anarchisztikus elemekkel keverednek. Költészetét nálunk elég jól ismerik az Európa kiadványai és a Nagyvilág közlései nyomán. Igen népszerű ifjúságunk egyes köreiből. Ő maga korábban többször is kifejezésre juttatta, hogy szívesen látogatna Magyarországra. (Több szocialista országban járt már, köztük a Szovjetunióban is; hozzánk Jugoszláviából érkezett.) Két költő- és zenésztársával együtt jött, mivel költeményeit túlnyomórészt zenekísérettel adja elő. A P.E.N. Club rendezésében és két másik alkalommal is viszonylag szűk körű, és a lehetőségekhez képest válogatott közönség előtt mutatták be szokatlan produkciójukat. Ginsberg, mint kiderült, sokkal népesebb rendezvényekhez van szokva, de tekintettel az előadott anyag helyenkénti

¹⁵² *Jelentés a Magyar PEN Club nemzetközi tevékenységéről*. Kéry László főtktár. Bp., 1980. febr. 11.

¹⁵³ A Program- és Fordítói Bizottságról, valamint a fordítóképzésről az 1983-as közgyűlésen Bart István számolt be, l. *Jen*. (1983. márc. 24.) 42–45.

¹⁵⁴ Uo. 40–41. és Hubay Miklós: *Végtelen napjaim* (Új folyam) 1997.

¹⁵⁵ *Tervezet a József Attila Emlékbizottság Nemzetközi Albizottságának tevékenységére*. G.m.

¹⁵⁶ *A Magyar Pen Club meghívója*. Nytv.

¹⁵⁷ NOIJ 218. sz. Bp., 1980. nov. 10. BM III/II-9. O. Sz.t. Kül.font. ÁBTL–2.7.1 NOIJ III/II-218 /1980. 11. 10.

kényes természetére, célszerűbbnek látszott ez a megoldás.”¹⁵⁸ Az 1980. december 15-i klub-délutánon Jurij Trifonov és Szabó Magda tartott felolvasást.¹⁵⁹

Allen Ginsberg látogatására annak ellenére kerülhetett sor, hogy szovjet nyomásra a politikai vezetés ekkoriban kezdte átmeneti időre meglazítani Magyarország nyugati kapcsolatait. A legfontosabb külföldi látogatók egyike a Kéry László meghívására Budapestre érkezett Cs. Szabó László volt. Az állambiztonság egyik, a „belső ellenséges elemek tevékenységéről” készült 1980. október eleji jelentése szerint az „Angliában élő magyar származású költőt” vendéglátói az írószövetségben készülnek fogadni, majd „előadást tart a Fészek Klubban, továbbá egy általunk ismeretlen helyen [1]. A vendég Illyés Gyula budapesti lakásában szállt meg. Barátságuk még a felszabadulás előtt kezdődött. Cs. Szabó eddig kevés emberrel tárgyalt, magatartását nagyfokú zárkózottság jellemzi.”¹⁶⁰

A lassan húszéves fordítói program legutóbbi éveinek eredményeiről az 1980. decemberi Pen-közyűlésen Tímár György számolt be. Adatai szerint a siker már „nemcsak az elvégzett munka mennyiségén és minőségén, hanem egyre inkább a külföldi publikációk számán is mérhető volt. Magyarán: kezdtek beérni a korábban főlhalmozott és folyamatosan tovább végzett munka gyümölcsei.” A kortárs magyar irodalom külföldi jelenléte Tímár szerint éppen a nemzetközi Pen két legfontosabb nyelvterületén erősödött meg, miközben „korábbi ígéretünkhöz híven alaposan kiterjesztettük műfaji hatósugarunkat. A verseken kívül egyre több színművet és rövid prózát fordítottunk.” Az angol nyelvterületen tizenhét folyóirat között legalább egyszer a magyar fordítói műhelyben készült anyagot, három francia irodalmi lap pedig magyar különszámot adott ki.

A párizsi Europe egyik 1977. évi számában „imponáló terjedelmű Ady-blokk” jelent meg versekkel, cikkekkel és tanulmányokkal, mellette a brüsszeli Le Journal des Poètes 1977-ben jelentette meg harmincegy magyar költő verseiből válogatott számát, „legutóbb pedig a liège-i Vérité, a haladó belga–francia költők folyóirata mutatta be húsz költőnk 51 versét, André Doms kiváló előszavával.” Tímár György André Miguelnek, a legnevesebb belga kortárs költők egyikének a különszámot ismertető írásáról úgy vélte, „ha azt mondom, igen elismerő, keveset mondok. De közölték anyagainkat NDK-beli, osztrák, arab, svéd, szovjet folyóiratok is. S akkor még nem szóltam az idehaza megjelenő idegen nyelvű lapokról, mint amilyen az Arion, a New Hungarian Quarterly, a Budapesti Rundschau, a PEN-Bulletin, a Livre Hongrois, a Magyar Szemle, melyek szintén sokat merítettek – melyik többet, melyik kevesebbet – a PEN fordítói műhelyének anyagából.”

A műfordítói program keretében elkészült könyvekről szólva Tímár György elmondta, „az írói színek, irányzatok skálája szinte teljes. Képviselve vannak klasszikusaink is, az élők

is. Az utóbbiak természetesen nagyobb számban, hisz a külföldet elsősorban a mai Magyarország írja, prózája, színdarabírása érdekli.” A „kölcsonösségen” belül a magyar szerzők aránya az egyes nyelvterületeken ugyanakkor néha nagyon eltérő, ami jórészt abból adódott, hogy „rendkívüli türelem kell a nem mindig szembeszökő hullámhossz-egyezések kitapintásához, vagyis ahhoz, hogy kiválasszuk, vagy pláne megkeressük az egy-egy nyelvre fordítók legjavából azt, aki éppen X, vagy éppen Y fordítására látszik alkalmasnak. Ennél fogva – tapasztaltuk – évek is eltelhetnek anélkül, hogy – például – annak az X-nek a számára, akit már sokszor és sokan fordítottak – teszem – angolra, megtalálnók megfelelő francia tolmácsát, vagy megfordítva.”¹⁶¹ A műfordítói programban, meghívott vendégként vagy látogatóként a magyar Pen 1980-ban mások mellett Frank Benselet, Sylvia Bodnárt, Brian Clark-et, Tony Connort, Eliseo Diegót, Peter Elstobot, Elaine Feinstein, Walter Helmuth Fritzet, Allen Ginsberget, Stephan Hermlint, Rolf Hochhuthot, Daniel Hoffmant, Ernst Jandl-t, Walter Jenst, Paul Kárpátit, Hauno Launonnet, Artur Lundkvistot, Bernard Malamudot, Albert Memmit, Iris Murdockot, Walter Neumann, Walter Nowotnyt, Joyce Carol Oates-ot, Peter Orlovskyt, Mineke Schippert, William Saroyant, Erwin Sylvanust, Thaddäus Trollt, Jurij Trifonovot, Larisza Vasziljevát, Vaszilisz Vasziliszkoszt, Lallan Prasad Vyasat látta vendégül.¹⁶²

Ebben az időben, még ha nem is csökkent az állambiztonságnak a magyar Pen külkapcsolatai iránt tanúsított érdeklődése, az információk összegyűjtésében némi passzívás látszott, ennek megfelelően az eredmény is „másodlagos” volt. A Párizsban székelő Csehszlovákiai Charta ’77 Támogatóinak Nemzetközi Bizottsága által világszerte szétküldött körlevélről például valószínűleg csak postai „ellenőrzés” útján szereztek tudomást. A tájékoztató, amely Kéry László főtítkár és Illyés Gyula számára a magyar Pen Vörösmarty téri címére érkezett, arról tudósított, hogy „Jan Palach »mártírhálála« 11. évfordulója alkalmából 1981-ben ismét kiadják a »Jan Palach Díj«-at, melyet ezúttal a Padlock Kiadónak ítéltek oda. A kiadó »érdeme« egy közel 200 kötetes szamizdat irodalmi sorozat megjelentetése, melynek keretében cseh és szlovák »feketelistán« lévő írók, költők írásait publikálják. A körlevél arra kéri fel címzetteket, hogy anyagilag járuljanak hozzá a díj összegéhez, illetve bármilyen formában működjenek közre a bizottság munkájában. Az adomány befizetésére válaszbörítékot mellékelnek, amelyen »France de Nicolay 5, rue de Médecin 75006 Paris, France« cím szerepel. Megjegyzés: a fenti nemzetközi bizottságra és a Padlock Kiadóra vonatkozóan a szervnél eddig nem keletkeztek adatok.”¹⁶³

Az 1976. évi csak 1980 decemberében követő tisztújító közgyűlés elnöki bevezetőjében Boldizsár Iván ismét meghatározta a magyar Pen karakterét és a világszervezethez fűződő viszonyát. Eszerint „irodalmi társulás vagyunk, írók egyesülete, klubja, amely a nemzetközi kapcsolatok réén a nemzetközi irodalmi életben él, nem pedig valamiféle írói szervezetnek

¹⁵⁸ *Jelentés a Magyar P.E.N. Club nemzetközi kapcsolatairól 1980.* Kéry László főtítkár. Bp., 1982. jan. 30. G.m.aut. és *A Magyar PEN Club 1980. évi tevékenységének kronológiája.* G.m.

¹⁵⁹ *A Magyar P.E.N. Club 1983. március 24-én a Fészek Művészklubban megtartott tisztújító közgyűlésének jegyzőkönyve.* G. 21–23.

¹⁶⁰ *Feljegyzés.* Bp., 1980. okt. 4. Tárgy: *Operatív tájékoztató.* BM III/I. Csfség 67/9–1/195/1980. *Belső ellenséges elemek tevékenysége.* Sz.t. Kül.font. Bogyé János r. vörög főcsf.h. ÁBTL–2.7.1 NOIJ III/I–195/1980. 10. 4.

¹⁶¹ Tímár György beszámolója a műfordítói programról. Dok 138.

¹⁶² *Vendégek 1972–1985.* A Magyar P.E.N. Club fejl. lp. G. K.n. és J.k.r. (1980) 25–26. G.m.

¹⁶³ BM III. Főcsf.ség OKETO III/3. Sz.t. Kül.font. 45/78/10/1980. Jóváh. Karasz Lajos r. altbgy. min.h. NOIJ 301. Bp., 1980. dec. 30. *Ideológiai diverzió.* Vagyoczky Béla r. e.zr. ov. ÁBTL 2.7.1. NOIJ III/3–69–301/2/1980. 12. 30.

a magyarországi al-vállalata vagy tagozata! [...] nem merném mondani, hogy a Nemzetközi PEN-ben minden rendben van, működnek még benne – noha sokkal kisebb eréllyel – az ún. aktivisták, a különféle emigráns és disszidens szervek hivatásos képviselői, de mintha elfáradtak volna, valószínűleg ők is megöregedtek. Másodszer a PEN egyetemessége, univerzalitása még mindig foghíjas, mert igaz ugyan, hogy a legutóbbi közgyűlésen a Népi Kína újra belépett, de a Szovjetunió, bár részt vesz számos ülésen, nem tagja a PEN-nek.”¹⁶⁴

A részleges tisztújítás eredményeképpen Boldizsár Iván az írószervezet elnöke, Kéry László pedig főtitkára maradt, alelnök lett Garai Gábor, Hubay Miklós, Illyés Gyula, Keresztury Dezső, Sótér István, Szabó Magda és Vas István. Az intézőbizottságba Bajomi Lázár Endrét, Bárány Tamást, Csák Gyulát, Cseres Tibort, Dobossy Lászlót, Doromby Károlyt, Fehér Klárát, Földeák Jánost, Gergely Ágneszt, Görgey Gábort, Hajnal Gábort, Hegedűs Gézát, Karig Sárát, Karinthy Ferencet, Károlyi Amyt, Képes Gézát, Kodolányi Gyulát, Köpeczi Bélát, Maróti Lajost, Molnár Gézát, Nemes Györgyöt, Nemes Nagy Ágneszt, Orbán Ottót, Ottlik Gézát, Rényi Pétert, Rónai Mihály Andrást, Somlyó Györgyöt. Szabolcsi Miklóst, Szobotka Tibort, Tímár Györgyöt, Tornai Józsefet, Ungvári Tamás, Vajda György Mihályt, Vajda Miklóst, Veress Miklóst, Walkó Györgyöt és Weöres Sándort választották be.¹⁶⁵

Noha Kéry Lászlót 1980-ban is újraválasztották, mivel ismételtelen bejelentette távozási szándékát, állambiztonsági információ szerint a főtitkári posztra már 1979 nyarán „Bart Istvánt, az Európa Könyvkiadó szerkesztőjét jelölték ki és az illetékes kulturális vezetés beleegyezett a kinevezésbe.”¹⁶⁶ A „Bereznai” fedőnevű ügynök (Antal László) jellemzése szerint kiadói kollégája, Bart István Pen-titkár „Sokoldalú érdeklődésének kielégítésére igyekszik minél több helyen »bent lenni«. A következő helyeken fejt ki aktív tevékenységet: könyvkiadás; a Rádió könyvrovata; a Valóság c. lap szerkesztősége; a budapesti egyetem (ELTE) angol tanszéke (korábban a szegedi JATE angol tanszéke); a PEN Club; az Írószövetség műfordítói szakosztálya. Ezen kívül jelen van fontosabb irodalmi vagy nyelvészeti tanácskozásokon is, ha ideje engedi.”¹⁶⁷

Amikor Bart 1980-ban amerikai ösztöndíjat kapott, az Európa Könyvkiadónál már nyolc éve foglalkozott angol, amerikai, holland és skandináv irodalommal. „Bereznai” véleménye szerint az angolt „anyanyelvi szinten beszéli és olyan kitűnő kiejtéssel, hogy azt hinné az ember, hogy született angol”, amihez német, svéd, orosz és francia nyelvismeret társul. Szerkesztői és műfordítói munkája mellett a rádió könyvrovatánál, a Valóság szerkesztőségében, az ELTE-n, a Pen Clubban és az írószövetség műfordítói szakosztályában is tevékenykedik, miközben „behatóan érdeklődik korunk társadalmi problémái iránt.”

Bart érdeklődése „Bereznai” benyomása szerint „igen szerteágazó. Szakmájánál fogva elsősorban az irodalom, itt is a modern irodalom érdekli. Nagyon otthonos a modern amerikai

prozában. De foglalkozott angol irodalommal is, írt egy nagyon jó könyvet az angol Walter Scottról,¹⁶⁸ és igen nagyszámú fordítása között is vannak angol klasszikusok. [...] Nyomon követi az aktuális politikai eseményeket, mind a belpolitikában, mind a világpolitikában, és igen határozott véleménye van politikai kérdésekben. A belpolitikában elkötelezett híve annak, amit köznyelven »Kádár-korszak«-nak neveznek. A józan, megfontolt, kiegyensúlyozott, megrázkódtatásoktól mentes politika híve. Jellemző, hogy például 1968-ban, közvetlenül a cseh események előtt szó volt róla, hogy belép a pártba (akkor úgy volt, hogy be fog kerülni a KISZ központi apparátusába), de az akkori események hatására elállt ettől a szándékától. Ugyanez a kiegyensúlyozottságra való törekvő magatartás jellemezte állásfoglalását a legutóbbi (1979. októberi Bence [György]-féle »alírási kampány«-nyal kapcsolatban. Helytelenítette az aláírásgyűjtést, mind módszert, elítélte az egész akciót, mint olyat, ami alkalmas az ország belső nyugalmanak a megbontására, de ugyanakkor helytelenítette azt is, hogy látványosan megtorolják az aláírást.

Bart István politikus alkat, aki igyekszik mindenről tájékozódni, és igyekszik alakítani a világot maga körül. Szerteágazó érdeklődésének megvan az a veszélye, hogy felületességet eredményez. Mivel nincs mindig ideje alaposan utánajárni a tényeknek, a hézagokat okoskodással, következtetésekkel tölti ki. Ezért a jelentéseit, beszámolóit óvatosan kell fogadni, rá kell kérdezni, hogy mi az, amit tényszerűen, biztosan tud, és mi az, amit csak kikövetkeztetett. Ugyanebből a forrásból fakad, hogy hajlamos a nem kellően megfontolt döntésre, vagy olyan ígéretre, amely – mint utólag aztán kiderül – nem megvalósítható. Az ilyen magatartás, noha jó szándékból, gyakran segíteni akarásból fakad, utóbb nagy kellemetlenségek forrása lehet. Különösen a politikai cselekvés területén. Ebből az következik, hogy komolyabb akciókat, előre nagyon alaposan és a kis részletekre is kitérően meg kell beszélni vele, és meg kell állapodni, hogy kinek mit ígérhet, mi az, aminek megvan a reális teljesítési lehetősége.

Nagyon jól tud kapcsolatot teremteni emberekkel. A külföldieket különösen lebilincseli nagy nyelvtudása és széles körű műveltsége, valamint okossága. A társalgásban csillogó, nagy összefüggések, általános kérdések iránt érdeklődő, s nem annyira a részletek, a finomságok iránt érdeklődő, azokban elmélyedő. Szívesen ismerkedik meg úgynevezett »hírességekkel«, nagy írókkal, művészekkel, tudósokkal, és társasági szinten jól tudja tartani velük a kapcsolatot. Az már nem bizonyos, hogy elmélyült, hosszan tartó kapcsolatot is ilyen jól tud kiépíteni. Nagyon szeret utazni, világot látni. Minden lehető alkalmat megragad, hogy külföldre mehessen, akár egyedül, akár delegációban. [...] Külföldi útjairól értékes, tartalmas információkkal jön haza, számos emberrel, intézménnyel teremt kapcsolatot.”¹⁶⁹

Kéry az ügynöknek később azt mondta, „igen kellemetlen helyzetben van, ugyanis egyelőre – szándéka ellenére – nem adhatja át a PEN főtitkári funkcióját Bart Istvánnak. Ez

¹⁶⁴ *Jegyzőkönyv*. Készült a Magyar PEN. Club 1980. december 4-én megtartott közgyűléséről. G.m. 4, 15–16.

¹⁶⁵ *Jér.* (1980. dec. 4.) 37–38. és *Kéry László levele Dr. Vigh Józsefnek, az Művelődési Minisztérium Irodalmi Osztálya munkatársához*. Bp., 1980. okt. 6. G.m.

¹⁶⁶ *Jelentés*. Bp., 1980. jún. 24. *Tárgy: Bart István. „Bereznai” fn. ügynök* Barna János r. szdsnak. BM III/III-5/a. Alo. M.d. „Bereznai” *int.* „B” do. sz: H-59111. 2. k. Megny. 1979. júl. 31. ÁBTL

¹⁶⁷ *Jelentés*. Bp., 1980. aug. 1. *Tárgy: „Lord” fn. jelölt. „Bereznai”, Barna János r. szds.* ÁBTL

¹⁶⁸ *Walter Scott világa*. Európa Könyvkiadó. Bp., 1980.

¹⁶⁹ „Bereznai” ÁBTL M-42095/1. 45–51. Szőnyi Tamás: i. m. 1. k. 935–936. A dokumentum Bence György ügvét, a Charta '79 mozgalomnak a prágai politikai perek ítéletei elleni 1979. októberi tiltakozását, a Kádárhoz intézett nyílt levelet, valamint a Losonczy Pálhoz, az ET elnökéhez eljuttatott nyilatkozatot tárgyalja.

a helyzet úgy alakult ki, hogy minden előzetes várakozás ellenére Bart, mint a Magyar PEN titkára, nem bizonyította, hogy alkalmas a főtítkári poszt betöltésére. (A titkárság tagjaival személyi ellentétbe került, Kéry szobáját át akarta rendezni, jóllehet az még javában funkcionált stb.). Természetesen Boldizsár Iván és Kéry László elemezte a helyzetet. Bart viselkedésére az illetékes miniszterelnök-helyettes [Aczél György] úgy reagált, hogy: »Bart döntse el, funkciót akar, vagy dolgozni«. A jelen helyzetben a Magyar Pen elnöke és főtítkára egyetértenek abban, hogy aki a szűkebb hazai környezetében nem tud diplomatikusan viselkedni, az nem felelhet meg a nemzetközi követelményeknek és adott esetben komoly kárt okozhat elhamarkodott döntéseivel. Épp ezért még 1 évig – szándéka ellenére – kénytelen Kéry László betölteni a PEN főtítkári posztját (1982 nyaráig) és ekkor döntenek Bart kinevezése ügyében. Amennyiben a fentiek nem következtek volna be, úgy Bart Istvánt javasolták volna ez év őszétől a Magyar Pen főtítkárának.¹⁷⁰

Kéry szerint tehát Bart István „egyelőre méltatlan arra, hogy átvegye tőle a Magyar EPN Club főtítkári pozícióját – de végül is átvette, hiszen – mint azt »Bereznai« egy évvel korábban, 1980 júniusában jelentette – a kulturális vezetés már beleegyezett ebbe.”¹⁷¹ Az 1983. márciusi közgyűlés előtt Kéry be is jelentette, hogy nem jelölteti magát. A leköszönő főtítkárt, akit külföldön „Mr. Hungarian PEN”-ként ismertek, Boldizsár Iván „játékos bajtársaként” és „kemény cimborájaként” méltatott, alelnöknek jelölték. Boldizsár szerint nem lesz könnyű dolga Bart Istvánnak, „aki a helyére lép vagy inkább lépett. Megbízott főtítkárként már jó ideje ő vezeti a Titkárságot, munkatársaival ő készítette elő ezt a közgyűlést. Bart István személyi, irodalmi tájékozottsága, közéleti érdeklődése, nyelvtudása, egész egyénisége alkalmassá teszi erre a nehéz és szép munkára. Menet közben a tanuló, ipari tanuló – PEN-ipari tanuló – éveiben, nemzetközi értekezleteken is bele-beledobtam a meleg – inkább a forrongó mély vízbe, és mindig jól taposta a sarat, megállta a helyét; fennmaradt.”¹⁷²

1984 júniusában Bartot „behívták az MSZMP KB illetékes osztályára és felkérték, hogy vállalja el a Művelődési Minisztérium kiadói főigazgatói megbízatását. Ezzel egy időben a személyzeti anyagát bekérték a Művelődési Minisztériumba. A beszélgetés során megbízták, hogy dolgozzon ki egy vázlatos elképzelést a kiadói és könyvkereskedelmi terület irányítására és problémáinak megoldására. Bart egyelőre gondolkodási időt kért, hogy a döntését kellően megfontolhassa. Bart személyesen közölte »Bereznay«-val, hogy a megbízást nem vállalja, ezt közölni fogja az MSZMP KB illetékes osztályán.”¹⁷³

A magyar Pen a Boldizsár-korszak első évtizedében nemcsak nemzetközi kötelezettségeinek tett eleget, mégpedig sikerrel, hanem tovább bővítette kapcsolatait, java energiáit for-

dítói programjára összpontosítva. Az íróegyesület már Sötér István elnökségétől a magyar irodalmi-kulturális élet számottevő tényezője volt, a hetvenes évek elejétől pedig a klubéletet is sikerült dinamizálni, a szokásos rendezvények mellett nem utolsósorban a fordítói program keretében Magyarországra érkezett írók fogadásával. 1981-ben a magyar Pen többek között Anne-Marie de Backert, Sven Delblanc-ot, Alan Dixon-t, André Doms-ot, Margareta Ekströmöt, Franz Fühmannt, Judit Guillaume-ot, Ronald Harwood-ot, Ernst Jandl-t, Visnu Khare-t, Niko Kosirt, Marko Kravost, Milos Mikelnt, Davud Naszibot, David Scheinert, Susanne Servais-t, William Jay Smith-t, Maurice Regnaut-t, Ossia Trillinget, Vercors-t (Jean Bruller), Per Wästberget, Olive Wilmert és Ciril Zlobecet látta vendégül, tiszteletükre találkozóval egybekötött felolvasásokat rendeztek.¹⁷⁴

A nyolcvanas évek első „publikációs-politikai hibái” és az ellenzék

A nemzetközi Pen lyoni 45. kongresszusára (ahol Peter Elstob főtítkár utódának Alexandre Blokh-ot választották meg) 1981 szeptemberében került sor.¹⁷⁵ A világkongresszuson megjelent többek közt Györgyey Klára „1956-os disszidens, a Pen in Exile (Pen Száműzetésben) vezetője. Sokat tartózkodott a magyar küldöttek között, és előttük provokatív megjegyzéseket tett. Saját bevallása szerint ő »segítette ki« Magyarországról Zalán Magdát, a Magyar Rádió volt munkatársát.” Miután Györgyeyt a magyar állambiztonság a Pen in Exile miatt tartotta fontosnak, úgy döntöttek, hogy „a szocialista országok áb szervei segítségével felderítik Gy. Klára tevékenységét, megállapítják hazai kapcsolatait, azok jellegét.” Ugyancsak megjelent Lyonban Fázsy Anikó műfordító, a magyar Pen titkára, aki ösztöndíjként tartózkodott Franciaországban. „Állandóan az emigráns magyarok társaságát kereste. Kifejezte egyetértését P[ierre]. Emmanuel francia költővel abban, hogy az íróknak mindig, mindenütt fel kell lépniük a hatalom ellen.” Magyar állampolgárról lévén szó az állambiztonsági jelentés minderről azonban már a „belső ellenséges elemek tevékenysége” alcím alatt számolt be.¹⁷⁶

A világszervezet alapítása 60. évfordulóját 1981. október elején ünnepelték meg,¹⁷⁷ a magyar és a „nyugati” írókat azonban – irodalmi működésük mellett – már akkor sem csupán szervezeteik belső élete foglalkoztatta. A Mozgó Világ című folyóirat 1971-es megindulása, majd a Fiatal Írók József Attila Körének 1973. március 30-i megalakulása már a lassú változások kétségtelen jeleként az új nemzedék fegyvertényének számított akkor is, ha az írószövetség elnöke, Dobozy Imre állítólag kijelentette: „A FIJAK-ot azért hoztuk létre, hogy ne történjen semmi.”

¹⁷⁰ Jelentés. Bp., 1981. aug. 12. Tárgy: Bart István. BM III/III/5-a. Alo. „Bereznay” [I] fn. ügynök Barna János r. szdsnak. M.d. „Bereznay” tmt. „B”. do. sz. H-59111. 2. k. Megny. 1979. jan. 31. ÁBTTL

¹⁷¹ Szőnyi Tamás: i. m. 1. k. 936.

¹⁷² Jk: (1983. márc. 24.) 17–18.

¹⁷³ Jelentés. Bp., 1983. júl. 27. Tárgy: Bart István. BM III/III-5-a. Alo. Adta „Bereznay”, vette Barna János r. szds.

¹⁷⁴ Vendégek 1972–1985. A Magyar P.E.N. Club fejl. lp. G. K.n. és Jk: (1983. márc. 24.) 23–37.

¹⁷⁵ Boldizsár Iván: A válságtépte világban és Jk: (1983) 40a–41.

¹⁷⁶ BM III. Főcsof. OKETO Sz.t. Kül.font. 45/78/10/225/1981. Jóváh. Karasz Lajos r. altbg. min.h. NOIJ 225. Bp., 1981. okt. 20. Ideológiai diverzió. Vagyoczy Béla r. ezr. ov. ÁBTTL 2.7.1. NOIJ III/III-165–225/3, 12. 1981. 10. 20.

¹⁷⁷ Kéry László: A Nemzetközi PEN hatvan éve.

A Mozgó Világ első, 1980–81-es „válságperiódusát” a FIJAK 1980. október 30–31-i szentendrei tanácskozása követte, amikor az 1956-os forradalom leveréséért és a véres megtorlásokért Kádár Jánost név szerint is nyilvánosan felelőssé tették. A drámai hangulatú szentendrei találkozót a szervezet felfüggesztése követte, a Mozgó Világ körül támasztott botrányt pedig a lengyelországi hadiállapot idején a Tiszatáj 1981. februári krakkói összeállításával¹⁷⁸ elkövetett „publikációs-politikai hiba” szankcionálása kísérte.¹⁷⁹ A Mozgó Világ felszámolására 1983 végén került sor. Egy szegedi pártbizottsági összefoglaló szerint „A Mozgó Világ című folyóirat – a többszöri segítő szándékú figyelmeztetés ellenére – évek óta nem felelt meg azoknak az irodalmi, esztétikai és főleg politikai követelményeknek, amelyek szolgálatára megalapították és folyamatosan megjelentették. Ezért az illetékes szervek – eleget téve politikai felelősségükből eredő kötelezettségeiknek és élve jogkörükkel – leváltották a lap főszerkesztőjét. A leváltás tényét és az azt előidéző okokat az Élet és Irodalomban nyilvánosságra hozták. A döntéssel a fiatal írónemzedék jelentős része nem értett egyet. Egyesek azért, mert féltették a szinte egyetlen, sajátjuknak tekintett orgánus megjelenését, második pedig tudatos ellenzéki politikai beállítottságuk miatt. A lap ugyanis a jó szándékú törekvések ellenére fokozatosan az ellenzék szócsövévé is vált. A főszerkesztő leváltása országos visszhangot váltott ki, és nemkívánatos politikai következményekkel járt Szegeden is.”¹⁸⁰

A FIJAK 1981. január 6-i közgyűlése után, amikor a tagság titkárnak Szilágyi Ákost, a vezetőségbe Csordás Gábort, Elek Istvánt, Kulcsár-Szabó Ernőt, Lezsák Sándort, Reményi József Tamást, Tóth Erzsébetet, Zalán Tibort és Zelei Miklóst választotta meg, a legfelsőbb pártvezetés döntése alapján a kört március 11-én felfüggesztette az írószövetség. A szokatlanul radikális lépést a határozat végrehajtója, Dobozy Imre azzal indokolta, hogy „a FIJAK-nak nem elsősorban irodalomszervező, nem elsősorban esztétikai, irodalomgondozó szerepe erősödött fel, hanem különböző politikai tanácskozások, politikai kezdeményezések, nem mindig a művek mellett, hanem gyakran a művek helyett.”¹⁸¹

Az írószövetség választmánya 1981. július 9-én döntött a felfüggesztés eltörléséről, majd november végén a kör új, „korlátozott autonómiát” rögzítő alapszabályt kapott. A FIJAK hangadó tehetségei már a hosszadalmas alapszabály-vitát megelőzően is erőteljesen léptek fel az irodalmi és az állampolgári autonómia követelésével: a pártközponttal és a minisztériummal már rég valóban nem irodalmi-esztétikai, hanem mind hevesebb, formai-szervezeti köntösbe bújtatott politikai csatákat vívtak. A küzdelem eredményeképpen 1982-ben enge-

¹⁷⁸ L. Kiss Gy. Csaba: *Húsz év után*.

¹⁷⁹ A Kulturális Minisztérium Irodalmi Főosztályán a Tiszatáj referense 1979 nyarától az 1982. őszi Tiszatáj-botrányig Csapody Miklós volt. Miután a szóban forgó összeállítás tartalmáról előzetes tudomása volt, Aczél György kezdeményezésére Tóth Dezső miniszterhelyettes fegyelmi büntetésben részesítette.

¹⁸⁰ *Tájékoztató a Mozgó Világ című folyóirat ügyében a szegedi felsőoktatási intézményekben folytatott aláírásgyűjtésről és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről*. MSZMP Szeged Városi Bizottsága. Sz.b. VB/1/31/1984. Készült 30 pld.-ban. G. L. még *Jegyzőkönyv a megyei párt-végrehajtóbizottság 1984. jan. 20-i üléséről*. MSZMP Csongrád Megyei Bizottsága Szeged. Sz.b. Készült 2 pld.-ban. T. 1/1984. Bné/5. G.m.

¹⁸¹ *Jegyzőkönyv a Magyar Írók Szövetsége 1981. március 23-án megtartott választmányi üléséről*. G.m.

délyezték a JAK füzetsorozata megindítását (a szerkesztőbizottság elnöke Jankovics József, 1987-től Csapody Miklós volt).¹⁸² A sorozat első köteteként a *Fasírt* című antológia jelent meg,¹⁸³ amely hiánytalanul közölte a JAK „fölgörgető társadalmi-politikai mondanivalójának alapszövegeit”.¹⁸⁴ Szilágyi Ákos előszava szerint „Egy olyan irodalmi korszakban, amelyben műalkotás és irányzat, író és irodalmi élet, írói műhely és irodalmi nyilvánosság, írói aktivitás és közemberi aktivitás szembeállítás az irodalmi rend alapja, jogosulttá válik minden »fölgörgető« tevékenység, amely az egyes művek irodalmi kontextusának, az irodalom tényleges irányzati tagoltságának kirajzolására irányul. Ez a felismerés vezette a Magyar Írók Szövetségének József Attila Körét, amikor évekkel ezelőtt az új művek számára új kiadási formát kezdeményezett.”¹⁸⁵ A JAK első műfordítás-füzetei között Volker Braun *A Nagy Megbékélés* című munkája Márton László fordításában 1986-ban, Paavo Haavikko *Vaskora*, Kozmács István fordítása, valamint Icik Manger *Az Édenkert könyve*, Lichtmann Tamás és Kiss Zsuzsa munkája 1988-ban jelent meg az Európa Könyvkiadónál.

A „lengyel eseményeket” a magyar gazdasági és politikai élet elmélyülő válsága kísérte, ezért az írószövetségi közgyűlés tovább már nem halasztható összehívása előtt 1981 végén a pártközpont szigorúan bizalmas „egyéni beszélgetéseket” rendelt el. Az „íróság” és a társadalom hangulatát a megkérdezettek nevének mellőzésével foglalták össze. Az „elbeszélésekről” készített feljegyzés szerint „Ha marad a mostani szituáció, a közgyűlésnek nincs értelme. A szövetség huszonkét éves működése bizonyítja, nem is akarták, hogy igazán szava, hatásköre legyen. [...] Amíg a mostani szubjektivist, voluntarista kulturális politika folyik, amíg a döntés a mindenkori kifutófiúk végrehajtói ügykörébe inkább tartozik, mint az állítólag önálló művészeti szövetség jogkörébe, jobbat mit lehet várni? [...] Az író az alig működő szakosztályokban, az erélytelen vezetés körében védelmet nem talál. Védelmet csak Aczélnál, vagy Pozsgaynál lehet keresni. Legyenek hát olyan szakmai képviselőink, akiket nem dróton rángatható eszközök csupán. [...]”

Képtelenség, hogy miközben leromlottak a politikai feltételek, [az írószövetség] se bel- se külpolitikai kihívásokra nem válaszol. Csak negatív akcióprogramja van: lehetőleg semmit sem csinálni, mindent elodáztatni, a bizonytalan jövőbe tolni. Ennek katasztrofális következményei lesznek. A hidegháborús erjedésben a szomszédos országok magyarságának helyzetére vonatkozóan semmi érvényes megoldási kísérlettel sem állunk elő. A stabilitás attól nem marad fenn, hogy állandóan mondogatjuk: mi rendben vagyunk. Kulturális politikánkban mindez a tehetetlenség fokozottabban érvényesül, lévén az irányítás egyetlen bevett formája a paternalista személyi politika. A gazdasági életben kemény törvényszerűségek uralkodnak, a kulturális politikát viszont lehetne szabadabban csinálni. [...] Huszonöt évvel '56 után

¹⁸² Csapody Miklós: *Renitensek kompániája* 293–294.

¹⁸³ *Fasírt, avagy riták a „fiatal irodalomról”*. Válog., szerk. Dérczy Péter. Magvető Könyvkiadó. Bp., 1982. JAK Füzetek 1.

¹⁸⁴ Révész Sándor: *Aczél...* 221–222.

¹⁸⁵ *Fasírt...* 5–6.

a szorításokon végre engedni kéne. A közgyűlésen az elnöki beszámolóban nem az irodalmi életéről, szigorúan csak a szövetség szervezeti életéről kellene beszélnie. Be kell majd ismerni, hogy rengeteg a mulasztás, mivelhogy a szövetség tulajdonképpen nem tölti be funkcióját. A betokosodás, a mozgásképtelenség a legjellemzőbb rá. Nem tud beleszólni az irodalom-politikába, így az írók érdekvédelmét sem tudja hatékonyan ellátni. Kérdés: szükség van-e rá egyáltalán? Netán egy irodalmi társaság többet érne.”¹⁸⁶

Az írók válaszai a legfelsőbb pártvezetésnek készített összefoglalóban különös átalakuláson mentek át. Eszerint „Az író-társadalom zöme alkotásokban és művön kívüli megnyilatkozások tekintetében politikailag lojális; kész a szocializmus ügyének támogatására, nemzeti programnak tekinti a párt programját (ha nem is ért egyet politikai gyakorlatunk minden elemével); tudja, hogy alkotói szabadságának és eredményeinek megőrzése az MSZMP művelődéspolitikájának, végső soron politikájának folytonosságától, továbbvitelétől függ. Ugyanakkor a nemzetközi élet kedvezőtlen fejleményei, a lengyel események, a hazai gazdasági és társadalmi nehézségek kedvezőtlenül befolyásolják az írói közhangulatot. Ez részben a szocializmus fejlődési távlatát illető elbizonytalanodásban, részben társadalmi, kulturális életünk ellentmondásait érő rendkívül érzékeny, nem egyszer türelmetlenül kritikus megfigalmazásban jut kifejezésre. (Például a határon túli magyarsággal kapcsolatos politikánkat, a demokratizmus elégtelen fejlődését illetően.)”¹⁸⁷

Az 1982. februári londoni küldött- és VB-ülésén Boldizsár Ivánt a nemzetközi Pen egyik alelnökévé választották meg.¹⁸⁸ február 16-án pedig Sopronban és Kismartonban tartottak magyar-osztrák írótalálkozót.¹⁸⁹ Ez időtől kezdve a magyar Pen belső élete is erőteljesen „átpolitizálódott”, a megszokott irányvonalat követő vezetés, csakúgy, mint az írószövetségé, mind nehezebb helyzetbe került, miközben az állambiztonság teendői egyre szaporodtak (a Beszélő 1981-ben, az Ellenpontok 1982-ben, a Hírmondó 1983-ban jelent meg). 1982 januárjában Kéry László főtűtár is megkapta a Csehszlovákiai Charta '77 Támogatóinak Nemzetközi Bizottsága párizsi levelét, amelyben közölték, hogy „Jan Palach »mártírhálálának« 12. évfordulója alkalmából 1982. februárban, Párizsban adják át a »Jan Palach Díj«-at Václav Havel dráma- és színműírónak a »Hatalom nélküli hatalmasok« című újabb munkájáért.”¹⁹⁰ Havel aktív tevékenységet fejtett ki a Charta '77 mozgalomban, ezért jelenleg is börtönben van. A körlevél arra kéri címzetteket, hogy anyagilag járuljanak hozzá a díj összegéhez, illetve bármilyen formában működjenek közre a bizottság munkájában. Az adomány

¹⁸⁶ *Jelentés az egyéni beszélgetésekről...* (1981. nov. 12–16.). Sz.b. G.m.

¹⁸⁷ *Tájékoztató jelentés az Agitációs és Propaganda Bizottságnak a Magyar Írók Szövetsége közgyűlésének előkészítéséről.* Bp., 1981. aug. 26. G.m.

¹⁸⁸ *Jelentés a Magyar P.E.N. nemzetközi kapcsolatairól 1982.* Bart István főtűtár. Bp., 1983. jan. 12. G.m.aut.

¹⁸⁹ *Úti jelentés.* Bart István. Bp., 1982. febr. 16. G.m.aut.

¹⁹⁰ *The power of the powerless.* Citizens against the state in Central-Eastern Europe. Armonk, N. Y. Sharpe. Magyarul: *A kiszolgáltatottak hatalma.* Vál. F. Kováts Piroska és Tözsér Árpád, ford. Balla Kálmán et al., jegyz. Vilém Prečan. Madách Könyvkiadó. Bratislava, 1991.

befizetésére válaszborítékot is mellékelnek.”¹⁹¹

Az 1982. októberi, második Tiszatáj-botrány már nemcsak a magyar politikai vezetést és a budapesti irodalmi világot rázta meg, hanem elérte szinte az egész magyar értelmiséget. Ion Lăncrăjan 1983 márciusában, Bukarestben megjelent szélsőségesen magyarellenes botránykönyve,¹⁹² amely újabb erőszakos sovínisza támadássorozat nyitányát jelezte, Magyarországon az MSZMP és a „népi ellenzék” éles konfliktusához, a két ország kapcsolatának mélypontjához vezetett. Köteles Pál *Töprengés egy torzkép előtt* című válaszát a Tiszatáj 1982. szeptemberi száma a politikai vezetés tudta nélkül közölte, Száraz György engedélyezett, a hivatalos magyar álláspontot képviselő, *Egy különös könyvről* című válaszában elébe vágva, amely a Valóság októberi számában jelent meg. A Bécsi Napló szerint „A tavaly júniusi lengyel szám miatt a Tiszatáj szerkesztősége megrovásban részesült. A munkásőrség mostani felvonulása az előzményektől függetlenül aggasztó jelenség: a hatalom – úgy látszik, egy számára kényes kérdésben – fegyveres erővel érvelt a szókimondás ellen. [...] Aczél György a pártközpontban erről úgy nyilatkozott, olyan lapot nem lehet engedélyezni, amelyik minden számában belepiszkít a szocializmusba. A fejlemények ismerői mindezek mögött szovjet nyomást gyanítanak.”¹⁹³ A belpolitikai helyzet és a magyar vezetés bizonytalanságát Brezsnyev 1982. november közepén bekövetkezett halála növelte.

A fokozódó zavar ellenére 1982-ben a magyar Pen továbbra is számos nyugati és keleti íróvendéget fogadott, köztük Sidonia Bindert, Albert Bontriddert, André Doms-ot, Alfred Gessweint, Gust Gilst, Judit Guillaume-ot, Stephan Hermlint, Karl Hofert, Joze Hradilt, Peter Jayt, Heinz Kahlaut, Gennagyij Lejbutyint, Claire Anne Magnes-t, Jelena Malihinát, W. J. McCormack-et, Kenneth McRobbie-t, Helmuth Milletichet, Tamara Motiljovát, Franz Probstot, Maurice Regnaut-t, Paolo Santarcangelit, Hans Skireczkit és Günther Ungert.¹⁹⁴

Az erdélyi Ellenpontokról¹⁹⁵ a pártvezetést nem a hírszerzés, hanem a „Sziklai Barna” fedőnevű ügynök (Szekeres László irodalomtörténész) információi alapján a belső elhárítás tájékoztatta, miközben a Beszélő 1982. decemberi 5–6. száma a budapesti házkutatásokról

¹⁹¹ NOIJ 11. sz. Bp., 1982. jan. 15. BM III. Főcsfűség OKETO. Sz.t. Kül.font. *Ideológiai diverzió.* 15. 45/78/10/1982. Vagyoczy Béla r. ezds, ov.h. Jóváh. Karasz Lajos r. altbgy, min.h. ÁBTL 2.7.1 NOIJ III/3.–4–11/4/1982. 01.

¹⁹² *Cuvînt despre Transilvania.* Editura Sport–Turism. Bucureşti, 1982. Magyarul: *Szónoklat Erdélyről.* Áramlat Kiadó. Bp., 1990. A pamflet erdélyi és magyarországi fogadtatásáról Vincze Gábor: *A Lăncrăjan-ügy* és Csapody Miklós: *A barátokozó rejtezködő.*

¹⁹³ BN 1982. dec. 1.

¹⁹⁴ *Vendégek 1972–1985.* A Magyar P.E.N. Club fejl. lp. G. K.n. és *A Magyar P.E.N. Club 1982. évi tevékenységének kronológiája.* G.m. K.n.

¹⁹⁵ A Nagyváradi szerkesztett magyar szamizdat folyóiratnak 1982. március–október között nyolc száma jelent meg (a 9. Magyarországon, 1983 januárjában) a kezdeményező Ara-Kovács Attila, Szőcs Géza és Tóth Károly Antal szerkesztésében. Róla Gáll Ernő: *Napló* 1. k. 441–442., Uő: *Számadás* 77, 166., Molnár János: *Az egyetlen* és Tóth Károly Antal: *Hova-tovább?* A lapszámok teljes anyaga: *Ellenpontok.* L. még Szőcs Géza: *Az uniformis látogatása* 173–191., Ara-Kovács Attila: *Egy hírigyűzőség története,* Uő: *Korunk-beli búcsúszködások* és Révész Sándor: *Eltűnt ellen, eltűnt pontok.*

szóló összefoglaló mellett közölte az Ellenpontok *Memorandumát* és *Programjavaslatát* is hetvenegy magyar értelmiségi Lázár György miniszterelnöknek címzett, az erdélyi zaklatások ellen tiltakozó nyilatkozatával.¹⁹⁶ Magyar belügyi jelentés szerint „1982. november 6-án és 7-én a román állambiztonsági szervek több fiatal erdélyi magyar értelmiségit őrizetbe vettek. Lakásukon házkutatást tartottak, a magyarországi és az erdélyi politikai viszonyokkal foglalkozó dokumentumokat foglaltak le náluk. Az őrizetbe vettek pontos száma egyelőre nem ismeretes. Név szerint a következőkről tudunk: Ara-Kovács Attila filozófiai író, Kertész Attila színész, Szőcs Géza költő és Tóth Károly [Antal] tanár. A hét folyamán többeket kihallgattak: köztük volt: Kertész Lóránt agrármérnök és felesége, Kertész Éva, Józsa Márta, Bíró Éva, Keszthelyi András, filozófushallgató és Tóth Károly felesége. Néhányukat – így Szőcs Gézát, Tóth Károlyt és feleségét – súlyosan bántalmazták. Ara-Kovács Attilát és Tóth Károlyt néhány nap után szabadon bocsátották azzal a föltétellel, hogy a várost (Nagyváradot), illetve lakásukat nem hagyhatják el.

Szőcs Géza az egész magyar nyelvterületen ismert kiváló költő hollétéről mind a mai napig nincs tudomásunk. Tartózkodási helyéről még legközelebbi hozzátartozói és barátai sem tudnak bizonyosat. Alapos a gyanú, hogy a politikai rendőrség máig sem helyezte szabadlábra.

Fölvívunk mindenkit, aki teheti, tiltakozzék!

Fölvívjuk román barátainkat is: járjanak közben Szőcs Géza kiszabadításáért!

Követeljük az esetleg még mindig őrizetben lévők szabadon bocsátását és a zaklatások beszüntetését!

Budapest, 1982. november 20.

Ezt a felhívást aláírói megküldték a Magyar Népköztársaság Minisztertanács elnökének, a Magyar Írók Szövetsége Elnökségének és a Magyar PEN Clubnak.

Hitelesítésül: Tamás Gáspár Miklós.¹⁹⁷

1982. november végén az egyik állambiztonsági tájékoztató azt írta, „F. hó 18-i napi jelentésünkben szerepeltettük a BM III/III. Csoportfőnökség ellenőrzött információját arról, hogy Erdélyben élő kapcsolatait felkérték T[amás]. G[áspár]. Miklóst tiltakozás megszerkesztésére, illetve aláírásgyűjtésre annak kapcsán, hogy Romániában őrizetbe vették az »Ellenpontok« c. szamizdat kiadvány több készítőjét, többek között Szőcs Géza író is. Szőcsön kívül mindenkit kiengedtek, közölve velük, hogy hazaárulás vádjával pert indítanak ellenük. A szerv jelenti, hogy a bizalmas nyomozás alatt álló T. G. Miklós f. hó 22-én tiltakozó felhívását eljuttatta a Magyar PEN Club elnökének. A romániai esemény leírása után az alábbi szöveg áll: »Fölvívunk mindenkit, aki teheti, tiltakozzék! Fölvívjuk román barátainkat is: járjanak közben Szőcs Géza kiszabadításáért! Követeljük az esetleg még őrizetben lévők szabadon bocsátását és a zaklatások megszüntetését!« A felhívást hetvenen (többségükben ismert írók, filozófusok, szerkesztők, filmrendezők, kritikusok stb.) írták alá és közölték, hogy felhívásukat megküldték

¹⁹⁶ Szőnyi Tamás: i. m. 2. k. 663.

¹⁹⁷ Uo. 667.

az MNK Minisztertanácsa elnökének és az Írószövetség Elnökségének is.”¹⁹⁸

Boldizsár Iván „lényegében annyit üzent Tamás Gáspár Miklósnak, hogy menjen a fenébe. A miniszterelnökségtől még ennyi választ sem kapott. Tudomása szerint az írószövetségtől Fekete Gyula fölkereste »talán Aczélt?«, de annak sincs nyoma, hogy az Aczél György vezetésével 1982. november végén Bukarestben járt magyar pártküldöttség szóba hozta-e ott a témát. Az viszont tény, hogy a kiállítás a román titkosrendőrség által elkapott szamizdatosok mellett ürügyül szolgált a magyar állambiztonságnak arra, hogy sürgősen akcióba lépjen az itteni illegális sajtó ellen.”¹⁹⁹

1983 elején Romániában Visky Árpád sepsiszentgyörgyi színészt állították bíróság elé „állam- és románellenes magatartás” miatt. A nemzetközi Pen tudomása szerint Visky holttestére [1986.] január 5-én a román rendőrség talált rá egy erdőben, „ahol fel volt akasztva”,²⁰⁰ Pavel Platona, a budapesti román nagykövetség első beosztottja szerint azonban a színészt a magyar kormány gyilkoltatta meg.²⁰¹ A „Csókás” fedőnevű megfigyelt célszemély, Csoóri Sándor február elején „néhány szoros kapcsolatával arról konzultált, hogy mit tehetnének Visky Árpád romániai színész halála kapcsán. A felmerült elképzelések közül a legtöbben azzal értettek egyet, hogy aláírásgyűjtő akciót kellene indítani annak érdekében, hogy Visky Árpádról utcát nevezzenek el Veszprémben.”²⁰²

1980 decembere után a magyar Pen soron következő tisztújító közgyűlését 1983. március 24-én tartották,²⁰³ a gyűlés elején Babits Jónás *könyve* hangzott el Gáti József előadásában. Elnöki bevezetőjében Boldizsár Iván visszatért a magyar Pen hivatásáról tíz éve kifejtett „híd és pódium”-gondolatához. Úgy vélte, azóta „fórum csak nemzetközi értelemben lettünk és vagyunk [...] Európa, sőt a nagyvilág számos országából érkező íróknak adtunk és adunk fórumot, hogy műveiket és önmagukat bemutassák és megmutassák. Az a gondolat, hogy a magyar írók, költők, esszéisták, műfordítók, kritikusok eszmét és művet cseréljenek a PEN keretein belül, sajnos, csak egy-két esetben valósult meg. Egy esetre, egy ilyen alkalomra szívesen visszaemlékszem, amikor Hubay Miklós olvasta fel Szophoklész-drámáját, és olyan hőfokú volt az érdeklődés, annyira éreztük a mű születésének gyötrelmeit és szépségét, hogy a tragédia kiváltotta a katarzist. [...] De a PEN létezési műfajának kétségtelenül inkább a híd-szerep felel meg, s ennek az elmúlt időszakban eredményesen eleget tettünk; két irányban is. Meghívásokkal és utazásokkal.”²⁰⁴ Kurucz Gyula szerint azonban „Magyarországon a P.E.N.-t kicsit »gittegyletnek« tekintik. Borzasztó kicsik a lehetőségei ahhoz, hogy valóban

¹⁹⁸ NOIJ 232. sz. Bp., 1982. nov. 23. BM III. Főcsof. OKETO. 45/78/10/232/1982. Sz.t. Kül.font. Tárgy: *Belső ellenséges elemek tevékenysége*. Jöväh. Földesi Jenő hór. vör. min.h. ÁBTL-2.7.1 NOIJ III/III-196-232/11/1982.11. 23.

¹⁹⁹ Szőnyi Tamás: i. m. 2. k. 667.

²⁰⁰ *Visky Árpád*. NOIJ Névmutató katon. ÁBTL 2.7.1.

²⁰¹ III/II-45-46/3. ÁBTL-2.7.1. L. *Visky Árpád utolsó napjai...*

²⁰² NOIJ Bp., 1985. febr. 13. 31. sz. BM ÁB Min.h. Titk. 1986. 02. 13. ÁBTL 2.7.1. NOIJ III/III-29-31/5.

²⁰³ *Jku* (1983. márc. 24.). L. még ([őzsa]. gy[örgy].): *Fórum és híd és* –[Fá]zsy [Anikó]: *A Magyar Pen Club...*

²⁰⁴ *Jku* (1983. márc. 24.) 8–10.

betöltse a híd szerepét. [...] Azért gondolom így, mert a magyar irodalom terjesztése Kelet- és Nyugat-Európában két sémára szakadt. Keleten – Magyarországon is – kultúrpolitikával lehet elérni eredményeket, mert szübvencionálással lehet befolyásolni egy kiadót. Nyugat-Európában, ha erőltetjük a kultúrpolitikát, nem lehet elérni semmit.”²⁰⁵

A magyar Pen-központ nemzetközi erőteréről Boldizsár azt mondta, „Az utóbbi két évben, amióta az egész világon fokozódik a feszültség, a Nemzetközi P.E.N.-ben csökkent. Azt tapasztaljuk, hogy az írók felelőssége megnövekedett. Az írástudók árulása, amely a két háború között olyan ismert fogalom volt – és sajnos, tényé is változott –, úgy látszik, fenyegetésként most emlékként lebeg a Nemzetközi P.E.N. tárgyalásaiban is, de az, hogy a kezdődő hidegháború vagy hűvös háború vagy rideg háború idején nőtt a megértés, kevesebb a szurka-piszka, kevesebb a bántás, felesleges vita a P.E.N.-ben, az a Nemzetközi P.E.N. létjogosultságát bizonyítja [...] Érdemes ehhez a szervezethez tartozni, érdemes ebben bizonyos tekintélyt szerezni, tekintélyre szert tenni. Dicsekvés nélkül mondhatom: szavunk van, tekintélyünk van. Nem egy esetben, nehéz helyzetben valamelyik magyar delegátus tréfája vagy közvetítő javaslata húzta ki a csávéból a Nemzetközi P.E.N.-t, sokszor a lehetetlenülés széléről.”²⁰⁶

Körössényi János nagy feltűnést keltő felszólalása szerint „Az erőszak ideológiái megbontották az etikai egységet, mely a háború, nyilas terror, majd a személyi kultuszt követően ’56-ban már feltámadt néhány napra, és mostanra immár kutyaugatással is fenntartható a félelem a bárányok között. Mert a félelem az erkölcs oldószere.”²⁰⁷ Szerinte a magyar Pen szervezetére hárulna „az egyetemes magyarság szellemi és tudati gondozása. Miért a feltételes mód? Mert a feladathoz, amint Babits is rámutatott, önműködő szervezetre van szükség. Az elnökség azonban, az eredeti céltól eltérve, megkötötte a Clubot. A kötelék szorítása odáig ment, hogy a nemzetközi tanácskozáson megőrző határozatot sugalmazott. Olyan író ellen, aki lényegében nem mondott mást, mint Babits. Ugye, emlékezünk Lengyel József kirohanására? A szégyenre, hogy magára hagytuk. *Csak egy új, etikus magatartás* az, ami letörölheti. [...] tisztázást igényel az állami támogatás módja. Ez a fogalom bűvös jelentéssel jár körbe honi szájakon, kint ösztövéren, idebent viszont azt sugallva, hogy *az állami támogatás bárca a teljes beavatkozásra*. A támogatás azonban az állam törvényeinek, ismétlem: törvényeinek tiszteletét követeli meg. A Club ügyvitelében a tagság dönt. *Azt javaslom tehát*, hogy a PEN-ben természetesen működhessenek önálló műhelyek, és az egyetemes kapcsolat a diaszpórákkal teljességgel kölcsönös legyen. A tájékoztatás, a művek ismertetése. Ha vélt, művi akadályok lefoghatják a logikát és a rációt, az ítélet köre bezárul. Törvényeink ösztönnöznék, hogy éljünk lehetőségeinkkel. Tagságunk jogaival. Az állampolgár kötelességével.”

Boldizsár azzal felelt Körössényinek, hogy „a Magyar PEN Clubnak nem lehet célja az

²⁰⁵ Uo. 81.

²⁰⁶ Uo. 8–12.

²⁰⁷ Uo. 73.

egyetemes magyarság szellemi gondozása. Ez túlméretezett feladat volna; ehhez nincs jogosítványunk; alapszabályunk is utal erre. Ha kicsit szerényebben fogalmazunk – és erre utalt Körössényi; szerénységre és a lélek kellő megtartására –; természetes, hogy nemzetközi kapcsolatainkat felhasználjuk az egyetemes magyarság irodalmi műveinek megismerésére és megismertetésére.”²⁰⁸ A belső elhárítás jelentése szerint „Körössényi író a Magyar Pen Club közgyűlésén követelte, hogy az írók minden körülmények között bírálhassák a hatalmat, és a PEN Club adjon otthont a különféle irodalmi csoportosulásoknak. Az utóbbi követelést Boldizsár Iván elutasította, mondván, hogy az nem egyeztethető össze a Pen Club programjával.”²⁰⁹ (Nemsokára, 1983. május végén Galway Kinnell, a nemzetközi Pen amerikai központjának elnöke levélben szólította fel a csehszlovák és a magyar Pent, hogy tegyenek lépéseket a bebörtönzött Duray Miklós szabadon bocsátása érdekében.)²¹⁰

Bart István szerint az 1983-as velencei küldöttgyűlésen is „éles viták zajlottak egyrészt az utóbb feloszlott Emigráns Írók Bizottságának tevékenysége, másrészt pedig a Bebörtönzött Írók Bizottságának jelentése körül. [...] szó esett Magyarországról is: »írók, szerkesztők és Demszky Gábor könyvkiadó zaklatásáról«. A vitában felszólalt a Magyar P.E.N. főtitkára is, és visszaautasította a Magyarország említésében rejlő inszINUÁCIÓT, hangsúlyozottan kijelentette, hogy se írók, s könyvkiadók Magyarországon nincsenek börtönben, és irodalmi tevékenység, nézeteinek kifejtése miatt Magyarországon senki ellen nem folyik eljárás, továbbá nehezményezte, hogy jelentésének megtétele előtt a Bizottság nem konzultált a Magyar P.E.N. Club küldöttségével.”²¹¹ Az 1989. májusi közgyűlésen Körössényi azt mondta, „a likvidáltak, kivettek, sínekre vetett áldozatok sorsára emlékezve, íme, előttünk az argumentum, [...] az átvezető út damaszkuszi ereje.” Hogy a magyar Pen is „harangozott-e, mikor kiért: Szoltsenyicinért, Lengyel [József]ért, másokért – ma már a történelem lapjain áll az igazságtétel!”²¹²

Ami a nyugati magyar emigráció megmozdulásait illeti, az állambiztonság már 1982 májusában tudott róla, hogy a svájci magyarok „szélsőséges, jobboldali körök provokatív tüntetést akartak rendezni a berni magyar nagykövetség előtt. A tüntetéssel az erdélyi magyarság helyzetére akarták felhívni a figyelmet. A szervezéssel Luka László svájci állampolgár, pszichológus foglalkozott. A BM III/3 osztály jelenti, hogy a postaforgalomból kiemelték két küldeményt, amelyeket Luka László adott fel a Magyar Írószövetségnek, illetve a Magyar PEN Klubnak. A küldeményekben elhelyezett lista 53 nyugati értelmiség nevét tartalmazza, akik – a 72 magyar értelmiségi felhívásához csatlakozva – tiltakoznak „az erdélyi magyarok őrizetbe vétele és folyamatos zaklatása” ellen. A küldeményekben elhelyezték annak a levél-

²⁰⁸ Uo. 77.

²⁰⁹ NJ 64. sz. Bp., 1983. márc. 30. BM III. Főcsf. OKETO. Sz.t. Kül.font. 45/78/10/64/1983. Vagvoczky Béla r. ezds. ov. Jóváh. Földesi Jenő hőr.vörgh. minh. ÁBTL–2.7.1 NOIJ III/III–54–64/6/1983. 03. 30.

²¹⁰ *A (cseh)szlovákiai magyarok lexikona...* 393.

²¹¹ *Jelentés a Magyar P.E.N. Club nemzetközi kapcsolatairól 1983.* Bp., 1984. jan. 2. G.m. Bart István főtitkár aut.

²¹² *A Magyar P.E.N. Club tisztújító közgyűlése 1989. május 26-án.* [Jkv.]G. 28.

nek a másolatát is, amelyben az 53 aláíró hatásos intézkedést kér a MNK miniszterelnökétől. Közlik, hogy a levél egy példányát eljuttatták az ENSZ Emberi Jogok Bizottságához.”²¹³

Az 1983. márciusi tisztújítás eredményeképpen végül Boldizsár Iván maradt az elnök, aki újrajelölését Kéry László leköszönésével, valamint azzal indokolta, úgy látja helyesnek, hogy a szervezet két vezetője ne egyszerre távozzon posztjáról. Alelnök lett Garai Gábor, Hubay Miklós, Illyés Gyula, Keresztury Dezső, Kéry László, Nagy Péter, Sötér István, Szabó Magda és Vas István, főtítkárnak Bart Istvánt választották meg. Az elnökségbe a felsoroltak mellett Balabán Péter, Erdődy János, Major Ottó, Nemes László és Vidor Miklós került be, az intézőbizottság tagjainak Bajomi Lázár Endrét, Bárány Tamást, Csák Gyulát, Cseres Tibort, Dobossy Lászlót, Doromby Károlyt, Fehér Klárát, Földeák Jánost, Gergely Ágneszt, Göncz Árpádot,²¹⁴ Görgey Gábort, Hajnal Gábort, Hegedűs Gézát, Karig Sárát, Karinthy Ferencet, Károlyi Amy, Képes Gézát, Kodolányi Gyulát, Kurucz Gyulát, Lengyel Pétert, Molnár Gézát, Nemes Györgyöt, Nemes Nagy Ágneszt, Orbán Ottót, Ottlik Gézát, Rényi Pétert, Rónai Mihály Andrást, Somlyó Györgyöt, Spiró Györgyöt, Szabolcsi Miklóst, Szombathy Viktort, Tímár Györgyöt, Tornai Józsefet, Ungvári Tamást, Vajda György Mihályt, Vajda Miklóst, Veress Miklóst, Vujicsics D. Sztójánt, Walkó Györgyöt és Weöres Sándort választották meg.²¹⁵

A beszámolók szerint a magyar Pen vendégeként a műfordítói program keretében és más meghívásokra 1980 végétől 1983 végéig többek között Georgij Afanaszjev, André Doms, Margareta Ekström, Lennart Frick, Olga Miresnyicsenko, Franz Fühmann, Ian Harrow, Stephan Hermlin, Gordon Hölmecbakk, Hildegard Grosche, Ernst Jandl, Kari Kemény, Simen Kjonsberg, Uwe Kolbe, Vojtech Kondrót, William McCormack, Miloš Mikeln, Niko Košir, Marko Kravos, Gennagyij Lejbutyin, Claire Anne Magnes, Jelena Malihina, Richard Pietras, Maurice Regnaut, Narendrepal Singh, Paola Squelatti, William Jay Smith, Cs. Szabó László, Manana Szaladze, John Trewin, Jurij Trifonov, Vercors, Tatjana Voronkina, Per Wästberg, Arnold Wesker és Ciril Zlobec tartózkodott Magyarországon.²¹⁶

A külföldi írók meghívására 1982-ben a Művelődési Minisztérium 240 ezer forintos többlettámogatást nyújtott,²¹⁷ a műfordítói program 1984-es terveinek megvalósításához

Tóth Dezső miniszterhelyettes 150 ezer forintos külön keretet biztosított.²¹⁸ Vajda Miklós, a New Hungarian Quarterly szerkesztője 1984. október végén 40 ezer forintos támogatást kért és kapott Köpeczi Béla művelődési minisztertől a New York-i Columbia Egyetem műfordítói központja Translation c. folyóiratának magyar különszámához.²¹⁹

Alexandre Blokh-nak, a nemzetközi Pen új főtítkárnak hivatalos budapesti látogatására 1984 márciusában került sor.²²⁰ Blokh, akit Kéry László még főtítkár korában hívott meg Magyarországra, úgy nyilatkozott, fontosnak tartja „a nemzetközi barátságokat. A barátságok olyan szövözetet szőnek, amely ellenáll az érdeellentéteknek, az ideológiák nyomásának. A nemzetközi PEN a gondolat szabadságáért harcol, a szólásszabadságért, az írói szabadságért. A szellemi együttműködés csak úgy képzelhető el, ha jobban megismerjük s ez által jobban megértjük egymást.”²²¹ Azt is kijelentette, hogy „a magyar PEN a mi szervezetünkben »nagy hatalom«. A magyar PEN egyik legjobb, lelegelevenebb, leghatékonyabb szervezetünk. Szerepe – nyitottságával, a széleskörű megértést és együttműködést elősegítő magatartásával – kiemelkedő jelentőségű, s ennek elismerését tükrözte az is, hogy elnökét, Boldizsár Ivánt a Nemzetközi PEN-szövetség alelnökévé választották.”²²² Blokh és Köpeczi Béla művelődési miniszter abban állapodott meg, hogy a nemzetközi Pen 1986-os találkozóját (VB-ülését, küldöttgyűlését és kerekasztal-konferenciáját) 1986-ban Budapesten tartják.²²³

1984. április 6–8. között a magyar Pen látta vendégül a Kultúra Európai Társaságának (SEC) a háborúk okairól olasz íróvendégek részvételével rendezett tanácskozását. A rendezvény lebonyolítása során „egyetlen komoly nehézség merült fel. A kirándulás ebédjét a lajomszisei termelészövetkezet adta. A szervezés olyan magas szinten történt (Hubay Miklós és Romány Pál volt [mezőgazdasági] miniszter, a [Bács-Kiskun] megyei pártbizottság első titkára között), hogy a költségek viselésében konkrétan nem állapodtak meg. Romány elvtárs az egész napra szóló meghívást ígért. Nyilvánvalóan a múzeumi belépőkre, lovasbemutatóra, barackpálinka-kóstolásra, feket[ér]re és üdítőkre gondolt. Hubay Miklós természetesnek vehette az ebédmeghívást is, hiszen egyrészt tőlünk menü-összeállítást nem kértek, másrészt a gyakorlat is azt bizonyítja, hogy TSZ-látogatáskor a fogyasztást a TSZ saját költségei között számolja el. Az utolsó években csupán két esetben fordult elő, hogy külföldi delegáció ebédjénél a TSZ 4–500 forintot nyersanyagbeszerzésre kért. A most felmerült 6.800 forintos

²¹³ BM Főcsfűség OKETO. Sz.t. Kül.font. 45–78/10/131/1983. Jóváh. Földesi Jenő hór. vör. min.h. NOIJ 131. Bp., 1983. júl. 4. *Ideológiai diverzió*. Vagyoczkó Béla r. e. ov. ÁBTL 2.7.1. NOIJ III/3–42–131/5/1983. 07. 01.

²¹⁴ „Belső ellenséges elemek tevékenysége: A bizalmas nyomozás alatt álló G. Árpád volt politikai elítéltet a Magyar PEN Club a márciusi tisztújító közgyűlésen az Intéző Bizottság tagjává választotta.” BM III. Főcsfűség OKETO. Sz.t. Kül.font. 45–78/10/80/1983. Jóváh. Földesi Jenő hór. vör. min.h. NOIJ 80. Bp., 1983. ápr. 22. Vagyoczkó Béla r. e. ov. ÁBTL 2.7.1. NOIJ III/III–68–80/11/1983. 014. 22.

²¹⁵ *Jkr.* (1983. márc. 24.) 51. 90.

²¹⁶ Uo. 21–35., *Endégek 1972–1985*. A Magyar P.E.N. Club fejl. lp. G. K.n. és *A Magyar P.E.N. Club 1983. évi tevékenységének kronológiája*. G.m. K.n.

²¹⁷ Boros Róbert főosztályvezető levele Bart István mb. főtítkárnak. Bp., 1982. okt. 25. A Művelődési Minisztérium fejl. lp. G.m.aut.

²¹⁸ Rátkei András, a MM Irodalmi és Művészeti Főosztály vezetőjének levele Kölbér Tivadarnéhoz, a Magyar Pen Club gazdasági igazgatójához. Ü.sz. 58.043/84. G.aut.

²¹⁹ Vajda Miklós levele Köpeczi Bélához. Bp., 1984. okt. 30. A New Hungarian Quarterly fejl. lp. G.m. és Papp Györgyné osztályvezető levele Vajda Miklóshoz. Bp., 1984. nov. 16. A Művelődési Minisztérium Nemzetközi Propaganda és Szervezési Főosztály fejl. lp. G.m.aut.

²²⁰ *A Nemzetközi PEN főtítkára...* Nszab. 1984. márc. 15.

²²¹ Fázsy Anikó: *A barátság melegágyai*.

²²² Rudnyánszky István: *Az országok között...* L. még Fázsy Anikó: *A barátság...*

²²³ Nszab. 1984. márc. 18. és Kölbér Tivadarné gazdasági vezető levele Rátkei Andrásnak, a Művelődési Minisztérium Irodalmi és Művészeti Főosztály vezetőjéhez. Bp., 1985. jan. 5. A Magyar Pen Club fejl. lp. G.m. A világsszervezet 49. kongresszusára Hamburgban került sor.

ebédszámlát mindenképpen utalnom kell, hiszen a megállapodó felek külföldön vannak, Romány Pál csak két hónap múlva jön haza a Szovjetunióból.”²²⁴

A nemzetközi Pennek az európai ún. kis nyelvek irodalmának világnyelvekre való fordításával és külföldi terjesztésével foglalkozó bizottsága április 7–8-án Amszterdamban tartotta ülését, amelyen a magyar központ képviselőjében Bart István főtitkár vett részt,²²⁵ éppúgy, mint a nemzetközi Pen 1984. május 14–18. között rendezett tokiói 47. kongresszusán. A magyar Pen vezetőit ebben az időben főként a varsói központ sorsa foglalkoztatta, a lengyel kormányt ugyanis már az 1983-as caracasi 46. kongresszus előtt éles bírálatok érték. Mivel a lengyel vezetés valószínűnek ítélte a támadások tokiói folytatódását, a lengyel Pen-központ élére új vezetőséget állított, melynek elismerését kinevezésének körülményei miatt megtagadta a világszervezet. „Okkal volt feltételezhető, hogy a tokiói kongresszuson olyan határozati javaslat is megvitatásra kerül majd, amely a helyzetre való tekintettel a Lengyel PEN feloszlását vagy felfüggesztését fogja majd javasolni – azaz a lengyel írók kiközösítését. Személyes konzultációk során azonban sikerült olyan megoldást kimunkálni, amely [...] elkerülhetővé tette Lengyelország megbélyegzését. Ezek szerint a Lengyel PEN jelenlegi helyzete: az »inaktivitás« – ami lényegileg egybeesik a lengyel hivatalos állásponttal is, hiszen a nem PEN-tagokból álló ügyvezető elnökség feladata a tisztújító közgyűlés előkészítése. [...] Végül is szavazás csak arról az indítványról volt: utazzék-e Lengyelországba Per Wästberg? Rövid vita után, melynek során azonban több kísérlet is történt az utazás céljának eltorzítására, a közgyűlés egyhangú szavazással felhatalmazta az elnököt megbeszélések folytatására a lengyel illetékesekkel a helyzet megoldására. [...] a személyes konzultációk és nem hivatalos érintkezések eredményének tekinthető, hogy a kongresszus elején meglehetősen elszigetelt lengyel írók az utolsó napokban már fesztelenül mozoghattak a hivatalos küldöttek között. A Lengyel PEN képviselői kinyilvánították, hogy nagyra értékelik a Magyar PEN jó szolgálatait.”²²⁶

A lengyel szervezet jövője az 1984. november 3–4-i londoni küldöttgyűlésen is napirendre került.²²⁷ A nemzetközi elnök varsói beszámolóját heves vita követte, ennek során „Per Wästberget éles támadások érték, rég nem hallott hidegháborús hangnemben. A támadásokat a Francia és [a] Magyar PEN képviselője is visszautasította, s egyúttal köszönetet mondott az elnöknek fáradozásaiért, gratulált neki a sikeres tárgyalásokhoz, egyúttal emlékeztetve arra, hogy ezeket a Lengyel PEN feltámasztását elősegítő megbeszéléseket csak az tette lehetővé, hogy a múltban, lengyel tárgyú határozatai meghozatalában a Nemzetközi PEN bölcs mérsékletet tanúsított a lengyelországi helyzet megítélésében.”²²⁸

²²⁴ *Kölber Tivadarné gazdasági vezető levele Köpeczi Béla művelődési miniszterhez*. G.m. K.n.

²²⁵ *Úti jelentés*. A Nemzetközi PEN program és Fordítási Bizottságának amszterdami üléséről. Bart István főtitkár. Bp., 1984. ápr. 11. G.m.aut.

²²⁶ *Jelentés a Magyar P.E.N. Club nemzetközi kapcsolatairól 1984*. Bp., 1985. jan. 7. G.m. Bart István főtitkár aut. és *Úti jelentés a Nemzetközi P.E.N. 47. kongresszusáról*. 1984. május 14–18. Tokió. Bp., 1984. máj. 28. G.m. Bart István főtitkár aut.

²²⁷ *Úti jelentés a Nemzetközi PEN londoni küldöttgyűléséről*. (1984. november 3–4.) G.m. Bart István főtitkár aut.

²²⁸ *Úti jelentés és A Magyar P.E.N. Club 1984. évi tevékenységének kronológiája*.

1984. március 8-án „Az Angliából érkező postaforgalomból kiemelésre került a Nemzetközi PEN Klub Bebörtönzött Írók Társasága által a Magyar PEN Klub címére feladott levélküldemény, amelyben a bizottság titkára Duray Miklós helyzetéről kér tájékoztatást. Egyben közli, hogy tudomásuk van a »Duray-bizottság« létezéséről és arról is, hogy négy szlovák értelmiségi kiállt Duray mellett.”²²⁹ A három nap múlva az SZKP főtitkárának választott Mihail Gorbacsov fellépése, a glasznoszty („nyíltság”), a peresztrojka („átalakítás”) és az uszkorenyije (a gazdasági fejlődés „meggyorsítása”) sokakban Magyarországon is megerősítette az „emberarcú szocializmusba” vetett reményeket.

A magyar Pen 1984-ben a jelesebb műfordító vendégek sorában Nikolina Atanaszovát, Anne-Marie de Backert, Bruce Berlindet, Alexandre Blokh-ot, Maris Čaklaist, William Coopert, André Doms-ot, Nadine Gordimert, Paul Kárpátit, Jascha Kessler, Vojtech Kondrátot, Alain Lance-t, Claire-Anne Magnes-t, Predrag Matvejevićet, Nikolaj Melanovicot, Hans Henning Paetzke-t, Maurice Regnaut-t, Vaclav Sadrovskyt, Mineke Schippert, Brigitte Struzykot, Manana Szaladzét, Albert Tezlát, Bernard Vargaftigot és Szergej Volszkijt látta vendégül.²³⁰ A Csoóri Sándorral 1984 januárjában, nemsokára Haraszi Miklóssal és Petri Györggyel is találkozó Paetzke-ről,²³¹ „a ZDF TV riportteréről – aki áprilisban riportokat készített több ismert magyar »ellenzéki« személlyel – május 2-án jelentettük a BM III/III. Csoportfőnökség információját, mely szerint a magyar Pen Club vendégeként májusban ismét hazánkba utazik. A szerv újabb információja szerint az NSZK állampolgárságú műfordító-riporter május 1–31-ig tartózkodik hazánkban. A vendéglátók által felajánlott programszervezést visszautasította. Kijelentette, hogy teljesen önállóan kíván dolgozni, mozogni, semmiféle szervezési segítséget nem kér. Konspirálja terveit, programját, mozgását.”²³²

Fórum, ellenfórum és írószövetségi közgyűlés

A magyar Pen mindeközben változatlan energiával folytatta a szervezőmunkát itthon és külföldön, annál is inkább, mert az 1985. évi Európai Kulturális Fórum megrendezésének jogát Budapest nyerte el.²³³ Boldizsár Iván formális pozíciója és tényleges politikai háttere, védettsége változatlan maradt, hosszú Pen-elnökségének legtevékenyebb szakasza azonban 1985-ben véget ért. Noha sohasem volt „keményvonalas ortodox”, ettől kezdve egyre többször adott merev, elutasító választ a külvilág ismeretlen jelzéseire, a magyar ellenzéki csoportok és a velük rokonszenvezők, köztük nem kis számban a Pen és az írószövetség tagjainak

²²⁹ *NOI* 48. sz. Bp., 1985. márc. 8. BM ÁB Min.h. Titk. Sz.t. Kül.font. 45/78/10/48/1985. Vagyoczký Béla r. ezds. titk.vez. Jóváh. Földesi Jenő r. altbgy min.h. ÁBTL-2.7.1 NOI III/3-14-48/6/1985. 03. 08.

²³⁰ *Vendégek 1972–1985*. A Magyar P.E.N. Club fejl. lp. G. K.n.

²³¹ Szőnyi Tamás: i. m. 2. k. 970–971.

²³² *NOI* 96. sz. Bp., 1984. máj. 17. Sz.t. Kül.font. *Ideológiai, politikai diverzió*. BM ÁB Min.h. Titk. Sz.t. Kül.font. Jóváh. Földesi Jenő r. altbgy, min.h. 45/78/10/96/1984. ÁBTL 2.7.1 NOI III/III-92-96/3/1984. 05. 17.

²³³ *A Budapesti Kulturális Fórum...*

„felvetéseire”, amelyekben a Kádár-rendszer éles kritikája és a határon túli magyarság sorsa iránt érzett aggodalom kapcsolódott össze.

Az ügyek mindennapi vitelét a Boldizsárhoz hasonlóan művelt és mozgékony Bart István vállalta magára, aki 1985 márciusában a külföldi magyar intézetek irodalomnépszerűsítő szerepének lehetőségeiről reális, távlatos és megvalósítható koncepciót vázolt fel; álláspontja több ponton megfelel Gara László 1963-ban kifejtett véleményének.²³⁴ Bart a magyar intézeteket a szerint különböztette meg, hogy nyugati vagy szocialista országban tevékenykednek-e. Úgy látta, a nyugatiak úgymond „mindenesként”, kvázi kulturális nagykövetségként működnek, mintegy szellemi „harcálláspontként” (Bart szerint Párizsban még az emigráció is zavarhatja a magyar intézet tevékenységét), a szocialista országok fővárosaiban azonban vetélytársakkal is meg kell küzdeniük.

A magyar irodalom népszerűsítésében mindamellett azonos feladatot kell, hogy ellássanak, ezért a jövőben olyan hosszútávra tekintő, „nagyvonalú irodalmi ügynökségekkel” kellene válniuk, amelyek nem érdekeltek a gyors és közvetlen haszonban. Az ilyen működés megalapozása azonban lehetetlen a magyar irodalom fordítói adott országban elérhető gárdájának megszervezése és könyvekkel, információkkal, előadásokkal való folyamatos „táplálása” nélkül. Bart a magyar Pen-központ főtákaraként, kiadói szerkesztőként és gyakorló műfordítóként a Norvég Irodalom Baráti Köre angol, francia és nyugat-német hálózatait hozta fel, mondván, hogy bár a magyar irodalmi tájékoztatásnak elérnie először a műfordítókat kell, azokat a közvetítőket (újságírókat és kritikusokat, kiadói szerkesztőket, egyetemi embereket) is fel kell kutatni, akik a művek befogását lehetővé teszik. A rendszeres személyes találkozások, szakmai konzultációk mellett fontosnak mondta a megjelenések regisztrálását és a hazai kiadói propaganda pótlását. Szerinte a figyelem felhívására nincs hatékonyabb eszköz a szerzők személyes jelenléténél, a siker reményében azonban közönség előtt csak olyan szerzőket lehet bemutatni, akik valamelyik világnyelven meg tudnak szólalni.

Bart lényeges felvetése volt, kíváncsi volna, ha a magyar intézetek egy-egy író is megnyernének munkatársuknak, aki eredményesen segíthetné elő a magyar irodalmi életnek a nemzetközi irodalmi-kiadói világba való bekapcsolódását, az intézeteket néhány év alatt vonzó szellemi központtá téve. Úgy látta, hogy Pilinszky János és Illyés Gyula halála után „egy magyar költő maradt, aki valóban esélyes a »minőségi világhírré« – Weöres Sándor –, amin természetesen a Nobel-díj értendő. De kívülre is akad néhány magyar költő, akinek jelenlétéről, ha kötete jelenik meg, feltétlenül gondoskodni kellene, mert nemzetközi híruk és ázsiojuk növekedése kritikus szakaszba érkezett: Vas [István], Nemes Nagy [Ágnes], Juhász, Orbán [Ottó], Tandori [Dezso]. Hogy tíz vagy tizenöt év múlva ki kerülhet ebbe a helyzetbe, az mostanában dől el, vagy legalábbis kezd eldőlni – és az adottságokon kívül részben attól is függ, ki s mennyire (képes, vagy akar) kerül abba a helyzetbe, hogy bekapcsolódhassék a nemzetközi irodalmi életbe, mely ma elevenebb, mint valaha a hatvanas évek óta. A magyar intézetek olyan arányban segíthetik ebben a magyar írókat, amilyen mértékben ismerik mű-

²³⁴ Gara László levele... Dok 118.

ködedi területük irodalmi felét s persze a magyar irodalmat magát – ami azt hiszem, újabb érv mellett, hogy legyen egy-egy rezidens magyar író/költő minden intézetben.”²³⁵

1985 májusában a műfordítói program vendégeként látogatott Budapestre William Jay Smith, aki a magyar Pen tagjai és vezetői mellett találkozott Vas Istvánnal, Szántó Piroskával és Köpeczi Béla művelődési miniszterrel is, előadást tartott az ELTE angol tanszékén, Pécsen pedig meglátogatta a Jelenkor szerkesztőségét.²³⁶

Az Európai Kulturális Fórum, melynek hathetes budapesti monstre rendezvényét a Szovjetunióban bekövetkezett politikai változások nyomán az európai és a világsajtó nemsokára felfokozott érdeklődése kísérte, a magyar politikai rendőrséget is erősen igénybe vette. 1985. június 15–16-án az úgynevezett demokratikus ellenzék tartotta tanácskozását Monoron,²³⁷ június 22–25. között Hans-Dietrich Genscher nyugatnémet külügyminiszter, június 22–25-én a nyugatnémet szociáldemokrata párt és a Szocialista Internacionálé elnökeként Willy Brandt kancellár érkezett a magyar fővárosba, közben zajlott az ellenfórum szervezése is. Egy 1985. július elején készült belügyi jelentés úgy tudta, „Baráti állambiztonsági szerv ellenőrzött információja szerint az Egyesült Államok azt tervezi, hogy a Budapesti Kulturális Fórumon a szocialista országok kultúrpolitikájának emberi jogi vonatkozásait állítja a tárgyalások középpontjába. Be akarja ugyanis bizonyítani, hogy a szocialista országokban létezik politikai ellenzék, amelyet elnyomnak. Felmérések alapján szerzett »hiteles« példákkal kívánja a vádak alátámasztani, de erre – az UNESCO-ból való kilépése miatt – a lehetőségei korlátozottak. Ezért a PEN Club amerikai tagozatának közreműködésére próbál támaszkodni, amelynek tagjai különböző szocialista országokban kapcsolatot teremtenek a kulturális élet ellenzéki beállítottságú képviselőivel. (A Pen-tagozat adatgyűjtői – annak érdekében, hogy leplezzék a szocialista országok ellen a Budapesti Kulturális Fórumon tervezett támadások egyoldalúságát – katonai kormányzatú országokba (pl. Törökország) is ellátogatnak, mert az ott élő haladó művészek üldözésének felvetésével a pártatlanság látszatát akarják kelteni Budapesten.) Másik módszerként úgy is próbálnak a szocialista országok ellen anyagot gyűjteni a Budapesti Fórumra, hogy tudatosan olyan személyeket hívnak meg a szocialista országokból az USA-ba, akikről eleve tudják, hogy ellenzéki magatartásuk miatt kiutazási engedélyt nem kapnak.”²³⁸

A Budapesti Kulturális Fórum rendezvénysorozata – vele párhuzamosan a Nemzetközi Helsinki Emberi Jogi Szövetség és a magyar ellenzék egy része által rendezett úgynevezett ellenfórum – 1985. október 15-én kezdődött.²³⁹ A hivatalos tanácskozásokra mintegy nyolcszázötven külföldi küldött érkezett, a rendezvény előkészítésébe az „ágazati minisztériumok”

²³⁵ Bart István: *Feljegyzés*. Dok 139.

²³⁶ *Jelentés*. Körösy Lászlóné titkár. Bp., 1985. jún. 3. G.m.

²³⁷ *A monori tanácskozás...*

²³⁸ NOIJ 135. sz. Bp., 1985. júl. 11. BM ÁB Min.h. Titk. Sz.t. Kül.font. *Ideológiai, politikai diverzió*. 45/78/10/135/1985. Jövőh. Harangozó Szilveszter r. vörögy, min.h. ÁBTL 2.7.1. NOIJ II-1/I-134-135/2/1985. 07. 11.

²³⁹ Részletesen l. *Európai Kulturális Fórum és ellenfórum...*

és állami szervek mellett bevonták a magyar Pen-központ is. A Pen és az ellenfórum Csejte István, a Külügyminisztérium diplomatája és Bart István főtávkár együttműködése által kapcsolódott össze. A „párhuzamos találkozó” előkészületeiről írott első feljegyzése szerint Csejte úgy tudta, hogy a Hotel Duna Intercontinental konferenciatermét a Helsinki Watch, a helsinki folyamatot figyelemmel kísérő nemzetközi szervezet útján Kis János bérelte ki három napra az „ellenfórum” számára. „Csejteit Bart István, a Corvina Könyvkiadó igazgatója, a Magyar PEN Club titkára, a hivatalos fórumot szervező stáb tagja tájékoztatta, részben a Nemzetközi PEN svéd elnökétől kapott levél alapján (résztevők, események). [...] Bart figyelmeztette a diplomatát, hogy »semmiképp se hagyjuk magunkat provokálni«, engedjük békésen lezajlani a párhuzamos rendezvényt, amelyre a nyugati irodalom »krémje« várható, megzavarásával ne adjunk okot a nyugati sajtónak Magyarország és a fórum elleni kampányra. Az állambiztonság meg nem nevezett hivatalos kapcsolatától származó információra épülő, október 9-i jelentés szerint »A Nemzetközi PEN Club elnöke [Per Wästberg] értesítette kapcsolatunkat, hogy »magánemberként« a közeli napokban Budapestre érkezik. Közlése szerint részt fog venni 1985. október 16–17-én a Duna Intercontinentalban azon a szemináriumon, amelyet Konrád György, Susan Sontag, Danilo Kiš és más írók szerveznek *Az író gyökerei – Az európai kultúra jövője* címmel.»²⁴⁰

Csejte István második jelentése arról tájékoztatta a külügyi vezetést, hogy a konferenciát „Bart elvtárs elképzelése szerint feltehetően panelbeszélgetés formájában szervezik meg. A szállodában akarnak majd helyiséghez jutni. Minden bizonnyal meghívják a magyar ellenzék képviselőit is, mindenekelőtt Konrád Györgyöt. Nyilatkozataikban mindenkit bírálni fognak: az USA-t Nicaraguáért és Dél-Afrikáért, a Szovjetuniót pedig Afganisztánért és Lengyelorszáért. Elképzelhető, hogy »hitelességük« megőrzése érdekében ügyelni próbálnak majd valamiféle »egyensúlyra« bírálataikban. A jaltai megállapodást Európa »megerősökölésének« fogják nevezni. A »teljes és igazságos leszerelést« követelik, az összes csapatok idegen földről való kivonásával egyidejűleg. Utcai tüntetés ezektől a köröktől Bart elvtárs szerint nem várható. Valószínűleg nem kívánnak táblákkal ácsorogni pl. szállodájuk előtt. Feltehetően azt sem vállalják, hogy magyar állampolgárokat belesodorjanak tüntetésekbe. Inkább a nyugati sajtó előtt akarnak szerepelni, s az európai értelmiség »összeforrottságát« kívánják kifejezésre juttatni.

Bart elvtársnak az a véleménye, hogy egy ilyen sajtókonferencia tartását engedélyeznünk kellene. Úgy látja, ha ezek az írók szabadon kifejtetik véleményüket, akkor már nem is az álláspontjuk tartalma lesz az igazi hír, hanem az, hogy ez egyáltalán lehetséges volt Budapesten. Bart elvtárs szerint megfelelő módon tudatni kellene velük, hogy mindenképpen tartózkodjanak az utcai tüntetésektől, mert a magyar hatóságok – a Fórum időszakában – ilyen tüntetési engedélyeket egyébként sem adnak ki.

Bart elvtárs kifejtette: véleménye szerint az esetleges sajtókonferenciák engedélyezése megnyugtatólag hatna ezekre a csoportokra. Akcióikkal egymásnak is konkurenciát jelente-

nének. Fölkeresnének esetleg »szamizdat-butikokat«, vagy a budakeszi ellenzéki kommunát. Fellépésük végső soron nem okozna így jelentős kárt. Az ismert magyar ellenzéki személyiségeket inkább »védelem alá kellene helyezni« Bart elvtárs szerint, mert a nyugati sajtó a velük kapcsolatos bármilyen problémát ebben az időszakban a magyar hatóságok »megtorló akciójának« állítaná be.

Összességében Bart elvtárs úgy véli, hogy a nyugat-európai irodalmi körök Budapestre tervezett fellépései korlátok között tarthatók és kezelhetők. Fontosnak véli, hogy kevés kapcsolatuk van az amerikai monitoring-csoportokkal. Ezt a két kategóriát szerinte érdemes lenne egymástól lehetőleg leválasztanunk és külön kezelnünk.²⁴¹

Csejte István harmadik feljegyzése szerint Bart megismertette vele az ellenfórum résztvevőinek névsorát és Wästberg levelét, melynek konzekvenciája szerint nem készül tüntetés, mint ahogy nem reálisak a tervezett kirándulások sem; az ellenfórumon résztvevők „Intellektuális, vitatkozni szerető társaság, amely saját magát köti le. Fő céljuk a nyugati sajtó előtti szereplés.

Bart elvtárs szerint a rendezvényt mindenképpen engedélyeznünk kellene, már csak a személyiségek súlya és az akció mérete miatt is. Ha nem engedélyezzük, a Fórum kért szenvedhet, mert a nyugati sajtó világgá kürtölné, hogy ha nem a hivatalos »bürokratákból álló« delegációk jelennek meg valahol, akkor a »kommunista hatóságok rögtön lecsapnak«. Ezek az írók a kultúra szabad alkotóinak szerepében kívánnak fellépni, s nem lehetetlen, hogy Nyugaton állami szintről kaptak bátorítást rendezvényükhöz.

Bart elvtárs szerint »ez a parádés lista« csemege lesz a nyugati sajtó számára. Az eseményt várhatóan a legnagyobb nyugati lapok sem fogják »kihagyni«, hiszen ügyesen is időzített: a Fórum nyitónapja után az újságok »átvonulhatnak« a Duna Intercontinentalba.

A jelenlegi helyzetben a kár minimalizálására érdemes törekednünk. A leghelyesebbnek Bart elvtárs szerint az látszik, ha nem veszünk tudomást a rendezvényről. Semmiképp se hagyjuk magunkat provokálni, mondta, mert a hátsó szándék az is lehet, hogy a Kulturális Fórumot politikailag tönkre akarják tenni. Hatósági fellépés esetén a nyugati sajtó nagy kampányt indíthat Magyarország és a Fórum ellen. Ennél jobb variáns, ha az esemény két nap alatt, békésen lezajlik, s nem terheli a Fórum tevékenységét.²⁴²

Bart István 1985. évi összefoglalója szerint a magyar Pennél a Budapesti Kulturális Fórum irodalmi rendezvényein résztvevő valamennyi író megfordult. Az írószervezet 1985-ös Bulletinjéről – ismételtén kifejté a külföldi magyar intézetekkel kapcsolatos koncepcióját – Bart a fórummal összefüggésben úgy vélte, fontos szerepe van „a magyar irodalom külföldi kapcsolatrendszerének fenntartásában – hiszen ez a kapcsolatrendszer a dolgok természete szerint mindenekelőtt műfordítók által és révén szövődik. Ebben látjuk a Magyar PEN fordítói programjának legfőbb értelmét, s ezért tekintjük sikeresnek immár két évtizedes tevékenységét,

²⁴¹ Csejte István feljegyzése az ellenfórumra vonatkozó információkról (1985. október 4.). In Müller Rolf. i. m. 168–169.

²⁴² Csejte István feljegyzése az ellenfórumra vonatkozó információkról (1985. október 7.) Uo. 172–173.

melynek eredményeképpen ma már minden fontos nyelven vannak olyan, hazájukban is elismert műfordítók, akiknek hosszú tapasztalataik vannak a magyar irodalom fordításában, akik ismerik ezt az irodalmat, személyes közük van hozzá, személyesen ismerik, tisztelik művelőit és mintegy hivatásuk részének tekintik fordítását. Frappáns (szinte megható) bizonyítéka volt ennek, hogy a Kulturális Fórumon számos felszólaló hivatkozott magyar költőkre és idézett magyar művekből, köztük olyanokból, melyeket maguk ültettek át anyanyelvükre.”²⁴³

1985. december végi állambiztonsági információk szerint az új nemzetközi elnök, Norman Mailer Csoóri Sándort is meghívta az 1986. január 12–18. között New Yorkban tartandó 48. világkongresszusra. „Csoóri Sándor a meghívást elfogadta. A BM illetékes szervéhez – 1985. december 12-én – magán látogató útlevelekérelmet adott be, melyet a Művelődési Minisztérium támogat. Az utazás és a kint tartózkodás költségeit a PEN Szervezet fedezi. Tekintettel arra, hogy nevezett kiutazásának megakadályozása káros politikai következményekkel járna, ezért útlevelet a BM illetékes szerve kiadta.”²⁴⁴

A magyar Pen 1985-ben mások mellett Bánfi Andrást, André Doms-ot, Inger Edelfeldt-et, Solange Fasquelle-t, François Gachot-t, Stephan Hermlint, Jože Hradilt, Peter Jayt, Paul Kárpátit, William McCormack-et, Kenneth McRobbie-t, Davud Naszibot, Joze Olajt, Kemal Özert, Vlado Patersicet, Maurice Regnaut-t, Laura Schiffet, Wolf Peter Schnetzet, William Jay Smith-t, René Tavernier-t és Karol Wlachovskyt látta vendégül.²⁴⁵

Az 1986 januárjában rendezett New York-i 48. kongresszuson, ahol Per Wästberg nemzetközi elnök utódául Francis Henry Kinget választották meg, a magyar Pen képviselőiben Bart István főtítkárral, Csoóri Sándor és Konrád György vett részt.²⁴⁶ A világkongresszus elhatározta, hogy az 1985-ös Európai Kulturális Fórum tapasztalatainak áttekintésére az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezleten résztvevő országok írói számára konferenciát rendeznek Budapesten, 1968 szeptemberében.²⁴⁷

A magyar államvédelem 1986. májusi jelentése szerint „A nemzetközi PEN Klub svéd elnöke [Per Wästberg], valamint [Susan]. Sontag amerikai író, [Theodor]. Gattness angol író, [Robert]. Styron amerikai költő és [Peter]. Blake építész nyílt levelet tett közzé a magyar belső ellenzék „védelmében» a New York Book Review c. amerikai irodalmi folyóirat legutóbbi számában. Az aláírók – mint a múlt évi budapesti Kulturális Fórum hivatalos és nem hivatalos résztvevői – »mély nyugtalansággal figyelik, hogy a Fórum befejezése óta fokozódik az elnyomás a magyar kulturális életben; a november óta végrehajtott házkutatások, rendőri

rajtaütések, zaklatások, pénzbüntetések súlyos kétségeket támasztanak az iránt a liberális kép iránt, melyet az MNK kormánya festett magáról az elmúlt években, de különösen a Kulturális Fórum idején. »A levél ezt követően 16 pontban sorolja fel az aláírók tudomására jutott eseteket, majd befejezésül felhívja a közvéleményt, hogy csatlakozzon hozzájuk »a rendőrátkiok elítélésében és a független magyar kiadói mozgalom támogatásában.«”²⁴⁸ (Susan Sontag közbelépett akkor is, amikor egy bizonyos „Molnár” fedőnevű célszemély „meghívást kapott az USA Külpolitikai Kutató Intézete által 1987. október 23–35. között rendezendő, »A kommunista államok jövője» c. konferenciára, útlevelekérelmét azonban az illetékes BM szerv elutasította. Az elutasítás tényéről S. Wassermann amerikai újságíró cikket írt, és tiltakozó aláírásgyűjtésbe kezdett az USA-ban »Molnár» kiutazásának elősegítésére. Közlése szerint az amerikai sajtóban megjelentetik a tiltakozás anyagát és Susan Sontagnak a nemzetközi PEN Klub nevében írt levelét, s ezek másolatait megküldik az MNK miniszterelnökének és kulturális miniszterének is. Újabb információ szerint »Molnár»-t tájékoztatták arról, hogy a PEN elnöksége – egy felkérő levél nyomán – lépéseket tett kiutazása engedélyezése érdekében, és erre »biztató választ» kapott. A hír ismeretében a célszemély újabb útlevelekérelmet beadását fontolgatja.»)²⁴⁹

Bart főtítkárral szerint a magyar Pen-központ által megszervezendő budapesti regionális konferencia feladata lesz, hogy „megvitassa a budapesti kulturális fórum irodalmi munkacsoportjában elhangzott javaslatokat, amelyek között számos olyan van, amely a nemzetközi PEN-t is érdekli. Mi elsősorban a fórum legfontosabb magyar javaslatait szeretnénk ezen a helyen is felvetni, tehát indítványozzuk majd, hogy ez a regionális PEN-konferencia is tűzze napirendre a kevésbé ismert európai nyelvek és kultúrák terjesztésének problémáját, ami természetesen beletartozik az európai irodalmi együttműködés szélesebb kérdéskörébe.”²⁵⁰

Bart István beszámolója szerint „A viharos hangulatú kongresszus kínos magyar aktualitása egy amerikai határozati javaslat volt, amely a romániai magyar kisebbség kulturális helyzetével foglalkozott hamis adatok alapján, szenzációhajhász hangnemben. A Magyar PEN képviselőjének sikerült ugyan elérnie a szöveg korrigálását, ez azonban oda vezetett, hogy a Szabad Európa Rádió rágalomhadjáratot indított a Magyar PEN főtítkára ellen, amit csak nehezen sikerült visszavernünk. A New York-i kongresszuson megmutatkozott tendencia, ha kevésbé élesen is, de a júniusban megrendezett hamburgi kongresszuson is folytatódott, ahol Boldizsár Iván és Ungvári Tamás képviselte a Magyar PEN Clubot. Itt a Beborotnzott Írók Bizottságának jelentésében bukkantak fel magyar nevek, mint akiket a hatóságok akadályoznak hivatásuk gyakorlásában.”²⁵¹ A New York-i kongresszus konferencia-témáját Az

²⁴³ *Jelentés a Magyar P.E.N. Club nemzetközi kapcsolatairól 1985.* Bp., 1986. febr. 10. G.m. Bart István főtítkárral aut.

²⁴⁴ *Jelentés.* Bp., 1985. dec. 20. Tárgy: *Csoóri Sándor meghívása.* BM Sz.t. „Aradi”. Arch. sz. Mt–145/2. 2.7.3. Nyt.sz. 13–2643/85..Kapiák: Aczél György, Berecz János, Horváth István, Pál Lénárd, Szűrös Mátyás, Lakatos Ernő, Radics Katalin. Szakelosztó 6–7/933/85. ÁBTL

²⁴⁵ *Írók 1972–1985.* Kn. A Magyar P.E.N. Club fejl. lp. G.m. és *Jelentés a Magyar P.E.N. Club nemzetközi kapcsolatairól 1985.* Bp., 1986. febr. 10. G.m. Bart István főtítkárral aut.

²⁴⁶ Uo.

²⁴⁷ *Befejeződött a Nemzetközi...*

²⁴⁸ NOIJ 96. sz. Bp., 1986. máj. 19. BM ÁB Min.h. Titk. Sz.t. Kül.font. 45/78/10/96/1986. *Ideológiai, politikai diverzió.* Vagyoczkó Béla r.ezds. titk.v. Jövőh. Harangozó Szilveszter r. altbgy. min.h. ÁBTL 2.7.1 NOIJ III/I–96–96/2/1986. 05. 19.

²⁴⁹ NOIJ 165. sz. Bp., 1987. aug. 24. BM ÁB Min.h. Titk. Sz.t. Kül.font. 45/78/10/165/1987. *Belső ellenzési tevékenység.* Sillai Árpád r. ezds. titk.v. Jövőh. Harangozó Szilveszter r. altbgy. min.h. ÁBTL 2.7.1. NOIJ III/III–144–165/3/1987. 08. 24.

²⁵⁰ (józsa): „Őrizni...”

²⁵¹ *Jelentés a Magyar P.E.N. Club nemzetközi kapcsolatairól 1985.* Bp., 1986. febr. 10.

írói gondolkodásmód és az állami gondolkodásmód címmel tűzték ki. „Míg mi ezzel a témakörrel bajlódunk, bizonyos államok a világ egyes részein továbbra is konkrét akciókkal fejezték ki a saját gondolkodásmódjukat. Abból a sok esetből, amelyekről az eszmecsere alatt szereztünk tudomást, különösen kettő érdekelhet bennünket. Mindkettő egy-egy romániai személy halálára vonatkozik, és a híre itt jutott el hozzánk.

Gheorghe Ursu román költő a legtermészetesebb irodalmi vállalkozásba fogott, amikor naplót vezetett, és a naplójába többek között feljegyezte a gondolatait és verseket írt, amelyekben a rendszert kritizálta. 1985 második felében a román titkosrendőrség átkutatta a lakását, elkobozta a naplóját, őt pedig letartóztatta és elvitte. Semmi hír nem jött a hollétéről, egész addig, amíg a felesége telefonüzenetet nem kapott, amely így szólt: »Őn özvegy. Eljöhét a férje holmijaiért.«

Árpád Visky, aki a 2,25 milliós romániai magyar kisebbség kimagasló színészi tehetsége és kulturális személyisége, 1986. január 5-én felakasztva, holtan találták az erdélyi Sfintu Gheorghe (magyarul: Sepsiszentgyörgy) város melletti erdőben. Egy politikai okból történő hosszadalmas fogva tartás után 1984. szeptember 7-én szabadon bocsátották, de eltiltották tőle, hogy bárhol nyilvánosan szerepeljen Romániában. Visky engedélyért folyamodott a magyarországi kivándorlásra. A halála előtti hetekben Visky panaszkodott, hogy hivatalos részről akadályozzák a kivándorlását. Rokonainak és barátainak ezt mondta: »Túl sokat tudok. Ezek attól félnek, hogy ha egyszer odaát vagyok, mindent el fogok mondani a kínzásokról, a zaklatásokról, a megfélemlítésről, a megalázásokról...« Az elhunyt rokonai és az orvosi jelentés szerint Visky holttestét egy rendőr találta meg, pár perccel a halál beállta után. A barátok és a rokonok azt mondják, hogy a tragédia teljesen váratlan volt, és a körülmények is nagyon gyanúsak.

Mélységesen sajnáljuk mindkét esetet, és felszólítjuk a román kormányt, engedélyezze, hogy egy nemzetközileg elismert polgárjogi bizottság, amely pártatlan, vizsgálatot folytathasson a helyszínen mindkét haláleset körülményeiről.” A kongresszusi nyilatkozatot 1986. január 17-én adták ki.²⁵²

Március elején a budapesti görög nagykövet a magyar Külügyminisztériumban azt állította, hogy a román nagykövetség első beosztottja, Pavel Platona tanácsos „az alábbi MNK-ellenes kijelentéseket tette előtte: az MNK az Osztrák–Magyar Monarchia visszaállítására törekszik; a magyar kormánynak imperialista, területszerző szándékai vannak Romániával szemben; a magyar kormány külföldön módszeresen románellenes híreket terjeszt, a nyugati közvélemény Romániával szembeni mobilizálása érdekében; a magyar kormány »odáig is elment«, hogy felakasztatott egy romániai magyar nemzetiségű személyt, hogy ezt külföldön a román hatóságok tevékenységének tulajdonítsák (konkrétan Visky Árpád nevét említette); az ősi PEN konferencián magyar részről újabb támadásra készülnek Romániával szemben.”²⁵³

²⁵² Jelentés. Bp., 1986. jan. 7. Tárgy: PEN tiltakozás. BM III/III/5–a. Alo. „Bereznay”, Barna János r. szds.

²⁵³ NOIJ Bp., 1986. márc. 6. 46. sz. Ideológiai, politikai diverzió. BM ÁB Min.h. Titk. ÁBTIL 2.7.1. NOIJ III/I–45–46/3/1986. 03. 06.

A magyar vezetésnek eközben nemcsak az erdélyi magyarság helyzete és az ellene tanúsított hivatalos fellépés elmaradása miatti heves hazai és nemzetközi tiltakozások okoztak egyre több gondot. A kulturális politika zavarodott kilengései miatti ellenzéki fellépések mellett a JAK tevékenysége, az élő folyóiratok rendezvényei is megszorodtak, nemsokára pedig bezúzták a Tiszatáj júniusi számát, szerkesztőségének leváltása után hat hónapra felfüggesztették a lap megjelenését. A példátlanul drasztikus megfélemlítő akciót Aczél György Nagy Gáspár *A fiú naplójából* című versének megjelentetése miatt határozta el.²⁵⁴ „Az MSZMP Politikai Bizottsága 1986. június elsején a titkárság javaslatát akceptálva olyan döntést hozott, hogy mivel az az évi 6. számú Tiszatáj Nagy Gáspár ellenséges tartalmú versét közölte, a lap szerkesztőbizottságának kommunista tagjait felelősségre kell vonni, illetve a folyóirat megjelentetését az új szerkesztőbizottság felállításáig szüneteltetni kell.”²⁵⁵ Tiltakozásul Vörös László főszerkesztő és helyettese, Annus József leváltása, valamint Csurka István szilenciuma ellen a nemzetközi Pen Száműzetésben lévő Írók Pen-központjának amerikai tagozata 1986 júniusában levelet intézett Francis King nemzetközi elnökhöz *A kifejezés szabadságáért!* címmel. A levélben felhívták „írótársainkat és a szólásszabadság minden hívét, hogy a rendelkezésükre álló minden módon lépjenek fel annak érdekében, hogy a magyarországi hatóságok vonják vissza művészetellenes, emberi jog- és szabadságsértő intézkedéseiket.”²⁵⁶

A belügyminisztériumi napi jelentés tájékoztatót „a magyar hatóságok azon lépéseiről, amelyek »veszélyeztetik a magyar írók szabadságjogait«. Tiltakoznak a »Tiszatáj« c. folyóirat betiltása, Csurka István hallgatásra ítélese miatt, és kifejezik azt a reményüket, hogy a magyar PEN tagozat nyomást gyakorol a magyar kormányra ezen intézkedések visszavonása érdekében. A levél egy példányát az emigráns írók amerikai tagozata megküldte a magyar PEN Klub elnöke címére.”²⁵⁷ A levél szavá tette Csoóri Sándor három évvel korábbi, valamint Köteles Pál 1985-ös szilenciumát is, abban bízva, hogy a felhíváshoz csatlakozik a „rátermett” Boldizsár Iván vezette magyar Pen-központ is.²⁵⁸ Az állambiztonság 1986 augusztusában „kiemelte a postaforgalomból” Györgyey Klárának, a Száműzetésben lévő Írók Központja amerikai csoportja elnökének fenti, King nemzetközi elnöknek is megküldött levelét, amelyben a magyar vezetés „erőszakos, kíméletlen cenzúráját” mutató esetek mellett Csurka „elbocsátása” miatt is kifejezte tiltakozását; ez utóbbit Csurka amerikai útján tanúsított magatartásával hozva összefüggésbe.²⁵⁹ King hamarosan Boldizsár Iván tanácsát kérte arra vonatkozóan, „hogy a Nemzetközi PEN milyen lépéseket tegyen a Tiszatáj című

²⁵⁴ L. Gyuris György: *Két esztendő...*

²⁵⁵ Nyilvános ülést tart...

²⁵⁶ Idézi Gyuris György: *A Tiszatáj fél évszázada* 139–152.

²⁵⁷ NOIJ 152. sz. Bp., 1986. aug. 5. BM ÁB Min.h. Titk. Sz.t. Kül.font. 45/78/10/152/1986 Ideológiai, politikai diverzió. Jóváh. Harangozó Szilveszter r. altbgy, min.h. ÁBTIL 2.7.1. NOIJ III/3–49–152/3/1986. 08. 05.

²⁵⁸ A–2003. Rádiófigyelő-szolgálati jelentés. SZER (1986) júl. 30. I. világhíradó.

²⁵⁹ NOIJ Bp., 1986. aug. 5. (49.) BM III/3. o. Sz.t. Kül.font. 72–5–75/1986. ÁBTIL 2.7.1. NOIJ III/3–49/1/1986. 08. 05.

folyóirat felfüggesztése és Csurka István eltűlése ügyében. A választ »esetleg« Allan Ginsbergen keresztül várja, aki rövidesen Magyarországra utazik.”²⁶⁰

1986 augusztusában „A belső »ellenzék« a jobboldali magyar emigrációval közösen megkezdte két anyag nyugati és itthoni terjesztését. Az egyik szórólap a Nemzetközi PEN Klub amerikai tagozatának tiltakozó levele a Tiszatáj c. folyóirat »betiltásáról« és a Csurka Istvánt érintő »erőszakos cenzúra-cselekményről«. [...] A másik szórólap az Inconnu-csoport és az Artéria Kiadó 1956-tal kapcsolatos pályázati felhívását tartalmazza. (A pályázat meghirdetéséről július 9-én jelentettünk a BM III/III. Csoportfőnökség információja alapján).”²⁶¹

A felhalmozódott kül- és belpolitikai, kulturális, társadalmi, gazdasági nehézségek következtében régen nem tapasztalt feszültségekkel terhes, vibráló légkörben került sor az írószövetség közgyűlésére 1986. november 29–30-án a Vigadó épületében. Az íróknak és az állampártnak ez a kemény összecsapása volt a végjáték kezdete; a felszólaló írók többsége nyíltan vállalta a konfliktust a pártvezetés és a kulturális kormányzat sarokba szorított képviselőivel, akik a felvetett kérdésekre zavarodott, fenyegetőző válaszokat adtak.

A régóta meglévő székértáborokhoz és a közties zónákba tartozó írók felfogásuk, érdekeik és vérmérsékletük szerint felszólalásaiban többféle taktikát követtek. Alföldy Jenő azt mondta, „A kommunista írókat is aggasztja a határon túli magyarok helyzete, de ezekre a gondokra csakis a politikai vezetéssel lehet és kell megoldást keresni, az ellenséges fórumok igénybevétele csak árt, éppen azoknak, akikért oly hangosan emelnek szót némelyek.” Eörsi István kijelentette, „Az a szabadság, amelyik csak egy nagy létszámú párt külön-bejáratú szabadsága, nem szabadság [...] Az irodalomban is mindent szabad, leszámítva a tabuk érintését, hiszen mindenfelé a hatalom védte bensőségesség uralkodik – vannak, akiknek »mindent lehet« [...] a cenzúra léte is csak nemrég mutatkozott meg nyíltan, Csurka [István] ügyében. Eddig úgy tudtuk, hogy az ismert tiltólista-rendszer mellett csak a háromlépcsős kiadói cenzúra működik, nem pedig a rendőrségi is.”

Sánta Ferenc azt a „ravasz” kérdést tette fel, „Mi az oka annak, hogy a politika nem akar együttműködni a politizáló társadalommal? Nemcsak az írók között, de a politikában is vannak erők, akiknek nem érdeke az együttműködés. Azt kellene megvizsgálni, kik is ezek? A Tiszatáj buta és brutális felfüggesztése vajon kinek állott érdekében? A politikában már régen jelen van egy kontraszelektív erő, amelyik az egész művelődésben maradáno károkat okozott. Ez az erő, ez a közeg nem alkalmas az értékek befogadására, nem érzékeny a befogása, nem alkalmas az információk pontos továbbítására a politika felé, mert csak a saját hatalmát nézi, semmi más nem érdekli, Karrieristák, kegyencek, lézengő ritterek és rablók,

²⁶⁰ NOIJ 159. sz. Bp., 1986. aug. 14. BM ÁB Min.h Titk. Sz.t. Kül.font. 445/78/10/159/1986. *Ideológia, politikai diverzió* Vagyoczký Béla r. ezds, titk.v. Jóváh. Harangozó Szilveszter r. altbgy, min.h. ÁBTL 2.7.1. NOIJ III/3–53–159/1/1986. 08. 14.

²⁶¹ NOIJ 154. sz. Bp., 1986. aug. 7. BM ÁB Min.h. Titk. Sz.t. Kül.font. 45/78/10/154/1986. *Belső ellenséges tevékenység*. Vagyoczký Béla r. ezds., titk.v. Jóváh. Harangozó Szilveszter r. altbgy, min.h. ÁBTL 2.7.1 NOIJ III/III–133–154/3/1986. 08. 07.

akiknek sem a magyarsághoz, sem a szocializmushoz nincsen semmi közük.” Mészöly Miklós véleménye szerint „Kiábrándultság és közös unalom uralkodik a politikai döntések iránt, mert ezek csak a hatalmat érdeklik, az irodalmat nem. A mi törvénykönyvünk keservesen más. Az író dolga megkeresni az igazságot és katarzissá tenni. Az író nem végrehajtó.”

Berecz János KB-titkár visszatamadó válasza meglehetősen felháborodást kellett. „Okosabb politikát? Válaszolhatnánk: jobb irodalmat! Mészöly csak a politikát bírálta, de az irodalmat nem. Pedig a politikai igyekszik »irodalmi« lenni, mi is olvasunk, még ha mélyebbről is jöttünk, az ecsedi lóp környékéről. Meg hogy nemzeti csőd? Nem volt elég tegnap két zsebkendő. Hol van itt a nemzeti csőd? A reformgondolatok ebben a pártban születtek meg, hol van akkor az a csőd? Önök talán mindent tökéletesen csinálnak? Kell a vita, van is vita. Nem lehetne inkább az eredményekre figyelni? Amit meg tegnap Eörsi mondott, az mondjuk kielégülésnek elég. A felelős aggodalom, az rendben van, de a gyanakvás meg a praktika nem kell. És nem jó az aláírással kielégülés sem, mert mindenki érzékeny lesz, és akkor egy bizonyos határon túl már nem biztos, hogy csak a józan ész reakcióira lehet számítani, hanem esetleg érzelmileg áthatott következtetések levonására is sor kerülhet. [...]»

Nem igaz az sem, hogy a környezetünk ellenünk van, ez a szomszédos szocialista országok aljas megvádolása. Hát ez a tizenhatmillió magyarért való felelősségvállalás? Hogy a nemzetközi konferenciákon a vádlottak padjára ültessenek bennünket, magyarokat, azt akarják? Avatkozunk bele a szomszédok dolgába? Ilyen felelősségből nem kérünk. Minden rendes magyar emberért felelősséget kell vállalni, de ezt provokatív hanggal nem lehet. [...] Mi kívülről nem tudunk segíteni, csak, hogy tarthassák magukat. Tessék elhinni, nekünk is fáj, ami a testvéreinknek fáj.”²⁶² Bár az elhangzottakra Berecz később másként emlékezett, megfelel a valóságnak, hogy „A közgyűlés előkészületei a számunkra kedvezőtlen légkörben folytak. Szeptemberben a szövetség választmánya levélben állt ki a Tiszatáj mellett, érvelve/követelve az újra megjelentetését [!]. November közepén 114 író levélben állt ki a Tiszatáj ismételt megjelentetése érdekében [!].” Közben Kádár Berecz János számára „világos és általam támogatott utasítást adott: *akadályozzam meg, hogy az Írószövetség legális ellenzéki központtá alakuljon!* Ez, úgy ítélem meg, egybeesett a szövetség kommunista aktívájának az állásfoglalásával is: nem adminisztratív intézkedésekre, hanem politikai vitára, harcra van szükség.”²⁶³

A kultúrpolitikának a közgyűlés utáni gyakorlatából nem hiányoztak sem a büntető intézkedések, sem az „eszmei viták”. Mint a Vigadóban Köpeczi Béla miniszter kijelentette, „Némelyik, a szomszédországban élő magyarsággal kapcsolatos felszólamlás éppen a szocializmussal, a szocialista építőmunkával való szembenállást erősítette itt. Pedig a nemzetiségi kérdés jelentőségével minden magyar vezető tisztában van: a szocializmus és a magyarság ügye szorosan összefügg, a kettő elválaszthatatlan, káros tehát az ellenséges fórumok igénybevétele és a hazai ellenzék működése. Az MSZMP folytatni kívánja a nemzeti egység

²⁶² *A Magyar Írók Szövetsége 1986, november 29–30-i közgyűlésének jegyzőkönyve*. G.m.

²⁶³ Berecz János: *Vállalom* 453–458.

erősítését szolgáló politikáját, de a határon túli magyarok ügyében is a Magyar Népköztársaság alkotmányának alapján áll, ami az irodalmi folyóiratokra is vonatkozik.”²⁶⁴

A kényszerű „nyugati nyitás” folytatásában Köpeczi osztrák partnerével folytatott párbeszédében is világossá tette, hogy „Magyarországon minden kulturális intézmény államosított; akár akarja, akár nem, az állam felelős értük, tevékenységükért, akár kiadóról, akár színházról vagy kulturális központról stb. van is szó. Az ötvenes évek dogmatikus kultúrpolitikája mindezeket az intézményeket központilag akarta irányítani. Az elmúlt három évtizedben messzemenő decentralizálást hajtottunk végre, így elmondhatjuk, hogy a kiadók, színházak stb. a kultúrpolitika megvalósításában viszonylagos autonómiával bírnak. [...] Az állam feladata a kultúra demokratizálási folyamatát előmozdítani, és a tudomány, a művészet és az irodalom fejlesztéséhez az állandó támogatást garantálni. Ami a kultúra ideológiai orientálását illeti, minden kultúra mindig az uralkodó ideológiával van összekötve. És ezt az uralkodó ideológiát egy szocialista államban a kommunista párt képviseli. Ebben a vonatkozásban csak azért beszélünk »hegemóniáról«, mert *tapasztalat szerint* abból indulunk ki, hogy társadalmunkban a marxizmus mellett, a szocialista ideológia mellett még más világnézetek is léteznek.”²⁶⁵

A magyar Pen műfordítói programja keretében, meghívottként vagy magánemberként 1986-ban többek között Olav Angell, Nikolina Atanaszova, Johan Bargum, John Bâtki, Sylvia Bodnár, Bruce Berlind, Jakov Besser, Anne Marie Bjerg, Niels Brunse, Remco Campert, Jean-Pierre Chabrol, Csatlós János, Csongár Álmos, Gene Dalby, Günther Deicke, Marc Delouze, André Doms, Raymond Federman, Egito Gonçalves, Gerald Gorman, Ihab Hassan, Cindy Haug, Herman Hendrik der Balkt, Jože Hradil, Folke Isaksson, Mamed Izmail, Itamár József-Keszt, Paul Jurnik, Peter Jay, Kari Kemény, Hugues de Kerret, Francis King, Uwe Kolbe, Vojtech Kondrát, Marga Kool, Rutger Kopland, Kajetan Ković, Kai Lehtinen, Hannu Launonen, Toni Liversage, M. Lopes, Alicja Mazurkiewicz, Alekszandr Milanov, William McCormack, Doescka Meijsing, Martin Mooy, Jean-Luc Moreau, Susanne Paradis, Maurice Regnaut, Johannes Salminen, Noranith Setabutr, František Stier, Giuseppe Stiffoni, Roges Straus, Wim Swan, George Szirtes, Hans Tentije, Albert Tezla, Thinsz Géza, Jelena Umnjakova, Bernard Vargaftig, José Antonio Vitoria és Karol Wlachovský tartózkodott hosszabb-rövidebb ideig Magyarországon.²⁶⁶

A nemzetközi Pen 50. világkongresszusát 1987. május 11–16. között Luganóban rendezték,²⁶⁷ ahol Bart István főtítkári jelentése szerint három nagy vita zajlott le. Az első arról folyt, „szerepelhet-e Nelson Mandela neve a bebörtönzött írók listáján, hiszen (hangzott az NDK küldöttének ki nem mondott érve) annyira Mandela is író (alighanem könyv jelent meg a neve alatt), mint némelyik szovjet személyiség, akinek neve szerepel a névsorban. [...]

Szinte a szervezet kettészakadásával fenyegetett a színpadok mögött zajló másik vita, amely a Bebörtönzött Írók Bizottsága (WiP) új elnökének megválasztása körül dúlt. A Bizottság pénzt összeadó centrumok (USA, skandináv centrumok, holland centrum, NSZK) Thomas von Vegesackot, a Svéd PEN rövidesen leköszönő elnökét kívánták megválasztani a nemzetközi vezetők tanácsai ellenére (akik alkalmatlannak tartják a jelöltet erre a szerepre) – és nemcsak leszavazták a nemzetközi elnököt és főtítkárt, de a Bizottság mandátumát önkényesen módosítva, gyakorlatilag a függetlenségüket deklarálták a londoni központtól, de még a közgyűléstől is. Ha ez a probléma szavazásra kerül a teremben, a Nemzetközi PEN óhatatlanul kettészakadt volna, azaz egyszerűen megszűnik.” Bart szerint a magyar Pen képviselőinek távollétében lezajlott „békés Puerto Rico-i kongresszus után, Cambridge-ben ismét megjelentek a tavalyi luganói vihar felhői: folytatódik a Writers in Prison Bizottság és a londoni PEN központ illetékességi vitája [...]”.²⁶⁸

A harmadik vita az 1989 őszére kitűzött szöuli kongresszus körül robbant ki. „A dél-koreai kormányzat emberi jogokkal (írókkal és újságírókkal) kapcsolatos magatartása miatt ugyanis felvetődött, hogy a Nemzetközi PEN legalábbis halassza el Szöulba hirdetett kongresszusát, ezzel mintegy nyomást gyakorolva a hatóságokra.”²⁶⁹ Az ellentábor úgy érvelt, hogy a PEN éppen jelenlétével érheti el célját, a bebörtönzött dél-koreai írók kiszabadítását, hiszen így felhívhatja a helyszínről a világ közvéleményének figyelmét az országban uralkodó állapotokra. Végül ez az utóbbi álláspont győzött [...].

Az 50. világkongresszus legnagyobb feltűnést kiváltó eseménye a szovjet megfigyelők megjelenése volt; kiváltképp, hogy egyikük Vitalij Korotics, az Ogonyok főszerkesztője volt, aki az utóbbi időben lapja révén is, de nyilatkozataival is az egyik legismertebb szovjet irodalmi személyiség lett. A két szovjet megfigyelő jelenléte annak a nyilvánvaló jele, hogy a Szovjetunióban ismét mérleget kell, hogy PEN centrumot, sőt centrumokat alakítsanak.” A Szovjetunióból később „több különböző csoport is megkereste a nemzetközi központot, bejelentve szándékát, hogy PEN centrumot alakítson. Fennáll tehát a veszélye, hogy perifériális csoportok mintegy megelőzik az Írószövetséggel együttműködő Koroticsékát. A nemzetközi központ úgy tetszik, tisztában van ezzel a veszéllyel, de tekintve a PEN megosztottságát, aligha lesz megakadályozható felvételük, ha közgyűlés elé kerül az ügyük, ami viszont feltehetőleg gátja lesz a PEN és egyéb szovjet tényezők kapcsolatfelvételének.”²⁷⁰

Bart luganói beszámolója szerint az 1987. évi szűkös anyagi lehetőségek miatt csak a magyar Pen csak a luganói kongresszuson tudott részt venni, ahol a Bebörtönzött Írók Bizottsága új elnökének megválasztása miatti viharos viták majdnem a világszervezet kettészakadását eredményezték; a találkozó másik fontos momentumaként a szovjet megfigyelők

²⁶⁴ *A Magyar Írók Szövetsége 1986. november...* [jkv].

²⁶⁵ Peter Glotz–Hans-Joachim Hoffmann–Köpeczi Béla–Fred Sinowatz: *Az ellentétek párbeszéde* 64., 94–95.

²⁶⁶ 1986. G. K.n. és *Jelentés a Magyar P.E.N. Club nemzetközi kapcsolatairól 1986.* Bp., 1987. jan. 30. G.m. Bart István főtítkári aut.

²⁶⁷ *Úti jelentés a nemzetközi P.E.N. 50. kongresszusáról* (1987. május 11–16. Lugano). Bart István főtítkári. Bp., 1987. máj. 25. G.m.

²⁶⁸ *Úti jelentés.* Nemzetközi P.E.N. konferencia. Cambridge, 1988. április 8–9-ig. G. K.n. Bart István főtítkári aut.

²⁶⁹ Somlyó György a dél-koreai Pen Club meghívására Szöulban. *Eul Byung Chung elnök levele Somlyó György-ből.* Szöul, 1988. júl. 21. A The Korean Pen Centre fejl. lp. G.aut.

²⁷⁰ *Úti jelentés...* (1988. ápr. 8–9.)

megjelenését nevezte. A magyar Pen-központ eközben mindinkább bekapcsolódott „más szervezetek (főleg persze a Művelődési Minisztérium) vendégeinek gondozásába, programjuk biztosításába; mind gyakrabban, hogy jószerevével teljesen rájuk hárul programjuk megszervezése, lebonyolítása [...]”

Az írószervezet eredeti célkitűzéseinek „néhányike (például, a lehető legtágabban fogalmazva: a magyar irodalom és szellemi élet bemutatása, mintegy a nemzeti propaganda részeként) némileg a háttérbe szorult, annak ellenére is, hogy az ilyesmivel foglalkozó intézményrendszer a hatvanas évek óta természetesen lényegesen kibővült – az egységes koncepció azonban, amit valaha a Magyar PEN is képviselni igyekezett, úgy tetszik, újbóli megfogalmazásra vár.” 1987-ben a magyar szervezet ezzel együtt „Nemcsak »biztos kikötője« volt a hozzánk látogató irodalmároknak, programjukat megszervező és lebonyolító iroda, dolgos fordítói műhely, de ezen kívül alkalmas terepe is sok találkozásnak, épülő külügyi kapcsolatnak [...]”²⁷¹

A Boldizsár-korszak mérlege

Karinthy Ferenc már 1978 májusában úgy látta, Boldizsár „Alig vonszolja magát, mindig fáradt, beteg, sánta. De folyton utazik, jön-megy a világban, nyüzsög. Elnököl, megnyit, hozzászól, javaslatot tesz, ellenez, vétőz. Ezt remekül csinálja. Vajon mitől fél, hogy miről marad le? Mi helyett nyüzsög ennyit? Vagy csak nem szeret otthon lenni? Neki úgy látszik, ez a tevékenység, ha ezt csinálja, amit itt. Ilyenkor van. Amellett nem rossz fiú, segít, ha kell, jóindulatú, talán még tiszteli is szíve mélyén az igazi írókat.”²⁷²

A pártállam és a rendszer szemmel látható felbomlása idején, pályája csúcán Boldizsár Iván tagja lett a parlamentnek is, ahol „maroknyi »ellenzéki« társával Bős–Nagymaros ügyében a kormány ellen szavazott, mikor hetvenhat évesen, 1988 decemberében a kórházi ágyból elvitte egy szívroham. A pálcia eltörte varázslóját.”²⁷³

Halála előtt egy évvel azonban még arra is volt figyelme és energiája, hogy a magyar Pen nélkülözhetetlen forrásainak, az 1932-es budapesti világkongresszus jegyzőkönyveinek (meg nem valósult) kiadását előkészítse. 1987 tavaszán a Művelődési Minisztériumtól 130 ezer forintos támogatást kért a kiadvány költségeire, arra való hivatkozással, hogy a jegyzőkönyv „irodalmi és kortörténeti dokumentum. Fontossága mellett azonban meg kell jegyezni, hogy a több mint száz oldalas jegyzőkönyv az akkori időknek megfelelően kézírással készült (például a német szöveg a régi gótikus betűkkel), és ezt a szöveget rögzítette, amelyet az előadók rendszerint nem anyanyelvükön mondtak. A szöveg nagy része francia, német, kisebb része angol, elenyészően csekély része magyar. Ez az anyag sok vihart megérve ötven éve a Magyar PEN Club birtokában volt és van. Az utasítások szerint már sok-sok

évvel ezelőtt át kellett volna adnunk megőrzésre az Országos Levéltárnak. Tudtuk azonban, hogy ez ott – kiragadva a történelmi és irodalmi eseményekből, és megrongált állapotában – a kutatók számára hasznavehetetlen. Régóta terveztük feldolgozását. Két irodalmár doktori disszertációja anyagául is szívesen választotta volna. Amikor azonban az anyagot áttekintették, szándékukról lemondtak.

Az utolsó két-három évben feladatunkul tűztük ki, hogy az anyagot a szakemberek részére felhasználhatóvá tesszük. Ennek érdekében először a mai technika segítségével xerox-másolatot készítettünk. Szakemberek a kézzel írott és sokszor alig olvasható anyagot legépelték, a nyilvánvaló helyesírási hibákat kijavították. Nem javítottuk azonban azokat a nyelvtani és stílári botlásokat, amelyek abból erednek, hogy a felszólalók jelentős része nem az anyanyelvét használta. A négy nyelvű anyagot ezután magyarra fordítottattuk és először láttuk el. Az előszó ismerteti a kongresszus megrendezésének körülményeit, a politikai jobboldal és baloldal vitáit (ki legyen a kongresszus magyar elnökségének tagja), a korabeli sajtó reflektálását, a megrendezés költségeinek igénylését. Terveink szerint a mintegy 120–130 oldalas magyar anyaghoz csatoljuk az eredeti többnyelvű jegyzőkönyvet is.

Az elkészült anyag iránt nagy érdeklődést mutat a Petőfi Irodalmi Múzeum, megjelenése esetén irodalmárok és irodalomtörténészek hasznos munkaeszköze lehetne. Ezért úgy tervezzük, hogy kis példányszámban nyomdailag állítjuk elő. Erre 1987-ben, vagy anyagi nehézségek miatt 1988-ban kerülhetne sor.”²⁷⁴

Minthogy magyar Pen állami támogatása 1986–87-ben már megközelítette az évi 2,5 millió forintot,²⁷⁵ tetemesen megnőtt a fordítói program keretében vagy más címen, a magyarországi változások iránt egyébként is érdeklődő meghívott külföldi alkotók száma. Két évre visszamenőleg megállapítható, hogy 1984–88 között az írószervezet vendége volt mások mellett David Albahari, Morten Andersen, Sava Babić, Niels Barfoed, Bánya János, Bodor József, Bokrics Judit, Bordás Győző, Lech Budrecki, Bruce Berlind, Alexandre Blokh, Tomás Borge M., Ravil Buharajev, Chai Peng-fej, Jovan Cirilov, Danuta Cirlic, Tony Connor, Egito Gonçalves, G. F. Cushing, Csatlós János, Csongár Álmós, Csollány Mária, Marc Delouze, Julia Dimitrova, Marie Domenach, André Doms, Alan Dixon, Duba Gyula, Paul Engle, Gevorg Emin, Szergej Fagyejev, Fehér Ferenc, Georges Ferenczi, Ilkka Firon, François Gachelot, Lorand Gaspar, Juszif Gaszanbek, Gerard Gorman, Stephen R. Graubard, Eugène Guillevic, Ahmy Hadjadj, Hargitai Péter, Jelena Harina, Harrer Gábor, Julian Harway, Jocelyn Hausmann, Stephan Hermlin, Stefan Heym, Philip Holmes, Elsa Horelová, Harald Horwmown, Irvin Howe, Jože Hradič, Lars Huldén, Folke Isaksson, Janina Isganaityte, Peter Jay, Itamar Jáoz-Keszt, Paul Kárpáti, John Kelter, Eeva Kilpi, Vojtech Kondrót, Kajetan Ković, Peter Kurman, Jarkko Laine,

²⁷⁴ Boldizsár Iván levele Baczoni Gáborhoz, az Művelődési Minisztérium Irodalmi és Művészettájköztudományi Főosztálya vezetőjéhez. Bp., 1987. ápr. 27. G.m.

²⁷⁵ Kölber Tivadarné gazdasági vezető kimutatása szerint a magyar Pen állami támogatása 1980-ban 1,587, 181-ben 1,639, 1982-ben 1,860, 1983–84-ben 1,895, 1985-ben 1,928, 1986–87-ben 2,408 millió forint volt. *A Magyar P.E.N. Club 1980–86. évi költségvetései*. G.m. K.n. és *A PEN Club költségvetési beszámolója 1983-tól 1988-ig*. G.m. K.n. Kölber Tivadarné aut.

²⁷¹ *Jelentés a Magyar P.E.N. Club nemzetközi kapcsolatairól 1987*. Bp., 1988. jan. 30. G.m. Bart István főtitkár aut.

²⁷² *Napló* 3. k. 136. (1978. máj. 24.)

²⁷³ Vajda Miklós: *Franz Kafka budapesti ismerőse* 1056.

Hanni Launonen, Gennagyij Lejbutyin, Marta Lesná, Paul Levin, Vladimir Lukan, Jelena Matitina, Vagram Martiroszjan, Satu Marttila, Neville Masterman, William McCormack, Kenneth McRobbie, Vang Meng, Pierre Mertens, Olvai Metsistő, Slavko Mihalić, Raul Mir-Hajdarov, Zvonimir Mrkonjić, Christina Molinari, Jonka Najdanova, Jirži Našinec, Jouko Nikkinen, Bernard Noël, Julija Nyikolajevna, Maria Ortman, Milorad Pavić, V. S. Rajakrishnan, Maurice Regnaut, John Ridland, Anna Rossova, Waclaw Sadkovski, Elga Sakse, Ivan Sanders, Laura Schiff, Max Schwartz, William Jay Smith, Elsbeta Sobolewska, Sütő András, George Szirtes, Solange Pasquelle, Giorgio Pressburger, Felicite Mary Rosslin, Pedro Talmin, Veno Taufer, René Tavernier, Viljo Tervonen, Albert Tezla, Ilpo Tiihonen, Ilse Tielsch, Bozidar Timotijević, Alekszandr Tkacsenko, Alain Trutat, Göran Tunström, Frederick Turner, Maja Ulrik, Jelena Umnjakova, Paolo Urbányi, Bernard Vargaftig, Larisza Vasziljeva, Pjotr Vegin, André Velter, Vickó Árpád, Szergej Volszkij, Miriam Waddington, Karol Wlachovský és Laima Zihare.²⁷⁶

A magyar Pen 1988-ban lezárult Boldizsár-korszakának végső mérlege Sötér István évtizedéhez hasonlóan egyértelműen pozitív. Ez időben főként az elnök és Kéry László nevéhez köthető mindenekelőtt a nemzeti központ nemzetközi tekintélyének további nagyarányú megerősödése és a magyar írószervezettel fenntartott személyes, legnagyobbbrészt gyümölcsöző, kölcsönös publikációkat eredményező kapcsolatok vonzóvá tétele. Mindebben oroszlánrésze volt a nagyszabású műfordítói programban folyamatosan résztvevő Pen-tagok különösen igényes és szerteágazó tevékenységének. Főként a modern magyar irodalom világnyelveken történő megszólaltatását és megismertetését sikerrel szolgálta Boldizsár maradandó kezdeményezése, a világszervezet Program- és Fordítói Bizottságának létrehozása és irányítása, az úgynevezett kis nyelveken megszületett értékek világirodalmi jelentőségének tudatosítása.²⁷⁷

Ezeknek az egymással szorosan összefüggő céloknak a megvalósítását segítette elő Boldizsár Iván „főműve”, a New Hungarian Quarterly is azokkal a magyarul és idegen nyelveken kiadott irodalmi antológiákkal és nagyszámú nyugati folyóirat-megjelenéssel együtt, melyeknek anyaga (elsősorban versek és kisprózák) a magyar Pen fordítói műhelyében született. Presztízsének növekedésétől és intenzív nemzetközi tevékenységétől elválaszthatatlan volt a magyar Pen eleven belső élete: tizennyolc év alatt hozzávetőleg ezer találkozó, felolvasó est, szakmai vita, megemlékezés és egyéb rendezvény megtartására került sor.

Egy évvel halála előtt, 1987 júniusában Boldizsár Iván aggodalmas levelet írt Kádár Jánosnak. A valamennyi eresztékében recsegő-ropogó rendszer névadóját bizalmasa a „reformok” bátor folytatására, közelebből a személyi jövedelemadó bevezetésének megakadályozására bízta. Az értelmiségiek ugyanis Boldizsár szerint „új, merész reformokat igényelnek, és pedig nemcsak gazdaságiakat, hanem társadalmiakat, politikaiakat is, és ezek

bejelentését *Tőled* várják.” Kádár figyelmét felhívta arra is, hogy „országszerte nagyarányú destabilizáló és diszkreditálási kampány folyik, és ennek a céltáblája Te vagy! Ha elzárkózol is előle, amint a Time-ban megjelent interjúd végén²⁷⁸ és a stockholmi sajtókonferencia szellemes megfogalmazásában²⁷⁹ tetted, a közvélemény előtt nyilvánvaló, hogy megkezdődött az utódlási harc, és itt helyet kapnak rágalmazó és uszító elemek is. Minden népszerűtlen intézkedést a Te számládra akarnak írni. Felhasználják egyebek közt azt a bizonytalanságot, amit az új személyi [jövedelem]adó terv is belevitt a közvéleménybe. Ez minden dolgozó embert érint és nagyon sokak nyugalma felzaklatja.

Az ország új reformokra, nagyvonalú kibontakozásra vár, olyan újszerű, a képzeletet elindító, tettekre serkentő politikai iránymutatásra vár *Tőled*, mint amilyen például az »aki nincs ellenünk, velünk van« volt [sic.] vagy az új gazdasági mechanizmus bevezetése. [...] Ha egyetértesz azzal, hogy a bérből és fizetésből élők személyi megadóztatása fölösleges, vagy legalábbis elhamarkodott lépés lenne, kérlek, akadályozd meg, vagy legalább halasztasd el. [...] arra is szükség volna, hogy a mostaninál keményebb formában fejezd ki azt, amit születésnapodon a »fejlődés gondjainak« neveztl.²⁸⁰ Nemcsak a gazdasági gondjaink nagyok, de bizalmi válság van kialakulóban, és pedig nem csak az értelmiség körében és nem csak a párton kívül. A válságot csak a Te személyed révén lehetne megoldani, csak Te tudod az embereknek a szocializmusba vetett megrendült bizalmát visszaadni. [...] Te »vítad ki – Vörösmarty szavaival – az országot a mély süllyedésből« és vitted »oly magasra, amint csak lehet«. Te, csak te tudod megállítani az országot, a bizalmi válságnak azon az útján, amely már-már lejtővel fenyeget. A bejelentett és várt személyi változások is csak akkor keltenek majd meglepetést, ha az elmúlt harminc év politikájával és stílusával összhangban lesznek.

A nagyvilág is ezt várja Kádár Jánostól. Nemzetközi tekintélyed óriási és csorbítatlan. Két munkából kifolyólag – mint a New Hungarian Quarterly főszerkesztője, és mint a Magyar PEN Club elnöke – és »hittérítői« útjaimon naponta találkozom külföldiekkel, írókkal, újságírókkal, politikusokkal, diplomáttal. Nemcsak barátaink, de tárgyilagos nyugatiak is aggódnak a történelmi jelentőségű magyar kísérlet sorsáért. A java magyar értelmiség Rád függeszti a szemét.”²⁸¹

Boldizsár Iván 1988. december 22-én hunyt el. 1964-től a magyar Pen egyik alelnöke, 1967-től ügyvezető elnöke, 1985-től a nemzetközi Pen egyik alelnöki tisztét viselte. 1970 decemberétől haláláig betöltött elnöki széke az 1989. május 26-i tisztújító közgyűlésig, amíg a főtitkár teendőit Kéry László alelnöksége mellett Bart István látta el, üresen maradt.

²⁷⁶ G. K.n., *A Magyar P.E.N. Club 1987. évi tevékenységének kronológiája*. G.m., Cím nélkült gépirat. K.n., *A Magyar P.E.N. Club 1988. évi tevékenységének kronológiája*. G.m. K.n., *Jku* (1989. máj. 26.) 31–32, 34. és *A Magyar P.E.N. Club 1989. évi tevékenysége*. G.m. K.n.

²⁷⁷ A testület később, az 1989-es maastrichti 53. világkongresszus határozata alapján a regionális és kisebbségi nyelvek jogaival foglalkozó bizottsággá alakult át. *Jku* (1989. máj. 26.) 23.

²⁷⁸ Kádár János 1987. március 12-én fogadta Sulzberger amerikai újságíró – a *New York Times* New Service munkatársát, csaknem kétórás, jó hangulatú beszélgetést folytattak. Megállapodtak abban, hogy az amerikai újságíró az elhangzottakat felhasználja írásaiban. A beszélgetésről a tolmács feljegyzést készített. Lelőhelye: MOL M–KS 288. f. 4/838. ő. e. [A kötet szerkesztőjének jegyzete]

²⁷⁹ Kádár János 1987. április 22-én sajtókonferencia keretében nyilatkozott a nemzetközi sajtó képviselői előtt. [A kötet szerkesztőjének jegyzete]

²⁸⁰ A Kádár 75. születésnapja (1987. máj. 26) alkalmából 25-én tartott parlamenti fogadáson.

²⁸¹ *Boldizsár Iván levele Kádár Jánoshoz*. Bp., 1987. jún. 9. In: *Kedves, jó...* 658–660. (332)

III

A magyar Pen a rendszerváltozás után
(1990–2016)

6

„A szabadság dzsungelében”

A magyar Pen a politikai rendszer átalakulása idején

1989. március végén Karinthy Ferenc éppen Rómában időzött, amikor Hubay Miklós hívta telefonon. Elutazása előtt ugyanis Karinthy Hubayt javasolta a magyar Pen élére, Kéry pedig Karinthyt szerette volna Boldizsár Iván székében látni.¹ Némi „kocódás” után Karinthy, aki bár rossz véleményrel volt a nemzetközi fórumok üres szócsépléséről, szívesen és sokat utazott, elvállalta a jelölést, de csak Hubayval együtt (mert mivel 1981–86 között ő volt az írószövetség elnöke, megvolt már a kellő tapasztalata). Időközben Karinthy megtudta azt is, hogy „jött otthon egy meghívó a választásra, elnök Vas István (helyes), főtítkár Hubay, s vagy tíz alelnökjelölt közt én is. Persze nem vállalom. Csak azt tudnám, mért szórakoznak velem?”²

A magyar Pen tisztújító közgyűlésére 1989. május 26-án került sor. Főtítkári bevezetőjében Bart István elmondta, hogy mivel a közgyűlést már 1986-ban meg kellett volna tartani, immár mintegy három éve ex lex állapotban működnek. A mulasztást azzal magyarázta, hogy „1986 volt az az esztendő, amikor az Írószövetség közgyűlésén olyan elemi erővel kirobbant a kulturális kormányzat, vagy pontosabban: akkori, más már kissé divatjamúlt szóval, a »politika« vagy a »hatalom« ellentéte az írókkal. Válságos idők voltak, kétségessé vált az Írószövetség léte is, mint tudjuk, kísérletek történtek felbomlasztására, s ezek súlyosan megosztották az íróársadalmat. Ha ebben a légkörben közgyűlést tartottunk volna, alighanem ablakot nyitunk a viharra, amely így a P.E.N.-be is betört volna – ennek kockázatát a Magyar P.E.N. vezetősége nem merete vállalni, nem akarta kitenni magát az esetleges manipulációs kísérleteknek, és vonakodott egyúttal attól is, hogy mintegy »jó tanuló« legyen, szemben az Írószövetséggel. [...] az Írószövetség és a kulturális kormányzat ellentéte, mely ennél természetesen sokkal tágabb kérdés volt, végül is, éppen, mert jelentősége messze túlterjedt az irodalom határain, végül is nem az irodalmi élet kontextusában oldódott meg, és ma már merőben más viszonyok uralkodnak Magyarországon, mint akkor, amikor mi a fentebb vázolt dilemmákkal küszködtünk, amelyeket ma már talán megérteni is nehéz. Ekkor természetesen ismét napirendre került a közgyűlés összehívásának kérdése az intézőbizottságban, ám újabb, immár merőben más jellegű problémák gátolták a gyors döntést. Új egyesületi törvény volt készülóban Magyarországon,³ aminek folyományában – tudtuk – új alapszabályt kell majd készíteni a Magyar P.E.N. Clubnak is, ezért úgy gondoltuk, a legheylesebb lesz most már majd csak akkor összehívni a közgyűlést, amikor ennek tervezetét

¹ Hubay emlékezése szerint Kéry nem Karinthyt, hanem őt jelölte a magyar Pen elnökének, l. *Az a már szinte önfeledt...* Dok 150.

² Karinthy Ferenc: *Napló* 3. k. 405. (1989. márc. 31.)

³ Az egyesülési jogról szóló 1989. évi II. törvény jan. 24-én hirdették ki.

is a tagság elé terjeszthetjük megvitatásra.⁴ Más kérdés, hogy a most leköszönő elnökség és intézőbizottság erejét ez a feladat, amely most már elvégezhető lenne, végül is meghaladta [...]»⁵

A főtitkár beszámolt arról is, hogy az 1989-es maastrichti 53. világkongresszuson a nemzetközi Pen és a szovjet írók viszonyának több mint négy évtizedes, a magyar politikai vezetést és a Pen elnökségét tulajdonképpen 1945 óta folyamatosan foglalkoztató kérdése végre megoldást nyert, és az alapszabálynak megfelelően orosz nyelvű Pen-központ alakult Moszkvában.⁶ (A 2000-es 67. világkongresszust már az orosz fővárosban tartották *A kritika szabadsága – a szabadság kritikája* témakörében.)

A tisztújítás eredményeképpen a magyar Pen új elnöke Vas István, ügyvezető elnöke Hubay Miklós lett, alelnöknek Bárány Tamást, Göncz Árpádot, Karinthy Ferencet, Kéry Lászlót, Mészöly Miklóst, Nagy Pétert, Nemes Nagy Ágneszt, Orbán Ottót és Somlyó Györgyöt választották meg, a főtitkár Szász Imre lett. Vas István személye a régi Pen-hagyományok folytatódásának garanciája volt. Ő volt az, aki a Svéd Akadémia Nobel-díj Bizottságának 1989 végén ezt írta: „megtisztelő felszólításukra, hogy ajánljak jelöltet az 1990-es Nobel-díjra, habozás nélkül Ottlik Géza nevét választom. A mi irodalmi világunk egyetért abban, hogy az ő School of Frontier-je a legjobb és legjelentősebb regény, amelyet olyan író alkotott, aki még ez idő szerint köztünk él. Egyébként ez a regénye 1960-tól 1990-ig megjelent az Egyesült Államokban, Angliában, Franciaországban, Kelet- és Nyugat-Európában, a Szovjetunióban, Spanyolországban, Jugoszláviában, Csehszlovákiában, Romániában, valamint Svédországban.”⁷

A Ceaușescu-diktatúra világszerte mind nagyobb felháborodást kiváltó tombolása idején, alig félévvel a romániai rendszer bukása és a csehszlovák „bársonyos forradalom” kezdete előtt Magyarországon is felgyorsult a rendszer „nyílt és ígéretes agóniája”.⁸ A magyar- és lengyelországi változások nyomán 1989. június 30-án Csehszlovákiában Balla Kálmán költő kezdeményezésére megalakult a nemzetközi Pen önálló, Magyar Pen Club Pozsony nevet viselő szlovákiai magyar központja.⁹

Balla értesítése szerint „28 csehszlovákiai magyar író részvételével és pozsonyi székhellyel önálló P.E.N. központ alakítását határoztuk el, »Magyar P.E.N. Club Pozsony« néven. Központunk megalakulásáról értesítettük a Nemzetközi P.E.N. londoni központját, s kértük tagszervezetként történő bejegyzésünket. Ugyanekkor elismerésünkről és együttműködési készségünkről biztosítottuk a prágai székhelyű Csehszlovák P.E.N. Clubot, amelynek tevékenységét 1971-ben a hatóságok felfüggesztették. A részekre tagolt magyar irodalom nyelvi

és nemzeti egységének jegyében valamennyi tagunk nevében együttműködési készségünket ajánljuk fel a Magyar P.E.N. Clubnak (Budapest), és ugyanerre hívjuk fel Önöket.”¹⁰

Szász Imre főtitkár válasza szerint „A legnagyobb készséggel együttműködünk Önökkel minden jó ügyért, kiváltképp a részekre tagolt magyar irodalom egységéért. Alkalmadtán meg kellene beszélnünk az együttműködés konkrét lehetőségeit. Így például részt vehetnének Önök is a Nemzetközi P.E.N. egyik bizottságának munkájában, amely a kis és nemzetiségi nyelvek jogait és lehetőségeit vizsgálja, s amelynek titkára a magyar P.E.N. Club volt főtitkára, Bart István.”¹¹ A két magyar központ kapcsolata hamarosan szorosra és rendszeressé vált.

Az alakuló közgyűlésen elfogadott alapszabály szerint a pozsonyi írószervezet tagjainak célja és feladata „A népek kölcsönös megbecsülése, a faji, nemzeti és felekezeti gyűlölet kiküszöbölése. [A klub] A béke biztosítása érdekében a nemzetközi megértés szellemében ápolja a magyar irodalom és a magyar írók kapcsolatát más országok irodalmával és íróival, elősegítve a magyar íróknak és műveiknek hazai megismertetését; tagegyesületként részt vesz a Nemzetközi P.E.N. Club munkájában, együttműködik annak P.E.N. központjaival; előadások, tanácskozások, irodalmi viták stb. rendezésével gondoskodik arról, hogy a Club céljából adódó kapcsolatokat – más központokkal együttműködve – a Csehszlovákiában élő magyar írók megvalósíthassák.”

Lévén a klub „szuverén egyének közössége”, minden tagja a Pen-charta szellemében „önállóan cselekszik, ad hangot véleményének, felelősségteljesen fellép minden olyan jelenséggel és szándékkal szemben, amely sérti a P.E.N. nyilatkozatának alapelveit. [...] A Club tagja csak csehszlovák állampolgár lehet, aki irodalmi működése vagy az irodalomért tett szolgálata alapján alkalmas a Club céljainak elősegítésére, aki a Club Alapszabályát és a Nemzetközi P.E.N. elvi nyilatkozatát magára nézve kötelezőnek ismeri el, és akit a Közgyűlés két tag ajánlása mellett megválaszt.”¹²

A Magyar Pen Club Pozsony második közgyűlését 1989. november 10-én a pozsony-püspöki CSEMADOK-házban tartotta.¹³ A gyűlésen két nyilatkozatot adtak ki. Az első, *A Magyar P.E.N. Club Pozsony tiltakozása a gondolatszabadság megsértése ellen Csehszlovákiában* a Pen-charta szellemében emelte fel szavát „a gondolatszabadság mindenfajta korlátozása és elnyomása ellen Csehszlovákiában – síkraszállunk a szabad információáramlásért, az akadálytalan gondolatközlésért és a művészeti értékek diszkriminatív szelektálásának megszüntetéséért. Tiltakozunk mindazon személyek üldöztetése és bebörtönzése ellen, akiket azért vontak felelősségre, mert az ideológiai és adminisztratív akadályokkal mit sem törődve véleményt mondtak az életüket érintő égető kérdésekben. Minden olyan országban, ahol a jogrend és a jogi gyakorlat a véleménynyilvánítás szabadságát nem teszi lehetővé, az állampolgári engedetlenség nemcsak jogos, hanem kívánatos is. Követeljük tehát František Stárek, a Vokno és a Voknoviny szerkesztője, a Lidové Noviny szerkesztője, Pavel Čarnogurský,

⁴ Az 1989 végén elkészült új alapszabály 1990. márc. 20-án lépett hatályba, l. 12. jegyzet.

⁵ *Jku* (1989. máj. 26.) 11.

⁶ Uo. 23.

⁷ *Vas István fogalmazványja*. Aut. K.n. [1989. dec. 8]

⁸ Vajda Miklós: *Franz Kafka budapesti ismerőse* 1036.

⁹ Popély Árpád: *A (cseh)szlovákiai magyarság történeti kronológiája...* 436. A Magyar Pen Club Pozsony 1991-ben beolvadt a Szlovákiai Pen Clubba. *A (cseh)szlovákiai magyarok lecsikona...* 248.

¹⁰ *Balla Kálmán elnök levele Vas Istvánhoz, Hubay Miklóshoz és Szász Imrehez*. Pozsony, 1989. jún. 30. G.aut.

¹¹ *Szász Imre levele Balla Kálmánhoz*. Bp., 1989. júl. 28. G.m.

¹² *A Magyar P.E.N. Club Pozsony alapszabálya*. Dok 141.

¹³ *A Magyar Pen Club Pozsony meghívója*. Pozsony, 1989. okt. 27. G.m. Balla Kálmán elnök aut.

a Bratislavské Listy szerkesztője, Miroslav Kusý, a Lidové Noviny szerkesztőbizottsági tagja, Hana Ponická író és mások elleni büntetőjogi eljárás és ítélet beszüntetését.”¹⁴

A pozsonyi magyar Pen második tiltakozása az akkor már két éve működő érsekújvári kísérleti művészeti és irodalmi stúdió magyar, cseh, szlovák és külföldi előadók részvételével 1989 áprilisában megtartott második nemzetközi fesztiválja után született. A fesztivál után ugyanis az ottani párt- és állami szervek durva propaganda-hadjáratba kezdtek a szervezők meghurcolására, majd az általuk engedélyezett fesztivált utólag illegálisnak minősítve feljelentést tettek a CSEMADOK ellen. A pozsonyi magyar Pen közleménye szerint „A helyi hatóságok e példátlan és felháborító lépései, a különböző fórumokon hangoztatott rágalmozó nyilatkozataik és a kilátásba helyezett büntetőjogi eljárás sértik mindazon alkotmányos jogokat és a Csehszlovákia által is ratifikált nemzetközi egyezményeket, amelyek a gondolat szabadságát, illetve a művészi értékek szabad cseréjét biztosítják. Eljárásuk annál is inkább felháborító, mert előzetesen ők engedélyezték a fesztivál megrendezését.” A klub az érintettek felelősségre vonását követelte a hasonló rendezvények „erkölcsi befektetése és lejáratása ellen” tiltakozva.¹⁵

1989. november 18-án, még a prágai rendőrségi akciók miatt meghirdetett általános sztrájkot megelőzően Vágsellyén létrejött az első felvidéki magyar politikai szerveződés, a Független Magyar Kezdeményezés Balla Kálmán, Barak László, Grendel Lajos, Gyurovsky László, Hunčík Péter, A. Nagy László, Németh Zsuzsa, Öllös László, Sándor Eleonóra, Szigeti László és Tóth Károly részvételével. Kevéssel a pozsonyi magyar Pen megszervezése és több mint ötven évvel a Bánffy Miklós-féle kolozsvári alapítás után 1989-ben harminchárom erdélyi magyar író is ki-mondta Bécsben az önálló erdélyi magyar Pen megalakulását Szépfalusi István közvetítésével.¹⁶ (Korábban, a hatvanas évek végétől, a hetvenes évek elejétől az erdélyi magyar írók, költők, kritikusok csak a nemzetközi Pen személyre szóló meghívásával, a Romániai Írók Szövetsége jóváhagyásával vehettek részt nyugat-európai konferenciákon, irodalmi tanácskozásokon.)¹⁷

A két új határon túli magyar Pen-kezdeményről Hubay Miklós, aki abban az évben lett a magyar Pen ügyvezető elnöke, 1991-ben úgy vélte, „A felvidéki magyar irodalom, amely három oly egyetemes szellemet adott, mint Madách, Jókai és Márai, úgy érzi, joggal kívánhat e téren is autonómiát. Ámde egy-egy új centrum elfogadásáról, amely mindig jelentős esemény a nemzetközi PEN életében, csak a kongresszus határozhat. (Még a romániai magyar írók centrumának is várnia kell a bécsi [56.] kongresszusig.)”¹⁸ A szlovákiai önálló magyar centrum körül két éve folyik a vita. Érvényes és érthető az elv, hogy lehetőleg ne legyen egy országban a kelletténél több centrum. Másrészt mindenkiben, aki megízlelte a kisebbségi sors nemegyszer keserű kenyerét, él az a meggyőződés, hogy virágzásra képes irodalmi életnek mindenütt jussa van az anyanyelvén önállósághoz. S talán ez a hit nem áll távol a PEN

eszméiségétől, amely az első világháború után a világ további sorsát veszélyeztető győzelmi mámorban a megértés biztosítása végett született.”¹⁹

Az erdélyi magyar Pen önállósága *A szabadság dzsungelében* című konferenciasorozat első találkozóján, 1990-ben is felmerült, mint az 1990. áprilisi párizsi konferencián benyújtandó javaslatok egyike. A felvidéki és a vajdasági magyar írók később nem szervezeti függetlenségük, hanem kettős (magyar–szlovák, magyar–jugoszláv: magyar–szerb, magyar–horvát stb.) Pen-tagságuk mellett foglaltak állást.²⁰

Az erdélyi magyar Pen hivatalos elismerése nem sokáig váratott magára; a párizsi konferencia határozatai közül „nekünk, magyaroknak különösen érdekes és fontos az, amelyik a romániai magyar írók kérésének megfelelően elfogadta az önálló romániai Magyar PEN Club létrejöttét. Erdélyben már a két háború között is megvolt és virágzott a magyar írók PEN Centruma s ez szabadelvű eszméről volt nevezetes. A felújult romániai Magyar Centrum a régi hagyományok szellemében kíván működni és minden jel szerint új szintre visz a Nemzetközi PEN életébe is. A romániai Magyar PEN Centrum létrejöttének előkészítésében jelentős szerepe volt Sütő Andrásnak és Gálfalvi Zsoltnak – a Bukarestben megjelenő A Hét c. hetilap főszerkesztőjének –, valamint annak az osztrák PEN küldöttségnek, amely alig pár héttel 1989 karácsonya után azzal a megbízással utazott Bukarestbe, hogy az önálló román PEN Centrumnak, valamint a romániai magyar írók PEN Centrumának újjászületését elősegítse. Ennek a háromtagú osztrák küldöttségnek volt tagja Szépfalusi István, aki az elmúlt év [1989.] októberében egy bécsi találkozó megszervezésével alkalmat adott a romániai magyar írók egy jelentős csoportjának, hogy Bécsben, az egykori magyar Gárdapalotában [a Collegium Hungaricum akkori épületében – CSM] ünnepélyesen kinyilvánítsák szándékukat önálló PEN Centrumuk újjáteremtésére. Ilyen előzmények után fogadta el a Nemzetközi PEN párizsi konferenciája, intenzív vitát követő szavazáson, nagy szótöbbséggel a második magyar PEN Centrum létrejöttét.”²¹

A Magyar Pen Club Bart István főtitkár emlegette új, 1989. november 1-jén elkészült alapszabályának harmadik paragrafusát kimondta:

„Az egyesület tagjai kötelezik magukat, hogy teljes erejüket latba vetik a népek közötti megértés előmozdítására, a faji és osztálygyűlölet megszüntetésére, és az emberiség békés együttélése nemes eszméjének megvalósulására.

a/ E cél érdekében az egyesület magáévá teszi a Nemzetközi P.E.N. alapokmányát, és annak szellemében részt vesz a Nemzetközi P.E.N. munkájában, együttműködik az egyes országok helyi központjaival;

b/ előadások, írók közötti tanácskozások, irodalmi viták stb. rendezésével gondoskodik arról, hogy az egyesület céljából folyó feladatokat a tagok megvalósíthassák;

c/ előmozdítja, hogy a magyar írók munkáit külföldön megjelentessék, illetve közreműködik abban, hogy a külföldi írók munkái itthon megjelenjenek;

¹⁴ Dok 142.

¹⁵ *A Magyar P.E.N. Club Pozsony tiltakozása az érsekújvári ERTÉ-STÚDIÓ ügyében.* Dok 143.

¹⁶ *Beszélgetés Szűcs Géza elnökkel...* (2014).

¹⁷ Kántor Lajos: *Féhér kakas...* 274–275, 280.

¹⁸ Az 1991-es bécsi 56. világkongresszusig.

¹⁹ Karácsony Zoltán: „*A szabadság dzsungelében*”.

²⁰ (m–ó): *Kormányzati felelősséget...*

²¹ Cím nélkül. G. K.n.. [1990]

d/ emlékérem adományozásával tünteti ki azokat a külföldi vagy magyar írókat, akik a magyar irodalom külföldi megismertetése terén kiemelkedő érdemeket szereztek;

e/ egyéb alkalmas módokon is törekszik az egyesület céljainak megvalósítására, sikraszáll az akadálytalan gondolatközlésért, minden országban, a határokon belül és kívül, szembeszáll a gondolatszabadság bármilyen elnyomásával. Ez elvekből következőleg sikraszáll a szabad sajtóért, az önkényes cenzúra ellen, de mert a szabadság önkéntes mérséklését követel, a tagok kötelezik magukat, hogy ellene mondanak a szabad sajtó olyan fogyatékosságainak, mint a politikai vagy személyes célok érdekében közzéadott hazug közlemények, tudatos hamisítások, valamint a tények szándékos elferdítése.”²² Az alapszabály végleges változatában a b/ pontot ezzel egészítették ki: „ugyancsak e cél érdekében együttműködik a Magyar Írószövetséggel, és más írói szervezetekkel (József Attila Kör, Írók Szakszervezete).”²³

A magyar Pen az új alapszabály tervezetével együtt küldte ki a meghívót a Pesti Vigadóban 1989. november 13-án megtartandó Márai-estre.²⁴ Az ünnepi megemlékezés, amely az első hatékony ösztönzések egyikét adta Márai Sándor életművének újra-felfedezéséhez, majd nemsokára kibontakozó hazai és európai reneszánszához, a *Márai hazatér* címet viselte.²⁵ 1989–95 között, Vas István és Hubay Miklós elnöksége idején a magyar Pen kettejük, továbbá Szász Imre, Tóth Éva, Ungvári Tamás és mások közreműködésével ötvennél több hasonló estet, irodalmi emlékülést, konferenciát, vendégelőadást, könyvbemutatót és megemlékezést, baráti találkozót, irodalmi délutánt rendezett.

Ez után már a műfordítók sem csak a magyar Pen nemzetközileg elismert, nagy múlt-ra visszatekintő fordítói programja keretében folytathatták a munkát. Füst Miláné Helfer Erzsébet végrendeletével a klasszikus és a kortárs magyar irodalom műveinek a világirodalomba való bekapcsolására 1989-ben jött létre a Magyar Tudományos Akadémia Füst Milán Fordítói Alapítvány, amely a szerzői jogoknak is örököse lett. A független, külső támogatás nélkül működő intézmény célja „A magyar költészet, prózairodalom megismertetésének elősegítése az európai, s Európán kívüli nemzetek számára a magyar irodalom magas, művészi színvonalú idegen nyelvre fordításával azoknak az alkotóknak a díjazása, akik a magyar irodalom folyamatának egészét, egy korszakát, vagy egy jelentős alkotóját bemutató kritikai művet írtak, feltéve, ha az általuk írt mű idegen nyelven is megjelent, továbbá Füst Milán írói életművének ápolása, az életművével kapcsolatok bibliográfia, vagy tudományos munka elismerése, Füst Milán írói, költői munkásságának megismertetésével, előadásával kapcsolatos tevékenység támogatása.” A kuratórium első elnöke Szabolcsi Miklós lett.²⁶

²² *A Magyar P.E.N. Club alapszabálya* [tervezet]. Bp., 1989. nov. 1. G.m. Az alapszabály a charta 1959-ben elfogadott frankfurti változatát követi. A charta teljes szövegét l. a *Bevezető*ben.

²³ *A Magyar P.E.N. Club alapszabálya*. Bp., 1989. dec. 11. A Fővárosi Bíróság 61314. sz. bejegyzésével (1990. márc. 20.). G.m.

²⁴ *Meghívó*. Nytrv.

²⁵ Hubay Miklós: *Végtelen napjaim* (Napló) (1989. nov. 13.)

²⁶ www.fustmilan.hu (Megnyitva: 2015. okt. 3-án)

1990 tavasza után az irodalmi-kulturális intézményrendszer is viszonylag rövid ideig tartó, ám annál radikálisabb átalakuláson esett át. A békésen összeomlott Kádár-rendszerből a „szabadság dzsungelébe” lépve írónak és olvasónak, az új demokratikus Magyar Köztársaság valamennyi polgárának egyik örömteli tapasztalata volt, hogy számos új könyvkiadó, folyóirat, társaság és egyesület alakult, újabb és újabb alapítványok születtek, miközben amellet, hogy számos nagy múltú orgánium nem jelent meg többé, felszámolták az állami finanszírozási és támogatási monopóliumok addigi rendszerét. Ezzel egy csapásra megszűnt a könyv- és lapkiadás mesterségesen fenntartott egyensúlya is, aminek következményei rögtön megmutatkoztak a szabadpiaci papír- és nyomdaköltségek emelkedésében, a kulturális termékek hirtelen megdrágulásában. Mindezt a szellemi értékek és információk zavarba ejtő bősége, egyszersmind a tulajdoni és vagyoni viszonyok zavaros és kiszámíthatatlan változásai, a megszokott felügyeleti, függelmi rendszer átalakulása kísérte.

A könyv- és folyóirat-kiadás, az irodalmi intézmények, társaságok, egyesületek és maguk az írók a kulturális kormányzat olykori szerény közvetlen segítségével mellett csak a Nemzeti Kulturális Alap és a Soros Alapítvány ugyancsak pályázati úton elnyerhető támogatásaira hagyatkozhattak, idejük és energiájuk javát kényszerűen újabb és újabb szponzorok felkutatására áldozva. A magyar Pen 1989 után választott, tapasztalt és lelkes vezetői mindennek ellenére új és távlatos vállalkozásokba fogtak, hogy „projektjeiket” fíradhatatlanul sikerre vigyék. Közülük Hubay Miklóst, Szász Imrét és társaikat várta a legtöbb csalódás. Sokakkal együtt főként nekik kellett megtapasztalniuk, hogy amit a politikai-gazdasági átmenet zűrzavarának, múltó bizonytalanságának reméltek, nem egyéb az „eredeti tőkefelhalmozást” kísérő hirtelen, nyers és elszánt haszonszerzésnél, adminisztratív érzéketlenségnél, önzésnél és részvétlenségnél. Mindez más okokkal együtt szinte egyik percről a másikra az irodalmi-művészeti szervezetek helyzetének hosszú évekig tartó bizonytalanságát hozta magával, a kultúra nem várt mértékű leértékelődésével együtt.

A magyar Pent a Fővárosi Bíróság 1990. január 8-án vette fel a társadalmi szervezetek és alapítványok,²⁷ április 3-án a társadalmi szervezetek nyilvántartásába 1626. számon.²⁸ A pusztá létezését biztosító anyagi háttér megteremtése, az együttműködő partnerek megtalálása az egyesület vezetőinek, 1991-től mindenekelőtt Hubay Miklós ügyvezető elnöknek és Szász Imre főtítkárnak kényszerű „stratégiája”, mindennapi feladata lett. Hubay 1990. május 28-án kötötte az első megállapodást a Művelődési és Kulturális Minisztériummal, eszerint a kormányzat arra az évre 3,5 millió forinttal, továbbá a nemzetközi tagdíj (297 tag után 2970 dollár) befizetésének átvállalásával támogatta az egyesületet.²⁹ 1990. augusztus

²⁷ Pk.61.314/ sz. ügy ismertetője. Kiadva 1998. jún. 11. G.

²⁸ *A Fővárosi Bíróság részése*. 6.Pk.62061/2. sz. Almásy Mária tanácselnök. Bp., 1990. ápr. 3. G.m.aut.

²⁹ *Megállapodás a Művelődési Minisztérium és a Magyar Pen Club között*. Bp., 1990. máj. 28. Bacsoni Gábor a Művelődési Minisztérium, Hubay Miklós a Magyar Pen Club képviselőjében. G.m.

31-én a Batthyány Társasággal írtak alá együttműködési szerződést.³⁰ Az 1990. november 23-i minisztériumi megállapodás 1991-re ugyancsak 3,5 milliót biztosított a magyar Pen működésére.³¹

A kilencvenes évek elején a Magyarország iránt tapasztalható nemzetközi érdeklődésből, különleges rokonszenvből méltán jutott ki a magyar Pennek is, a külföld elismerése és érdeklődése azonban a hazánál már akkor is sokkal élénkebbnek látszott. Amikor 1990 tavaszán a nemzetközi Pen végrehajtó bizottsága a világszervezet elnökévé három évre Konrád Györgyöt választotta meg, a minisztérium nemzetközi főcsoportfőnöke Hubay Miklósnak azt írta, ezt az örömdetes tényt, valamint „a magyar külpolitika új prioritásait figyelembe véve a Magyar P.E.N. Clubnak is nagyobb aktivitást kell kifejtenie a jövőben.”³² A nemzetközi fórumokon való részvétel biztosítása ennek ellenére nem kis anyagi nehézségeket okozott, amelyeket legtöbbször csak különféle bürokratikus akadályok legyőzése után sikerült elhárítani. A *Kulturális diverzitás az észak-déli dialógusban* című 1990. tavaszi barcelonai tanácskozára Hubay Miklós utazott,³³ a női drámaírók második, május 16–21. között Torontóban megrendezett konferenciájára³⁴ Kiss Irént és Fehér Klárát jelölték; nincs adat rá, hogy a magyar Pen végül elküldte-e képviselőit.

Az 1989. májusi tisztújítással hivatalba lépett új vezetés a régi hagyományokat követve egyszerre kívánt eleget tenni a Pen eredeti célkitűzésének és a történelmi helyzet diktálta új feladatoknak. „Alaptevékenységét” tekintve szerény pénzügyi forrásaival és gyakori külföldi meghívásaival élve továbbra is részt vett a világszervezet tanácskozásein, amellet, hogy folytatta műfordítói programját. Ehhez és más rendezvényeihez, saját maga fenntartásához, valamint a vele együttműködő szervezetek (Tokaji Írótábor, Madách Imre Társaság), főként pedig a csehszlovákiai és a romániai magyar Pen támogatásához tehetősebb szponzorokat (AB Generali Biztosítótársaság, Budapest Bank, Postabank, Batthyány Társaság, Friedrich Naumann Alapítvány, Olaszország, Portugália és más államok budapesti nagykövetségei és kulturális intézetei stb.), továbbá új működési kereteket (Kosztolányi Alapítvány) keresett és talált (1992-ben a Batthyány Társaság szervezte meg a magyar Pen és Hubay Miklós elnök izraeli látogatását is).³⁵

Az írószervezet 1991-es, minden bizonnyal Hubay Miklóstól származó munkaterve szerint „A Magyar P.E.N. Club a Nemzetközi P.E.N.-nek a szervezet megteremtése óta tagja,

kb. 65 éve. Azóta folyamatosan tevékenykedik a különböző országok íróival való együttműködés, a nemzetközi irodalmi közvéleménynek a humanizmus, a tolerancia jegyében való alakítása és a magyar irodalom külföldi, idegen nyelvű megjelentetése érdekében. Ezt a sokoldalú szerepet a magyar Centrum az elmúlt évtizedekben is betöltötte – amikor a többi szocialista országban vagy hiányzott a P.E.N. Centrum (mint a Szovjetunióban), vagy csak emigráns írói alakítottak P.E.N. centrumokat (mint a balti államokéi), vagy szüneteltették működésüket (mint a románok és a csehszlovákok centrumai). Fenti tevékenységei mellett egyre határozottabban kibontakozik ma a Magyar P.E.N. Clubra háruló felelősség: e zóna átalakuló országainak íróival összefogva érvényre juttatni – és nem is csupán az irodalomban – a P.E.N. Chartájának a szellemiségét. Munkájában az anyagi alapot mindez ideig a Művelődési Minisztérium biztosította. Ez a segítség most egyre csökken és megszűnőben van. E nélkül a Magyar P.E.N. Centrum működése épp akkor állna meg, amikor felelőssége is, hatóereje is megnövekedett, s lehetőségei kitérőben vannak. Növekedett a szerepünk a közép-kelet-európai regionális kongresszusokon, s a Nemzetközi P.E.N. élén – először – áll magyar elnök, Konrád György.”³⁶

Az egyesülettel kezdettől szorosan együttműködő Európai Utas című folyóirat első száma is 1990-ben jelent meg Göncz Árpád beköszöntőjével. A lap jövőjére vonatkozó elképzeléseiről Hubay Miklós 1990. augusztus közepén ezt írta Módos Péter főszerkesztőnek: „Egyetlen, de végzetessé válható veszélynek én azt látom – változatlanul –, ha a többi négy ország [Ausztria, Csehszlovákia, Horvátország, Olaszország] számba jövő körei nem fogják magukénak vallani a folyóiratot, s ha nem szívvel-lélekkel vesznek részt benne, hanem csak leadják névjegyüket egy-egy protokoll publikációval. Sokat tűnődöm azon, mint lehetne a magyar kezdeményezésű folyóiratot *valóban* nemzetközi érdekűvé tenni. Tehát olyanná, hogy a *szerkesztésben* is részt vennének bécsi, prágai, zágrábi, trieszti barátok csoportok. Mi volna, ha az egyes számokért sorban egy-egy másik ország – »szerkesztősége« – volna felelős. [...]»

Az Európai Utas akkor lesz »ötszögű«, ha minden országban van egy szerkesztő bizottsága, amely évenként felelősen és autonómiával létrehozza a maga egy vagy két számát. [...] Nem tudom, mennyire jutottál az *ötnyelvűség* biztosításában. Érzésem szerint ennek feltételeit eleve meg kéne teremteni. Ez egy »öt ország folyóiratának« *sine qua non*. (Gondold végig a fordítottját: mennyire vallanánk mi magunkénak egy Prágában kiadott cseh és esetleg német nyelvű folyóiratot, csupán azért, mert közöl egy-két reprezentatív magyar szöveget?)”³⁷

Az írószervezet 1990 szeptemberében felvette a kapcsolatot a Tokaji Írótáborral; az intézőbizottság „úgy döntött, hogy a Magyar P.E.N. Club a jövőben szívesen részt vállal e rendezvények gondozásában, így a kuratórium munkájában is.”³⁸ Az 1991-es írótáborba

³⁰ *Meghívó* a megállapodás aláírására, a Duna Intercontinental szállóba. Nytv.

³¹ *Megállapodás a Művelődési és Köznevelési Minisztérium és a Magyar Pen Club között*. Bp., 1990. nov. 23. G.m.

³² *Drexler Gábornak a Művelődési Minisztérium nemzetközi főcsoportfőnökének levele Hubay Miklóshoz*. D/1517/90. Tárgy: *A P.E.N. Club regionális konferenciája Magyarországon*. Bp., 1990. máj. 31. G.m.aut.

³³ *Marta Pessarrodona levele Hubay Miklóshoz*. Barcelona, 1990. febr. 13. A Comissió International Difusió la Cultura Catalana fejl. lp. G.aut. és *Isidor Cònsul titkár levele Hubay Miklóshoz*. Barcelona, 1990. febr. 27. A Centre du Català del PEN Club fejl. lp. G.m.aut.

³⁴ *A 2nd International Conference of Women Playwrights* fejl. lp. G. Pamela Boyds aut.

³⁵ *Yehuda Don levele Hubay Miklóshoz*. Ramat-Gan, 1992. nov. 2. A Bar-Ilan Egyetem fejl. lp. G.aut., *Yehuda Don levele Hubay Miklóshoz*. Ramat-Gan. K.n. G.m.aut. és *Hubay Miklós levele Vermes Péterhez, a Batthyány Társaság elnökéhez*. Bp., 1992. nov. 12. G.m.aut.

³⁶ *A Magyar PEN Club tervei az 1991-es évre*. G. K.n.

³⁷ *Hubay Miklós levele Módos Péter főszerkesztőhöz*. Bp., 1990. aug. 14. G.m. A folyóirat 2009-ben szűnt meg.

³⁸ *Hubay Miklós levele Zimonyi Zoltán titkárhoz*. Bp., 1990. szept. 17. G.m.aut. és *Zimonyi Zoltán levele Hubay Miklóshoz*. Bp., 1990. szept. 22. G.aut. A kuratóriumi tagságot Hubay maga vállalta.

Szász Imrét is meghívták,³⁹ a magyar Pen és a Société des gens de Lettres 1993-as Illyés Gyula-díját Bognár Róbertnek és Mészöly Dezsőnek, 1994-ben *A magyar irodalom és kultúra változásai 1990–1993* című Pen-program ünnepélyes megnyitásakor Rába Györgynek is a tokaji írótáborban adták át.⁴⁰ 1994 őszén, Miskolcon a Magyar Írószövetség Észak-magyarországi Csoportja és a II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár a Tokaji Írótábor kuratóriuma tiszteletére külön irodalmi estet rendezett Döbrentei Kornél, Gál Sándor, Hubay Miklós, Lakatos István, Lengyel Balázs, Mezey Katalin, Petőcz András, Serfőző Simon és Tornai József részvételével.⁴¹

Hubay Miklós 1990. szeptember 13–15. között a szlovén Pen meghívásának eleget téve Vilenicába,⁴² október 6–7-én a párizsi Magyar Intézet javaslatára⁴³ az európai és afrikai drámaírók, kiadók és újságírók Limoges-i találkozója utazott.⁴⁴ A Fészek Klubban október 11-én Francisco Rebello, Egito Gonçalves, a majdani Nobel-díjas José Saramago és Pedro Tamen jelenlétében megtartott nagy sikerű portugál irodalmi estet a magyar Pen a Batthyány Társaság és a portugál nagykövetség támogatásával rendezte.⁴⁵ A nemzetközi Pen Fordítási és Nyelvi Jogok Bizottságának október 25–28. között a katalán Pen-központ rendezésében sorra került barcelonai ülésén a magyar szervezet képviselőjében a bizottság alelnöke, Bart István vett részt.⁴⁶

Az erdélyi magyar Pen tényleges „újraalapítására”⁴⁷ 1990. október 14-én került sor Bécsben, ahol a Szépfalusi István vezette Bornemisza Társaság jubileumára összegyűlt erdélyi magyar írók, „kifejezve teljes egyetértésüket a Nemzetközi PEN Alapokmányával, kimondják az önálló romániai magyar PEN központ megalakulását, és kéri a PEN nemzetközi titkárságától elismertetését. Az önálló romániai magyar PEN központ tagsága kiegészül a Bécsben nem jelenlévő, az Alapokmánnyal egyetértő romániai magyar írókkal.”

A londoni főtítkársághoz és az osztrák Penhez eljuttatott szándéklevelet Bálint Tibor, Bajor Andor, Cseke Péter, Domokos Géza, Farkas Árpád, Gálfalvi György, Gálfalvi Zsolt, Gáll Ernő, Kántor Lajos K. Jakab Antal, Király László, Lászlóffy Aladár, Lászlóffy Csaba,

³⁹ Zimonyi Zoltán levele Szász Imréhez. Bp., 1991. febr. 11. G.aut.

⁴⁰ Zimonyi Zoltán levele Hubay Miklóshoz. Bp., 1993. márc. 16. G.aut.; *Meghívó a Magyar Pen Club intézőbizottsági ülésére* (1993. júl. 29.). Bp., 1993. júl. 12.; *Meghívó a Tokaji Írótábor Az 1993. aug. 20–22-i tanácskozására*. Program. G.

⁴¹ *Meghívó* (1994. nov. 16.). Nytv.

⁴² Veno Tanfer levele Hubay Miklóshoz. K.n. A Društvo Slovenskih Pisatelej fejl. lp. G.m.aut.

⁴³ Pataki Pál igazgató levele Paszternák Máriaához, a Művelődési Minisztérium előadójához. Párizs, 1990. aug. 27. Az Institut Hongrois fejl. lép. G.m.aut.

⁴⁴ Bernadette Rousseaux levele Pataki Pálhoz, a párizsi Magyar Intézet igazgatójához. Párizs, 1990. aug. 23. Az ANFIAC fejl. lp. G.m.aut. és Bernadette Rousseaux levele Hubay Miklóshoz. Párizs, 1990. szept. 4. Az ANFIAC fejl. lp. G.aut.

⁴⁵ *Meghívó a portugál irodalmi estre*. Nytv. és Az 1990. október 11-én késő délután, vagy este megrendezésre kerülő portugál irodalmi est műsorához. G.m. K.n. A.n.

⁴⁶ Hubay Miklós levele Vida Lászlóhoz, a Művelődési és Köznevelési Minisztérium főosztályvezetőjéhez. A Magyar Pen Club fejl. lp. Bp., 1990. okt. 17. G.m.

⁴⁷ *A PEN Klub nemzetközi titkárságának* [a Romániai Magyar Pen Club levele]. Dok 144.

Magyar Lajos, Páll Lajos, Sigmond István, Sütő András, Szabó Gyula, Szász János és Szilágyi István látta el aláírásával. „Az önálló romániai magyar PEN központ természetesen szorosan együtt kíván működni a szintén most megalakuló román PEN központtal, azonos törekvések jegyében, az egész romániai kultúra érdekében. Előzetes tárgyalásaink román barátainkkal máris ígéretesnek bizonyultak. Mindkét központ megalakulását a Nemzetközi PEN Klub megbízásából hatékonyan elősegítette az osztrák PEN-szervezet [...]”.⁴⁸

A szabadság dzsungelében című emlékezetes kelet-európai írótalálkozó-sorozat, a térségi Pen-központok küldötteinek állandósult regionális fóruma is Bécsben szerveződött meg 1990 márciusában Sebestyén Györgynek, az osztrák Pen tagjának javaslatára.⁴⁹ A rendezvénysorozatot, amelynek találó címe Szász Imrétől való,⁵⁰ a nemzetközi Pen is elismeréssel fogadta.

A párizsi ? világkongresszus eseményeit ismertető sajtótájékoztatóján később Konrád György is szóba hozta az Ana Blandiana és Mircea Dinescu vezette román Pen Club és a romániai magyar írók önálló központja ügyét, amely „már a III. Regionális Konferencián [*A szabadság dzsungelében*] felmerült. Szlovákiából is jött kérés önálló magyar PEN Club létesítésére [...]. De több magyar PEN létrehozása gondot adott volna, így a szlovákiai és vajdasági [magyar] írók alcentrumot képeznek a budapesti PEN Klubban.” Mivel azonban az erdélyi magyar írók száma legalább kétszáz fő, esetükben más megoldást kellett keresni; „Székhelyük Bukarestben lesz, elnökük Gálfalvi Zsolt. Kaptam egy levelet a Román PEN Clubtól – közölte Konrád –, amelyben rosszzallásukat fejezik ki az újjászületett [erdélyi magyar] PEN Klubbal kapcsolatban.”

A sajtótájékoztatót Páskándi Géza úgy vélte, „Valóban, ez egy nagyszerű dolog, különösen a kis nyelvek ügye. Egy dolgot furcsállok: én nem látok garanciát egy olyan román PEN Klubban, amely a PEN Alkotmányával megegyező irányban indítaná el a működését. Ha egy új PEN azzal kezd a működését, hogy meg akar egy kis centrumot torpedózni, akkor én ezt szóvá tenném. Pláne ha ezt a véleményt a vezetők kezdeményezték. Konrád György: Erre csak azt tudom mondani, hogy a román írók elfogadták tulajdonképpen az Alapszabályt. Már a két világháború között létezett ez a romániai magyar PEN Centrum. [...] Szász Imre: [A romániai magyar írók] Felajánlották, hogy tagjaink lesznek, de a Nemzetközi PEN javasolta, hogy inkább önállóan működjenek és erre garanciát is biztosítani próbálnak.”

Hubay „a román vitát” hallgatva úgy vélte, a nemzetközi Pennek hivatása az is, hogy „civilizációt vigyünk az írók közé és az irodalomba is. És ha ez létrejön, meg lesz a hatása. És ezt képviseli Konrád György is, ezt a missziót. Amíg állt a vasfüggöny, a Magyar PEN Club igen eredményes kulturális munkát végzett, mind idegen, mind magyar nyelven. Több magyar író műve jelent meg külföldön⁵¹ [...] Ebben fontos szerepet játszott a Fordítói Program, ami most sajnos zátonyra futott. Nincs módunk a fordítások elkészíttetésére, a külföldi

⁴⁸ Gálfalvi Zsolt: *Őszi tűnődés...*

⁴⁹ Karácsony Zoltán: „*A szabadság dzsungelében*”.

⁵⁰ (m-ó): *Kormányzati felelősséget...*

⁵¹ *A Magyar PEN Centrum Fordítói Programja keretében megvalósult...* Adattár 20.

írók meghívására. E Fordítói Program folytatásáért hoztuk létre a Kosztolányi Alapítványt. A külföldi irodalom magyarországi jelenlétéért »Adj, hogy adhassak« szlogennel. Sajnos vesztélyben van az a keret, amiből támogatják ezeket az írókat, akik az egész magyar kultúra érdekében fordítanak. Az Alapítvány nyitott, mások is csatlakozhatnak hozzá.»⁵²

A Pen-elnökök 1991. márciusi budapesti tanácskozásán, amelyet *Vajon felkészült-e a szellem arra, hogy szembenézzon az új nacionalizmusokkal?* címmel rendeztek, és amelyre Eugen Uricaru sovinszta román prózaíró is meghívót kapott, heves vitákra került sor. Az Erdélyből áttelepített író filozófus, Ágoston Vilmos, akit személyre szóló meghívó híján nem engedték be a tanácskozásra, Konrád Györgyhöz írott nyílt levelében felidézte Uricaru szélsőségesen magyarellenes politikai tevékenységét. Azt is hozzátette, hogy „A hetvenes évek elején ő vezette azt a nacionalista, kisebbséget megfélemlítő tömeggyűlést, amelyet nem nézhettem borzongva tévéből, mert jelen kellett lennem a vádlottak padján, és szégyenkezve hallgattam hisztérikus üvöltözését, amint a Securitate és a Román Kommunista Párt fedezete mögül kémnek, nacionalistának és hazaárulónak bélyegzett minket. Kint vártak a fegyveresek, hogy elvigyenek. Szégyellhettük magunkat, mert védtelenek voltunk. A vallatások során bebizonyosodott, hogy amerikai néger spirituáléból írtam egy novellát; többek között feljegyeztem néhány erdélyi falunévet három nyelven, amikor csak egyet bírt elviselni a nemzetelnymó, szuverén hatalom. A kollégám meg a Beatlest szerette és nem a román népzene. Ő rosszabbul járt, őt előzőleg meg is verték, és az »írói lelkiismeret«, aki a gyűlést vezette, mindezt természetesnek, hogy ne mondjam, üdvösnék tartotta. Ezek után, szinte természetes, hogy az irodalomban sem találkozhattunk, ő magyarellenes, megfilmesített sikerkönyvek szerzőjeként a kiváltságosak és megbízhatók biztonságával járta a világot, míg én egyszer kaptam útlevelet, szinte húsz év múlva, akkor is *hontalant*. Nem irigylem őt, nagy árat fizetett érte. Még 1984-ben is úgy köszöntötte a diktátort, hogy: »kiváló államférfi, a bölcs politikus, a román szellemiség megtestesítője, a nemzet érdekében, a béke és a népek közötti együttműködés szolgálatában kifejtett áldozatos munkájával. Történelmünk, az emberiség nagyjai közé emelkedett.« Nem tudom, hogy valóban hitte is ezt, vagy csak meggyőzte önmagát, hogy Ceaușescu, aki az országot ilyen borzalmasan tönkretette, nagy nemzeti célokat valósított meg. Író ember azért végiggondolhatná, hogy a nemzeti célok – mármint a homogén állam megteremtése, más emberek polgárjogainak tagadása – vajon távlatilag is kibékülést, a népek közötti együttműködést szolgálja, vagy inkább olyan szégyenérzethez vezet, mint az a tömeg-lincs hangulatú szónoklat, amilyent Eugen Uricaru is tartott, ahogy odaát mondani szokták, anno Decebal.»⁵³

Ágoston Vilmos levelére Konrád György helyett Hubay Miklós válaszolt, mert amit Ágoston felrőtt, „nem a Nemzetközi PEN-re tartozik, hanem ránk: a magyarra.” Bocsánatkérő feleletében Uricarut illetően közölte, hogy a román író nem meghívottként, hanem vendégként, a román Pen küldötteként jelent meg a tanácskozáson. A tanácskozóterem befogadóképességének és a jelenlévő küldöttek, meghívottak, szervezők létszámának részle-

tezése után végül azt írta: „Úgy érzem, e tartós vitában nekem igazam van. És ezt szomorúan mondom. Ágoston Vilmos érveit megcáfolhatom, de a lelkiállapotát nem.” Végezetül Shakespeare-t idézte, aki szerint „a nagy szenvedély kiváltságos. És ez nemcsak a királyi szenvedélyekre, hanem a *kisebbségekre* is érvényes.»⁵⁴

A nyugati magyar emigráció irodalmi életében ekkoriban merült fel a számukra és az anyaország számára a jövő kapcsolatokat tekintve legfontosabb kérdés, „van-e létjogosultsága a Nyugaton élő kelet-közép-európai írók összefogásának, miután megszűnt hontalanságuk. Az a vélemény kerekedett felül, hogy a szervezetet fenn kell tartani, mivel némely országból még mindig menekülnek írók, és az ő érdekeik védelmére is gondolni kell. Az írói szabadság melletti kiállítás egyébként is állandó feladat, és ebben a jövőben is szerepe lehet az 1951 óta működő Hontalan Írók PEN Központjának. A Kelet- és Közép-Európából származó tagok csatlakoznak felszabadult szülőföldjük PEN Központjához. A Magyar PEN Központ közölte, hogy szívesen látja a Nyugaton élő írókat. Többen beléptek, mások nem és vannak, akik mind a kettőben részt vesznek.»⁵⁵ Közülük 1990-után sokan csatlakoztak a Magyar Írószövetséghez is; a magyar Pen emlékérmével Györgyey Klárát, Szőnyi Zsuzsát, Szépfalusi Istvánt és Szépfalusi-né Wanner Mártát tüntették ki, valamint a volt francia miniszterelnök feleségét, Eva Barre-t (Hegedűs Évát), aki műfordítóként sokat tett a magyar irodalom franciaországi népszerűségeért.⁵⁶

„Egyébként csak éldegélünk ebben a rosszkedvű, szorongó városban – írta Szász Imre 1990 decemberében Györgyey Klárának –, figyeljük, lehangoltan, hogyan gyilkolják egymást a különböző táborok bajnokai még az irodalmi világban is. A kiadók nem tudják, lesznek-e még jövőre, a Magyar Napló kénytelen volt hosszabb időre felfüggeszteni megjelenését, jómagam a pusztta megélhetésért most adom ponyvafordításra a fejem (csinálták ezt már előttem nálam nagyobbak is).»⁵⁷

Hubay Miklós ügyvezető elnöksége

1991. január végén a magyar Pen a londoni főútkárság felkérésére magára vállalta a regionális konferencia harmadik ülésének megrendezését is. A tanácskozáson „a közép- és kelet-európai (régi és újjáéledő) centrumainknak az elnökei vesznek részt, hogy ennek a zónának irodalommal és anyanyelvvel kapcsolatos problémáit – melyek a jelenlegi változásokkal ugyancsak megszorodtak – a PEN Chartája szellemében egymással megvitassák, és ennek eredményeit – esetleg – az 1991 novemberében, Bécsben megtartandó PEN világkongresszus elé vigyék. A Regionális Konferencia iránt érdeklődés ébredt a zónán kívül eső országok PEN Centrumaiban is: a franciák, hollandok, a görögök és a finnek kérték, hogy ők is részt vehessenek rajta. Velük együtt így mintegy 25–30 elnök részvételére számítottunk.”

⁵⁴ Egy vita folytatása.

⁵⁵ Borbándi Gyula: *Emigráció és Magyarország* 256.

⁵⁶ Uo. 356.

⁵⁷ *Szász Imre levele Györgyey Klárához*, Bp., 1990. dec. 5. G.m.

⁵² Töredék. G.

⁵³ *Nyílt levél Konrád Györgyhöz...*

Az elnökök találkozóját 1991. március 15–18-án a budapesti Olasz Kulturális Intézet közreműködésével tartották; a felolvasással és zenei műsorral, dokumentumkiállítással kísért program záróünnepségének tervezték „azt a nyilvános irodalmi estet (az egész PEN Club-tagság hivatalos rá), amelyet a talán legspecifikusabb és bizonyára legnyitottabb közép-európai város, Trieszt kultúrája bemutatásának szentelnénk.”⁵⁸

A tanácskozási bevezetőjében Hubay Miklós ezt mondta: „A közép- és kelet-európai irodalmak kiszabadultak a diktatúra ketrecéből. Benn a rabságban nagyjából tudták, hogy miért kapnak korbácsütést és miért cukrot, vagy legalábbis szerény ennivalót. Most egy ismeretlen világba kerültek, és nagy a csábítás, hogy a szabadság eufóriájában ne ügyeljenek lépeteikre. A szellem újabb véres és gyűlölködő ideológiák és mítoszok rabságába kerülhet. A pusztai írói lét pedig áldozatul eshet a pénz eddig ismeretlen zsarnokságának. Az elszegényedett és silány könyvizgalmaival amúgy is elárasztott olvasó már nehezebben veszi meg az irodalmi műveket, az elszegényedett könyvkiadók éppen ezért nehezebben adják ki.

A gazdagabb Nyugatra is mind kevésbé lehet számítani, hiszen az érdeklődés nagyobb-részt eddig is [a] bebörtönzés, kitiltás, száműzetés propaganda-értékének szolt, nem a közép- és kelet-európai kis népek nagy irodalmának. Márpedig ez a régió nem nélkülözheti azt a szerepet, amit az irodalom játszott mindig is erre felé. Átalakul-e a társadalom a szellem, és benne az irodalom közreműködése nélkül?

Ez a régi a maga minden színes, bár nyomorúságos egzotikumán túl tükör is, mely felmutatja korunk egyetemes válságát. A világháborúkban csúcsosodó és ezzel fenyegető politikát, mely a dolgok jelenlegi állása szerint a tízes években kezdődött el, s a kilencvenes évek végére talán véget is ér. A kultúrát, mely új embert, új világot, új kiteljesedést ígért, és most csak számítógépeiben bízhat.

Külön-külön bármennyire is egymástól elütő tapasztalatok birtokában formálunk véleményyt, és ugyanakkor tapasztalataink bármennyire is a régióban gyökereznek, együtt a kérdések kérdését tesszük föl, hogy képesek vagyunk-e mindazt a várt és mocskot, hősiességet és szenvedést, melyet korunkban más régiók mellett a mienk is fölhalmozott, erkölcsi tökélekként egy vonzóbb jövőbe beruházni? Egyáltalán: mit jelentett az ön hazájában ez a XX. század?”⁵⁹

A elnökök találkozásának cseh és szlovák résztvevői „nagyon elégedettek voltak. Örömmel szolgál – írta Hubaynak Karol Wlachovský műfordító, aki akkor már a Cseh és Szlovák Köztársaság budapesti Kulturális és Információs Intézetének igazgatója volt –, hogy együttműködésünk hozzájárult a megújult prágai PEN Clubbal és a fiatal szlovák PEN Clubbal való közvetlen kapcsolatok felvételéhez.”⁶⁰

A működés fenntartásának, a bér-, bérleti, telefon- és postaköltségek, a nemzetközi fórumokon való részvétel és a műfordítói program kiadásainak fedezete közben változatlanul

hiányzott. Mivel pedig Magyarországon akkor már több mint hatvan esztendő óta a műfordítás ügyének első számú gazdjaként a Pen Clubot tartották számon, segítségért mások is a vergődő írószervezethez fordultak. 1991 februárjában például Törő Gábor, a Merlin Alapítvány megbízottja kért félmillió forintot Hubay Miklóstól magyar színdaraboknak a londoni Gate Színház számára elkészítendő fordításához.⁶¹

A viszonylag stabil pénzügyi háttér megteremtésére létrehozandó Kosztolányi Alapítvány gondolata már kevéssel a rendszerváltozás után felmerült, a megvalósítás mégis sokáig váratott magára. Szász Imre csak 1991 márciusában írhatta meg Györgyey Klárának: „Szaladgálunk azután egy alapítvány ügyében is, úgy látszik, nem teljesen sikertelenül, így hát a tavaly elakadt fordítói tevékenység talán újra beindulhat. Itt egyébként folynak a gyilkolódások, még Göncz [Árpád köztársasági elnök] is belekeveredett egy belharcba, pedig ő aztán igazán nem hajlamos a kötözködéssre. A többiek viszont! Csurka Pista lassan összetéveszti a mondatvégi pontot a kézigránáttal. Nagyon elkedvetlenítő.”⁶²

A Kosztolányi Alapítványt végül 1991. április 11-én hozták létre, bejegyzésére július 23-án került sor. Az intézmény célja „Kosztolányi Dezső szellemében a magyar irodalom idegen nyelvű fordításának, kiadásának, terjesztésének biztosítása, a kortárs világirodalom magyarországi jelenlétének elősegítése.” Az alapítók – a magyar Pen képviselője, Vas István elnök és a Generali Biztosító Rt. – kimondták:

- „Kosztolányi Dezső – a Magyar P.E.N. Club egykori elnöke – szellemében és emlékére a magyar irodalom egyetemességéért, nyitottságáért, megismertetéséért,
- A magyar nyelvű irodalom eredeti értékeinek a világirodalom és más nyelvű kultúrák számára való hű átadásáért,
- az idegen nyelvű átvétel, fordítás művészi minőségének biztosításáért,
- a Magyar P.E.N. Club irodalmi fordító programjának (IFP) fenntartásáért, támogatásáért, amely program jelentős magyar szerzőket segít át a nyelvhatárainkon,
- a magas szintű fordítói munka személyi, anyagi és korszerű technikai feltételeinek megteremtéséért,
- a lefordított magyar művek nyilvánosságra hozatalának, kiadásának, gondozásának, közvetítésének, terjesztésének és a jogosult különböző felhasználási formák támogatásáért,
- a külföldi irodalmi közvélemény tájékoztatásáért, mind a magyar irodalmi örökségről, mind a kortárs magyar irodalomról, mind a legújabb irodalmi irányzatokról,
- a magyar írók nemzetközi kapcsolatainak gazdagításáért, valamint a külföldi írók magyar irodalmi kapcsolatainak és általában a kortárs világirodalom magyarországi jelenlétének ápolásáért,
- a szerzői és fordítói jogok elismerésével a Polgári Törvénykönyv hatályos rendelkezései szerint önálló jogi személyiséggel rendelkező alapítványt hozunk létre [...].”⁶³

⁵⁸ Hubay Miklós: *A trieszti irodalom estje*. Bp., 1991. jan. 29. G.m.aut.

⁵⁹ G. K.n. [1991]

⁶⁰ Bp., 1991. ápr. 8. A Riaditeľ Kultúrneho a Informačného Strediska Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky fejl. lp. G. Karol Wlachovský aut.

⁶¹ Bp., 1991. febr. 12. A Merlin International Theatre fejl. lp. G. Törő Gábor aut.

⁶² *Szász Imre levele Györgyey Klárának*. Bp., 1991. márc. 25. G.m.

⁶³ *A Magyar P.E.N. Club Kosztolányi Alapítványa*. Bp., 1991. ápr. 11. G.m. Hubay Miklós és Vas István aut. L. még *A Magyar PEN Club Kosztolányi Alapítványának a magyar irodalom fordítását pártoló tevékenysége*. G. K.n. [1992]

Az intézőbizottság 1991. novemberi ülésén Hubay Miklós az alapítvány céljai közül ismét kiemelte az elsődleges fontosságú műfordítói programot, „amelynek támogatása az alapítvány elsőrendű célja. A program újragondolásakor a megváltozott irodalmi közéletre és az újjáalakult irodalmi műhelyekre és a kedvező nemzetközi kapcsolatteremtés lehetőségeire is tekintettel kell lenni. Ugyanakkor azokat az ígéretes, régi kapcsolatokat is folytatni kellene, amelyeket forráshiány miatt szüneteltetni kellett. [...] A magyar irodalom fordítása a fordítás nyelvének országai számára is kulturális érdek. A nagykövetségeket és a kulturális attasékat fel kell hívni arra, hogy vállaljanak részt az alapítvány támogatásában.”⁶⁴

Az intézőbizottság decemberi ülése kimondta, hogy „Az alapítvány működéséhez szükséges pénzalap megteremtése és az egyes munkaprogramok támogatása együtt és külön-külön is fontos. A [magyar] követségeket meg kell keresni és a kulturális megbízottat felkérni arra, hogy az adott ország irodalma és a magyar irodalom kapcsolatait az alapítvány közreműködésével bonyolítsa (pl. útiköltségek fedezetének biztosítása beutazásnál).”⁶⁵

A Kosztolányi Alapítvány vagyona léthozásakor egymillió forint volt, amelyet „az alapítók kötelezettségvállaló egyéni jegyzései [a római AB Generali biztosítótársaság] tesznek ki”.⁶⁶ Az íróegyesület és a Batthyány Társaság között létrejött megállapodás szerint „2. A Batthyány Társaság a rendelkezésre álló kiadói kapacitásával segíteni óhajtja a Magyar PEN club fordítói és kiadói tevékenységét.”⁶⁷ 3. Magyar PEN Club a maga részéről több évtizedes fordítói és irodalomszervezői tapasztalatával készséggel segíti a Batthyány Könyvkiadó kiadói tevékenységét. 4. A Magyar Pen Club magyar és nemzetközi irodalmi programjait (előadások, ünnepségek, kongresszusok) a Batthyány Társaság tőle telhetően anyagilag és szervezésileg támogatja.”⁶⁸

Az alapítvány új képviselője 1991. november 19-től Hubay Miklós és Kéry László lett.⁶⁹ A négy évre megválasztott kuratóriumába Balabán Pétert, Görgey Gábort, Hubay Miklóst, Kéry Lászlót, Konrád Györgyöt, Kölber Tivadarnét, mint gazdasági vezetőt, Szász Imrét, Vágó Zsoltot, a Generali Budapest Biztosító Rt. vezérigazgatóját, Vermes Pétert, a Batthyány Társaság elnökét és Szőnyi Istvánt, a Pen jogtanácsosát választották be.⁷⁰

1991 áprilisában Hubay a műfordítói programról szólva úgy vélte, csökkenteni kell „azoknak a bődületes képtelenségeknek a számát, amelyekkel manapság úgy harcolunk, mint a hétfejű sárkánnyal. A vasfüggöny idején csodálatra méltóan eleven volt az élő világirodalommal a kapcsolat. Az Európa Kiadó, a Nagyvilág, a PEN fordítói programja, a legki-

tűnőbb írók, költők boldogan jöttek ide dolgozni is magyar írók fordításain... (Megszűnt a vasfüggöny, s ettől kezdve szinte megszűntek ezek az alkotókapcsolatok. Nem képtelenség? Holott az érdeklődés és a lehetőségek megnövekedtek. [...])

A Nagyvilágot létében fenyegetik. A legjobb külföldi irodalom fordítása akadozni kezd. [...] a Magyar PEN-re az a feladat hárul, hogy évtizedes tapasztalataival, kapcsolataival,⁷¹ s a vezetésében aktív kitűnő nemzetközi tájékozottságú íróival most, a konferencia gondjait letéve, ezzel foglalkozzunk. Legelőször is állítsuk talpra a már szinte legendás fordítói programunkat, amelynek impulzusaira annyi magyar mű jelent meg világnyelveken az elmúlt húsz évben.”⁷² Hubay 1991 márciusában úgy tudta, a Nagyvilág megszüntetése „csaknem hivatalos formában hangzott el. Ez a folyóirat éppen azt igazolta, hogy eltérhetetlen gyökerekkel kapcsolódunk Európához, és most, amikor mindenki az Európához való visszatérésről beszél, ezt akarják megszüntetni. Hát nem rettenetes ellentmondás ez? Ezért javasoltam egy írószövetségi ülésen, hogy a Nagyvilág harminc-egynéhány évfolyamának tartalomjegyzékét mutassák fel olyan európai fórumon, például az Európa Tanácsban, ahol számon tartják, hogy melyik ország tartozik bele Európába, ha már politikai kategóriákban gondolkodunk...”⁷³

A később a Penben tudatosan a Kosztolányi Alapítvány nevéhez kapcsolt fordító-program eredményei láttán Hubay Miklós azt mondta, „segített némileg a szűk határu nyelv bőrtőnébe zárt magyar irodalomnak el-eljutnia oda, ahol teljesítményei és rangja szerint méltó helye volna: a világirodalomba. E cél megvalósítása végett eddig jórészt francia és angol nyelvű fordításokat szorgalmaztunk, bár nemegyszer hívtunk meg Magyarországra hosszabb »munkálátogatásra« olasz, orosz, svéd, szlovák, cseh, lengyel, finn és más országokbeli költőket és prózaírókat is, hogy magyar társfordítóval együttműködve átültessék nyelvükre egy-egy magyar írói oeuvre reprezentatív részét. A fordítói program kiinduló pontja az volt, hogy csak jelentős költők és írók fordítói munkája meggyőző. Két okból: egyrészt a fordítás színvonalát a fordító eredeti költői tehetsége biztosítja; másrészt a fordító tekintélye saját hazájában megszerezheti a külhoni publikálás lehetőségét, s ez már csak azért is fontos, mert a magyarországi kiadványok csak szinte legyőzhetetlen nehézségek árán juthatnak külföldi olvasók és az irodalmi közvélemény elé.”⁷⁴

A regionális konferenciák mellett 1991 első felében néhány külföldi utazásra és hazai program megtartására is sor került: a magyar Pent Hubay Miklós képviselte a világsszervezet április 26–27-i párizsi küldöttgyűlésén, június végén Miri Kubovy, a Yale Egyetem héber nyelv és irodalom professzora,⁷⁵ később Bruce Berlind és John Bátki tiszteletére rendeztek klubdelutánt a Vörösmarty téren.⁷⁶

⁶⁴ *Jegyzőkönyv a Magyar Pen Club Kosztolányi Alapítványának 1991. nov. 19-i üléséről.* G.

⁶⁵ *Jegyzőkönyv a Magyar Pen Club Kosztolányi Alapítványának 1991. dec. 18-i üléséről.* G.

⁶⁶ *Hubay Miklós kérelme a Fővárosi Bírósághoz.* Bp., 1991. ápr. 11. 66192. sz. G.m.

⁶⁷ A két szervezet együttműködése nyilvánult meg a Radnóti Színházban Vas István emlékére Domokos Mátyás és Réz Pál által összeállított *Mit akar ez az egy ember?* c. irodalmi est (1992. okt. 5.) megrendezésében és a meghívó kinyomtatásában.

⁶⁸ *Megállapodás.* Nyomtatott pld. K.n.

⁶⁹ A Fővárosi Bíróság Pk.66.192/4. sz. végzése. Bp., 1992. jan. 30. G. A Fővárosi Bíróság pecsétjével.

⁷⁰ *A Magyar P.E.N. Club Kosztolányi Alapítvány szervezeti és működési szabályzata.* G.m.

⁷¹ *A szabadság dzsungelében* c. konferenciasorozat 3. találkozásáról van szó (1991).

⁷² Karácsony Zoltán: „*A szabadság dzsungelében*”.

⁷³ Göbölös N. László: „*A szabadság dzsungelében*”.

⁷⁴ *A Magyar PEN Club Kosztolányi Alapítványa.* G. K.n. [1991].

⁷⁵ *Meghívó.* A Magyar Pen Club fejl. lp. G.m.

⁷⁶ *Meghívó.* A Magyar Pen Club fejl. lp. G.m.

A jugoszláv – szerb, horvát, szlovén és macedón – Pen-központok küldöttségeinek budapesti kerekasztal-konferenciájára 1991. augusztus 1–3-án került sor a nemzetközi Pen szervezésében. A tanácskozáson Konrád György nemzetközi elnök és Alexandre Blokh nemzetközi főtítkárs, a belgrádi Pen képviselőjében Miodrag Perišić elnök és Zoran Djindjić, a zágrábi központ részéről Slobodan Prosperov Novak elnök, Darko Bekić és Nikica Petrak, Ljubljánából Boris A. Novak elnök és Drago Jančar, a skopjei központ részéről Mateja Matevski elnök és Tome Momirovski vett részt. A rendezvénynek otthont adó magyar íróegyesületet Hubay Miklós, Szász Imre és Vujicsics D. Sztoján képviselte.⁷⁷ A jól sikerült találkozó végén Hubay Miklós a következő záróbeszédet mondta:

„Kedves horvát, macedón, szerb, szlovén és magyar vendégeink Jugoszláviából!

Köszönöm, hogy eljöttek, hazájuk történetének ily sorsdöntő óráiban. Talán nem az egyetlen vagyok, aki nem is nagyon mertem remélni, hogy ez a találkozó létrejön. Örülök, hogy rácsófoltak kishitűségemre,

Mióta a PEN tevékenységével ismerkedem, fokozódik a meggyőződésem, hogy a PEN-nek különösen üdvös civilizatorikus szerepe van Közép- és Kelet-Európában;⁷⁸ ez talán hasonlítható ahhoz, amilyen szereppel Goethe ruházta föl a maga Iphigeneiáját a Taurusok földjén. (Amely szintén a világnak erre a fertályára esik.) Ez a civilizatorikus szerep – lecsillapítani Thoas király szívében az ősi bizalmatlanságot más népek fiaival szemben – általában megfelel annak az írói humanizmusnak, amelyre többen és többször is hivatkoztak. (Különösen Mateja Matevski.)

Ugyanakkor a PEN Chartája szellemében és általában az írói humanizmusnak nagy próbája lehet az, hogy úrrá tud-e lenni az eszméknek és érzéseknek azon a zűrzavarán, amely Közép- és Kelet-Európában uralkodik. (Nem hiszem, hogy a '20-as évek elején – a Párizs-környéki békék után Galsworthy gondolt volna arra, hogy milyen feladatokkal kerülnek szembe hetven év múlva a PEN Centrumai a Duna völgyében. Bár lehet, hogy gondolt.)

Errefelé a jelenségek bővebben át vannak itatva azzal az irracionálizmussal, amely az emberi sorsnak része. És mi ezt az irracionálizmust nyugodt lélekkel be is valljuk. Írói őszinteséggel. És írói tájékozottsággal a pokolban. (Nálunk erre Ady Endre adott a század elején példát – mostanában meg Juhász Ferenc.) Ennek az irracionálizmusnak a veszélyeit az növeli igazán, aki nem akar róla tudomást venni – mintha az emberiségnek nem egyetlen génbankjából kapná ő is és fiai az örökségeket...

Iphigeneia és Thoas király konfliktusa bárhol és bármikor újakezdődhet. Mi írók vagyunk azok, akik a politika képmutatása – rendszerint oly átlátszó képmutatása – okozta veszélyek között büszkén valljuk: nil humanum a me alienum puto, és a legnagyobb alázattal még azt is bevalljuk: nil dishumanum a me alienum puto. Úgy éreztem tegnap – ilyenfajta alázatos írói vallomás volt az is, amelyet Miodrag Perišić [Elias] Canetti önéletrajzából idézett.

⁷⁷ Round Table Conference of the Delegates of the croatian, macedonian, serbian and slovenian PEN Centres organized by the International Pen. G.m.

⁷⁸ Hubay ezt az álláspontját fejtette ki Konrád György sajtótájékoztatóján is (l. 52. jegyzet).

Külön szeretném megköszönni a jelenlevő elnököknek azt a történelmi dokumentumot és írói hitvallást, amelyet beszélgetésük konklúziójaként megfogalmaztak. Méltó rá, hogy otthon és világszerte ismertté legyen. Bizonyára kommentálni fogják. Én már a hangütését is nagyszerűnek tartom. Talán először történik meg, hogy a szellem ily függetlennek deklarálja a maga tevékenységét a politika viszontagságaitól. Fordítottja ez annak, amit egy félévszázadon át vertek a fejünkbe errefelé, és amit nyugat-európai intellektuelek kórusban gajdoltak: a kultúra merő felépítmény...

Nem. A Szellem szuverén.

Ezt mi viscerálisan tudjuk, mi írók, akik írás közben megéljük a szellem szabadságát. Válogathatunk a gondolataink között, válogathatunk a szavak között – és válogathatunk a sorsok között, amelyek ránk várnak.

Az önök története – 1914 óta, amikor Szerbia visszautasította egy nagyhatalom öntelt ultimátumát – tele van a szabad választás tényeivel, amelyeket a pragmatikus elme előre ki sem tud számolni. A mienkében is van néhány ilyen.

Az önök idejövetele is ilyen.

Köszönöm, hogy eljöttek.

Érezzék magukat jól Budapesten és a PEN Charta szellemében, hiszen találkozásunknak ez a pontosabb topográfiai meghatározója.⁷⁹

A találkozó zárónyilatkozata szerint „teljes összhangban a Nemzetközi PEN Chartájával és egyetértve az irodalom és a szellem minden általánosan elfogadott erkölcsi követelményével, valamennyi jelenlevő kifejezi mélységes aggodalmát az erőszakos konfliktusok és e konfliktusok okozta tragikus, oly sok emberéletet követelő veszteségek miatt; hangot adunk továbbá annak az aggodalomnak, hogy az erőszak tovább fokozódhat és polgárháborúhoz vezethet, és azonnali tűzszünetet követelünk, hogy az értelmetlen vérontás véget érjen; vállaljuk, hogy elősegítjük a kölcsönös szellemi kommunikációt és információcserét, hogy fenntartjuk a szoros, baráti együttműködést centrumaink között, függetlenül a politikai egyezkedések kimenetelétől s anélkül, hogy kívánnánk a politikai eszközökkel elérendő kívánatos eredményt; vállaljuk továbbá, hogy a lehető legnagyobb mértékben igyekszünk befolyásolni pályatársainkat és mindenkit, aki írásban vagy a kommunikáció más formájában fejezi ki véleményét, és arra ösztökéljük őket, hogy képességüket és tehetségüket ne használják a médiaháborúság és a sovinszta gyűlölet szolgálatában.”⁸⁰

A nemzetközi Pen 56. kongresszusát 1991. november 3–8. között tartották Bécsben *Az irodalom, mint diagnózis és terápia* témakörében, 9–10-én pedig a világtalálkozó magyar utórendezvényeként a magyar nagykövetség és a Szépfalusi István vezette Bornemisza Péter Társaság szervezésében irodalmi gálaestre került sor Konrád György nemzetközi elnök, Gálfalvi Zsolt, a Romániai Magyar Pen Club elnöke, Györgyey Klára, a Pen in Exile amerikai magyar

⁷⁹ Kézirat.

⁸⁰ A horvát, macedón, szerb és szlovén PEN Centrumok közös nyilatkozata. Bp., 1991. aug. 2–3. G.

csoportjának elnöke és a magyar Pen képviselő Tornai József előadásával.⁸¹ Az erdélyi magyar Pen részéről Gálfalvi mellett Balla Zsófia, Egyed Péter, Kántor Lajos, Kovács András Ferenc, Anemone Latzina, Lászlóffy Aladár, Markó Béla, Szász János, Szilágyi István és Szócs István jelent meg,⁸² a magyar Pen küldöttségét Tornai mellett Csicsery-Rónay István, Hubay Miklós, Jascha Kessler, Kőrösy Mária, Magyarai Sándor és Ungvári Tamás alkotta.⁸³

1991. november 11–12-én, alapításának 20. évfordulóján a luxemburgi NEeuropa című művészeti, irodalmi és tudományos folyóirat szervezett kerekasztal-beszélgetést *Az írók helyzete a jövő Európájában a berlini fal leomlása* után címmel. A találkozóra Leopold Sédar Senghor, Václav Havel, Jorge Semprun, Csingiz Ajtmatovot és Göncz Árpádot is meghívták;⁸⁴ a kerekasztalon a magyar Pen Club képviselőjében Somlyó György vett részt.⁸⁵ 1991. november 27-én eszperantó Pen-központ alakult, amelyet 1993 szeptemberében ismert el a világszervezet (az új centrum magyar tagjai: Benczik Vilmos, a Hollandiában élő Ertl István és Nemere István).

Nyolcvanegy éves korában, 1991. december 16-án elhunyt Vas István, aki az átmenet nehéz időszakában közel három éven át töltötte be a magyar Pen elnöki tisztét. Halála után 1994 márciusáig Hubay Miklós ügyvezető elnökként állt az egyesület élén. Kéry László egykori főtitkártól, akinek Szász Imre emlékező szavai szerint „édes gyermeke volt a PEN Club, aki arculatát, kapcsolatrendszerét szép, olykor látványos eredményeket elérő fordítói programunkat kialakította”,⁸⁶ hetvenkét éves korában, 1992. február 18-án bekövetkezett halálakor vett búcsút a magyar Pen-tagság, az irodalmi és az egyetemi világ. A Nagyvilág szerkesztőségének „nemcsak Kéry László tévedhetetlen nyelvérzéke, biztos irodalmi ítélete, minőségérzékenysége, elfogulatlansága és nyitottsága hiányzik majd, hanem egyszerűsége és fáradhatatlansága is; az az elszánt igyekezet, amellyel a félresikló és alámerülő irodalmi értékek világában küzdött a lapért. Élete utolsó éveiben nem újabb könyvén dolgozott; kevés ideje maradt, hogy a harmincas évek angol irodalmát, az Auden–Spender–Isherwood-nemzedék indulását tanulmányozza: úrlapokat töltött ki, bankokban kilincsel, alapítványi pénzeket pályázott meg és intézmények vezetőivel tárgyalt, hogy megmentse a lapot.”⁸⁷

Rendkívül súlyos pénzügyi helyzete ellenére a magyar Pen nemcsak a regionális „dzsungel-konferenciák” megrendezését és az erdélyi magyar Pen támogatását folytatta, hanem

⁸¹ *Tájékoztató az 56. Nemzetközi P.E.N.-világkongresszusról résztvevő magyar íróknak* (Szépfalusi István). A Bornemisza Péter Társaság fejl. lp. G.m.aut.

⁸² 56. Weltkongress des Internationalen P.E.N. – 56th World Congress of International P.E.N. – 56ème Congrès Mondial du P.E.N. International. Vienna, Austria, November 3–8, 1991. *Teilnehmerverzeichnis – List of Participants – Liste de Participants*. Nytv.

⁸³ Uo.

⁸⁴ *Mimmo Morina igazgató levele Göncz Árpádnak*, Luxembourg, 1991. máj. 18. A NEeuropa Arts – Letters – Science fejl. lp. G.m.aut.

⁸⁵ Hubay Miklós kézírásos megjegyzése Granasztói György brüsszeli magyar nagykövetség a Külügyminisztérium számára készült feljegyzése másolatán (1991. jún. 4.). G.m.

⁸⁶ *Jegyzőkönyv*. Készült a Magyar Pen Club tisztújító közgyűlésén, 1994. február 25-én de. 10 órakor az Újváros háza dísztermében. G. 5.

⁸⁷ Kéry László. Nv 1992. 37. évf. 289.

klubdelutánokat és könyvbemutatókat is rendezett: 1992. április elején Roberto Ruspanti *Sicilia e Ungheria un amore corrisposto* című könyvét mutatták be Jászay Magda közreműködésével.⁸⁸ Az április 20–26. között megtartott 57. világkongresszusra, amelyet *Az író és az irodalmi nyelv a harmadik évezred küszöbén* című aktuális téma megvitatásának szentelték, Hubay Miklós és Kúnos László titkár utazott Barcelonába.⁸⁹

A szabadság dzsungelében harmadik budapesti tanácskozására 1992. szeptember 17–21. között került sor azzal a céllal, hogy „a két Magyar PEN Centrum – a magyarországi és a nemrég újjászületett romániai – írói találkozhassanak.”⁹⁰ Az önálló romániai magyar Pen-központ létrehozását korábban a román fél többször is megpróbálta megakadályozni;⁹¹ Gálfalvi Zsolt szerint „Svájcban ugyan három klub is működik, de a kelet-közép-európai térségben precedens értékű volt a romániai Magyar PEN Centrum újjáalakulása. Szerencsére, már az 1993-as dubrovnikai kongresszuson elfogadták azt az alapelvet, hogy a PEN helyi szervezetei nem országhatárokhöz, hanem nyelvekhez és irodalmakhoz kötődnek. [...]”

A Romániai PEN Club szintén 1990-ben alakult újjá, s azt mondhatom, hogy a többséggel – a PEN-szellem jegyében – jó kapcsolatban vagyunk, ezért is sajnáljuk, hogy az elismertetés pillanataiban, a téves értelmezés és az előítéletek miatt, a román PEN egyes vezetői megnehezítették az együttműködést.”⁹²

Hubay Miklós beszámolója szerint „1992-ben legkiemelkedőbb rendezvényünk az a konferencia volt [*A szabadság dzsungelében* című sorozat második fóruma], amelyet a Romániai Magyar Írók PEN Clubjával szeptember 17–20. között rendeztünk, a Naumann Alapítvány támogatásával.”⁹³ A regionális konferenciának legfőbb célja volt, hogy „a nemrég újjáéledt Romániai Magyar PEN Centrum és a magyarországi PEN Centrum tagjai találkozhassanak egymással. A többi környező állam PEN Klubjaiból is meghívunk pár magyar író.”

A tanácskozáson Konrád György előadását (*Kárpát-medencei kérdésközlés*) Gálfalvi Zsolt (*Magyar író a szabadság dzsungelében*), Kiss Gy. Csaba (*Ismerjük-e mi csakugyan egymást?*), Dávid Gyula (*A kisebbségi magyar irodalom válsághelyzetei*), végül Kántor Lajos referátuma követte (*Miért nem olvashatjuk egymás lapjait és folyóiratait?*), hozzászólási szándékát Bella István, Charaire Veronika,⁹⁴ Csicsery-Rónay István, Kovács András Ferenc, Lászlóffy Aladár, Markó Béla, Márton

⁸⁸ *A Magyar Pen Club meghívója*. Bp., 1992. márc. 24. G.

⁸⁹ *Llista de participant*. Barcelona, 20–26 d'abril de 1992. Llista de participant. Centre Català del PEN. Ajuntament de Barcelona.

⁹⁰ *Meghívó*. Bp., 1992. aug. 24. A Magyar Pen Club és a Friedrich-Naumann-Stiftung fejl. lp. G.m. Stefan A. Musto, az FNA képviselője és Hubay Miklós aut.

⁹¹ *Hubay Miklós levele Gallyas Csabának, a Művelődési és Köznevelési Minisztérium Könyv, Lap és Irodalmi Főosztálya vezetőjének*. Bp., 1992. okt. 8. G.m.aut.

⁹² *Író a szabadság dzsungelében*.

⁹³ Hubay Miklós: *A Magyar PEN Club munkájáról*. A Művelődési és Köznevelési Minisztérium Társadalmi szervezetek, egyesületek pályázata 1993. Bp., 1992. nov. 27. G.m.aut.

⁹⁴ Veronique Charaire Párizsban élő magyar fűfördítőről l. *Sőtér István évtizede* c. fejezet 276. és *A Boldizsár-korszak* 19. jegyzet.

László, Szépfalusi István, Szilágyi István jelentette be.⁹⁵ A tanácskozás lezárásaként költői estre került sor Lator László bevezetőjével,⁹⁶ aki szerint „A romániai, az erdélyi magyar irodalom új lehetőséget, megújult szervezeti formát kapott a Romániai Magyar PEN Klubban. Csakugyan fontos ez? Hiszem, hogy az, nemcsak azért, mert szép, ha írók, költők egy közös szellem, egy közös ház falai között összetalálkozhatnak. Hanem azért is, még inkább azért, mert van, lehet a testületbe verődésnek egyszerű gyakorlati haszna is. Hogy valamivel könnyebben találkozhatnak a világgal. Hogy könnyebben találkozhatunk egymással, a *haza a magasban* polgárai.”⁹⁷

A magyar Pen végletesen nehéz anyagi helyzetét mutatta, hogy Szőnyi István, a Kosztolányi Alapítvány jogtanácsosa 40 ezer forintos,⁹⁸ Oláh György grafikus, az alapítvány fejléces levélpapírjának 20 ezer forintos tiszteletdíját ajánlotta fel az alapítványnak,⁹⁹ Lothár László titkár pedig 1992 júniusától havi 3.400 forintos tiszteletdíjáról mondott le az egyesület javára.¹⁰⁰ 1992 novemberében a Kosztolányi Alapítvány vagyona mindösszesen 717.109 forint volt.

Miután a szervezet már nem tudta kifizetni sem a béreket, sem a számlákat, erre a célra 320 ezer forintos, az erdélyi magyar Pent képviselő Gálfalvi Zsoltnak és Kányádi Sándornak az 1992. végi Rio de Janeirói 58. világkongresszuson való részvételére pedig 3000 dollárnak megfelelő összegű kölcsönt kényszerült felvenni.¹⁰¹ Hubay szerint a magyar Pen „puszta fennmaradását a Művelődési Minisztérium támogatása teszi lehetővé. Sajnos azonban az 1992-es támogatás, mint az kimutatásainkból is kiviláglik, létünket, a bérleti, dologi költségeket, munkabéreket nem biztosította teljesen, mivel egymillió forinttal kevesebb volt az előző évinél, s közben jelentősen drágult minden. Ahhoz, hogy a Magyar PEN Club fennmaradjon, az angol és francia Bulletin megint kiadassuk – az inflációt is figyelembe véve – mintegy hatmillió forintra volna szükség.”¹⁰² A műfordítói programra és nemzetközi tevékenység folytatására kapott egymillió támogatásból „valósítottuk meg Oravecz Imre, Bari Károly, Nemes Nagy Ágnes és Gergely Ágnes verseinek franciára történő fordítását. Monserrat Bayá katalán író Pázmány Péter öt levelét fordította le katalán nyelvre a barcelonai Enciclopedia Kiadó megrendelésével, a Magyar Pen Club segítségével. A PEN Club által nyújtott anyagi segítséggel vált lehetővé Kántor Péter londoni sikeres szerepeltetése.” Ebből az összegből fedezték a Romániai Magyar Pen Club támogatását és tagjainak külföldi útjait.¹⁰³

⁹⁵ *Meghívó.* G. Felszólalt még Ábrahám Dezső, Borsi-Kálmán Béla, Cs. Gyimesi Éva, Dávid Gyula, Egyed Péter, Haraszti Miklós, Jeszenszky Géza, Kányádi Sándor, Mihályi Gábor, Somlyó György, Tornai József. *Magyar író...* (A Hét, 1992).

⁹⁶ *Feljegyzés.* Hubay Miklós. Bp., 1992. szept. 7. G.m.aut.

⁹⁷ Lator László: *Találkozások ideje.*

⁹⁸ *Kölber Tivadaré gazdasági vezető igazolása Szőnyi István részére.* A Kosztolányi Alapítvány fejl. lp. G. K.n. Aut.

⁹⁹ *Kölber Tivadaré gazdasági vezető igazolása Oláh György részére.* A Kosztolányi Alapítvány fejl. lp. G. K.n. Aut.

¹⁰⁰ *Lothár László levele a Magyar Pen Club Elnökségéhez.* A Magyar PEN Club fejl. lp. Aut.

¹⁰¹ L. 105. jegyzet.

¹⁰² Hubay Miklós: *A Magyar PEN Club munkájáról.*

¹⁰³ *A Magyar Pen Club 1992. évi támogatásának elszámolása az MKM Nemzetközi Főosztálya számára.* Hiv. sz. 80.977/92. G. K.n.

Az 1992-es szöuli Békedíjra a magyar Pen Göncz Árpád drámaíró, köztársasági elnököt jelölte. A döntőbizottság kérdőívének kézhezvételekor Szász Imre mindenekelőtt a jelölt politikai pályafutásának hangsúlyozását tanácsolta a minisztériumnak, „de az írói, fordítói működést is jelezve (Wheatland Prize stb.). Talán érdemes volna utalni a négy jugoszláviai PEN Centrum múlt évi konferenciájára is, amelyet a köztársasági elnök úr is patronált.”¹⁰⁴ A díjat végül George P. Shultz volt amerikai külügyminiszternek ítélték oda,¹⁰⁵ aki Szász szerint „Lehet, hogy megérdemelte, ebben nem vagyok illetékes ítélkezni, de bizonyosan legalább annyi szerepet játszott díjazásában a nagypolitika, mint a személyes érdem. Borzasztóan sajnáljuk, mert titkon erőst reménykedtünk benne, hogy a mi jelöltünk lesz a kitüntetett.”¹⁰⁶

A szöuli kitüntetés a díjazott személyétől függetlenül a magyar Pen szempontjából főként a szervezetnek az írói szabadságot védelmező, Boldizsár Iván elnöksége idején is képviselt álláspontja miatt volt érdekes; Konrád György nemzetközi elnök 1991-es beszámolója szerint „Számos esetben sikeres volt a Nemzetközi PEN akciója, melynek során több író engedtek szabadon (pl. Törökországban, ahol ez különösen jellemző volt, valamint Dél-Koreában). Egy-egy nemzet (Európán belül) PEN Clubja pártfogásába vett[e], illetve vesz[?] más országok PEN Clubjainak íróit. Mert pl. Latin-Amerikában 40 író t ölt meg egy erre létrehozott halálosztag (paramilitáris akció). Ugyanez a helyzet Vietnamban. A Nemzetközi PEN-en belül van egy bizottság, amely anyagilag segíti a börtönből szabadult írókat, illetve, ha még az író börtönben van, a hozzátartozóit. Felkérték a Magyar PEN Clubot, hogy csatlakozzon ehhez az akcióhoz.” Konrád meghatározása szerint „a PEN »nagyüzeme« az írói jogok védelmének, s ezek között az egyik kiváltképp fontos az élethez való jog.” Az írók, újságírók meggyilkolását Konrád „a cenzúra újabban terjedő formájának” mondta, felhozva Salman Rushdi ügyét és az egykori Jugoszláviában uralkodó háborús állapotokat. Emlékeztetett arra is, hogy a szerb, a horvát, a szlovén, a macedón és a montenegrói Pen-centrum közösen fogadott el határozatokat.¹⁰⁷

Az 58. világkongresszust 1992. november 29.–december 4. között rendezték Rio de Janeiróban *Az író és a természet* címmel. Hubay Miklós Zolcsák Istvánnak írott október végéi sorai szerint „Hogy a mi magyar Centrumunknak sikerül-e eljutnia a Rióba erre a találkozóra, engem kevésbé érdekel – annál inkább fontosnak tartanám, hogy az épp csak egy esztendeje lábra állított romániai (erdélyi) Magyar Írók PEN Centruma képviseltesse magát ezen a jelentős nemzetközi rendezvényen, november végén. A román írók PEN szervezete tavaly mindent elkövetett, hogy ne születhessen meg az erdélyi magyar írók tőlük független, autonóm PEN Clubja, amely önállóan politizálhat a nemzetközi írói életben. Ám megszületett és most jelét is kell adnia életrevalóságának. (Egy hónappal ezelőtt Budapesten vendégünk volt

¹⁰⁴ *Szász Imre főtitkár levele Faragó Andráshoz, az MKM előadójához.* Bp., 1992. febr. 13. A Magyar Pen Club fejl. lp. G. m.

¹⁰⁵ *Seoul Peace Prize.* Seoul Peace Prize Committee. Olympic Center, Songpa-Gu, Seoul, Korea 138–749. Nytv.

¹⁰⁶ *Szász Imre főtitkár levele Göncz Árpád köztársasági elnökhöz.* Bp., 1993. márc. 9. G.m.aut.

¹⁰⁷ *Sajtókonferencia.* 1991. V. 16. 16 óra. G.m.

szinte az egész romániai magyar PEN Centrum, de ez magyar írók találkozója volt magyar írókkal.)¹⁰⁸ A riói jelenlétünk viszont ország-világ előtt dokumentálhatná, hogy bár ők nem kaphatnak Bukaresttől állami szubvenciót, mégis képesek jelen lenni a nemzetközi találkozók, s tudják hangjukat hallatni, fontos lesz a szavazatuk stb.”¹⁰⁹

Hubay mindössze egy-két fő kiutazásának finanszírozását kérte Zolcsák Istvántól, aki az Erdélyi Világszövetség elnökeként 3 ezer dollárral járult hozzá az erdélyi írók (Gálfalvi Zsolt és Kányádi Sándor) kiutazásához. Miután azonban Zolcsák csekkjének beváltása körülményesnek bizonyult, mint láttuk, kölcsönként ezt az összeget is a Kosztolányi Alapítvány bocsátotta a Pen rendelkezésére. Zolcsák azt is felajánlotta, hogy az erdélyi magyar Pen képviselőjét São Paolóban vendégül látja, hozzátéve, hogy „Nagy visszatetszést keltene emigrációs körökben, ha a küldöttek, vagy a küldött a felvett szokás szerint román hűségnyilatkozatokat tenne, vagy szélsőségesnek bélyegezné a magyar ügyekben pozitívan tevékenykedő nyugati magyar emigrációt.”¹¹⁰

Az erdélyi magyar Pen tehát Gálfalvi és Kányádi, a magyar központot Görgey Gábor, Hubay Miklós és Ungvári Tamás képviselte Rióban, ahol Konrád nemzetközi elnökként volt jelen.¹¹¹ Amint a kormányzati támogatás elszámolásakor Ungvári Tamás leírta: „A Magyar PEN Club tovább folytatja segítő munkáját a Romániai Magyar PEN Centrum részére. Ez az egyetlen nemzetközi státussal bíró autonóm magyar kulturális intézmény, melynek működéséhez nincsenek meg az anyagi feltételek. Sikertült megvalósítani, hogy a Nemzetközi PEN barcelonai kongresszusán, a müncheni tanácskozáson, valamint a Rio de Janeirói PEN világkongresszuson részt vegyenek. A Romániában élő írók közül 20 főt hívtunk meg háromnapos regionális konferenciára.”¹¹²

1992 novemberében Hubay Miklós további félmillió forintos állami segítséget kért az erdélyi magyar Pen működésének biztosítására,¹¹³ 1993. április végén a műfordító program folytatására a Budapest Bank alapítványához fordult 600 ezer forintos támogatást: „A Magyar PEN Club legeredményesebb tevékenysége, immár húsz év óta, a magyar irodalom külföldi fordítása és kiadása. Ezt a megnehezedett körülmények között is igyekszünk folytatni. Mint ezt az utóbbi két évben kiadott francia nyelvű verseskötetek (Bari Károlyé,

Gergely Ágnesé), prózai munkák (Kosztolányi Dezső, több Szentkuthy Miklós-mű), a japán Karinthy Frigyes-kötet, a most készülő lírai antológia New Yorkban és még számos kiadvány igazolhatja. Bevált munkamódszerünk az, hogy neves külföldi költőket hívunk meg néhány hétre s ők egy magyar irodalmár segítségével dolgoznak a fordításokon, majd otthon, kiadójuknál, folyóiratukban publikálják a fordítást. Az utóbbi két évben azonban a PEN Club költségvetési támogatása annyira lecsökkent, hogy a meghívásokat a velük járó tekintélyes költségek miatt (szállítás, napidíj, magyar munkatárs honorárium) kénytelen volt a minimálisra csökkenteni. E fordítói program folytatásához és újbóli fellendítéséhez kérjük a Budapest Bank támogatását.”¹¹⁴ Hubay ugyanebben az időben anyagi segítséget kért Ronald Laudertől is,¹¹⁵ a válasz nem ismeretes.

Az egyesületi élet a megoldhatatlannak látszó anyagi nehézségek ellenére folyamatos maradt. 1993. első félévének eseménye volt a horvát íróküldöttség március 15-i fogadása, amelyen Konrád György és Vujicsics D. Sztoján vett részt, másnap a Budapesti Tavasz Fesztivál keretében baráti találkozóra került sor, amelyen Roch Carrier, Susan Musgrave kanadai írókat látták vendégül. Március 25–26-án Ungvári Tamás utazott Pozsonyba a magyar Pen képviselőjében, 27–29. között pedig Hubay Miklós tartott előadást a brüsszeli Pen-központban és a belga írószövetségben.¹¹⁶

A *Tölgy és hegedű* címmel április 2-án Komlós Aladár és Palotai Erzsire emlékező összejövetelen merült fel a Komlós Aladár Baráti Társaság létrehozásának terve a Kosztolányi Alapítványon belül, a gondolat Salamon Ferenc főorvostól, Komlós egykori tanítványától származott. A baráti társaság hamarosan meg is alakult Hubay Miklós segítségével, akinek Princz Gáborhoz 1993. június végén írott sorai szerint „A Magyar P.E.N. Club emlékülései közül váratlan forró intenzitásával kivált az, amelyet pár hónappal ezelőtt rendeztünk Komlós Aladár 100. születésnapjának megünneplésére – a soha meg nem alkuvó irodalomtörténész és kritikus jelképe már ő. Azon a délutánon merült fel a gondolat, hogy Komlós Aladár eleven emlékét és ösztönző példáját legjobban egy olyan díj örökíthetné meg, amelyet esztendőként egy szellemének és jellemének fényével egyaránt kitűnő esszéista kapna.”¹¹⁷ A díjalapítás gondolata ugyancsak Salamon Ferencről származott.¹¹⁸ A társaság tanácsadó testületébe később meghívták Domokos Mátyást, László Györgyöt, Sándor Ivánt, Princz

¹⁰⁸ *A szabadság dzsungelében* 2. Zolcsák István, a második világháborúban a légierő őrnagya 1956 után Brazíliában telepedett le; gyártulajdonos, az Erdélyi Magyar Világszövetség alapítója.

¹⁰⁹ *Hubay Miklós levele Zolcsák Istvánhoz*, Bp., 1992. okt. 27. G.m.

¹¹⁰ *Zolcsák István levele Hubay Miklóshoz*, Bp., 1992. okt. 28. A Transylvanian World Federation – Erdélyi Világszövetség fejl. lp. G.m.aut.

¹¹¹ *Hubay Miklós levele Benyhe János braziliai magyar nagykövethez*, Bp., 1992. nov. 24. A Magyar Pen Club fejl. lp. G.aut.

¹¹² Ungvári Tamás: *Az 1992. évi támogatás elszámolása*. A Művelődési és Köznevelési Minisztérium Nemzetközi Főosztálya részére. Bp., 1994. márc. 21. G.m.aut.

¹¹³ *Hubay Miklós levele a Művelődési és Köznevelési Minisztérium Könyv-, Lap- és Irodalmi Főosztályához*. Tárgy: sürgős, rendkívüli állami támogatás kérése: fordítói programjának folytatásához; valamint arra, hogy a Romániai Magyar PEN Centrum nemzetközi szereplését tovább is segíthesse. Bp., 1992. nov. 19. G.m.

¹¹⁴ *Hubay Miklós levele a Budapest Bank Budapestiért Alapítványhoz*, Bp., 1993. ápr. 28. G.m.aut.

¹¹⁵ *Hubay Miklós levele Ronald Lauderthez*, Bp., 1993. ápr. 21. A Magyar Pen Club Kosztolányi Dezső Alapítványa fejl. lp. G.m.

¹¹⁶ *A Magyar PEN Club 1993. évi munkájáról*. G.m. K.n

¹¹⁷ *Hubay Miklós levele Princz Gáborhoz, a Postabank és Takarékpénztár Rt. elnök-vezérigazgatójához*, Bp., 1993. jún. 24. A Magyar Pen Club Kosztolányi Alapítványa fejl. lp. G.aut. Komlós Aladár centenáriumaáról l. Hubay Miklós: *Vasdedények? Cserépedények?*

¹¹⁸ *Hubay Miklós körlevele a Komlós Aladár Baráti Társaság tagjaihoz*, Bp., 1993. júl. 2. A Magyar Pen Club Kosztolányi Alapítványa fejl. lp. G.m. A levél címzettjei: Bácskai Tamás, Bárany Tamás, Czine Mihály, Gyertyán Ervin, Kőszeg Ferenc, Major Ottó, Nagy Miklós, Salamon Ferenc, Szász Imre, Ungvári Tamás, Vermes Péter.

Gábort és Pomogáts Bélát is.¹¹⁹ (A magyar Pen részt vett a Kassák Lajos Művészeti és Irodalmi Akadémia létrehozásában is, amelyet a Kassák Lajos Társasággal együtt alakított meg.)

Az 1993. április 19–25. között rendezett dubrovniki 59. világkongresszuson a magyar Pen képviselőjében Csicsery-Rónay István vett részt. Hubay szerint az 1933-ban ugyanott tartott kongresszus 60. évfordulója arra is emlékeztet majd, hogy „Akkor vonult ki a német PEN-klub, mert nem tudott a továbbiakban egyetérteni a PEN Chartával. S minthogy a fasiszta államok PEN-klubjai mind kivonultak, aki maradt, továbbra is tartotta magát a PEN Chartához. [...] A dubrovniki konferencia témája »A hely, mint sors« lesz. Erről bizonyosan szép esszék fognak megjelenni, ahogy az ember és természet kapcsolatáról is szép esszék születtek Rióban. Bár én, sajátos szerepem miatt, kevésbé élvezem az ilyen kongresszus irodalmi gyümölcseit, inkább az irodalom vagy a világ irodalmi közösségének az önvédelmében kell részt vennem.”¹²⁰

1993. április 23-án Hubay Miklós és Szász Imre találkozott a Budapestre látogató indiai írókkal, akiket a Fészek Klubban láttak vendégül;¹²¹ május folyamán ők fogadták Klass Hülíngert svéd újságíró és William Jay Smith amerikai író is. A május 12–15. közötti darmstadti Pen-rendezvényre Hubay Miklós, a 16-i malmői költőtalálkozóra Kukorelly Endre, a május 25–28. közötti bledi konferenciára ugyancsak Hubay utazott,¹²² aki június 2-án Hockha albán, 9-én Sava Babic újvidéki szerb író látta vendégül.¹²³ Július 1-jén Biman Das indiai szobrász, a Delhi Képzőművészeti Főiskola tanára találkozott a magyar Pen tagjaival, 26-án pedig Asghar Wajahat indiai drámaíró fogadta Hubay Miklós.

A Komlós Aladár Baráti Társaság alakuló ülését 1993. július 27-én tartották, amikor az összegyűltek – Bácskai Tamás, Bácskai Tamásné, Bárány Tamás, Cziné Mihály, Gyertyán Ervin, Hubay Miklós, László György, Major Ottó, Salamon Ferenc és Szász Imre – „megállapodtak abban, hogy Komlós Aladár emlékére, a szellemi integritás, az elmélyült kutatómunka, a szép előadásmód bátorítására Komlós Aladár-díjat alapítanak. A díjat évente egyszer egy kiemelkedő kritikai életműért, esszéért vagy monográfiáért adják át. A díj anyagi alapjául az az összeg szolgál, amelyet a Postabank, Princz Gábor elnök vezérigazgató úr támogatásával (500.000. – Ft)¹²⁴ és az Általános Értékforgalmi Bank, Erős János vezérigazgató úr támogatásával (100.000. – Ft)¹²⁵ a Magyar PEN Club Kosztolányi Alapítványának

számlájára átutalt. Ennek az összegnek az éves kamata lenne a pénzbeli juttatás, amelyet a díjazott a plakett és az oklevél mellé kap.”¹²⁶

A társaság elnökének Major Ottót választották meg, akit Hubayval együtt azzal bíztak meg, hogy társelnöknek nyerve meg Princz Gábort,¹²⁷ a plakett elkészítésére pedig Szabó Gábor szobrászművészt kívánták felkérni.¹²⁸ Cziné Mihály Komlós Aladár Emlékkönyv összeállítását javasolta, a kiadványt anyagi háttérének megteremtését Bácskai Tamás és Salamon Ferenc vállalta. Elhatározták, hogy a díjazottak személyének kiválasztásához az irodalmi folyóiratoktól fognak javaslatot kérni,¹²⁹ továbbá, hogy a díjat először *A szabadság dzsungelében* című regionális konferenciasorozat harmadik, októberi rendezvényén adják át.¹³⁰ (A díjat Lengyel Balázs végül 1993. december 14-én vette át.)¹³¹ Az összejövetelen „Általánosnak látszott az az óhaj, hogy a kritika terén ez a díj egyszer olyan tekintély legyen, mint egykor a Baumgarten-díj.”¹³²

A magyar Pen és a párizsi Société des Gens de Lettres közös Illyés Gyula-díját Hubay az augusztus 19–25. között megrendezett Tokaji Írótáborban adta át Mészöly Dezsőnek és Bognár Róbertnek,¹³³ a Société des Gens de Lettres küldöttei, Marie-France Briselance, Françoise Cartani és Dominique Maurel tiszteletére a magyar Pen Vörösmarty téri helyiségében tartottak találkozót és fogadást.¹³⁴ A 60. világkongresszuson, amelyet Santiago de Compostelában rendeztek 1993. szeptember 6–12. között, a magyar Pent Hubay Miklós és Kúnos László titkár képviselte.¹³⁵ Szeptember 27-én Hubay Raphael Patait és a Múlt és Jövő című folyóirat szerkesztőit fogadta, október 12-én pedig a magyar Pen és a Corvina Könyvkiadó közös klubdelutánján látta vendégül Albert Tezlát abból az alkalmából, hogy a Corvina kiadta az amerikai magyar emigráció 1895–1920 közötti történetét bemutató, Tezla szerkesztette dokumentumait. Október 20-án Hubay Antonio Martinez Sarrion spanyol költőt, valamint Horányi Mátyást és Ricard Salvatot látta vendégül.

A szabadság dzsungelében regionális konferenciasorozat harmadik rendezvényére *A kelet és a közép-európai irodalmi kapcsolatok alakulása az elmúlt években a politikai és gazdasági változások tükrében* címmel 1993. október 22–24-én került sor Friedrich Naumann Alapítvány

¹¹⁹ Major Ottó levele Domokos Mátyáshoz. Bp., 1993. okt. 28. A Magyar Pen Club Kosztolányi Alapítványa fejl. lp. G.m.aut.

¹²⁰ *Az irodalom önvédelme.*

¹²¹ *A Magyar PEN Club 1993. évi...*

¹²² Uo.

¹²³ Uo.

¹²⁴ Murányi Róbert ügyvezető igazgató levele Hubay Miklósához. Bp., 1993. júl. 6. A Postabank és Takarékpénztár Rt. fejl. lp. G.aut. és Hubay Miklós és Major Ottó levele Princz Gáborhoz, a Postabank és Takarékpénztár Rt. elnök-vezérigazgatójához. Bp., 1993. dec. 21. A Magyar Pen Club Kosztolányi Alapítványa fejl. lp. G.aut.

¹²⁵ Futó Ilona titkárságvezető levele Hubay Miklósához. Bp., 1993. máj. 17. Az Általános Értékforgalmi Bank Rt. lp. G.aut.

¹²⁶ Emlékeztető a Komlós Aladár Baráti Társaság alakuló üléséről. Bp., 1993. júl. 27. 1. G.

¹²⁷ Hubay Miklós levele Princz Gáborhoz. Bp., 1993. szept. 29. G.m.

¹²⁸ Hubay Miklós levele Sári Juditához, a Képző- és Iparművészeti Lektorátus vezetőjéhez. G.m. K.n. L. még Major Ottó: *Egy kiállítás szobrai.*

¹²⁹ Emlékeztető a Komlós Aladár Baráti Társaság alakuló üléséről 2. A díjról és az emlékkönyvről 1. Major Ottó: *Kiegészítés a Kosztolányi Alapítványhoz.* Bp., 1993. júl. 30. G.aut.

¹³⁰ L. Hubay Miklós körlevele a Komlós Aladár Baráti Társaság tagjaihoz. G.m.

¹³¹ Hubay Miklós és Major Ottó meghívója. Bp., 1993. dec. 7. A Magyar Pen Club fejl. lp. G.aut. L. még (móricz): *Lengyel Balázs az első Komlós Aladár-díjas.*

¹³² Hubay Miklós és Major Ottó levele Princz Gáborhoz. Bp., 1993. dec. 21. A Magyar Pen Club Kosztolányi Alapítványa fejl. lp. G.m.

¹³³ L. 40. jegyzet.

¹³⁴ *A Magyar PEN Club 1993. évi...*

¹³⁵ A kongresszusról 1. Gálfalvi Zsolt *Az óceán partján...* c. beszámolóját.

támogatásával. A tanácskozás fő témája a közép- és kelet-európai irodalmak egymás iránti érdeklődésének csökkenése és egymás irodalmának jobb megismerése, fordítása és kiadása volt. A konferencia résztvevői a bolgár, cseh, horvát, jugoszláv, lengyel, macedón, orosz, német, román, szerb, szlovén és az erdélyi magyar Pen képviselőiben érkeztek. A tanácskozáson jelen volt az újonnan megválasztott Ronald Harwood nemzetközi elnök és a világszervezet teljes vezetősége,¹³⁶ a budapesti diplomáciai testület tagjai, valamennyi magyarországi könyvkiadó és a magyar sajtó képviselői.

„Valamikor ott állunk az Úr trónusánál» – idézte megnyitójában Madáchot Hubay Miklós, a Magyar Pen Club és a Friedrich Neumann Alapítvány közös nemzetközi konferenciáján, amely A szabadság dzsungelében címet viselte s amely a közép- és kelet-európai irodalmi kapcsolatokkal, a lehetséges eszmecsere gondjaival foglalkozott. Az »Úr trónusa« metaforája itt a századelőt jelezte az első világháborúig, mely időszak a közös dinamikus társadalmi-művészeti fejlődés jegyében telt el a régióban. Amikor »tudtunk egymásról«. [...]

Bármily jó szándékúak voltak is a cseh, a szlovák, a horvát, a szerb, a lengyel, az orosz, román és az osztrák hozzászólók, a tanácskozás megmaradt volna a hasonló összejövetelek tisztas, ám kevésbé előrevivő eszmecserejének színvonalán, ha néhány okot feltáró eszmefuttatás nem viszi előre a témát – és ha nem áll fel Grendel Lajos, szlovákiai magyar író, hogy beszámoljon a regionális küldetésű új pozsonyi kiadó, a Kalligram programjáról, amely a környező országok művelődési minisztériumainak (és a Soros Alapítvány) anyagi segítségével nagyon is gyakorlatias módon lát neki a kelet-európai kultúrák megismertetésének és közelítésének, és ha egy szlovén költő nem beszél arról a nemzetközi díjról, amelyet ők ezen országok legkiválóbb alkotói számára adnak át rendszeresen. És végül, ha Alexandr Tkacszenko orosz költő nem tesz konkrét javaslatot egy új kelet-európai információs központ felállítására.”¹³⁷

Az előadók, Osztoivits Levente (*Miért bonyagoljuk el egymás irodalmát?*), Karol Wlachovský (*Rátelepszik-e az irodalomra a politikum?*), Konrád György (*Hogyan tovább?*), és az eszmecsere többi résztvevője is aggodalommal szólt a könyvkiadói kapacitás beszűküléséről, a fordítások számának szembetűnő csökkenéséről és a könyvpiaci érdeklődés lanyhulásáról. Osztoivits szerint a jelenség oka az olvasói érdeklődés és „az igazán figyelemreméltó alkotások hiánya”, Konrád pedig úgy vélte, „Az előző rezsim korszakára jellemző magas példányszámokat persze valószínűleg sohasem érhetjük el, de a sok és a semmi között ott van a kevés, és ennek létrejöttéhez elengedhetetlen a lokális forrásokat mozgósító egyéni kezdeményezés.”

Grendel Lajos a pozsonyi Kalligram Kiadó Visegrád-könyvsorozatáról számolt be, amelyben 25–25 reprezentatív művet terveznek megjelentetni Magyar-, Lengyel- és Csehország, valamint Szlovákia elmúlt másfél évszázadából, köztük Bibó István munkáit szlovákul és lengyelül, Márai Sándor *Föld, föld!*... című regényét szlovákul, lengyelül és csehül, Bohumil

Hrabal válogatott műveit pedig magyarul adják ki.¹³⁸ A Kalligram tervét a szarajevói Boris Novak kiadói elgondolása, a Hotel Europa könyvsorozat egészítette ki. Gálfalvi Zsolt, a romániai magyar Pen elnöke úgy vélte, nemcsak az irodalmi tapasztalatokkal, hanem a szavakkal is baj van, mert „értelmük függ azoktól a manipulációs céloktól, amelyekre fel akarják használni őket”, az ungvári Balla D. Károly pedig az ukrainai viszonyokról számolt be, ahol „még a dzsungel törvényei sem alakultak ki”.

Noha a résztvevők az irodalom iránti érdeklődés hanyatlásának okait sokféleképpen értelmezték, egyetértettek abban, hogy az íróknak, fordítóknak, kiadóknak és a könyvszakma embereinek jobban kellene élnie a kínáló új lehetőségekkel, beleértve az egyes kezdeményezések szponzorálását, alkalmankénti állami támogatását is. Kimondták, hogy a fordítás, egymás irodalmának és szellemi életének megismerése a népek és országok közötti békét és együttműködést, ezáltal a megértést, „a természetes különbözőségeket a hasznos kiegészülés forrásává avató szellemi közeledést” és az európai integrációt is elősegíti.

Nyilatkozatuk szerint „A konferencia javasolja, hogy az egyes PEN központok mérjék fel a kialakult helyzetet, vegyék számba a kínáló lehetőségeket és fogalmazzák meg a kölcsönös fordítások elkészülését, kiadását és terjesztését, a tájékoztatást és együttműködést szolgáló javaslatukat. Hasznosnak vélnénk, ha az idevágó javaslatokat kiegészítenék az irodalmi alkotó munka és a könyvkiadás-könyvterjesztés általános helyzetét elemző észrevételekkel, az alakulóban lévő feltételrendszer javítását célzó kezdeményezésekkel is. Ezekről a javaslatokról tájékoztassák egymást és a Nemzetközi PEN londoni irodáját. A javaslatokat vitassák meg egy szűkebb körű, az érdekelt PEN központok küldötteiből alakuló munkabizottságban. Az egyes PEN központok indítványait összegző, szintetizáló rövid dolgozatot a Nemzetközi PEN terjessze az UNESCO és az Európai Tanács parlamentje elé. A nemzeti PEN központok juttassák el ezeket a javaslatokat országaik parlamentjeihez, illetve ezek kulturális bizottságaihoz. Kezdeményezzék a javaslatok megtárgyalását – nemcsak az illetékes szervezetek szintjén, hanem a közvélemény nyilvánossága előtt is. A konferencia résztvevői úgy vélik, hogy – a mostoha anyagi feltételek ellenére – a kultúrát, a művelődés értékeit megőrző és gyarapító tisztánlátás és akarat a társadalmi és egyéni támogatás lehetőségeit feltárva előmozdíthatja az értékek mindannyiunkat gazdagító cseréjét, körforgását, rendszeres vérkeringését.”¹³⁹

A nagy sikerű harmadik „dzsungel-konferenciát” a főváros önkormányzata, a Friedrich Naumann Alapítvány és a magyar Pen fogadása és költői est zárta le; a Pen emlékérmében Kiss Jenő erdélyi költő,¹⁴⁰ a Füst Milán fordítói díjban Karol Wlachovský részesült. Ronald Harwood nemzetközi elnök felkérte a magyar Pent, hogy a következő regionális konferencia megrendezését is vállalja az UNESCO támogatásával. (A negyedik tanácskozást eredetileg Brassóba tervezték. Az erdélyi magyar Pen Clubot azonban időközben éles román

¹³⁶ *Pröble Gergely levele Hubay Miklóshoz és Szász Imréhez*, Bp., 1993. nov. 17. A Friedrich-Naumann-Stiftung fejl. lp. G.aut.

¹³⁷ L. A.: *A szabadság dzsungelében...* és (ferch [Magda]): *A szabadság dzsungelében*.

¹³⁸ *Hét végi PEN Klub*.

¹³⁹ G.m. K.n.

¹⁴⁰ *A Magyar PEN Club 1993. évi...*

sajtótámadások érték, és a román Pen sem fogadta el magáénak, ezért végül, mint a sorozat többi rendezvényének megtartására, erre is Budapesten került sor.)¹⁴¹

1993. november 19-én baráti találkozót tartottak a magyar irodalom francia fordítói, Jean-Luc Moreau, Thierry Rocher, Szende Tamás, Georges Kassai és a párizsi In Fine könyvkiadó szerkesztőinek tiszteletére, december 14-én a Komlós Aladár Baráti Társaság díját adta át Major Ottó elnök. A társaság feladatának tekinti „annak a nemes kritikus et-hosznak ápolását és a következő nemzedékek számára [való] megőrzését, amelyet mi Komlós Aladár tanításából és példájából ismerhettünk meg. A Baráti Társaság díjat alapított egy-egy kiemelkedő irodalomtudósi, kritikus, esszéírói alkotó tevékenységének elismerésére. A Komlós Aladár-díjat és a vele járó plakettet – Szabó Gábor szobrászművész alkotását – első ízben Lengyel Baláznak adományozza a Baráti Társaság.”¹⁴²

A magyar Pen intézőbizottsága 1993. november 25-én közleményt adott ki, amelyben szolidaritásáról biztosította azokat az írókat, akik az 1993 őszen kezdődött „médiaháború” rádiós elbocsátásai miatt fejezték ki tiltakozásukat. (Az elbocsátással kapcsolatban az írószövetség nyilatkozata is elismerte a sajtószabadság sérelmét, a bojkottot azonban nem tartotta célravezetőnek.)¹⁴³

1993 decemberében a magyar Pen látta vendégül Vincenzo Cappelletti, a Société Européenne de Culture és az Enciclopedia Italiana kiadó elnökét, aki a Nyugat Emlékmúzeumban találkozott a SEC magyar tagjaival,¹⁴⁴ majd Gisela Kraft berlini író tiszteletére rendezte baráti találkozót Kúnos László, Vajda György Mihály és Walkó György részvételével.¹⁴⁵

A Pen anyagi helyzetének végzetes romlása miatt december végén Hubay Miklós kénytelen volt Vágó Zsolt biztosító-vezérigazgatóhoz, a Kosztolányi Alapítvány egyik kurátorához fordulni, mert „Sajnos a lét-nemlét kérdése továbbra is kíséri a Magyar PEN életét, ha mégoly aktív is. Ezért engedje meg Vezérigazgató úr, hogy legjobb figyelmébe ajánljam megint azt a Kosztolányi Alapítványt, amely a lelket tartja a Magyar PEN Clubban, és amely segíteni igyekszik a Romániai Magyar Írók PEN Clubját is.”¹⁴⁶ A működés fenntartása és a tervek megvalósítása érdekében Hubay és Szász a minisztériumtól is sürgős segítséget kért. A benyújtott dokumentum szerint 1989-ben 3,7 millió forintos állami támogatásuk 2,5

millióra csökkent,¹⁴⁷ ennek következtében a magyar Pen-központ, amely 1989-ben tizenegy, 1993-ban öt munkatársat foglalkoztatott, 1994-től már csak három alkalmazott¹⁴⁸ bérét tudta fizetni. Azt is kilátásba helyezték, hogy amennyiben a minisztérium 1994-re nem hajlandó 5 millió forintot, vagyis az 1992. évi 2,5 milliós támogatás kétszeresét biztosítani, az 1994. februári tisztújító közgyűlésen kénytelenek lesznek felvetni a magyar Pen működésének felfüggesztését.

Kérésük alátámasztására a közelmúlt eseményei és eredményei közül kiemelték a magyar Pen és a Société des Gens de Lettres között régóta fennálló együttműködést, melynek keretében a párizsi társaság évente díjazza a Franciaországban kiadott magyar művek legjobb fordítóját, akit a magyar Pen meghív Magyarországra, a magyar Pen pedig egy francia mű legjobb magyar fordítóját részesíti elismerésben, akit a Société hív meg Franciaországba.¹⁴⁹ Azt is leírták, hogy a velencei székhelyű Société Européenne de Culture (SEC) magyar tagozata is a magyar Pen keretei között működik,¹⁵⁰ végül beszámoltak a Komlós Aladár Baráti Társaság létrejöttéről. A műfordító vendégek sorából kiemelték William Jay Smith-t, a magyar költészet nagynevű amerikai népszerűsítőjét, egy közeljövőben megjelenő New York-i költészeti antológia összeállítóját, William McCormack író költőt, aki egy Ady-köteten dolgozott, valamint Monserrat Bayá katalán írónt, aki Pázmány Pétert fordított. Nem maradt el a magyar irodalmat szerbre átültető Sava Babić-tyal, a Mándy Iván novelláit angolra fordító Albert Teslával történt találkozás felemlítése sem.

Beszámoltak a Raphael Patai amerikai hebraistával és a párizsi In Fine szerkesztőivel, Karinthy Frigyes, Kosztolányi Dezső, Krúdy Gyula, Németh László és Móricz Zsigmond kiadóival kiépített kapcsolatokról, valamint az erdélyi magyar Pen támogatásáról, *A szabadság dzsungelében* konferenciasorozat Brassóba tervezett negyedik rendezvénye közös megszervezéséről. A jövőre vonatkozó tervekhez azonban „voltaképpen egy nagy kérdőjelet kell írunk”, mert a magyar Pen fennmaradása is bizonytalanná vált. Ha a működés feltételeit mégis sikerül biztosítani, „folytatódik – amíg futja a Kosztolányi Alapítványból – a fordítói program, amely már eddig is számos kiváló magyar mű külföldi kiadásához szolgált alapul. A Magyar Pen Club elismert pozíciót vívott ki az egyetlen írói világszervezetben, a Nemzetközi PEN-ben, és ezen keresztül a magyar irodalom jelenlétét, befolyását segíti érvényesíteni az élő világirodalomban. Ez a hivatása.”¹⁵¹

¹⁴¹ *Jegyzőkönyv.* Készült 1994. szeptember 5-én a Magyar PEN Club intézőbizottsági ülésén. G.

¹⁴² *A magyar PEN Club 1993. évi...*

¹⁴³ Bozóki András: *A Demokratikus Charta története.*

¹⁴⁴ *Hubay Miklós levele Mészáros Miklóshoz.* Bp., 1993. dec. 6. G.m. A SEC tagjai 1994-ben: Bácskai Tamás, Bognár József, Csicsery-Rónay István, Parkas Ferenc, Rónai Gábor Marianne, Hazai György, Hubay Miklós, Juhász Ferenc, Kálmán Béla, Köpeczi Béla, Kurucz Gyula, László András, Lengyel Balázs, Nemes Nagy Ágnes, Nyíri Tamás, Pethő Tibor, Polinszky Károly, Rosta Endre, Somlyó György, Straub F. Brúnó, Szabó Magda, Szabolcsi Miklós, Szigeti József, Törő Imre, Tóth Éva. A Société Européenne de Culture fejl. lp. G. K.n.

¹⁴⁵ *A Magyar PEN Club 1993. évi...*

¹⁴⁶ *Hubay Miklós levele Vágó Zsolt-hoz, a Generali Budapest Biztosító Rt. vezérigazgatójához.* Bp., 1993. nov. 29. G.m.

¹⁴⁷ Ungvári Tamás: *Az 1993. évre kapott pályázati támogatás elszámolása a Művelődési és Köznevelési Minisztérium Könyv, Lap és Irodalmi Főosztályának.* Bp., 1994. márc. 21. G.m.aut.

¹⁴⁸ *Jkv.* (1994. febr. 25.) 11.

¹⁴⁹ A társaság és a magyar Pen Illyés-díjáról l. 255. jegyzet.

¹⁵⁰ A SEC magyar elnöke később Hubay Miklós lett.

¹⁵¹ *A Magyar PEN Club pályázata.* Társadalmi szervezetek, egyesületek pályázata 1994. és *Hubay Miklós ún. elnök és Szász Imre főtáskár levele a Művelődési és Köznevelési Minisztérium Irodalmi Főosztályának.* Bp., 1993. dec. 28. G. A.n.

A soron következő tisztújító közgyűlést az 1993. évi regionális konferencia miatt csak 1994. február 25-re hívhatták össze,¹⁵² amikor az elhunyt Képes Gézáról, Kéry Lászlóról és Vas Istvánról való megemlékezés után Gálfalvi Zsolt, a romániai magyar Pen elnöke mondott köszönetet azért a munkáért, amit a magyar Pen végzett az erdélyi szervezet létrehozásáért, működése fenntartásáért, nemzetközi pozícióinak folyamatos erősítéséért.

A közgyűlés legfontosabb napirendi pontja az egyre drámaibb „Vigadó-helyzet” ismertetése volt. Mint Szász Imre kifejtette, a pesti Vigadót, amelynek a Vörösmarty térre néző új építményében a magyar Pen annak idején elhelyezést nyert, „a kulturális kormányzat átadta a Művészeti és Szabadművelődési Alapítványnak, amely azzal kezdte működését, hogy havi díjunkat huszonnégyezer forinttal felemelte. Ezt belátásból-e vagy közbenjárásra, nem tudom, később visszavonta. 1994. január 1-től 130.157 forintos lakbért és közüzemi díjat fizetünk. A múlt év végén kaptunk az alapítványtól egy levelet, amely szerint havi bérleti díjunkat mintegy harmincezer forinttal emelik. A levél azt is értésünkre adja, hogy az alapítvány 3,9 millió forintos támogatást nyújtott a PEN Clubnak azzal, hogy nem a kurrens belvárosi díjakat számítja fel négyzetméterenként, olyan díjakat, amilyeneket az ő megítélésük szerint egy jómódú magyar vagy külföldi cégtől ugyanezen helyiségekért kapnának. E képzeletbeli díjakat mi sem vitatni, sem elfogadni nem tudjuk, csekély ingatlanforgalmi tapasztalataink alapján. A díjemelést nem fogadtuk el. De nemcsak a havi bér kérdése okoz feszültséget, mióta az alapítvány lett a ház tulajdonosa. Csak egy példát: legutóbbi regionális konferenciánkon szerettünk volna ügyeletet tartani saját irodánkban, ahogy azt ilyen alkalmakkor a józan ész diktálja. Az alapítvány ÁFÁ-val óránként ötezer forintot kért »őrzésért és közüzemi fogyasztásért«. Lemondtunk az ügyeletről. Összesen a két napra mintegy kilencvenezer forintot kértek. Szó esett korábban arról, hogy elköltözésünk esetén talán kapnánk lelépési díjat, de a legutóbbi interjújában a Vigadó igazgatója mintha a korábbi biztatást visszavonta volna. [...] A Kosztolányi Alapítványtól kapott kölcsönök nélkül októberben minden évben becsukhatnánk.” A korábban írottaknak megfelelően Szász Imre azt is bejelentette, hogy amennyiben a minisztérium nem adja meg a szükséges támogatást, a Pen működésének ideiglenes felfüggesztése is szóba kerülhet.¹⁵³

A tisztújítás eredményeképpen a magyar Pen tiszteletbeli elnöke Göncz Árpád és Keresztury Dezső, elnöke Hubay Miklós, főtíkára Ungvári Tamás lett (Ungvári a posztot „nem, mint író, hanem mint közéleti szereplő”, a Pen leendő „házmestereként” vállalta).¹⁵⁴ Al-elnöknek Bárány Tamást, Erdődy Jánost, Görgey Gábort, Lengyel Balázst, Orbán Ottót, Somlyó Györgyöt, Szász Imrét, Takáts Gyulát, Tímár Györgyöt, Tóth Évát (külügyek), Vidor Miklóst és Vujicsics D. Sztojánt választották meg. A titkárság vezetője Földeák Iván

lett. Az intézőbizottságba Bart István, Békés Pál, Bodor Ádám, Bodor Pál, Bodnár György, Csák Gyula, Csiki László, Dobai Péter, Fehér Klára, Ferencz Győző, Földényi F. László, Fázsy Anikó, Gergely Ágnes, Gyertyán Ervin, Kristó Nagy István, Karig Sára, Kodolányi Gyula, Kúnos László, Kukorelly Endre, Lator László, Lothár László, Lukácsy András, Molnár Géza, Major Ottó, Márton László, Mészöly Dezső, Nemes László, Németh G. Béla, Osztovits Levente, Pomogáts Béla, Sumonyi Papp Zoltán, Szabolcsi Miklós, Takács Ferenc, Takács Zsuzsa, Tornai József, Vajda György Mihály és Walkó György került be.¹⁵⁵

Tiszteletbeli tagnak Balabán Pétert, Csicsery-Rónay Istvánt, Csorba Győzőt, Dobossy Lászlót, Doromby Károlyt, Földeák Jánost, Gálfalvi Zsoltot, Grendel Lajost, Györgyey Klárát, Jánossy Istvánt, Juhász Ferencet, Hegedűs Béla „Bellót”, Hegedűs Gézát, Károlyi Amyt, Köpeczi Bélát, Kövi Pált, Lakatos Istvánt, Mándy Ivánt, Nemes Györgyöt, Princz Gábort, Salamon Ferencet, Szabó Magdát, Szántó Piroskát, Szépfalusi Istvánt, Szőnyi Istvánt, Radnóti Miklósnét és Rába Györgyöt választották meg.¹⁵⁶ 1994. február végén Vermes Péter, a Batthyány Társaság elnöke kilépett a Penből, mert „Az utóbbi időben a programoktól [a társaság rendezvényeitől] való távolmaradásuk számomra jelzésértékűnek tündek [!], csakúgy, mint az a tény, hogy egy olyan fontos közgyűlésen, mint az Önöké, még a jelenléti íven sem tartották fontosnak a Társaság nevét, vagy annak képviselőjét feltüntetni.”¹⁵⁷

A valóban köztiszteletben álló, valamennyi írói csoportosulás által kedvelt és elismert Hubay Miklós, aki a rendszerváltozás után teli reménnyel, új energiákkal vetette bele magát a magyar Pen fennmaradásáért vívott küzdelembe, hároméves, embert próbáló ügyvezető elnökségét folytatva, hetvenhat éves korában változatlan lelkesedéssel vette magára az írószervezet terheit. Volt ereje, és Vas Istvántól, Szász Imrétől Tóth Éván át Ungvári Tamásig megvoltak a segítőtársak is, hogy a közös elgondolásokat valóra váltsa.

Hétéves elnökségének kezdetén azonban már nemcsak „a szabadság dzsungelének” ismeretlen ragadozóival és a magyar Pent pusztá fenntartásának váratlan nehézségeivel kellett szembenéznie, hanem az irodalom és a kultúra drámai presztízscsökkenésével is, az állandósulni látszó bizonytalansággal, a környező társadalom és az irodalmi világ széttzilálódásával. „Kéry László – amikor a Nagyvilág és a PEN élete mentéséért szaladgálva megtanulta, hogy mit jelent üres kézzel bankvezérektől kidobatni magát – már a közeli szívhaláltól fenyegetve megkért, hogy ha ő nem lesz, próbáljam a Magyar PEN Klubot életben tartani. Elnöknek jelölt, megválasztottak. Nem kis felelősség Kosztolányi, Heltai, Vas István örökét folytatni. Csinálom, hat év óta, ingyért.”¹⁵⁸ Hubay azonban, aki a magyar Pen fenntartása mellett oly sokszor kényszerült védekező pozícióból érvelni, újra és újra elmagyarázni az egyesület nemzeti céljait, gyakori megaláztatása ellenére 2001-ben, amikor az elnöki széket Görgey Gábornak adta át, megnyugvással tekinthetett vissza a magyar Pen sikereire.

¹⁵² Jkr. (1994. febr. 25.). 3.

¹⁵³ Uo. 12–14.

¹⁵⁴ Uo. 20.

¹⁵⁵ Jkr. (1994. febr. 25.).

¹⁵⁶ Tiszteletbeli tagok. G.m. K.n. [1994. febr. 25.]

¹⁵⁷ Vermes Péter levele Hubay Miklóshoz. Bp., 1994. febr. 28. A Batthyány Társaság elnökének fejl. lp. G.aut.

¹⁵⁸ Az a már szinte önfeladt arrogancia. Dok 151.

A „Vigadó-helyzet”, vagyis a Pen végleges és megfelelő elhelyezésének a korai kilencvenes évek Magyarországon drámaian súlyos kérdése nem oldódott meg az 1994-es tisztújítással – a kiszolgáltatott írószervezet konfliktusokkal teli kálváriája csak ezután kezdődött. Mint Ungvári Tamás főtítkárra Pongrácz Tibor államtitkárnak leírta, „A Magyar PEN eddig az Állam édes gyermeke volt. Esztendőnként jelentős támogatásban részesültünk, amelyet részben a Vörösmarty téri irodaház lakbéréként csurgattunk vissza. Ezeknek az időknek vége. Autonóm társadalmi szervezeteknek – még akkor is, ha azok egy nemzetközi nagy tekintélyű intézményrendszer részei – önálló lábra kell állniuk. [...]”

Az a célunk, hogy a Magyar PEN Club [a] már megteremtett alapítványi formában független gazdálkodó egységként működjön – ehhez azonban szükségünk lenne a privatizáció során elidegenített olyan helyiségre, amely rangos, nemegyszer Nobel-díjas írók fogadására alkalmas.”¹⁵⁹

Bár 1994-ben a magyar SEC 615, a Kosztolányi Alapítvány 170, a Generali Biztosító 100, a Komlós Aladár Baráti Társaság 84 ezer forinttal, mások kisebb összegekkel járultak hozzá a magyar Pen működéséhez, továbbá 43 ezer forint tagdíj és ugyanennyi kamat is befolyt,¹⁶⁰ ezek a tételek nem enyhítették az írószervezet milliós gondjait. Ungvárinak a Vigadó épületét frissen birtokba vevő Szabadművelődési Alapítvány igazgatójához 1994 márciusában írott sorai szerint „a lakbér összege éves átlagban a művelődési tárca támogatásának mintegy 80%-át emésztí fel, és ebben a helyzetben már közvetlenül is fenyegetett a nyugalmas felkészülés arra, hogy helyiség-válságunkat a házigazda alapítvánnyal egyetértésben közösen megoldjuk.”¹⁶¹ (A minisztérium 1994-re a kért 5 millió helyett 2 millió forintos támogatást nyújtott, melyből egyedül a bérleti díj 1.720 ezer forint lett volna.)¹⁶²

Ungvári főtítkárra a Pen „házmestere” ezért a tettek mezejére lépett. Tárgyalásairól 1994. április 8-án kelt, vihart keltő feljegyzésében tájékoztatta az intézőbizottság tagjait. Megállapította, hogy az előző vezetőség a csökkenő állami támogatás, a felemelt lakbér és „bizonyos gazdálkodási hiányosságok” következtében nagyjából másfél millió forintos hiányt hagyott maga után. Ha az IB ragaszkodik a Vigadó épületéhez, tudomásul kell vennie, hogy ennek a bérlete az egyesület állami támogatásának 80%-át elviszi, a fennmaradó összeg pedig nem fedezi a két alkalmazott bérét, a telefon- és a postaköltséget. Ebből következően sürgősen el kell döntenie, hogy a Pen mikor és hogyan költözik el a Vigadó épületéből. Ungvári bejelentette, abban állapodott meg az épület új gazdája, a Művészeti és Szabadművelődési Alapítvány igazgatójával, Kovács Sándorral, hogy „a kiköltözés költségeit és az új helyiség szerzését bizonyos anyagi megváltással fedezné az alapítvány, s ennek körülbelüli összegét –

szóban – ötmillió forintban jelölték meg. Ugyanakkor azt is jelezték, hogy minél később költözik a P.E.N., annak arányában csökkenhet ez a megváltás, sőt, addig is kell lakbért fizetünk, ami megközelíti a havi 170.000 forintot. Minden további hét tehát a valóságos feladatainkra fordítható összeg csökkenésével jár.”

A főtítkárra tájékoztatta az intézőbizottságot arról is, hogy a Pen elhelyezésének megoldására felvette a kapcsolatos Pongrácz Tiborral, az ÁVÜ igazgatótanácsának elnökével, „aki a sajtóban (1994. március 31.) közzétett nyilatkozatával elismerte a magyar P.E.N. jogos helyiségi igényét. Feltehető, hogy a Művészeti és Szabadművelődési Alapítvány lelépési összegéből privatizáció során juthatnánk hozzá megfelelő helyiséghez.” Felhívta a figyelmet, hogy a Pen „jelenleg nem rendelkezik szervezeti és működési szabályzattal. A közgyűlésünket megelőző intézőbizottsági ülésen Konrád György nemzetközi alelnök joggal figyelmeztetett arra, hogy az ilyen működési és szervezeti szabályzat közpénzekkel dolgozó közegyesületnél, illetve alapítványnál mellőzhetetlen.” Ungvári szerint az IB-nek feladata az is, hogy „a működésünkhöz szükséges további támogató és szponzorpenz lehetőségeit feltárja. Az új főtítkárra tapasztalata az, hogy mínuszos költségvetés esetén szponzorpenz nem található, mert a korábbi gazdálkodás negatívumainak fedezésére nem mozgósítható újabb anyagi forrás.”

A körülményekre való tekintettel Ungvári szorosabb gazdálkodás bevezetését jelentette be: a negyedévenként 40 ezer forintba kerülő lap- és folyóirat-előfizetéseket máris lemondták, és sor kerül a havi 14 ezer forintos interurbán telefonvonal ideiglenes megszüntetésére. „Fel kell kérnünk a P.E.N. irodájának alelnöki vagy intézőbizottsági tagjait, hogy az irodából való telefonálást mellőzzék.” Elvonták az elnök és a főtítkárra tiszteletdíját is; ezek az intézkedések „még mindig csak a mínuszos gazdálkodás enyhítését célozzák, de nem képesek a pozitív mérleg elérésére.” Ungvári végül bejelentette, hogy a tiszteletbeli taggá választott Kövi Pál ezer dollárt küldött az új vezetőség nemzetközi utazásaira, a Gundel étterem pedig 35 ezer forint „tagdíjat” utalt át. A főtítkárra arra kérte az IB tagjait, segítsenek „józan megfontolással az előtünk tornyosuló gondok megoldásában, s abban, hogy végre nemzetközi kapcsolatainkkal, a magyar irodalom külföldi népszerűsítésével foglalkozhassunk.”¹⁶³

Ungvári Tamás tájékoztatója nagy felháborodást keltett a Pen vezetőségében. Az 1994. április 20-ára kitűzött IB-ülés előtt két nappal Lothár László titkárra ezt írta: „Nem csupán, mint intézőbizottsági tag, hanem, mint a Magyar PEN Club Kosztolányi Alapítványának szerény anyagiakkal is támogatója és kuratóriumi tagja, szeretném megkérdezni, hogy a Kosztolányi Alapítványtól nyert anyagi támogatás miért jelentkezik – e levél [Ungvári *Feljegyzése*] szerint – a Magyar PEN Club anyagi hiányaként? Mindnyájan tudjuk, hogy a Kosztolányi Alapítvány épp azt a célt szolgálja, hogy a PEN gondjait nehéz anyagi helyzetekben áthidalni segítsen.”¹⁶⁴

Másnap a főtítkárra feljegyzés két állítása miatt Szász Imre lemondott az alelnökségről. Az első, amit nehezményezett, hogy Ungvári szerint a leköszönő vezetés „bizonyos

¹⁵⁹ Ungvári Tamás levele Pongrácz Tibor államtitkárnak, az Állami Vagyongyűjtemény igazgatótanácsa elnökéhez. Bp., 1994. márc. 3. G.m.

¹⁶⁰ A Magyar PEN Club pályázata a Művelődési és Köznevelési Minisztérium Irodalmi Főosztályának. Társadalmi szervezetek, egyesületek pályázata 1995. G. m. Hubay Miklós elnök és Tóth Éva alelnök aut. [pályázati űrlap]

¹⁶¹ Ungvári Tamás főtítkárra levele Kovács Sándorhoz, a Művészeti és Szabadművelődési Alapítvány igazgatójához. Bp., 1994. márc. 2. G.m.

¹⁶² Feljegyzés az ÁVÜ igazgatótanácsa számára. Ungvári Tamás főtítkárra. Bp., 1994. ápr. 8. G.m.aut.

¹⁶³ Ungvári Tamás főtítkárra feljegyzése az Intézőbizottságnak. Dok 145.

¹⁶⁴ Lothár László a Magyar PEN Club titkárságának. Bp., 1994. ápr. 18. A Magyar P.E.N. Club Kosztolányi Alapítványa fejl. lp. G.aut.

gazdálkodási hiányosságok” miatt másfél millió forintos hiánnyal búcsúzott, ami Szász szerint felelőtlen gazdálkodást sejtet; Hubay az ügyben vizsgálatot kért, amit Szász is támogat. A főtktár másik megállapítását is magára véve Szász Imre közölte, otthoni készüléke nem lévén ő járt be telefonálni hetente egyszer, mert fülkéből telefonálni „úgy, hogy az ember esetleg közben jegyzeteket is készítsen, elviselhetetlen. Pitiáner mentsegemre szolgáljon – írta Hubay Miklósnak –, hogy – mint már főtktár koromban is – gondosan ügyeltem arra, hogy a Vigadó központi számát használjam, mert az nem terheli a P.E.N. számláját, csak átalányban. De kaptam már megrovást az új főtktártól közvetlenül megválasztása után is, a közgyűlésen. (Szász megfenyegette a minisztériumot, hogy felfüggesztik a P.E.N. működését – valahogy így hangzott, a biztonság kedvéért kétszer is.) Miklós, öreg vagyok én már ahhoz, hogy további ilyen arcpirító megrovásoknak tegyem mi magamat. Ezért döntöttem úgy, hogy lemondok. [...] Az Intézöbizottságnak sok fontos megtárgyalnivalója van, nekem meg – hogy Major Ottó barátomat plagizáljam – haza kell mennem, megetetni a kutyát.”¹⁶⁵

Egy hónappal később Ungvári Szásznak ezt írta: „Nagyon sajnálom, hogy az intézöbizottságnak és az alelnököknek kiküldött levelem egyik passzusát magadra vetted. Betegágyamon fogalmaztam és bizonyára ködösen. Az interurbán telefonszámlánk 1994. április 30-ig 54.349 – Ft, de erről köztudott, hogy nem Te használhattad. Nem kívánom megnevezni azt az alelnököt sem, akiről tudom, hogy külföldi telefonjainak intézésére jár be a PEN-be. Előtted nem újság, hogy magas lakbérünk miatt a pénzünk júliusra, de legkésőbb augusztusra elfogy. A levelem egy kétségbeesett kiáltásnak készült, és én sajnálom a legjobban, hogy mennyire félreértelmezték. Ha bármivel megbántottalak volna, ez úton elnézést kérek. Nagyon számítottam arra, hogy hálátlan tisztemben segíteni fogsz.”¹⁶⁶

Hubay már az intézöbizottság 1994. április 20-i ülése előtt közölte, nem kíván elnökölni, így a megbeszélést Erdődy János alelnök vezette. Lothár László és Szász Imre levelének ismertetése után elsőként Hubay kért szót, bocsánatot kérve az elnöklés átadásáért, „de úgy érzi, ez a legjobb megoldás, mivel nem ura magának”, amióta Ungvári feljegyzését¹⁶⁷ és az ülésre szóló meghívóját megkapta,¹⁶⁸ ugyanis sem a meghozott intézkedésekről, sem a napirendről nem volt tudomása.

Azt is nehezményezte, hogy a feljegyzést nemcsak az intézöbizottság tagjai kapták meg, hanem „több közéleti személynek” címezve is borítékba téve találta; ezeket „kiemelte és magánál tartotta, mert amit ez a feljegyzés tartalmaz, nagyon félreérthető annak, aki nem ismeri a PEN Clubot. Az elnökkel való megbeszélés nélkül napirendet és feljegyzést küldenek ki, külső emberekre nem tartozó dolgokat, ez a mi belső ügyünk”. Ungvári irata szerint

¹⁶⁵ Szász Imre levele Hubay Miklóshoz. Dok 146.

¹⁶⁶ Ungvári Tamás levele Szász Imréhez. Bp., 1994. máj. 11. G.m.

¹⁶⁷ Ungvári Tamás főtktár feljegyzése az Intézöbizottságnak. Dok 145.

¹⁶⁸ G.m. A közgyűlés után működni kezdő új IB feladatai (a Pen gazdálkodása és végleges elhelyezésének megoldása, valamint a nemzetközi és regionális konferenciákra való felkészülés megtárgyalása) napirendi pontjait tartalmazó meghívón egyedül Ungvári Tamás főtktár aláírása szerepel.

a lépések célja, hogy a Pen „végre nemzetközi kapcsolatainkkal, a magyar irodalom külföldi népszerűsítésével foglalkozhassék. [...]”

Hát mit csináltunk akkor itt négy év alatt, az mi volt? Akkor mit csinált Vas István, Szász Imre, a titkárok, nincs értelme annak, hogy itt Márai-est volt, Illyés-díj, kongresszusok, olaszok, franciák, utolsó éveiből adta oda ezt a négy évet.” Bejelentette, hogy az állítólagos hiány kivizsgálására felkérte a minisztérium ellenőrzési osztályát, amely mindent rendben talált,¹⁶⁹ miután a Kosztolányi Alapítvány éppen azért jött létre, hogy „segítsen áthidalni a PEN-ben a nehéz anyagi helyzeteket. [...] Ez a másfél millió hiány a Kosztolányi Alapítvány pénze, nem pedig hiány. Ezt itt meg kell magyarázni, de ha ezt megkapja egy külső ember, azt hiszi, hogy a vezetés szórta el.” Hubay beszámolt róla, hogy a vizsgálat előtt Balabán Péter is átnézte a könyveket, jelentését a minisztérium megerősítette, beleértve a telefon szabályszerű használatát is.

„A helyiség elhagyását illetően¹⁷⁰ Kovács Sándor úrral nem jutott előre, Ungvári Tamásnak sikerült, hála Istennek, jó kapcsolatba kerülni. Hubay Miklós felhívta Zelnik József urat és személyesen tárgyalt vele.¹⁷¹ Egyik lehetőség az, maradjunk itt, és megpróbál olyan lakbért megállapíttatni, hogy tudjuk fizetni. Vagy próbáljunk meg ingatlanhoz jutni, hat hónapos moratóriumot ajánlott fel. Vonjuk be ebbe Mádl [Ferenc] miniszter urat is, megfelelő összeggel hozzá tud segíteni.”

Ungvári úgy felelt, „az a feladata, hogy önmagát fegyelmezze, ezért az előzményeket nem nagyon fogja értelmezni. Közgyűlés óta először találkozunk, elfelejtettük a körünkbe hívni Faludy Györgyöt, ezt a mulasztásunkat próbáljuk meg pótolni.”¹⁷² [...] a 129 fő rádiós elbocsátottak között van Bolgár György tagunk is. Erre reagálni kellene.” Tímár György azonban szerint ezzel már elkéstek, és miután Somlyó György is úgy vélte, annak, hogy „külön Bolgár György miatt tiltakozzunk, nincs nagy értelme”, eltekintettek a tiltakozástól.¹⁷³ A Radó Antal halála 50. évfordulójáról való novemberi megemlékezésről, melynek megrendezésében számítanak Faludy György segítségére is, egyhangú határozatot hoztak.

A Pen helyzetére visszatérve feljegyzését illetően Ungvári véleménye szerint nem kell félni a nyilvánosságtól. „Úgy érzi, hogy itt egyéni sérelmekkel áll szemben. Neki kellett benyújtani az állami támogatásra a levelet, ami [ti. a támogatás] kétféle forint. Három fő dolgozó bére,

¹⁶⁹ Jelentés a Magyar PEN Clubnál tartott célvizsgálatról. Tervezet. Művelődési és Köznevelési Minisztérium Ellenőrzési Főosztálya ad. 27.050/94.V. sz. Bp., 1994. ápr. 20. G. Horváth Tiborné dr. aut.

¹⁷⁰ A Pen kiköltözéséről van szó a Művészeti és Szabaművelődési Alapítvány tulajdonába jutott Vörösmarty téri irodaházból.

¹⁷¹ Kovács Sándor az alapítvány igazgatója, Zelnik József az alapítvány elnöke volt.

¹⁷² Faludyt 1994. ápr. 20-án választották meg a magyar Pen tiszteleti tagjává. Hubay Miklós és Ungvári Tamás levele Faludy Györgyöz. Bp., 1994. máj. 5. G.m. Hubay Miklós aut.

¹⁷³ 1985 tavaszán Hubay és Ungvári egyetértett a Nyilvánosság Klub antirasszista felhívásával is: „A Nemzetközi Pen chartája kötelességévé teszi minden író tagtársának, hogy tiltakozzék, amikor bármilyen kisebbséget sérelem ér, vagy amikor a jog eszköze nem elégséges a demagógia megfékezésére.” Bp., 1995. márc. 15. G.

lakbér¹⁷⁴ stb., ez meghaladja az állami támogatást, semmi másról nem szólt ez a feljegyzés, minthogy betervezett deficitet dolgozunk. Mái úgy képzei, hogy erkölcstelen itt lakni ennyi pénzért, ezért próbálta az intézőbizottság figyelmét felhívni, hogy próbáljunk meg szerényebb körülmények között lakni. Kisebb lakásba költözni, és akkor végre azzal foglalkozhatunk, ami a mi célunk. Ez az ő összes bűne, hogy ezt kimondta. Nem látja, hogy kiket kellett nekünk 14 ezer Ft-ért felhívni. Nem érdekl, hogy Szász Imre itt telefonál, ő az erkölcsöt nem a minisztériumnál tartja. Megszűnt a bulletinünk, kevesebb a programunk, ha ebben tévedett, bocsánatot kér, a közösség védelmében tévedett. Nem kell itt, a Vörösmarty téren lakni, olcsóbb helyen is lehet. Nekünk előbb ki kell fizetnünk a lakbért, de nincs miből. Csökken az állami támogatás. Azt szeretné, hogy józanul gazdálkodjunk. Úgy érzi, hogy azért választották meg, hogy pénzt szerezzen, ami megy is, de ehhez az kellene, hogy innen elköltözzünk. Ez egy lerobbant hely, miért nem lehet innen elköltözni. Nem fél senkitől, nem akar fenyegetni senkit, de mindent ki kell fizetni, csak nincs miből. Fenntartunk egy irodát, ami nagyon drága. Úgy érzi, hogy ez a levele arra lett felhasználva, hogy félreállítsák a főtítkári székből. Pongrácz Tiborral tárgyal az ÁVÜ-nél, Lengyel Balázs tanácsára elment a Petőfi Irodalmi Múzeumba, több helyen volt, ezért el kell döntenie, hogy elmennek-e, vagy sem. Programokra kell a pénz, és nem a létezésre.”

Bárany Tamás „elég szomorúan” hallgatta a vitát, mert „két nagyon jó barát ilyen mértékben fordul egymás ellen. Félreértések hosszú tömege van [!]. Hubay Miklós rettenetes energiát fordított a PEN életére, ennek itt mindnyájan tanúi vagyunk. Ungvári Tamás fogalmazása joggal bántotta meg, egyetért vele. [Ungvárinak] Igaza van, és még sincs, mert a fogalmazás nem szerencsés. Ez az egész levél nagyon bántó, és az sem szerencsés, hogy nemcsak belső embereknek akarta elküldeni. [...] Mi tudjuk, hogy a másfél millió forint mit jelent, de a minisztériumban nem tudják. Ezen a helyzeten változtatni kell. Egymás nélkül nem lehet intézkedni. Itt van egy eléggé készséges intézőbizottság. Bennünket érdekel az ügy és mozgósíthatók vagyunk, ne legyen, hogy egymás tudta nélkül csináltok dolgokat.”

Az inkriminált feljegyzés Gyertyán Ervin szerint sem volt „diplomáciai levél”; Hubay és Szász „a lelkiület adták ezért a négy évért”, az intézőbizottság tehát tartozik Szásznak annyival, hogy felkéri, gondolja meg magát.¹⁷⁵ „A [dolog] gazdasági részében igazat ad Ungvári Tamásnak, ha ezt meg tudja oldani, az intézőbizottság készséges lesz.”

A levelet Tímár György szerint sem lett volna helyes kiküldeni „ilyen fogalmazásban, és az elnökkel való megbeszélés nélkül”. Nem volt meggyőződve arról sem, „erkölcsös-e, ha a PEN Club egy eldugott helyre költözik. 23 éve működik itt a szellemi szó-játék minden hónap első csütörtökén, ez kb. 15 kávé és szódavíz, évente kb. 2000.– Ft-ba kerül, nem látja be, hogy erre évente miért nincs kétezer forint. Soros-alapítvánnyal elkéstek, de ő vállalja, hogy addig nyomorgatja Kardos [Kovács Sándor] urat, amíg meg nem kapjuk a pénzt.” Karig Sára úgy vélte, „kár a Praznovszky [Mihály]hoz elmenni, mert úgysem fogja engedni, hogy odaköltözzön a PEN”, Tóth Éva pedig visszautasította, hogy Ungvárit „ki akarja fúrni a főtít-

kárságból. Elmondja, hogy ő nem rendelkezik pénzszerzési tehetséggel. Ungvári Tamás abban a feljegyzésben azt írja, hogy végre ezután az irodalommal is foglalkozhatunk. Ő kb. 7–8 antológiát csinált, és még a többitől nem is beszél. A PEN Club nagyon sokat tett az irodalomért.”

Ungvári azt válaszolta, „Szörnyű pánikban írta ezt a levelet, háromhetes operáció után van, ha megbántotta volna Hubay Miklóst, nagyon bánja, ha hibázott, mindenkitől elnézést kér, az intézőbizottságtól is. Változatlanul egyik helyről jár a másikra, hogy működőképesek legyünk.” Vujicsics D. Sztoján szerint a Vigadó „a minisztérium szégyene”; tudomása szerint „A lerobbant lakások is 10–11 millió forintba kerülnek. Ne hagyjuk magunkat 4–5 millióval elkábítani. [...] Kovács [Sándor] úrnak nagyon előnyös lenne, ha a PEN Clubot ki tudná paterolni.” Ungvári szerint azonban a Vigadó épületében „nem főbérlok vagyunk, hanem bérlok, mindenfajta jog nélkül”, a szerződést pedig fel lehet mondani; hozzátette azt is, hogy ő a megsértődött Hubay helyett tárgyal Kovács Sándorral. A helyzet megoldását Vajda György Mihály a Petőfi Irodalmi Múzeumban való elhelyezésben látta.

Hubayval kialakult konfliktusát Ungvári egyoldalúnak nevezte, mert „részéről nincs feszültség. 30 éve ismerik egymást, ez egy 30 éves barátság, és ha Hubay Miklós ezt így fel tudja rúgni, ezt nem szeretné” – Hubay azonban kijelentette, Ungvárival „nem tudja most már elképzelni a PEN Club vezetését. Lehet, hogy túlzott érzékenység, de ez a dolog megtörtént, úgy érezte, mint egy hátba döfést. Az alelnököket azért hívta össze, hogy megbeszéljék egy harmadik személy, azaz ügyvezető elnök beiktatását, mert kettesben Ungvári Tamással nem vállalja a PEN Club vezetését. Itt most nagyon rossz a közérzet, többet vállalni nem tud, ha lehet, elnökszeret csinálni, nézzünk szembe ezzel, vagy társelnököket, akivel meg tudja osztani a munkát. Ha ez se megy, akkor lehet egy főtítkárhelyetteset találni, csak ezzel a fenntartással tudja elfogadni, hogy Ungvári Tamás véleményt változtatott. Hármashban vagy négyesben igen, kettesben egy napot sem tovább.” Ungvári végül úgy nyilatkozott, nincs más törekvése, mint hogy „hozzájussunk egy helyiséghez” miközben szerinte Hubay egy harmincéves barátságot odadob egy érzékenyséért, [noha ő] békejobbot ajánlott és megköveti.”¹⁷⁶

A történetek után Vajda Miklós nevének törlését kérte a tagok sorából, mert „Nem kívánok, és nem tudok tagja lenni egy olyan egyesületnek, amelynek Ungvári Tamás a főtítkára.”¹⁷⁷ Mindazonáltal Ungvári 1994 szeptemberében is úgy vélte, „Szavak kérdése, hogy a magyar P.E.N. helyzetét válságosnak, tűrhetőnek, elviselhetőnek vagy bárminek nevezzük, annyi azonban mindenképpen megállapítható, hogy még a közeljövő sem látszik megbecsülhetően biztonságosnak.”¹⁷⁸

A Pen-irodák Vörösmarty téren való maradásának vagy távozásának egyre kínosabb ügyében Ungvári a végrehajtóval, Kovács Sándor alapítványi igazgatóval tárgyal, Hubay azonban már „a Vigadó urával”, Zelnik Józseffel, az épületet birtokló Művészeti és Szabadművelődési

¹⁷⁶ Jegyzőkönyv a Magyar Pen Club intézőbizottságának 1994. április 20-i üléséről. Dok 147

¹⁷⁷ Vajda Miklós levele Hubay Miklóshoz. Bp., 1994. ápr. 27. A The Hungarian Quarterly fejl. lp. G.aut.

¹⁷⁸ A Magyar P.E.N. Club Intéző Bizottságának. A főtítkári [Ungvári Tamás] feljegyzése az intézmény helyiséggondjainak megoldásáról. Bp., 1994. szept. 21. G.aut.

¹⁷⁴ A Vigadóbeli helyiségek havi bérleti díja.

¹⁷⁵ L. Szász Imre levele Hubay Miklóshoz. Dok 146.

Alapítvány, egyszersmind a Magyar Kulturális Kamara elnökével. Amikor az intézőbizottság 1994. május 4-i ülésén a neve fölmerült, Karig Sára azt kérdezte: „Ki az a Zelnik?” Az ügyes, mozgékony, jó politikai kapcsolatokkal rendelkező Zelnik a hetvenes években a Fiatal Népművészek Stúdiójának szervezőjeként a népművészet újjáélesztését tűzte ki célul; egy állambiztonsági jelentés szerint „sakkjátszmájában távlatos stratégiát követve, a fennálló intézményrendszert felhasználva, a KISZ segítségét is megszerezve tör céljai felé, eszközként használva a felvillantott lehetőségektől lelkes fiatal népművészeket.”¹⁷⁹

Hubay Miklós és Zelnik József néhány levele, amelyeket a magyar Pen-központ ügyében váltottak egymással, a kilencvenes évek Magyarországnak azokat a viszonyait tükrözik vissza, amelyeket öt évvel később Hubay *Az a már szinte önfeledt arrogancia...* című naplóbejegyzésében rögzített.¹⁸⁰ Egy héttel találkozásuk és az intézőbizottság április 20-i ülése után Hubay ezt írta Zelniknek:

„Mélyen tisztelt Barátom,

köszönöm, hogy alkalmat adtál személyes találkozásra. Jó emléket őrzöm, s talán e megtisztelő és nem egy félreértést tisztázó látogatásodnak hasznát láthatja az Alapítvány és a PEN kapcsolata is, amelynek elrontásán én is – mit tagadjam – nemegyszer buzgólkodtam.

A PEN Intézőbizottsága április 20-i ülésén igen nagy jóérzéssel vette tudomásul, hogy a sürgető-hajszoló-fenyegető hadjáratban lélegzetvételnyi moratóriumot kaptunk Tőled egy fél esztendőre. (Lakbérünket május 1-ig rendben kifizettük.)

Egyelőre egy kevésbé zaklatott, békésebb időszaktól remélem annak a gondolatnak a megvalósulását, amelyet szintén felvetettél, lekötelező nagyvonalúsággal, hogy Alapítványod feladatainkat úgy támogathatná, hogy a lakbér fizetése, továbbra is itt a Vigadó épületében, ne legyen elviselhetetlen gond számunkra. (Szeretném remélni, hogy kuratóriumod tagjai támogatni fogják javaslatodat – bizonyára akadnak közöttük, akik emlékeznek rá, hogy Illyés, Szentkuthy, Weöres géniuszának elismertetéséért már életükben is mit tett a PEN Club, nem kevés eredménnyel.)

Harmadik javaslatod, amely irodahelyiségek megvétele célzotta, hathatós közreműködéssel (a miniszter és a vagyonügynökség bevonásával): megpróbálhatónak látszik; a vagyonügynökség küldött is eladó lakásairól listákat,¹⁸¹ s intenciód szerint, kértem kihallgatást Mádl Ferentől.

A hétvégén Kolozsvárt leszek, és május 8-án Párizsba megyek.

Ha a jövő héten felkereshetnélek, vagy ha legalább telefonon beszélni tudnánk, örülnék. Május 4-én, szerdán újabb intézőbizottsági ülésünk is lesz.

Őszinte nagyrabecsüléssel:

Hubay Miklós¹⁸²

¹⁷⁹ Zelniknek az állambiztonság által vélelmezett „ideológiai veszélyességéről” Szőnyi Tamás: i. m. 2. k. 218–219.

¹⁸⁰ Dok 151.

¹⁸¹ A Belvárosi Irodaház Kft. a Magyar Pen Clubnak tíz lakást ajánlott fel irodahelyiség céljára. *Gerő Péter ügyvezető igazgató levele Ungvári Tamáshoz*, Bp., 1994. ápr. 20. A Belvárosi Irodaház Kft. City Office Ltd. fejl. lp. G.m.aut.

¹⁸² *Hubay Miklós levele Zelnik Józsefhez, a Magyar Kulturális Kamara elnökéhez*, Bp., 1994. ápr. 27. G.m.aut.

Zelnik József 1994. május 2-án kelt válaszevele:

„Mélyen tisztelt Elnök Úr!

Köszönöm bizalmad s azt a szándékom, hogy a P.E.N. Club és a Művészeti és Szabadművelődési Alapítvány harmonikus együttműködésén fogsz fáradozni.

A legfontosabb lépésnek a P.E.N. számára az önálló tulajdon megszerzését tartom. A tulajdonszerzéshez – erejéhez mérten – alapítványunk is segítséget akar nyújtani. Ezért a legrovidebb időn belül élni kell azzal a lehetőséggel, amit az Állami Vagyonügynökség felkínált Nektek. Az ilyen kedvező ajánlatokat az ajánlattétvők – tapasztalataim szerint – hamar elfelejthetik. Különösen akkor, ha egy ország olyan gyors változások között él, mint amilyen[ek] nek mi is tanúi vagyunk.

Az egy-két hónapos, június végéig tartó bérleti díj moratóriumot is szívesebben támogatja a művek létrehozásának segítségével érdekelt kuratórium, ha látja, hogy a problémák végleges megoldásához ad segítséget.

Javasolom, hogy a megbeszélések, megállapodások előkészítésével bízzuk meg az illetékes ügyintézőket: Ungvári Tamás és Kovács Sándor urakat. Biztos vagyok abban, hogy a megfelelő előkészítés megkönnyíti majd megállapodásuk megvalósítását.

Abban a reményben zárom soraim, hogy ősszel már olyan tartalmi kérdések és ügyek közös támogatásán törjük a fejünket, mint például a Kalligram Kiadó négy nyelvű vállalkozása.¹⁸³

Őszinte barátsággal és nagyrabecsüléssel:

Zelnik József elnök¹⁸⁴

Hubay aznapi viszontválasza:

„Mélyen tisztelt Elnök Úr,

megkaptam válaszeveled. Mielőtt elmondanám, hogy milyen hatást tett rám, hadd mondjam el Neked is azt, amit kezdettől fogva nem győzök hangoztatni: nem a kilakoltatott Magyar PEN elnökeként háborogtam én a vezetésed alatt álló Alapítvány nemegyszer ellenszenves és a magyar művelődés legszembetűnőbb értékei iránt értetlen viselkedésén, hanem magyar íróként, aki a drámaírás mellett másik hivatásának tekinti a magyar szellem érvényesítését nemcsak Európában, hanem (ami még nehezebb) idehaza is.

A fiatalon vállalt ügyet azóta sem szüntem meg szolgálni. Ezen a jogon mondom – elmondtam Neked négy szemközt szóban is –, hogy a magyar kultúrára nézve megalázónak és egyelőre inkább kárhozatosnak, mintsem áldásosnak tartom az Alapítványod új-háziúr magaviseletét a Vigadó két épületében. Számba vettétek Ti azt, hogy a Vigadó épületének birtokbavételével a magyar művelődésnek mily nagyra becsült hasznos és áldozatos intézményeinek lettetek a házigazdái? És hogy ez valami felelősséget is jelenthet Nektek? Kuratóriumod köztisztletnek örvendő tagjai (nem egy közülük kedves barátunk) beköszöntöttek-e

¹⁸³ A Kalligram Kiadó Visegrád címmel tervezett sorozatáról van szó, melyről Grendel Lajos *A szabadság dzsungelében* 1993. okt. 22–24-i 3. konferenciáján számolt be, l. 137. jegyzet.

¹⁸⁴ *Zelnik József levele Hubay Miklóshoz*, Bp., 1994. máj. 2. A Művészeti és Szabadművelődési Alapítvány fejl. lp. G.m.aut.

hozzánk, hogy miben segíthetnének? Ebek harmincadjára kerülnek olyan értékek, amelyek életem értelmét adták – ez keserített el, ez fojtogat, s nem pedig az, hogy a Magyar PEN is szedheti a sátorfáját, a magyar kultúrának épített palotából, miközben egy lepedő hirdeti a Vörösmarty tér felé, hogy „irodahelyiségek kiadók”. Nagy és szent eszméink szemfedője leng ott, drága barátom. Hogy Ti majd a magyar falu művelődését felkaroljátok? Adja Isten! De, egyelőre a bírhatót adjátok el – árusítjátok ki – álompénzen.

Ezek után megérted most azt is, hogy miféle csalódást keltett tegnapi leveled. Megkeseredett bennem két héttel ezelőtti találkozásunk jó emléke is. Ennyire rosszul emlékeznek erre a minap köztünk lefolyt beszélgetésre?

1. Én úgy emlékszem, arra kértelek, hogy szüntessétek meg azt a hajszát ellenünk, hogy a heteink legyenek megszámlálva a Vigadóban. Erre Te, megértéssel, hat hónapos moratóriumot ajánlottál föl. Leveledben ezt most egy-két hónapra kurtítod. Megszégyenülten állítasz a PEN intézőbizottsága elé, amelynek két hete bejelentettem, hogy réveden van egy félévnyi lélegzetvételünk. – Írásba is adta? – szólt közbe akkor Tímár György. Most írásba adta, hogy nem mondtam igazat.

2. Nekem úgy rémlik, találkozásunk jó hangulatában Te magad csillantottad föl annak a lehetőségét, hogy az Alapítványod támogatásával maradhatnánk a Vigadóban, akár évekig is. Ám amikor hozzáfűzted, hogy ennek az lesz az ára, hogy Te a pozsonyi Kalligram kiadótól elvonod a támogatást magyar művek szlovák fordítására, én tört szívvel lemondtam erről a kecsegtető ajánlatodról. S kértem, találj módot olyan megoldásra, hogy a PEN is jól járjon és a Kalligram se járjon rosszul: erre vonatkozólag mondtad, hogy ez a kuratóriumodtól függ. Erre utaltam aztán levelemben, amikor azt írtam, hogy kuratóriumod tagjai, ha olvassák Illyés naplóját, tudhatják, mit jelentett a PEN az ő életében, és hogy mit jelentett Szentkuthynak, Weöresnek... A Nobel-díj permanens esélyét is, többek közt.

Leveledben erre az esélyünkre, a Vigadóban maradásra már nem is térsz vissza. Holott ez volna a legtermészetesebb. Mióta a Vörösmarty téren a házat felépítették: nekünk ez az otthonunk. S jogunkat eredményeink szentesítik.

3. Az a biztatásod, hogy az Állami Vagyonügynökség révén próbáljunk ingatlanhoz jutni, leveledben mintha elveszítette volna készséges közreműködésednek azt az ígéretét, amelynek személyes találkozásunkkor – két hete – hangot adott. Nem csupán egy bizonytalan összegű „lelépésről” volt akkor szó, hanem személyes aktív kezdeményezésedről ebben az ügyben a miniszternél is, és a Vagyonügynökségnél is. Búcsúzóban azt kérted, hogy jelöljük ki azt a megbízottunkat, aki Veled, a miniszter úrral és a Vagyonügynökség említett vezetőjével¹⁸⁵ a magyar PEN jövőjét biztosító tárgyaláson részt vesz. Leveledben most meg is jelölöd, kit kérsz interlokutornak tőlünk: Ungvári Tamást. Képességei predesztinálják is rá. Az Intézőbizottság dolga lesz, hogy ebben is döntsön. Felmerülhet mellette más vezetőnk neve is: a Bárány Tamásé, a Csicsery-Rónay Istváné, a Szász Imréné (aki idejöveteletek első pillanatától kezdve állta a konfliktust Kovács Sándor úrral), s Vujicsics Sztojáné – és másoké.

¹⁸⁵ Pongrácz Tibor államtitkárral.

A végső Ungvári–Kovács egyezség¹⁸⁶ a PEN számára nagyon kevésbé tűnt kecsegtetőnek, Idézem Ungvári körleveléből: »A főtitkár a Művészeti és Szabadművelődési Alapítvány igazgatójával, a helyiség új házigazdájával abban állapodott meg, hogy a kiköltözés költségeit és az új helyiség szerzését bizonyos anyagi megváltással fedezné az alapítvány, s ennek körülbéli összegét – szóban – ötmillió forintban jelölték meg. Ugyanakkor azt is jelezték, hogy minél később költözik a P.E.N., annak arányában csökkenhet ez a megváltás.«

Az egyre lejjebb srófolt »lelépés« a felajánlott lakások legrosszabbjára is édeskevéssé.

Ezt a levelet nem PEN fejléces papírra írom. Nincs jogom az intézmény nevében bírálni az Alapítványodat. A PEN-nek még szüksége lehet rá.

Van egy spanyol közmondás: »Ne mondd soha egy forrásnak: forrás, én nem iszom a te vizedből.«

Személyesen megengedhetem magamnak azt a luxust, hogy inkább a *Cantata Profana* hítéhez tartsam magam.

Öszinte nagyrabecsüléssel:

Hubay Miklós¹⁸⁷

„A kultúrát »lenyúló« úgazdagokkal” való találkozására Hubay három évvel később így gondolt vissza: a Vigadó épületében „rapportra rendelt az új földesúr, aki minisztere mellől ejtőernyőzött oda. Szász Imrével, a PEN akkori főtitkárával megjelentünk. – »Maguk hogy képzelik, hogy a magyar Manhattanban csak ötezer forintot fizessenek egy négyzetméterért?» – Ez a mondat az egyoldalú beszélgetés során többször elhangzott, később szállóigévé is lett baráti köreinkben a »magyar Manhattan«. Ebből tanultuk meg, hogy mit jelent a kultúrában a rendszerváltás. No meg az ugyanott hallott mondat: »Melyik most Budapesten a legdrágább autó? Azt kérem.« [...] Amikor végighallgatom egy-egy új »omnipotentát« kihívó kötekedéseit, eltűnődhetem, vajon a fiam vagy már az unokám is lehetne talán, s magamban kiszámítom: fizetéséből ugyan mennyi jut arra a félórára, amit az én legorombításomra fordít. Egy ilyen félórát végigülni, s az infarktust erkölcsi fölényérzetünkkel megúszni, ez aztán a *nobile officium*.»¹⁸⁸

Az intézőbizottság 1994. május 4-i ülésén¹⁸⁹ Hubay ismertette Zelnik leveleit, és kiderült az is, hogy Pen elhelyezésére Praznovszky Mihály, a Petőfi Irodalmi Múzeum főigazgatója maga ajánlotta fel a lehetőséget. Az ügy lezárására Görgey Gábor, Hubay, Major Ottó, Tímár György, Ungvári Tamás és Vujicsics D. Sztoján részvételével „válságtáb” alakult, miután pedig Hubay továbbra sem volt hajlandó Ungvárival kettesben dolgozni, az IB úgy határozott, hogy a következő ülésen Vujicsicsot ügyvezető elnöknek fogják megválasztani; az ülésen saját székház építésének gondolata (!) is felmerült.¹⁹⁰

¹⁸⁶ Ungvári Tamás levele Kovács Sándorhoz. Bp., 1994. ápr. 8. G.m.aut.

¹⁸⁷ Hubay Miklós levele Zelnik Józsefhez, a Magyar Kulturális Kamara elnökéhez. Bp., 1994. máj. 2. G.m.

¹⁸⁸ Az a már szinte önfeledt... Dok 151.

¹⁸⁹ Jegyzőkönyv. Készült 1994. május 4-én a Magyar PEN Club intézőbizottsági ülésén. G.m.

¹⁹⁰ Meglévő 5 millió forintjához a Pen 4 millióra pályázott. Az Országos Játékalap pályázati lapja (1994). Nytv.

Rövidesen híre jött, hogy kiköltözés esetén Zelnik József alapítványa hajlandó volna 5 millió forintot utalni a Pen számlájára,¹⁹¹ aminek nyilvánvaló szerepe volt benne, hogy az 1994. szeptember 28-i intézőbizottsági ülés a szükséges támogatás híján kényszerűen a költözés mellett határozott, miután Hubay Miklós szerint a minisztérium „ajándékba adta az épületet annak az alapítványnak, amelyik ezt birtokolja, egy igen pénzsóvár, harács társaságnak”. Somlyó György úgy vélte, Hubaynak a Petőfi Múzeumba való költözést szorgalmazó elgondolása és Ungvárinak egy Röck Szilárd utcai épületre vonatkozó javaslata ütközik egymással; „Így nem lehet egy intézményt vezetni. Nem találkozik az elnök és a főtitkár, vagy nincsenek beszélő viszonyban.” Az IB-tagok túlnyomó többsége végül Ungvári javaslatát elvetve a múzeumba való költözés mellett foglalt állást.¹⁹²

Praznovszky főigazgató Pennek szánt szerződéstervezete 1994. szeptember 28-án készült el.¹⁹³ December közepén Hubay úgy tájékoztatta Kovács igazgatót, hogy a Pen 1995. január végéig távozik, ha az alapítvány elengedi a decemberi–januári bérleti díjat, a kiköltözésért pedig 6,5 millió forintot fizet.¹⁹⁴ Hubay javaslata annak fényében értékelhető helyesen, hogy az egyesület a műfordítói programra, vendéglátásra, tiszteletdíjra 1990–93-ban 7,24 millió forintot, a bérekkel, nyomdaköltséggel, bérleti díjjal, egyéb költségekkel együtt 16,882 millió forintot költött.¹⁹⁵

Az 1994. februári közgyűlés főtitkári beszámolójában Ungvári Tamás azt mondta, „Ha ennyire nincs pénzünk a működésre, mégis miből tartjuk fenn magunkat? Miből látunk vendégül külföldi írókat, hogy tovább folytatódjék a fordítói program, hogy éljenek nemzetközi kapcsolataink? Mondhatnánk a régi viccel, abból, hogy szombat–vasárnap zárva tartunk. A valóságban azonban azt kell mondanom, kölcsönből. A Kosztolányi Alapítványtól kapott kölcsönök nélkül októberben minden évben becsukhatnánk. A Kosztolányi Alapítvány nélkül nem hívhatnánk meg jeles írókat, a magyar irodalom fordítóit és propagátorait.”¹⁹⁶

A „Vigadó-helyzet” rendezésének hosszúra nyúlt kálváriája azonban még mindig nem ért véget. 1994 nyarán a magyar Pennek már csak kétszázkilencvenhat tagja volt.¹⁹⁷

¹⁹¹ Kovács Sándor levele Hubay Miklóshoz. Bp., 1994. szept. 27. A Művészeti és Szabadművelődési Alapítvány fejl. lp. G.aut.

¹⁹² Jegyzőkönyv. Készült 1994. szeptember 5-én a Magyar PEN Club intézőbizottsági ülésén. G.

¹⁹³ Praznovszky Mihály főigazgató levele Hubay Miklóshoz. Bp., 1994. szept. 28. A Petőfi Irodalmi Múzeum fejl. lp. G.aut.

¹⁹⁴ Hubay Miklós levele Kovács Sándorhoz. Bp., 1994. dec. 14. G.

¹⁹⁵ Pénztári jelentés a Magyar PEN Club közgyűlésén, 1994. február 25-én. Balabán Péter mb. pénztáros. G.m.aut.

¹⁹⁶ Ungvári Tamás főtitkári beszámolója az 1994. évi tisztújításon. G.

¹⁹⁷ Ungvári Tamás főtitkár és Lantos Józsefné gazdasági vezető levele Gallyas Csabának, a Művelődési és Köznevelési Minisztérium Könyv, Lap és Irodalmi Főosztálya vezetőjének. Bp., 1994. jún. 2. G.m.aut.

A szabadság dzsungelében negyedik budapesti (eredetileg Brassóba tervezett) konferenciáját 1994. október 12–14. között tartották *A hagyomány és a modernség földje a XX. században: Közép-Európa* címmel, ezúttal is a Friedrich Naumann Alapítvány támogatásával, az erdélyi magyar Pen Clubbal közösen.¹⁹⁸ „A magyar P.E.N. központ eddig is kiemelt feladatként kezelte, hogy a határainkon túli magyar kisebbségek megfelelő irodalmi képviselettel rendelkezzenek. Nem kis részben a Magyar PEN Clubnak a nemzetközi fórumokon kifejtett tevékenységének köszönhető, hogy a romániai magyar irodalom önálló P.E.N. központtal rendelkezik, amelynek anyagi és erkölcsi támogatását, a nemzetközi konferenciákon való részvételét a magyar P.E.N központ tette lehetővé. [...]”

A *szabadság dzsungelében*-sorozat következő, és a kisebbségek témájával foglalkozó regionális konferenciáját a magyar PEN intézőbizottságának határozata nyomán ebben az esztendőben a Romániai Magyar PEN Club és a budapesti központ közös szervezésében rendeznék meg.¹⁹⁹ Az 1994. évi konferencia anyagát az 1995 tavaszán a Művelődési és Köznevelési Minisztérium által megígért 3 millió forintból *Hogyan lettem író itt Közép-Európában – a hagyomány és modernség földjén?* címmel az Ungaresca sorozatban kívánták kiadni külföldi írók magyar vonatkozású alkotásaival (másik kiadványuknak az 1995. május 22-i *József Attila és a francia irodalom* című tanácskozás anyagát tervezték).²⁰⁰

Az 1994. november 6–12. közötti prágai 61. világkongresszust *Irodalom és tolerancia* címmel tartották, ahol Gálfalvi Zsolt szerint „A látványos, nagy érdeklődést kiváltó, villogó irodalmi események és a határozatokat előkészítő, egyeztető tárgyalások, mindennapos gondokat feszegető megbeszélések szervesen összefonódtak. Az előbbiekből között olyan kivételes mozzanatok maradtak emlékeztetések, mint például Arthur Miller, Václav Havel, Harold Pinter és Tom Stoppard sziporkázó eszmecsereje a kortárs drámai irodalomról, vagy a cseh miniszterelnök, Václav Klaus, a magyar Konrád György, az angol Timothy Gordon Ash, a cseh Ivan Klima, a német Gerd Heindenreich és a török Leyla Umar vitája az értelmiség, a hatalom és a tolerancia viszonyáról. Az üldözött írástudók helyzetével és védelmével foglalkozó munkabizottságban és a küldöttek közgyűlésén pedig aggasztó tények sokaságával szembesültünk: az elmúlt évben közel száz író és újságíró gyilkoltak meg vagy tüntettek el, s több mint kilencszázat börtönöztek be a világ különböző övezeteiben; a totalitarizmus és a fundamentalizmus változatlan erőszakkal válaszol a neki nem tetsző igazságra. [...]”

Egész sor idevágó határozati javaslat között vitatta meg előbb a fordítás, a nyelvi jogok kérdéseivel foglalkozó bizottság, majd ajánlására a küldöttek közgyűlése a romániai magyar

¹⁹⁸ *A Friedrich-Naumann-Stiftung és a Magyar Pen Club meghívója.* A Friedrich-Naumann-Stiftung fejl. lp. G. Vujicsics Sztóján, a Pen Club üv. elnöke, Pröhle Gergely, az FNA projektvezetője és Hubay Miklós, a Pen Club elnöke aut.

¹⁹⁹ *Pályázat és költségvetés tervezet.* Bp., 1994. jún. 27. G.m. Hubay Miklós és Ungvári Tamás aut.

²⁰⁰ *Hubay Miklós levele Török Andrásnak, a Művelődési és Köznevelési Minisztérium helyettes államtitkárának.* K.n. G.aut.

kisebbség kulturális helyzetével kapcsolatos szöveget. A határozatot a finn PEN központ terjesztette elő, és végleges szövegét türelmes egyeztető beszélgetések alakították ki. A PEN szellemét, az együttműködés és a megértés gyakorlatát érvényesítő megbeszéléseken természetesen részt vett a román PEN Klub és a Romániai Magyar PEN Klub küldötte is. Finn, katalán, észt és más barátaink tevékeny és toleráns együttműködésével olyan határozati javaslat született, amelyet a küldöttek közgyűlése egyhangúlag (egy tartózkodással) fogadott el, és iktatott a 61. PEN-világkongresszus okmányai közé. [...] a román PEN-küldöttség által is megszavazott szöveg önmagáért beszél, szerves egységben más, ilyen jellegű (egyebek között az úgynevezett dnyeszteri köztársaságban [Moldávia] élő románok nyelvi és művelődési jogainak érvényesítéséért síkra szálló) határozattal.”²⁰¹

Az erdélyi magyar kultúra fokozottabb védelméről szóló javaslat így szólt: „A Nemzetközi PEN Club 61. kongresszusa felhívja a román kormány figyelmét a romániai magyar kisebbség drámai helyzetére, és felkéri a kormányt, hogy a lehető legsürgősebben állítsa le a sovinszta és szélsőséges nacionalista pártok magyarellenes propagandáját, és a Romániában élő népesség e jelentős része számára tegye hozzáférhetőbbé a saját nyelven folyó oktatást még egyetemi szinten is, tökéletesítse a saját kultúrához és a kifejezési szabadsághoz való jogukat.”²⁰²

A *magyar kisebbség Romániában* címmel elfogadott határozat kimondta: „Sok tragikussá váló nemzetközi válság legerőteljesebb kiváltó oka az etnikai és kulturális kisebbségek elnyomásának formáját öltő ultranacionalizmus. Embermilliókat és egész népességeket akadályoz meg abban, hogy élhessenek természetes jogukkal kulturális identitásukhoz, illetve a szólásszabadsághoz.

Az egyik legnagyobb európai nemzeti kisebbség a Romániában élő magyaroké, akik ma a román lakosság körülbelül 7 százalékát teszik ki. Az 1956-os forradalom után ezt a régi és eredeti kulturális hagyományokkal rendelkező jelentős kisebbséget durván üldözték, s még ha a jelenlegi romániai kormányzat ad is a demokrácia és a szabadság látszatára, a magyar kisebbség helyzete Romániában nem javult eléggé.

A romániai magyaroknak nehézségekkel kell szembenéznük, hogy hozzáférhessenek saját nyelvükön az oktatás minden szintjéhez, s Romániában nem létezik magyar nyelvű egyetem.

Finnországban van egy 6 százaléknyi svédül beszélő kisebbség. A finnországi svédeknek megvan a joguk az oktatáshoz saját nyelvükön és minden szinten. Finnországban több svéd főiskola is van, valamint egy teljesen svéd nyelvű egyetem is. A két tannyelvű Helsinki Egyetemen több helyet svédül beszélő diákoknak tartanak fenn, hogy így is biztosítsák hozzájutásukat a magasabb szintű oktatáshoz.

A svéd kisebbség létét Finnországban nemzeti kincsnek tekintik, jogaik a finn Alkotmányban vannak rögzítve. Finnországban gyakorlatilag nincs nyelvi vagy kulturális probléma a finn többség és a svéd kisebbség között. *A Nemzetközi PEN 61. Világkongresszusa fel-*

²⁰¹ *A tolerancia szellemében.* Dok 148/B.

²⁰² AH 1994. nov. 25.

*hívja a román kormány figyelmét a magyar kisebbség drámai helyzetére Romániában, és kéri a kormányt, hogy a legsürgősebben állítsa le a magyarellenes sovinszta és ultranacionalista pártok propagandáját, s hogy javítsa a hozzáférés lehetőségét a saját anyanyelvű oktatáshoz a romániai lakosság e jelentős részének még egyetemi szinten is, valamint biztosítsa annak jogát saját kultúrájához és szólásszabadságához.”*²⁰³

A *Magyar írók levele a világ íróihoz* című nyilatkozat, Hubay Miklós szövege a szlovákiai magyarságot sújtó nyelvtörvény idején, 1994. november 18-án született. Eszerint a magyar irodalom egyik legrégebbi, virágzó régiója, amely jelenleg Szlovákia része, „Európai hírvé és rangú költőket, dráma- és regényírókat adott nekünk és a világnak. Ezt az irodalmat az ott honos magyar nyelvű kultúra tette lehetővé. E nyelv ellen mostanában törvényeket hoznak, melyek használatát korlátozzák és e nyelvet beszélők önértékét sértik, megtörik. Számunkra az oly izolált magyar nyelvünk nem csupán a mindennapi kommunikáció eszköze, az is, hanem magyar mivoltunk záloga és a költői kifejezés művészi eszköze.”

Hubay a régi időből Balassit, Jókait, Mikszáthot, Madáchot, a Felvidék modernkori magyar írói közül Kassákot, Márait, a fiatalok közül Grendelt idézve mondta ki, hogy „a kisebbségi nyelv korlátozását szolgáló törvények – most nem szólva ezeknek emberjogot sértő jellegéről – kiszámíthatatlan következményekkel járhatnak az illető nyelv legmagasabb rendű megnyilatkozási formájára: az irodalomra nézve. Ezért kérjük a világ íróinak szolidaritását – legdrágább volna nekünk épp a szlovák író testvéri szolidaritása e pillanatban –, hogy a mi szlovákiai magyar nyelvű gyökereinkre »ne vessék fejszét«. Ez az írói szolidaritás talán segít majd abban, hogy az új évezredben másutt se többé.”²⁰⁴

A magyar Pen és a Komlós Aladár Baráti Társaság 1994. december 10-én a a Vajda János Társaságról emlékezett meg Petőfi Múzeumban; az összejövetelen felmerült, hogy a társaság úgymond átvénné „a Vajda” szellemi örökségét. Az 1994. évi Komlós Aladár-díjban Nagy Miklós részesült. Műfordítói programja keretében a magyar Pen 1994-ben többek között Christian Bourgois-t, Gérard-Georges Lemaire-t, Ludvik Vaculíkot, Giuliana Morandinit, Satyavrat Hastirit, Gloria Inez Dazát, Sava Babićot, Miodrag Pavićot, Erwin Jenst, Frans Denissent, Luc Clémentint és Paskál Gilevskit látta vendégül.

A „Vigadó-ügy” folytatásaképpen 1995. február elején Zelnik József arról értesítette Hubay Miklóst, hogy a Művészeti és Szabdművelődési Alapítvány kuratóriuma ismét foglalkozott a Pen kiköltözésének támogatásával. Álláspontjuk változatlan, ám „egyeztetni kell az MKM vezetésével.”²⁰⁵ Május 4-én Hubay azzal válaszolt Gallyas Csabának, az új alapítványi igazgatónak, hogy amennyiben a Pen megkapná az alapítványtól és a minisztériumtól a megígért 3–3 millió forintot, a Vigadót egy hónapon belül elhagyná.²⁰⁶ Török Andrásnak, a Művelődési és Közoktatási Minisztérium helyettes államtitkárának néhány nappal később már

²⁰³ Előterjesztette a Finn Pen-központ, jóváhagyta a Fordítási és Nyelvi Jogok Bizottsága. AH uo.

²⁰⁴ Hubay Miklósnak a Magyar Írószövetség közgyűlésén ismertetett levele, l. Dok 149. Minden jelenlévő író támogatta, később számos aláíróíven csatlakoztak hozzá

²⁰⁵ Zelnik József elnök levele Hubay Miklóshoz. Bp., 1995. febr. 2. A Művészeti és Szabdművelődési Alapítvány fejl. lp. G.aut.

²⁰⁶ Hubay Miklós levele Gallyas Csabának, az MSZA igazgatójának. Bp. 1995. máj. 4. G.aut.

azt írta, „hónapok óta egyetlen fillérje sincs a PEN Clubban (baráti kölcsönökből élünk)”,²⁰⁷ Gallyas pedig azt felelte, hogy a Pent az alapítvány kizárólag kiköltözése esetén támogatja további 1,5 millióval; „Az irodaház elhagyása igen nagy gesztus lenne a P.E.N. Club részéről, hiszen a rezsiköltségek hallatlan emelkedése és a sok nem, vagy alig fizető bérlő miatt” az irodaház működtetése máris veszélybe került.²⁰⁸ (Az MKM 1995. május végén 1,5 millió forintot támogatást adott a Pen angol–francia nyelvű bulletinjére, melynek kiadása 1992 óta szünetelt.)²⁰⁹

A magyar Pen „üzemszerű” működésének tartósan zilált anyagi háttere, elhelyezésének bizonytalansága és a belső feszültségek ellenére 1995-ben is folyamatos maradt. Az egyesület tevékenysége nem volt zavartalan, holott az elnök, a főtítkárs és az intézőbizottság tagjai idejüket és energiájukat nem kímélő, a korábbiakat is meghaladó személyes (alkotói) áldozatokra kényszerültek. Csak így tudták biztosítani a kisebb-nagyobb konferenciák, találkozók megrendezését éppen úgy, mint a hazai és nemzetközi kapcsolattartást, kiadványaik gondozását és magyar Pen-központ nemzetközi képviseletét. Az írószervezet egyik munkatársa 1996-ban úgy tájékoztatta a *Heti Világgazdaság* című folyóirat szerkesztőségét, hogy az egyesület „az államtól kap fenntartási ellátmányt, valamint konkrét rendezvényekre a Művelődési Minisztériumtól, a Nemzeti Kulturális Alaptól, a Magyarok Világszövetségétől, a Magyar Írószövetségtől, a Friedrich Naumann Alapítványtól, a Postabanktól, a Generali Biztosítótól és más szervezetektől és intézményektől időnkénti támogatást.”²¹⁰ A HVG olvasói ennek alapján okkal hihették, hogy a magyar Pen dúskál a támogatókban, holott a csökkenő költségvetési támogatáson felül érkező kisebb-nagyobb összegek mellett, hogy alkalmiak és esetlegesek, kifejezetten „célzott” támogatások voltak, amelyek egy-egy rendezvény megszervezését szolgálták. Mindezek ellenére a Kosztolányi Alapítvány műfordítói ösztöndíjban részesítette a rátermetteket, köztük Balabán Pétert,²¹¹ Vári Attilát²¹² és Reisch Alfrédot.²¹³

A nemzetközi postával 1995 januárjában érkezett Thomas von Vegesacknak, a svéd Pen-központ egykori elnökének különös levele,²¹⁴ amelyről Hubay Miklós „úgy vélte, nem ránk tartozik, mivel nálunk menedékjogot nem szoktak kérni külföldi írók. Jónak tartotta azonban, ha a közép-európai írói migrációról valamiféle információt adunk ennek a derék holland [svéd] úriembernek].”²¹⁵

²⁰⁷ Hubay Miklós levele Török András helyettes államtitkárhoz. Bp., 1995. máj. 17. G.m.

²⁰⁸ Gallyas Csaba alapítványi igazgató levele Hubay Miklóshoz. A Művészeti és Szabadművelődési Alapítvány fejl. lp. G.aut.

²⁰⁹ Török András levele Hubay Miklóshoz. Bp., 1995. máj. 31. A Művelődési és Köznevelési Minisztérium helyettes államtitkárnak fejl. lp. G.aut.

²¹⁰ Földeák Ivánné ügyintéző tájékoztatója a *Heti Világgazdaság* számára. Bp., 1996. jan. 8. G.aut.

²¹¹ Földeák Iván levele Balabán Péterhez. Bp., 1995. okt. 26. G.m.

²¹² Hubay Miklós levele Vári Attilához. Bp., 1995. okt. 26. G.m.

²¹³ Hubay Miklós levele Reisch Alfrédhoz. Bp., 1995. okt. 20. G.aut.

²¹⁴ 1995. jan. 30. Magyar ford. G.

²¹⁵ Földeák Iván levele Szász Imréhez. Bp., 1995. aug. 24. G. Vegesackról *A Boldizsár-korszak* c. fejezet 270. jegyzet.

A magyar Pen-központ válasza így szólt: „Magyarország a közép-európai változások következtében sajátos és nagyszámú migráció központja lett, mely elsősorban tranzit jellegű. A magyar nyelv ritka volta és a lakosság kis száma nem ad lehetőséget egy idegen ajkú író számára a megélhetésre, ezért az írói emigráció lényegében elkerüli országunkat. Létezik azonban egy másik, az elmúlt évtizedek magyar történelmével kapcsolatos probléma, mely ehhez a kérdéskörhöz kapcsolódik. A magyar ajkú lakosság cca. egyharmada a jelenlegi magyar államhatárokon kívül él. Az itt született művek az egyetemes magyar irodalom részét – jelentős hányadát képviselik. Egyenes arányban azzal, ahogy a szomszédos országokban romlik az ott élő magyar kisebbség egzisztenciális helyzete, az erősödő nacionalizmus miatt megnehezül anyanyelvük használata is, az alkotó értelmiség jelentős nagyságrendben kényszerül áttelepülni az anyaországba. A volt Jugoszláviában ezt a folyamatot meggyorsítja a balkáni háború. Hivatalosan ezek az áttelepülő magyar írók nem tekinthetők menekülteknek, mivel beilleszkedésük a magyar irodalmi életbe az elmúlt évek öröndetes változásainak következtében szellemileg nem okoz gondot, műveik korábban is jelen voltak a sajtóban és a könyvkiadásban, jelenlétükről és munkásságukról tudomása volt a hazai szellemi életnek. Gondot okoz viszont beilleszkedésük egzisztenciálisan, a romló életkörülmények következtében mind nehezebb megfelelő munkát és publikálási lehetőséget találniuk. Akárcsak hazai kollégáiknak. Ám létük még így is sokkal rendezettebb, biztosítottabb, mint volt abban az országban, melyet elhagyni kényszerültek.

Ez a száznál több főt számláló csoport – főként Romániából, az egykori Jugoszláviából, Szlovákiából és az egykori Szovjetunióból érkeztek – tagja a magyarországi irodalmi szervezeteknek, egy részük már magyar, illetve kettős állampolgársággal rendelkezik. Hazalátogatásuk – lévén helyzetük jogilag rendezett nálunk és bírják a nemzet szolidaritását – nem okoz különösebb gondot. Támogatásuk a hazai írókra is vonatkozó rendszerben folyik, áttelepüléssel kapcsolatos gondjaikat külön kormányhivatal intézi.

Idegen ajkú s hazánkba települt íróról csupán egyről van tudomásunk, Bashkim Shehu albán író érvényes tartózkodási engedéllyel több, mint három éve él hazánkban, külföldön kiadott műveinek honoráriumából él, ellátja magát és családját. A hazai irodalmi rendezvényekre – amennyiben nemzetközi jellegűek – rendszeresen meghívást kap, kapcsolatai a magyar írókkal szorosak, nyelvünket tanulja, s már beszél is.

Ezúton szeretnénk az International PEN figyelmét felhívni arra, hogy miféle migrációs és egzisztenciális gondokat okozhat többnyelvű és vegyes etnikumú közegben a türelmetlenség a nemzeti kisebbségekkel szemben. A kulturális etnikai »tisztogatás« – burkolt vagy nyílt formában – gyakran jut osztályrészül a határainkon kívül élő magyar íróknak. A szólásszabadság megnyirbálása, a kisebbségi irodalmakkal szembeni negatív megkülönböztetés és az olvasói bázisuk rohamos csökkenése a magyar anyanyelvi oktatás visszaszorításával: ezek a tényezők kényszerítik a magyar írókat arra, hogy elhagyják a vidéket, ahol születtek, éltek s ahol módjuk volt anyanyelvükön alkotni. Ennek az áldatlan helyzetnek a feloldásán tevékenykedik a Magyar PEN Club, igyekszik még inkább szorosabbra fűzni a baráti szálakat a környező országok, népek írói között, az íróknál amúgy is oly természetes tolerancia szellemében.

Örülünk, kedves Mr. Van Vegesack, ha megtisztelte azzal, hogy októberben e szellemen megtartandó nemzetközi konferenciánkra eljönne. Úgy érezzük, lenne itt mindnyájunk számára fontos mondanivalója.”²¹⁶

A nemzetközi Pen Fordítási és Nyelvi Jogi Bizottságának márciusi katalóniai ülésére Tóth Éva alelnök utazott,²¹⁷ Páskándi Géza halálakor (1995. május 19.) Hubay Miklós nyilvánított részvétet az egyesület tagjai nevében.²¹⁸

A *Magyar írók Franciaországban* címmel tervezett sorozat első rendezvényét, a *József Attila és Franciaország* című konferenciát május 22-én tartották Balabán Péter, Hubay Miklós, Kassai György, Somlyó György, Szabolcsi Miklós, Tímár György, Tóth Éva és Tverdota György részvételével;²¹⁹ a Pen emlékérmét a Tímár francia nyelvű József Attila-fordításkötetét tervező Szántó Tibor kapta.²²⁰ A párizsi In Fine kiadónál Hunyady Sándor, Németh László, Karinthy Frigyes, Kosztolányi Dezső és Örkény István művei után Márai Sándor *Béke Ithakában* című regénye is megjelent Eva Barre fordításában, Raymond Barre volt francia miniszterelnök előszavával. A könyvet a budapesti Francia Intézetben mutatták be a fordító, valamint Hubay Miklós, Kulcsár-Szabó Ernő, Németh G. Béla, Thierry Rocher és Szegedy-Maszák Mihály részvételével; bemutatták Roberto Ruspanti újabb művét is.²²¹

A SEC és a magyar Pen konferenciáját *A kémvált emberfők állásfoglalása a jelenlegi széttáguló és globalizáló erők láttán* címmel a budapesti Olasz Kulturális Intézet kezdeményezésére 1995. június 7–9. között rendezték. A tanácskozást a Pen a budapesti nagykövetségek, kulturális intézetek segítségével készítették elő. A Soros és a Friedrich Naumann Alapítvány, az Alitalia és a Malév támogatásával megrendezett eszmecsere házigazdája az MTA, fővédnöke Göncz Árpád köztársasági elnök volt. A SEC magyar tagozatának egyesületként való bejegyzésére augusztus 9-én került sor. A tagozat megalakításának célja „egybeesik a Nemzetközi SEC törekvéseivel: a szolidaritás és barátság kötelékeivel egyesíteni a szellem embereit, megőrizni és javítani a kultúra erősítésének feltételeit, mely civilizációnk lételeme, segíteni a válságjelenségek megoldásában.” A tagozat alapításában Bácskai Tamás, Bereczki Csaba, Gábor Marianne, Hubay Miklós, Juhász Ferenc, Köpeczi Béla, Lengyel Balázs, Somlyó György, Szabó Magda, Szigeti József és Tóth Éva vett részt.²²²

²¹⁶ *A Magyar Pen Club tájékoztatója a Nemzetközi Pen Körlevelére.* 1995. aug. 24. G.

²¹⁷ Hubay Miklós: *Beszámoló a Magyar P.E.N. Club 1995. évi tevékenységéről.* A Művelődési és Köznevelési Minisztérium Irodalmi Osztálya számára. Bp., 1996. febr. 22. A Magyar Pen Club fejl. lp. G.m.

²¹⁸ G. Kéziratoss javításokkal.

²¹⁹ Tervezték az *Illyés és Franciaország, Radnóti és Franciaország, Ady és Franciaország* megrendezését is, l. *Hubay Miklós levele Gallyas Csabához.* Bp., 1995. máj. 24. G.m.aut.

²²⁰ *Meghívó.* Nytv.

²²¹ Hubay Miklós: *Beszámoló a Magyar P.E.N. Club 1995. évi tevékenységéről.* A Művelődési és Köznevelési Minisztérium Irodalmi Osztálya számára. Bp., 1996. febr. 22. A Magyar Pen Club fejl. lp. G.m.

²²² *Jegyzőkönyv a Société Européenne de Culture (SEC) Magyarországi Központjának alakuló közgyűléséről.* Bp., 1995. aug. 9. Az egyesület aug. 16-án kérte bírósági bejegyzését, l. *Dr. Egyházi József ügyvéd kérelme a Fővárosi Bírósághoz.* Az ügyvéd fejl. lp. G.aut.

A nemzetközi SEC *Függetlenség, beavatkozás és szolidaritás* tematikájú októberi közgyűlésén Bereczki Csaba, Csicsery-Róóay István, Hubay Miklós és Tóth Éva képviselte a magyar Pent.²²³ Békés Pált, Eörsi Istvánt, Göncz Árpádot, Görgey Gábort, Hernádi Gyulát, Mézőly Miklóst, Spiró Györgyöt és Vámos Miklóst arról értesítették, hogy a londoni Gate Theater és a BBC World Service drámai szerkesztősége 1996 elején nemzetközi biennálét szervez, amelyen hat európai ország hat kiválasztott kortárs színdarabját ismertetik meg az angol közönséggel.²²⁴ Minthogy a magyar Pennek az 1995. augusztus 24-i Sztrugai Költészeti fesztiválon való részvételét nem támogatta a minisztérium,²²⁵ a találkozón csak Juhász Ferenc lehetett jelen, a román Pen 1995. szeptemberi, *A hatalom és az írók, az írók hatalma* című regionális tanácskozására Tóth Éva utazott.²²⁶

A magyar Pen kevésbé ismert kezdeményezései közé tartozik a Nemzetközi Madách Társaság létrehozása. A társaságot Hubay javaslata nyomán a magyar Pen, a Petőfi Irodalmi Múzeum és a Nógrád Megyei Önkormányzat alapította 1995. október 6–7-án Csesztvén,²²⁷ Hubay Miklós a társaság tagjának Erdélyből Fábíán Ernő filozófust és Ion Caramitrut, a bukaresti Nemzeti Színház igazgatóját, a Román Színházi Unió elnökét hívta meg.²²⁸

A *szabadság dzsungelében* című regionális konferenciák ötödik találkozója, amely a sorozat minden bizonnyal legértékesebb összejövetelének bizonyult, 1995. október 12–14. között tartották a Petőfi Irodalmi Múzeumban a magyar Pen és a Friedrich Naumann Alapítvány szervezésében.²²⁹ A konferencia megrendezését 150 ezer forinttal támogatta Tabajdi Csaba, a Miniszterelnöki Hivatal politikai államtitkára.²³⁰ Az írók eszmecserejének címe és témája ez volt: *Odi et amo.* Régiók íróinak személyes vallomásai arról, hogy milyen vonzalom vagy idegenkedés támadhat egy szomszédos (vagy akár távolabbi) nép, ennek nyelve, kultúrája iránt. A tanácskozás azonos című bevezetőjét Hubay Miklós tartotta:

²²³ Hubay Miklós: *Beszámoló a Magyar P.E.N. Club 1995. évi tevékenységéről,* vö. 217. jegyzet.

²²⁴ *Hubay Miklós levele Pálné Bán Évához, a Művelődési és Köznevelési Minisztérium előadójához.* Bp., 1995. nov. 22. A Magyar Pen Club fejl. lp. G.m. és *A magyar Pen 1996. évi teendőiről.* Bp., 1995. jún. 13. A Magyar Pen Club fejl. lp. G.

²²⁵ *Török András levele Hubay Miklóshoz.* Bp., 1995. aug. 24. A Művelődési és Köznevelési Minisztérium helyettes államtitkárának fejl. lp. G.aut.

²²⁶ Hubay Miklós: *Beszámoló a Magyar P.E.N. Club 1995. évi tevékenységéről.* A Művelődési és Köznevelési Minisztérium Irodalmi Osztálya számára. Bp., 1996. febr. 22. A Magyar Pen Club fejl. lp. G.m.

²²⁷ *Nemzetközi Madách Társaság – Société Internationale des Amis de Madách.* Bp.–Csesztve. Hubay Miklósnak, Korill Ferencnek, a Nógrád megyei Önkormányzat elnökének és Praznovszky Mihálynak, a Petőfi Irodalmi Múzeum főigazgatójának tájékoztatója. Bp., 1994. nov. 15. Nytv.

²²⁸ *Hubay Miklós levelei Fábíán Ernőhöz és Ion Caramitruhoz.* Bp., 1995. jan. 3. G.m.

²²⁹ *Hubay Miklós Pen-elnök és Pröble Gergely FNA-projektvezető tájékoztató levele.* A Friedrich-Naumann-Stiftung fejl. lp. G.aut.

²³⁰ *Tabajdi Csaba levele Hubay Miklóshoz.* Bp., 1995. szept. 27. Tabajdi Csaba, a Miniszterelnöki Hivatal politikai államtitkára fejl. lp. G.aut. Ehhez l. Hubay elszámolását és a konferencia előadásainak kiadási tervét: *Hubay Miklós levele Tabajdi Csabához.* A Magyar Pen Club fejl. lp. G. K.n.

„Lehet-e gyűlölni egy idegen népet? nyelvet? kultúrát? A legősibb és a legújabb történelmi tapasztalatok is arra vallanak, hogy igen.

És lehet-e szeretni egy másik népet? nyelvet? kultúrát? Majd minden író-fordító élete tanulság, hogy igen, de még mennyire. Lehet. És nem is csak a fordítók odaadó munkálkodása a példa erre. Stendhal szerelmes volt Olaszországba. Byron meghalt a görög szabadságért. Weöres Sándor az egyszer látott Norvégiához később így írt – libidóval és életre szóló fixációval –: „Mint az első nászi ágyba, szívem mindig visszavágyunk hozzád...” Van, amikor a rokonszenv extázisa népeket ragad el egy-egy történelmi pillanatban. A francia forradalom után nagyhatalmi rendszereket hoztak létre azzal a céllal, hogy Európa-szerte elfojtsák a franciákért – a francia szabadságért – a rajongást. Az '56-os magyar menekültek a világ minden táján tapasztalhatták a gyöngédséget, vendégszeretetet. A XX. század három legnagyobb magyar géniusza: Bartók, Ady és József Attila zenében és nagy versekben vallották meg barátságukat az iránt a román nép iránt, amellyel a magyarok konfliktusa a XX. században engesztelhetetlennek látszik.

Viszont a kultúra feltételeinek jelenlegi megrendülése a volt vasfüggönytől keletre eső országokban, s ezzel párhuzamosan az alkotó szellem presztízsének és kisugárzásának csökkenése (elbagatellizálása): ritkítja az esélyét és súlyát is annak, hogy az írók és művészek személyes hitelű művekben nyilatkoztassák ki testvéri érzéseiket más népek, nyelvek és kultúrák iránt.

Személyes tapasztalatunk szerint a tolerancia elve alkalmas arra, hogy szerencsés esetben fékezze az indulatokat, de akkor is elevenen tartja a további vitákat, hogy ki, mit és milyen határig köteles tolerálni. És nem egyszer kerül abban a gyanúba a tolerancia, hogy az intoleranciának lesz ezópusi mesékből ismert álarca.

Nem alaptalan az aggodalom a volt vasfüggönytől keletre eső területeken az erkölcsi értékek háttérbe szorulása és az anarchia veszélye miatt. Általánosan megfigyelhető, hogy a bizalom, a szeretet és a megértés hiányzik az emberek, az államok és népek kapcsolatából.

Ehhez a fenyegető krízishez, amely éppoly kevésbé köthető határok mögé, mint a csernobili felhő, bizonyára hozzájárult a kultúra civilizatórikus missziójának háttérbe szorulása (szorítása) Közép-kelet-Európában.

Az autentikus írói művek egyre kevésbé terjednek, s kérdés: van-e mód rá (van-e igény rá): hogy művészi formában egyáltalán megérlelődjének, megfogalmazódjanak.

A szabadság dzsungelében V. ez évi – [1995.] október 12–14-én, Budapesten tartandó – konferenciáján arról szeretnénk beszélni, hogy személyesen mi fűz egy-egy íróat valamelyik vele szomszédos néphez, ennek nyelvéhez, kultúrájához: hogy mit kapott tőle – és esetleg – mit adott neki. Vagy épp ellenkezőleg: van-e olyan szomszédos (vagy velünk együtt élő) nép, amely ellen idegenkedést, gyanakvást, lenézést táplálunk? Fel tudjuk-e tární ennek forrásait? Az írói analízis mélyre vihet, akár konkrétumokat tár föl, akár irracionális indokokat – és az írói őszinteség katarzist is eredményezhet.

Esetleg felmerülhetnek olyan emlékek is, amelyek tisztázatlannak és ellentmondásosnak mutatják az érzéseinket más népek iránt. Vajon mennyire élhet vissza az ilyen emlékekkel a gyűlöletkeltés technikája? S mivel és mennyire lehet efféle manipulációknak ellenállnunk?

Miként tavaly is: elsősorban nem értekezést, nem politikai állásfoglalást, még csak nem is filozófiai szöveget kérünk. Bár, aki ilyesmit hoz, szeretettel fogadjuk és érdeklődve hallgatjuk. De számítunk arra, hogy lesznek – s talán nem is kevesen –, akik a maguk írói ihletével és gyakorlatával fognak szólni. S a válaszban, amit a felvetett kérdésre adnak: benne lesz életük számvetése, felelősségük a következő évszázad (évezred) küszöbén, s ennek az elmúlt évszázadnak a megélt tapasztalata.²³¹

A tanácskozáson mintegy száz író, költő, műfordító és irodalomtörténész vett részt; előadásra jelentkezett Gabriela Adameşteanu, Umberto Albini, Jorgos Alevtas, Balla D. Károly, Bari Károly, Jovan Cirilov, Georges Emmanuel Clancier, Csongár Álmos, Ales Debeljak, Egyed Péter, Fodor Sándor, Gálfalvi Zsolt, Gyertyán Ervin, Brano Hochel, Penti Holappa, Kántor Lajos, Király László, Lászlóffy Aladár, Lengyel Balázs, Major Ottó, Nino Nikolov, Constantin Olariu, Miodrag Pavić, Pomogáts Béla, Nicolae Preliceanu, Irene Rübberdt, Giorgio Silfer, Jurij Skrobinyec, Szász Elizabeth, Szépfalusi István, Vjacseszlav Szereda, Tóth Éva és Végel László.²³²

Az előadások kötetbe gyűjtéséhez és kiadásához, a műfordítói program folytatásához, továbbá az Arthur Koestler születésének 90. évfordulójára tervezett nemzetközi konferenciához a magyar Pen 2,8 millió forintos segítséget kért a minisztériumtól.²³³ A támogatást a Koestler-ülésszak éppúgy nem kapta meg, mint a Komlós Aladár Baráti Társaság és a készülő Komlós-emlékkönyv,²³⁴ a Kassák Lajos Akadémia és a SEC magyar központja.²³⁵ A határon túli magyar íróknak *A szabadság dzsungelében*-konferenciasorozaton való részvételéhez azonban 1995 novemberében 450 ezer,²³⁶ a magyar Pen nemzetközi kötelezettségeinek teljesítéséhez 600 ezer forinttal járult hozzá a minisztérium,²³⁷ a Nemzeti Kulturális Alap Irodalmi és Könyv Kuratóriuma pedig 500 ezer forinttal támogatta a műfordítói programot.²³⁸

A Nemzeti Kulturális Alap illetékes bizottságába Hubay Miklós 1995 novemberében Csicsery-Rónay Istvánt jelölte.²³⁹ 1995-ben a minisztérium a Pen-bulletin különszámának kiadásához 300 ezer, a műfordítói program folytatásához 200 ezer forintos támogatást

²³¹ G.m.

²³² Az *Odi et amo* c. konferencia meghívója. Nytv.

²³³ Földes Iván levele Gáspár Györgyöz, a Művelődési és Köznevelési Minisztérium előadójához. Bp., 1995. dec. 15. A Magyar Pen Club fejl. lp. Gaut.

²³⁴ A Komlós-díjat 1995-ben Kenyeres Zoltán kapta; „A Társaság folytatja a Komlós Aladár Emlékkönyv szerkesztését [...]” *Beszámoló*...

²³⁵ A Nemzeti Kulturális Alap 1995. nov. 2-i hivatalos értesítései. G.

²³⁶ *Szerződés a Nemzeti Kulturális Alap terhére biztosított, vissza nem térítendő támogatás felhasználására* (az NKA Irodalmi és Könyv Kollégiuma 12768. sz. határozata). Bp., 1995. nov. 10. G.

²³⁷ *Szerződés a Nemzeti Kulturális Alap terhére biztosított, vissza nem térítendő támogatás felhasználására* (az NKA Irodalmi és Könyv Kollégiuma 12769. sz. határozata). Bp., 1995. nov. 10. G.

²³⁸ *Szerződés a Nemzeti Kulturális Alap terhére biztosított, vissza nem térítendő támogatás felhasználására* (az NKA Irodalmi és Könyv Kollégiuma 12770. sz. határozata). G. K.n. [1995. nov.]

²³⁹ Hubay Miklós levele Török Andrásnak, a Művelődési és Köznevelési Minisztérium helyettes államtitkárának, az NKA elnökének. Bp., 1995. nov. 3. Gaut.

nyújtott.²⁴⁰ (1995 decemberében Hubay Lengyel Balázst javasolta a Márai Sándor-díj kuratóriumába.)²⁴¹

A magyar Pen az írószövetség 1995. november 18-i közgyűlésén levéllel fordult a világ íróihoz a szlovák parlamentnek a magyar kisebbség nyelvhasználatát korlátozó nyelvtörvénye miatt, amely „az azon a földön évszázadok óta virágzó magyar nyelvű irodalom el-sorvasztását jelentené.”²⁴² Hubay Miklós sorai szerint a Nemzetközi Pen régóta foglalkozik a nyelvi jogok védelmével, „a rendszerint etatista indíttatású homogenizáló törekvésekkel és merényletekkel szemben. A katalánok azok, akiket kis híján néma nemzetté fojtogatott Franco fasizmusa, s most, miután végre autonómiát nyertek és régi kultúrájuk, jólétük megint felvirágzott, ők állnak most élére a hátrányos helyzetbe szoruló (szorított) nyelvekért induló mozgalomnak. [...] átfogó nemzetközi Charta van készülőben, hogy védőpajzsul szolgálhasson a támadásoknak, háborításoknak, nemegyszer végveszélynek kitett nyelvek számára.”²⁴³ Hogy mikor lesz ebből a Chartából az ENSZ-nél énekes halott? Mert közben és ennél gyorsabb tempóban a Chartával ellentétes indulatú, nyelvirtó szándékok emeltetnek itt és ott törvényerőre. Iskolatörvények születnek, amelyek lehetetlenné teszik, hogy anyanyelvén nevezze és ismerje meg a bontakozó lélek a világot. Nyelvtörvények születnek, amelyek a polgárjogait csorbítják annak, aki ősei nyelvét használja szülőföldjén, és nem az államát. Ezek a törvények csak abban különböznek a rasszista törvényektől, hogy nem a vérre mennek, hanem a szellemre. Lefokozni, megalázni, megtörni, elbizonytalanítani, visszaszorítani épp a legértékesebbet, amit egy nép megteremthetett: azt a pótolhatatlan nyelvi struktúrát, amely – és itt válik az a mi ügyünk – irodalmában további beláthatatlan értékeket ígér.

S nyelvének géniusza bizonyára jelen van ihlető erejével az illető nép zenéjében, filozófiájában, s van, aki azt is mondja, hogy a tudományos észjárásában is. Egy holt nyelv éppoly kevésbé lesz újrateremthető, mint egy kihalt állatfaj; a Teremtés Könyvében ezért vissza kéne számolni néhány napot. Kaptunk mi is, magyarok, akár a katalánok, épp elég fenyegetést a történelemtől, hogy tudatosuljon vateszi legjobbjainkban – és persze az objektívabb Herderben – az a bizonyos *baljóslat*. A nyelvünk sorsát számba vevő nagy vers – Illyés *Koszorúja*, a jóslat szerint gyászkoszorú is lehet.”²⁴⁴

A magyar Pen összefoglalója szerint „a Magyar Írószövetség közgyűlésének résztvevői a Magyar P.E.N. Club elnöke, Hubay Miklós javaslatára a szlovákiai nyelvtörvény kapcsán levélben fordultak a világ íróihoz, s felhívták figyelmüket a kis lélekszámú népek, a nemze-

ti kisebbségek nyelvének, kultúrájának védelmére. A Nemzetközi P.E.N. másfél száz tagszervezetéhez, több tucat kiváló íróhoz, irodalmunk barátaihoz angol és francia nyelven elküldött felhívásra igen sok válasz érkezett. A Francia P.E.N. február végi intézőbizottsági ülésén vitatta meg a kérdést.”²⁴⁵ Hubay a nyelvtörvény elleni 1995. novemberi fellépést naplójában is megöröktette.²⁴⁶

A magyar Pen küldöttei ott voltak a bledi konferencián (1996. május 28–31.), a nemzetközi Pen Fordítói és Nyelvi Jogok Bizottsága által rendezett barcelonai nyelvi jogok világtalálkozóján (június 6–9.) és a délkelet-európai és mediterrán Pen-központok ohridi tanácskozásán is (szeptember 15–17.). Ezeknek az utazásoknak, valamint a szeptemberi sztrugai költő- és októberi belgrádi írótalálkozón, a nemzetközi Pen guadalajarai 63. világkongresszusán (*Irodalom és demokrácia*; november 7–13.), a SEC velencei IB-ülésén és más konferenciákon való megjelenésnek a költségeire a magyar Pen a Művelődési és Közoktatási Minisztériumtól 747 ezer forintos támogatást kért.²⁴⁷

Eközben, bár a Zelnik-féle alapítvánnyal kitört konfliktus lezárásaként 1996. január végén megszületett a döntés, mely szerint az egyesület a Vörösmarty térről a Petőfi Irodalmi Múzeum Károlyi Mihály utcai épületébe költözik.²⁴⁸ Az intézőbizottság tagjai ez idő alatt több mint féléven keresztül nem találkoztak egymással,²⁴⁹ Alexandre Blokh nemzetközi főtákar pedig a magyar Pen nemzetközi tagdíjbefizetésének elmaradását reklamálta Ungvári Tamásnál.²⁵⁰

A kilencvenes évek második felében

Miként korábban is, a magyar Pen szervezeti-szervezési teendőinek legnagyobb részét létfenntartásának biztosítása mellett ezután is hazai és nemzetközi kapcsolatainak gondozása, a konferenciákon való részvétel, tanácskozások kezdeményezése, továbbá a mindennapos aprómunka és a bürokráciával folytatott küzdelem tette ki.²⁵¹ 1995 végén a szöuli Békédíjra Habsburg Ottót terjesztették elő (aki maga helyett egy Magyarországon élő egykori '56-ost javasolt).²⁵² 1996. január 19-én a Pen nevében Madách Imre balassagyarmati szobrát

²⁴⁵ Beszámoló...

²⁴⁶ *Végtelen napjain* (Napló) 146–147.

²⁴⁷ Beszámoló...

²⁴⁸ Hubay Miklós levele a Belvárosi Távbeszélő Üzemnek. Bp., 1996. jan. 31. A Magyar Pen Club fejl. lp.

²⁴⁹ Ungvári Tamás levele Földeák Ivánhoz. Bp., 1995. dec. 7. G.aut.

²⁵⁰ Alexandre Blokh nemzetközi főtákar levele a Magyar Pen Club főtákarához. London, 1995. dec. 18. G.aut. A mulasztás miatt erre hivatkozott Ungvári Földeák Iván titkárhoz írt levelében (Bp., 1996. jan. 9. G.aut.). L. még Török András helyettes államtitkárral levele Hubay Miklóshoz. Ü.sz. 110.364/95. Bp., 1995. dec. 20. A Művelődési és Közoktatási Minisztérium helyettes államtitkárának fejl. lp. G.aut.

²⁵¹ Az írószervezet tevékenységi köre: „nemzetközi tanácskozások, szimpóziumok szervezése, írók fogadása és küldése, részvétel a Nemzetközi P.E.N. éves kongresszusain.” Földeák Iván ügyintéző tájékoztatója a Heti Világgazdaság számára. Bp., 1996. jan. 8. G.aut.

²⁵² Habsburg Ottó levele Hubay Miklóshoz. Pöcking, 1996. jan. 12. Otto von Habsburg európai parlamenti képviselő német nyelvű fejl. lp. G.m.aut.

²⁴⁰ Földeák Iván ügyintéző tájékoztatója...

²⁴¹ Földeák Iván előadó levele Péliné Bán Évának, a Művelődési és Közoktatási Minisztérium előadójának. A Magyar Pen Club fejl. lp. Bp., 1995. dec. 14. G.aut.

²⁴² Hubay Miklós körlevele. Bp., 1995. nov. 22. A Magyar Pen Club fejl. lp. G.m.aut.

²⁴³ A nemzetközi Pen „barcelonai, tehát katalóniai központú nyelvi jogi bizottsága 40 PEN Clubot, 34 egyéb szervezetet, 560 tudóst mozgósított, amikor arra szánta el magát, hogy egy chartát dolgozzon ki a témában.” Lukácsy András: *A nyelvem én vagyok*.

²⁴⁴ Hubay Miklós felszólalása a Magyar Írószövetség 1995. nov. 18-i közgyűlésén. G.m. Hubay Magyar írók levele a világ íróihoz c. szövege: Dok 149.

koszorúzta meg Hubay Miklós,²⁵³ 1996. április elején pedig Katona Tamás 1. kerületi polgármester támogatását kérte egy budai utca Lengyel Menyhértről való elnevezése ügyében.²⁵⁴

Az írószervezet újabb kezdeményezése az Illyés Gyula-díj alapítása volt 1996. február végén. „A Magyar P.E.N. Club és a francia Société des Gens des Lettres 1989-ben azzal a közös szándékkal, hogy jutalmazza ösztönözzék egymás nyelvéből a legkitűnőbb irodalmi alkotások művészi igényű fordítását: egy-egy díj alapítását határozták el.²⁵⁵ Ezért a Société des Gens des Lettres létrehozta a »Prix Tristan Tzara«-t, amelyet minden páratlan évben ítél oda egy kiváló magyar irodalmi mű magas művészi szintű fordítójának. Az ünnepségre lehetőleg meghívja a Magyar P.E.N.-t is. A Magyar P.E.N. – a maga részéről – lehetőség szerint – igyekszik az új »Tristan Tzara-díj«-as fordítót Magyarországon vendégül látni, hogy további fordításaihoz a magyar írói körökben impulzust és tájékozódást nyertjen.

A Magyar P.E.N. Club viszont Magyarországon létrehozta az »Illyés Gyula-díj«-at. S ezzel két évenként (a páros években) kitünteti azt a magyar író, költő, műfordítót, aki a legutóbbi években vagy élete során kitűnő fordításokkal szolgálta a francia irodalom magyarországi jelenlétét és jó hírét. Az »Illyés Gyula-díj« oklevéllel és pénzjutalommal jár. Kitüntetettjének franciaországi tanulmányutát igyekszik biztosítani a Magyar P.E.N. Club.²⁵⁶

1996. március 21–22-én *Szerep és alkotás*. Női szerepek a társadalomban és az alkotóművészetben címmel rendeztek konferenciát a magyar Pen, Hajnal István Kör és a Petőfi Irodalmi Múzeum szervezésében,²⁵⁷ április 7-án pedig Somlyó György Mistral-díja alkalmából tartottak baráti találkozót a Petőfi Múzeumban.²⁵⁸ Május 6-án a Pen *A lengyel költészet tájai* címmel rendezett közös ülészakot a budapesti Lengyel Intézettel, a Magyar Napló szerkesztőségével és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Lengyel Tanszékével.²⁵⁹

1996. március végén a Nemzeti Kulturális Alap Bertha Bulcsú vezette Irodalmi és Könyv Kollégiuma a magyar Pen 1996. évi nemzetközi tevékenységéhez 450 ezer, a *Kis lélekszámú népek nyelvének, kultúrájának megőrzését, jogainak védelmét szolgáló program* című pályázatához és a nemzetközi Koestler-konferencia megrendezéséhez 300–300 ezer forinttal járult hozzá.²⁶⁰ Ezzel szemben a SEC magyarországi központja és a Pen „kétoldalú írói programja” elesett az 1996-os támogatástól.²⁶¹

A szabadság dzsungelében című regionális konferenciasorozat hatodik budapesti találkozó-jára 1996. október 17–19. között került sor *Civilizációnk törekvése – írói vallomások tükrében*

címmel a magyar Pen és a Friedrich Naumann Alapítvány szervezésében. Hubay megnyitó beszéde szerint „A nagy háború végén egy győztes ország fia mondta ki e jövőbe néző baljós, szorongató szót: »Nous autres, civilisations, nous savons maintenant que nous sommes mortelles.« Aztán civilizációnk törekvéseiről beszélt. S hogy ugyanolyan körülmények között kerülnek a tenger fenekére Keats és Baudelaire versei, ahogy a Menandroszéi... 1919-ben ír erről Paul Valéry. Mi, akik akkoriban – vagy azóta – születünk, nemegyszer érezhettük, hogy a szavai beteljesülnek rajtunk, már az életünkben.

Akármilyen nagy filozófiai és tudományos irodalma van is századunkban a »krizológiának«, viszonylag kevés a – Valéryéhez hasonló, vagy az övéénél is személyesebb, ihletettebb – írói vallomás a baljós jelenségekről. Visszamenni hiteles élményekig – ilyesmit szeretnénk kérni vendégeinktől, akár planétánk, akár szülőhazánk, nyelvünk, kultúránk végveszélyét jelző tényei láttán. Vagy nem is az ő népük, nem is az ő kultúrájuk, nyelvük fenyegettetését tapasztalva. Esetleg Európáét. Elképzelhető, hogy a XX. században rejlő *romlás* »tetténéréséhez« nem a napi események során jutnak el e század írói és költői, hanem – ennél még hitelesebb módon – az alkotás ihletében, valami apokalipszis előérzetének a szorongásai között. Ilyen vallomások is – ha vannak – figyelemmel várunk. Éppúgy, mint hasonlóképpen hiteles proklamációját annak, hogy Paul Valéry tévedett, mert aranykor vár ránk és utódainkra.²⁶²

A konferencia előadói között volt Fawzia Assaad, Kosztasz Asszimakopulosz,²⁶³ Sava Babić, Balla D. Károly, Balla Zsófia, Gérard Bayo, Bányai János, Ana Blandiana, Jorge Hernández Campos, Terry Carlbom, Robert Murray Davis, Christa Dericum, Fodor Sándor, Földényi F. László, Gálfalvi György, Gálfalvi Zsolt, Alexander Giese, Kaskal Gilevski, Haldiman Éva, Horváth Andor, Jánosy István, Juhász Ferenc, Kántor Lajos, Lászlóffy Aladár, Claire Anne Magnes, Ivan Megela, Mezei András, Mirko Mirković, Monoszló Dezső, Mózes Attila, Gustav Murin, Nagy Pál, Nemere István, Constantin Olariu, Pomogáts Béla, Valerij Popov, Nicolae Preliceanu, Fernando Garcia Roma, Roberto Ruspanti, Andrzej Sierosewski, Szilágyi István, Tamás Gáspár Miklós, Luigi Tassoni, Tóth Éva és Veress Miklós.²⁶⁴ A konferenciát az október 19-i Székely János- emlékezettel zárták.

A nemzetközi Pen guadalajarai 63. világkongresszusát 1996. november végén tartották; a kongresszus magyar szempontból kiemelkedően fontos határozata *A magyar kisebbség Szlovákiában* címet viselte.²⁶⁵ A dokumentum elítélte a nyelvi kisebbségi jogokat sértő területi átszervezést és a diszkriminatív a nyelvtörvényt, mely „nem kínál törvényes garanciákat a nemzeti kulturális kisebbségek számára, és mind szellemével, mind vonatkozó cikkelei révén korlátozza a szólásszabadságot szlovák nyelven, valamint a kisebbségek, köztük a 600 000 lelket számláló jelentős magyar kisebbség nyelvén”. Szóvá tette a magyar kisebbség

²⁵³ Hubay Miklós levele Oroszláné Mészáros Ágnesnek, a Madách Imre Városi Könyvtár igazgatójának. Bp., 1995. dec. 21. G.m.

²⁵⁴ Hubay Miklós levele Katona Tamáshoz. Bp., 1996. ápr. 2. G.

²⁵⁵ L. 36. jegyzet.

²⁵⁶ Az Illyés Gyula-díj alapítólevél-tervezete. Bp., 1996. febr. 28. G. Hubay Miklós aut.

²⁵⁷ Meghívó. Nytv.

²⁵⁸ Meghívó. G. Tóth Éva és Hubay Miklós aut.

²⁵⁹ Meghívó a Magyar P.E.N. Club lengyel irodalmi rendezvényeire. Nytv.

²⁶⁰ A Nemzeti Kulturális Alap 1996. márc. 26-i tájékoztatói. G.

²⁶¹ Uo.

²⁶² Kézirat. K.n. [1996. jún.]

²⁶³ Asszimakopulosz a magyar Pen 1996. nov. 12-i görög estjén is közreműködött.

²⁶⁴ A meghívó tervezete. Nytv. Kézírt írott kiegészítésekkel.

²⁶⁵ Dok 150.

anyanyelvű oktatásának megnehezítését azzal együtt, hogy a kulturális kormányzat „veszélyezteteti a kisebbségek irodalmi és művelődési folyóiratainak létét és ezzel a szerzők közlési lehetőségeit”. Mivel a nemzetközi Pen aggodalommal szerzett tudomást az új szlovák büntető törvénykönyv tervezetét, amely büntetéssel sújtaná a kulturális kisebbségek alapvető jogait védő szlovák állampolgárokat, a határozat a kormányt a kulturális kisebbségek szólásszabadsághoz jogát csorbító eljárások kiküszöbölésére szólította fel.

Rónai Mihály András nevezetes műfordítás-antológiájának, a *Nyolc évszázad olasz költészete* bővített kiadásának bemutatására 1996. december 2-án került sor Tarján Tamás közreműködésével, 17-én pedig Faludy György és Vezér Erzsébet részvételével tartottak Arthur Koestler-emlékezést; az 1996. évi Komlós Aladár-díjban Bodnár György részesült.

Amikor 1997 márciusában a magyar Pen már egy éve a Petőfi Irodalmi Múzeum „albérlője” volt, kézhez véve a Magyar Irodalom Háza koncepcióját, *Végtelen napjaim* című jegyzetsorozatóban Hubay Miklós a közelmúlt eseményeire tekintett vissza. Úgy látta, „A magyar irodalom határokon túli hírért-nevét, nemzetközi kapcsolatait hetven esztendőn át nem eredménytelenül szolgálta a Magyar PEN Klub, mint a Nemzetközi PEN, az írók szabadságának, az eszmék és művek szabad áramlásának garantálására rendelt nagy és egyetlen írói világszervezet magyar központja. A kultúra lerobbantásával került ez is válságba. [...]”

Ilyenkor, az én koromban, a 80. év küszöbén – ha megéri – az írónak az a cserépetető legyen a gondja, amit műveire még felrakhat. Ezt áldozom fel. Lucidus délelőtti és délutáni óráimmal szponzorálom a PEN Klubot. Együtt a választott és szintén honorárium nélkül dolgozó alelnökökkel. (Hátsó gondolatok elkerülése végett: már a harmadik PEN-világkongresszusról maradok távol, útiköltség híján.) [...] Reformkori elődeink szavajárásával *nobile officium* számunkra a PEN, ahol nagy horderejű programokat valósíthatunk meg alapítványi támogatással, elsősorban a Friedrich Naumann Stiftungéval, mint az idén – reméljük – hetedszer sorra kerülő Európa-szerte népszerű nemzetközi konferenciánkat, *A szabadság dzsungelében*, ám a lakbért, postát, takarítást alig tudjuk kifizetni. [...] viszolyogtató a Magyar Irodalom Házának terveiről tárgyalásra megküldött anyag, amelyben a magyar irodalom végzetesen súlyos problémáiról édeskeveset olvashattunk, ám annál többet – nagy ügyszetetre valló részletességgel – az írók feje fölé rendelt Közhasznú Társaság vezetőjének és titkárainak irigylésre méltó fizetéseiről.”

Hubay úgy vélte, „a nyomorba süllyedő írósnak, a kiadásnak, a könyvterjesztésnek, a folyóiratoknak, a könyvtáraknak – sokkal életbevágóbb – és a nemzeti jövő sorsába vágóbb – ügyei vannak most annál, hogy éppen ki tekinti magát az egykori kitelepített edénygyáros Bajza utcai palotája pillanatnyi birtokosának.”²⁶⁶ [...] A székházügyektől már csalánkiütést kapó közvélemény előtt ez a hajcihő beleillik a magyar társadalmukról alkotott összképbe és ügyesen eltakarja a magyar költészet és irodalom – e hétszáz év óta egyetlen épen, tisztán és veretlenül maradt nemzeti intézményünk – jelen nyomorúságát és baljós kiáltásait.”²⁶⁷

²⁶⁶ Az írószövetség Bajza u. 18. szám alatti épületéről van szó.

²⁶⁷ Dok 151.

Hubay még nem tudhatta, hogy a magyar Pen csak 2001 szeptemberéig maradhat véglegesen remélt otthonában.

Az 1997. tavaszi rendezvények sora a Nemzetközi Madách Társaság március 14-i várszínházi tudományos ülésszakával, majd április 11-én, a Költészet Napján Gömöri György és Szirtes György *The Collonade of Teeth*. Modern Hungarian Poetry című antológiájának Petőfi Múzeumbeli bemutatójával folytatódott a szerzők és Kúnos László (akkor már a Corvina Kiadó idegen nyelvű főszerkesztője) közreműködésével. Április 22-én a magyar Pen és a Magyar UNESCO Bizottságnak a Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozatáról folytatott kerakasztal-beszélgetésére került sor Bíró Gáspár, Gereben Ferenc, Kontra Miklós, Várady Tibor és Tóth Éva részvételével.

Az Edinburghban augusztus 5–11. között az *Önazonosság és sokszínűség* témakörét tárgyaló 64. világkongresszuson a magyar és az erdélyi magyar Pen egyaránt képviseltette magát,²⁶⁸ november 21–23-án pedig *A szabadság dzsungelében* hetedik budapesti találkozására került sor *A nyelvem én vagyok*. A kisebbségi nyelvi jogok Európában címmel, a magyar és az erdélyi magyar Pen, valamint a Friedrich Naumann Alapítvány szervezésében. A rendezvény meghívója szerint „A személyiség identitása és jogai összefüggnek a nyelvvel, amely maga is más és más képet mutat a történelemben, az anyanyelv jelentőségének felfedezésétől a mesterséges nyelvek felvetette problémákig. A konferencia beilleszkedik a Nemzetközi PEN Club azon törekvései közé, amelyeket a Fordítási és Nyelvi Jogi Bizottság kezdeményezett, s amely az 1996-ban Barcelonában aláírt dokumentumban csúcsosodott, a minden nyelv egyenlőségének deklarációjában. Abban a térségben, ahol szomszédainkkal együtt élünk, egyre gyakrabban politikai konfliktusokká élesedik a nyelvi jogok kérdése. A PEN Charta szellemében a nemzetek közti megértésre és az idegen kultúrák iránti szolidaritásra amúgy is fogékony írókat hívjuk erre a konferenciára, akiknek hivatásuknál fogva sajátos, bensőséges és kreatív kapcsolatuk van a nyelvvel.”²⁶⁹

Az előadók között volt Andrassy György, Balla D. Károly, Claudio Caratsch, Fodor Sándor, Gálfalvi Zsolt, Paskal Gilevski, Jókai Anna, Kalász Márton, Kelemen János, Kontra Miklós, Lackfi János, Lászlóffy Aladár, Lukácsy András, Mircea Martin, Mészöly Dezső, Constantin Olariu, Pléh Csaba, Pomogáts Béla, Giorgio Pressburger, Jordi Sarsanedas, Szépe György, Temesi Ferenc, Veno Taufer, Carles Torner, Várady Tibor, Veress Miklós és Vidnyánszky Zoltán.²⁷⁰

Gálfalvi „a konferencia leglényegesebb kérdéseit hozta szóba. Rámutatott, hogy a nyelvről szólva megkerülhetetlenek a nyelvpolitikai kérdések. Ezek között pedig az első, hogy a nyelvi jogok az alapvető emberi jogok részének tekintendők. Gálfalvi felelevenítette, hogy a múlt év júniusában, Barcelonában megrendezték a nyelvi jogok világkonferenciáját. Ezen fogalmazták meg a nyelvi jogok egyetemes nyilatkozatát. A több száz tudós, művész éve-

²⁶⁸ A kongresszusról l. Gálfalvi Zsolt *Önazonosság és sokféleség* c. beszámolóját.

²⁶⁹ „A nyelvem én vagyok”. Meghívó. Nytrv.

²⁷⁰ Uo.

kig tartó munkájának eredményeként született dokumentum egyértelműen leszögezi, hogy a nyelv korántsem csupán a közlés technikai eszköze. Ellenkezőleg: minden egyes nyelv egy kollektív identitás hordozója, kifejezője. A nyelvhasználat korlátozása az ember alapvető jogainak korlátozását jelenti.²⁷¹

A Komlós Aladár Baráti Társaság 1997. december 15-i összejövetelét a névadó *Magyar zsidó szellemi történet* című könyve bemutatásának és a Komlós-díj átadásának szentelték; az 1997. év kitüntetettje Lukácsy András és Tarján Tamás volt. A magyar Pen és az Orpheusz Kiadó *Világ és líra* című irodalmi estjét 1998. február 27-én tartották, április 13-án pedig a nyolcvanéves Hubay Miklós születésnapjára (1918. április 3.) köszöntésére került sor. Ez időtől kezdve az írószervezet változatlanul súlyos anyagi helyzete ellenére, immár „fedél alatt” mind több tematikus és szerzői estet, megemlékezést és konferenciát rendezett, köztük Peter Zollmann műfordító (1998. április 27.), Ernesto Rodrigues (május 14.) szerzői estjét, a Tímár György fordította *Complainte tardive* című József Attila-kötet (május 27.) és a *Gondviselés szeszélye* című modern katalán novellagyűjtemény bemutatóját (június 25.). Clive Wilmer és magyar fordítója, Gömöri György estjét szeptember 15-én, a Poemas című spanyol nyelvű Petőfi-kötet bemutatóját október 5-én, Lidia Jorge portugál elbeszélő könyvbemutatóját november 11-én tartották.

A szabadság dzsungelében nyolcadik, utolsó találkozására 1998. december 3–5. között került sor a magyar és a romániai magyar Pen, valamint a Friedrich Naumann Alapítvány rendezésében. Hubay Miklós megnyitó szavai szerint „írói vallomásoktól, szuverén művek írása során szerzett felismerésektől remélünk új és hitelesebb megközelítést egy oly század fináléjához, amely eddig is bővelkedett a pusztán józan ésszel alig megmagyarázható jelenségekben. S mint eddig is, most is igyekszünk olyan kérdést felvetni, amely az információknak és a napi banalitásoknak (nemegyszer megtevesztő) özönében alkalmat adhat rá, hogy pár napig – legalábbis mi írók egymás közt – megpróbáljunk szót ejteni a lényegről, vagy amit annak vélünk. Ezúttal azokkal a hivatásunkat is érintő jelenségekkel szeretnénk szembenézni, amelyek Magyarországon és a szomszédos országokban nyugtalanítóan jelentkeznek (például az irodalmi műveltség megoszlásában), ám tapasztalataink szerint a világ többi részében is érzékelhetőek, és az írói érzékenység sugárterében állnak. Az 1998. november közepére tervezett nemzetközi konferenciánk címe és témája tehát: »Micsoda ékes gályák a tenger fenekén...« A hagyományok és a globalizálódás világkonfliktusának tünetei a közép-európai irodalmak sorsában.

Az emblemikus címet Paul Valérytól vettük. 1919-ben, egy győztes nagyhatalom jogos diadalmamórában a Költő kataklizmáról vizionált. Tenger fenekére süllyesztett gályákról ír – ott van az, amelyik Menandroszt vitte, és odakerülhet az is, amelyik a francia költészet rakományát hordozza. Pár hete, a Tokaji Írótáborban Ryszard Kapuściński írása középpontjában Atlantisz metaforája állott... A Magyar P.E.N. Club legillusztrisabb elnöke, Kosztolányi még a húszas és harmincas évek fordulóján írta novellisztikus esszéjében: »Semmi értelme, hogy

²⁷¹ H[ovanyecz]. L[ászló]: *A nyelvem én vagyok*.

itt, a világmappa egy parányi pontján nemzetesdit játszunk. Semmi értelme annak, hogy fiainknak és azok fiainak átadjuk nyelvünket, mint valami örökletes nyavalyát. [...] Csak az első nemzedéknek fog ez fájni... Nekünk pedig csak egy kötelességünk van: szabad folyást engedni a világhistória könyörtelen eseményeinek.« E szándékosan provokatív szavak vajon ma is heves ellentmondásra találnának? Reméljük, erre is választ adhat konferenciánk, meggyőzően sorakoztatva fel az egymással ellentétes nézeteket, egyaránt értékelve a nemzeti kultúrák gyönyörű virágzását és az Egyetemesbe való gyönyörű beolvadást.²⁷²

A konferencia felkért előadói között volt Aczél Géza, Ács Margit, Balassa Péter, Balla D. Károly, Barna Imre, Bányai János, Bodnár György, Cs. Gyimesi Éva, Cselényi László, Csordás Gábor, Egyed Péter, Esterházy Péter, Ferencz Győző, Fodor Sándor, Földényi F. László, Gálfalvi György, Gálfalvi Zsolt, Grendel Lajos, Gyurkovics Tibor, Haldimann Éva, Hankiss Elemér, Horváth Andor, Hubay Miklós, Juhász Ferenc, Kántor Lajos, Kányádi Sándor, Kelemen János, Kenyeres Zoltán, Kiss Gy. Csaba, Konrád György, Kovács István, Köpeczi Béla, Kukorelly Endre, Lászlóffy Aladár, Lengyel Balázs, Márton László, Nádas Péter, Németh G. Béla, Orbán Ottó, Pléh Csaba, Pomogáts Béla, Giorgio Pressburger, Réz Pál, Róna-Tas András, Schlett István, Somlyó György, Szabó Ferenc SJ, Szájer József, Szépe György, Szépfalusi István, Szilágyi István, Tandori Dezső, Thomka Beáta, Tímár György, Tóth Éva, Tózsér Árpád, Turczai István, Várady Tibor és Végel László.²⁷³

1998 januárjában Hubay és Lackfi János, a műfordítói program új vezetője elhatározta a hatvanas évek végén indult program újraindítását. Hubay a magyar Pen egész évi működésére 4,6 millió forintba pályázott;²⁷⁴ Magyar Bálint miniszterhez írott levele szerint az írószervezet tevékenységének középpontjában „mindig is az az igyekezet állott, hogy a magyar költészet és irodalom értékeit nyelvünk határain túl is hozzáférhetővé tegye. Ezt a programot klasszikus érvennyel fogalmazta meg egykori elnökünk, Kosztolányi Dezső. Ez a félszázados tevékenységünk a rendszerváltás kavargása közepette anyagi hiányában megtorpant. Fel kellett hagynunk az évente megjelenő P.E.N. Bulletin kiadásával, valaha oly eredményes fordítói programunk máig szünetel. Ezek a veszteségek sajgó hiányt jelentenek mindnyájunknak, s a baráti odaadó fordítók csapatai szétszéledtek, más elfoglaltság után néztek. Annál nagyobb örömmel üdvözljük a Művelődési Minisztérium rokon törekvéseit. Ebben a szellemben az idei év folyamán szeretnénk újra beindítani nagy hagyományú műfordítói programunkat.²⁷⁵

Hubay rámutatott arra is, hogy a program két évtizedes fennállása alatt a magyar Pen bebizonyította, „sosem szelektált politikai, csakis minőségi szempontok szerint (lásd Weöres [Sándor], Pilinszky [János], Nemes Nagy Ágnes, sőt Petri [György] fordíttatását és megjelentetését,

²⁷² K.n. Aut. A találkozó végleges címe: *A kulturális örökség és a globalizálódás világkonfliktusa*. Meghívó. Nytv.

²⁷³ G.

²⁷⁴ *Tájékoztató a társadalmi szervezet gazdálkodásáról* [kitöltött űrlap]. Bp., 1998. jan. 29. Nytv.m. Hubay Miklós aut.

²⁷⁵ *Hubay Miklós és Lackfi János levele Magyar Bálint művelődési és közoktatási miniszterhez*. Bp., 1998. febr. 9. G.m.aut.

vagy a – ma már néhai – nagyon tehetségesnek indult ellenzéki Hajas Tiborét, akit két francia költővel is fordítottunk). Ebben az sem hozott változást, amikor a P.E.N. Club [egyik] vezetőjét egy évre szóló külföldre-utazási tilalommal tüntette ki az éppen aktuális miniszter.²⁷⁶ Ezen az úton kívánunk haladni a továbbiakban is, tehát politikai konstellációktól és írói csoportosulásoktól függetlenül kívánunk dolgozni, egyedüli kritériumnak a minőséget tekintve.²⁷⁷

A műfordítói program költségeire Hubay és Lackfi fél évre mintegy 3 millió forintos támogatást kért. A minisztérium elutasító válasza szerint, mivel a fordítási ügyeket az újonnan létrejött Fordítástámogatási Iroda intézi, a Frankfurt 99 pályázat folytatása 10 milliót kényszerít, a balatonfüredi Lipták-villában pedig Műfordító Ház működik, „nehezen indokolható” a napidíj és az ingyenes szállás mellett még munkadíj elszámolása is.²⁷⁸ A Pen a kért összeget nemsokára mégis megkapta.²⁷⁹

1999. március végén a magyar Pen Petőfi Sándor halálának 150. évfordulójára erdélyi nemzetközi költőtálkozó megrendezésével készült. „Mind a Romániai Magyar PEN Club, mind a Romániai Román PEN Club és az ottani írószövetség – ahogy Gálfalvi Zsolttól értesültem – szívesen részt vesz egy olyan manifesztációban, amely Petőfit végre (talán először az ünnepi másfél évben) világirodalmi jelenséggé szándékozik ünnepelni – írta Hátori József kulturális miniszternek Hubay Miklós. – [...] A jó szándékú romániai készülődés jelének tekinthetjük azt is, hogy a bukaresti Művelődési Minisztérium Petőfi válogatott költeményeinek háromnyelvű kiadását készíti elő, a harmadik nyelv valamelyik nyugat-európai nyelv lesz (német vagy francia).²⁸⁰ Petőfi másfél esztendő ünnepelésének végén – ismételten – a vitathatatlan világköltőt kell megünnepelnünk. Petőfi Sándor életében és halálában korán elérte az európai rangot és közfigyelmet, méltatlanság volna, ha ezen az emlékűnnepségen ennél alább adnánk.”²⁸¹

1999. május közepén Hubay Miklós mégis azt írta, „úgy múlik el a Petőfi-évfordulók másfél esztendeje, hogy méltó megünnepelése Petőfinek – az egyetlen magyar világirodal-

²⁷⁶ A Le Journal de Poètes c. belga irodalmi folyóirat 1977. szeptemberi magyar különszámának összeállításán Tímár György „több súlyos hibát követett el”, ezért 1978 márciusától nem utazhatott külföldre, l. *A Boldizsár-korszak* c. fejezet 127. jegyzet. A kulturális miniszter abban az időben Pozsgay Imre volt.

²⁷⁷ *A Magyar P.E.N. Club műfordítói programjának újraindításáról*. Javaslat. G.m. K.n.

²⁷⁸ *Inkei Péter levele Hubay Miklóshoz*. A Művelődési és Köznevelési Minisztérium helyettes államtitkárnak fejl. lp. Bp., 1998. márc. 31. G.aut.

²⁷⁹ *Szerződés* [az MKM és a Magyar Pen Club között]. Bp., 1998. ápr. Hubay Miklós és Koncz Erika fősztályvezető. G.aut.

²⁸⁰ „A romániai Művelődési Minisztérium anyagi támogatásával a Kriterion Könyvkiadó háromnyelvű (magyar, román, angol) Petőfi-kötetet jelentet meg a találkozó alkalmából. A fenti javaslat a három érdekelt PEN-központ elnökeinek megegyezése (Ana Blandiana, Hubay Miklós, Gálfalvi Zsolt) és a két ország művelődésügyi minisztériumaival való előzetes konzultáció alapján készült. *Javaslat*. Tárgy: *Nemzetközi költő-találkozó Petőfi Sándor halálának 151. évfordulóján*. Gálfalvi Zsolt, a Romániai Magyar Pen-központ elnöke, a Romániai Írószövetség elnökségének tagja. [Bukarest, 1999. máj. 18.] G.m.

²⁸¹ *Hubay Miklós levele Hátori Józsefhez, a Nemzeti Kulturális Örökség Miniszteréhez*. Bp., 1999. márc. 29. A Magyar Pen Club fejl. lp. G.m.aut.

mi jelenségnek – nem történik meg. Sőt, még azoknak a legjelentősebb magyar költőknek sincs alkalmuk születése és halála évfordulójának jelenlegi konstellációjában megadni a »hommage«-t neki, akik már emlékezetes műveikben hódoltak előtte (Juhász Ferenc, Utassy József, Mészöly Dezső – sokan vannak). A Petőfi másfél év a halála évfordulójával zárul július 31-én. Javasoltam, hogy nemzetközi költőtálkozót rendezzünk ebből az alkalmából Erdélyben. Ezen Petőfi apoteózisa világirodalmi rangjához illő lehetne. A romániai magyar és román P.E.N. Clubok és írószövetségek rögtön és buzgón kaptak a terven. [...]

Az idő gyorsan múlik és nem készültünk fel a Petőfi halálának közeledő 150 éves évfordulójára. Ennek talán a fő oka az a számomra kiszámíthatatlan indulatoktól vezetett intézkedés, amellyel először a Petőfi Múzeumról vették le a költő nevét – épp 175. születésnapjára –; s tavaly december elején a Petőfi Emlékbizottságot oszlatták fel. Mind a két intézkedést a közvélemény felháborodását észlelve később visszavonták, de úgy érzem, Petőfi presztízse megsérült, az embereknek elment a kedvük minden ünnepléstől, mert valamilyen taktikázást éreznek már mögötte. Nem áll olyan jó lábon a magyar tenni vágyás, hogy az efféle kisebb-nagyobb inzultusokat kibírja. [...] ha e hó 28-áig nincs hivatalos jelzés arra, hogy Magyarország Petőfi nagyságához méltó szinten kíván részt venni az erdélyi Petőfi-ünnepségek rendezésében, Gálfalvi Zsolt (a romániai Magyar P.E.N. Club elnöke) nem tehet mást, mint-hogy közli román partnereivel, hogy legjobb, ha ők is lemondanak a nemzetközi költőtálkozó tervéről.”²⁸² A magyar Pen Pröhle Gergely államtitkártól június elején a rendezvény Pen által kért 2,5 millió forintos támogatás megítéléséről kapott értesítést,²⁸³ amely – mire az erről szóló megállapodást június végén minisztérium Millenniumi Titkárságától átvették – 2 millió forintra apadt.²⁸⁴

A Petőfi emlékének szentelt költőtálkozóra végül kevéssel a nemzetközi Pen 1999. július 15–20. között *Búcsú a huszadik századtól* címmel megrendezett varsói 66. világkongresszusa után került sor. A magyar, az erdélyi magyar és a román Pen nemzetközi költőtálkozóját július 30. és augusztus 1. között Marosvásárhelyen, Segesváron és Székelykeresztúron tartották. A romániai magyar Pent Gálfalvi Zsolt elnök, Fodor Sándor alelnök, valamint Kányádi Sándor, Kelemen Hunor, Kovács András Ferenc, Lászlóffy Aladár és Markó Béla képviselte.²⁸⁵ A tanácskozáson Magyarországról, Szlovákiából, Ukrajnából és Szerbiából Bányai László, Beke György, Csicsery-Rónay István, Dobos László, Hubay Miklós, Konrád György, Mezey Katalin, Nagy Pál, Oláh János, Pomogáts Béla, Tóth Éva, Vári Fábán László és mások mellett Luxemburgból Anise Koltz és Jenny Molson, Franciaországból Jean-Luc Moreau, Lengyelországból Bohdan Zadura vett részt.²⁸⁶

²⁸² *Hubay Miklós levele Pröhle Gergelyhez, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma közgazgatási államtitkárához*. Bp., 1999. máj. 19. A Magyar Pen Club fejl. lp. G.m.aut.

²⁸³ *Pröhle Gergelynek, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma közgazgatási államtitkárnak levele Hubay Miklóshoz*. Bp., 1999. jún. 9. A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma fejl. lp. G.aut.

²⁸⁴ *Megállapodás*. Átadó: Komlóssy Gyöngyi, átvető: Hubay Miklós. Bp., 1999. jún. 28. G.aut.

²⁸⁵ L. Markó Béla RMDSZ-elnök 1991. júl. 31-i fehéregyházi beszédét (*Tisztelet emlékező...*).

²⁸⁶ *Utashísta*. Erdély 1999. júl. 30–aug. 2.

A magyar Pen elnöki tisztét a 2001. április 23-i ünnepi közgyűlésen a tiszteletbeli elnöknek választott Hubay Miklóstól Görgey Gábor vette át.²⁸⁷ A budapesti Olasz Kulturális Intézetben tartott tisztújításon Alexandre Blokh, a francia Pen elnöke és Sylvestre Clancier főtitkár is megjelent. Görgey, aki 1994 óta a magyar Pen egyik alelnöke volt, 2008-ig állt az írószervezet élén, beleértve kulturális minisztersége rövid időszakát (2002–03) is. A főtitkár Benyhe János lett (Temesi Ferenc 2001-től, Petőcz András 2002-től töltötte be az alelnöki tisztet).

A régóta válságos helyzetben vergődő szervezet soron következő közgyűléseinek újra meg újra foglalkoznia kellett az írószervezet legújabb költözésével, a Pen irodája ugyanis, miután 2001. szeptember 1-jétől véglegesnek remélt székhelyéről, a Károlyi-palotából is mennie kellett, kényszerűen átmenetileg a Fészek Klubba költözött. Októberben már ott rendezték meg Peter Paul Wiplinger osztrák költő kétnyelvű estjét, Hermone Pinson amerikai költőné felolvasással egybekötött előadását, valamint Szergej Volszkij orosz műfordító bemutatkozását.

Görgey és Benyhe londoni bemutatkozó látogatására a nemzetközi Pen 2001. november 27. és december 1. közötti 67. világkongresszusán került sor. Minthogy a magyar szervezet súlyosan megnehezedett külső körülményei és belső válsága régóta ismert volt a nemzetközi titkárság előtt, nagy jelentőséggel bírt, hogy a nemzetközi tanácskozásokon, a magyar Pen számára elsőrendű fontosságú Fordítói és Nyelvi Jogok Bizottsága munkájából a magyar központ elnöke és főtitkára is kivegye a részét.

2001. téli londoni jelenlétük azért is hasznosnak bizonyult, mert korabeli értékelés szerint „Az országimázs-akciók valóságos orgiája bontakozott ki ezen a kongresszuson az emberjogi, nyelvi, kisebbségi vitákból, határozati javaslatokból, szavazásokból. Különösen egy új ország, Szlovákia frissen alakult PEN-szervezete volt feltűnően, szinte harsányan tevékeny. Fél tucat határozati javaslat társszerzője, egy olyan (később vesztesnek bizonyult) japán intézőbizottsági tagjelölt hivatalos bemutató-jelöltje, akit előzőleg vendégül is láttak Szlovákiában, és aki derűsen és igen tájékozottan váltott szót a magyar delegátussal »Gabčiková-ról«. Emellett a szlovák szervezet egy most indult kis közlönyt is osztogatott, és külön körlevélben tudatta, hogy megnyitja Pozsonyban a »Globális PEN-könyvtár« az egész világ PEN-íróinak könyvadományából. [...] de még olyan országok is, mint Oroszország, Kuba vagy Mexikó támadó-védekező országimázs-küzdelmekbe bonyolódtak, olyan, közvetlenül nem érintett, ám emberjogilag szinte szenvedélyesen aktív küldöttségek közvetítésével, illetve támogatásával, mint a dán, a norvég, a finn és a négyféle svájci delegáció. Bizony, még a magyar küldött is határozati javaslatot nyújtott volna be, ha bővebb értesülése lett volna az akkor még egészen friss romániai nyelvoktatási botrányról, a csángóföldi házi-családi magyar nyelvoktatás hatósági zaklatásáról, a vele kapcsolatos házkutatásról, tankönyvelkobzásról. Így csak azzal

²⁸⁷ A levél- és irattári forrásokra támaszkodó fejezetek után a záró rész a magyar Pen aktuális iratanyagából merítve sorakoztatja fel a szervezet legutóbbi másfél évtizedének legfontosabb eredményeit.

kellett megelégednie, hogy előszóban tájékoztatta róla a nyelvi-jogi bizottság katalán elnökét, és az ilyen ügyekre természetesen fogékony francia–kanadai (québeci) delegátust. De az angol PEN-szervezet nyitófogadása is országimázs-ünnep volt a javából a lenyűgöző British Library-ben, és még inkább a brit külügyminisztérium búcsúfogadása, államtitkár-helyettesi részvétellel, a Buckingham-palota közelében, a káprázatos Lancaster House-ban. [...]

A politikai és társadalmi változások előtt még világhírű »szabad világbeli« írók, művészek is irigykedve zárandokoltak a sztálinista művészeti szövetségek fényűző székházaiába, és fürödtek meg ők is a kultúrát, a művészetet övező, gyakran mesterséges, de mindig jövedelmező tekintély dicsfényében. Mára a székházakból már csak valamicske, a tekintélyből meg szinte semmi sem maradt. A szervezeti válságból lassan kilábaló Magyar PEN-nek pedig éppenséggel a legkevesebb: nemrégiben hajsza híján az utcára került [...].²⁸⁸

A magyar Pen ez után – követve hagyományait és eleget téve kötelezettségeinek – rendszeresen képviseltette magát a nemzetközi tanácskozásokon (világkongresszusokon, a nemzetközi VB-üléseken, regionális konferenciákon, tematikus írótalálkozók). A külföldi kollokviumokon való részvétel a megélenkülő hazai irodalmi tevékenységet mutató rendezvényekkel társult. A magyar Pen olykor egyedül, többnyire azonban már csak szükségből is, más irodalmi-közületi szervezetekkel, alapítványokkal közösen rendezett tanácskozásai különféle megemlékezésekkel, ünnepi köszöntőkkel, díjátadásokkal váltogatták egymást. Görgey Gábor elnöksége idején az írószervezet életének fontos része lett a havi rendszerességgel megtartott klubnapok hagyományának felelevenítése. A nyári hónapok kivételével minden hónap első csütörtökén tartották a frissen felvett tagok „székfoglalóit”, a Pen új és régebbi tagjai műveinek bemutatását kiadók részvételével. Később Szócs Géza meghonosította az irodalmi folyóiratok szerzőinek és szerkesztőinek bemutatkozását, miközben a Magyarországra látogató külföldi írók, költők, műfordítók és a vendéglátók újabb munkáinak sorozatos megismertetése jól egészítette ki a nagy múltú, a nyolcvanas-kilencvenes években azonban végleg kisiklott műfordítói program újraindítását. A 2001. évi Komlós Aladár-díjat december 18-án Lator László vette át Benyhe Jánostól.

Görgey elnöksége alatt a nemzetközi (szomszédsági) kapcsolatok élénkülésének első jelei közé tartozott, hogy a Pen-világkönyvtár létrejöttének első évfordulóján, 2002. február 22–23-án rendezett pozsonyi ünnepekre Kúnos László titkár utazott (a gyűjteményt a magyar klub később is többször gyarapította a magyar irodalom rangos alkotásaival). A magyar Pen Illyés Gyula születésének centenáriuma alkalmából 2012. június 15-én tartotta nemzetközi konferenciáját. Alexandre Blokh francia elnök, Sylvestre Clancier főtitkár, Georges-Emmanuel Clancier és Jean-Luc Moreau a modern francia irodalom Illyés-képét, Sumonyi Papp Zoltán Illyés Franciaországhoz, a tájhoz, a kultúrához való viszonyát, a francia írókkal való kapcsolatait tárgyalta. Lator László a 2002-es Illyés-díj kitüntettjét, Timár Györgyöt méltatta, aki műfordítói munkásságáért és a magyar–francia kapcsolatok ápolásáért részesült a díjban.

²⁸⁸ Országimázs és PEN.

A nemzetközi Pen 68. kongresszusát 2002. szeptember 17–24. között tartották Ohridban *A határok szabadsága és a szabadság határai*, valamint *A nyelv jövője, a jövő nyelve* témakörökben. A tanácskozáson a magyar Pent képviselő Benyhe János és Csicsery-Rónay István az Európai Unió hatáskörét érintő kulturális-jogi javaslatokat terjesztett elő. A szlovák Pen 2002. november 7–11. közötti találkozóját (Visegrad Literary Forum) a térség országainak aktuális uniós csatlakozása kapcsán rendezték Pozsonyban;²⁸⁹ a visegrádi négyek és Ausztria küldöttei Romano Prodinak, az Európai Bizottság elnökének címzett memorandumot írtak alá a gidrafai (budmericei) Pálffy-kastélyban. A 2002. évi Komlós Aladár-díjat december 4-én Domokos Mátyásnak ítélte a kuratórium.

A magyar Pen összevont elnökségi és intézőbizottsági ülését 2003. március 13-ára hívták össze a Fészekbe, ahol a tagság a folyamatban lévő pályázatokról szóló tájékoztatás után megvitatta a működés feltételeit, az új tagok bevonása és a szükségszerű fiatalítás lehetőségeit, kimondva, hogy az írószervezet Fészekbeli elhelyezését átmeneti állapotnak tekinti. Hubay Miklós 85. születésnapját 2003. április 3-án ünnepelték meg a Nemzeti Színház Stúdiószínházában, ahol Sumonyi Papp Zoltán, a magyar Pen ügyvezető elnöke, Kalász Márton, az írószövetség elnöke és Upor László dramaturg köszöntői után Hubay legújabb színműve, az *Elnémulás* bemutató felolvasására került sor.

Mínthogy a fiatal íróknak a nemzeti központokba, rajtuk keresztül a világszervezet munkájába való bekapcsolása és a nemzedékváltás hosszú idő óta valamennyi nemzeti Pen-központ működésében megoldhatatlannak látszó nehézségeket okozott, a problémát nemcsak a magyar szervezet közgyűlésein, hanem a nemzetközi írótalálkozókon is egyre gyakrabban tárgyalták. 2003. október 31. és november 3. között a szlovák Pen rendezett konferenciát *Young PEN writers* címmel a gidrafai kastélyban, ahol a magyar Pen képviselőjében két fiatal szerző, Szabó T. Anna költő és Dragomán György prózaíró jelent meg. A tanácskozáson a világszervezet működési nehézségeit, mindenekelőtt a fiatalok új európai uniós keretek közötti szerepvállalásának és nyolcvanéves Pen-hagyományok fenntartásának lehetőségeit tárgyalták. A nemzedéki utánpótlás kérdésének megvitatását a *Fiatal írók Európáért* címet viselő 2003. november 10-i budapesti nemzetközi konferencia folytatta, melyet a magyar Pen a Fiatal Írók Szövetségével, a Magyar Írószövetséggel, az Országos Széchenyi Könyvtárral, valamint a budapesti Olasz Kulturális Intézettel és nagykövetséggel közösen rendezett. A találkozón Benyhe János főtítkárr, Barna Imre és Hubay Miklós mellett Lucio Lami olasz Pen-elnök, a *Racconti senza dogana – Vámmentes elbeszélések* című antológia összeállítója,²⁹⁰ a szerzők és a római Gremese kiadó igazgatója szólalt fel.

A *Márai, az európai polgár – a diktatúrák elkötelezett ellensége* címmel 2003. november 14–16. között rendezett kassai kollokviumon Sumonyi Papp Zoltán és Szegedy-Maszák Mihály képviselte a magyar Pen Clubot; utóbbi magyar és angol nyelvű előadását hozzászólások és többek személyes emlékeinek felidézése, a szülőház megkoszorúzása és az emlékszoba meg-

tekintése követte, végül a magyar és a szlovák Pen képviselői egyeztették a világszervezet 2003. november 21–29. közötti mexikóvárosi 69. kongresszusán képviselendő álláspontjukat. A mexikói világkongresszusra, amelyen Homero Aridjis mexikói költő elnöki mandátumának lejártával 2006-ig Jiří Grušát választották meg, Benyhe János főtítkárr és Sumonyi Papp Zoltán ügyvezető elnök utazott. A cseh elnök megválasztását Közép-Európa sikerének könyvelték el a magyar Pen küldöttei is. A 2003. évi Komlós Aladár-díjat december 10-én Sándor Ivánnak ítelték.

Az *irodalmak sorsa az egységesülő Európában* című, 2004. január 22–24. közötti prágai tanácskozáson Jiří Gruša, Andrej Jagodzinski, Ivan Klima és a nemzeti központok további képviselői mellett Vörös István, a február 21–22-i konferencián, amelyet az ország uniós csatlakozása alkalmából *Európa történelmet ír* címmel Cipruson rendeztek, Ferencz Győző tartott előadást. A szlovák Pen megalakulásának tizenötödik, és a Pen-világkönyvtár létrehozásának harmadik évfordulójára összehívott pozsonyi ünnepi ülésen a szomszédsági kapcsolatok ápolása jegyében Benyhe János és Oláh János vett részt. A kerekasztal-beszélgetés a könyvkiadás és a regionális irodalmak aktuális helyzetét tárgyalta. A nemzetközi Pen 2004. szeptember 5–12. közötti, a *Száműzött írók – kisebbségi nyelveken írók* témakörben tartott tromei 70. világkongresszusán magyar részről Benyhe János és Sumonyi Papp Zoltán vett részt az írók kisebbségi és nyelvi jogi helyzetére vonatkozó határozatok kidolgozásában, továbbá az úgynevezett kevésbé elterjedt nyelveken született irodalmi művek fordítási nehézségeinek megvitatásában. A kongresszus Joanne Leedom-Ackermant választotta meg a világszervezet új főtítkárának.

A magyar Pen 2004. november 23-án Görgey Gábor 75. születésnapjáról (1929. november 3.) emlékezett meg. Gergely Ágnes, Hubay Miklós, Kristó Nagy István, Lengyel Balázs és több más kortárs idézte fel emlékeit az ünnepeltről és az irodalmi élet eseményeiről. A 2004. évi Komlós Aladár-díjat december 2-én Poszler György kapta, a kétévente a magyar Pen által adományozott Illyés Gyula-díjban december 15-én Vigh Árpád részesült a francia kultúra hazai és a magyar kultúra franciaországi népszerűsítéséért.

Az intézőbizottság ülésére 2005. október 27-én, a tisztújító közgyűlésre november 21-én került sor a Károlyi-palotában, ahol Görgey Gábor elnöki beszámolóját Benyhe János főtítkárr külföldi konferencia-összefoglalója követte, majd Sumonyi Papp Zoltán ismertette az IB-nek azt az elgondolását, mely szerint az elnöki és a főtítkári poszton nem tervez változást. A közgyűlés a kultuszministersége idején Görgeyt helyettesítő, a Pen nevében hivatalosan eljáró Sumonyi Papp Zoltán, valamint Turczai István személyében két további alelnököt választott. A beszámolókból elhangzott az is, hogy angol-francia nyelvű Bulletinjének folytatása mellett alapítása 80. évfordulóján a magyar Pen történetét bemutató jubileumi kiadványt terveznek.²⁹¹ A 2005. évi Komlós Aladár-díjban a kuratórium december 1-jén Gyertyán Ervinnek ítélte oda.

²⁸⁹ Szlovákia 2004. máj. 1-jén csatlakozott az EU-hoz.

²⁹⁰ *Fiatal írók az új Európában*. Szerk. Lucio Lami. Trans. Balicza Klára et al. Gremese. Roma, 2003.

²⁹¹ Az 1932-es budapesti világkongresszus jegyzőkönyveinek és más dokumentumainak az irodalomtörténeti kutatást szolgáló, kis példányszámban való közzétételére Boldizsár Iván már 1987 tavaszán lépéseket tett (l. *A Boldizsár-korszak* c. fejezet 270. jegyzet), a kiadás azonban elmaradt.

A magyar Pen 2006 szeptemberében ünnepelte alapításának 80. évfordulóját; 29–30-án a Károlyi-palotában rendeztek nemzetközi konferenciát cseh, lengyel, német, osztrák, szerb, szlovák, szlovén és román Pen küldötteinek részvételével. Bevezetőjében Görgey Gábor felidézte az írószervezet viszontagságos múltját, melynek során „a nehéz időkben is kivívta a nemzetközi elismerést, jó ügyet szolgálva”. Göncz Árpád tiszteletbeli elnök és Konrád György egykori nemzetközi elnök üzenetének ismertetése után kerekasztal-beszélgetésre került sor Benyhe János főtítkárral vezetésével. Az ünnepi alkalomra jelent meg Benyhe és Sumonyi Papp összeállításában a *80 éves a Magyar PEN Club* című negyvenoldalas kiadvány, amelyet az írószervezet a Külügy-, valamint az Oktatási és Kulturális Minisztérium támogatásával jelentetett meg.²⁹² A füzetben a Görgey Gábor előszavával ellátott magyar és angol nyelvű kronológiát a magyar Pen elnökeinek, alelnökeinek, főtítkárainak, a szervezet történetében meghatározó szerepet játszó írók, kritikusok, fordítók fényképei kísérik az 1932-es budapesti Pen-világkongresszus eredeti jegyzőkönyve néhány lapjának kópiáival. A 2006. évi magyar–francia Illyés Gyula-díjat december 6-án Hubay Miklós, a Komlós Aladár-díjat Angyalosi Gergely vette át.

Görgey Gábor 2007. június 24–27-én Václav Havellel, a Széchenyi Tudományos Társaság által adományozott aranyérem kitüntetettjével találkozott Prágában, szeptemberben Franz Westner, a német írószövetség bajorországi képviselője folytatott budapesti megbeszéléseket a kortárs magyar irodalom német nyelvterületen való terjesztésének előmozdítására.

Hubay Miklós 90. születésnapját nagyszabású konferencia keretében ünnepelte a Károlyi-palotában a Pen-tagság, a Magyar Írószövetség, a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia, a Színház- és Művészeti Intézet, a Magyar Színház- és Művészeti Egyetem, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság, a Petőfi Irodalmi Múzeum, a budapesti Olasz Kulturális Intézet és más intézmények. Az Illyés Gyula-díjat november 6-án Sediánszky János, a 2008. évi Komlós Aladár-díjat Margócsy István vette át. A magyar Pen, a Magyar Fulbright Bizottság és a budapesti írói nagykövetség február 4-i közös rendezvényén a Bertha Csilla és Donald E. Morse által válogatott, fordított és szerkesztett *Silenced Voices. Hungarian Plays from Transylvania* című erdélyi magyar drámai antológiát²⁹³ mutatta be magyar és angol nyelven Bollobás Enikő a könyv egyik szerzője, Szócs Géza jelenlétében.

A magyar Pen második regionális konferenciáját 2007. április 15–19. között tartották Tállyán *Rousseau polgártárs a 21. században* címmel. A tanácskozás témája Csokonai Vitéz Mihály „mint egy Rousseau Ermenonvilleben ember és polgár leszek” (*A tihanyi echóhoz*, 1798 [P]) látomásának, a közép-európai térség polgárosodásának megvitatása volt plenáris ülésen előadások és korreferátumok, továbbá kerekasztal-beszélgetések során.

A nemzetközi Pen 75. világkongresszusára (október 19–25.) *Szavak, szavak és semmi más* jelíggel került sor Linzben, Európa akkori kulturális fővárosában, ahol a leköszöntő Jiří Gruša nemzetközi elnök utódának a kanadai John Ralston Sault választották meg, az inté-

zőbizottságba a melbourne-i Pen-központ magyar származású képviselője, Judith Buckrich (Bokrics Judit) került be. Benyhe János főtítkárral a Fordítási és Nyelvi Jogok Bizottságának munkájában vett részt. A szerzői jogok New York-i perét ismertető német delegátus elismeréssel szolt Magyarországról, mint a világszervezet által is helyesnek tartott európai uniós szerzői jogi felfogás támogatójáról.

2009. november 30-án köszöntötték Görgey Gábor 80. születésnapját; Ungvári Tamás laudációját a Sumonyi Papp Zoltán és Szakonyi Károly vezette beszélgetés után az író *Alkatrészhullás* című verseskötetéből²⁹⁴ Tóth Krisztina, Turczai István és Weiner Sennyei Tibor olvasott fel Iván Ildikó közreműködésével. A december 3-i évzáró összejövetelen az éves működés szakmai értékelésére került sor. A Bulletin háromnyelvű kötetének a szerzők: Czigány Zoltán, Háy János, Péterffy Gergely és Tóth Krisztina felolvasásával egybekötött bemutatását 2010. január 7-én, a *Magyar művészet* című Corvina-kötet ismertetését február 4-én tartották Rényi András és a szerzők, Bellák Gábor, Jernyei Kiss János, Keserű Katalin, Mikó Árpád és Szakács Béla Zsolt részvételével.

A 2010. november 25-i tisztújító közgyűlés összehívását Benyhe János október 23-i váratlan halála sürgette. A nyolcvannégy éves, Arany János-díja átvételére az írószövetségbe igyekvő Benyhe az utcán esett össze. Miután Görgey Gábor, aki a közgyűlésen betegsége miatt nem lehetett jelen, bejelentette, hogy elnöki teendőinek a jövőben nem tud eleget tenni, lemondott, a szervezet elnökévé Sumonyi Papp Zoltánt, főtítkárává Rácz Zsuzsát, tiszteletbeli elnöknek Görgey Gábert választották meg. Határozat született arról is, hogy az elnökség a jövőben negyedévenként tartja üléseit, amelyeken az alelnökök mellett az intézőbizottság tagjai is részt vesznek. Az új elnökség 2011. január 6-án ült össze az aktuális teendők, köztük a fiatal írók felvételének, a szervezet működési feltételeinek és a nemzetközi jelenlét biztosításának megbeszélésére.

Hubay Miklós 2011. május 7-én, 93 éves korában hunyt el. A magyar Pen a Petőfi Irodalmi Múzeummal közösen rendezett június 10-i felolvasóestjével az íróra és nagy elnökére, a Digitális Irodalmi Akadémia egyik alapítójára emlékezett; a műsoros emlékezésen Ráckevéi Anna és Tóth Sándor előadásában Hubay *Papa elment a harmincéves háborúba* című színműve hangzott el, Lengyel György, Sumonyi Papp Zoltán, Tamás Menyhért és Tóth Sándor kerekasztal-beszélgetését Antall István vezette.

Mivel a 2011. december 7-i tisztújító közgyűlésen Sumonyi Papp Zoltán, aki az elnökséget csupán egy évre vállalta, Rácz Zsuzsa főtítkárral együtt lemondott, az egyesület élére Szócs Gézát, akkori kulturális államtitkárt, főtítkárnak Tolvaly Ferencet, tiszteletbeli elnöknek Sumonyi Pappot, alelnöknek Csicsery-Rónay Erzsébetet, Petőcz Andrást, Temesi Ferencet, Tóth Évát és Turczai Istvánt választották meg.

Programbeszédében Szócs Géza elmondta: „Van közöttünk nem egy olyan jó tollú író, aki ezt a mai estét megfelelően találva, kiszíneztve, meg fogja tudni örökíteni a kíváncsi utókornak, már ha lesz kíváncsi utókor. [...] El szeretném kerülni az ígérgetést, egyetlen dolgot szeretnék

²⁹² L. Adattár 26.

²⁹³ Carysford Press. Dublin, 2008.

²⁹⁴ 2005–2009. Elektra Kiadóház. Bp., 2009.

mégis megígérni, hogy az a kettősség, amely az én helyzetemben adott jelen pillanatban, nem fog problémát okozni a PEN munkájában. Voltak aggályok barátok és ellenségek részéről is, hogy egy kormánytisztviselői poszt és egy művészi struktúra vezetői pozíciója esetében lehet-e átfedés. Azt szeretném leszögezni, hogy bármilyen tisztség megbízottja vagyok is, politikai érdekeket ebben a szervezetben nem kívánok és nem fogok érvényesíteni.”²⁹⁵

Kifejtette továbbá, hogy magyar Pen különleges kulturális diplomáciai szerepkörének eredményes betöltését rendezett, alapszabály szerinti működéssel és a politikai hovatartozás szempontjának mellőzésével igyekszik előmozdítani. „Az új PEN vezetése olyan szellemi műhelyt kíván megerősíteni, amelyben nem politikai szemlélet, vagy érdek alapján folyik a munka, hanem minőségi alapon és azon az alapon, hogy ez a szervezet a magyar kultúra egyik legfontosabb nagykövete.”²⁹⁶ Szócs 2014 októberében is úgy vélte, „az esztétikai értékek képviselése és promóválása mellett tágabb értelemben is meghatározó a bárhol létező PEN Cluboknak a lelkiismereti szabadság, a kifejezési, a véleményszabadság védelme, mint az irodalom számára kardinális értékeké. Az volna a cél, hogy olyan helyzetbe jusson a világ, és itt a jelentős írásbeli kultúrával rendelkező nemzetekről és államokról beszélünk, ahol nem csak cenzúra nincs, de öncenzúra se legyen. Éppen ezért az írók összefogását, különböző nemzetekhez, vallásokhoz, kultúrákhoz tartozó írók együttes érdekeit célozza a PEN Club sok-sok programja, igen változatos tevékenysége. Bevallottan törekednek a politikában gerjesztett feszültségeknek a csillapítására, egy olyan, globálisan érvényes közhangulatnak a megteremtésére, amelyben lehetetlenné válik az írók terrorizálása véleményük, nézeteik, állásfoglalásaik miatt.”²⁹⁷

Az új vezetőség bemutatkozó zenés irodalmi estjét *Mi egy más* címmel 2012. február 6-án tartották Csicsery-Rónay Erzsébet, Petőcz András, Szócs Géza, Temesi Ferenc, Tolvaly Ferenc, Tóth Éva és Turczai István felolvasásával, a december 15-i vezetőségi ülésen pedig szétosztották a feladatokat: a honlap megújításának ellenőrzését Temesi Ferenc, a klubestek, rendezvények szervezését Turczai István, a hazai sajtókapcsolatok ápolását Petőcz András, a külföldi kapcsolattartást Csicsery-Rónay Erzsébet, a tagfelvétel előkészítését Tóth Éva vállalta magára.²⁹⁸

A 2010-ben alapított Hungarian Review című kéthavi folyóirat Pen Clubbeli estjére 2012. március 7-én került sor Kodolányi Gyula főszerkesztő, Nick Thorpe szerkesztő és Granasztói György kiadó részvételével, április 10-én a Nyugat most című folyóiratot mutatta be Petőcz András Szabó Zoltán Attila főszerkesztővel.

A katalán Pen június 4–6-i barcelonai konferenciáján megerősítették a nemzetközi Pen egyik legfontosabb elmúlt évekbeli állásfoglalását, az úgynevezett Gironai Manifestumot, amely szerint mindenkinek joga van anyanyelvéhez és annak műveléséhez; a nyelv kulturális kincs, a világ nyelveinek összessége pedig közkincs, az emberi kultúra alapvető része. A ta-

nácskozáson John Ralston Saul nemzetközi elnök a nyelvi jogok védelmét a világszervezet egyik legfontosabb feladatának nevezte.

A magyar Pen első alkalommal 2012. augusztus 1–20. között megrendezett nemzetközi írótáborának vendégei tizenhárom országból érkeztek a pécsi Zsolnay Kulturális Negyedbe, ahol egymás műveinek fordítása mellett a pécsi Csontváry és a zalai Zichy Múzeumot tekintették meg, végül a berencsepusztai Chateau Viszben kihelyezett ülést tartottak. A magyar Pen az írótábor vendégeinek írásából adta ki az *International PEN Multilingual Anthology (Pécs Writers Camp 2012)* című, Balázs F. Attila szerkesztette válogatást Petőcz András előszavával.

A nemzetközi Pen 78. kongresszusát 2012. szeptember 9–15. között *Irodalom, média és emberi jogok* címmel a dél-koreai Gyeongjuban tartották. A Szócs Géza elnök vezette magyar küldöttség főként a Média és Emberi Jogok Bizottságának vitájában vett részt, ahol a német Pen elnöke panaszt nyújtott be a magyarországi média helyzete miatt, és amelynek munkájában a magyar szervezet különösen a szlovák államnyelv-törvény és a romániai magyar iskolák ügyében volt érdekelt. Mivel azonban a szlovák és a román Pen képviselői nem érkeztek meg a világkongresszusra, a magyar indítványok megvitatása a 2013-as blei konferenciára maradt. A nemzetközi küldöttgyűlés a nemzetközi Pen elnökévé ismét John Ralston Sault választotta meg.

A dél-koreai világkongresszus előtt Szócs Géza nagy horderejű bejelentést tett: *A magyar PEN Club Költészeti Nagydíjat alapít.*²⁹⁹ „A magyar Pen nemzetközi költészeti nagydíjat hoz létre – írta Szócs a kongresszusra készült tájékoztató külföldieknek szánt irodalom- és műfajtörténeti bevezetőjében. – Ezt a költészet súlyának világszerte érezhető csökkenése indokolja, amit veszélyes tendenciának tartunk. A költői művek száműzése egy technikailag mégoly tökéletes civilizációt is lélektelen falanszterré képes változtatni. A számtalan érdeklentét a bolygó egyes államai között felértékeli a lélektől lélekig történő párbeszédet, amely imperatívusként jelenik meg, mint a kultúrák közötti bizalomépítés egyik legfőbb eszköze. A költészetet persze nem elsősorban eszköznek tekintjük, hacsak nem a szellem, a lélek és az erkölcsök felnőtté válása eszköze. Még inkább: a nemesedésre törekvő emberi tudat önkifejező ereje megmutatkozásának.”

A díjjal a magyar Pen azokat kívánja méltó elismerésben részesíteni, akiket „az emberi műveltség évezreidei alatt felhalmozott szellemi és lelki vagyon, a nagy értékvonulatok igaz örököseinek tartunk. Azokat a művészeket, akik legtöbbet tettek a korszerű, a világ mai állapotával összhangban és szinkronban levő kulturális tudatformák megjelenítéséért és gazdagításáért, bekapcsolódva műveikkel hagyomány és megújulás örök dinamikájába. A nagydíj az első ismert magyar költő, a latinul alkotó Janus Pannonius nevét viseli. Értéke 50.000 euró.” A jutalom összege sokszorosát teszi ki a magyar Pen eddigi története pénzértékben legnagyobb díjának, Lord Rothermere 1931-es egyszeri, Kosztolányira bízott adományának. Döntés született két műfordítói elismerés évenkénti kiosztásáról is, ezek összege 3–3 ezer euró.³⁰⁰

²⁹⁵ Szócs Géza a Magyar PEN Club új elnöke. www.irodalmijelen.hu (Megnyitva: 2015. dec. 8-án)

²⁹⁶ Kommuniké. A Magyar PEN Club elnökségi kommunikéja a 2011. decemberi közgyűlésről és az alakuló vezetőségi ülésről. www.pen-hungary.eu/hirek/htmls/kommunike (Megnyitva: 2015. dec. 8-án)

²⁹⁷ Beszélgetés Szócs Géza elnökkel...

²⁹⁸ Kommuniké.

²⁹⁹ Dok 152. L. még Janus Pannonius Költészeti Nagydíj 3–11., Költészeti nagybatalom lettünk és A beatirodalom atyja... A magyar Pen Janus Pannonius Költészeti Nagydíj című tájékoztatóját tíz nyelven adták ki.

³⁰⁰ A beatirodalom atyja kapta a Janus Pannonius-díjat. www.mno.hu (Megnyitva: 2015. dec. 8-án)

A díj névadója, Janus Pannonius a költészet „egész bolygót átfogó, planetáris alkonyatában” Szócs szerint öccse lehetett volna Villonnak; „három évvel született később, mint ő, Magyarországnak egy olyan tartományában, amelyet később az ottomán hódítás elpusztított, s amely ma Horvátország része. Mindketten apa nélkül nőttek föl. Villon nevelőapja egy apátúr volt, Janusé pedig egy főpap, saját nagybátyja. Iskoláit Ferrarában és Padovában végezte, nem is nagyon távol Párizstól, ahol Villon tanult és vált magister artiummá. Janus, mint legum doctor tér vissza Magyarországra, útban hazafelé Andrea Mantegna készít róla portrét, s talán egy freskóján is megörökíti az ifjút, aki ekkor már magas egyházi rangok várományosa.³⁰¹ Néhány éve még, kamaszként, annyira pajzán, olyan szabad szájú verseket írt, amelyekbe még Villon is belepirult volna. (Ezeket jól vihogtak volna együtt, amúgy pedig bizonyára nagyszerűen kijöttek volna egymással.) Mostanra, húsz-huszonöt éves korára, Janus az itáliai humanisták egyik szeme fényévé lett, akinek okossága, eleganciája, tehetsége és műveltsége elbűvölte a környezetét. Hazaérkezve Magyarországra Corvin Mátyásnak, a kor egyik reneszánsz uralkodójának vált bizalmasává, aminek köszönhetően nemcsak püspökké lett huszonevésen, pápai külön engedéllyel, hanem az országot irányító egyik legfontosabb politikussá is, a legmagasabb állami méltóságok viselőjévé. Csak latinul, a kor művelt nyelvén írott versei maradtak ránk, költészetét a mesterien használt antik formák, modern üzenetek és univerzális tartalmak szintézise definiálja. Sokszor rangsorolták a legnagyobb ókori latin költőkkel egy sorba, annyi azonban bizonyos, e nyelvnek ő az utolsó korszakos jelentőségű poétája. (Magyarország különben az óta is adott jelentős latin tollforgatókat Európának, pl. Parmenius Budaeus Istvánt, Sir Roger Hakluyt újvilági expedíciójának krónikását. De Milne *Micimackóját* is egy magyar fordította le latinra.)³⁰²

Villont hol máglyán akarták megégetni, hol akasztófára küldeni, és harminckét évesen eltűnik szemünk elől a történelem süllyesztőjében, Janus pedig rövid élete végén kusza politikai cselszövésekbe keveredett: ő is megismerte, milyen az, amikor az ember a közvetlen halál árnyékában vet számot életével. Néhány évvel az után, hogy Villon odahagyta Párizst és útnak indult, ki tudja, talán kelet felé, a nagybeteg püspök most nyugat felé menekül királya haragja elől. Valahol délen találkozhattak is volna, ha Janus Pannonius útközben egy Medvevár nevű helyen, nem messze egykori szülőfalujától, örökre le nem hunyja a szemét. Akkor, abban a pillanatban, lelki szemei előtt talán megjelentek azok a szavak, amelyek egy római korból fennmaradt sírköbe vésve olvashatóak. A sírkövet Pécsről, Janus püspöki székhelyétől, latin nevén Quinqueeclesiae városától nem messze találták, és egy nagy színész emlékéét őrzi: Sokszor meghalt, de így még soha! [...] Janus Pannonius teste a pécsi székesegyházban nyugszik. Jorge Luis Borgesnek nemcsak egy novellájában találkozzunk Pannóniai János teológussal, de Borges egy nehezen feledhető verset is írt, *Az első magyar költőre* címmel.”³⁰³

³⁰¹ Az archépet I. Charles Bernstein és Giuseppe Contú *Tutto il whiskey in cielo... – All the Whiskey in Heaven...* c. kötete. (2015) hátlapján. A magyar Pen legfontosabb kiadványai az *Irodalom* végén.

³⁰² Lénárd Sándor.

³⁰³ Dok 152.

A magyar Pen következő nemzetközi konferenciáját *Irodalom – nyelv – nemzet* címmel 2012. szeptember 28.–október 1. között tartották Budapesten, a Petőfi Múzeumban, ahol az algériai, angol, amerikai, izraeli, lengyel, norvég, spanyolországi (katalán és baszk), svéd, szingapúri és a kínai ujjur tartományi Pen küldötteinek tizenhét előadása és huszonegy korreferátuma hangzott el a kisebbségi irodalmak helyzetéről. A rendezvény csúcspontját a Janus Pannonius Költészeti Nagydíj első kitüntetettjének kihirdetése volt: a nemzetközi zsűri³⁰⁴ Lawrence Ferlinghettinek ítélte; műfordítói elismerésben Itámár Jáoz-Keszt (Keszt Péter) és Jávorszky Béla részesül.

A 2012. évi rendes közgyűlésre december 6-án került sor. Szócs Géza elnök értékelése szerint az elmúlt időben kedvezően alakultak az írószervezet nemzetközi kapcsolatai, ezt mutatta mindenekelőtt a pécsi írótábor sikere és a Janus Pannonius Költészeti Nagydíj fogadtatása, noha az utóbbin sokat rontott a „politikai ármány”. Ferlinghetti ugyanis, miután 2012 szeptemberében elfogadta jelölését a nagydíjra,³⁰⁵ utóbb meggondolta magát, és a magyarországi média helyzete miatti tiltakozásként úgy látta helyesnek, hogy mivel a díj pénzügyi fedezetét nagy részben a kormány biztosítja, elfogadja a díjat, a vele járó összeget azonban „olyan alkotóknak szánja, akik a véleményszabadság, sajtószabadság, társadalmi elnyomatás elleni küzdelem harcosai.”

Válaszként Szócs Géza úgy tájékoztatta a költőt, hogy a kormányzati forrás kiküszöbölhető, majd elfogadva a költőnek a pénz felhasználására vonatkozó javaslatát, arra kérte, nevezze meg támogatni kívánt jelöltjét, ilyen személy nemléte esetén pedig a magyar Pen és a Klub Rádió közös döntése alapján a leghátrányosabb helyzetű alkotók, „a roma költők, írók, festők, filmesek köréből válasszuk ki a kedvezményezetteket”. A felvetést figyelmen kívül hagyva Ferlinghetti nemsokára sajtónyilatkozatban jelentette be, hogy a díj átvételét a maga részéről semmilyen körülmények között nem tartja lehetségesnek.

Szócs értékelése szerint a sajnálatos eset fogadtatása arra vezethető vissza, hogy míg az amerikai költő jelölése nem foglalkoztatta a hazai sajtót, a visszautasítást botrányként találta, noha a magyar Pen „a legtisztább értékelvűség és a legnemesebb szándékok vezették a díjjal kapcsolatban, semmilyen szégyenkezésre nincs oka.” Az elnöki állásfoglalás azzal folytatódott, hogy a magyar Pennek „nincs tudomása börtönben levő magyar írókról vagy újságírókról. Nincs tudomása arról sem, hogy bármely író könyve ne jelenhetne meg az országban. [...] Amerikában nem, Európában azonban az a gyakorlat, hogy a kormányzat pénzügyi támogatásban részesíti a kulturális intézményeket, projekteket, rendezvényeket. Magyarországon nem az szokott gondot okozni, ha a (bármilyen színezetű) kormányzat pénzt ad valamilyen kulturális célra, hanem, ha ezt nem teszi. Ezek a pénzek adókból származó közpénzek, elfogadásuk semmilyen módon nem jelent azonosulást a kormányzat politikájával [...]. Ferlinghetti bármit gondolhat a magyar kormánytól származó pénzekről.

³⁰⁴ Szócs Géza elnök, Bollobás Enikő (Budapest), Tomaso Kemeny (Milano), Marjorie Perloff (Los Angeles), Edwin Thumboo (Szingapúr) és Dorin Tudoran (Washington).

³⁰⁵ Szócs Géza: *Ferlinghetti először elfogadta a Janus Pannonius-díjat*. www.gepnaparancs.hu (Megnyitva: 2015. dec. 9-én)

Azok közül viszont, akik most kárörömmel kommentálják Ferlinghetti késve és utólag meghozott döntését, igen sokan folyamatosan pályáznak a kormányzati támogatásokra és kitüntetésekre. Ha ennyire azonosulnak a kaliforniai költő álláspontjával, az volna helyes, ha ők sem tartanának igényt a kormánytól származó elismerésekre és támogatásokra.³⁰⁶

Szöcs a közgyűlésen a klubélet megélénkítését változatlan feladatnak mondta, a leköszönt Tolvaly Ferenc főútkár helyére Turczy Istvánt, alelnöknek Balázs F. Attilát választották meg.

A 2012 őszén nekik ítelt Janus Pannonius műfordítói díjat Itámár Jáoz-Keszt (Keszt Péter), Arany János és a 20. századi magyar líra, főként Babits Mihály, Radnóti Miklós és Weöres Sándor új-héber nyelvre való átültetéséért, Jávorszky Béla a skandináv költészet magyar fordításáért vette át 2013. január 21-én.³⁰⁷

A magyar Pen március 6-án Gara László műfordító tiszteletére rendezett irodalmi emlékestet Gara Párizsban élő leánya részvételével, Szöcs Géza bevezetőjével, Szávai Jánosnak az életművet méltató előadásával; a kerekasztal-beszélgetésen Illyés Mária és A. Szabó Magda vett részt. Hubay Miklós születésének 95. évfordulója alkalmából 2013. május 3-án tudományos emlékülést tartottak Árkosi Árpád, Kabdebó Lóránt, Pálffy Ágnes, Sárközy Péter, Szász Zsolt, Szöllősy Mátyás, Tarján Tamás, Vilcsik Béla és Wutka Tamás részvételével.³⁰⁸

A magyar Pen Janus Pannonius Költészeti Nagydíj Alapítványa és Pécs város önkormányzata a 2013-as ünnepélyes díjátadást augusztus 28–30. között rendezte. A kitüntetésben Szimin Behbaháni perzsa költő, a világszerte elismert polgárjogi aktivista, a kortárs perzsa irodalom meghatározó alakja részesült.³⁰⁹ A díjátadó ünnepség után a Zsolnay Kulturális Negyedben került sor Behbaháni *Elhagyott szentély* című magyar nyelvű verseskötetének³¹⁰ és Jankovits László *Nobilis Ingenio*. Janus Pannonius költészete című monográfiájának³¹¹ bemutatására. (Behbaháni verseskötetének november 12-i budapesti bemutatóját ugyancsak a Károlyi-palotában rendezték a fordítók és a szerkesztők, részvételével, ezt követte Rae Armantrout amerikai költő felolvasása a vele folytatott, Bollobás Enikő vezette eszmecserevel.)

A nemzetközi Pen reyjavíki 79. kongresszusát 2013. szeptember 9–12. között tartották több mint félszáz nemzeti központ mintegy kétszáz képviselőjének részvételével; az olasz Pent az elnök megbízásából Szöcs Géza képviselte, aki a nemzetközi elnök kérésének megfelelően a kerekasztal-beszélgetéseken igyekezett eloszlatni a magyar Pen működésével kapcsolatos politikai aggodalmakat és félreértéseket.

Szöcs szeptember 25-én *Délszaki kalandok*. Magyar írók itáliai élményei 1890–1950 címmel tartott „szubjektív tárlatvezetést” a Petőfi Múzeumban, ahol 60. születésnapja alkalmából (1953. augusztus 21.) E. Csorba Csilla főigazgató köszöntötte. A Kossuth-díjjal frissen

kitüntetett Temesi Ferenc *Tündér, mesék* című könyvének³¹² Turczy István vezette bemutatójára március 27-én került sor. Az Irodalmi Jelen című aradi folyóirat Márai Sándor *Hallgatni akartam* című könyvéről³¹³ a Holokauszt Emlékév alkalmából Kovács Attila Zoltán, a Helikon Könyvkiadó vezetője, Mészáros Tibor, a Márai-hagyaték gondozója és Szöcs Géza részvételével megtartott kerekasztal-beszélgetésére június 3-án került sor.

Az írószervezet 2014. június 4-re összehívott közgyűlésének legfontosabb napirendi pontja az alapszabály új polgári törvénykönyv szerinti módosítása volt (az egyesület közhasznú szervezetté alakult, belépett az áruforgalmi adóval érintett körbe, könyvkiadói tevékenységet folytathat stb.).³¹⁴ Az irodalmi és a gazdasági működést ismertető elnöki beszámoló, majd a tisztségviselők számának megvitatása után a közgyűlés hét új tag felvételéről hozott határozatot.

A 2014-es Janus Pannonius Költészeti Nagydíj átadási ünnepségét és a hozzá kapcsolódó rendezvényeket augusztus 29.–szeptember 1. között tartották Pécsen. A fődíjat Ali Esber Adonisnak (Adūnis Alī Ahmad Sa’īd) és Yves Bonnefoy-nak, a két műfordítói díjat Csehy Zoltánnak és Hannu Launonennek, az életműdíjat Gömöri Györgynek ítelték. Launonen azzal utasította vissza a díjat, hogy „a magyar kormány politikája az emberi jogok és a véleményszabadság szempontjából nem egyeztethető össze a Nemzetközi PEN Club alapelveivel.” Szöcs szerint „Launonen sem titkolja, hogy Budapesten beszélt valakivel, akitől információhoz jutott és ezt a döntést hozta”; az elnök úgy nyilatkozott „nem tudják és nem is nyomoznak utána, kitől informálódhatott a finn irodalmár”, a jövőben azonban csak az az író kapja meg a díjat, aki személyesen átveszi.³¹⁵

Adonisz *Tükör Orfeusznek* és Bonnefoy *Másik otthon* című, a nagydíj odaítélése alkalmából kiadott magyar nyelvű verseskötetét³¹⁶ Szöcs Géza mutatta be a pécsi Palatinus szálló galactijén. Budapesten Isabelle Farcat kulturális attasé, a Francia Intézet igazgatóhelyettese köszöntője után a díjazottak versei hangzottak el Földes László (Hobó) előadásában. A második bemutatóra ugyancsak Budapesten, az Abigail Galériában tartották; a zártkörű irodalmi esten Szirtes Edina Mókus adta elő zenekarával a kitüntetettek verseire komponált műveit. A felolvasáson Adonisz versei Gerard Depardieu francia, Földes László magyar tolmácsolásában hangzottak el Mózes Tamara ének- és zongorakíséretével. 2014. december 3-án, 85. születésnapján (1929. november 3.) Görgey Gábor ünnepélyes köszöntésére került sor a Petőfi Múzeumban, ahol E. Csorba Csilla és Sumonyi Papp Zoltán köszöntőjét a távollévő Szöcs Géza üdvözlő sorainak felolvasása követte.

³⁰⁶ *A Magyar PEN Club elnöke a Ferlinghetti-ügyről.*

³⁰⁷ *A beatirodalom atyja...*

³⁰⁸ 1. Hubay Miklós-emlékkonferencia...

³⁰⁹ *Szimin Behbaháni kapta a Janus Pannonius Költészeti Díjat.* www.szabadsag.ro (Megnyitva: 2015. dec. 8-án).

³¹⁰ Szerk. Szöcs Géza, Weiner Sennye Tibor. PEN Club–Pluralica. Bp., 2013.

³¹¹ Szerk. Szöcs Géza. Magyar PEN Club–Concord Media Jelen. Bp.–Arad, 2013.

³¹² Könyvpont Kft. Bp., 2013.

³¹³ Helikon Kiadó. Bp., 2013.

³¹⁴ *Közhasznú társasággá vált a Magyar PEN Club.* www.inforadio.hu/hir/kultura (Megnyitva: 2015. dec. 8-án)

³¹⁵ *Nem veszi át a Janus Pannonius-díjat a finn író, Szöcs Géza visszaszolgált.* www.konyves.blog.hu (Megnyitva: 2015. dec. 8-án) és *Szöcs Géza épés levelet írt a díjat elutasító trónak.* www.maszol.ro (Megnyitva ua.)

³¹⁶ Adonisz: *Tükör Orfeusznek* és Yves Bonnefoy: *Másik otthon*.

A 2015. évi Janus Pannonius Költészeti Nagydíjat augusztus 31-án az amerikai Charles Bernsteinnak és az olasz Giuseppe Conte-nak ítelték.³¹⁷ Bernstein *Beomlott mondatok*³¹⁸ és Conte *Visszatérések tengerárja* című magyar nyelvű versesköteteit³¹⁹ augusztus 27-én Szőcs Géza mutatta be az Országos Széchényi Könyvtárban a kitüntetettek, a fordítók és a szerkesztők, valamint a műfordítói életműdíjjal jutalmazott Makkai Ádám és Tomaso Kemeny zsűritag jelenlétében.

A 2015. december 2-i tisztújító közgyűlés elnöki beszámolója után Szőcs Géza a közeljövő terveiről szólva jelentette be a 2016-ban kilencvenéves Magyar Pen Club történetének megírását, Csapody Miklós kétkötetes monográfiájának kiadását; a negyven új tag felvételét követő tisztújítás után az elnökség személyi összetételében nem történt változás. A 2016. évi Komlós Aladár-díj átadására a 2016. január 14-i Komlós-emlékülésen került sor, amikor Fried István, Márton László, Tverdota György előadásai és Vári György laudációja után Ungvári Tamás részesült az elismerésben.

A Pendragon-estek sorozatában 2016. január 27-én Farkas Wellmann Endre közreműködésével Demeter Szilárd, Ayhan Gökhan és Nagy Koppány Zsolt lépett a közönség elé, február 25-én, a magyar Pen és az Irodalmi Jelen közös rendezvényén a folyóirat *Lezáratlan bolokausz* című pályázatának legjobb írásait magában foglaló *Életszilánkok* című novelláskötettel³²⁰ jelentkeztek a szerzők, Böszörményi Zoltán, Hudy Árpád és Laik Eszter. A március 21-i Pendragon-esten a balatonfüredi Tempefői című irodalmi folyóirat friss számát ismertette meg az érdeklődőkkel a főszerkesztő, Tóbiás Krisztián, április 6-án Márton László mutatta be Tömöry Péter *Drakula, avagy Bodóné lányai* című „kétéjszakás családregényét”.³²¹

A magyar Pen *Európa válaszában – meg kell-e menteniünk Európát?* című, 2016. május 9-i Európa-napi kerekasztal-beszélgetésének aktuális témája a migrációnak az európai, közép-európai kultúrára és identitásra gyakorolt hatása volt. Az egész napos rendezvényen Jozef Banaš (Szlovákia), Sárközi Máttyás (Anglia), Dorin Tudoran (Románia), David Zábranský (Csehország), Maciej Zięba (Lengyelország) és Szőcs Géza tartott referátumot.³²²

Végére érve nem a Magyar Pen Club történetének, hanem csak a róla szóló könyvnek, mintegy összefoglalásul idézzük fel kilencven év főbb eseményeit, megkísérelve megvonni elnökei működésének mérlegét.

A magyar írószervezet öt évvel a londoni anyaközpont létrejötte után Radó Antal és a Nyugat-kör kezdeményezésére alakult meg Budapesten, 1926 tavaszán, John Galsworthy nemzetközi elnök jelenlétében. Megalapítását a Bethlen-konzolidáció idején nemcsak a Nyugat-kör tartotta fontosnak, hanem a politika és a konzervatív irodalom képviselői is, mert a kortárs európai irodalom és kultúra folyamataiba való bekapcsolódástól az első világháború után megcsönkített vesztes Magyarország nemzetközi kapcsolatainak javulását remélték.

Az a küzdelem, amely az „irodalmi jobboldal” Pekár Gyula vezette, és a „baloldal” Heltai Jenő nevével fémjelzett csoportja között zajlott le, a „hivatalos irodalom” győzelmét hozta, így a magyar Pen első elnöke Rákosi Jenő lett. Jóllehet a szomszédsági államközi kapcsolatokban nem következett be számottevő javulás, a magyar Pen-központ 1926–29 között, Rákosi elnöksége, Radó Antal ügyvezetése és Germanus Gyula titkársága idején főként a jugoszláv Pannel alakított ki jó viszonyt. Radó és vezetőtársai az angol, belga, francia, német, olasz és skandináv irodalmi kapcsolatok újraélesztése mellett mindent megtettek az utódállamokban élő magyarság irodalmi életének támogatása, az erdélyi magyar Pen elismerése érdekében is. Az elnöki tisztelet Rákosi 1929. februári halála után néhány évig formailag is Radó töltötte be, aki a magyar irodalmi művek szabad forgalmazásáért folytatott harcával már ekkor múlhatatlan érdemeket szerzett.

A szervezet Kosztolányi Dezső 1930. decemberi elnökké választása után vonta magára a magyar közélet és a politika, a világszervezet, valamint a magyar és a külföldi sajtó figyelmét. A Pen korábban is a hivatalos konzervatív irodalommal szemben álló Nyugat-kör nemzetközi magyar irodalmi társaságaként működött, az új elnök tekintélye, személyisége, távlatos irodalmi diplomáciája azonban szinte azonnal nemzetközi eredményeket hozott.

Kosztolányi elnökségének első emlékezetes sikere 1931-ben a Rothermere-díj volt. A második, a nemzetközi Pen 1932-es világkongresszusának budapesti megrendezése olyan nagy nemzetközi elismerést szerzett a magyar szervezet számára, amely csak az 1956-os forradalom leverése után rendült meg. Kosztolányi nemsokára mégis arra kényszerült, hogy a rendezvény költségeinek megvonásával fenyegetőző kormányzat és a „hivatalos írók” nyomására még az 1932. májusi világtalálkozó előtt Berzeviczy Albert javára lemondjon.

A magyar Pen a világkongresszus utáni években, amelyek belső életében a pangás idejét hozták, egyre vészterhebb légkörben folytatta munkáját. Noha Radó Antal, aki a vezetést Berzeviczy alkalmi szereplése után átvette, bő tízéves elnöksége idején is minden lehetőt megtett, a belső megosztottságtól szenvedő íróegyesület az új világháború felé sodródó országban már mindinkább védekezésre kényszerült. Radó, mielőtt teendőit Rubinyi Mózes ügyvezető alelnökre rábízta volna, 1944. őszi öngyilkosságáig áldozatkész kitartással vállalta az elnökség terheit: nagy nehézségek árán fenntartotta a magyar Pen angol, francia,

³¹⁷ L. az Irodalmi Jelen *Janus Pannonius Költészeti Nagydíj 2015 c. összeállítását* (2015. okt. 15. évf. 168. 112–121.) és *Janus Pannonius Költészeti Nagydíj Charles Bernsteinnak... A jelöltek között volt Christian Bök, Leonard Norman Cohen, Giancarlo Majorion, Tom Raworth és Yang Lian, vö. Janus Pannonius Költészeti Nagydíj...*

³¹⁸ Vál., szerk. Bollobás Enikő. PEN Club–Pluralica. Bp., 2015.

³¹⁹ Völ Giuseppe Conte, szerk. Székely Endre. PEN Club–Pluralica. Bp., 2015.

³²⁰ Szerk. Hudy Árpád. Irodalmi Jelen. Arad, 2015. Irodalmi Jelen Könyvek.

³²¹ Veszprémi Művészetek Vár Ucca Műhely: Veszprém, 2016.

³²² A magyar Pen utolsó rendezvénye a kézirat lezárásakor.

olasz és skandináv kapcsolatait, miközben a lengyel és a délszláv klubokkal, különösen a szerbvel való együttműködést szorosabbra fűzte; 1935-ben az ő elnöksége idején látogatott Budapestre Thomas Mann. A Pen életébe korán bekapcsolódó Rubinyi alelnökként, majd ügyvezető elnökként egyike volt azoknak, akik a második világháború után újraindították az egyesületi életet, és a nyomorgó írók segélyezésében meghatározó szerepet játszottak.

1945 decemberében Heltai Jenőt választották meg az egyesület élére, a tényleges vezető azonban Rubinyi Mózes volt. Az átmenetnek bizonyult magyar demokrácia első éveiben, a koalíciós kormányzás idején az írók segélyezése mellett a működés anyagi alapjainak megteremtése és a külföldi kapcsolatok újraélesztése volt a legfontosabb teendő. Az után, hogy az irodalmi élet államosítása a Pent sem kímélte, 1948-tól az 1956-os forradalmat megelőző időkhöz a szervezet a kommunista pártvezetés diktatórikus irányításával folytatta a londoni központ által később a Pen-charta szellemével és szabályaival össze nem férőnek ítélt tevékenységét. A magyar Pen ettől kezdve 1989 végéig a pártállam kulturális monopóliumának részeként a kulturális politika és a külpolitika aktuális irányvonalát követő intézményként működött. 1956 októbere a magyar Pen tagjainak túlnyomó részét is a forradalom oldalán találta; novemberben Képes Géza az elnökség nevében segélykérő táviratokkal fordult a világszervezethez és a világ íróihoz.

Heltai Jenő 1957-es visszavonulása után a Kádár-kormány a nagy műveltségű, ám „keményvonalas” kommunista író és kultúrpolitikust, Bölöni Györgyöt állította az írószervezet élére. Bölöni, akinek szabályszerű elnökségét nem ismerte el a londoni központ, Gereblyés László főtítkárral együtt kísérte meg elhárítani a magyar Pen 1948 utáni működése és 1956 utáni magatartása miatti felfüggesztését, sikertelenül; a szervezet „visszafogadását” csak az 1959-es frankfurti világkongresszuson emelték határozattá.

Bölöni 1959. szeptemberi halála után 1960-ban az elnöki posztra Sőtér Istvánt választották meg. A kádári konszolidáció idején a bebörtönzött írók egy részének szabadulást hozó amnesztia-rendelet folytán Sőtér és Kéry László főtítkár vezetése alatt a magyar Pen elkerülte második felfüggesztését. Tudományos, írói, közéleti tekintélyével és ügyes diplomáciával Sőtér azt is el tudta érni, hogy a világszervezet a nemzetközi végrehajtó bizottság 1964-es ülését Budapesten tartsa (később egy második budapesti világkongresszus megrendezése is felmerült, erre azonban 1932 óta máig nem került sor).

Sőtér István, miközben a Pen nemzetközi fórumain a békés egymás mellett élés politikájának (amit ő az irodalmi-kulturális értékek akadálytalan kicserélésének, az eltérő „életstruktúrák” kölcsönös megismerésének nevezett) szószólója volt, dinamizálta az írószervezet belső életét, tovább szélesítette nemzetközi kapcsolatait. Elnökségének legnagyobb eredménye a magyar Pen nemzetközi „szalonképessé tétele” mellett a Tímár György gondozta hosszú távú, nagyszabású és páratlan eredményeket hozó műfordítói program megindítása volt, ami a magyar Pannel fenntartott kapcsolatokat Európa-, nemsokára világszerte vonzóvá tette.

Miután Sőtér 1970 decemberében megvált tisztségétől, az elnök majdnem húsz évre Boldizsár Iván lett. Ő volt a harmadik, egyben az utolsó olyan Pen-vezető, akit a kommunista állampárt állított az írószervezet élére, és a második olyan személyiség, aki hosszú elnöksége

alatt nemcsak a hatalmi politikát, hanem a magyar irodalom érdekét és a Pen célkitűzéseit is eredményesen szolgálta. Főként Boldizsár, továbbá Kéry László és Bart István főtítkárok nevéhez köthető a szervezet nemzetközi tekintélyének további erősödése a politikai légkör enyhülésének idején. Ennek alapját a fordítói programban résztvevő magyar és külföldi írók kiemelkedően magas színvonalú tevékenysége teremtette meg.

A modern magyar irodalom világnyelveken való megszólaltatását mozdította elő a nemzetközi Pen fordítói bizottsága is, amelynek létrehozását Boldizsár Iván kezdeményezte. Az általa vezetett testület hatékonyan segítette az úgynevezett kis nyelveken született irodalmi művek világirodalmi jelentőségének tudatosítását. A Boldizsár-korszak pozitív mérlegének meghatározó részét képezi a műfordítói program minden rendelkezésre álló eszközzel való továbbvitel, valamint Boldizsár „fő műve”, a New Hungarian Quarterly című kulturális szemle-folyóirat.

1989–91-ben, a politikai rendszerváltozás idején az első valóban szabad választás után Vas István viselte az elnöki tisztelet, akinek neve a tagság és a külvilág számára egyaránt a Pen-hagyományok folytatásának garanciája volt. Vas 1991. decemberi halála után a vezetést Hubay Miklós ügyvezető elnök és Szász Imre főtítkár vette át; Hubay, akit 1994-ben választottak meg elnöknek, 2001-ig, összesen egy évtizedig állt az írószervezet élén. „A szabadság dzsungelében” – az állami kulturális monopóliumok felszámolása, az addigi irodalmi intézményrendszer megszűnése, a szabadpiaci viszonyok kialakulása, az irodalom és a kultúra váratlan és drasztikus leértékelődése idején – Hubay és a főtítkárok, Szász és Ungvári Tamás, Tóth Éva alelnök olykor legyőzhetetlennek tetsző adminisztratív, pénzügyi és más akadályokba ütköztek, melyeknek egy részét csak heroikus erőfeszítések árán tudtak legyőzni.

Hubay korábbi írószövetségi elnöki tapasztalatai, erőn felüli áldozatvállalása és közkedvelt személyisége mégis páratlan eredmények elérését tették lehetségessé. A pénzügyileg majdhogynem folyamatosan deficités írószervezet mellett, hogy „kötelező nemzetközi penzumát” teljesítette, Európa-szerte nevezetes nemzetközi regionális írótalálkozókat rendezett, hogy Kelet-Közép-Európa visszanyert politikai szabadságával élve jól szervezett irodalmi kollokviumokkal, lapalapítással és sok egyéb módon kísérelje meg a felszított nemzeti és nyelvi ellentétek tompítását. A műfordítói program talpra állítása és a határon túli magyar közösségek anyanyelvi, oktatási, intézményi jogaiért, kultúrájuk akadálytalan fejlesztéséért való kiállás mellett Hubay Miklós nevével kapcsolódik össze az erdélyi magyar Pen nemzetközi elismertetése és fenntartásának biztosítása is.

2001–08 között hasonló körülmények között, hasonló energiákkal folytatta ugyanezt Görgey Gábor elnök, Sumonyi Papp Zoltán ügyvezető elnök, Benyhe János főtítkár, 2001-től Temesi Ferenc, 2002-től Petőcz András alelnök. Görgey kulturális miniszterként és a magyar Pen elnökeként egyaránt mindent megtett az egyesület nemzetközi kapcsolatainak szélesítéséért, a regionális konferenciák folytatásáért és a határon túli magyarság irodalmáért. Az ő elnökségéhez kapcsolódik többek közt a Márai-reneszánsz folytatódásának támogatása és a Pen fórumainak biztosítása az új írónemzedék tagjai, többek között Szabó T. Anna, Dragomán György és mások számára.

A politikai szempontok mellőzésében is a Pen történeti hagyományát követte, miközben néha a szervezet megmaradásának pénzügyi feltételeit is neki kellett biztosítania. Emlékezetes kiadványok és rendezvények sora kísérte Sumonyi Papp Zoltán 2008–09-es rövid elnökségét is, az elhúzódó belső nehézségeket azonban nem sikerült enyhíteni Rácz Zsuzsa 2010-es főtitkársága idején sem, így a szervezeti élet fellendítésére és a tartós vezetői válság megoldására irányuló próbálkozások nem jártak sikerrel.

2011 decemberében az egyesület elnökévé Szócs Gézát, alelnökévé Temesi Ferencet, főtitkárává Tolvaly Ferencet, később Turczi Istvánt választották meg. 2015 végén a közgyűlés tisztségében megerősítette Szócsöt, Temesit és Turczit. A magyar Pen 21. századi története legújabb elnöki periódusának eredményei közül mindenekelőtt a Janus Pannonius Költészeti Nagydíj alapítása és gondozása emelendő ki.

Végére érve az Appendixnek, s ezzel a könyvnek is, úgy véljük, a Magyar Pen Club gazdag örökségével megismerkedett Olvasó tisztában van vele, hogy csak a hagyomány továbbvitele, a magyar irodalomért folytatott áldozatos és önzetlen munka hozhatja meg a kívánt eredményt.

RÖVIDÍTÉSEK

A.n. – aláírás nélkül	DSA – Duna–Száva–Adria (vasút)
ÁB – Állambiztonsági	E – Ellenzék
ÁBTL – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára	EH – Erdélyi Helikon
AEÁ – Amerikai Egyesült Államok	eln. – elnöki
ÁFA – áruforgalmi adó	ELTE – Eötvös Lóránd Tudományegyetem
AH – A Hét	ENSZ – Egyesült Nemzetek Szövetsége
Alo., alo. – alosztály	ép. – épület
altbgy – altábornagy	ÉS – Élet és Irodalom
ang – angol, angolul	ESzC – Erdélyi Szépművés Céh
APO – az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya	ET – az MPC elnöki tanácsa
arch. – archív	et. – elvtárs
átd. – átdolgozott	évf. – évfolyam
aut. – autográf	ezds, ezr. – ezredes
áv – államvédelmi	f. – folyam, folyó (hó)
ÁVÜ – Állami Vagyonügynökség	FAZ – Frankfurter Allgemeine Zeitung
b. – boríték	fej. – fejezet
beo. – beosztott	fejl. – fejlődés
bev. – bevezető, bevezette	fhdgy – főhadnagy
bibl. – bibliográfia	FIT – Fédération Internationale des Traducteurs
BL – Brassói Lapok	FMÖL – Füst Milán Összegyűjtött Leveli
BN – Bécsi Napló	fn. – (ügynöki) fedőnév, fedőnevű
böv. – bővített (kiad.)	FNA – Friedrich-Naumann-Stiftung
BR – Budapester Rundschau	főcsf.h. – főcsoportfőnök-helyettes
BSzle – Budapesti Szemle	Főcsfség – Főcsoportfőnökség
CK – cseh korona	főop. – főoperatív
COMES – Comunità Europea degli Scrittori	főszerk. – főszerkesztő
CSEMADOK – Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete	fr – francia, franciául
Csfség – Csoportfőnökség	FTC – Ferencvárosi Tornaklub
d. – doboz	G., g. – gépirat
do. – dosszié	G.aut. – gépirat autográf aláírással
Dok – Dokumentumok	G.m. – gépiratmásolat
drb. – darab	gond. – gondozta
	Gy. – gyűjtötte, összegyűjtötte
	H – Helikon
	h – óra(kor)

HÍPK – Hontalan Írók PEN Központja
 hőr – határőr
 HVG – Heti Világgazdaság
 IBUSZ – Idegenforgalmi, Beszerzési, Utazási és Szállítási (Zrt.)
 id. – ideiglenes
 in – -ban, -ben
 IT – az MPC igazgatótanácsa
 ItK – Irodalomtörténeti Közlemények
 IÚ – Irodalmi Újság
 jav. – javított (kiad.)
 jegyz. – a jegyzeteket írta
 jkv. – jegyzőkönyv
 jkvv. – jegyzőkönyvvezető
 Jóváh. – jóváhagyta
 K – Korunk
 k – kötet
 K. m. f. – kelt mint fent
 K.n. – keltezés nélkül
 KB – Központi Bizottság
 Kcs – cseh(szlovák) korona
 KF – Kiadói Főigazgatóság
 kiad. – kiadás
 Kir. – királyi
 KISZ – Kommunista Ifjúsági Szövetség
 KKI – Kulturális Kapcsolatok Intézete
 KLA BH – Könyvtár, Levéltár és Adattár;
 Bibliotheca Hungarica (Somorja)
 KM – Kulturális Minisztérium
 Koord. – Koordináló
 közp. – központi
 közzét. – közzéteszi
 KTO – Kulturális és Tudományos Osztály
 (MSZMP KV)
 KÚ – Keleti Újság
 Kül.font. – különösen fontos
 KV – Központi Vezetőség
 l., ld. – lásd
 lev. – levelezés(e)
 lez. – lezárva

lp. – levélpapírján
 M, M.d. – munkadosszié
 m. – megye
 m. kir. – magyar királyi
 mb. – megbízott
 MDP – Magyar Dolgozók Pártja
 MEFESZ – Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége
 Megny. – megnyitva
 MFM – Magyar Földrajzi Múzeum
 MH – Magyar Hírlap
 min. – miniszter, miniszteri
 min. – minősítés
 min.h. – miniszterhelyettes
 MISZ – Magyar Írók Szövetsége
 MK – Magyar Kisebbség
 MKKE – Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete
 MKM – Művelődési és Köznevelési Minisztérium
 MM – Művelődési Minisztérium
 MN – Magyar Nemzet
 MNK – Magyar Népköztársaság
 MNL OL – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
 MOL – Magyar Országos Levéltár
 MOT – Magyar Országos Tudósító
 MPC – Magyar Pen Club
 MR – Magyar Rádió
 MSZA – Művészeti és Szabadművelődési Alapítvány
 MSZMP – Magyar Szocialista Munkáspárt
 MTA – Magyar Tudományos Akadémia
 MTAK – MTA Könyvtár és Információs Központ
 MTI – Magyar Távirati Iroda
 MTV – Magyar Televízió
 MUOSZ – Magyar Újságírók Szövetsége
 MVSZ – Magyarok Világszövetsége
 n. v. – nemzeti vállalat

NATO – North Atlantic Treaty Organisation (az Észak-atlanti Szerződés Szervezete)
 NDK – Német Demokratikus Köztársaság (a Németország újraegyesítése [1990. okt. 3.] előtti Kelet-Németország)
 ném – német, németül
 névm. – névmutató
 NJ – Napi Jelentés
 NKA – Nemzeti Kulturális Alap
 NKÖM – Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
 NM – Népművelési Minisztérium
 NOIJ – Napi Operatív Információs Jelentés
 NPC – Nemzetközi Pen Club
 Nsz – Népszava
 Nszab – Népszabadság
 NSZK – Német Szövetségi Köztársaság (a Németország újraegyesítése előtti Nyugat-Németország)
 Nv – Nagyvilág
 Ny – Nyugat
 Nytv. – nyomtatvány
 o. – oldal
 OD, O.d. – objektumdosszié
 OKETO – a BM Operatív, Koordináló, Ellenőrző és Titkársági Osztálya
 ol – olasz
 OL – Országos Levéltár (ma: MNL OL)
 OM – Oktatási Minisztérium
 Op. – operatív
 OSZK – Országos Széchenyi Könyvtár
 OSZKK – az OSZK Kézirattára
 oszt. – osztály
 ov. – osztályvezető
 ov.h. – osztályvezető-helyettes
 ó. e. – őrzési egység
 Összegy. – összegyűjtötte
 P, p. – pengő

PB – Politikai Bizottság
 PH – Pesti Hírlap
 PIM – Petőfi Irodalmi Múzeum
 PL – Pester Lloyd
 pl. – például
 pld. – példány
 PMI – Párizsi Magyar Intézet
 PN – Pesti Napló
 PNYFőo. – Politikai Nyomozó Főosztály
 PNYO – Politikai Nyomozó Osztály
 PTO – az MSZMP KB Párt- és Tömegszervezetek Osztálya
 Ptüz – Pásztortűz
 r. – rendőr; másutt: rendes (tag)
 r.ny. – rendőrnnyomozó
 ref. – református
 RefSzle – Református Szemle
 RFK, Rfk – Rendőr-főkapitányság
 RL – Ráday Levéltár
 RMDSZ – Romániai Magyar Demokrata Szövetség
 RNK – Román Népköztársaság
 s. a. r. – sajtó alá rendezte
 s.k. – sajtó kezűleg
 SEC – Sociéte Européenne de Culture
 sz. – szám
 Sz.b. – szigorúan bizalmas
 Sz.t. – szigorúan titkos
 SZDP – Szociáldemokrata Párt
 szds – százados
 SZEB – Szövetséges Ellenőrző Bizottság
 szek. – szekció
 szem. – személyi
 SZER – Szabad Európa Rádió
 szerk. – szerkesztette
 SZJH – Szerzői Jogvédő Hivatal
 SzN – Szabad Nép
 szoc.dem, szocdem – szociáldemokrata
 SZOT – Szakszervezetek Országos Tanácsa

szül. – született
T., t. – tisztelt
táj. – tájékoztató
tan. – tanulmány
ti. – tudniillik
Titk. – Titkárság
titk.v. – titkárságvezető
TKKO – az MSZMP KB Tudományos,
Közüoktatási és Kulturális Osztálya
TKO – Tudományos [és] Kulturális Osztály
tmb. – (állambiztonsági) titkos megbízott
tmt. – (állambiztonsági) titkos munkatárs
TOT – Termelőszövetkezetek Országos
Tanácsa
TÜK – titkos ügykezelés
ua – ugyanaz, ugyanakkor
ÚL – Új Látóhatár
ún. – ügynevezett
UNESCO – United Nations Educational,
Scientific and Cultural Organisation
UNO – United Nations Organisation
uo. – ugyanott
uó – ugyanő
ü. sz. – ügyiratszám
üo. – ügyosztály
üv. – ügyvezető
v. – volt (egykori)
v. b. t. t. – valóságos belső titkos tanácsos
vál. – válogatta
vm. – vármegye
vörgy – vezérőrnagy

IRODALOM

Idézett és felhasznált művek

- 1 Levéltári források
- 2 Dokumentumok, forrásközlések
- 3 Kézikönyvek, adattárak
- 4 Naplók
- 5 Levelek
- 6 Emlékezések
- 7 Interjúk, beszélgetések
- A) Könyvek; B) Folyóirat- és sajtóinterjúk
- 8 Összefoglaló művek
- 9 Tanulmánykötetek
- 10 Esszék, tanulmányok
- 11 Sajtócikkek
- 12 Szépirodalom

1

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (Bp.)
Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteménye; Ráday Levéltár (Bp.)
Könyvtár, Levéltár és Adattár, Bibliotheca Hungarica (Somorja)
Gáll Ernő hagyatéka (Kolozsvár)
Magyar Földrajzi Múzeum (Érd)
Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára (Szeged)
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Bp.)
Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár (Bp.)
Magyar Pen Club Irattára (Bp.)
Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Központ Irodalomtudományi Intézet, Illyés Gyula Archívum és Műhely (Bp.)
Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye (Bp.)
Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár (Bp.)
Petőfi Irodalmi Múzeum, Kézirattár (Bp.)
Petőfi Irodalmi Múzeum, Fotógyűjtemény

- 1956 erdélyi mártírjai 1–5. k. (A Szoboszlai-csoport; Az érmihályfalvi csoport; A Dobai-csoport; A Fodor Pál-csoport; Az erdélyi kérdés, ahogy a túlélők látják). S. a. r. Tótfalvi Zoltán. Mentor Kiadó. Marosvásárhely, 2007–12.
- 1956 sajtója. Október 23.–november 4. Válogatás. Vál. Szalay Hanna. Kolonel Lap- és Könyvkiadó Kft. Bp., 1989.
- 1956 sajtója. Vál. Nagy Ernő. Tudósítások Kiadó. Bp., 1989.
1956. A forradalom sajtója. 2. bőv. kiad. [szerk., kiad. Nagy Ernő]. Giromagny, 1984.
- A „hatvanas évek” emlékezete. Az Oral History Archívum gyűjteményéből. Szerk. Molnár Adrienne. 1956-os Intézet. Bp., 2004.
- A Beszélő 25 éve. CD. Stencil Kulturális Alapítvány. Bp., 2006.
- A forradalom hangja. Magyarországi rádióadások 1956. október 23.–november 9. Előszó, szerk. Kenedi János, utószó Varga László. Századvég Kiadó–Nyilvánosság Klub. Bp., 1989. Századvég Füzetek 3.
- A Helikon és az Erdélyi Szépművés Céh levelesládája (1924–1944) 1–2. k. Közzéteszi Marosi Ildikó. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1979.
- A betvenes évek kultúrája. Tanácskozás a Fiatal Művészek Klubjában (1980. április 10–12.). Dokumentumválogatás. Szerk. Veres András. Balassi Kiadó. Bp., 2002.
- A Magyar Írók Szövetsége 1986. november 29–30-i közgyűlésének jegyzőkönyve. G.m. A szerző birtokában.
- A Magyar Pen-Club alapszabályai. Pesti Könyvnyomda Rt. (Dr. Falk Zsigmond). Bp., 1929.
- A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962 (1). Szerk. Vass Henrik, Ságvári Ágnes, Deme Péter. Interart Stúdió. Bp., 1974.; 1963–1966 (2). Uo. 1974.; 1967–1970 (3). Uo. 1978.; 1971–1975 (4). Uo. 1979.; 1975–1980 (5) Uo. 1983.; 1985–1989 (6). Uo. 1988.
- A marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság levelesládája. Levelek, iratok, adatok (1867–1948). S. a. r., jegyz. Marosi Ildikó. Kriterion Könyvkiadó. Bp., 1973.
- A monori tanácskozás, 1985. június 14–16. Szerk. Rainer M. János. 1956-os Intézet. Bp., 2005.
- A Nemzetközi Pen Club 1932. évi budapesti világkongresszusának jegyzőkönyve. G.
- A Nemzetközi PEN Club a magyar írókért [1956-ban]. Összeáll. Szabó Zoltán. Látóhatár, 1956. 344–348.
- A Nyugat különszáma, 1932. 25. évf. 9–10. (máj.)
- A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján 1. k. Két közgazdasági vita. Szerk. Hegedűs B. András. Kelenföld Kiadó. Bp., 1989; 2. k. Filozófusvita. Szerk. Hegedűs B. András. Uo. 1989; 3. k. Történetészvita. Szerk. Hegedűs B. András. Uo. 1990; 4. k. Partizántalálkozó – Sajtóvita. Szerk. Hegedűs B. András. Múzsák–1956-os Intézet. Bp., 1991; 5. k. Gazdasági vezetés – Műszaki fejlesztés – Kertmagyarország? Szerk. Rainer M. János. 1956-os Intézet. Bp., 1994; 6. k. Pedagógusvita. Szerk. Rainer M. János. Múzsák–1956-os Intézet. Bp., 1992; 7. k. Ipar-

- művészvita – Orvosvita. Szerk. Rainer M. János, közrem. Ember Mária és Bohó Róbert. 1956-os Intézet. Bp., 1994.
- Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság (1956–1959). Főszerk. Stefano Bottoni. Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda, 2006. Fióráások a romániai magyarság történetéhez
- Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság (1956–1959). Főszerk. Stefano Bottoni. Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda, 2006.
- BABITS Mihály: „Engem nem látott senki még.” Babits-olvasókönyv 2. k. Szerk., vál., gond., utószó, jegyz. Sipos Lajos. Historia Litteraria Alapítvány–Korona Kiadó. Bp., 1999. Babits Könyvtár 5.
- BABITS Mihály: A békéről. Kiadatlan beszéde az 1932-es PEN-kongresszuson. Közzéteszi Kelevéz Ágnes. In: Újbold-Évkönyv 1986/2. 5–14.
- BASCH Lóránd: A Baumgarten Alapítvány történetéből. Argumentum Kiadó. Bp., 2004.
- BÉKÉS Csaba: Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában. Tanulmány és válogatott dokumentumok. A dokumentumokat ford. Somlai Katalin. 2. bőv., átd. kiad. 1956-os Intézet. Bp., 2006..
- Beszélő. Összkiad. AB–Beszélő Kiadó. Bp., 1999.
- BOTKA Ferenc: Az 1957-es íróper külföldi visszhangja. Déry Tibor és a világhír. In Uő: D. T. úr feleletei, avagy a befejezett mondat. Belvárosi Könyvkiadó. Bp., 1994.
- DÉRY Tibor: Sorsfordító évek X.-ben. Kihallgatási jegyzőkönyvek, periratok, börtönírások, interjúk és egyéb művek 1957–1964. S. a. r. Botka Ferenc. Petőfi Irodalmi Múzeum. Bp., 2002.
- Ellenpontok 1982. S. a. r. Tóth Károly Antal, szerk. Bárdi Nándor. Múltunk Könyvek. Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda, 2000.
- Erdélyi Fiatalok. Dokumentumok, viták 1930–1940. Közzét. Dr. László Ferenc és Cseke Péter. Bev., jegyz. Cseke Péter. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1986. [1990]
- Erdélyi lexikon. Szerk. Osvát Kálmán. Szabadsajtó. Nagyvárad, 1928.
- Európai Kulturális Fórum és Ellenfórum – Budapest, 1985. Vál. Müller Rolf. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára. Bp., 2005.
- Irodalmi Újság 1957–1989. Dokumentumok a lap történetéből. Vál. Nagy Csaba. Argumentum Kiadó. Bp., 1993.
- Irodalmi Újság. Bethlen Gábor Könyvkiadó–Akadémiai Kiadó. Bp., 1993.
- Irodalom és politika 1956. Főszerk. Bodnár György. A Literatura 1989. 16. évf. 1–2. sz.
- Írók lázadása. 1956-os írószövetségi jegyzőkönyvek. S. a. r., bev. tan. Stanciský Éva. MTA Irodalomtudományi Intézete. Bp., 1990.
- Írók pórázon. A Kiadói Főigazgatóság irataiból 1960–1970. Dokumentumválogatás. Szerk. Tóth Gyula. MTA Irodalomtudományi Intézete. Bp., 1992.
- Íróper, 1957. Bev., közzét. Sinka Erzsébet. Holmi, 1997.9. évf. 10. 1384–1389.
- Janus Pannonius Költészeti Nagydíj. A Magyar PEN Club költészeti nagydíjat alapít. Tájékoztató a Nemzetközi PEN dél-koreai Világkongresszusára, 2012. szeptember 10–15.
- Jegyzőkönyv a Magyar Írók Szövetsége 1981. március 23-án megtartott választmányi üléséről. G.m. A szerző birtokában.

Jelentés az egyéni beszélgetésekről (1981. IX. 6–14.). G.m. A szerző birtokában.

KÉRY László: *A Magyar PEN Club ötven éve*. G.

Kós Károly *publicisztikája*. Összegy., s. a. t., szerk., előszó Sas Péter. Pallas-Akadémia Könyvkiadó. Csíkszereda, 2014.

Lakitelek 1987. A magyarság esélyei. A tanácskozás hiteles jegyzőkönyve. Szerk. Agócs Sándor, Medvigy Endre. Antológia Kiadó–Püski Kiadó. Lakitelek–Bp., 1991.

Magyar PEN Club. Bp., 2012.

Memorandum a belsínki értekezlet megállapodásainak betartását ellenőrző madridi konferencia résztvevőiből [1982. szept.]. Ellenpontok 8. 8–9. In: *Ellenpontok* 316–317.

Nyugat. Különszám. 1932. máj. 25. évf. 9–10.

P. SEBŐK Anna: *Kolozsvári perek*, 1956. Hamvas Intézet. Bp., 2001.

P. SEBŐK Anna: *Szabadságra Vágyó Ifjak Szervezete*, 1956. Hamvas Intézet. Bp., 2003. Hamvas Füzetek.

PÁL-ANTAL Sándor: *Áldozatok – 1956*. A forradalmat követő megtorlások a Magyar Autonóm Tartományban. Mentor Kiadó. Marosvásárhely, 2006.

Rendőrségi napi jelentések 1956. október 23.–december 12. 1. k. Összeáll., bev. Kajári Erzsébet, jegyz. uő és Szokolczai Attila. Belügyminisztérium–1956-os Intézet. Bp., 1996.

STANDEISKY Éva: *Hunok Londonban és Párizsban*. 2000, 1996. máj. 57–59.

SZŐNYEI Tamás: *Titkos írás*. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990. 1–2. k. Noran Könyvesház. Bp., 2012.

Tájékoztató jelentés az Agitációs és Propaganda Bizottságnak a Magyar Írók Szövetsége közgyűlésének előkészítéséről (1981. augusztus 26.). G.m. A szerző birtokában.

TÓTH Károly Antal: *Hova-tovább? Az Ellenpontok dokumentumai, esszék, tanulmányok*. Magyar Ökumenikus Önképzőkör, Stockholm–Savaria University Press, Szombathely, 1994.

Zárt, bizalmas, számozott. Tájékoztatópolitika és cenzúra 1956–1963. (Dokumentumok). Szerk. Cseh Gergő Bendegúz, Kalmár Melinda, Pórá Edit. Osiris Kiadó. Bp., 1999.

3

Kézírók, adattárak

1956 Erdélyben. Politikai elítéltek adattára 1956–1965. Szerk. Dávid Gyula. Erdélyi Múzeum-Egyesület–Polis Könyvkiadó. Kolozsvár, 2006.

1956 kézikönyve. Főszerk. Hegedűs B. András. 1. k., *Kronológia*. Írta és összeáll. Hegedűs B. András, Beck Tibor, Germuska Pál; 2. k. *Bibliográfia*. Szerk. Litván György; 3. k. *Megtorlás és emlékezés*. Szerk. Kendé Péter. Főszerk. Hegedűs B. András. 1956-os Intézet. Bp., 1996.

1956 sajtója. Első magyarországi kiad. Tudósítások Kiadó. Bp., 1989.

1956. Szerk. Szokolczay Attila. Osiris Kiadó. Bp., 2007. Nemzet és Emlékezet.

A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918–2004. Főszerk. Fónod Zoltán. 2. jav., bőv. kiad. Madách–Posonium. Pozsony, 2004.

A főváros élen. Budapest főpolgármesterei és polgármesterei 1873–1950. Szerk. Feitl István. Napvilág Kiadó. Bp., 2008.

A Korunk repertórium 1990–2000. Összeáll. Imecs Ágnes, Szigethy Rudolf. Komp-Press Könyvkiadó–Korunk Baráti Társaság. Kolozsvár, 2002.

A magyar irodalom évkönyve 1989. Szerk. Pálincás György. Széphalom Könyvműhely. Bp., 1999.

A magyar irodalom története 1945–1975 1. k. *Irodalmi élet és irodalomkritika*. Szerk. Béládi Miklós. Akadémiai Kiadó. Bp., 1981.

A második világháború. Szerk. Ungváry Krisztián. Osiris Kiadó. Bp., 2005. Nemzet és Emlékezet.

Az '56-os megtorlás adatbázisa. Személyek és fotók. CD. Szerk. Varga László. Budapest Főváros Levéltára. Bp., 2006.

Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója 7. k. Athenaeum. Bp., 1932.

Az 1947. szeptember 16-ra Budapestre összehívott Országgyűlés almanachja 1947. szeptember 16.–1949. április 12. Főszerk. Marelyn Kiss József, Vida István, szerk. Horváth Zsolt, Hubai László. Magyar Országgyűlés. Bp., 2005.

Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság 1956–1959. Szerk. Stefano Bottoni. Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda, 2006.

BORBÁNDI Gyula: *Magyar politikai pályaképek 1938–1948*. Európa Könyvkiadó. Bp., 1997.

BORBÁNDI Gyula: *Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia*. Hítel. Bp., 1992.

BOTKA Ferenc: *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1945–1970*. Személyi rész. 8. k. Akadémiai Kiadó. Bp., 1991.

BOTKA Ferenc–VARGHA Kálmán: *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1905–1945*. Személyi rész I. A–K. 6. k. Akadémiai Kiadó. Bp., 1982; II. L–ZS. 7. k. Uo. 1989.

BÖLÖNY József–HUBAI László: *Magyarország kormányai 1848–2004*. 5. bőv., jav. kiad. Akadémiai Kiadó. Bp., 2004.

DÁVID Gyula: *1956 Erdélyben*. Politikai elítéltek életrajzi adattára 1956–1965. Polis Könyvkiadó–Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár, 2006.

Erdély története 1–3. k. Főszerk. Köpeczi Béla. Szerk. Makkai László, Mócsy András, Szász Zoltán. Akadémiai Kiadó. Bp., 1986.

Erdélyi Lexikon. Szerk. Osvát Kálmán. Szabadsajtó. Nagyvárad, 1928.

GALAMBOS Ferenc: *Korunk-repertórium 1926–40*. <http://www.adatbank.transindex.ro> (Megnyitva: 2015. máj. 9-én)

GEROLD László: *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon (1918–2014)*. 2. bőv. kiad. Fórum Kiadó. Újvidék, 2016.

KÁNTOR Lajos–LÁNG Gusztáv. *Romániai magyar irodalom 1945–1970*. A könyvészeti adalékot összeáll. Réthy Andor. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1971.; 2. jav. kiad. *Romániai magyar irodalom 1944–1970*. Uo. 1973.

KENEDI János: *K. belügyi iratfelmerő jelentése a kastélyból*. Magvető Könyvkiadó. Bp., 2000.

KENEDI János: *Kis állambiztonsági olvasókönyv*. Október 23. – március 15. – június 16. a Kádár-korszakban 1–2. k. Magvető Könyvkiadó. Bp., 1996.

- Ki kicsoda Kassától–Prágáig?* Ungarisches Biographisches Lexikon in Böhmen–Moravien undn Slovaeki. Szerk. Szőke József és Viczián János. Babits Kiadó. Szekszárd, 1993. A századvég magyarsága 1.
- Kosztolányi munkásságára vonatkozó irodalom.* Összesített, folyamatosan bővülő bibliográfia. Szerk. Dobás Kata. Össze gyűjti: a kritikai kiadás Forrásjegyzék-sorozatán dolgozó csoport http://www.kosztolanyioldal.hu/sites/default/files/VONATÉvszamszerinti_bontasban.ppf (Megnyitva: 2015. jan. 9-én)
- KULCSÁR SZABÓ Ernő: *A magyar irodalom története 1945–1991.* 2. kiad. Argumentum Kiadó. Bp., 1994. Irodalomtörténeti Füzetek 130.
- Magyar könyvtérrelés a román uralom alatt* (1919–1940). Szerk. Monoki István. 2. k. Hírlapok és folyóiratok. OSZK. Bp., 1941.
- Magyar könyvtérrelés Romániában* (1919–1940) 1–2. k. Összeáll. Monoki István. S. a. r. Dávid Gyula és Jancsik Pál. Erdélyi Múzeum-Egyesület–Országos Széchényi Könyvtár. Bp., 1997.
- MEISTER Róbert: *A Korunk repertórium 1957–1989.* <http://www.adatbank.transindex.ro> (letöltve: 2015. máj. 9.)
- NAGY Csaba: *A magyar emigráns irodalom lexikona.* Argumentum Könyvkiadó–Petőfi Irodalmi Múzeum és Kortárs Irodalmi Központ. Bp., 2000.
- POMOGÁTS Béla: *Magyar irodalom Erdélyben* 1–6. k. Pallas-Akadémia Könyvkiadó. Csíkszereda, 2008–10.
- POPÉLY Árpád: *A (cseh)szlovákiai magyarság történeti kronológiája 1944–1992.* Fórum Kisebbségkutató Intézet. Somorja, 2006.
- Romániai Magyar Irodalmi Lexikon.* Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés. 1. k. Főszerk. Balogh Edgár. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1981; 2. k. uo. 1991; 3. k. Főszerk. Dávid Gyula. Uo. 1994; 4. k. Erdélyi Múzeum-Egyesület–Kriterion Könyvkiadó. Kolozsvár, 2002; 5/1–5/2. k. Uo. 2010.
- Román–magyar kulturális szótár.* Szerk. Benő Attila. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége Kiadó. Sepsiszentgyörgy, 2009.
- SZERB Antal: *Magyar irodalomtörténet.* Révai. Bp., 1947.
- T. KISS Tamás: *A magyarországi kulturális minisztériumokról (1867–1993).* Bp., 1993.
- Trianon.* Szerk. Zeidler Miklós. Osiris Kiadó. Bp., 2003. Nemzet és Emlékezet.
- Új magyar irodalmi lexikon* 3. k. P–ZS. Főszerk. Péter László. 2. jav., bőv. kiad. Akadémiai Kiadó. Bp., 2000.
- Világirodalmi Lexikon* 10. k. P–Praga. Főszerk. Király István. Akadémiai Kiadó. Bp., 1986.
- VINCZE Gábor: *A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1944–1953.* Teleki László Alapítvány. Bp.–Szeged, 1994. Kisebbségi Adattár 1.

- CS. SZABÓ László: *Fegyveres Európa.* Útinaplók. Bp., 1939.
- Fábry Zoltán *össze gyűjtött írásai* 3. k. (1930–1933) Újságcikkek, tanulmányok. Vál., összeáll. Fónod Zoltán, jegyz. F. Kováts Piroksa, bibl. Regulí Ernő. Madách Könyv- és Lapkiadó n. v. Bratislava, 1982.
- FÜST Milán: *Teljes napló* 2. k. S. a. r. Szilágyi Judit. Fekete Sas Kiadó. Bp., 1999.
- GÁLL Ernő: *Napló* 1. k. 1977–1999. S. a. r. Gáll Éva és Dávid Gyula. Előszó Gálfalvi Zsolt. Polis Könyvkiadó. Kolozsvár, 2003.
- GÁLL Ernő: *Napló* 2. k. 1990–2000. S. a. r. Gáll Éva és Dávid Gyula. Polis Könyvkiadó. Kolozsvár, 2003.
- HUBAY Miklós: *Napló nélkül.* Karcolatok, naplójegyzetek. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1978.
- HUBAY Miklós: *Végtelen napjaim* (Napló). Ferenczy Könyvkiadó. Bp., 1996.
- HUBAY Miklós: *Végtelen napjaim* (Új folyam). Elektra Kiadóház. Bp., 1997.
- IGNOTUS Pál: *Börtönnaplóm.* Próza dalban elbeszélve. Látóhatár. München. 1957.
- ILLYÉS Gyula: *Naplójegyzetek 1929–1945.* Vál., szerk., s. a. r. Illyés Gyuláné. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1986; *Naplójegyzetek 1946–1960.* Vál. Illyés Gyuláné, Illyés Mária. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1987.; *Naplójegyzetek 1961–1972.* Uo. 1989.; *Naplójegyzetek 1973–74.* Uo. 1990.; *Naplójegyzetek 1975–76.* Uo. 1991.; *Naplójegyzetek 1977–78.* Uo. 1992.; *1979–80.* Századvég Kiadó. Bp., 1994.; *Naplójegyzetek 1981–83.* Osiris Kiadó. Bp., 1995., *Naplójegyzetek 1956–1957.* Atlantisz sorsára jutottunk. Szerk. Illyés Mária és Horváth István. Előszó Illyés Mária, jegyz. Horváth István. Magyar Művészeti Akadémia–Magyar Szemle. Bp., 2016.
- ILLYÉS Gyula: *Ostromnapló, 1945.*
- KARINTHY Ferenc: *Napló.* S. a. r. Jovánovics Miklós. Littoria Kiadó. Bp., 1993.
- KARINTHY Ferenc: *Napló.* Ulpus Ház. Bp., 2008.
- Lengyel József *noteszeiből 1955–1975.* S. a. r. Major Ottó. Magvető Könyvkiadó. Bp., 1989.
- LÉVAI Jenő: „...csak ember kezébe ne essem én...” Deportáció, télach, Schutzpass. Napló, 1944–45. Egy újságíró hiteles feljegyzései a nácik és a nyilasok magyarországi rémuralmáról: a magyar zsidóság végnapjairól. A magyar holokauszt első krónikásának naplóját közreadja Dési János. Múlt és Jövő Könyvek. Bp., 2016.
- MÁRAI Sándor: *A teljes napló 1943–1944.* Helikon Kiadó. Bp., 2006.
- MÁRAI Sándor: *A teljes napló 1947.* Helikon Kiadó. Bp., 2007.
- MÁRAI Sándor: *A teljes napló 1974–1977.* Helikon Kiadó. Bp., 2016.
- MÓRICZ Zsigmond: *Naplók 1916–1929.* Össze gyűjti, szerk., jegyz., előszó, mutatók Cséve Anna. S. a. r. Cséve Anna és Szilágyi Zsófia Júlia. Noran Könyvesház. Bp., 2012.

MÓRICZ Zsigmond: *Naplók 1930–1934*. Összegy., szerk., előszó: Cséve Anna. Jegyz., mutatók: Lengyel Imre Zsolt, s. a. r. Cséve Anna, Inzsöl Kata, Lengyel Imre Zsolt, Tardy Anna. Noran Könyveház. Bp., 2016.

Naplók, interjúk '56-ról. Összeáll., szerk. Sümegi György. Enciklopédia Kiadó. Bp., 2006.

ORTUTAY Gyula: *Napló*. Szerk., jegyz. Markó László. 1. k. 1938–1954; 2. k. 1955–1966. Alexandra Kiadó. Bp., 2009.; 3. k. 1967–1977. Uo. 2010.

Radnóti Miklósné GYARMATI Fanni: *Napló 1935–1946*. 1. k. 1935–1940; 2. k. 1941–1946. S. a. r. Ferencz Győző, Nagy Zsejke. Jegyz., utószó Ferencz Győző. Jaffa Kiadó. Bp., 2014.

RÓNAY György: *Napló* 1. k. (1945–1952); 2. k. (1953–1975). S. a. r., előszó, jegyz. Reisinger János. Magvető Könyvkiadó. Bp., 1989.

SZABÓ Lőrinc: *Bírákhoz és barátokhoz*. Napló és védőbeszéd 1945-ből. S. a. r. Kabdebó Lóránt. Magvető Könyvkiadó. Bp., 1990.

SZABÓ Lőrinc: *Vallomások*. Naplók, beszélgetések, levelek. Gond., jegyz., életrajz, utószó: Horányi Károly és Kabdebó Lóránt. Osiris Kiadó. Bp., 2008. Osiris Klasszikusok.

SZILÁGYI Domokos: *Útinapló – A Volga Nyugaton*. S. a. r., jegyz. H. Nagy Mária. Kalota Könyvkiadó. Kolozsvár, é. n. [2004]

5

Levelek

A Helikon és az Erdélyi Szépművészeti Céh levelesládája (1924–1944) 1–2. k. Közzét. Marosi Ildikó. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1979.

Babits–Juhász–Kosztolányi levelezése. Török Sophie gyűjt. alapján s. a. r., jegyz. Belia György. A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézete. Akadémiai kiadó. Bp., 1959. Új Magyar Múzeum. Irodalomtörténeti dokumentumok gyűjteménye 3.

Déry Tibor levelezése. Közr. Botka Ferenc. Balassi Kiadó–Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp., 2006.

Fábry Zoltán válogatott levelezése 1916–1946. Vál. Csanda Sándor és Varga Béla, előszó, jegyz. Csanda Sándor. Madách Könyv- és Lapkiadó n[emzeti]. v[állalat]. Bratislava, 1978.

Féja Géza levelezése. Vál. összeáll. Féja Endre. Nap Kiadó. Bp., 2003.

Füst Milán Összegyűjtött Levelei. Gy., s. a. r., jegyz. Szilágyi Judit. Fekete Sas Kiadó. Bp., 2002.

GÁLL Gábor: *Levelek 1921–1945*. S. a. r., jegyz., utószó Sugár Erzsébet. Kriterion, 1975.

GÁLL Ernő: *Levelek 1940–2000*. S. a. r. Gáll Éva és Dávid Gyula, vál. Horváth Andor, bev. tan. Salat Levente. Korunk–Komp-Press Kiadó–Napvilág Kiadó. Kolozsvár–Bp., 2009.

GÁLL Ernő: *Levelek 1949–2000*. S. a. r. Gáll Éva és Dávid Gyula. Vál. Horváth Andor, bev. Salat Levente. Korunk–Komp-Press Kiadó, Kolozsvár–Napvilág Kiadó, Bp. 2009.

Hatvany Lajos levelei. Vál., gond. Hatvany Lajosné és Rozsics István, jegyz. Hatvany Lajos és Rozsics István, előszó Illés Endre. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1983.

Jancsó Béla levelezése 1. k. 1914–1930. Gond. Cseke Péter. Kriterion Könyvkiadó. Kolozsvár, 2015.

Kedves, jó Kádár Elvtárs! Válogatás Kádár János levelezéséből 1954–1989. Szerk. Huszár Tibor. Osiris Bp., 2002.

Kós Károly levelezése. Összegy., s. a. r., szerk. bev., jegyz. Sas Péter. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó. Bp., 2003.

KOSZTOLÁNYI Dezső: *Levelek – Naplók*. Egybegy., s. a. r., jegyz. Réz Pál. Az 1931–34-es naplót s. a. r. Kelevéz Ágnes, Kovács Ida. Osiris Kiadó. Bp., 1996. Osiris Klasszikusok.

KŐ András–NAGY J. Lambert: *Levelek Rákosihoz*. Mecénás Kiadó. Bp., 2002.

Leveleskönyv. Egy korszak töredékei 1956–88. Szerk. Horgas Béla, Levendel Júlia. Liget könyvek. Téka Kiadó. Bp., 1990.

Molter Károly levelezése 1. k. 1914–1926. S. a. r. Marosi Ildikó. Argumentum–Polis Könyvkiadó. Bp.–Kolozsvár, 1995; 2. k. 1927–1932. Uo. 2001; 3. k. 1933–1937. Uo. 2006.

Móricz Zsigmond, a Nyugat szerkesztője. Levelek. Vál., szerk. utószó Tasi József, s. a. r. H. Bagó Ilona et al. Petőfi Irodalmi Múzeum. Bp., 1984. [1985]

Múlhatatlan barátsággal... Páskándi Géza magyar író és Pinchas Müller názáreti főrabbi levelezéséből. Belvárosi Könyvkiadó. Bp., 1999.

Németh László élete leveleiben 1. k. 1949–1961. Összegy., szerk. Németh Ágnes, jegyz., utószó Domokos Mátyás, gond., mutatók Duró Gábor. Osiris Kiadó. Bp., 2000. Osiris Klasszikusok.

RÓNAI Mihály András: „Yvette levelesládája” (Magyar emigránsok levelei Yvette Lebashoz). Történelmi Szemle, 1975. 18. évf. 2–3. 311–352.

Szenteleky Kornél irodalmi levelei 1927–1933. S. a. r., bev. Bisztray Gyula, Csuka Zoltán. Szenteleky Társaság. Zombor–Bp., 1943.

Újboldak és mesterek. Lengyel Balázs leveleskönyve. Enciklopédia Kiadó. Bp., 1999.

6

Emlékezések

BÁNYFFY Miklós: *Emlékeimből* (1932) – *Huszonöt év* (1945). Dávid Gyula előszavával, Mikó Imre Bánffy Miklós emberközében c. emlékezésével. Polis Könyvkiadó. Kolozsvár, 2000.

BÁNYFFY Miklós: *Emlékezések. Irodalmi és művészeti írások*. S. a. r. Dávid Gyula. Polis Könyvkiadó. Kolozsvár, 2012.

DE BEAUVOIR, Simone: *A körülmények hatalma*. Bp., 1966.

BERECZ János: *Vállalom*. Budapest–Print Kft. Bp., 2003.

BORBÁNDI Gyula: *Két világban*. Életem és pályám. Európa Könyvkiadó. Bp., 2003.

BORBÁNDI Gyula: *Nem élünk biába*. Az Új Látóhatár négy évtizede. Európa Könyvkiadó. Bp., 2000.

BUJDOSÓ Alpár: *299 nap*. Magyar Műhely Kiadó–1956-os Intézet. Bp., 2003.

DÉRY Tibor: *Börtönnapok hordaléka*. Önéletrajzi jegyzet 1958. S. a. r. Botka Ferenc. Múzsák Kiadó. Bp., 1989.

EÖRSI István: *Emlékezés a régi szép időkre*. Katalizátor Irodá. Bp., 1988.

FEJTŐ Ferenc: *Budapesttől Párizsig*. 1990.

FÁBLÁN Zoltán: *Íme, Európa!* Magvető Könyvkiadó. Bp., 1958.

FALUDY György: *Pokolbéli víz napjaim*. AB Független Kiadó. Bp., 1987.

EALUDY György–JOHNSON, Eric: *Jegyzetek az esőerdőből*. Villon Kiadó. Bp., 2003.

FODOR András: *A betvenes évek* 1–3. k. Helikon Könyvkiadó. Bp., 1995.

FODOR András: *Ezer este Fülep Lajossal* 1–2. k. Magvető Könyvkiadó. Bp., 1986.

GÁLFALVI György: *Kacagásaink*. Emlékiratok. Holnap Kulturális Egyesület, Nagyváradi Noran Libro Kiadó. Bp., 2016.

GÁLL Ernő: *Számvetés*. Huszonhét év a Korunk szerkesztőségében. Komp-Press Kiadó–Korunk Baráti Társaság. Kolozsvár, 1995. [1996]

GÁSPÁR Margit: *Láthatatlan királyság*. Egy szerelem története. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1985.

GERMANUS Gyula: *A félbold fakó fényében*. Táncsics Könyvkiadó. Bp., 1957.

HÁY Gyula: *Született 1900-ban*. Emlékezések. Ford. Majoros Éva. Interart Stúdió. Bp., 1990.

HEGEDŰS Géza: *Visszanyert élet*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1989.

Herczeg Ferenc emlékezései. *A Várhegy*. A gótikus ház. Bev., szöveggond. Németh G. Béla. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1985.

IGNÁCZ Rózsa: *Ikerpályáimon*. Gondolat Kiadó. Bp., 1975.

ILLÉS Lajos: *Az Új Írás hőskora*. Irodalmi történetek, emlékezések. Hét Krajcár Kiadó. Bp., 2002.

ILLÉS Lajos: *Íróhítoriák*. Seneca Kiadó. Bp., 1997.

KACSÓ Sándor: *Virág alatt, iszap fölött* [1. k.], *Fogy a virág, gyűl az iszap* [2. k.], *Nebéz szagú iszap fölött* [3. k.]. Magvető Könyvkiadó. Bp., 1985. Tények és tanúk.

KAJÁRI Kató, GERMANUSNÉ: *Kelet vándora*. Visszfény. Magvető Könyvkiadó. Bp., 1985. Tények és tanúk.

KÁNTOR Lajos: *Féber kakas, vörösbor*. Korunk–Komp-Press Könyvkiadó. Kolozsvár, 2016.

KASSÁK Lajos: *Szénaboglya*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1988.

KASZA László: *Mókások az Angolkertben*. Noran Libro Kiadó. Bp., 2009.

KERTÉSZ Imre: *A néző*. Feljegyzések 1991–2001. Magvető Könyvkiadó. Bp., 2016.

KISS Jenő: *A műfordító emlékeiből*. Visszatekintések és kiadatlan versfordítások. Kritikon Könyvkiadó. Bukarest, 1986.

KISS Jenő: *Emberközélből*. Tanulmányok, cikkek, visszaemlékezések. Dacia Könyvkiadó. Kolozsvár–Napoca, 1979.

KODOLÁNYI János: *Visszapillantó tükrök*. Magvető Könyvkiadó. Bp., 1968.

KONRÁD György: *Fenn a hegyen napfogyatkozáskor*. Noran Kiadó. Bp., 2003.

KÓS Károly: *Életrajz*. S. a. r. utószó Benkő Samu. Helikon Kiadó. Bp., 2014.

KOSZTOLÁNYI Ádám: *Apám*. In: *Tükörben* 363–368.

KOSZTOLÁNYI Dezsőné: *Kosztolányi Dezső*. Életrajzi regény. Holnap Kiadó. Bp., 1990.

KOSZTOLÁNYI Dezsőné: *Kosztolányi és Krúdy*. In: *Krúdy világa* 271–273.

LAKATOS István: *Paradicsomkert*. Békéscsaba, 1993.

LÁTOR László: *A megmaradt világ*. Emlékezések. Európa Könyvkiadó. Bp., 2011.

LATOR László: *Szabad szemmel*. Emlékezések. Európa Könyvkiadó. Bp., 2016.

MALUŠEV, Cvetko: *Leltár*. Önéletrajzi jegyzetek. Veljko Vlahović Munkásegyletem. Szabadka, 1990. Életjel Könyvek 46.

NAGY Pál: *Journal in-time –él(e)tem*. Kortárs Kiadó. Bp., 2002.

NEMES György: *Emlékezés a régi Nagyvilágra*. Nv 1986. 31. évf. 10. 1539–1551.

NEMES NAGY Ágnes: *Magyarul és világra*. Gond., jegyz. Lengyel Balázs. Helikon Kiadó. Bp., 2014.

PÁSKÁNDI Géza: *A megvallás, avagy: Van-e lélekröntgen?* Vallomások, emlékiratok. Nap Kiadó. Bp., 1999.

PÁSKÁNDI Géza: *Begyűjtött vallomásaim* (Egy észjárás emlékiratai). Antológia Kiadó. Laki-telek, 1996.

PASSUTH László: *Barlangképek*. Regény. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1978.

PASSUTH László: *Gyilokjáró*. Regény. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1973.

PASSUTH László: *Kutatóárók*. Regény. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1966.

PASSUTH László: *Részke*. Regény. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1969.

PASSUTH László: *Tíz esztendő, tető alatt*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1981.

PETE György: *Talpig Vashan*. Magyar Nyugat Kiadó. Szombathely, 2010.

POSZLER György: *Az erdélyi magyarság száz évéről*. Bizonytalan remények és tétova kételyek. Korunk–Komp-Press Könyvkiadó. Kolozsvár, 2016.

RÁKOSI Máttyás: *Visszaemlékezések 1940–1956*. 1–2. k. S. a. r. Baráth Magdolna, Feitl István, Gyarmati György, Palasik Mária, Sipos Levente, Szűcs László, T. Varga György. Szerk. Feitl István, Gellériné Lázár Márta, Sipos Levente. Napvilág Kiadó. Bp., 1997.

SBÁRCEA, George: *Befejezetlen emlékirat*. Magyar írókról és művészekről. Kritikon Könyvkiadó. Bukarest, 1971.

SBÁRCEA, George: *Szép város Kolozsvár...* Kritikon Könyvkiadó. Bukarest, 1980.

SÓTÉR István: *Éngyűrűk*. Visszaemlékezés. 1976.

SZABÓ Gyula: *Képek a kutyaszoritóból*. Műhelytitkok szabadon 1–4. k. Pallas-Akadémia Könyvkiadó. Csíkszereda, 2001–2002.

SZABÓ Lőrinc: *Emlékezések és publicisztikai írások*. Szöveggond., jegyz., utószó Kemény Aranka. Osiris Kiadó. Bp., 2003. Osiris Klasszikusok.

SZÁSZ Béla: *Minden kényszer nélkül*. Európa Könyvkiadó. Bp., 1989.

SZEMLÉR Ferenc: *Harc szélmalmokkal*. Kísérletek. Eminescu Könyvkiadó. Bukarest, 1979.

SZILÁGYI Domokos: *Visszavont remény*. Szilágyi Domokos levelei Méliusz Józsefhez. Összeáll., jegyz., tan. Ágoston Vilmos. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1990.

TABÉRY Géza: *Emlékekönv*. Erdélyi Szépművés Céh. Kolozsvár, 1930.

TAMÁSI Áron: *Jégtörő gondolatok*. Útirajzok, esszék. 2. k. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1982.

TÓBLÁS Áron: *A Magvető*. I. Az Írószövetség könyvkiadója: 1955. január–1957. január. Kortárs, 2015. 59. évf. 1. 64–74.; II. Felszabadul az íróvilág. Uo. 2. 52–67.; III. Forradalom előtt. Uo. 3. 71–78.; IV. Az utolsó felvonás. Uo. 4. 66–77.

VAS István: *Mért vijjog a saskeselyű?* 1–2. k. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1981.
 VAS István: *Nehéz szerelem* 2. k. *A félbeszakadt nyomozás*. Szerk. Róna Judit. Holnap Kiadó. Bp., 2000. Vas István művei. Regények 1.

7

Interjúk, beszélgetések

A) KÖNYVEK

„*A legszebb élet, amit magamnak el tudtam képzelni*”. Benkő Samu beszélgetései Kós Károllyal. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1978.
A költő felel. Beszélgetések Illyés Gyulával. Összeáll. Földes Anna. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1986.
 BABITS Mihály: „*Itt a balk és komoly beszéd ideje*”. Interjúk, nyilatkozatok, vallomások. Szerk., vál., gond., jegyz. Téglás János. 2. bőv. kiad. Pazu–Westermann Kiadó. Celldömölk, 1997. Babits Könyvtár 1.
 BEKE György: *Tolmács nélkül*. Interjú 56 íróval a magyar–román kapcsolatokról. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1972.
 GLOTZ, Peter–HOFFMANN, Joachim–KÖPECZI Béla–SINOWATZ, Fred: *Az ellentétek párbeszéde*. Szervező: Josef von Ferenczy. Vitavezetők: Boldizsár Iván, François Bondy. Bécsi vita az európai kulturális örökségről. Szerk. Boldizsár Iván. MTT. Bp., 1987.
 HUSZÁR Sándor: *Az író asztalánál*. Beszélgetések kotárs írókkal. Irodalmi Könyvkiadó. Bukarest, 1969.
 HUSZÁR Tibor: *Találkozások*. Beszélgetések a két világháború közötti magyar szellemi-politikai mozgalmakról. Corvina Könyvkiadó. Bp., 2005.
 KÁNTOR László: *Túlélő képek*. Kántor László íróportréi. 34 erdélyi író vallomása. Szerk. Kántor Lajos. Héttorony Könyvkiadó. Bp., 1989. 24–29.; 2. kiad. *Túlélő képek*. Erdélyi írók 1989–2009. Alutus–Noran Könyvek–Noran Libro. Bp.–Csíkszereda–Kolozsvár, 2009.
Közelképek. Hús romániai magyar író. Az interjúkat készítette Marosi Ildikó. Fényképezte Erdélyi Lajos. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1974.
 LENGYEL József: *Beszélgetések*. Szerk. Gyurkó László. Szabad Tér Kiadó. Bp., 1988. Huszadik század.
 PÁLL Árpád: *Harangszó a mélyből*. Beszélgetések romániai magyar értelmiségiekkel. Magvető Könyvkiadó. Bp., 1991.
 RÉZ Pál: *Bokáig pezsgőben* (hangos memoár). A beszélgetőtárs Parti Nagy Lajos. Magvető Könyvkiadó. Bp., 2015.
 RÓNAY György: *Interjúk, nyilatkozatok, vallomások*. Vál., szerk., szöveggond., jegyz., névm. Bende József. Vigilia. Bp., 2004. Vigilia-könyvek.
 SZÓCS Géza–EARKAS WELLMANN Endre: *Amikor fordul az ezred*. Beszélgetőkönyv és dokumentumgyűjtemény. Ulpianus-ház. Bp., 2009.

TOLNAI Ottó: *Költő disznósírból*. Egy rádióinterjú regénye. Kérdező: Parti Nagy Lajos. Kalligram Könyvkiadó. Pozsony, 2004.
 VARGA Ágota: *Aczél-történetek*. Beszélgetések tiltott, túrt és támogatott kortársakkal Aczél Györgyről és a Kádár-korszakról. Alexandra Kiadó. Pécs, 2013.
Vissza a forrásokhoz. Nemzedékvallató. Szerk. Balázs Imre József. Polis Könyvkiadó. Kolozsvár, 2001.

B) FOLYÓIRAT- ÉS SAJTÓINTERJÚK

(b. t.) [Barabás Tamás]: *William Cooper angol író magyarországi tapasztalatairól*. Hétfői Hírek, 1961. okt. 2.
 (barabás) [Barabás Tamás]: *A Viareggio-, a Crotone- és a Strega-díj*. Benedetti olasz irodalomtörténész Budapesten. Esti Hírlap, 1962. nov. 19.
 (barabás) [Barabás Tamás]: *Angliában növekszik az érdeklődés a magyarok, s a magyar irodalom iránt*. A londoni egyetem magyar tanárának beszámolója. Esti Hírlap, 1963. ápr. 5.
 (barabás) [Barabás Tamás]: *Legfontosabb az élet és a színház szeretete*. Két Hamlet – G. B. Shaw, a kritikus. I. C. Trewin angol színikritikus a budapesti Pen Clubban. Esti Hírlap, 1963. márc. 20.
 (barabás) [Barabás Tamás]: *Talán Juhász Gyula következik*. Villon Nagy Testamentuma az első – Szegedi bemutató: szlovák opera – Beszélgetés Jan Smrek szlovák műfordítóval. Esti Hírlap, 1962. szept. 27.
 (banthy [Kinga]): *Közelebb kerülni egymáshoz*. Alexandre Blokh Budapesten. MN 1986. febr. 4. (józsza): „*Őrizni az írói szolidaritást*”. Bart István a PEN világkongresszusáról. MN 1986. jan. 22.
 „*Azért fordítunk, hogy az emberek elolvassák a remekműveket*”. Lukács Laura beszélgetése a műfordításról Réz Pállal. Nv 2009. 54. évf. 4. 334–345.
A fordítás, mint kibívás. Ahány könyv, annyi világ. Lukács Laura beszélgetése Benyhe Jánossal. Nv 2007. 52. évf. 11. 954–961.
A fordítás, mint szenvedély. Lukács Laura beszélgetése a műfordításról Sava Babić szerb íróval. Nv 2007. 52. évf. 9. 703–711.
A magyar irodalom párizsi nagykövete. Ferenczi (Fischer) Lászlóval Tüskés Anna beszélgetett (részletek). www.real.mtak.hu/7502/1/2.049.pdf (Megnyitva: 2015. nov. 20-án.)
A műfordítás, mint a megismerés eszköze. Lukács Laura beszélgetése Rába Györggyel. Nv. 2007. 52. évf. 5. 429–436.
A tenger füle és a műfordítás. Csuday Csabával beszélget Lukács Laura. Nv 2011. 56. évf. 5. 185–196.
A történelem Triesztből nézve. Az Esprit beszélgetése Claudio Magrisszal. Ford. Pap Gábor. Nv 1993. 38. évf. 9. 1001–1007.
 ARGEJÓ Éva: *Fedőneve: Fűtő*. Interjú Vajda Mihály filozófussal. Kritika, 1999. 5. 11–14.
Az átváltozás képessége. Lukács Laura beszélgetése Takács Zsuzsával. Nv 2008. 53. évf. 7. 707–715.

Az irodalom önvédelme. Konrád György a nemzetközi PEN-kongresszusról [Rio de Janeiro]. Nszab 1992. dec. 12.

BÁNYAI Péter: *Kelet-Európában sorsdöntő a gondolatok szerepe.* Beszélgetés Konrád Györggyel, a Nemzetközi PEN-klub elnökével. AH 1991. jún. 20. 3.

BARABÁS Tamás: *Hitvallás a realizmus mellett.* C. P. Snow és Pamela Hansford Johnson a magyar PEN-klubban. Esti Hírlap, 1963. okt. 16.

BARABÁS Tamás: *Ritkán kifejtendő üzleti vállalkozás.* Budapesti beszélgetés Elmer Rice amerikai íróval. Esti Hírlap, 1964. júl. 13.

Barikái oratórium. Albert Zsuzsa beszélgetése Papp Tiborral. Nv 2012. 57. évf. 8. 774–796.

BART István: *Beszélgetés William Jay Smith-szel.* Nv 1976. 21. évf. 9. 1395–1399.

Beszélgetés Szócs Géza elnökkel – Balta János írása. PEN Club-vezető először Aradon. www.krater.hu/hirek/beszelgetes... (2014. okt. 18. Megnyitva: 2016. aug. 21-én.)

BOROSS László: *Beszélgetés Heltai Jenővel.* Magyar Jövő, 1947. aug.

DANYI Gábor: *Kosztolányi öröksége.* Beszélgetés Szegedy-Maszák Mihállyal. Bookfenc, www.bookfenc.blog.hu (2010. aug. 19. Megnyitva: 2015. febr. 3-án.)

DÓSA Attila: *Beszélgetés Edwin Morgannel.* Nv 2001. 47. évf. 10. 1064–1616.

Életem, emlékeim. Csuka Zoltánnal beszélget Albert Zsuzsa. Nv 2014. 59. évf. 10. 1155–1165.

Ernst Fischer a nyugati fiatalságról, a szocialista országokról, magyarországi benyomásairól. Népművelés, 1962. dec.

F. A.: *Vendégünk: James Aldridge.* ÉS 1961. máj. 12.

F. J. Gy.: *Az európai irodalom „szabad kikötője”.* Bart István főtítkár a Magyar Pen Clubról. Népszabadság, 1989. márc. 4. (melléklet: 14–15.)

FÁZSY Anikó: *A barátság melegsége.* Beszélgetés Alexandre Blokh-kal, a nemzetközi PEN főtítkárával. ÉS 1986. ápr. 6.

FEHÉRVÁRI Zita: *Egy sötét század dilemmái.* Hubay Miklós: Aczél Györgynek Edward király-komplexusa volt. Demokrata, 1997. 4. évf. 13. márc. 27. 54–55.

Fenn kell tartanunk a nyitott ajtókat politikáját. Budapesti beszélgetés David Carverrel. ÉS 1960. okt. 28.

GÁBOR István: *Stefan Hermlin József Attiláról és a két Németország irodalmi kapcsolatairól.* MN 1961. júl. 21.

Ibsen összes drámája – egy műfordítótól. Interjú Hajdu Henrikkel. Nszab 1966. dec. 10.

Interjú Borbándi Gynulával. Fekete Doboz. G. A szerző birtokában.

Író a szabadság dzsungelében [beszélgetés Gálfalvi Zsolttal]. Nszab 1992. szept. 18.

Irodalmunk külföldi barátai. Lukács Zsolt beszélgetése Kajetan Koviáccsal. Nv 2008. 53. évf. 7. 707–715.

Íróperek nyitánya. Tóbiás Áronnal beszélget Haas György. Magyar Napló, 1996. 10. 31–33.

J. T.: *Beszélgetés Mr. William Cooper angol íróval a Duna Szálló teraszán.* Ország–Világ, 1961. okt. 4.

KARÁCSONY Zoltán: *„A szabadság dzsungelében”.* Beszélgetés Hubay Miklóssal, a magyar PEN ügyvezető elnökével. ÉS 1991. ápr. 14.

KÉRY László: *Beszélgetés Donald Davie-vel.* Nv 1961. 6. évf. 5. 780–782.

KÉRY László: *Budapesti beszélgetés David Daichesszel.* Nv 1968. 13. évf. 6. 921–923.

Legenda Bakucz Józsefről. Albert Zsuzsa beszélgetése András Sándorral, Karátson Endrével, Lengyel Balázssal, Nagy Pállal, Papp Tiborral és Rába Györggyel. Nv 2004. 49. évf. 3. 269–281.

MÁRQUEZ, Gabriel García: *Politikus lettem.* Manuel Osorio beszélgetése az íróval. Ford. Pál Ferenc. Nv 1978. 23. évf. 11. 1694–1697.

Metszetek. Nemes Nagy Ágnessel beszélget Albert Zsuzsa. Nv 2012. 57. évf. 1–2. 91–104.

NÁDASY László: *Beszélgetés Somlyó Györggyel.* Nv 1983. 28. évf. 2. 284–292.

Nemes Nagy Ágnessel beszélget Albert Zsuzsa. Nv 1996. 41. évf. 9–10. 659–673.

SÓS Endre: *Moszkvai beszélgetés Rosszijanovval, a szovjet Ady-tanulmányok írójával.* MN 1967. szept. 25.

sz. j.: *Irodalom vagy hidegháború.* Beszélgetés Kéry Lászlóval. Esti Hírlap, 1966. dec. 15.

T. Gy. [Tímár György]: *Viták Kubában a modern irodalomról.* Budapesti beszélgetés Salvador Buenóval. ÉS 1967. máj. 13.

T. Gy.: *A belga és a magyar PEN kapcsolata.* Budapesti beszélgetés Robert Goffin-nel. ÉS 1968. okt. 26.

TAMÁS István: *A magyar–osztrák irodalmi kapcsolatokról.* Beszélgetés az Osztrák Pen klub delegációjának tagjaival. Nszab 1964. okt. 14.

TÍMÁR György: *„A magyar könyvkiadás csodálatos eredményeket ért el.”* Budapesti beszélgetés Marcel Arland-dal. ÉS 1965. máj. 15.

TÍMÁR György: *„A testünkben hagyott tüskék”.* Budapesti beszélgetés Helmut Schwarz-cal. ÉS 1967. jún. 24.

TÍMÁR György: *„A tűzijáték nem művészet”.* Budapesti beszélgetés Yves Gandonnal. ÉS 1966. szept. 10.

TÍMÁR György: *„Közelebb kerülni egymás gondolataiboz”.* Villáminterjú Van Vrieslanddal. ÉS 1964. okt. 17.

TÍMÁR György: *„Sokat köszönhetünk a magyar költészetnek”.* Budapesti beszélgetés Franz Fühmann-nal. ÉS 1968. jún. 1.

TÍMÁR György: *A szlovák–magyar irodalmi kapcsolatok jövője.* Beszélgetés Emil Boleslav Lukácsal. ÉS 1969. máj. 17.

TÍMÁR György: *A török Pen Club elnöke Budapesten* [Yasar Nabi Nayiri]. Nv 1969. 14. évf. 12. 1915.

TÍMÁR György: *Ady, Madách, Móricz az UNESCO tervében.* Roger Callois magyarországi látogatása. ÉS 1964. szept. 12.

TÍMÁR György: *Az intézményesített visszaélések világa.* Budapesti Beszélgetés Rolf Hochhuth-tal. ÉS 1978. márc. 18.

TÍMÁR György: *Két külföldi költő* [Pierre della Faille, Paul Chaulot] a magyar líra fordításáról. ÉS 1969. máj. 10.

TÍMÁR György: *Lírák találkozája.* Budapesti beszélgetés két francia költővel [Pierre Lartigue, Anne-Marie de Backer]. ÉS 1969. aug. 30.

- TÍMÁR György: *Magyar irodalmi esték Bécsben*. Beszélgetés dr. Wolfgang Krausszal. ÉS 1965. ápr. 17.
- TÍMÁR György: *Mai líránk három fordítója* [Robert Stauffer, Fayad Jamis, Frederic Will]. ÉS 1969. szept. 27.
- TÍMÁR György: *Svájci író Budapesten*. Beszélgetés Walter Matthias Diggelmann-nal. ÉS 1967. szept. 23.
- TÍMÁR György: *Viták a magyar líra francia tolmácsolásáról*. Beszélgetés David Scheinerttel. ÉS 1969. jún. 7.
- TÓTH István: *Beszélgetés Carlos de Radzitzky költővel, a belga Pen Club főtítkárával*. Utunk, 1969. okt. 31.
- UNGVÁR Mária: *Budapesti beszélgetés John Osborne-nal*. Nv 1969. 14. évf. 8. 1270–1272.
- UNGVÁRI Tamás: *A „Szélvihar Jamaicában” költője*. Találkozás Richard Hughes-al. ÉS 1967. szept. 30.
- Van-e haszna az ablakmélyedéseknek?* Beszélgetés a PEN Clubról Kéry Lászlóval, a Magyar PEN alelnökével. Magyar Ifjúság, 1985. nov. 29.
- Visszhangoz szavak*. Lukács Laura beszélgetése a műfordításról Lator Lászlóval. Nv 2009. 53. évf. 5. 438–452.
- ZSUGÁN István: *Az Élet és Irodalom látogatóban Passuth Lászlónál*. ÉS 1969. márc. 29.

8

Összefoglaló művek

- A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*. 3. k. Irodalom, tudomány, könyvkiadás – színház – képzőművészet – ének, zene – tánc. Szerk. Tóth László. Ister Kiadó és Kulturális Szolgáltató Iroda. Bp., 1999.
- A fordulat évei 1947–1949*. Politika, képzőművészet, építészet. 1956-os Intézet. Bp., 1998.
- A magyar irodalom története 1919-től napjainkig*. A magyar irodalom története 6. k. Szerk. Szabolcsi Miklós. Akadémiai Kiadó. Bp., 1966.
- A magyar irodalom története 1945–1975* 1. k. Szerk. Béládi Miklós. Akadémiai Kiadó. Bp., 1981.
- A magyar irodalom története* 3. k. 1920-tól napjainkig. Szerk. Szegedy-Maszák Mihály, Veres András. Gondolat Kiadó. Bp., 2007.
- A Mecenás*. Kemény János és a Helikon (Az író halálának 30. évfordulóján). Szerk. Nagy Miklós Kund, vál. Marosi Ildikó, Adamovits Sándor, előszó Sütő András. Helikon–Kemény János Alapítvány, Lyra kiadó. Marosvásárhely, 2001.
- A monori tanácskozás*. 1985. június 14–16. Szerk. Rainer M. János. 1956-os Intézet. Bp., 2005.
- A művészet katonái*. Sztálinizmus és kultúra. Szerk. György Péter, Turai Hedvig. Corvina Kiadó. Bp., 1992.
- ACZÉL Géza: *Kassák Lajos*. Akadémiai Kiadó. Bp., 1999.
- ACZÉL Tamás–MÉRAY Tibor: *Tisztító vihar*. JATE. Szeged, 1989.
- AGÁRDI Péter: *Nemzeti értékviták és kultúrafelfogások 1847–2014*. Napvilág Kiadó. Bp., 2015.

- ALBERT Zsuzsa: *Irodalmi legendák, legendás irodalom* 1–4. k. Pro Pannonia Kiadó. Pécs, 2001–09.
- ALBERT Zsuzsa: *Legendás irodalom*. Szindbád Kiadó. Bp., 1994.
- Apám, Szindbád*. Összeáll. Krúdy Zsuzsa. Magvető Könyvkiadó. Bp., 1975.
- Az Erdélyi Helikon képeskönyve*. Szerk. Marosi Ildikó. Pallas-Akadémia Könyvkiadó. Csíkszereda, 2005.
- Az igazság a Nagy Imre ügyben*. Az 1. kiad. (Európai Petőfi kör. Bruxelles, 1959.) hasonmása. Szerk. Kenedi János, bev. Kende Péter, jegyz. Hegedűs B. András, Varga László. Századvég Füzetek 2. Századvég Kiadó–Nyilvánosság Klub. Bp., 1989.
- BAK M. János–KOZÁK Gyula–LITVÁN György–RAINER M. János: *Az 1956-os magyar forradalom*. Reform – felkelés – szabadságharc – megtorlás. Tankönyvkiadó. Bp., 1991.
- BALOGH F. András: *Az erdélyi százsz irodalom magyarságképe*. Littera Nova Kiadó. Bp., 1996. Horizont Könyvek.
- BÁRDI Nándor: *Otthon és haza*. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről. Magyar Kisebbség Könyvtára. Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda, 2013.
- BART István: *Világirodalom és könyvkiadás a Kádár-korszakban*. Osiris Kiadó. Bp., 2002.
- BÉKÉS Csaba: *Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában*. 1956-os Intézet. Bp., 2006.
- BÉKÉS Csaba: *Európából Európába*. Magyarország konfliktusok keresztüztüzeiben 1945–1990. Gondolat Kiadó. Bp., 2004.
- BÉLÁDI Miklós–POMOGÁTS Béla–RÓNAY László: *A nyugati magyar irodalom 1945 után*. Gondolat Könyvkiadó. Bp., 1986.
- BENEDEK István: *Benedek Marcell*. Magvető Könyvkiadó. Bp., 1977.
- BERECZ János: *Ellenforradalom tollal és fegyverrel: 1956*. Kossuth Könyvkiadó. Bp., 1969.
- BEREND T. Iván: *Válságos évtizedek*. A 20. század első fele közép- és kelet-európai történetének interpretációja. 3. bőv., jav. kiad. Magvető Könyvkiadó. Bp., 1987.
- Beszélő évek 1957–1968*. A Kádár-korszak története 1. Szerk. Révész Sándor. Stencil Kulturális Alapítvány. Bp., 2000.
- BÍRÓ Sándor: *Kisebbségben és többségben*. Románok és magyarok 1867–1940. Előszó Mester Miklós, bev. Szöllősy Árpád, Balla Bálint. Szerk. Csapody Miklós, K. Lengyel Zsolt, Szász Judit Anna. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem. Bern, 1989.; 2. kiad. Előszó Bárdi Nándor, bev. Balla Bálint és Szöllősy Árpád. Magyar Kisebbség Könyvtára. Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda, 2002.
- BORBÁNDI Gyula: *A magyar emigráció életrajza 1945–1985*. Európai Magyar Protestáns Szabadegyetem. Bern, 1985.
- BORBÁNDI Gyula: *Emigráció és Magyarország*. Nyugati magyarok a változások éveiben 1985–1996. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem. Basel–Bp., 1996.
- BORBÁNDI Gyula: *Magyarok az Angol Kertben*. A Szabad Európa Rádió története. Európa Könyvkiadó. Bp., 1996.
- BORHI László: *Magyarország a hidegháborúban*. A Szovjetunió és az Egyesült Államok között, 1946–1956. Corvina kiadó. Bp., 2005.

BORI Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom rövid története*. 3. átd., bőv. kiad. Forum Könyvkiadó. Újvidék, 1993.

CSAPLÁR Ferenc: *A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma*. Akadémiai Kiadó. Bp., 1967. Irodalomtörténeti Füzetek 52.

CSAPODY Miklós: *Bánffy Miklós kettős küldetése*. Bukarest, 1943. Politika és diplomácia. Polis Könyvkiadó. Kolozsvár, 2015.

CSIZMADLA Ervin: *A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988)*. Interjúk. Dokumentumok. Monográfia. T-Twins Kiadó. Bp., 1990.

DOMOKOS Mátyás: *Leletmentés*. Osiris Kiadó. Bp., 1996.

DRABANCZ M. Róbert–FÓNAI Mihály: *A magyar kultúrpolitika története 1920–1990*. Csonkai Kiadó. Debrecen, 2005.

EGRY Gábor: *Az erdélyiség „színeváltozása”*. Kísérlet az Erdélyi Párt ideológiájának és identitáspolitikájának elemzésére 1940–1944. Napvilág Kiadó. Bp., 2008. Politikatörténeti Füzetek 25.

EGRY Gábor: *Etnicitás, identitás, politika*. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában 1918–1944. Napvilág Kiadó. Bp., 2015.

Erdély története 1830-tól napjainkig. Szerk. Szász Zoltán. Erdély története 3. k. Főszerk. Köpeczi Béla. Akadémiai Kiadó. Bp., 1986.

ERKI Edit: *Kávéház-sírató*. Törzshelyek, írók, műhelyek. Officina Nova Kiadó. Bp., 1955.

Európai Kulturális Fórum és ellenfórum – Budapest, 1985. Vál., bev., jegyz. Müller Rolf. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára. Bp., 2005. Közelmúltunk hagyatéka.

FÁBLÁN Ernő: *A tudatosság fokozatai*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1982.

FEJÉRDY András: *Magyarország és a II. Vatikáni Zsinat 1959–1965*. MTA Történettudományi Intézete. Bp., 2011. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 43.

FEJTŐ Ferenc: *A népi demokráciák története 1–2. k.* Ford. Endreffy Zoltán, utószó Kosáry Domokos. Magvető Könyvkiadó. Bp.–Magyar Füzetek. Bécs, 1991.

FERENCZI László: *Sötét István*. Akadémiai Kiadó. Bp., 1979. Kortársaink.

Fiatal magyar írók 1965–1978. Szerk. Kulin Ferenc. Akadémiai Kiadó. Bp., 1980.

Fiatal magyar költők 1969–1978. Szerk. Vasy Géza. Akadémiai Kiadó. Bp., 1980.

FLEISZ János: *Az erdélyi magyar sajtó története (1890–1940)*. Pannónia Könyvek. Pro Pannónia Kiadói Alapítvány. Pécs, 2005.

FÓNOD Zoltán: *A magyar irodalom története Cseh/Szlovákiában 1918–1945*. Madách–Posonium. Pozsony, 1993.

FÓNOD Zoltán: *Megmozdult világban*. Fábry Zoltán élete és munkássága. Utószó Szeberényi Zoltán. Madách Könyv- és Lapkiadó n. v. Bratislava, 1987.

GERVAI András: *Fedőneve: „szocializmus”*. Művészek, ügynökök, titkosszolgák. Jelenkor Kiadó. Pécs, 2010.

GLATZ Ferenc: *Konzervatív reform*. Klebelsberg, Domanovszky, Szekfű, Hóman, Hajnal. Kossuth Kiadó. Bp., 2016.

GÖRÖMBEI András: *A csehszlovákiai magyar irodalom 1945–1980*. Akadémiai Kiadó. Bp.,

1982. Irodalomtörténeti Könyvtár 37.

GRATZ Gusztáv: *Magyarország a két világháború között*. Szerk., jegyz., utószó Paál Vince. Osiris Kiadó. Bp., 2001.

GYARMATI György: *A Rákosi-korszak*. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–Rubicon. Bp., 2011.

GYÍMESI Éva, Cs.: *Colloquium Transylvanicum*. Értelmiségi önreflexiók. Mentor Könyvkiadó. Marosvásárhely, 1998.

GYÍMESI Éva, Cs.: *Gyöngy és homok*. Ideológiai értékjelképek az erdélyi magyar irodalomban. Kriterion Könyvkiadó. Kolozsvár, 1992. Századunk.

GYÍMESI Éva, Cs.: *Szem a láncban*. Bevezetés a szekusdossziék hermeneutikájába. Korunk–Komp–Press Könyvkiadó. Kolozsvár, 2009.

GYÓRFFY Gábor: *Cenzúra és propaganda a kommunista Romániában*. A romániai magyar nyilvánosság korlátozása a kommunista diktatúra időszakában. Korunk–Komp–Press Könyvkiadó. Kolozsvár, 2009.

GYURGYÁK János: *A zsidókérdés Magyarországon*. Politikai eszmétörténet. Osiris Kiadó. Bp., 2001.

GYURIS György: *A Tiszatáj fél évszázada 1947–1997*. Somogyi-könyvtár. Szeged, 1997.

HARASZTI Miklós: *A cenzúra esztétikája*. AB Független Kiadó. Bp., 1986.

HAVASRÉTI József: *Alternatív regiszterek*. A kulturális ellenállás formái a magyar neoavantgárdban. Typotex. Bp., 2006.

HOLLANDER, Paul: *Politikai zarándokok*. Nyugati értelmiségiek utazásai a Szovjetunióba, Kínába és Kubába 1928–1978. Cserépfalvi. Bp. 1996.

HORVÁTH Sz. Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között*. A romániai magyar kisebbségi elit politikai stratégiái (1931–1940). Magyar Kisebbség Könyvtára. Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda, 2007.

HUSZÁR Tibor: *Kádár János politikai életrajza 1–2. k.* Szabad Tér Kiadó–Kossuth Könyvkiadó. Bp., 2001–03.

HUSZÁR Tibor: *Kádár*. A hatalom évei 1956–1989. Corvina Könyvkiadó. Bp., 2006.

HUSZÁR Tibor: *Mit ér a szellem, ha...* Szabad Tér Kiadó. Bp., 1990.

JAKABFFY Elemér–PÁLL György: *A bánsági magyarság húsz éve Romániában 1918–1938*. Studium. Bp., 1939.

KÁNTOR Lajos: *Vallani és vállalni*. Egy irodalmi vita és környéke 1929–1930. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1984.

KELECSÉNYI László: *A szabadság enyhe mámora*. Ottlik Géza életei. Magvető Könyvkiadó. Bp., 2000.

KISZELY Gábor: *Állambiztonság (1956–1990)*. Korona Kiadó. Bp., 2001.

KISZELY Gábor: *ÁTH*. Egy terrorszervezet története. Korona Kiadó. Bp., 2000.

KLÁNICZAY Gábor: *Ellenkultúra a betyeres-nyolcvanas években*. Noran Kiadó. Bp., 2003.

KLEINSCHMIDT, Harald: *A nemzetközi kapcsolatok története*. Ford. Magyar István. Athenaeum 2000 Kiadó. Bp., 2001.

KOCH, Stephen: *Kettős szerepben. Az értelmiség elcsábítása*. Ford. Berényi Gábor. XX. Század Intézet. Bp., 2000.

KÓS Károly: *Erdély*. Kultúrtörténeti vázlat. Erdélyi Szépművés Céh. Kolozsvár, 1934.

KOVÁCS Ákos: *A kitalált hagyomány*. Kalligram Kiadó. Pozsony, 2006.

KÖVES József–MURÁNYI Gábor: *Könyvbetek kerónikája*. Az Ünnepi Könyvhét 75 éve. Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése–Vince Kiadó. Bp., 2004.

Krúdy világa. Szerk. Tóbiás Áron. Osiris Kiadó. Bp., 2003.

LENGYEL Zsolt, K.: *A kompromisszum keresése*. Tanulmányok a 20. századi transzszilvanizmus korai történetéhez. Múltunk Könyvek. Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda, 2007.

LIGETI Ernő: *Súly alatt a pálma*. Egy nemzedék szellemi élete. 22 esztendő kisebbségi sorsban. Fraternitas Rt. Kolozsvár, é. n. [1941]

MAROSI Ildikó: *Az Erdélyi Helikon képeskönyve*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó. Csíkszereda, 2005.

MAROSI Ildikó: *Kis\Bán\ffy\könyv*. Bonchidai Prospero. 2. kiad. Pallas-Akadémia Könyvkiadó. Csíkszereda, 2009.

MAROSI Ildikó: *Kis\Ligeti\könyv*. A fedélközi utas elsüllyedt világa. Pallas-Akadémia Könyvkiadó. Csíkszereda: 2002.

MIKES, George: *A Study in Infamy*. The Operations of the Hungarian Secret Police AVO. André Deutsch. London, 1959.

MIKÓ Imre: *Huszonkét év*. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1950. augusztus 30-ig. Studium. Bp., 1941.

MODOR Ádám: *A titok meg a nyitja*. Titkos szolgák és jelentések. Kairosz Kiadó. Bp., 2004.

MOLNÁR János: *Az egyetlen*. Az Ellenpont és az ellenpontosok története. Szeged, 1993.

MÜLLER Rolf: *Európai Kulturális Fórum és ellenfórum*. Budapest, 1985. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára. Bp., 2005.

Művészet és hatalom. A Kádár-korszak művészete. Szerk. Kisantal Tamás, Menyhért Anna. József Attila Kör–L'Harmattan Kiadó. Bp., 2005.

NEMES NAGY Ágnes: *A hegyi költő*. Vázlat Babits lírájáról. Magvető Könyvkiadó. Bp., 1984.

NÉMETH György: *A József Attila Kör története*. FIJAK/JAK, 1973–1981–1989–2009. JAK, Prae.hu. Bp., 2012. JAK Füzetek 176.

NÉMETH György: *A Mozgó Világ története 1971–1983*. Palatinus Kiadó. Bp., 2002..

NÓVÉ Béla: *Tény/Soros*. A Magyar Soros Alapítvány első tíz éve 1984–1994. Balassi Kiadó. Bp., 1996.

ORMOS Mária: *A gazdasági világválság magyar visszhangja (1929–1936)*. PolgArt Könyvkiadó. Bp., 2004.

ORMOS Mária: *Egy magyar médiavevő: Kozma Miklós*. Pokoljárás a médiában és a politikában (1919–1941) 1–2. k. PolArt Könyvkiadó. Bp., 2000.

ORMOS Mária: *Közép-Európa. Volt? Van? Lesz?* Egy fogalom változásai a 19–20. században. Napvilág Kiadó. Bp., 2007.

ORMOS Mária: *Magyarország a két világháború korában (1914–1945)*. Csokonai Kiadó. Debrecen, 1998. Történelmi kézikönyvtár.

PALLAI Péter–SÁRKÖZI Máttyás: *A szabadság hullámbosszán*. Az 1956-os magyar forradalom története a BBC elmondásában. Helikon Könyvkiadó. Bp., 2006.

PÁLÓCZI-HORVÁTH György: *Elveszett nemzedék*. Big Ben. London, 1958.

PAMLATKOVA, Ksieg: *Polski PEN Club 1925–2005*. Red. Adam Pomorski. OPEN. Wydawnictwo Naukowe Literackie. Warszawa, 2005.

PAPP Tibor–PRÁGAI Tamás: *A pálya mentén*. Napkút Kiadó. Bp., 2007.

POMOGÁTS Béla: *A tárgyias költésztől a mitologizmusig*. A népi líra irányzatai a két világháború között. Akadémiai Kiadó. Bp., 1982. A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Bizottságának sorozata. Irodalomtörténeti Könyvtár 36.

POMOGÁTS Béla: *A transzilvánizmus*. Az Erdélyi Helikon ideológiája. Akadémiai Kiadó. Bp., 1983. Irodalomtörténeti Füzetek 107.

POMOGÁTS Béla: *Az újabb magyar irodalom 1945–1982*. Az irodalmi díjasok névsorát összeáll. Csapody Miklós. Gondolat Könyvkiadó. Bp., 1982.

POMOGÁTS Béla: *Irodalmunk szabadságharca*. Egy esztendő irodalmi élete 1956. Gondolat Könyvkiadó. Bp., 1989.

POMOGÁTS Béla: *Kuncz Aladár*. Kriterion Könyvkiadó. Kolozsvár–Bukarest, 2001. Kriterion közelképek.

POMOGÁTS Béla: *Magyar irodalom Erdélyben (1918–1944)* 1. k.; *Irodalmi dokumentumok* 2. k. Pallas-Akadémia Könyvkiadó. Csíkszereda, 2008; *Magyar irodalom Erdélyben (1945–1968)* 3. k., *Irodalmi dokumentumok* 4. k.. Uo. 2009; *Magyar irodalom Erdélyben (1968–1989)* 5. k.; *Irodalmi dokumentumok* 6. k. Uo. 2010.

RAINER M. János: *Az író helye*. Viták a magyar irodalmi sajtóban 1953–1956. Magvető Könyvkiadó. Bp., 1990. Gyorsuló idő.

RAINER M. János: *Nagy Imre 1953–1958*. Politikai életrajz 2. k. 1956-os Intézet. Bp., 1999.

RAINER M. János: *Ötvenhat után*. 1956-os Intézet. Bp., 2003.

RÉVÉSZ Sándor: *Aczél és korunk*. Sík Kiadó. Bp., 1997.

RITOÓK János: *Kettős tükrök*. A magyar–szász együttélés múltjából és a két világháború közötti irodalmi kapcsolatok történetéből. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1979.

ROČEK, Roman: *Glanz und Elend des P.E.N.* Biographie eines literarischen Clubs. Böhlau Verlag. Wien–Köln–Bonn, 2000.

ROMSICS Ignác: *Magyar sorsfordulók 1920–1989*. Osiris Kiadó. Bp., 2012.

ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó. Bp., 1999.

SÁNDOR Iván: *Leperegnek a nyolcvanas évek – A kilencvenes évek és Bibó hagyatéka*. Magvető Könyvkiadó. Bp., 1988.

SEBŐK Anna, P.: *Kolozsvári perek 1956*. Hamvas Intézet. Bp., 2001.

STANDEISKY Éva: *Az írók és a hatalom 1956–1963*. 1956-os Intézet. Bp., 2005.

STANDEISKY Éva: *Gúzba kötve*. A kulturális elit és a hatalom. 1956-os Intézet–Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára. Bp., 2005.

STANDEISKY Éva: *Néprajzom önéletrajza*. Kalligram Kiadó–1956-os Intézet. Pozsony–Bp., 2010.

SZABÓ Ede: *Király Gyula alkotásai és vallomásai tükrében*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1970. Arcok és vallomások.

SZABÓ Róbert, GYÖRI: *A kommunista párt és a zsidóság Magyarországon (1945–1956)*. Borsányi György előszavával. Windsor Kiadó. Bp., 1997.

SZABÓ Zoltán: *1956, korszakváltás*. S. a. r., szerk. Kenedi János. Osiris Kiadó. Bp., 2006. Szabó Zoltán Összegyűjtött Munkái 4.

SZABOLCSI Miklós: *József Attila élete és pályája* 2. k. „Kemény a menny” 1927–1930; *Kész a leltár* 1930–1937. Kossuth Kiadó. Bp., 2005.

SZÁSZ István Tas: *Beszédes hallgatás, avagy Három Hitel, és ami utána következett*. Kriterion Könyvkiadó. Kolozsvár, 2007.

SZÉKELYHIDI Ágoston: *A Tokaji Írókör 1970–2001*. Eszmetörténeti vázlat. Felsőmagyarország Kiadó. Miskolc, 2001.

SZERB Antal: *Magyar irodalomtörténet* 1–2. k. Előszó Makkai Sándor. Erdélyi Szépművészeti Céh. Cluj–Kolozsvár, 1934.

SZERBHORVÁTH György: *Vajdasági lakoma – az Új Symposion történetéről*. Kalligram Kiadó. Pozsony, 2005.

SZŐNYEI Tamás: *Nyilván tartottak – titkos szolgák a magyar rock körül 1960–1990*. Magyar Narancs–Tihany-Rév. Bp., 2005.

TABAJDI Gábor–UNGVÁRY Krisztián: *Elhallgatott múlt*. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon 1956–1990. 1956-os Intézet–Corvina Kiadó. Bp., 2008.

TAMÁS Aladár: *A 100%*. A KMP legális folyóirata (1927–1930). Akadémiai Kiadó. Bp., 1977.

TAMÁSI OROSZ János: *Képes Géza költészete és kora*. Képes Kiadó. Bp., 2008.

TIBORI SZABÓ Zoltán–ÚJVÁRI Mária: *A kolozsvári Minerva története és bibliográfiája (1920–1948)*. Minerva Művelődési Egyesület Kiadója–Editura Asociației Minerva. Kolozsvár–Cluj, 2015.

UNGVÁRI Tamás: *A feledés enciklopédiája*. Solar Kiadó. Bp., 2009.

UNGVÁRI Tamás: *Csalódások kora*. A „zsidókérdés magyarországi története. Solar Kiadó. Bp., 2010.

VAJDA Gábor: *A magyar irodalom a Délvidéken Trianontól napjainkig*. Bereményi Könyvkiadó. Bp., 1995. Irodalomtörténeti kismonográfiák.

VALLASEK Júlia: *Elváltozott világ*. Az erdélyi magyar irodalom 1940–1944 között. Kossuth Egyetemi Kiadó. Debrecen, 2004.

VÁRALJAY Gyula: „Tanulmánytón”. Az emigráns magyar diákmozgalom 1956 után. Századvég Kiadó–1956-os Intézet. Bp., 1992.

VINCZE Gábor: *Illúziók és csalódások*. Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből. Státus Könyvkiadó. Csíkszereda, 1999.

VÖRÖS László: *Szigorúan ellenőrzött mondatok*. A főszerkesztői értekezletek történetéből 1975–1986. Tiszatáj Alapítvány. Szeged, 2004. Tiszatáj Könyvek.

ZEIDLER Miklós: *A magyar irredenta kultusz a két világháború között*. Teleki László Alapítvány. Bp., 2002. Regio Könyvek.

ZEIDLER Miklós: *A revíziós gondolat*. Kalligram Kiadó. Pozsony, 2009.

9

Tanulmánykötetek

A cenzúra árnyékában. Szerk. Markovits Györgyi és Tóbiás Áron. Magvető Könyvkiadó. Bp., 1996.

A forradalom és a magyar kérdés az ENSZ-ben 1956–1963. Tanulmányok, dokumentumok és kronológia. Szerk. Békés Csaba és Kecskés D. Gusztáv. Magyar ENSZ Társaság. Bp., 2006.

A hetvenes évek magyar irodalmáról. Szerk. Agárdi Péter. Kossuth Könyvkiadó. Bp., 1979.

A művészet katonái. Sztálinizmus és kultúra. Szerk. György Péter, Turai Hedvig. Corvina Könyvkiadó. Bp., 1992.

A Nagy Testvér szatöbboltja. Tanulmányok a magyar titkosszolgálatok 1945 utáni történetéből. Szerk. Gyarmati György és Palasik Márta. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–L'Harmattan Kiadó. Bp., 2012.

A Sarló batósugarában. Tanulmányok, cikkek, dokumentumok. Szerk., előszó Sándor László. Kossuth Könyvkiadó. Bp., 1988.

ÁGOSTON Vilmos: *A konvenció vendégei*. Pallas–Akadémia Könyvkiadó. Csíkszereda, 2004. Nobile Officium.

ÁGOSTON Vilmos: *Az érvelés ideje*. Esszék és tanulmányok. Noran Könyvkiadó. Bp., 2000.

Babits Mihály száz esztendeje. Kritikák, portrék. Szerk. Pók Lajos. Gondolat Könyvkiadó. Bp., 1983.

Bánffy Miklós Emlékkönyve. Szerk. Szebeni Zsuzsa. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó. Bp., 2013. Magyar Írók. Nemzeti Könyvtár 24.

Bánffy Miklós-emlékkonferencia. 2013. december 18. Szerk. Papp Endre. Magyar Művészeti Akadémia. Bp., 2014. A Magyar Művészeti Akadémia konferenciafüzetei 7.

Bibó István összegyűjtött munkái 1–4. k. S. a. r. Kemény István és Sárközi Mátyás. Előszó Szöllősy Árpád, bev. Szabó Zoltán. Európai Magyar Protestáns Szabadegyetem. Bern, 1981–84.

BIBÓ István: *Válogatott tanulmányok* 1–3. k. Vál., utószó Huszár Tibor, szerk., jegyz. Vida István és Nagy Endre. Magvető Könyvkiadó. Bp., 1986.; *Válogatott tanulmányok* 4. k. Szerk. Ifj. Bibó István és Huszár Tibor. Uo. 1990.

Bibó-emlékkönyv 1–2. k. Szerk., előszó Réz Pál. Századvég Kiadó. Bp.–Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem. Bern, 1991.

BOILARI-TAKÁCS Gábor: *A Magyar Szocialista Munkáspárt művészetpolitikájának fő vonásai 1956–1989*. In: *Útközben*. University of Debrecen, CHERI. Debrecen, 2011. A Neveléstudományi Doktori Program évkönyvei 3.

BORBÁNDI Gyula: *Alkony és derengés. Írások a poszttemigrációról.* Antológia kiadó. Lakitelek, 1999.

BÖLÖNI György: *Friss szemmel.* Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1968.

BÖLÖNI György: *Magyarság – emberség.* Magvető Könyvkiadó. Bp., 1959.

BÖLÖNI György: *Nemzedékről nemzedékre.* Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1966.

CZIGÁNY Lóránt: *Gyökértelen, mint a zászló nyele.* Írások a nyugati magyar irodalomról. Szabad Tér Kiadó. Bp., 1994.

CZIGÁNY Lóránt: *Nézz vissza haraggal!* Államosított irodalom Magyarországon 1946–1988. Gondolat Könyvkiadó. Bp., 1990.

CSAPODY Miklós: *A barátok rejtőzködő.* Emléksorok Páskándi Gézaról (1933–1995). In Uő: *A díszmagyar.* Esszék, tanulmányok. Bev. Szócs Géza. Korona Kiadó. Bp., 2006. 259–304.

DALOS György: *Hosszú menetelés – rövid tanfolyam.* Magvető Könyvkiadó. Bp., 1989.

DÁVID Gyula: *Erdélyi irodalom, világirodalom.* Tanulmányok, cikkek, jegyzetek. Pallas-Akadémia Könyvkiadó. Csíkszereda, 2000. Bibliotheca Transsylvanica.

FÓNOD Zoltán: *Tegnapi önismeret.* Madách Könyv- és Lapkiadó n. v. Bratislava, 1986.

FÓNOD Zoltán: *Üzenet.* Madách–Posonium. Pozsony, 1993.

FÖLDES Anna: *Az Irodalmi Újság könyve.* Tanulmányok, portrék, dokumentumok. Széphalom Könyvműhely–Új Kézirat Kiadó. Miskolc, 2001.

GAÁL Gábor: *Válogatott írások I. 1921–1940.* Tanulmányok és cikkek. Szerk. Sugár Erzsébet. Irodalmi Könyvkiadó. Bukarest, 1963. Romániai Magyar Írók.

GÁLL Ernő: *A humanizmus viszonyai.* Politikai Könyvkiadó. Bukarest, 1972.

GÁLL Ernő: *A sajátosság méltósága.* Esszégyűjtemény. Magvető Könyvkiadó. Bp., 1983.

GÁLL Ernő: *Pandora visszatérése.* A reményről és a méltóságról. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1979.

GÁLL Ernő: *Tegnapi és mai önismeret.* Esszék, tanulmányok. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1975.

GYERGYAI Albert: *A Nyugat árnyékában.* Tanulmányok, arcképek, emlékezések, kritikák. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1968.

GYÍMESI Éva, Cs.: *Honvágy a hazában.* Esszék, interjúk, publicisztikai írások [cikkek, tanulmányok, esszék]. Pesti Szalon Könyvkiadó. Bp., 1993.

HERCEG János: *Összegyűjtött esszék, tanulmányok* 3. k. Összegy., utószó, jegyz. Pastyik László. Zavod za ud'benike i nastavna sredstva. Beograd, 2003.

HUBAY Miklós: *Történeti kor.* Válogatott írások. Triolor Kiadó. Bp., 1997.

Hubay Miklós-émlékonferencia 2013. május 3. Magyar Művészeti Akadémia. Bp., 2013. A Magyar Művészeti Akadémia konferenciafüzetek 6.

Illyés Gyula emlékkönyv. Vál., szerk. Illyés Gyuláné. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1984.

ILLYÉS Gyula: *Szellem és erőszak.* Magvető Könyvkiadó. 1978. Gyorsuló Idő.

JANCSÓ Béla: *Irodalom és közélet.* Cikkek, esszék, tanulmányok. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1973

KÁLLAI Gyula: *A szocialista kultúráért.* Gondolat Könyvkiadó. Bp., 1958.

KÁLLAI Gyula: *Szocializmus és kultúra.* Gondolat Könyvkiadó. Bp., 1962.

Katolicizmus Magyarországon a II. Vatikáni Zsinat korában. Tanulmányok és inventárium. Szerk. Török József, Tusor Péter, Tóth Krisztina. Gondolat Könyvkiadó. Bp., 2015.

KONRÁD György: *Az autonómia kísértése.* Antipolitika. Codex Könyvkiadó. Bp., 1989.

Kortársak Kassák Lajosról. Szerk. Illés Ilona, Taxner Ernő. Petőfi Irodalmi Múzeum–Népművelési Propaganda Iroda. Bp., 1975.

KOSZTOLÁNYI Dezső: *Nyelv és lélek.* Vál., s. a. r. Réz Pál. 3. bőv. kiad. Osiris Kiadó. Bp., 1999. Osiris Klasszikusok.

KOSZTOLÁNYI Dezső: *Elsüllyedt Európa.* Kosztolányi Dezső hátrahagyott művei 7. k. S. a. r., bev. Illyés Gyula. Nyugat Kiadó és Irodalmi R. T. Bp., é. n. [1943]

KOSZTOLÁNYI Dezső: *Ércnél maradóbb.* Összegy., gond., jegyz. Réz Pál. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1975.

KRENNER Miklós (Spectator): *Az erdélyi út.* Válogatott írások. Vál., s. a. r., bev. György Béla. Haáz Rezső Kulturális Egyesület. Székelyudvarhely, 1993. Múzeumi füzetek 11.

Kuncz Aladár emlékezete. Tanulmányok, versek, emlékezések. S. a. r. Pomogáts Béla. Polis Könyvkiadó. Kolozsvár, 2013.

KUNCZ Aladár: *Tanulmányok, kritikák.* Összeáll. utószó Pomogáts Béla. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1973.

LACKÓ Miklós: *Korszellem és tudomány 1910–1945.* Gondolat Könyvkiadó. Bp., 1988.

LACKÓ Miklós: *Szerep és mű.* Kultúrtörténeti tanulmányok. Gondolat Könyvkiadó. Bp., 1981.

Menedékház. Sárközi Márta-emlékkönyv. Szerk. Széchenyi Ágnes. Magvető K. Bp., 2004.

MOLNÁR Tamás: *Az értelmiség alkonya.* Ford. Mezei Balázs. Akadémiai Kiadó. Bp., 1966.

MÓRICZ Zsigmond: *Tanulmányok* 1. k. [1899–1942] Összegy., szerk., szöveggond. Szabó Ferenc. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1978.

Múlt századi hétköznapiak. Tanulmányok a Kádár-rendszer kialakulásának időszakáról. Szerk. Rainer M. János. 1956-os Intézet. Bp., 2003.

NAGY György: *Eszmék, intézmények, ideológiák Erdélyben.* Tanulmányok 1973–1978. Polis Könyvkiadó. Kolozsvár, 1999.

Népszolgálat. A közösségi elkötelezettség alakváltozatai a magyar kisebbségek történetében. Szerk. Bárdi Nándor, Filep Tamás Gusztáv, Lőrincz D. József. Kalligram Kiadó. Pozsony, 2015.

ORMOS Mária: *Közép-Európa. Volt? Van? Lesz?* A fogalom változásai a 19–20. században. Napvilág Kiadó. Bp., 2007.

ORTUTAY Gyula: *Fényes, tiszta árnyak.* Tanulmányok, emlékek, vázlatok. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1973.

POMOGÁTS Béla: *Sorsát kereső irodalom.* Tanulmányok. Magvető Könyvkiadó. Bp., 1979. Elvek és utak.

POMOGÁTS Béla: *Változatok az avantgárdra.* Tanulmányok és kritikák. Széphalom Könyvműhely. Bp., 2000. Aranyhal sorozat.

POMOGÁTS Béla: *Erdélyi tetőn*. Irodalomtörténeti tanulmányok. Pallas-Akadémia Könyvkiadó. Csíkszereda, 2004.

POMOGÁTS Béla: *Hazatérti irodalom*. Tanulmányok a nyugati magyar irodalomról. Krónika Nova Kiadó. Bp., 2009.

POMOGÁTS Béla: *Kulcsok Erdélyhez*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó. Csíkszereda, 2003.

POMOGÁTS Béla: *Határok nélkül*. Tanulmányok. Mentor Könyvek [Marosvásárhely], 2015.

POMOGÁTS Béla: *Történelmi láttelepek*. Tanulmányok. Kriterion Könyvkiadó. Kolozsvár, 2015.

RÓNAI Mihály András: *Magyar lant*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1984.

RÓNAI Mihály András: *Magyar toll*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1991.

SOMLYÓ Zolán: *Szabadkai karnevál*. Vál. írások. Szerk. Dér Zoltán, előszó Somlyó György, bibl. Zsoldos Sándor. Életjel. Szabadka, 1982.

Számadás. Hollandiai Mikes Kelemen Kör 1951–2001. Szerk. Kónya Melinda, Kibédi Varga Áron, Piri Zoltán. Kalligram Kiadó. Pozsony, 2001.

SZENTELEKY Kornél: *Ugartörés*. Tanulmányok. Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség. Újvidék, 1947.

SZENTELEKY Kornél: *Új lehetőségek – új kötelességek*. Egybegyűjtött tanulmányok, kritikák, cikkek 2. k. (1931–1933). Drámák. Összegy., utószó, bibliográfiai táj. Bori Imre. Gond. Toldi Éva. Forum Könyvkiadó. Újvidék, 2000. Hagyományaink 17.

TÁBOR Ádám: *A váratlan kultúra*. Esszék a magyar neoavantgárd irodalomról és művészetéről. Balassi Kiadó. 1997.

Találkozások Európával. Bornemisza Társaság 1960–1995. Bornemisza Péter Társaság, Bécs–Magvető Könyvkiadó. Bp., 1995.

TAMÁSI Áron: *Szellemi őrség*. Esszék, cikkek, útirajzok 1936–1965. Összegy., szerk., jegyz. Nagy Pál. Palatinus Könyvkiadó. Bp., 2001.

Titkosan – nyíltan. Korunk-történetek a titkosszolgálatok működéséről. Emlékezések, tanulmányok, dokumentumok. Szerk. Kántor Lajos. Korunk–Komp-Press Kiadó. Kolozsvár, 2014.

TURCZEL Lajos: *Hiányzó fejezetek*. Tanulmányok a két világháború közötti csehszlovákiai magyar irodalomról és sajtóról. Madách Könyv- és Lapkiadó n. v. Bratislava, 1982.

Tükörben. Kosztolányi Dezső. Összeáll. Réz Pál. Századvég Kiadó. Bp., 1993.

VAJDA Gábor: *A muszáj-Herkules*. Tanulmányok Szenteleky Kornélról és műveiről. Szabadegyetem. Szabadka, 1997. Életjel Könyvek.

10

Esszék, tanulmányok

„... nálunk nélkül a jelen nem létezik...” Szemelvények a Móricz Zsigmond irodalmi ösztöndíj 30 éves történetéből. Szerk. Gáspár György. Hungarofest Kft. Bp., 2004.

„Hatvanas évek” Magyarországon. Tanulmányok. Szerk. Rainer M. János. 1956-os Intézet. Bp., 2004.

„Költő, felelj!” Tanulmányok Illyés Gyuláról. Szerk. Tasi József. Petőfi Irodalmi Múzeum. Bp., 1995.

A könyvkiadás története. In: *A magyar irodalom története 1945–1975* 1. k. 205–216.

ÁBRAHÁM Iza: *PEN Club*. In: *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* 4. k. 475–462.

AGÁRDI Péter: *Közelítések a Kádár-korszak művelődéspolitikájának történetéhez*. In: *Művelődésselmélet*. Szöveggyűjtemény. Szerk. Bernáth József. PJTE Tanárképző Intézet. Pécs, 1995. 122–143.

ÁGOSTON Vilmos: *Nyílt levél Konrád Györgyhez, a Nemzetközi PEN Club elnökéhez*. ÉS 1991. márc. 29.

ARA-KOVÁCS Attila: *Egy hírügynökség története*. Kisebbségi önfelszámolás egykor és ma. ÉS 2005. aug. 25.

ARA-KOVÁCS Attila: *Korunk-beli búcsúszkezdások*. In: *Nemzetiség – felelősség*. Írások Gáll Ernő emlékére. Szerk. Földes György, Gálfalvi Zsolt. Napvilág Kiadó. Bp., 2005. 301–317.

ASTURIAS, Miguel-Angel–NERUDA, Pablo: *Megkóstoltuk Magyarországot/Comiendo en Hungría*. Ford. Orbán Ottó, András László, Somlyó György. Bev. Boldizsár Iván. Corvina Könyvkiadó. Bp., 1968.

BABITS Mihály: *Arcképek és tanulmányok*. Vál., jegyz. Gál István. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1977.

BÁNYAI László: *Bánffy Miklós*. In uő: *Hosszú mezsgye*. 2. bőv. kiad. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1974. 284–316.

BART István: *Könyvkiadás a 60-as években Magyarországon*. Világosság, 2001.42. évf. 4–5. 92–109.

BENKŐ Samu: *Bánffy Miklós a közéletben*. In uő: *Alkalmak és szavak*. Tanulmányok, előadások, beszélgetések, vallomások, búcsúztatások. Polis Könyvkiadó. Kolozsvár, 2002. 152–157.

BOLDIZSÁR Iván: *Európa divatban van*. Az Európai Kulturális Fórum elé. Nv 1985. 30. évf. 10. 1549–1553.

BOTKA Ferenc: *A Déry-per világviszhangja*. Holmi, 1994. ? évf. 10. 1427–1447.

BOZÓKI András: *A Demokratikus Charta története*. <http://beszelo.c3.hu> (Megnyitva: 2015. nov. 9-én)

CALLOIS, Roger: *A műfordító dilemmái*. Ford. Villó Ildikó. Nv 1978. 23. évf. 10. 1531–1535.

CS. SZABÓ László: *Írók a forradalomban*. In uő: *Tanulmányok a magyar forradalomról*. Auróra Kiadó. München, 1966.

CS. SZABÓ László: *Nagy várakozások, nagyobb csalódások*. A magyar irodalom 1945 és 1948 közt. ÚL 1981. jún. 32. évf. 1. 1–20.

CSAPODY Miklós: *A barátok rejtőzködő*. Emléksorok Páskándi Gézaról (1933–1995). In Uő: *A dűszmagyar*. Jegyzetek, esszék, tanulmányok. Bev. Szócs Géza. Korona Kiadó. Bp., 2006. 259–304.

CSAPODY Miklós: *Kileng a mutató*. Páskándi, Ilia – és a belső elhárítás. K 2003. 8. 39–53.

CSAPODY Miklós: *Pályafutásom a Szekuritáténál*. In: *Titkosan – nyíltan* 72–100.

CSAPODY Miklós: *Péter László F-dossziéi*. In *Titkosan – nyíltan* 336–354.

CSAPODY Miklós: *Renitensek kompániája* [Ambrus Lajos Eldorádó c. regényéről, a JAK Füzetekről és a szegedi Bölcsészről]. In: *Teremtés – politika és művészet*. A Molnár Tamás Kutató Központ tanulmánykötete 2015. Szerk. Ekert Mária és Molnár Attila Károly. Nemzeti Közzolgálati Egyetem Molnár Tamás Kutató központ. Bp., 2015. 291–308.

CSAPODY Miklós: *Szerkesztői fiók* [a JAK Füzetek dokumentumai]. In Uő: *Késői ünnep*. Tanulmányok és kritikák. Korona Kiadó. Bp., 2008. 80–110.

CSIZMADLA Dezső: *Kísérletek a csehszlovák–magyar kulturális közlekedésre*. Néhány Dokumentum az I. Csehszlovák Köztársaság idejéből. Irodalmi Szemle, 1959. 1. 417–425.

DÁVID Gyula: *A kényelmetlen nagyúr*. Magyar Szemle, 2010. új f. 19. évf. 1. 83–85.

DÁVID Gyula: *A kisebbségi magyar irodalom válsághelyzetei*, avagy mi minden rejtőzik a „szabadság dzsungelében”. In Uő: *Erdélyi irodalom – világirodalom* 315–322.

DÁVID Gyula: *Az alkotás gúzsba kööttsége és szabadsága*. Páskándi Géza megélt és megírt börtönmélnyei. In Uő: *Erdélyi irodalom – világirodalom* 209–214.

DÁVID Gyula: *Bánffy Miklós irodalmáról, művészetéről*. In: *Bánffy Miklós-émlékkonferencia* 55–68.

DÁVID Gyula: *Bánffy Miklós műveinek román fogadtatása és utóélete (1926–1989)*. In: *Bánffy Miklós művészi pályaképe*. Az író születésének 140. évfordulójára Kolozsvárt rendezett konferencián 2014. május 16-án elhangzott előadások – *Viața artistică a lui Miklós Bánffy*. Prelegeri ținute la conferința organizată cu prilejul aniversării a 140 ani de la nașterea scriitorului Bánffy Miklós. Editura Polis Könyvkiadó. Kolozsvár–Cluj-Napoca, 2014. 83–92.

DÁVID Gyula: *Kisebbségi intézményrendszerünk a változó időben*. In Uő: *Erdélyi irodalom – világirodalom* 17–101.

DOMOKOS Mátyás: *Leltárhiány*. In: *Újbold-Évkönyv 1986/2*. Szerk. Lengyel Balás, Lakatos István, Nemes Nagy Ágnes. Magvető Könyvkiadó. Bp., 1986. 249–287.

EGRİ Péter: *Modern angol regényíró-portrék magyarul*. David Daiches: *A regény és a modern világ*. Európa Könyvkiadó. Bp., 1978. Nv 1979. 14. évf. 6. 936–937.

FÁBRY Zoltán: *Internacionalizmus vagy kozmopolitizmus?* K 1926. 1. évf. 7–8. 582–584.

FARAGÓ Éva: *PEN Klub*. In: *Új magyar irodalmi lexikon* 3. k. 1728.

FICZAY Dénes: *Habent sua fata libelli...* Utunk, 1973. jún. 8.

FILEP Tamás Gusztáv: „Mindegy, hogy a szikla kaukázusi-e, erdélyi, avagy libeti”. Bánffy Miklós és a kultúrpolitika, 1926–1939. In: *Bánffy Miklós-émlékkonferencia* 189–208.

Franciák Illyés Gyuláról [Aurélien Sauvageot, Pierre Seghers, Jean Rousselot, André Frénaud, Jean-Luc Moreau, Anne-Marie de Becker. Ford. Ádám Péter, Rayman Katalin, Bárdos László, Barta Péter, Márton Gyöngyvér.]. Nv 1982. 28. évf. 8. 1217–1229.

GAAL György: *Gróf Bánffy Miklós: főúri életpálya a politika és a művészetek jegyében*. Egy EMKE-alelnök portréja. Erdélyi Múzeum, 2012. 74. k. 114–134.

GÁLFALVI Zsolt: *PEN Klub – Erdélyben*. K 1993. 3. f. 4. évf. 6. 87–88.

GERA Judit: *Vázlat a belgiumi flamand irodalomról és kultúráról*. Nv 2006. 51. évf. 5. 359–367.

GYURIS György: *Két esztendő a szegedi Tiszatáj életéből*. 1. A betiltás, 1986. Új Forrás, 1997. 29. évf. 2.

HATÁR Győző: *De nobis fabula*, avagy szemelvények egy Non-Person emlékezéseiből. ÚL 1981. jún. 32. évf. 1. 21–42.

HÁRS György: *Ezerarcú világ*. Gereblyés László: *Összegyűjtött verses műfordítások*. Magvető Könyvkiadó. Bp., 1971. Nv 1972. 17. évf. 3. 451–452.

HORVÁTH SZ. Ferenc: *Az Erdélyi Lapok ideológiája*. Zsidókérdés, katolikus antiszemitizmus és nemzetiszocializmus Erdélyben (1932–1940). Regio, 2004. 15. évf. 2. 7–16.

ILLÉS Endre: *A dilettante* (Arcképvázlat Bánffy Miklósról). In: *A nagyúr*. Bánffy Miklós emlékezete. Vál., szerk., összeáll. Sas Péter. Nap kiadó. Bp., 2008. 148–165.

ILLYÉS Gyula: *Útravaló, idegenből*, vagy: amit az ember egy kongresszusról hazahozhat. Nszab 1965. aug. 14.

IRCSIK Vilmos: *Ez ő, még mindig ő*. Günter Grass halálára. Nv 2015. 60. évf. 6. 654–658.

IRCSIK Vilmos: *Szaván fogni a társadalmat*. A konkrét költészet és Ernst Jandl. Nv 2014. 59. évf. 7. 800–810.

IZSÁK József: *Biztató példák nyomában*. Igaz Szó, 1966. 13. évf. 4.

JANCSÓ Benedek: *Római–magyar kulturális megértés és a Pen-klub Erdélyben*. MSzle 1928. szept.–dec. 4. k. 264–268.

Janus Pannonius Költészeti Nagydíj 2015. [Charles Bernstein, Giuseppe Conte; összeállítás] Irodalmi Jelen, 2005. okt. 15. évf. 168. 102–121.

JUNG Károly: *Egy szerb Madách-fordító elfelejtett magyar–dél-szláv kapcsolattörténeti kutatásai*. Svetislav Stefanović és magyar kötődései. 2. Híd, 2009. 9. 49–79.

KALMÁR Melinda: *A kora kádárista könyvkiadás paradoxonjai*. Beszélő, 1997. 7. évf. 2. 121–126.

KELECSÉNYI László: „Az élet álom” (Krúdy Gyula kézjegyei). Forrás, 2001. 33. évf. 95–100.

KÉRY László: *Indiai utazás* 1. Nv 1970. 15. évf. 9. 1387–1397.; 2. uo. 10. 1556–1567.

KÉRY László: *Szerkesztés közben*. Nv 1986. 31. évf. 10. 1533–1538.

KISS Gy. Csaba: *Húsz év után*. Lábjegyzetek a Tiszatáj-botrányhoz. Ttáj 2006. 60. évf. 6. 11–19.

KISS Henrietta: *Páneurópa-szekció Magyarországon (1926–1932)* 1. Valóság, 2003. 46. évf. 4. 45–65.; 2. Uo. 5. 65–80.

KOLLARITS Krisztina: *A Nobel-díj árnyékában*. Herczeg Ferenc, Szabó Dezső, Tormay Cécile. Magyar Napló, 2011. 23. évf. 12. 35–43.

KOSZTOLÁNYI Dezső: *A magyar írók helye a nemzetépítő politikában*. In Uő: *Nyelv és lélek* 569.

KOSZTOLÁNYI Dezső: *Elnöki székefogaló a Pen Clubban*. In Uő: *Nyelv és lélek* 548–549.

KOSZTOLÁNYI Dezső: *Háború és irodalom*. In Uő: *Nyelv és lélek* 546–547.

KOSZTOLÁNYI Dezső: *Háború*. In Uő: *Napjaim múltja*. S. a. r. Illyés Gyula. Kosztolányi Dezső hátrahagyott művei 10. k. Nyugat. Bp., é. n. [1947] 243–245.

KOSZTOLÁNYI Dezső: *In politicos*. In Uő: *Próza*. Szerk. Jolsvai Júlia. Fekete Sas Kiadó. Bp., 1999. 47–50.

KOSZTOLÁNYI Dezső: *Mit tegyen az író a háborúval szemben?* In Uő: *Nyelv és lélek* 570–574.

KOSZTOLÁNYI Dezsőné: *Kosztolányi és a Pen Club válsága*. ItK 1962. 2. 209–213.

Közelképek. Húsz romániai magyar író. Az interjúkat készítette Marosi Ildikó. Fényképezte Erdélyi Lajos. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1974.

KRENNER Miklós (Spectator): *Szétesés és tömörülés*. In Uő: *Az erdélyi út* 35–43.

KULIN Borbála: *Gara László, a Kikerülhetetlen*. Új Forrás, 2007. 30. évf. 10.

KULIN Borbála: *Illyés Gyula levelek Gara László párizsi levelesládájából, 1964-ből*. Hitel, 2006. 19. évf. 4. 70–79.

KUNCZ Aladár: *A Pen-klub és a magyar kisebbségi írók*. EH 1928. 4. 245–248.

LENGYEL András: *Önazonosság és művészet*. Kalligram, 2012. 21. évf. 7–8.

MADÁCSY Piroska: *Kosztolányi Dezső francia kapcsolataiboz*. ItK 1985. 4–5. 533–545.

MADÁCSY Piroska: *Kosztolányi et te P.E.N. Club*. Revue d'études française, 1996. 1. 267–277.

MAJOR Zoltán: *Bánffy Miklós útja és műve*. In Bánffy Miklós: *Huszonöt év* (1945). Püski Kiadó. Bp., 1993. 5–26.

MAK Ferenc: *Magyar sajtó a Délvidéken 1914–1989*. In: *A határon túli magyar sajtó Trianontól a XX. század végéig*. Fejezetek a magyar sajtószabadság történetéből. Szerk. Apró István és Paál Vince. Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság–Médiatudományi Intézet. Bp., 2014. 165–236. Médiatudományi Könyvtár 14.

MIKÓ Imre: *Bánffy Miklós emberközében*. In Bánffy Miklós: *Emlékeimből – Huszonöt év* 335–354.

MOHÁCSI Jenő: *A Pen-Club jelentősége*. Ny 1930. 23. évf. 24. 957–960.

MOLNÁR Gusztáv: *Értelmisségi állásfoglalások az erdélyi magyar irodalomban 1956-ban*. In: *(M) ilyen gazdagok vagyunk (?)* Sütő András-műhelykonferencia. A marosvásárhelyi Művészeti Egyetem, a Magyar Művészeti kar szervezésében tartott konferencia előadásai. Marosvásárhely, 2014. október 29–30. Szerk. Lázok János. Polis Könyvkiadó–UartPress. Kolozsvár–Marosvásárhely, 2015. 219–230.

MONOSTORI Imre: *A zsidókérdés változatai a magyar folyóiratokban a húszas évektől a zsidótörvényekig*. Kortárs, 2003. 47. évf. 9. 68–88. [1]; uo. 10. 68–88. [2].

MÓRICZ Zsigmond: *Ki a frontra!* Ny 1931. 24. évf. 1. 3–4.

MÓRICZ Zsigmond: *Szentiváni kúria*. Ny 1930. 23. évf. 10. 825–827.

NAGY György: *A kezdeti transzilvánizmusról*. Eszmetörténeti vázlat. K 1973. 32. évf. 11. 1652–1658.

NAGY György: *Alkalmi asszociációk a közéleti szó biteléről*. A Vásárhelyi Találkozó évfordulójára. K 1977. 36. évf. 11. 894–898.

NAGY György: *Gondolat és funkció*. Bevezetés egy eszmetörténeti monográfiához. K 1977. 36. évf. 5. 250–254.

POLCZ Alaine: *Történet négyünkéről*. In: *Újhold-Évkönyv 1991/2*. Szerk. Lengyel Balázs, Lakatos István, Nemes Nagy Ágnes. Magvető Könyvkiadó. Bp., 1991.

POMOGÁTS Béla: *A tanulmányíró Kuncz Aladár*. In KUNCZ Aladár: *Tanulmányok...* 299–319.

RAINER M. János: *Kémeink az Oxford Streeten*. Esztanulmányok a magyar hírszerzés történetéből, 1957–1967. In Uő: *Ötvenhat után* 115–142.

RAINER M. János: *Nyugatról, visszatekintve*. Az Irodalmi Újság és Magyarország, 1957–1973. In uő: *Ötvenhat után* 143–157.

RÁTKAI Árpád: *A Nyugat köre és a nemzetközi nyelv*. Ignatus, Babits, Ady, Karinthy, Kosztolányi, Juhász és az eszperantó. www.vortaro.hu/nyugat.kore.pdf (Megnyitva: 2015. nov. 19-én)

RÁTKAI Árpád: *Karinthy Frigyes és a nemzetközi nyelv*. www.eszperanto.hu/egyeb/karinthy-es-a-nemzetkozi-nyelv.pdf (Megnyitva: 2015. nov. 19-én)

RITOÓK János: *A Klingsor és a bazái magyar irodalom*. K 1971. 20. évf. 12. 1851–1855.

RÓNAI Mihály András: *P.E.N. Club*. In: *Világirodalmi Lexikon* 10. k. 357–359.

RUTTKAY László: *Páneurópai törekvések*. Magyar Szemle, 1929. 7. k. 1. sz. (25.) 25–32.

SAS Péter: *Bánffy Miklós rejtélyei*. In: *Bánffy Miklós-émlékkonferencia* 259–274.

STANDEISKY Éva: *A magyar irodalmi élet szovjetizálása 1949 és 1951 között*. Múltunk, 2004. 1. 48–81.

STANDEISKY Éva: *Cipő fűzővel*. A hatalom és az irodalmi elit. 2000, 2004. 11. 45–65.

STANDEISKY Éva: *Hit-viták*. Az írók és az 1953-as új szakasz. Mozgó Világ, 2003. 8. 27–43.

STANDEISKY Éva: *Illyés Gyula és a hatalom az 1960-as években*. 2000, 2003. 15. évf. 6. 59–71.

Sz. Z. [Szabó Zoltán]: *Angol író Magyarországon* [Anthony Rhodes]. Új Látóhatár, 1961. nov.–dec. 4. évf. 6. 554–556.

SZABÓ Juliet: *Fellazítási politika a Kádár-rendszerben*. Az MSZMP propaganda-tevékenysége 1958 és 1963 között. Múltunk, 2009. 54. évf. 2. 180–22.

SZENTMIHÁLYI SZABÓ Péter: *Egy kézirat nyomában*. Illés Endre, a párt díszvendége. In: Száz rejtély a magyar irodalomból. Főszerk. Halmos Ferenc. Gesta Könyvkiadó. Bp., 206–207.

SZILÁGYI Júlia: *A 60 éves Pen Club és a béke*. K 1982. 41. évf. 2. 153–154.

SZOLZSENYICIN [Alekszandr Iszajevics]: *Miért nem megyek Stockholmba?* Irodalmi Újság, 1970. dec. 15.

TAMÁS Gáspár Miklós: *„Eszmecsere és konzultáció a fiatal írók önállósodási törekvéseiről”*. [1982] In: *Beszélő Összkiadás* 1. k. 1981–1984. S. a. r. Havas Fanny. AB–Beszélő Kiadó. Bp., 1992. 132–133.

TVERDOTA György: *Avangárd és modern klasszicizmus* (1918–1945) In: Magyar Kódex. Magyarok a 20. században. 6. k. Magyarország művelődéstörténete 1918–2000. Főszerk. Szentpéteri József. Kossuth Kiadó. Bp., 2001. 129–161.

VAJDA Miklós: *Franz Kafka pesti ismerőse*. Arcképvázlat Boldizsár Ivánról. Holmi, 2014. 26. évf. 9. 1036–1055.

VERES András: *„Államosított irodalom”*. Uo. 161–182.

VERES András: *Az irodalmi élet alakulása 1968-tól 1980-ig*. Uo. 183–189.

VERES András: *Az írók és a hatalom a hatvanas évek Magyarországon*. In: *A magyar irodalom története* 3. k. 520–535.

VINCZE Gábor: *A Láncráj-ügy*. Egy magyarellenese pamflet és fogadtatása Romániában valamint Magyarországon. Táj, 2006. 60. évf. 3. 62–82.

WALKÓ György: *Az ártalmatlan magyar líra*. Ungarische Dichtung aus fünf Jahrhunderten (Öt évszázad magyar lírája). Szerk. Stephan Hermlin és Vajda György Mihály. Corvina Kiadó. Bp., 1970. Nv 1971. 16. évf. 7. 1097–1100.

XX. századi magyar költők olaszul [Tóth Éva: *Umberto Albini magyar költői*; Roberto Ruspanti: *Olasz szemmel Albini antológiájáról*; *Umberto Albini válasza* (ford. Telegdi Polgár István)]. Nv 1978. 22. évf. 256–364.

ZÖLD Péter [Elek István]: *A FIJAK legújabb válsága*. In: Magyar Füzetek 11. Magyar Füzetek. Párizs, 1982. 100–112.

- av –: *Hungarian Chairman for PEN in*. General Secretary David Carver in Budapest. Daily News, 1967. máj. 10.
- gy: *Ödön von Horváth emlékezete a Pen Clubban*. Nv 1970. 15. évf. 12. 1915–1916.
- (a. a.): *Magyar könyvsorozat jelenik meg Svájcban, külföldi írók jönnek Budapestre, készül a többnyelvű Petőfi antológia*. A Magyar Pen Club centenárius programja. Esti Szabad Szó, 1948. jan. 14.
- (A. G.): *A P.E.N. budapesti konferenciája előtt*. Napló [Veszprém], 1964. okt. 13.
- (A. G.): *A PEN budapesti konferenciája előtt*. Hajdú-bihari Napló [Debrecen], 1964. okt. 14.
- (a. v.): *PEN Board to meet in Ivory coast summer 1967*. Daily News, 1976. jan. 25.
- (b. t.) [Barabás Tamás]: *A 90 éves Rexa Dezső ünneplése*. Esti Hírlap, 1962. márc. 4.
- (f. f.): *Ősszel nagy irodalmi vendégjárás*. Sartre, Pierre Emmanuel és Theodor Csokor. Pesten tartja végrehajtó bizottsági ülését a Nemzetközi Pen. Esti Hírlap, 1964. aug. 29.
- (ferch [Magda]): *A szabadság dzsungelében*. Közép- és kelet-európai írók tanácskozása. NM 193. okt. 26.
- (ferch [Magda]): *Az anyanyelvem én vagyok*. Véget ért a PEN nemzetközi konferenciája. MN 1997. nov. 24.
- (j. gy.) [Józsa György Gábor]: *Fórum és bíd*. Tisztújító közgyűlés a Magyar PEN Clubban. MN 1983. márc. 26.
- (K –y): *Stephen Spender előadása a harmincas évek irodalmáról*. ÉS 1964. szept. 19.
- (K–y) [Kéry László]: *Stephen Spender előadása a harmincas évek irodalmáról*. ÉS 1964. szept. 19.
- (–l.): *Mit tud Theodor Csokor?* Ország–Világ, 1964. okt. 21.
- (m–ó): *Kormányzati felelősséget az irodalom támogatásában*. Közép-európai PEN-konferencia. MN 1991. márc. 19.
- (móricz): *Lengyel Balázs az első Komlós Aladár-díjas*. MN 1993. dec. 15.
- (–r –s): *Vidor pesszimista*. Grass, csütörtök délután. ÉS 1966. nov. 5.
- (szalkai): *Germán vakáció*. Marcello Venturi Budapesten. Esti Hírlap, 1966. dec. 1.
- (u. t.) [Ungvári Tamás]: *Budapestre érkezett Sir Charles Snow és Pamela Hansford Johnson*. MN 1963. okt. 15.
- (u. t.) [Ungvári Tamás]: *Günther Grass Budapesten*. MN 1966. okt. 24.
- (V. A.): *Richard Hughes delights a literary audience in Budapest*. Daily News, 1967. szept. 24.
- (z.): *Budapesten ülésezik a Pen Club végrehajtó bizottsága*. Nsz 1964. okt. 7.
- [*A kormányzó csütörtök délbén fogadta a Pen Club budapesti kongresszusának résztvevőit*] Képes Pesti Hírlap, 1932. máj. 28.
- [*A Magyar Pen Club csütörtöki ünnepi díszvacsorája a Pen világkongresszus tiszteletére*] Képes Pesti Hírlap, 1932. máj. 21.
- [*A Magyar Pen Club*]. MN 1947. szept. 6.
- [*A szabadság dzsungelében, hatodszor*]. AH 1996. 47.
- [*A székesfőváros díszvacsorája a Pen-kongresszus tiszteletére a Gellért-szálló márványtermében*] Képes Pesti Hírlap, 1932. máj 19.

[az oslói konferenciáról] MK 1928. 13. 490.

[Boldog Balázs:] *Külföldi vendégek a Pen Clubban*. ÉS 1961. máj. 12.

„Egyre messzebb”. Hétféi Hírek, 1961. máj. 8.

„Jzeren Gordijn” wordt transparant. Gelders Dagblad, 1964. nov. 5.

„Jos laba pe tricolor”. MK 1936. 15. évf. 2.

50 éves a Magyar PEN Klub. Nsz 1977. márc. 24.

A beatirodalom atyja kapta a Janus Pannonius-díjat. www.mno.hu (2012. szept. 30. Megnyitva: 2015. aug. 26-án)

A budapesti költőtálalkozóról nyilatkozott Darvas József. MN 1966. okt. 26.

A csehszlovák belügyminisztérium nyilatkozata. MN 1968. szept. 6.

A dialógusra szükség van. A Magyar Pen Club közgyűlése. ÉS 1967. dec. 16.

A francia kormány visszatámasztotta Lukács György professzor bentazási engedély iránti kérelmét a Pen Club 24. nemzetközi kongresszusára. SzN 1952. jún. 15.

A kelet- és a nyugatnémet írókat... [kishír] Nszab 1959. dec. 2.

A Lengyel Kultúra... [kishír] MN 1965. febr. 12.

A Lityerturnaja Gazeta a New York-i Pen-kongresszusról. MN 1966. júl. 29.

A Lityerturnaja Gazeta Szolksenyicnról. MN 1969. nov. 26.

A Magyar Írók Szövetsége... Nsz 1964. szept. 15.

A Magyar Pen az ellenforradalomban. ÉS 1957. júl. 5.

A Magyar PEN Club elnöke a Ferlightetti-ügyről. www.litera.hu (Megnyitva: 2016. febr. 9-én)

A Magyar Pen Club Emlékérmével tüntették ki Georgi Krumot bolgár író. Nszab 1963. okt. 24.

A Magyar Pen Club intézőbizottsága... [kishír]. MN 1960. jan. 17.

A Magyar Pen Club jubileumát ünnepli. Nszab 1977. márc. 24.

A Magyar PEN Club közgyűlése. ÉS 1961. dec. 9.

A Magyar Pen Club közgyűlése. MN 1947. dec. 5.

A Magyar Pen Club közgyűlése. Nsz 1969. dec. 16.

A Magyar Pen Club közgyűlése. Nszab 1966. dec. 6.

A Magyar Pen Club közgyűlése. Nszab 1969. dec. 16.

A Magyar Pen Club meghívására... [kishír] Nszab 1968. máj. 4.

A Magyar Pen Club megtartotta... Nszab 1964. dec. 18.

A Magyar Pen Club megválasztotta új vezetőségét. Nszab 1960. márc. 26.

A Magyar Pen Club terveit. MN 1955. jöl. 17.

A Magyar Pen Club tiltakozása a francia kormány ellenséges intézkedése ellen. Nsz 1952. jún. 15.

A Magyar Pen Club ülése. A Hírlap, 1947. szept. 6.

A Magyar Pen Club ülése. Nsz 1947. szept. 6.

A Magyar Pen Club ülése. SzN 1955. júl. 17.

A Magyar Pen Club ünnepi Ibsen-estje. MN 1958. okt. 9.

A Magyar Pen Club... [kishír] ÉS 1959. dec. 11.

A Magyar Pen Club... [kishír] MN 1948. júl. 8.

A Magyar Pen Club... [kishír] MN 1959. ápr. 25.

A Magyar Pen Club... [kishír] MN 1959. febr. 24.

A Magyar Pen Club... [kishír] MN 1959. jan. 20.
A Magyar Pen Club... [kishír] MN 1959. júl. 15.
A Magyar Pen Club... [kishír] MN 1960. máj. 27.
A Magyar Pen Club... [kishír] Nsz 1958. nov. 9.
A Magyar Pen Club... [kishír] Nsz 1959. márc. 20.
A magyar Pen Club... [kishír] Nszab 1959. febr. 24.
A Magyar Pen Club... [kishír] Nszab 1964. máj. 21.
A Magyar Pen Club... Kis Újság, 1947. szept. 7.
A Magyar Pen Club... MN 1959. márc. 21.
A Magyar Pen Klub... ÉS 1959. márc. 20.
A német kelet-nyugati Pen... [kishír]. ÉS 1959. dec. 24.
A Nemzetközi PEN Club végrehajtó bizottsága... [kishír] Nszab 1964. ápr. 29.
A Nemzetközi Pen Club végrehajtó bizottságának... [kishír] MN 1961. máj. 4.
A Nemzetközi Pen Club... [kishír] Nszab 1964. máj. 24..
A Nemzetközi PEN főtítkára a budapesti tanácskozásról. Megállapodás a két német Pen-központ között. MN 1964. okt. 16.
A Nemzetközi PEN főtítkára hazánkban. Nszab 1984. márc. 15.
A Nemzetközi PEN köszöntötte... [kishír]. Nsz 1966. jún. 16.
A Nemzetközi Pen végrehajtó bizottsági ülése Budapesten. David Carver főtítkár nyilatkozata. Nszab 1964. okt. 16.
A Nemzetközi PEN... Új Ember, 1964. okt. 25.
A Pen Club 40. jubileuma. Nszab 1966. okt. 9.
A PEN Club és Magyarország. Die Presse, 1960. ok. 19.
A Pen Club közgyűlése [kishír]. ÉS 1960. márc. 18.
A Pen Club londoni ülése. ÉS 1961. ápr. 28.
A PEN Club olasz estje. ÉS 1961. nov. 4.
A Pen Club üdvözlő a Függetlenségi Népfrontot. Esti Szó, 1949. febr. 13.
A Pen Club ülése. Nszab 1961. márc. 30.
A Pen Club világkongresszusa Budapesten. Képes Pesti Hírlap, 1932. máj. 10.
A Pen Club... [kishír] Esti Hírlap, 1959. jan. 23.
A Pen Club... Literatura, 1933. júl. 8. évf. 7.
A Pen Clubok világkongresszusa. Ptűz 1932. 10.
A Pen Clubok világkongresszusa... [kishír] MN 1965. júl. 2.
A PEN-Club hírei. ÉS 1962. márc. 24.
A szabadság dzsungelében. Regionális PEN-konferencia Budapesten. AH 1994. okt. 28.
A szlovákiai írótalálkozóról és a nápolyi kongresszusról nyilatkozott Gereblyés László. MN 1958. nov. 13.
A Szojvet Írók Szövetsége... [kishír]. Nszab 1966. jún. 10.
A. J.: La „table ronde” du P.E.N. Club International. Le Soir, 1962. máj. 6.
Alexandre Blok... Nsz 1984. márc. 15.
Alick West... [kishír]. Esti Hírlap, 1962. márc. 4.
Angol költő a Pen Klubban. MN 1961. márc. 24.

Ankét a Nemzetközi PEN-ről. Nv 1972. 4.
Arnold Kettle előadása a Pen Club-ban. ÉS 1962. ápr. 21.
Arthur Miller... [kishír] Nszab 1965. júl. 4.
Átadták Illyés Gyulának a knokke-i nemzetközi költészeti biennále nagydíját. Nszab 1966. jún. 9.
Az írók világparlamentjében barátságos volt a hangulat Magyarországra iránt. A Pen Club ülésezése Svájcban. Esti Szabad Szó, 1947. jún. 29.
Az Írószövetség és a Magyar Pen Club... Nszab 1963. okt. 16.
B. É.: A magyar PEN Club egy esztendőjének tükrében. Kis számvetés a budapesti kulturális fórum jegyében. Nszab 1984. febr. 24.
B. T. [Barabás Tamás]: Ibsen-est a Magyar Pen Club rendezésében. ÉS 1958. okt. 9.
BÁLINT György: PN, 1932
BEER, Jean de: Le Congrès P.E.N. d'Oslo regrette l'absence des écrivains soviétiques. Le Monde, 1964. júl. 8.
BEER, Jean de: Lettres. Conférence du P.E.N. à Budapest. La Revue de Paris. 1964. dec.
BEER, Otto F.: Cionizmus és Chile kapcsán. Kivonulás és harcos szavazás a bécsi kongresszuson. Süddeutsche Zeitung, 1975. nov. 24.
Befejeződött a Nemzetközi Pen kerekasztal-konferenciája. MN 1964. okt. 18.
Befejeződött a Nemzetközi PEN-kongresszus. Az idén ősszel konferencia Budapesten. Nszab 1986. jan. 20.
BERDE Mária: Magyar Pen Club Erdélyben. EH 1932. ??? 6–7. 438–440.
BODOR Pál: Így született az Utunk. In: *Utunk Évkönyv* 1972. 290–294.
Boldizsár Iván felszólalása New Yorkban. MN 1866. jún. 16.
BOLDIZSÁR Iván: A bledi kerekasztalok. ÉS 1965. aug. 28.
BOLDIZSÁR Iván: A londoni égbajlat. ÉS 1968. ápr. 27.
BOLDIZSÁR Iván: A válság tépte világban. Napló és jegyzetek az irodalomról és a tézséről. ÉS 1981. okt. 24.
BOLDIZSÁR Iván: Az író és a dinoszaurusz. Naplójegyzetek a New York-i Pen-kongresszusról. ÉS 1966. szept. 3.
BOLDIZSÁR Iván: Híd és fórum. ÉS 1976. dec. 11.
BOLDIZSÁR Iván: Híriünk és képünk a világban. Nv 1975. 20. évf. 4.
BOLDIZSÁR Iván: Kerekasztal a Duna partján. Nszab 1964. okt. 25.
BOLDIZSÁR Iván: Párizsi napló a jelenlétről. ÉS 1983. dec. 16.
BOLDIZSÁR Iván: Tóparton, írók közt. Magyar Hírek, 1965. aug. 15. 18. évf. 16.
BONAVIA, David: Russian's demand to be free. The Times, 1969. nov. 15.
BORSI DARÁZS József: Esztergomban – Szekszárd szülötte nyomában. Tolna megyei Népművelés. 1963. máj. 6.
BORSI DARÁZS József: Főpróba a balatoni nyárból – a természet is kivette részét a füredi ünnepségekből. Napló [Veszprémi] Napló, 1961. máj. 12.
BÖLL, Heinrich: Exil-PEN-Clubs nicht für Beitritt der UdSSR opfern. Frankfurter Rundschau, 1973. nov. 7.
Bölöni György előadást tartott a Pen Club londoni nemzetközi kongresszusán. MN 1956. júl. 17.

Bölöni György előadást tartott... [kishír]. SzN 1956. júl. 17.
 BÖLÖNI György: *A P.E.N.* Irodalmi Újság, 1955. júl. 2.
 BÖLÖNI György: *Utazás a PEN körül*. Nv 1956. 1.
 BRONNE, Carlo: *L'âge des loisirs et les écrivains*. Le Soir, 1969. szept. 28.
 Budapestre érkezett az angol, a francia, a lengyel, a belga, a holland és az egyiptomi Pen-kiildöttség. Esti Hírlap, 1964. okt. 14.
 Budapestre érkezett Miroslav Krleža jugoszláv író. Nszab 1964. máj. 24.
 Budapestre jön Martin Andersen Nexø, a világhírű dán regényíró. Világosság, 1948. júl. 9.
 CARVER, David: *Soviet writers in mental hospitals*. The Times, 1973. aug. 27.
 CARVER, David: Találkozás Kodály Zoltánnal (ford. Halápy Lili). Film–Színház–Muzsika, 1967 máj. 26.
 Commentary. The Times, 1969. okt. 2.
 CRAINIC, Nichifor: *A Pen-klub és a kisebbségi írók* [átvétel a Curentul c. napilapból]. E 1928. szept. 30.
 CSUKA Zoltán: *Író-polibisztor*. Vendégünk Jugoszláviából [Miroslav Krleža]. Magyarország, 1964. máj. 24.
 Daday Lóránd körül... MK 1935. 14. évf. 23.
 DELPECH, Jeanine: *Les Pen Clubs*. Les Nouvelles Littéraires, 1949. szept. 22.
 DOBOSSY László: *Barátunk: Gachot*. Hatvanötödik születésapjára. Nv 1976. 21. évf. 8. 1272–1274.
 DOBOSSY László: *Francia helyzetjelentés irodalmunkról*. Az NRF „magyar” száma. Nv 1975. 20. évf. 10. 1595–1596.
 Döntés a magyar Pen ügyében. ÉS 1959. márc.
 E. J. [ELBERT János]: *London, tizenkét év után*. Nv 1960. 5. évf. 6. 918–926.
 Eftimiu Viktor levele Daday Lóránd ügyében. MK 1935. 14. évf. 14.
 Élénk nemzetközi érdeklődés a magyar irodalom iránt. A Magyar Pen Club főtítkárnak nyilatkozata. Nszab 1962. máj. 25.
 Élénk nemzetközi érdeklődés a magyar irodalom iránt. MN 1962. máj. 25.
 Elmer Rice... [kishír] Nszab 1964. júl. 10.
 Elnökököt választott... [kishír]. Nsz 1960. jan. 17.
 Előadás a mai magyar irodalomról Amszterdamban. Nszab 1965. márc. 18.
 Előadás Angliáról a Pen Clubban. Nszab 1960. jún. 7.
 Eltemették dr. Rubinyi Mózest. Nszab 1965. okt. 2.
 Emlékest a Lengyel Kultúrában [kishír] Nszab 1965. febr. 12.
 Erdélyben megalakult a magyar kisebbségi Pen-klub. KÚ 1932. máj. 15.
 Eredményes munkát végzett. Konsztantin Szimonov nyilatkozata a budapesti Pen konferenciáról. Heti Hírek, 1964. okt. 19.
 F. R.: *Két újszerű antológia*. Nszab 1969. aug. 15.
 FÁZSY Anikó: *André Doms*. Új Tükör, 1984. jún. 29.
 FÁZSY Anikó: *Guillevic*. ÉS 1984. máj. 25.
 Fél évszázados a Magyar Pen Klub. MN 1977. márc. 24.

FERENCZI László: *A belga költészet antológiái* (Belgium mai francia lírája. Vál., jegyz. Tímár György, előszó Sőtér István. Európa Könyvkiadó. Bp., 1969.) és *Flamand lírai antológia* (Vál. Vilmon Gyuláné, előszó Kerek Jonckheere. Magvető Könyvkiadó. Bp., 1969.). Nv 1970. 15. évf. 5. 781–782.
 FERENCZI László: *Negyenéves a Magyar Pen Club*. ÉS 1966. okt. 1.
 FERENCZI László: *Rubinyi Mózest halálára*. ÉS 1965. okt. 2.
 FERENCZI László: *Számadás a Pen-konferencia előtt*. Kritika, 1964. szept. 2. évf. 9. 52–54.
 Fiatal magyar írók antológiája jelenik meg jövőre Párizsban. A Francia Pen Club elnökének nyilatkozata. MN 1962. dec. 11.
 FLOYD, David: *No Appetite for reading in Hungary*. Daily Telegraph, 1969. szept. 18.
 Fogadás a Pen Clubban. MN 1961. máj. 10.
 Fogadást adott az oslói... Nszab 1964. jún. 28.
 FONTANA, Oskar Maurus: *450 Autoren beraten in Amsterdam*. Die Presse, 1954. jún. 30.
 FRIEDENTHAL, Richard: *Von Eisernen Vorhang war nicht zu spüren*. Jahrestagung des PEN Clubs in Budapest – Deutsch als dritte Verhandlungssprache abgelehnt. Die Welt, 1964. okt. 21.
 Füst Milán-emlékest. Nszab 1967. okt. 11.
 GÁLFALVI Zsolt: *A Nemzetközi PEN 64. kongresszusa*, Guadalajara, Mexikó. AH 1996. nov. 29. 48.
 GÁLFALVI Zsolt: *A tolerancia szellemében*. AH 1994. 47.
 GÁLFALVI Zsolt: *Az óceán partján az égbolt felbős – de néha süt a nap* (1–3). AH 1993. okt. 1., okt. 8.
 GÁLFALVI Zsolt: *Azonosság és sokféleség* [a Nemzetközi PEN Club 64. kongresszusáról]. AH 1997. aug. 28.
 GÁLFALVI Zsolt: *Megjegyzések egy felszólaláshoz* [Gara László 1965-ös cikkének újraközlésével]. AH 1995. 29.
 GÁLFALVI Zsolt: *Őszi tűnődés a Duna mentén*. AH 1990. nov. 8.
 GÁLFALVI Zsolt: *PEN Klub – Erdélyben*. K 1993. 6.
 GALSWORTHY, John: *Der P.E.N.-Club*. Neue Freie Presse, 1924. jan. 5.
 GARA László: *A romániai magyar PEN-központért*. IU 1965. aug. 1.
 Gereblyés László. Nv 1968. 13. évf. 12. 1915–1916.
 GEREBLYÉS László: *Bölöni Párizsban*. ÉS 1966. febr. 12.
 GEREBLYÉS László: *Köszöntjük a francia PEN-kiildöttséget*. ÉS 1962. dec. 1.
 Gondolat [a Magyar Rádió irodalmi hetilapja]. G.
 GÖBÖLYÖS N. László: *„A szabadság dzsungelében”*. Kurír, 1991. márc. 7.
 GÖRGEY Gábor: *Kéry László hatvanéves?* ÉS 1980. szept. 13.
 GYÓRI László: *Hatvanéves a PEN*. Dunántúli Napló, 1981. okt. 11.
 H. B.: *Protest gegen CSSR*. Frankfurter Rundschau, 1970. ápr. 29.
 H. L. [Hovanyecz László]: *A nyelvem én vagyok*. Nszab 1997. nov. 24.
 Hagyomány és újítás korunk irodalmában. A PEN budapesti kerekasztal-konferenciája. ÉS 1964. okt. 24.
 HALÁPY Lili: *J. C. Traven magyarországi beszámolója az angol sajtóban*. Nv 1963. 8. évf. 7. 1110–1111.
 HALÁSZ Gábor: *A kritika mai hivatása*. In uő: *Tiltakozó nemzedék* 1006–1007.

HALÁSZ, Zoltán: *Insulaner auf dem Festland*. Gespräch mit Robest Graves. Budapesti Rundschau. 1968. máj. 24.

Hatvany Lajos búcsúztatása. MN 1961. jan. 27.

Hatvany Lajos ünneplése. MN 1947. ápr. 23.

Háy Gyula és Bölöni György... [kishír]. Világosság, 1948. máj 17.

Hazaérkezett külföldi útjairól Illyés Gyula. NM 1966. júl. 28.

HEGEDŰS Géza: *Tudomány művésze – művészet tudósa*. Benedek Marcell 80. születésnapjára. ÉS 1965. szept. 18.

Heine-émlékest. MN 1956. febr. 17.

HÉRA Zoltán: *Tamási Áron 1897–1966*. Nszab 1966. máj. 27.

HERNÁDI Miklós: *Vendégünk: George Steiner*. ÉS 1969. nov. 29.

Hét végi PEN Klub. Nszab 1993. okt. 25.

HOVANYECZ László: *A mindenek*. Beszélgetés Borbándi Gyula irodalomtörténésszel. Kosuth Kiadó. Bp., 2011.

HUBAY Miklós: *Arckép helyett*. Umberto Albininak. ÉS 1962. jan. 12.

HUBAY Miklós: *Búcsú Képes Gézától*. Nagyvilág, 1989. 34. évf. 11. 1722–1723.

HUBAY Miklós: *Egy vita folytatása* [válasz Ágoston Vilmos Nyílt leveleire]. ÉS 1991. ápr. 12.

HUBAY Miklós: *Vaspedények? Cserépedények?* (Tépelődés). MN 1993. aug. 14.

Huszonöt ország több mint száz írója érkezik a budapesti Pen-konferenciára. Esti Hírlap, 1964. okt. 12.

I. F.: „Fascinated by hungarian Poetry”. Prof. B. Berlind’s recitals of his poems and translations. Daily News, 1984. jún. 8.

Illyés Gyula nemzetközi... [kishír]. MN 1965. szept. 7.

ILLYÉS Gyula: *Néhány szó André Frénaud-ról*. ÉS 1965. ápr. 17.

Író vagy rendező? Vita színház és irodalom viszonyáról. ÉS 1967. ápr. 15.

Irodalmunk külföldi fordítóinak konferenciája. Nszab 1968. nov. 7.

Irodalmunk külföldi kapcsolatai. A magyar PEN közgyűlése. ÉS 1968. dec. 21.

Írók látogatása Tibanyban. Napló [Veszprém], 1964. okt. 20.

Ist der Schriftsteller machtlos? Zwei sensationelle Diskussionsabende des „Tagebuches”. Kunst und Kultur, 1955. jún.

Jan Smrek... [kishír]. MN 1964. jún. 7.

JÁNOSY István: *Allen Ginsberg*. Nv 1969. 14. évf. 8. 1227–1230.

Janus Pannonius Költészeti Nagydíj – a jelöltek 2015-ben. www.irodalmijelen.hu (2015. szept. 1. Megnyitva: 2016. aug. 23-án)

Janus Pannonius Költészeti Nagydíj Charles Bernsteinné és Giuseppe Conténak. www.irodalmijelen.hu (2015. aug. 30. Megnyitva: 2016. aug. 26-án)

Jean H. in Boedapest: in collegiaal wereldverband. Het Vrije Volk, 1964. okt. 21.

John Steinbeck a lebető legrövidebb... [kishír]. MN 1957. okt. 27.

JOI LÁNYI TCS Miklós: *Bölöni György bagyateka*. MN 1982. okt. 30.

JUHÁSZ Péter: *Üdvözlét távoli barátoknak*. Louis Nagel-Nemes Lajos 70. éves. A Hét, 1978. júl. 23.

K. J.: *A Magyar PEN Club közgyűlése*. ÉS 1966. dec. 10.

K. J.: *Amerikai folyóirat magyar száma* [Translation. New York, 1985. ősz]. Nv 1986. 31. évf. 6. 925.

K. M.: „Deutsche Schriftsteller kennenlernen”. Ungarsche Autoren in der Bundesrepublik. Hannoversche Allgemeine Zeitung 1972. márc. 14.

KACSÓ Sándor: *A Pen-klub és a kisebbségi írók*. BL 1928. okt. 11.

KADA Júlia: *Az európai irodalomtörténet tervei*. Koordinációs központ Budapest. ÉS 1967. szept. 23.

Kalte Schulter für kalten Krieger. Abschluß des PEN-Kongresses. Der Abend, 1955. jún. 19.

Kalter PEN-Frieden. Streit um „antisowjetische” Erklärungen im Schriftstellerklub. Frankfurter Rundschau, 1973. nov. 14.

KÁNTOR Lajos: *Együtt a PEN-ben*. AH 1992. 39.

KARINTHY Frigyes: *Pen Club, kongresszus*. 1929

Károlyi Mihályné a Pen Clubban [kishír]. MN 1962. márc. 22.

KELEMEN Ernő: *A Pen Club 9. kongresszusa Hágában*. PH 1931. jún. 24.

KÉPES Géza: *Londoni mozaik*. Esti Budapest, 1956. aug. 11.

KERPEL Claudius: *Orbis humanitati, vagy a zürichi kiadóké*. Corvina, 1947. nov. 7. 70. évf. 45. 1–2.

KÉRY László: *A Nemzetközi PEN hatvan éve*. MN 1981. okt. 4.

KÉRY László: *A Nemzetközi PEN hetven éve*. MN 1991. okt. 4.

KÉRY László: *Boldizsár Iván könnyedsége és komolysága*. Hetvenedik születésnapján. Nszab 1982. okt. 29.

KÉRY László: *Fekete partok*. ÉS 1967. aug. 26.

KÉRY László: *Gara László halálára*. ÉS 1966. máj. 14.

KÉRY László: *Gondok és remények a PEN körül*. ÉS 1968. okt. 19.

KÉRY László: *Konferencia után*. ÉS 1964. okt. 31.

KÉRY László: *Kongresszus Mentonban*. ÉS 1969. okt. 4.

KÉRY László: *Kongresszus Rióban*. ÉS 1979. aug. 4.

KÉRY László: *Néhány szó a P.E.N.-ről*. Nv 1970. 7.

KÉRY László: *Pen-kongresszus Afrikában*. ÉS 1967. aug. 19.

KÉRY László: *Viták és eredmények egy Pen-konferencián*. ÉS 1966. okt. 15.

Kéry László... [kishír]. MN 1967. júl. 29.

KÉRY, László: *PEN am Scheidegweg*. BR 1969. okt. 11.

KÉRY, László: *Schriftsteller an der Elfenbeinküste*. PEN-Tagung in Abidjan. Budapesti Rundschau, 1967. szept. 8.

KOCHNITZKY, Léon: *Le congrès des P.E.N. Clubs*. Le Temps, 1932. ápr. 18.

KOCSIS Sándor: „Magyarország büszke lebet irodalmára, művészetére”. Beszélgetés Hugh Mac Diarmid skót költővel. Nszab 1959. márc. 24.

KODOLÁNYI János: PN 1932.

KOEI ES Tibor: *Le congrès du P.E.N. Club*. Le discours de Galsworthy à Budapest. Gazette de Hongrie, 1932. máj. 21. Le participants du dixième congrès de P.E.N. Clubs à Budapest. Kongrestage in Budapest. Neue Freie Presse, 1932. máj. 22.

KOROMPAY János: *A világirodalom batárátkelői*. NM 1975. jan. 24.
 Kosztolányi Dezső a magyarországi Pen-Club elnöke. Napló, 1930. dec. 28.
 KOVÁCS László: *A magyar Pen-klub ügye*. EH 1932. 4.
 Költészeti nagybatalom lettünk? www.irodalmijelen.hu (2012. okt. 2. Megnyitva: 2016. aug. 3-án)
 Kögyűlést tartott a Magyar Pen Club. MN 1969. dec. 16.
 KRENNER Miklós (Spectator): *Az erdélyi út*. In uő: *Az erdélyi út* 75–90.
 Kusnezow: *Das KGB bört mit, denket mit, schreibt mit* 1–6. Die Welt, 1969. aug. 12–20.
 Külföldi irodalom magyarul, magyar irodalom idegen nyelven [ankét]. Nv 1975. 20. évf. 1. 103–119.,
 uo. 2. 262–281., uo. 3. 444–455., uo. 4. 594–606., uo. 5. 739–746., uo. 6. 918–930.
 L. A. [Lukácsy András]: *A szabadság dzsungelében – avagy az Úr trónusa előtt*. Kelet-európai író-
 találkozó Budapesten. MH 1993. ok. 25.
 LANOUX, Armand: „*Az akasztottak kongresszusa*” [előadás a Nemzetközi Pen Club 36.
 mentoni kongresszusán]. Ford. Szenczei László. Nv 1970. 15. évf. 2. 277–279. Hozzá-
 szólások: Boldizsár Iván (*Az irodalom és a televízió*. Uo. 280–281.), Bertha Bulcsú, Hámos
 György, Rónay György (uo. 3. 448–453.), Szabó György (uo. 4. 605–606.), Szenczei
 László (uo. 5. 774.).
 LÁSZLÓ Miklós: *Író-diplomácia*. Poets, Essayists, Novelists. Irodalmunk képviselői. Magyar-
 országg, 1968. nov. 24.
 LATOR László: *Találkozások ideje* [*A szabadság dzsungelében* c. konferenciasorozat 2. találko-
 zójáról]. A Hét, 1992. okt. 1.
 Le XXXVIe congrès international des Pen-Clubs s'ouvre samedi, à Menton, dans un climat de „gel”. Le
 Monde, 1969. szept. 13.
 LÉDERER Lajos: *Magyarország több íróit szabaddábra helyez*. Observer, 1960. dec. 17.
 LENGYEL Péter: *Kultúrák közlekedése*. Budapesti beszélgetés David Carverrel. ÉS 1967. máj. 20.
 Les congrés des „Pen Clubs” avaient rendez-vous avec la pluie. Nice Matin, 1969. szept. 20.
 LIETZMANN, Sabina: *Gäbe es ihn nicht, er müßte erfunden werden*. Bericht von der Tagung des
 PEN in New York. FAZ 1966. jún. 1.
 LIGETI Ernő: *Pen-klub Erdélyben*. KÜ 1928. szept. 23.
 LINDER, Christian: *Weg vom provinziellen Mief*. Sechs ungarische Schriftsteller lasen in der
 Volkshochschule. Kölner Stadtanzeiger. 1972. márc. 15.
 LOBET, Marcel: *La littérature doit rester demain le reflet de la conscience humain*. C'est ce qu'affirme
 le XXXIVe Congrès du „Pen Club” international. Le Soir, 1969. szept. 24.
 LOBET, Marcel: *Le XXXVIe Congrès international des écrivains du Pen Club à Menton*. Thème
 des débats: „La littérature à l'âge des loisirs”. Le Soir, 1996. szept. 18.
 LOBET, Marcel: *Les écrivains du monde à l'âge des loisirs*. Le Soir, 1969. szept. 22.
 LUKÁČ, Emil Boleslav. *Meditáció két magyar költőtárs sorsa és könyvei fölött*. Új Szó, 1972. jún. 4.
 LUKÁČSY András: *A nyelvem én vagyok*. MH 1997. nov. 24.
 M. L. *L'amitié belgo-hongroise*. Pen Club français de Belgique. Le Soir Bruxelles, 1969. okt. 21.
 Ma kezdődik a Nemzetközi Pen... [kishír] MN 1965. júl. 3.
 MACAULEY, Robie: *PEN and the Sword*. The New York Times Book Review, 1965. aug. 15.

Madách-estet rendeztek a párizsi Magyar Intézetben [kishír] Nszab 1965. márc. 14.
 Magyar és olasz írók baráti találkozója. Nsz 1960. jún. 28.
 Magyar és osztrák író találkozása a bécsi Collegium Hungaricumban. Nszab 1969. dec. 14.
 Magyar író a szabadság dzsungelében. Regionális PEN-konferencia Budapesten. AH1992. 39.
 Magyar író a szabadság dzsungelében. Regionális PEN-konferencia Budapesten. A Hét, 1992. okt. 1.
 Magyar írók nyílt levele a Timesben. MN 1955. márc. 3.
 Magyar sikerek a Nemzetközi PEN novellapályázatán. ÉS 1966. okt. 8.
 Magyarok a zürichi Pen-kongresszuson. Képes Figyelő, 1947. jún. 21.
 MAJOR Ottó: *Egy kiállítás szobrai*. Szabó Gábor tárlata a Józsefvárosi Galériában. PH 1993.
 dec. 8.
 Május 31-én kezdődik Koppenhágában... [kishír]. Világ, 1948. máj. 16
 MARKÓ Béla: *Tisztelt emlékező és ünneplő közönség!* [Elhangzott az 1991. júl. 31-i fehéregyházi
 Petőfi-megemlékezésen]. Népszerűség [Marosvásárhely], 1992. aug. 2.
 MAROSI Ildikó: *A romániai magyar Pen Klub történetéből*. AH 1991. 23.
 Megalakult a Pen Club. Nsz 1945. okt. 7.
 Megállapodás a két német Pen-központ között. Nszab 1964. okt. 16.
 Meghalt Rubinyi Mózes. NM 1965. szept. 28.
 Meghalt Rubinyi Mózes. Nszab 1965. szept. 28.
 Megjelent a Pen Club folyóirata. MN 1961. márc. 22.
 Megjelent a PEN Club idegen nyelvű tájékoztatója. ÉS 1963. máj. 25.
 Megkezdődött a nemzetközi Pen kerekasztal-konferenciája. NM 1964. okt. 17.
 Megkezdődött a Nemzetközi Pen kerekasztal-konferenciája. Nszab 1964. okt. 17.
 Megkezdődött a PEN-konferencia. Nsz 1965. okt. 17.
 MILANO, Paolo: *Perche' si scrive oggi e la chi parla chi scrive?* L'Espresso, 1971. máj. 20.
 Mohácsi Jenő emlékest a PEN Clubban. ÉS 1962. márc. 31.
 MORELLE, Paul: *Les liens de la littérature et del la politique*. Le Monde, 1969. szept. 29.
 MORGENSTERN, Klaus: *Letzte Eishügel wegschmelzen*. Ungarische Schriftsteller besuchen die Bun-
 desrepublik. Bremer Tageszeitung, 1972. márc. 14.
 Moskau lehnt PEN-Protest ab. Die Presse, 1966. ápr. 21.
 Mr. Miller seeks sancturay for the vision of man. P.E.N. Congress call to Arms. The Times, 1966.
 jún. 14.
 NAGY Péter: *A PEN kongresszusa után*. Nszab 1969. okt. 12.
 Német író magyar Pen-emlékérmet kapott. Nsz 1960. dec. 16.
 Nemzetközi Pen konferencia Budapesten. ÉS 1964. okt. 17.
 Nemzetközi PEN-konferencia Budapesten. Nszab 1964. okt. 13.
 Nemzetközi Pen-konferencia lesz ősszel Budapesten. MN 1964. aug. 16.
 Nyilvános ülést tart a megyei pártbizottság. A Tisztatáj-ügy háttéréről. DM 1989. jan. 21.
 ó: Külön Pen Clubot akarnak alakítani a fiatal magyar írók. Napló, 1932. jún. 8.
 Országimázs és PEN. www.valasz.hu/itthon/orzagimazs-es-pen (2001. dec. 21. Megnyitva:
 2016. aug. 6-án)

Oslóban ma kezdődik... [kishír]. MN 1964. jún. 21.
P. A.: „Fényben élni”. Magyar Pen Club: Kálnoky László és Rónay György szerzői estje. Új Ember, 1967. dec. 10.
P. W. [Peter Weiser]: *Freundschaft...* Kurier, 1960, okt. 26.
P.E.N.-Kongress: Der 10, in Budapest. Neue Freie Presse, 1932. máj. 14.
P.E.N.-Kongress: Der 10. Internationale in Budapest. Beschlüßanträge Felix Saltens. Gegen Verfolgung aus politischen Gründen. Neue Freie Presse, 1932. műj. 19.
PASSUTH László: *Gondolatok a Pen-tablóhoz*. ÉS 1957. aug. 2.
PEN. Esti Hírlap, 1966. okt. 14.
PEN-Club fordert Freilassung verhafteter Schriftsteller. Die Welt, 1966. okt. 4.
PEN-Club interveniert. Die Presse, 1966. okt. 3.
PEN-Club-Friede zwischen Österreich und Ungarn. Die linkseingestellten österreichischen Schriftsteller wieder aufgenommen. Tiroler Tageszeitung, 1966. dec. 29.
Pen-émlékérmet kapott Umberto Albini [kishír]. MN 1962. jan. 4.
Pen-klub. KÚ 1927. aug. 13.
Pen-konferencia. Esti Hírlap, 1964. okt. 8.
Pénteken ülést tartott a Magyar Pen Club [kishír]. MN 1956. szept. 22.
Pervomajszkij költő levele a Pen Club-hoz. Világ, 1948. nov. 4.
Pervomajszkij levele dr. Rubinyi Mózeshez. Új Világ, 1948. okt. 22.
PETHŐ Tibor: *Boldizsár Iván „életei”*. MN 1982. okt. 30.
Philipp Etter, a Svájci Államszövetség elnöke és Thomas Mann a magyar könyvkiadókhoz. Corvina, 1947. jan. 2. 71. évf. 1. 1.
PIÉRARD, Louis: *Le Congrès du P.E.N. Club à Venise*. Le Monde, 1949. szept. 24.
Poe emlékest a Pen Klubban. Nszab 1959. okt. 25.
Pritchett löst Böll als PEN-Präsident ab. Frankfurter Rundschau, 1974. máj. 21.
Protest des PEN-Clubs. FAZ 1966. jún. 1.
Protests grow over arrests in Budapest. The Times, 1974. okt. 28.
Radnóti Miklós temetése. Világ, 1946. aug. 17.
RAJK András: „Irodalom és Színház”, dunántúli színházak fesztiválja, magyar darabok Balatonfüreden. Nsz 1967. márc. 17.
RÉNYI Péter: *József Attilától a máig és tovább*. Beszélgetés Stephan Hermlinnek korunk lírájáról. Nszab 1968. jún. 2.
Rétegződik az irodalom olvasóközönsége. Arthur Miller előadása Budapesten. Magyar Szó, 1974. jan. 9.
RÉVÉSZ Sándor: *Eltűnt ellen, eltűnt pontok*. Nszab 2011. nov. 3.
RHODES, Anthony: *Budapesti jelentés*. Nv 2006. 51. évf. 9–10. 910–914.
Robert Goffin... [kishír] Nszab 1963. szept. 29.
Robert Graves... [kishír] MN 1968. máj. 4.
RÓNAY Mihály András: *Bölli úr nem elnök*. Levél Mr. David Carvernek. ÉS 1959, szept. 25.
RONAY, Gabriel: *Moscow rpunds om president of PEN. Russia's literary establishment has ben wounded deeply by a friendly but frank Nobel prize-winner*. The Times, 1973. aug. 24.

Rubinyi Mózes... [kishír]. MN 1961. márc. 30.
RUDNYÁNSZKY István: *Az országok közti kulturális együttműködésért*. A Nemzetközi PEN Club főtktára magyarországi benyomásairól. MN ???
RUDNYÁNSZKY István: *Az országok közti kulturális együttműködésért*. A Nemzetközi PEN Club főtktára magyarországi benyomásairól. Nszab 1984. márc. 18.
Rückblick auf den XXI. Kongress des Internationalen P.E.N.-Clubs. Neue Zürcher Zeitung, 1949. szept. 21.
S. Gy. [Somlyó György]: *A magyar Pen-Club megalapítója*. Száz éve született Radó Antal. Magyar Híradó [Bécs], 1962.
SALTEN, Felix: *Kongressstage in Budapest*. Neue Freie Presse, 1932. máj. 22.
SARKADI László: *A szellem lelkiismerete*. Böllöni György születésének századik évfordulóján. Nszab 1982. okt. 30.
SAUVAGE, Marcel: *Le Congrès du Pen Club à Venise*. Le Gazette des Lettres. 1949. okt. 1.
SCHMUCK, Elisabeth: *PEN-Kongress in Dublin*. Neue Zürcher Zeitung. 1971. szept. 29.
SCHNEIDERMAN, S. L.: *Is the Soviet Union taking up PEN?* Books and Authors, 1971. júl. 76–80.
SEMPLE, George: *Writers will ask 61. countries to honour Solzhenitsyn*. The Scotman, 1970. okt. 19.
Sikeres esztendő után. A Magyar Pen Club közgyűlése. ÉS 1969. dec. 20.
Skót költő előadása Robert Burnsről [kishír]. MN 1959. márc. 15.
Solidaritát. Heinrich Böll über dem PEN-Club. Frankfurter Rundschau, 1974. máj. 7.
Sous la présidence d'Arthur Miller. Le Pen-Club international tient son congrès en Côte-d'Ivoire. Le Monde, 1967. aug. 3.
Sótér István a Magyar Pen Club elnöke [kishír]. MN 1960. jan. 17.
SÓTÉR István: *A Nemzetközi PEN kerekasztal-konferencia elé*. ÉS 1964. okt. 10.
SÓTÉR István: *Bled*. ÉS 1965. júl. 17.
SÓTÉR István: *Források és kutak*. ÉS 1961. dec. 9.
SÓTÉR István: *Köszöntő* – Gyergyai Albert: *Számadás*. Nv 1963. 8. évf. 4. 601–605.
SÓTÉR István: *Londoni napfény*. 1960
SÓTÉR István: *Rabindranath Tagore*. ÉS 1961. máj. 12.
SPIEL, Hilde: *50 Jahre PEN – ein neuer Stil kündigt sich an*. Der Internationale Kongress in Irland. FAZ 1971. szept. 24.
SPIEL, Hilde: *A Pen, a cenzúra és a szabadság*. FAZ 1968. okt. 11.
SPIEL, Hilde: *Der PEN, die Macht und die Interessen*. Keine Hilfe für Ota Filip / Die Tagung in London. Die Presse, 1970. máj. 21.
Stephan Hermlin József Attila műfordításainak bemutatója a Pen Klubban. Nszab 1959. máj. 6.
Sz. V.: *Az Agónia próbáján*. Az Agónia próbáján [Miroslav Krleža]. Film–Színház–Muzsika. 1964. máj. 29.
SZABÓ György: *Marcello Venturi Budapesten*. ÉS 1966. dec. 3.
SZALATNAI Rezső: *„A legszebb dokumentumok egyike a Duna-tájon”*. Emil Boleslav Lukác. MH 1969. máj. 11.

SZALATNAI Rezső: *Emil Boleslav Lukács*. Evangélikus Élet, 1969. máj. 18.
 SZÁSZ János: *Bécsi randevú* [az erdélyi magyar írók 1990. okt. 15-i, a PEN Club Nemzetközi Titkárságához címzett levelével]. AH 1990. nov. 8.
 SZÁSZ János: *Toll (PEN) és papír*. Hel 1991. 49.
 SZÉPEALUSI István: *Szabadság ma – szabadság holnap*. Hel 1990. 23.
Szeptember 11-én... [kishír; Charles Dobzynski budapesti látogatásáról]. ÉS 1962. szept. 12.
 SZILVÁSSY József: *Vannak szilárd pillérek* [Emil Boleslav Lukács]. Új Szó, 1971. aug. 22.
Szimin Bebbabáni kapta a Janus Pannonius Költészeti Díjat. www.szabadsag.ro (2013. aug. 30. Megnyitva: 2016. aug. 10.)
Szűcs Géza a Magyar PEN Club új elnöke. www.irodalmijelen.hu (2011. dec. 9. Megnyitva: 2016. aug. 4-én)
 T. Gy. [Tímár György]: *Mario Fiorani előadása a PEN Clubban*. ÉS 1961. nov. 11.
 T. Gy. [Tímár György]: *PEN-ösztöndíj a magyar költészet fordítóinak*. Újabb magyar antológiák külföldön. ÉS 1967. nov. 11.
Tagore-ünnepség Balatonfüreden. MN 1961. máj. 7.
 TÍMÁR György: „Műfordítói nagyüzem”. ÉS 1969. ápr. 12.
 TÍMÁR György: *A negyedik feltétel*. ÉS 1969. jan. 18.
 TÍMÁR György: *A PEN Budapesten*. Magyarország, 1964. márc. 22.
 TÍMÁR György: *Az Europe és a magyar irodalom*. ÉS 1964. aug. 1.
 TÍMÁR György: *Brüsszeli levél*. Európai műfordítók tanácskozása. ÉS 1964. dec. 26.
 TÍMÁR György: *Brüsszeli levél*. Megalakult a Magyar Kultúra Belga Barátainak Társasága. ÉS 1966. máj. 14.
 TÍMÁR György: *Brüsszel–Párizs–Budapest*. ÉS 1969. nov. 22.
 TÍMÁR György: *Fontos-e az irodalom?* ÉS 1968. okt. 5.
 TÍMÁR György: *Két monológ – vagy dialógus?* ÉS 1965. okt. 23.
 TÍMÁR György: *Költők között Nyugaton*. ÉS 1968. aug. 10.
 TÍMÁR György: *Leomló falak?* Magyar írók Franciaországban. ÉS 1983. nov. 11.
 TÍMÁR György: *Radnóti a francia földön*. ÉS 1979. nov. 24.
 TÍMÁR György: *Új fejezet a PEN életében*. ÉS 1964. okt. 24.
 TÍMÁR, György: *PEN-Stipendien im Dient der Lyrik*. BR 1969. ápr. 18.
 TÍMÁR, György: *Vierzig Jahre PEN in Ungarn*. Budapesti Rundschau, 1967. máj. 19.
Új vezetőséget választott a magyar Pen Club. Nszab 1958. júl. 30.
Újhordak és régi mesterek. Lengyel Balázs leveleskönyve. Enciklopédia K. Bp., 1999.
Újjalakult a Magyar Pen Club. A Fényszóró, 1945. okt. 10.
Újjászervezték a Magyar Pen Clubot. MN 1945. okt. 9.
Újra megalakult a Pen-Klub. Kossuth Népe, 1945. okt. 5.
Une lettre de M. Kousnetsor au congrès des Pen-Clubs. Le Monde, 1969. szept. 20.
 UNGVÁRI Tamás: *A Csendes Dontól Budapestig*. ÉS 1963. okt. 19.
 UNGVÁRI Tamás: *Egy BO – a szellemi energia új mértékegysége*. Új Tükör, 1982. okt. 24.
 UNGVÁRI Tamás: *Elefántcsonttorony vagy lövészárók?* A PEN közgyűlése elé. Nszab 1995. ???

UNGVÁRI Tamás: *Vacsora a világirodalommal*. Tükör, 1965. okt. 20.
Ünnepi est a Pen Clubban [kishír]. Nszab 1959. jan. 24.
Ünnepi esten... [kishír]. MN 1959. jan. 24.
 VARANNAI, Aurel: „The Age of the novel is over”. Robert Graves on poetry and literature. Daily News, 1968. júl. 5.
 VARANNAI, Aurel: *The Man of the Golden City*. An interview with Arnold Wesker. Daily News, 1969. jún. 15.
Védnökség a mártírsírok felett: Hevesi Gyula. A Szabadság, 2008. márc. 6.
Véget ért a 34. Pen-kongresszus. Nszab 1966. jún. 19.
Világosság, 1946. jún. 3. (a Romániai Magyar Pen újjalakulásáról)
Viskó Árpád utolsó napjai egy nyilbanosságra került dokumentum tükrében. Hungarian Press of Transylvania – Erdélyi Magyar Hírügynökség 11/1986. Nagyvárad, 1986. febr. 15.
Wagner-émlékest a Magyar Pen Clubban [kishír]. Nszab 1963. nov. 29.
 WALKÓ György: *Magyar költők világba vezérő kalauza*. Emlékezés Franz Fühmannra. Nszab 1984. júl. 14.
 Was der 36. Pen-Club-Kongress in Menton beschloss- Basler Nachrichten, 1969. szept. 25.
Was wird aus dem deutschen PEN-Club? Die Presse, 1951. okt. 27.
 WYNBURN, S. B.: *Irish Literature in hungarian translation*. Belfast Newsletter, 1971. szept.
XX. századi magyar költők olaszul. Nv 1978. 3. 256–264.
 ZÁGONYI Ervin: (Kosztolányi és Čapek) MN 1990. febr. 10.
 ZÁGONYI Ervin: *A kommunizmus csődje, a szeretet munkája és a költő*. Kosztolányi Dezső R. U. R.-fordítása. MN 1994. febr. 17.
 ZELK Zoltán: *Tegnap*. A Pen Club „elnöke” telefonált. ÉS 1964. okt. 17.
 ZILLICH, Heinrich: *Der Pen-klub und die sächsischen Schriftsteller*. Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt, 1928. okt. 19.
 ZWEIG, Arnold: *Der Geist ist nicht ohnmächtig*. Kunst und Kultur, 1955. jún.
 ZWEIG, Arnold: *Kunst braucht Zeit*. Kunst und Kultur, 1955. jún.
Zwischen Budapest und dem Dritten Reich. Arbeiter Zeitung, 1933. jún. 2.
 ZSOLT Béla: *Nyelvek békéje, szívek békéje*. BL 1934. ápr. 5.
 –zsy [Fázsy Anikó]: *A Magyar Pen Club közgyűlése*. ÉS 1983. ápr. 1.

12

Szépirodalom

Ezerkilencszázötvenhat, te csillag. A forradalom és a szabadságharc olvasókönyve. Szerk. Medvigy Endre és Pomogáts Béla. Püski Kiadó. Bp., 1991.
 GYÖRE Balázs: *Barátain, akik besúgóim is voltak*. Regény, dokumentum. Kalligram Kiadó. Pozsony, 2012.
 ILLYÉS Gyula: *Kongresszusi észjárás* [1968]. In Uő: *Vadak etetése*. Interpopulart Könyvkiadó. Bp., 1996.

József Attila összes versei 2. k. 1928–1937. Kritikai kiad. Közzéteszi Stoll Béla. Akadémiai Kiadó. Bp., 1984.
 KOSZTOLÁNYI Dezső: *Az elnök*. Napló [Szabadka], 1933. jan. 17.
 KOSZTOLÁNYI Dezső: *Egy ég alatt*. Összegy., gond., jegyz. Réz Pál. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1977.
 KOSZTOLÁNYI Dezső: *Esti Kornél*. Összegy., gond. Réz Pál. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1981. Kosztolányi Dezső összes novellái II.
 KOSZTOLÁNYI Dezső: *Európai képeskönyv*. Összegy., gond. jegyz. Réz Pál. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1979.
 KOSZTOLÁNYI Dezső: *Felebarátaim*. Kosztolányi Dezső hátrahagyott művei 9. k. S. a. r., bev. Illyés Gyula. Nyugat Kiadó és Irodalmi R. T. Bp., é. n. [1943]
 SZÁNTÓ György: *Fekete éveim*. Regény. Erdélyi Szépműves Céh. Cluj–Kolozsvár, 1934.
 SZŐCS Géza: *Az uniformis látogatása*. Hungarian Human Rights Foundation. New York, 1986.
Vérző Magyarország. Magyar írók Magyarország területéért. Szerk. Kosztolányi Dezső. Pallas Nyomda. Bp., 1921.

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

A. den Doollaard (Cornelius Spoelstra) 506
 518 519 520 538
 A. Nagy László 582
 A. Szabó Magda 652
 Abba, Marta 25
 Abody Béla 276 330
 Ábrahám Dezső 600
 Abraham, Pierre 433 437
 Ackermann Margit 279 334 458 466 513 514
 515 527
 Aczél Géza 639
 Aczél György 12 14 21 232 248 264 271 275
 278 322 323 353 355 356 371 372 376 379
 380 395 403 423 424 427 446 448 449 452
 453 457 458 460 465 475 477 478 480 490
 491 510 514 527 538 539 546 548 549 551
 553 564 567
 Aczél Tamás 231 236 240 242 246 274 284
 295 296 298 312 377 383 390 422 424 444
 463
 Adameşteanu, Gabriela 631
 Adelen, Claude 529
 Adenauer, Konrad 392
 Ady Endre 20 68 112 116 153 177 183 184
 204 216 250 252 253 264 267 325 345 346
 373 413 417 454 462 527 528 540 596 609
 628 630
 Ady Társaság 197
 Afanaszjev, Georgij 556
 Aggestam, Rolf 529
 Ajtmatov, Csingiz 598
 Albahari, David 573
 Albini, Umberto 405 445 461 501 515 529
 537 631
 Albrecht főherceg, Habsburg 93
 Aldridge, James 384 396
 Alecković, Mara 429
 Alevtas, Jorgos 631
 Alföldy Jenő 568
 Ali Esber Adonisz 653
 Allen, Richard E. 437
 Allen, Walter 436
 Allende-korszak 519
 Almássy József 181
 Almásy Mária 585
 Ambrus Balázs 156 157 160
 Ambrus Zoltán 88
 Ammers-Küller, Jo van 105 180
 Anand, Mulk Radzs 488
 Andersen, Morten 573
 Andics Erzsébet 249
 András László l. *Költő és Koltai*
 Andrassy György 637
 Andrić, Ivo 439
 Angell, Olav 570
 Angyalosi Gergely 464
 Anjouk 25
 Anna főhercegnő, Habsburg 182
 Annus József 567
 Antal László l. *Bereznai*
 Antal Sándor 118
 Antall József, id. 204
 Antonescu, Ion 117
 Antonescu-kormány 32
 Antonov, Nikolai 505
 Apollinaire, Guillaume 435
 Appercelle, Andrée 417
 Apponyi Albert, gróf 19 114 122
 Aradi jn. ügynök (Báti László londoni titkor
 munkatárs) 287 381 382 397 405 406 409
 417–419 564
 Aragon, Louis 137 219 305 363 381 486

Ara-Kovács Attila 551
 Arany János 73 115 150 153 303 419 652
 Arany János Társaság 20
 Arany János-díj 647
 Aranyossi Pál 270
 Aridjis, Homero 11 645
 Árkosi Árpád 652
 Arland, Marcel 445 456
 Arlotta, Mario 115
 Armantrout, Rae 652
 Asch, Salom 56 101 105 163 166 167 169
 Ascher Oszkár 201 218 355
 Asér, Baras 63
 Ash, Timothy Gordon 623
 Asheton, Betty 506
 Assad, Fawtia 635
 Astaldi, Maria Luisa 501
 Astel, Arnfrid 510 514
 Asturias, Miguel Ángel 401 429 439 440 443
 Asszimakopulosz, Kosztasz 510 514 529 635
 Asztalos István 28 269
 Atanaszova, Nikolina 515 529 570
 Atlasz Márton 161 186 210 211 220 225
 Auden, Wystan Hugh 378 429 598 436
 Audry, Colette 262
 Augusztia főhercegnő, Habsburg 111 134 180
 Aurenche, Jean 262
 Auzins, Imats 540
 Avi-Shaul, Mordechai 373 384
 Avonoor, Kofi 520
 Aziz, Ahmed 326

Ács Margit 639
 Ádám György 394
 Ádám Győző 111
 Ágoston Vilmos 590 591
 Áprily Lajos 28 31 33 34 35 36 156 287 323
 367 405 456

Babeuf, Gracchus 120
 Babić, Sava 495 527 573 604 609 625 635
 Babits Mihály 20 21 48 50 53 68 70 74
 91–94 97 104 105 107 115 116 132 137
 139–143 147 150 175 176 179 180 186
 188 189 393 415 416 454 553 554 652
 Bacon, Francis 394
 Baczoni Gábor 573
 Bácskai Tamás 603 604 605 608 628
 Bácskai Tamásné 604
 Bader–Meinhof csoport 500
 Baeufort, Maxime 75
 Bagossy Judit 218
 Bahtnagar, Yatindra 537
 Bajomi Lázár Endre 329 527 544 556
 Bajor Andor 588
 Bakos – kémelhárító tiszt 314 316
 Baktay Ervin 227
 Balabán Péter 556 594 611 615 622 626 628
 Balabanov, Alexander 130
 Balasi Ágnes 16 50
 Balassa Imre 181 202 326 367 423 438 442
 464 489
 Balassa Péter 639
 Balassi Bálint 152 177 416 462 625
 Balázs Béla 199 201 202 218 221 222 226
 227 228
 Balázs F. Attila 649 652
 Balázs Ferenc 28
 Balicza Klára 644
 Bálint Endre 330
 Bálint György 137 184 184 191 192
 Bálint István 319
 Bálint Sándor 436 460
 Bálint Tibor 588
 Balla Borisz 96
 Balla D. Károly 607 631 635 637 639
 Balla Kálmán 580 581 582
 Balla Zsófia 598 635
 Balogh Edgár 43 269 270

Balogh Jenő 139
 Balogh József 192
 Banaš, Jozef 654
 Bánffy György, gróf 27 78 79 84 86 95
 Bánffy Miklós, gróf 13 22 26 27 28 29 31
 32 37 38 39 102 103 106 109 115 117
 118137 154 155 582
 Bánfi András 564
 Banuş, Maria 429
 Bányai János 573 635 639
 Bányai László 641
 Barabás Gyula 96
 Barabás Miklós 9
 Barabás Miklós Céh 30
 Barabás Tamás 380 417 428
 Barabás Tibor 215 247 309 330 472
 Barak László 582
 Barankovics István 241
 Baránszky-Jób László 181 231
 Bárány Tamás 254 255 455 527 544 556 580
 603 604 610 620
 Baráth Endre 330
 Barbib, Lilian 422
 Barbusse, Henri 286 301
 Bárczy István 115
 Bárd Oszkár 28
 Bárdos Artúr 202 208
 Bárdossy László 149 150
 Barfoed, Niels 573
 Bargun, Johan 570
 Bari Károly 600 602 631
 Barna Imre 639 644
 Barna János 509 510 544 546 566
 Barna Tiborné Molnár Alice l. *Strasser Hilda*
 Barre, Eva (Hegedűs Éva) 591 628
 Barre, Raymond 628
 Bart István 238 249 353 488 489 525 541
 544–546 550 555 556 558 560–565 570–
 572 575 579 581 583 588 611 657
 Barta Lajos 384

Bartalis János 28 156 269
 Barth, Karl 314
 Bartha Lajos 270
 Bartha Lajosné Succsich Mária 270
 Bartlett, Vernon 185
 Bartók Béla 204 221 378 416 417 455 631
 Bartos Tibor 330
 Bartoszewski, Władisław 523
 Basilides Mária 111
 Báthory István- emlékévé 145
 Bati László l. *Aradi*
 Batici, John 570 595
 Batthyány Gyula, gróf 109
 Batthyány Társaság 585 588 594 611
 Baudelaire, Charles 635
 Baumgarten Sándor 41 202
 Baumgarten-díj 68 605
 Bayá, Monserrat 600 609
 Bayo, Gérard 635
 Bebők 496
 Becher, Johannes R. 222 363
 Beckett, Samuel 479
 Bede István 204
 Beer, Otto F. 515
 Behbaháni, Szimin 652
 Beissel, Henri 514
 Bek, Alexandr 363
 Beke György 641
 Beke Ödön 217
 Békefi István 424
 Békés Csaba 264 274
 Békés Pál 611 629
 Bekić, Darko 596
 Belimo-Coueroy, André 182
 Bella István 599
 Bellák Gábor 647
 Beltroy, Manuel 445
 Bence György 508 545
 Benczik Vilmos 598
 Benczúr Gyula 9

- Benda, Julien 188 314
 Bene Ede l. *Döme és Sümegi*
 Benedek Alice 231
 Benedek András 228
 Benedek Elek 144
 Benedek Marcell 50 78 179 186 199 202 221
 226 228 234 235 287 293 323 367 405
 438 464
 Beneš, Edvard 124
 Beniuc, Mihai 456
 Benjámin László 230 238–240 242 246 256
 286 295 346 395 396
 Benke Valéria 337 339 340
 Benseler, Frank 541 543
 Benyhe János 464 602 642–645 647 657
 Berda József 201 287 321
 Berde Mária 27 28 30 38 102 103 154
 Berecz János 564 569
 Berczki Csaba 628 629
Bereznai fn. ügynök – Antal László 329 509
 510 544 545 546 566
 Bergonzi, Bernard 456
 Berlind, Bruce 529 540 558 570 573 595
 Bermann 216
 Bernari, Carlo 508
 Bernáth László 421
 Bernavskova 333
 Bernstein, Charles 650 654
 Bertha Bulcsú 634
 Bertha Csilla 646
 Berzeviczy Albert 13 21 23 48 53 60 70
 72 78 82–84 88–92 94–99 104 108 111
 114–116 121 126 138–142 176 177 180
 181 366 655
 Besser, Jakov 570
 Bethlen István, gróf 23 54 63 72 112
 Bethlen Istvánné gróf Bethlen Margit 22 50
 111 115 122 178 186 202 205
 Bethlen-konszolidáció 23 655
 Bethlen-kormány 22
 Bevilaqua, Alberto 495
 Bharati, Dharmavir 527
 Bialik, Chaim Nachman 63
 Bianchi, Giovanni 501
 Bibó István 195 198 300 394 395 399 409
 Bibó Lajos 173
 Bikich Gábor 323
 Binder, Sidonia 551
 Bíró 69
 Bíró Éva 552
 Bíró Gáspár 637
 Bíró Imre 245
 Bíró Imréné 245
 Bíró Lajos 96 416
 Bíró Yvette 510
 Bíró Zoltán 532
 Bisinger, Gerald 510 514
 Bitay Árpád 154
 Bjerg, Anne Marie 570
 Blake, Peter 564
 Blandiana, Ana 598 635 640
 Blokh, Alexandre 522 547 557 558 573 596
 633 642 643
 Blunck, Hans Friedrich 56 57 59 71 101
 Bode, Carl 461
 Bodnár György 230 611 636 639
 Bodnár, Sylvia 501 514 540 543 570
 Bodor Ádám 611
 Bodor József 573
 Bodor Pál 611
Bodrogi fn. ügynök l. Horváth Béla
 Bognár József 608
 Bognár Róbert 588 605
 Bogye János 542
 Bojer, Johann 101 105
 Bóka László 211 221 330
 Bókay János, ifj. 50 51 53 54 55 56 61 67
 70 71 72 78 89 134 139 140 142 186 278
 Bokor Imre 207
 Bokor Malvin, S. 46 50 173
 Bokrics Judit 573 647
 Boldizsár Iván 14 15 19 49 96 148 201 202
 213 215 232 238 241 246 262 271 277
 301 319 321 329 330 352 356 363 366
 368 371 373 374 393 428 429 432–434
 436 438–442 446–448 450 451 455 461
 462 464 466 468 471 475 476 478–480
 482 484 487 489 492–494 496–501 503–
 508 510 514–516 519 520 523–526 530–
 539 541 543 544 546 547 550 553–557
 565 567 572 575 579 601 645 656 657
 Boldizsár-korszak 430 490 491 547 573 574
 599 626 640 645 657
 Boldog Balázs 242 396
 Bolgár Elek 229
 Bolgár György 615
 Bolgar, Bojan 286
 Boljarov, Dimon 514
 Bollobás Enikő 646 651 652
 Bolyai János 76
 Bonavia, David 484
 Bondy, François 445
 Bonnefoy, Yves 653
 Bonnet, Henri 182 183
 Bonosky, Philip 384
 Bontempelli, Massimo 105 120
 Bontridder, Albert 537 551
 Bónyi Adorján 50 186 278
 Borbándi Gyula 231 239 275 323 344 398
 406 477 512 591
 Borbély László 205 208 209
 Borbórá Ferenc 390
 Bordás Győző 573
 Borge M., Tomás 573
 Borges, Jorge Luis 650
 Borghese, Giuseppe Antonio 56 105
Borics fn. ügynök – Nagy Péter 322 329 330
 357 369–371 384 394 405 423 429 452
 458 464 476 489 516 527 529 530 535
 556 580
 Born, Nicolas 537
 Bornemissza Péter Társaság 588 597 598
 Borók Kálmán 414
 Boros Róbert 556
 Boross Elemér 196 211
 Boross László 181 214
 Borsi Darázs József 396
 Borsi-Kálmán Béla 600
 Borsody István 43 386
 Borsódy Lajos 160
 Borsos Miklós 276 321
 Bose, Nirmal Kumar 461
 Bosschère, Guy de 456
 Boti, Mongo 536
 Botka Ferenc 264
 Botsford, Keith 437
 Bouissounouse, Janine 262
 Bourdet, Claude 501
 Bourdet, Jean-Luc 501
 Boureanu, Radu 384
 Bourgois, Christian 625
 Bouthens, P. C. 101
 Bozóki András 608
 Bök, Christian 654
 Böll, Heinrich 11 468 495 497–502 505–
 508 512 513
 Bölöni György 14 199 222 223 225–227
 230 232 234–240 242–244 247–251 253
 258 259 263 266 267 270 271 276–280
 282–286 288 290–301 304–311 314 316
 317–328 333–342 344–347 351 355 356
 358 364 376 384 409 447 489 656
Börös és Török Gyula fn. ügynök – Tímár
 György 12 23 368 373 401 402 409 415
 417 420 422 430 431 433 434 437 440
 442 445 455–458 459 461 462 464 465
 467 469 470 473–475 480 482 488 489
 495 496 500 510 526–528 531 532 537
 542–544 556 610 615 616 620 621 628
 638–640 643 656

Bösörményi Zoltán 654
 Bradley, Andrew Cecil 98
 Brandt, Willem 429 495
 Brandt, Willy 561
 Brassard, Nicole 537
 Braun, Volker 549
 Breazu, Ion 102
 Brecht, Bertolt 239 250 328 351 363
 Breton, André 314
 Breton, Jean 514
 Brezsnyev, Leonyid 430 492 528 551
 Brezsnyev-korszak 446
 Briand, Aristide 19
 Briselance, Marie France 605
 Bródy László 220
 Bródy Sándor 393
 Bruno, Giordano 168
 Brunse, Niels 570
 Buck, Pearl S. 105
 Bucuta, Emanoil 30 32 37 38 42 48 84 86
 102 111 114–118 135 136 154
 Bud János 53
Budai István fn. ügynök – Bencsik Imre 288
 Buday György 204
 Budrecki, Lech 573
 Bueno, Salvador 461
 Buharajev, Ravil 573
 Bujdosó Alpár 482
 Bukovszkij, Vlagyimir 512 520–522
 Bukovszkij-ügy 522 523
 Bulganyin, Nyikolaj 251 298
 Bullough, Geoffrey 480
 Bunyin, Ivan 148
 Burns, Robert 328 373
 Busch, Otto Friedrich 158 159 162
 Butler, Richard Austen 249 251 252
 Butor, Michel 429 436
 Búzás Ferenc 428
 Byron, George 630

Caillou, Roger 495
 Cairncross, Andrew 461
 Čaklais, Maris 558
 Caldwell, Erskine 509
 Calica Ferenc 63
 Calisher, Hortense 537
 Callois, Roger 250 416 417 437 439 442
 Calvino, Italo 401
 Camby, José 422
 Campagnolo, Umberto 314
 Campert, Remco 570
 Campos, Jorge Hernández 635
 Camus, Albert 302
 Canetti, Elias 596
 Cankar, Isidor 161
 Cano, José Luis 437
 Čapek, Karel 43 55 105 118 144 145 152
 182
 Cappelletti, Vincenzo 314 608
 Caragiale, Ion Luca 28
 Caramitru, Ion 629
 Caratsch, Claudio 637
 Carei, Costa 212
 Carlborn, Terry 635
 Čarnogurský, 581
 Carrier, Roch 603
 Cartani, François 605
 Carver, David 22 162 165 187 190 227 228
 230 232 233 235 237 247 252 260 266
 273 280 282 284 285 287 288 291–307
 309 310–313 316 317 319 320 324 326–
 328 333 335 336 338 339 346–348 350
 355–358 369 371 373 375–380 383 384
 387 394–397 404 408 411 417 418 424–
 428 431–433 435 440 443 444 447–449
 451–453 455 458 461 469 471 477–481
 484 496 497 505–508 512 514
 Casey, Calvert 456
 Castelet, José Maria 514
 Ceaușescu, Nicolae 590

Ceaușescu-diktatúra 580
 Chabrol, Jean-Pierre 570
 Chagall, Marc 63 314
 Chamberlain, Paul 537
 Chamson, André 11 249 260 261 282 285
 288 290 291 295 297–299 305–313 316
 319 320 324–326 332–341 347 348 357
 358 363 427 440 469
 Chandar, Krishan 495
 Charaire Kovács Veronika Ildikó 430 495
 496 599
 Chardin, Teilhard de 418
 Chaulot, Paul 437 445 456 480 482
 Chavanon, Claude Pierre 529
 Cheerician, David 529
 Chinezu, Ion 154
 Chodkievitz, Michel 419
 Cholnoky Viktor 416
 Chorin Ferenc 106
 Church, Richard 185 326
 Cirilov, Jovan 573 631
 Cirlic, Danuta 573
 Civrny, Lumir 429
 Cklancier, Sylvestre 643
 Clancier, Georges Emmanuel 631 643
 Clancier, Sylvestre 642
 Clark, Brian 543
 Claudel, Paul 479
 Clement, Jennifer 11
 Clémentin, Luc 625
 Cocteau, Jean 281
 Coettel, Ferdinand 145
 Cohen, Leonard Norman 654
 Connor, Tony 527 537 543 573
 Conte, Giuseppe 654 654 650
 Cooper, William (Harry Arf) 341 379 384
 402 429 430 436 471 509 558
 Corvalán, Luis 512 521
 Corvin Mátyás 650
 Corvin Mátyás Egyesület 25 47 47

Coudnhove-Calergi gróf, Richard 19 44 168
 Courtet, Michèle 495
 Crainic, Nichifor 32 33 34 35 36 38 101
 Crémieuc, Benjamin 47 65 94 96 105 111–
 115 121 125 143 162 163 166 170–172
 Croce, Benedetto 11 440
 Culhame, John 456
 Cusack, Dymphna 384 445 456
 Cushing, George F. 417 422 529 573
Cyrano fn. ügynök – Szakáts Miklós 302 357
 370
 Czibor János 393 399
 Czigány Zoltán 647
 Czine Mihály 603–605

Cs. Gyimesi Éva 600 639
 Cs. Szabó László 50 542 556 186 191 195–
 199 202 210 252 273 309 313–315 317
 318 329 381 417 425 453 473
Csabai Pál fn. ügynök 330 370
 Csacsinovics Szvetozár 442
 Csajka István 106
 Csák Gyula 512 514 527 544 556 611
 Csang Kaj-sek 304
 Csapody Miklós 27 117 106 270 276 436
 460 548 549 551 654
 Császár Elemér 50 69 78 80 82 88 186
 Császár Károly 28
 Csathó Kálmán 50 69 80 82 278 346 393
 Csatlós János 537 540 570 573
 Csécsy Imre 207
 Cseh Zoltán 652
 Csejtei István 562 563
 Cseke Péter 588
 Cselényi László 639
 Csengery János 173 174
 Cserépfalvi Imre 192
 Cseres Tibor 254 489 500 527 544 556
 Cséve Anna 16

Csi Ha, Kim 528
 Csicsery-Rónay Erzsébet 647 648
 Csicsery-Rónay István 231 598 599 604 608
 611 620 629 631 641 644
 Csiki László 611
 Csokor, Franz Theodor 429 433 437
 Csollány Mária 573
 Csongár Álmos 570 573 631
 Csontváry Kosztka Tivadar 9 415 649
 Csoóri Sándor – *Csókás fn. célszemély* 392 421
 472 553 559 564 564 567
 Csorba Győző 456 611
 Csordás Gábor 548 639
 Csuka Zoltán 150 156 157 159 160 166 183
 184 239 247 426
 Csurka István 567 568 593

D'Annunzio, Gabriele 175
 D'Avignon, vicomte 135
 Dachi, Stephen Frank 508 510
 Daday Loránd 117
 Daiches, David 495
 Dalby, Gene 570
 Dante, Alighieri 442
Dante fn. ügynök – Gergely (Gieger) Pálné
 Somló Veronika 330 370
 Danyi Gábor 120
 Danyiel, Julij 446 534
 Darázs Endre 459
 Darkó István 143 247
 Darvas József 241 242 254 277 286 330 399
 421 429 465 472
 Das, Birnan 604
 Däubler, Theodor 45 111 113 114 115
 Daudet, André 90
 Dávid Gyula 16 28 29 31 270 276 600
Dávid Mátyás fn. ügynök – Antal Gábor 287
 288 309 330 357 392 393
 David, Danilo 601

Davie, Donald 384 394 402 509
 Davis, Robert Murray 635
 Dawson-Scott, Catherine Amy 11 19 45 46
 62 78 79 80 133 168 232
 Daza, Gloria Inez 625
 De Backer, Anne Marie 547 558
 De Beauvoir, Simone 262 369
 De Beer, Jean 244–246 274 290–292 304 305
 307 313 348 381 397 409 417 418 422 427
 429 449 456 477 481 495 512–514 527
 De Croix, André 422
 De Gaulle, Charles 369 370 392 426
 De la Mare, Walter 105
 De la Serna, Gózem 105
 Debeljak, Ales 631
 Debenedetti, Giacomo 405
 Décaudin, Michel 456
 Decebal 590
 Dégh Linda 371
 Deguy, Michel 461
 Deicke, Günther 471 509 516 540 570
 Delblanc, Sven 547
 Delepinne, Berte 422
 Delgado, Mucio 385 386 387 388
 Delouze, Marc 527 529 537 570 573
 Deluy, Henri 495
 Demeter Sándor 528
 Demeter Szilárd 654
 Demszky Gábor 555
 Deninnen, Frans 625
 Depardieu, Gerard 653
 Dérczy Péter 549
 Dercsényi Dezső 457
 Dericum, Christa 635
 Déry Tibor 91 196 197 211 237 242 246
 249 254 256 258 264 271 275 288 300
 302 305 307 311 312 317 319 342 346–
 349 351 359 369–371 374–376 381 395
 398 399 401 409 413 417 419 434 453
 459 465 514 515 526

Déry Tiborné Kunsági Mária 369
 Déry-bizottság 302 351 370 372
 Déry-Háy-ügy 347
 Déry-ügy 312 317 319 346 351 358 369
 Dessewffy Gyuláné Bársony Éva 389
 Devecseri Gábor 21 198 202 254 329 394
 459 466 489
 Di Franco, Iovag 25
 Diderot, Denis 126
 Diego, Eliseo 540 543
 Diggelmann, Walter Matthias 461
 Diktéosz, Arisz 515
 Dimitrova, Julia 573
 Din al Dib, Alaan el 488
 Dinescu, Mircea 589
 Dinnyés Lajos 212 218 221
 Diószegi András 378
 Dixon, Alan 547 573
 Djindjić, Zoran 596
 Dobai Péter 611
 Dobi István 218 460
 Dobos László 641
 Dobossy László 239 527 556 611 644
 Dobozy Imre 429 458 465 472 504 548
 Dobozy Zsófia 16 442
 Dobrev, Dimiter 461
 Dobrowolski, Stanislav 384
 Dobzynski, Charles 405 454 514
 Dóczy Ferenc 442
 Dóczy Jenő 96
 Dohnányi Ernő 135
 Dome, Philippe 474 509
 Domenach, Jean-Marie 461 482 573
 Domokos Géza 588
 Domokos János 229
 Domokos Mátyás 594 603 604 644
 Doms, André 531 540 542 547 551 556 558
 564 570 573
 Don, Yehuda 586
 Donini, Ambrogio 314

Dorfman, Ariel 517 519
 Doromby Károly 544 556 611
 Dos Passos, John 187
 Doumer, Paul 107 124
 Dózsa Endre 103
 Döbrentei Kornél 588
Döme fn. ügynök – Bene Ede 322 382 414
 Dömötör László l. *Meszlényi Károly és Varga
 Sándor* 240 260
 Dragomán György 644 657
 Drasche Lázár Alfréd 502 88
 Drimmel, Heinrich 375
 Drinkwater, John 101
 Dsida Jenő 28 30 38 154 156
 Duba Gyula 573
 Ducić, Jovan 101 105 169
 Duckwort Barker, Vernon 105
 Duczynska Ilona 453
 Dugonics Társaság 20
 Duhamel, Georges 62 64 65 71 76 105 182
 Dulles, Allen 387
 Duray Miklós 555 558
 Duray-bizottság 558
 Durini di Monza, gróf 25
 Durrell, Lawrence 378
 Durtain, Luc 96 113
 Duun 105
 Dürrenmatt, Friedrich 363 368 439 515
 Dzsucsiro, Imaoka 502

E. Csorba Csilla 16 652 653
 E. Fehér Pál 415 416 426
 E. Kovács Kálmán 271
 Ebner, Jeanne 515
 Eckhardt Sándor 66 218
 Edelfeldt, Inger 564
 Efrimiu, Victor 28 31 105 102 111 117 154
 212 325 429 441 439
 Egge, Peter 101 105

Egri Edit fn. ügynök – Mikus Gyula 394
 Egyed Péter 598 600 631 639
 Egyházi József 628
 Einstein, Albert 167
 Eisenhower, Dwight D. 387
 Eisenhower-adminisztráció 386
 Eisenreich, Herbert 433 437
 Ekström, Margareta 547 556
 Elbert János 329 350 459 482
 Elek Artúr 192
 Elek István 548
 Eliade, Mircea 314
 Eliot, Thomas Stearns 195 302 378 381 400
 Elster, Hanns Martin 136 158 161 165 168
 Elstob, Peter 512 514 518 521–523 528 530
 533 535–540 543 547
 Elter, Philipp 216
 Emin, Gevorg 573
 Emmanuel Pierre 441
 Emmanuel, Pierre 11 19
 Emmanuel, Pierre 138 209 423 436 437 447
 475–477 483 484 493–495 497 499 500
 513 522 523 528–530 533 534 537 547
 Emőd Tamás 179
 Enczi Endre 273 384 390
 Endre Károly 28
 Endresz György 134
 Endrődi Béla 228
 Engle, Paul 501 573
 Enzensberger, Hans Magnus 536
 Eörsi István 264 376 394 568 569 629
 Erdei Ferenc 200 399
 Erdei Sándor 230 242 246 254 256 263 264
 286
 Erdély Miklós 473 474
 Erdélyi József 105 197
 Erdődy János 355 556 610 614
 Erdős László 242 247 257 258 276 278 279
 Ernst Sándor 72
 Erős János 604

Ertl István 598
 Erval, François 369
 Esslin, Martin 461
 Estelrich, Juan 182
 Esterházy Péter 639
 Esztergályos Károly 510

Éluard, Paul 363
 Étsy Emília 184

F. Kovács Piroska 550
 F. Rácz Kálmán 373 374
 Fábián Ernő 629
 Fábián Zoltán 247 265 266 267 271
 Fábry Zoltán 41 43
 Fagyjev, Alexandr 223
 Fagyjev, Szergej 537 573
 Faille, Pierre della 445 456
 Fainberg 522 523
 Falk Zsigmond, lovag 78
 Falu Tamás 50 173 174 202 278 482
 Faludy György 199 201 232–244 273 307
 309 311–314 317 318 329 330 356 377
 383 384 390 424 526 615 636
 Faludy Iván 461
 Faragó András 601
 Faragó László 207
 Faragó Vilmos 473
 Farcat, Isabelle 653
 Farkas Árpád 588
 Farkas Ferenc 608
 Farkas Geiza 157 158
 Farkas Wellmann Endre 16 654
 Fasquelle, Solange 564
 Faulkner, William 363 479
 Fawzi Al-Anteel, Muhammad 529 537
 Fáy Árpád 323 367 379
 Fazekas György 394

Fázsy Anikó 413 547 553 557 611
 Federman, Raymond 570
 Fedorenki, Nyikolaj 523
 Fegyin, Konsztantyin 363
 Fehér Artúr 153
 Fehér Ferenc 473 510 573
 Fehér Klára 544 556 586 611
 Feinstein, Elaine 543
 Féja Géza 27 255 257 321 329 346 394
 Fejérdy András 436
 Fejtő Ferenc 207 317 330 369 370
 Fekete Gyula 253 264 553
 Fekete István 278 287
 Fekete Sándor 394
 Fél Edit 371
 Fellner 69
 Fenő László 190 191
 Fenő Miksa 74 147 201 202 205 209 275
 386 388 389
 Ferch Magda 606
 Ferencz Győző 611 639 645
 Ferenczi László 356 395 407 442 454 455
 Ferenczi, Georges 573
 Ferenczy Béni 398
 Ferlighetti, Lawrence 651 652
 Fiatal Írók József Attila Köre 547 548 549
 567 584
 Ficzy Dénes 69
 Filep Tamás Gusztáv 27
 Finály Gábor 47
 Finet, Albert 445
 Finlay, Ian 405 437
 Finta Ferenc 540
 Finta Zoltán 28
 Fiorani, Mario 384 402
 Firon, Ilkka 573
 Fischer, Ernst 433 434 437
 Fleg, Edmond 63
 Fliflet, Albert Lane 529
 Flórián Tibor 156 231

Floyd, David 476
 Fodor András 329 394
 Fodor József 198 201 202 266 267 271 277
 309 323 328 367 373 376 377 405 409
 418 419 438 464 489
 Fodor Sándor 631 635 637 639 641
 Fodor, Alexander 509
 Foffin, Robert 422
 Fogarasi Béla 208
Foktői Lajos fn. ügynök – Rigó László 510
 Folbert, Otto 30
 Follain, Jean 409 417 429 437 439
 Fónod Zoltán 40 41
 Fontana, Oskar Maurus 239
 Forgács Egon 467
 Forró Pál 54 161 186
 Foster, Edward Morgan 11 188
 Fóthy János 411
 Földeák Iván 610 626 631 633
 Földeák Ivánné 626 633
 Földeák János 230 246 271 277 308 309 319
 323 351 367 373 374 396 405 438 456
 457 464 472 489 527 544 556 611
 Földényi F. László 611 635 639
 Földes 315
 Földes Imre 50 186 222
 Földes Jolán 185 202 283 424 499
 Földes László (Hobó) 653
 Földesi Jenő 553 556 559
 Földessy Gyula 188 204 205
 Földi Mihály 50 59 62 63 71 75 89
Földvári Pál fn. ügynök 396
 France, Anatole 286
 Franck, Caesar 221
 Franco, Ppansico 497
 Frankenburg Irodalmi Kör 20
 Franyó Zoltán 422
 Fraser, Russell A. 445
 Frasik, József 384
 Freehill, Norman 456

Frénaud, André 445 456 531
 Frenz, Horst 461 514
 Frey, Bruno 434 445
 Frick, Lennart 556
 Fried István 654
 Fried, Erich 495
 Friedenthal, Richard 326 332 428
 Friedrich Naumann Alapítvány 586 599 605
 606 607 623 626 628 629 635 636 637 638
 Frisch, Max 515 536
 Frischgrund Jenő 501
 Frischmuth, Barbara 488 501 537
 Fritz, Walter Helmuth 541 543
 Futó Ilona 604
 Fühmann, Franz 437 471 495 501 509 537
 547 556 488
 Fülep Lajos 276
 Fülöp István 319
 Füsi József 207
 Füst Milán 47 68 91 95 99 105 179 197 207
 211 244 276 330 346 399 458 459 526 584
 Füst Milán-díj 607
 Füst Milánné Helfer Erzsébet 584
 Füzi László 66

Gaál Gábor 41 103 137 138
 Gábor Andor 201 202 214 224 240
 Gábor György 403 406
 Gábor Viktor 532
 Gachelot, François 573
 Gachot, François 195 201 208 241 501 561
 Gagyi László 28
 Gál Andor 191
 Gál Ferenc 349
 Gál István 321 329
 Gál Sándor 588
 Galantière, Lewis 437
 Gáldi László 345 429 436 437 438 489
 Gálfalvi György 588 635 639

Gálfalvi Zsolt 270 413 441 583 588 589 597
 599 600 602 605 607 610 611 623 631
 635 637 639 640 641
 Gáli József 264 373 394 395
 Galilei, Galileo 246
 Gáll Ernő 238 551 588
 Galsworthy, John 11 22–24 44 51 56 59 62
 67 76 78 86–88 92 99 105 111 113 115–
 117 121 122 128 129 130 133–135 138
 145 148–150 158 159 163 174 185 225
 230 440 596 655
 Gallyas Csaba 599 622 625 626 628
 Gandon, Yves 12 409 417 431 440 456 461
 471 495 497 429
 Gara László 231 239 252 253 369 370 397
 413–415 417–419 422 425 426 430 441–
 443 447 452 454 560 652
 Garai Gábor 403 405 406 438 453 464 465
 482 489 504 526 532 544 556
 Garami Ernő 19
 Gardner, John 536
 Gareau-Des Bois, Louise 516
 Gartness, Theodor 564
 Gascht, André 422 429 456
 Gáspár Ervin 210
 Gáspár György 631
 Gáspár Margit 120 202
 Gáspár Miklós 161
 Gáspár Zoltán 191
 Gaspar, Lorand 514 573
 Gaszanbek, Juszf 573
 Gáti József 553
 Gaucheron, Jacques 328 336 340 362 405
 Gelléri Andor Endre 191 192
 Gellért Lajos 211
 Gellért Oszkár 74 105 142 179 196 270 286
 Genscher, Hans-Dietrich 561
 Gera György 366 474
 Géraldy, Paul 120
 Gereben Ferenc 637

Gereblyés László 242–245 247 249 276 277
 279 295 306 308 309 321 323–328 334
 335 336 337 340 342–344 346–350 355
 367 373 381 382 397 403 405 409 438
 656
 Gerevich Tibor 25 82
 Gerevich Zoltán 82 83 107
 Gergely (Gieger) Pálné Somló Veronika
 (*Dante és Pál Éva fn. ügynöke*) 330
 Gergely Ágnes 527 544 556 600 603 611
 Gergely Sándor 196 208 211 241 248 254
 295 296 309 323 367 405
 Germanus Gyula 22 24 26 44 46 47 50 78
 109 141 148 161 186 202 227 396 455
 Germanus Gyuláné Hajnóczy Rózsa 191
 Gerold László 16
 Gerő Ernő 256
 Gerő Gyula 373
 Gerő Ödön 54
 Gerskovics, Alekszandr 515 537
 Gesswein, Alfred 551
 Georgescu, Raul 429
 Gheorghiu, Mihnea 540
 Giannoni, Franco 501
 Gide, André 105 109
 Giese, Alexander 635
 Giesswein Sándor 19 74
 Gil, Gust 551
 Gilevski, Pascal 529 625 635 637
 Gillès, Daniel 436 456 478
 Ginsberg, Allen 541 542 543 568
 Ginzburg, Alekszandr 534
 Glezoz, Manolis 337 338 339 340 358
 Glotz, Peter 570
 Goda Gábor 226 228 234 235 241 270 271
 277 308 309 323 328 330 359 367 393
 405 438 489 527
 Goda Géza 207
 Godeau, Georges 529
 Goetel, Ferdijnand 101

Goethe, Johann Wolfgang 59 183 596
 Goethe-kultusz 116
 Goffin, Robert 419 421 423 456 472 480
 483 484 501 514
 Goga, Octavian 28 101 106
 Gombos Gyula 473
 Gomringer, Eugen 461
 Gomulka, Władisław 399
 Gonçalves, Egito 570 573 588
 Gondos 442
 Gorbacsov, Mihail 558
 Gordimer, Nadine 558
 Gordon, Isabelle 527
 Gorian, Zlatko 456
 Gorkij, Maxim 226 301
 Gorman, Gerald 570 573
 Goshkin, Georg 429
 Gosztonyi Péter 390
 Gothard, David 501
 Govoni, Corrado 118
 Gozzini, Giuggiola 445
 Göbbels, Joseph 165 188
 Göbölös N. László 595
 Gökhan, Ayhan 654
 Gömbös-kormány 531
 Gömöri György 424 637 638 653
 Göncz Árpád 464 556 580 587 593 598 601
 610 629
 Göndör Ferenc 205
 Görgey Gábor 14 329 393 454 489 500 527
 537 544 556 594 602 610 621 629 642
 643 645 646 647 653 657
 Graham 206
 Graham, Jackson 208
 Granasztói György 598
 Grass, Günter 453 456 479 480 520
 Gratz Gusztáv 19 183 184
 Graubard, Stephen R. 573
 Graves, Robert 465 472 480 488 495 501
 509 514

Graves-díj 466 499
 Grebnyev, Naum 514
 Green, Julien 101
 Greene, Graham 363 445
 Gregorova, Hanna 182
 Gregorovics Miklós 48
 Grendel Lajos 582 606 611 619 625 639
 Gress Wright, Elsa 509
 Griffin, Robert 457
 Groes, Marcel 456
 Grosche, Hildegard 556
 Grósz 462
 Gruša, Jiří 11 645 646
 Guillaume Judit 547 551
 Guillevic, Eugène 373 384 413 415 422 437
 454 456 469 488 514 573
 Guilloux, Louis 439
 Gulácsy Irén, P. 28 50 173 191
 Gulyás Pál 192
 Gundel Károly 134
 Gusti, Dimitrie 103
 Gusztáv Adolf svéd király 206

Gyallay Domokos 28 207
 Gyalui Farkas 154
 Gyárfás Elemér 78
 Gyárfás Miklós 351 427
 Gyarmathy Erzsébet 198
 Gyarmati György 16 223
 Gyergyai Albert 91 94 143 277 314 373 423
 Gyertyán Ervin 603 604 611 616 631 645
 Györffy Miklós 541
 Györgyey Klára 231 547 567 591 593 597 611
 Győri Pál 184
 Győry Dezső 43 152 153 247
 Gyuris György 567
 Gyurkó László 384 464 472
 Gyurkovics Tibor 639
 Gyurovsky László 582

Haavikko, Paavo 549
 Habe, Hans 462
 Habsburg Albrecht főherceg 180
 Habsburg család 148
 Habsburg Ferenc József 365
 Habsburg Ottó 148 633
 Hadjadj, Ahmy 573
 Hafter, R. P. 212
 Haikara, Kalevi 519
 Hajas Tibor 474 640
 Hajba, Sirpa 537
 Hajdu Ferenc 351
 Hajdu Győző 270
 Hajdu Henrik 47 48 201 202 323 328 364
 365 366 367 405 438 456 464
 Hajdu Zoltán 270
 Hajek, Egon 30
 Hajnal Anna 394 489 527
 Hajnal Gábor 228 434 469 489 527 537 544
 556
 Hajnal István Kör 634
 Hajnal Jenő 482
 Hakluy, Roger 650
 Halápy Lili 417 438 480
 Halász Előd 355 458
 Halász Gábor 74 86 107 191 192
 Halász Zoltán 465
 Haldiman Éva 635 639
 Hallmann, Christina 537
 Halmann, Thalat 513
 Halmi Bódog 64 141 186
 Halmos János 111
 Halsband, Robert 488
 Hamberg, Lars 461
 Hameiri, Avigdor (Feuerstein Avigdor) 63
 101 111
 Hámori József 640
 Hámos György 211 482
 Hamsun, Knut 47
 Hamvas Béla 287

Hamza András 421
 Hankiss Elemér 639
 Hannson, Gunnar 537
 Hansel Erika 288 375
 Harangozó Szilveszter 561 565 567 568
 Harari, Yuval Noah 63
 Haraszi Miklós 508 559 600
 Harderer, Uffe 529
 Harding, Gunnar 529
 Hargitai Péter 573
 Harina, Jelena 573
 Harnack, Curtis 537
 Harrer Gábor 573
 Harrow, Ian 556
 Harsányi Zsolt 25 41 46 50 53 63 64 70 72
 98 109 178 186
 Hartmann János 66
 Harway, Julian 573
 Harwood, Ronald 11 547 606 607
 Hassan, Ihab 570
 Hastiri, Satyavrat 625
 Határ Győző 197 329 385 388
 Hatvany Bertalan, báró 275 389
 Hatvany Lajos, báró 20 48 96 113 114 141
 143 184 188 190 204 205 209 211 212
 216 217 237 283 323 328 367 368 384
 Hatvany Lajosné 482
 Hatvany Lili, báró 109
 Haug, Cindy 570
 Haukland, Andreas 101
 Haulot, Arthur 437
 Hauptmann, Gerhart 114 168
 Hauser, Carry 375 433 437
 Hausmann, Jocelyn 573
 Havas Emil 157 160 167
 Havas Endre 283
 Havas István 174
 Havas Károly 157 160
 Havel, Václav 464 515 535 550 598 623

Háy Gyula 195 201 222–231 234–236 238
 239 242 246 253 254 256 259 260 264
 283 288 293 294 295 298 300 334 346
 347 348 349 351 371 374 375 376 398
 399 434
 Háy Gyuláné Majoros Éva 259
 Háy János 647
 Haydin Albert 182
 Hazafi Vrai János 462
 Hazai György 608
 Héderváry Lehelné 51
 Hegedűs András 508
 Hegedűs B. András 238
 Hegedűs Béla „Belló” 611
 Hegedűs Géza 254 255 319 323 328–330
 367 382 383 395 405 423 427 429 436
 438 440 458 459 464 489 527 544 556
 611
 Hegedűs Gyula 24
 Hegedűs Lóránt 139 181
 Heilig, Bruno 384
 Heindenreich, Gedr 623
 Heine, Heinrich 247 249 296
 Heinrich Böll-díj 513 518
 Héjjas Iván 96
 Heller Ágnes 473 508
 Helman, Lilian 461
 Heltai György 369
 Heltai Jenő 14 22 23 25 46 50 51 53 54 61
 67 70 71 83 89 94 95 97 98 101 109 115
 122 139–142 186 199 200 202 203 206
 208 209 211 212 214 216 217 219 220
 222 225–228 234 235 237 242 271 279
 285 293–295 314 330 376 611 655
 Hemingway, Ernest 239 363 384 405 406
 502
 Hendrik der Balkt, Herman 570
 Hennart, Marcel 515
 Henriot, Émile 51 52 57

Henscheid, Eckhardt 529	Horányi Mátyás 605	557 579 580–582 584– 596 598–606	262 266 267 270 271 275 295 314 321
Heppart, Marcel 531	Horelová, Elsa 573	608–611 614–619 621 622 625 626 628–	329 346 353 365 392 393 398 399 406
Herceg János 183 184	Horemans, Jean-Marie 527	634 636 637 639 640 641 642 644 646	413 419 427–431 435 437–441 447–450
Herczeg Ferenc 49 68–70 80–83 88 89 91	Horgas Béla 472	647 652 652 657	454 455 458 464 465 472 473 475 476
94 95 97 98 101 106 109 111 114 115 122	Hormans, Jean-Marie 488	Hubner Gallo, Jorge Ivan 517	477 489 493 496 497 514 515 526 531
134 139–141 171 172 181 191	Horthy Miklós 44 111 128 130 131 134 135	Huder, Walter 482	532 539 540 543 544 556 560 618 620
Herder, Johann Gottfried 540 631	204 241 365 366	Hudson, Jane 208	632 643
Herman Károly 157	Horthy-korszak 239 393	Hudy Árpád 654	Illyés Gyula-díj 464 588 605 609 615 634
Hermann István 393 445 458 473	Horthy-rendszer 365 391	Hughes, Richard 439 461	646
Hermlin, Stephan 250 328 336 340 362 384	Hortobágyi Iván 65	Hugo, Victor 126 485	Illyés Mária 652
429 436 437 467 472 488 497 505 515	Horváth Andor 635 639	Huiku, Marketta 529	Imre Gyula 267 247 265 266
517 537 543 551 556 564 573	Horváth Béla 197 238 239 252 273 275 318	Huizinga, Johan 182	Imre Katalin 351
Hernádi Gyula 399 472 510 629	323 324 328 386 387 388 389 390 391	Huldén, Lars 573	Indig Ottó 173
Herzfelde, Wieland 529	392	Hulewitz, Witold 136	Inkei Péter 640
Hess Mady 184	Horváth Dénes 237 248	Hunčik Péter 582	Ionesco, Eugène 363 439 479
Hevesi András 105 143 191 192	Horváth Ferenc 328	Hunyady Sándor 28 628	Iorga-kormány 103
Hevesi Gyula 400	Horváth Henrik 109	Huppert, Hugo 434	Isac, Emil 104 106
Hevesi Sándor 21 25 50 51 66	Horváth Imre 269	Huxley, Aldous 185 224	Isaksson, Folke 570 573
Heym, Stefan 519 573	Horváth István 269	Hyun, Peter 456	Isganaitye, Janina 573
Hidas Antal 224 363 464 489 526	Horváth István belügyminiszter 564		Isherwood, Christopher 598
Hingorani, Rochi 326 332 384 396	Horváth Márton 356		Israel, Luisa 111
Hinkel, Hans 158 168	Horváth Sz. Ferenc 78	Ibsen, Henrik 47 191 324 328 455 456	Istrati, Panait 167 168
Hirsch Hugóné 31	Horváth Tiborné 615	Ignác Rózsa 278	Iszajev, Mladen 286
Hitler, Adolf 11 19 73 110 112 147 148 156	Horváth, Ödön von 482	Ignotus Pál 89 94 96 97 141 142 184 204	Iszakovszkij, Mihail 363
160 165 176 204 304 461	Horwmown, Harald 573	205 209 211 217 229 231–233 254 255	Ivask, Astrid 514
Hochel, Brano 631	Hovanyecz László 398 638	256 273–275 280 283 290 307 312–315	Ivask, Ivar 514
Hochhuth, Rolf 537 543	Hovhaneszjan, Racsija 405	317 318 351 357 369 383 385 389 390	Izmail, Mamed 570
Hochwälder, Fritz 433 437	Howe, Irvin 573	391 426 453 459 473 526	Izsák József 29
Hodža, Milan 125 134	Höllerer, Walter 509		
Hofer, Karl 551	Hölmebakk, Gordon 556	Ilberg, Werner 488	
Hoffmann, Daniel 543	Hrabal, Bohumil 607	Ilcova 133	
Hoffmann, Hans-Joachim 580	Hradil, Jože 509 527 537 551 564 570 573	Ilia Mihály 16	Jagodzinski, Andrej 645
Hoffmeister, Adolf 422 513	Hristić, Jovan 529	Ilku Pál 423 429 474	Jakabffy Elemér 20 31
Holappa, Penti 631	Hruscsov, Nyikita Szergejevics 251 298 334	Illés Béla 201 230 236 242 254 271 277 279	Jakubovich Emil 86
Holder József 191	339 369 370 430	309 323 328 330 367 368 399 405 438	Jameson, Sorm 396 350
Holitscher, Arthur 243	Hszün, Lu 363	464 464 489	Jamis, Fayad 445
Hollós Korvin Lajos 211	Hubay Miklós 14 212 214 228 254 255 258	Illés Endre 195 201 303 330 331 393 458	Jan Palach-díj 543 550
Holmes, Philip 573	278 288 329 330 399 422 427 429 436	527	Jančar, Drago 596
Homérosz 502	438–456 458 459 464 465 470 482 487	Illés Jenő 278	Jancsó Benedek 37
Honti Rezső 217	489 495 499 526 538 541 544 553 556	Illyés Gyula 91 105 127 138 139 142 189	Jancsó Elemér 154 270
		196 197 202 237–239 242 252–257 259	Jancsó Miklós színész 270

Jancsó Miklós 472
 Jandl, Ernst 537 543 547 556
 Jankovich Ferenc 277 323 367 405 438 464
 Jankovics József 549
 Jankovics László 652
 János pápa, XXIII. 389
 Jánosfalvi Albert 390
 Jánosi Ferenc 235
 Jánosi Gusztáv 46
 Jánosy István 376 611 635
 Janta, Alexander 280
 Janus Pannonius Költészeti Nagydíj 649
 651 653 654 658
 Janus Pannonius Költészeti Nagydíj Alapít-
 vány 652
 Jáoz-Keszt, Itamár (Keszt Péter) 570 573
 651 652
 Járosi Andor 28
 Jaross Andor 189
 Jaspers, Karl 74 302
 Jászai Dezső 346 347
 Jászay Magda 599
 Jászi Oszkár 96
 Jaurnik, Paul 570
 Jávör Ottó 537
 Jávorszky Béla 651
 Jay, Peter 551 564 570 573
 Jebeleanu, Eugen 325 328 362 363
 Jékely Zoltán 28 287 489 527
 Jens, Erwin 625
 Jens, Walter 488 541 543
 Jensen, Johannes W. 101
 Jernyei Kiss János 647
 Jesenský, Ján 43 153
 Jeszenszky Géza 600
 Jevtusenko, Jevgenyij 397 535
 Johnson, Bryan Stanley 480
 Johnson, Erich 356
 Johnson, Pamela Hansford 422 495
 Johst, Hans 168

Jókai Anna 637
 Jókai Közművelődési és Múzeum Egyesü-
 let 43
 Jókai Mór 115 152 153 384 527 582 625
 Joliot-Curie, Frédéric 157
 Joó Tibor 191 192
 Jordáky Lajos 270
 Jorge, Lidia 638
 Jósika Miklós, báró 20 144
 Jost, François 495
 Joyce, James 148 401
 Józsa György 553
 Józsa Márta 552
 József Atila 105 100 105 184 197 253 267
 373 405 413 454 504 532 541 623 630
 638
 József Attila Emlékbizottság 541
 József Attila-díj 373
 József főherceg, Habsburg 46 70 78 80 95
 98 111 115 174 180 182
 Juhász Ferenc 254 276 329 346 381 392 393
 398 399 560 596 608 611 628 629 635
 639 641
 Juhász Géza 197
 Juhász Gyula 68 405
Juhász Lajos fn. ügynök – Kristó Nagy István
 261 277 278 288 329 330 331 611
 Jung Károly 160
 Justus Pál 217

K

Jakab Antal 588
 K. Katalin 539
 Kabdebó Erna 154
 Kabdebó Lóránt 652
 Kacsó Sándor 28 35 36 269
 Kada Júlia 458 466 480 495 510 514
 Kádár Imre 27 28 38 105 154
 Kádár János 238 256 263 270 275 278 285
 302 318 321 339 349 357 371 387 390

397 411 412 426 480 490 491 548 569
 574 575
 Kádár-kormány 241 269 270 275 331 351
 369 452 489 656
 Kádár-korszak 489 545
 Kádár-rendszer 329 365 480 560 585
 Kaden-Brandowski, Juliusz 101 114 115
 127 131 159 167 180
 Kadosa Pál 378
 Kafka, Franz 352 491 572 580
 Kahlau, Heinz 509 551
 Kalász Márton 637
 Kállai Gyula 271 277
 Kállay Miklós író 46 50 161 186 202
 Kálmán Béla 608
 Kalmár György 476
 Kálnoky László 46 197 287 378 393 454
 458 466 499
 Kamenova, Anna 429 468 478 497
 Kamenova, Katja 514
 Kamnitzer, Heinz 468 488 497 505 506 529
 530
 Kant, Immanuel 176
 Kántor József 184
 Kántor Lajos 16 582 588 598 599 631 635
 639
 Kántor Pepa 184
 Kántor Péter 600
 Kányádi Sándor 600 602 639 641
 Kapuściński, Ryszard 638
 Karácsony Benő 28
 Karácsony Zoltán 583 589 595
 Karafiáth Jenő 72 114
 Karasz Lajos 539 543 547 551
 Kardos Albert 189
 Kardos József 184
 Kardos László 189 201 239 249 271 300
 323 327 337 338 357 367 378 405 423
 438 454 464 489 527
 Kardos László néprajzkutató 371

Kardos Tibor 201 329 381
 Karig Sára 489 527 544 556 611 616 618
 Karikás Frigyes 328
 Karinthy Ferenc 69 198 233 238–240 242
 243 246 254 271 277 295 323 329 331 346
 367 394 405 438 459 464 489 495 502 527
 532 536 539 544 556 572 579 580
 Karinthy Frigyes 41 53 54 64 91 105 109
 111 112 132 133 139 181 188 189 443
 609 628
 Károly román király, II. 39
 Károlyi Amy 416 450 544 556 611
 Károlyi Gyula kormánya 70
 Károlyi Gyula, gróf 63 72 128 134 135
 Károlyi Imre, gróf 19
 Károlyi Mihály, gróf 96 221 240 240
 Károlyi Mihályné Andrássy Katinka grófnő
 207 240 313 405
 Kárpáti Aurél 50 89 95 179 190 196 200 202
 211 271 277 323 367 367 368 405
 Kárpáti József 432
 Kárpáti, Paul 514 527 537 543 558 564 573
 Kassai György 239 607 628
 Kassák Lajos 91 105 196–198 201 202 211
 218 239 254 323 330 355 367 398 399
 405 438 447 474 625
 Kassák Lajos Akadémia 631
 Kassák Lajos Művészeti és Irodalmi Aka-
 démia 604
 Kassák Lajos Társaság 604
 Kassák-díj 474
 Kästner, Erich 357
 Katona Jenő 241
 Katona József 115
 Katona Tamás 634
 Kaufmann, Walter 529
 Kaun, Alexander 111
 Kazinczy Ferenc 152
 Kazinczy Ferenc Irodalmi Társaság 40 43
 Kázmér Ernő 156

- Keats, 635
 Kecskeméti Károly 330
 Kehlibareva, Nadja 529
 Keisch, Henryk 529
 Kéky Lajos 181
 Kelecsényi László 69
 Kelemen Hunor 641
 Kelemen János 637 639
 Kelen Dóra 328
 Keleti Artúr 207
 Keleti Márton 217
 Kellér Andor 328 393
 Kellermann, Bernhard 167
 Kelter, Jochen 573
 Kemény György 273
 Kemény János, báró 26 27 28 29 79 161
 Kemény Simon 96 181
 Kemény Zsigmond Társaság 20
 Kemény Zsigmond, báró 20
 Kemény, Kari 556 570
 Kemeny, Tomaso 651 654
 Kempowski, Walter 529
 Kende Ferenc 157 158
 Kennedy, John Fitzgerald 386 392
 Kennedy-kormányzat 388
 Kenyeres Zoltán 631 639
 Képes Géza 207 237 242–244 246–255
 257–264 266 271 276 278 279 284 288–
 291 295 296 298 299 306 307 309 310
 317 318 322 358 366 368 378 489 516
 527 544 556 610 656
 Kerecsényi Dezső 191 192
 Kerek Gábor 234 245
Kerekes és Nekli fn. ügynök – Vámos Imre
 252 323 324 385–392
 Kerényi Grácia 472
 Keresztury Dezső 15 49 197 201 204 206
 207 255 257 321 330 423 464 468 469 484
 487 489 497 556 500 526 527 544 610
 Kéri Pál 313
- Kerpel Jenő 190 200 201 203 206 212 216
 217 219 221
 Kerr, Alfred 101 167 214
 Kerret, Hugues de 570
 Kerrigan, Anthony 501
 Kertész Attila 552
 Kertész Éva 552
 Kertész Imre 539
 Kertész János 191
 Kertész K. Róbert 25 115
 Kertész Lóránt 552
 Kéry László 197 198 207 211 232–234 243
 249 319–321 323 328 329 332 336 337
 340–342 344 346 348 350 351 355 357
 358 359 363 364 366 368 370–372 376–
 380 384 394 394 395 399–409 411 412
 417 420 422–434 437 438 440–444 446–
 450 452 453 456–458 461 462 464 466
 467 469 471 474–481 483–489 494–498
 501–505 508 509 510 512–517 519 520
 522 524 525 527–530 532 533 535–538–
 544 546 547 550 556 557 574 579 580
 594 598 610 611 656 657
- Késdi Tamás 390
 Keserű Katalin 647
 Kessler, Jascha 501 514 527 540 558 598
 Kessler, Julia 501 502
 Keszi Imre 207 211 329 330 356
 Keszthelyi András 552
 Keszthelyi Zoltán 328
 Kéthly Anna 83 93 94 107 108 113 212 241
 424 405 406 509
- Khare, Visnu 547
 Khuen-Héderváry Sándor, gróf 114 115
 Kibédi Sándor 156
 Kibédi Varga Áron 463
 Kilián Zoltán 207
 Kilpi, Eeva 573
 King, Francis Henry 11 564 567 570
 Kinnell, Galway 555
- Király Béla 231
 Király István 242 243 244 270 351 367 368
 405 438 464 489 527
 Király László 588 631
 Kis János 508 562
 Kiš, Danilo 509 562
 Kisfaludi Strobl Zsigmond 224
 Kisfaludy Társaság 20 21 22 47 48 88 95 96
 104 174 181
 Kiss 275 315
 Kiss Ferenc 87 88
 Kiss Gy. Csaba 548 599 639
 Kiss Henrietta 19
 Kiss Irén 586
 Kiss Jenő 28 156 269 607
 Kiss Pál 217
 Kiss Zsuzsa 549
 Kjongsberg, Simen 556
 Klebelsberg Kunó, gróf 23 45 46 52 53 78
 Klima, Ivan 623 645
 Knick 105
 Knopf, Alfred 216
 Kóbor Tamás 107
 Koch, Stephen 110
 Koch, Tilo 512
 Koczogh Ákos 239
 Kodály Zoltán 111 135 201 202 204 221
 226 228 232 234 235 242 276 293 376
 378 398 449 455 458
 Kodolányi Gyula 544 556 611 648
 Kodolányi János 50 61 64 66 90 91 92 115
 121 255 257
 Koeppen, Wolfgang 401
 Koestler, Arthur 631 636
 Kohout, Pavel 515 535
 Kolbe, Uwe 556 570
 Kollarits Krisztina 49
 Kolnay Aurél 74
 Kolozsvári Grandpierre Emil 197 198 201
 249 254 489 526
- Koltai fn. ügynök* – András László író 424 425
 Koltai-Kovács Béla 252
 Koltz, Anise 641
 Komáromy Pál 111
 Komlós Aladár 89 211 453 459 459 489 527
 603 608
 Komlós Aladár Baráti Társaság 603 604 605
 608 609 612 625 638
 Komlós Aladár-díj 604 608 625 636 638
 643 464 644 645 654
 Komlós Aladár-émlékkönyv 631
 Komlós János 330
 Komlóssy Gyöngyi 641
 Komor András 192
 Komor Gyula 191
 Koncz 510
 Koncz Erika 640
 Kondrót, Vojtech 556 558 570 573
 Konrád Edit 245
 Konrád György 11 443 464 510 536 562
 564 586 587 589 590 594 596 597 599
 601 603 606 613 623 639 641
 Konrad, Edmond 118 102 114 115 116 136
 143 144
 Kontra Miklós 637
 Kónya Lajos 246 256 276 286 346 393
 Kool, Marga 570
 Koós-Kovács István 156
 Kopland, Rutger 570
 Kops, Bernard 384
 Korcsmáros Nándor 211
 Korill Ferenc 629
 Kormos István 198 459
 Korotics, Vitalij 571
 Korrodi, Eduard 136
 Kós Károly 27 28 29 30 78 79 84 85 86 95
 102 103 154
 Kósa György 378
 Kósa János 211
 Kosáry Domokos 394

- Kosir, Niko 547 556
Kossuth Lajos 9 126 144
Kossuth-díj 276 295 345 356 365 416 652
Kosztolányi Ádám 179 181
Kosztolányi Árpád 181
Kosztolányi Dezső 13 15 19 23 41 46 49
51–53 59 61–73 75 76 78 79 80–88 90–101
104–111 113 115 117 119 120 122 126 131
139 140 144–147 150 151 169–172 175
179–181 189 393 413 415 447 454 524 593
603 609 611 628 638 639 649 655
Kosztolányi Dezső Alapítvány 586 590 593
594 595 600 602 603 605 608 609 610
612 613 615 622 626
Kosztolányi Dezsőné Harmos Ilona 66 68
69 76 80 82 84 90 91
Kosztolányi Mária 181
Kott, Jan 439
Kovács András Ferenc 598 599 641
Kovács Attila Zoltán 653
Kovács Béla 211 212
Kovács Dénes 389
Kovács Dezső 28
Kovács György 269 270
Kovács Imre 231 273 329 421 473
Kovács István 639
Kovács János 374
Kovács László 67
Kovács Sándor 612 615 617 619–622
Ković, Kajetan 570 573
Kowách Ernő 184
Kozmács István 549
Kölber Tivadarné 515 516 557 558 573 594
600
Kölcsy Egyesület 20
Költő fn. ügynök – András László 368 414
Köpeczi Béla 271 277 296 322 329 351 371
372 376 381 399 405 409 412 413 416
422 423 438 464 489 527 544 557 558
561 569 570 608 611 628 639
Körmen di Ferenc 50 186 202 209 217 283
Körössényi János 554 555
Körössi P. József 16
Körösy Mária 561 598
Koestler, Arthur 185 520
Kőszeg Ferenc 603
Kőszegi Miklós 287
Köteles Pál 551 567
Kővágó József 208 210
Kőváry” 426
Kövi Pál 611 613
Kraft, Gisela 608
Krämer-Badoni, Rudolf 418
Krammer Jenő 483
Kránitz Kálmán 46
Krassó Miklós 330
Kraus, Wolfgang 445
Kravos, Marko 547 556
Krenner Miklós 39 78
Kretzschmar, Ingeburg 384 405 455 461
Kreutz, Rudolf Jeremias 135 185
Kristály István 157 158
Kristó Nagy István l. *Juhász Lajos*
Krléža, Miroslav 363 426 427 437 439 439
Krog, Eli 405
Krohn, Helmi 101
Krúdy Gyula 66–70 75–77 80 81 96 150
502 609
Krumov, Georgi 422 495
Kubassek János 16
Kubovy, Míri 595
Kuczka Péter 246 271 346 393
Kukorelly Endre 611 639
Kukučín, Martin 153
Kulcsár Szabó Ernő 548 628
Kulinyi Ernő 191
Kuncz Aladár 27 28 33 38 39 186 413
Kunczewicz, Maria 230 429
Kúnos László 599 605 608 611 637 643
Kunszabó Ferenc 394
Kunszery Gyula 202 215 218 367 406 489
Kurelta, Alfred 429
Kurman Peter 573
Kurucz Gyula 553 556 608
Kusche, Lothar 529
Kusý, Miroslav 582
Kuznyecov, Anatolij 475 478
Kuznyecov-ügy 475 476 477 478
Kürtiné 24
La Fontaine Társaság 20 21 47 63 181 221
Lackfi János 637 639 640
Lacretelle, Jaques de 185 186
Laczkó Géza 173
Lagerkvist, Pär Fabian 229
Lagerlöf, Zelma 325
Laik Eszter 654
Laine, Jarkko 573
Lajtha László 201
Lakatos Ernő 564
Lakatos Imre 28
Lakatos István 198 255 257 267 588 611
Lakatos László 139
Lami, Lucio 644
Lance, Alain 558
Lăncrănjan, Ion 551
Lane, Temple 57
Lange, Daniel de 537
Langer, František 105
Lanina, Tanja 529
Lanoux, Armand 514
Lantos Józsefné 622
Lányi Sarolta 405 438 456 464 489
Lányi Viktor 53 78 89 184
Lányi Zsigmond 63
Larsen, Ole 529
Larsen, Töger 105
Lartigue, Pierre 495
László András 608
László György 603 604
László Miklós 14
Lászlóffy Aladár 588 598 599 631 635 637
639 641
Lászlóffy Csaba 588
Lator László 303 330 600 611 643 643
Latzina, Anemone 598
Laub, Gabriel 522
Lauder, Ronald 603
Launonen, Hannu 543 570 574 653
Laxness, Halldór 405
Lázár Béla 50 173 210
Lázár Endre 330
Lázár György 552
Lebas, Yvonne 96 113
Lebert, Hans 422
Ledran 468
Leedorn-Ackerman, Joanne 645
Leers, J. von 168
Lefèvre, Benjamin Frédéric 113
Légrády Ottó 65 181
Lehmann, Rosamond 429 507 439
Leiris, Michel 262
Leitinen, Kai 570
Lejbutyin, Gennagyij 537 540 551 556 574
Lemaire, Gérard-Georges 625
Lénárd Sándor 650
Lendvai Mihály 394
Lendvay Ferenc 458
Lengyel András 120
Lengyel Balázs 197 198 271 329 393 459
588 605 608 608 610 616 628 631 632
639
Lengyel György 647
Lengyel József 244 368 416 422 475 485
486 487 554 555
Lengyel Menyhért 25 51 54 55 56 67 83 541
634
Lengyel Péter 449 455 502 556
Lenin, Vlagyimir Iljics 110 237 261 477

Lenin-békedíj 454
 Lenkey Gusztáv 67
 Lenz, Siegfried 495
 Leonov, Leonyid 439 440
 Lesná, Marta 574
 Lesznai Anna 386
 Létay Lajos 269
 Levenson, Christopher 502
 Levin, Paul 574
 Lewis, Day 378
 Lezsák Sándor 540 548
 Lian, Yang 654
 Libal, Wolfgang 384
 Liber Endre 25 62
 Lichtmann Tamás 549
 Lietzmann, Sabina 450
 Ligeti Ernő 20 27 28 29 30 36 37 38 40 41
 48 104 106 147 154 191
 Lindbergh bébi 108
 Linek 211
 Lipovniczky Pál 51
 Lipták Gábor 321 329 396 430
 Liszt Ferenc 9 111 500
 Liversage, Toni 570
 Lloyd-George, Robbie 495
 Lobet, Marcel 476
 Lobmayer Jenő 53
 Longton, J. E. 405
 Lopes, M. 570
Lord fn. ügynökjelölt 544
 Losonczi Pál 545
 Losonczy Géza 229 256 322
 Lothár László 531 600 611 613 614
 Lotz Károly 115
 Lovászy Márton 211
 Lovik Károly 416
 Lowry, Malcolm 501
 Lőcsei Pál 394
 Ludwig, Emil 174
 Luka László 555

Lukác, Emil Boleslav 112 495
 Lukács György 195 201 225 226 228 234
 235 236 237 239 242 262 293 314 399
 458 465
 Lukács György tanácsos 115
 Lukács-csoport 459
 Lukácsy András 482 611 632 637 638
 Lukácsy Sándor 248
 Lukan, Vladimir 574
 Lukinich Imre 218
 Lundkvist, Arthur 454 537 543
 Lutter Tibor 239
 Lükő Gábor 264
 Lyka Károly 191 202 220
 Lynch, James 163
 Lyy, Toivo 422

MacCarthy, Desmond 210
 MacDiarmid, Hugh 378
 MacDonald, Ramsay 149
 MacNeice, Louis 363 378
 Maculey, Robie 438
 Madách Imre 76 115 152 153 160 417 438
 582 606 625 633
 Madách Imre Társaság 586
 Madani, Azzedin 537
 Madarassy Zsuzsa 207
 Madarász Emil 242 270 309 323 334 367
 405
 Madariaga, Salvador de 182 374 377 382
 383 403 432
 Madelung, Age 115
 Mádl Ferenc 615 618
 Maes, Marcel 221
 Maeterlinck, Maurice 11 440
 Magnes, Claire-Anne 551 556 558 635 540
 Magyar Goethe Társaság 47 185
 Magyar Mickiewicz Társaság 171
 Magyari Lajos 589

Magyari Sándor 598
 Mailer, Norman 564
 Majakovszkij, Vlagyimir 168 175
 Majerová, Maria 405
 Majláth Gusztáv Károly, gróf 78
 Major Máté 458
 Major Ottó 487 556 603 604 605 608 611
 621 631
 Major Róbert 386 388
 Major Tamás 21 239
 Majorion, Giancarlo 654
 Makarenko, 226
 Makkai Ádám 654
 Makkai László 28
 Makkai Sándor 95 103
 Maksay Albert 28
 Malamud, Bernard 537 543
 Malihina, Jelena 551 556 574
 Malraux, André 370
 Malraux, Clara 369 439
 Mály Gerő 24
 Malypetr, Jan 151
 Malypetr-kormány 151
 Mandel, John 402
 Mandela, Nelson 570
 Mander, John 384
 Mándy Iván 197 198 287 393 453 609 611
 Manger, Icik 549
 Maniu, Iuliu 117
 Mann, Heinrich 301
 Mann, Thomas 19 49 76 78 90 105 167 168
 182 184 197 212 213 214 216 314 487 656
 Manninen, Otto 186
 Manojlović, Todor 150 183 184 426 437
 Mantegna, Andrea 650
 Mao Ce-tung 497
 Márai Sándor 50 89 91 93 100 107 179 181
 189 195 197 202 211 215 223 314 353 413
 582 584 606 615 625 628 644 653 657
 Márai Sándor-díj 632

Marcenac, Jean 252 253
 Marcos, Ferdinand 497
 Marczali László 499
 Márer György 536
 Margócsy István 646
 Mária Béla 203
 Mariay Ödön 181
 Marinetti, Filippo Tommaso 102 111–113
 115 116 118–121 124 126 133 137 162
 182 311
 Mark, Thomas 437
 Markó Béla 598 599 641
 Markovics Rodion 28 103
 Márkus György 473 508
 Márkus István 255
 Márkus László 181
 Márkus Márta 508
 Márkus Miksa 109 115 123 180 181
 Marosán György 339
 Marosi Ildikó 155
 Maróti János 387
 Maróti Lajos 527 544
 Marteau, Robert 482
 Martin du Gard, Roger 239
 Martin József 318
 Martin, Mircea 637
 Martinov, Leonyid 363 397 405
 Martiroszjan, Vagram 574
 Marton Endre 458
 Márton László 549 599 600 611 639 654
 Marttila, Satu 574
 Marx, Karl 250
 Masaryk, Tomáš Garrigue 41
 Masefield, Harry 378
 Masirevich Szilárd 185
 Mason, Malcolm 461
 Massenszky 327
 Masterman, Neville 509 574
 Máté György 271
 Matevski, Mateja 596

Máthé Elek 384
 Matković, Marija 540
Mátraházi fn. ügynök – Kassai György 414
 415
 Matuska Péter 171
 Matvejević, Predrag 558
 Mátyás Ferenc 373
 Mátyás király 25
 Maurel, Dominique 605
 Maurer, Robert K. 26
 Mauriac, André 381
 Mauriac, François 11 314 363
 Maurois, André 76
 Mayer, Hans 250 405
 Mazurkiewicz, Alicija 570
 McBain, Hugh 495
 McCarthy, Marie 436 429
 McCormack, William 551 556 564 570 574
 609
 McDiarmid, Hugh 328 340 362
 McRobbie, Kenneth 488 488 509 516 529
 537 540 551 564 574
 Medey István 390
 Medgyessy Ferenc 276
 Medvezcky Bella 278
 Megela, Ivan 635
 Meijsing, Doescka 570
 Melanović, Nikolaj 558
 Melo e Castro, Ernesto de 520
 Memmi, Albert 543
 Menandrosz 635
 Menczer Béla 502
 Meng, Vang 574
 Méray Tibor 231 246 254 274 383 384 397
 422 424 463
 Merle, Robert 368
 Mertens, Pierre 574
 Meschendörfer, Adolf 30
 Mesterházi Lajos 323 330 367 399 405 438
 464 489 527

Mészáros Béláné 427 428 430 453
 Mészáros István 273 438
 Mészáros József 382
 Mészáros Tibor 653
Meszlényi Károly fn. ügynök – Dömötör László 238 240 329–331 349 374
 Mészöly Dezső 201 588 605 611 637 641
 Mészöly Miklós 287 329 472 569 580 608
 629
 Metsistö, Olvai 574
 Metz, Eugene 421
 Meyer, Peter 174
 Mezei András 635
 Mezey Katalin 588 641
 Mezsirov, Alexandr 537
 Michaelis, Karen 115 134
 Micheli, Mario de 405
 Miguel, André 542
 Mihalić, Savko 574
 Mihályfi Ernő 218 227 294
 Mihályi Gábor 600
 Mihelić, Mira 540
 Mikeln, Miloš 547 556
 Mikes György 231 283 313 314 317 383 390
 391 424 425 427 453 521 522 526 536
 Mikes Kelemen Kör 462 463
 Mikes Lajos 63
 Mikić, Dusan 150
 Miklas, Wilhelm 51
 Miklós Andor 24
 Miklós Béla, dálnoki 200
 Mikó Árpád 647
 Mikó Imre 27 31 117
 Mikó Zoltán 236
 Mikszáth Kálmán 152 153 174 191 217 527
 625
 Mikszáth Kálmánné Mauks Ilona 191
 Milano, Paolo 499
 Milanov, Alekszandr 570
 Miletic, Mira 512

Miletich, Helmuth 551
 Mileva, Leda 429 505 506 529 530
 Miller, Arthur 11 363 438–444 448 451 456
 467 470 475 477 478 500 506 510 528
 623
 Milton, John 187 188
 Mindszenty József 239
 Minulescu, Ion 28
 Miresnyicsenko, Olga 556
 Mir-Hajdarov, Raul 574
 Mirković, Mirko 635
 Mišić, Zoran 495
 Mistral, Gabriela 514
 Mitchinson, Naomi 105
 Mladenović, Tanasije 529
 Mochanowski, Erich 168
 Módos Péter 587
 Moh, Youn-szuk 528
 Mohácsi Jenő 13 22 41 42 46 50 54–56 60
 70 73 78 86 88 97 98 106 109 113 138
 139 141 142 186 188 190–192 201 235
 296 301 406
 Moldován Pál 28
 Molinari, Christina 574
 Molnár Ákos 91 191
 Molnár Antal 276
 Molnár Ferenc 24 98 219 283
 Molnár Ferenc államtitkár 510
 Molnár Géza 247 271 373 374 472 489 527
 544 556 611
 Molnár János 551
 Molnár Jenő 46 54
 Molnár József 323 388 414 473
 Molnár Zoltán 264
Molnár fn. célszemély 565
 Molson, Jenny 641
 Molter Károly 28 30 34 35 86 269 270
 Moly Tamás 278
 Momirovski, Tome 596
 Mondral, Camilla 529

Monostory Margit, T. 174
 Monoszló Dezső 635
 Monro, Harold 105
 Mooly, Martin 570
 Moore, Henry 262
 Móra Ferenc 173 174
 Morandini, Giuliana 625
 Morau, Jean-Luc 607
 Moravia, Alberto 11 239 337 338 341 350
 357 363 404 408 440
 Moreau, Jean-Luc 495 502 509 531 570 641
 643
 Morelle, Paul 476
 Morgan, Charles 11 239 243 249 252 284
 288 297 298 440
 Morgan, Edwin 502
 Mórícz Zsigmond 22 25 41 49 50 59 61 63
 66–70 74 75 77 80 81 85 91 92 96 105
 106 181 204 217 384 417 609
 Mórícz Zsigmond-öszöndíj 504
 Morina, Mimmo 598
 Morris házaspár 224
 Morse, Donald E. 646
 Mortimer, Raymond 478
 Mosettig, Iovag 25
 Motiljova, Tamara 551
 Moulin, Jeanine 456
 Mózes Attila 635
 Mrkonjić, Zvonimir 574
 Mucha, J. 479
 Mucha, Jiří 468
 Muir, John 529
 Muir, Mary 461
 Muir, Willa 133
 Mundstock, Karl 529
 Munk Artúr 160
 Munkácsy Mihály 9
 Muno, Jean 514 537
 Murányi Róbert 604
 Murdock, Iris 537 543

Murin, Gustav 635
 Musgrave, Susan 603
 Mussolini, Benito 112 115 119 120 240 241
 Mussolini-kormány 120
 Musto István 599
 Müller Rolf 563
 Münzenberg, Willi 110

Nádai Pál 191
 Nadányi Zoltán 207
 Nádas Péter 639
 Naess, Arne 456
 Nagibin, Jurij 397
 Nagy 425
 Nagy Dániel 28
 Nagy Emil 46 53 112 115 181
 Nagy Endre 105
 Nagy Ferenc 212 218
 Nagy Frigyes porosz király 199
 Nagy Gáspár 567
 Nagy Imre 236 238 246 254 255 256 259
 260 279 295 321
 Nagy Imre-kormány, első 236 237 241
 Nagy István 269
 Nagy Koppány Zsolt 654
 Nagy Lajos 197 202 211
 Nagy László 378 392 399 526 532
 Nagy Miklós 603 625
 Nagy Pál 472 482 635 641
 Nagy Péter I. *Borisz*
 Nagy Sándor 228 424 444
 Nagy Zoltán 189 191
 Najdanova, Jonka 574
 Nandau, K. L. 540
 Narendarpal Sing, S. 529
 Našinec, Jirži 574
 Naszib, Davud 547 564
 Nayri, Yasar Nabi 461
 Nedelkoski, Mile 537

Négyesy László 89
 Nehru, Dzsaváharlál 261
 Nehru, Pandit 291
Nekli fn. ügynök 390
 Nemere István 598
 Nemere István 635
 Nemes György 473 489 527 544 556 611
 Nemes László 556 611
 Nemes Nagy Ágnes 197 198 287 329 337
 338 393 458 459 466 489 496 526 527
 544 556 560 580 600 608 639
 Nemeskürty István 239
 Németh G. Béla 611 628 639
 Németh Imre 181
 Németh László 239 246 254 257 266 271
 275 276 277 278 303 321 329 346 365
 367 368 398 399 403 405 413 416 421
 472 609 628 66
 Németh Zsuzsa 582
 Némethy Béla 47
 Nemzetközi Madách Társaság 629 637
 Neruda, Pablo 439 445 448 496 514
 Neumann, Robert 11 162 434 497 498
 Neumann, Walter 541 543
 Newman, Charles 509 510
 Nexø, Martin Andersen 47 105 222 223 244
 301
 Nezval, Vítězslav 249
 Nietzsche, Friedrich 212
 Nikkinen, Jouko 574
 Nikolov, Nino 537 631
 Nikov, Borisz 537
 Nkosi, Lewis 519 522
 Nobel-díj 11 48 49 50 56 71 112 149 229
 370 377 454 483 487 501 506 560 580
 588 612 620
 Noël, Bernard 514 574
 Novak, Borisz A. 596
 Novotny, Antonín 468
 Nowotny, Walther 515 529 543

Nuis, Aad 537
 Nunni, Gabrielis 105
 Nüchtern, Hans 101

Nyikolajevna, Julija 574
 Nyíri Tamás 608
 Nyíró József 154
 Nyíró József 27 28

O'Neill, Eugene 105
 Oates, Joyce Carol 543
 Obersovszky Gyula 373 394 395
 Odegard, Knut 495
 Oláh Béla 319
 Oláh György 600
 Oláh János 641 645
 Olaj, Jože 564
 Olariu, Constantin 537 631 635 637
 Olhina, Jevgenyja 405
 Ollenbert 396
 Olosz Lajos 156
 Olosz Lajos 28
 Omber, Rossana 509
 Opel, Adolf 529
 Oprescu, Georges 182
 Oravec Imre 600
 Oravec Paula 323 367 406 464 489 527 438
 Orbán Gábor 43
 Orbán Gábor előadóművész 46
 Orbán László 277 322 449 466
 Orbán Ottó 352 353 488 527 544 556 560
 580 610 639
 Orlovsky, Peter 543
 Ormos Iván 28 156
 Ormos Mária 19
 Oroszlánné Mészáros Ágnes 634
 Ország-Hviezdoslav, Pavel 153
 Ortega y Gasset 74 251

Ortman, Maria 574
 Ortutay Gyula 188 192 202 218 219 237
 238 240 241 244 321 330 345 371 377
 460 490
 Orwell-díj 523
 Osborne, John 405
 Ossietzky, Carl von 112 137
 Osvald Károly 240
 Osvát Ernő 74
 Oszkár norvég király 47
 Osztovíts Levente 606 611
 Ota, Saburo 461
 Ottaviani, Alfredo 392
 Ottlik Géza 190 201 202 211 212 242 247
 276 287 329 346 381 393 399 413 414
 464 486 489 527 544 556 580
 Ould, Hermon 11 22 114 115 135 150 161
 162 165 187 213 230 232 293 298
 Overeem, Jean-Willem 537

Öllös László 582
 Örkény István 197 198 218 254 286 321
 395 396 458 459 464 489 496 527 628
 Örley István 191 192
 Özer, Kemal 564

Paál Árpád 27 78
 Paál Ferenc 241
 Paetzke, Hans Henning 558
 Pais Dezső 218
 Pajor István 184
 Pakots József 64 93
 Paku Imre 218
Pál Éva fn. ügynök – Gergely Pálné Somló
 Veronika 320 330 394 427 428 430
 Pál Lénárd 564
 Palach, Jan 543 550
 Palágyi Lajos 91

- Pál-Antal Sándor 276
Pálffy Ágnes 652
Páll Lajos 276 589
Palló Imre 111
Pálóczi Edgár 171 191
Pálóczi-Horváth György 232 273 274 280
283 289 298 299 307 310 312 313 314
317 318 319 329 331 334 374 424 453
Palotai Boris 459
Palotai Erzsébet 216 218 603
Palotás Magda 330
Pamiętkova, Księża 14
Pán Imre 330
Pannonius, Janus 649 650 652 652
Pap Károly 191 192 220
Papp Anna 16
Papp Györgyné 557
Papp László 531
Papp Tibor 472 474 482
Paradis, Susanne 570
Parandowski, Jan 171 249 429
Pardy, Joe 50
Parmenius Budaeus István 650
Páskándi Géza 276 589 628
Pasquelle, Solange 574
Passuth László 190 199–203 205 206
208–213 216 217 219 220 232 242 247
263 265 276 278 279 284 307 306 309
321 323 324 328–330 340 343 367 372
373 376 392 406 424 433 438 439 444
452 458 459 461 464 478 482 489 497
512 514 514 527
Paszternák Mária 588
Patai József 63
Patai, Raphael 605 609
Pataki Pál 588
Patersić, Vlado 564
Paterson, Elisabeth 540
Pauler Ákos 74
Pausztovszkij, Konsztantyin 363
Pavese, Cesare 401
Pavić, Milorad 574 625 631
Pavlov 221
Pázmány Péter 152 600 609
Péchy Blanka 216 218 328 406
Pedersen, Poul 537
Peéry Rezső 43 23 46 239 414
Pekár Gyula 69 70 80 82 83 88 92 96 100
109 111 121 131 136 139 141 655
Péliné Bán Éva 629 632
Pelt, Ferdinand Stevens van 461
Peng-fej, Chai 573
Pénzes Géza 384
Perecsényi Oszkár 466
Perišić, Miodrag 596
Perlmutter, Suzanne 409
Perlöff, Marjorie 651
Pernyák 496
Pervomajszkij, Leonyid 224 225 226 362
363
Pessarrodona, Marta 586
Pétain, Henri Philio 249
Petelei István 20
Péter András 192
Péter János 314 315 316
Peterdi Andor 140 224 309
Péterffy Gergely 647
Pethő Tibor 271 608
Petőcz András 588 642 647 648 649 657
Petőfi Emlékbizottság 641
Petőfi Sándor 76 115 126 153 158 177 215
217 221 225 264 325 363 373 416 638
640 641
Petőfi Társaság 20 21 47 61 95 174
Petraik, Nikica 594
Petri György 540 559 639
Petrov, Valerij 384
Petrović, Veljko 44 45 51 183 184
Petrovics Elek 45 191
Petry Pál 25 26
Pfeiffer Zoltán 388
Pholien, Joseph 422
Pick, Otto 132
Piérard, Louis 223
Pierhal, Armand 429
Pietras, Richard 556
Pilinszky János 60 197 198 321 393 475 639
Pilotto, Camillo 25
Piłsudski, Józef 131 180
Pinochet-rendszer 519 535
Pinson, Hermone 642
Pintér Jenő 181
Pinter, Harold 378 623
Piorard, Louis 221
Pirandello, Luigi 25 26 499
Pius pápa, IX. 389
Plachy 245
Platona, Pavel 566
Platthy Jenő 280
Plätz Rudolf 191
Pléh Csaba 637 639
Podhorska, Stefani 131
Poe, Edgar Allan 340 351 328
Pogačnik, Bogdan 512 540
Polgár 162
Polinszky Károly 608
Polten, Joseph 419
Pomogáts Béla 16 27 38 39 604 611 631 635
637 639 641
Pongrácz Tibor 612 613 616
Ponická, Hana 582
Pons, Max 495
Pontopiddan, Henrik 101 105
Popa, Vasko 429 488
Popély Árpád 580
Popov, Valerij 635
Popović, Branko 184
Popović, Svetislav 184
Popović, Vladeta 184
Popovics Sándor 53
Pór Bertalan 266
Porumbacu, Veronica 515
Poszler György 270
Pound, Ezra 381
Powell, Anthony 378
Pozsgay Imre 524 538 549 640
Praznovszky Mihály 616 621 622 629
Prečan, Vilém 550
Prelipeanu, Nicolae 631 635
Pressburger, Giorgio 574 637 639
Prévert, Jacques 262
Priestley, John Boynton 185 281
Princz Gábor 603 604 605 611
Pritchett, Victor Shawdon 11 512 507 513
518 520 522
Probst, Franz 551
Prodi, Romano 644
Prohászka Ottokár 377
Prosperov Novak, Slobodan 596
Pröhle Gergely 606 623 641
Pryce-Jones, Alan 456
Puccini, Giacomo 328 340
Puel, Gaston 445
Puskás Katalin 16
Puskin, Aleksandr 301
Putnam, J. B. 529
Püski Sándor 329
Quasimodo, Salvatore 363
Rába György 197 198 228 258 393 588 611
Raboni, Giovanni 529
Ráckevei Anna 647
Rácz Zsuzsa 14 647 658
Radics Gitta 168 169
Radics Katalin 564
Radnai Miklós 21 25 185 190–192 207 301
405 435 437 454 526 628 652

- Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni 185 188
207 220 611
- Radó Antal 13 22–25 30 41 43 46–48 50–55
59 60 63–65 70 72 78 82 83 86 88–93
98 99 100 107 109 113 118 135 138
140–143 145 147 148 151 161 163 170
172–174 178–183 186 189 190 191 200
201 203 235 296 301 351 615 655
- Radó György 217 218 328 469
- Radó Imre 160
- Radzitzky, Carlos von 422 423 429 456 509
- Rainer M. János 232 304 319
- Raittila, Anna-Maja 514 529
- Rajakrishnan, V. S. 574
- Rajk András 458
- Rajk László 248
- Rákóczi Ferenc, II. 9
- Rákos Sándor 458 488
- Rákosi Jenő 13 20 22 23 24 46 50 55 59 61
62 83 90 113 311 655
- Rákosi Mátyás 226 228 238 246 248 256
263 283 287
- Rákosi-kormány 241
- Rákosi-korszak 223 261 277 398 399
- Rákosi-rendszer 312
- Ralston Saul, John 11 646 649
- Ráth-Végh István 46 50 173 186 190 200
202 203 212 222 383
- Rátkai Ferenc 403 423 438 464 482
- Rátki András 557
- Raworth, Tom 514 654
- Rayman Katalin 329 531
- Raymond, Ernest 132 133
- Rebello, Francisco 588
- Rebreanu, Liviu 32 86 154
- Récsey Róbert 346
- Regnaut, Maurice 515 537 547 551 556 558
564 570 574
- Reisch Alfréd 626
- Rejtő Jenő 192
- Remak, Henry 461
- Remané, Martin 495
- Reményi József Tamás 548
- Reményik Sándor 28 79 95 155 156
- Remenyik Zsigmond 323 367 406
- Renfranz, Hans Peter 529
- Renn, Ludwig 250 301
- Rennert, Jürgen 540
- Rényi András 647
- Rényi Péter 351 500 544 556
- Révai József 195 197 229 287 356
- Révay József 91
- Révész Béla 91 190 191 328
- Révész Sándor 12 264 271 549 551
- Revey, Lewis 208
- Rexa Dezső 211 214 221 406
- Réz Pál 303 370 371 510 594 639
- Rezes György 442
- Rhode, Birgit 537
- Rhodes, Anthony 384 397–402 404 417
- Rice, Elmer 281 282 428 437
- Richard, Roger, 437
- Richards, J. A. 427
- Rideg Sándor 309 323 367 406 438
- Ridland, John 574
- Rigaud, Jacques 522
- Ringrose, Charles 373 384 405
- Ripka Ferenc 122
- Ripka Ferenc 71 73
- Rippl-Rónai József 9
- Ritoók János 26 30 33 34 36
- Robbe-Grillet, Alain 445
- Robbers, H. 101
- Roberts, Peter 488
- Robotos Imre 269 270
- Roboz Andor 191
- Roček, Roman 14
- Rocher, Thierry 607 628
- Roda-Roda, Alexander 115 123
- Rodrigues, Ernesto 638
- Rogeria, Luis 540
- Rohou, Guy 515
- Rolin, Henri 221
- Rolland, Jacques Francis 262
- Rolland, Romain 90 92
- Roma, Fernando Garcia 635
- Romain Rolland Emlékbizottság 221
- Romains, Jules 11 42 48 56 59 65 76 78 90
92 96 105 109 112 113 115 122–124 148
159 162 186 440
- Romány Pál 557 558
- Róna Ilona 329 330
- Rónai Mihály Andás 96 113 314–316 120
196 202 239 240 241 263 304 306–309
313 318–320 323 325 326 333 336 338
339 353 358 359 367 393 406 407 438
464 487 489 527 544 556 636
- Rónai Mihály Andrásné Gábor Marianne
314 608 628
- Rónai Pál 529
- Róna-Tas András 639
- Rónay György 201 202 215 218 255 257
287 366 368 409 418 419 423 428 436
438 458 464 489 527
- Ronay, Gabriel 505
- Roosevelt, Franklin Delano 224
- Roosevelt, Nicholas 101
- Ror, Wolfgang 529
- Roscher, Achim 384
- Rosendorfer, Herbert 529
- Ross 425 426
- Rosslin, Felice Mary 574
- Rossova, Anna 574
- Rosta Endre 508 608
- Rosszijanov, Konsztantyin 529
- Rosszijanov, Oleg 461
- Rosztropovics, Msztjiszlav 486
- Roth, Philip 514
- Rothermere, lord 65 66 67 68 6971 75 77 78
80 106 113 150 649
- Rothermere-díj 48 65 66 70 76 81 91 99 145
150 169 655
- Rousseau, Jean-Jacques 126
- Rousseaux, Bernadette 588
- Rousselot, Jean 437 454 469 488 537
- Roy, Claude 262 496
- Rózsa Dezső 191
- Rózsa Imre 222
- Rösler Endre 111
- Rubin Szilárd 474
- Rubinyi Mózes 14 21 50 111 113 148 174
178 186 187 189–191 199–203 205–222
224–230 232 234–236 238–248 258 263
264 266 272 273 276 277–279 282 284
285 290 292–300 304 309 320 321 323–
328 332–335 337 338 346 348 351 355
359 362 367 368 378 383 384 394 406
438 442 534 656
- Rubinyi Mózesné Bodor Ilona 189
- Rudnyánszky István 557
- Ruiz-Daudet, Caros 461
- Rukeyser, Muriel 524
- Rushdi, Salman 601
- Ruspanti, Roberto 599 628 635
- Rübberdt, Irene 631
- S.** Cairncross 445
- Saad el-Din, Mursi 429
- Sabatier, Robert 437
- Sachs, Nelly 454
- Sackwille-West, V. 105
- Sadkovski, Waclaw 574
- Sadoveanu, Ion Marin 28
- Sadrovsky, Vaclav 559
- Sakse, Elga 574
- Salamon Ferenc 603 604 605 611
- Salamon Henrik 191
- Salamon László 269
- Sallai Imre 510

- Salminen, Johannes 570
 Salten, Felix 55 62 63 92 115 125 162 166
 Salvat, Ricard 605
 Salvini, Guido 25
 Sanders, Ivan 574
 Sándor András I. *Sárdi Mihály*
 Sándor Eleonóra 582
 Sándor Iván 603
 Sándor Judit 378
 Sándor Kálmán 191 271 277 279 323 367 406
 Sándor Pál 217
 Sánta Ferenc 287 393 568
 Santarcangeli, Paolo 488 529 551
 Santavuori, Pekka 461
 Sarac, Tahsin 509 540
 Saragat, Giuseppe 357
 Saramago, José 588
Sárdi Mihály fn. ügynök – Sándor András 264
 371 394 453 455 459 469 472 473 474
 475
 Sarfatti Cesare 119
 Sarfatti, Margherita (Grassini) 112 118 119
 120
 Sári Judit 605
 Sarkadi Imre 248 399
 Sárközi György 127 142 189 190 191 192 216
 Sárközi Györgyné Vészi Márta 198
 Sárközi Mátyás 446 654
 Sárközy Péter 652
 Saroyan, William 543
 Sarrion, Antonio Martinez 605
 Sarsanedas, Jordi 637
 Sartre, Jean-Paul 262 369 381 439
 Sas Péter 27
 Sassoon, Siegfried 105
 Saurat, Denis 11
 Savoyai Jenő 130
 Scamell, Michael 534
 Scheiber Sándor 101
 Scheinert, David 480 488 502 527 547
 Schiff, Laura 564 574
 Schipper, Mineke 535 543 559
 Schlett István 639
 Schlesinger, Arthur 386
 Schlösser, Rainer 168
 Schlumberger, Jean 239
 Schmidt-Pauli, Edgar von 112 158 161–163
 168
 Schmiele, Walter 337
 Schmitt Henrik 173 174
 Schmuck, Elisabeth 496
 Schnetz, Wolf Peter 564
 Schnitzler, Arthur 132
 Schokler, Georges 495
 Schönwiese, Ernst 509
 Schöpflin Aladár 50 55 74 75 89 90 97 98
 104 105 108 109 150 161 170 178 181
 185 186 202
 Schöpflin Gyula 139 202
 Schreiber, Thomas 397
 Schubert, Franz 79
 Schwartz, Max 574
 Schwarz, Helmut 461
 Schwarzwald, Eugenia 121
 Scitovszky Béla 22
 Scott, Walter 545
 Sebestyén Géza 25
 Sebestyén György 239 589
 Sebestyén Gyula 47
 Sebestyén Károly 50 55 191
 Sebők Anna, P. 276
 Sediánszky János 646
 Seghers, Anna 239 301
 Seidel-Cambell, Henry 160 164
 Semper, Johannes 105
 Semple, George 484
 Semprun, Jorge 598
 Senghor, Leopold Sédar 598
 Serfőző Simon 588
 Servais, Susanne 502 527 547
 Setabutr, Noranith 570
 Shakespeare, William 98 169 183 301 325
 357 591
 Shaw, George Bernard 239
 Shehu, Bashkim 627
 Shih, Hu 11
 Shultz, George P. 601
 Siciliano, Italo 25
 Siefferi, René 529
 Sierosewski, Andrzej 635
 Sigmond István 589
 Sík Endre 314
 Sík Sándor 21 197 202 218
 Siklósi Norbert 242 258 263 267 271 273
 276 277
 Silfer, Giorgio 631
 Sillai Árpád 565
 Sillitoe, Alan 406 527
 Silone, Ignazio 11 281 302 369 370 439 448
 475 479
 Simó Jenő 242 246
 Simon Gusztáv 382 383
 Simon István 230 254 277 323 367 393 406
 438 464 482 512 514
 Simon László 204
 Simon, Leon 333
 Simond, Daniel 445
 Simonffy Marhot, R. 184
 Simonyi Anna 190
 Singh, Narendrepal 556
 Sinka István 255 257 276 346
 Sinowatz, Fred 570
 Sipos Domokos 28 29
 Sipos Ferenc 16
 Sipos Gyula 286
 Sipőcz Jenő 71–73 53 54 114 115 121
 Şireagu, Octavian 155 156
 Siyavuşgil, Esat 456
 Skireczki, Hans 551
 Skjoldborg, Johan 105
 Sklovskij, Viktor 461
 Skoudal, Alois 249
 Skrobinyec, Jurij 631
 Slávik, Juraj 118 144
 Smith, William Jay 495 515 537 547 556 564
 574 604 609 561
 Smrek, Ján 405
 Snodgrass, William D. 456 502
 Snow, Charles Percy 378 406 422 495
 Sobolewska, Elsbeta 574
 Sodenkamp, Andrée 437
 Soender, Stephen 437
 Soliman, Fawzi 529
 Solis, Ramón 480 488
 Solohov, Mihail 239 328 363 397
 Solt Hugó 215 227
 Solymos Péter 378
 Somlyó György 197 198 201 239 255 329
 330 378 393 394 429 436 438 453 454
 458 459 464 469 470 488 489 512 514
 527 544 556 571 580 600 608 610 615
 622 628 639
 Somody Pál 174
 Sondeck, Linn 167
 Sonne, Jørgen 529
 Sontag, Susan 562 564
 Soós Endre 241
 Soria, Georges 222
 Soros Alapítvány 585 606 616 628
 Sorsics, Gizella 529
 Souleiman, Michel 540
 Sowka, Gerd 502
 Soyinka, Wole 535
 Soyka, Walther 162
 Sőtér István 14 15 21 198 212 232 237 244
 248 288 319 320 322 323 329 345 355–
 357 359–362 366–368 370 372–378 380
 385 394–397 402–404 406 409–412 414
 416–419 421 423–425 427–431 433–436
 438 441 446 448 450 452 453 455–458

- 460 464 470 476 479 480 481 484 485
487 488–491 514 517 527 544 547 556
574 599 656
Spark, Muriel 378 396
Specht, Richard 132
Spender, Stephen 215 378 428 439 521 522
523 598
Spengler, Oswald 74
Spiel, Hilde 468 496
Spiró György 556 629
Squelatti, Paola 556
Sramek 48
Standeisky Éva 218 249 264 266 267 277
359 371 373 381
Stárek, František 581
Staud Géza 201
Stefanović, Svetislav 114 115 133 150 158
161 166 169 175 183
Steffen, Albert 52 57
Steinbeck, John 422 471
Steiner, Georg 480
Steiner, Rudolf 52
Stendhal 630
Stevenson, Adlai 386
Stewart, Neil 237 293 294
Stickelberger, Emanuel 162
Stier, František 570
Stiffoni, Giuseppe 570
Stil, André 266 267
Stoica-kormány 270
Stoppard, Tom 623
Storey, Graham 437
Strasser Hilda fn. ügynök – Barna Tiborné
Molnár Alice 275
Straub F. Brúnó 608
Straus, Roger 570
Strignovsky 54
Strobl, Karl Hans 57 101
Struzyk, Brigitte 559
Styron, Robert 564
- Styron, William 510 514
Suder Jánosné 394
Sulzberger 575
Sumonyi Papp Zoltán 14 464 611 643 644
645 647 653 657 658
Supka Géza 93 201 202 215 218
Surányi Miklós 63 64
Suroor, A. 502
Sükösd Mihály 384 394 464 501
Sütő András 270 574 583 589
Svensson, Jon 101
Swan, Wim 570
Sylvanus, Erwin 541 543
- Szabédi László** 28 270
Szabó Dezső 191 415
Szabó Ferenc 378
Szabó Ferenc SJ 639
Szabó Gábor 605 608
Szabó György 455 482
Szabó Gyula 589
Szabó Juliet 353 452
Szabó Kálmánné 510
Szabó Lőrinc 91 181 189 196 197 254 256
276 303 321
Szabó Lujza 111
Szabó Magda 198 287 330 399 465 489 527
542 544 556 608 611 628
Szabó Miklós 400
Szabó Pál 240 242 307–309 323 329 351
367 368 384 406 409 438 464 465
Szabó T. Anna 644 657
Szabó Zoltán 198 220 252 260 262 273 314
329 381 383 389 398 399 446
Szabó Zoltán Attila 648
Szabolcsi Bence 202 239 458
Szabolcsi Miklós 100 184 356 416 429 438
462 463 465 489 527 556 584 608 628
544 611
- Szajer József 639
Szakács Béla Zsolt 647
Szakáts Miklós I. *Cyrano*
Szakál Imre 421
Szakasits Árpád 212
Szakonyi Károly 647
Szaladze, Manana 515 529 537 540 556 559
Szalai Emil 98
Szalai Imre 228
Szalai Sándor 249
Szalatnai Rezső 43 247
Szántó György 28
Szántó Piroska 561 611
Szántó Tibor 628
Száraz György 551
Szász Béla 383
Szász Elizabeth 631
Szász Imre 329 384 580 581 584 585 588
591 593 594 596 598 601 603 604 606
608 610 611 614–616 620 621 658
Szász János 589 598
Szász Zsolt 652
Szász Zsomborné 50
Szathmáry István 50 173
Szattler Katinka 44
Szauder József 271 277
Szávai János 652
Széchenyi György, gróf 231 442
Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia
464
Széchenyi István, gróf 9 123 144
Széchenyi Tudományos Társaság 646
Szécsényi Mihály 16
Szegedy-Maszák Mihály 120 628 744
Székely György 351
Székely János 635
Szekeres György 330
Szekeres László I. *Sziklai Barna*
Szekrényessy Júlia 480
Szélpál Árpád 419
- Szemerényi Oszvald 383
Szemplér Ferenc 28 156 515
Szenczei László 28
Szende Pál 96
Szende Tamás 607
Szent Antal, páduai 385
Szent Gellért 25
Szent István 25 178
Szent István Akadémia 82
Szenteleky Kornél 44 45 65 104 150 156
158–160 166 167
Szentimrei Jenő 28 155 269
Szent-Ivány József 40 41
Szent-Iványi Béla 502
Szent-Iványi, Ita 502
Szentkuthy Miklós 197 201 239 287 393
603 618 620
Szentmihályi Szabó Péter 527
Szép Ernő 46 50 54 186 202 203 211 212
225 325 328 416
Szépe György 637 639
Szépfalusi István 582 583 588 591 598 600
611 631 639
Szépfalusi Istvánné Wanner Márta 591
Szerb Antal 21 190 191 192 220
Szereda, Vjacseszlav 631
Szerényi Ferdinánd 43
Szigeti József 473 608 628
Szigeti László 582
Sziklai Barna fn. ügynök – Szekeres László
318 551
Sziklai János 50 64 174
Szilágyi Ákos 548 549
Szilágyi András 269
Szilágyi Béla 397
Szilágyi Dezső 314 315 319
Szilágyi István 589 598 600 635 639
Szilágyi Sándor 191
Szimonov, Konsztantyin 429 431 436
Szini Gyula 131

Szinnai Tivadar 330
 Szinyavszkij, Andrej 446 534
 Szinyavszkij–Danyiel-ügy 450
 Szinyei Merse Pál Társaság 223
 Szirmai István 356
 Szirmai Károly 157 158 389
 Szirtes Edina Mókus 653
 Szirtes, George 570 574 637
 Szkárosi Endre 654
 Sznegirev, Golij 528
 Szobotka Tibor 211 527 544
 Szolnoki 396
 Szolzenyicin, Alekszandr 244 423 483 486
 488 513 555
 Szolzenyicin-ügy 319 484 485 487
 Szombathy Viktor 190 199 200 203 214
 219–222 224–228 230 235 236 239 240
 242 247 248 258 267 277–279 308 309
 323 367 426 438 445 465 472 483 503
 556
 Szombati-Szabó István 28 156
 Szomory Dezső 191 216 325 328 415
 Szophoklész 553
 Szócs Géza 10 14 16 531 551 552 582 643
 646–654 658
 Szócs István 598
 Szöllősy Mátyás 652
 Szöllősy Zsigmond 50 186
 Szőnyi Tamás 16 202 232 238 240 241 260
 261 267 274 278 287 288 302 309 318
 321 322 329 331 357 371 381 382 387
 388 392–394 414 415 444 459 473–475
 510 545 546 552 553 559 562 618
 Szőnyi István 594 600 611
 Szőnyi Zsuzsa 591
 Sztálin, Jozsif Visszarionovics 110 225 261
 377
 Sztálin-díj 296 377 424 444
 Sztójay Döme 189
 Szudy Elemér 50 78

Szurkov, Alekszej 378 439
 Szüllő Géza 151
 Szűrös Mátyás 564

Tabajdi Csaba 629
 Tabéry Géza 28 155
 Tábori Kornél 190
 Tábori Kornél 301
 Tábori Pál 202 203 205 209 210 211 215–
 217 219 221 222 231 233 236 237 239
 252 253 260 261 275 280–287 289 301
 313 314 317 326 332–334 339 358 373
 383 385–388 391 392 394 395 397 417
 418 424–426 435 442 444 452 453 488
 502 512
 Tagore, Rabindranath 396 405
 Takács Ferenc 611
 Takács László 173 178
 Takács Zsuzsa 611
 Takáts Gyula 458 610
 Talmin, Pedro 574
 Tamás Aladár 247 465 489 527
 Tamás Gáspár Miklós 552 553 635
 Tamás Menyhért 647
 Tamási Áron 28 196 197 201 202 237 242
 254 256 264 266 271 276 286 321 323
 329 346 349 365 367 368 381 398 399
 406 413 438 438
 Tamási Lajos 256
 Tamen, Pedro 588
 Tánczos Gábor 394
 Táncsics Mihály 345
 Tandori Dezső 474 527 560 639
 Tardos Tibor 249 264 300 312 317 459
 Tarján Tamás 636 638 652
 Tassoni, Luigi 635
 Tatay Sándor 254 255 287
 Taufer, Veno 574 588 637
 Tavaszy Sándor 28

Tavernier May, René 11 564 574
 Taylor, J. P. 405
 Taylor, Martin 495
 Teleki Domokos, gróf 27
 Teleki Pál, gróf 19
 Teleki Sándorné, gróf 53 70 141 142
 Temesi Ferenc 637 642 647 648 653 657 658
 Tempefői-Subelka Artúr 207
 Tentije, Hans 570
 Tersánszky Józsi Jenő 207 211 254 278
 Tervonen, Viljo 574
 Tezla, Albert 437 559 570 574 605 609
 Thinsz Géza 529 570
 Thiong'o, Ngui wa 535
 Thomas, Dylan 239 378
 Thomas, Edit 161
 Thomka Beáta 639
 Thorpe, Nick 648
 Thumboo, Edwin 651
 Thurzó Gábor 201 422 486 500
 Tielsch, Ilse 574
 Tigrid, Pavel 280 435 467 479 517 518 522
 523 530
 Tihamér Lajos 25
 Tiuhonen, Ilpo 574
 Tildy Zoltán 260
 Tímár György I. *Bőrös és Török Gyula*
 Tímár István 474
 Tímár Máté 473
 Timotijević, Bozidar 574
 Tisza család 9
 Tiussant van Boerlaere, F. V. 101
 Tkacsenko, Alexandr 574 606
 Tóbiás Áron 248 249 254 255 257 261
 Tóbiás Krisztián 654
 Toldi Lóránt 16
 Toldy Kör 43
 Toller, Ernst 112 114 121 127 128 137 138
 162 163 164 165 166 167 174
 Tolnai Ákos 25

Tolnai Gábor 202 271 277 286 406 438 465
 489 527
 Tolnai Lajos 20
 Tolnay Károly 389
 Tolsztoj, Lev 301 502 509
 Tolvaly Ferenc 647 648 652 658
 Tomcsányi János 171
 Tompa László 28 103 156 269
 Tompa Mihály 152
 Torday Sándor 419
 Tornai József 330 472 482 544 556 588 598
 600 611
 Torner, Carles 637
 Toscanini, Arturo 120
 Tóth 375
 Tóth Árpád 325 454
 Tóth Árpádné 189
 Tóth Dezső 356 466 548 557
 Tóth Erzsébet 548
 Tóth Éva 584 608 610 611 628 629 631 634
 635 637 639 642 648 657
 Tóth Gyula 238 474 510 510 516 529
 Tóth Ilona 395
 Tóth Judit 378
 Tóth Károly 582
 Tóth Károly Antal 551 552
 Tóth Krisztina 647
 Tóth László költő 16
 Tóth László újságíró 25
 Tóth Pál 391
 Tóth Sándor 647
 Tömöry Péter 654
 Töreky Géza 190
 Törő Gábor 593
 Törő Imre 608
 Török András 63 623 625 629 631
 Török Endre 328
 Török Gyula 416
 Tözsér Árpád 639
 Tralow, Johannes 289 405

Tranströmer, Thomas 529
 Traz, Robert de 101
 Trefán Leonárd 31
 Trencsényi-Waldapfel Imre 201 270 328
 340 356 394
 Trencsényi-Waldapfel József 270 438 465
 Trewin, John Courtenay 417 480 529 557
 Trifonov, Jurij 502 535 542 543 556
 Trilling, Ossia 547
 Tristan Tzara-díj 634
 Troll, Thaddäus 541 543
 Truman, Harry S. 230
 Trutat, Alain 574
 Tudoran, Dorin 651 654
 Tuma, Vladimír 108
 Tumova, Jirina 108 213 437
 Tunström, Göran 574
 Turczy István 639 645 647 648 652 653 659
 Turner, Frederick 574
 Túróczi Trostler József 406 458
 Tvardovszkij, Alexander 397 446
 Tverdota György 628 654
 Tzara, Tristan 305

Uhse, Bodo 250
 Ulbricht, Walter 484
 Oloise, Tom 437
 Ulrik, Maja 574
 Umar, Leyla 623
 Umnjakova, Jelena 570 574
 Undset, Sigrid 47 48 49 101 105
 Ungaretti, Giuseppe 314
 Unger, Günther 551
 Unger, Wilhelm 502
 Ungvári Tamás 11 116 164 190 233 263 288
 321 329–331 393 394 403 424 427 428
 435 436 438 445 454 459 465 482 489
 510 527 544 556 565 584 598 602 603
 609–623 633 647 657

Unwin, Stanley 208
 Upor László 644úkalász Márton 644
 Urbán Eszter 330
 Urban, Milo 105 106
Urbán fn. állambiztonsági tiszt 375
 Urbanitzky, Grete von 56 59
 Urbányi, Paolo 574
 Uricaru, Eugen 590
 Ursu, Gheorghe 566
 Utassy József 641

Újfalussy József 239 378
 Újlaki Kálmán 304 417

Vaad Ferenc 373
 Vaad Ferenc 374
 Văcărescu, Helene 182
 Váci Mihály 406 438 482
Váci fn. ügynök – Vujicsics D. Sztoján 318
 556 596 603 610 617 620 621 623
 Vaculík, Ludvík 515 523 625
 Vadasy Bettina 231 501 517
 Vághidi Ferenc 191
 Vagn Jensen, Erik 529
 Vágó Zsolt 594 608 608
 Vagyoczky Béla 539 540 543 547 551 555
 556 559 565 568
 Vailland, Roger 262
 Vajanský, Hurban Svetozar 153
 Vajda Endre 198 216 329 378
 Vajda György Mihály 328 351 438 458 465
 489 527 544 556 608 611 617
 Vajda János Társaság 21 207 221 625
 Vajda Mihály 508
 Vajda Miklós 218 321 352 466 491 492 527
 544 556 557 572 580 617
 Vajthó László 456
 Valdés, Vilém 529

Valéry, Paul 148 182 635 638
 Vályi Gábor 471 481
 Vámbéry Ármin 96
 Vámos Imre l. *Kerekes és Neki*
 Vámos Miklós 629
 Van Gogh, Vincent 223
 Vándor Iván 50 64 78 173
 Vaneček, Arnošt 249
 Várady Tibor 637 639
 Varannai Aurél 109 112 134 465
 Varga Béla 212
 Varga József 345
 Varga Katalin 16
 Varga László 231
 Vargaftig, Bernard 488 502 514 527 559 570
 574
 Vargas Llosa, Maria 11 518 520 524 528 530
 533–537 539
 Várhegyi István 276
 Vári Attila 626
 Vári Fábián László 641
 Vári György 654
 Várnai Zseni 202 270 323 328 367 406 438
 465 527489
 Varságh János 78 174 186 187 189 201 202
 Vas István 14 21 176 202 207 244 288 329–
 331 346 355 367 368 378 393 394 399
 406 428 429 435 438 454 465 466 489
 516 520 523 524 527 532 536 544 556
 560 561 579 580 584 593 594 610 611
 615 657
 Vasarely, Victor 474
 Vásárhelyi Ziegler Emil 28
 Vasziliszkosz, Vaszilisz 488 540 543
 Vasziljeva, Larisza 543 574
 Végel László 631 639
 Vegesack, Thomas van 512 571 626 628
 Végh György 393
 Végh László 16
 Vegin, Pjotr 574

Velter, André 574
 Venturi, Marcello 455 456
 Vercors (Jeab Bruller) 262 495 547 556
 Veres András 195 346
 Veres Ila 245
 Veres Péter 239 240 242 254 256 257 266
 271 329 365 429 436 472 482
 Veress Miklós 544 556 635 637
 Veress Sándor 386 390
 Vergilius, Publius Maro 198
 Vermes Péter 594 603 611
 Vermeulen, August 101
 Vértés György 271
 Vértés János 391
 Vészi Endre 246 458 459
 Vészi József 106
 Vezér Erzsébet 636
 Vickó Árpád 574
 Vida Jenő 106
 Vida László 588
 Vidaković, Aleksandar 24 44 166
 Vidal, Peyre 122
 Vidmar Antal (Antonio Widmar) 120
 Vidnyánszky Zoltán 637
 Vidor Marcell 191
 Vidor Miklós 198 458 556 610
 Vienne gróf, Louis-Ferdinand de 66
 Vigh Józsefné 544
 Vigorelli, Giancarlo 406
 Vihar Béla 488
 Vikár Béla 20 50 63 181 191
 Vilček Béla 652
 Villani Frigyes, báró 149
 Villefosse, Louis de 331 334
 Villon, François 199 377 650
 Vilmos német császár 11 60 119
 Vincze Gábor 270 525 551
 Virág Ferenc 232 240 274 306 331
 Visky Árpád 553 566
 Vita Zsigmond 28

Vitale, Serena 529
 Vitányi István 247
 Vitoria, José Antonio 570
 Vízahányó József 421
 Vladimov, Georgij 528
 Vogt, Johan 405 456 502
 Voinescu, Romulus 34
 Voinovich Géza 48 50 55 69 70 81 82 88
 141 143 150 181 186 202 218
 Voisine, Jacques 461
 Vojnits-díj 81
 Volszkij, Szergej 642 559 574
 Voltaire 126
 Voronkina, Tatjana 556
 Voznyeszenszkij, Andrej 397 535
 Vörös István 645
 Vörös László 567
 Vörösmarty Akadémia 20
 Vörösmarty Mihály 115 575
 Vrebos, Pascal 540
 Vriesland, Victor Emanuel van 11 289 326
 332 408 410 417 427 429–431 438 440
 483 484 439 497
 Vucetich, Nelli 185
 Vujicsics D. Sztoján l. *Váci*
 Vyas, Lallan Prasad 543

Waarsenburg, Hans van 514
 Waddington, Miriam 574
 Wagner, Richard 423
 Wain, John 378
 Wajahat, Asghar 604
 Walden, Herwarth 112
 Waleffe 51
 Walikovszky Károly 181
 Walkó György 483 489 527 544 556 608
 611
 Walkó Györgyné Békés Ágnes 355
 Wallnert, Christian 540

Walser, Martin 495
 Wass Albert, gróf 28
 Wassermann, Jakob 167
 Wassermann, S. 565
 Wast, Hugo 56
 Wästberg, Per 11 507 512 518 535 547 556
 558 562 563 564
 Waten, Juda 529
 Watts, Marjorie 232
 Weiner-Sennyei Tibor 647 652
 Weisz Julián 191
 Wells, Herbert George 11 90 101 158 159
 161 164 165 169 172 173 178 188 230
 283 440
 Weöres Sándor 201 321 346 393 398 399
 416 426 450 458 489 527 544 556 560
 618 620 630 639 652
 Werfel, Franz 101 105 162 167
 Werner Géza 231
 Wesker, Arnold 378 556
 Wesselényi Miklós 200 202
 Wessely László 423
 West, Alick 405
 Westermann, William Marten 124 125 162
 Whitman, Walt 247 249 296
 Wierzyński, Kazimierz 101 105 280
 Wilder, Thornton 11 187
 Will, Frederic 514
 Willett, John 461
 Wilmer, Clive 547 638
 Wilson, Angus 378
 Wilson, Francesca 405
 Wine, Maria 537
 Wiplinger, Peter Paul 642
 Wittstock, Erwin 30
 Wlachovský, Karol 529 537 564 570 574
 592 606 607
 Wlassics Gyula, báró, ifj. 25 46 50 51 53 115
 Wolf, Christa 437
 Wolfe, Thomas 363

Wutka Tamás 652
 Wyszyński, Stefan 399

Yeats, William Butler 378
 Young, Douglas 373 394

Zábranský, David 654
 Zádor Anna 201 212
 Zadura, Bohdan 641
 Zágón István 84 186
 Zágóni István 27
 Zalán Magda 547
 Zalán Tibor 548
 Zambra Alajos 25
 Zarek, Otto 182
 Zavada, Vilém 529
 Zeidler Miklós 65
 Zeitlin, Arnold 456
 Zelei Miklós 548
 Zelk Zoltán 198 201 246 256 260 264 278
 300 347 349 370 371 377 395 396 399
 499

Zelnik József 615 617–619 621 622 633 625
 Zenész” – Hegedűs Tamás célszemély 382
 Zięba, Maciej 654
 Ziedonics, Imants 529
 Zielinski 171
 Zigure, Anna 537
 Zihare, Laima 574
 Zilahy Dezső 53 142
 Zilahy Lajos 22 24 50 54 181 195 196 202
 215 144 421 424 435 442 442
 Zillich, Heinrich 29 32 33 35 36
 Zimmer Ferenc 181
 Zimonyi Zoltán 587 588
 Zlobec, Ciril 547 556
 Zolcsák Sándor 601 602
 Zollmann, Peter 638
 Zrínyi Miklós, gróf 177 240 416
 Zuits, Gustav 101
 Zweig, Arnold 239 290 455
 Zweig, Stefan 105 162 167
 Zsigmond Ede 190
 Zsirai Miklós 218
 Zsolt Béla 70 89 97 105 127 128 139 141
 142 153 199 202

FÖLDRAJZINÉV-MUTATÓ

A bidjan 458	Barcelona 178 187 537 586 598 600 632 637
Afganisztán 562	Basel 341
Afrika 458 588	Bécs 42 44 50 51 53 54 72 73 135 148 166
Amerikai Egyesült Államok 204 205 212	168 178 183 203 228 232 241–244 249
224 230 231 275 386–389 417 421 440	252 254 255 257 284 288 289 297 302
444 450 451 470 475 491 496 516 525	375 379 390 424 450 456 463 480 501
531 561–563 580 651	512 515 517 518 525 582 583 587 588
Amszterdam 238–240 289 295 558	589 591 597 598
Anglia 19 38 65 162 164 172 186 198 202	Belgium 38 162 164 341 441 447 475
204–206 220 237 239 271 277 315 319	Belgrád 24 32 44 45 51 82 92 148 157 158
341 352 373 381 382 383 390 391 399	160 163 166 169 175 184 185 452 453
417–419 453 455 477 491 496 542 559	596
580 654	Berencsepuszt 649
Arad 20 652 654	Berlin 13 45 50 158 167 168 344 407 528
Argentína 109 111 162 289 520	529 532 598 607 608
Arnheim 452	Bern 555
Athén 498	Biafra 497
Atlanti-óceán 134 257	Bled 438 439 441 443 449 451 528 604 633
Ausztrália 341 442 517	Bolívia 341 498 520
Ausztria 45 243 289 587 598 644	Bombay 286
Avignon 429 442	Bonchida 27
	Bonn 500
	Bós–Nagymaros 572
B ábolna 376	Brassó 33 607 609 623
Bácska 159	Bratislava 550
Bács-Kiskun megye 557	Brazília 73 375 377 388 518 520 602
Badacsony 376	Brighton 417 421 435
Balassagyarmat 632	Brüsszel 38 42 221 407 416 418 419 435
Balaton 57 106 109 110 112 136 137 321	437 531 542 598
Balatonföldvár 113	Budakeszi 563
Balatonfüred 112 321 376 396 430 495 640	Budapest 9 11–13 16 20 22 23 25 31 32 40–
654	46 48–56 59 62 63 65 70–73 76 78–82 84
Bánát 159	86 87 89 90 93 98–101 104 106–120 122
Banglades 520 524	123 129–131 133–135 138 143 147–151
Bánság 20 31	156 159 167 169 170 175 182–187 191
Barcaság 31	195 197 199 204 205 207–211 214 216

222 223 225 236 239 241 242 244–247
252 254 255 259 262 269 276 284 290
292 294 296 298 301–304 308 310 312
313 317 320– 325 327 329 336 338
339 344 346 350–353 355 366 359 366
367 371 372 374–377 380 381 383 387
393 394 395 397 398 402 403 406 408
409 414 415 417 419 420 421 423–428
431–433 435–437 439 446–449 451 452
454–456 458 460 464–466 469–471 473
476 478–480 489 490 496 501 502 504
508–511 513 514 516 521 524–529 532
536–538 540–542 544 549–552 555 556
559 561–565 570 580 581 584 586 587
590–592 597 599–601 603 604 606–608
612 615 616 621 622 626 628 629–632
634 639 640 642 645–647 652 653 655
656 752 573
Buenos Aires 182 187
Bukarest 28 30 32 37 42 78 84 102 117 118
135 154 162 164 167 270 550 553 583
589 602 629 640
Bulgária 162 164 285 420 468 484 496 516

Cambridge 521 571

Caracas 558
Cascavalla 120
Ceylon 429
Chile 341 451 504–506 508 512 514 515
517–522 524 534 535
Ciprus 491 645
Comoi-tó 120
Cornwall 19

Csehország 104 113 118 125 135 144 152
155 592 606
Csehszlovákia 38 40 41 43 45 48 54 79 117
118 125 135 143–145 150–153 155 162

164 222 247 285 319 328 397 449 466
467 469 471 478 479 484 503 505 506
508 513 520 522 538 543 551 555 580
581 586 587
Csesztve 629
Csíksomlyó 31
Csongrád megye 548

Dachau 113

Dalmácia 197
Damaszkusz 555
Dan Laoghaire 496
Dánia 238
Darmstadt 337
Debrecen 195 197 198 357
Dél-Afrika 440 497 518–522 528 562
Dél-Amerika 120 491
Delhi 604
Dél-Korea 230 282 297 518 520 523 528
601 649
Délszlávia 104
Délszlávia 45
Délszlávország 157 159 160 166
Délvidék 40 44 45 51 104 113 150 159
Doorn 60 119
Dower 397 426 455
Dublin 236 450 458 496 497 499
Duna 19 111 138 189 254 432
Duna-medence 153
Dunaszerdahely 16
Dunaújváros 540
Duna-völgy 596
Düsseldorf 500

Ecsed 569

Edinburgh 133 174 229 230 485 637
Eger 248
Egyiptom 51 120 520

Erdély 20 27 29–31 36–38 40 44 48 49 51
78 85 95 102–104 117 118 135 143 147
150 154–156 161 269 270 531 551 552
582 583 588–590 598 601 602 607 623
629 637 641 646 655

Eritrea 536

Ermenonville, 464

Esztergom 376

Európa 9 11 19 23 24 34 40 41 44 45 48 –50
52 60 62 64 73 74 77 104 105 110 111
119 120 123 147 152 156 171 175 178
187 189 213 247 271 323 328 428 437
438 442 463 464 531 553 558 561–563
565 588 595 601 607 619 625 629 630
635–637 650 652 654–657

Érd 16

Észak-Afrika 491

Észak-Európa 49

Észak-Korea 230 297

Észak-Magyarország 588

Észtország 162

Farkasrét 191 258

Felső-Magyarország 79

Felvidék 31 40–44 79 113 117 118 125 135
144 150–152 154 155 161 582 583 625

Ferihegy 452

Ferrara 650

Finnország 164 265 624

Firenze 406

Fiume 120

Fokváros 522 535

Formosa (Tajvan) 497

Franciaország 51 64 87 148 162 164 172
241 304 306 315 341 369 397 413 415
418 491 496 499 513 531 547 551 580
609 628 640 643 645

Frankfurt am Main 13 331 333 335–338
340–346 350 351 355 358 362 369 379
392 408 409 432 435 481 584 640 656
Fülöp-szigetek 486 497 506

Gabčíkovo 642

Genf 19 30 55 147 228 314 390 448 467
468 471

Ghána 405 518 520

Gidrafa (Budmerice) 644

Girona 648

Görögország 51 162 460 497

Graz 512

Guadalajara 635

Gyeongju 649

Gyulafehérvár 78

Hága 55 56 62 64 71 72 75 100 110 144
237 516 518–520 523

Haiti 520

Hamburg 56 57 500 518 521 529 530 533
557 565

Heidelberg 521

Helsinki 266 417 525

Helsinki 624

Hertfordshire 187

Hollandia 62 71 110 124 238 285 289 341
462 496 598

Hongkong 289 297

Horvátország 587

Horvátország 650

Ibériai-félsziget 441

India 228 282 289 291 326 458 520 604
Indonézia 506 518 520

Irán 524 520
Itália 24 650 652
Izland 522
Izrael 285 373 499 507 513 517 523

Jamaica 289 341 460
Jánoshegyi kilátó 24
Japán 136 137 283 341 496 513
Jeruzsálem 111
Johannesburg 522 535
Jordánia 427
Jugoszlávia 40 44 72 104 133 150 156 159
160 162 172 184 185 219 247 389 427
441 516 518 521 541 580 601 627

Kalifornia 111 216 652
Kambodzsza 520
Kanada 51 509 516 520 526 646 537
Kárpátalja 101
Kárpát-medence 599
Kárpátok 152
Kassa 40 43 222 644
Katalónia 222 632
Kelet-Berlin 351 407 432 484
Kelet-Európa 45 257 427 492 550 580 591
592 596 606 630
Kelet-Közép-Európa 406 599 657
Kelet-Németország 250 341 418 420 427
433 501 516 524 532 542
Kína 497 507 544
Királyföld 31
Kiskunfélegyháza 174
Kismarton 550
Kolozsvár 16 20 28 30 35 37 38 78 79 84 85
102 154 155 146 269 270 582 618
Komárom 43
Koppenhága 219 221 222 223 224 225 238
243 294 295

Korea 230 496 497
Köln 500 502
Közép-Európa 19 32 45 65 124 129 591
592 596 606 622 627 630 645
Krakkó 548
Kuba 420 427 504 520 642

Lago Maggiore 197
Latin-Amerika 456 519 601
Lausanne 230 231 234 235 390
Leeds 405
Lengyelország 51 131 162 164 171 180 223
224 245 265 397 399 530 558 562 606
654
Leningrád 509
Lettország 162
Libanon 499
Liechtenstein 528
Liège 435 542
Limoges 588
Linz 646
Liptószentivánfürdő 42
Lisszabon 389
Ljubljana (Laibach) 45 50 161 596
London 12 19 22 50 55 65 68 71 75 78 86
87 100 106 109 113 149 155 156 158 168
170 172 178 186–188 199 200 202–206
209 210 211 214–216 219 221 229 231–
237 246 248–253 257 258 260–263 265
266 272–276 280 287–289 291–296 298–
300 302 304 306–310 312–315 318–320
324–328 331 333 335 336 338 340 342
348 350 351 359 364 369 370 372 373
379 380 381 382 384–389 391 395 396
398 401 403 406 408 414 424–426 439
442 446 448 449 452 455 460 463 471
476–479 484 501 508 514 516 518 520
522–524 536 558 571 588 591 592 629
632 642 656

Los Angeles 291 521 651
Lugano 570 571
Luxemburg 522 598 640
Lyon 547

Maastricht 574
Macedónia 512
Magyarország 19 23–26 31 32 41 45 46–51
56 57 63–65 71 72 77 78 80–83 86 87 90
104 113 116 118 121 123–125 128–131
135 145 146 148 152 159 167 172 177
178 182 183 187 189 200 203 204 206
211 212 221–223 225 227 232 237 239
241 243 246 251 259 261 262 265 266
269 270 273 274 278 281–285 288 290
293–295 296 311 317 319 324 326 328
332 333 344 345 348 349 352 357 359
366 368 370 374–376 379 380 384 386
390–392 395 397 398–401 404 405 408
409 414–416 418 421 425 426 427 430
432–436 444 445 448 449 452 453 456
462–466 468 472 478 479 480 493 495
496 501 502 509 510 516 525 527 537
531 538 540–542 544 547 553–557 559
562 563 565–567 570 579 580 585 586
590–593 599 606 609 612 618 627 632
638 640 643 649 650

Malaga 186
Malajzia 520
Malawi 520
Malmö 604
Manhattan 620
Manila 497 498
Margitsziget 134 245 294
Marokkó 520
Marosvásárhely 20 270 640
Marosvécs 20 26 27 28 29 31 32 41
Medvevár 650
Melbourne 517

Menton 450 475 476 477 500 Mexikó 642
645
Mexikóváros 645
Milánó 119 651
Miskolc 588
Mohács 44
Moldávia 624
Monor 561
Montevideo 120
Morvaország 153
Moszkva 167 195 318 406 422 444 446 528
530 538 580
Munkács 144
Muraszombat 442
München 239 258 333 385 387 463 500 502

Nagyvárad 78 102 304 551 552
Nápoly 328 340
Németország 30 45 52 73 158 160–168 216
218 223 231 301 341 442 460 496 517
New York 164 208 216 219 231 261 287
289 291 388 390 421 427 429 447–451
455 511 513 515 520 521 524 526 530
533 550 557 564 565 603 609 647
Nicaragua 562
Nizza 231 234 235 237 294
Nógrád megye 629
Norvégia 46 341 427 441 630
Nyugat-Berlin 510
Nyugat-Európa 61 73 301 329 580
Nyugat-Németország 250 257 289 332 335
341 387 407 413 418 510 517 518 522
524 541 559

Ohrid 512 513
Ohrid 644
Olaszország 24 25 26 119 120 289 304 310
315 341 491 586 587 630
Oroszország 11 126 202 214 642

Oslo 30 42 46 48 426 427 433 441 449
Oxford 188 240

Óbuda 69 76
Ódáviháza 101
Ó-királyság (Románia) 31
Ószivác 44 156 157

Padova 650
Pakisztán 326 520
Palesztina 101 63
Paraguay 520
Párizs 10 48 50–53 63 109 113 124 148 183
186–188 198 215 219 221 224 231 244
245 246 250 252 262 265 266 286 289
291 292 302 304–306 313 307 315 320
322 324–326 336 342 345 348 351 355
369 370 381 382 384 389 397 409 413
414 416–419 421 426 430 435 438 439
447 449 463 472 473 475 480 489 495 508
531 542 543 545 550 560 583 588 596 599
605 607 608 609 618 628 650 652

Partium 31
Pécs 318 561 648 650 651 652 653
Peru 518 520
Piran 499
Portorož 499
Portugália 419 586
Poznań 238
Pozsony 40 43 79 150 151 153 152 155 156
182 580 581 582 603 620 642 645
Pöcking 631
Prága 40 42 43 55 79 108 144 150 151 152
153 155 187 188 262 266 427 428 475
504 538 545 582 587 464 622
Princeton 389
Provence 443
Puerto Rico 571

Québec 643

Raguza – Dubrovnik 53 99 133 145 157
158 159 160 163 164 165 166 167 168
169 170 171 172 187 300 307 517 604

Rajna 502
Ramat-Gan 586
Reims 422 441
Reykjavík 652
Rio de Janeiro 364 374 375 376 377 394 403
408 411 432 537 600 601 604
Riviéra 475
Róma 100 134 168 169 240 306 315 350
373 395 397 402 403 406 407 420 422
579 594 644
Románia 26 31 37 40 78 84 86 102 104 137
143 150 154–156 162 247 273 304 401
413 441 496 520 552 553 566 580 582
588 589 597 599 600–602 607 608 610
622 624 625 627 640 654
Ruszinszkó 42 117

Saigon 498
Sajkód 416
Salzburg 387
Sanghaj 138
Santiago de Compostela 604
Sao Paolo 602
São Paulo 374
Segesvár 640
Sepsiszentgyörgy 566
Skócia 133 162 341
Skopje 596
Somorja 16
Sopron 20 550
Spanyolország 38 368 448 458 497 580
Starnbergi tó 197

Stockholm 187 188 190 205 206 212 216
224 229 230 265 266 532 533 535 537
Strasbourg 486
Svájc 162 197 212 216 258 341 441
Svájc 599
Svédország 109 216 454 580
Sydney 341 528 529 533 535

Szabadka 157 158 169 181
Szarvas 538
Szeged 16 20 173 174 204 544 548
Székelyföld 31
Székelykeresztúr 640
Székesfehérvár 376
Szenegál 429
Szentföld 63
Szentiván 40
Szentivánhévíz 143
Szerbia 597 640
Szcília 599
Szigliget 376 496
Szingapúr 520 651
Szíria 520
Szliácsfürdő (Sliač) 41
Szlovákia 117 328 580 589 606 625 627 635
640 642 644
Szlovénia 438
Szlovenszkó 40 42 79 143 144 152 153
Szófia 24 130 286
Szovjetunió 52 110 206 217 222 223 230
243 244 251 258 261 262 297 298 304
328 341 344 388 402 403 406 408 411
431 437 440 444 446 451 478 479 483
484 491 492 497 500 501 506–508 518
520 521 523 525 528 530 533 534 535
536 541 544 558 561 562 571 580 587
627
Szöul 497 571 601
Sztuga 629

Taipei 517
Tajvan 507 517 520 523
Tanzánia 520
Taskent 328 340
Tatabánya 455
Teherán 411
Temesvár 20
Tempelhof 13
Tihany 113 376 398 430 449 465 495 464
Tisza-mellék 158
Tokió 136 137 236 250 276 278 279 280 281
285 286 288 289 300 304 305 306 325
335 338 362 502 558
Toronto 585
Törökország 561 601
Trencsén-teplic 40
Trianon 9 20 65 173
Trieszt 587 592
Tring 187
Tunézia 520

Ukrajna 607 640
Ungvár 607
Uruguay 520

Új-Delhi 261
Újvidék 16 45 157 159 167
Új-Zéland 521

Vágsellye 582
Vajdaság 156 157 159 166 183 583 589
Városmajor 279
Varsó 42 45 54 55 56 57 72 73 145 171 180
186 266 312 313 327 472 523 558 640
Vecsés 191
Velece 22 119 229 313 314 609
Veneto 22

Venezuela 528
Verbász 389
Versailles 19
Veszprém 46 376 396 553 654
Vietnam 285 451 460 470 471 496 497 528
535 601
Vilenica 588
Visegrád 376 644

Wales 419
Washington 531 651
Weimar 196 197

Windsor 233
Woking 149
Woods Hole 390
Wrocław 223 224 225

Zágráb 45 51 156 157 158 587 596
Zombor 44
Zürich 210 212–214 216 217 219 298 341
390

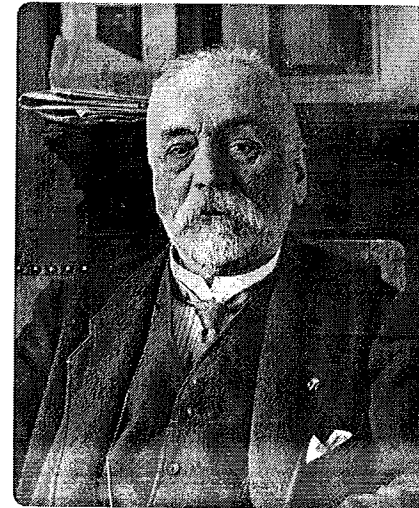
Képek

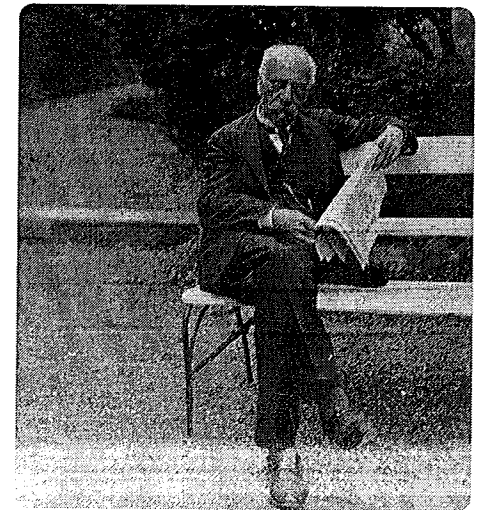
248853

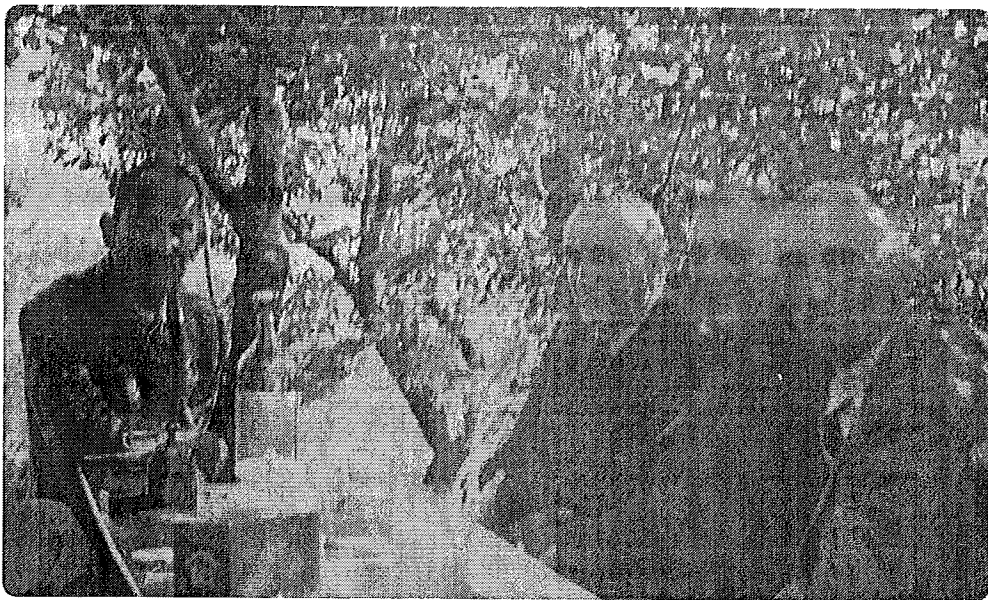
*A Nemzetközi Pen Club alapítói: John Galsworthy, Catherine Amy Dawson Scott és Germon Ould (1934).
(Deutsche Bibliothek, Frankfurt. In Roman Roček: Glanz und Elend des P.E.N.
Biographie eines literarischen Clubs. Böhlau Verlag, Wien-Köln-Weimar, 2000. 29.)*

*Rákosi Jenő (PIM Fotógyűjtemény [a
továbbiakban: PIM FGY] 3143)*

*Radó Antal
(PIM FGY 3146)*

Babits Mihály, Gyergyai Albert, Rubinyi Mózes, ismeretlen (PIM FGY 2230)

A Magyar Pen Club ünnepi vacsorája (1932) (Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára 7571/1953 jfk)

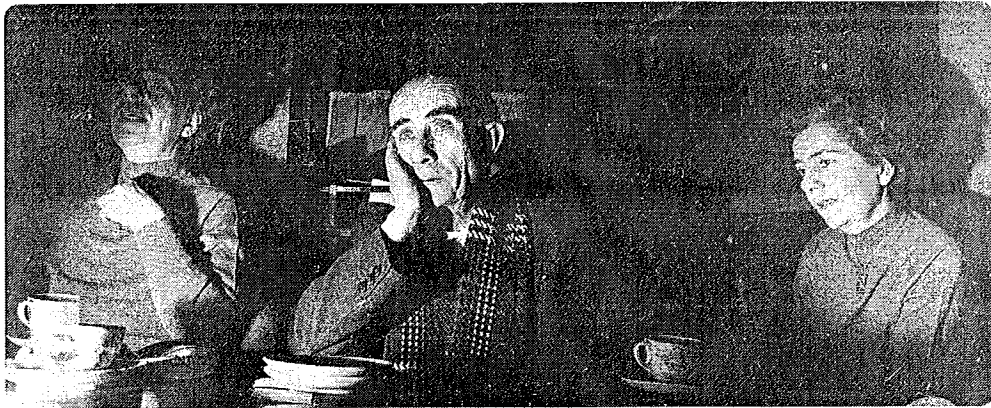
Kosztolányi Dezső (PIM FGY 2230)

Berzeviczy Albert

Heltai Jenő, Kassák Lajos és mások (PIM FGY 10.48)

Kassák a magyar Pen egyik összejövetelén 1940-ben (PIM FGY 39.67)

Móricz Zsigmond egy kiránduláson (PIM FGY 3598)

*Boldizsár Iván az
1947. évi könyvnapon
(PIM FGY 5872)*

Búcsúvacsora a Gellért Szállóban David Carver nemzetközi fűtőkár tiszteletére. Álló sor balról jobbra: Elbert János, Vas István, Kopré József, Kéry László, Tamási Áron, Ungvári Tamás, Rubinyi Mózses. Ülő sor balról jobbra: Trencsényi-Waldapfel József, Halápy Lili, David Carver, Szöllősy Klára (1960. okt. 24.)

A balatonfüredi Tagore-ünnepség megnyitója. A középpontban az indiai követ felesége, Köpeczi Béla és Germanus Gyula (1961. máj. 6.)

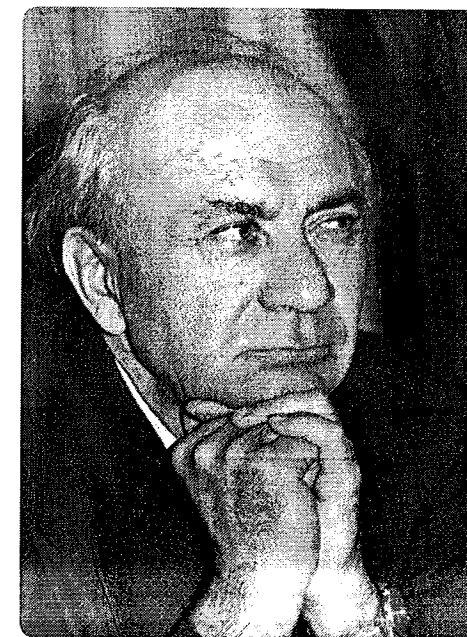
Kéry László és Ian F. Finlay a magyar Pen klubdelutánján (Írószövetség, 1962. szept. 1.)

Jean Follain francia Pen-elnök és Kéry László a francia Pen-küldöttség budapesti látogatásakor (1962. nov.-dec.)

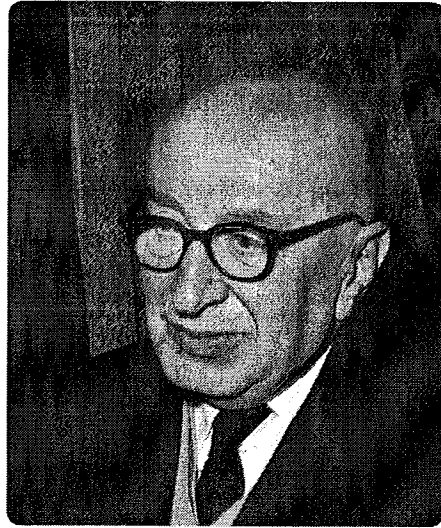

Jean de Beer francia főtitkár a francia Pen küldöttségének budapesti látogatásakor (1962. nov.-dec.)

Illyés Gyula a francia Pen-küldöttség fogadásán (1962. nov.)

*Gyergyai Albert a 70. születésnapja
alkalmából rendezett ünnepi Pen-
esten (Írószövetség, 1963. jan. 28.)*

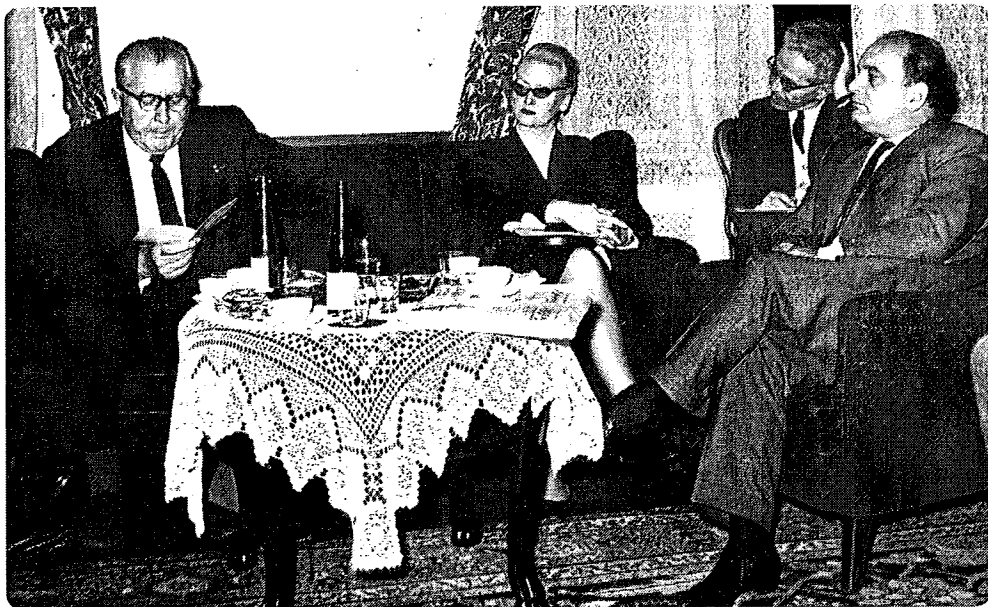
Hegedűs Géza és Vajda György Mihály Köpeczi Béla előadásán

Köpeczi Béla és Kéry László Köpeczi Mai magyar irodalom külföldön c. előadásán (Kossuth Klub, 1963. jan. 28.)

Gara László és Paul Cbalot a knokekei Költői Biennálén (1963. szept.)

*Robert Goffin belga Pen-elnök, Liliane Barbin francia festő, Justus Pál és Sőtér István
a magyar Pen klubdélutánján (Írószövetség, 1963. okt. 1.)*

*Paul Delépine és Carlos de Radzitzky a belga Pen-küldöttség tiszteletére rendezett fogadáson
(Írószövetség, 1964. ápr. 5.)*

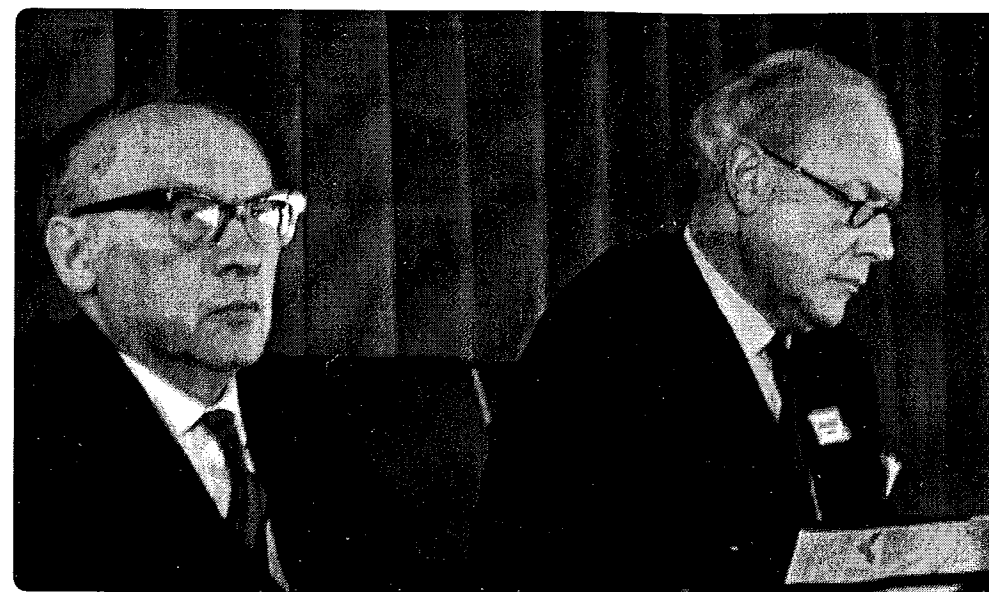
Kéry László és Elmer Rice nemzetközi alelnök a magyar Pen klubdélutánján (MÚOSZ, 1964. júl. 14.)

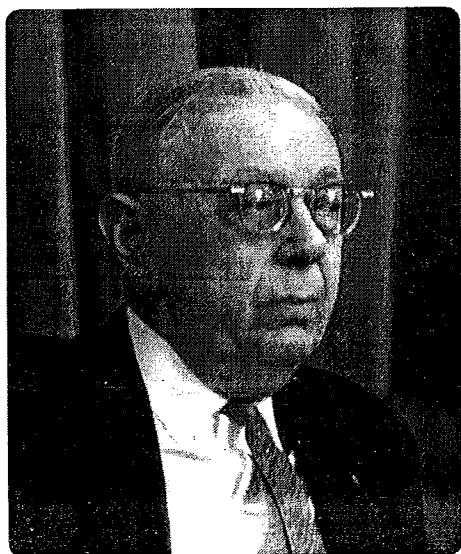
*William Cooper és felesége, Murszj Saad El-Din és Walter Allen
a budapesti nemzetközi Pen-konferencián (1964. okt. 14.)*

*Yves Gandon, Miguel-Angel Asturias és Somlyó György
a nemzetközi Pen budapesti konferenciáján (1964. okt. 14.)*

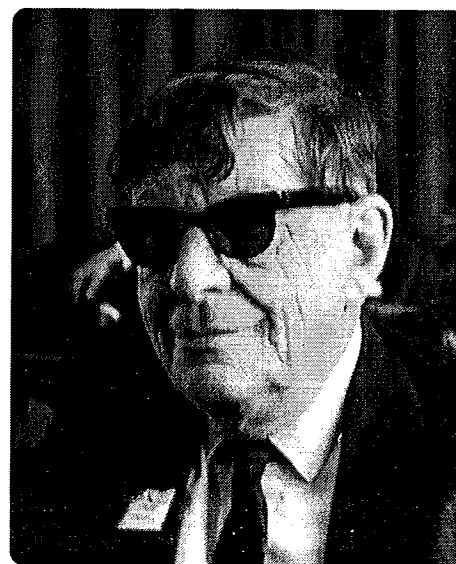
*Jan Parandowski nemzetközi alelnök és David Carver nemzetközi főtitkár
a nemzetközi Pen budapesti konferenciáján (1964. okt. 16.)*

*Victor E. van Vriesland nemzetközi elnök a nemzet-
közi Pen budapesti konferenciáján (1964. okt. 16.)*

*David Carver a nemzetközi Pen budapesti
konferenciáján (1964. okt. 16.)*

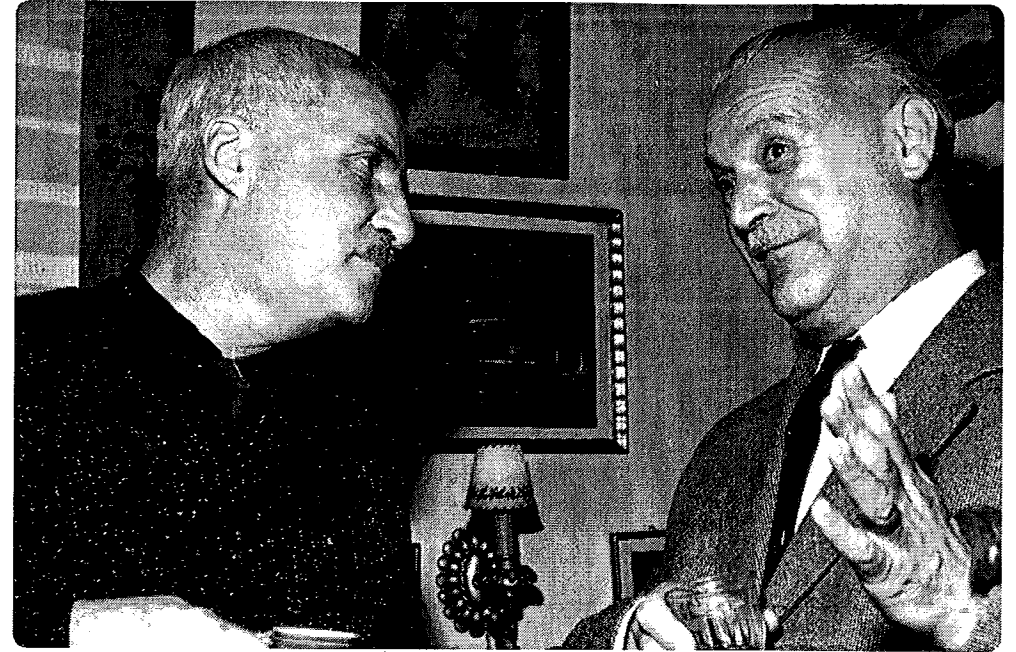
*W. H. Auden a nemzetközi Pen
budapesti konferenciáján (1964. okt. 17.)*

*Michel Butor a nemzetközi Pen
budapesti konferenciáján (1964. okt. 17.)*

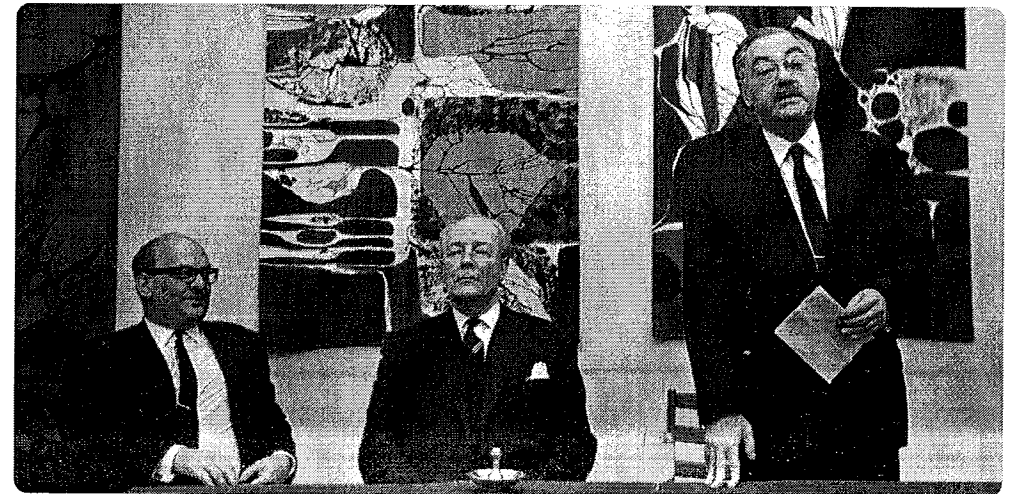
Jobbágy Károly és Veres Péter a nemzetközi Pen budapesti konferenciáján (1964. okt. 17.)

Konsztantyin Szimonov Lipták Gáborral Balatonfüreden a nemzetközi Pen budapesti konferenciáját követő kiránduláson (1964. okt. 18.)

Róna Ilona, Passuth László, Gergely Pálné Somló Veronika és Boldizsár Iván a nemzetközi Pen budapesti konferenciáján (1964. okt. 17.)

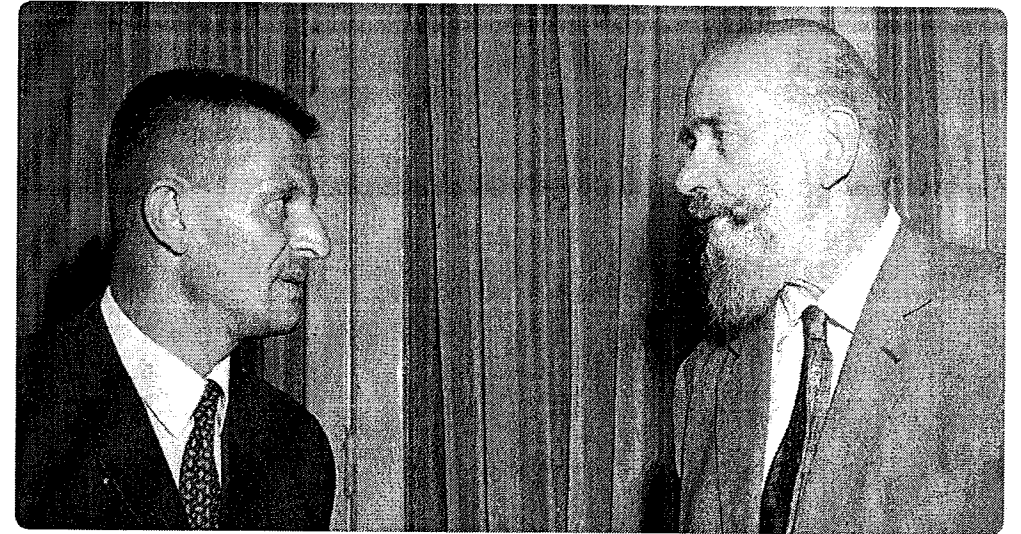
Kéry László, David Carver és Boldizsár Iván a Carver és felesége tiszteletére rendezett fogadáson (Fészek Klub, 1967. máj. 5.)

Kosztolányi Dezsőné Harnos Ilona, David Carver és felesége a magyar Pen fogadásán (Fészek Klub, 1967. máj. 5.)

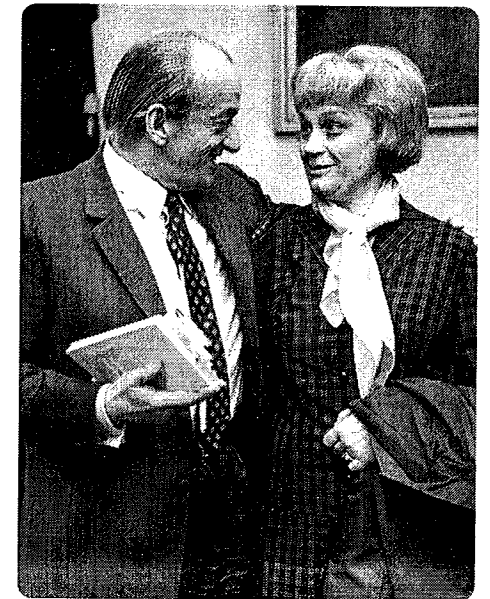
Szabolcsi Bence, David Carver, Halápy Lili, Illyés Gyula és Sötér István a magyar Pen Kodály-emlékestjén (Fészek Klub, 1967. máj. 12.)

Karinthy Ferenc és Richard Hughes (Írószövetség, 1967. szept. 21.)

Robert Graves és Szentkuthy Miklós a Graves tiszteletére adott fogadáson Pen-fogadáson (Írószövetség, 1968. máj. 6.)

Paul Chaulot és Nemes Nagy Ágnes a magyar Pen klubdélutánján (Írószövetség, 1969. máj. 9.)

Hegedűs Géza, Pomogáts Béla és Franyó Zoltán Franyó Pen-emlékérmének átadásán (1968. nov. 25.)

Boldizsár Iván, Vercors és Komlós Aladár (Írószövetség, 1969. okt. 23.)

*David Scheinert és Hubay Miklós
(1969. máj. 9.)*

*Ungvári Tamás és Heinar Kipphardt a magyar Pen
klubdélutánján (Írószövetség, 1969. ok. 20.)*

*Günter Grass felolvasása a magyar Pen
klubdélutánján (Írószövetség, 1969. nov. 12.)*

*Tábori Pál a magyar Pen klubdélutánján
(Írószövetség, 1970. szept. 18.)*

Paolo Santarvangelì és Somlyó György a magyar Pen koktélpartiján (Írószövetség, 1970. okt. 13.)

Somlyó György, Jean Rousselot és Illyés Gyula a Chaulot-emlékesten (1970. nov. 30.)

Illyés Gyula, Paul Chaulot özvegye, Jean Rousselot, Nemes Nagy Ágnes, Hubay Miklós és Illyés Gyuláné a magyar Pen Chaulot-emlékestjén (Írószövetség, 1970. nov. 30.)

Sőtér István és Boldizsár Iván a magyar Pen közgyűlésén (Fészkek Klub, 1970. dec. 15.)

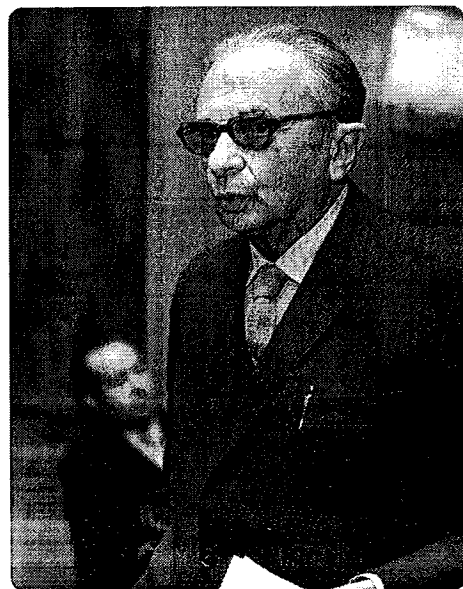
Sötér István, Kéry László és Boldizsár Iván magyar Pen közgyűlésén (1970. dec. 15.)

Heinrich Böll, Boldizsár Iván és Robert Graves a magyar Pen klubdelutánján (Fészkek Klub, 1971. máj. 25.)

Martin Remané a magyar Pen-emlékérem átadásakor (Írószövetség, 1971. jún. 15.)

Lengyel József a magyar Pen közgyűlésén (1970. dec. 15.)

Keresztury Dezső és Siegfried Lenz a magyar Pen klubdelutánján (Írószövetség, 1971. ápr. 1.)

Kéry László, Illyés Gyula, Pierre Emmanuel és Boldizsár Iván Emmanuel előadójestjén (Fészkek Klub, 1971. jún. 29.)

Nagy László, Simon István, Illyés Gyula és Pierre Emmanuel (1971. jún. 29.)

Pamela Hansford Johnson, C. P. Snow és Boldizsár Iván a magyar Penben (Vörösmarty téri Vigadó, 1971. júl. 28.)

William Jay Smith és Kéry László a magyar Pen felolvasóestjén (Fészek Klub, 1971. nov. 30.)

Passuth László, Boldizsár Iván és Hubay Miklós a magyar Pen közgyűlésén (Fészek Klub, 1971. dec. 21.)

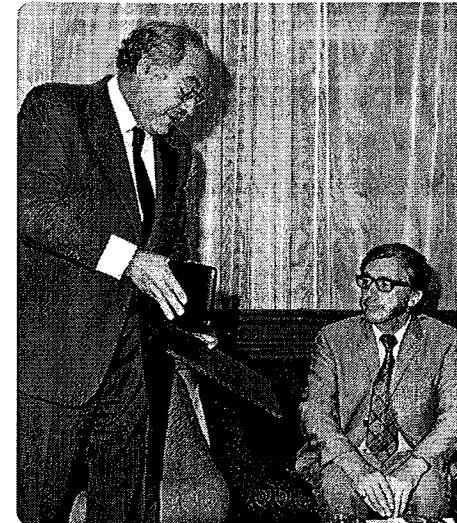
Illyés Gyula és Robert Goffin nemzetközi alelnök a magyar Penben (Vörösmarty téri Vigadó, 1972. ápr. 10.)

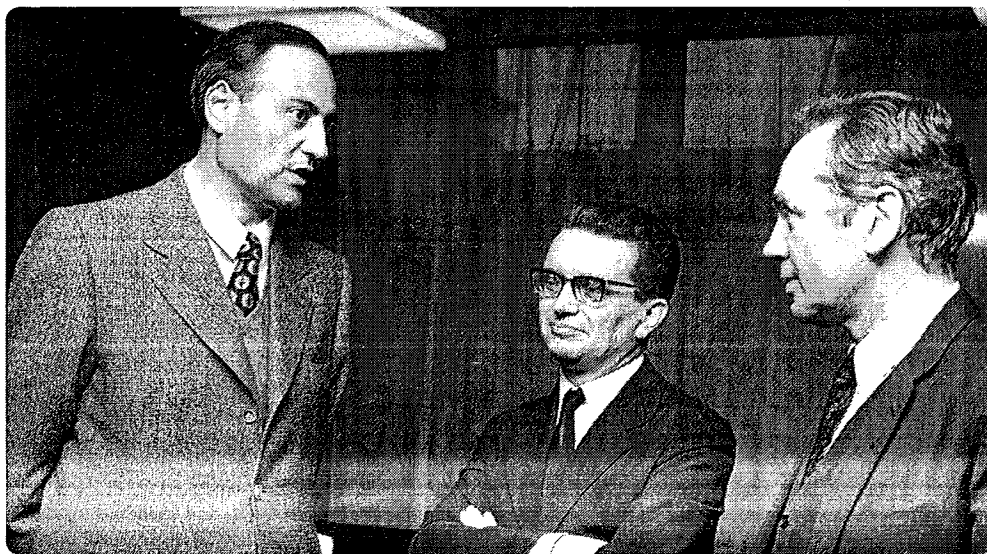
François Gachot a magyar Penben emlékérmé átvételekor Boldizsár Ivánnal (1972. máj. 5.)

Per Wästberg nemzetközi alelnök és Szabó Magda a Svéd Állami Irodalmi Tanács költőtsége tiszteletére adott magyar Pen-fogadáson (1972. jún. 12.)

Edwin Morgan a magyar Penben emlékérmének átvételekor Boldizsár Ivánnal (1972. szept. 8.)

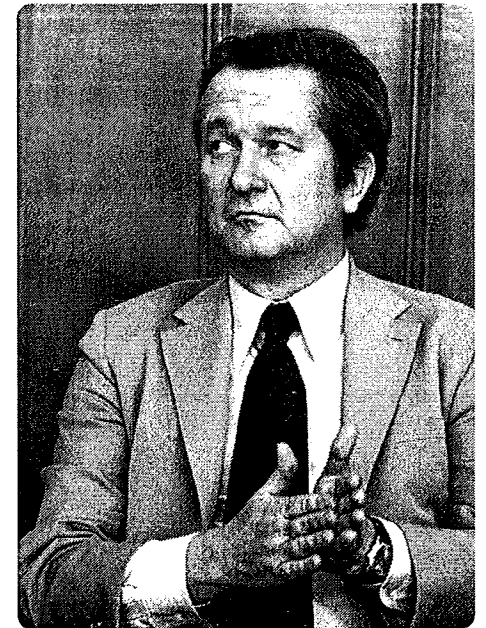
Umberto Albini a magyar Penben a tiszteletére adott fogadáson Antal Lászlóval és Hubay Miklóssal (1972. jún. 2.)

Boldizsár Iván és Johan Vogt norvég Pen-elnök a magyar Penben a norvég Pen-küldöttség tiszteletére adott fogadáson (1972. szept. 18.)

Maria Luisa Astaldi Hubay Miklóssal a magyar Pen klubdélutánján (1972. szept. 29.)

William Styron a magyar Pen klubdélutánján (1974. ápr. 11.)

Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni és Rossana Ombres a magyar Pen klubdélutánján (1973. máj. 23.)

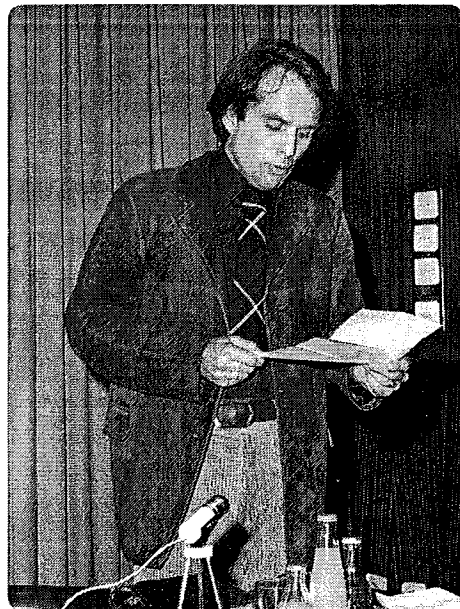
Szász Imréné és Örkény István Arthur Miller felolvasásán (1973. dec. 28.)

Képes Géza és Vár István a magyar Penben az Astrid és Ivar Ivask tiszteletére rendezett felolvasáson (1974. nov. 5.)

*Jascha Kessler a magyar Pen klubdélutánján
(1974. dec. 3.)*

*Görgey Gábor Jascha Kessler felolvasásán
(1974. dec. 3.)*

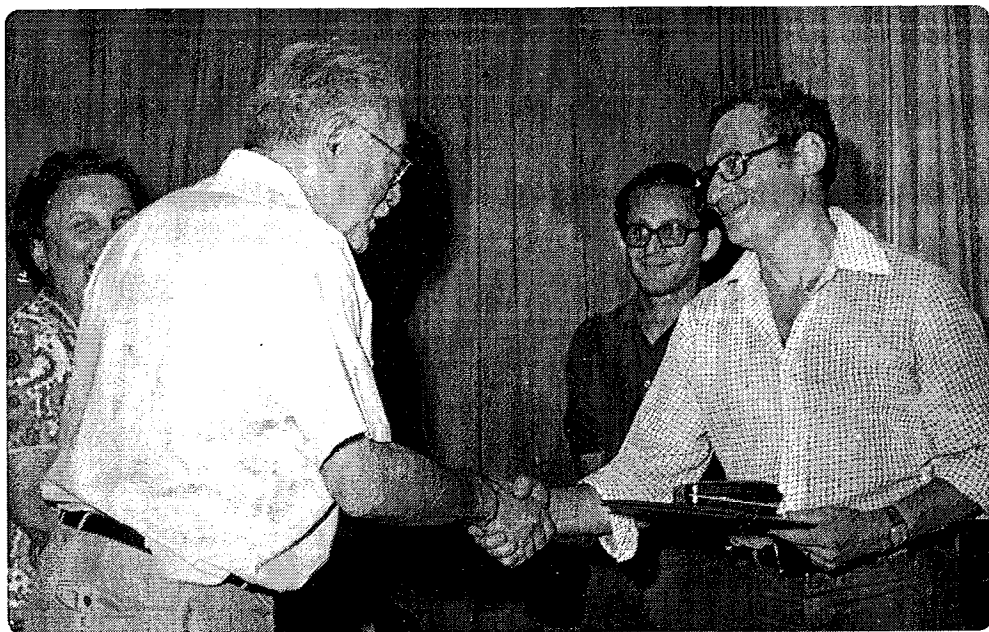
Nathalie Sarraute és Boldizsár Iván a magyar Penben, Sarraute felolvasásán (1975. dec. 18.)

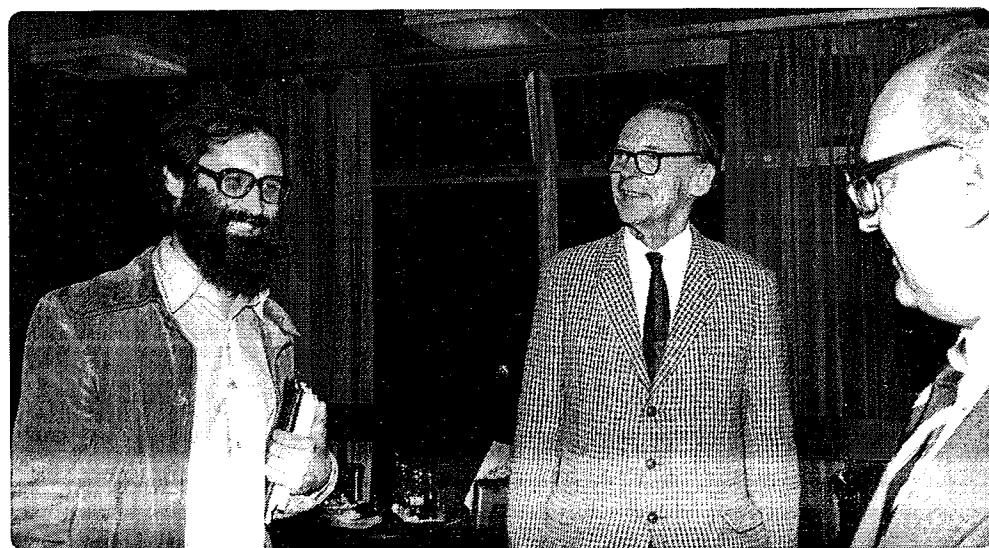
Max Frisch és Kéry László a magyar Pen klubdélutánján (1975. márc. 27)

Nagy Péter, Boldizsár Iván és Tímár György Sarraute felolvasásán (1975. dec. 18.)

*Bernard Vargaftig a magyar Pen-emlékérem átvételekor.
Kölber Tivadarné, Boldizsár Iván, Ádám Péter és a díjazott (1976. júl. 19.)*

Jean-Luc Moreau, Neville Masterman és Kéry László a magyar Pen klubdeklarációján (1976. okt. 14.)

*Szombathy Viktor, Garai Gábor, Passuth László, Boldizsár Iván, Kéry László és Marczali László
a magyar Pen 50. jubileumi közgyűlésén (Fészkek Klub, 1976. dec. 8.)*

*Kéry László, Rolf Aggestram, Thomas Tranströmer és Thinsz Géza a magyar Penben
a svéd íróküldöttség estjén (1977. márc. 21.)*

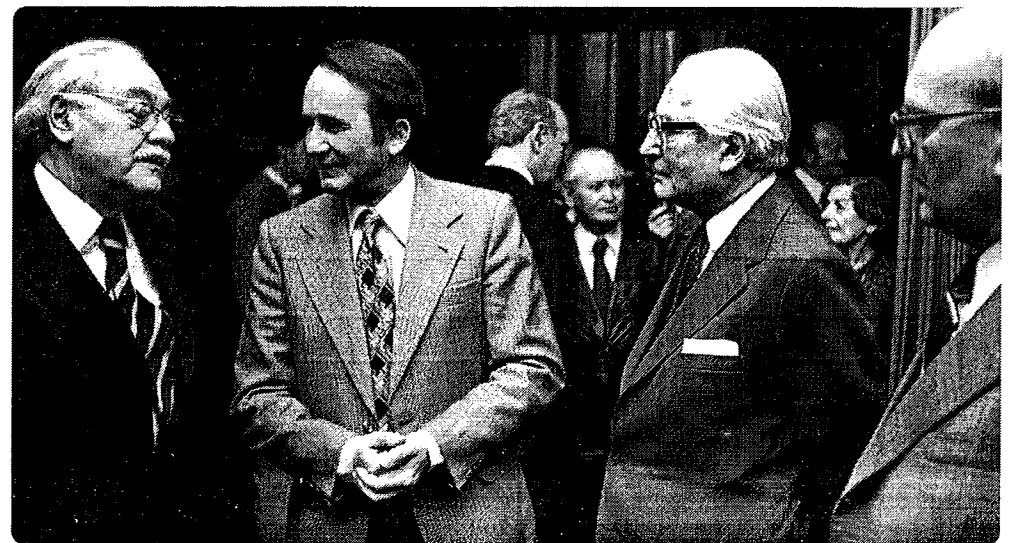
Végh Józsefné, Weöres Sándor és Szombathy Viktor a svéd írók estjén (1977. márc. 21.)

Boldizsár Iván, Garai Gábor és Niels Matthiasen a dán íróküldöttség klubdelutánján (1977. szept. 13.)

*Boldizsár Iván és Erik Vagn Jensen dán Pen-főtitkár a magyar Penben,
a dán íróküldöttség tiszteletére rendezett klubdelutánon (1977. szept. 13.)*

*Boldizsár Iván, Rolf Hochbuth, Passuth László és Kéry László a magyar Pen klubdelutánján
(1978. márc. 10.)*

Bernard Malamud, Boldizsár Iván és Réz Ádám Malamud felolvasásán (1978. ápr. 13.)

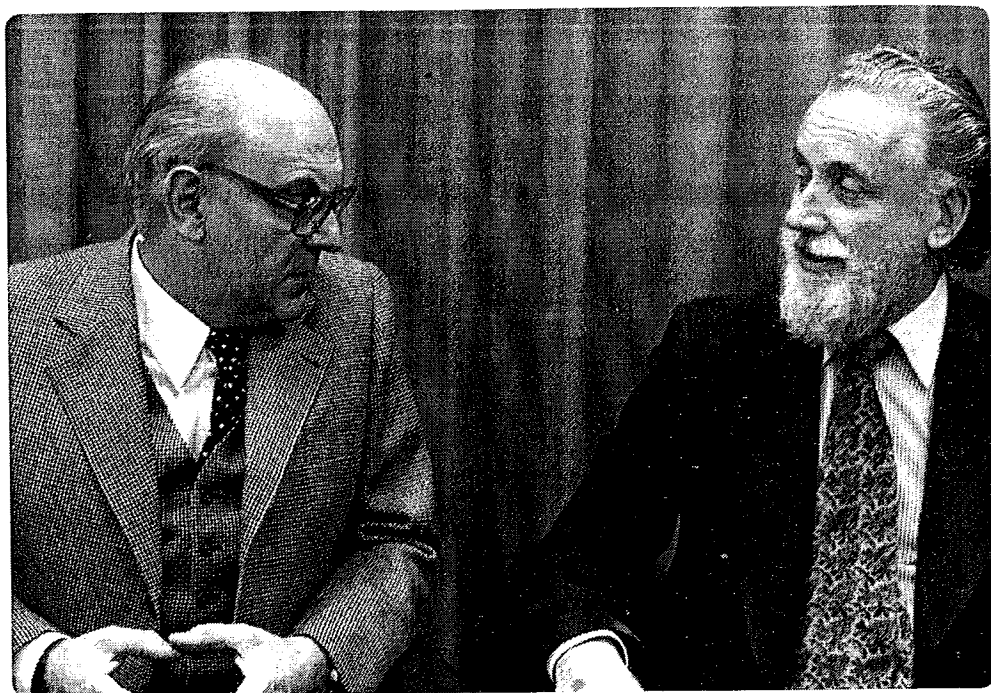
Stephan Hermelin és Keresztury Dezső a magyar Pen klubdelületánján (1978. nov. 9.)

Illyés Gyula, Csatlós János és Artur Lundkvist a magyar Pen klubdelületánján (1978. okt. 5.)

Anne-Marie de Backer a magyar Pen-emlékérem átvételekor Boldizsár Ivánnal (1979. máj. 9.)

Kéry László és Peter Elstob nemzetközi fűtőkár a magyar Penben (1979. okt. 22.)

Daniel Hoffman és Kéry László a magyar Pen klubdelutánján (1980. ápr. 8.)

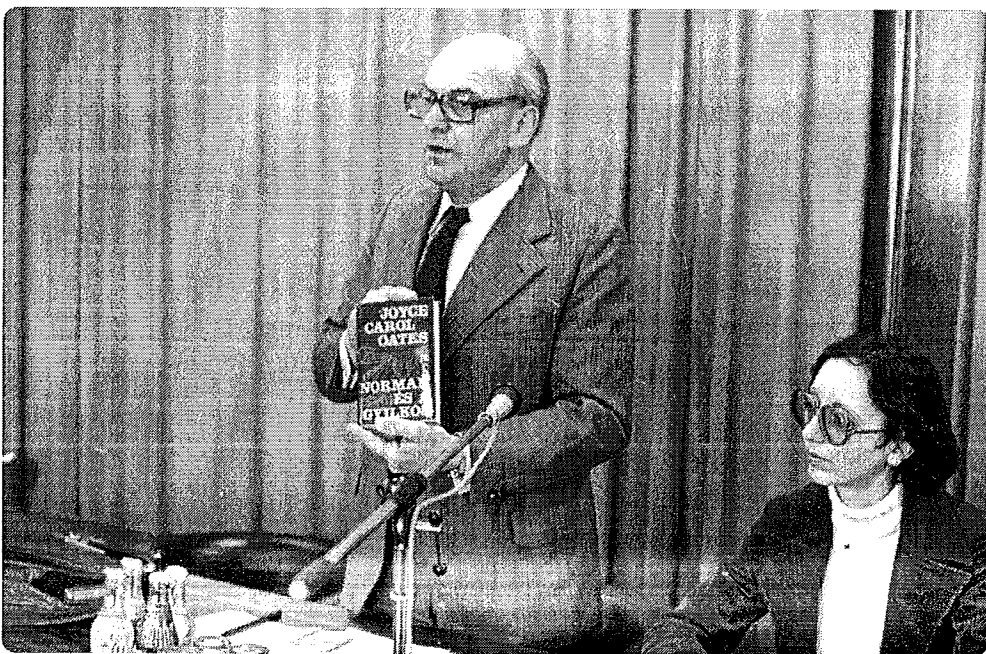
Boldizsár Iván, Kéry László és Peter Elstob látogatása Pozsgay Imrénél (1979. okt. 23.)

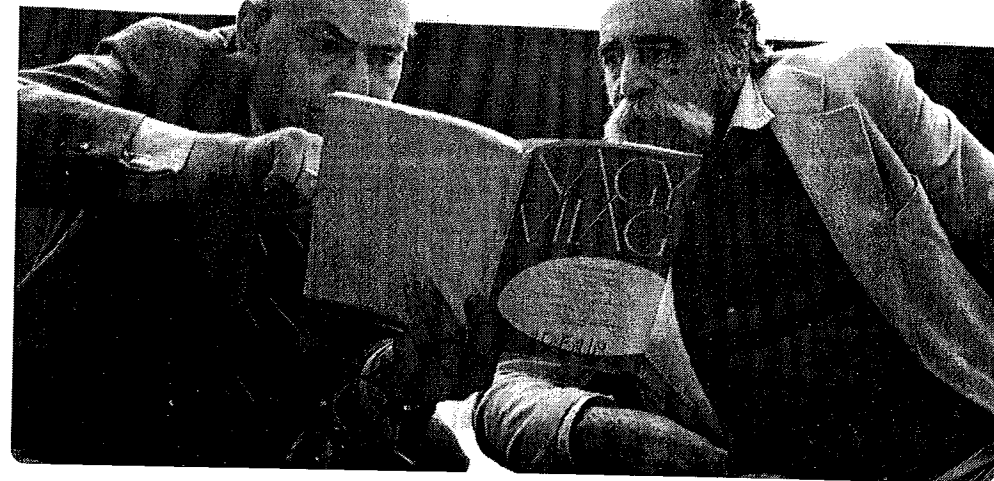
Szántó Piruska, Vas István és Daniel Hoffman (1980. ápr. 8.)

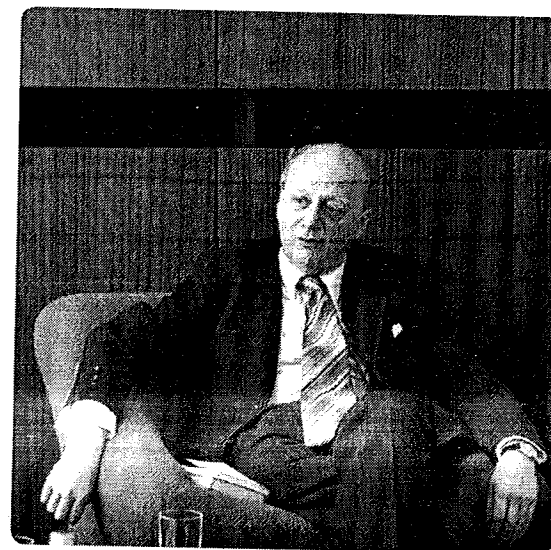
Kéry László, Mineke Schipper holland Pen-főtitkár, Boldizsár Iván, Bart István és Fázsy Anikó (1980. ápr. 28.)

Kéry László és Joyce Carol Oates a magyar Pen klubdelutánján (1980. máj. 22.)

Kéry László és William Saroyan a magyar Pen klubdelutánján (1980. jún. 3.)

Rész Pál Albert Memmi francia Pen-főtitkárhelyettes felolvasásán (1980. júl. 23.)

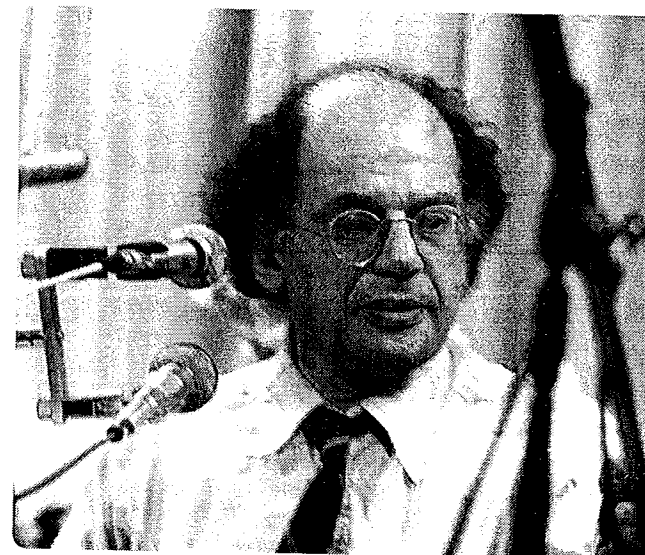
Weöres Sándor és Eliseo Diego a magyar Pen klubdélutánján (1980. nov. 3.)

Eliseo Diego és Tóth Éva (1980. nov. 3.)

Allen Ginsberg, Peter Orlousky és Steven Taylor estje a magyar Penben. Eörsi István, Peter Orlousky, Allen Ginsberg, Kéry László, Steven Taylor és Somfó György (Kossuth Klub, 1980. nov. 5.)

Allen Ginsberg a Kossuth Klubban (1980. nov. 5.)

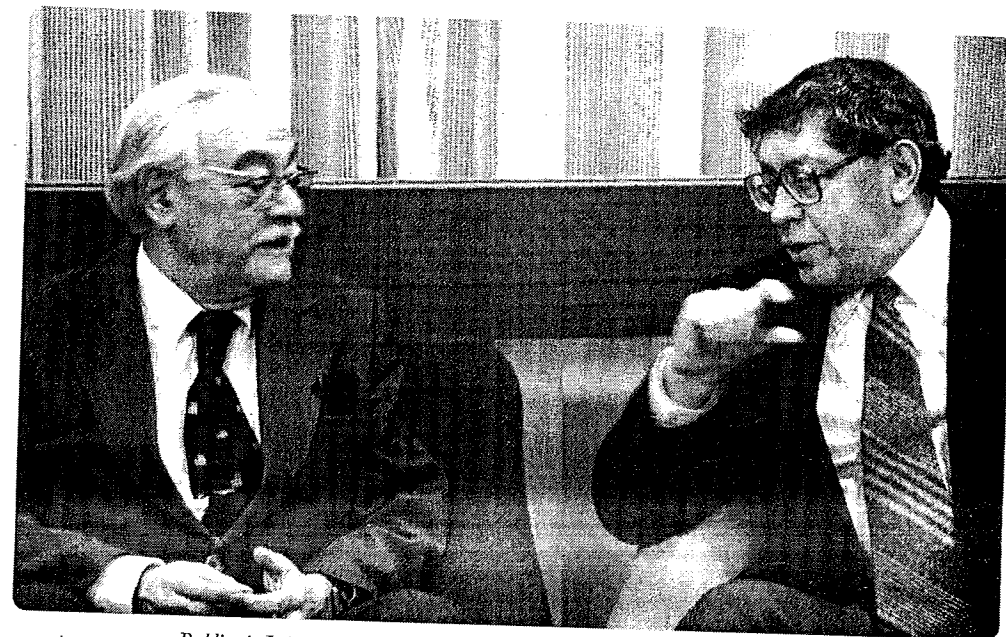
Nagy Péter, Boldizsár Iván, Kéry László és Garai Gábor a magyar Pen közgyűlésén (Fészek Klub, 1980. dec. 4.)

Körössi Lászlóné, Szávai János, Bart Istvánné, Ackermann Margit, Göncz Árpád, Fázsy Anikó, Gergely Ágnes, Fábri Péter és Kiss Gy. Csaba a magyar Pen közgyűlésén (1980. dec. 4.)

Nemes Nagy Ágnes, Görgey Gábor, Orbán Ottó, ismeretlen, Hajnal Gábor és Lengyel Balázs a magyar Pen közgyűlésén (1980. dec. 4.)

Boldizsár Iván és Jurij Trifonov a magyar Pen klubdelutánján (1980. dec. 15.)

John Kendrick, Gergely Ágnes és Kéry László a magyar Pen klubdélutánján (1980. dec. 18.)

Bart István, Per Wästberg nemzetközi elnök, Boldizsár Iván és Margareta Ekström (Fészkek Klub, 1981. ápr. 27.)

*Cynthia MacDonald a magyar Pen klubdélutánján
(1981. márc. 2.)*

*Marianna Birnbaum és Bart István
a magyar Pen klubdélutánján (1981. márc. 30.)*

*Borsos Miklós, Hnbay Miklós, Paola Squelatti Barzio a magyar Pen és a Fészkek Klub Tolnay Károly-emlékestjén
(Fészkek Klub, 1981. nov. 3)*

*Boldizsár Iván, Vujicsics D. Sztóján és Szappanos Balázs a magyar Penben
a szlovén íróküldöttek tiszteletére rendezett fogadáson (1981. nov. 4.)*

Kristó Nagy István és Juhász Ferenc Kenneth McRobbie felolvasásán (1982. ápr. 26.)

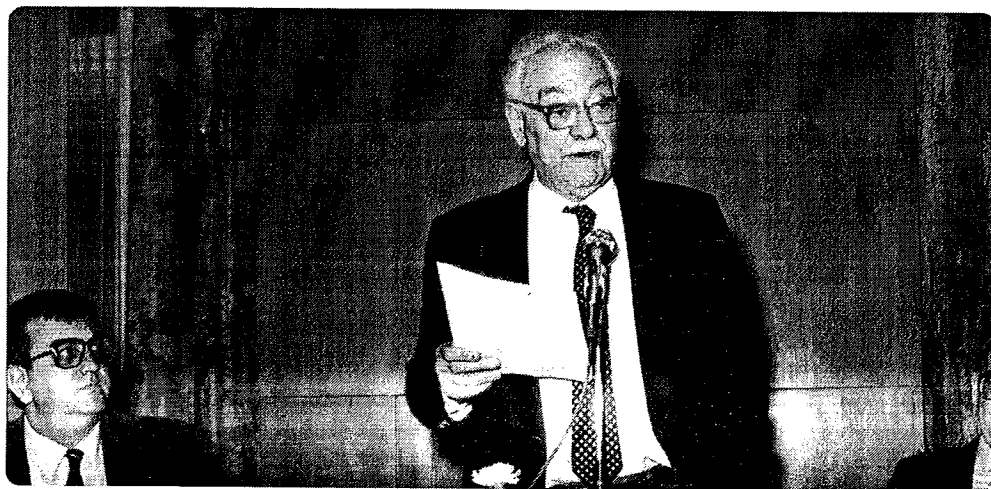
Bart István, Görgey Gábor, Ernst Jandl és Eörsi István Ernst Jandl Pen-esztjén. (Fészek Klub, 1981. dec. 9.)

Francis King angol Pen-elnök és Diana Petre a magyar Penben (1982. okt. 18.)

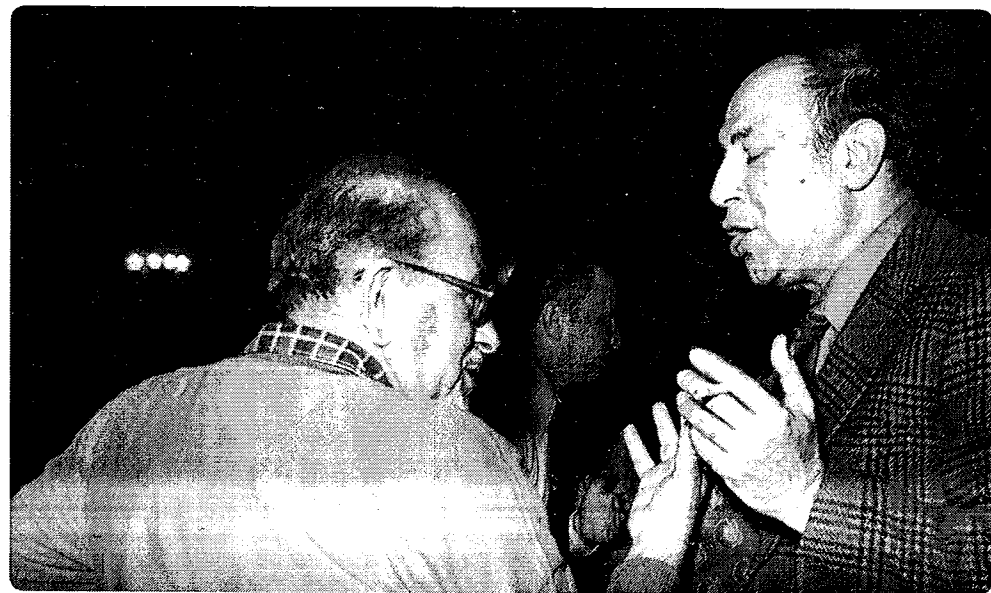
Arnold Wesker a magyar Pen klubdelutánján (1983. márc. 21.)

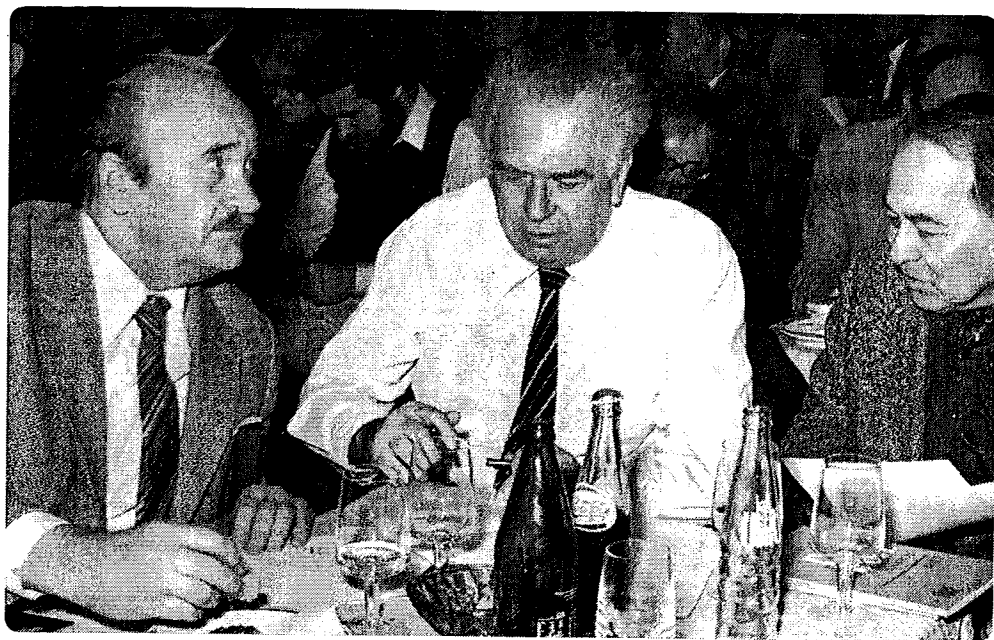
Bart István, Boldizsár Iván és Kéry László a magyar Pen közgyűlésén (Fészkek Klub, 1983. márc. 24.)

Garai Gábor, Orbán Ottó és Sükösd Mihály a magyar Pen közgyűlésén (1983. márc. 24.)

András László és Kertész Imre a magyar Pen közgyűlésén (1983. márc. 24.)

Bányai Tamás, Nagy Péter és Nemes György a magyar Pen közgyűlésén (1983. márc. 24.)

Szavazás a magyar Pen közgyűlésén. Orbán Ottó, Tímár György, Vujicsics Marietta, Lator László (1983. márc. 24.)

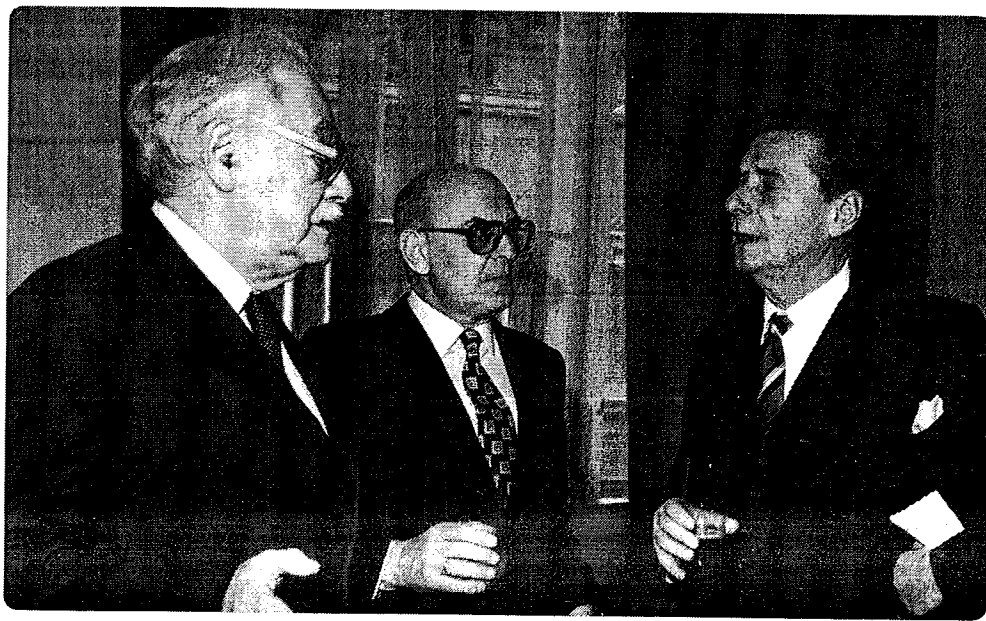
Cséres Tibor, László Gyula és Tóth Éva a magyar Pen közgyűlésén (1983. márc. 24.)

Georgij Afanaszjev a magyar Pen-emlékérem átvételekor Kéry Lászlóval (1983. márc. 28.)

Tajana Voronkja Tóth Dezsőtől átveszi a Munka-érdemrend arany fokozatát (Művelődési Minisztérium, 1983. aug. 9.)

Boldizsár Iván, Kéry László és Alexander Blokh nemzetközi fűtőkéár a magyar Penben (Fészek Klub, 1984. márc. 14.)

Fulvio Tomizga Ember és tró a batárszélén c. előadása a magyar Penben a Magyarországi Olasz Kulturális Intézet és a magyar Pen rendezésében. Hubay Miklós és Fulvio Tomizga (1984. ápr. 2.)

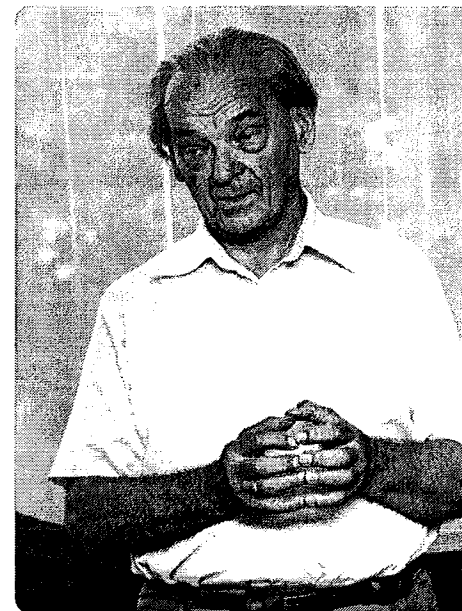
Boldizsár Iván és Eugène Guillevic a magyar Pen klubdelutánján (1984. máj. 15.)

A magyar Pen vitaestje Az ember tragédiája német nyelvű bemutatója alkalmából. Keresztury Dezső, Sebestyén György, az osztrák Pen alelnöke és Boldizsár Iván (1984. máj. 29.)

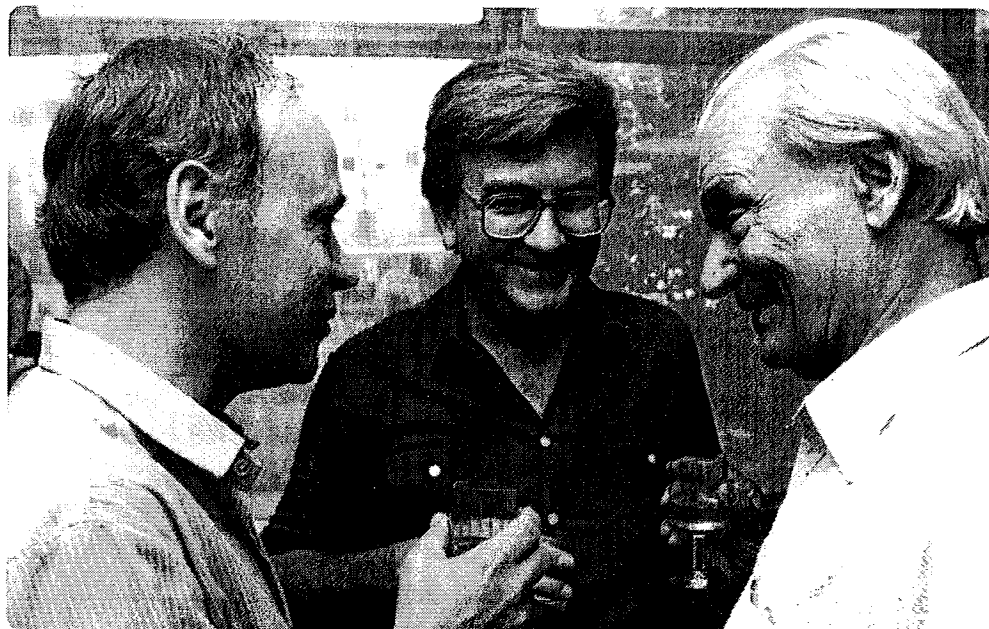
Bruce Berlind és Nemes Nagy Ágnes a magyar Pen klubdélutánján (1984. jún. 6.)

Keresztury Dezső 80. születésnapjának köszöntése a magyar Penben (1984. szept. 5.)

Keresztury Dezső 80. születésnapján Boldizsár Ivánnal (1984. szept. 5.)

Keresztury Dezső 80. születésnapján Veress Miklóssal és Bart Istvánnal (1984. szept. 5.)

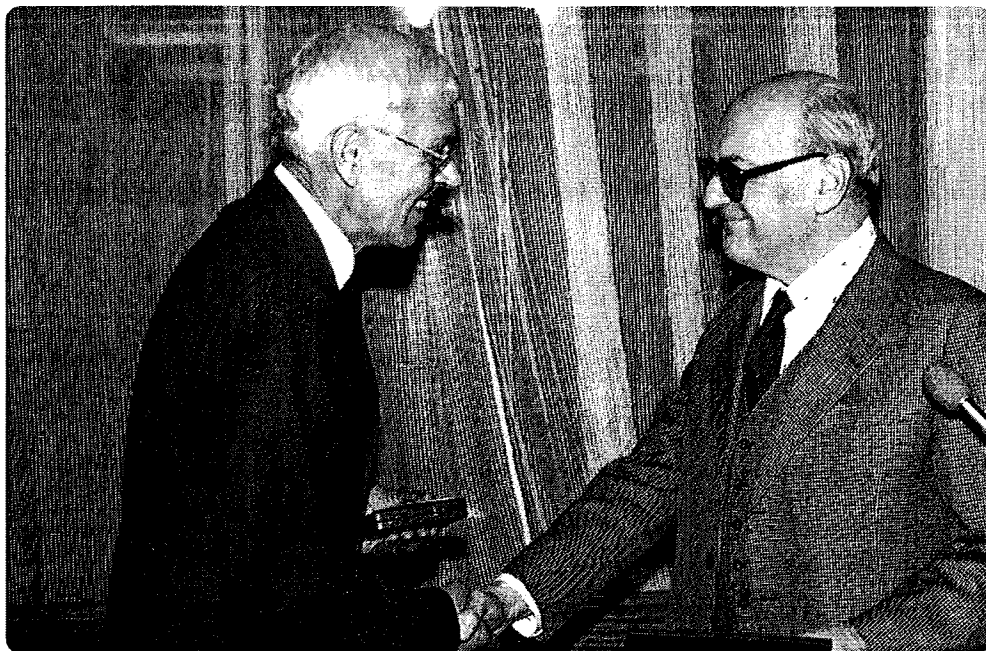
Nadine Gordimer, Boldizsár Iván, Kéry László és Bart István (1984. szept. 26.)

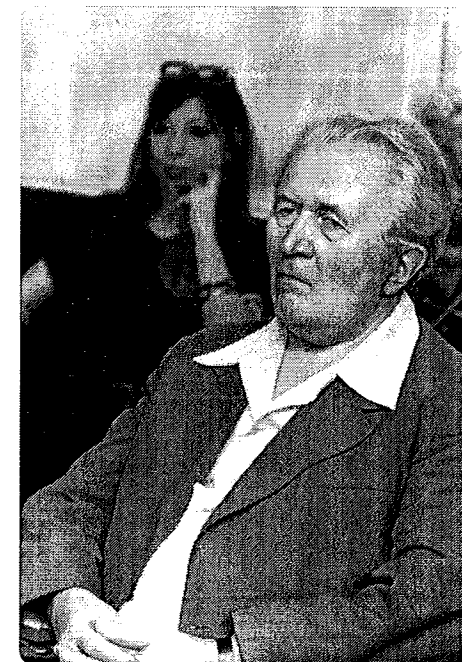
Keresztury Dezső 80. születésnapján Garai Gáborral és Képes Gézával (1984. szept. 5.)

Bart István és Milorad Pavić a magyar Pen klubdelutánján (1987. nov. 9.)

Kajetan Kovič a magyar Pen-emlékérem átvételekor Kéry Lászlóval (1986. dec. 11.)

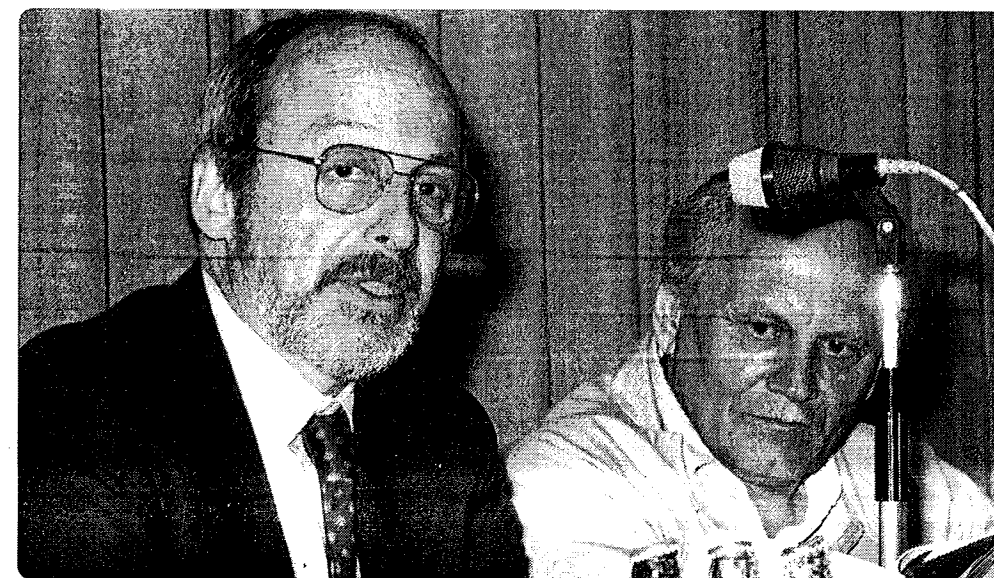
Csere Tibor François Gachot felolvasásán (1985. máj. 15.)

Jean-Marie Domenach a magyar Pen klubdelutánján (1985. márc. 13.)

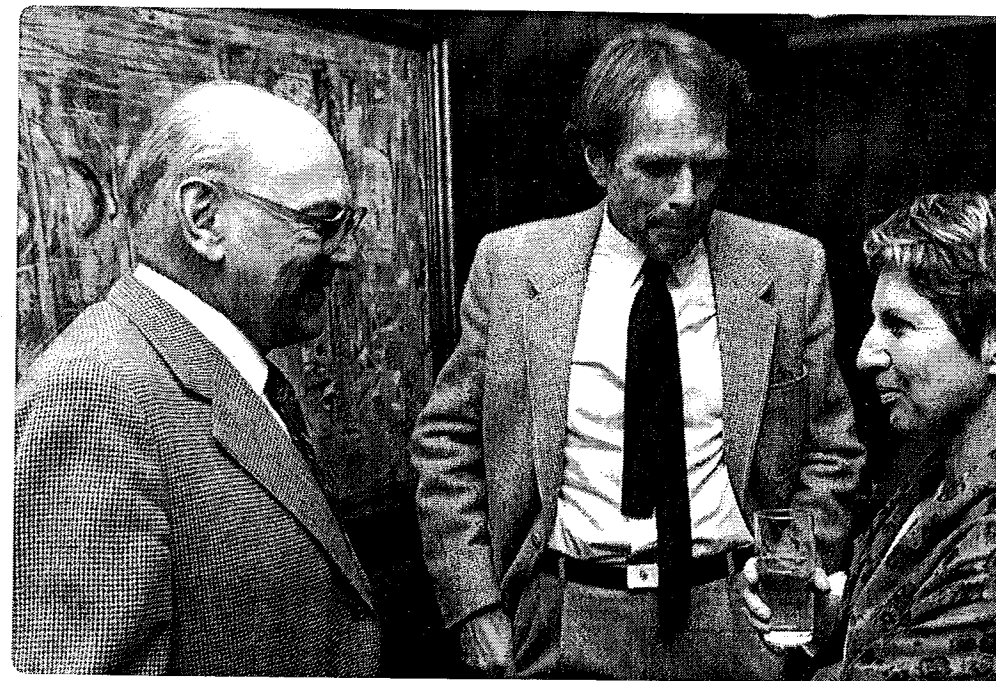
François Gachot a magyar Pen klubdelutánján (1985. máj. 15.)

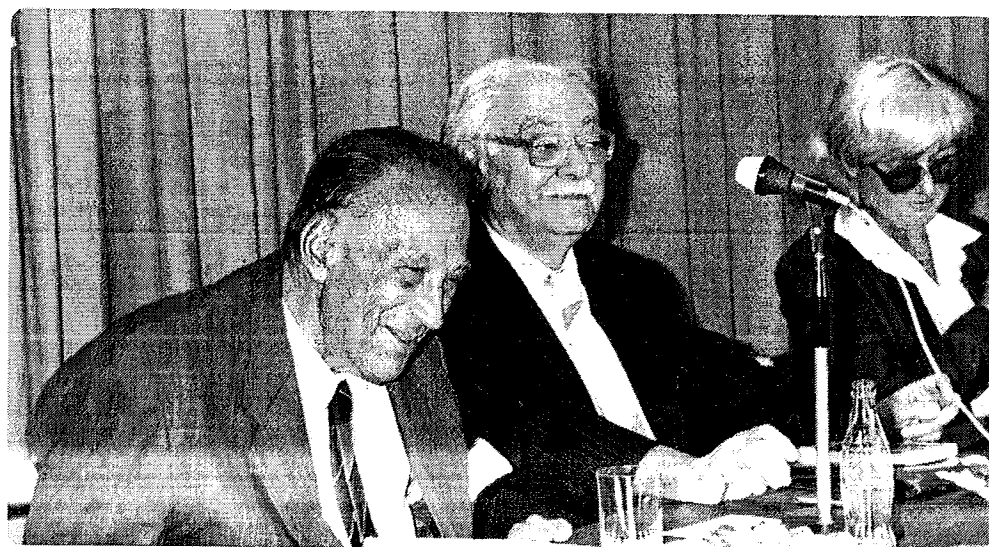
E. L. Doctorow és Göncz Árpád a magyar Pen klubdelutánján (1985. jún. 13.)

Bart István és Itámár József Kesztyű a magyar Pen-emlékérem átvételekor (1985. júl. 10.)

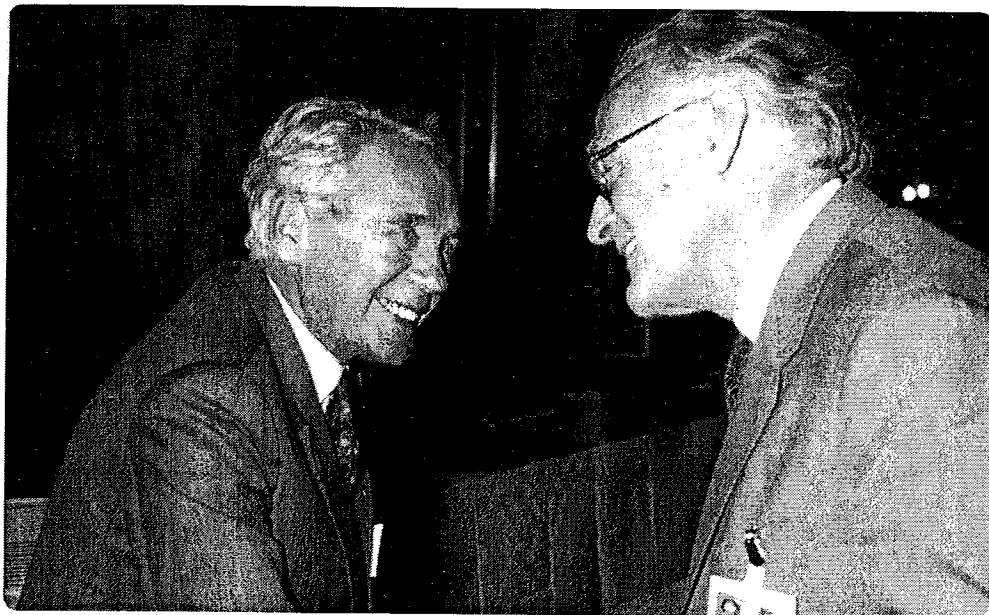
Kéry László, Görgey Gábor és Barbara Frischmuth a Budapesti Kulturális Fórumon (1985. nov. 5.)

René Tavernier nemzetközi alelnök, Boldizsár Iván és Solange Fasquelle a magyar Pen klubdélutánján (1985. szept. 5.)

Jubász Ferenc, Görgey Gábor, William Jay Smith és Orbán Ottó a Budapesti Kulturális Fórumon (1985. nov. 5.)

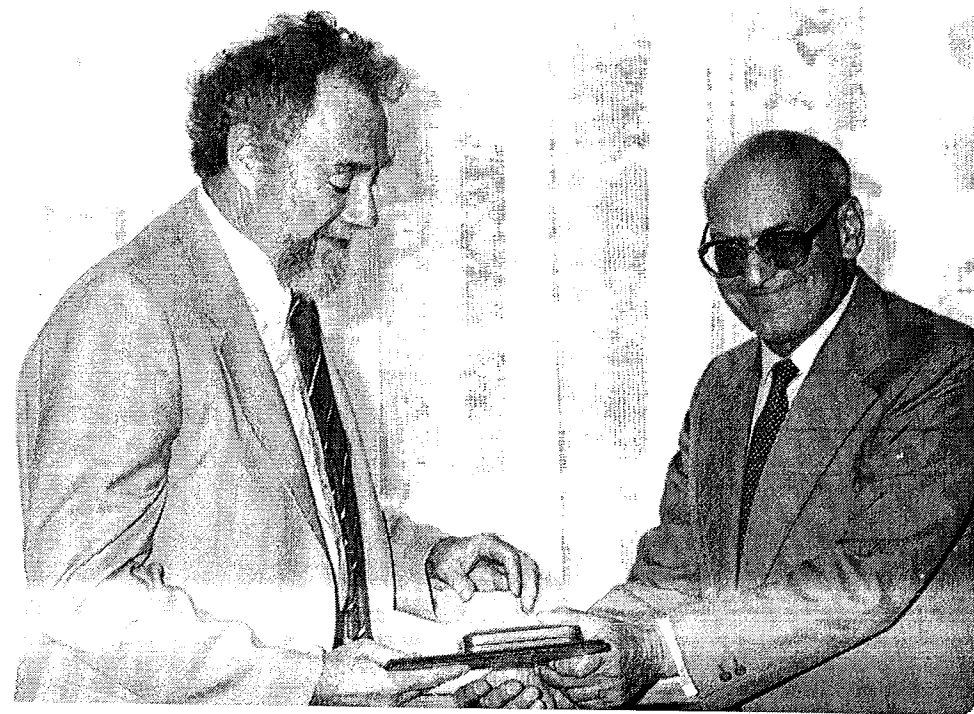
Hubay Miklós és Francis King a Budapesti Kulturális Fórum résztvevőinek tiszteletére adott magyar Pen-fogadáson (Fészek Klub, 1985. nov. 12.)

Hernádi Gyula és Boytha György a Fészek Klubban (1985. nov. 12.)

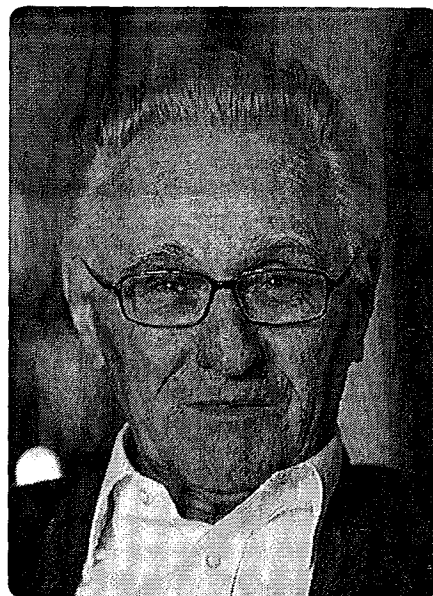
Boldizsár Iván, Jean-Pierre Chabrol és Bajomi László (1986. máj. 5.)

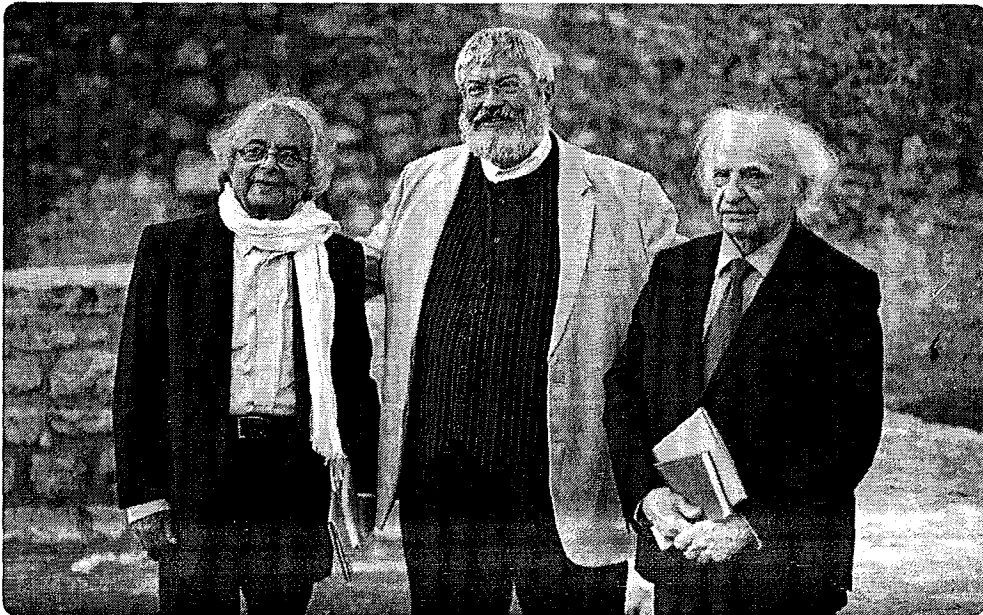
Bruce Berling a magyar Pen-emlékérem átvételekor Kéry Lászlóval (1986. nov. 11.)

Szász Imre

Benyhe János

Adūnīs Alī Abmad Sa'īd, Szűcs Géza és Yves Bonnefoy a 2014. évi Janus Pannonius Költészeti Nagydíj átadásán

CSAPODY MIKLÓS

A MAGYAR PEN CLUB TÖRTÉNETE I.

2016